

## OBSAH

<i>Milan Zápotocký</i> , <b>Badenská a řivnáčská kultura v severozápadních Čechách</b> – Die Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen	383–458
<i>Jiří Doležel</i> , <b>Městisko: zaniklá městská lokace 13. století na Prostějovsku</b> – Městisko: Eine Stadtwüstung aus dem 13. Jahrhundert im Land von Prostějov (Mittelmähren)	459–508
<b>MATERIALIA</b>	
<i>Petr Neruda – Zdeňka Nerudová</i> , <b>Loštice I – výzkum nové magdalénienské stanice na střední Moravě</b> – Loštice I – Excavation of new Magdalenian site in the Middle Moravia	509–528
<i>J. Vincent S. Megaw – M. Ruth Megaw</i> , <b>The antler implement from Soběsuky, feature no. 3472/91. An essay on early La Tène figural art in Bohemia</b> – Parohový nástroj z objektu 3472/91 v Soběsukách, okr. Chomutov. Úvaha o časně laténském figurálním umění v Čechách	529–546
<i>Radka Kozáková – Ivana Boháčová</i> , <b>Přírodní prostředí Pražského hradu a jeho zázemí v raném středověku – výpověď pylové analýzy sedimentů ze III. nádvoří</b> – The natural environment of Prague Castle and its surroundings in the Early Middle Ages: Evidence provided by a pollen analysis of sediments from the Third courtyard	547–564
<b>DISKUSE</b>	
<i>Jan Kypka</i> , <b>O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu)</b> – Zur Methode der typologischen Burgenforschung (am Beispiel der sog. Burgen des Übergangstyps)	565–610
<b>NOVÉ PUBLIKACE</b>	
<i>Jiří Macháček</i> , Evžen Neustupný: <i>Metoda archeologie</i> (Plzeň 2007)	611–613
<i>Jan Kypka</i> , Frauke Fassbinder: <i>Archäologische Untersuchungen zur Frühgeschichte der Stadt Chemnitz. Die Grabungen 1994–1995</i> (Dresden 2006)	613–618
Ralf Kluttig-Altman: <i>Von der Drehscheibe bis zum Scherbenhaufen. Leipziger Keramik des 14. bis 18. Jahrhunderts im Spannungsfeld von Herstellung, Gebrauch und Entsorgung</i> (Dresden 2006)	
Jens Beutmann: <i>Untersuchungen zu Topographie und Sachkultur des mittelalterlichen Zwickau. Die Ausgrabungen im Nordwesten des Stadtkerns</i> (Dresden 2007)	

<i>Jaroslav Řídký, Jenny L. Adams: Ground Stone Analysis. A Technological Approach (Salt Lake City 2002)</i>	619–621
<i>jk, Bodil Andersson red.: Snarsmon – resandebyn där vägar möts (Uddevalla 2008)</i>	621
<i>Roman Křivánek, Chris Gaffney – John Gater: Revealing the buried past. Geophysics for archaeologists (Tempus Publishing Ltd. 2003)</i>	621–622
<i>Ondřej Wolf, Clive Gamble: Archaeology. The Basics (London – New York 2008)</i>	622–623
<i>mj, Wiesława Gawrysiak-Leszczynska: Jak rysować zabytki archeologiczne. Podstawowe zasady dokumentacji (Biskupin 2003)</i>	623–624
<i>jk, Aron J. Gurevič: Historikova historie (Praha 2007)</i>	624–625
<i>Sl. Vencl, Michał Kobusiewicz – Jacek Kabaciński eds.: Studies in the Final Palaeolithic Settlement of the Great European Plain (Poznań 2007)</i>	625
<i>Ladislav Holík, Jan Kock – Else Roesdahl red.: Boringholm – en østjysk træborg fra 1300-årene (Højbjerg 2005)</i>	625–627
<i>Markéta Končelová, David Lewis-Williams – David Pearce: Inside the Neolithic Mind: Consciousness, Cosmos and the Realm of Gods (London 2005)</i>	627–629
<i>jk, Lech Marek: Broń biała na Śląsku (XIV–XVI wiek) (Wrocław 2008)</i>	629–630
<i>M. Gojda, Václav Matoušek: Třebel. Krajina po bitvě (Praha 2006)</i>	630–631
<i>Jan Kypka, Uta Maria Meier: Die früh- und hochmittelalterliche Siedlung bei Schuby, Kreis Schleswig-Flensburg (Neumünster 2007)</i>	631–632
<i>mj, Průzkumy památek XV/1, 2008</i>	632–635
<i>jk, Petr Sommer: Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve (Praha 2007)</i>	635–636
<i>Petra Stránská, Jana Velemínská – Jaroslav Brůžek eds.: Early Modern Humans from Předmostí near Přerov, Czech Republic. A new reading of old documentation (Praha 2008)</i>	636–638

## Badenská a řivnáčská kultura v severozápadních Čechách

### Die Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen

Milan Zápotocký

*Práce vychází ze soupisu nálezů badenské a z ní vyrůstající řivnáčské kultury na území severozápadních Čech. Podává přehled stavu výzkumu, nálezové základny a přírodního prostředí sídelních regionů – dolního Poohří a Podřipska, Podkrušnohorského úvalu a středního Poohří, sleduje strukturu osídlení obou kultur a jeho datování. Badenská kultura je zde zastoupena podstatně slaběji než ve středočeských regionech, přičemž spolehlivě doložené je až osídlení z doby mladší fáze středního (klasického) stupně. Datovatelné soubory řivnáčské kultury zase všechny spadají pouze do jejího staršího stupně, což naznačuje, že tato kultura zde existovala kratší dobu než ve středních Čechách, nejspíše z důvodu příchodu kultury kulovitých amfor. Snad ze stejného důvodu zde, na rozdíl od středních Čech, nedošlo k rozvoji výšinných sídlišť. Rozdíly mezi situací v severozáp. a středních Čechách skýtají možnost sledovat na regionální úrovni proměny, k nimž zde v průběhu šesti fází středního eneolitu docházelo.*

severozápadní Čechy – eneolit – badenská kultura – řivnáčská kultura – osídlení – periodizace

***Baden and Řivnáč culture in northwest Bohemia.** The work is based on a list of Baden culture finds and those from the ensuing Řivnáč culture in the territory of northwest Bohemia. It provides an overview of the status of research, the base for finds and the natural environment of the settlement regions – the lower and central Ohře River regions, Říp Hill surrounding and region under Krušné hory/Mts.: the work follows the settlement structure of both cultures and the dating of this settlement. Baden culture is represented here to a significantly weaker extent than in central Bohemian regions and settlement is not reliably documented until the later phase of the middle (classic) stage. On the other hand, the datable Řivnáč culture assemblages fall exclusively into its earlier stage, indicating that this culture existed here for a shorter period than in central Bohemia, most likely due to the arrival of the Globular Amphora culture. Perhaps this is the same reason there was no development of hillforts here as in central Bohemia. The differences between the situations in northwest and central Bohemia offer an opportunity to follow the transformations on the regional level that occurred here during the course of the six phases of the middle Eneolithic period.*

northwest Bohemia – Eneolithic – Baden culture – Řivnáč culture – settlement – periodization

### 1. Stav výzkumu

Střední eneolit (ca 3500/3400–2800/2700 př. Kr.), do jehož rámce naše téma spadá, je v širším, středoevropském kontextu dobou badenského kulturního okruhu od jeho vzniku a rozšíření až po závěrečnou desintegraci.<sup>1</sup> V severní polovině Čech, na území tzv. staré sídelní oblasti, se jeho obrysy rýsují již vcelku zřetelně. Starší, tzv. boletázký stupeň přichází do

<sup>1</sup> K periodizaci badenské kultury Němejcová-Pavůvková 1981; 1998; z hlediska vývoje v Karpatské kotlině Kalicz 2004. K radiokarbonovému datování Wild et al. 2001, pro řivnáčskou kulturu Ernée et al. 2007, pro jevišovickou kulturu, s řivnáčskou zhruba paralelní, Krenn-Leeb 2006. V absolutních datech se pohybujeme u staršího, boletázkého období zhruba ve 35.–34., u klasického badenského stupně ve 34.–32. a u řivnáčské kultury ve 32.–28. stol. př. Kr.

vých. části středních Čech v době, kdy zde ještě trvá osídlení kultury nálevkovitých pohárů (KNP) svým mladším (salzmündským) stupněm. Následující etapou je klasický stupeň badenské kultury, přesněji jeho česká větev. Závěrečný úsek středního eneolitu náleží řivnáčské kultuře jako lokální postbadenské formaci. V jejím průběhu je pak dosavadní vcelku plynulý vývoj narušen zásahem kultury kulovitých amfor.

Problematiku středního eneolitu komplikuje skutečnost, že mezi jeho jednotlivými úseky existují podstatné rozdíly v kvalitě nálezové základny, navíc výrazně geograficky diferencované. V tomto směru jsme na tom nejlépe v záp. části středních Čech, kde je soustředěna většina dosud známých badenských a řivnáčských lokalit, včetně těch klasických, použitých k periodizaci obou kultur (Lysolaje, Mlékojedy, Kamýk, Dřetovice, Homolka, Řivnáč; viz *Neustupný 1959; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968; Pleslová-Štiková 1972; 1973; Motyková – Zápotocký 2002*). Ve vých. části středních Čech je stav co do počtu lokalit a výzkumů o poznání horší (*Zápotocký – Zápotocká v tisku*) a poměry ve východních Čechách jsou stále jakoby v počátečním stadiu řešení (*Vokolek – Zápotocký 1990; Kalferst – Prostředník 2000; Kalferst 2002*).

V severozáp. Čechách jsme situaci až dosud znali jen v hrubých obrysech. Podrobněji je zde zpracována jen kultura kulovitých amfor (KKA), spadající do závěrečného úseku středního eneolitu (*Dobeš 1993; 1998*), zatímco materiály badenské a řivnáčské zůstaly z valné části nevyhodnocené. Jejich ojedinělé nálezy byly zaznamenávány od r. 1890 (*Woldřich 1893*), vzápětí došlo k objevu sídlištních objektů na sprašovém návrší jižně od starých Lovosic a o deset let později v žernoseckých kamenolomech (*Matiegka 1893; Weinzierl 1895; 1907*). Další nálezy zveřejnili *A. Stocký (1926)* a *H. Preidel (1934)*, kromě souborů od Komořanského jezera se ale většinou jednalo opět jen o jednotlivé nádoby. V poválečném období přibýly lokality objevené mosteckou expoziturou ARÚ (dnes ÚAPPSZČ Most; *Koutecký et al. 1980; Velímský et al. 1986*) a archeology z regionálních muzeí. O většině z nich informují svazky Výzkumy v Čechách, pro nálezy z muzejních fondů jsou pomůckou soupisy zdejších archeologických sbírek (*Budinský 1978; 1985; Cvrková 1984; Blažek – Kotyza 1990; Muška 1990; Rusó 1990; Černá – Ondráčková 1996*). Pokud jde o badenskou kulturu, několik souborů a ojedinělých nálezů ze severozáp. Čech uvedla ve svých pracích již *E. Pleslová-Štiková (1972; 1973)*. Z řivnáčských souborů se podrobnějšího zpracování dostalo polozemnicím z Bezděkova a Března n. O. (*Vencl 1962; Pleinerová – Zápotocký 1999*). Vcelku je zde stav nálezů ve srovnání se středočeskými regiony nápadně nízký – což je také důvod, proč se toto období v přehledech pravěku jednotlivých okresů počítá k nejméně známým (pro okr. Most a Chomutov viz *Preidel 1934; 1935*; pro Teplicko *Budinský 1977*; pro Žatecko *Holodňák 2006, 412*; celkově pro severozáp. Čechy *Dobeš 1995a*).

V této práci vycházím primárně z materiálů ze severočeského Polabí, dolního Poohří a Podkrušnohoří, deponovaných ve sbírkách zdejších muzeí, v pražském Národním muzeu a v Ústavu archeologické památkové péče v Mostě. Kolegům z těchto institucí, zvláště pak *J. Blažkovi, P. Budinskému, M. Cvrkové, O. Kotyzovi, J. Muškovi a A. Rusó* děkuji za jejich zpřístupnění. Pokud jde o záp. část severozáp. Čech, zde se soupis omezuje z větší části pouze na sumární údaje, též proto, že z větší části se jedná o výzkumy dosud nezpracované.

## 2. Soupis nalezišť

Forma zápisu a použité zkratky:

**Katastrální obec, okres** (číslování shodné jako na *obr. 30*).

**A:** Poloha; pomístní název, u známých poloh lokalizace na Základní mapě ČR (v závorce přesnost lokalizace). **X:** bez údajů.

**OSÍDLENÍ:** hr. – hrob, hroby, ojed. – ojedinělý nález. U výšinných sídlišť a sídlišť v exponované poloze uvádím též předchozí a následná eneolitická osídlení.

**KULTURA** (k.): BAD – badenská, JORD – jordanovská (včetně pozdní, schussenriedské fáze), KKA – k. kulovitých amfor, KNP – k. nálevkovitých pohárů, LGK – lengyelská, ŘIV – řivnáčská, ŠK – k. se šňůrovou keramikou, ZP – k. zvoncovitých pohárů, PROTO-ÚK – k. protoúnětická.

**OKOL:** Nálezové okolnosti, druh akce, náleze či vedoucí výzkumu, instituce.

**NÁLEZ:** Objekty a nálezový inventář (ker. – keramika, BI, ŠI, KoI, KA – kamenná broušená a štípaná industrie, kostěná industrie, ostatní kamenná industrie).

**Keramika.** Kresebná dokumentace je u větších souborů zvolena tak aby podchytila všechny zastoupené typy a varianty. Popis je omezen na uvedení tvaru, úpravu povrchu, rozměr a odkaz na obrázek, s typy a variantami pracujeme až při rozboru a datování.

**Zkratky:** zl. zlomek, střep; ovr. výzdoba; o okraj; h hrdlo; t tělo nádoby; pl plece; vd výduť; sp spodek; d dno. Od nich odvozeny zkratky složené, udávající stupeň dochování nádob či částí (fragmentů), kupř.: 1 zl. o-sp = zlomek, jehož profil sahá od okraje po spodek nádoby. – Rozměry: v. výška, d. délka, š. šířka, dm. průměr. – Povrch (p): p1 leštěný, 2 hlazený, 21 jemně hlazený se stopami přeleštění, či otřel leštění, 25 ledabyle, nerovně hlazený, 20 otřelý, korodovaný, 3 drsný, 31 jemně blátitý, 4 blátitý, 5 dtto prstovaný, 6 dtto špachtlovaný, 7 slámovaný, 8 voštinovaný; p1-7 = hrdlo leštěné, tělo slámované.

**ULOŽ:** M – muzeum; NM – Národní muzeum v Praze; MM Praha – Archeologické oddělení Muzea hl. města Prahy; sb. – sbírka; sb. R – sbírka M Roudnice deponovaná v M Litoměřice; ARÚ – Archeologický ústav AV ČR v Praze; ÚAPPSZČ – Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě (dříve ARÚ Most); ÚÚG – Ústřední ústav geologický, Praha. – **LIT:** Literatura, archivní zprávy.

### 1. BECHLÍN, okr. Litoměřice

**X.** Bez údajů. **Ojedinělý nález ŘIV ?:** Kostěná antropomorfní plastika.

**ULOŽ:** ? – **LIT:** Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 201 (Isolated ?); Neustupný, J. 1956, 31.

### 2. BEZDĚKOV, okr. Louny

**A.** Pískovna při okraji vysoké pravoběžné terasy Ohře nad údolím Trnovanského potoka, ca 40 m na S od silnice Žatec – Trnovany; 240 m n. m.; převýšení: ca 20 m. ZM 25:12-112, koor. 285:87 (1). – **OSÍDLENÍ:** **Sídliště v exponované poloze.** Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV ještě hroby ŠK (ŠK-keramika též v zášypu ŘIV chaty). – **OKOL:** Záchraně akce v l. 1960, 1963 (S. Vencl, E. Neustupný, ARÚ).

**a)** Část **polozemnice** ŘIV (zach. d. 4, hl. 1,9 m) z r. 1960. Keramika: *Koflík* nezdobený; fragm. o-d, *obr. 1: 4.* – *Džbány s ansa lunata:* 1 zl. ansa, *obr. 1: 1.* Dto ? : 1 zl. o-v, *obr. 1: 3.* – *Misa (?) hluboká:* 1 zl. o-t s plastickými lištami, *obr. 1: 2.* – *Zásobní amfora* dvojjuchá, p2-7, v. 685 mm, *obr. 1: 6* (doplněno). – *Zásobní hrnec,* p2-7, v. 740, *obr. 1: 5* (doplněno); x zl. t, p7, *obr. 1: 7.* – Broušená industrie: 1 zl. atyp. – Kostěná industrie: *šídlo.* – Zvířecí kosti.

**ULOŽ:** NM. – **LIT:** Vencl 1962.

**b)** Část **polozemnice** ŘIV čtvercového půdorysu, beze stop po vnitřní kúlové konstrukci (d. stěn ca 4,5 m, hl. 80 cm) z r. 1963. Zhruba uprostřed podlahy ohniště, v rozích dvě jámy. Ker., BI, ŠI, KoI, zvířecí kosti; v zášypu též ojedinělé střepy kultury se šňůrovou keramikou. **ULOŽ:** ÚAPPSZČ. – **LIT:** Neustupný 1963a; 1964, 8; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 201 (settlement on high ground with gentle slopes); Holodňák 2006, 147; Ernée et al. 2007, 91.

### 3. BÍLINA, okr. Teplice

**A.** U nového nádraží, ca 300 m na SV od žel. stanice. Průkop pro vodovod vedený mezi Z břehem Bíliny a žel. tratí. – **OSÍDLENÍ:** **Sídliště rovinné.** – **OKOL:** Výzkum 4. 1974 (J. Muška, M. Zápotocký, ARÚ).

**Obj. 5,** polozemnice z d. římské, v jejímž zášypu též ŘIV keramika: *Zásobní hrnce:* 2 zl. o-t, p1-7, o-dm. 140 mm, *obr. 4: 1;* 1 zl. o-t, p21, o-dm. 180, *obr. 4: 2;* 4 zl. t, p7.

**Obj. 6,** polozemnice ŘIV, *obr. 2.* Odkryta Z část pravouhelníkovitého půdorysu s obými rohy, stěny svislé, dno ploché, slabě zvlňžené; délka dochované Z strany ca 3,5 m, při SZ rohu kúlová jáma (průměr 35, hl. 10 cm). Profil objektu na Z stěně průkopu: v hl. 70–80 cm pod souvrstvím ornice a podbrázdí, zahlouben do sprašového podloží. Výplň obj.: svrchu hnědočerná, sypká, ve spodní třetině promíšená spraší či bloky čisté spraše; hl. od povrchu ca 180 cm. Keramika:

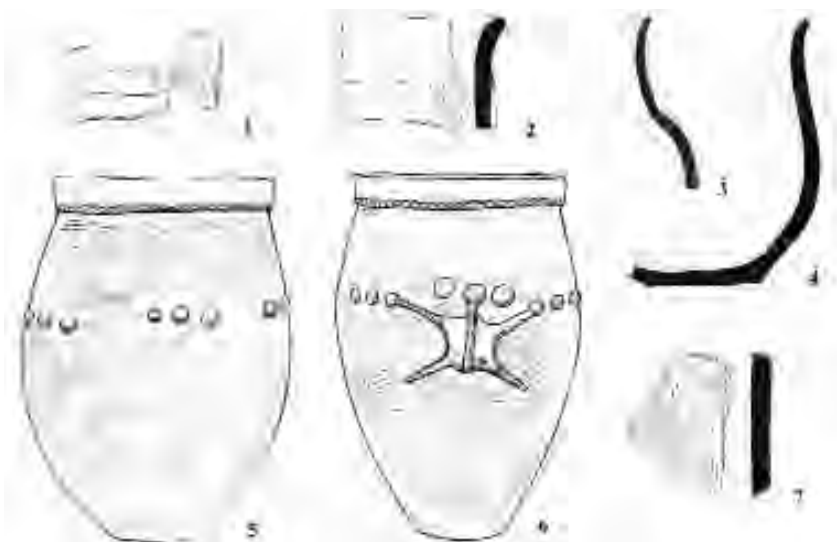
*Džbány/koflíky:* Část, p21, o-dm. 130 mm, *obr. 3: 8;* 1 zl. h s kořenem páskového ucha, p2, *obr. 3: 9;* 1 zl. páskového ucha (ansa?), š. ucha 40, p2.

*Misy:* 2 zl. o-t, tunelovité ucho, p2, *obr. 3: 1;* 1 zl. o, p2, *obr. 3: 2;* 1 zl. o, p21, *obr. 3: 3;* 3 zl. o-sp, kořen páskového ucha, p21, o-dm. 260 mm, *obr. 3: 4;* 1 zl. výduť oble lomené, p2, dm. 130 mm, *obr. 3: 5.*

*Amfora zásobní:* 3 zl. h-vd, p21-7, *obr. 4: 8.*

*Zásobní hrnce:* S hladkou okrajovou lištou: 1 zl. o-t, lišta odsazena žlábkovitou rýhou, p2, o-dm. 200 mm, *obr. 4: 3;* 1 zl. o-pl, p25, o-dm. 280 mm, *obr. 4: 4;* 1 zl. o-t, p2-25, o-dm. 300 mm, *obr. 3: 5.* – S okrajovou lištou prstovanou: 2 zl. o-t, p2, o-dm. 240 mm, *obr. 4: 7.* – *Typ ?:* 1 zl. h-pl, okraj odsazený úzkou lištou, p2, *obr. 3: 10;* 1 zl. t., jazykovitý pupek, p21, *obr. 3: 11;* 4 zl. sp-d, p7, *obr. 4: 9,* 10. Ca 30 zl. t, p7.

*Tvar ?* Okraje: 7 zl. o-h, p. 1, 2, *obr. 3: 6, 7, 13–15;* 4. 6. – Výduť: 2 zl. t, p. 21, *obr. 3: 12.* – Dna: 7 zl. t-d, *obr. 3: 16–20.* – Atypické: ca 50 zl. t., p. 2, 21. – Intruze z d. římské.



Obr. 1. Bezděkov A. Polozemnice. Keramika (podle Venc 1962). Řivnáčská kultura.  
Abb. 1. Bezděkov A. Grubenhau. Keramik (nach Venc 1962). Řivnáč-Kultur.

Broušená industrie. *Nůž/srp* s přímým ostřím a obloukovitým tylem, horní plocha ohlazená, ostatní strany a tyl jen hrubě oštěpané, hornina žlutavá (?), d. 164 mm, obr. 4: 11. – Mazanice: 3 hručky. – Zvířecí kosti: 3 sáčky (neurčeno).

ULOŽ: ÚAPPSZC. – LIT: Rada 1977, 11; Velínský et al. 1986, 202; Bubeník 1997a, 9.

B. Pískovna dolu Rudiaj II v poloze „Büschel“ na ppč. 1562/2, SV od města (poloha: Dobeš et al. 1991, 86, obr. 2: 6). ZM 25:02-323, koor. 427:18. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum v r. 1945 (G. Laube, M Bílina). Ca 100 objektů různých kultur (z eneolitu též k. lengyelská a šňůrová).

Obj. 88 – **jáma** kruhového půdorysu, 140 x 100, hl. 65 cm do podloží; z výplně knovízská ker. a ŘIV intruze: *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-v, p21-7, o-dm. 140 mm, obr. 25: 10.

ULOŽ: M Teplice 3871. – LIT: Muška 1990, 24; Zápotocký 1996, 405.

#### 4. BLŠANY u Louny, okr. Louny

A. „Na kameni“ (též „Prašný vrch“, „Pod strání“). Mrázkova pískovna na ppč. 160, 166/1. Plochá nevýrazná ostrožna (štěrpkopísková terasa) na levém břehu Smolnického potoka. 210 m n. m.; převýšení: ca 15 m. ZM 25:12-122, koor. 88-91:228-222. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Vzdálenost mezi ŘIV polozemnicí a únětickými jamami s ŘIV intruzí činí 80–120 m, zdá se proto, že ŘIV osídlení zde mělo ráz rozptýlených usedlostí. Polykulturní lokalita, z eneolitu kromě ŘIV ještě KKA (sídl. ?/ a hrob), ŠK (hroby). – OKOL: Záchraně akce a výzkumy v 50.–60. letech 20. stol. (M Louny, ARÚ, ARÚ Most).

**Polozemnice** ŘIV, na profilu d. 4 m, hl. 55 cm od úrovně skrývky. Při očišťování řezu a v sesuté výplni pod profilem: hladké, tvrdé pálené zlomky z *hrnků*, jeden téměř *hmoždířovitého* tvaru, několik zl. *slámovaných*, 1 zl. s *textilními* otisky, 1 zl. o. zdobený, patrně KKA. **Jáma** ŘIV s vanovitým dnem, max. š. 220, š. dna 180, hl. 70 cm. Keramika: *Mísa*: 1 zl. o-t, p21, pův. v. ca 90, obr. 24: 7. – *Koflík*: část o-t, p21, pův. v. ca 120 mm, obr. 24: 6. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-pl, p2, obr. 24: 8. 2 zl. t, p7. – *Atypické zlomky*, MA, KA – odštěpek žilného křemene.

**Intruze** sídlíštní keramiky ŘIV v záspy hrobu KKA (v jeho výbavě mj. též ŘIV koflík či jeho imitace) a v únětických jamách č. 10, 12. ULOŽ: M Louny (a, c), ÚAPPSZC (b). – LIT: Pleinerová 1960; Hrala – Šimůnek 1964; Neustupný 1965, 417–418, obr. 10, 11; Pleinerová – Novák 1966, obr. 229; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 201, 209 (settlement on high ground with gentle slopes); Dobeš 1998, 134, obr. 2, 5, 6; Pleinerová – Zápotocký 1999, 297; Ernée et al. 2007, 91.

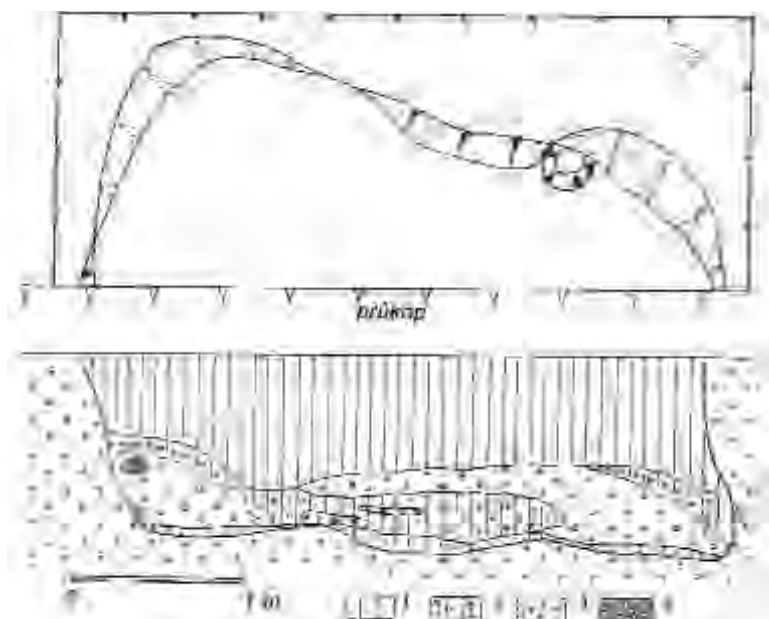
#### 5. BROZANY nad Ohří, okr. Litoměřice

A. Pole „Na středním kuse“ ppč. 651/1, 7-12. Průkopy pro závlahové potrubí na polích mezi Brozany a Brňany. ZM 10:02-43-13, koor. 143:111 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum 4.–5. 1963 (M. Zápotocký, M Litoměřice).

**Ojedinelý nález** ŘIV. Z vybágrované hlíny na 205. metru průkopu I: *Džbán s ansa lunata*: část ucha, p21, obr. 25: 7.

**Ojedinelý nález** BI. Profil obj. 18 na průkopu II; kromě stěpů k. jordanovské, únětické a atypických: *Tešlice* slánského typu: tyl odštěpaný, hornina šedo zelená (spilit?), zach. d. 50 mm, obr. 28: 2.

ULOŽ: M Litoměřice 7670, 7743. – LIT: Zápotocký 1975, 196.



Obr. 2. Bílina A. Obj. 6, polozemnice: půdorys a profil. 1 hnědočerná, 2 dtto promíšená spraš, 3 žlutohnědá písčitá spraš, 4 kámen. Řivnáčská kultura. Kresba J. Muška.

Abb. 2. Bílina A. Obj. 6, Grubenhäuser: Grundriss und Profil. 1 braunschwarz, 2 dtto. vermischt mit Löss, 3 gelbbraun sandiger Löss, 4 Stein. Řivnáč-Kultur.

#### 6. BŘEZNO, okr. Louny

A. „Na šachtách“. Nízká ostrožna vyběhající do inundace Ohře na Z od obce, protnutá žel. tratí Louny – Postoloprty a zčásti zničená stavbou silnice. Fortifikace: příčný val s příkopem a na S straně patrně palisáda, obě pravěkého stáří (podle *Smrž 1992*, 90 ze starší d. bronzové a z d. halštatské). 195 m n. m., převýšení ca 5–10 m. ZM 12-12-02, koord. 032:056 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV (?) ještě KKA (sídl.?). – OKOL: Plošný odkryv v l. 1987–1989 (B. Štauber, J. Štauberová, M Louny).

**Sídlíštní vrstva ŘIV ?** (resp. „střední eneolit“) a KKA: ker., BI.

ULOŽ: M Louny; ÚAPPSZČ. – LIT: *Štauber – Štauberová 1992*; *Smrž 1992*, 90, obr. 2: 1 (mapa), 3: 2 (plán); *Sklenář 1992*, 30 (první zpráva o lokalitě z l. 1839–1840); *Zápotočský 2000*, 171, Abb. 55; *Čtverák et al. 2003*, 47.

B. Cukrovar Z od obce (v lit. jako Postoloprty), na pravobřežní terase Ohře, podle Woldřicha „von drei Seiten vom Egerflusse umgebene Hochplateau“; kat. č. 382, 190 m n. m.; převýšení: ca 5 m. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. – OKOL: Rozšiřování a přestavba cukrovaru v r. 1890.

**Ojedinělý nález ŘIV: Džbán s ansa lunata: ansa.**

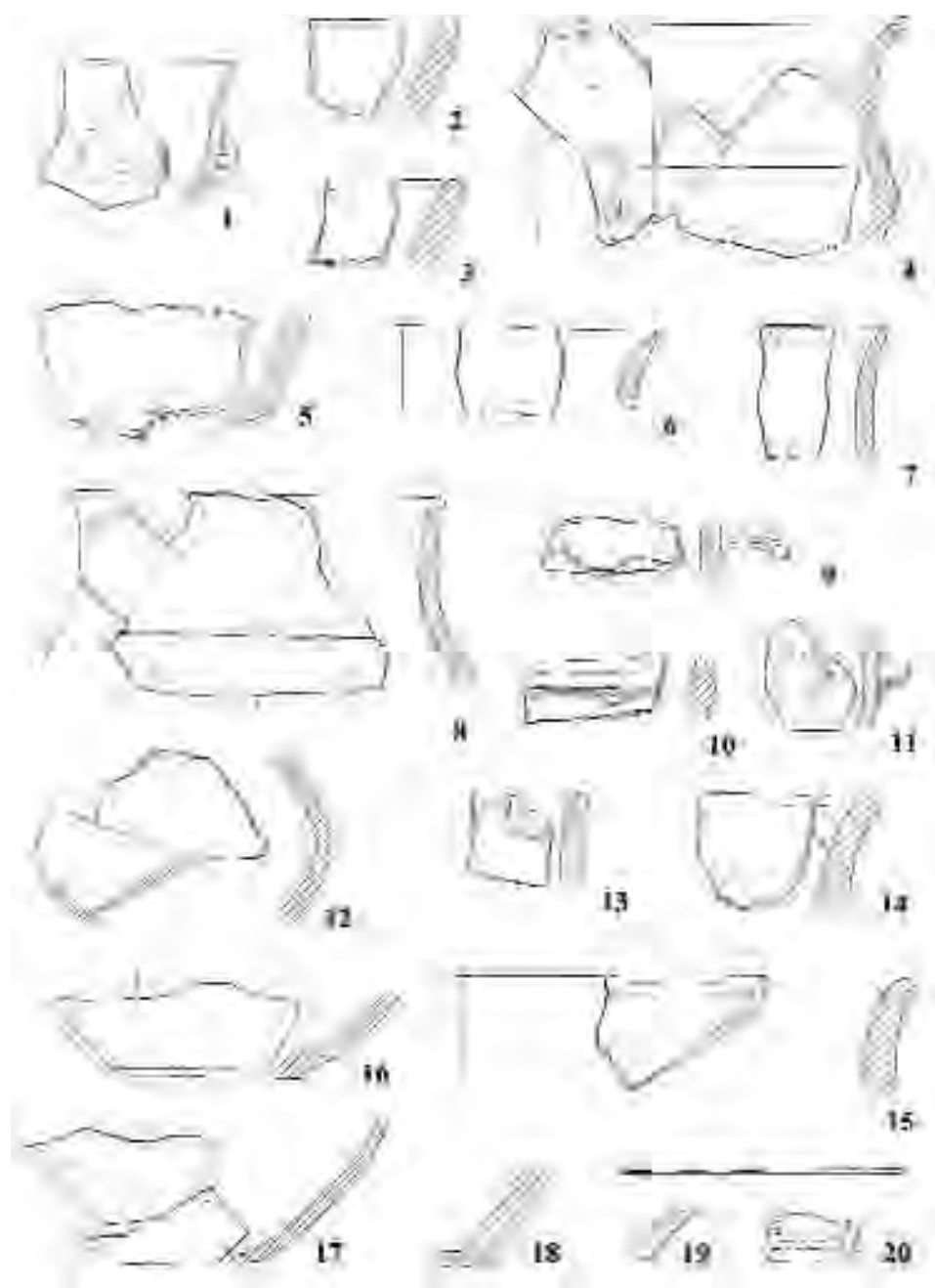
ULOŽ: ? – LIT: *Woldřich 1893*, 32, Abb. 36c; *Piř 1899*, 212; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 205 (settlement on high ground with gentle slopes).

C. Pole V od obce. Východní část areálu zkoumaného expedicí ARÚ, plocha při soutoku bezejmenné vodoteče s Ohří, 115 m na J od okraje její pravobřežní terasy. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**; jediný ŘIV obj. na ca 8 ha zkoumané plochy. – OKOL: Výzkum v r. 1972, I. Pleinerová, ARÚ.

Obj. 90 – **polozemnice** ŘIV čtvercového půdorysu, 425 x 425 m, hl. 20 cm od úrovně skrývky. Ploché dno, kulevá konstrukce – rohové kúly a drobné kúly stěn, v JZ části okrouhlé ohniště 75 x 70 cm s kameny.

Keramika (204 zl.), identifikované tvary (*obr. 5: 2–9, 12–15*): džbány s ansa lunata, hmoždíř, mísy dvou typů, miska miniaturní, anfora (?), zásobní hrnce několika typů, slámované; 2 zl. dle materiálu a prstencového dna indikující kontakt s KKA, *obr. 5: 10, 11*. – Nekeřamické nálezy. Kostěná industrie (70 ks, z toho 35 ks štěpín a zlomků rázu *polotovaru* či *dílenského odpadu* a 25 ks industrie: plochá *destička/knořtík* s dvojitými otvory *obr. 5: 17*, šipka s kuželovitým hrotem a řapem čtvercového průřezu *obr. 5: 18*, parohová „*dýka*“ *obr. 5: 16* a kolekce *drobných nástrojů* (šídla, hroty, hladítka, špachtle). – Pískovcové *brousky* (3 ks), *štipaná industrie* (2 ks).

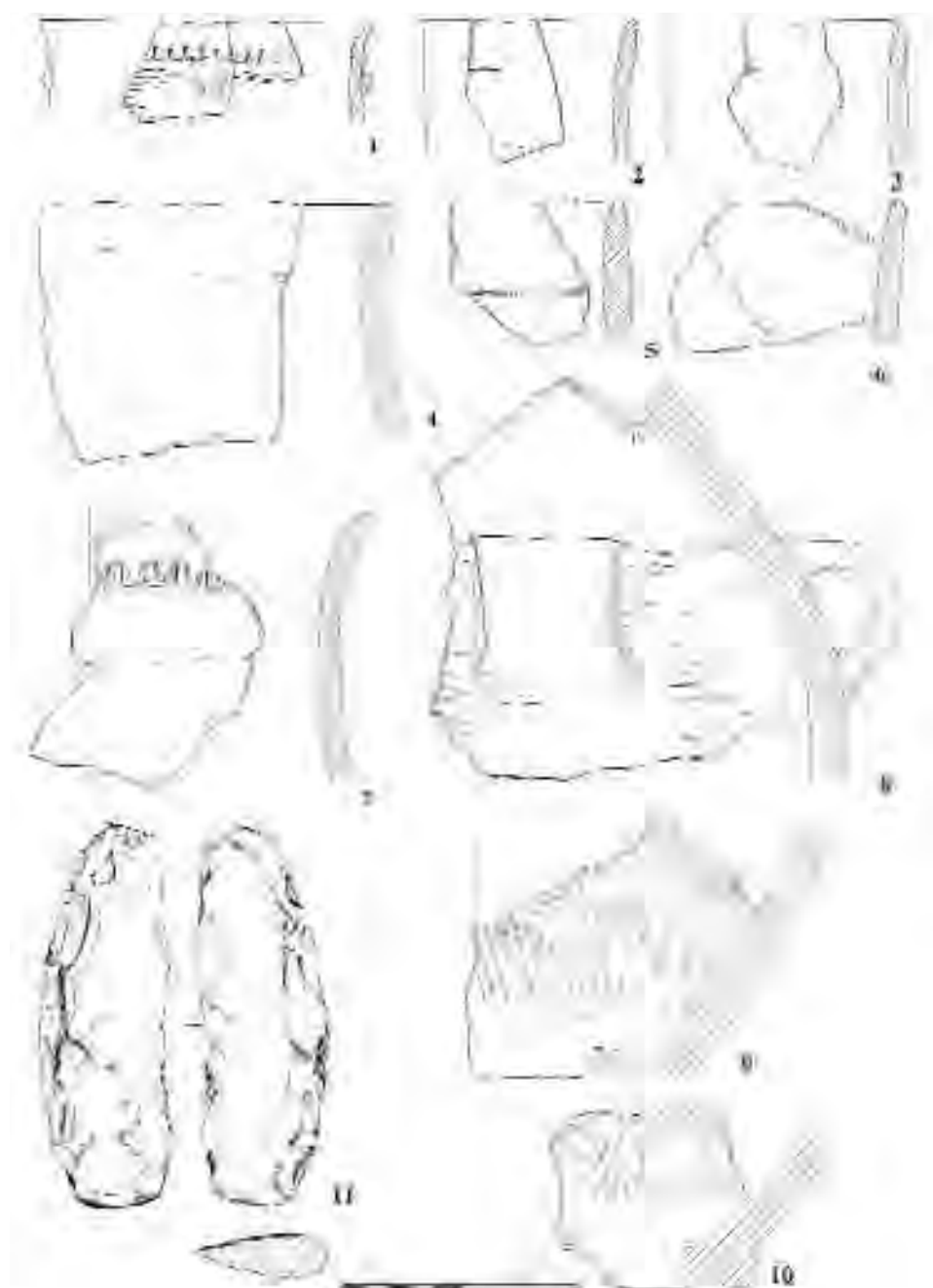
ULOŽ: ARÚ. – LIT: *Pleinerová – Zápotočský 1999*.



Obr. 3. Bílina A. Obj. 6, polozemnice. Keramika. Řivnáčská kultura. Obr. 2–6, 8, 10, 12–26, 28–35 kresba M. Zápotocký.

Abb. 3. Bílina A. Obj. 6, Grubenhaus. Keramik. Řivnáč-Kultur. Abb. 2–6, 8, 10, 12–26, 28–35 Zeichnungen M. Zápotocký.





Obr. 4. Bílina A. Obj. 6, polozemnice (3–11); objekt 5 z d. římské (1, 2). 1–10 keramika, 11 kámen. Řivnáčská kultura.

Abb. 4. Bílina A. Obj. 6, Grubenhaus (3–11); Objekt 5 aus der Römerzeit (1, 2). 1–10 Keramik, 11 Stein. Řivnáč-Kultur.

## 7. BUDYNĚ nad Ohří, okr. Litoměřice

A. Poloha „Na závrači“. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Hmoždíř* s ansa lunata, na vnitřní straně ansa žebra, p1, zach. v. 154 mm, obr. 27: 3. ULOŽ: M Budyně n. O. 757 (st. č. 11, viz též Hostěnice). – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 201.

## 8. ČESKÉ KOPISTY, okr. Litoměřice

A. U školy, plocha labské terasy. – OKOL: Při hloubení průkopu, sběr p. Houza 6. 1958. **Ojedinelý nález** BAD: *Čerpák* kónický s plochým dnem (část), ucho odlomeno, p21, v. 56 mm, obr. 24: 5.

ULOŽ: M Litoměřice 7542. – LIT: *Zápotocký 1975*, 198.

## /DĚČÍN, okr. Děčín/

Stoličný vrch (Quaderberg). Údajně ŘIV výšinné sídliště (*Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 201: hilltop settlement; k nálezům *Hantschel 1897*, 233–234; *Piř 1899*, 214; NM; negativní zjištění *Zápotocký 1977*, 537).

## 9. DOBROMĚŘICE, okr. Louny

A. Pískovna p. Hajšla, ppč. 78/1. ZM 10:12-12-02, koor. 462:206 (3). **Ojedinelý nález** ŘIV bez údajů.

ULOŽ: M Louny. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202.

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** ŘIV bez údajů.

ULOŽ: M Louny. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202 (Isolated).

## 10. DOBRŘÍČANY, okr. Louny

A. „Na hlince“ („Am Tonwerke“, „Zámeček“), pole ppč. 70/1 na S od obce, mezi okrajem vysoké terasy potoka Blišanky (ca 1 km před soutokem s Ohří) a silnicí, porušené na S straně hliníkem na kaolin. Terasa zde vybíhá do potoční nivy krátkým ostrohem, přičemž osídlení, doložené sběry i nálezy v hliníku, zabíralo ostroh i jeho široké předpolí. 210 m n. m.; převýšení: ca 10 m. ZM 10:02-11-15, koor. 141:295 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídliště v exponované poloze**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV ještě JORD, ŠK a eneolit (neurč.). – OKOL: V hliníku výzkumy ve 30. a 50. letech 20. stol. (M Žatec; R. Pleiner, ARÚ), četné sběry.

**Polozemnice** (?) ŘIV. Podle skici profilu zde odkryta část jámového objektu se svislou stěnou a plochým dnem, který údajně zčásti překryl hrob starší fáze ŠK.

Keramika: *Misa* dvojkónická s rozevřeným hrdlem, v. 88 mm. – *Děbán* s ansa lunata; zl. ansa. – *Zásobní hrnce*: zlomky s prstovanou okrajovou lištou. – Broušená industrie: zl. *dlátka*. – Kostěná industrie: zl. *dlátka*.

ULOŽ: M Žatec 2149. – LIT: *Streit 1939*, 118; *Pleiner 1958*, obr. 1 (poloha); *Mašek 1960a*, 76; *Buchvaldek 1967*, 110 (pochybuje o údajné stratigrafii, podle níž by ŘIV jáma byla mladší než hrob ŠK); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202; *Venci 1965*, 12; *Bubeník 1988a*, 129; *Holodník 2006*, 171.

## 11. DOBRŘÍŇ, okr. Litoměřice

A. Abelesova cihelna na S okraji obce, ppč. 540. ZM 10:02-43-20, koor. 291:216 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné** ŘIV. – OKOL: Mezi nálezy zachráněnými zde prof. Č. Zahálkou v 80.–90. letech 19. stol. též ŘIV střepy.

Keramika: *Koflík*, p21, obr. 25: 1. – *Mísy*: 1 zl. o-t, p21, o-dm. 300, obr. 25: 2; 1 zl. o-d, p21, o-dm 26 cm, obr. 25: 3. – *Zásobní hrnce*: 3 zl. t, p7.

ULOŽ: M Budyně n. O., sb. Roudnice, neinv. – LIT: *Vařeka – Pijfl 1943*; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202.

## 12. DOLÁNKY, okr. Louny

A. Vrch „Rubín“. Čedičová kupa s plochým vrcholem oble lichoběžníkového půdorysu, dominující údolí Doláneckého potoka. Vrch zčásti porušen kamenolomy a hliníky, v 19. stol. povrch překopáván při hledání kostí na spodium. Fortifikace: valy na V, Z a J straně datovány do mladšího pravěku, podle Z. *Smrže* (1991, 66) vrch mohl být ohrazen již v průběhu eneolitu. Plocha ca 1 ha (vrcholová plošina ca 0,65 ha); 352 m n. m.; převýšení: ca 50–70 m. ZM 25:12-113, koor. 346:181 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídliště výšinné**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě BAD, ŘIV a KKA ještě JORD, KNP, ŠK (Bi-ojed.), ZP (hrob?); raně středověké hradiště. – OKOL: Výzkumy v l. 1934–1938 (H. Preidel, M. Chomutov), 1970–1972 (V. Kruta, ARÚ Most), v l. 1984–1991 na předpolí hradiště (J. Bubeník, ARÚ); četné sběry již od 19. stol., v r. 1955 (N. Mašek, ARÚ Most) a 1966 (J. Fröhlich, M. Písek).

Z polykulturní **sídlištní vrstvy** a četných sběrů: *Konvice* BAD s kanelovaným tělem a oblym dnem (v. 92 mm, obr. 33: 10). – ŘIV keramika: zlomky z *koflíků bernburského typu*, *mís s rozevřeným hrdlem* a žeběrky na vnitřní straně okraje, *misek lublaňského typu* zdobených rytím, vpichy, šňůrou, *hmoždíř*. – KKA keramika: početná kolekce zdobených tvarů.

ULOŽ: NM, ÚAPPSZČ, M Chomutov, Podbořany, Teplice, Žatec, NHM Wien. – LIT: *Piř 1899*, 215; *Stocký 1926*, 171, 179, tab. 106: 32–45, 48–50; *Preidel 1937*; *Novotný 1955*, 10 (zlomky mís lublaňského typu); *Zápotocký 1960*, 56; *Hájek 1968*, 20; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202, 210 (hilltop settlement); *Fröhlich 1969*, 28; *Pleslová-Štiková 1972*, 107; *Koutecký et al. 1980*, 203; *Bubeník 1988*, 179–184 (plán); *Smrž 1992*, 90, obr. 2: 5, 3: 5; *1995*, 48, obr. 3: 8/9; 19: 3; *Černá – Ondráčková 1996*, 55–67 (evidují zde pouze JORD, KKA, ŠK, ZP); *Doběš 1993*, 571; *1997*, 77; *1998*, 143; *Zápotocký 2000*, 172, Abb. 47; *Čtverák et al. 2003*, 67; *Bubeník 1987*, 40; *1989*, 37.

B. JV a V předpolí Rubína, ppč. 337, 347, 352; ZM 12-11-17, koor. 392:72 (1), ca 330 m n. m. – OKOL: **Sídliště rovinné**. Sondáž v l. 1984–1987 (J. Bubeník, ARÚ).

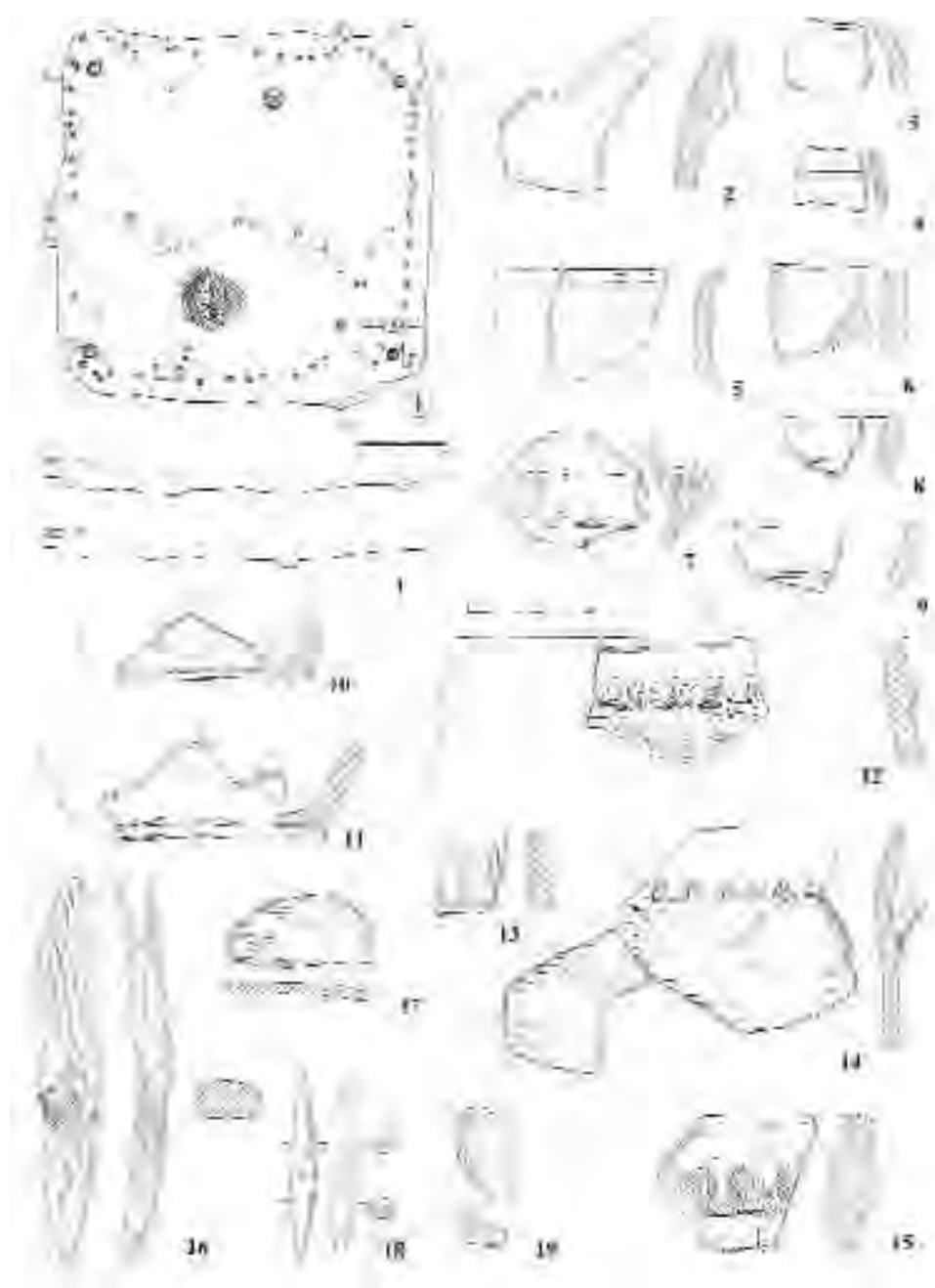
Výzkum v r. 1984: V sondě zjištěno souvrství, kromě objektů z hradištního období též stopy eneol. osídlení (KNP, ŘIV, ŠK).

Výzkum v r. 1985: V západní části sondy zachycena situace zavalená basaltovými kameny, patrně z doby bronzové či eneolitu; kromě ŘIV též střepy KKA a ŠK.

Výzkum v r. 1986: V sondě I, téměř nad podloží, eneolitický objekt. Z **kulturní vrstvy**, do níž byly zapuštěny hradištní objekty, též ker. ŘIV a KKA.

Výzkum v r. 1987: Ze skrývky blíže neurčené eneolitické nálezy.

ULOŽ: ARÚ. – LIT: *Bubeník 1987*; *1989*; *1995*; *1997a*, 16; *1997b*.



Obr. 5. Březno C. Obj. 90, polozemnice. 1 půdorys a profily objektu, 2–15, 19 keramika, 16 paroh, 17–18 kost. Řivnáčská kultura.

Abb. 5. Březno C. Obj. 90, Grubenhaus. 1 Grundriss und Profile des Objekts, 2–15, 19 Keramik, 16 Geweih, 17–18 Knochen. Řivnáč-Kultur.

## 13. DOLNÍ JIRETÍN, okr. Most

A. Naleziště 3 (podle *Preidel 1934*, 138, mapa), okraje důlních propadlin v oblasti dolu Quido III. – OSÍDLENÍ: **Pobřežní sídliště** na V straně Komoňanského jezera. – OKOL: Sběry a sondáže z l. 1925–1932.

Z **kulturní vrstvy** a ojediněle. Soubor artefaktů, kromě keramiky, BI a ŠI též zbytky dřev. Podle soupisu H. Preidla, doplněného fotografiemi 23 nádob a střepů (výběr na *obr. 6*) jde o BAD a ŘIV keramiku, mezi níž lze podle nepřilíš zřetelných snímků rozlišit následující tvary:

*Čerpáky* s plochým, oblým a oble hrotitým dnem (*obr. 6: 4–7*).

*Mísy* s nízkým prohnutým či válcovitým hrdlem (*obr. 6: 9, 10*), s nízkým prohnutým hrdlem, výčnělky na okraji a nožkovitě odsazeným dnem (*obr. 6: 11*), oble kónické s jazykovitým svisle provrtaným pupkem (*obr. 6: 12*).

*Amfóra* tříuchá s výraznou výdutí (*obr. 6: 16*).

*Hrnce* vejčité s protilehlými svisle provrtanými jazykovitými pupky pod okrajem (*obr. 6: 13*), oble kónické (*obr. 6: 14, 15*), dtto s krátce rozevřeným okrajem (*obr. 6: 17*).

Keramika je vcelku nezdobená, kromě výčnělků na okraji mísy *obr. 6: 11* a střepu se šikmo šrafovaným rytým trojúhelníkem *obr. 6: 8* je uváděn ještě střep *koflíku s převýšeným uchem* a svisle rýhovaným tělem, střep se šikmo přesekávaným okrajem, *dvojkónická mísa* s pupky na výdutí a střep s řádkem kolků (*Preidel 1934*, Taf. 6: 7, 8, 10, 15). Podaný výčet tvarů není úplný, nález vyžaduje řádné vyhodnocení.

ULOŽ: M Most. – LIT: *Kučera 1932/1933*, 16; *Preidel 1934*, 138–143, Abb. 5, Taf. 6.

## 14. DOLNÍ ZÁLEZLY, okr. Ústí n. Labem

A. „Fuchsberg“ (též „Schieferberg“), 358 m n. m. Úpatí vrchu nad levým břehem Labe. – OSÍDLENÍ: **Sídliště v exponované poloze**. Podle *J. Kerna (1925)* výšinné sídliště, podle *M. Dobeše (1993)* jde nejspíše o „sídliště založené pod úpatím Fuchsbergu při labském břehu“. Pro výšinný ráz mluví odhadované převýšení 10–15 m nad hladinou řeky (před sedimentací nivních náplavů). Monokulturní lokalita (?), KKA+ŘIV. Fortifikace nezjištěna. – OKOL: Při stavbě železniční tratě Praha – Děčín kolem r. 1880, během níž proto úpatí vrchu; sběry J. V. Deichmüllera ca 1880. Ca 150 m n. m.; převýšení: ca 10–15 m.

Deichmüllerův popis naleziště hovoří o **kulturní vrstvě** nevelkého rozsahu a o četných nálezech; není vyloučeno, že zde mohl být narušen jen jeden větší objekt, snad **polozemnice** (?) rozměry podobná lovosické polozemnici KKA („Der Schieferberg ist eine riesige, natürliche Basalthalde, deren Fuss z. Th. durch die Eisenbahn ... durchschnitten wird. Dicht am oberen Rande des so gebildeten Einschnittes zieht sich eine dunkel gefärbte, etwa 60 cm mächtige Schicht von geringer Ausdehnung hin, deren genaue Untersuchung eines ausserordentlichen Reichtum an Gefässscherben, Thierknochen, Holzkohlen etc. ergab.“). Kulturní vrstva v. ca 60 cm, mezi nálezy dominuje keramika KKA, s ŘIV lze spojovat *střepe se slámovaným povrchem* a ostří *spilítové sekery*.

ULOŽ: M Dresden. – LIT: *Deichmüller 1881*; *Pič 1899*, 219; *Kern 1925*, Abb. 7 (mapa); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202, 210 (settlement without designation of Řivnáč culture ?); *Dobeš 1993*.

## 15. DRAHONICE, okr. Chomutov

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV bez bližších údajů.

ULOŽ: M Kadaň. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202 (Isolated ?).

## 16. DŘÍNOV, okr. Most

A. Jezerní louka, ca 350–600 m východně od J okraje býv. obce. – OSÍDLENÍ: Polykulturní **pobřežní sídliště** na Z straně býv. Komoňanského jezera. Z eneolitu zde kromě BAD a ŘIV (?) ještě KNP, ŠK. „Terén zde vytvářel poměrně dlouhý a úzký poloostrov vyčnívající do jezera. Zjištěné pravěké osídlení se vázalo právě na blízkost jižního břehu tohoto poloostrova.“ (*Neustupný 1985*, 59) – OKOL: Výzkumy v l. 1957–1965, ARÚ Most (E. Neustupný).

**Kulturní vrstva** a **ojedinělé nálezy**. Ve střepovém materiálu zastoupené tvary:

*Čerpák* kónický s plochým dnem, v. 62 mm a zlomky uch čerpáků, *obr. 7: 2–4*.

*Mísy* kónické, hluboké, s okrajem oblým nebo rovně seříznutým, *obr. 7: 1, 5, 10*.

*Hrnce* (a) soudkovité, *obr. 7: 6, 8*; (b) s lištovitě zesíleným okrajem, *obr. 7: 9*, s řádkem jazykovitých pupků na podhrdli; obě formy s okrajem rovně seříznutým. Povrch nádob je převážně hlazený, nerovný, rozpraskaný, též s příškvarky; stopy *slámování* nese okraj soudkovitého hrnce *obr. 7: 6*.

*Přeslen* diskovitý, dm. 56 mm, *obr. 7: 7*.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Neustupný 1985*.

## 17. DUCHCOV, okr. Teplice ?

X. Bez údajů. **Ojedinělé nálezy** ŘIV, KKA: *Zásobní hrnce*: 5 zl. t z různých nádob, p7. – KKA: 1 zl. h, orn. šňůrové půlobloučky šikmo šrafované, p2, *obr. 26: 15*.

ULOŽ: M Teplice (sb. Duchcov) B 136-67/85, B 136-69/85. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202 (Isolated ?); *Budinský 1978*, 58; *Rusó 1990*, 38, 72.

## 18. ERVĚNICE, okr. Most

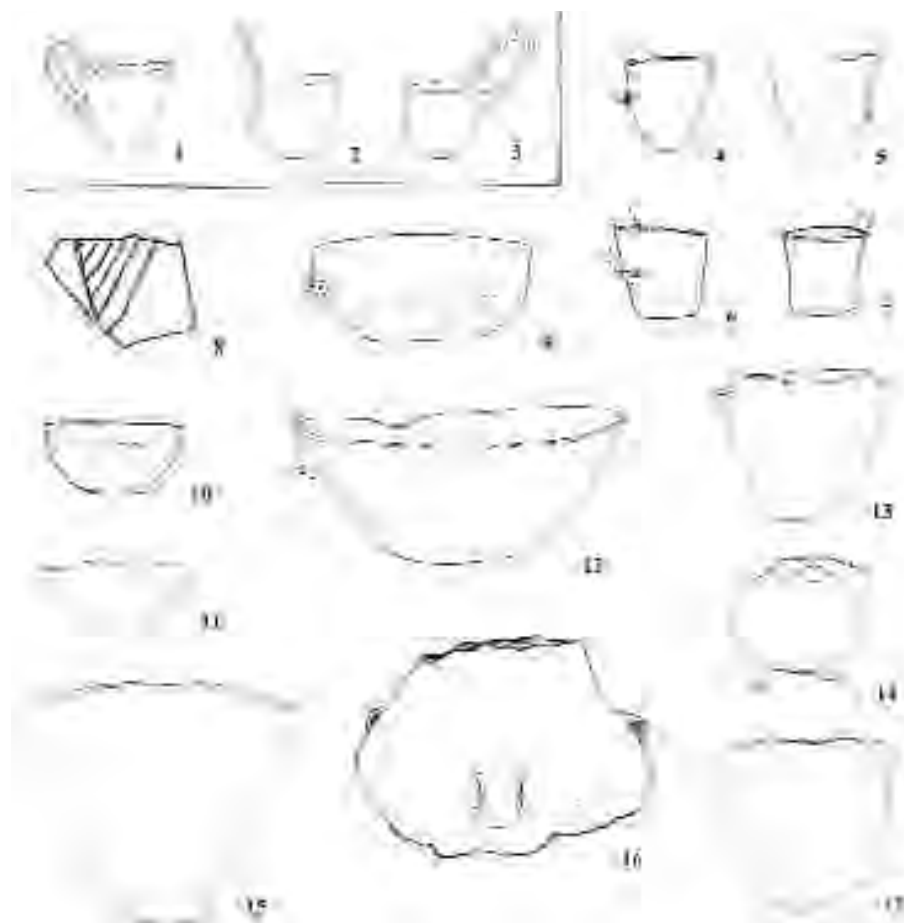
X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV: *Ansa lunata*.

ULOŽ: NM 18409 (sb. Löbl).

## 19. HOLEDEČ, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV: *Miska lublaňského typu* (část), orn. rýhy, lomená klikatka.

ULOŽ: M Chomutov 1774/2 (sb. Günzel, Teplice). – LIT: *Novotný 1955*, 10; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202; *Černá – Ondráčková 1996*, 42 (jako „pravěk“).



Obr. 6. Komořanské jezero. 1–3 Komořany A; 4–17 Dolní Jiřetín A. Keramika (podle Preidel 1936, Abb. 4, 5, Taf. 6). Badenská kultura.

Abb. 6. Komořany-See. 1–3 Komořany A; 4–17 Dolní Jiřetín A. Keramik (nach Preidel 1936, Abb. 4, 5, Taf. 6). Badener Kultur.

20. HOSTĚNICE, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** BAD: Čerpák s oblým dnem, převýšené ucho odlomeno, p21, v. 67 mm, obr. 24: 2.

ULOŽ: M. Budyně 759 (st. č. 1). – LIT: archiv ARÚ; podle inv. záznamu ale nalezen při rozhraní katastrů Budyně a Roudníčku (Zápotočský 1960, 55, jako Budyně n. O.).

21. HOSTOMICE, okr. Teplice

A. „GZ“ – Gemeindeziegelei? – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**?. **Ojedinělý nález** ŘIV: Zásobní hrnce: 1 zl. o-t, p2-7, zach. v. 205 mm, obr. 25: 9.

ULOŽ: M Teplice st. dep. č. 243-251.

22. HRADÍŠTĚ, okr. Teplice

A. Pole ppč. 412 (Rittigovo). ZM 25:02-324, koor. 170:160 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**. – OKOL: Výzkum M Teplice 1934–1936.

**Jáma 3**. Kromě keramiky z mladší d. bronzové též 3 zl. ŘIV. Zásobní hrnce: 1 zl. o, orn. řádek sloupkovitých kolků, p2, obr. 25: 4.

1 zl. t, jazykovitý pupek, p4-blátitý, obr. 25: 5. 1 zl. t, p7, obr. 25: 6.

ULOŽ: M Teplice př. č. 14-195 až 197/74. – LIT: Budinský 1978, 80, jako ŘIV zde označeny též jámy č. 1, 4 (nejisté).



Obr. 7. Komořanské jezero. Dřínov A. Keramika (podle Neustupný 1985, obr. 9, 10). Badenská kultura.  
Abb. 7. Komořany-See. Dřínov A. Keramik (nach Neustupný 1985, Abb. 9, 10). Badener Kultur.

23. CHOMUTOV, okr. Chomutov

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález ŘIV** bez bližších údajů.

ULOŽ: M Wien. – LIT: Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 202.

24. JENIŠŮV ÚJEZD, okr. Teplice

A. Důl Mír, stěna jámy. ZM 02-323, koord. 224:45. – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**. – OKOL: Výzkum ARÚ Most.

**Jáma ŘIV** (část).

ULOŽ: ÚAPPSZČ bez př. č., nezpracováno. – LIT: Koutecký 1987.

25. JEVINĚVES, okr. Mělník

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález ŘIV**: *Amfora zásobnicová tříuchá*: okraj a hrdlo olámané, ucha masivní, pásková, p2, zach. v. 290 mm, obr. 25: 11.

ULOŽ: V r. 1966 v místní škole.

26. KAMENNÁ VODA, okr. Most

A. Sev. od obce, lom na křemenc. ZM 25:02-343, koor. 46:330 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**? – OKOL: Výzkum ARÚ Most. Polozemnice ŘIV ? („zbytek střešněneolitické chaty“).

ULOŽ: ARÚ Most př. č. 107/65-1-8 (do M Teplice). – LIT: Neustupný 1966, 16; Koutecký et al. 1980, 103.

27. KEBLICE – okolí, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález BAD**: *Čerpák* s oble hrotitým dnem, vysoké ucho odlomeno, p2, v. 58 mm, obr. 24: 1.

ULOŽ: V r. 1966 ve sbírce p. Jaroše v Keblicích.

28. KOMOŘANY, okr. Most

A. Naleziště 6 (podle Preidel 1934, 16, mapa). Důl Germania. – OSÍDLENÍ: Polykulturní **pobřežní sídliště** na J straně Komořanského jezera; z eneolitu zde kromě BAD a ŘIV (?) ještě KNP. – OKOL: **Ojedinelé nálezy** z r. 1891.



Obr. 8. Křesín A. Jámový objekt (?). Keramika. Řivnáčská kultura.  
Abb. 8. Křesín A. Grubenobjekt (?). Keramik. Řivnáč-Kultur.

*Čerpáky*: Kónicky rozevřený s plochým dnem, v. 65 mm, *obr. 6: 1*. Dtto, ucho chybí, v. 60 mm, *obr. 6: 2*. S oblým dnem a páskovým uchem, v. 55 mm, *obr. 6: 3*.

*Nálevkový pohárek* s měkkým profilem, v. 100 mm.

ULOŽ: M Most. – LIT: *Preidel 1934*, 16, Taf. 4: 13; 5: 1, 16–18.

#### 29. KONOBRŽE, okr. Most

A. Poloha U bunkru, velmi mírný sprašový svah (1°) ca 150 m od bezejmenné vodoteče. ZM 25:02-341, koor. 33:379 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**. – OKOL: Výzkum ARÚ Most 1991 (M. Dobeš).

**Polozemnice** ŘIV o rozm. 390 x 370 cm, hl. 10 cm od úrovně skrývky, beze stop po vnitřní kúlové konstrukci (nepubl.).

**Intruze** ŘIV v zásypu hrobu ŠK: *Děbán s ansa lunata*: 1 zl. ansa. *Typ*?: 1 zl. t, p7, 3 zl. t.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Dobeš 1995b*, 139; *Dobeš – Buchvaldek 1993*, 203, obr. 5: 3, 4; *Ernée et al. 2007*, 93.

#### 30. KŘESÍN, okr. Litoměřice

A. Pole ppč. 183, 184 mezi školou a hřbitovem, při okraji levobřežní terasy Ohře. ZM 25:02-433, koor. 1:36 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**. – OKOL: Při odkopávání ornice zachyceno „sídliště, kde nalezeno bylo mnoho střeptů“; 10. 1. 1926 předáno do M Li-bochovice.

Patrně z jednoho **obj.** ŘIV: *Mísy obr. 8: 1, 4*, p21. – *Amfory?* *obr. 8: 2, 5, 6*, p2, 21. – *Zásobní amfory* s uchy na výduti *obr. 8: 7–9*, p2, 3. – *Zásobní hrnce obr. 8: 3*, p2, o-dm ca 45 cm. 3 zl. t, p7. 5 zl. t, p8. *Tvar*?: 55 zl. t, p21, 7, 8.

ULOŽ: M Litoměřice 8062-8094. – LIT: *Křenek s. d.*, 60-1; *Zápotocký 1965*, 329 (poloha); *Blažek – Kotyza 1990*, 19.

#### 31. KUČLÍN, okr. Teplice

A. „Horka“. Široce jazykovitá ostrožna ca 350 x 200 m v meandru potoka Syčivky. Fortifikace: palisáda (?), patrně z raného eneolitu. Plocha ca 7 ha; 286 m n. m.; převýšení: ca 30 m. ZM 25:02-341, koor. 398:262 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídliště výšinné**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV a KKA ještě LGK?, pozd. JORD, KNP?, ŠK (hrob). – OKOL: Sběry, sondáž v r. 1979 (J. Petrlík, J. Muška, M Teplice). Ojedinelé nálezy:

Keramika ŘIV: *Koflík* s trubkovitým uchem, p21, v. 85 mm, *obr. 26: 1*. – *Zásobní hrnce*: zl. o, t, p7, *obr. 26: 2–4*, 7. – KKA: 1 zl., p2, *obr. 26: 5*. – Broušená industrie: *Nůž* – zlomek středověké partie, hornina zelenavě šedá, zach. d. 70 mm, *obr. 26: 6*. *Teslice slánského typu*: zl. ostří, hornina šedo zelenavá (spilit?), zach. d. 28 mm.

ULOŽ: M Teplice. – LIT: *Dobeš et al. 1991b*, 92 (hrob ŠK); *Petrlík – Zápotocký 1992*, obr. 1, 2, 6; *Zápotocký 2000*, 176, Abb. 45.

## 32. LEDČICE, okr. Mělník

A. „Za humny“. Plochý terasový ostroh na S okraji obce, vymezený mírnými svahy na S, Z a J, ppč. 337. 245 m n. m.; převýšení: ca 10 m. ZM 10:12-21-10, koor. 307:267 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Sběry v 60. letech 20. stol. (K. Žebera, ÚÚG; K. Sklenář, M Mělník). Ojedinelé nálezy:

Keramika ŘIV ? – BI – spilitová *teslice* typu Slánské hory d. 55 mm, ŠI paz. a kvarcovitá.

ULOŽ: M Mělník 9957-61, 15147-8. – LIT: *Sklenář 1982*, 178-9; *1985*, 6.

B. Pískovna na S okraji obce při silnici do Černoučku, ppč. 335, 337 (západně od polohy A). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Při kopání písku, výzkum K. Žebera 25. 5. 1966. Ojedinelé nálezy:

Keramika ŘIV ?: „hrubší“ stěpy.

ULOŽ: M Mělník 9437-41. – LIT: *Sklenář 1973*, 6.

C. Západní konec ostrohu Škarechova (viz Nová Ves), u višňovky. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** ? – OKOL: Sběry v r. 1966 (K. Žebera, ÚÚG). Ojedinelé nálezy:

Keramika ŘIV ?: stěpy, ŠI.

ULOŽ: M Mělník 10240-47. – LIT: *Sklenář 1973*, 9.

## 33. LENEŠICE, okr. Louny

A. Pozemek J. Rotha ppč. 3982/2. ZM 25:12-121, koor. 311:357 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum M Louny 24. 11. 1940 po zřícení stěny sousední pískovny.

**Jáma s depotem keramiky** ŘIV. Objekt obdélníkovitého profilu 1 x 0,8 m, hl. 1 m: „Na dně objeveno asi 20 nádob s měšičkovitými uchy, vesměs ve střepech. Byly naházeny na dně bez jakéhokoliv uspořádání. Ze stěpů rekonstruováno v museu 10 nádob, ostatní jsou neúplné a jejich počet zjištěn jen podle počtu uch. Mnoho stěpů bylo též odneseno dětmi, než bylo započato s průzkumem.“ *Obr. 9: 1-7, 10 – džbány s ansa lunata* inv. č. 2174, 2176, 2173, 2170, 2172, 2175, 2171, 2177; 8, 9 ansa č. 2166.

ULOŽ: M Louny č. 2170-77 (džbány s ansa), 2166 (stěpy). – LIT: V. Kučera, zpráva čj. 317/42 v archivu ARÚ; *Knor 1948*, 45 (s pozn. „je to další nález keramického souboru tohoto typu v kulturních jamách, potvrzující výjimečný a dosud ne plně jasný význam podobných nálezů“); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 203.

X. Bez údajů. **Ojedinelé nálezy** ŘIV: *Džbány s ansa lunata*: 3 zl. uch.

ULOŽ: M Louny 198a-c.

## 34. LEVOUSY, okr. Litoměřice

A. „Na Sancích“. Plochá ostrožna široce jazykovitého tvaru ca 350 x 140–200 m, okraj vysoké pravobřežní terasy Ohře. Na S příkrý svah k řece, na Z a J svahy kratší, spadající do bezvodého údolí, na V ostrožna plynule přechází do náhorní pláně. Fortifikace: starší fáze raně středověkého vnitřního valu, přetínajícího ostrožnu uprostřed, datována do mladší/pozdní d. bronzové, střední a vnější val nezkoumány. – Plocha ca 4,5 ha; 200 m n. m.; převýšení: ca 30 m. ZM 10:02-34-25, koor. 429:3 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV a KKA ještě LGK, KNP; akropole trojdielného raně středověkého hradiště. – OKOL: Výzkum v r. 1967 (Z. Váňa, ARÚ) a četné sběry.

Keramika ŘIV a KKA ze sběrů: větší počet zl. t., p7, *obr. 26: 12*; 1 zl. t. om. KKA, *obr. 26: 11*.

ULOŽ: M Litoměřice. – LIT: *Váňa 1973*, *obr. 1-3; Zápotocký 1989*, *obr. 6; 2000*, 177, *Abb. 45, Taf. 61; Smrž 1995*, 50, *obr. 19: 7*.

## 35. LIBKOVICE, okr. Teplice

X. Bez údajů. **Ojedinelé nálezy** ŘIV bez bližších údajů.

ULOŽ: M Teplice. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 203.

## 36. LIBOČANY u Žatce, okr. Louny

A.: „Prašivý kopec“, „Goldberg“. Pískovna pí. Tiché na vrcholu kopce. Podle informace P. Holodňáka jde „nejspíše o návrší, které se rozkládá asi 1,5 km západně od Libočan, po obou stranách silnice vedoucí na Kadaň“. Ca 240 m n. m. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Při těžbě v pískovně v r. 1926.

**Jáma s depotem keramiky** ŘIV. Podle J. Böhma zde ca 15 *džbánů s ansa lunata* (9 celých, 2 doplněné a další ca 4 džbány ve střepech); v inventáři NM evidováno 9 džbánů, 13 zlomků ansa a 1 zl. okraje hrnce s přesekávanou lištou.

ULOŽ: NM 39808-39830 (v inventáři jako „Žatec“, na nádobách „Libočany“). – LIT: J. Böhm, zpráva čj. 113/29 v archivu ARÚ (jako „Žatec“); *Böhm 1934*, 58, *obr. 50; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 208 (settlement on high ground with gentle slopes; jako „Žatec“); *Bubeník 1988a*, 222, 239; *Holodňák 2006*, 225.

## 37. LIBOCHOVANY, okr. Litoměřice

A. Tříkřížový vrch. ZM 10:02-43-01, koor. 462:265 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. – OKOL: Sběry E. Gattermana.

**Ojedinelé nálezy** ŘIV/ŠK ? : *Miska se zataženým okrajem*: 1 zl. o, orn. pás tří šňůr, p2, *obr. 23: 1*. – BI: *Teslice*, tyl odlomený, hornina světle šedozelenavá (spilit?), p1, místy otřelý, zach. d. 88 mm, *obr. 23: 2*.

ULOŽ: M Litoměřice 6327 (st. č. Gat. 624); sb. Gattermann 14. – LIT: *Gattermann 1930; Zápotocký 1974*, 115.

## 38. LIBOTENICE, okr. Litoměřice

A. Pole ppč. 641 na J od obce. Poloha při okraji prvé nezaplavované terasy Labe, z J ohraničená nevýrazným údolím, dle mapy stabilního katastru z r. 1841 s vodotečí. ZM 10:02-43-14, koor. 326:185 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Průkopy pro závlahové potrubí podél silnice do Hrobců (projekt Vltava VIII), průzkum 12. IV. 1963 (M. Zápotocký, M Litoměřice). Průkopem zde porušeno 5 jámových objektů, z nich 1 ŘIV.





Obr. 9. Lenešice A. Jáma. Keramika (foto archiv ARÚ Praha). Řivnáčská kultura.  
 Abb. 9. Lenešice A. Grube. Keramik (Fotoarchiv des AI Prag). Řivnáč-Kultur.

Obj. 1 – **polozemnice** ŘIV. Na profilu průkopu vrstva hnědočerné hlíny o mocnosti max. 20 cm, táhnoucí se pod ornici po obou stranách průkopu v délce ca 4 m. Keramika z profilu:

*Džbány s ansa lunata*: 1 hrot ansa, 2 zl. páskových uch, p21, obr. 10: 1–3.

*Hmoždír*: 1 zl. t-d, orn. plastická klikatka svrchu vyplněná hlubokými vpichy, p2, d-dm. 25–30 cm, obr. 10: 6.

*Mísa*: tunelovité ucho na výdutí, p21, obr. 10: 8.

*Zásobní hrnce*: s okrajovou lištou, obr. 10: 13–15; dtto bez lišty, obr. 10: 9; dtto, pod okrajem řádek obdélníkových vpichů, obr. 10: 5.

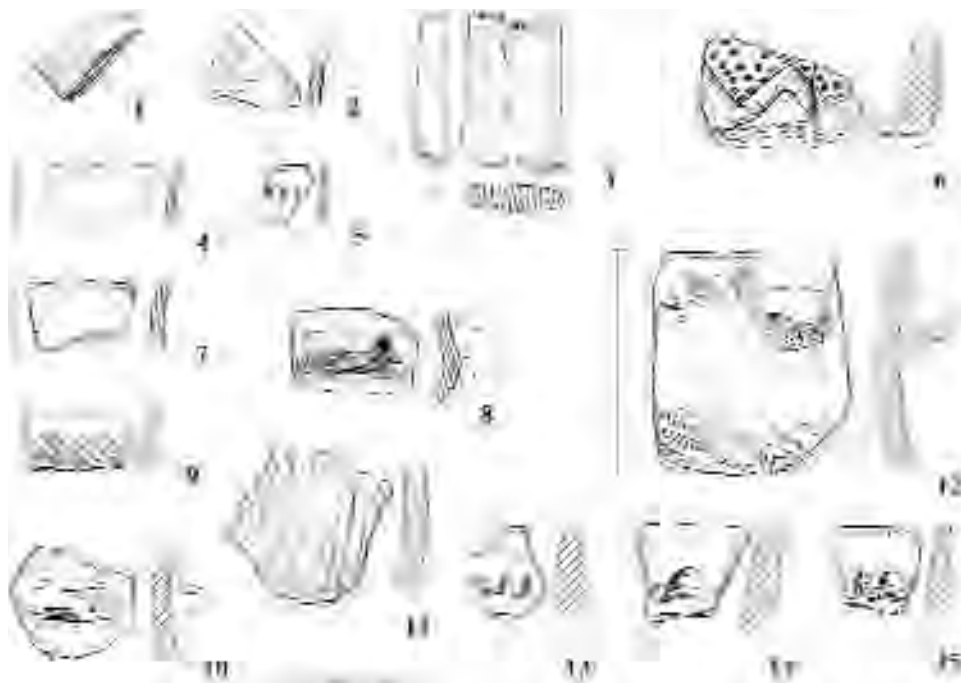
1 zl. h-t, jazykovitý pupek, obr. 10: 10; 37 zl. t, p7.

*Tvar ?*, 5 zl. o, obr. 10: 4, 5, 7.

ULOŽ: M Litoměřice 7311-7336. – LIT: *Zápotocký* 1975, 211.

39. LIPTICE, okr. Teplice

A. SV okraj obce, poloha Za kostelem, ca 350 m VSV od kostela. ZM 25:02-323, koor. 255:136 (1). – OSÍDLNÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum ARÚ Most 4.–5. 1976 (I. Rada). Při skrývce v předpolí dolu Pokrok zjištěno 11 objektů (neolit, hradištní, 1 obj. ŘIV). Obj. 3 – **hliník** ŘIV. Komplex několika jam o celk. rozměru 10 x 9 m, max. hl. 1 m (obr. 11); rozdělen na části A, B, C. V části C zachyceny zbytky „rozmáčené mazanícové kry“ (pec?). V části B nalezeny podle I. Rady „vedle řivnáčských střepeů rovněž ve spodních vrstvách zlomky keramiky vypichané. Lze proto usuzovat, že obj. 3 B náležel kultuře vypichané a byl později využit řivnáčskou kulturou, která jej zahrнула do své soustavy hliníků (obj. 3 A, 3 C)“. Keramika:



Obr. 10. Libotenice A. Polozemnice. Keramika. Řivnáčská kultura.  
Abb. 10. Libotenice A. Grubenhäuser. Keramik. Řivnáč-Kultur.

*Děbány s ansa lunata*: 1 rúžek ansa, na vnitřní ploše dvě žebra, p21, obr. 12: 1; dtto bez žeber. Ze džbánů patrně též: 4 zl. p1, 21, obr. 12: 2-4; 2 zl široce páskových uch, š. 37, 40 mm, p21.

*Hmoždíře*: 1 zl. t-d, p2, d-dm. 180 mm, obr. 12: 5; 1 zl. t-d, p21, d-dm 140 mm, obr. 12: 6.

*Mísa*: 1 zl. o, p25, obr. 12: 11.

*Dvojkónické nádoby – osudí*: 2 zl. t, p2, vd-dm. 220 mm, obr. 12: 7; dtto, výduť oble lomená, p1, vd-dm. 300 mm, obr. 12: 8.

*Zásobní hmce*: (a) Bez okrajové lišty: obr. 12: 13. – (b) Okrajová lišta plochá, hladká: obr. 12: 14, 16; 2 zl. o, p2, obr. 12: 22; 3 zl. o-t, jazykovité pupky (na jednom zlomku dvojice reparačních otvorů); 1 zl o-dm. 260 mm. – (c) Okrajová lišta plochá, přesekávaná: 1 zl. o-t, na liště řídké šikmé sloupkovité záseky, p. 2, obr. 12: 18. – (d) Okrajová lišta prohnutá, hladká: 3 zl. o-t, p25-7, o-dm. 240, obr. 12: 21. – (e) Okrajová lišta prohnutá, nehtovaná či přesekávaná: 1 zl. o, obr. 12: 17; dtto, šikmé záseky, p2, obr. 12: 19. – (f) Okrajová lišta kyjovitá, hladká: 1 zl. o, p2, obr. 12: 15. (g) Dtto, lišta naspodu nehtovaná: 2 zl. o., p25, obr. 12: 20. – Dna: část (6 zl.) t-d, p. 7, d-dm. 12 mm. – Zlomky těl: 10 zl. t, p4 – blátitý; 74 zl. t-d, d, p7 – slámovaný, přičemž slámování je většinou výrazné, jednotlivé tahy jsou až žlábkovité. *Typ ?*: Okraje: 2 zl. o, p1, obr. 12: 9, 10; 5 zl. o, p21, 2. – Ucha pásková: 2 zl., š. 25, 40 mm. – Těla, výduť: 177 zl. t, p21, 2, 3. – Dna: 16 zl. t-d, obr. 12: 12.

NEOLIT – intruze: 16 zl. k. vypíchané.

Nekeramické nálezy. *Drtilo*: spodní část (ležák) bočníkovitého tvaru, horní plocha vyhlazená, ostatní strany jen hrubě obité, hornina: železitý pískovec?, rozm. 32 x 18 x 15 mm. *Drtilo* ploché, oválné, hornina bělošedá, slídnatá, rozm. 160 x 110 x 25 mm. *Těrka* nepravidelně oválná, plochá, hornina hnědočerná, rozm. 120 x 100 x 50 mm. – Štípaná industrie: hrot ploché *čepce* s retuší, zach. d. 24 mm. 5 *odštěpků*, žlutavý kvarcit. – Mazanice: 10 zl. – Zvířecí kosti: 10 sáčků (neurčeno). – Uhlíky: sáček (neurčeno).

ULOŽ: M Teplice př. č. B 134-136/98. – LIT: I. Rada, zpráva čj. 373/76 v ÚAPPSZČ (za informace děkuji J. Muškovi); *Velinský et al.* 1986, 173.

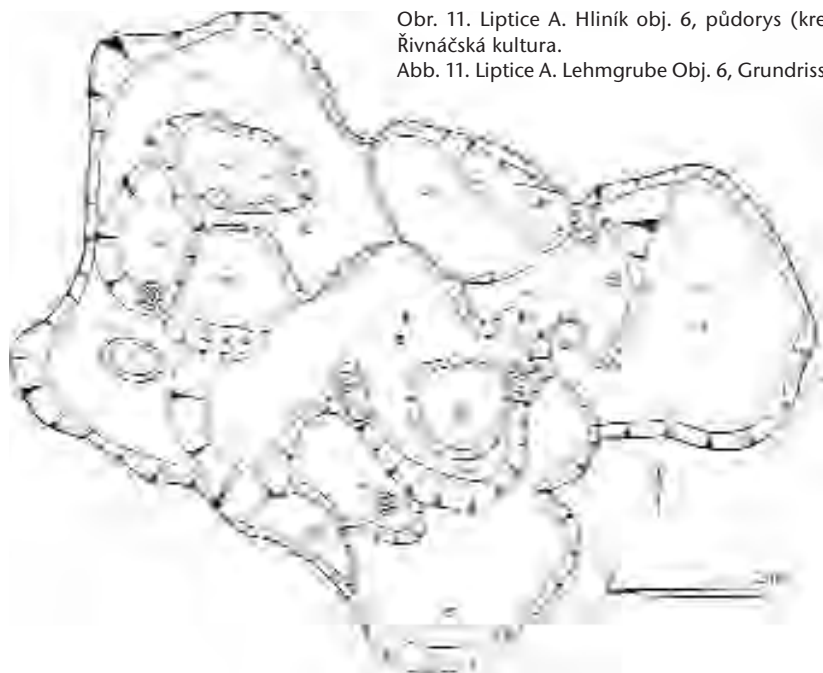
Pozn.: Příslušnost střepeň z polohy „Hřbitov“ (*Budinský* 1978, 128) k ŘIV je sporná.

#### 40. LITOMĚŘICE, okr. Litoměřice

A. Akciová cihelna, provoz VI (Werk VI) na SZ okraji města (poloha: *Zápotocký* 1965, obr. 25). – OSÍDLENÍ: *Sídlíště rovinné*. – OKOL: Bez údajů, v r. 1905 spolu se souborem vypíchané keramiky.

Keramika ŘIV: *Miska lublaňského typu*: nízká křížová nožka, na vnitřní straně část výzdoby – motiv vícenásobných trojúhelníků technikou brázdňného vpichu, d-dm. 70 mm; obr. 24: 10.

ULOŽ: M Teplice př. č. I-78/81, – LIT: *Budinský* 1985, 34 (jako k. vypíchaná).



Obr. 11. Liptice A. Hliník obj. 6, půdorys (kresba J. Muška).  
Řivnáčská kultura.

Abb. 11. Liptice A. Lehmgrube Obj. 6, Grundriss. Řivnáč-Kultur.

B. Sandersova pískovna na pčč. 1217/1, 1219 při okraji levobřežní terasy Labe J od silnice do Mlékojed. ZM 10:02-43-03, koor. 81:21 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**. – OKOL: Výzkum J. Kerna.

Jáma 5 – **polozemnice** ŘIV. Podle skicy J. Kerna šlo o objekt s plochým dnem, kolnými stěnami a popelovitou výplní, d. ca 3 m a hl. 1 m („eine Wohngrube, scharf rechteckig profiliert, mit Herd in der Südwestecke“). Keramika:

*Koflík*: 1 zl. t., páskové ucho, p21, *obr. 13: 17*.

*Džbány*: S ansa lunata: hrot ansa, na vnější ploše 2 žebra, p1, *obr. 13: 1*. – *Typ*?: 5 zl. široce páskových uch, *obr. 13: 4*. 1 zl. h-t, *obr. 13: 5*. Část, p1, o-dm. 22 cm, *obr. 13: 15*.

*Čerpák*?: 1 zl. o. kónického těla, p25, o-dm. 9 cm, *obr. 13: 16*.

*Hmoždíře*: 11 zl. t, t-d. ze 6–7 nádob, 1 zl. s tunelovitým uchem, 1 zl. orn. šikmými záseky na obvodu dna, *obr. 13: 10–14*.

*Mísy*: S esovitým profilem, hrdlo odsazeno rýhou, p1, o-dm. 22 cm, *obr. 13: 9*; dtto s tunelovitým uchem š. 4 cm, p1, o-dm. 16 cm, *obr. 13: 6*. – *Typ*?: tunelovité ucho š. 5 cm s koncem plastického vousu, *obr. 13: 7*.

*Amfory*: 1 zl. t., orn. šachovnicový motiv z tence rytých trojitých klikatek, p21, *obr. 13: 2*; 1 zl. h-t, orn. svislá žebra svrchu ukončená kruhovitými plochými pupíky, p1, *obr. 13: 3*.

*Zásobní hrnce*: S hladkou úzkou lištou pod okrajem, p3, *obr. 32: 18*. – S okrajovou lištou přesekávanou: 13 zl. o, o-t., p3, 7, *obr. 13: 19–21*; *obr. 14: 19*; 10 zl. t, p7, *obr. 14: 20, 21*; 2 zl. t, p4.

*Tvar*?: 1 zl. h-t, *obr. 13: 5*; 1 zl. h-t, plochý oválný pupek, *obr. 13: 8*; 1 zl. t, tunelovité ucho š. 3 cm. 2 zl. t, jazykovitý pupek; ca 20 zl. t. atypických.

Broušená industrie. *Sekerka*: ostří symetrické, šikmé, tyl odlomený, hornina tm. zelenavá, zach. d. 49 mm, *obr. 14: 13*; 2 zlomky *seker* (?), hornina šedá a tm. zelenavá. – Štípaná industrie. *Čepelky*: 7 ks, *obr. 14: 14–18*; 1 *jádro*; 16 *odštěpků*. Hornina: kvarcit, silex. – Kostěná industrie – 12 ks: *dlátko*, *obr. 14: 7*; *šídla*, *obr. 14: 1–6*; *hroty*, *obr. 8–12*.

ULOŽ: M Litoměřice 8230-8317. – LIT: *Kern sine*, 115-6.

**Ojedinělý nález** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl. ucha, p. 2, *obr. 24: 9*.

ULOŽ: M Litoměřice sb. Kern, K 1100.

41. LOMAZICE, okr. Chomutov

A. Poloha Kirchenfeld, pole J od kostela. ZM 25:12-111, koor. 133:231 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**. – OKOL: Výzkum ARÚ Most v r. 1963 (V. Sakař).

a) Sonda VI: **ojediněle** (BAD?): „eneolitická keramika zdobená kanelurami“ ze sběru.

b) Sonda VII: **jáma 1** (BAD?), „menší oválný eneolitický objekt“ překrytý objektem k. knovízské, z jehož výplně též 1 zl. „kanelovaného džbáněčku s kořenem ucha“. – **Jáma 2** (ŘIV), silo kotlovitého průřezu. Z výplně mj. též eneolitické střepy (zl. džbáněčku „patrně s *ansa lunata*“, zl. s tunelovitým ouškem, zl. o. zásobního hrnce s okrajovou lištou, zl. t. „voštinované“ (dle foto slámované).

ULOŽ: ? – LIT: *Sakař 1966*, *obr. 155* (poloha), 169: 1–14 (keramika).

42. LOUNKY, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Ojedinelé nálezy** BAD, ŘIV: *Čerpák* kónický, dno úzce oblé, ucho odlomeno, p. 2, v. 49 mm, *obr. 24: 3*. – *Hmoždír*: dvě protilehlá tunelovitá ouška š. 20 mm, orn. mezi uchy na každé straně po čtyřech svislých či šikmých řádcích hrotitých bradavek, p21, v. 105 mm, *obr. 27: 4*.

ULOŽ: M Budyně 1826, 1853 (ze sb. místní školy v r. 1955). – LIT: *Zápotocký 1960*, 55; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204.

43. LOUNY, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*.

ULOŽ: M Louny (nezjištěno). – LIT: *Stocký 1926*, 178; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204.

44. LOVOSICE, okr. Litoměřice

A. Ploché návrší na JV okraji města, tvořené sprašovou návějí ze tří stran obtékanou potokem Modlou. Fortifikace nezjištěna. Ca 158 m n. m.; převýšení: 10–15 m nad inundací. Reiserova (Tschinkelova) a Schwarzenberská cihelna. ZM 25:02-431, koor. 228:157 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Polykulturní osídlení a pohřební areály z většiny pravěkých období, z eneolitu zde kromě BAD, ŘIV a KKA sídlíště KNP, pohřebiště ŠK, pohřebiště a sídlíště ZP. – OKOL: Od 80. let 19. stol. do poloviny 20. stol. ve zdejších cihelnách četné záchranné výzkumy (R. v. Weinzierl, J. Matiegka, G. Just a O. Tschakert, ARÚ). – **NÁLEZY**: BAD a ŘIV sídlíštní objekty. – LIT: Souhrnně k lokalitě *Matiegka 1893*; *Weinzierl 1895* (terénní situace); k eneol. osídlení kupř. *Moucha 1961*; *Hájek 1968*, 57–62; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204 (settlement on high ground with gentle slopes); *Zápotocký 1982*, tab. 1 (mapa z r. 1892); *Dobeš 1998*, 139, 149, *obr. 9*; *Zápotocký – Dobeš 2000*; *Blažek – Kotyza 2002*, *obr. 6*.

1. Reiserova (původně Tschinkelova) cihelna.

**a. Jáma** BAD. – OKOL: „Gefunden 10. VIII, 1884 im Aschenlager“. Keramika, **depot** ?

*Čerpáky*: 1 ks s oblým dnem, ucho chybí, p2, v. 54 mm, *obr. 19: 2*; 1 ks s hrotitým dnem, ucho chybí, p2, v. 66 mm, *obr. 19: 3*; 1 ks s oblým dnem, ucho chybí, p2, v. 58 mm, *obr. 19: 4*.

ULOŽ: M Teplice W 407, 462, K 6282. – LIT: *Weinzierl s. d.*, II, 72; 1895, 69, Abb. 20; *Budinský 1985*, 39.

**b. Jáma** BAD. – OKOL: „In der Nähe des gr. Ringofens in einer Kulturgrube gefunden; in geringer Tiefe“, koupeno od dělníka 19. 8. 1904. *Amfora závěsná*: vysoké kónické hrdlo s olámaným okrajem, tělo s nevýraznou horní výduť a třemi svislými subkutanními uchy, p21, zach. v. 248 mm, *obr. 15: 12*.

ULOŽ: M Teplice HK 12993 (K 6402).

**c. Jámy** BAD. – OKOL: „Aus den Kulturgruben“, koupeno od dělníků 29. 9. 1900.

*Čerpák* kónický s plochým dnem, ucho chybí, p2, v. 78 mm, *obr. 24: 4*.

ULOŽ: M Teplice HK 8744.

**d. Jáma** BAD. – OKOL: „Grube bei Bahn, 23. 2. 1928“, výzkum G. Just, O. Tschakert. Keramika:

*Džbán* (části), ucho (převýšené?) chybí, hrdlo schůdkovitě odsazené, úzká nevýrazná výduť, p. 21, v. 130 mm, *obr. 16: 1*.

*Amfory*: Amfora bezuchá (části), vysoké kónické hrdlo ostře nasazené na tělo s vysoko ploženou úzkou výduť, p21, v. 335 mm, *obr. 16: 2*.

– Amfora bezuchá (části), vysoké kónické hrdlo měkce nasazené na tělo s vysoko posazenou oblou výduť, na plecích zachováno 5 plochých pupků (pův. počet 6–7), spodek chybí, p21, zach. v. 410 mm, *obr. 16: 5*. – Amfora tříuchá (části), kónické hrdlo měkce nasazené na tělo s výraznou horní výduť, ucha masivní, pásková, p2, zach. v. 255 mm, *obr. 16: 3*.

*Hrnec soudkovitý* (části), pod okrajem zachován 1 pupek, p21, zach. v. 200 mm, *obr. 16: 4*.

Nekeramické nálezy: zlomky MA, zvířecí kosti.

ULOŽ: M Litoměřice 8593-8611 (sb. Just-Tschakert 600, 601).

**e. Jáma** BAD. – OKOL: Výzkum 20. 10. 1929, G. Just, O. Tschakert. Keramika:

*Čerpák džbánkovitý*: 1 zl. o-d s částí páskového ucha, d. oblé, p1, v. 65 mm, *obr. 15: 1*. – *Typ*?: 1 zl. páskového ucha š. 19 mm, p21, *obr. 15: 2*.

*Hrnec*: Hrnec vejčitý (část), pod okrajem zachov. dva oble kuželovité pupky, p21, v. ca 135 mm, *obr. 15: 5*. – *Typ*?: 1 zl. o., pod okrajem nevýrazný pupek, p2.

*Tvar* ? 2 zl. o, *obr. 15: 4*; 1 zl. h-t, *obr. 15: 3*; 3 zl. t-d; 29 zl. t.

Nekeramické nálezy: Zvířecí kosti, zčásti přepálené.

ULOŽ: M Litoměřice 8625-8637 (sb. Just-Tschakert 616, 618).

**f. Jáma** BAD/KNP ?. – OKOL: „Grube an der Bahnseite, 11. u. 15. 1. 1930“, výzkum G. Just, O. Tschakert. Keramika:

*Koflík*: 1 zl. o-t, páskové ucho, nad ním na okraji 6 rýžek, pod ním 4 dvojpřipchy, p21, zach. v. 65 mm, *obr. 15: 6*.

*Konvice* (?): 1 zl. t-d, orn. mělké svislé kanelování, d. zploštělé, p1, *obr. 15: 8*.

*Tvar* ? 1 zl. o. přímý, p21; část těla s náběhem na oble lomenou výduť, p1; 1 zl. t-d, p1, d-dm. 70, *obr. 15: 7*; 7 zl. t, p. 1, 21.

ULOŽ: M Litoměřice 8875-81 (sb. Just-Tschakert 1250).

**g. Jáma** ŘIV. – OKOL: Výzkum NM r. 1924 („jáma I“). Keramika:

*Džbány s ansa lunata*: část ansa, p21, *obr. 17: 1*; část předchozího džbánu? 4 zl. o-t, p21, *obr. 17: 3*; část (5 zl. o-t) džbánu s ansa?, kořen páskového ucha š. ucha 78 mm, p2, o-dm. 300 mm, *obr. 17: 6*.

*Mísa kónická*: 2 zl. o-t, p2, o-dm. 280 mm, *obr. 17: 2*.

*Zásobní hrnce*: 1 zl. o-t, jazykovitý pupek, p2, o-dm. 300 mm, *obr. 17: 4*; část (5 zl. o-t), jazykovitý pupek, p2, o-dm. 230, *obr. 17: 5*.

*Tvar* ? 2 zl. o-h džbánu (?), p21; 12 zl. t, p2; dno ploché, p25, d-dm. 100 mm; dno konkávní, p2, d-dm. 120 mm.

ULOŽ: NM 35889-910. – LIT: *Stocký 1925*, 248.

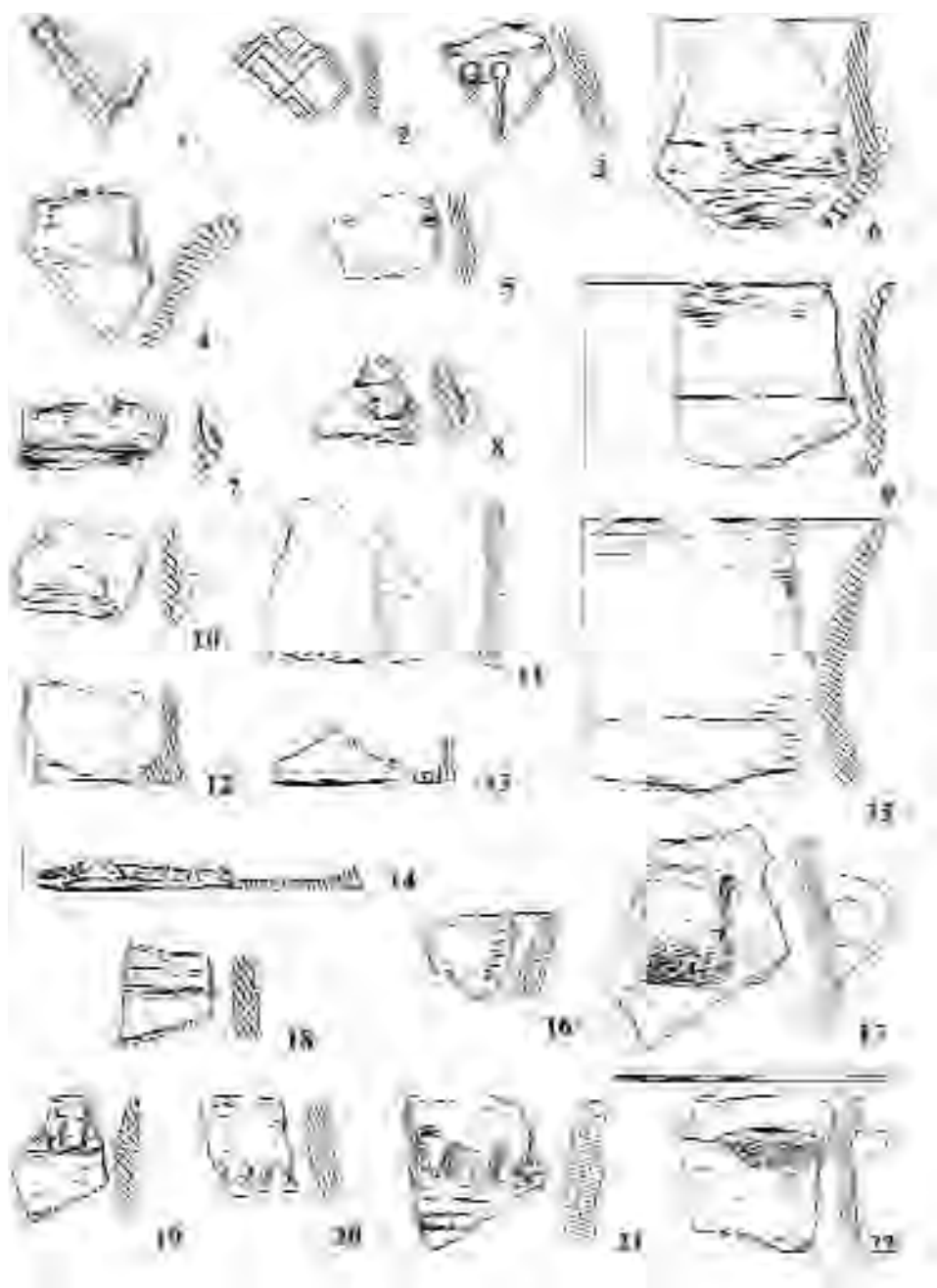
**h. Jáma** ŘIV. – OKOL: Výzkum NM v r. 1924 („jáma II“). Keramika:

*Koflíky*: S měkce esovitým profilem: část (5 zl. o-t), ucho chybí, p. 21, o-dm. 90 mm, *obr. 18: 1*. – Dvojkónický: 1 zl. t, výduť oble lomená, p21, dm. výduť 160 mm, *obr. 18: 11*.

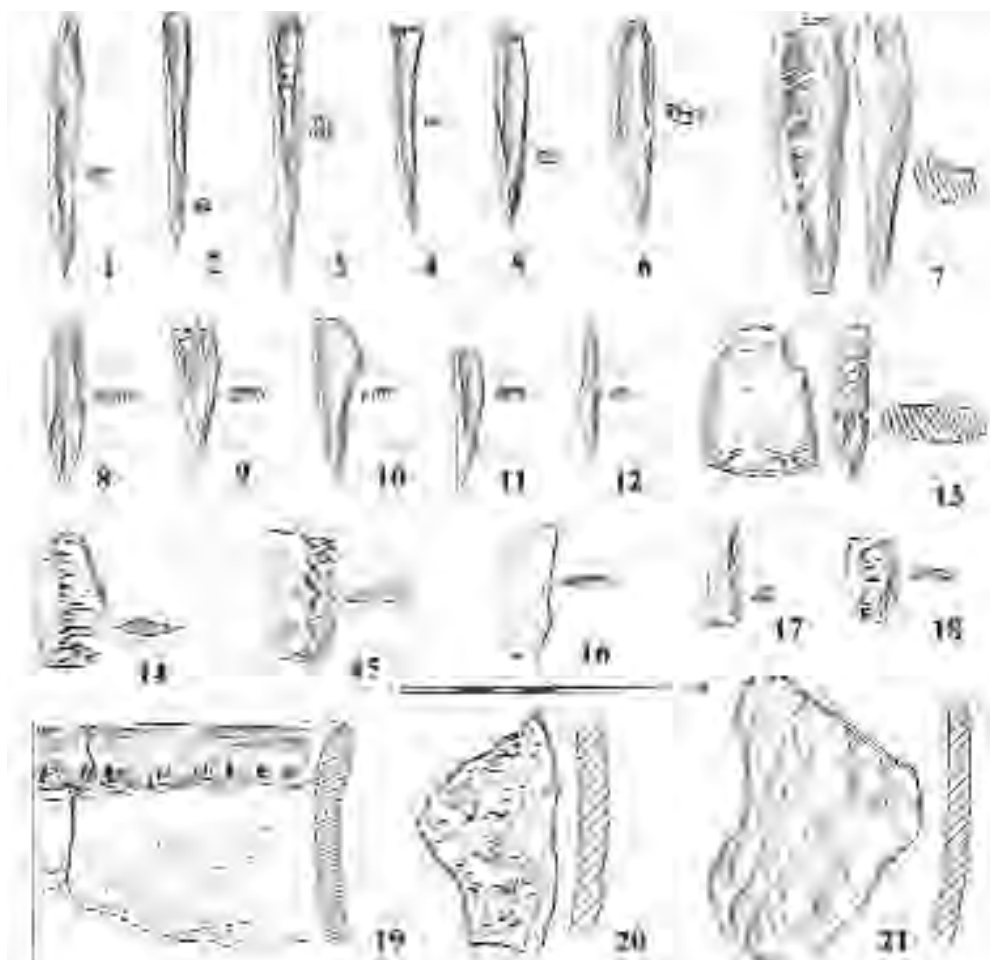


Obr. 12. Liptice A. Hliník obj. 6. Keramika. Řivnáčská kultura.

Abb. 12. Liptice A. Lehmgrube Obj. 6. Keramik. Řivnáč-Kultur.



Obr. 13. Litoměřice B. Sandersova pískovna. Polozemnice. Keramika. Řivnáčská kultura.  
Abb. 13. Litoměřice B. Sanders-Sandgrube. Grubenhaus. Keramik. Řivnáč-Kultur.



Obr. 14. Litoměřice B. Sandersova pískovna. Polozemnice. 1–12 kost, 13–18 kámen, 19–21 keramika. Řivnáčská kultura.

Abb. 14. Litoměřice B. Sanders-Sandgrube. Grubenhaus. 1–12 Knochen, 13–18 Stein, 19–21 Keramik. Řivnáč-Kultur.

*Čerpáky*: část (5 zl. o-t), p21, o-dm. 80, obr. 18: 3; 1 zl., kořen páskového ouška, p2, obr. 18: 2.

*Hmoždíř*: 1 zl. t-d, kořen široce páskového ucha, orn. řádek čtverečkových vpichů, p2, d-dm 200 mm, obr. 18: 14.

*Rendlík*: 1 zl. o-t silnostěnný, okraj šikmo seříznutý, p2, o-dm. 400 mm, obr. 18: 10.

*Mísy*: S nálevkovitým hrdlem (pův. dvojuché): část (4 zl. o-t), na plecích úzké tunelovité ucho s horním V-vousem na okraji knoflíkovitě ukončeným, p21, o-dm. 220 mm, obr. 18: 5; 1 zl. o-h., část V-vousu na okraji knoflíkovitě ukončeného, p21, obr. 18: 6. – Mísa polokulovitá: 1 zl. o-t, p21 o-dm. 220 mm, obr. 18: 9. – Mísa kónická: 1 zl. o., p1, obr. 18: 12.

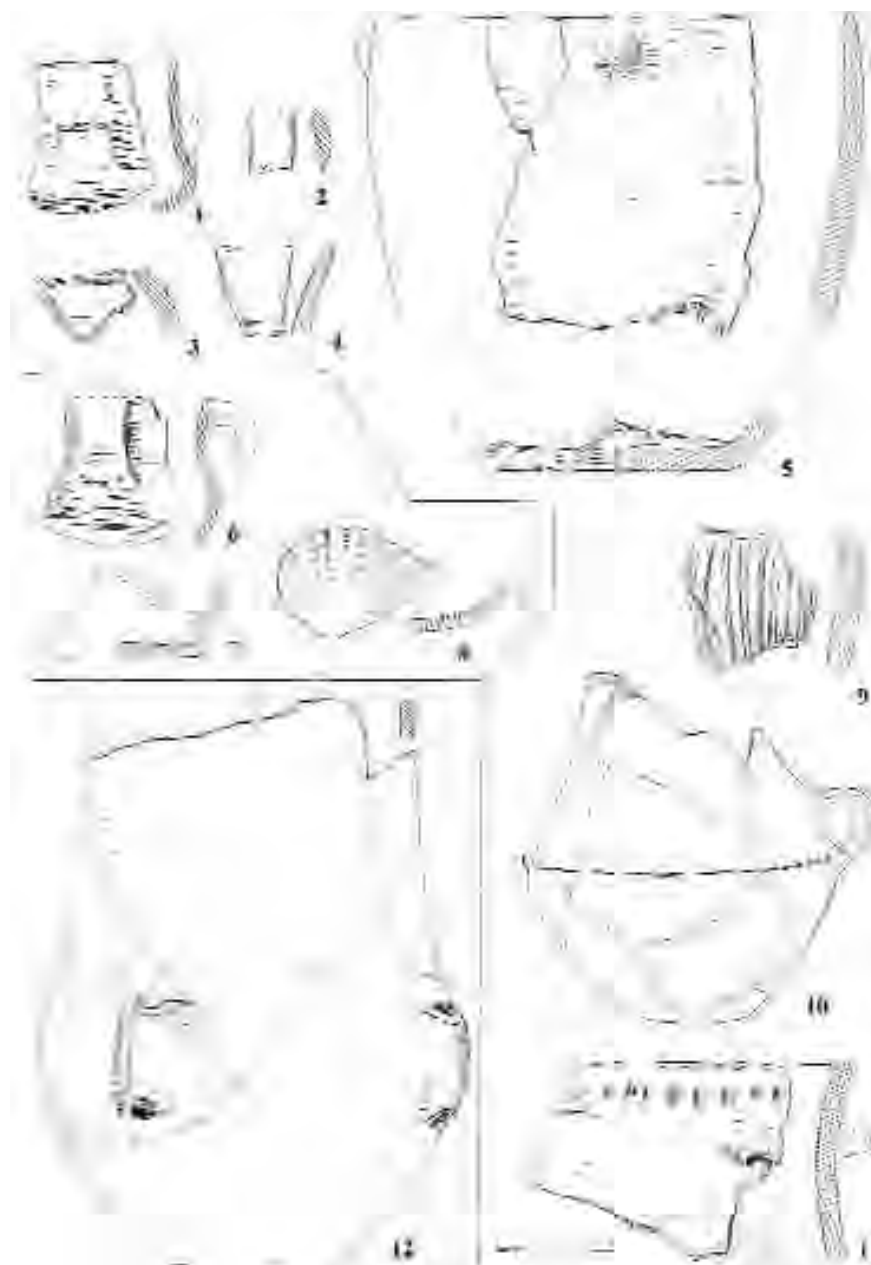
*Cedník*: část (4 zl.), při okrajích dvojřádky kruhovitých otvorů, p21, o-dm. 160 mm, obr. 18: 15.

*Zásobní hrnec*: 1 zl. o-t, hladká okrajová lišta, p21, o-dm. 300 mm, obr. 18: 16.

*Tvar*?: válcovité hrdlo: 1 zl. o-h, p2, obr. 18: 7; rozevřený okraj: 2 zl. o-h, p1, 21, obr. 18: 8, 13. 34 zl. t, p2, 21; 28 zl. t., t-d, p3 – drsný či zběžně hlazený; 2 zl. t, p4 – blátitý s náznakem prstování; 6 zl. t, p7 – náznak mělkého žlábkovitého slámování.

Nekeramické nálezy. *Sekerka*: ostří symetrické, bočnice ploché, plochy zčásti přešlštěné, zčásti obité, tyl obitý, hornina slídnatá, zach. d. 80 mm, obr. 18: 4.

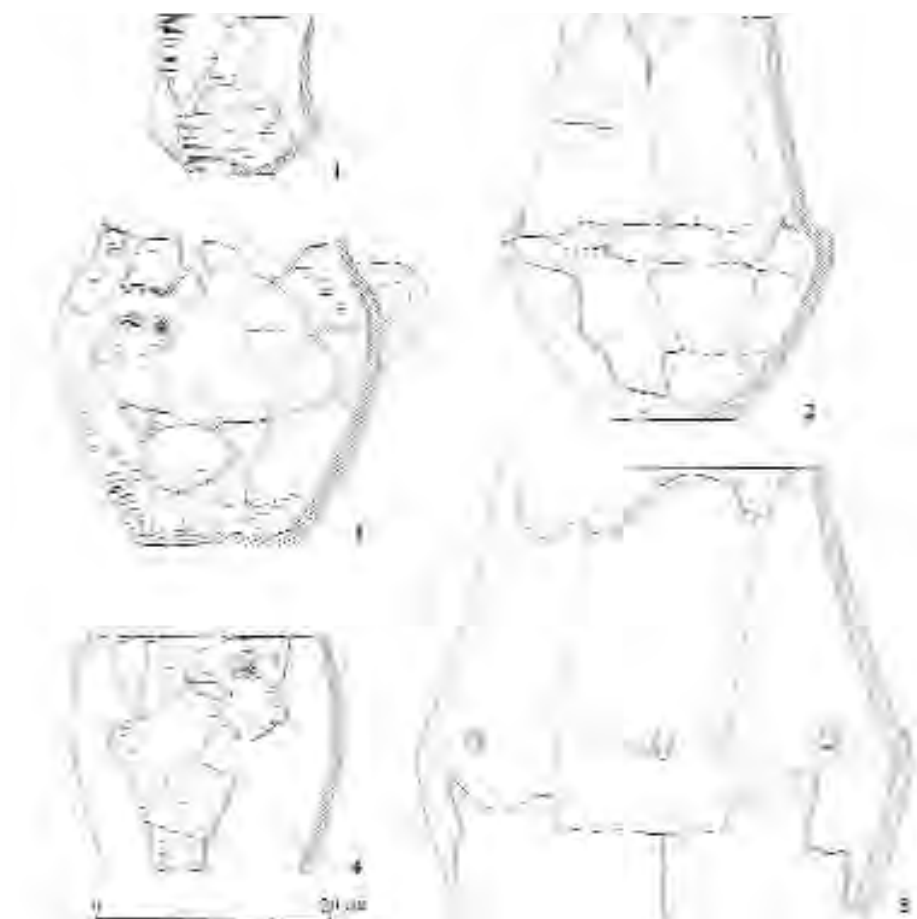
ULOŽ: NM 27790-852. – LIT: *Stocký* 1925, 248; *Moucha* 1960, 470.



Obr. 15. Lovosice A. Reiserova cihelna. 1–5 jáma e (z 20. 10. 1929); 6–8 jáma f (z r. 1930); 12 jáma b. – Ul. Neu Klappei. 9–11 ojedinelé nálezy. Keramika. 1–8, 12 badenská kultura (6 badenská/mladší KNP?), 9–11 badenská, řivnáčská.

Abb. 15. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. 1–5 Grube e (am 20. 10. 1929); 6–8 Grube f (aus dem J. 1930); 12 Grube b. – Neu Klappei-Gasse. 9–11 Einzelfunde. Keramik. 1–8, 12 Badener Kultur (6 Badener/jüngere TBK?), 9–11 Badener, Řivnáč-Kultur.





Obr. 16. Lovosice A. Reiserova cihelna. 1–5 jáma d (z 23. 2. 1928). Keramika. Badenská kultura.  
 Abb. 16. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. 1–5 Grube d (am 23. 2. 1928). Keramik. Badener Kultur.

**i. Ojedinělé nálezy BAD, ŘIV (Reiserova cihelna?).**

*Čerpáky*: S oblým dnem: část, dno oblé, p21, v. 62 mm, *obr. 19: 5*; dtto, p2, v. 80 mm, *obr. 19: 1*. S hrotitým dnem, ucho chybí, p2, v. 67 mm, *obr. 19: 6*.

*Konvice*: s vysokým uchem, ucho odlomené, p21, v. 90 mm, *obr. 19: 7, 8* (doplňný).

ULOŽ: M Teplice „Tschinkel zu 1363“, W 404 (K 6289), K 6299, M Ústí n. L. 2253. – LIT: *Cvrková 1984*, 56 (jako KNP).

*Džbán s ansa lunata*: zl. ucha, okraje vroubkované, p21, *obr. 19: 12*; 1 zl. ansa, p21, *obr. 19: 10*. ULOŽ: M Litoměřice 996, 997 (sb. I. Pietsch).

**2. Schwarzenberská cihelna.**

OKOL: Z r. 1903, bez údajů. **Ojedinělé nálezy** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl., p21, *obr. 19: 13*. – *Koflík bernburského typu*: 1 zl. o-t, orn. pás 4 rýh přerušný svislým žebrem, p1, *obr. 19: 11*.

ULOŽ: M Teplice, „FSZ“ = Fürst-Schwarzenbergische Ziegelei.

**3. Ulice „Neu Klappei Str., versus Čechischen Kindergarten gegen Reiser“.**

OKOL: Bez údajů, z 24. 6. 1937. **Ojedinělé nálezy** BAD/ŘIV: *Amfora dvojúčá*, oble dvojkónická: část, 2 protilehlá pásková ucha (1 chybí), nad výdutí žlábkovitá rýha, p21, zach. v. 215 mm, *obr. 15: 10*. – *Zásobní hrnce*: 2 zl. o-t, okrajová lišta prstovaná, jazykovitý pupek, p2, *obr. 15: 11*; 7 zl. t, p7 – výrazné slámování, *obr. 15: 9*.

ULOŽ: M Litoměřice 8884-7 (sb. Just-Tschakert 1354).

B. SZ okraj města, při silnici do Lhotky n. Labem.

OKOL: „Gef. von Henke 17. 10. 1891, Ende der Welhotterstrasse, Kanalbau“. **Ojedinelý nález** BAD (?): *Miniaturní závěsná nádobka* dvojkónická se dvěma svísele provrtanými pupky pod okrajem, p. 2, v. 52 mm, *obr. 19: 9*.

ULOŽ: M Teplice W 998. – LIT: *Weinzierl s. d.*, I, 11; *Budinský 1985*, 50 (jako d. bronzová).

45. MARTINĚVES, okr. Litoměřice

A. Pole na V okraji obce, za domem čp. 2. Stavba severního vepřina JZD. Naleziště leží na otevřeném pláni mírně se svažující k S a J, pouze k Z (k obci) je sklon větší, ale též plynulý. ZM 10:12-21-03, koor. 262:238 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Objekt porušený při hloubení základů v r. 1961. Výkop p. Dvořáka a říd. uč. Tomana z M Budyň n. O.; podle nich zde další objekty už neexistují. **Jáma ŘIV** s černozemní výplní zahloubená do jílového podloží, š. ca 2 m, hl. ca 2 m. Keramika:

*Koflík*: 1 zl. páskového ucha, p1, *obr. 20: 15*.

*Džbány s ansa lunata*: Část, hrdlo odsazeno rýhou, p1, *obr. 20: 10*; 7 zl. ansa, 1 zl. o s kořenem ansa, 7 zl. plochých páskových uch (ansa?), p1, *obr. 20: 7–9*.

*Hmoždíře*: 4 zl. t-d, p21, *obr. 20: 11, 12*.

*Čerπάky*: 1 zl. kapkovitě zesíleného dna, p2, *obr. 20: 4*. 1 zl. o. kónického čerπάku (?), p2.

*Mísy*: Se zataženým okrajem: 3 zl. o-t, na *obr. 20: 3* plastické žebro šikmé, p2, *obr. 20: 2, 3, 6*; dtto, okraj zesílený, vyhnutý, p2, *obr. 20: 5*. – Dvojkónické?: 1 zl. h s límcovitou lištou na výduti svísele provrtanou, p1 *obr. 20: 13*; 1 zl. o-h, *obr. 20: 14*.

*Miska lublaňského typu*: 1 zl. o-t, orn. na vnitřní straně půlobloučkovité svazky ostrých otisků šňůry, p1, o-dm. 10–12 cm, *obr. 20: 1*.

*Amfora*: 1 zl., tunelovité ucho, p2, *obr. 20: 16*.

*Zásobní hrnce*: 17 zl. o. z růz. nádob, okrajová lišta (a) hladká, (b) naspodu prstovaná, (c) přesekávaná, p 21-7, *obr. 20: 19–22*; 1 zl. h-t, tunelovité ucho š. 55 mm, p2-7, *obr. 20: 17*; 3 zl. h-t, horiz. pupky na nasazení hrdla, p 2-7; 39 zl. t., p. 7; 15 zl. t. p. 4 – blátitý; 1zl. t. p8 – voštinovaný; 1 zl. t., p. hluboce nehtovaný; 5 zl. t. p. 7 – slámovaný + hluboce nehtovaný.

*Typ ?*: Plochý pupek, *obr. 20: 18*. 7 zl. o., o-h, p. 1, 21, 3 zl. t-d, d. 424 zl. t. drobných.

*Lžička* ploše miskovitá: 1 zl. t. – *Kotouče* kruhovitě z hladkého (1 ks) a slámovaného střepu (1 ks), dm. 3 cm.

Nekeramické nálezy. 10 *úštěpů* a 2 *odštěpky* ze žlutavě bělošedého kvarcitu. *Kulička* ze šedého pískovce, dm. 25 mm. *Parohové dlátka* s kopytovitým ostřím – část, zach. d. 125 mm, *obr. 20: 23*.

ULOŽ: M Litoměřice 3303-3397. – LIT: *Zápotocký 1975*, 219.

46. MĚCHOLUPY, Louny

A. Území obce, rýha pro vodovod poblíž školního hřiště. ZM 25:12-114, koor. 155:260 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum 10. 2001 (M. Dobeš, M. Půlpán, ÚAPPSZČ).

**Hliník ? ŘIV** ker. a další inventář.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Holodňák 2006*, 241.

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** BAD z r. 1908: *Koflík* s nepřevýšeným páskovým uchem, hrdlo odsazeno rádkem vpichů, tělo svísele kanelované; *obr. 33: 1*.

ULOŽ: M Chomutov 385 (sb. Günzel). – LIT: *Stocký 1926*, 178 („nordický kanelovaný hrncek“); *Pleslová-Štiková 1973*, 413, Abb. 11: 1 (jako BAD); *Černá – Ondráčková 1996*, 46 (jako k. mohylová); *Holodňák 2006*, 237.

47. NOVÁ VES, okr. Mělník

A. Vrch „Škarechov“. Široký ostroh vyběhající z Podřípské plošiny, svažující se k JV; plocha ca 2 ha, 250–265 m n. m., převýšení ca 40 m. ZM 10:12-21-10, koor. 395:95 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. Podle K. Žebry zde stálo hradiště náležející „nejspíše lidu s řivnáčskou kulturou, jehož opevnění nebylo nikdy dokončeno“. Podle jeho zpráv (*Žebera 1969; 1971*) „na plošně rozsáhlém ostrohu v J části Škarechova je částečně opevněné hradiště. Opevnění patří nejspíše lidu s kulturou řivnáčskou. Zjistil jsem zde zatím zcela bezpečně sedm velkých chat tohoto lidu. Opevnění nebylo nikdy dokončeno, takže zde lze sledovat jeho výstavbu v různých stádiích: jen val, nízký val s malým příkopem, vyšší val s hlubším příkopem. Severní strana hradiště nebyla patrně vůbec opevněna. Kromě toho v jz. části Škarechova je mohyla či jiný podobný objekt nejspíše halštatského stáří. Tamtéž byl orbou narušen kostrový hrob kultury nálevkovitých pohárů.“ (vše bez bližších údajů). Podle K. *Sklenáře* (1969, 90) „hradiště je údajně rozsáhlé, má mělký příkop a nízký val a kromě toho započatý val v JV části“. OKOL: Sběry v 60. letech 20. stol.: ca 125 m SSZ od kóty 269,2, na Z konci Škarechova u višňovky a na poli; viz *Ledčice C* (K. Žebera, ÚÚG; K. Sklenář, M. Mělník).

**Ojedinelé nálezy**. Střepy ŘIV, ŠI, KA – spodní část drtidla, úštěpy křemencových valounů.

ULOŽ: M Mělník 9509-14 (z r. 1966), 9834-57 (z r. 1964), 11961-3 (z r. 1968). – LIT: *Žebera 1969; 1972*, 10; *Sklenář 1969; 1975; 1982*, 320; *Vencl 1976*, 75; u starších nálezech odtud se zmiňuje ve svých vzpomínkách spisovatel M. V. *Kratochvíl* (1984, 50, 164), který jmenuje Škarechov jako známé „naleziště popelnicových střípků a zbytků jiných svědků pradávnej minulosti“, odkud dostal „dokonale zformovaný a hlazený kamenný mlát“.

48. NOVÉ KOPISTY, okr. Litoměřice

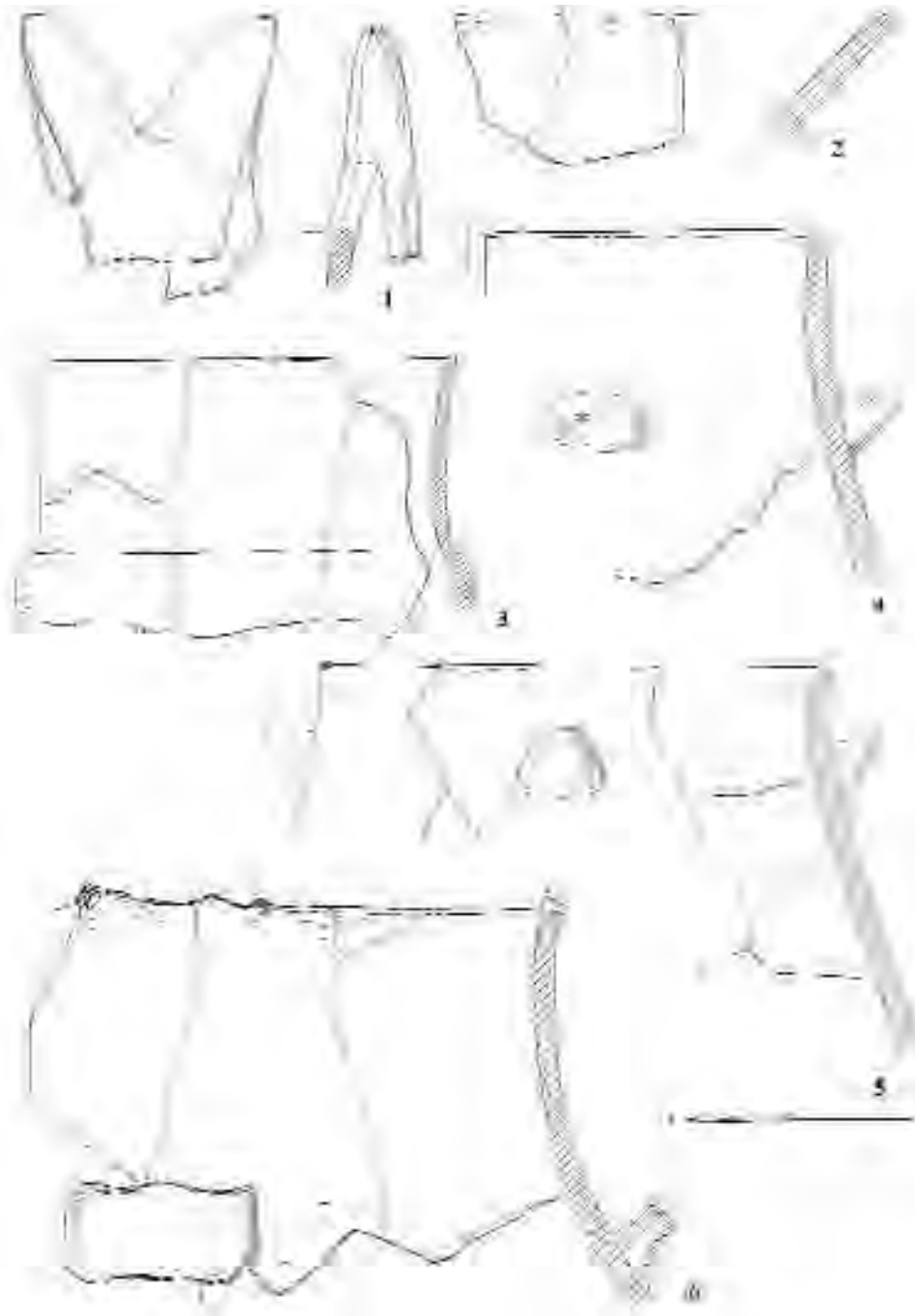
A. Intravilán obce, zahrada p. Valtra čp. 47. **Ojedinelý nález** BAD z r. 1898: *Čerπάk* konvicovitý, dno oblé, ucho chybí, p1, zach. v. 83 mm, *obr. 24: 11*.

ULOŽ: M Litoměřice sb. R 36 (st. č. 27). – LIT: *Stocký 1926*, 178.

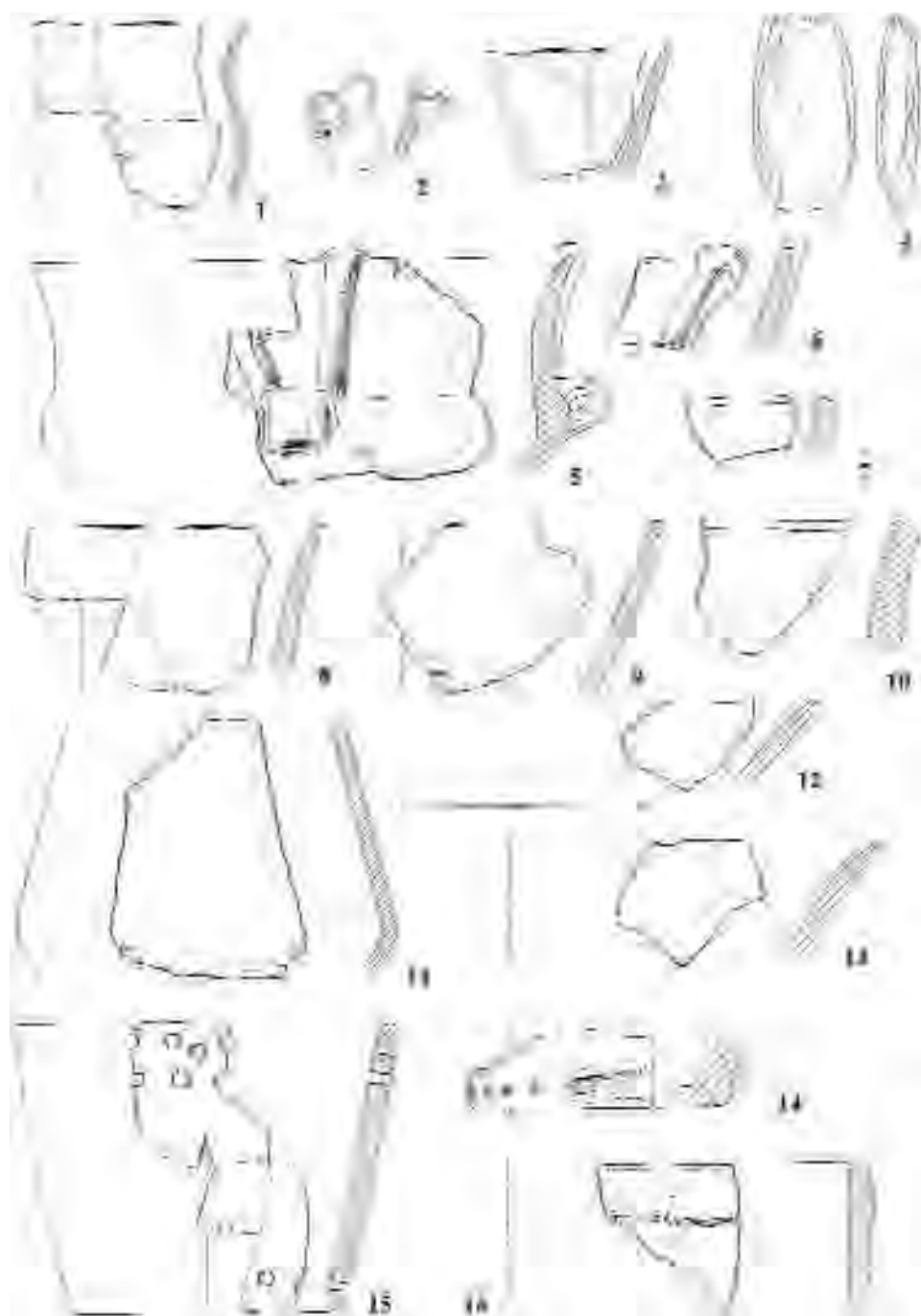
49. OBRNICE, okr. Most

A. Návrší pod vrchem Zlatníkem, nad pravým břehem Srpiny, 210–220 m n. m. Dvorek domku čp. 94. ZM 25:02-341, koor. 136:176 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** (?) – OKOL: Výzkum 12. 1957 (N. Mašek).

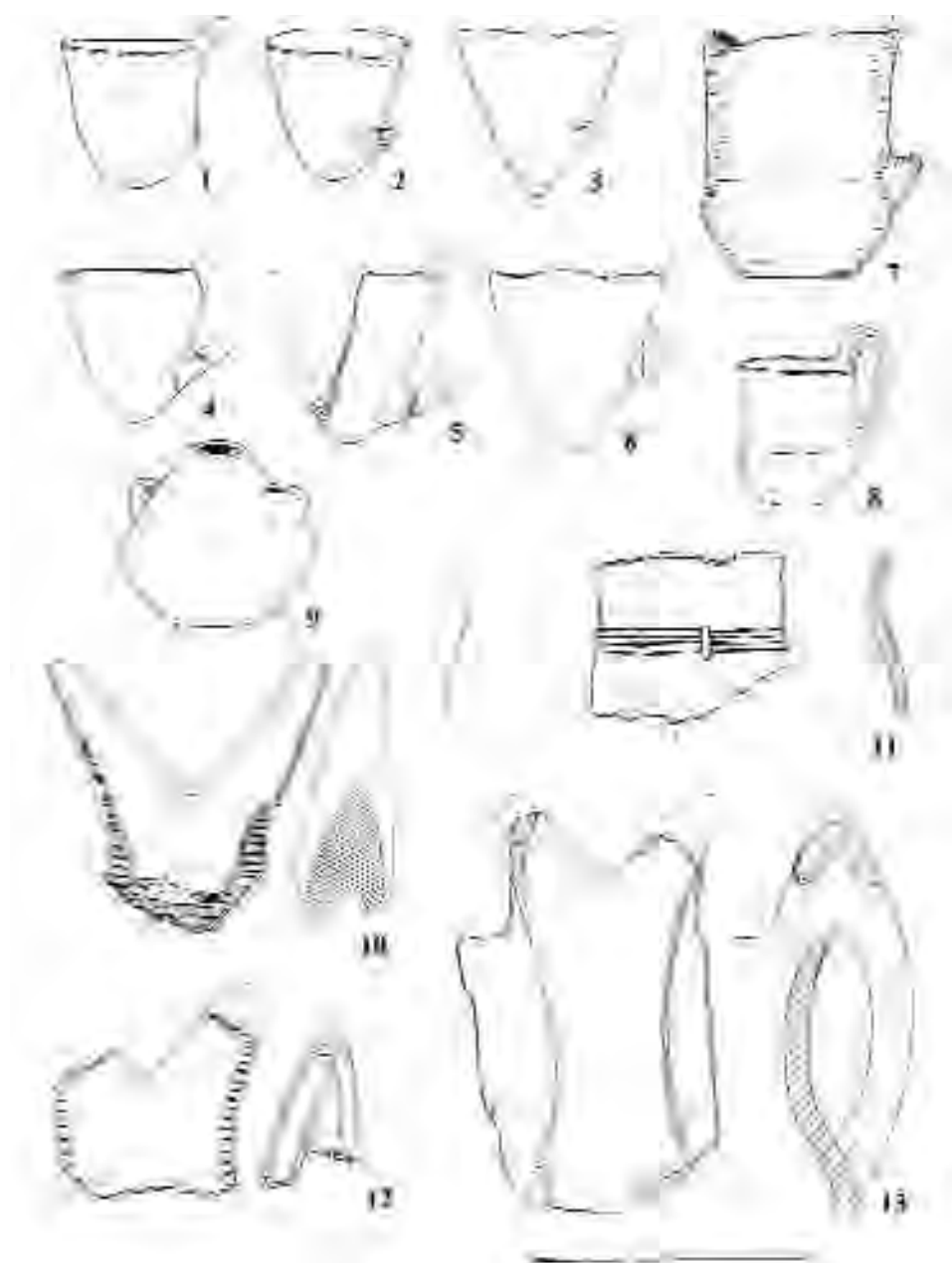
**Intruze ŘIV** v zásypu hrobu ŠK: *Džbán ?*: 2 zl. o. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. o, hladký, „zčásti patrně zdrsněný“; zl. t, p7, 8.



Obr. 17. Lovosice A. Reiserova cihelna. Jáma g (jáma I z r. 1924). Keramika. Řivnáčská kultura.  
 Abb. 17. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. Grube g (Grube I aus dem J. 1924). Keramik. Řivnáč-Kultur.



Obr. 18. Lovosice A. Reiserova cihelna. Jáma h (jáma II z r. 1924). Keramika, 4 kámen. Řivnáčská kultura.  
Abb. 18. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. Grube h (Grube II aus dem J. 1924). 1–3, 5–16 Keramik, 4 Stein. Řivnáč-Kultur.



Obr. 19. Lovosice A. Reiserova cihelna. 2–4 jáma a (z 10. 8. 1884); 1, 5–7, 8, 10, 12 bez údajů. Schwarzenberská cihelna. 11, 13 ojedinelé nálezy. – Lovosice B. 9 bez údajů. Keramika. 1–6 badenská/starší řivnáčská, 7–9 badenská, 10–13 řivnáčská kultura.

Abb. 19. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. 2–4 Grube a (am 10. 8. 1884); 1, 5–7, 8, 10, 12 ohne Angaben. Schwarzenberg-Ziegelei. 11, 13 Einzelfunde. – Lovosice B. 9 ohne Angaben. Keramik. 1–6 Badener/ältere Rivenäc-Kultur, 7–9 Badener Kultur, 10–13 Rivenäc-Kultur.

ULOŽ: ÚAPPSZČ př. č. 27/57-3. – LIT: *Mašek 1960a*, 73; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204; *Koutecký – Muška 1979*, 18, obr. 11: 4–6 (ŘIV střepy); 12 (terén); *Koutecký et al. 1980*, 103.

B. Ppč. 148/7 (J. Hausenblas) při pravém břehu Srpiny, J od předchozí lokality; později zde kamenolom, kde též hroby ŠK. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** (?) – OKOL: výzkum 4. 1928, J. Glott.

**Jáma** ŘIV (?), dno š. 60 cm, hl. 80 cm. Keramika.

ULOŽ: M Most. – LIT: *Glott 1929*, 166; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204; *Mašek 1960a*, 76 („eneolitická keramika“).

50. OČIHOV, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: zl. ansa, p21.

ULOŽ: ? – LIT: *Černá – Ondráčková 1996*, 48.

51. OPLOTY, okr. Louny

A. Záp. okraj obce. ZM 10:12-11, koordin. 170:152. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** ? – OKOL: Sběr v r. 1983 (I. Rada, ARÚ Most). Keramika (eneolit, ŘIV ?), zlomek BI.

ULOŽ: ARÚ Most. – LIT: *Rada 1985*, 121.

52. PAŘIDLA, okr. Most

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Hmoždíř s ansa lunata*, obr. 24: 12.

ULOŽ: ? – LIT: *Woldřich 1886*, Taf. 2: 9; *Pič 1899*, 212; *Preidel 1934*, Abb. 17: 2; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204.

53. PATOKRYJE, okr. Most

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** BAD: *Koflík s páskovým uchem*, okraj vroubkovaný, tělo svisle kanelované, obr. 33: 2.

ULOŽ: NM. – LIT: *Stocký 1926*, 178, tab. 104: 18 („nordický“); *Pleslová-Štiková 1973*, Abb. 1: 5 (jako starší BAD).

54. POSTOLOPRTY, okr. Louny

A. „Na Drahúši“, dvoudílné raně středověké hradiště. Jazykovitá levobřežní terasa v meandru Ohře u JV okraje města. Pole ppč. 382 při Z straně cesty od Myslivny čp. 93 k J; ca 188–190 m n. m.; převýšení: 2–4 m. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. – OKOL: bez údajů.

ŘIV (?) sídlíště.

ULOŽ: ? – LIT: *Pič 1899*, 213; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 205 (settlement on high ground with gentle slopes); k poloze *Bubeník 1988*, 190–195.

B. Pískovna na ppč. 521/1 při okraji levobřežní terasy Ohře záp. od města; 218 m n. m.; převýšení ca 15 m. ZM 10:12-12-01, koor. 190:55 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. – OKOL: Výzkum Prehist. ústavu UK v l. 1950–52 (B. Soudský, M. Buchvaldek).

**Jámy** ŘIV (?).

ULOŽ: ARÚ ? – LIT: *Soudský – Buchvaldek 1950*, 209 („zbytky eneolitických jam“), obr. 149 (plán); *Pleinerová 1966*, 383; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 205 (settlement on high ground with gentle slopes).

/POSTOLOPRTY – cukrovar, viz Březno, okr. Louny/

/PŠOV, okr. Louny. Vrch Rubín – viz Dolánky/

55. RADONICE nad Ohří, okr. Chomutov

A. JV od obce, jižní břeh potoka Liboce. ZM 11-22 Kadaň, koor. 35:183. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Sběr 1984 (I. Rada, ARÚ Most).

Keramika (eneolit, ŘIV ?), polotovar BI.

ULOŽ: ARÚ Most. – LIT: *Rada 1985*, 155; *Velínský et al. 1986*, 176.

X. Bez údajů. **Popelovitá vrstva**. Keramika ŘIV: střepy, *ansa lunata*.

ULOŽ: Školní sbírka. – LIT: *Pič 1899*, 214; *Ehrich – Pleslová 1968*, 206 (jako okr. Chomutov).

56. ROHATCE, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Žárový či popelníkový hrob** (?) BAD:

*Zásobní hrnc* s nevýraznou okrajovou lištou, tělo vejčité s prohnutými plecemi, na plecích 5 svislých tunelovitých oušek, z nichž jedno slepé, p4, v. 415 mm, obr. 25: 12; obr. 27: 5.

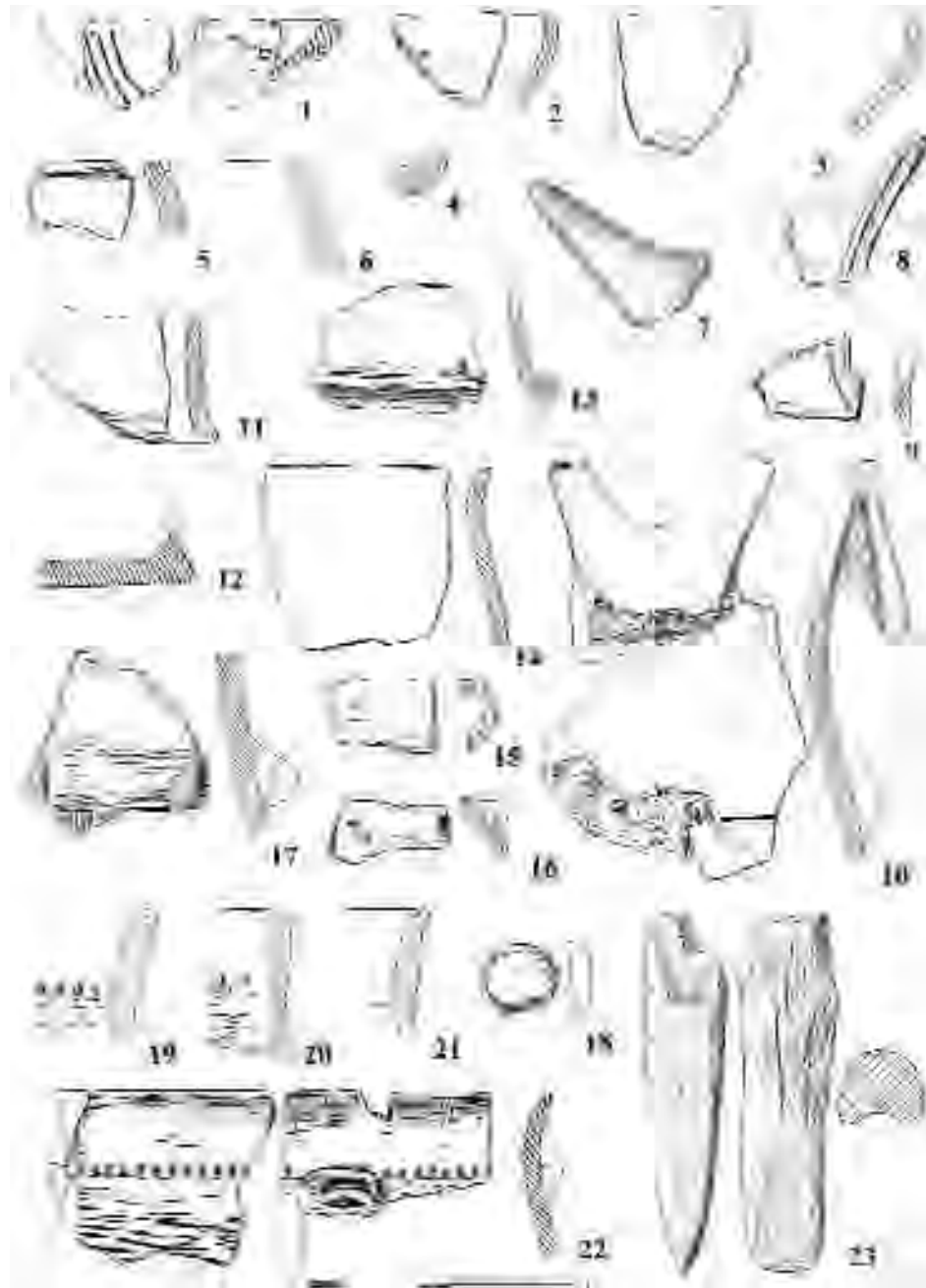
ULOŽ: M Litoměřice (sb. Roudnice bez č.). – LIT: Identifikováno podle negativu ARÚ č. 2397: „Rohatce, nordický žárový hrob, nádobna, mus. Roudnice“).

57. ROUDNICE nad Labem, okr. Litoměřice

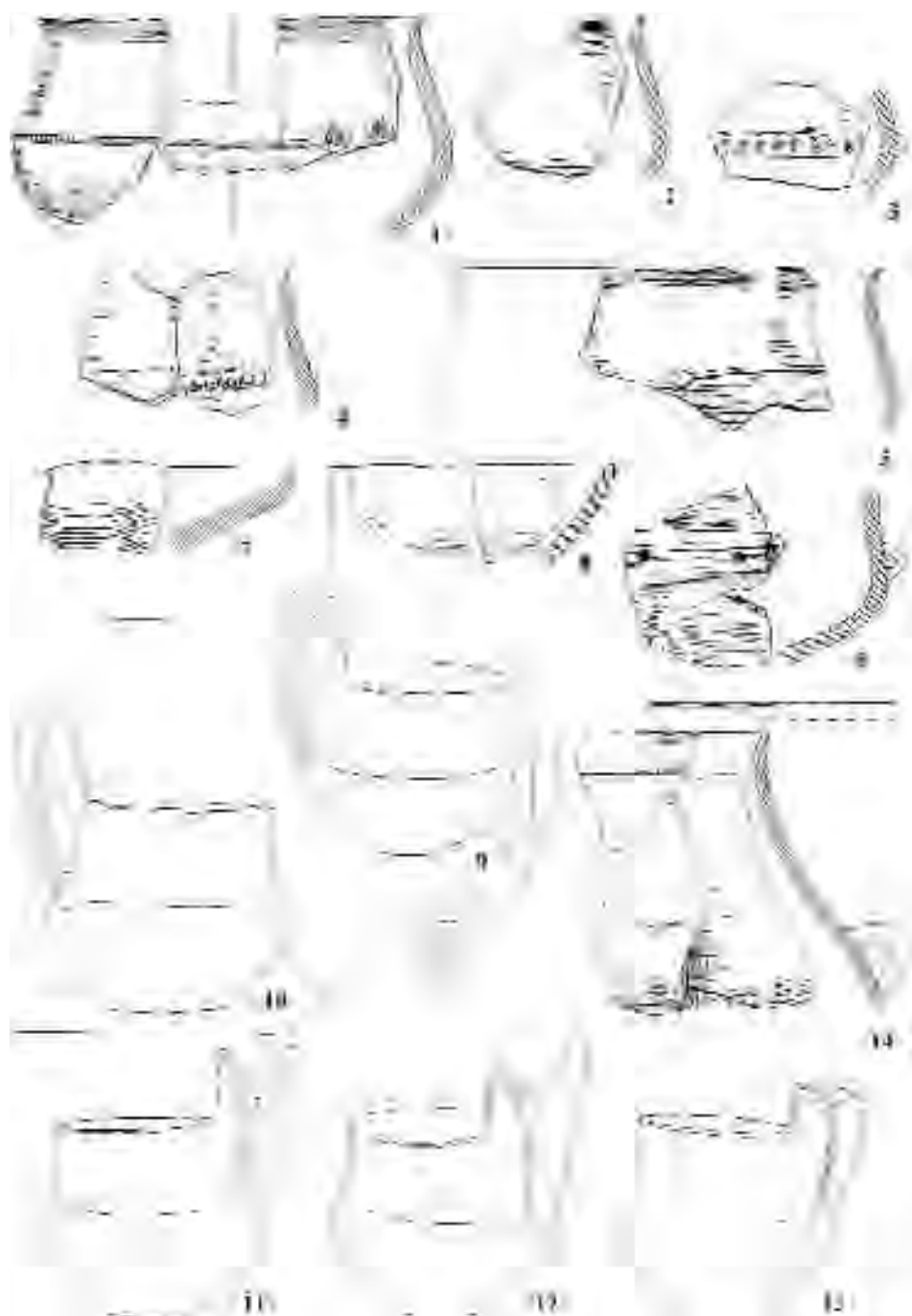
A. Vrch „Šibeňák“, též „Slavín“. Ostrožna jazykovitého tvaru v meandru potoka Čepel, d. ca 600 m, š. max. 100 m, téměř zcela zničená těžbou písku. Plocha pův. ca 5 ha; 219 m n. m.; převýšení ca 30 m. ZM 10:02-43-29, koor. 470:310 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě BAD a ŘIV ještě ŠK (hroby). – OKOL: Ostrožna, během 1. pol. 20. stol. z větší části odtěžena pískovnamy.

Keramika: *Čerpák* kónický s oblym dnem a vysokým uchem. – *Zásobní hrnc*: horní část, hladká okrajová lišta se 3 pupky, p4, zach. v. 180 mm, obr. 26: 13.

ULOŽ: Čerpák nalezený na Slavíně v pískovně p. Hyheho byl v r. 1973 v majetku p. Brázdy, Roudnice n. L., Komenského 940. Hrnc: M Budyně n. O., sb. Roudnice R 203 s pozn. „24. 2. 1932, p. Řach“. – LIT: *Zápotocký 1989*, 529, obr. 17, 18, 20; *2000*, 197, Abb. 45.

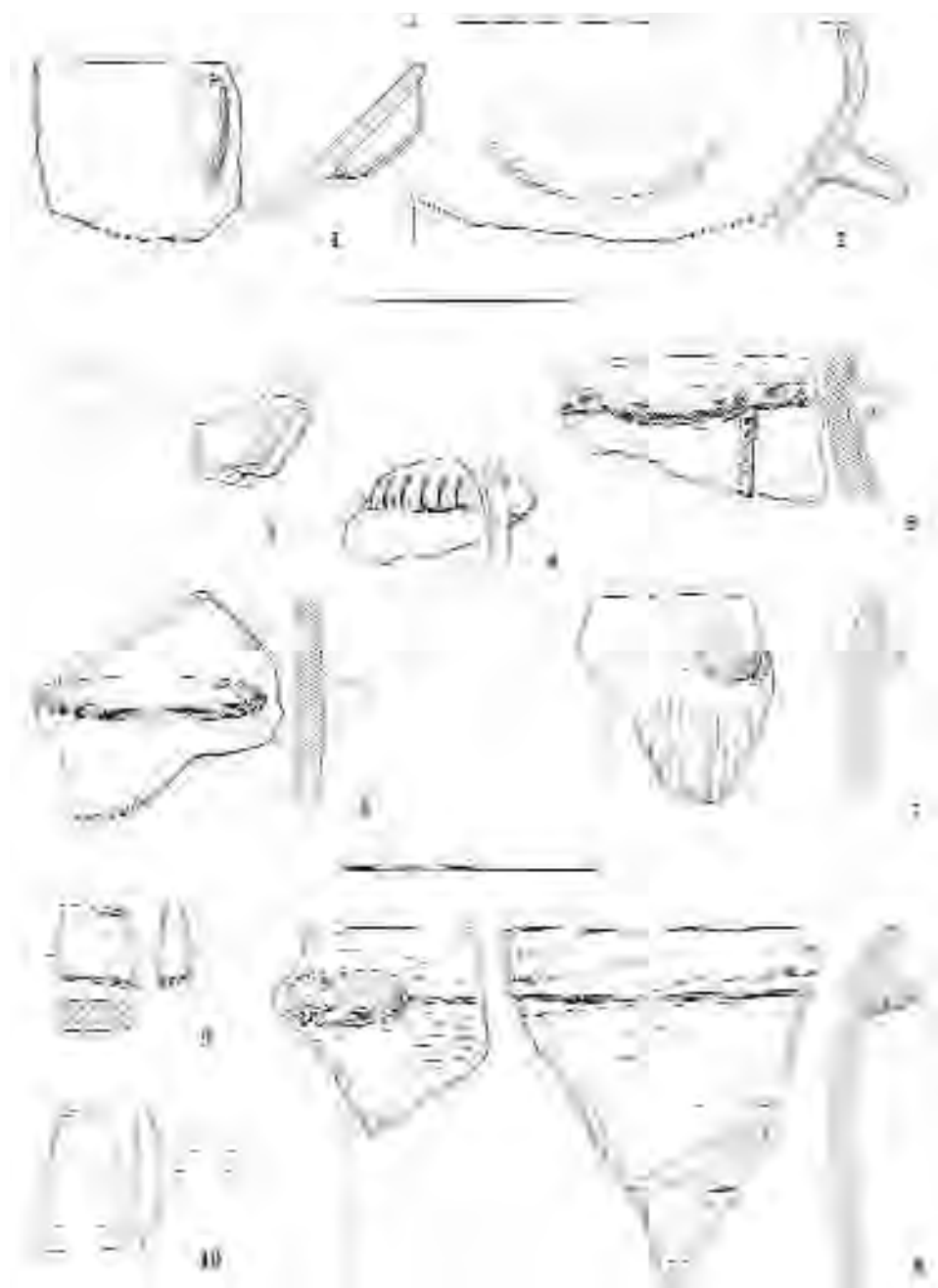


Obr. 20. Martíněves A. Jáma. Keramika, 23 paroh. Řivnáčská kultura.  
 Abb. 20. Martíněves A. Grube. Keramik, 23 Geweih. Řivnáč-Kultur.



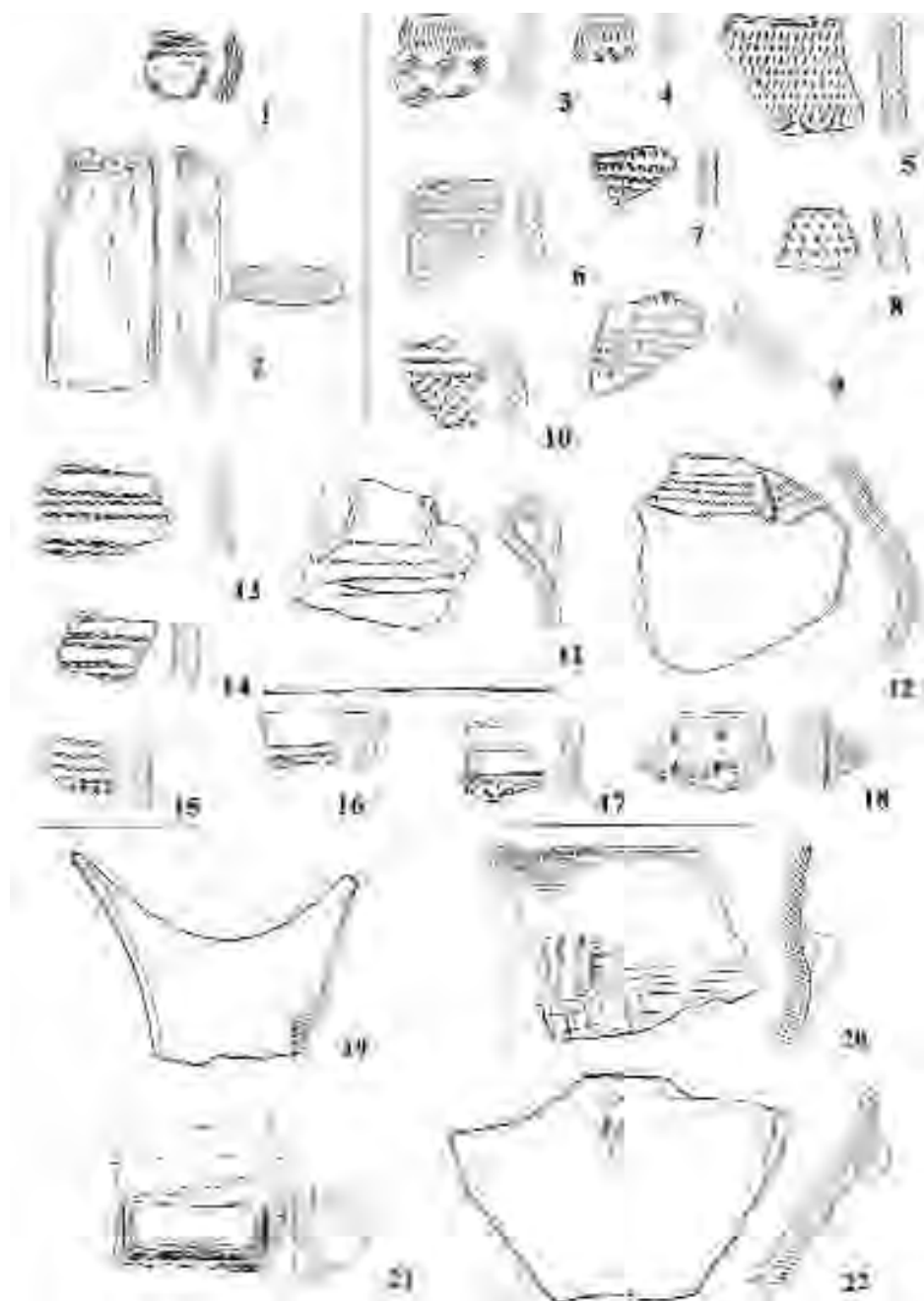
Obr. 21. Velké Žernoseky A. Kamenolom N. Parthe. Jáma z r. 1906. Keramika. Řivnáčská kultura.  
Abb. 21. Velké Žernoseky A. Steinbruch N. Parthe. Grube aus dem J. 1906. Keramik. Řivnáč-Kultur.





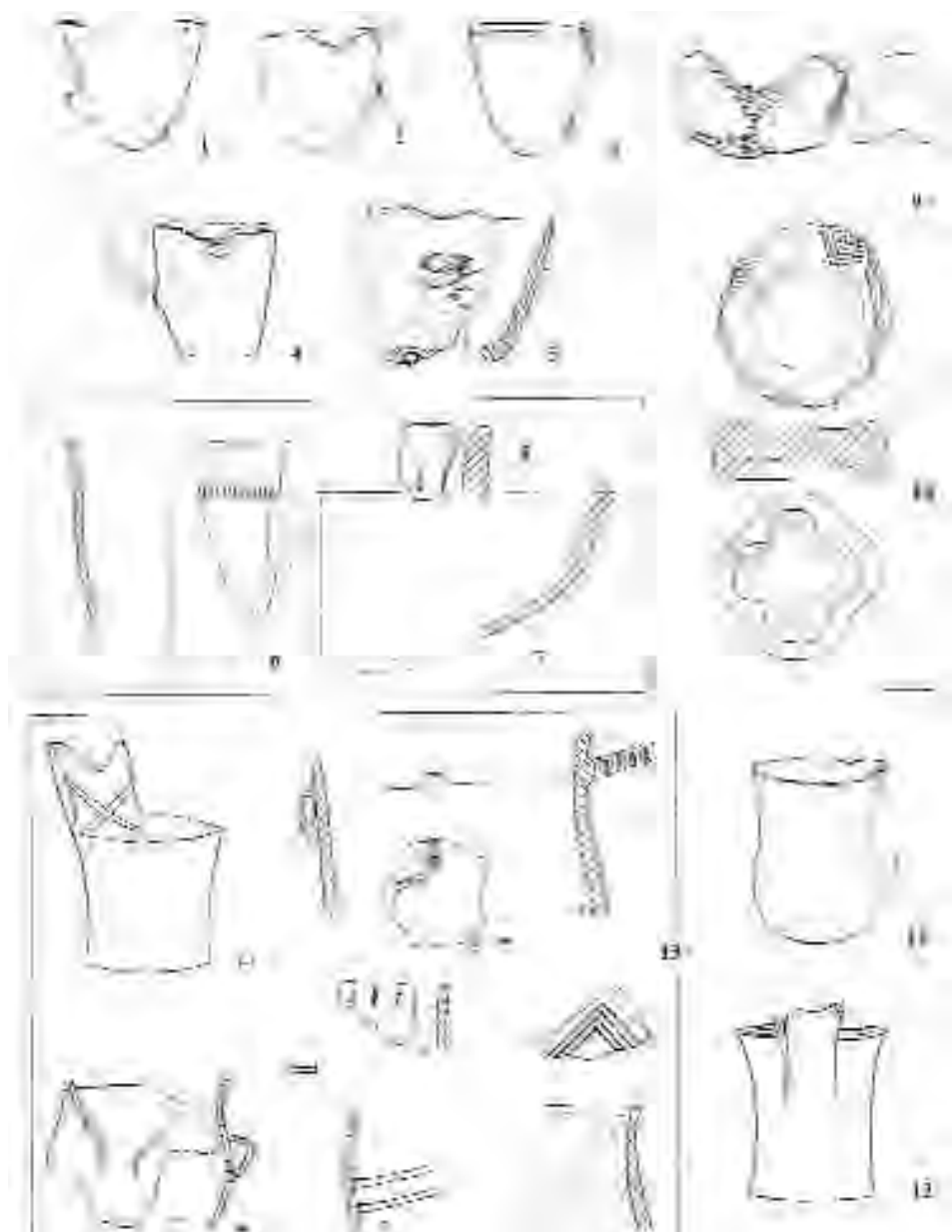
Obr. 22. Velké Žernoseky A, kamenolomy, bez údajů. 1–8 keramika, 9–10 kámen. Badenská a řivnáčská kultura.

Abb. 22. Velké Žernoseky A, Steinbrüche, ohne Angaben. 1–8 Keramik, 9–10 Stein. Badener und Řivnáč-Kultur.



Obr. 23. 1, 2 Libochovany A – Tříkřížový vrch. 3–18 Velké Žernoseky A, kamenolomy, bez údajů. Keramika, 2 kámen. 1–2 řivnáčská kultura (?); 3–12 k. kulovitých amfor; 13–15 k. šňůrová (?); 16–18 k. zvoncovitých pohárů; 19–22 řivnáčská kultura.

Abb. 23. 1, 2 Libochovany A – Tříkřížový vrch. 3–18 Velké Žernoseky A, Steinbrüche, ohne Angaben. Keramik, 2 Stein. 1–2 Řivnáč-Kultur (?); 3–12 Kugelamphorenkultur; 13–15 Schnurkeramik (?); 16–18 Glockenbecherkultur; 19–22 Řivnáč-Kultur.



Obr. 24. 1 Keblice; 2 Hostěnice či Budyně n. O.; 3 Lounky; 4 Lovosice A, z jam; 5 České Kopisty; 6–8 Blšany A, jáma (podle *Neustupný 1965*, obr. 10, 11); 9 Litoměřice B; 10 Litoměřice A; 11 Nové Kopisty; 12 Pařidla (podle *Preidel 1934*, Abb. 17: 2), 13: 1–10 Trnovany A, polozemnice ? (podle *Pleslová-Štiková 1973*, Abb. 17). Keramika. 1–3 badenská/starší řivnáčská, 4, 5, 11 badenská; 6–10, 12, 13 řivnáčská kultura. Různá měřítká. Abb. 24. 1 Keblice; 2 Hostěnice oder Budyně n. O.; 3 Lounky; 4 Lovosice A, aus den Gruben; 5 České Kopisty; 6–8 Blšany A, Grube (nach *Neustupný 1965*, obr. 10, 11); 9 Litoměřice B; 10 Litoměřice A; 11 Nové Kopisty; 12 Pařidla (nach *Preidel 1934*, Abb. 17: 2), 13: 1–10 Trnovany A, Grubenhäuser ? (nach *Pleslová-Štiková 1973*, Abb. 17). Keramik. 1–3 Badener/ältere Rivenáč-Kultur, 4, 5, 11 Badener Kultur; 6–10, 12, 13 Rivenáč-Kultur. Verschiedene Maßstäbe.

## 58. ŘEDHOŠŤ, okr. Litoměřice

A. „Na obecním ladě, asi 400 m JV od kostela“. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** ? – OKOL: Bez údajů.

*Konvice* BAD s převýšeným páskovým uchem, na horní straně oblouku ucha dvojice pupíků; orn. z úzkých kanelur na spodku hrdla, těle a horní plošce ucha; p21, v. 185 mm; obr. 27: 2.

ULOŽ: M Budyně n. O. – LIT: A. Knor, Zpráva o školní sbírce v Ředhošti, archiv ARÚ; *Zápotocký 1960*, 54, t. II: 5; *Pleiner – Rybová edd. 1978*, t. 17.

## 59. SOBĚSUKY, okr. Chomutov

A. Vysoká pravobřežní terasa vybíhající úzkou ostrožnou do meandru Ohře, jejíž inundace ji obklopuje ze tří stran. Pískovna na ppč. 79/1 (= poloha III); ca 245 m n. m.; převýšení ca 15 m. ZM 12-11-02, koor. 354:86. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Polykulturní lokalita, z eneolitu kromě ŘIV a KKA ještě KNP, ŠK (hroby), ZP (hroby). – OKOL: Plošný odkryv v l. 1985–92 (P. Holodňák, M. Zatec; M. Dobeš, J. Vlčková, ARÚ Most). Výzkum v r. 1986 na poloze III.

Obj. č. 909/86 – **polozemnice** ŘIV. „Čtvercové stavení s podpůrnými kůly v rozích a uprostřed“, při V straně nad plochým dnem ohniště; ŘIV ker., BI, Kol, zvíř. kosti.

ULOŽ: M Zatec, ÚAPPSZČ. – LIT: *Holodňák 1989*, 180; *1991*, 430, obr. 1 (mapa); *2006*, 301; *Zápotocký 2000*, 197; *Ernée et al. 2007*, 95.

## 60. STAŇKOVICE, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález**: ŘIV (?) nádoba.

ULOŽ: M Chomutov 710. – LIT: *Černá – Ondráčková 1996*, 68.

## 61. STRAŠKOV, okr. Litoměřice

A. Poloha Straškov 1, plošina nad V břehem potoka Čepel. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Sběr v polykulturní lokalitě.

Keramika ŘIV (?).

LIT: *Gojda 1996*, tab. 3, 4, obr. 9 (skica polohy).

## 62. STRKOVICE, okr. Louny

A. Kaolinový lom při okraji vysoké terasy nad zaniklým meandrem Ohře s vodotečí J od obce, ca 500 m na S od menhiru u Drahomyšle; 207 m n. m.; převýšení ca 15 m. ZM 25:12-112, koor. 472:100 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Sběry v l. 1976–1977 (J. Muška, I. Pleinerová, ARÚ; B. Štauber, M Louny).

Keramika ŘIV (?).

ULOŽ: ARÚ. – LIT: *Pleinerová – Muška 1975*, 8; *Velínský et al. 1986*, 173.

## 63. STRÍMICE, okr. Most

A. Důl Richard, nález z 2. 8. 1940. ZM 25:02-341, koor. 44:256 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** ? – OKOL: Porušeno při bagrování. **Jánma** (?) s **depotem keramiky** ŘIV. *Džbány s ansa lunata* – 6 ks, v. těla 153, 130, 167, 148, 155, 147 mm (ansa dvou džbánů se žebry na vnitřní straně). – *Hmoždíř s ansa lunata*, v. 100 mm. Ansa na vnitřní straně se žebry.

ULOŽ: M Most 621-628/40. – LIT: *Sudeta NF I, 1939/40*, 106 (hlášení muzejního zřízení p. Enge, M Most: „Siedlung mit nordischer Keramik, darunter auch Mondhenkelkrüge u.a., durch Baggerabbau zerstört.“); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 207.

## 64. ŠIROKÉ TŘEBČICE, okr. Chomutov

A. Pole severně od obce (naleziště 1), poloha 1 či 2 (?). ZM 12-11-11, koor. 448:045 a d. (?). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Sběr v r. 1982 (I. Rada, ARÚ Most).

Keramika (2 zl.) ŘIV.

ULOŽ: ÚAPPSZČ 84/82-1, 2. – LIT: *Dobeš 1995b*, 346.

## 65. TRNOVANY / VELETICE, okr. Louny

A. Náhorní plošina mezi Blšankou a údolím potoka Ostravy, ppč. 953 na JV od obce („Plateau südlich des Pertschtales“). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. – OKOL: Výzkum A. Gerstenhöfera v r. 1936.

**Polozemnice** (?) ŘIV. Obj. o průměru 4 m, uprostřed hl. 1,6 m. V keramice zastoupené tvary (podle *Pleslová-Štiková 1973*, Abb. 17): *Hmoždíře* (a) s ansa lunata, (b) s uchem pod okrajem. – *Mísa s esovitým profilem*: část s uchem na výduti s plastic. vousy. – *Zásobní hrnce* (a) s úzkou prstovanou lištou pod okrajem, p2-3; (b) se dvěma hladkými lištami na podhrdlí, p2-3; (c) bez okrajové lišty, p7. – *Tvar* ? 1 zl. orn. klikatkový pás rytý. *Obr. 24: 13, č. 1–10*.

ULOŽ: M Zatec 2048/1-100. – LIT: *Sudeta 12, 97* (W. Wurdinger); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 207 (settlement without designation); *Pleslová 1973*, Abb. 17 (ŘIV ker.); *Holodňák 2006*, 329, 354; ARÚ čj. 662/53.

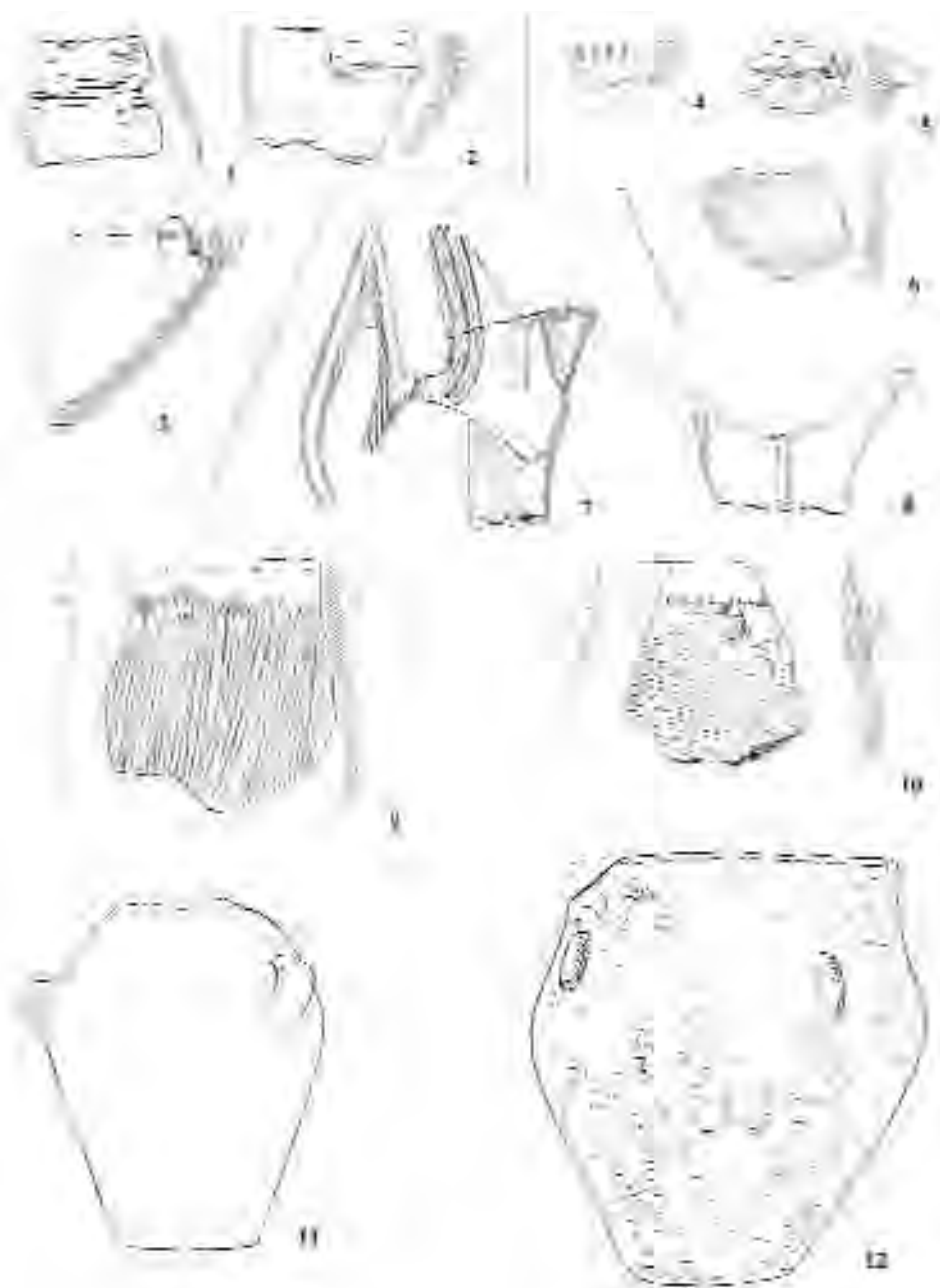
## 66. TUŠIMICE, okr. Chomutov

A. Porcelanitová kupa JV od obce, nad údolím Lužického potoka, původně tvaru protáhle oválné ostrožny spojené na SV straně mělkým sedlem s náhorní plání; odtěžena lomem. Plocha vrcholu ca 2,5 ha; 317 m n. m.; převýšení ca 35 m. ZM 25:02-333, koor. 127:17 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné** zničené erozí. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV ještě BAD (?), KKA, ŠK (hrob). – OKOL: Výzkum v l. 1961, 1963, 1967 (V. Pelc, V. Kruta, ARÚ Most).

**Kulturní vrstva** ŘIV na profilu kamenolomu: *Amfora dvojkónická* s okrajovou lištou a s uchy na výduti: 1 zl. o-t, zach. v. 174 mm. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-t. s lišou pod okrajem řídkce nehtovanou, p2.

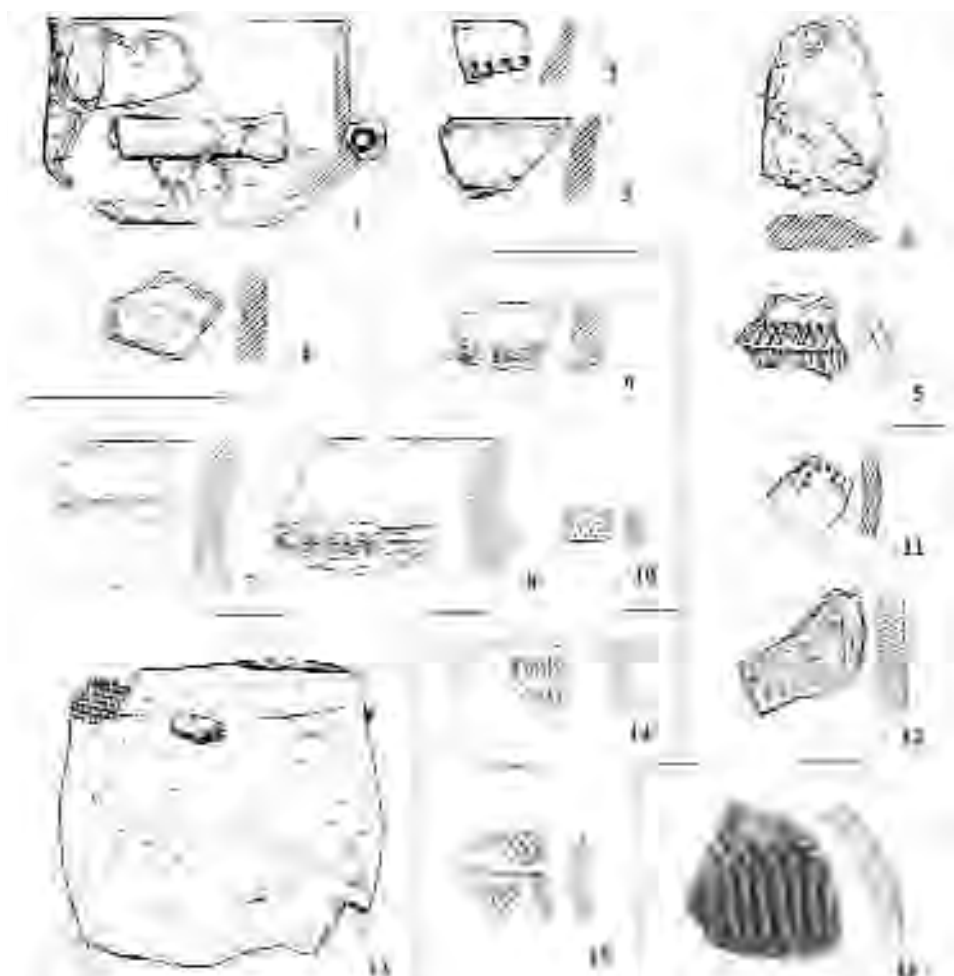
**Intruze**. V zásypu hrobu ŠK celkem 118 zl., zčásti ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl. ansa se žebry na okraji. – *Zásobní hrnce* s hladkou okrajovou lištou a slámovaným tělem.

ULOŽ: ÚAPPSZČ č. 127/61; 127/61. – LIT: *Neustupný 1965*, obr. 1, 5, 7; *Kruta 1970*, 15, obr. 1; *Koutecký 1980*, 103; *Smrž 1991*, 80 (klasifikuje polohu jako ostrožnu a uvádí, že poblíž zničené sídlíště či pohřebiště ZP); *Zápotocký 2000*, 199; *Čtverák et al. 2003*, 326.



Obr. 25. 1–3 Dobříň A; 4–6 Hradiště A; 7 Brozany n. O. A; 8 Volenice; 9 Hostomice A; 10 Bílina B; 11 Jeví-  
něves; 12 Rohatce, žárový/popelnicový hrob? Keramika. 1–11 řivnáčská, 12 badenská kultura. Různá mě-  
řítka.

Abb. 25. 1–3 Dobříň A; 4–6 Hradiště A; 7 Brozany n. O. A; 8 Volenice; 9 Hostomice A; 10 Bílina B; 11 Jeví-  
něves; 12 Rohatce, Brand/Urnengrab? Keramik. 1–11 Řivnáč-, 12 Badener Kultur. Verschiedene Maßstäbe.



Obr. 26. 1–6 Kučlín A; 7–10 Zabuřany A; 11, 12 Levousy A; 13 Roudnice n. Labem A. – Ojedinelé nálezy k. kulovitých amfor: 14 Křemýž, Ledeburova pískovna, z únětické jámy 4 (z výzkumu v l. 1941–1944, M Teplice, fond Bílina B25 F/13); 15 Duchcov – okolí (M Teplice př. č. B 136-69/85); 16 Hrobčice (M f. Vor- u. Frühgeschichte Berlin Nr. IV-f-2268). Keramika, 6 kámen. 1–4, 6–9, 12, 13 řivnáčská; 5, 10, 11, 14–16 kultura kulovitých amfor. Různá měřítka.

Abb. 26. 6 Kučlín A; 7–10 Zabuřany A; 11, 12 Levousy A; 13 Roudnice n. Labem A. – Einzelfunde der Kugelamphorenkultur: 14 Křemýž, Ledebur-Sandgrube, aus Únětice-Grube 4 (Grabung 1941–1944, Museum Teplice, Sammlung Bílina B25 F/13); 15 Duchcov-Umgebung (Museum Teplice Eing.-Nr. B 136-69/85); 16 Stein. 1–4, 6–9, 12, 13 Řivnáč-Kultur; 5, 10, 11, 14–16 Kugelamphorenkultur. Verschiedene Maßstäbe.

/ÚSTÍ nad Labem, okr. Ústí nad Labem/

V literatuře odtud uváděný džbán s ansa lunata z M Ústí n. L. (Stocký 1926, 180; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 207) je z Velkých Žemosek (viz níže).

67. VALTÍŘOV, okr. Ústí nad Labem

A. Zahrada za statkem proti kostelu, směrem k železnič. trati; ca 150 m n. m. – OSÍDLENÍ: Sídliště v exponované poloze. – OKOL: Sběry z r. 1899 a 1965.

Keramika BAD (?), ŘIV (?).



Obr. 27. 1 Veltěže; 2 Ředhošť A; 3 Budyně n. O. A; 4 Lounky; 5 Rohatce. Keramika (1, 3–5 archiv ARÚ Praha, 2 foto M. Zápotocký). – 1, 3, 4 řivnáčská, 2, 5 badenská kultura.  
 Abb. 27. 1 Veltěže; 2 Ředhošť A; 3 Budyně n. O. A; 4 Lounky; 5 Rohatce. Keramik (1, 3–5 Archiv des AI Prag, 2 Foto M. Zápotocký). – 1, 3, 4 Řivnáč-Kultur, 2, 5 Badener Kultur.

ULOŽ: M. Ústí n. L. 81, 85, 86; ARÚ Most př. č. 263/63 – LIT: *Neustupný 1966*, 37 (keramika „nejspíše eneolitická“); E. Neustupný, zpráva čj. 1017/75 v archivu ARÚ (uvádí, že poloha je typické výšinné sídliště a nálezy odtud že jsou pravděpodobně badenské); *Koutecký et al. 1980*, 103 (střední eneolit); *Cvrková 1984*, 46 („k. kanelovaná“).

68. VELEMYŠLEVES (Louny)

A. Pískovna S od obce. ZM 25:02-334, koor. 248:116 (1). – OSÍDLENÍ: Nevýrazná ostrožna vysoké terasy přítoku Chomutovky. – OKOL: Výzkum v polykulturní lokalitě v r. 1969 (D. Koutecký).

Obj. 52 (14/69) – **kostrový hrob** ŘIV. Jáma obdélníkovitá se zaoblenými rohy, kolnými stěnami a plochým dnem, Z–V, 175 x 125 cm, hl. 60–70 cm, beze stop po pohřbu (podrobněji *Koutecký 1987*, 44). Jako milodar zde v hl. 30–38 cm „nálevkovitý pohár“ (profilom odpovídající džbánům s ansa lunata), ve výplni „větší množství řivnáčských střepů“, mj. 2 zl. „zahrocených“ uch z koflíků (kresebně rekonstruovaných jako úzká ansa lunata), zl. páskového ucha a „část hrdla nádoby s jazykovitým uchem“; podle autora „pro zařazení hrobu mezi řivnáčské svědčí nálevkovitý džbánek (*obr. 17 B*) a zlomky zahrocených uch koflíků (*obr. 18 A*). Překvapuje však absence keramiky se zdrsňeným (slámovaným) povrchem.“

ULOŽ: ÚAPPSZČ př. č. 48/69. – LIT: *Koutecký 1987*, 44, 62, 70, obr. 16 B, 17 B, 18 A.

69. VELIKÁ VES, okr. Chomutov

A. Pískovna JZ od obce. ZM 25:12-113, koor. 142:244 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**, polykulturní. – OKOL: Sběr v r. 1957 (N. Mašek, ARÚ Most). Z porušených objektů též ŘIV keramiky:

*Hmoždír s ansa lunata*, v. 59 mm. – *Zásobní hrnce* s okrajovou lištou naspodu prstovanou a s pupky, t. slámované: zl. o-t, h-t.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Mašek 1960b*, 261; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 207; *Koutecký 1970*, 32, 69, obr. 8: 9–12, 14–15; *Koutecký et al. 1980*, 103.

70. VELKÉ ŽERNOSEKY, okr. Litoměřice

A. Kamenolomy JV od obce. Široký výběžek vysoké terasy mezi obcí a Žalhoticemi s výhledem na labskou nížinu mezi Lovosicemi a soutěskou České brány, téměř zcela odtěžený lomy činnými již od 18. stol., kdy se zde lámal kámen pro stavbu terezinské pevnosti. Koncem 19. stol. se dochovaná partie mírně svažovala k JZ; ca 170 m n. m., převýšení ca 25 m. ZM 25:02-431, koor. 246:266 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde své stopy zanechala většina kultur – JORD, KNP, BAD, ŘIV, KKA, ŠK a ZP, PROTO-ÚK (pohřebiště), poté silně posteneolitické osídlení, které zaujímal, zejména v mladších obdobích pravěku, významné místo v lovosické sídelní aglomeraci. Fortifikace nejništěna. – OKOL: Sběry a výkopy v l. 1879–1899, 1901–1906 (R. v. Weinzierl, M. Teplice); četné sběry (od konce 19. stol. do současnosti).

LIT k lokalitě a k eneolitickému osídlení: *Weinzierl 1897*; 1904; *Piř 1899*, 220; *Moucha 1961*, obr. 1 (mapa), 2 (plány); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 207, 212 (settlement on high ground with gentle slopes); *Hájek 1968*, 133; *Zápotocký 1982*, tab. 1 (mapa z r. 1892); 2000, 199; *Cvrková 1984*, 62–63; *Budinský 1985*, 75; *Sklenář 1992*, 266; *Dobeš 1993*, 572, obr. 4; *Křišťuf 2004*.

1. Kamenolom N. Parthe, kat. č. 1182.

a) **Jáma s depotem keramiky** ŘIV. „Eine neol. Kulturgrube, die kesselförmig in der Mergelschichte eingetieft war. In derselben befand sich zum grossen Teile holzaschenhaltige Erde u. Holzkohle u. in dieser Ausfüllung wurden eine Menge von Scherben von gleichartiger Mache, ein Steinmeissel u. ein Feuersteinartefakt gefunden.“ Průměr jámy 1 m, hl. 2,5 m. Výzkum M Teplice 12.–24. 2. 1906 (A. Pobel). Keramiky:

*Džbány s ansa lunata*: džbán (zčásti doplněný), p1, v. 156 (s uchem 224 mm), *obr. 21: 11*; džbán (dtto), p1, v. 145, s uchem 202 mm, *obr. 21: 12*; džbán, hroty ansa odlámané, p1, v. 160 mm, *obr. 21: 13*; džbán (část) „mit sehr schönem halbmondförm. Henkel“, nezjištěn; džbán (část) „mit halbmondförm. Henkel, jedoch die Ohren fehlen“, nezjištěn; džbán (část) „Henkelfragment ohne Ohren“ (nezjištěn); džbány – počet?: 7 rúžků ansa. Podle R. v. Weinzierla zde měly být 4 džbány celé, 1 polovina a „eine Anzahl von Henkelfragmente, meist mit der Spitzen“. Celkový počet džbánů s ansa tedy činí 5–6 celých nádob a zlomky z ca 7 dalších.

*Mísy*: 1. S esovitým profilom, krátce vyhnutým okrajem, výraznou oblou vřutí a jedním (?) širokým tunelovitým uchem nad vřutí: část (4 zl.) o-t, nad vřutí úzká páska hustě přesekávaná, z obou stran ukončená plochým promáčknutým pupkem, p1, zach. v. 90, o-dm 160, *obr. 21: 1*; část (2 zl. o-t), páska hustě přesekávaná, p1, *obr. 21: 4*; 1 zl. h-t, širší prstovaná páska na vřutí, p1, *obr. 21: 3*; 1 zl. o-t, hladká úzká páska nad vřutí končí plochým kruhovitým pupkem, p1, zach. v. 65, o-dm 180 mm, *obr. 21: 5*; 1 zl. o-t, bez pásky, p1, *obr. 21: 2*; 1 zl. h-t, bez pásky, nad vřutí tunelovité ucho š. 58 mm, ucho z obou stran jen krátce šikmo navrtané, p1, *obr. 21: 6*. – 2. S nízkým svislým okrajem a široce kónickým talířovitým tělem: 1 zl. o-t, p21, *obr. 21: 7*. – 3. Se zataženým okrajem: 1 zl. o-t, plochý jazykovitý pupek, š. 115 mm, zach. v. 90 mm, *obr. 22: 2*. – 4. Mísy oble kónické: 1 zl. o-t, p1, *obr. 21: 8*; 1 zl. o-t, svislý jazykovitý pupek, p2, *obr. 22: 1*.

*Amfóra lahovitá s uchy na vřutí*: část (3 zl.) o-t, hladká široká okrajová lišta, na vřutí páskové ucho, p1-8 (spodek), zach. v. 230 mm, *obr. 21: 14*.

Nekeramické nálezy. *Sekerka*, d. 75 mm, nezjištěna. – *Pazourkový úštěp*, nezjištěn.

ULOŽ: M Teplice HK 13447-52 a st. dep. č. 376-8 (př. č. 5 – 446-453/81). – LIT: A. Pobel, Excursions-Bericht 1906, 92 (Nr. 5-16 vom 12.–24. 2.) v M Teplice; *Weinzierl 1907*, 36, Abb. 3; 1908, 43-4; *Ehrich – Pleslová 1968*, 207; *Budinský 1985*, 86.

b) **Ojedinelé nálezy**: *Džbán s ansa lunata*: ansa, p1, *obr. 23: 19*. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. t, široce jazykovitý pupek š. 95 mm, p3, *obr. 22: 6*. ULOŽ: M Teplice st. dep. č. 211-244 (z r. 1908), 474-7.

2. Kamenolom Fr. Parthe, kat. č. 1157/1.

**Ojedinelé nálezy** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl. ansa, žebro při okraji, p21, *obr. 22: 3*. – *Mísa esovitého profilu*: nad vřutí ucho 2x svisle prožlábnuté, p1-7 (nevýrazně slámování), zach. v. 75 mm, *obr. 23: 20*.

ULOŽ: M Teplice HK 12866-23 (z r. 1903); st. dep. č. 275-8 (z r. 1909).

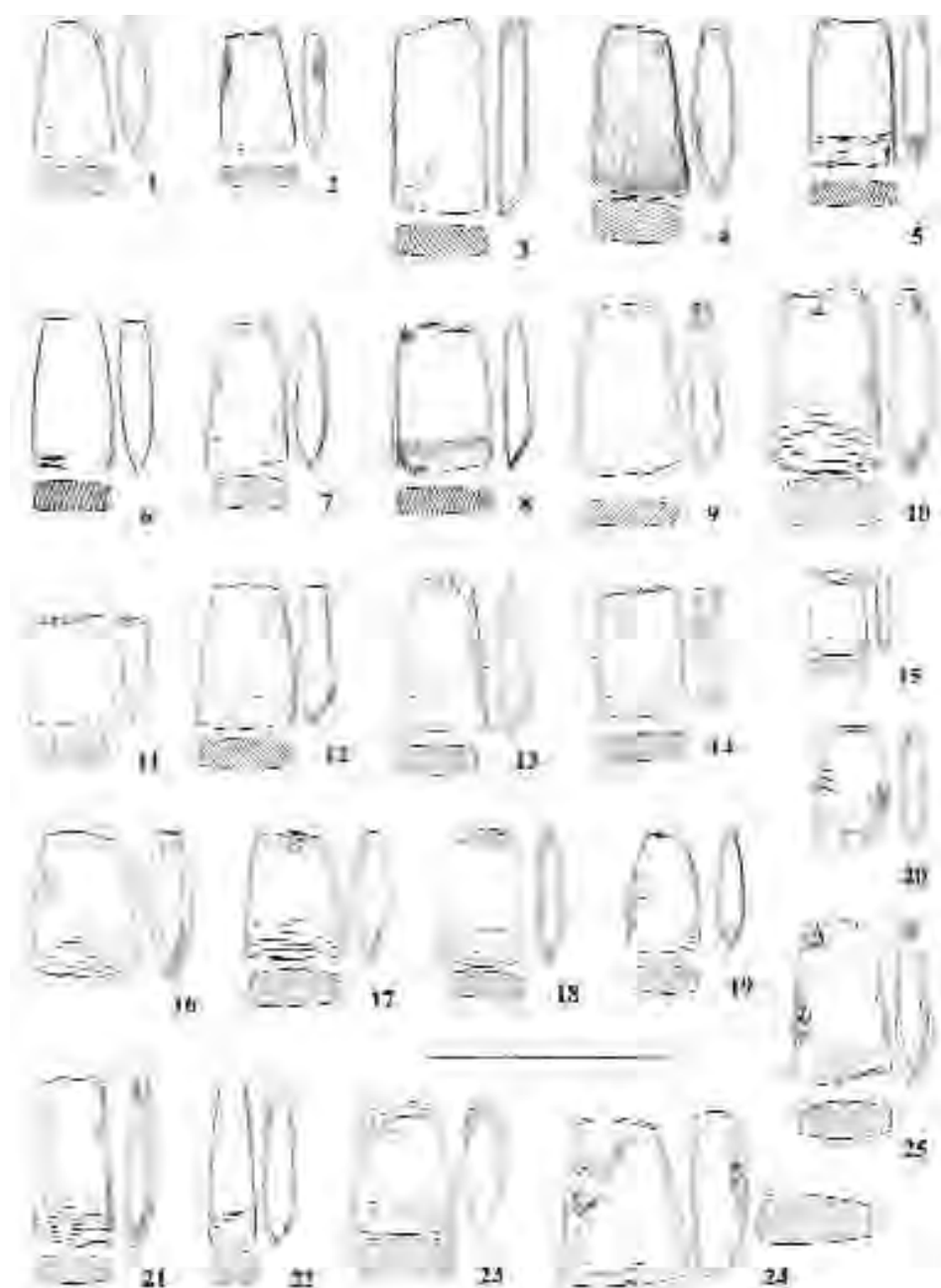
**Intruze**. Při výzkumu únětického pohřebiště nalezena stranou od hrobu XVII a ve stejné hloubce s ním: *Testice slánského typu*, hornina šedo zelený černě proužkovaný spilit, d. 57 mm, *obr. 22: 10*.

ULOŽ: M Teplice W 1753.

3. Kamenolom I. Hausmann, kat. č. 1166. Z polykulturní **kulturní vrstvy**:

Keramiky BAD, ŘIV: *Mísa se zataženým okrajem*: 1 zl. t, pod vřutí tunelovité ucho š. 50 mm, p1, *obr. 23: 22*. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-t, prstovaná lišta s jazykovitým pupkem a svislé pásky s vpichy, p21, *obr. 22: 5*. – *Tvar?*: 1 zl. t, slepé tunelovité ucho přesekávané,





Obr. 28 Kamenné teslice a dláta tzv. slánského typu, převážně spilitové.

Abb. 28. Steindechsel und Meißel des sog. Slány-Typs, überwiegend Spilit.

1 Blešno, 2 Brozany n. O., 3 Vrbice, 4 Klapý–Házmburk, 5 Libčeves, 6–7 Levousy, 8 Libochovice, 9 Lovosice, 10 Medvědice, 11–14 Lounky, 15 Semeč, 16–17 Obřice, 18–20 Pnětluky, 21–22 Sebužín, 23 Sutom, 24 Třebívlice, 25 Vetlá–Sovice.

p2, obr. 22: 4; 1 zl. t., dtto, p. 1, obr. 23: 21. – Broušená industrie. *Teslice* – tylní polovina, hornina šedozelená (spilit?), zach. d. 33 mm, obr. 22: 9.

ULOŽ: M Teplice HK 13300/2 a st. dep. č. 474-7. M Litoměřice K 2287 (BI).

4. Panský kamenolom, bez údajů.

Keramika ŘIV: *Džbány s ansa lunata*; 2 džbány, obr. 21: 9, 10 (podle fotografie). – *Zásobní hrnce s hladkou okrajovou lištou*: 1 zl. o-t, kuželovitý pupek, p3-7, obr. 22: 7; 3 zl. o-t, plochá okrajová lišta, jazykovitý pupek, p7, o-dm. 450 mm, obr. 22: 8.

ULOŽ: M Ústí n. L. 2947, 2948; M Litoměřice sb. Ankert bez č., z r. 1907. – LIT: *Cvrková 1984*, 82 (ansa).

5. Kamenolomy, bez údajů.

Keramika ŘIV: *Miska polokulovitá*, orn. vně po obvodu kruhy s vepsaným křížem, dno nožkovitě odsazené, o-dm. 70 mm.

ULOŽ: M Litoměřice, sb. Gattermann. – LIT: *J. Kern (1933, Taf. 15: 4)* ji datoval do doby bronzové, podle *B. Novotného (1955, 14–15)* pravděpodobně miska lublaňského typu.

6. V areálu žernoseckých kamenolomů je spoje doložené též vícere **eneolitické postřivnáčské osídlení**:

*Kultura kulovitých amfor*: zlomky zdobené keramiky pocházejí jednak z ohniště pod staroúnětickým hrobem VII (obr. 23: 5, 7, 11, 12; M Teplice st. dep. č. 503-508; *Weinzierl 1897*, 70, Abb. 93; *Dobeš 1993*, 567, obr. 4), jednak z kamenolomů bez údajů (obr. 23: 3, 4, 6, 8–10; M Litoměřice, sb. Gattermann a Kern).

*Kultura se šňůrovou keramikou* (?): zdobené střepy, opět ze sb. J. Kerna (obr. 23: 13 s pozn. „Steinbrüche, Siedlungsfund, wichtig“) a E. Gattermanna (obr. 23: 14, 15) v M Litoměřice.

*Kultura zvoncovitých pohárů*: zdobené střepy z těla a ucha pohárů, nátepní destička; obr. 23: 16–18 ze sb. Gattermann, M Litoměřice; M Teplice a sb. Matiegka: *Weinzierl 1897*, Abb. 92; *Piř 1899*, 220; *Stocký 1926*, 184; *Hájek 1968*, 133.

71. VELTĚŽE, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV: *Mísa* s nálevkovitým hrdlem, tunelovité ucho, v. ?, obr. 27: 1.

ULOŽ: M Louny ?; podle neg. ARÚ č. 9172 „Veltěže, o. Louny, sbírka Nábělek“. – LIT: *Ehrich – Pleslová 1968*, 208.

72. VOLENICE, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl. ansa se svislým žebrem uprostřed, obr. 25: 8.

ULOŽ: NM č. 112 D (neg. ARÚ 10869). – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 208.

73. ZABRUŠANY, okr. Teplice

A. „Švédské šance“. Plochá jazykovitá ostrožna nad soutokem dvou potoků v údolí Bíliny, ze tří stran chráněná příkrými svahy. Fortifikace: val (v. 1,5 m) pod vnitřním raně středověkým valem datoval Z. Váňa do eneolitu (KNP?). Plocha 5,5 ha; 228 m n. m.; převýšení: ca 20 m. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**, trojdielné raně středověké hradiště se třemi příčnými valy. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV a KKA (?) ještě JORD, KNP, ŠK. – OKOL: Četné sběry, výzkum v l. 1950–1951 (Z. Váňa, M Teplice). Při výzkumu r. 1951 zachycena v místech vnitřního valu „eneolitická **kulturní vrstva** ... průměrně 50 cm silná, probíhala od okraje příkopu až k patě valu, kde se vytrácela, a obsahovala četné eneolitické střepy. Těsně za vnitřním kamenným blokem se rozšiřovala a tvořila násep, vysoký 1,5 m, který je patrně pozůstatkem eneolitického valu, porušeného při stavbě slovanské hrady... Z nálezů v eneolitické vrstvě se rovněž podařilo rekonstruovat nádobu, tvarově poněkud připomínající nálevkovité poháry.“ (*Váňa 1952*, 295–296, obr. 156 – KNP; 1976, 463, obr. 45 – kresba profilu, u spodní vrstvy č. 3 však už bez zmínky o jejím pravěkém stáří). Uvedené údaje jsou v jistém rozporu s nepatrným počtem nálezů eneolitického rázu, které se z výzkumu v muzejní sbírce dochovaly (1 nádoba KNP a ca 10 střepů).

Keramika ŘIV: 1 zl. *zásobního hrnce* s hladkou okrajovou lištou a pupkem se 4 důlky, p7 (náznak slámování), obr. 26: 8; kulturní příslušnost dalších dvou okrajů (obr. 26: 7, 9) není jistá. – KKA?: *Tvar* ?; 1 zl. h. (?), orn. pole drobných kruhovitých vpichů, p2, obr. 26: 10.

ULOŽ: M Teplice. – LIT: *Piř 1899*, 219; *Váňa 1952*; 1976, 463; *Budinský 1978*, 175–6; *Smrž 1991*; *Dobeš et al. 1991a*, 51; *Zápotocký – Muška 1999*, 26; *Zápotocký 2000*, 199, Abb. 45 (mapa); *Čtverák et al. 2003*, 351–2 (plány, letecký snímek); *Lutovský 2003* (v prostoru vnějšího valu jen osídlení KNP).

74. ŽATEC, okr. Louny – viz též Libočany

A. Staré město, plocha žatecké ostrožny vymezená linií středověkých hradeb. Žižkovo nám., u pivovaru. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. – OKOL: Výzkum v r. 2004 (P. Čech, ÚAPPSZČ).

Zahloubený obj. ŘIV, patrně **pec**: keramika.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Holodňák 2006*, 87.

B. Macerka či Orešák (Am Nussberg), při okraji či na ploše vysoké terasy JZ od Starého města. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Okraj pískovny, výzkum v r. 1925 (M. Wurdinger, M Žatec).

**Jáma** „popelovitá“: ŘIV nádoba, BI, Kof.

ULOŽ: M Žatec 1878, př. č. 437/85. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 208; *Holodňák 2006*, 108, polohy č. V či VI na mapce s. 80; archiv ARÚ č. 500/36.

Černovka, zahrádkářská kolonie (*Holodňák 2006*, poloha č. VI na mapce s. 80), ZM 10:12-11-09, koor. 58:44 (3). – OKOL: Sběr v r. 1981 (P. Holodňák, M Žatec):

Keramika ŘIV.

ULOŽ: M Žatec př. č. 3/81. – LIT: *Holodňák 2006*, 109.

### 3. Rozbor nálezů

#### 3.1. Nálezová základna

Materiály badenské a řivnáčské kultury známe na sledovaném území celkem z 89 nalezišť (z nich 66 lokalizovaných, 23 nelokalizovaných) ležících na 74 katastrech. Podle kulturní příslušnosti (*obr. 29: graf 1; tab. 1*) se složení nálezové základny ukazuje jako výrazně asymetrické ve prospěch řivnáčské kultury: ta je doložena na 61 nalezištích a dalších 19 je pravděpodobně řivnáčských, zatímco badenská je spolehlivě na 19 nalezištích a další 4 jsou pravděpodobně badenské.

Pokud jde o nálezovou situaci, z *tab. 1* a grafu 2 na *obr. 29* je zřejmá její vcelku nízká informační úroveň, nesrovnatelná se situací ve středočeských regionech. Z 50 nalezišť (57 %) disponujeme jen ojedinělými nálezy, zbývající materiály pocházejí převážně z kontextu obytných areálů (38 lokalit), přičemž ve 12 lokalitách se našly polozemnice, v 18 síla a jiné jámové objekty, v 10 kulturní vrstva a ve 4 lokalitách zjištěny intruze řivnáčské sídlištní keramiky v zásypu hrobů mladších eneolitických kultur – kulovitých amfor a šňůrové. S výjimkou Března či Soběsuk chybějí situace, na nichž se objekty našly při výzkumu větších ploch, proto nepřekvapuje, že z oněch 38 sídlištních lokalit je jen ze 4 známo či hlášeno více objektů než 1 (Bezděkov: 3, Blšany: 2, Lomazice: 2, Lovosice: 8 obj.) – tedy opět čísla nesrovnatelná se středočeskými poměry. Hroby se vyskytly pouze ve 2 lokalitách.

Naprostou většinu nálezového fondu (*obr. 29: graf 3; tab. 1*) tvoří keramika. Větší či menší soubory jsou k dispozici jen z poloviny nalezišť, z nichž většina je lokalizovaných (48 = 54 %), přičemž na čtyřech se vyskytly též depoty džbánů s rohatými uchy typu *ansa lunata*. Zbytek připadá na jednotlivě nalezené nádoby (29 nalezišť = 32 %) a na keramiku bez údajů (9 nalezišť = 10 %). Uspokojivý není ani stav zpracování nálezového fondu (*obr. 29: graf 4; tab. 1*). V této práci a ve starších publikacích jsou hodnoceny materiály ze 43 nalezišť (49 %), zbývající polovina je zpracována jen částečně, nebo vůbec ne. Jde jen o orientační čísla, nicméně svým způsobem varovná, která naše závěry do jisté míry relativizují.

#### 3.2. Přírodní prostředí a poloha lokalit

Naleziště obou kultur se koncentrují do tří sídelních regionů: Podkrušnohorského úvalu, středního a dolního Poohří; řídké osídlení Podřipska, které též sledujeme, tvoří už přechod ke středočeskému dolnímu Povltaví. S výjimkou užšího Podřipska jde vesměs o terény soustavně osazované už od počátku neolitu, jejichž společným znakem jsou kvalitní zemědělské půdy (k přírodnímu prostředí severozáp. Čech ve vztahu k osídlení pro střední Poohří *Bubeník 1988*, 13, pro Podkrušnohoří *Váňa 1977*, pro Litoměřicko *Žemlička 1980*, 18). Naleziště leží v úrovni od 152 (Dobříň) do 300 m n. m. Limitní vrstevnici překračují jen dvě, shodou okolností v obou případech výšinná sídliště: Rubín u Dolánek (352 m n. m.) a Tušimice (317 m n. m.); nález z Chomutova (ca 320 m n. m.) je nejistý. Zásah do vyšších poloh naznačují pouze ojedinělé řivnáčské teslice z jižních údolí Českého středohoří na Třebenicku (kap. 3.3.4).

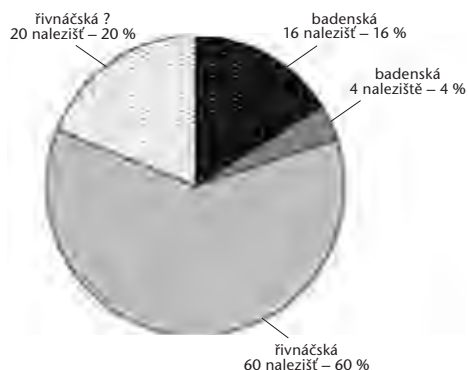
Přirozenými komunikačními osami jsou říční toky – Labe, Ohře, Bílina. Úzké spojení se Saskem a evropským severem je prokazatelné od počátku neolitu (kupř. *Rulf 1997*).

Podobně je tomu také s komunikačním směrem na západ, sledujícím tok Ohře do údolí Mohanu (Zápotocká 1986, 636). Ve středním eneolitu se provozem v obou těchto směrech vysvětluje výskyt badenských a řivnáčských tvarů v lokalitách bernburské kultury a kultury kulovitých amfor v Sasku a Durynsku (Pleslová-Štiková 1967; Beier 1988, 79; Walter 1991). Ovšem samotné nálezy z tohoto časového horizontu na obou uvedených dálkových směrech chybějí; výjimkou jsou nečetné a většinou nejisté datované kusy broušené industrie na přechodech přes Krušné hory (kupř. Simon – Hauswald 1995, 98, Abb. 48, 49).

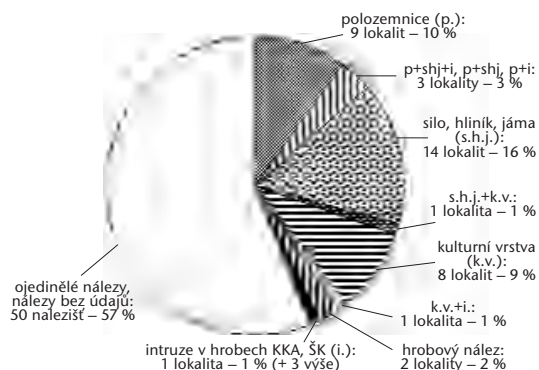
Rozmístění nalezišť (obr. 30), stejně jako některé poznatky o osídlení v předchozích obdobích eneolitu, dovoluje uvažovat také o komunikaci mezi regiony. Spojení Podkrušnohoří se záp. částí středního Poohří naznačují směrem na Žatecko nálezy z Velemyšlevse, směrem na Lounsko sídliště u Kamenné Vody. Možnou trasu z údolí Bělé po toku Syčivky k ložiskům kvarcitu v okolí Žichova a dále na Poohří markuje už pro starší eneolit linie výšinných sídlišť Zabrušany – Světec – Kučlín – Mirošovice, z nichž kučlínská Horka nese též stopy řivnáčského osídlení (Zápotocký – Muška 1999, 39). Kontakt mezi Podkrušnohořím a dolním Poohřím naznačují lokality v údolí Labe (Dolní Zálezly, Libochovany, Sebuzín) a ojedinělé řivnáčské teslice z Českého středohoří (kap. 3.4.1).

Poloha (obr. 29, graf 5; obr. 31; tab. 1) se dala s větší či menší přesností určit u 66 (74 %) z 89 nalezišť, u zbývajících 23 (26 %) nebyla zjištěna. Mezi těmi, jejichž umístění v terénu známe, převažují lokality situované na nestrategických místech, **v rovinném či otevřeném terénu** – celkem 37 lokalit včetně tří „pobřežních“ na Komořanském jezeře, tj. 56 % z oněch 66 polohově určených. Na druhém místě stojí sídlištní lokality, jejichž polohu lze označit za **exponovanou**. Pro své umístění na místech terénem alespoň zčásti chráněných, zpravidla při hraně vysoké říční či potoční terasy, se označují též termínem „výšinná sídliště druhé kategorie“ (jak už Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 143), který vcelku vystihuje jistou ambivalentnost pokud jde o možnost obrany pomocí přírodních podmínek či fortifikace. V našem soupisu jde téměř o třetinu lokalit (20 lokalit, tj. 30,3 % ze 66 polohově určených). Většina z nich leží při okraji teras Ohře a jejich přítoků ve středním Poohří (13 lokalit), kde je tento typ lokace sídel, daný rázem terénu, častý i v jiných obdobích (kupř. Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 75). Ve zbývajících regionech je výskyt lokalit tohoto typu slabý až minimální: v Podkrušnohoří známe jednu a v kaňonu Labe, ve Středohoří a na dolním Poohří včetně Podřipska vždy po dvou. Nejmenší podíl (9 lokalit = 13,6 % z 66 polohově určených) připadá na **výšinná sídliště**, položená na přírodou chráněných, strategicky výhodných místech. Nápadným, a nutno říci, že v kontextu daného období též překvapujícím rysem většiny z nich je, že stopy osídlení, ať už badenského, nebo řivnáčského, jsou na nich jen slabé až stopové. Pouze na dvou či třech se zmiňuje kulturní vrstva (Dolánky-Rubín, Tušimice, Zabrušany?) a na jednom objekt, snad pec (Žatec A). Ze zbývajících pěti pocházejí jen sběry či ojedinělé nálezy, jejich skrovný počet ale silně kontrastuje s kvantem nálezů, jimiž na nich jsou zastoupena jiná období (Kučlín, Levousy, Libochovany, Roudnice n. L.), či s významem, který se jim někdy přiřkládá (Nová Ves – Škarechov). Žádná ze zdejších výšinných lokalit – snad s výjimkou Rubína – se proto nedá co do intenzity osídlení srovnávat s klasickými řivnáčskými výšinnými sídlišti, jak je známe ze středních Čech.

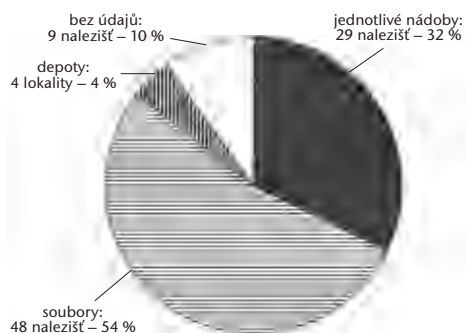
Graf 1. Kultura



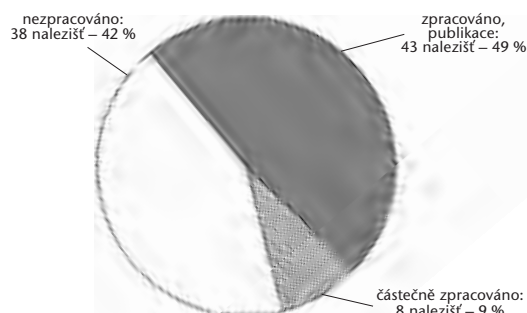
Graf 2. Nálezové situace



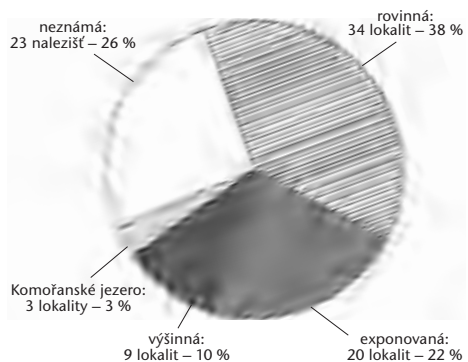
Graf 3. Keramika



Graf 4. Stav zpracování nálezového fondu



Graf 5. Poloha



Obr. 29. Badenská a řivnáčská kultura v severozáp. Čechách, stav nálezové základny. Graf 1: kulturní příslušnost nálezů keramiky (jednotlivých nádob, souborů; celkový počet nálezíšť: 89 ze 74 katastrů, viz *tab. 1*). – Graf 2: nálezové situace. – Graf 3: struktura keramických nálezů. – Graf 4: stav zpracování nálezů. – Graf 5: poloha lokalit.

Abb. 29. Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen, Stand der Befunde. Graf 1: kulturelle Zugehörigkeit der Keramikfunde (Einzelgefäße, Komplexe; Gesamtzahl der Fundorte: 89 aus 74 Gemeindekatastern, s. *Tab. 1*). – Graf 2: Befunde. – Graf 3: Struktur der Keramikfunde. – Graf 4: Verarbeitungsstand der Funde. – Graf 5: Lage der Fundorte.





### 3.3. Badenská kultura

#### 3.3.1. Topografie

Badenská kultura je na sledovaném území známa ze 16 nalezišť, další 4 jsou nejisté (tab. 1; obr. 32). Při jejich přehledu uvádíme zároveň klasifikaci nalezené keramiky podle typové tabulky (obr. 33):

**Dolní Poohří a Podřipsko:** Dvě lokality, obě v záp. části Tereziánské kotliny (Lovosice, Velké Žernoseky), jsou klasifikované jako sídliště v exponované poloze. Z ostatních naznačuje jedna existenci výšinného sídliště (Roudnice), zbývající jsou rovinné či nelokalizované; z Rohatců je znám popelnicový hrob.

Lovosice (nal. č. 44 na obr. 32). Oblast sprašové návěže na jižním okraji města, známá bohatstvím nálezů prakticky ze všech pravěkých období, poskytla dosud nejbohatší kolekci badenské keramiky ze severozáp. Čech. Ze 6 jámových objektů, vesměs z výzkumů z konce 19. a z 20. let 20. stol., pochází celá série typově určitelných tvarů: Jáma a: depot čerpáků obr. 19: 2–4 (typy 29, 30, 31). – Jáma b: závěsná amfora obr. 15: 12 (typ 21). – Jáma c: čerpák obr. 24: 4 (typ 3). – Jáma d: džbán obr. 16: 1 (typ 12); bezuché amfory obr. 16: 2, 5 (typ 22, 23); tříuchá amfora obr. 16: 3 (typ 24); soudkovitý hrnec obr. 16: 4 (typ 17). – Jáma e: džbánkovitý čerpák obr. 15: 1 (typ 8); soudkovitý hrnec obr. 15: 5 (typ 17). – Jáma f: koflík obr. 15: 6 (typ 1 – nezdobený); džbánkovitý čerpák/konvice obr. 15: 8 (typ 10?). – Jáma h: zlomky čerpáků obr. 18: 2, 3 (typ 29/31) v souboru raně řivnáčské keramiky. – Ojedinelé nálezy: tři čerpáky obr. 19: 1 (typ 30), obr. 19: 5, 6 (typ 31); džbánkovitý čerpák obr. 19: 7 (typ 9).

Velké Žernoseky, kamenolomy (nal. č. 70). Mezi bohatým fondem střepového materiálu z této významné polykulturní lokality se nachází též nevýrazná kolekce zlomků, které lze přiřknout badenské kultuře: mísy obr. 22: 1, 2 (typ 14?), hrnec obr. 22: 5 (typ 27) a snad i hrnec (?) s horizontálním pupkem obr. 22: 6.

Na uvedené lokality navazuje 7 nalezišť z vých. části Tereziánské kotliny a Podřipska. Ze 6 jsou nádoby bez bližších údajů: České Kopisty (nal. č. 8): čerpák obr. 24: 5 – typ 4; Hostěnice (nal. č. 20): čerpák – typ 29; Nové Kopisty (nal. č. 48): džbánkovitý čerpák obr. 24: 11 – typ 7; Keblice (nal. č. 27): čerpák obr. 24: 1 – typ 29; Lounky (nal. č. 42): čerpák – typ 29; Ředhošť (nal. č. 58): bohatě zdobená konvice obr. 27: 2 – typ 11). Sedmou je Roudnice n. L. – Šibeňák (nal. č. 57), ostrožna na jižním okraji města, známá vícenásobným pravěkým osídlením; odtud pochází čerpák typu 29/30, který je zároveň jedinou indicií, že na této výrazně výšinné poloze existovalo badenské osídlení.

Poslední nález z regionu je z Rohatců (nal. č. 56): zásobní hrnec téměř půlmetrové výšky (obr. 25: 12; typ 28) s údajem „nordický žárový hrob“. Pokud tento údaj znamená, že nádoba obsahovala spálené kosterné pozůstatky, jednalo by se o žárový hrob. V Čechách by se v takovém případě jednalo o první nález tohoto druhu z období badenské kultury. Chronologicky nejbližší je mu žárový pohřeb v lahvovité amfoře z „náčelnického“ hrobu z Velvar (Smolík 1890; Pleslová-Štiková 1993) a řivnáčské žárové pohřby v nádobách, zpravidla zásobních hrncích (Dobeš 1998, 145–151, Abb. 1). Stejně řídké jsou ale badenské žárové hroby i v sousedství, na Moravě a v českém Slezsku (Šakvice, Úvalno: Dočkalová – Šebela 2002), čteněji se vyskytují v centrální oblasti badenské kultury, ve středním Podunají (Nevizánsky 1985; Němejcová-Pavůvková 1998, 395).

**Podkrušnohoří:** Jedinými badenskými lokalitami je zde trojice pobřežních sídlišť na jižním (Komořany), vých. (Dolní Jiřetín) a záp. (Dřínov) břehu někdejšího Komořanského jezera. V keramice, pocházející z kulturních vrstev nebo ze sběrů, jak ji známe díky pracím H. Preidla (1934) a E. Neustupného (1985), se vyskytují tyto typově určitelné tvary:

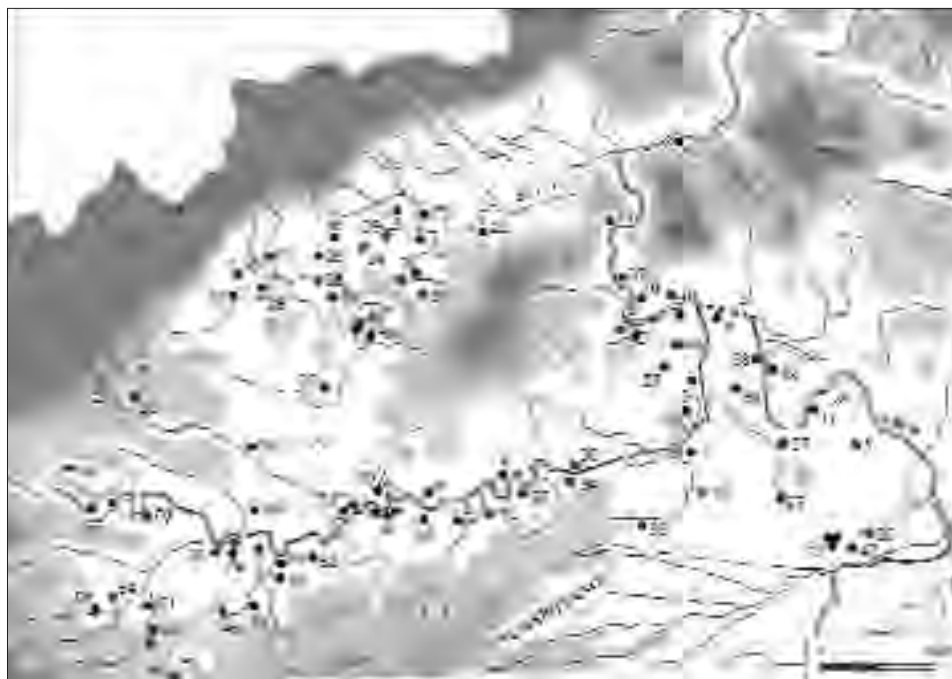
Dolní Jiřetín (nal. č. 13): čerpáky obr. 6: 4, 6, 7 – typy 29, 4, 3; mísy obr. 6: 9, 10, 12 – typy 15, 13, 14; hrnce obr. 6: 13, 14, 15 – typy 16, 18; tříuchá amfora obr. 6: 16 – typ 24; zlomek s motivem rytého šikmo šrafovaného trojúhelníku obr. 6: 8 – amfora (?) typ 20.

Dřínov (nal. č. 16): čerpák obr. 7: 2 – typ 5; hrnce obr. 7: 5, 8–10 – typy 18, 19, 26.

Komořany (nal. č. 28): čerpáky obr. 6: 1–3 – typy 4, 6.

Ze dvou nalezišť na JV od Mostu je z Patokryjí (nal. č. 53) ojedinelé nalezený koflík (typ 2) a z Kamené Vody (nal. č. 26) „středoeneolitická“ (BAD/ŘIV ?) polozemnice.



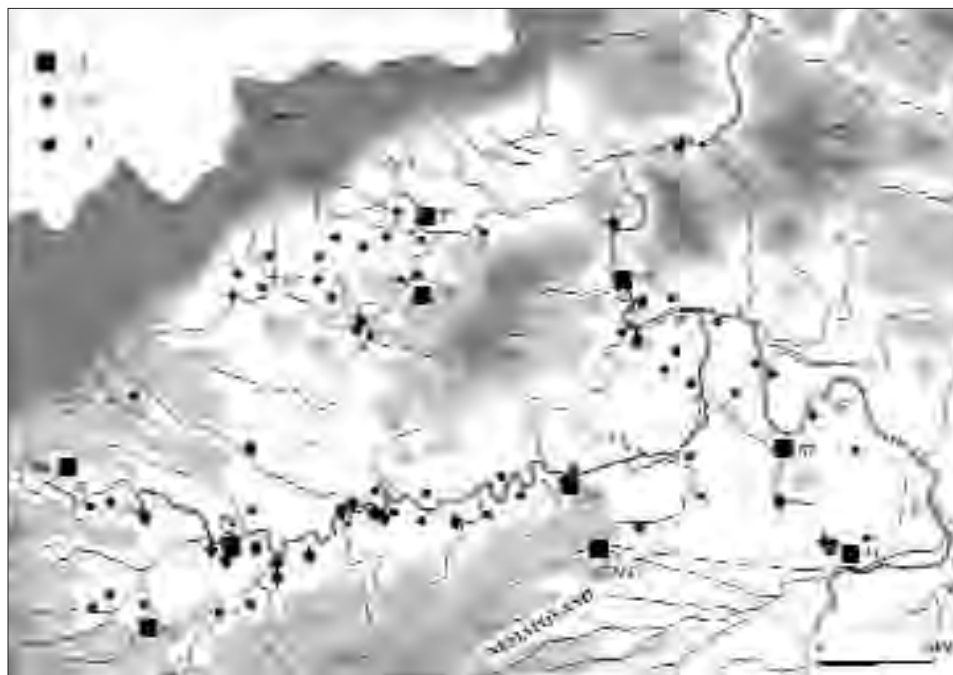


Obr. 30. Badenská a řivnáčská kultura v severozáp. Čechách (číslování katastrů shodné jako v kap. 2). Světle šedá – 300–399 m n. m., středně šedá – 400–499 m n. m., tmavě šedá – nad 500 m n. m.

Abb. 30. Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen (Nummerierung der Gemeindekataster wie in Kap. 2). Hellgrau – 300–399 m ü.M., mittelgrau – 400–499 m ü.M., dunkelgrau – über 500 m ü.M.

1 Bechlín; 2 Bezděkov; 3 Bílina A, B; 4 Blšany; 5 Brozany n. O.; 6 Březno A, B, C; 7 Budyně n. O.; 8 České Kopisty; 9 Dobroměřice; 10 Dobříčany; 11 Dobříř; 12 Dolánky A, B; 13 Dolní Jiřetín; 14 Dolní Zálezly; 15 Drahonice; 16 Dřínov; 17 Duchcov; 18 Ervěnice; 19 Holedeč; 20 Hostěnice; 21 Hostomice; 22 Hradiště; 23 Chomutov; 24 Jenišův Újezd; 25 Jevíněves; 26 Kamenná Voda; 27 Keblice; 28 Komořany; 29 Konobřez; 30 Křesín; 31 Kučlín; 32 Ledčice A, B, C; 33 Lenešice A, X; 34 Levousy; 35 Libkovice; 36 Libočany; 37 Libochovany; 38 Libotenice; 39 Liptice; 40 Litoměřice A, B; 41 Lomazice; 42 Lounky; 43 Louny; 44 Lovosice A, B; 45 Martiněves; 46 Měcholupy; 47 Nová Ves; 48 Nové Kopisty; 49 Obrnice A, B; 50 Očihov; 51 Oploty; 52 Pařidla; 53 Patokryje; 54 Postoloprty A, B; 55 Radonice n. O. A, X; 56 Rohatce; 57 Roudnice n. L.; 58 Ředhošť; 59 Soběsuky; 60 Staňkovice; 61 Straškov; 62 Strkovice; 63 Střimice; 64 Široké Třebčice; 65 Trnovany; 66 Tušimice; 67 Valtířov; 68 Velemyšleves; 69 Veliká Ves; 70 Velké Žernoseky; 71 Veltěž; 72 Volenice; 73 Zabušany; 74 Žatec A, B.

**Střední Poohří:** Překvapuje, že rozsáhlý prostor Žateckého Poohří a Libochovické tabule, na něž se tento region podle fyto geografického členění dělí, je prakticky bez badenských nálezů (datování dvou lokalit na Chomutovsku – Tušimic a Lomazic /nal. č. 66, 41/ – je sporné). Dva nálezy spolehlivě badenské se vyskytly jen na jižním okraji Žatecka. Prvním je koflík *obr. 32: 1* (typ 1) z Měcholup, nal. č. 46. Druhý nález – konvice *obr. 32: 10* (typ 10) – je z vrchu Rubína u Dolánek (nal. č. 12) na sev. okraji Podbořanské kotliny; bohatý střepový materiál z tohoto výšinného sídliště, z něhož je předběžně hlášena přítomnost více eneolitických skupin, nebyl ovšem dosud roztríděn a kulturně určen; jeho zpracování může přinést pro naše téma ještě překvapení.

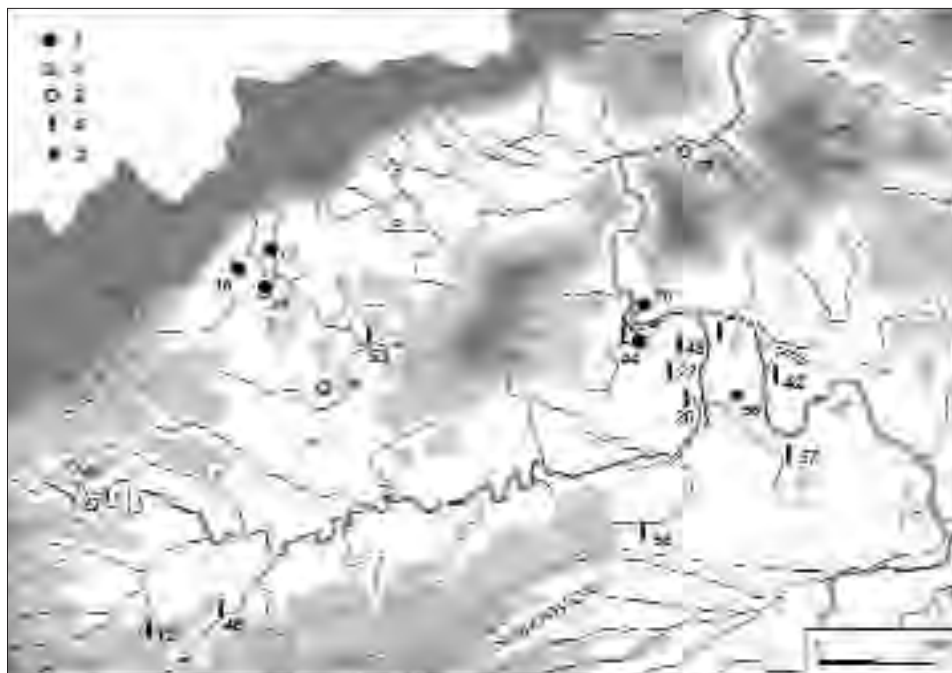


Obr. 31. Badenská a řivnáčská kultura v severozáp. Čechách. Poloha lokalit: 1 – výšinná, strategická; 2 – exponovaná; 3 – rovinná, otevřená (včetně lokalit, jejichž poloha nezjištěna). Výšinné lokality (číslování shodné jako v soupisu a na obr. 30).

Abb. 31. Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen. Lage der Fundorte: 1 – Höhensiedlung, strategisch; 2 – exponiert; 3 – Flachsiedlung, offen (einschließlich der Fundorte, deren Lage unklar ist). Höhenfundorte (Nummerierung wie im Verzeichnis in Abb. 30).

12 Dolánky–Rubín, 31 Kučlín–Horka, 34 Levousy–Šance, 37 Libochovany – Tříkřížový vrch, 47 Nová Ves – Škarechov, 57 Roudnice n. L. – Šibeňák, 66 Tušimice – porcelanitová kupa/Porzellanit-Kuppe, 73 Zabrušany – Švédské šance, 74 Žatec – Staré město.

Rozmístění badenských nalezišť v severozáp. Čechách se ukazuje jako výrazně asymetrické. Spolehlivě zde přítomnost této kultury dokládá vlastně jen trojice pobřežních sídlišť na Komořanském jezeře (nal. č. 13, 16, 28) a skupina lokalit v dolním Poohří a na sev. Podřipsku; z nich 1 je výšinná (nal. č. 57), 2 exponované (nal. č. 44, 77) a zbývající rovinné. Ojedinelé nálezy a nejisté či nekontrolovatelné sídlištní lokality ze středního Poohří (nal. č. 12, 41, 46, 66), Mostecka (nal. č. 26, 53) a údolí Labe na SZ od Ústí n. L. (nal. č. 67) nejsou jako doklad badenského osídlení průkazné. U koflíků bolerázkého typu z nal. č. 46 a 53 zase nemůžeme vyloučit, že jde o importy do osad mladší KNP. U typologicky mladších čerpáků a konvic z dolního Poohří (nal. č. 8, 20, 27, 42, 44, 48, 57) taková možnost ale padá s ohledem na situaci ve středních Čechách, protože tamní badenská keramika či její imitace, pokud se vyskytnou v kontextu mladší KNP, jsou bolerázké, event. ze starší fáze klasického stupně. Ale ani datování těchto mladších čerpáků (typy 29–31 na obr. 33) do mladší fáze klasického stupně není jednoznačné, vyskytují se totiž i ve starořivnáčských souborech (viz níže).



Obr. 32. Badenská kultura v severozáp. Čechách. 1–3 sídliště (1 badenské, 2 badenské?, 3 badenské/řivnáčské), 4 nádoby bez nálezového kontextu, 5 žárový hrob. Číslování shodné jako v kap. 2 a na obr. 30.  
 Abb. 32. Badener Kultur in Nordwestböhmen. 1–3 Siedlungen (1 Badener, 2 Badener?, 3 Baden/Řivnáč), 4 Gefäße ohne Fundzusammenhang, 5 Brandgrab. Nummerierung wie in Kap. 2 und auf Abb. 30.

### 3.3.2. Datování

Vycházíme z rozdělení české skupiny badenské kultury, jak se postupem doby ustálilo, na starší (bolerázský) a klasický stupeň, přičemž v klasickém stupni odlišujeme fázi starší a mladší, ve které už mizí charakteristická kanelovaná výzdoba (Neustupný 1959; 1973; Pleslová-Štiková 1972; 1973; Zápotocký 2000; Motyková – Zápotocký 2002). Orientaci v tomto směru poskytují též periodizace vycházející z nálezového fondu středního Podunají a Karpatské kotliny, o něž se datování periferních skupin – včetně české – opírá (viz pozn. 1; pro Rakousko Mayer 1995; Ruttkay 1995; pro Moravu Pavelčík 1993). Inventář všech tří etap, z nichž bolerázský stupeň zhruba odpovídá stupňům Ib-IIa podle V. Němejcové-Pavůkové (1981) a střední klasický stupňům IIb-IV, event. až koncové fázi badenské kultury, je v celých Čechách znám jen neúplně, též proto, že přes relativně vysoký počet nalezišť zůstává většina nálezů nezpracovaná. Jednotlivé nádoby či menší soubory se proto dají datovat zpravidla jen na úrovni stupňů (bolerázský – klasický), ale odlišit od sebe starší či mladší fázi klasického stupně je možné jen u větších souborů či určitých tvarů a výzdobných prvků.

Sledujeme nejprve morfologickou skladbu keramiky a následně intenzitu, s níž se ve zdejší oblasti jednotlivé badenské fáze prosazují:

1. **Tvary a typy badenské keramiky** identifikované v nálezech ze severozáp. Čech (*obr. 33*):

Koflíky: s kanelovaným tělem a plochým dnem, ucho nepřevýšené (typ 1) nebo lehce převýšené (typ 2).

Džbán: s vysokým uchem (?), nezdobený (typ 12).

Konvice: s vysokým uchem a plochým dnem, tělo nezdobené (typ 9) či kanelované (typ 11).

Čerpáky s vysokým uchem: dno ploché, tělo válcovité (typ 3), kónické (typ 4), pohárovité, esovitě profilované (typ 5); dno oblé, tělo koflíkovité (typ 6), kónické (typ 29), esovitě profilované (typ 30); dno hrotité (typ 31). Všechny typy jsou nezdobené.

Čerpáky džbánkované s vysokým uchem: dno oblé, tělo nezdobené (typy 7, 8) nebo kanelované (typ 10); dno ploché, tělo nezdobené (typ 9).

Mísy: oble kónické (typ 14), s hrdlem válcovitým (typ 15) nebo prohnutým (typ 13). Všechny typy jsou nezdobené.

Amfory: závěsné, se třemi svislými tunelovitými uchy (typ 21); bezuché, s vysokým kónickým hrdlem, nezdobené (typ 22), s řádkem pupků na plecích (typ 23); tříuché, s prohnutými plecemi (typ 24) nebo oble dvojkónické (typ 25 – bad./řiv. ?); amfora (?) s motivem rytého šrafovaného trojúhelníku (typ 20). S výjimkou typů 20 a 23 jsou nezdobené.

Hrnce: soudkovité, na okraji se dvěma svisle provrtanými jazykovitými pupky (typ 16) nebo se čtyřmi pupky (typ 17); oble kónické s okrajem nezesíleným (typ 18) nebo lištovitě zesíleným (typ 19); vejčité, s podhrdlím slabě prohnutým, s pupky pod okrajem (typ 26), s prstovanými lištami pod okrajem a na plecích (typ 27) nebo se svislými tunelovitými ouškami na plecích (typ 28). Povrch hrnců je hlazený, pouze u hrnce typu 28 z Rohatců je blátitý a okraj hrnce typu 18 z Dřínova nese stopy slámování.

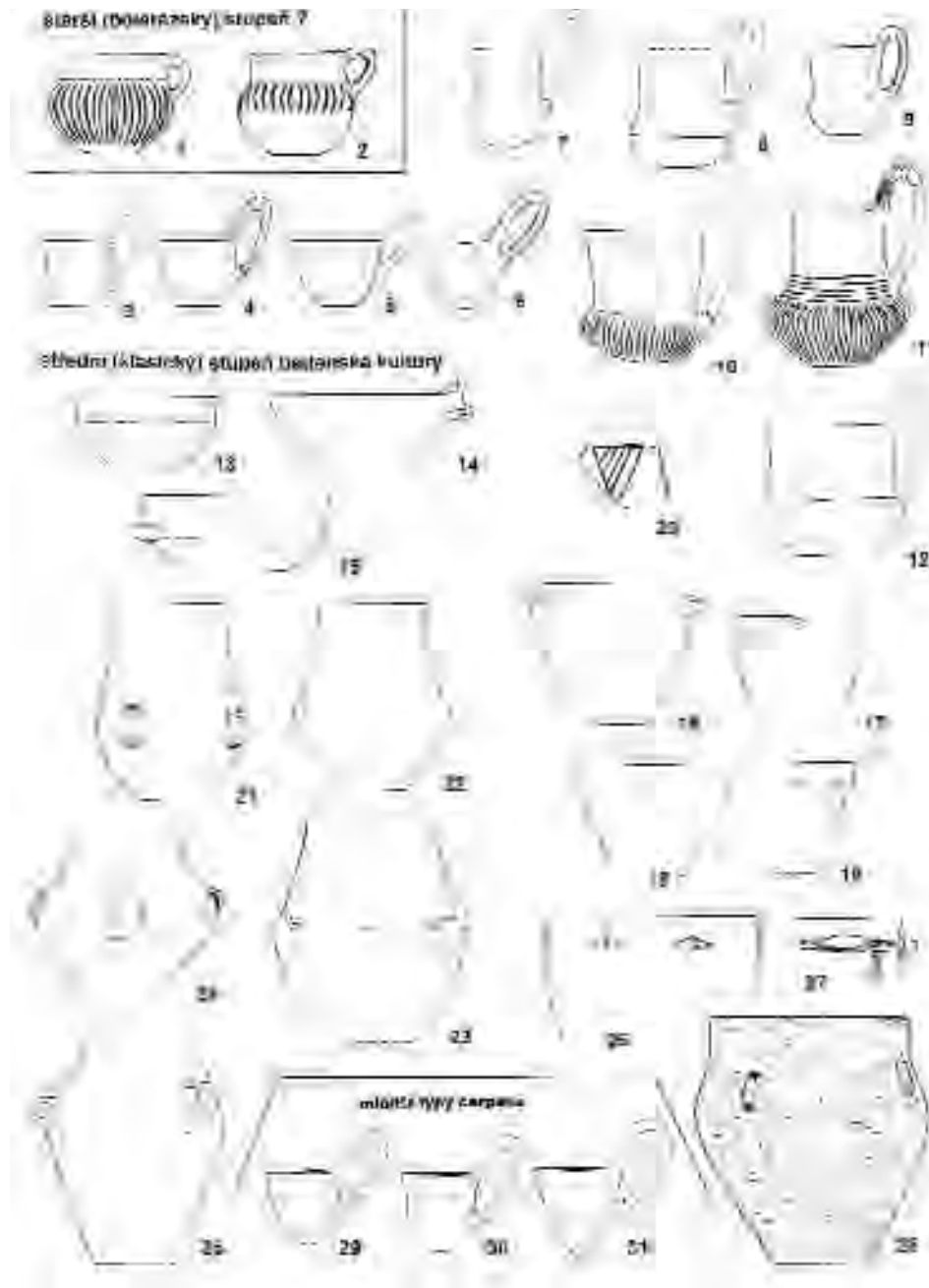
2. Z chronologického hlediska se rozdělení nálezů ukazuje jako silně nevyrovnané:

**Starší (bolerázský) stupeň.** Tvarem i výzdobou sem patří pouze koflík z Patokryjí (*obr. 33*, typ 2) s tělem svisle ryhovaným, event. i koflík zdobený svislými kanelurami z Měcholup (*obr. 33*, typ 1), u něhož podle *E. Pleslové-Štikové (1973)* nelze vyloučit ani datování do klasického stupně.

**Klasický stupeň.** Do jeho rámce spadají všechny zbývající typově určitelné tvary, přičemž rozhodnout, zda do fáze starší, či mladší, je možné jen u části z nich:

a) Do starší fáze klasického stupně se hlásí zdobené tvary: konvice z Ředhoště (*obr. 27: 2; 33; typ 11*), jeden z nejkrásnějších exemplářů badenských konvic z Čech, a džbánkovaný čerpák z Rubína (*obr. 33; typ 10*). Kromě nich sem patří ještě soubor z Lovosic A – jámy f, který kromě zlomku džbánkovaného čerpáku s mělce kanelovaným tělem (*obr. 15: 8; typ 10?* dle *obr. 33*) obsahoval ještě část koflíku (*obr. 15: 6; nezdobená var. typu 1*), jehož tvar i výzdoba – vpichy na okraji a pod uchem – ale nevylučují ani příslušnost k mladší KNP.

b) Datování čerpáků starších typů (s plochým dnem) do starší fáze není jisté (*obr. 33; typy 3–5; obr. 6: 1, 2, 6, 7; obr. 7: 2; obr. 24: 5; obr. 25: 4*). Zpravidla se kladou do III. stupně dle třídění *V. Němejcové-Pavůkové (1981, obr. 5)*, s čímž souhlasí i jejich výskyt v objektech stupně Ossarn I (*Mayer 1996, Taf. 47, 105; Schmitzberger 2004, Abb. 15*). Vývoj od čerpáků s plochým dnem k tvarům se dnem oblým ale nebyl zřejmě jednoznačný, protože ve IV. stupni se vyskytují obě formy společně (*Němejcová-Pavůková 1991, 77*). V Čechách dokládá přežívání čerpáků s plochým dnem do mladší, nezdobené fáze klasického stupně jejich přítomnost v souborech z Mlékojed (*Motyková – Zápotocký 2002, obr. 7: 1; 8: 6*).



Obr. 33. Keramika badenské kultury: typy zastoupené na nalezištích v severozápadních Čechách.  
 Abb. 33. Keramik der Badener Kultur: Typen von den Fundorten in Nordwestböhmen.

c) Do **mladší fáze** klasického stupně spadají typy čerpáků s oblým a hrotitým dnem (*obr. 33: typy 6, 29–31; obr. 6: 3–5; obr. 19: 1–6; obr. 24: 1–3*). Obecně se řadí do závěrečných fází badenské kultury a do kultury bošácké – což potvrzují i novější výzkumy (kupř. *Pavelčík 1992: Hlinsko, 5. horizont; Nevizánsky 1999: „nejmladší badenská“ na jižním Slovensku; Struhár 2002: spišská skupina badenské k.*). Se zlomky čerpáků z lovosické jámy h (*obr. 18: 2, 3*) a Martiněvsi (*obr. 4*) se dostáváme již do prostředí staršího stupně řivnáčské kultury.

d) Zbývající tvary – džbány (*obr. 33, typ 12*), mísy (typy 13–15), amfory (typy 20–25) a hrnce (typy 16–19, 26–28) jsou v rámci klasického stupně blíže nedatovatelné. Většina z nich se vyskytuje i v ostatních oblastech badenské kultury (kupř. *Banner 1956, Formentaf. 113–117*) a také ve středočeských lokalitách. Pro české prostředí jsou novinkou závěsné a bezuché amfory z Lovosic (*obr. 15: 12; obr. 16: 2, 5 = obr. 33: typy 21–23*); geograficky nejbližší analogie k závěsným, „ossarnským“ amforám pocházejí z depotu z Prostějova (*Gottwald 1930, 34, obr. 10*). Chronologicky cenné jsou soubory z Lovosic (jámy a–f), zejména jáma d s pěti typy (džbán, hrnec, závěsná amfora, dvě bezuché amfory), a soubory z trojice lokalit na Komořanském jezeře. Keramika ze jmenovaných souborů je výhradně nezdobená, výjimkou je zlomek amfory (?) s motivem rytého šikmo šrafovaného trojúhelníku (*obr. 33: 20*).

Z předchozího tedy vyplývá, že keramika klasického stupně zde prakticky postrádá charakteristickou badenskou výzdobu, ať už kanelovanou, nebo rytou. Z hlediska stávající periodizace by proto dosud známé badenské lokality spadaly do **mladší fáze klasického stupně**. Platnost takového závěru je ovšem omezena slabou nálezovou základnou – což je ostatně zřejmé i z typové tabulky (*obr. 33*), která je v porovnání s typovým spektrem keramiky ze středočeských lokalit značně neúplná. Lze proto očekávat, že nové nálezy dosavadní poznatky o badenském osídlení této části Čech podstatně doplní a zpřesní.

### 3.4. Řivnáčská kultura

#### 3.4.1. Topografie

První soupis řivnáčských nalezišť (*Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 201–209*) uvádí ze severozáp. Čech 30 katastrů. Náš soupis (kap. 2) obsahuje 80 nalezišť na 73 katastrech (*obr. 29: graf 1; obr. 34; tab. 1*), z nichž ale 20 je řivnáčských s otazníkem či nejistých. Ve srovnání s badenským osídlením je řivnáčské podstatně intenzivnější, poměr spolehlivě určených nalezišť je ca 4 : 1 ve prospěch řivnáčské kultury. Proto i obrysy sídelní sítě vystupují zřetelněji než pro předchozí, badenský horizont.

**Dolní Poohří a Podřipsko:** Skupina pěti lokalit vytváří nevýrazný mikroregion na Labi mezi Lovosicemi a Litoměřicemi. Z nich dvě leží v exponované poloze (Lovosice, Velké Žernoseky, nal. č. 44, 70), dvě jsou rovinné (Litoměřice, nal. č. 40A, 40B) a sporé nálezy nevyklučují ani existenci výšinného sídliště na Tříkřížovém vrchu u Libochovan (nal. č. 37; příloha, č. 5). Kvalitní soubory jsou k dispozici z Lovosic A (jámy g, h), Velkých Žernosek (jáma s depotem keramiky) a Litoměřic B (polozemnice). Frekventovanost labského údolí mezi Lovosickem a Ústeckem ve středním eneolitu naznačuje sídliště k kulovitých amfor s řivnáčskými prvky z Dolních Zálezel (nal. č. 14) a teslice slánského typu ze Sebusína (příloha, č. 12).

Výše proti toku Ohře se vyskytly jen tři lokality, všechny v rovinné poloze: jedna na ploše levobřežní terasy mezi Brozany a Brňany (zlomek ansa, nal. č. 5) a dvě na Mšenském potoce: u Budyně n. O. (hmoždíř, nal. č. 7) při ústí potoka do Ohře a opodál okraje náhorní pláně třetihorní terasy v Martiněvsi (jáma, nal. č. 45). Spolu se dvěma ojedinelé nalezenými teslicemi (Libochovice, Klapý; příloha, č. 2, 6) představují dosud jediné stopy řivnáčského osídlení v této části Poohří.

Podobně sporadické jsou zatím řivnáčské nálezy na Podřipsku. Jedno uskupení, složené ze tří lokalit rovinných a jedné výšinné, se rýsuje na **roudnickém Polabí**, při obou březích Labe (menší soubor z Dobřině, polozemnice z Libotenic, hmoždíř a 4 teslice slánského typu z Lounek; nal. č. 11, 38, 42; příloha, č. 7) a na potoce Čepeli (zásobnice z vrchu Šibeňáku v Roudnici, nal. č. 57). Teslice slánského typu z vrchu Sovice u Vetlé napovídá, že vrch, známý jako výšinné sídliště z mladší doby bronzové a raného středověku, mohl být využíván již ve středním eneolitu (příloha, č. 18; *Zápotocký 1965*, 314). Jiná teslice pochází z údolí Obrtky sev. od Roudnice (Vrbice; příloha, č. 19).

Nevelké uskupení se ukazuje na vlastním Podřipsku, resp. na jižním okraji **Podřipské tabule**. Řivnáčské lokality jsou zde podobně řídké jako v roudnickém Polabí, a navíc většinou nejisté: Straškov, tři polohy na katastru Ledčic, Jeviněves a údajné výšinné sídliště na vrchu Škarechově u Nové Vsi (nal. č. 61, 32, 25, 47). Kromě Jeviněvsi (tříuchá amfora) jde vesměs o lokality datované dosud nezveřejněnými sběry (Straškov, Škarechov) nebo keramikou s výhradou označovanou jako řivnáčská (Ledčice); opatrnost je v těchto i podobných případech nezbytná, protože samotné slámování povrchu není pro příslušnost k řivnáčské keramice spolehlivým kritériem.

Na příkladu teslic slánského typu z dolního Poohří se ukazuje, že stav osídlení rekonstruovaný jen podle nálezů keramiky nemusí být úplný. Jde o typické nástroje řivnáčské kultury, pro něž je charakteristické asymetrické ostří, tyl ve tvaru úzké plošky, ostře hráněný profil, ploché až nízce konvexní plochy i bočnice a časté použití spilitu, resp. spilitového tufitu jako suroviny (*Zápotocký 2002*; k spilitu jako surovině *Šreinová – Šrein – Štátný 2002*). Mapa jejich výskytu na Litoměřicku, čítající 20 lokalit, s katastrem řivnáčské keramiky zčásti koreluje – což platí v případě Lovosicka, roudnického Polabí a Budyňska, zčásti ne: pak je možné, že tyto exempláře signalizují existenci sídelní oblasti keramickými nálezy dosud nedokumentované (*obr. 28; 35; příloha*). To je případ jižního podhůří Českého středohoří, přesněji Třebenicka, kde teslice z 8 katastrů mezi Sutomí a Libčevsí svědčí ne-li o osídlení postupujícím proti tokům Modly a menších potoků hlouběji do horských údolí, pak alespoň o pohybu nositelů řivnáčské kultury ve zdejší krajině (příloha, č. 1, 4, 10, 11, 13–15, 19).<sup>2</sup>

**Podkrušnohoří:** Řivnáčské osídlení je tu známo ze 20 nalezišť soustředěných do trojúhelníku Ervěnice – Kamenná Voda – Hradiště. Dělí se na dvě skupiny: východní a zá-

<sup>2</sup> Teslice slánského typu, zpravidla spilitové, nejsou ovšem pro přítomnost řivnáčské kultury stoprocentním argumentem, protože se – i když zcela výjimečně – vyskytují také v kontextu mladších kultur: v severozáp. Čechách kupř. na pohřebišti kultury šňůrové keramiky u Vikletic (hroby č. 71 a 82 z r. 1964: *Vencl 1970*, 230; viz též *Buchvaldek – Koutecký 1970*, 235 /J. Kukla/, Abb. 122: 3, 124: 5). Jako milodar se tento nástroj objevil ve výbavě žárového hrobu na pohřebišti lužické kultury v Ústí n. L. – Střekově (*Plesl 1961*, 141, tab. 36: 13). Také masivní spilitové sekery z objektů kultury kulovitých amfor jsou dokladem, že nástroje z této horniny se používaly – a patrně i produkovaly – též v postřivnáčském období (Lovosice: *Zápotocký – Dobeš 2000*, 139, obr. 13: 14; Dolní Zálezly: *Dobeš 1993*, 563, obr. 4: 10 – ostří sekery, zach. d. 76 mm, M Dresden D3792/76).

padní. Vých. skupina, vytvářející samostatný mikroregion na Bílinsku a Duchcovsku, čítá 10 lokalit při Bělé a jejích drobných přítocích. Dvě z nich lze klasifikovat jako výšinné (Kučlín, Zabrušany, nal. č. 31, 73), 6 leží v rovinné či otevřené poloze (Bílina A, B, Hostomice, Hradiště, Jenišův Újezd, Liptice, nal. č. 3A, 3B, 21, 22, 24, 39) a polohu nálezů z Duchcova–okolí a z Libkovic (nal. č. 17, 35) neznáme. Větší soubory jsou zde jen z Bíliny A (polozemnice) a Liptic (hliník), z ostatních lokalit pocházejí jen nečetné sběry či jednotlivé nádoby. V případě Horuky u Kučlína se nabízí souvislost s ložiskem kvarcitů na vrchu Vrbka u Skršína, vzdáleným odtud ca 7 km, s jehož využíváním se počítá už od neolitu (srov. níže), event. s komunikačním směrem směřujícím po toku Syčivky z Bílinska na Lounsko.

Do záp. skupiny spadá 10 nalezišť na Mostecku: z nich 6 se nachází v povodí Bíliny a Srpiny (Kamenná Voda, Konobrže, Obrnice, Pařidla, Střimice, nal. č. 26, 29, 49A, 49B, 52, 63) a 4 při býv. Komořanském jezeře (Dolní Jiřetín, Ervěnice a nejistý Dřínov a Komořany, nal. č. 13, 16, 18, 28). Výšinná sídliště zde chybějí, pouze lokalita Obrnice A je taxována jako exponovaná poloha, zbývající jako rovinné nebo jejich polohu neznáme. Větší soubor pochází ze Střimic (jáma s depotem keramiky), z ostatních jen nevelké soubory (Obrnice A – řivnáčská intruze v hrobě k. šňůrové) a jednotlivé nádoby či střepy (Pařidla a lokality na Komořanském jezeře); polozemnice z Kamenné Vody a Konobrží nejsou ještě zpracované.

**Střední Poohří:** Ze 30 řivnáčských nalezišť leží 18 na Ohři, převážně při okraji prvé nezaplavované terasy, přičemž poměr mezi pravobřežními a levobřežními katastry je 13 : 5. Zbývajících 12 nalezišť se nachází na potocích, z větší části pravobřežních přítocích Ohře: Smolnickém (1), Blšance (4) a Doláneckém (4), a jen 3 na přítocích levobřežních, na Tušimickém potoce (1) a na Chomutovce (2).

Řivnáčská naleziště na střední Ohři tvoří na první pohled souvislý pás mezi Levousy na V a Lomazicemi na Z, dlouhý ca 50 km, který se při bližším pohledu dělí zhruba na čtyři uskupení; páté se rýsuje na Podbořansku, šesté na Chomutovce (*obr. 34*):

1. Úsek mezi Levousy a dolním tokem Smolenického potoka: 5 nalezišť, z nich 2 jsou rovinná (Křesín, Radonice, nal. č. 30, 55A), jedno výšinné (Levousy, nal. č. 34) a polohu dvou neznáme (Veltěže, Volenice, nal. č. 71, 72).

2. Okolí Loun, přesněji úsek Ohře mezi potoky Smolenickým a Hasinou: 6 katastrů celkem s 3 lokalitami rovinnými (Březno C, Dobroměřice, Lenešice, nal. č. 6C, 9, 33A), 5 v exponované poloze (Blšany a po dvou v Březně a Postoloprtech, nal. č. 4, 6A, 6B, 54A, 54B), 1 naleziště není polohově určené (Louny, nal. č. 43).

3. Okolí Žatce, přesněji úsek Ohře mezi potoky Hasinou a Libocem: 9 katastrů, z nichž 5 leží na Ohři a 4 na potoce Blšance. Z lokalit na Ohři je 5 v exponované poloze (Bezděkov, Strkovice, Trnovany, nal. č. 2, 62, 65, a patrně i Libočany a Žatec, nal. č. 36, 74B) a jedna výšinná (Žatec, nal. č. 74A). Z nalezišť na Ohři je 1 lokalita rovinná (Měcholupy, nal. č. 46), 1 v exponované poloze (Dobříčany, nal. č. 10) a 2 polohově neurčené (Holedeč, Očihov, nal. č. 19, 50).

4. Úsek mezi Nechranicemi a Kadaní: 4 naleziště, z nich 3 leží na Ohři (Drahonice, Lomazice, Soběsuky, nal. č. 15, 41, 59) a 1 severněji, na Tušimickém potoce (Tušimice, nal. č. 66). Polohou je 1 lokalita rovinná (nal. č. 41), 1 exponovaná (nal. č. 59), 1 výšinná (nal. č. 66) a 1 neznámá (nal. č. 15).



5. Podbořansko: 4 katastry se 4 lokalitami rovinnými (Dolánky, Oploty, Široké Třebčice, Veliká Ves, nal. č. 12B, 51, 64, 69) a 1 výšinnou (nal. č. 12A) vytvářejí mikroregion na Doláneckém potoce a jeho drobných přítocích.

6. Poslední 2 naleziště leží vcelku izolovaně na Chomutovce: kostrový hrob z Velemyšlevsi, nal. č. 68, a neověřený nález z Chomutova, nal. č. 23.

Jednotlivá uskupení se počtem nalezišť značně liší: nejvíce – 10 a 9 – jich čítá třetí a druhé uskupení, u zbývajících jejich počet klesá na 5, 4 a 2 lokality. Odstupy mezi nimi kolísají od 3 do 6 km. Struktura sídelní sítě je zde zřetelně daná terénními podmínkami; zhruba tak odpovídá raně středověkému stavu (*Bubeník 1988*, 112), je ale dosud příliš řídká, než aby se jednotlivá uskupení, z nichž o některých lze uvažovat jako o mikroregionech, dala vymezit přesněji.

Nálezový fond ze středního Poohří není z valné části dosud zpracovaný. Větší soubory jsou k dispozici jen z několika lokalit, konkrétně z prvního mikroregionu to je jámový objekt z Křesína, ze druhého polozemnice z Března B a keramický depot z Lenešic, ze třetího polozemnice z Bezděkova, keramický depot z Libočan a polozemnice z Trnovan. Z dalších jsou avizované jednotlivé objekty (Bezděkov, Blšany, Dobříčany, Lomazice, Měcholupy, Postoloprty B, Soběsuky, Žatec A a B), kulturní vrstvy (Březno A, Dolánky A a B, Radonice, Tušimice) a kostrový hrob z Velemyšlevsi – jediný pohřební objekt této kultury ze severozáp. Čech; převažují ale ojedinělé nádoby a sběry, většinou bez bližších údajů. Řivnáčská intruze se našla ve výplni hrobů k. kulovitých amfor (Blšany) a k. šňůrové (Tušimice).

Podobně jako na Bílinsku Skršín mělo i střední Poohří k dispozici ložisko křemence k výrobě štípané industrie: Písečný vrch u Tušimic (poloha: *Smrž 1987*, obr. 2, č. 12). S jeho exploatací se počítá, stejně jako u Skršína (*Malkovský – Vencl 1995; Přichystal 2004*), také od neolitu. Těžbu ve starším eneolitu dokládá datum <sup>14</sup>C ze šachty 5 a nepřímo i dílenské prostředí zaměřené na zpracování zdejšího křemence na sídlišti KNP ve Vikleticích, ca 6 km na JV od Písečného vrchu (*Vencl 2002*). Pro střední eneolit jsou takovými doklady nález slámovaného střepu v jedné z tamních šachet a výskyt tušimických křemenců v kulturní vrstvě na nedalekém výšinném sídlišti (nal. č. 66; *Neustupný 1963b; 1966; 1988*). Nepřímým svědectvím těžby severočeských křemenců je jejich distribuce do dalších řivnáčských regionů, především do Pražsko-slánské oblasti (výšinné sídliště u Vraného, rovinná sídliště v Praze-Lysolajích a v Miškovicích – zde dokonce jejich podíl činí 80 %: *Malkovský – Vencl 1995*, 31, tab. 4; *Ernée et al. 2007*, 53). Dále na východ export zřejmě slábl, jak to naznačuje situace na Denemarku, kde ze 380 ks štípané industrie je ze severočeských kvarcitů vyrobeno už jen 15 nástrojů; hlavní surovinu zde představují glacigenní silicity (*Macháčková v tisku*). V obvodu řivnáčské ekumeny tedy export severočeských křemenců sahal – i když s rozdílnou intenzitou – do vzdálenosti až 120–140 km. V podobně nízkém procentu jako na východě středních Čech je zaznamenán i na výšinných sídlištech chamské kultury, konkrétně na Velké skále u Bzí a na Lopatě u Milínova: ta jsou od ložisek vzdálená též ca 100 km (*Popelka 2001*, 182).

Řivnáčské sídelní území v severozáp. Čechách se, na rozdíl od badenského, rozsahem vcelku shoduje s územím většiny pravěkých kultur (obr. 34). Ze 62 lokalizovaných nalezišť je 33 lokalit rovinných, 20 v exponované poloze a 9 výšinných (viz kap. 3.2). Nápadná je absence řivnáčských nálezů ve dvou partiích staré sídelní oblasti: tou první je vých. Lito-měřicko a Úštěcko, druhou dolní tok Bíliny včetně labského údolí mezi Ústeckou a Děčín-

skou kotlinou. Pokud tu první můžeme se značnou pravděpodobností vysvětlit celkově nízkým stavem pravěkých lokalit na litoměřickém pravobřeží, ve druhém případě je takové zdůvodnění méně pravděpodobné. Zde můžeme spekulovat, zda příčinou nebyly odlišné kulturně-etnické poměry, konkrétně zda toto území neosídlila už v době staršího řivnáčského stupně západní skupina kultury kulovitých amfor. Pro tuto hypotézu totiž mluví i poměry na německé straně, kde je známo pouze osídlení k. kulovitých amfor, vytvářející na saském Polabí ca 180 km (!) široký klín mezi „sesterskými“ kulturami řivnáčskou a bernburskou (Beran 1999, 8, Karte 7; Beier 1999, 52, Karte 8).

#### 3.4.2. Datování

Periodizace řivnáčské kultury je založena na analýze početných materiálů ze středočeských výšinných sídlišť, k nimž v poslední době přibyly i větší soubory z objektů a sídelních areálů rovinných. Podle nepříliš výrazných proměn keramické produkce lze ve vývoji řivnáčské kultury odlišit tři stupně:

**Starší stupeň**, zčásti odpovídající kamýckému stupni *E. Neustupného* (1959) či protořivnáčskému stupni *E. Pleslové-Štikové* (1973), je nálezově dosud nejširě dokumentovaný keramikou z jižního sídlištního areálu v Klučově – Na vrchu (Zápotocký – Kudrnáč 2008).

**Střední, klasický stupeň** reprezentují především bohaté soubory z nejznámějších řivnáčských výšinných sídlišť z obou středočeských regionů, západního (Stehelčeves–Homolka, Praha-Bohnice – Zámka) a východního (Bylany–Okrouhlík, Kutná Hora – Denemark); viz Ehrich – Pleslová-Štiková 1968; Hájek – Moucha 1983; 1985; 1986; Zápotocký – Zápotocká v tisku.

**Pozdní stupeň** se rýsuje jako období po zániku většiny středočeských výšinných sídlišť. Jeho tvarovou výbavu známe jen částečně podle materiálů z mladší stavební fáze Denemarku. Charakteristickým znakem je nyní výzdoba technikou brázděného vpichu a otisků šňůry, přičemž výzdobné prvky plně navazují na motivickou náplň klasického stupně. Ve tvarech i výzdobě je zároveň patrný úzký vztah ku keramice jevišovické kultury, přesněji k jejímu mladšímu stupni, jak jej charakterizuje keramika z Brna – Starého Lískovce a Jevišovic – Starého zámku, vrstvy B (Medunová-Benešová – Vitula 1994). Výskyt pozdně řivnáčské keramiky se (zatím?) omezuje na specifický typ lokalit – skalní ostrožny malých rozměrů (jak už Pleslová-Štiková 1999), což je zřejmě důsledkem redukce sídelní sítě, předznamenávající zánik řivnáčské kultury.

V severozáp. Čechách je nálezová základna podstatně chudší než ve středočeských regionech (kap. 3.1). Při datování proto vycházíme ze středočeského třídění, s vědomím, že nelze vyloučit jistou specifčnost zdejší keramiky. Nálezový fond se dělí na jednotlivé nádoby (A) a soubory (B), jejichž hodnota se značně různí:

A. Nádoby bez nálezového kontextu – jde konkrétně o tyto tvary: 1. Džbány s ansa lunata (nal. č. 5, 6B, 18, 43, 50, 72). – 2. Hmoždíře s ansa lunata (nal. č. 7, 52) nebo s tunelovitými uchy (nal. č. 42). – 3. Mísa s nálevkovitým hrdlem a tunelovitým uchem (nal. č. 71). – 4. Misky lublaňského typu (nal. č. 19, 40A). – 5. Zásobní amfora tříuchá (nal. č. 25). – 6. Zásobní hrnce s okrajovou lištou a slámovaným či blátitě zdrsňeným tělem (nal. č. 3B, 21, 57). – x. „Řivnáčské“ nádoby, tvar ? (nal. č. 60, 74B). Kromě některých lublaňských misek (viz níže) jde vesměs o tvary déledobé, vyskytující se ve středočeských souborech staršího i klasického stupně.

B. Soubory, obsahující jistý počet tvarů na různém stupni typové určitelnosti, se dělí do tří skupin:

a) Větší počet souborů známých jen z předběžných zpráv zůstává nezpracován. Kromě objektů různého druhu – jam, polozemnic, hliníku, pece (nal. č. 2A, 24, 26, 29, 41, 46, 49B, 54B, 59, 74A, B) – jde o kulturní vrstvy (nal. č. 6A, 12A, 12B), intruze z mladších eneolitických hrobů (nal. č. 4) a sběry (nal. č. 16A, 28, 32A-C, 47, 61, 62, 64). Jedná se vcelku o značně velký blok materiálů, jejichž rozbor může, ale také nemusí korigovat závěry plynoucí z analýzy těch souborů, které už jsou k dispozici (c).

b) Z publikovaných případů část na soubory málo početné, typově nevýrazné nebo se standardními „průběžnými“ typy, známými ve starším i klasickém stupni řivnáčské kultury (nal. č. 4, 10, 11, 13, 14, 17, 22, 29, 34, 49A, 66, 68, 69, 73).

Do předchozích dvou skupin spadají i případy řivnáčských intruzí ze zásypu hrobů kultur kulovitých amfor (nal. č. 4: Blšany) a šňůrové (nal. č. 29, 49A, 66: Konobřez, Obrnice, Tušimice). Všechny shodně svědčí o existenci řivnáčských sídlišť před vznikem pohřebních areálů jmenovaných kultur (viz *Mašek 1960a; Neustupný 1965; Koutecký – Muška 1979; Dobeš – Buchvaldek 1993*), nejsou ale v rámci řivnáčské kultury blíže datovatelné. Případ obrácené stratigrafie z Dobříččan (nal. č. 10), kde řivnáčská jáma měla zčásti překrýt hrob starší fáze k. šňůrové, odmítl již *M. Buchvaldek (1967, 110)*.

c) Datování na úrovni stupňů umožňuje svou početností a typovou skladbou jen 13 souborů z 12 lokalit. Je nápadné, že vedle průběžných tvarů v nich nezanedbatelný podíl připadá na typy a morfologické znaky charakteristické pro starší řivnáčský stupeň, jak je jako „protořivnáčské“ zčásti vyčlenila již *E. Pleslová-Štiková (1973)* a jak jsme je v širším výběru identifikovali při rozboru keramiky ze sídlištního areálu v Klučově – Na vrchu (při jejich výčtu uvádíme čísla klučovského typáře – „K“ – dle *Zápotocký – Kudrnáč 2008, obr. 23*):

Bezděkov (nal. č. 1), polozemnice (?), *obr. 1*: mísa velvarkého typu (?) *obr. 1*: 2 (K 521); zásobnice s plastickou výzdobou *obr. 1*: 6 (K 741).

Bílina (nal. č. 3), polozemnice, *obr. 2–4*: mísa klučovského typu *obr. 3*: 4 (K 532); mísa s tunelovitým uchem *obr. 3*: 1 badenského tvaru (srov. kupř. *Mayer 1996, Taf. 13: 1, 6 ad.*).

Březno (nal. č. 6C), polozemnice, *obr. 5*: mísa klučovského typu se žebrem *obr. 5*: 4 (K 532).

Křesín (nal. č. 30), jáma, *obr. 8*: mísy s profilací mís klučovského typu *obr. 8*: 1, 4 (K 53); zásobnicová amfora s plastickými vousy nad uchem *obr. 8*: 7 (K 741).

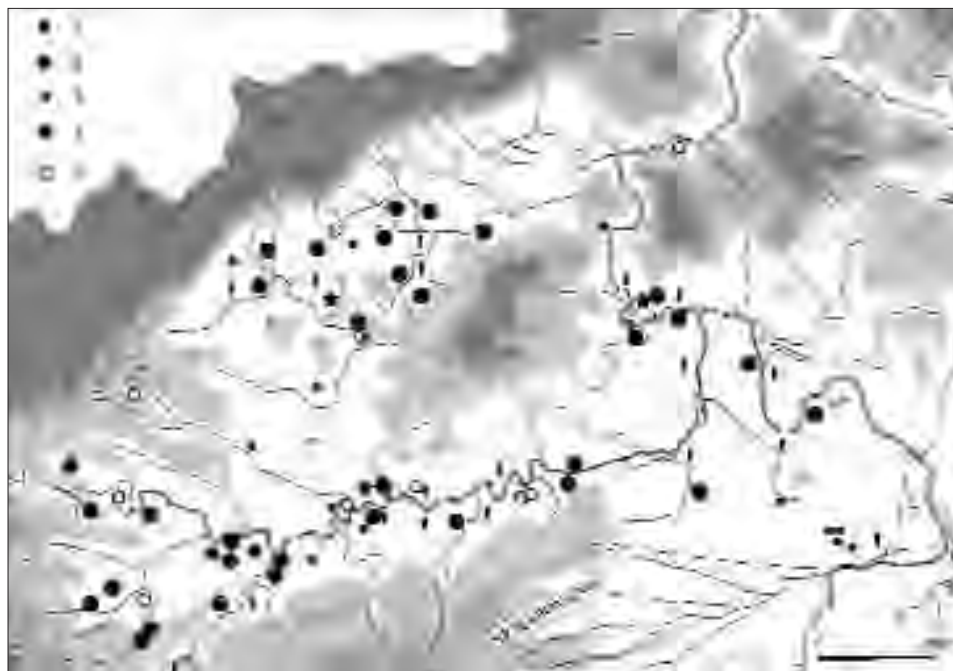
Kučlín – Horka (nal. č. 31). Dvojkónický koflík s extrémně širokým tunelovitým uchem *obr. 26*: 1 – představuje v českých nálezech dosud neznámý typ. Profilací odpovídá starším (předbernburským) řivnáčským koflíkům K 11 a středoněmeckým typům z přechodu mezi walternienburskou a bernburskou kulturou, široké tunelovité ucho má zase analogie v keramice staršího stupně z Klučova (K 515), a v kulturách na S a Z od Čech, wartberské a bernburské (kupř. *Schwellnus 1974, Taf. 24 ad.*).

Libotenice (nal. č. 38), polozemnice, *obr. 10*: archaickým znakem je zde výrazná plastická klikatka při dně hmoždíře doplněná vpichy *obr. 10*: 6.

Liptice (nal. č. 39), hliník, *obr. 12*: části dvojkónických osudí *obr. 12*: 7, 8 blízké badenským (kupř. Lovosice, *obr. 33*: 22, 23).

Litoměřice (nal. č. 40B), polozemnice, *obr. 13*: 1–22: mísy klučovského typu s extrémně širokým tunelovitým uchem *obr. 13*: 6, 9 (K 53); pás svislých žebor na plecích amfory *obr. 13*: 3 (K 711); kónický čerpák *obr. 13*: 16.

Lovosice (nal. č. 44), jáma h, *obr. 18*: mísy velvarkého typu *obr. 18*: 5, 6 (K 521); dvojkónický koflík (K 11); kónické čerpáky *obr. 18*: 2, 3. – Jáma g (*obr. 17*): archaickým znakem je zde nápadně plochý tvar ucha typu *ansa lunata obr. 17*: 1.



Obr. 34. Řivnáčská kultura v severozáp. Čechách. 1 nádoby bez nálezového kontextu, 2 soubory sídlištní keramiky, 3, 5 sídliště a nejistá naleziště řivnáčská, 4 depoty keramiky.

Abb. 34. Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen. 1 Gefäße ohne Fundzusammenhang, 2 Komplexe von Siedlungskeramik, 3, 5 Siedlungen und unsichere Fundorte der Řivnáč-Kultur, 4 Keramikdepots.

Martiněves (nal. č. 45), jáma, *obr. 20: 1–23*: mísa se zataženým okrajem a s částí šikmého žebra na okraji (K 515); extrémně široké tunelovité ucho amfory (?) *obr. 20: 17*; kónický čerpák *obr. 20: 4*; lublaňská miska s vnitřní šňurovou výzdobou *obr. 20: 1* (viz níže).

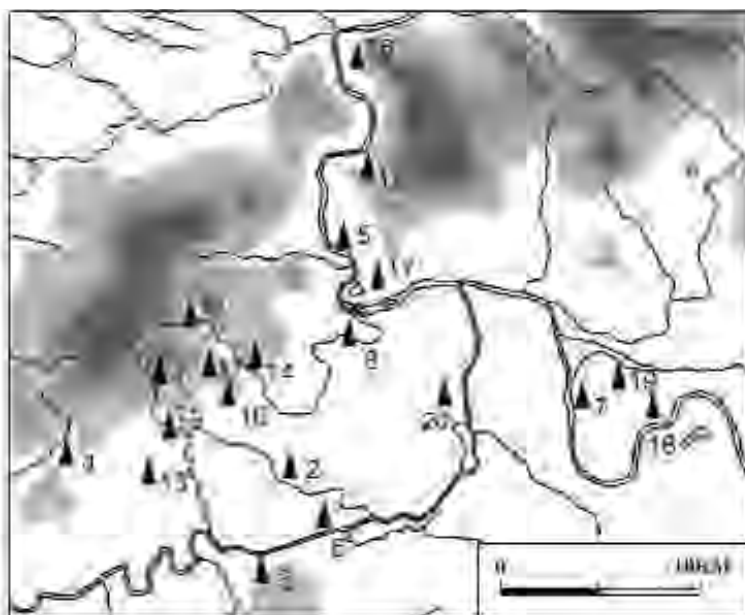
Trnovany (nal. č. 65), polozemnice, *obr. 24: 13 (1–10)*: mísy velvarkého typu (K 521).

Velké Žernoseky (nal. č. 70), jáma s depotem džbánů, *obr. 21: 1*: mísy klučovského typu se žebrem i bez něj *obr. 21: 1–6* (K 531, 532).

Prakticky všech 13 souborů s blíže datovatelnými diagnostickými prvky tedy obsahuje typy či znaky staršího řivnáčského stupně. Počet určitelných souborů (c) vůči blíže neurčitelným (a, b) je ovšem relativně nízký (ca 1 : 3). Závěr, který tato situace nabízí – tedy že těžiště řivnáčského osídlení v severozáp. Čechách spadá do doby staršího řivnáčského stupně, se proto odvažujeme vyslovit jen jako pracovní hypotézu, i když s vnitřním přesvědčením o její platnosti.

Bližší pozornost mezi řivnáčskou keramikou zasluhují ještě dva druhy nálezů: depoty nádob a misky lublaňského typu:

**Keramické depoty** sestávající ze džbánů (a v jednom případě i hmoždíře) s ansa lunata jsou v severozáp. Čechách známé čtyři. Jde vesměs o nálezy staršího data a bez bližších údajů. První je z r. 1906 (Velké Žernoseky), další z let 1926 (Libočany) a 1940 (Lenešice, Střímice). Počtem džbánů největší je depot z Lenešic (nal. č. 33, *obr. 9*), kde v jámovém objektu o průměru 1 m „na dně ... bez jakéhokoliv uspořádání“ jich bylo minimálně dva-



Obr. 35. Teslice slánského typu v severočeském Polabí (číslování dle soupisu v příloze, č. 20 uvedeno v kap. 2).

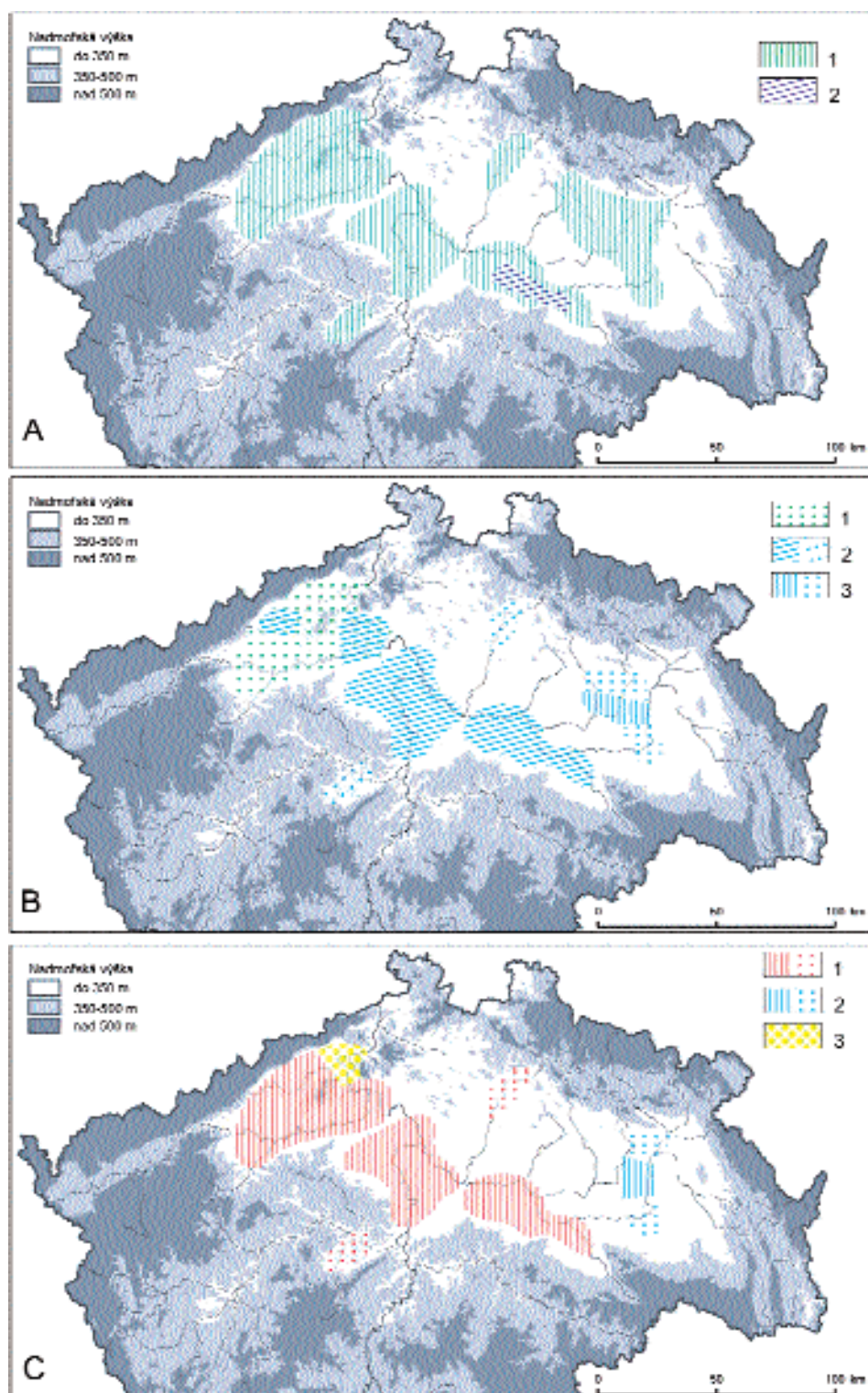
Abb. 35. Dechsel des Slaný-Typs im nordböhmischen Elbeland (Nummerierung nach Verzeichnis in der Beilage, Nr. 20 in Kap. 2).

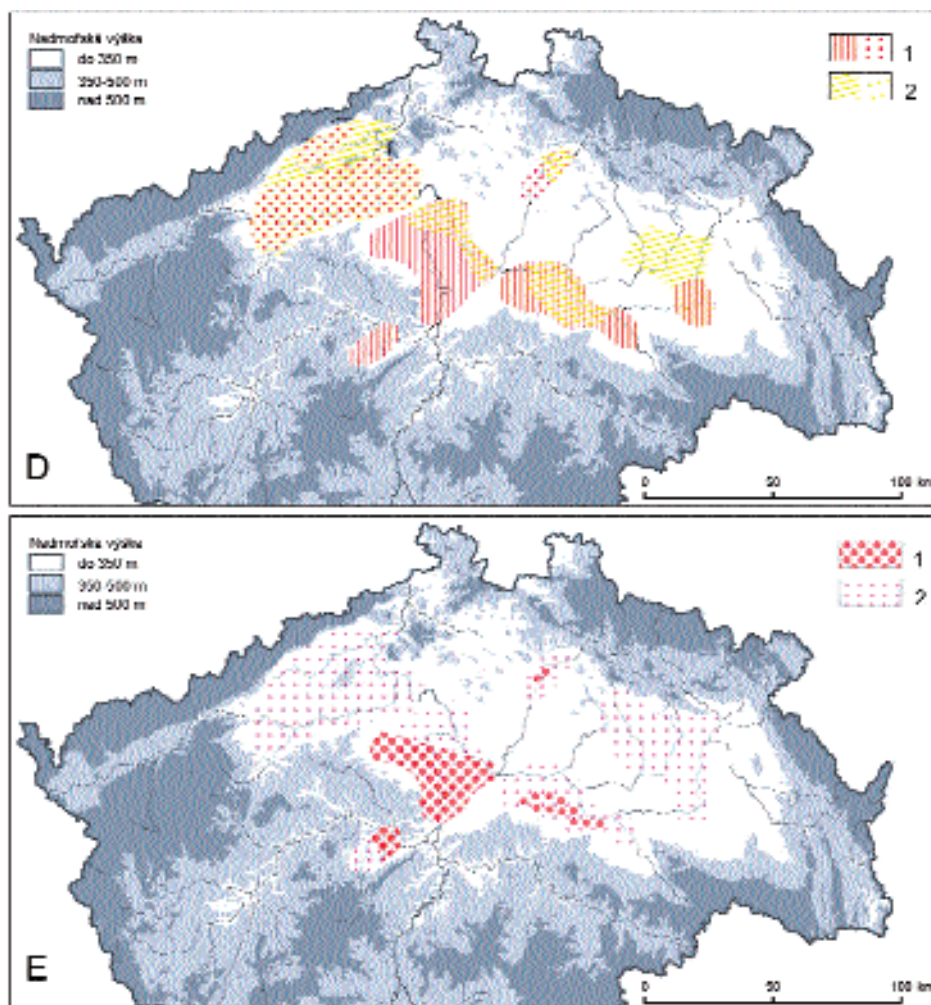
1 Blešno, 2 Klapý, 3 Levousy, 4 Libčeves, 5 Libochovany, 6 Libochovice, 7 Lounky, 8 Lovosice, 9 Medvědice, 10 Obřice, 11 Pnětluky, 12 Sebzuzín, 13 Semeč, 14 Sutom, 15 Třebívlice, 16 Ústí n. L., 17 Velké Žernoseky, 18 Vetlá, 19 Vrbice, 20 Brozany n. O.

cet (ovšem s poznámkou, že mnoho střepů odneseno dětmi ještě před započítáním výkopu). V Libočanech (nal. č. 36) se „v jámě“ našlo ca 15 džbánů a navíc jeden zlomek hrnce s okrajovou lištou. Podobně i depot ze Střimic (nal. č. 63), čítající 7 nádob s ansa (kromě džbánů i jeden hmoždíř), pochází z objektu neznámého tvaru i velikosti. Čtvrtý depot, z Velkých Žernosek (nal. č. 70, obr. 21), je opět z kotlovité jámy o průměru 1 m, ale nápadně hluboké (2,5 m), což však může být dáno tím, že eneolitický povrch zde překrylo polykulturní souvrství. Složením se tento depot od ostatních poněkud liší: kromě džbánů s ansa, jichž je 5 celých a z dalších ca 7 se dochovaly jen zlomky, jsou tu i fragmenty dalších tvarů – čtyř typů mís a lahvovité amfory, a také kamenná sekera a sílexový úštěp. Stav, v němž se keramika z tohoto objektu dochovala, působí, alespoň v případě džbánů, amfory a větší části mís, dojmem jednorázového záhozu.

Poloha nalezišť s depoty je v 1 či 2 případech exponovaná (Velké Žernoseky, Libočany?) a v 1 či 2 rovinná (Lenešice, Střimice?).

Depoty složené z většího počtu, často desítek džbánů s ansa lunata, jsou známé také z více výšinných i rovinných sídlišť středočeských; posledním takovým případem je polozemnice C z náhorního sídelního areálu v Klučově – Na vrchu, z jejíž výplně pocházejí části a zlomky uch z ca 55–60 těchto džbánů (Zápotocký – Kudrnáč 2008, s lit.). Stejně jako depoty picích nádob ze staršího eneolitu a období badenské kultury se i tyto řívnácké





Obr. 36. Sídelní regiony v severní polovině Čech ve středním eneolitu (ca 3500/3400–2800/2700 př. Kr.). Schéma osídlení v průběhu šesti fází. A. 1. fáze: 1 mladší (salzmündský) stupeň kultury nálevkovitých pohárů, 2 starší (bolerázský) stupeň badenské kultury. – B. 2.–3. fáze: 1 mladší stupeň kultury nálevkovitých pohárů, 2 střední (klasický) stupeň badenské kultury, 3 bošácká skupina. – C. 4. fáze: 1 starší stupeň řivnáčské kultury, 2 bošácká skupina, 3 kultura kulovitých amfor (?). – D. 5. fáze: 1 střední (klasický) stupeň řivnáčské kultury, 2 kultura kulovitých amfor. – E. 6. fáze: 1 mladší stupeň řivnáčské kultury, 2 kultura kulovitých amfor/kultura se šňůrovou keramikou (?). Návrh M. Zápotocký, zpracování B. Hružová.

Abb. 36. Siedlungsregionen im Nordteil Böhmens im mittleren Äneolithikum (ca. 3500/3400-2800/2700 v.Chr.). Besiedlungsschema im Verlauf der sechs Phasen. A. 1. Phase: 1 jüngere (Salzmünder) Stufe der Trichterbecherkultur, 2 ältere (Boleráz-)Stufe der Badener Kultur. – B. 2.–3. Phase: 1 jüngere Stufe der Trichterbecherkultur, 2 mittlere (klassische) Stufe der Badener Kultur, 3 Bošáca-Gruppe. – C. 4. Phase: 1 ältere Stufe der Řivnáč-Kultur, 2 Bošáca-Gruppe, 3 Kugelamphorenkultur (?). – D. 5. Phase: 1 mittlere (klassische) Stufe der Řivnáč-Kultur, 2 Kugelamphorenkultur. – E. 6. Phase: 1 jüngere Stufe der Řivnáč-Kultur, 2 Kugelamphorenkultur/Schnurkeramikultur (?).

zpravidla vykládají jako pozůstatek libačních či přísežných picích obřadů (jak už *Bouzek – Sklenář 1987* či *Vencl 1994*, nověji *Palátová – Salaš 2002*). V případě řivnáčských hovoří pro takový výklad i svébytný tvar „měsíčkovitých“ (či „rohatých“) uch a jejich častá výzdoba, jež těmto džbánům dodávají neprofánní ráz. Přesvědčivá je v tomto směru i falická úprava růžku ansa na džbánu z Blatova, jež naznačuje souvislost tvaru ucha se symbolikou mužské plodivé síly (*Vokolek – Zápotocký 1990*, 46, obr. 11: 3). Tento detail je zároveň indicií, že spíše než s půlměsícem jako atributem měsíčního, ženského božstva – jak se při interpretaci těchto uch též uvažovalo – jde o souvislost s prastarým motivem býčích či beraních rohů; termín „ansa cornuta“, někdy též užívaný, se tedy ukazuje jako výstižnější než tradiční „ansa lunata“.

**Misky na plné nožce tzv. lublaňského či slavonského typu** už tradičně poutají pozornost z hlediska funkčního i jako chronologicky citlivý tvar. V severozáp. Čechách je známe ze 4 nalezišť, bohužel jsou všechny typově neurčitelné, a hodnotit se proto dají jen podle použité výzdobné techniky a motivů:

a) Rytá výzdoba kombinovaná s vpichy, motivy: (1) Linie vpichů a řádky stojících trojúhelníků vyplněných vpichy – na zlomku okraje misky z Dolánek-Rubína (nal. č. 12A; *Stocký 1926*, tab. 106: 49). – (2) Rýha a lomená klikatka – na části misky z Holedče (nal. č. 19; *Novotný 1955*, 10). Oba motivy jsou domácí, řivnáčské, a aplikované bývají především na miskách typu Zámka (podle klasifikace *E. Neustupného /1966a/* a *I. Burger /1980/*).

b) Brázděný vpich, motiv: řádek vícenásobných trojúhelníků – na vnitřní straně křížové nožky z misky neurč. typu z Litoměřic (nal. č. 40A, *obr. 24: 10*; křížovou nožku má více typů misek). Stejnou technikou jsou zdobené především misky jevišovické kultury typů Vysočany, Brno, Čaka (*Medunová-Benešová 1977*, 25–32; *Burger 1980*, 19). Výzdobou i tvarem nožky jsou litoměřické misce blízké i zlomky z chamského sídliště Dobl (*Burger 1980*, Abb. 1) a z prostředí slovinské facie vučedolské kultury (*Ig I: Korošec – Korošec 1969*, cit. dle *Peška – Tajer 2006*, obr. 8).

c) Šňůrový ornament, motiv: řádek půlobloučků složených ze čtyř linií šňůrových otisků, aplikovaný na vnitřní straně zlomku misky z Martiněvsi (nal. č. 45, *obr. 20: 1*). Stejný či podobný girlandový motiv provedený šňůrou či imitací šňůry je na miskách či zlomcích ze středočeských lokalit, 2 výšinných (Kouřim – Sv. Vojtěch, typ ?; Praha–Zámka – typ Vysočany: *Šolle 1989*, obr. 7: 5; *Hájek – Moucha 1983*, tab. 8: 4) a 1 rovinné (Praha–Dáblice, typ ?; *Novotný 1955*, 14, tab. 3: 1). Šňůrové girlandy nese i zlomek z Křižovan na jihozáp. Slovensku (*Točík 1963*, obr. 9: 7a–c). Šňůrové motivy mají údajně i zlomky z Dolánek-Rubína (nal. č. 12A) a nechybějí ani na miskách ze středočeských výšinných sídlišť (Praha–Zámka, typ Podolie; Praha–Šárka, typ ?; *Novotný 1955*, Taf. 4: 1; *Hájek – Moucha 1983*, tab. 39: 3; *Burger 1980*, 16). Šňůrová výzdoba na lublaňských miskách se obecně spojuje s jihoruským prostředím prostřednictvím kultury okrových hrobů, přítomné v Karpatské kotlině už v době starší badenské kultury. Z českých misek se šňůrovou výzdobou patří zlomek z Martiněvsi do staršího stupně a misky ze Zámek, z jam č. 2 a 4, do klasického stupně řivnáčské kultury. Jsou tedy o něco mladší než nejstarší moravský exemplář – okraj misky typu Iža s koncentrickou šňůrovou výzdobou z pozdně badenské jámy stupně KK IVa v Havřicích (*Pavelčík 1974*, obr. 13: 17; 1993, 184). Zlomek s girlandovým motivem z Křižovan je s výhradou určován jako bošácký (*Němejcová-Pavůková 1968*, 408; *Burger 1980*, 31), byl by tedy s Martiněvsi zhruba současný.



Z našich misek je blíže datovatelný jen zlomek z jámy z Martiněvsi: náleží do staršího stupně řivnáčské kultury a představuje prokazatelně nejstarší exemplář lublaňských misek na území Čech. Zlomky ze zbývajících tří lokalit nálezový kontext postrádají.

Nálezovým prostředím misek jsou sídliště v otevřené, rovinné poloze (Litoměřice, Martiněves) i výšinná (Dolánky–Rubín); miska z Holedče není lokalizována. Stejně jako ve středních Čechách (*Dobeš – Kostka – Stolz 2007*, 150) se tedy ani zde nepotvrzuje předpoklad *J. Turka (1997, 31)*, že by tyto misky, běžně interpretované jako neprofánní tvary, resp. jako specifický druh kultovních nádob, byly vázány jen na prostředí výšinných sídlišť; stejně je tomu ostatně i s jinou neprofánní formou řivnáčské keramiky – antropomorfními plastikami (*Zápotocký 2006*). Rituály s nimi spojené se zřejmě praktikovaly v obou druzích řivnáčských sídlišť, výšinných i nížinných.

#### 4. Závěr

Položili jsme si otázku, jaká byla situace na území severozáp. Čech v době badenské a řivnáčské kultury, v období ohraničeném zánikem osídlení kultury nálevkovitých pohárů na straně jedné a příchodem kultury kulovitých amfor na straně druhé. Už během soupisu bylo zřejmé, že nálezový fond těchto dvou následných kultur se od středoevropského svou kvantitou i kvalitou liší:

1. **Badenské osídlení** se zde ukazuje jako podstatně slabší než ve středních Čechách. Podobně jako v záp. části středních Čech chybějí i zde nálezy dokládající osídlení staršího, boležovského stupně. Známe jsou tu jen jeden či dva ojediněle nalezené koflíky, představující nejspíše import do prostředí mladšího stupně kultury nálevkovitých pohárů, event. v jejím prostředí imitované (*Pleslová-Štiková 1973, 397*).

Spolehlivě doložený je až střední, klasický stupeň, jehož tvarovou náplň ale zde, stejně jako ve středoevropských regionech, ještě neznáme v celé šíři. Přímé doklady badenského osídlení představují soubory sídlištní keramiky ze dvou oblastí: z dolního Poohří a od břehů někdejšího Komořanského jezera. Kulturní kontext jednotlivě nalezených nádob (především čerpáků a konvic) z dalších lokalit už není tak jednoznačný. Na keramice prakticky chybí kanelovaná výzdoba, což by svědčilo pro datování do mladší fáze klasického stupně badenské kultury. Do starší fáze klasického stupně náležejí jen zdobené konvice ze dvou lokalit při jižním okraji sledované oblasti – z Dolánek-Rubína a z Ředhoště.

Pokud se absence lokalit starší fáze klasického badenského stupně ve zdejších regionech potvrdí, znamenalo by to, že kultura nálevkovitých pohárů, resp. její mladší (salzmündský) stupeň, tu mohla trvat déle než ve středních Čechách. Zvýšenou pravděpodobnost má tato hypotéza pro střední Poohří, kde doklady badenského osídlení – snad jen s výjimkou Rubína na Podbořansku – vůbec chybějí. Platnost těchto závěrů, opřených o slabou pramennou základnu, ověří až další výzkum – a ovšem i zpracování materiálů KNP.

2. Ve všech analyzovaných souborech **řivnáčské keramiky** jsou přítomné typy, které ve středních Čechách charakterizují starší stupeň této kultury. Jako nejpravděpodobnější výklad pro tuto situaci – tj. pro minimální přítomnost až absenci středního, klasického stupně – se nabízí hypotéza, že řivnáčská kultura zde existovala kratší dobu než ve středních Čechách. Zdůvodnění této situace bychom hledali nejspíše v příchodu kultury kulovitých amfor, s nímž je zde možné počítat – pokud by koreloval s dynamikou řivnáčského

osídlení – v průběhu či krátce po konci staršího řivnáčského stupně. Indiciemi v tomto směru jsou výskyt prvků keramiky KKA v polozemnici z Března n. Ohří (nal. č. 6C), imitace koflíku bernburského typu v hrobě KKA z Blšan (*Hrala – Šimůnek 1964*, obr. 63), nálezo-vý katastr hrobů a sídlištních objektů KKA (*Dobeš 1998*), event. též absence řivnáčských lokalit na dolním toku Bíliny (kap. 3.4).

3. S předchozími závěry souvisí otázka **výšinných sídlišť** (kap. 3.2). Je známo, že počet strategických poloh, které byly v předchozích i následujících obdobích pravěku běžně osazované, je ve všech třech sídelních regionech severozáp. Čech značný (*Smrč 1991*). V tomto ohledu není mezi regiony severozáp. a středních Čech podstatnější rozdíl. Avšak zatímco ve středočeských regionech se na těchto polohách pravidelně setkáváme s více či méně výraznou řivnáčskou sídelní fází, na SZ tomu tak není. Zde na nich tato fáze buď úplně chybí, nebo jsou doklady její existence slabé až stopové.

Příčinu tak nápadného rozdílu spatřujeme v odlišných podmínkách, které vznik a délku trvání výšinných sídlišť v daném období určovaly. Jestliže důvodem, proč se na SZ Čech trvání řivnáčského osídlení omezilo jen na období staršího stupně, byl, jak už řečeno, příchod kultury kulovitých amfor, pak tato okolnost pomáhá zdůvodnit též fakt, proč zde nedošlo k plnému rozvoji výšinných sídlišť. Takový výklad je rovněž v souladu se situací ve středočeských regionech, kde – jak lze soudit z dosud publikovaných materiálů – je sídelní struktura v podobě sítě hrazených výšinných osad obklopených venkovními usedlostmi charakteristická až pro střední, klasický stupeň řivnáčské kultury.

Stejný výklad pomáhá zodpovědět otázku, jaká vlastně byla primární role řivnáčských výšinných sídlišť. V trvale probíhající diskusi o této kategorii sídel se, jak známo, uplatňují dva hlavní směry: endogenní, hledající příčinu jejich vzniku ve vnitřních společensko-ekonomických poměrech dané kultury, a exogenní, podle něhož je budování hrazených výšinných sídlišť výrazem obranné strategie proti vnějšímu ohrožení (kupř. *Vencl 1998*). Z rozdílné situace, v níž se nacházela řivnáčská kultura v severozáp. a středních Čechách, a z jejího zdůvodnění je zřejmé, že v konkrétních podmínkách středního eneolitu má z obou hypotéz větší váhu ta druhá.

4. Rozdíly mezi oblastmi nabízejí zároveň možnost na regionální úrovni sledovat změny, k nimž v průběhu středního eneolitu v severní polovině Čech docházelo. Proces, jehož se, byť s různou intenzitou a v různé formě, zúčastnily všechny tři hlavní etapy badenského kulturního okruhu – od staršího, bolearázkého stupně přes střední, klasický, až po postbadenskou řivnáčskou kulturu – se ve světle poznatků z posledních desetiletí dělí do šesti fází (*obr. 36*). Vycházíme přitom z předpokladu, že česká skupina badenské kultury, vázaná na střední Podunají, je geneticky odlišná od mladší KNP. Dalším významným faktorem při interpretaci středoeneolitického vývoje je nové hodnocení role kultury kulovitých amfor a její interakce s domácími kulturami, řivnáčskou a chamskou (*Dobeš 1998; Prostředník 2001*):

V *první fázi* se objevuje bolearázká enkláva ve vých. části středních Čech (Cimburk a několik dalších lokalit), zbývající regiony jsou osazeny mladší (salzmündskou) KNP.

Ve *druhé fázi* jsou ve středočeských regionech přítomné sídlištní lokality starší fáze klasického badenského stupně, úzce příbuzné s dolnorakousko-moravskou ossarnskou skupinou. Podle horizontálně stratigrafických situací se dá soudit, že badenské osídlení v těchto regionech vystřídalo mladší KNP. Jinak je tomu v severozáp. Čechách, kde, pokud se potvrdí absence starší fáze klasického badenského stupně, mohlo nadále trvat osídlení mladší KNP.

Do *třetí fáze* spadá mladší fáze klasického badenského stupně, s níž se kromě středních Čech setkáváme také na SZ země, konkrétně na dolní Ohři a v Podkrušnohoří, v oblasti Komořanského jezera. Stejně jako v předchozí fázi se nabízí otázka, zda na zbývajícím území severočeských regionů nepřežívala mladší KNP. Paralelně s koncem klasického badenského stupně se objevuje řídké osídlení bošácké skupiny ve vých. Čechách.

Ve *čtvrté fázi* se ve středních a severozáp. Čechách formuje starší stupeň řivnáčské kultury. Situaci ve vých. Čechách neznáme, tam buď dále trvala bošácká skupina, nebo z této doby je řivnáčská enkláva na Pardubicku (Blato).

V *páté fázi* se ve středních Čechách rozvíjí střední, klasický stupeň řivnáčské kultury, zatímco regiony na SZ a V země, včetně středočeského Polabí, zabírá v průběhu této fáze západní (saská) a východní (slezská) skupina kultury kulovitých amfor.

*Šestou fázi*, závěrečnou, známe jen v hrubých obrysech, nicméně vysoká aktuálnost jejího dalšího zkoumání je zřejmá už z faktu, že se s ní dostáváme do přímého kontaktu s problematikou počátku mladoeneolitických pohárových kultur, který zároveň představuje jeden z nejvýznamnějších zlomů v pravěkých dějinách střední Evropy. Do této fáze spadají nečetná výšinná sídliště s keramikou mladšího řivnáčského stupně, charakterizovanou mj. výzdobou pomocí šňůry a brázděného vpichu, která reprezentuje koncové, ústupové stadium řivnáčské kultury (k ní blíže *Zápotocký – Zápotocká v tisku*). Známá jsou ve středních Čechách, na Turnovsku a patrně budou identifikována i na Sázavě a Berounce, v severozáp. Čechách ale chybějí. Jde vesměs o malé polohy, o rozloze do 0,5 ha (vedle mladší stavební fáze Denemarku též Řivnáč, Šárka, Zlíchov ad.: *Pleslová-Štiková 1999*), patrně izolované, jak můžeme soudit z faktu, že k nim dosud neznáme rovinné osady, jaké v předchozí fázi vytvářely zázemí výšinných osad. Otázkou je, kdo ovládal kulturní krajinu vně mozaiky těchto pozdně řivnáčských ostrůvků. Nechybějí indicie, že kromě kultury kulovitých amfor se v této době dá počítat též s kulturou šňůrové keramiky.

*Práce byla dokončena s finanční podporou GA ČR v rámci grantového projektu č. 404/05/2047 (Badenská kultura v Čechách).*

### Příloha: Teslice slánského typu na Litoměřicku

Kromě exemplářů z Brozan n. O. a Ledčic, uvedených v soupisu (kap. 2), se nástroje tohoto typu na území okr. Litoměřice našly ještě na dalších 19 katastrech (*obr. 35*):

1. BLEŠNO, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: na týlu slabě obitá, hornina šedo zelenavá, p. leštěný, d. 56 mm, M Ústí n. L. 2467 (sb. Rauch 332), *obr. 28: 1*.
2. KLAPÝ, okr. Litoměřice. Vrch Házmburk, jižní svah (předal F. Zázvorka 16. 9. 1951). Teslice: ostří šikmé, tyl poškozený, hornina zelenavě šedočerná, světlezeleně skvrnitá, p. leštěný, d. 70 mm, M Litoměřice L 375, *obr. 28: 4*.
3. LEVOUSY, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: ostří slabě asymetrické, hornina šedočerná, p. leštěný, d. 62 mm, M Litoměřice L 318, *obr. 28: 6*. – Teslice: ostří asymetrické, tyl tenký, hornina šedo zelenavě a černě žíhaná, p. leštěný, d. 58 mm, M Litoměřice T 9 (st. č. T 44), *obr. 28: 7*.
4. LIBČEVES, okr. Louny. Bez údajů. Teslice: ostří jen slabě asymetrické, tyl obitý, hornina šedo zelenavá, tmavě pruhovaná, p. leštěný, d. 61 mm, M Litoměřice T 119, *obr. 28: 5*.
5. LIBOCHOVANY, okr. Litoměřice. Tříkřížový vrch. Teslice: *obr. 23: 2*; viz kap. 2.

- 6 LIBOCHOVICE, okr. Litoměřice. Okresní pískovna sev. od silnice do Duban, do muzea předáno 13. 4. 1934. Teslice: ostří ostré, na týlu a ostří poškozená, hornina šdozelená, tmavě žíhaná, p. leštěný, d. 61 mm, *obr. 28: 8*.
- 7 LOUNKY, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: ostří ostré, týl a zčásti i bočnice obité, hornina šdozelenavě a černě pruhovaná (spilit), p. leštěný, d. 65 mm, *obr. 28: 13*. – Teslice: ostří ostré, týlová část odlomená, hornina zelenavě šedá, místy černě pruhovaná, p. leštěný, zach. d. 46 mm, *obr. 28: 11*. M Litoměřice R 17, 17a, do roudnického muzea předal oba nástroje žák Kratochvíl v r. 1897. – Teslice: ostří ostré, týlová část chybí, hornina světle zelenavá, p. leštěný, zach. d. 55 mm, M Litoměřice sb. R bez č. *obr. 28: 14*. – Teslice: lehce poškozená na ostří, hornina zelenavá, šedě a černě pruhovaná, d. 61 mm, M Litoměřice 7200 (ze sb. místní školy v r. 1964), *obr. 28: 12*.
8. LOVOSICE – okolí, okr. Litoměřice. Teslice: ostří obité a při hranách slabě poškozená, hornina šdozelenavě žíhaná, p. leštěný, d. 69 mm, M Litoměřice 1057, z Henkeho sbírky, *obr. 28: 9*.
9. MEDVĚDICE, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: ostří i týl slabě obité, hornina šdozelená, p. leštěný, d. 75 mm, M Ústí n. L. 2274 (sb. Rauch 346), *obr. 28: 10*.
10. OBRICE, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice/sekerka s lehce asymetrickým ostřím, nepoškozená, hornina zelenavě šedá až černá, p. leštěný, d. 59 mm, M Ústí n. L. 3142 (sb. Rauch 393), *obr. 28: 16*. – Teslice/sekerka s lehce asymetrickým ostřím, při ostří a na týlu slabě obitá, hornina šdozelená, p. leštěný, d. 52 mm, M Ústí n. L. 3133 (sb. Rauch 438), *obr. 28: 17*.
11. PNĚTLUKY, okr. Litoměřice. A. Zahrada domu č. 44. Teslice: hornina šdozelená, p. leštěný, d. 48 mm, M Ústí n. L. 2421 (sb. Rauch 253), *obr. 28: 19*. – B. U jednoho domu v horní části obce. Teslice: ostří i týl obité, hornina zelenavě černá, p. leštěný, zach. d. 56 mm, M Ústí n. L. 2426 (sb. Rauch 288), *obr. 28: 18*. – X. Bez údajů. Teslice: ostří i týl otlučené, hornina světle zelená tmavě pruhovaná, p. leštěný, d. 49 mm, M Ústí n. L. 2405 (sb. Rauch 265), *obr. 28: 20*.
12. SEBUZÍN, okr. Litoměřice. A. Poloha Neudörfel, do muzea předána v r. 1897. Dláto: úzké, ostří i týl slabě obité, hornina šdozelenavá, p. leštěný, d. 67 mm, M Ústí n. L. 2762 (*obr. 28: 22*). – B. Poloha Flössl, pískovna. Do muzea předána v r. 1901. Teslice: ostří výrazně asymetrické, ostří i týl slabě obité, hornina světle šdozelená, p. leštěný, d. 71 mm, M Ústí n. L. 2763, *obr. 28: 21*.
13. SEMEČ, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: miniaturní: týl odštípnutý, hornina zelenavě černá, p. leštěný, zach. d. 36 mm, M Ústí n. L. 2777 (sb. Rauch 46), *obr. 28: 15*.
14. SUTOM, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice/sekerka s lehce asymetrickým ostřím, týl odlomený, hornina šdozelenavá, p. přeštěný, zach. d. 53 mm, M Ústí n. L. 2400 (sb. Rauch 23), *obr. 28: 23*.
15. TŘEBÍVLICE, okr. Litoměřice. Bez údajů. Tesla krátká, masívní, místy poškozená, hornina šdozelená, pruhovaná, p. leštěný, d. 69 mm, M Litoměřice T 71, *obr. 28: 24*.
16. ÚSTÍ nad Labem – Střekov, okr. Ústí n. L. Poloha Angelberg, č. kat. 630/1, 633/12, pohřebiště k lužické. V hrobě 31 sekerka slánského typu ze světle zelené horniny, M Ústí n. L. 891. Lit. : *Simbriger 1932, 87, Taf. 2: 9; Plesl 1961, 141, tab. 36: 13*.
17. VELKÉ ŽERNOSEKY, okr. Litoměřice. Kamenolomy. Teslice *obr. 22: 9*, viz kap. 2.
18. VETLÁ, okr. Litoměřice. Vrch Sovice. Sběr (J. Fiala, 6. 10. 1953). Teslice: na ostří a při hranách poškozená, hornina světle zelenavá, bělavě mramorovaná, p. leštěný, d. 66 mm, M Litoměřice 7098, *obr. 28: 25*.
19. VRBICE, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: týl odlomený, hornina šdozelenavá, p. leštěný, d. 79 mm, M Budyň n. O. 1065 (st. č. 123), *obr. 28: 3*.

## Prameny a literatura

- Banner, J. 1956: Die Pécelser Kultur. Budapest.
- Beier, H. J. 1988: Die Kugelamphorenkultur im Mittelbe-Saale-Gebiet und Altmark. Berlin.
- 1999: Kugelamphorenkultur. In: *Preuss ed. 1999, 52–54*.
- Beran, J. 1999: Bernburger Kultur. In: *Preuss ed. 1999, 8–10, Karte 7*.
- Blažek, J. – Kotyza, O. 1990: Archeologická sbírka Okresního vlastivědného muzea v Litoměřicích. 1. Fond Libochovice. Teplice.

- Blažek, J. – Kotyza, O. 2002: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů ve Schwarzenberské ruční cihelně v Lovosicích. In: P. Čech – Z. Smrč edd., Sborník Drahomíru Kouteckému, Most, 27–36.
- Böhm, J. 1934: Nordické a hradištní nálezy ze Žatce. Zprávy československého Státního archeologického ústavu 4 1931, 58.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Neustupný, E. 1966: The Knovíz Settlement of North-West Bohemia. *Fontes Archaeologici Pragenses* 10. Praha.
- Bouzek, J. – Sklenář, K. 1987: Jáma středobronzové mohylové kultury v Horních Počaplech – Eine Grube der mittelbronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Horní Počáply. *Archeologické rozhledy* 39, 23–39, 109–110.
- Bubeník 1987: Dolánky, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1984–85, Praha, 40.
- 1988: Slovanské osídlení středního Poohří I, II. Praha.
- 1989: Dolánky, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1986–87, Praha, 37.
- 1995: Dolánky, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1990–92, Praha, 65.
- 1997a: Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století. Katalog nalezišť. Praha.
- 1997b: Die Besiedlung des südöstlichen Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwallzeit und ihre Chronologie (Ausgrabung in den Jahren 1984–1991) – Osídlení JV předpolí vrchu Rubínu v době hradištní a jeho chronologie (výzkum v letech 1984–1991). *Památky archeologické* 88, 56–106.
- Budínský, P. 1977: Pravěk Teplicka I. Přehledné dějiny Teplicka 1/1. Teplice.
- 1978: Teplicko v pravěku II. Přehledné dějiny Teplicka 1/2. Teplice.
- 1985: Archeologické nálezy z Litoměřicka a neznámých nalezišť ve sbírce teplického muzea. Teplice.
- Buchvaldek, M. 1967: Die Schnurkeramik in Böhmen. Praha.
- Buchvaldek, M. – Koutecký, D. 1970: Vikletice – ein schnurkeramisches Gräberfeld. *Praehistorica* 3. Praha.
- Burger, I. 1980: Die chronologische Stellung der FuSSschalen in den endneolithischen Kulturgruppen Mittel- und Südosteuropas. In: R. Spindler ed., *Vorzeit zwischen Main und Donau. Erlanger Forschungen Reihe A, Band 26*, Erlangen, 11–44.
- Cvrková, M. 1984: Archeologická sbírka Okresního vlastivědného muzea v Ústí nad Labem. Teplice.
- Černá, E. – Ondráčková, L. 1996: Archeologická sbírka Okresního muzea v Chomutově. Teplice – Chomutov.
- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Deichmüller, J. V. 1881: Notiz. In: *Sitzungsbericht der naturwiss. Gesellschaft „Isis“ 1880*, Dresden, 106–107.
- Dobeš, M. 1993: Sídliště kultury kulovitých amfor u Dolních Zálezel, okr. Ústí nad Labem – Eine Siedlung der Kugelamphorenkultur in Dolní Zálezly, Bez. Ústí a. E. *Archeologické rozhledy* 45, 561–574.
- 1995a: Stručný přehled pravěkých dějin severozápadních Čech. In: J. Blažek – P. Meduna edd., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992*, Most, 7–62.
- 1995b: Konobřez, okr. Most. Široké Třebčice, okr. Chomutov. In: *Výzkumy v Čechách 1991/2*, Praha, 139, 346.
- 1998: Gräber der Kugelamphorenkultur in Nordwestböhmen. *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde* 6/7, 133–179.
- Dobeš, M. – Buchvaldek, M. 1993: Katalog šňůrové keramiky v Čechách VIII. Mostecko – Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen VIII. Der Raum von Most. In: *Praehistorica* 20, Praha, 197–258.
- Dobeš, M. et al. 1991a: Dobeš, M. – Rusó, A. – Buchvaldek, M., Katalog šňůrové keramiky v Čechách IV. Duchcovsko – Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen IV. Der Raum von Duchcov. In: *Praehistorica* 17, Praha, 43–73.
- 1991b: Dobeš, M. – Budínský, P. – Buchvaldek, M. – Muška, J., Katalog šňůrové keramiky v Čechách V. Bílinsko – Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen V. Der Raum von Bílina. In: *Praehistorica* 17, Praha, 75–145.
- Dobeš, M. – Kostka, M. – Stolz, D. 2007: Sídliště řivnáčské kultury v Praze-Ďáblicích – A Řivnáč culture settlement at Prague-Ďáblice. *Archeologie ve středních Čechách* 11, 131–166.
- Dočkalová, M. – Šebela, L. 2002: Žárový hrob badenské kultury ze Šakvic. In: S. Stuchlík ed., *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku*, Brno, 475–480.
- Ehrich, R. W. – Pleslová-Štiková, E. 1968: Homolka. An Eneolithic Site in Bohemia. Praha.
- Erné, M. – Dobeš, M. – Hlaváč, J. – Kočár, P. – Kyselý, R. – Šída, P. 2007: Zahloubená chata ze středního eneolitu v Praze 9 – Miškovicích – Eine jungäneolithische eingetiefte Hütte in Prag 9 – Miškovice. *Památky archeologické* 98, 31–108.

- Gattermann, E. 1930: Der Hradek bei Gross-Czernosek. Jahrbücher der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz 6, 10–13.
- Glott, J. 1929: Neue steinzeitliche Funde bei Schladnig (Bez. Dux). Sudeta 5, 165–167.
- Gojda, M. 1996: Kombinovaná metoda leteckého průzkumu a povrchových sběrů a jejich význam pro studium topografie pravěkého osídlení. Archeologické rozhledy 48, 220–246.
- Gottwald, A. 1930: Příspěvky k praehistorii Prostějovska. Prostějov.
- Hájek, L. 1968: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách – Die Glockenbecherkultur in Böhmen. Archeologické studijní materiály 5. Praha.
- Hájek, L. – Moucha, V. 1983; 1985; 1986: Nálezy ze Zámků u Bohnic v Národním muzeu v Praze – Die Funde aus der Lage „Zámka“ bei Bohnice im Nationalmuseum in Prag. I–III. Archaeologica Pragensia 4, 19–115; 6, 7–76; 7, 5–70.
- Hantschel, F. 1897: Prähistorische Fundchronik für das Gebiet des Nordböhmisches Excursions-Clubs und die angrenzenden Landstriche. Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 20, 1–43, 218–264, 351–373.
- Holodňák, P. 1989: Soběsuky, okr. Chomutov. In: Výzkumy v Čechách 1986–87, Praha, 180.
- 1991: Záchraný archeologický výzkum v Soběsukách (okr. Chomutov) v letech 1985–1988: předběžná zpráva – Die archäologische Rettungsforschung in Soběsuky (Kr. Chomutov) in den Jahren 1985–1988: ein vorläufiger Bericht. Archeologické rozhledy 43, 423–435.
- 2006: Labyrintem žateckého pravěku. Ústí nad Labem.
- Hrala, J. – Šimůnek, J. 1964: Dvojhrab s kulovitými amforami z Blšan. Archeologické rozhledy 16, 165–169.
- Kalferst, J. 2002: Sídliště v Kostelci nad Orlicí, okr. Rychnov nad Kněžnou. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 28, 63–76.
- Kalferst, J. – Prostrědník, J. 2000: Sídlištní objekt bošácké skupiny z Obědovic (okr. Hradec Králové) – Das Siedlungsobjekt der Bošácer Gruppe aus Obědovice (Kr. Hradec Králové). Archeologické rozhledy 52, 507–515.
- Kalicz, N. 2004: Die kupferzeitliche Badener Kultur und ihre Auffassung von Viera Němejcová-Pavúková und der ungarischen Forschung. In: Zwischen Karpaten und Ägäis. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková, Rahden/Westf., 177–205.
- Kern, J. 1925: Der Kleine Radischken bei Leitmeritz – eine vorgeschichtliche Signalstation. Sudeta 1, 165–185.
- 1933: Die Kalenderschale von Leitmeritz. IPEK 8, 72–80.
- s. d.: Materialien II. Ms. depon. in museum Litoměřice.
- Knor, A. 1948a: Příspěvky k pozdnímu neolitu v Čechách. Památky archeologické 42, 144–147.
- 1948b: Přehled archeologického výzkumu za r. 1939–1946. II. Neolitické nálezy z r. 1941–1946. Zprávy památkové péče 8, 43–46.
- Koutecký, D. 1970: Knovízské a laténské sídliště ve Velké Vsi na Podbořansku – Eine Knovizer und latènezeitliche Siedlung in Velká Ves in der Umgebung von Podbořany. Archeologické rozhledy 22, 24–77.
- 1987: Knovízské sídliště a řivnáčský hrob ve Velemyšlevisi na Žatecku – Die Knovizer Siedlung und ein Grab der Řivnáč-Kultur in Velemyšles bei Žatec, Bez. Louny. Archeologické rozhledy 39, 40–74.
- 1987a: Jenišův Újezd, okr. Teplice. In: Výzkumy v Čechách 1984–85, Praha, 70.
- Koutecký, D. et al. 1980: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1953–1972. Archeologické studijní materiály 13. Most.
- Koutecký, D. – Muška, J. 1979: Šňůrové hroby z okolí Mostu – Schnurkeramische Gräber aus der Umgebung von Most. Archeologické rozhledy 31, 3–23.
- Korošec, P. – Korošec, J. 1969: Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na ljubljanskem barju – Fundgut der Pfahlbausiedlungen bei Ig am Laibacher Moor. Arheološki katalogi Slovenije 3. Ljubljana.
- Kratochvíl, M. V. 1984: Čechy krásné, Čechy mé. Ústí nad Labem.
- Krenn–Leeb, A. 2006: Mensch und Umwelt der Kupferzeit Ostösterreichs. Archäologie Österreichs 17/2, 117–131.
- Křišťuf, P. 2004: Pohřebiště ve Velkých Žernosekách a problém mohyl KNP v Čechách – The Velké Žernoseky cemetery and the problem of Funnel Beaker culture tumuli in Bohemia. In: M. Lutovský ed., Otázky neolitu a eneolitu 2003, Praha, 287–294.
- Kruta, V. 1970: Depot bronzů z Lužice a sídliště z Tušimic (okr. Chomutov) – Le dépôt de bronzes de Lužice et l'habitat de Tušimice (distr. de Chomutov). Archeologické rozhledy 22, 6–23.
- Křenek, K. s. d.: 1. přírůstkový deník libochovického musea. Ms. depon. in muzeum Litoměřice.
- Kučera, V. 1932/1933: Pravěké nálezy z Mostu. Věstník spolku Podkrušňohorského musea v Mostě 4/5, 15.

- Lenneis, E. – Neugebauer-Maresch, Ch. – Ruttkay, E. 1995:* Jungsteinzeit im Osten Österreichs. St. Pölten – Wien.
- Lutovský, M. 2003:* Hradiště v Zabrušanech ve světle výzkumu vnějšího valu. *Archeologie ve středních Čechách* 7, 553–571.
- Macháčková, L. v tisku:* Štípaná industrie. In: *Zápotocký – Zápotocká v tisku.*
- Mašek, N. 1960a:* K otázce řivnáčské kultury – Zur Frage der Řivnáč-Kultur. In: *Acta Universitatis Carolinae 1959. Philosophica et historica* 3, Praha, 69–78.
- *1960b:* Pět let výzkumů expositury v Mostě. *Archeologické rozhledy* 12, 248, 257–273.
- Matiiegka, J. 1893:* Topografie předhistorických osad lovosických. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 1, 53–58, 69–73.
- Mayer, Ch. 1995:* Klassische Badener Kultur. In: *Lenneis – Neugebauer-Maresch – Ruttkay 1995*, 161–177.
- *1996:* Die Stellung der Funde vom Grasberg bei Ossarn im Rahmen der Badener Kultur. Textband. Tafelband. Katalogband. Wien.
- Medunová-Benešová, A. 1977:* Jevišovická kultura na jihozápadní Moravě – Jevišovice-Kultur in Südwestmähren. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně 5, č. 3. Brno.
- Motyková, K. – Zápotocký, M. 2002:* Eneolitická sídliště (KNP, badenská kultura) v poloze „Na vrších“ u Mlékojed, okr. Mělník – Die äneolithischen Siedlungen (TBK, Badener Kultur) in der Flur „Na vrších“ in Mlékojedy, Bez. Mělník. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 113–132.
- Moucha, V. 1960:* Příspěvek k datování velvarského hrobu – Beitrag zur Datierung des Grabes von Velvary. *Archeologické rozhledy* 12, 465–476.
- *1961:* Nálezy únětické kultury na Lovosicku – Funde der Únětitzer Kultur in der Gegend von Lovosice. *Fontes Archaeologici Pragenses* 4. Praha.
- Muška, J. 1990:* Archeologická sbírka bývalého Městského muzea v Bílině. Teplice.
- Němejcová-Pavůvková, V. 1968:* Äneolithische Siedlung und Stratigraphie in Iža. *Slovenská archeológia* 16, 353–433.
- *1981:* Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe – An outline of the periodical system of Baden culture and its chronological relations to Southeast Europe, *Slovenská archeológia* 29, 261–296.
- *1998:* Die Badener Kultur. In: *Preuss ed. 1998*, 383–400.
- Neustupný, J. 1956:* Studie o eneolitické plastice – Etjudy o eneolitičeskoj plastike – Studies on the Eneolithic Plastic Arts. *Sborník Národního muzea – řada A*, č. 10, 3–103.
- Neustupný, E. 1959:* Zur Entstehung der Kultur mit kanneliertes Keramik. *Slovenská archeológia* 7, 260–284.
- *1963a:* Zbytek vesnice z pozdní doby kamenné v Bezděkově. *Kulturní měsíčník Žatecka*, č. 7.
- *1963b:* Pravěké doly v Tušimicích. *Památky – příroda – život. Zpravodaj vlastivědného muzea v Chomutově* 3, 69–72.
- *1965:* Hrob z Tušimic a některé problémy kultury se žňůrovou keramikou – The Grave of Tušimice and some Problems of the Corded Ware Cultures. *Památky archeologické* 56, 392–456.
- *1966a:* K mladšímu eneolitu v Karpatské kotlině – Zum jüngeren Äneolithikum im Karpatenbecken. *Slovenská archeológia* 14, 77–96.
- *1966b:* L'exploitation néolithique et l'énéolithique du quartzite à Tušimice (Bohême). *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*, Prague, 65–66.
- *1985:* K holocénu Komořanského jezera – On the Holocene period of the Komořany Lake area. *Památky archeologické* 76, 9–70.
- *1988:* Nástroje z pravěkých dolů na křemenec v Tušimicích – Tools from prehistoric quartzite mines at Tušimice. *Slovenská archeológia* 36, 291–298.
- Nevizánsky, G. 1985:* Grabfunde und Überbauerscheinungen der Träger der Badener Kultur im zentralen Gebiet des Karpatenbeckens. *Slovenská archeológia* 33, 249–272.
- *1999:* Novšie výskumy sídlisk ľudu bádenskej kultúry na južnom Slovensku – Neuere Ausgrabungen von Siedlungen der Träger der Badener Kultur in der Südslowakei. *Slovenská archeológia* 47, 67–89.
- Novotný, B. 1955:* Slavónska kultúra v Československu – Slawonische Kultur in der Tschechoslowakei. *Slovenská archeológia* 3, 5–69.
- Palátová, H. – Salaš, M. 2002:* Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích. *Pravěk – Suppl.* 9. Brno.
- Pavelčík, J. 1974:* Eneolitická sídliště Uherský Brod-Kyčkov a Havříce-cihelna – Die äneolithischen Siedlungen in Uherský Brod/Kyčkov und Havříce/Ziegelwerk. In: *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně* 2, č. 5, Brno, 1–78.

- Pavelčík, J. 1992: Keramika pátého sídelního horizontu z výšinné osady v Hlinsku u Lipníku nad Bečvou – Die Keramik des fünften Siedlungshorizontes auf der Höhensiedlung in Hlinsko bei Lipník nad Bečvou. *Slovenská archeológia* 40, 29–46.
- 1993: Lid s kanelovanou keramikou. In: V. Podborský et al., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 179–190.
- Pavlu, I. – Zápotocký, M. 1979: Současný stav a úkoly studia neolitu v Čechách – The current state and future aims of the study of the Bohemian Neolithic cultures. *Památky archeologické* 70, 281–318.
- Peška, J. – Tajer, A. 2006: První kostrový hrob jevišovické kultury na Moravě?. In: Ročenka 2005. *Archeologické centrum Olomouc*, Olomouc, 35–52.
- Petrlik, J. – Zápotocký, M. 1992: Horka u Kučlína, okr. Teplice – nové pravěké výšinné sídliště v Podkrušnohoří – Horka bei Kučlín, Kreis Teplice – eine neue prähistorische Höhensiedlung im Erzgebirgsvorland. *Archeologické rozhledy* 44, 10–28.
- Piř, J. L. 1899: *Starožitnosti země české*. Díl I, sv. 1. Praha.
- Pleiner, R. 1958: Úvaha o halštatsko-laténské sídlištní keramice severozápadních Čech podle nálezů chaty v Dobříčanech u Žatce. *Památky archeologické* 49, 119–141.
- Pleiner, R. – Rybová, A. edd. 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha.
- Pleinerová, I. 1960: Únětické pohřebiště a osada v Blšanech u Loun. *Památky archeologické* 50, 488–524.
- 1966: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejich sousedství – Die Aunjetitzer Kultur im Bereich des Erzgebirges und in den Nachbargebieten. I. *Památky archeologické* 57, 339–455.
- Pleinerová, I. – Muška, J. 1975: Terénní průzkum lokality Března a jeho okolí. In: *Výzkumy v Čechách 1975 – Supplementum*, Praha, 5–10.
- Pleinerová, I. – Novák, P. 1966: Další pravěké nálezy z Blšan u Loun. *Archeologické rozhledy* 18, 718, 723–725.
- Pleinerová, I. – Zápotocký, M. 1999: Polozemnice z období řivnáčské kultury v Březně u Loun – Grubenhäuser der Řivnáč-Kultur in Březno bei Louny. *Archeologické rozhledy* 51, 280–299.
- Plesl, E. 1961: *Lužická kultura v severozápadních Čechách*. Praha.
- Pleslová-Štiková, E. 1967: Zu Fragen der Beziehungen zwischen Mitteleuropa und Böhmen im jüngeren Äneolithikum. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 16/17, 27–58.
- 1972: Eneolitické osídlení v Lysolajích u Prahy (s příspěvkem B. Soudského: Výzkum v r. 1953) – Die äneolithische Besiedlung in Lysolaje bei Prag (mit einem Beitrag B. Soudskýs: Die Ausgrabung 1953), *Památky archeologické* 63, 3–141.
- 1973: Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen. In: B. Chropovský ed., *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur 1969*, Nitra, 393–425.
- 1993: A crescent copper necklace from Velvary, Bohemia. In: C. W. Beck – J. Bouzek eds., *Amber in Archeology*, Praha, 147–152.
- 1998: Das Äneolithikum (Jung- und Endneolithikum) Mitteleuropas. In: *Preuss ed. 1998*, 351–370.
- 1999: Řivnáč-Kultur. In: *Preuss ed. 1999*, 86–88.
- Preidel, H. 1934: Die vorgeschichtlichen Funde und Denkmäler des polit. Bezirkes Brüx. Brüx.
- 1935: Urgeschichte. Heimatkunde des Bezirkes Komotau. Bd. 4, Heft 1. Komotau.
- 1937: Der Berg Rubin bei Podersam im Spiegel der Steiner-Sammlung. In: *Heimat und Volk*, Brünn, 59–76.
- Preuss, J. ed. 1998; 1999: *Das Neolithikum in Mitteleuropa. Kulturen – Wirtschaft – Umwelt vom 6. bis 3. Jahrtausend v. u. Z.* Band 1, 2. Weissbach.
- Prostředník, J. 2001: Chamská kultura v západních Čechách – Chamer Kultur in Westböhmen. In: *Praehistorica* 25/26, Praha, 7–159.
- Přichystal, T. 2004: Česká naleziště surovin na výrobu kamenných štípaných artefaktů v pravěku – Bohemian raw materials deposits for lithic chipped artefacts in prehistoric times. *Památky archeologické* 95, 5–30.
- Rada, I. 1977: Bílina, okr. Teplice. In: *Výzkumy v Čechách 1974*, Praha, 11
- 1985: Oploty, okr. Louny, Radonice, okr. Chomutov. In: *Výzkumy v Čechách 1982–3*, Praha, 121, 155.
- Rulf, J. 1997: Die Elbe-Provinz der Linearbandkeramik. *Památky archeologické – Supplementum* 9. Praha.
- Rusó, A. 1990: *Archeologická sbírka bývalého Městského muzea v Duchcově*. Teplice.
- Ruttikay, E. 1995: Spätneolithikum. In: *Lenneis – Neugebauer-Maresch – Ruttikay 1995*, 108–158, 178–209.
- Sakař, V. 1966: Archeologický výzkum v Lomazicích u Kadaně v r. 1963. *Archeologické rozhledy* 18, 541–546, 563–4.
- Schmitsberger, O. 2004: Eine Siedlung der klassischen Badener Kultur in Stoitzendorf im Weinviertel. *Fundberichte aus Österreich* 43, 135–196.



- Simon, K. – Hauswald, K. 1995:* Der Kulme Steig vor dem Mittelalter. Zu den ältesten sächsisch-böhmischen Verkehrswegen über das Osterzgebirge. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 37, 9–98.
- Sklenář, K. 1969:* Nová Ves, okr. Mělník. In: Bulletin záchranného oddělení 1968, Praha, 90.
- 1973: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky. II. – Landeskundliches Museum in Mělník. Katalog der vorgeschichtlichen Sammlung. II. Zprávy Čs. společnosti archeologické při ČSAV, Suppl. 10. Praha.
- 1975: Nová Ves, okr. Mělník. In: Výzkumy v Čechách 1971, Praha, 99.
- 1982; 1984: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku I, II. Mělník.
- 1985: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky III – Landkr. Museum in Mělník, Mittelböhmen. Katalog der vorgesch. Sammlung III. Zprávy Československé společnosti archeologické. Praha.
- 1992: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Prehistorie a protohistorie – Ur- und frühgeschichtliche Bodenfunde in Böhmen bis 1870. Praha.
- Smolík, J. 1890:* Kamenný hrob u Velvar. Památky archeologické a místopisné 15, 189–192, 210–218.
- Smrč, Z. 1987:* Vývoj a struktura osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku – The development and structure of settlement in the microregion of the stream Lužický-potok in the area of Kadaň. Archeologické rozhledy 39, 601–621.
- 1991: Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách. Pokus o sidelné historické hodnocení – Höhenlokalitäten in der Zeitspanne von der jüngeren Steinzeit bis zum frühen Mittelalter im NW Teil Böhmens. Archeologické rozhledy 43, 63–89.
- 1992: Späthallstattzeitliche Burgwälle und Höhensiedlungen in Nordwestböhmen – Pozdně halštatská hradiště a výšinná sídliště v severozápadních Čechách. Památky archeologické 83, 88–104.
- 1995: Výšinné lokality knovízské kultury v severozápadních Čechách – Höhenlokalitäten der Knovízer Kultur in NW-Böhmen. Památky archeologické 86, 38–80.
- Sochacki, Z. 1980:* Kultura ceramiki promienistej w Europie – Kultur der radialverzierten Keramik in Europa. Warszawa.
- Soudský, B. – Buchvaldek, M. 1950:* Záchranný výzkum na sídlišti lidu volutové keramiky v Postoloprtech. Archeologické rozhledy 4, 208–212.
- Stocký, A. 1925:* Přírůstky prehistorické sbírky Národního musea za r. 1924. Památky archeologické 34, 248–249.
- 1926: Pravěk země české I. Věk kamenný. Praha.
- Streit, C. 1939:* Schnurkeramische Funde im Saazer Museum. Mannus 31, 113–126.
- Struhár, V. 2002:* Sídlisko badenskej kultúry v Bešeňovej – Die Siedlung der Badener Kultur in Bešeňová. In: I. Cheben – I. Kuzma edd., Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001, Nitra, 343–362.
- Šolle, M. 1989:* Kouřim – Sv. Vojtěch a jeho sídlištní tradice. Výzkum 1978–1981 – Kouřim–Sv. Vojtěch und die Besiedlungsgeschichte (Ausgrabungen 1978–1981). Archeologické rozhledy 41, 243–257, 357–360.
- Šreinová, B. – Šrein, V. – Štastrný, M. 2002:* Horniny z okolí Vraného nad Vltavou. In: I. Cheben – I. Kuzma edd., Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2001, Nitra, 405–408.
- Štauber, B. – Štauberová, J. 1992:* Březno, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1988–89, Praha, 21–22.
- Točík, A. 1963:* K otázce mladého eneolitu na juhozápadnom Slovensku – Zur Frage des späten Äneolithikums in der Südwestslowakei. Študijné zvesti 11, 5–22.
- Turek, J. 1997:* Nález misky typu „Lublaňských blat“ z Prahy-Šárky. Úvahy o významu eneolitických opevněných výšinných sídlišť – The bowl of the „Laibacher Moor“ type from Prague-Šárka. Thoughts on the social significance of Eneolithic fortifications. Archaeologica Pragensia 13, 29–37.
- Váňa, Z. 1952:* Další výzkum na slovanském hradišti u Zabrušan – Nouvelle saison des fouilles de bourgwall slave de Zabrušany. Archeologické rozhledy 4, 249–297, 381.
- 1973: Slovanské hradiště v Levousích (k. o. Křesín, okr. Litoměřice) a otázka rozsahu lúckého území – Der slawische Burgwall von Levousy, Gm. Křesín, Kr. Litoměřice. Archeologické rozhledy 25, 271–288.
- 1976: Bílina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v I. 1952, 1961–64 a 1966 – Bílina. Die Erforschung des Zentrums der Přemyslidischen Burgwallverwaltung in NW-Böhmen in den Jahren 1952, 1961–64 u. 1966. Památky archeologické 67, 393–478.
- 1977: Bílina a staré Bělsko – Bílina und das alte Bíliner Land. Památky archeologické 68, 394–432.
- Vařeka, J. – Píffl, A. 1943:* Dobříňské starožitnosti. Ms. depon. in archiv Pravěkého oddělení Národního muzea v Praze.

- Velínský, T. et al. 1986: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v l. 1973–1982 – Archäologische Ausgrabungen in NW-Böhmen in den Jahren 1973–1982. Archeologické studijní materiály 15. Most.
- Vencl, S. 1962: Eneolitická sídlištní jáma z Bezděkova, okres Žatec – Eine äneolithische Siedlungsgrube aus Bezděkov, Kr. Žatec. Časopis Národního muzea 131 – řada A, 65–68.
- 1970: Zur Funktion des geschliffenen Steingeräts. In: *Buchvaldek – Koutecký 1970*, 230–235.
- 1976: Příspěvek k poznání holocénní valounové industrie – Ein Beitrag zur Kenntnis des Holozän-geröllgeräts. Archeologické rozhledy 28, 66–82.
- 1994: Archeologie žízně – The Archaeology of Thirst. Archeologické rozhledy 46, 283–305.
- 1998: K problému počátků pravěkých fortifikací – Beginnings of prehistoric defensive architecture. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M 2, 29–39.
- Vokolek, V. – Zápotocký, M. 1990: Východní Čechy ve středním eneolitu. Otázka zásahu bošácké skupiny – Ostböhmen im mittleren Äneolithikum (Die Frage des Eingreifens der Bošáca Gruppe). Památky archeologické 81, 28–58.
- Walter, D. 1991: Das jungneolithische Erdwerk von Grossobringen, Kr. Weimar. Ergebnisse der Ausgrabungen 1959–1962. Alt-Thüringen 26, 7–58, Taf. 1–2.
- von Weinzierl, R. 1895: Der prähistorische Wohnplatz und die Begräbnisstätte auf der Lösskuppe, südöstlich von Lobositz an der Elbe. Zeitschrift für Ethnologie 1895, 49–81.
- 1897: Die neolithische Ansiedlung bei Gross-Czernosek. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien 27, 57–72.
- 1907: Hervorragende Neuerwerbungen des urgeschichtlichen Zentralmuseums. Tätigkeits-Bericht der Teplitzer Museums-Gesellschaft 1905–1906, Teplitz, 33–47.
- 1908: Prähistorisches aus dem Klubgebiet. Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 31, 43–45.
- s. d.: Fundprotocolle. Ms. depon. in M Teplice.
- Wild, E. M. – Stadler, P. – Bondár, M. – Draxler, S. – Friesinger, H. – Kutschera, W. – Priller, A. – Rom, W. – Ruttkay, E. – Steiner, P. 2001: New chronological frame for the Young Neolithic Baden Culture in Central Europe (4th millenium BC). Radiocarbon 43, 1057–1064.
- Woldřich, J. N. 1893: Funde in der fürstlich Schwarzenbergschen Zuckerfabrik bei Postelberg. Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien 23, 32–37.
- Zápotocká, M. 1986: Die Brandgräber von Vikletice – ein Beitrag zum chronologischen Verhältnis von Stich- und Rheinbandkeramik. Archeologické rozhledy 38, 623–649.
- Zápotocký, M. 1960: Konvice a čerpáky kultury s kanelovanou keramikou v českém eneolitu – Die Kannen und Schöpfgefäße der kannelierten Keramik im böhmische Äneolithikum. In: Acta Universitatis Carolinae 1959. Philosophica et historica 3, Praha, 53–60.
- 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku – Die slawische Besiedlung in der Litoměřicer Gegend. Památky archeologické 56, 205–391.
- 1974: Hradiště Hrádek, k. o. Libochovany. Pravěké a raně středověké osídlení. Severočeskou přírodou 5, 111–119.
- 1975: Archeologické nálezy a výzkumy litoměřického muzea v letech 1945–1973. In: Výzkumy v Čechách 1973, Praha, 191–246.
- 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku – Die slawische Besiedlung der Děčiner Gegend. Archeologické rozhledy 39, 521–553.
- 1982: Lovosice a oblast České brány – starobronzová sídelní koncentrace s doklady kovolitectví – Lovosice und die Böhmische Pforte – frühbronzezeitliche Siedlungskonzentration mit Nachweisen für Metallgiesserei. Archeologické rozhledy 34, 361–405.
- 1988: Pravěká výšinná sídliště a hradiště na Litoměřicku I. – Vorzeitliche Höhensiedlungen und Burgwälle im Raum von Litoměřice I. Archeologické rozhledy 40, 121–154, 233–235.
- 1996: Raný eneolit na severočeském Polabí – Frühes Äneolithikum im nordwestböhmisches Elbegebiet. Archeologické rozhledy 48, 404–459.
- 2000: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Památky archeologické – Supplementum 12. Praha.
- 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení regionu Čáslav – Kutná Hora – Eneolithic Polished Industry and Settlement within the Čáslav – Kutná Hora Region. In: I. Pavlů ed., *Bylany Varia* 2, Praha, 159–228.
- 2006: Antropomorfní plastika řivnáčské kultury – Anthropomorphic statuettes of the Řivnáč culture. In: *Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka, Hradec Králové – Pardubice*, 381–405.

- Zápotocký, M. – Dobeš, M. 2000: Sídliště kultury kulovitých amfor z Lovosic. K typologii KKA v severozápadních Čechách – Eine Siedlung der Kugelamphorenkultur in Lovosice. Ein Beitrag zur Typologie der Keramik der KAK in Nordwestböhmen. *Památky archeologické* 91, 119–150.
- Zápotocký, M. – Kudrnáč, J. 2008: Eneolitický sídlištní a pohřební areál v Klučově – „Na vrchu“. Příspěvek k periodizaci řivnáčské kultury. *Památky archeologické* 99, 35–92.
- Zápotocký, M. – Muška, J. 1999: Kultura nálevkovitých pohárů na Bílinsku – Die Trichterbecherkultur in der Gegend von Bílina (NW Böhmen). In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 7–43.
- Zápotocký, M. – Zápotocká, M. v tisku: Kutná Hora – Denemark, hradiště řivnáčské kultury (ca 3100–2800 před n. l.). *Památky archeologické – Supplementum*. Praha.
- Žebera, K. 1969: Mohylové háje pod Řípem. Rudé právo ze dne 24. 5. 1969, příloha Halé sobota, 4.
- 1972: Kvartér Podřípska (II. část). *Sborník geologických věd – Antropozoikum* 6, 7–34.
- Žemlička, J. 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

## Die Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen

Das Studium des mittleren Äneolithikums in Böhmen (ca. 3500/3400–2800/2700 v. Chr.), das im breiteren mitteleuropäischen Kontext zum Badener Kulturkreises in der Zeit von seiner Entstehung und Ausbreitung bis zur abschließenden Desintegration gehört, wird durch die Tatsache erschwert, dass zwischen den einzelnen Etappen und Gebieten wesentliche Unterschiede in der Qualität der Fundbasis vorliegen. Im Rahmen der böhmischen Gruppe der Badener Kultur und der aus ihr erwachsenen Řivnáč-Kultur ist die Lage in dieser Hinsicht im Westteil Mittelböhmens am besten. Dort konzentrieren sich die meisten bekannten Badener und Řivnáč-Fundorte, einschließlich der klassischen, die auch der Periodisierung beider Kulturen gedient haben. Im Ostteil Mittelböhmens ist der Zustand, was die Zahl der Fundorte und Grabungen betrifft, wesentlich schlechter und die Verhältnisse in Ostböhmen sind immer noch unklar.

Die Badener und Řivnáč-Kultur kennen wir im Untersuchungsgebiet von insgesamt 89 Fundorten (davon sind 66 lokalisiert, 23 nicht lokalisiert) in 74 Katastern (*Tab. 1*). Die Fundorte konzentrieren sich in drei Siedlungsregionen: Die Täler des Erzgebirgsvorlandes, das mittlere und untere Egergebiet. Mit Ausnahme des Landes von Říp handelt es sich durchweg um Gelände, das durchgehend seit dem Anfang des Neolithikums besiedelt war. Die Fundorte befinden sich in einer Meereshöhe von 152 bis 300 m ü.M., ein Vordringen in höhere Lagen wird von den Funden von Řivnáč-Dechseln in den südlichen Tälern des Böhmisches Mittelgebirges belegt. Es überwiegen Fundorte an nicht strategischen Stellen, im Flachland (37 einschließlich jener am Komořany-See, d.h. 56 % von 66 lagemäßig bestimmten). An zweiter Stelle (20 Fundorte = 30,3 %) stehen Fundorte in exponierten Lagen, an Stellen, die vom Gelände wenigsten teilweise geschützt sind, durchweg an der Kante von hohen Fluss- oder Bachterrassen. Die meisten von ihnen befinden sich auf dem Rand von Egerterrassen und an den Zuflüssen der mittleren Eger (13 Fundorte), wo dieser Siedlungstyp vom Geländecharakter vorgegeben war. Der niedrigste Anteil (9 Fundorte = 13,6 %) entfällt auf Höhensiedlungen, deren auffallendes Merkmal nur schwache Siedlungsspuren sind (*Abb. 29–31*).

**Badener Kultur.** Übersicht der Fundorte (16 sicher, 4 unsicher: *Abb. 32*) und Klassifizierung der Keramik in den Regionen aufgrund der Typentabelle (*Abb. 33*). Die Verteilung der Fundorte in Nordwestböhmen ist deutlich asymmetrisch. Die Anwesenheit der Badener Kultur wird verlässlich von drei Ufersiedlungen am Komořany-See und einer Gruppe von Fundorten im unteren Egergebiet und im nördlichen Land von Říp erwiesen. Die vereinzelt und unsicheren Fundorte im mittleren Egergebiet und im Land von Most sind wenig beweiskräftig.

Bei der Datierung geht der Autor von der Teilung der böhmischen Gruppen der Badener Kultur auf ältere (Boleráz-) und klassische Stufe aus, wobei in der klassischen Stufe eine ältere und eine jüngere Phase zu unterscheiden sind; In der zuletzt genannten schwindet bereits die charakteristische Rillenverzierung. Das Inventar aller drei Etappen ist in ganz Böhmen nur unvollständig bekannt,

auch deshalb, da trotz relativ großer Anzahl an Fundorten das meiste Fundmaterial nach wie vor unverarbeitet ist. Einzelne Gefäße oder kleinere Komplexe können deshalb nur auf dem Niveau von Stufen datiert werden, eine Unterscheidung zwischen älterer und jüngerer Phase ist bei der klassischen Stufe dagegen nur bei größeren Fundkomplexen oder bei bestimmten Formen und Zierelementen möglich.

Aus chronologischer Sicht ist die Aufteilung der Funde stark unausgewogen. Zur älteren Stufe gehören lediglich zwei Tassen (Nr. 46, 53), bei denen noch nicht einmal auszuschließen ist, dass es sich nicht um Importe in den Raum der jüngeren Stufe der Trichterbecherkultur (TBK) handelt. In die ältere Phase der klassischen Stufe gehören zwei verzierte Gefäße (Abb. 27: 2; 33; Typ 10). Ein Schöpfgefäß mit kanneliertem Bauch von Lovosice (Abb. 15: 8) war Bestandteil eines Fundkomplexes, dessen Zusammensetzung eine Zugehörigkeit zur jüngeren TBK nicht ausschließt. Die Keramik der klassischen Stufe entbehrt hier praktisch die kannelierte bzw. Ritzverzierung, deshalb sind die bisher bekannten Badener Fundorte durchweg erst zur jüngeren Phase dieser Stufe zu stellen.

**Řivnáč-Kultur.** Übersicht der Fundorte (80 Fundorte in 73 Gemeindekatastern, davon 20 unsicher; Abb. 29, Graf 1; Abb. 34). Die Besiedlung ist jetzt wesentlich intensiver, das Verhältnis der relativ sicher bestimmten Fundorte der Řivnáč- gegenüber der Badener Kultur beträgt etwa 4:1. Übersicht der Fundorte und Befunde in den einzelnen Regionen. Von 62 lokalisierten Fundorten sind 46 Flachsiedlungen, 20 in exponierter Lage und 9 Höhensiedlungen. Auffallend ist die Absenz der Besiedlung am Unterlauf des Bílina-Flusses und im Elbetal zwischen dem Becken von Ústí und Děčín, wo zu dieser Zeit auch die Kugelamphorenkultur verbreitet gewesen sein könnte.

Die Periodisierung der Řivnáč-Kultur gründet sich auf einer Analyse des zahlreichen Materials von den mittelböhmisches Höhensiedlungen, die in letzter Zeit noch von den Funden von Flachsiedlungen ergänzt werden konnten. Aufgrund der etwas undeutlichen Veränderungen in der Keramikproduktion lassen sich drei Stufen unterscheiden: Die ältere Stufe entspricht teilweise der Kamýk-Stufe von E. Neustupný (1959) bzw. der Proto-Řivnáč-Stufe von E. Pleslová-Štiková (1973). Die mittlere, klassische Stufe besteht vor allem aus reichen Fundkomplexen von den mittelböhmisches Höhensiedlungen. Als späte Stufe bezeichnen wir die Etappe nach dem Untergang der meisten Höhensiedlungen. Das Forminventar kennen wir nur unvollständig aufgrund des Materials aus der jüngeren Bauphase vom Fundort Denemark.

In Nordwestböhmen ist die Fundbasis der Řivnáč-Kultur wesentlich kleiner als in den mittelböhmisches Regionen. Auf dem Niveau von Stufen lassen sich 13 Komplexe von 12 Fundorten datieren. Alle enthielten neben den üblichen Formen auch für die ältere Řivnáč-Stufe charakteristische morphologische Merkmale, wie z.B. Schalen des Typs Velvary und Klučov, breite rohrförmige Henkel, ältere Tassentypen, plastische Verzierung und konische Schöpfgefäße. Diese Tatsache führt zu dem Schluss, dass der Schwerpunkt der Řivnáč-Besiedlung in Nordwestböhmen – im Unterschied zu den mittelböhmisches Regionen – auf die ältere Stufe der Řivnáč-Kultur entfällt.

Detailliert widmen wir uns zwei Fundkategorien. Depots von Krügen mit *ansa lunata* kennen wir von 4 Fundorten (Lenešice, Abb. 9; Libočany; Střimice; Velké Žernoseky, Abb. 21). Schalen des Laibach-Typs, bzw. deren Fragmente auch von 4 Fundorten (Dolánky–Rubín; Holedeč; Litoměřice A, Abb. 24: 10; Martiněves, Abb. 20: 1). Genau datierbar ist nur das Fragment mit Schnurverzierung von Martiněves, aus einer Grube der älteren Řivnáč-Kultur, das somit das älteste Exemplar dieses Typs auf dem Gebiet Böhmens darstellt. Den Fundzusammenhang dieser Schalen bilden hier, genauso wie in Mittelböhmen, Höhen- und Flachsiedlungen.

### Schlussfolgerungen

1. Die Badener Besiedlung erscheint in Nordwestböhmen wesentlich schwächer als in den mittelböhmisches Regionen. Ähnlich wie im Gebiet Prag-Slaný fehlt auch hier Besiedlung der Boleráz-Stufe. Verlässlich belegt ist erst die klassische Stufe, deren Formenrepertoire jedoch hier, genauso wie in den mittelböhmisches Regionen, bisher nur unvollständig bekannt ist. Einen unmittelbaren Beleg für die Badener Besiedlung bilden die Komplexe von Siedlungskeramik aus dem Raum der unteren Eger und von den Ufern des damaligen Komořany-Sees. Der kulturelle Zusammenhang der einzelnen

Gefäße (Schöpfgefäße, Kannen) ist nicht mehr so eindeutig interpretierbar. Auf der Keramik fehlt die Kannelierung praktisch vollkommen, was für eine Datierung in die jüngere Phase des klassischen Baden spricht. In die ältere Phase der klassischen Stufe gehören lediglich die verzierten Kannen von zwei Fundorten am Südrand des Untersuchungsgebiets (Dolánky-Rubín, Ředhošť). Die Abwesenheit der älteren Phase der klassischen Stufe in den hiesigen Regionen führt zu der Hypothese, die jüngere TBK könnte hier länger als in Mittelböhmen bestanden haben. Mit größerer Wahrscheinlichkeit gilt dies für das mittlere Egerflussgebiet, wo die Badener Besiedlung – mit Ausnahme von Rubín im Land von Podbořany – überhaupt fehlt.

2. In allen begutachteten Fundkomplexen von **Řivnáč-Keramik** finden sich für die ältere Stufe charakteristische Typen. Am wahrscheinlichsten erscheint die Hypothese, dass die Řivnáč-Kultur hier kürzer dauerte als in Mittelböhmen. Ursache war wahrscheinlich die Ankunft der Kugelamphorenkultur, mit der wir hier im Verlauf bzw. kurz nach dem Ende der älteren Řivnáč-Stufe rechnen können.

3. Mit den vorangehenden Schlüssen hängt auch die Frage der **Höhensiedlungen** (Kap. 3.2) zusammen. Die Anzahl der strategischen Lagen, die in den vorangehenden und folgenden Zeitstapen der Urgeschichte genutzt wurden, ist in allen drei Siedlungsregionen Nordwestböhmens – ähnlich wie in Mittelböhmen – beträchtlich (*Smrž 1991*). Während wir jedoch in den mittelböhmisches Regionen in diesen Lagen regelmäßig die Řivnáč-Siedlungsphase antreffen, ist dem im Nordwesten nicht so: Entweder fehlt sie ganz, oder findet sich nur schwach bzw. in Spuren. Sollte in Nordwestböhmen der Grund dafür, warum die Řivnáč-Besiedlung nur in der älteren Stufe vorhanden ist, die Ankunft der Kugelamphorenkultur sein, dann hilft dieser Umstand auch bei der Begründung, warum es hier zu keiner vollen Entfaltung der Höhensiedlungen kam. Dies steht gleichfalls mit der Lage in den mittelböhmisches Regionen in Eintracht, wo – wie aus dem bisher veröffentlichten Material zu schließen ist – eine Siedlungsstruktur aus einem Netz befestigter Höhensiedlungen, umgeben von ländlichen Niederlassungen erst für die mittlere, klassische Stufe der Řivnáč-Keramik typisch ist.

Dieselbe Erklärung hilft auch, die Frage nach der primären Rolle der Řivnáč-Höhensiedlungen zu klären. In der Diskussion zu dieser Kategorie von Siedlungen werden bekannter Weise zwei Positionen vertreten: die endogene sucht die Ursache für ihre Entstehung in den inneren gesellschaftlich-wirtschaftlichen Verhältnissen besagter Kultur, der exogenen zufolge sind dann befestigte Höhensiedlungen Ausdruck einer Abwehrstrategie gegenüber einer Gefahr von Außen (z.B. *Vencl 1998*). Die verschiedenartige Stellung der Řivnáč-Kultur in Nordwest- und in Mittelböhmen und ihrer Begründung geht hervor, dass in den konkreten Verhältnissen des mittleren Äneolithikums der zweiten Hypothese größeres Gewicht beizumessen ist.

4. Die Unterschiede zwischen den einzelnen Gebieten bieten die Möglichkeit, auf regionalem Niveau Veränderungen zu beobachten, die sich im Verlauf des mittleren Äneolithikums in der Nordhälfte Böhmens ereigneten. Der Prozess, an dem in verschiedenem Maße und auf verschiedene Weise alle drei Hauptstapen des Badener Kulturkreises – von der älteren, Boleráz-Stufe über das mittlere klassische Baden bis zur Nach-Badener Řivnáč-Kultur – beteiligt waren, kann aufgrund der Erkenntnisse der letzten zehn Jahre in sechs Phasen unterteilt werden (*Abb. 36*). Wir gehen davon aus, dass die böhmische Gruppe der Badener Kultur, mit Bindungen an das mittlere Donaugebiet, genetisch von der jüngeren TBK verschieden war. Bedeutender Faktor bei der Interpretation der Entwicklung ist die Neubewertung der Rolle der Kugelamphorenkultur und ihrer Wechselwirkung mit der einheimischen Řivnáč- und Cham-Kultur (*Dobeš 1998; Proštrředník 2001*):

In der *ersten Phase* befindet sich die Boleráz-Enklave im Ostteil Mittelböhmens (Cimburk u.a.), die restlichen Regionen sind von der jüngeren (Salzmünder) TBK besiedelt. In der *zweiten Phase* sind in den mittelböhmisches Regionen Siedlungen der älteren Phase des klassischen Baden präsent, die mit der niederösterreichisch-mährischen Ossarn-Gruppe eng verwandt war. Aufgrund der horizontalen Stratigraphie lässt sich sagen, dass die Badener Besiedlung in diesen Regionen die jüngere TBK ersetzte. Anders verhält es sich in Nordwestböhmen, wo, falls sich die Absenz der älteren Phase des klassischen Baden bestätigt, die Besiedlung der jüngere TBK länger gedauert haben kann. Auf die *dritte Phase* entfällt die jüngere Phase des klassischen Baden, die wir außerhalb Mittelböhmens auch im Nordwesten des Landes antreffen, und zwar am Unterlauf der Eger und im Erzgebirgsvorland am

Komořany-See. Genauso wie in der vorhergehenden Phase stellt sich die Frage, ob auf dem restlichen Gebiet der nordböhmisches Regionen nicht etwa die TBK weiter bestand. Parallel zum Ende des klassischen Baden erscheint eine dünne Besiedlung der Bošáca-Gruppe in Ostböhmen. In der *vierten Phase* formiert sich in Mittel- und Nordwestböhmen die ältere Stufe der Řivnáč-Kultur. Die Lage in Ostböhmen ist weitgehend unklar, entweder bestand dort die Bošáca-Gruppe weiter, oder die Řivnáč-Enklave im Land von Pardubice (Blato) ist hierhin zu datieren. In der *fünften Phase* entfaltete sich in Mittelböhmen die mittlere, klassische Stufe der Řivnáč-Kultur, während die nordwestlichen und östlichen Regionen des Landes, einschließlich des mittelböhmisches Elbelandes, im Verlauf dieser Stufe von der westlichen (sächsischen) und östlichen (schlesischen) Gruppe der Kugelamphorenkultur eingenommen werden. Die abschließende *sechste Phase* kennen wir nur in groben Zügen, ihr weiteres Studium ist höchst aktuell, alleine schon deshalb, da wir hier an das Thema der Anfänge der jung-äneolithischen Becherkulturen stoßen, die gleichzeitig einen der wichtigsten Wendepunkte in der Urgeschichte Mitteleuropas bilden. Zu dieser Phase gehören einige wenige Höhensiedlungen mit Keramik der jüngeren Řivnáč-Stufe, für die u.a. Schnurverzierung und Furchenstich typisch sind und die das Endstadium der Řivnáč-Kultur darstellen (Näheres dazu Zápotocký – Zápotocká v tisku/ in Druck). Erfasst wurden diese Siedlungen in Mittelböhmen, im Land von Turnov und sie werden wahrscheinlich auch am Sázava- und Berounka-Fluss identifiziert werden, dagegen fehlen sie in Nordwestböhmen. Es handelt sich zumeist um kleine Höhensiedlungen mit bis zu 0,5 ha Fläche (neben der jüngeren Bauphase von Denemark auch Řivnáč, Šárka, Zlíchov usw.: Pleslová-Štiková 1999), die meist isoliert waren, sofern sich dies aus der Tatsache erschließen lässt, dass wir bisher keine zugehörigen Flachsiedlungen kennen, die in der vorangehenden Phase das Hinterland der Höhensiedlungen stellten. Es bleibt die Frage, wem die Kulturlandschaft außerhalb des Mosaiks dieser Spät-Řivnáč-Inseln gehörte. Bestimmte Indizien sprechen dafür, dass neben der Kugelamphorenkultur zu dieser Zeit auch mit der Schnurkeramischen Kultur zu rechnen ist.

Deutsch von Tomáš Mařík

English by David J. Gaul

## Badenská a řivnáčská kultura v severozápadních Čechách

### Die Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen

Milan Zápotocký

*Práce vychází ze soupisu nálezů badenské a z ní vyrůstající řivnáčské kultury na území severozápadních Čech. Podává přehled stavu výzkumu, náleзовé základny a přírodního prostředí sídelních regionů – dolního Poohří a Podřipska, Podkrušnohorského úvalu a středního Poohří, sleduje strukturu osídlení obou kultur a jeho datování. Badenská kultura je zde zastoupena podstatně slaběji než ve středočeských regionech, přičemž spolehlivě doložené je až osídlení z doby mladší fáze středního (klasického) stupně. Datovatelné soubory řivnáčské kultury zase všechny spadají pouze do jejího staršího stupně, což naznačuje, že tato kultura zde existovala kratší dobu než ve středních Čechách, nejspíše z důvodu příchodu kultury kulovitých amfor. Snad ze stejného důvodu zde, na rozdíl od středních Čech, nedošlo k rozvoji výšinných sídlišť. Rozdíly mezi situací v severozáp. a středních Čechách skýtají možnost sledovat na regionální úrovni proměny, k nimž zde v průběhu šesti fází středního eneolitu docházelo.*

severozápadní Čechy – eneolit – badenská kultura – řivnáčská kultura – osídlení – periodizace

***Baden and Řivnáč culture in northwest Bohemia.** The work is based on a list of Baden culture finds and those from the ensuing Řivnáč culture in the territory of northwest Bohemia. It provides an overview of the status of research, the base for finds and the natural environment of the settlement regions – the lower and central Ohře River regions, Říp Hill surrounding and region under Krušné hory/Mts.: the work follows the settlement structure of both cultures and the dating of this settlement. Baden culture is represented here to a significantly weaker extent than in central Bohemian regions and settlement is not reliably documented until the later phase of the middle (classic) stage. On the other hand, the datable Řivnáč culture assemblages fall exclusively into its earlier stage, indicating that this culture existed here for a shorter period than in central Bohemia, most likely due to the arrival of the Globular Amphora culture. Perhaps this is the same reason there was no development of hillforts here as in central Bohemia. The differences between the situations in northwest and central Bohemia offer an opportunity to follow the transformations on the regional level that occurred here during the course of the six phases of the middle Eneolithic period.*

northwest Bohemia – Eneolithic – Baden culture – Řivnáč culture – settlement – periodization

### 1. Stav výzkumu

Střední eneolit (ca 3500/3400–2800/2700 př. Kr.), do jehož rámce naše téma spadá, je v širším, středoevropském kontextu dobou badenského kulturního okruhu od jeho vzniku a rozšíření až po závěrečnou desintegraci.<sup>1</sup> V severní polovině Čech, na území tzv. staré sídelní oblasti, se jeho obrysy rýsují již vcelku zřetelně. Starší, tzv. boletázký stupeň přichází do

<sup>1</sup> K periodizaci badenské kultury Němejcová-Pavůvková 1981; 1998; z hlediska vývoje v Karpatské kotlině Kalicz 2004. K radiokarbonovému datování Wild et al. 2001, pro řivnáčskou kulturu Ernée et al. 2007, pro jevišovickou kulturu, s řivnáčskou zhruba paralelní, Krenn-Leeb 2006. V absolutních datech se pohybujeme u staršího, boletázkého období zhruba ve 35.–34., u klasického badenského stupně ve 34.–32. a u řivnáčské kultury ve 32.–28. stol. př. Kr.

vých. části středních Čech v době, kdy zde ještě trvá osídlení kultury nálevkovitých pohárů (KNP) svým mladším (salzmündským) stupněm. Následující etapou je klasický stupeň badenské kultury, přesněji jeho česká větev. Závěrečný úsek středního eneolitu náleží řivnáčské kultuře jako lokální postbadenské formaci. V jejím průběhu je pak dosavadní vcelku plynulý vývoj narušen zásahem kultury kulovitých amfor.

Problematiku středního eneolitu komplikuje skutečnost, že mezi jeho jednotlivými úseky existují podstatné rozdíly v kvalitě nálezové základny, navíc výrazně geograficky diferencované. V tomto směru jsme na tom nejlépe v záp. části středních Čech, kde je soustředěna většina dosud známých badenských a řivnáčských lokalit, včetně těch klasických, použitých k periodizaci obou kultur (Lysolaje, Mlékojedy, Kamýk, Dřetovice, Homolka, Řivnáč; viz *Neustupný 1959; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968; Pleslová-Štiková 1972; 1973; Motyková – Zápotocký 2002*). Ve vých. části středních Čech je stav co do počtu lokalit a výzkumů o poznání horší (*Zápotocký – Zápotocká v tisku*) a poměry ve východních Čechách jsou stále jakoby v počátečním stadiu řešení (*Vokolek – Zápotocký 1990; Kalferst – Prostředník 2000; Kalferst 2002*).

V severozáp. Čechách jsme situaci až dosud znali jen v hrubých obrysech. Podrobněji je zde zpracována jen kultura kulovitých amfor (KKA), spadající do závěrečného úseku středního eneolitu (*Dobeš 1993; 1998*), zatímco materiály badenské a řivnáčské zůstaly z valné části nevyhodnocené. Jejich ojedinělé nálezy byly zaznamenávány od r. 1890 (*Woldřich 1893*), vzápětí došlo k objevu sídlištních objektů na sprašovém návrší jižně od starých Lovosic a o deset let později v žernoseckých kamenolomech (*Matiegka 1893; Weinzierl 1895; 1907*). Další nálezy zveřejnili *A. Stocký (1926)* a *H. Preidel (1934)*, kromě souborů od Komořanského jezera se ale většinou jednalo opět jen o jednotlivé nádoby. V poválečném období přibýly lokality objevené mosteckou expoziturou ARÚ (dnes ÚAPPSZČ Most; *Koutecký et al. 1980; Velímský et al. 1986*) a archeology z regionálních muzeí. O většině z nich informují svazky Výzkumy v Čechách, pro nálezy z muzejních fondů jsou pomůckou soupisy zdejších archeologických sbírek (*Budinský 1978; 1985; Cvrková 1984; Blažek – Kotyza 1990; Muška 1990; Rusó 1990; Černá – Ondráčková 1996*). Pokud jde o badenskou kulturu, několik souborů a ojedinělých nálezů ze severozáp. Čech uvedla ve svých pracích již *E. Pleslová-Štiková (1972; 1973)*. Z řivnáčských souborů se podrobnějšího zpracování dostalo polozemnicím z Bezděkova a Března n. O. (*Vencl 1962; Pleinerová – Zápotocký 1999*). Vcelku je zde stav nálezů ve srovnání se středočeskými regiony nápadně nízký – což je také důvod, proč se toto období v přehledech pravěku jednotlivých okresů počítá k nejméně známým (pro okr. Most a Chomutov viz *Preidel 1934; 1935*; pro Teplicko *Budinský 1977*; pro Žatecko *Holodňák 2006, 412*; celkově pro severozáp. Čechy *Dobeš 1995a*).

V této práci vycházím primárně z materiálů ze severočeského Polabí, dolního Poohří a Podkrušnohoří, deponovaných ve sbírkách zdejších muzeí, v pražském Národním muzeu a v Ústavu archeologické památkové péče v Mostě. Kolegům z těchto institucí, zvláště pak *J. Blažkovi, P. Budinskému, M. Cvrkové, O. Kotyzovi, J. Muškovi a A. Rusó* děkuji za jejich zpřístupnění. Pokud jde o záp. část severozáp. Čech, zde se soupis omezuje z větší části pouze na sumární údaje, též proto, že z větší části se jedná o výzkumy dosud nezpracované.



## 2. Soupis nalezišť

Forma zápisu a použité zkratky:

**Katastrální obec, okres** (číslování shodné jako na *obr. 30*).

**A:** Poloha; pomístní název, u známých poloh lokalizace na Základní mapě ČR (v závorce přesnost lokalizace). **X:** bez údajů.

**OSÍDLENÍ:** hr. – hrob, hroby, ojed. – ojedinělý nález. U výšinných sídlišť a sídlišť v exponované poloze uvádím též předchozí a následná eneolitická osídlení.

**KULTURA** (k.): BAD – badenská, JORD – jordanovská (včetně pozdní, schussenriedské fáze), KKA – k. kulovitých amfor, KNP – k. nálevkovitých pohárů, LGK – lengyelská, ŘIV – řivnáčská, ŠK – k. se šňůrovou keramikou, ZP – k. zvoncovitých pohárů, PROTO-ÚK – k. protoúnětická.

**OKOL:** Náleзовé okolnosti, druh akce, náleze či vedoucí výzkumu, instituce.

**NÁLEZ:** Objekty a náleзовý inventář (ker. – keramika, BI, ŠI, KoI, KA – kamenná broušená a štípaná industrie, kostěná industrie, ostatní kamenná industrie).

**Keramika.** Kresebná dokumentace je u větších souborů zvolena tak aby podchytila všechny zastoupené typy a varianty. Popis je omezen na uvedení tvaru, úpravu povrchu, rozměr a odkaz na obrázek, s typy a variantami pracujeme až při rozboru a datování.

**Zkratky:** zl. zlomek, střep; ovr. výzdoba; o okraj; h hrdlo; t tělo nádoby; pl plece; vd výduť; sp spodek; d dno. Od nich odvozeny zkratky složené, udávající stupeň dochování nádob či částí (fragmentů), kupř.: 1 zl. o-sp = zlomek, jehož profil sahá od okraje po spodek nádoby. – Rozměry: v. výška, d. délka, š. šířka, dm. průměr. – Povrch (p): p1 leštěný, 2 hlazený, 21 jemně hlazený se stopami přeleštění, či otřel leštění, 25 ledabyle, nerovně hlazený, 20 otřelý, korodovaný, 3 drsný, 31 jemně blátitý, 4 blátitý, 5 dtto prstovaný, 6 dtto špachtlovaný, 7 slámovaný, 8 voštinovaný; p1-7 = hrdlo leštěné, tělo slámované.

**ULOŽ:** M – muzeum; NM – Národní muzeum v Praze; MM Praha – Archeologické oddělení Muzea hl. města Prahy; sb. – sbírka; sb. R – sbírka M Roudnice deponovaná v M Litoměřice; ARÚ – Archeologický ústav AV ČR v Praze; ÚAPPSZČ – Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě (dříve ARÚ Most); ÚÚG – Ústřední ústav geologický, Praha. – **LIT:** Literatura, archivní zprávy.

### 1. BECHLÍN, okr. Litoměřice

**X.** Bez údajů. **Ojedinělý nález ŘIV ?:** Kostěná antropomorfní plastika.

**ULOŽ:** ? – **LIT:** Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 201 (Isolated ?); Neustupný, J. 1956, 31.

### 2. BEZDĚKOV, okr. Louny

**A.** Pískovna při okraji vysoké pravoběžné terasy Ohře nad údolím Trnovanského potoka, ca 40 m na S od silnice Žatec – Trnovany; 240 m n. m.; převýšení: ca 20 m. ZM 25:12-112, koor. 285:87 (1). – **OSÍDLENÍ:** **Sídliště v exponované poloze.** Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV ještě hroby ŠK (ŠK-keramika též v zášypu ŘIV chaty). – **OKOL:** Záchraně akce v l. 1960, 1963 (S. Vencl, E. Neustupný, ARÚ).

**a)** Část **polozemnice** ŘIV (zach. d. 4, hl. 1,9 m) z r. 1960. Keramika: *Koflík* nezdobený; fragm. o-d, *obr. 1: 4.* – *Džbány s ansa lunata:* 1 zl. ansa, *obr. 1: 1.* Dto ? : 1 zl. o-v, *obr. 1: 3.* – *Misa (?) hluboká:* 1 zl. o-t s plastickými lištami, *obr. 1: 2.* – *Zásobní amfora* dvojjuchá, p2-7, v. 685 mm, *obr. 1: 6* (doplněno). – *Zásobní hrnec,* p2-7, v. 740, *obr. 1: 5* (doplněno); x zl. t, p7, *obr. 1: 7.* – Broušená industrie: 1 zl. atyp. – Kostěná industrie: *šídlo.* – Zvířecí kosti.

**ULOŽ:** NM. – **LIT:** Vencl 1962.

**b)** Část **polozemnice** ŘIV čtvercového půdorysu, beze stop po vnitřní kúlové konstrukci (d. stěn ca 4,5 m, hl. 80 cm) z r. 1963. Zhruba uprostřed podlahy ohniště, v rozích dvě jámy. Ker., BI, ŠI, KoI, zvířecí kosti; v zášypu též ojedinělé střepy kultury se šňůrovou keramikou. **ULOŽ:** ÚAPPSZČ. – **LIT:** Neustupný 1963a; 1964, 8; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 201 (settlement on high ground with gentle slopes); Holodňák 2006, 147; Ernée et al. 2007, 91.

### 3. BÍLINA, okr. Teplice

**A.** U nového nádraží, ca 300 m na SV od žel. stanice. Průkop pro vodovod vedený mezi Z břehem Bíliny a žel. tratí. – **OSÍDLENÍ:** **Sídliště rovinné.** – **OKOL:** Výzkum 4. 1974 (J. Muška, M. Zápotocký, ARÚ).

**Obj. 5,** polozemnice z d. římské, v jejímž zášypu též ŘIV keramika: *Zásobní hrnce:* 2 zl. o-t, p1-7, o-dm. 140 mm, *obr. 4: 1;* 1 zl. o-t, p21, o-dm. 180, *obr. 4: 2;* 4 zl. t, p7.

**Obj. 6,** polozemnice ŘIV, *obr. 2.* Odkryta Z část pravouhelníkovitého půdorysu s obými rohy, stěny svislé, dno ploché, slabě zvlňžené; délka dochované Z strany ca 3,5 m, při SZ rohu kúlová jáma (průměr 35, hl. 10 cm). Profil objektu na Z stěně průkopu: v hl. 70–80 cm pod souvrstvím omíčky a podbrázdí, zahlouben do sprašového podloží. Výplň obj.: svrchu hnědočerná, sypká, ve spodní třetině promíšená spraš čili bloky čisté spraše; hl. od povrchu ca 180 cm. Keramika:

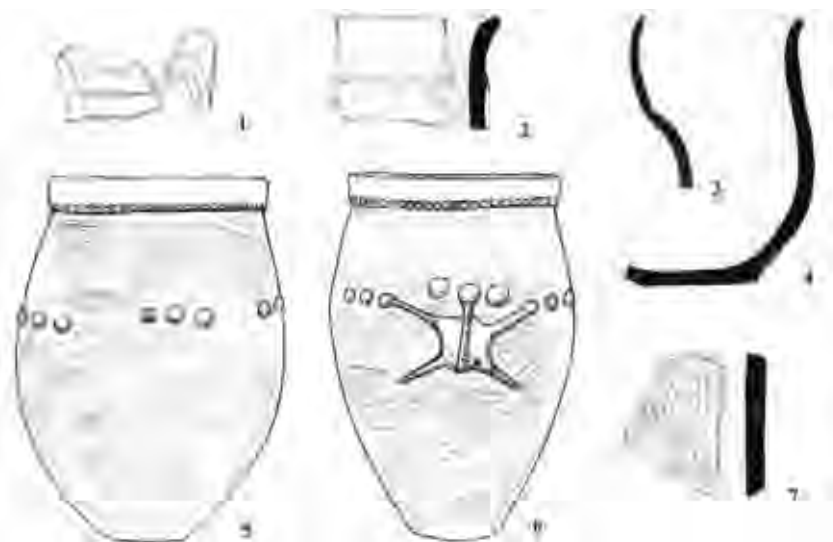
*Džbány/koflíky:* Část, p21, o-dm. 130 mm, *obr. 3: 8;* 1 zl. h s kořenem páskového ucha, p2, *obr. 3: 9;* 1 zl. páskového ucha (ansa?), š. ucha 40, p2.

*Misy:* 2 zl. o-t, tunelovité ucho, p2, *obr. 3: 1;* 1 zl. o, p2, *obr. 3: 2;* 1 zl. o, p21, *obr. 3: 3;* 3 zl. o-sp, kořen páskového ucha, p21, o-dm. 260 mm, *obr. 3: 4;* 1 zl. výduť oblé lomené, p2, dm. 130 mm, *obr. 3: 5.*

*Amfora zásobní:* 3 zl. h-vd, p21-7, *obr. 4: 8.*

*Zásobní hrnce:* S hladkou okrajovou lištou: 1 zl. o-t, lišta odsazena žlábkovitou rýhou, p2, o-dm. 200 mm, *obr. 4: 3;* 1 zl. o-pl, p25, o-dm. 280 mm, *obr. 4: 4;* 1 zl. o-t, p2-25, o-dm. 300 mm, *obr. 3: 5.* – S okrajovou lištou prstovanou: 2 zl. o-t, p2, o-dm. 240 mm, *obr. 4: 7.* – *Typ ?:* 1 zl. h-pl, okraj odsazený úzkou lištou, p2, *obr. 3: 10;* 1 zl. t., jazykovitý pupek, p21, *obr. 3: 11;* 4 zl. sp-d, p7, *obr. 4: 9,* 10. Ca 30 zl. t, p7.

*Tvar ?* Okraje: 7 zl. o-h, p. 1, 2, *obr. 3: 6, 7, 13–15;* 4. 6. – Výduť: 2 zl. t, p. 21, *obr. 3: 12.* – Dna: 7 zl. t-d, *obr. 3: 16–20.* – Atypické: ca 50 zl. t., p. 2, 21. – Intruze z d. římské.



Obr. 1. Bezděkov A. Polozemnice. Keramika (podle Venc 1962). Řivnáčská kultura.  
Abb. 1. Bezděkov A. Grubenhäuser. Keramik (nach Venc 1962). Řivnáč-Kultur.

Broušená industrie. *Nůž/srp* s přímým ostřím a obloukovitým tylem, horní plocha ohlazená, ostatní strany a tyl jen hrubě oštěpané, hornina žlutavá (?), d. 164 mm, obr. 4: 11. – Mazanice: 3 hrušky. – Zvířecí kosti: 3 sáčky (neurčeno).

ULOŽ: ÚAPPSZC. – LIT: Rada 1977, 11; Velínský et al. 1986, 202; Bubeník 1997a, 9.

B. Pískovna dolu Rudíay II v poloze „Büschel“ na ppč. 1562/2, SV od města (poloha: Dobeš et al. 1991, 86, obr. 2: 6). ZM 25:02-323, koor. 427:18. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum v r. 1945 (G. Laube, M Bílina). Ca 100 objektů různých kultur (z neolitu též k. lengyelská a šňůrová).

Obj. 88 – **jáma** kruhového půdorysu, 140 x 100, hl. 65 cm do podloží; z výplně knovízská ker. a ŘIV intruze: *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-v, p21-7, o-dm. 140 mm, obr. 25: 10.

ULOŽ: M Teplice 3871. – LIT: Muška 1990, 24; Zápotocký 1996, 405.

#### 4. BLŠANY u Loun, okr. Louny

A. „Na kameni“ (též „Prašný vrch“, „Pod strání“). Mrázkova pískovna na ppč. 160, 166/1. Plochá nevýrazná ostrožna (štěrkopísková terasa) na levém břehu Smolnického potoka. 210 m n. m.; převýšení: ca 15 m. ZM 25:12-122, koor. 88-91:228-222. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Vzdálenost mezi ŘIV polozemnicí a únětickými jamami s ŘIV intruzí činí 80–120 m, zdá se proto, že ŘIV osídlení zde mělo ráz rozptýlených usedlostí. Polykulturní lokalita, z neolitu kromě ŘIV ještě KKA (sídl. ?/ a hrob), ŠK (hroby). – OKOL: Záchraně akce a výzkumy v 50.–60. letech 20. stol. (M Louny, ARÚ, ARÚ Most).

**Polozemnice** ŘIV, na profilu d. 4 m, hl. 55 cm od úrovně skrývky. Při očišťování řezu a v sesuté výplni pod profilem: hladké, tvrdé pálené zlomky z *hrnků*, jeden téměř *hmoždířovitého* tvaru, několik zl. *slámovaných*, 1 zl. s *textilními* otisky, 1 zl. o. zdobený, patrně KKA. **Jáma** ŘIV s vanovitým dnem, max. š. 220, š. dna 180, hl. 70 cm. Keramika: *Mísa*: 1 zl. o-t, p21, pův. v. ca 90, obr. 24: 7. – *Koflík*: část o-t, p21, pův. v. ca 120 mm, obr. 24: 6. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-pl, p2, obr. 24: 8. 2 zl. t, p7. – *Atypické zlomky*, MA, KA – odštěpek žilného křemene.

**Intruze** sídlištní keramiky ŘIV v záspy hrobu KKA (v jeho výbavě mj. též ŘIV koflík či jeho imitace) a v únětických jamách č. 10, 12. ULOŽ: M Louny (a, c), ÚAPPSZC (b). – LIT: Pleinerová 1960; Hrala – Šimůnek 1964; Neustupný 1965, 417–418, obr. 10, 11; Pleinerová – Novák 1966, obr. 229; Ehrlich – Pleslová-Štiková 1968, 201, 209 (settlement on high ground with gentle slopes); Dobeš 1998, 134, obr. 2, 5, 6; Pleinerová – Zápotocký 1999, 297; Ernée et al. 2007, 91.

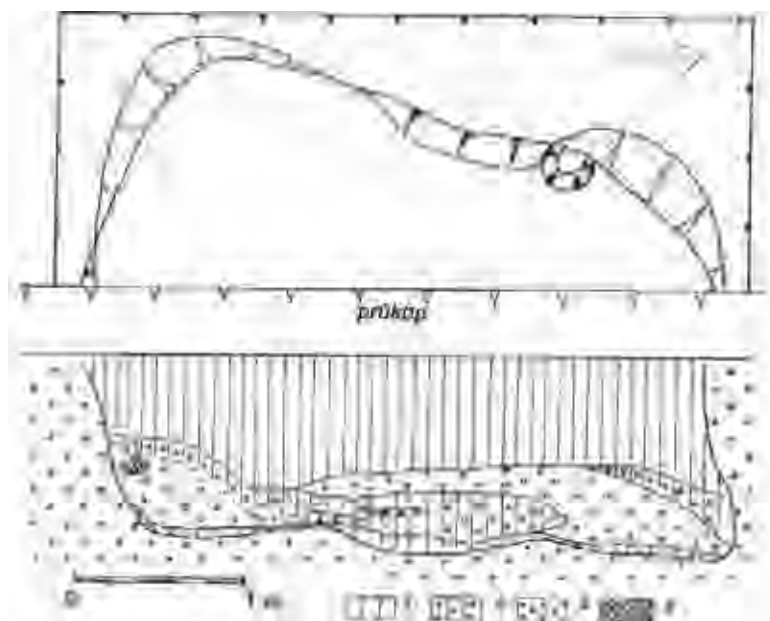
#### 5. BROZANY nad Ohří, okr. Litoměřice

A. Pole „Na středním kuse“ ppč. 651/1, 7-12. Průkopy pro závlahové potrubí na polích mezi Brozany a Brňany. ZM 10:02-43-13, koor. 143:111 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum 4.–5. 1963 (M. Zápotocký, M Litoměřice).

**Ojedinelý nález** ŘIV. Z vybágrované hlíny na 205. metru průkopu I: *Džbán s ansa lunata*: část ucha, p21, obr. 25: 7.

**Ojedinelý nález** BI. Profil obj. 18 na průkopu II; kromě střepů k. jordanovské, únětické a atypických: *Tešlice* slánského typu: tyl odštěpaný, hornina šedo zelená (spilit?), zach. d. 50 mm, obr. 28: 2.

ULOŽ: M Litoměřice 7670, 7743. – LIT: Zápotocký 1975, 196.



Obr. 2. Bílina A. Obj. 6, polozemnice: půdorys a profil. 1 hnědočerná, 2 dtto promíšená spraš, 3 žlutohnědá písčitá spraš, 4 kámen. Řivnáčská kultura. Kresba J. Muška.

Abb. 2. Bílina A. Obj. 6, Grubenhaus: Grundriss und Profil. 1 braunschwarz, 2 dtto. vermischt mit Löss, 3 gelbbraun sandiger Löss, 4 Stein. Řivnáč-Kultur.

#### 6. BŘEZNO, okr. Louny

A. „Na šachtách“. Nízká ostrožna vybíhající do inundace Ohře na Z od obce, protnutá žel. tratí Louny – Postoloprty a zčásti zničená stavbou silnice. Fortifikace: příčný val s příkopem a na S straně patrně palisáda, obě pravěkého stáří (podle *Smrž 1992*, 90 ze starší d. bronzové a z d. halštatské). 195 m n. m., převýšení ca 5–10 m. ZM 12-12-02, koord. 032:056 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV (?) ještě KKA (sídl.?). – OKOL: Plošný odkryv v l. 1987–1989 (B. Štauber, J. Štauberová, M Louny).

**Sídlíštní vrstva ŘIV ?** (resp. „střední eneolit“) a KKA: ker., BI.

ULOŽ: M Louny; ÚAPPSZČ. – LIT: *Štauber – Štauberová 1992*; *Smrž 1992*, 90, obr. 2: 1 (mapa), 3: 2 (plán); *Sklenář 1992*, 30 (první zpráva o lokalitě z l. 1839–1840); *Zápotočský 2000*, 171, Abb. 55; *Čtverák et al. 2003*, 47.

B. Cukrovar Z od obce (v lit. jako Postoloprty), na pravobřežní terase Ohře, podle Woldřicha „von drei Seiten vom Egerflusse umgebene Hochplateau“; kat. č. 382, 190 m n. m.; převýšení: ca 5 m. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. – OKOL: Rozšiřování a přestavba cukrovaru v r. 1890.

**Ojedinělý nález ŘIV:** *Džbán s ansa lunata*: ansa.

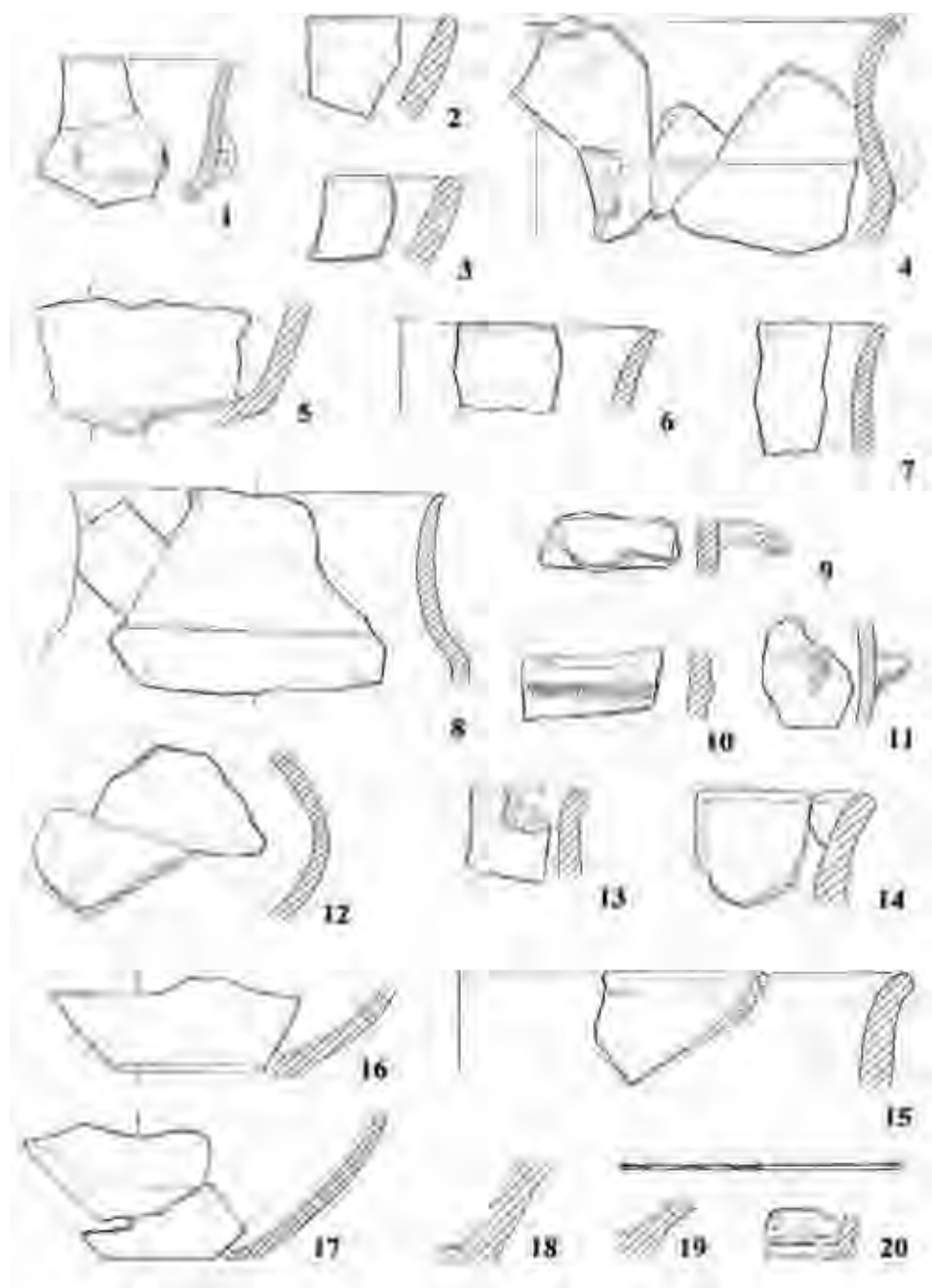
ULOŽ: ? – LIT: *Woldřich 1893*, 32, Abb. 36c; *Piř 1899*, 212; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 205 (settlement on high ground with gentle slopes).

C. Pole V od obce. Východní část areálu zkoumaného expedicí ARÚ, plocha při soutoku bezejmenné vodoteče s Ohří, 115 m na J od okraje její pravobřežní terasy. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**; jediný ŘIV obj. na ca 8 ha zkoumané plochy. – OKOL: Výzkum v r. 1972, I. Pleinerová, ARÚ.

Obj. 90 – **polozemnice** ŘIV čtvercového půdorysu, 425 x 425 m, hl. 20 cm od úrovně skřívky. Ploché dno, kúlová konstrukce – rohové kúly a drobné kúly stěn, v JZ části okrouhlé ohniště 75 x 70 cm s kameny.

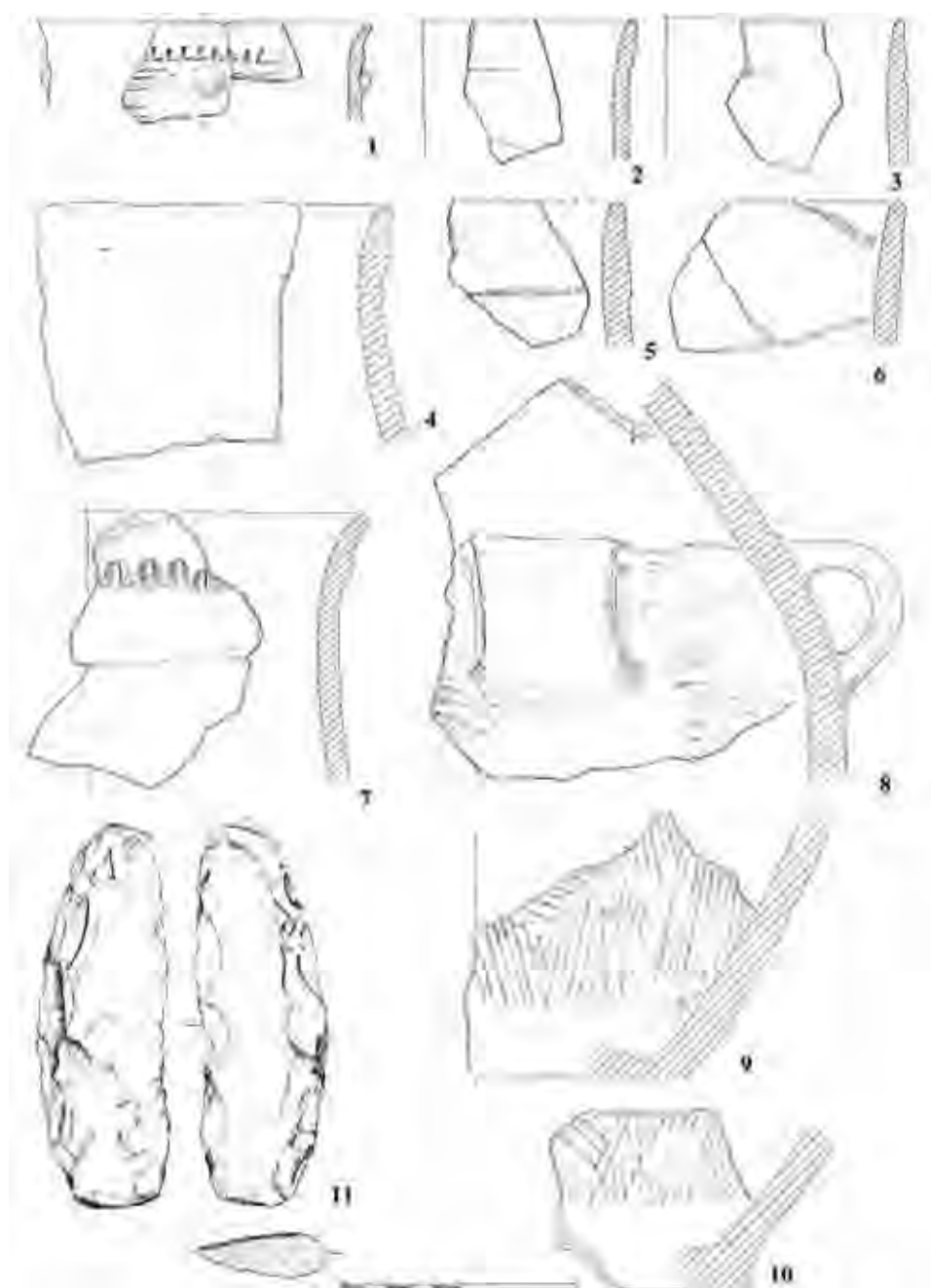
Keramika (204 zl.), identifikované tvary (*obr. 5: 2–9, 12–15*): *džbány s ansa lunata*, *hmoždíř*, *mísy* dvou typů, *miska* miniaturní, *anfóra* (?), *zásobní hrnce* několika typů, slámované; 2 zl. dle materiálu a prstencového dna indikující kontakt s KKA, *obr. 5: 10, 11*. – Nekeřamické nálezy. Kostěná industrie (70 ks, z toho 35 ks štěpin a zlomků rázu *polotovaru* či *dílenského odpadu* a 25 ks industrie: plochá *destička/knořtík* s dvojitými otvory *obr. 5: 17*, *šipka* s kuželovitým hrotem a řapem čtvercového průřezu *obr. 5: 18*, parohová „*dýka*“ *obr. 5: 16* a kolekce *drobných nástrojů* (šídla, hroty, hladítka, špachtle). – Pískovcové *brousky* (3 ks), *štipaná industrie* (2 ks).

ULOŽ: ARÚ. – LIT: *Pleinerová – Zápotočský 1999*.



Obr. 3. Bílina A. Obj. 6, polozemnice. Keramika. Řivnáčská kultura. Obr. 2–6, 8, 10, 12–26, 28–35 kresba M. Zápotocký.

Abb. 3. Bílina A. Obj. 6, Grubenhaus. Keramik. Řivnáč-Kultur. Abb. 2–6, 8, 10, 12–26, 28–35 Zeichnungen M. Zápotocký.



Obr. 4. Bílina A. Obj. 6, polozemnice (3–11); objekt 5 z d. římské (1, 2). 1–10 keramika, 11 kámen. Řivnáčská kultura.

Abb. 4. Bílina A. Obj. 6, Grubenhaus (3–11); Objekt 5 aus der Römerzeit (1, 2). 1–10 Keramik, 11 Stein. Řivnáč-Kultur.

## 7. BUDYNĚ nad Ohří, okr. Litoměřice

A. Poloha „Na závrači“. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Hmoždíř* s ansa lunata, na vnitřní straně ansa žebra, p1, zach. v. 154 mm, obr. 27: 3. ULOŽ: M Budyně n. O. 757 (st. č. 11, viz též Hostěnice). – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 201.

## 8. ČESKÉ KOPISTY, okr. Litoměřice

A. U školy, plocha labské terasy. – OKOL: Při hloubení průkopu, sběr p. Houza 6. 1958. **Ojedinelý nález** BAD: *Čerpák* kónický s plochým dnem (část), ucho odlomeno, p21, v. 56 mm, obr. 24: 5.

ULOŽ: M Litoměřice 7542. – LIT: *Zápotocký 1975*, 198.

## /DĚČÍN, okr. Děčín/

Stoličný vrch (Quaderberg). Údajně ŘIV výšinné sídliště (*Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 201: hilltop settlement; k nálezům *Hantschel 1897*, 233–234; *Piř 1899*, 214; NM; negativní zjištění *Zápotocký 1977*, 537).

## 9. DOBROMĚŘICE, okr. Louny

A. Pískovna p. Hajšla, ppč. 78/1. ZM 10:12-12-02, koor. 462:206 (3). **Ojedinelý nález** ŘIV bez údajů.

ULOŽ: M Louny. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202.

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** ŘIV bez údajů.

ULOŽ: M Louny. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202 (Isolated).

## 10. DOBRŘÍČANY, okr. Louny

A. „Na hlince“ („Am Tonwerke“, „Zámeček“), pole ppč. 70/1 na S od obce, mezi okrajem vysoké terasy potoka Blišanky (ca 1 km před soutokem s Ohří) a silnicí, porušené na S straně hliníkem na kaolin. Terasa zde vyběhá do potoční nivy krátkým ostrohem, přičemž osídlení, doložené sběry i nálezy v hliníku, zabíralo ostroh i jeho široké předpolí. 210 m n. m.; převýšení: ca 10 m. ZM 10:02-11-15, koor. 141:295 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídliště v exponované poloze**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV ještě JORD, ŠK a eneolit (neurč.). – OKOL: V hliníku výzkumy ve 30. a 50. letech 20. stol. (M Žatec; R. Pleiner, ARÚ), četné sběry.

**Polozemnice** (?) ŘIV. Podle skici profilu zde odkryta část jámového objektu se svislou stěnou a plochým dnem, který údajně zčásti překryl hrob starší fáze ŠK.

Keramika: *Misa* dvojkónická s rozevřeným hrdlem, v. 88 mm. – *Děbán* s ansa lunata; zl. ansa. – *Zásobní hrnce*: zlomky s prstovanou okrajovou lištou. – Broušená industrie: zl. *dlátka*. – Kostěná industrie: zl. *dlátka*.

ULOŽ: M Žatec 2149. – LIT: *Streit 1939*, 118; *Pleiner 1958*, obr. 1 (poloha); *Mašek 1960a*, 76; *Buchvaldek 1967*, 110 (pochybuje o údajné stratigrafii, podle níž by ŘIV jáma byla mladší než hrob ŠK); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202; *Venci 1965*, 12; *Bubeník 1988a*, 129; *Holodník 2006*, 171.

## 11. DOBRŘÍŇ, okr. Litoměřice

A. Abelesova cihelna na S okraji obce, ppč. 540. ZM 10:02-43-20, koor. 291:216 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné** ŘIV. – OKOL: Mezi nálezy zachráněnými zde prof. Č. Zahálkou v 80.–90. letech 19. stol. též ŘIV střepy.

Keramika: *Koflík*, p21, obr. 25: 1. – *Mísy*: 1 zl. o-t, p21, o-dm. 300, obr. 25: 2; 1 zl. o-d, p21, o-dm 26 cm, obr. 25: 3. – *Zásobní hrnce*: 3 zl. t, p7.

ULOŽ: M Budyně n. O., sb. Roudnice, neinv. – LIT: *Vařeka – Pijfl 1943*; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202.

## 12. DOLÁNKY, okr. Louny

A. Vrch „Rubín“. Čedičová kupa s plochým vrcholem oble lichoběžníkového půdorysu, dominující údolí Doláneckého potoka. Vrch zčásti porušen kamenolomy a hliníky, v 19. stol. povrch překopáván při hledání kostí na spodium. Fortifikace: valy na V, Z a J straně datovány do mladšího pravěku, podle Z. *Smrže* (1991, 66) vrch mohl být ohrazen již v průběhu eneolitu. Plocha ca 1 ha (vrcholová plošina ca 0,65 ha); 352 m n. m.; převýšení: ca 50–70 m. ZM 25:12-113, koor. 346:181 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídliště výšinné**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě BAD, ŘIV a KKA ještě JORD, KNP, ŠK (Bi-ojed.), ZP (hrob?); raně středověké hradiště. – OKOL: Výzkumy v l. 1934–1938 (H. Preidel, M. Chomutov), 1970–1972 (V. Kruta, ARÚ Most), v l. 1984–1991 na předpolí hradiště (J. Bubeník, ARÚ); četné sběry již od 19. stol., v r. 1955 (N. Mašek, ARÚ Most) a 1966 (J. Fröhlich, M. Písek).

Z polykulturní **sídlištní vrstvy** a četných sběrů: *Konvice* BAD s kanelovaným tělem a oblym dnem (v. 92 mm, obr. 33: 10). – ŘIV keramika: zlomky z *koflíků bernburského typu*, *mís s rozevřeným hrdlem* a žeběrky na vnitřní straně okraje, *misek lublaňského typu* zdobených rytím, vpichy, šňůrou, *hmoždíř*. – KKA keramika: početná kolekce zdobených tvarů.

ULOŽ: NM, ÚAPPSZČ, M Chomutov, Podbořany, Teplice, Žatec, NHM Wien. – LIT: *Piř 1899*, 215; *Stocký 1926*, 171, 179, tab. 106: 32–45, 48–50; *Preidel 1937*; *Novotný 1955*, 10 (zlomky mís lublaňského typu); *Zápotocký 1960*, 56; *Hájek 1968*, 20; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202, 210 (hilltop settlement); *Fröhlich 1969*, 28; *Pleslová-Štiková 1972*, 107; *Koutecký et al. 1980*, 203; *Bubeník 1988*, 179–184 (plán); *Smrž 1992*, 90, obr. 2: 5, 3: 5; *1995*, 48, obr. 3: 8/9; 19: 3; *Černá – Ondráčková 1996*, 55–67 (evidují zde pouze JORD, KKA, ŠK, ZP); *Dobeš 1993*, 571; *1997*, 77; *1998*, 143; *Zápotocký 2000*, 172, Abb. 47; *Čtverák et al. 2003*, 67; *Bubeník 1987*, 40; *1989*, 37.

B. JV a V předpolí Rubína, ppč. 337, 347, 352; ZM 12-11-17, koor. 392:72 (1), ca 330 m n. m. – OKOL: **Sídliště rovinné**. Sondáž v l. 1984–1987 (J. Bubeník, ARÚ).

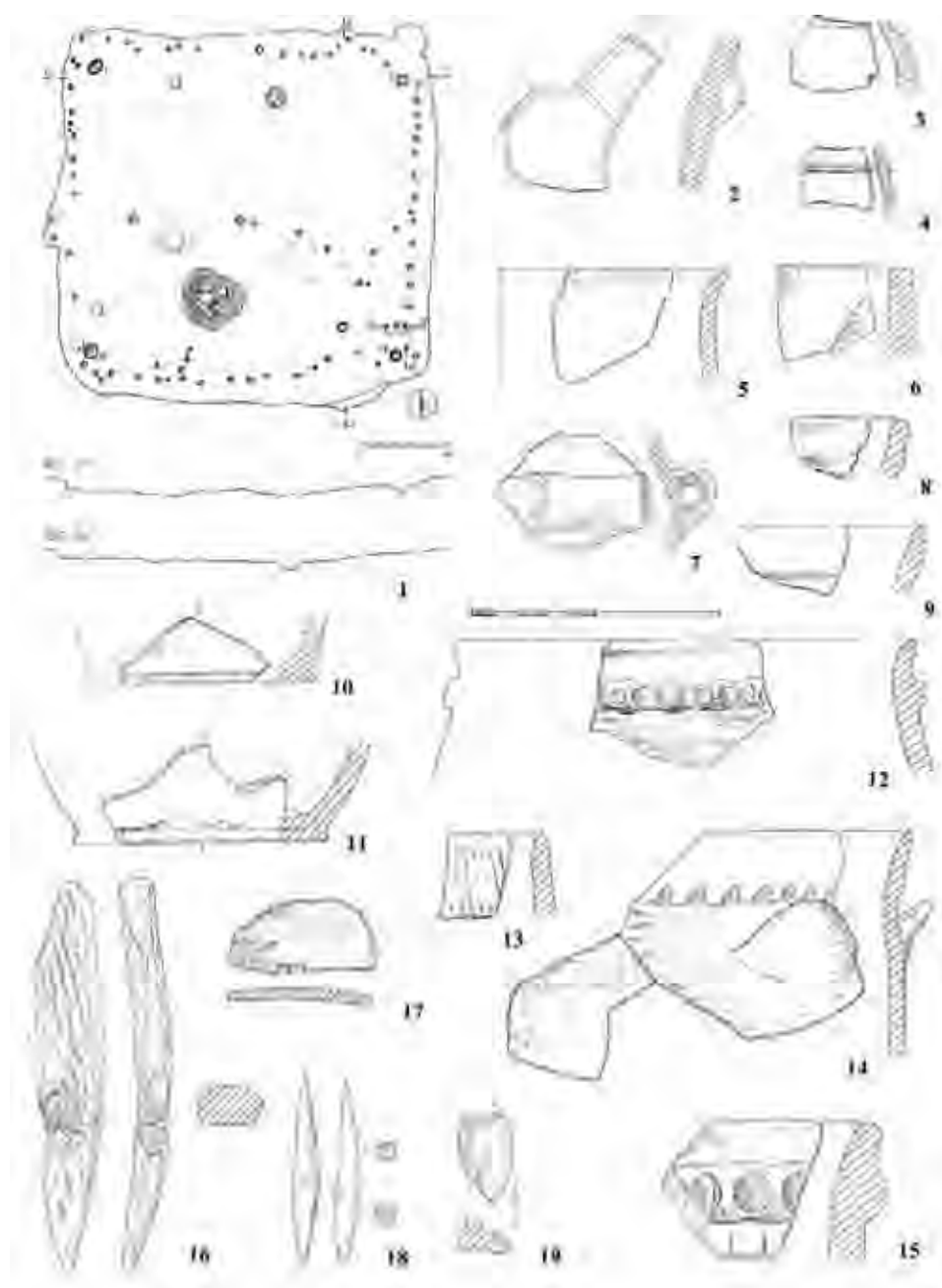
Výzkum v r. 1984: V sondě zjištěno souvrství, kromě objektů z hradištního období též stopy eneol. osídlení (KNP, ŘIV, ŠK).

Výzkum v r. 1985: V západní části sondy zachycena situace zavalená basaltovými kameny, patrně z doby bronzové či eneolitu; kromě ŘIV též střepy KKA a ŠK.

Výzkum v r. 1986: V sondě I, téměř nad podloží, eneolitický objekt. Z **kulturní vrstvy**, do níž byly zapuštěny hradištní objekty, též ker. ŘIV a KKA.

Výzkum v r. 1987: Ze skrývky blíže neurčené eneolitické nálezy.

ULOŽ: ARÚ. – LIT: *Bubeník 1987*; *1989*; *1995*; *1997a*, 16; *1997b*.



Obr. 5. Březno C. Obj. 90, polozemnice. 1 půdorys a profily objektu, 2–15, 19 keramika, 16 paroh, 17–18 kost. Řivnáčská kultura.

Abb. 5. Březno C. Obj. 90, Grubenhaus. 1 Grundriss und Profile des Objekts, 2–15, 19 Keramik, 16 Geweih, 17–18 Knochen. Řivnáč-Kultur.

## 13. DOLNÍ JIRETÍN, okr. Most

A. Naleziště 3 (podle *Preidel 1934*, 138, mapa), okraje důlních propadlin v oblasti dolu Quido III. – OSÍDLENÍ: **Pobřežní sídliště** na V straně Komoňanského jezera. – OKOL: Sběry a sondáže z l. 1925–1932.

Z **kulturní vrstvy** a ojediněle. Soubor artefaktů, kromě keramiky, BI a ŠI též zbytky dřev. Podle soupisu H. Preidla, doplněného fotografiemi 23 nádob a střepů (výběr na *obr. 6*) jde o BAD a ŘIV keramiku, mezi níž lze podle nepřilíš zřetelných snímků rozlišit následující tvary:

*Čerpáky* s plochým, oblým a oble hrotitým dnem (*obr. 6: 4–7*).

*Mísy* s nízkým prohnutým či válcovitým hrdlem (*obr. 6: 9, 10*), s nízkým prohnutým hrdlem, výčnělky na okraji a nožkovitě odsazeným dnem (*obr. 6: 11*), oble kónické s jazykovitým svisle provrtaným pupkem (*obr. 6: 12*).

*Amfóra* tříuchá s výraznou výdutí (*obr. 6: 16*).

*Hrnce* vejčité s protilehlými svisle provrtanými jazykovitými pupky pod okrajem (*obr. 6: 13*), oble kónické (*obr. 6: 14, 15*), dtto s krátce rozevřeným okrajem (*obr. 6: 17*).

Keramika je vcelku nezdobená, kromě výčnělků na okraji mísy *obr. 6: 11* a střepu se šikmo šrafovaným rytým trojúhelníkem *obr. 6: 8* je uváděn ještě střep *koflíku s převýšeným uchem* a svisle rýhovaným tělem, střep se šikmo přesekávaným okrajem, *dvojkónická mísa* s pupky na výdutí a střep s řádkem kolků (*Preidel 1934*, Taf. 6: 7, 8, 10, 15). Podaný výčet tvarů není úplný, nález vyžaduje řádné vyhodnocení.

ULOŽ: M Most. – LIT: *Kučera 1932/1933*, 16; *Preidel 1934*, 138–143, Abb. 5, Taf. 6.

## 14. DOLNÍ ZÁLEZLY, okr. Ústí n. Labem

A. „Fuchsberg“ (též „Schieferberg“), 358 m n. m. Úpatí vrchu nad levým břehem Labe. – OSÍDLENÍ: **Sídliště v exponované poloze**. Podle *J. Kerna (1925)* výšinné sídliště, podle *M. Dobeše (1993)* jde nejspíše o „sídliště založené pod úpatím Fuchsbergu při labském břehu“. Pro výšinný ráz mluví odhadované převýšení 10–15 m nad hladinou řeky (před sedimentací nivních náplavů). Monokulturní lokalita (?), KKA+ŘIV. Fortifikace nezjištěna. – OKOL: Při stavbě železniční tratě Praha – Děčín kolem r. 1880, během níž proto úpatí vrchu; sběry J. V. Deichmüllera ca 1880. Ca 150 m n. m.; převýšení: ca 10–15 m.

Deichmüllerův popis naleziště hovoří o **kulturní vrstvě** nevelkého rozsahu a o četných nálezech; není vyloučeno, že zde mohl být narušen jen jeden větší objekt, snad **polozemnice** (?) rozměry podobná lovosické polozemnici KKA („Der Schieferberg ist eine riesige, natürliche Basalthalde, deren Fuss z. Th. durch die Eisenbahn ... durchschnitten wird. Dicht am oberen Rande des so gebildeten Einschnittes zieht sich eine dunkel gefärbte, etwa 60 cm mächtige Schicht von geringer Ausdehnung hin, deren genaue Untersuchung eines ausserordentlichen Reichtum an Gefässscherben, Thierknochen, Holzkohlen etc. ergab.“). Kulturní vrstva v. ca 60 cm, mezi nálezy dominuje keramika KKA, s ŘIV lze spojovat *střepe se slámovaným povrchem* a ostří *spilítové sekery*.

ULOŽ: M Dresden. – LIT: *Deichmüller 1881*; *Pič 1899*, 219; *Kern 1925*, Abb. 7 (mapa); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202, 210 (settlement without designation of Řivnáč culture ?); *Dobeš 1993*.

## 15. DRAHONICE, okr. Chomutov

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV bez bližších údajů.

ULOŽ: M Kadaň. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202 (Isolated ?).

## 16. DŘÍNOV, okr. Most

A. Jezerní louka, ca 350–600 m východně od J okraje býv. obce. – OSÍDLENÍ: Polykulturní **pobřežní sídliště** na Z straně býv. Komoňanského jezera. Z eneolitu zde kromě BAD a ŘIV (?) ještě KNP, ŠK. „Terén zde vytvářel poměrně dlouhý a úzký poloostrov vyčnívající do jezera. Zjištěné pravěké osídlení se vázalo právě na blízkost jižního břehu tohoto poloostrova.“ (*Neustupný 1985*, 59) – OKOL: Výzkumy v l. 1957–1965, ARÚ Most (E. Neustupný).

**Kulturní vrstva a ojedinělé nálezy**. Ve střepovém materiálu zastoupené tvary:

*Čerpák* kónický s plochým dnem, v. 62 mm a zlomky uch čerpáků, *obr. 7: 2–4*.

*Mísy* kónické, hluboké, s okrajem oblým nebo rovně seříznutým, *obr. 7: 1, 5, 10*.

*Hrnce* (a) soudkovité, *obr. 7: 6, 8*; (b) s lištovitě zesíleným okrajem, *obr. 7: 9*, s řádkem jazykovitých pupků na podhrdli; obě formy s okrajem rovně seříznutým. Povrch nádob je převážně hlazený, nerovný, rozpraskaný, též s příškvarky; stopy *slámování* nese okraj soudkovitého hrnce *obr. 7: 6*.

*Přeslen* diskovitý, dm. 56 mm, *obr. 7: 7*.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Neustupný 1985*.

## 17. DUCHCOV, okr. Teplice ?

X. Bez údajů. **Ojedinělé nálezy** ŘIV, KKA: *Zásobní hrnce*: 5 zl. t z různých nádob, p7. – KKA: 1 zl. h, orn. šňůrové půlobloučky šikmo šrafované, p2, *obr. 26: 15*.

ULOŽ: M Teplice (sb. Duchcov) B 136-67/85, B 136-69/85. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202 (Isolated ?); *Budinský 1978*, 58; *Rusó 1990*, 38, 72.

## 18. ERVĚNICE, okr. Most

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV: *Ansa lunata*.

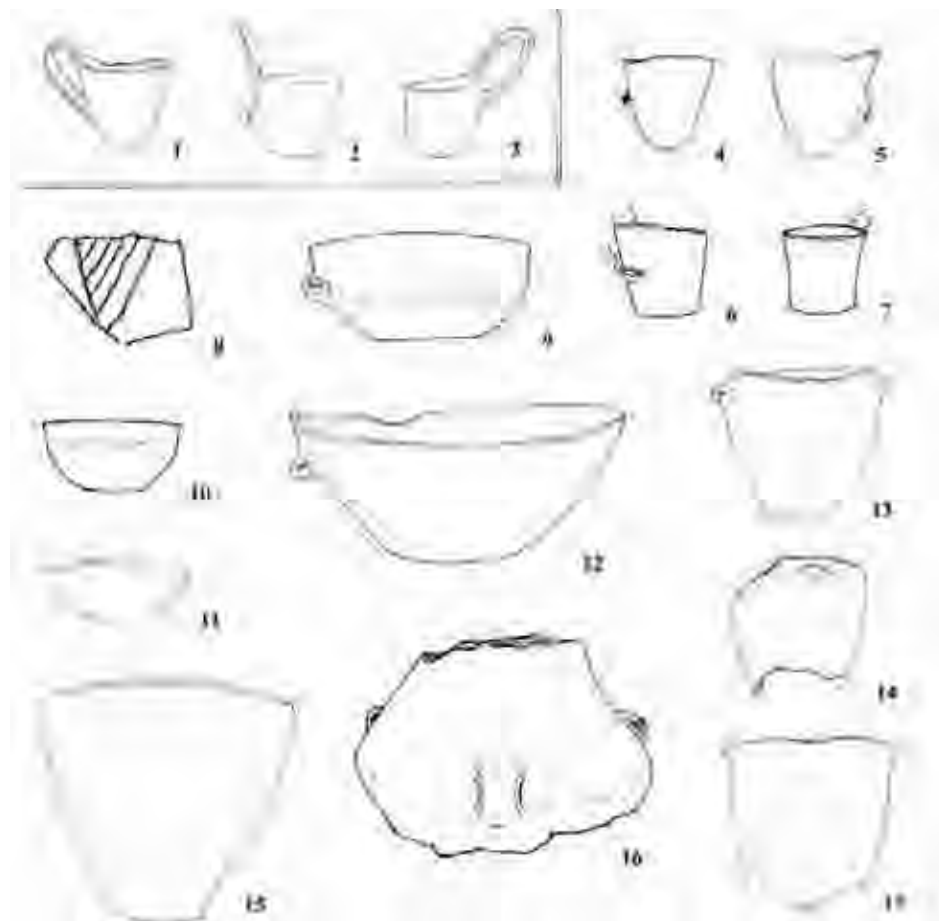
ULOŽ: NM 18409 (sb. Löbl).

## 19. HOLEDEČ, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV: *Miska lublaňského typu* (část), orn. rýhy, lomená klikatka.

ULOŽ: M Chomutov 1774/2 (sb. Günzel, Teplice). – LIT: *Novotný 1955*, 10; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 202; *Černá – Ondráčková 1996*, 42 (jako „pravěk“).





Obr. 6. Komořanské jezero. 1–3 Komořany A; 4–17 Dolní Jiřetín A. Keramika (podle *Preidel 1936*, Abb. 4, 5, Taf. 6). Badenská kultura.

Abb. 6. Komořany-See. 1–3 Komořany A; 4–17 Dolní Jiřetín A. Keramik (nach *Preidel 1936*, Abb. 4, 5, Taf. 6). Badener Kultur.

20. HOSTĚNICE, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** BAD: Čerpák s oblým dnem, převýšené ucho odlomeno, p21, v. 67 mm, obr. 24: 2.

ULOŽ: M. Budyně 759 (st. č. 1). – LIT: archiv ARÚ; podle inv. záznamu ale nalezen při rozhraní katastrů Budyně a Roudníčku (*Zápotocký 1960*, 55, jako Budyně n. O.).

21. HOSTOMICE, okr. Teplice

A. „GZ“ – Gemeindeziegelei? – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**?. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-t, p2-7, zach. v. 205 mm, obr. 25: 9.

ULOŽ: M Teplice st. dep. č. 243-251.

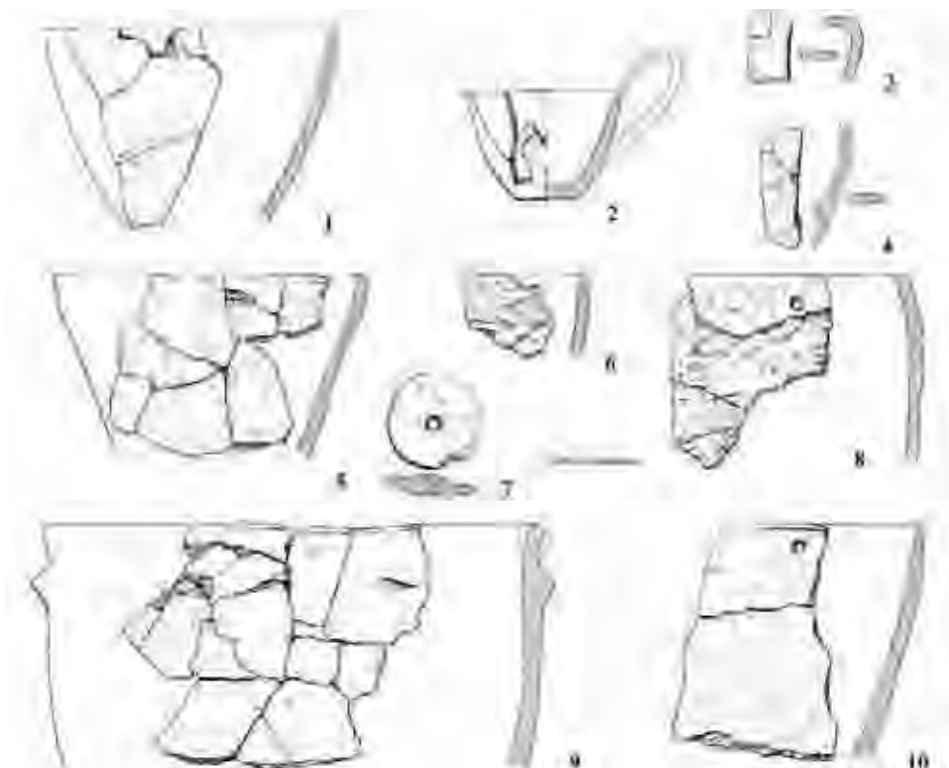
22. HRADIŠTĚ, okr. Teplice

A. Pole ppč. 412 (Rittigovo). ZM 25:02-324, koor. 170:160 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**. – OKOL: Výzkum M Teplice 1934–1936.

**Jáma 3**. Kromě keramiky z mladší d. bronzové též 3 zl. ŘIV. *Zásobní hrnce*: 1 zl. o, orn. řádek sloupkovitých kolků, p2, obr. 25: 4.

1 zl. t, jazykovitý pupek, p4-blátitý, obr. 25: 5. 1 zl. t, p7, obr. 25: 6.

ULOŽ: M Teplice př. č. 14-195 až 197/74. – LIT: *Budinský 1978*, 80, jako ŘIV zde označeny též jámy č. 1, 4 (nejisté).



Obr. 7. Komořanské jezero. Dřínov A. Keramika (podle Neustupný 1985, obr. 9, 10). Badenská kultura.  
Abb. 7. Komořany-See. Dřínov A. Keramik (nach Neustupný 1985, Abb. 9, 10). Badener Kultur.

23. CHOMUTOV, okr. Chomutov

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález ŘIV** bez bližších údajů.

ULOŽ: M Wien. – LIT: Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 202.

24. JENIŠŮV ÚJEZD, okr. Teplice

A. Důl Mír, stěna jámy. ZM 02-323, koord. 224:45. – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**. – OKOL: Výzkum ARÚ Most.

**Jáma ŘIV** (část).

ULOŽ: ÚAPPSZČ bez př. č., nezpracováno. – LIT: Koutecký 1987.

25. JEVINĚVES, okr. Mělník

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález ŘIV**: *Amfora zásobnicová tříuchá*: okraj a hrdlo olámané, ucha masivní, pásková, p2, zach. v. 290 mm, obr. 25: 11.

ULOŽ: V r. 1966 v místní škole.

26. KAMENNÁ VODA, okr. Most

A. Sev. od obce, lom na křemenc. ZM 25:02-343, koor. 46:330 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídliště rovinné**? – OKOL: Výzkum ARÚ Most. Polozemnice ŘIV ? („zbytek střešněneolitické chaty“).

ULOŽ: ARÚ Most př. č. 107/65-1-8 (do M Teplice). – LIT: Neustupný 1966, 16; Koutecký et al. 1980, 103.

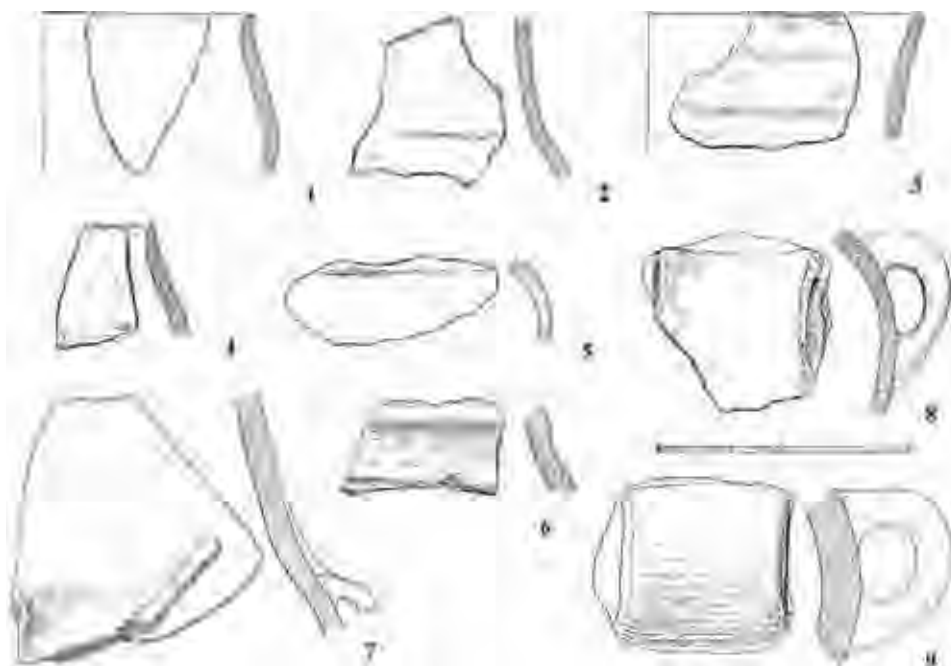
27. KEBLICE – okolí, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález BAD**: *Čerpák* s oble hrotitým dnem, vysoké ucho odlomeno, p2, v. 58 mm, obr. 24: 1.

ULOŽ: V r. 1966 ve sbírce p. Jaroše v Keblicích.

28. KOMOŘANY, okr. Most

A. Naleziště 6 (podle Preidel 1934, 16, mapa). Důl Germania. – OSÍDLENÍ: Polykulturní **pobřežní sídliště** na J straně Komořanského jezera; z eneolitu zde kromě BAD a ŘIV (?) ještě KNP. – OKOL: **Ojedinelé nálezy** z r. 1891.



Obr. 8. Křesín A. Jámový objekt (?). Keramika. Řivnáčská kultura.  
 Abb. 8. Křesín A. Grubenobjekt (?). Keramik. Řivnáč-Kultur.

*Čerpáky*: Kónicky rozevřeny s plochým dnem, v. 65 mm, obr. 6: 1. Dtto, ucho chybí, v. 60 mm, obr. 6: 2. S oblým dnem a páskovým uchem, v. 55 mm, obr. 6: 3.

*Nálevkový pohárek* s měkkým profilem, v. 100 mm.

ULOŽ: M Most. – LIT: *Preidel 1934*, 16, Taf. 4: 13; 5: 1, 16–18.

#### 29. KONOBRŽE, okr. Most

A. Poloha U bunkru, velmi mírný sprašový svah (1°) ca 150 m od bezejmenné vodoteče. ZM 25:02-341, koor. 33:379 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum ARÚ Most 1991 (M. Dobeš).

**Polozemnice** ŘIV o rozm. 390 x 370 cm, hl. 10 cm od úrovně skřívky, beze stop po vnitřní kúlové konstrukci (nepubl.).

**Intruze** ŘIV v záspy hrobu ŠK: *Děbán s ansa lunata*: 1 zl. ansa. Typ?: 1 zl. t, p7, 3 zl. t.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Dobeš 1995b*, 139; *Dobeš – Buchvaldek 1993*, 203, obr. 5: 3, 4; *Ernée et al. 2007*, 93.

#### 30. KŘESÍN, okr. Litoměřice

A. Pole ppč. 183, 184 mezi školou a hřbitovem, při okraji levobřežní terasy Ohře. ZM 25:02-433, koor. 1:36 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Při odkopávání ornice zachyceno „sídlíště, kde nalezeno bylo mnoho střeptů“; 10. 1. 1926 předáno do M Li-bochovice.

Patrně z jednoho **obj.** ŘIV: *Mísy* obr. 8: 1, 4, p21. – *Amfory?* obr. 8: 2, 5, 6, p2, 21. – *Zásobní amfory* s uchy na výduti obr. 8: 7–9, p2, 3. – *Zásobní hrnce* obr. 8: 3, p2, o-dm ca 45 cm. 3 zl. t, p7. 5 zl. t, p8. *Tvar?*: 55 zl. t, p21, 7, 8.

ULOŽ: M Litoměřice 8062-8094. – LIT: *Křenek s. d.*, 60-1; *Zápotocký 1965*, 329 (poloha); *Blažek – Kotyza 1990*, 19.

#### 31. KUČLÍN, okr. Teplice

A. „Horka“. Široce jazykovitá ostrožna ca 350 x 200 m v meandru potoka Syčivky. Fortifikace: palisáda (?), patrně z raného eneolitu. Plocha ca 7 ha; 286 m n. m.; převýšení: ca 30 m. ZM 25:02-341, koor. 398:262 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV a KKA ještě LGK?, pozd. JORD, KNP?, ŠK (hrob). – OKOL: Sběry, sondáž v r. 1979 (J. Petrlík, J. Muška, M Teplice). Ojedinelé nálezy:

Keramika ŘIV: *Koflík* s trubkovitým uchem, p21, v. 85 mm, obr. 26: 1. – *Zásobní hrnce*: zl. o, t, p7, obr. 26: 2–4, 7. – KKA: 1 zl., p2, obr. 26: 5. – Broušená industrie: *Nůž* – zlomek středověké partie, hornina zelenavě šedá, zach. d. 70 mm, obr. 26: 6. *Teslice slánského typu*: zl. ostří, hornina šedo zelenavá (spilit?), zach. d. 28 mm.

ULOŽ: M Teplice. – LIT: *Dobeš et al. 1991b*, 92 (hrob ŠK); *Petrlík – Zápotocký 1992*, obr. 1, 2, 6; *Zápotocký 2000*, 176, Abb. 45.

## 32. LEDČICE, okr. Mělník

A. „Za humny“. Plochý terasový ostroh na S okraji obce, vymezený mírnými svahy na S, Z a J, ppč. 337. 245 m n. m.; převýšení: ca 10 m. ZM 10:12-21-10, koor. 307:267 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Sběry v 60. letech 20. stol. (K. Žebera, ÚÚG; K. Sklenář, M Mělník). Ojedinelé nálezy:

Keramika ŘIV ? – BI – spilitová *teslice* typu Slánské hory d. 55 mm, ŠI paz. a kvarcovitá.

ULOŽ: M Mělník 9957-61, 15147-8. – LIT: *Sklenář 1982*, 178-9; *1985*, 6.

B. Pískovna na S okraji obce při silnici do Černoučku, ppč. 335, 337 (západně od polohy A). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Při kopání písku, výzkum K. Žebera 25. 5. 1966. Ojedinelé nálezy:

Keramika ŘIV ?: „hrubší“ stěpy.

ULOŽ: M Mělník 9437-41. – LIT: *Sklenář 1973*, 6.

C. Západní konec ostrohu Škarechova (viz Nová Ves), u višňovky. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** ? – OKOL: Sběry v r. 1966 (K. Žebera, ÚÚG). Ojedinelé nálezy:

Keramika ŘIV ?: stěpy, ŠI.

ULOŽ: M Mělník 10240-47. – LIT: *Sklenář 1973*, 9.

## 33. LENEŠICE, okr. Louny

A. Pozemek J. Rotha ppč. 3982/2. ZM 25:12-121, koor. 311:357 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum M Louny 24. 11. 1940 po zřícení stěny sousední pískovny.

**Jáma s depotem keramiky** ŘIV. Objekt obdélníkovitého profilu 1 x 0,8 m, hl. 1 m: „Na dně objeveno asi 20 nádob s měšičkovitými uchy, vesměs ve střepech. Byly naházeny na dně bez jakéhokoliv uspořádání. Ze stěpů rekonstruováno v museu 10 nádob, ostatní jsou neúplné a jejich počet zjištěn jen podle počtu uch. Mnoho stěpů bylo též odneseno dětmi, než bylo započato s průzkumem.“ *Obr. 9: 1-7, 10 – džbány s ansa lunata* inv. č. 2174, 2176, 2173, 2170, 2172, 2175, 2171, 2177; 8, 9 ansa č. 2166.

ULOŽ: M Louny č. 2170-77 (džbány s ansa), 2166 (stěpy). – LIT: V. Kučera, zpráva čj. 317/42 v archivu ARÚ; *Knor 1948*, 45 (s pozn. „je to další nález keramického souboru tohoto typu v kulturních jamách, potvrzující výjimečný a dosud ne plně jasný význam podobných nálezů“); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 203.

X. Bez údajů. **Ojedinelé nálezy** ŘIV: *Džbány s ansa lunata*: 3 zl. uch.

ULOŽ: M Louny 198a-c.

## 34. LEVOUSY, okr. Litoměřice

A. „Na Sancích“. Plochá ostrožna široce jazykovitého tvaru ca 350 x 140–200 m, okraj vysoké pravobřežní terasy Ohře. Na S příkrý svah k řece, na Z a J svahy kratší, spadající do bezvodého údolí, na V ostrožna plynule přechází do náhorní pláně. Fortifikace: starší fáze raně středověkého vnitřního valu, přetínajícího ostrožnu uprostřed, datována do mladší/pozdní d. bronzové, střední a vnější val nezkoumány. – Plocha ca 4,5 ha; 200 m n. m.; převýšení: ca 30 m. ZM 10:02-34-25, koor. 429:3 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV a KKA ještě LGK, KNP; akropole trojdielného raně středověkého hradiště. – OKOL: Výzkum v r. 1967 (Z. Váňa, ARÚ) a četné sběry.

Keramika ŘIV a KKA ze sběrů: větší počet zl. t., p7, *obr. 26: 12*; 1 zl. t. om. KKA, *obr. 26: 11*.

ULOŽ: M Litoměřice. – LIT: *Váňa 1973*, *obr. 1-3; Zápotocký 1989*, *obr. 6; 2000*, 177, *Abb. 45, Taf. 61; Smrž 1995*, 50, *obr. 19: 7*.

## 35. LIBKOVICE, okr. Teplice

X. Bez údajů. **Ojedinelé nálezy** ŘIV bez bližších údajů.

ULOŽ: M Teplice. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 203.

## 36. LIBOČANY u Žatce, okr. Louny

A.: „Prašivý kopec“, „Goldberg“. Pískovna pí. Tiché na vrcholu kopce. Podle informace P. Holodňáka jde „nejspíše o návrší, které se rozkládá asi 1,5 km západně od Libočan, po obou stranách silnice vedoucí na Kadaň“. Ca 240 m n. m. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Při těžbě v pískovně v r. 1926.

**Jáma s depotem keramiky** ŘIV. Podle J. Böhma zde ca 15 *džbánů s ansa lunata* (9 celých, 2 doplněné a další ca 4 džbány ve střepech); v inventáři NM evidováno 9 džbánů, 13 zlomků ansa a 1 zl. okraje hrnce s přesekávanou lištou.

ULOŽ: NM 39808-39830 (v inventáři jako „Žatec“, na nádobách „Libočany“). – LIT: J. Böhm, zpráva čj. 113/29 v archivu ARÚ (jako „Žatec“); *Böhm 1934*, 58, *obr. 50; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 208 (settlement on high ground with gentle slopes; jako „Žatec“); *Bubeník 1988a*, 222, 239; *Holodňák 2006*, 225.

## 37. LIBOCHOVANY, okr. Litoměřice

A. Tříkřížový vrch. ZM 10:02-43-01, koor. 462:265 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. – OKOL: Sběry E. Gattermana.

**Ojedinelé nálezy** ŘIV/ŠK ? : *Miska se zataženým okrajem*: 1 zl. o, orn. pás tří šňůr, p2, *obr. 23: 1*. – BI: *Teslice*, tyl odlomený, hornina světle šedozelenavá (spilit?), p1, místy otřelý, zach. d. 88 mm, *obr. 23: 2*.

ULOŽ: M Litoměřice 6327 (st. č. Gat. 624); sb. Gattermann 14. – LIT: *Gattermann 1930; Zápotocký 1974*, 115.

## 38. LIBOTENICE, okr. Litoměřice

A. Pole ppč. 641 na J od obce. Poloha při okraji prvé nezaplavované terasy Labe, z J ohraničená nevýrazným údolím, dle mapy stabilního katastru z r. 1841 s vodotečí. ZM 10:02-43-14, koor. 326:185 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Průkopy pro závlahové potrubí podél silnice do Hrobců (projekt Vltava VIII), průzkum 12. IV. 1963 (M. Zápotocký, M Litoměřice). Průkopem zde porušeno 5 jámových objektů, z nich 1 ŘIV.



Obr. 9. Lenešice A. Jáma. Keramika (foto archiv ARÚ Praha). Řivnáčská kultura.  
 Abb. 9. Lenešice A. Grube. Keramik (Fotoarchiv des AI Prag). Řivnáč-Kultur.

Obj. 1 – **polozemnice** ŘIV. Na profilu průkopu vrstva hnědočerné hlíny o mocnosti max. 20 cm, táhnoucí se pod ornici po obou stranách průkopu v délce ca 4 m. Keramika z profilu:

*Džbány s ansa lunata*: 1 hrot ansa, 2 zl. páskových uch, p21, obr. 10: 1–3.

*Hmoždír*: 1 zl. t-d, orn. plastická klikatka svrchu vyplněná hlubokými vpichy, p2, d-dm. 25–30 cm, obr. 10: 6.

*Mísa*: tunelovité ucho na výdutí, p21, obr. 10: 8.

*Zásobní hrnce*: s okrajovou lištou, obr. 10: 13–15; dtto bez lišty, obr. 10: 9; dtto, pod okrajem řádek obdélníkových vpichů, obr. 10: 5.

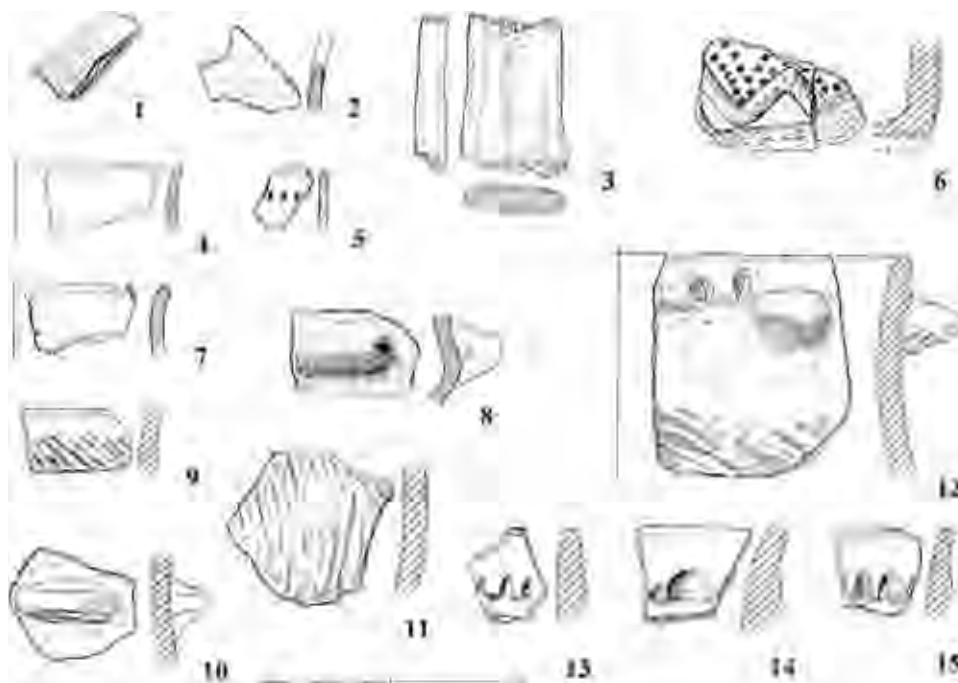
1 zl. h-t, jazykovitý pupek, obr. 10: 10; 37 zl. t, p7.

*Tvar ?*, 5 zl. o, obr. 10: 4, 5, 7.

ULOŽ: M Litoměřice 7311-7336. – LIT: *Zápotocký* 1975, 211.

39. LIPTICE, okr. Teplice

A. SV okraj obce, poloha Za kostelem, ca 350 m VSV od kostela. ZM 25:02-323, koor. 255:136 (1). – OSÍDLNÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum ARÚ Most 4.–5. 1976 (I. Rada). Při skrývce v předpolí dolu Pokrok zjištěno 11 objektů (neolit, hradištní, 1 obj. ŘIV). Obj. 3 – **hliník** ŘIV. Komplex několika jam o celk. rozměru 10 x 9 m, max. hl. 1 m (obr. 11); rozdělen na části A, B, C. V části C zachyceny zbytky „rozmáčené mazanice kry“ (pec?). V části B nalezeny podle I. Rady „vedle řivnáčských střepeů rovněž ve spodních vrstvách zlomky keramiky vypichané. Lze proto usuzovat, že obj. 3 B náležel kultuře vypichané a byl později využit řivnáčskou kulturou, která jej zahrнула do své soustavy hliníků (obj. 3 A, 3 C)“. Keramika:



Obr. 10. Libotenice A. Polozemnice. Keramika. Řivnáčská kultura.  
Abb. 10. Libotenice A. Grubenhäuser. Keramik. Řivnáč-Kultur.

*Děbány s ansa lunata*: 1 rúžek ansa, na vnitřní ploše dvě žebra, p21, obr. 12: 1; dtto bez žeber. Ze dřbánu patrně též: 4 zl. p1, 21, obr. 12: 2-4; 2 zl široce páskových uch, š. 37, 40 mm, p21.

*Hmoždíře*: 1 zl. t-d, p2, d-dm. 180 mm, obr. 12: 5; 1 zl. t-d, p21, d-dm 140 mm, obr. 12: 6.

*Mísa*: 1 zl. o, p25, obr. 12: 11.

*Dvojkónické nádoby – osudí*: 2 zl. t, p2, vd-dm. 220 mm, obr. 12: 7; dtto, výduť oble lomená, p1, vd-dm. 300 mm, obr. 12: 8.

*Zásobní hmce*: (a) Bez okrajové lišty: obr. 12: 13. – (b) Okrajová lišta plochá, hladká: obr. 12: 14, 16; 2 zl. o, p2, obr. 12: 22; 3 zl. o-t, jazykovité pupky (na jednom zlomku dvojice reparačních otvorů); 1 zl. o-dm. 260 mm. – (c) Okrajová lišta plochá, přesekávaná: 1 zl. o-t,

na liště řídké šikmé sloupkovité záseky, p. 2, obr. 12: 18. – (d) Okrajová lišta prohnutá, hladká: 3 zl. o-t, p25-7, o-dm. 240, obr. 12: 21. –

(e) Okrajová lišta prohnutá, nehtovaná či přesekávaná: 1 zl. o, obr. 12: 17; dtto, šikmé záseky, p2, obr. 12: 19. – (f) Okrajová lišta kyjovitá,

hladká: 1 zl. o, p2, obr. 12: 15. (g) Dtto, lišta naspodu nehtovaná: 2 zl. o., p25, obr. 12: 20. – Dna: část (6 zl.) t-d, p. 7, d-dm. 12 mm. –

Zlomky těl: 10 zl. t, p4 – blátitý; 74 zl. t-d, d, p7 – slámovaný, přičemž slámování je většinou výrazné, jednotlivé tahy jsou až žlábkovité.

*Typ ?*: Okraje: 2 zl. o, p1, obr. 12: 9, 10; 5 zl. o, p21, 2. – Ucha pásková: 2 zl., š. 25, 40 mm. – Těla, výduť: 177 zl. t, p21, 2, 3. –

Dna: 16 zl. t-d, obr. 12: 12.

NEOLIT – intruze: 16 zl. k. vypíchané.

Nekeramické nálezy. *Drtidlo*: spodní část (ležák) bočníkovitého tvaru, horní plocha vyhlazená, ostatní strany jen hrubě obité, hornina:

železitý pískovec?, rozm. 32 x 18 x 15 mm. *Drtidlo* ploché, oválné, hornina bělošedá, slídnatá, rozm. 160 x 110 x 25 mm. *Těrka* neprá-

videlně oválná, plochá, hornina hnědočerná, rozm. 120 x 100 x 50 mm. – Štípaná industrie: hrot ploché *čepel* s retuší, zach. d. 24 mm.

*5 odštěpků*, žlutavý kvarcit. – Mazanice: 10 zl. – Zvířecí kosti: 10 sáčků (neurčeno). – Uhlíky: sáček (neurčeno).

ULOŽ: M Teplice př. č. B 134-136/98. – LIT: I. Rada, zpráva čj. 373/76 v ÚAPPSZČ (za informace děkuji J. Muškovi); *Velínský et al.*

1986, 173.

Pozn.: Příslušnost střepeň z polohy „Hřbitov“ (*Budinský 1978*, 128) k ŘIV je sporná.

#### 40. LITOMĚŘICE, okr. Litoměřice

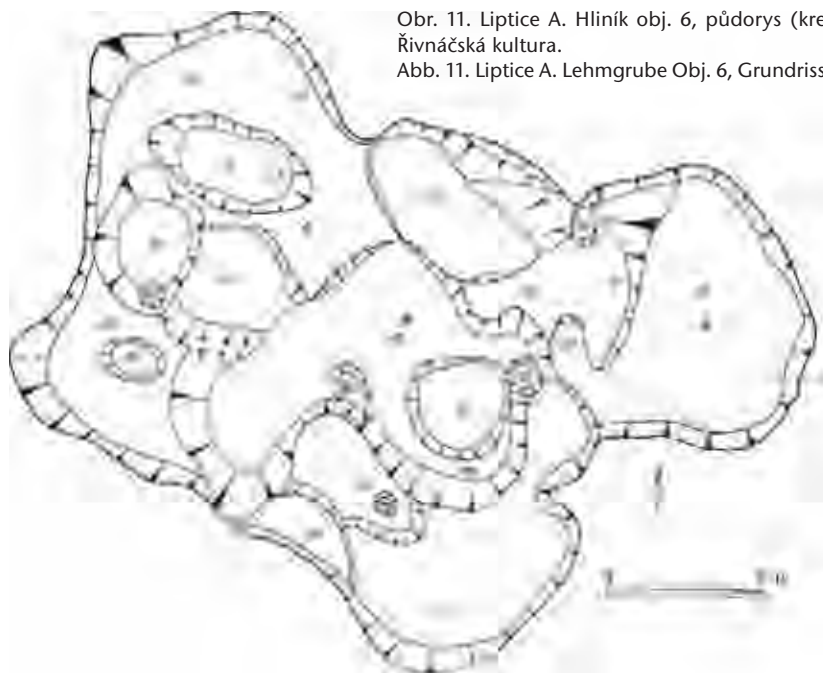
A. Akciová cihelna, provoz VI (Werk VI) na SZ okraji města (poloha: *Zápotocký 1965*, obr. 25). – OSÍDLENÍ: *Sídlíště rovinné*. –

OKOL: Bez údajů, v r. 1905 spolu se souborem vypíchané keramiky.

Keramika ŘIV: *Miska lublaňského typu*: nízká křížová nožka, na vnitřní straně část výzdoby – motiv vícenásobných trojúhelníků tech-

nikou brázděného vpichu, d-dm. 70 mm; obr. 24: 10.

ULOŽ: M Teplice př. č. 1-78/81, – LIT: *Budinský 1985*, 34 (jako k. vypíchaná).



Obr. 11. Liptice A. Hliník obj. 6, půdorys (kresba J. Muška).  
Řivnáčská kultura.

Abb. 11. Liptice A. Lehmgrube Obj. 6, Grundriss. Řivnáč-Kultur.

B. Sandersova pískovna na pčč. 1217/1, 1219 při okraji levobřežní terasy Labe J od silnice do Mlékojed. ZM 10:02-43-03, koor. 81:21 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum J. Kerna.

Jáma 5 – **polozemnice ŘIV**. Podle skicy J. Kerna šlo o objekt s plochým dnem, kolmými stěnami a popelovitou výplní, d. ca 3 m a hl. 1 m („eine Wohngrube, scharf rechteckig profiliert, mit Herd in der Südwestecke“). Keramika:

*Koflík*: 1 zl. t., páskové ucho, p21, obr. 13: 17.

*Džbány*: S ansa lunata: hrot ansa, na vnější ploše 2 žebra, p1, obr. 13: 1. – *Typ*?: 5 zl. široce páskových uch, obr. 13: 4. 1 zl. h-t, obr. 13: 5. Část, p1, o-dm. 22 cm, obr. 13: 15.

*Čerpák*?: 1 zl. o. kónického těla, p25, o-dm. 9 cm, obr. 13: 16.

*Hmoždíře*: 11 zl. t, t-d. ze 6–7 nádob, 1 zl. s tunelovitým uchem, 1 zl. orn. šikmými záseky na obvodu dna, obr. 13: 10–14.

*Mísy*: S esovitým profilem, hrdo odsazeno rýhou, p1, o-dm. 22 cm, obr. 13: 9; dtto s tunelovitým uchem š. 4 cm, p1, o-dm. 16 cm, obr. 13: 6. – *Typ*?: tunelovité ucho š. 5 cm s koncem plastického vousu, obr. 13: 7.

*Amfory*: 1 zl. t., orn. šachovnicový motiv z tence rytých trojitých klikatek, p21, obr. 13: 2; 1 zl. h-t, orn. svislá žebra svrchu ukončená kruhovitými plochými pupíky, p1, obr. 13: 3.

*Zásobní hrnce*: S hladkou úzkou lištou pod okrajem, p3, obr. 32: 18. – S okrajovou lištou přesekávanou: 13 zl. o, o-t., p3, 7, obr. 13: 19–21; obr. 14: 19; 10 zl. t, p7, obr. 14: 20, 21; 2 zl. t, p4.

*Tvar*?: 1 zl. h-t, obr. 13: 5; 1 zl. h-t, plochý oválný pupek, obr. 13: 8; 1 zl. t, tunelovité ucho š. 3 cm. 2 zl. t, jazykovitý pupek; ca 20 zl. t. atypických.

Broušená industrie. *Sekerka*: ostří symetrické, šikmé, tyl odlomený, hornina tm. zelenavá, zach. d. 49 mm, obr. 14: 13; 2 zlomky *seker* (?), hornina šedá a tm. zelenavá. – Štípaná industrie. *Čepelky*: 7 ks, obr. 14: 14–18; 1 *jádro*; 16 *odštěpků*. Hornina: kvarcit, silex. – Kostěná industrie – 12 ks: *dlátka*, obr. 14: 7; *šídla*, obr. 14: 1–6; *hroty*, obr. 8–12.

ULOŽ: M Litoměřice 8230-8317. – LIT: *Kern sine*, 115-6.

**Ojedinělý nález ŘIV**: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl. ucha, p. 2, obr. 24: 9.

ULOŽ: M Litoměřice sb. Kern, K 1100.

41. LOMAZICE, okr. Chomutov

A. Poloha Kirchenfeld, pole J od kostela. ZM 25:12-111, koor. 133:231 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum ARÚ Most v r. 1963 (V. Sakař).

a) Sonda VI: **ojediněle** (BAD?): „eneolitická keramika zdobená kanelurami“ ze sběru.

b) Sonda VII: **jáma 1** (BAD?), „menší oválný eneolitický objekt“ překrytý objektem k. knovízské, z jehož výplně též 1 zl. „kanelovaného džbáněčku s kořenem ucha“. – **Jáma 2** (ŘIV), silo kotlovitého průřezu. Z výplně mj. též eneolitické střepy (zl. džbáněčku „patrně s *ansa lunata*“, zl. s tunelovitým ouškem, zl. o. zásobního hrnce s okrajovou lištou, zl. t. „voštinované“ (dle foto slámované).

ULOŽ: ? – LIT: *Sakař 1966*, obr. 155 (poloha), 169: 1–14 (keramika).

42. LOUNKY, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Ojedinelé nálezy** BAD, ŘIV: *Čerpák* kónický, dno úzce oblé, ucho odlomeno, p. 2, v. 49 mm, *obr. 24: 3*. – *Hmoždír*: dvě protilehlá tunelovitá ouška š. 20 mm, orn. mezi uchy na každé straně po čtyřech svislých či šikmých řádcích hrotitých bradavek, p21, v. 105 mm, *obr. 27: 4*.

ULOŽ: M Budyně 1826, 1853 (ze sb. místní školy v r. 1955). – LIT: *Zápotocký 1960*, 55; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204.

43. LOUNY, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*.

ULOŽ: M Louny (nezjištěno). – LIT: *Stocký 1926*, 178; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204.

44. LOVOSICE, okr. Litoměřice

A. Ploché návrší na JV okraji města, tvořené sprašovou návějí ze tří stran obtékanou potokem Modlou. Fortifikace nezjištěna. Ca 158 m n. m.; převýšení: 10–15 m nad inundací. Reiserova (Tschinkelova) a Schwarzenberská cihelna. ZM 25:02-431, koor. 228:157 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Polykulturní osídlení a pohřební areály z většiny pravěkých období, z eneolitu zde kromě BAD, ŘIV a KKA sídlíště KNP, pohřebiště ŠK, pohřebiště a sídlíště ZP. – OKOL: Od 80. let 19. stol. do poloviny 20. stol. ve zdejších cihelnách četné záchranné výzkumy (R. v. Weinzierl, J. Matiegka, G. Just a O. Tschakert, ARÚ). – **NÁLEZY**: BAD a ŘIV sídlíštní objekty. – LIT: Souhrnně k lokalitě *Matiegka 1893*; *Weinzierl 1895* (terénní situace); k eneol. osídlení kupř. *Moucha 1961*; *Hájek 1968*, 57–62; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204 (settlement on high ground with gentle slopes); *Zápotocký 1982*, tab. 1 (mapa z r. 1892); *Dobeš 1998*, 139, 149, *obr. 9*; *Zápotocký – Dobeš 2000*; *Blažek – Kotyza 2002*, *obr. 6*.

1. Reiserova (původně Tschinkelova) cihelna.

**a. Jáma** BAD. – OKOL: „Gefunden 10. VIII, 1884 im Aschenlager“. Keramika, **depot** ?

*Čerpáky*: 1 ks s oblým dnem, ucho chybí, p2, v. 54 mm, *obr. 19: 2*; 1 ks s hrotitým dnem, ucho chybí, p2, v. 66 mm, *obr. 19: 3*; 1 ks s oblým dnem, ucho chybí, p2, v. 58 mm, *obr. 19: 4*.

ULOŽ: M Teplice W 407, 462, K 6282. – LIT: *Weinzierl s. d.*, II, 72; 1895, 69, Abb. 20; *Budinský 1985*, 39.

**b. Jáma** BAD. – OKOL: „In der Nähe des gr. Ringofens in einer Kulturgrube gefunden; in geringer Tiefe“, koupeno od dělníka 19. 8. 1904. *Amfora závěsná*: vysoké kónické hrdlo s olámaným okrajem, tělo s nevýraznou horní výduť a třemi svislými subkutanními uchy, p21, zach. v. 248 mm, *obr. 15: 12*.

ULOŽ: M Teplice HK 12993 (K 6402).

**c. Jámy** BAD. – OKOL: „Aus den Kulturgruben“, koupeno od dělníků 29. 9. 1900.

*Čerpák kónický* s plochým dnem, ucho chybí, p2, v. 78 mm, *obr. 24: 4*.

ULOŽ: M Teplice HK 8744.

**d. Jáma** BAD. – OKOL: „Grube bei Bahn, 23. 2. 1928“, výzkum G. Just, O. Tschakert. Keramika:

*Džbán* (části), ucho (převýšené?) chybí, hrdlo schůdkovitě odsazené, úzká nevýrazná výduť, p. 21, v. 130 mm, *obr. 16: 1*.

*Amfory*: Amfora bezuchá (části), vysoké kónické hrdlo ostře nasazené na tělo s vysoko ploženou úzkou výduť, p21, v. 335 mm, *obr. 16: 2*.

– Amfora bezuchá (části), vysoké kónické hrdlo měkce nasazené na tělo s vysoko posazenou oblou výduť, na plecích zachováno 5 plochých pupků (pův. počet 6–7), spodek chybí, p21, zach. v. 410 mm, *obr. 16: 5*. – Amfora tříuchá (části), kónické hrdlo měkce nasazené na tělo s výraznou horní výduť, ucha masívní, pásková, p2, zach. v. 255 mm, *obr. 16: 3*.

*Hrnec soudkovitý* (části), pod okrajem zachován 1 pupek, p21, zach. v. 200 mm, *obr. 16: 4*.

Nekeramické nálezy: zlomky MA, zvířecí kosti.

ULOŽ: M Litoměřice 8593-8611 (sb. Just-Tschakert 600, 601).

**e. Jáma** BAD. – OKOL: Výzkum 20. 10. 1929, G. Just, O. Tschakert. Keramika:

*Čerpák džbánkovitý*: 1 zl. o-d s částí páskového ucha, d. oblé, p1, v. 65 mm, *obr. 15: 1*. – *Typ*?: 1 zl. páskového ucha š. 19 mm, p21, *obr. 15: 2*.

*Hrnec*: Hrnec vejčitý (část), pod okrajem zachov. dva oble kuželovité pupky, p21, v. ca 135 mm, *obr. 15: 5*. – *Typ*?: 1 zl. o., pod okrajem nevýrazný pupek, p2.

*Tvar* ? 2 zl. o, *obr. 15: 4*; 1 zl. h-t, *obr. 15: 3*; 3 zl. t-d; 29 zl. t.

Nekeramické nálezy: Zvířecí kosti, zčásti přepálené.

ULOŽ: M Litoměřice 8625-8637 (sb. Just-Tschakert 616, 618).

**f. Jáma** BAD/KNP ?. – OKOL: „Grube an der Bahnseite, 11. u. 15. 1. 1930“, výzkum G. Just, O. Tschakert. Keramika:

*Koflík*: 1 zl. o-t, páskové ucho, nad ním na okraji 6 rýžek, pod ním 4 dvojpřipchy, p21, zach. v. 65 mm, *obr. 15: 6*.

*Konvice* (?): 1 zl. t-d, orn. mělké svislé kanelování, d. zploštělé, p1, *obr. 15: 8*.

*Tvar* ? 1 zl. o. přímý, p21; část těla s náběhem na oble lomenou výduť, p1; 1 zl. t-d, p1, d-dm. 70, *obr. 15: 7*; 7 zl. t, p. 1, 21.

ULOŽ: M Litoměřice 8875-81 (sb. Just-Tschakert 1250).

**g. Jáma** ŘIV. – OKOL: Výzkum NM r. 1924 („jáma I“). Keramika:

*Džbány s ansa lunata*: část ansa, p21, *obr. 17: 1*; část předchozího džbánu? 4 zl. o-t, p21, *obr. 17: 3*; část (5 zl. o-t) džbánu s ansa?, kořen páskového ucha š. ucha 78 mm, p2, o-dm. 300 mm, *obr. 17: 6*.

*Mísa kónická*: 2 zl. o-t, p2, o-dm. 280 mm, *obr. 17: 2*.

*Zásobní hrnce*: 1 zl. o-t, jazykovitý pupek, p2, o-dm. 300 mm, *obr. 17: 4*; část (5 zl. o-t), jazykovitý pupek, p2, o-dm. 230, *obr. 17: 5*.

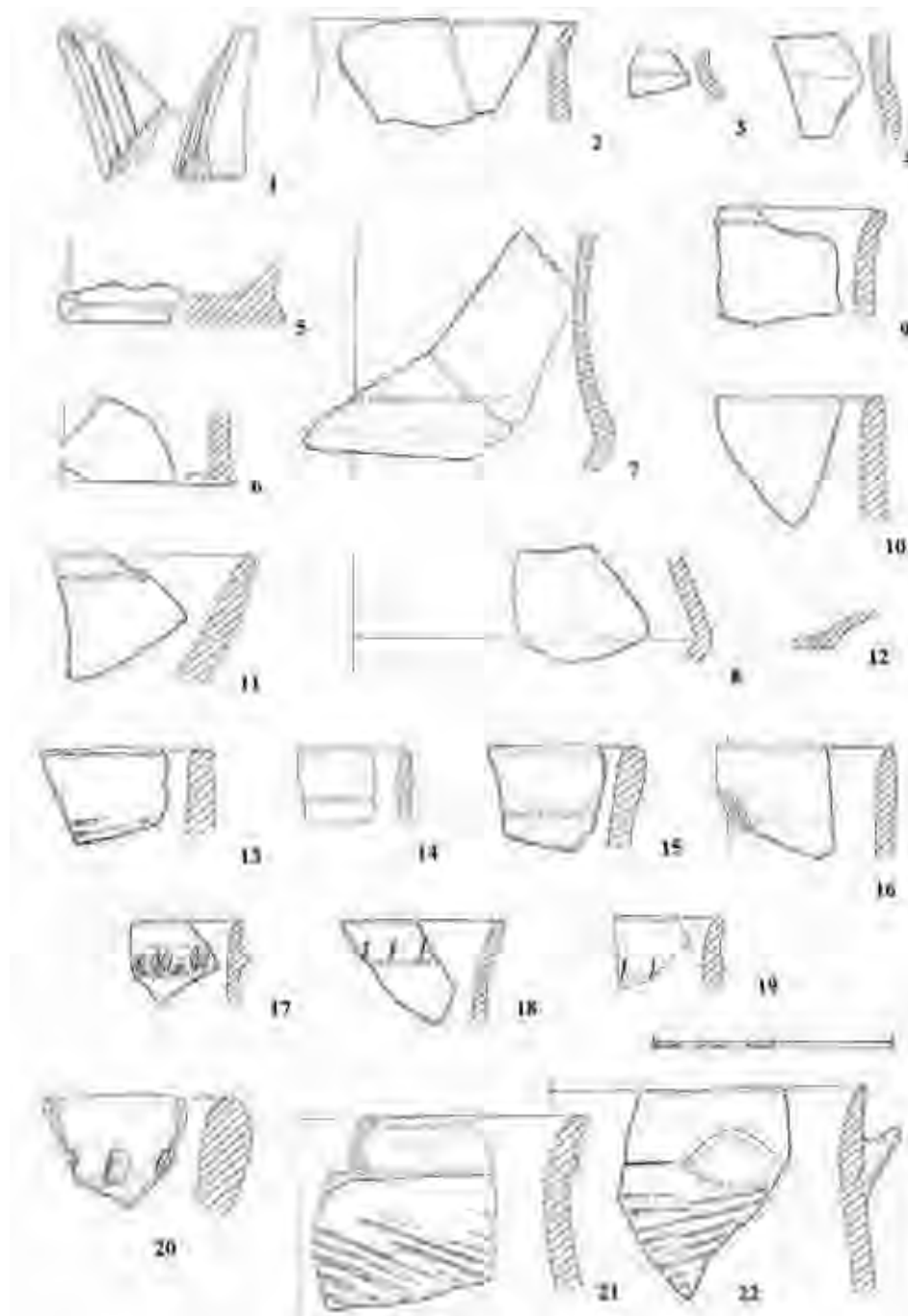
*Tvar* ? 2 zl. o-h džbánu (?), p21; 12 zl. t, p2; dno ploché, p25, d-dm. 100 mm; dno konkávní, p2, d-dm. 120 mm.

ULOŽ: NM 35889-910. – LIT: *Stocký 1925*, 248.

**h. Jáma** ŘIV. – OKOL: Výzkum NM v r. 1924 („jáma II“). Keramika:

*Koflíky*: S měkce esovitým profilem: část (5 zl. o-t), ucho chybí, p. 21, o-dm. 90 mm, *obr. 18: 1*. – Dvojkónický: 1 zl. t, výduť oble lomená, p21, dm. výduť 160 mm, *obr. 18: 11*.

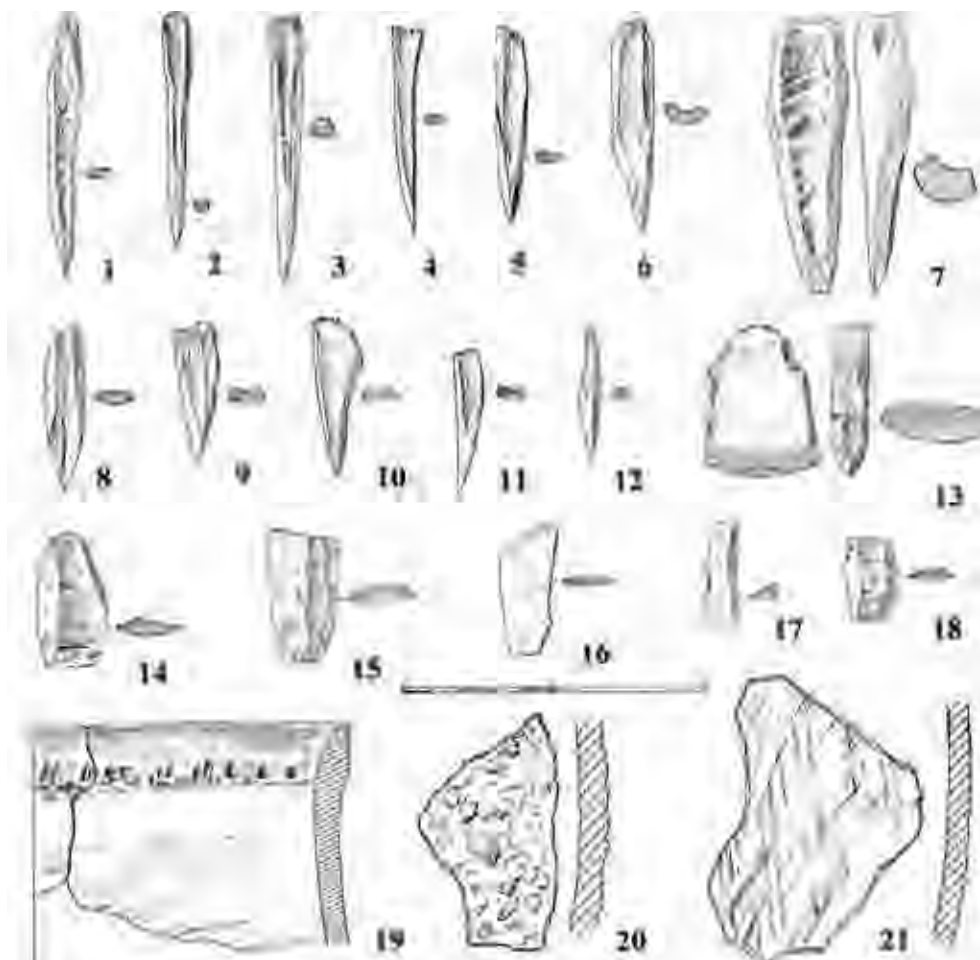




Obr. 12. Liptice A. Hliník obj. 6. Keramika. Řivnáčská kultura.  
 Abb. 12. Liptice A. Lehmgrube Obj. 6. Keramik. Řivnáč-Kultur.



Obr. 13. Litoměřice B. Sandersova pískovna. Polozemnice. Keramika. Řivnáčská kultura.  
Abb. 13. Litoměřice B. Sanders-Sandgrube. Grubenhaus. Keramik. Řivnáč-Kultur.



Obr. 14. Litoměřice B. Sandersova pískovna. Polozemnice. 1–12 kost, 13–18 kámen, 19–21 keramika. Řivnáčská kultura.

Abb. 14. Litoměřice B. Sanders-Sandgrube. Grubenhäuser. 1–12 Knochen, 13–18 Stein, 19–21 Keramik. Řivnáč-Kultur.

*Čerpáky*: část (5 zl. o-t), p21, o-dm. 80, obr. 18: 3; 1 zl., kořen páskového ouška, p2, obr. 18: 2.

*Hmoždíř*: 1 zl. t-d, kořen široce páskového ucha, orn. řádek čtverečkových vpichů, p2, d-dm 200 mm, obr. 18: 14.

*Rendlík*: 1 zl. o-t silnostěnný, okraj šikmo seříznutý, p2, o-dm. 400 mm, obr. 18: 10.

*Mísy*: S nálevkovitým hrdlem (pův. dvojuché): část (4 zl. o-t), na plecích úzké tunelovité ucho s horním V-vousem na okraji knoflíkovitě ukončeným, p21, o-dm. 220 mm, obr. 18: 5; 1 zl. o-h., část V-vousu na okraji knoflíkovitě ukončeného, p21, obr. 18: 6. – Mísa polokulovitá: 1 zl. o-t, p21 o-dm. 220 mm, obr. 18: 9. – Mísa kónická: 1 zl. o., p1, obr. 18: 12.

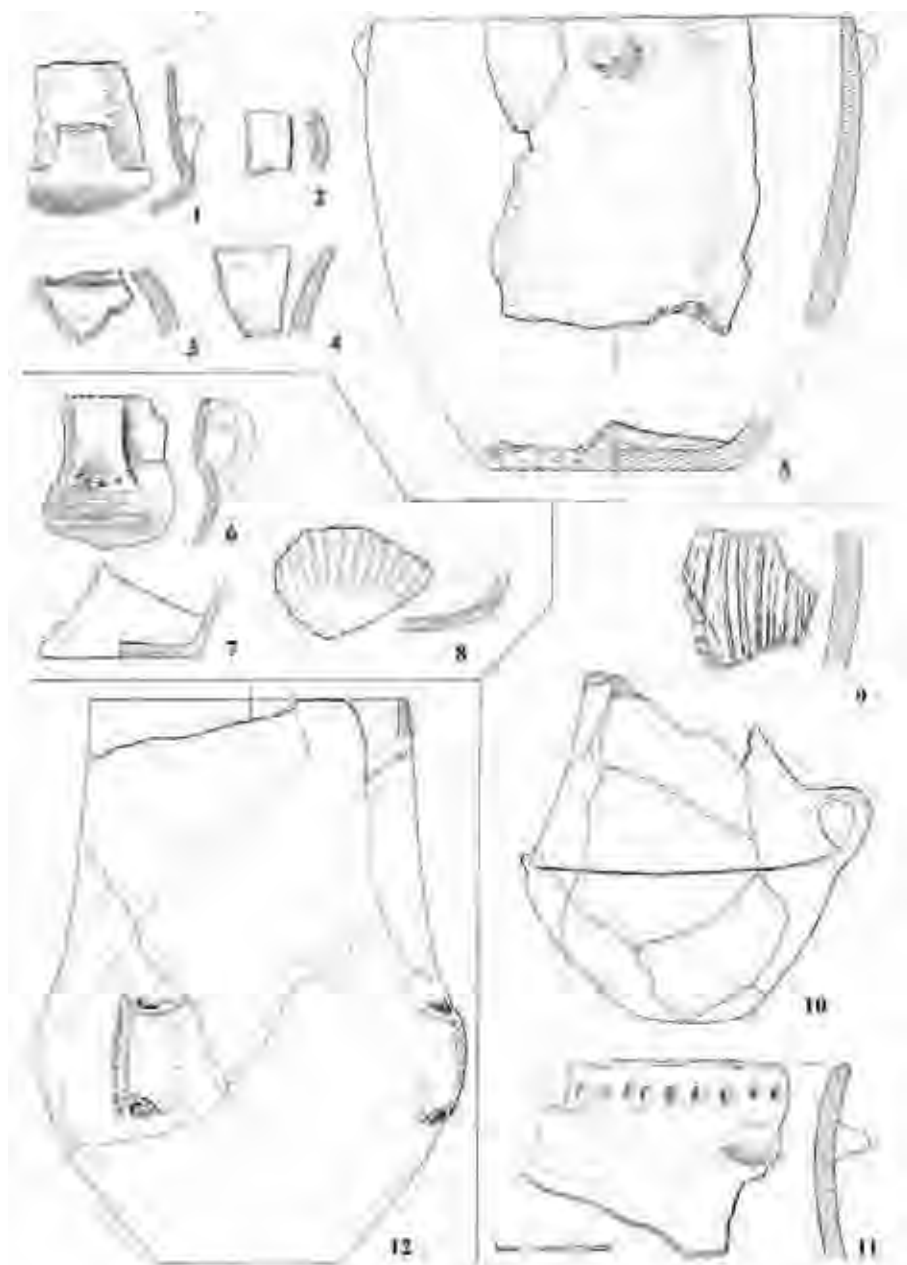
*Cedník*: část (4 zl.), při okrajích dvojřádky kruhovitých otvorů, p21, o-dm. 160 mm, obr. 18: 15.

*Zásobní hrnec*: 1 zl. o-t, hladká okrajová lišta, p21, o-dm. 300 mm, obr. 18: 16.

*Tvar*?: válcovité hrdlo: 1 zl. o-h, p2, obr. 18: 7; rozevřený okraj: 2 zl. o-h, p1, 21, obr. 18: 8, 13. 34 zl. t, p2, 21; 28 zl. t., t-d, p3 – drsný či zběžně hlazený; 2 zl. t, p4 – blátitý s náznakem prstování; 6 zl. t, p7 – náznak mělkého žlábkovitého slámování.

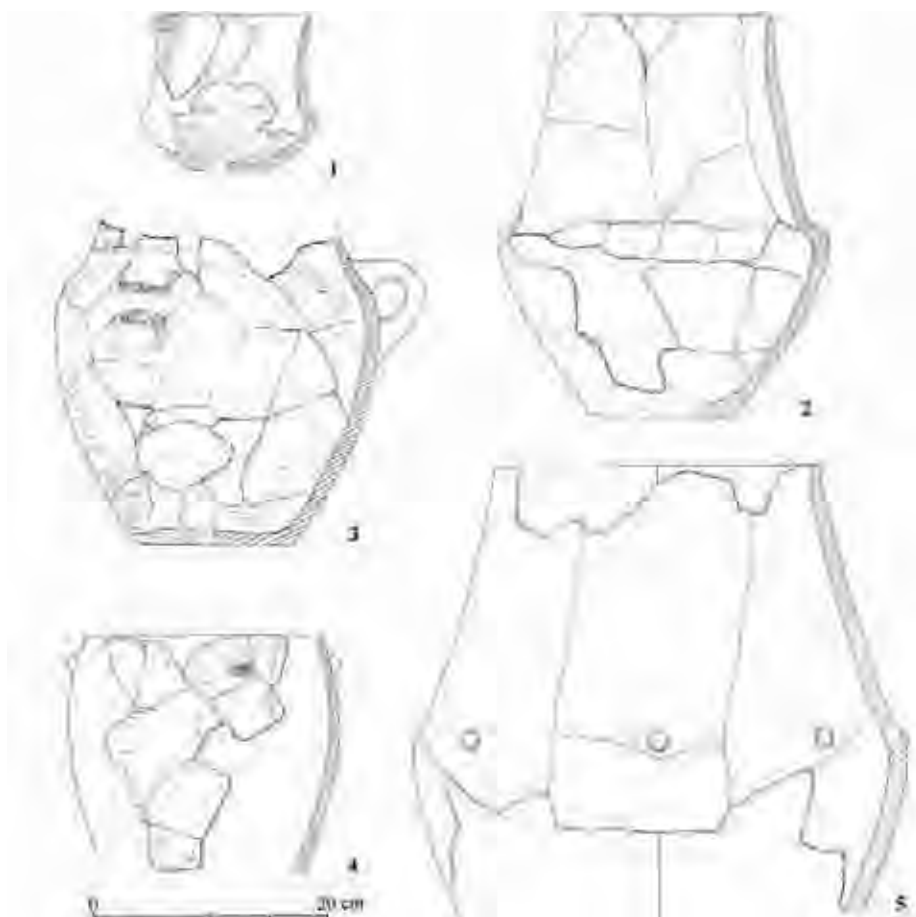
Nekeramické nálezy. *Sekerka*: ostří symetrická, bočnice ploché, plochy zčásti přešleštěné, zčásti obité, tyl obitý, hornina slídnatá, zach. d. 80 mm, obr. 18: 4.

ULOŽ: NM 27790-852. – LIT: *Stocký 1925*, 248; *Moucha 1960*, 470.



Obr. 15. Lovosice A. Reiserova cihelna. 1–5 jáma e (z 20. 10. 1929); 6–8 jáma f (z r. 1930); 12 jáma b. – Ul. Neu Klappei. 9–11 ojedinéle nálezy. Keramika. 1–8, 12 badenská kultura (6 badenská/mladší KNP?), 9–11 badenská, řivnáčská.

Abb. 15. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. 1–5 Grube e (am 20. 10. 1929); 6–8 Grube f (aus dem J. 1930); 12 Grube b. – Neu Klappei-Gasse. 9–11 Einzelfunde. Keramik. 1–8, 12 Badener Kultur (6 Badener/jüngere TBK?), 9–11 Badener, Řivnáč-Kultur.



Obr. 16. Lovosice A. Reiserova cihelna. 1–5 jáma d (z 23. 2. 1928). Keramika. Badenská kultura.  
Abb. 16. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. 1–5 Grube d (am 23. 2. 1928). Keramik. Badener Kultur.

**i. Ojedinéle nálezy** BAD, ŘIV (Reiserova cihelna?).

*Čerpáky*: S oblým dnem: část, dno oblé, p21, v. 62 mm, *obr. 19: 5*; dtto, p2, v. 80 mm, *obr. 19: 1*. S hrotitým dnem, ucho chybí, p2, v. 67 mm, *obr. 19: 6*.

*Konvice*: s vysokým uchem, ucho odlomené, p21, v. 90 mm, *obr. 19: 7, 8* (doplňný).

ULOŽ: M Teplice „Tschinkel zu 1363“, W 404 (K 6289), K 6299, M Ústí n. L. 2253. – LIT: *Cvrková 1984*, 56 (jako KNP).

*Džbán s ansa lunata*: zl. ucha, okraje vroubkované, p21, *obr. 19: 12*; 1 zl. ansa, p21, *obr. 19: 10*. ULOŽ: M Litoměřice 996, 997 (sb. I. Pietsch).

2. Schwarzenberská cihelna.

OKOL: Z r. 1903, bez údajů. **Ojedinéle nálezy** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl., p21, *obr. 19: 13*. – *Koflík bernburského typu*: 1 zl. o-t, orn. pás 4 rýh přerušný svislým žebrem, p1, *obr. 19: 11*.

ULOŽ: M Teplice, „FSZ“ = Fürst-Schwarzenbergische Ziegelei.

3. Ulice „Neu Klappei Str., versus Čechischen Kindergarten gegen Reiser“.

OKOL: Bez údajů, z 24. 6. 1937. **Ojedinéle nálezy** BAD/ŘIV: *Amfora dvojúčá*, oble dvojkónická: část, 2 protilehlá pásková ucha (1 chybí), nad výdutí žlábkovitá rýha, p21, zach. v. 215 mm, *obr. 15: 10*. – *Zásobní hrnce*: 2 zl. o-t, okrajová lišta prstovaná, jazykovitý pupek, p2, *obr. 15: 11*; 7 zl. t, p7 – výrazné slámování, *obr. 15: 9*.

ULOŽ: M Litoměřice 8884-7 (sb. Just-Tschakert 1354).

B. SZ okraj města, při silnici do Lhotky n. Labem.

OKOL: „Gef. von Henke 17. 10. 1891, Ende der Welhotterstrasse, Kanalbau“. **Ojedinelý nález** BAD (?): *Miniaturní závěsná nádobka* dvojkónická se dvěma svísele provrtanými pupky pod okrajem, p. 2, v. 52 mm, *obr. 19: 9*.

ULOŽ: M Teplice W 998. – LIT: *Weinzierl s. d.*, I, 11; *Budinský 1985*, 50 (jako d. bronzová).

45. MARTINĚVES, okr. Litoměřice

A. Pole na V okraji obce, za domem čp. 2. Stavba severního vepřina JZD. Naleziště leží na otevřeném pláni mírně se svažující k S a J, pouze k Z (k obci) je sklon větší, ale též plynulý. ZM 10:12-21-03, koor. 262:238 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Objekt porušený při hloubení základů v r. 1961. Výkop p. Dvořáka a říd. uč. Tomana z M Budyně n. O.; podle nich zde další objekty už neexistují. **Jáma ŘIV** s černozemní výplní zahloubená do jílového podloží, š. ca 2 m, hl. ca 2 m. Keramika:

*Koflík*: 1 zl. páskového ucha, p1, *obr. 20: 15*.

*Džbány s ansa lunata*: Část, hrdlo odsazeno rýhou, p1, *obr. 20: 10*; 7 zl. ansa, 1 zl. o s kořenem ansa, 7 zl. plochých páskových uch (ansa?), p1, *obr. 20: 7–9*.

*Hmoždíře*: 4 zl. t-d, p21, *obr. 20: 11, 12*.

*Čerπάky*: 1 zl. kapkovitě zesíleného dna, p2, *obr. 20: 4*. 1 zl. o. kónického čerπάku (?), p2.

*Mísy*: Se zataženým okrajem: 3 zl. o-t, na *obr. 20: 3* plastické žebro šikmé, p2, *obr. 20: 2, 3, 6*; dtto, okraj zesílený, vyhnutý, p2, *obr. 20: 5*. – Dvojkónické?: 1 zl. h s límcovitou lištou na výduti svísele provrtanou, p1 *obr. 20: 13*; 1 zl. o-h, *obr. 20: 14*.

*Miska lublaňského typu*: 1 zl. o-t, orn. na vnitřní straně půlobloučkovité svazky ostrých otisků šňůry, p1, o-dm. 10–12 cm, *obr. 20: 1*.

*Amfora*: 1 zl., tunelovité ucho, p2, *obr. 20: 16*.

*Zásobní hrnce*: 17 zl. o. z růz. nádob, okrajová lišta (a) hladká, (b) naspodu prstovaná, (c) přesekávaná, p 21-7, *obr. 20: 19–22*; 1 zl. h-t, tunelovité ucho š. 55 mm, p2-7, *obr. 20: 17*; 3 zl. h-t, horiz. pupky na nasazení hrdla, p 2-7; 39 zl. t., p. 7; 15 zl. t. p. 4 – blátitý; 1zl. t. p8 – voštinovaný; 1 zl. t., p. hluboce nehtovaný; 5 zl. t. p. 7 – slámovaný + hluboce nehtovaný.

*Typ ?*: Plochý pupek, *obr. 20: 18*. 7 zl. o., o-h, p. 1, 21. 3 zl. t-d, d. 424 zl. t. drobných.

*Lžička* ploše miskovitá: 1 zl. t. – *Kotouče* kruhovitě z hladkého (1 ks) a slámovaného střepu (1 ks), dm. 3 cm.

Nekeramické nálezy. 10 *úštěpů* a 2 *odštěpky* ze žlutavě bělošedého kvarcitu. *Kulička* ze šedého pískovce, dm. 25 mm. *Parohové dlátka* s kopytovitým ostřím – část, zach. d. 125 mm, *obr. 20: 23*.

ULOŽ: M Litoměřice 3303-3397. – LIT: *Zápotocký 1975*, 219.

46. MĚCHOLUPY, Louny

A. Území obce, rýha pro vodovod poblíž školního hřiště. ZM 25:12-114, koor. 155:260 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Výzkum 10. 2001 (M. Dobeš, M. Půlpán, ÚAPPSZČ).

**Hliník ? ŘIV** ker. a další inventář.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Holodňák 2006*, 241.

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** BAD z r. 1908: *Koflík* s nepřevýšeným páskovým uchem, hrdlo odsazeno rádkem vpichů, tělo svísele kanelované; *obr. 33: 1*.

ULOŽ: M Chomutov 385 (sb. Günzel). – LIT: *Stocký 1926*, 178 („nordický kanelovaný hrncek“); *Pleslová-Štiková 1973*, 413, Abb. 11: 1 (jako BAD); *Černá – Ondráčková 1996*, 46 (jako k. mohylová); *Holodňák 2006*, 237.

47. NOVÁ VES, okr. Mělník

A. Vrch „Škarechov“. Široký ostroh vyběhající z Podřípské plošiny, svažující se k JV; plocha ca 2 ha, 250–265 m n. m., převýšení ca 40 m. ZM 10:12-21-10, koor. 395:95 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. Podle K. Žebery zde stálo hradiště náležející „nejspíše lidu s řivnáčskou kulturou, jehož opevnění nebylo nikdy dokončeno“. Podle jeho zpráv (*Žebera 1969; 1971*) „na plošně rozsáhlém ostrohu v J části Škarechova je částečně opevněné hradiště. Opevnění patří nejspíše lidu s kulturou řivnáčskou. Zjistil jsem zde zatím zcela bezpečně sedm velkých chat tohoto lidu. Opevnění nebylo nikdy dokončeno, takže zde lze sledovat jeho výstavbu v různých stádiích: jen val, nízký val s malým příkopem, vyšší val s hlubším příkopem. Severní strana hradiště nebyla patrně vůbec opevněna. Kromě toho v jz. části Škarechova je mohyla či jiný podobný objekt nejspíše halštatského stáří. Tamtéž byl orbou narušen kostrový hrob kultury nálevkovitých pohárů.“ (vše bez bližších údajů). Podle K. Sklenáře (1969, 90) „hradiště je údajně rozsáhlé, má mělký příkop a nízký val a kromě toho započatý val v JV části“. OKOL: Sběry v 60. letech 20. stol.: ca 125 m SSZ od kóty 269,2, na Z konci Škarechova u višňovky a na poli; viz Ledčice C (K. Žebera, ÚÚG; K. Sklenář, M. Mělník).

**Ojedinelé nálezy**. Střepy ŘIV, ŠI, KA – spodní část drtidla, úštěpy křemencových valounů.

ULOŽ: M Mělník 9509-14 (z r. 1966), 9834-57 (z r. 1964), 11961-3 (z r. 1968). – LIT: *Žebera 1969; 1972*, 10; *Sklenář 1969; 1975; 1982*, 320; *Vencl 1976*, 75; u starších nálezech odtud se zmiňuje ve svých vzpomínkách spisovatel M. V. Kratochvíl (1984, 50, 164), který jmenuje Škarechov jako známé „naleziště popelnicových střípků a zbytků jiných svědků pradávnej minulosti“, odkud dostal „dokonale zformovaný a hlazený kamenný mlat“.

48. NOVÉ KOPISTY, okr. Litoměřice

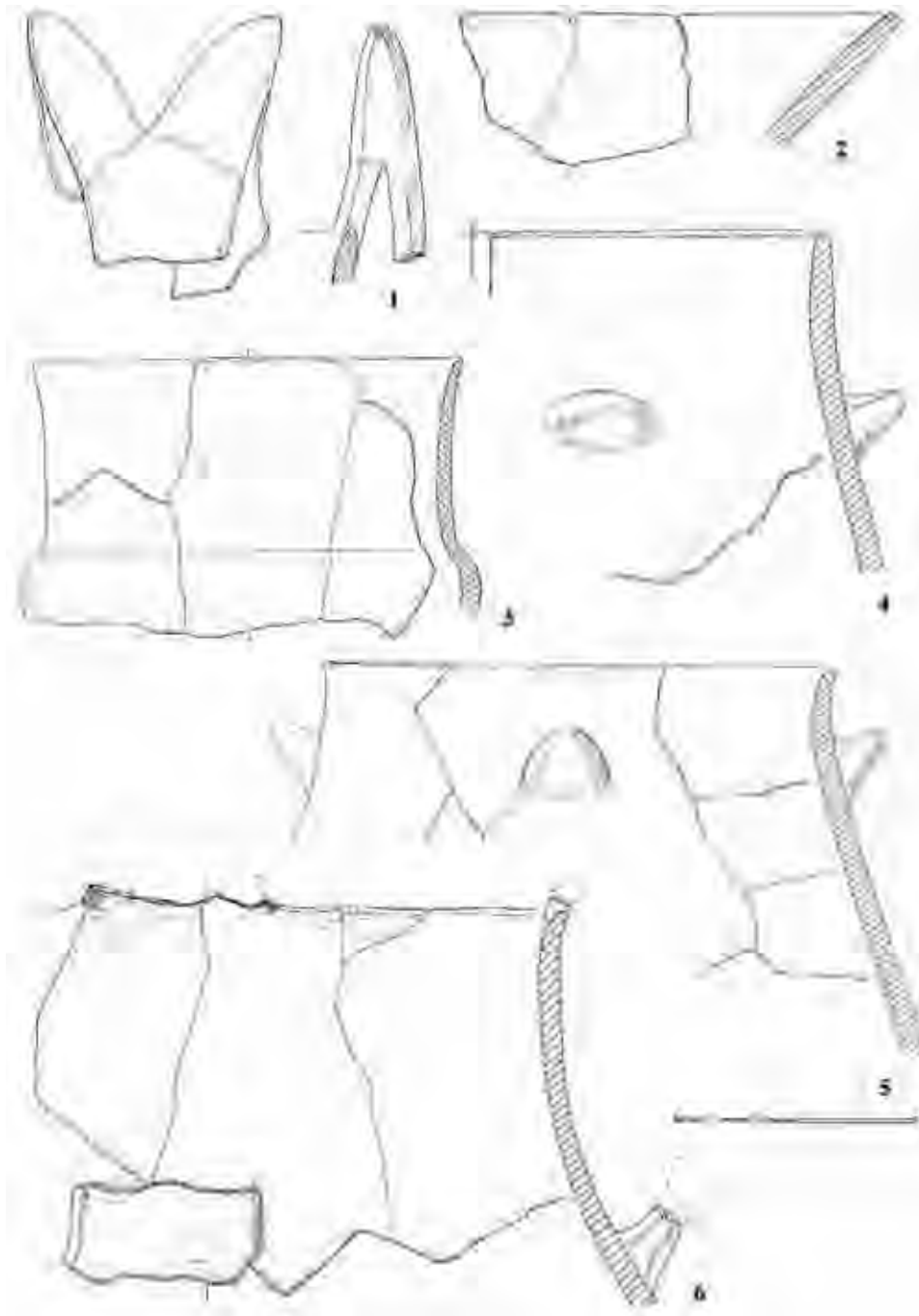
A. Intravilán obce, zahrada p. Valtra čp. 47. **Ojedinelý nález** BAD z r. 1898: *Čerπάk* konvicovitý, dno oblé, ucho chybí, p1, zach. v. 83 mm, *obr. 24: 11*.

ULOŽ: M Litoměřice sb. R 36 (st. č. 27). – LIT: *Stocký 1926*, 178.

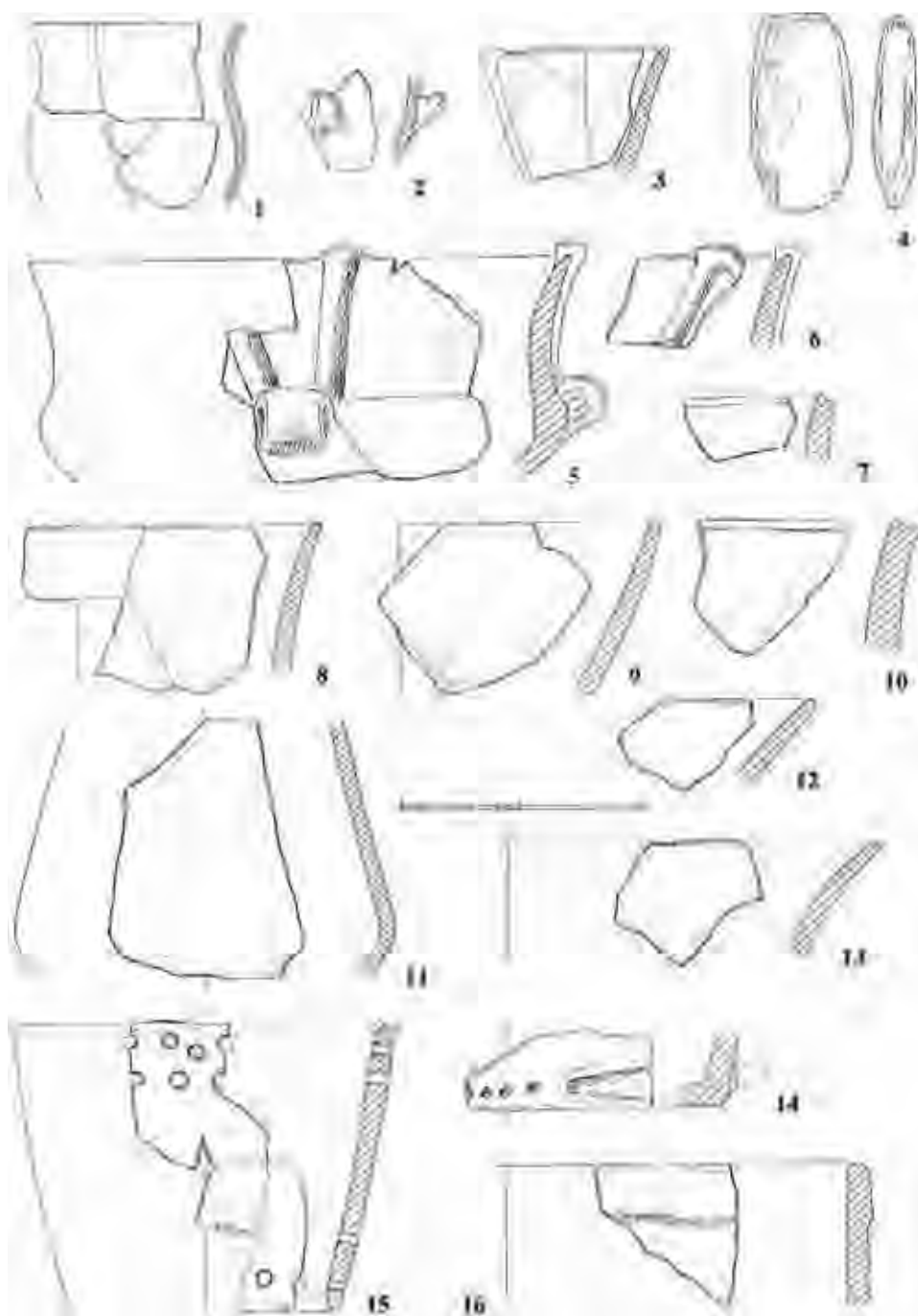
49. OBRNICE, okr. Most

A. Návrší pod vrchem Zlatníkem, nad pravým břehem Srpiny, 210–220 m n. m. Dvorek domku čp. 94. ZM 25:02-341, koor. 136:176 (1). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** (?) – OKOL: Výzkum 12. 1957 (N. Mašek).

**Intruze ŘIV** v zásypu hrobu ŠK: *Džbán ?*: 2 zl. o. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. o, hladký, „zčásti patrně zdrsněný“; zl. t, p7, 8.

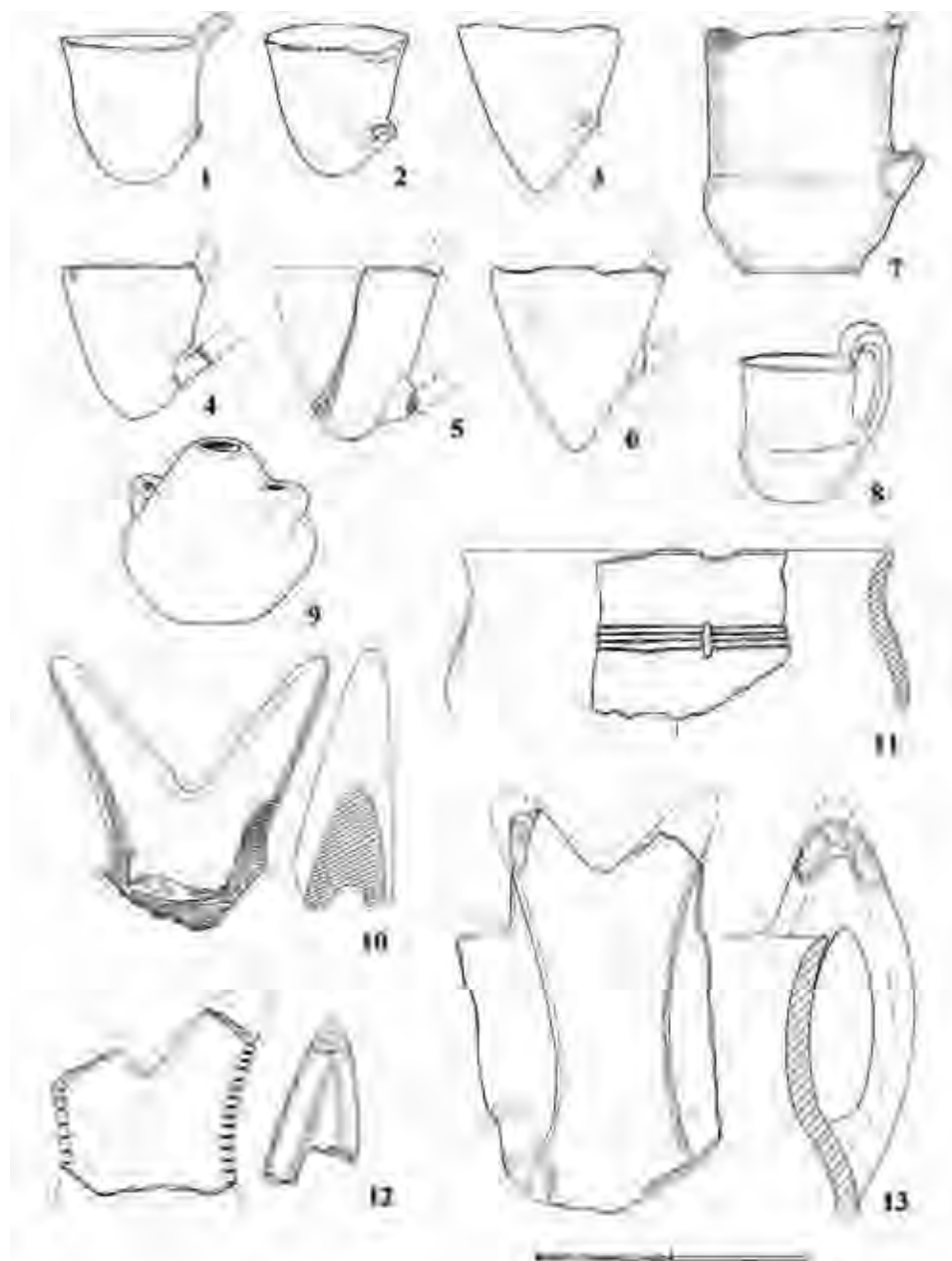


Obr. 17. Lovosice A. Reiserova cihelna. Jáma g (jáma I z r. 1924). Keramika. Řivnáčská kultura.  
 Abb. 17. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. Grube g (Grube I aus dem J. 1924). Keramik. Řivnáč-Kultur.



Obr. 18. Lovosice A. Reiserova cihelna. Jáma h (jáma II z r. 1924). Keramika, 4 kámen. Řivnáčská kultura.  
Abb. 18. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. Grube h (Grube II aus dem J. 1924). 1–3, 5–16 Keramik, 4 Stein. Řivnáč-Kultur.





Obr. 19. Lovosice A. Reiserova cihelna. 2–4 jáma a (z 10. 8. 1884); 1, 5–7, 8, 10, 12 bez údajů. Schwarzenberská cihelna. 11, 13 ojedinelé nálezy. – Lovosice B. 9 bez údajů. Keramika. 1–6 badenská/starší řivnáčská, 7–9 badenská, 10–13 řivnáčská kultura.

Abb. 19. Lovosice A. Reiser-Ziegelei. 2–4 Grube a (am 10. 8. 1884); 1, 5–7, 8, 10, 12 ohne Angaben. Schwarzenberg-Ziegelei. 11, 13 Einzelfunde. – Lovosice B. 9 ohne Angaben. Keramik. 1–6 Badener/ältere Rivenäc-Kultur, 7–9 Badener Kultur, 10–13 Rivenäc-Kultur.

ULOŽ: ÚAPPSZČ př. č. 27/57-3. – LIT: *Mašek 1960a*, 73; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204; *Koutecký – Muška 1979*, 18, obr. 11: 4–6 (ŘIV střepy); 12 (terén); *Koutecký et al. 1980*, 103.

B. Ppč. 148/7 (J. Hausenblas) při pravém břehu Srpiny, J od předchozí lokality; později zde kamenolom, kde též hroby ŠK. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** (?) – OKOL: výzkum 4. 1928, J. Glott.

**Jáma** ŘIV (?), dno š. 60 cm, hl. 80 cm. Keramika.

ULOŽ: M Most. – LIT: *Glott 1929*, 166; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204; *Mašek 1960a*, 76 („eneolitická keramika“).

50. OČIHOV, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: zl. ansa, p21.

ULOŽ: ? – LIT: *Černá – Ondráčková 1996*, 48.

51. OPLOTY, okr. Louny

A. Záp. okraj obce. ZM 10:12-11, koordin. 170:152. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** ? – OKOL: Sběr v r. 1983 (I. Rada, ARÚ Most). Keramika (eneolit, ŘIV ?), zlomek BI.

ULOŽ: ARÚ Most. – LIT: *Rada 1985*, 121.

52. PAŘIDLA, okr. Most

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** ŘIV: *Hmoždíř s ansa lunata*, obr. 24: 12.

ULOŽ: ? – LIT: *Woldřich 1886*, Taf. 2: 9; *Piř 1899*, 212; *Preidel 1934*, Abb. 17: 2; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 204.

53. PATOKRYJE, okr. Most

X. Bez údajů. **Ojedinelý nález** BAD: *Koflík s páskovým uchem*, okraj vroubkovaný, tělo svisle kanelované, obr. 33: 2.

ULOŽ: NM. – LIT: *Stocký 1926*, 178, tab. 104: 18 („nordický“); *Pleslová-Štiková 1973*, Abb. 1: 5 (jako starší BAD).

54. POSTOLOPRTY, okr. Louny

A. „Na Drahúši“, dvoudílné raně středověké hradiště. Jazykovitá levobřežní terasa v meandru Ohře u JV okraje města. Pole ppč. 382 při Z straně cesty od Myslivny čp. 93 k J; ca 188–190 m n. m.; převýšení: 2–4 m. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. – OKOL: bez údajů.

ŘIV (?) sídlíště.

ULOŽ: ? – LIT: *Piř 1899*, 213; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 205 (settlement on high ground with gentle slopes); k poloze *Bubeník 1988*, 190–195.

B. Pískovna na ppč. 521/1 při okraji levobřežní terasy Ohře záp. od města; 218 m n. m.; převýšení ca 15 m. ZM 10:12-12-01, koor. 190:55 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. – OKOL: Výzkum Prehist. ústavu UK v l. 1950–52 (B. Soudský, M. Buchvaldek).

**Jámy** ŘIV (?).

ULOŽ: ARÚ ? – LIT: *Soudský – Buchvaldek 1950*, 209 („zbytky eneolitických jam“), obr. 149 (plán); *Pleinerová 1966*, 383; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 205 (settlement on high ground with gentle slopes).

/POSTOLOPRTY – cukrovar, viz Březno, okr. Louny/

/PŠOV, okr. Louny. Vrch Rubín – viz Dolánky/

55. RADONICE nad Ohří, okr. Chomutov

A. JV od obce, jižní břeh potoka Liboce. ZM 11-22 Kadaň, koor. 35:183. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Sběr 1984 (I. Rada, ARÚ Most).

Keramika (eneolit, ŘIV ?), polotovary BI.

ULOŽ: ARÚ Most. – LIT: *Rada 1985*, 155; *Velínský et al. 1986*, 176.

X. Bez údajů. **Popelovitá vrstva**. Keramika ŘIV: střepy, *ansa lunata*.

ULOŽ: Školní sbírka. – LIT: *Piř 1899*, 214; *Ehrich – Pleslová 1968*, 206 (jako okr. Chomutov).

56. ROHATCE, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Žárový či popelníkový hrob** (?) BAD:

*Zásobní hrnc* s nevýraznou okrajovou lištou, tělo vejčité s prohnutými plecemi, na plecích 5 svislých tunelovitých oušek, z nichž jedno slepé, p4, v. 415 mm, obr. 25: 12; obr. 27: 5.

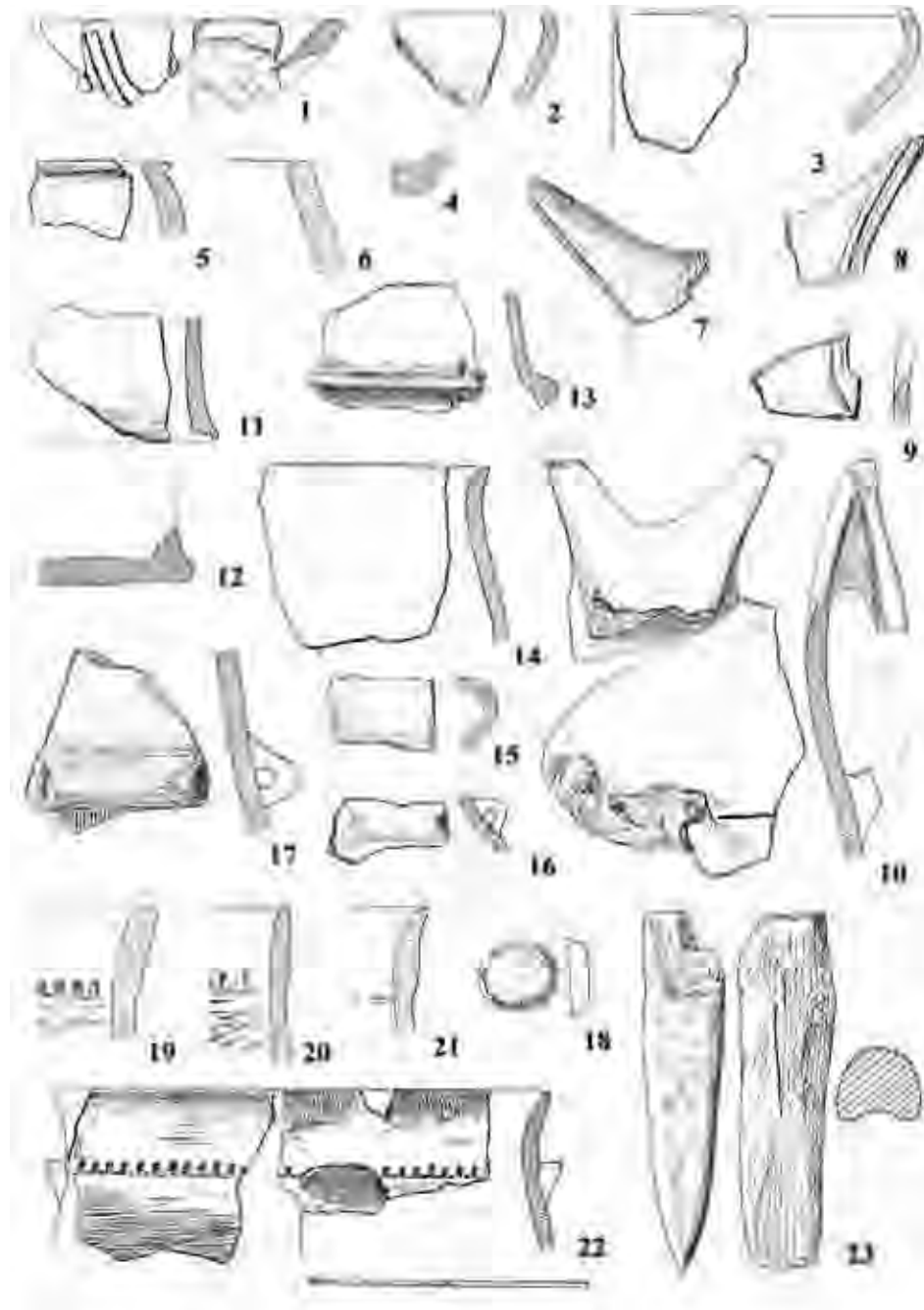
ULOŽ: M Litoměřice (sb. Roudnice bez č.). – LIT: Identifikováno podle negativu ARÚ č. 2397: „Rohatce, nordický žárový hrob, nádobna, mus. Roudnice“).

57. ROUDNICE nad Labem, okr. Litoměřice

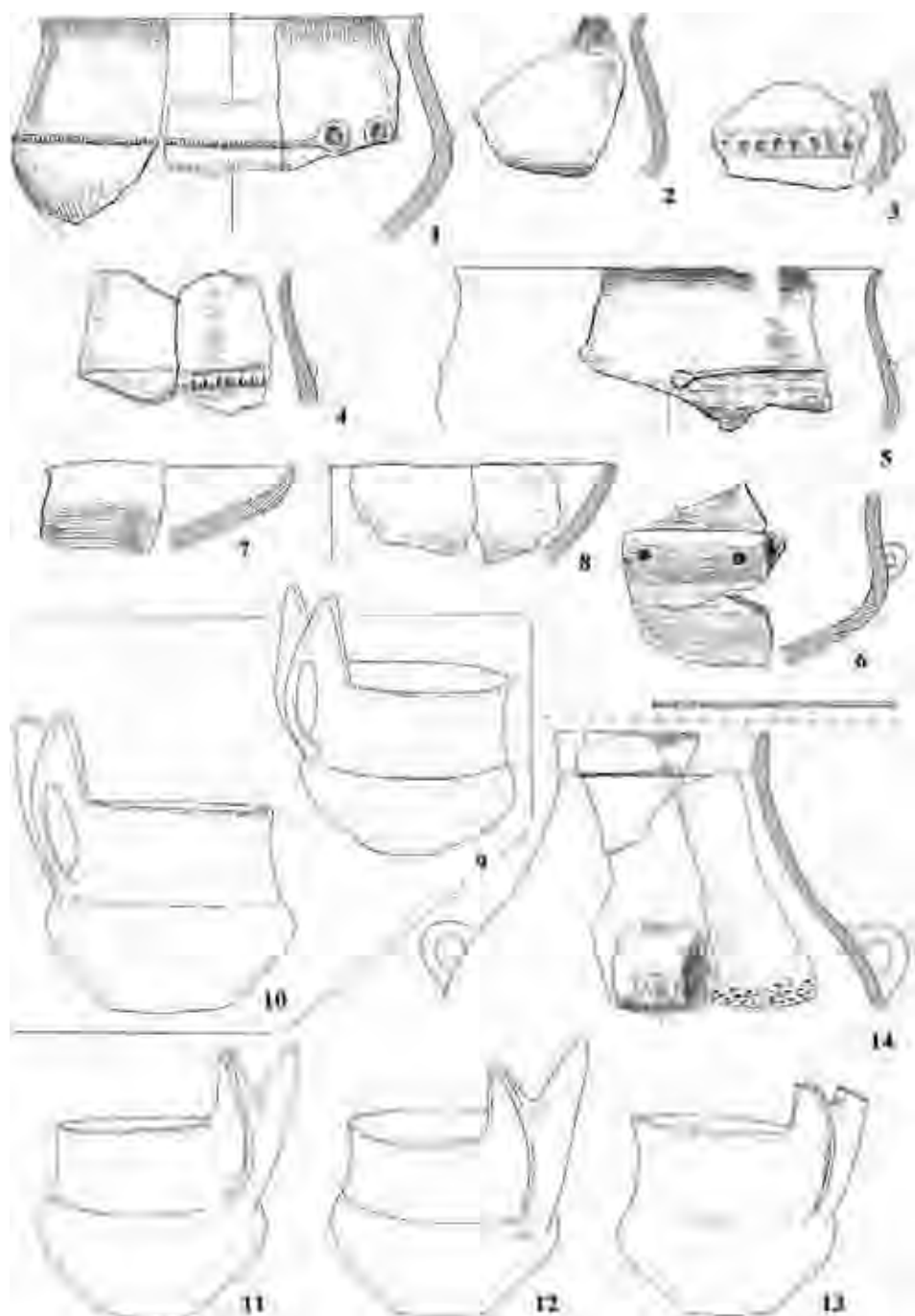
A. Vrch „Šibeňák“, též „Slavín“. Ostrožna jazykovitého tvaru v meandru potoka Čepel, d. ca 600 m, š. max. 100 m, téměř zcela zničená těžbou písku. Plocha pův. ca 5 ha; 219 m n. m.; převýšení ca 30 m. ZM 10:02-43-29, koor. 470:310 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě BAD a ŘIV ještě ŠK (hroby). – OKOL: Ostrožna, během 1. pol. 20. stol. z větší části odtěžena pískovnamy.

Keramika: *Čerpák* kónický s oblym dnem a vysokým uchem. – *Zásobní hrnc*: horní část, hladká okrajová lišta se 3 pupky, p4, zach. v. 180 mm, obr. 26: 13.

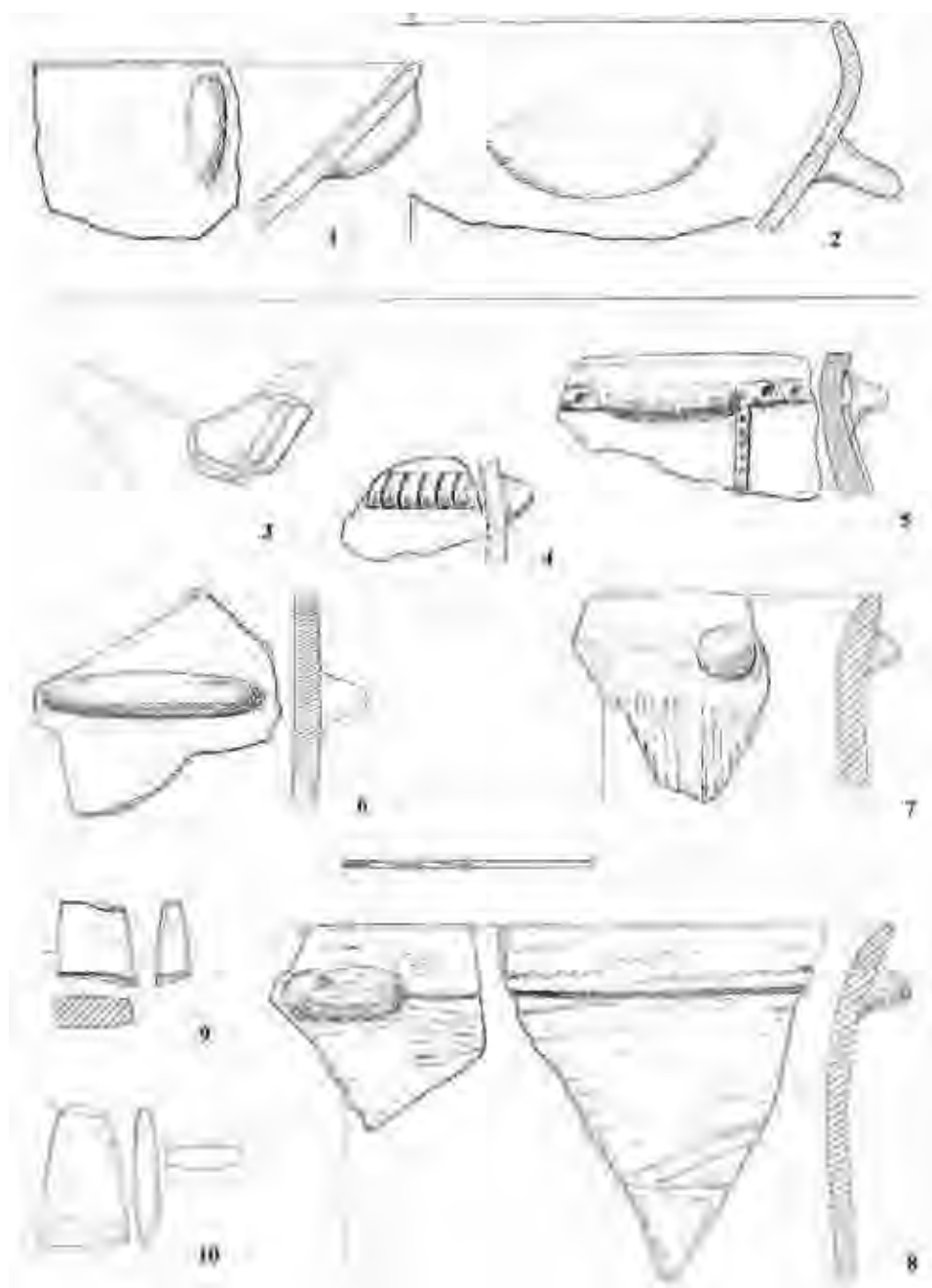
ULOŽ: Čerpák nalezený na Slavíně v pískovně p. Hyheho byl v r. 1973 v majetku p. Brázdy, Roudnice n. L., Komenského 940. Hrnc: M Budyně n. O., sb. Roudnice R 203 s pozn. „24. 2. 1932, p. Řach“. – LIT: *Zápotocký 1989*, 529, obr. 17, 18, 20; *2000*, 197, Abb. 45.



Obr. 20. Martíněves A. Jáma. Keramika, 23 paroh. Řivnáčská kultura.  
 Abb. 20. Martíněves A. Grube. Keramik, 23 Geweih. Řivnáč-Kultur.

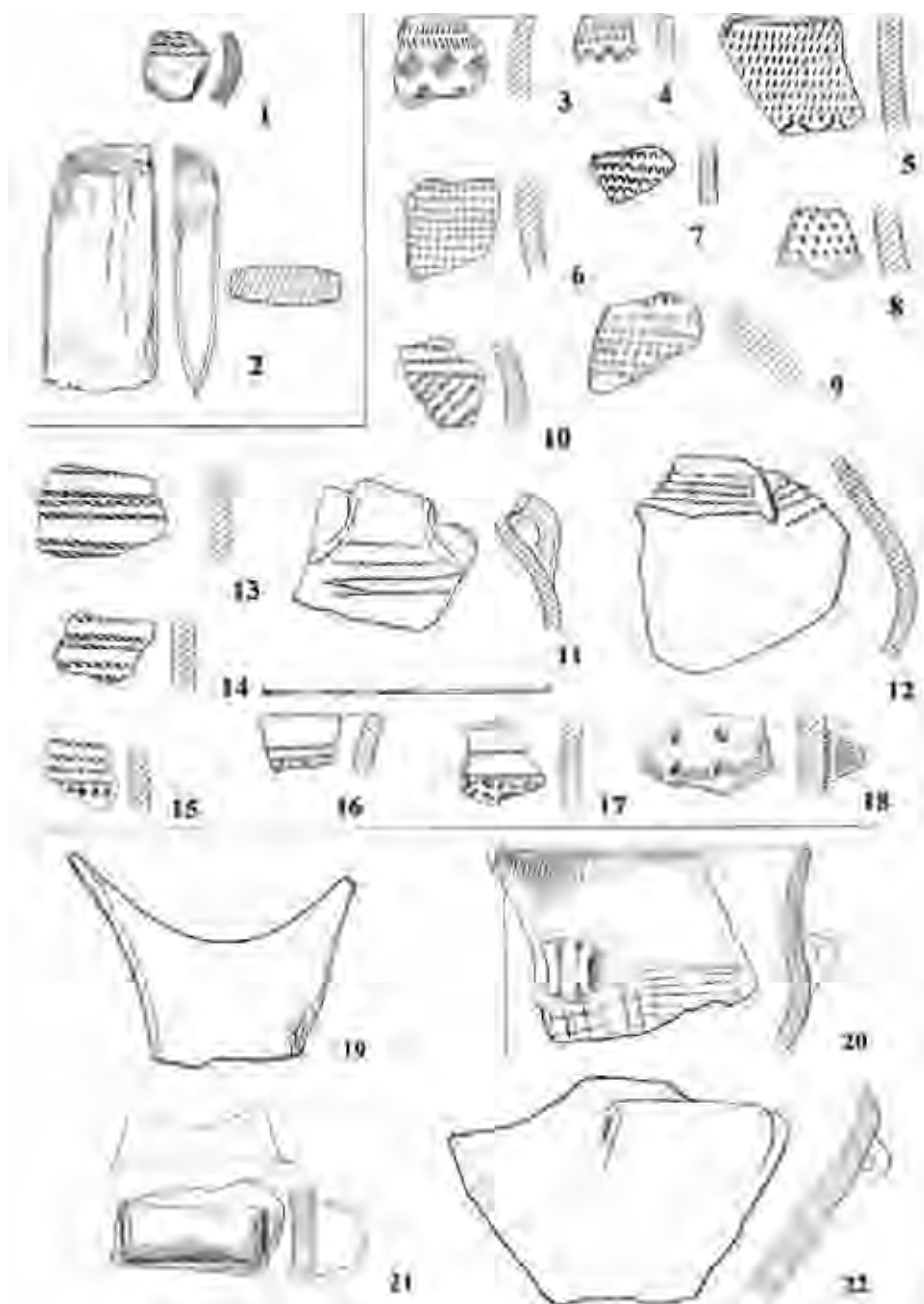


Obr. 21. Velké Žernoseky A. Kamenolom N. Parthe. Jáma z r. 1906. Keramika. Řivnáčská kultura.  
Abb. 21. Velké Žernoseky A. Steinbruch N. Parthe. Grube aus dem J. 1906. Keramik. Řivnáč-Kultur.



Obr. 22. Velké Žernoseky A, kamenolomy, bez údajů. 1–8 keramika, 9–10 kámen. Badenská a řivnáčská kultura.

Abb. 22. Velké Žernoseky A, Steinbrüche, ohne Angaben. 1–8 Keramik, 9–10 Stein. Badener und Řivnáč-Kultur.



Obr. 23. 1, 2 Libochovany A – Tříkřížový vrch. 3–18 Velké Žernoseky A, kamenolomy, bez údajů. Keramika, 2 kámen. 1–2 řivnáčská kultura (?); 3–12 k. kulovitých amfor; 13–15 k. šňůrová (?); 16–18 k. zvoncovitých pohárů; 19–22 řivnáčská kultura.

Abb. 23. 1, 2 Libochovany A – Tříkřížový vrch. 3–18 Velké Žernoseky A, Steinbrüche, ohne Angaben. Keramik, 2 Stein. 1–2 Řivnáč-Kultur (?); 3–12 Kugelamphorenkultur; 13–15 Schnurkeramik (?); 16–18 Glockenbecherkultur; 19–22 Řivnáč-Kultur.



Obr. 24. 1 Keblice; 2 Hostěnice či Budyně n. O.; 3 Lounky; 4 Lovosice A, z jam; 5 České Kopisty; 6–8 Blšany A, jáma (podle *Neustupný 1965*, obr. 10, 11); 9 Litoměřice B; 10 Litoměřice A; 11 Nové Kopisty; 12 Pařidla (podle *Preidel 1934*, Abb. 17: 2); 13: 1–10 Trnovany A, polozemnice ? (podle *Pleslová-Štiková 1973*, Abb. 17). Keramika. 1–3 badenská/starší řivnáčská, 4, 5, 11 badenská; 6–10, 12, 13 řivnáčská kultura. Různá měřítka. Abb. 24. 1 Keblice; 2 Hostěnice oder Budyně n. O.; 3 Lounky; 4 Lovosice A, aus den Gruben; 5 České Kopisty; 6–8 Blšany A, Grube (nach *Neustupný 1965*, obr. 10, 11); 9 Litoměřice B; 10 Litoměřice A; 11 Nové Kopisty; 12 Pařidla (nach *Preidel 1934*, Abb. 17: 2); 13: 1–10 Trnovany A, Grubenhaus ? (nach *Pleslová-Štiková 1973*, Abb. 17). Keramik. 1–3 Badener/ältere Rivenáč-Kultur, 4, 5, 11 Badener Kultur; 6–10, 12, 13 Rivenáč-Kultur. Verschiedene Maßstäbe.

## 58. ŘEDHOŠŤ, okr. Litoměřice

A. „Na obecním ladě, asi 400 m JV od kostela“. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** ? – OKOL: Bez údajů.

*Konvice* BAD s převýšeným páskovým uchem, na horní straně oblouku ucha dvojice pupíků; orn. z úzkých kanelur na spodku hrdla, těle a horní plošce ucha; p21, v. 185 mm; obr. 27: 2.

ULOŽ: M Budyně n. O. – LIT: A. Knor, Zpráva o školní sbírce v Ředhošti, archiv ARÚ; *Zápotocký 1960*, 54, t. II: 5; *Pleiner – Rybová edd. 1978*, t. 17.

## 59. SOBĚSUKY, okr. Chomutov

A. Vysoká pravobřežní terasa vybíhající úzkou ostrožnou do meandru Ohře, jejíž inundace ji obklopuje ze tří stran. Pískovna na ppč. 79/1 (= poloha III); ca 245 m n. m.; převýšení ca 15 m. ZM 12-11-02, koor. 354:86. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Polykulturní lokalita, z eneolitu kromě ŘIV a KKA ještě KNP, ŠK (hroby), ZP (hroby). – OKOL: Plošný odkryv v l. 1985–92 (P. Holodňák, M. Zatec; M. Dobeš, J. Vlčková, ARÚ Most). Výzkum v r. 1986 na poloze III.

Obj. č. 909/86 – **polozemnice** ŘIV. „Čtvercové stavení s podpůrnými kůly v rozích a uprostřed“, při V straně nad plochým dnem ohniště; ŘIV ker., BI, Kol, zvíř. kosti.

ULOŽ: M Zatec, ÚAPPSZČ. – LIT: *Holodňák 1989*, 180; *1991*, 430, obr. 1 (mapa); *2006*, 301; *Zápotocký 2000*, 197; *Ernée et al. 2007*, 95.

## 60. STAŇKOVICE, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález**: ŘIV (?) nádoba.

ULOŽ: M Chomutov 710. – LIT: *Černá – Ondráčková 1996*, 68.

## 61. STRAŠKOV, okr. Litoměřice

A. Poloha Straškov 1, plošina nad V břehem potoka Čepel. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Sběr v polykulturní lokalitě.

Keramika ŘIV (?).

LIT: *Gojda 1996*, tab. 3, 4, obr. 9 (skica polohy).

## 62. STRKOVICE, okr. Louny

A. Kaolinový lom při okraji vysoké terasy nad zaniklým meandrem Ohře s vodotečí J od obce, ca 500 m na S od menhiru u Drahomyšle; 207 m n. m.; převýšení ca 15 m. ZM 25:12-112, koor. 472:100 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Sběry v l. 1976–1977 (J. Muška, I. Pleinerová, ARÚ; B. Štauber, M Louny).

Keramika ŘIV (?).

ULOŽ: ARÚ. – LIT: *Pleinerová – Muška 1975*, 8; *Velínský et al. 1986*, 173.

## 63. STRÍMICE, okr. Most

A. Důl Richard, nález z 2. 8. 1940. ZM 25:02-341, koor. 44:256 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné** ? – OKOL: Porušeno při bagrování. **Jánma** (?) s **depotem keramiky** ŘIV. *Džbány s ansa lunata* – 6 ks, v. těla 153, 130, 167, 148, 155, 147 mm (ansa dvou džbánů se žebry na vnitřní straně). – *Hmoždíř s ansa lunata*, v. 100 mm. Ansa na vnitřní straně se žebry.

ULOŽ: M Most 621-628/40. – LIT: *Sudeta NF I, 1939/40*, 106 (hlášení muzejního zřízení p. Enge, M Most: „Siedlung mit nordischer Keramik, darunter auch Mondhenkelkrüge u.a., durch Baggerabbau zerstört.“); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 207.

## 64. ŠIROKÉ TŘEBČICE, okr. Chomutov

A. Pole severně od obce (naleziště 1), poloha 1 či 2 (?). ZM 12-11-11, koor. 448:045 a d. (?). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**. – OKOL: Sběr v r. 1982 (I. Rada, ARÚ Most).

Keramika (2 zl.) ŘIV.

ULOŽ: ÚAPPSZČ 84/82-1, 2. – LIT: *Dobeš 1995b*, 346.

## 65. TRNOVANY / VELETICE, okr. Louny

A. Náhorní plošina mezi Blšankou a údolím potoka Ostravy, ppč. 953 na JV od obce („Plateau südlich des Pertschtales“). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. – OKOL: Výzkum A. Gerstenhöfera v r. 1936.

**Polozemnice** (?) ŘIV. Obj. o průměru 4 m, uprostřed hl. 1,6 m. V keramice zastoupené tvary (podle *Pleslová-Štiková 1973*, Abb. 17): *Hmoždíře* (a) s ansa lunata, (b) s uchem pod okrajem. – *Mísa s esovitým profilem*: část s uchem na výduti s plastic. vousy. – *Zásobní hrnce* (a) s úzkou prstovanou lištou pod okrajem, p2-3; (b) se dvěma hladkými lištami na podhrdlí, p2-3; (c) bez okrajové lišty, p7. – *Tvar* ? 1 zl. orn. klikatkový pás rytý. *Obr. 24: 13, č. 1–10*.

ULOŽ: M Zatec 2048/1-100. – LIT: *Sudeta 12, 97* (W. Wurdinger); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 207 (settlement without designation); *Pleslová 1973*, Abb. 17 (ŘIV ker.); *Holodňák 2006*, 329, 354; ARÚ čj. 662/53.

## 66. TUŠIMICE, okr. Chomutov

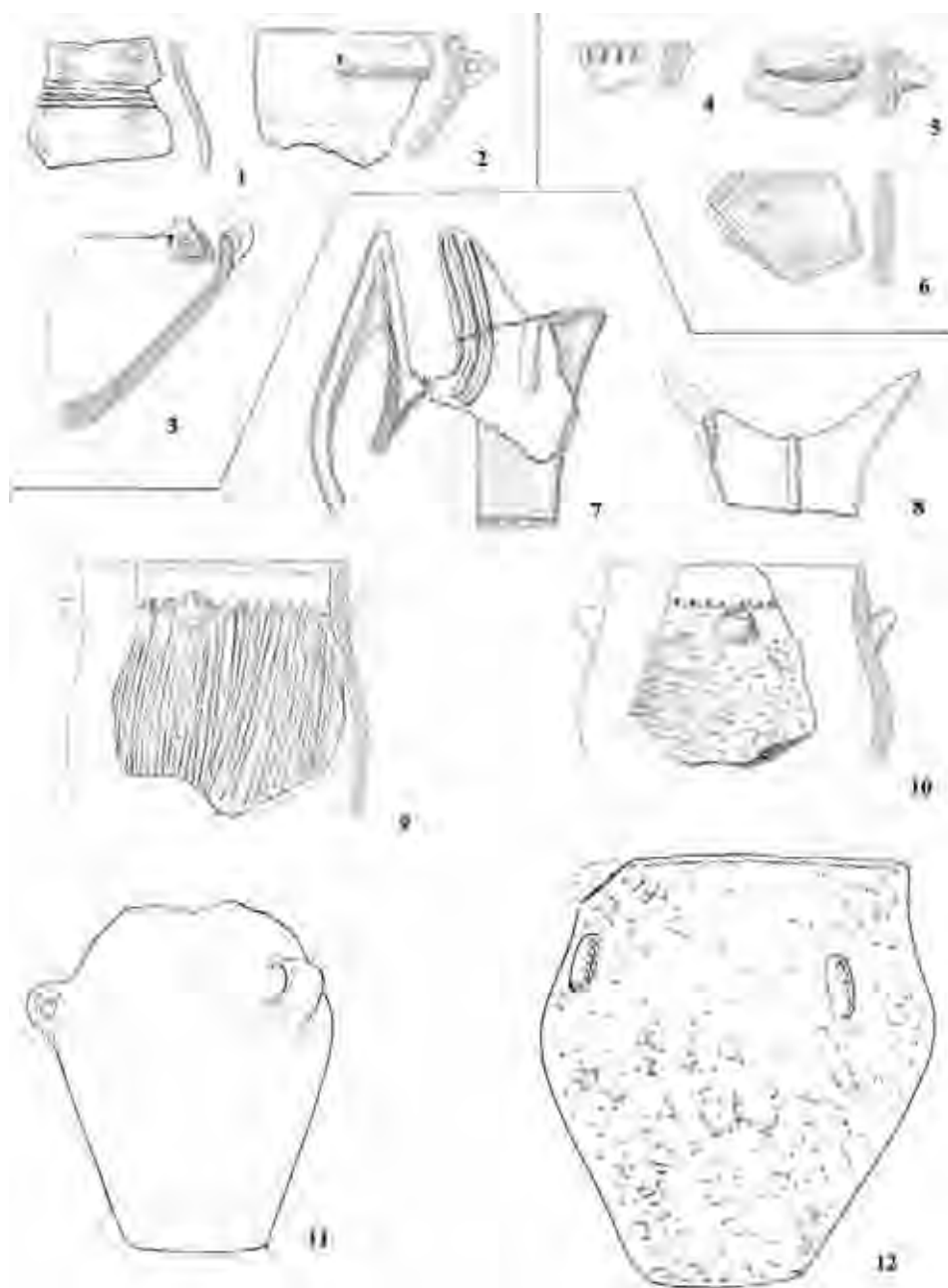
A. Porcelanitová kupa JV od obce, nad údolím Lužického potoka, původně tvaru protáhle oválné ostrožny spojené na SV straně mělkým sedlem s náhorní plání; odtěžena lomem. Plocha vrcholu ca 2,5 ha; 317 m n. m.; převýšení ca 35 m. ZM 25:02-333, koor. 127:17 (3). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné** zničené erozí. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV ještě BAD (?), KKA, ŠK (hrob). – OKOL: Výzkum v l. 1961, 1963, 1967 (V. Pelc, V. Kruta, ARÚ Most).

**Kulturní vrstva** ŘIV na profilu kamenolomu: *Amfora dvojkónická* s okrajovou lištou a s uchy na výduti: 1 zl. o-t, zach. v. 174 mm. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-t. s lišou pod okrajem řídkce nehtovanou, p2.

**Intruze**. V záspyhu hrobu ŠK celkem 118 zl., zčásti ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl. ansa se žebry na okraji. – *Zásobní hrnce* s hladkou okrajovou lištou a slámovaným tělem.

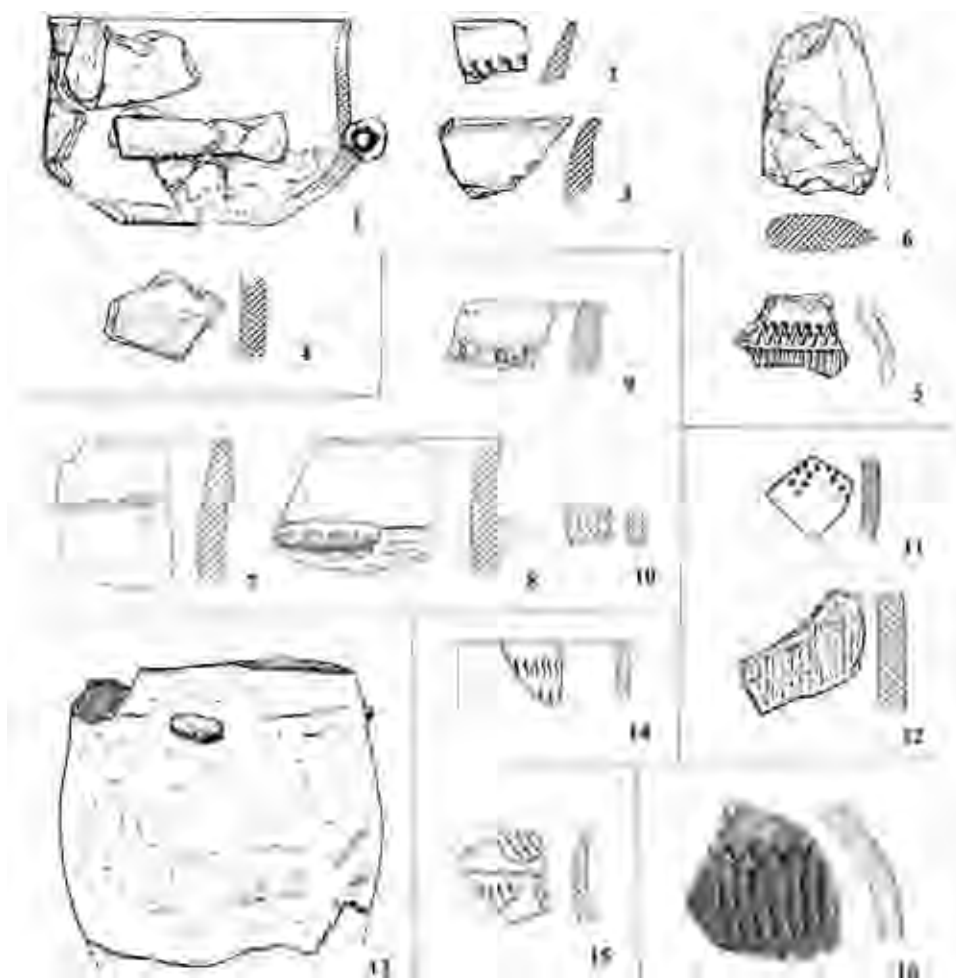
ULOŽ: ÚAPPSZČ č. 127/61; 127/61. – LIT: *Neustupný 1965*, obr. 1, 5, 7; *Kruta 1970*, 15, obr. 1; *Koutecký 1980*, 103; *Smrž 1991*, 80 (klasifikuje polohu jako ostrožnu a uvádí, že poblíž zničeno sídlíště či pohřebiště ZP); *Zápotocký 2000*, 199; *Čtverák et al. 2003*, 326.





Obr. 25. 1–3 Dobříň A; 4–6 Hradiště A; 7 Brozany n. O. A; 8 Volenice; 9 Hostomice A; 10 Bílina B; 11 Jeví-  
něves; 12 Rohatce, žárový/popelnicový hrob? Keramika. 1–11 řivnáčská, 12 badenská kultura. Různá mě-  
řítka.

Abb. 25. 1–3 Dobříň A; 4–6 Hradiště A; 7 Brozany n. O. A; 8 Volenice; 9 Hostomice A; 10 Bílina B; 11 Jeví-  
něves; 12 Rohatce, Brand/Urnengrab? Keramik. 1–11 Řivnáč-, 12 Badener Kultur. Verschiedene Maßstäbe.



Obr. 26. 1–6 Kučlín A; 7–10 Zabušany A; 11, 12 Levousy A; 13 Roudnice n. Labem A. – Ojedinelé nálezy k. kulovitých amfor: 14 Křemýž, Ledeburova pískovna, z únětické jámy 4 (z výzkumu v l. 1941–1944, M Teplice, fond Bílina B25 F/13); 15 Duchcov – okolí (M Teplice př. č. B 136-69/85); 16 Hrobčice (M f. Vor- u. Frühgeschichte Berlin Nr. IV-f-2268). Keramika, 6 kámen. 1–4, 6–9, 12, 13 řivnáčská; 5, 10, 11, 14–16 kultura kulovitých amfor. Různá měřítka.

Abb. 26. 6 Kučlín A; 7–10 Zabušany A; 11, 12 Levousy A; 13 Roudnice n. Labem A. – Einzelfunde der Kugelamphorenkultur: 14 Křemýž, Ledebur-Sandgrube, aus Ünětice-Grube 4 (Grabung 1941–1944, Museum Teplice, Sammlung Bílina B25 F/13); 15 Duchcov-Umgebung (Museum Teplice Eing.-Nr. B 136-69/85); 16 Stein. 1–4, 6–9, 12, 13 Řivnáč-Kultur; 5, 10, 11, 14–16 Kugelamphorenkultur. Verschiedene Maßstäbe.

/ÚSTÍ nad Labem, okr. Ústí nad Labem/

V literatuře odtud uváděný džbán s ansa lunata z M Ústí n. L. (Stocký 1926, 180; Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 207) je z Velkých Žemosek (viz níže).

67. VALTÍŘOV, okr. Ústí nad Labem

A. Zahrada za statkem proti kostelu, směrem k železnič. trati; ca 150 m n. m. – OSÍDLENÍ: Sídliště v exponované poloze. – OKOL: Sběry z r. 1899 a 1965.

Keramika BAD (?), ŘIV (?).



Obr. 27. 1 Veltěže; 2 Ředhošť A; 3 Budyně n. O. A; 4 Lounky; 5 Rohatce. Keramika (1, 3–5 archiv ARÚ Praha, 2 foto M. Zápotocký). – 1, 3, 4 řivnáčská, 2, 5 badenská kultura.  
 Abb. 27. 1 Veltěže; 2 Ředhošť A; 3 Budyně n. O. A; 4 Lounky; 5 Rohatce. Keramik (1, 3–5 Archiv des AI Prag, 2 Foto M. Zápotocký). – 1, 3, 4 Řivnáč-Kultur, 2, 5 Badener Kultur.

ULOŽ: M. Ústí n. L. 81, 85, 86; ARÚ Most př. č. 263/63 – LIT: *Neustupný 1966*, 37 (keramika „nejspíše eneolitická“); E. Neustupný, zpráva čj. 1017/75 v archivu ARÚ (uvádí, že poloha je typické výšinné sídliště a nálezy odtud že jsou pravděpodobně badenské); *Koutecký et al. 1980*, 103 (střední eneolit); *Cvrková 1984*, 46 („k. kanelovaná“).

68. VELEMYŠLEVES (Louny)

A. Pískovna S od obce. ZM 25:02-334, koor. 248:116 (1). – OSÍDLENÍ: Nevýrazná ostrožna vysoké terasy přítoku Chomutovky. – OKOL: Výzkum v polykulturní lokalitě v r. 1969 (D. Koutecký).

Obj. 52 (14/69) – **kostrový hrob** ŘIV. Jáma obdélníkovitá se zaoblenými rohy, kolnými stěnami a plochým dnem, Z–V, 175 x 125 cm, hl. 60–70 cm, beze stop po pohřbu (podrobněji *Koutecký 1987*, 44). Jako milodar zde v hl. 30–38 cm „nálevkovitý pohár“ (profilom odpovídající džbánům s ansa lunata), ve výplni „větší množství řivnáčských střepů“, mj. 2 zl. „zahrocených“ uch z koflíků (kresebně rekonstruovaných jako úzká ansa lunata), zl. páskového ucha a „část hrdla nádoby s jazykovitým uchem“; podle autora „pro zařazení hrobu mezi řivnáčské svědčí nálevkovitý džbánek (*obr. 17 B*) a zlomky zahrocených uch koflíků (*obr. 18 A*). Překvapuje však absence keramiky se zdrsněným (slámovaným) povrchem.“

ULOŽ: ÚAPPSZČ př. č. 48/69. – LIT: *Koutecký 1987*, 44, 62, 70, obr. 16 B, 17 B, 18 A.

69. VELIKÁ VES, okr. Chomutov

A. Pískovna JZ od obce. ZM 25:12-113, koor. 142:244 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště rovinné**, polykulturní. – OKOL: Sběr v r. 1957 (N. Mašek, ARÚ Most). Z porušených objektů též ŘIV keramiky:

*Hmoždír s ansa lunata*, v. 59 mm. – *Zásobní hrnce* s okrajovou lištou naspodu prstovanou a s pupky, t. slámované: zl. o-t, h-t.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Mašek 1960b*, 261; *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 207; *Koutecký 1970*, 32, 69, obr. 8: 9–12, 14–15; *Koutecký et al. 1980*, 103.

70. VELKÉ ŽERNOSEKY, okr. Litoměřice

A. Kamenolomy JV od obce. Široký výběžek vysoké terasy mezi obcí a Žalhoticemi s výhledem na labskou nížinu mezi Lovosicemi a soutěskou České brány, téměř zcela odtěžený lomy činnými již od 18. stol., kdy se zde lámal kámen pro stavbu terezinské pevnosti. Koncem 19. stol. se dochovaná partie mírně svažovala k JZ; ca 170 m n. m., převýšení ca 25 m. ZM 25:02-431, koor. 246:266 (2). – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze**. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde své stopy zanechala většina kultur – JORD, KNP, BAD, ŘIV, KKA, ŠK a ZP, PROTO-ÚK (pohřebiště), poté silně posteneolitické osídlení, které zaujímal, zejména v mladších obdobích pravěku, významné místo v lovosické sídelní aglomeraci. Fortifikace nejništěna. – OKOL: Sběry a výkopy v l. 1879–1899, 1901–1906 (R. v. Weinzierl, M. Teplice); četné sběry (od konce 19. stol. do současnosti).

LIT k lokalitě a k eneolitickému osídlení: *Weinzierl 1897*; 1904; *Piř 1899*, 220; *Moucha 1961*, obr. 1 (mapa), 2 (plány); *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 207, 212 (settlement on high ground with gentle slopes); *Hájek 1968*, 133; *Zápotocký 1982*, tab. 1 (mapa z r. 1892); 2000, 199; *Cvrková 1984*, 62–63; *Budinský 1985*, 75; *Sklenář 1992*, 266; *Dobeš 1993*, 572, obr. 4; *Křišťuf 2004*.

1. Kamenolom N. Parthe, kat. č. 1182.

a) **Jáma s depotem keramiky** ŘIV. „Eine neol. Kulturgrube, die kesselförmig in der Mergelschichte eingetieft war. In derselben befand sich zum grossen Teile holzaschenhaltige Erde u. Holzkohle u. in dieser Ausfüllung wurden eine Menge von Scherben von gleichartiger Mache, ein Steinmeissel u. ein Feuersteinartefakt gefunden.“ Průměr jámy 1 m, hl. 2,5 m. Výzkum M Teplice 12.–24. 2. 1906 (A. Pobel). Keramiky:

*Džbány s ansa lunata*: džbán (zčásti doplněný), p1, v. 156 (s uchem 224 mm), *obr. 21: 11*; džbán (dtto), p1, v. 145, s uchem 202 mm, *obr. 21: 12*; džbán, hroty ansa odlámané, p1, v. 160 mm, *obr. 21: 13*; džbán (část) „mit sehr schönem halbmondförm. Henkel“, nezjištěn; džbán (část) „mit halbmondförm. Henkel, jedoch die Ohren fehlen“, nezjištěn; džbán (část) „Henkelfragment ohne Ohren“ (nezjištěn); džbány – počet?: 7 růžků ansa. Podle R. v. Weinzierla zde měly být 4 džbány celé, 1 polovina a „eine Anzahl von Henkelfragmente, meist mit der Spitzen“. Celkový počet džbánů s ansa tedy činí 5–6 celých nádob a zlomky z ca 7 dalších.

*Mísy*: 1. S esovitým profilom, krátce vyhnutým okrajem, výraznou oblou vřutí a jedním (?) širokým tunelovitým uchem nad vřutí: část (4 zl.) o-t, nad vřutí úzká páska hustě přesekávaná, z obou stran ukončená plochým promáčknutým pupkem, p1, zach. v. 90, o-dm 160, *obr. 21: 1*; část (2 zl. o-t), páska hustě přesekávaná, p1, *obr. 21: 4*; 1 zl. h-t, širší prstovaná páska na vřutí, p1, *obr. 21: 3*; 1 zl. o-t, hladká úzká páska nad vřutí končí plochým kruhovitým pupkem, p1, zach. v. 65, o-dm 180 mm, *obr. 21: 5*; 1 zl. o-t, bez pásky, p1, *obr. 21: 2*; 1 zl. h-t, bez pásky, nad vřutí tunelovité ucho š. 58 mm, ucho z obou stran jen krátce šikmo navrtané, p1, *obr. 21: 6*. – 2. S nízkým svislým okrajem a široce kónickým talířovitým tělem: 1 zl. o-t, p21, *obr. 21: 7*. – 3. Se zataženým okrajem: 1 zl. o-t, plochý jazykovitý pupek, š. 115 mm, zach. v. 90 mm, *obr. 22: 2*. – 4. Mísy oble kónické: 1 zl. o-t, p1, *obr. 21: 8*; 1 zl. o-t, svislý jazykovitý pupek, p2, *obr. 22: 1*.

*Amfora lahovitá s uchy na vřutí*: část (3 zl.) o-t, hladká široká okrajová lišta, na vřutí páskové ucho, p1-8 (spodek), zach. v. 230 mm, *obr. 21: 14*.

Nekeramické nálezy. *Sekerka*, d. 75 mm, nezjištěna. – *Pazourkový úštěp*, nezjištěn.

ULOŽ: M Teplice HK 13447-52 a st. dep. č. 376-8 (př. č. 5 – 446-453/81). – LIT: A. Pobel, Excursions-Bericht 1906, 92 (Nr. 5-16 vom 12.–24. 2.) v M Teplice; *Weinzierl 1907*, 36, Abb. 3; 1908, 43-4; *Ehrich – Pleslová 1968*, 207; *Budinský 1985*, 86.

b) **Ojedinelé nálezy**: *Džbán s ansa lunata*: ansa, p1, *obr. 23: 19*. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. t, široce jazykovitý pupek š. 95 mm, p3, *obr. 22: 6*. ULOŽ: M Teplice st. dep. č. 211-244 (z r. 1908), 474-7.

2. Kamenolom Fr. Parthe, kat. č. 1157/1.

**Ojedinelé nálezy** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl. ansa, žebro při okraji, p21, *obr. 22: 3*. – *Mísa esovitého profilu*: nad vřutí ucho 2x svisle prožlábnuté, p1-7 (nevýrazné slámování), zach. v. 75 mm, *obr. 23: 20*.

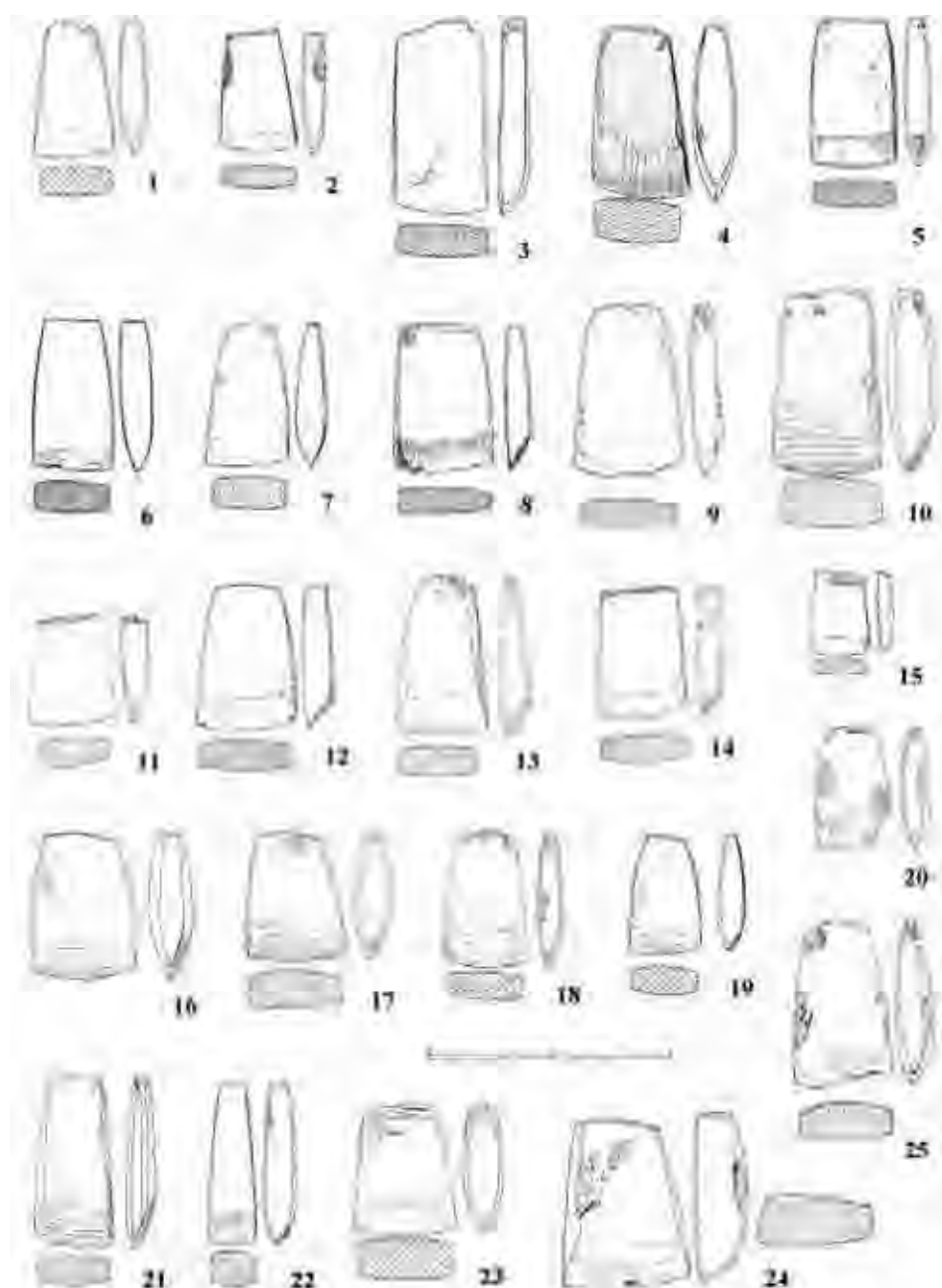
ULOŽ: M Teplice HK 12866-23 (z r. 1903); st. dep. č. 275-8 (z r. 1909).

**Intruze**. Při výzkumu únětického pohřebiště nalezena stranou od hrobu XVII a ve stejné hloubce s ním: *Testice slánského typu*, hornina šedo zelený černě proužkovaný spilit, d. 57 mm, *obr. 22: 10*.

ULOŽ: M Teplice W 1753.

3. Kamenolom I. Hausmann, kat. č. 1166. Z polykulturní **kulturní vrstvy**:

Keramiky BAD, ŘIV: *Mísa se zataženým okrajem*: 1 zl. t, pod vřutí tunelovité ucho š. 50 mm, p1, *obr. 23: 22*. – *Zásobní hrnce*: 1 zl. o-t, prstovaná lišta s jazykovitým pupkem a svislé pásky s vpichy, p21, *obr. 22: 5*. – *Tvar ?*: 1 zl. t, slepé tunelovité ucho přesekávané,



Obr. 28 Kamenné teslice a dláta tzv. slánského typu, převážně spilitové.

Abb. 28. Steindechsel und Meißel des sog. Slány-Typs, überwiegend Spilit.

1 Blešno, 2 Brozany n. O., 3 Vrbice, 4 Klapý–Házmburk, 5 Libčeves, 6–7 Levousy, 8 Libochovice, 9 Lovosice, 10 Medvědice, 11–14 Lounky, 15 Semeč, 16–17 Obřice, 18–20 Pnětluky, 21–22 Sebzín, 23 Sutom, 24 Třebívlice, 25 Vetrá–Sovice.

p2, obr. 22: 4; 1 zl. t., dtto, p. 1, obr. 23: 21. – Broušená industrie. *Teslice* – tylní polovina, hornina šedozelená (spilit?), zach. d. 33 mm, obr. 22: 9.

ULOŽ: M Teplice HK 13300/2 a st. dep. č. 474-7. M Litoměřice K 2287 (BI).

4. Panský kamenolom, bez údajů.

Keramika ŘIV: *Džbány s ansa lunata*; 2 džbány, obr. 21: 9, 10 (podle fotografie). – *Zásobní hrnce s hladkou okrajovou lištou*: 1 zl. o-t, kuželovitý pupek, p3-7, obr. 22: 7; 3 zl. o-t, plochá okrajová lišta, jazykovitý pupek, p7, o-dm. 450 mm, obr. 22: 8.

ULOŽ: M Ústí n. L. 2947, 2948; M Litoměřice sb. Ankert bez č., z r. 1907. – LIT: *Cvrková 1984*, 82 (ansa).

5. Kamenolomy, bez údajů.

Keramika ŘIV: *Miska polokulovitá*, orn. vně po obvodu kruhy s vepsaným křížem, dno nožkovitě odsazené, o-dm. 70 mm.

ULOŽ: M Litoměřice, sb. Gattermann. – LIT: *J. Kern (1933, Taf. 15: 4)* ji datoval do doby bronzové, podle *B. Novotného (1955, 14–15)* pravděpodobně miska lublaňského typu.

6. V areálu žernoseckých kamenolomů je spoje doložené též vícere **eneolitické postřivnáčské osídlení**:

*Kultura kulovitých amfor*: zlomky zdobené keramiky pocházejí jednak z ohniště pod starounětickým hrobem VII (obr. 23: 5, 7, 11, 12; M Teplice st. dep. č. 503-508; *Weinzierl 1897*, 70, Abb. 93; *Dobeš 1993*, 567, obr. 4), jednak z kamenolomů bez údajů (obr. 23: 3, 4, 6, 8–10; M Litoměřice, sb. Gatterman a Kern).

*Kultura se šňůrovou keramikou* (?): zdobené střepy, opět ze sb. J. Kerna (obr. 23: 13 s pozn. „Steinbrüche, Siedlungsfund, wichtig“) a E. Gattermanna (obr. 23: 14, 15) v M Litoměřice.

*Kultura zvoncovitých pohárů*: zdobené střepy z těla a ucha pohárů, nátepní destička; obr. 23: 16–18 ze sb. Gattermann, M Litoměřice; M. Teplice a sb. Matiegka: *Weinzierl 1897*, Abb. 92; *Piř 1899*, 220; *Stocký 1926*, 184; *Hájek 1968*, 133.

71. VELTĚŽE, okr. Louny

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV: *Mísa* s nálevkovitým hrdlem, tunelovité ucho, v. ?, obr. 27: 1.

ULOŽ: M Louny ?; podle neg. ARÚ č. 9172 „Veltěže, o. Louny, sbírka Nábělek“. – LIT: *Ehrich – Pleslová 1968*, 208.

72. VOLENICE, okr. Litoměřice

X. Bez údajů. **Ojedinělý nález** ŘIV: *Džbán s ansa lunata*: 1 zl. ansa se svislým žebrem uprostřed, obr. 25: 8.

ULOŽ: NM č. 112 D (neg. ARÚ 10869). – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 208.

73. ZABRUŠANY, okr. Teplice

A. „Švédské šance“. Plochá jazykovitá ostrožna nad soutokem dvou potoků v údolí Bíliny, ze tří stran chráněná příkrými svahy. Fortifikace: val (v. 1,5 m) pod vnitřním raně středověkým valem datoval Z. Váňa do eneolitu (KNP?). Plocha 5,5 ha; 228 m n. m.; převýšení: ca 20 m. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**, trojdielné raně středověké hradiště se třemi příčnými valy. Polykulturní lokalita, z eneolitu zde kromě ŘIV a KKA (?) ještě JORD, KNP, ŠK. – OKOL: Četné sběry, výzkum v l. 1950–1951 (Z. Váňa, M Teplice). Při výzkumu r. 1951 zachycena v místech vnitřního valu „eneolitická **kulturní vrstva** ... průměrně 50 cm silná, probíhala od okraje příkopu až k patě valu, kde se vytrácela, a obsahovala četné eneolitické střepy. Těsně za vnitřním kamenným blokem se rozšiřovala a tvořila násep, vysoký 1,5 m, který je patrně pozůstatkem eneolitického valu, porušeného při stavbě slovanské hrady... Z nálezů v eneolitické vrstvě se rovněž podařilo rekonstruovat nádobu, tvarově poněkud připomínající nálevkovité poháry.“ (*Váňa 1952*, 295–296, obr. 156 – KNP; 1976, 463, obr. 45 – kresba profilu, u spodní vrstvy č. 3 však už bez zmínky o jejím pravěkém stáří). Uvedené údaje jsou v jistém rozporu s nepatrným počtem nálezů eneolitického rázu, které se z výzkumu v muzejní sbírce dochovaly (1 nádoba KNP a ca 10 střepů).

Keramika ŘIV: 1 zl. *zásobního hrnce* s hladkou okrajovou lištou a pupkem se 4 důlky, p7 (náznak slámování), obr. 26: 8; kulturní příslušnost dalších dvou okrajů (obr. 26: 7, 9) není jistá. – KKA?: *Tvar*?: 1 zl. h. (?), orn. pole drobných kruhovitých vpichů, p2, obr. 26: 10.

ULOŽ: M Teplice. – LIT: *Piř 1899*, 219; *Váňa 1952*; 1976, 463; *Budinský 1978*, 175–6; *Smrž 1991*; *Dobeš et al. 1991a*, 51; *Zápotocký – Muška 1999*, 26; *Zápotocký 2000*, 199, Abb. 45 (mapa); *Čtverák et al. 2003*, 351–2 (plány, letecký snímek); *Lutovský 2003* (v prostoru vnějšího valu jen osídlení KNP).

74. ŽATEC, okr. Louny – viz též Libočany

A. Staré město, plocha žatecké ostrožny vymezená linií středověkých hradeb. Žižkovo nám., u pivovaru. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště výšinné**. – OKOL: Výzkum v r. 2004 (P. Čech, ÚAPPSZČ).

Zahloubený obj. ŘIV, patrně **pec**: keramika.

ULOŽ: ÚAPPSZČ. – LIT: *Holodňák 2006*, 87.

B. Macerka či Orešák (Am Nussberg), při okraji či na ploše vysoké terasy JZ od Starého města. – OSÍDLENÍ: **Sídlíště v exponované poloze** ? – OKOL: Okraj pískovny, výzkum v r. 1925 (M. Wurdinger, M Žatec).

**Jáma** „popelovitá“: ŘIV nádoba, BI, Kof.

ULOŽ: M Žatec 1878, př. č. 437/85. – LIT: *Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 208; *Holodňák 2006*, 108, polohy č. V či VI na mapce s. 80; archiv ARÚ čj. 500/36.

Černovka, zahrádkářská kolonie (*Holodňák 2006*, poloha č. VI na mapce s. 80), ZM 10:12-11-09, koor. 58:44 (3). – OKOL: Sběr v r. 1981 (P. Holodňák, M Žatec):

Keramika ŘIV.

ULOŽ: M Žatec př. č. 3/81. – LIT: *Holodňák 2006*, 109.

### 3. Rozbor nálezů

#### 3.1. Nálezová základna

Materiály badenské a řivnáčské kultury známe na sledovaném území celkem z 89 nalezišť (z nich 66 lokalizovaných, 23 nelokalizovaných) ležících na 74 katastrech. Podle kulturní příslušnosti (*obr. 29: graf 1; tab. 1*) se složení nálezové základny ukazuje jako výrazně asymetrické ve prospěch řivnáčské kultury: ta je doložena na 61 nalezištích a dalších 19 je pravděpodobně řivnáčských, zatímco badenská je spolehlivě na 19 nalezištích a další 4 jsou pravděpodobně badenské.

Pokud jde o nálezovou situaci, z *tab. 1* a grafu 2 na *obr. 29* je zřejmá její vcelku nízká informační úroveň, nesrovnatelná se situací ve středočeských regionech. Z 50 nalezišť (57 %) disponujeme jen ojedinělými nálezy, zbývající materiály pocházejí převážně z kontextu obytných areálů (38 lokalit), přičemž ve 12 lokalitách se našly polozemnice, v 18 síla a jiné jámové objekty, v 10 kulturní vrstva a ve 4 lokalitách zjištěny intruze řivnáčské sídlištní keramiky v zásypu hrobů mladších eneolitických kultur – kulovitých amfor a šňůrové. S výjimkou Března či Soběsuk chybějí situace, na nichž se objekty našly při výzkumu větších ploch, proto nepřekvapuje, že z oněch 38 sídlištních lokalit je jen ze 4 známo či hlášeno více objektů než 1 (Bezděkov: 3, Blšany: 2, Lomazice: 2, Lovosice: 8 obj.) – tedy opět čísla nesrovnatelná se středočeskými poměry. Hroby se vyskytly pouze ve 2 lokalitách.

Naprostou většinu nálezového fondu (*obr. 29: graf 3; tab. 1*) tvoří keramika. Větší či menší soubory jsou k dispozici jen z poloviny nalezišť, z nichž většina je lokalizovaných (48 = 54 %), přičemž na čtyřech se vyskytly též depoty džbánů s rohatými uchy typu *ansa lunata*. Zbytek připadá na jednotlivě nalezené nádoby (29 nalezišť = 32 %) a na keramiku bez údajů (9 nalezišť = 10 %). Uspokojivý není ani stav zpracování nálezového fondu (*obr. 29: graf 4; tab. 1*). V této práci a ve starších publikacích jsou hodnoceny materiály ze 43 nalezišť (49 %), zbývající polovina je zpracována jen částečně, nebo vůbec ne. Jde jen o orientační čísla, nicméně svým způsobem varovná, která naše závěry do jisté míry relativizují.

#### 3.2. Přírodní prostředí a poloha lokalit

Naleziště obou kultur se koncentrují do tří sídelních regionů: Podkrušnohorského úvalu, středního a dolního Poohří; řídké osídlení Podřipska, které též sledujeme, tvoří už přechod ke středočeskému dolnímu Povltaví. S výjimkou užšího Podřipska jde vesměs o terény soustavně osazované už od počátku neolitu, jejichž společným znakem jsou kvalitní zemědělské půdy (k přírodnímu prostředí severozáp. Čech ve vztahu k osídlení pro střední Poohří *Bubeník 1988*, 13, pro Podkrušnohoří *Váňa 1977*, pro Litoměřicko *Žemlička 1980*, 18). Naleziště leží v úrovni od 152 (Dobříň) do 300 m n. m. Limitní vrstevnici překračují jen dvě, shodou okolností v obou případech výšinná sídliště: Rubín u Dolánek (352 m n. m.) a Tušimice (317 m n. m.); nález z Chomutova (ca 320 m n. m.) je nejistý. Zásah do vyšších poloh naznačují pouze ojedinělé řivnáčské teslice z jižních údolí Českého středohoří na Třebenicku (kap. 3.3.4).

Přirozenými komunikačními osami jsou říční toky – Labe, Ohře, Bílina. Úzké spojení se Saskem a evropským severem je prokazatelné od počátku neolitu (kupř. *Rulf 1997*).

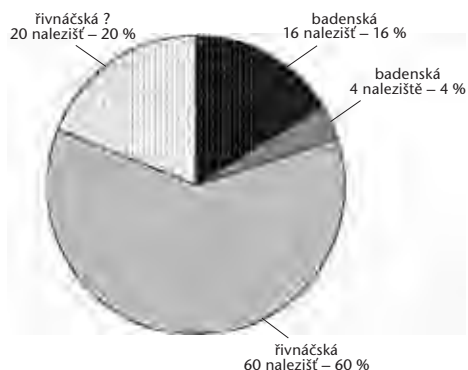
Podobně je tomu také s komunikačním směrem na západ, sledujícím tok Ohře do údolí Mohanu (Zápotocká 1986, 636). Ve středním eneolitu se provozem v obou těchto směrech vysvětluje výskyt badenských a řivnáčských tvarů v lokalitách bernburské kultury a kultury kulovitých amfor v Sasku a Durynsku (Pleslová-Štiková 1967; Beier 1988, 79; Walter 1991). Ovšem samotné nálezy z tohoto časového horizontu na obou uvedených dálkových směrech chybějí; výjimkou jsou nečetné a většinou nejistě datované kusy broušené industrie na přechodech přes Krušné hory (kupř. Simon – Hauswald 1995, 98, Abb. 48, 49).

Rozmístění nalezišť (obr. 30), stejně jako některé poznatky o osídlení v předchozích obdobích eneolitu, dovoluje uvažovat také o komunikaci mezi regiony. Spojení Podkrušnohoří se záp. částí středního Poohří naznačují směrem na Žatecko nálezy z Velemyšlevese, směrem na Lounsko sídliště u Kamenné Vody. Možnou trasu z údolí Bělé po toku Syčivky k ložiskům kvarcitu v okolí Žichova a dále na Poohří markuje už pro starší eneolit linie výšinných sídlišť Zabrušany – Světec – Kučlín – Mirošovice, z nichž kučlínská Horka nese též stopy řivnáčského osídlení (Zápotocký – Muška 1999, 39). Kontakt mezi Podkrušnohořím a dolním Poohřím naznačují lokality v údolí Labe (Dolní Zálezly, Libochovany, Sebuzín) a ojedinělé řivnáčské teslice z Českého středohoří (kap. 3.4.1).

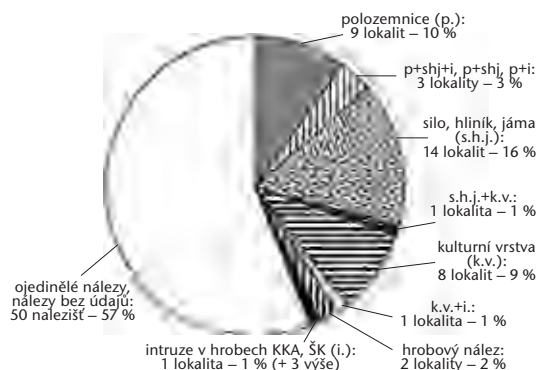
Poloha (obr. 29, graf 5; obr. 31; tab. 1) se dala s větší či menší přesností určit u 66 (74 %) z 89 nalezišť, u zbývajících 23 (26 %) nebyla zjištěna. Mezi těmi, jejichž umístění v terénu známe, převažují lokality situované na nestrategických místech, **v rovinném či otevřeném terénu** – celkem 37 lokalit včetně tří „pobřežních“ na Komořanském jezeře, tj. 56 % z oněch 66 polohově určených. Na druhém místě stojí sídlištní lokality, jejichž polohu lze označit za **exponovanou**. Pro své umístění na místech terénem alespoň zčásti chráněných, zpravidla při hraně vysoké říční či potoční terasy, se označují též termínem „výšinná sídliště druhé kategorie“ (jak už Ehrich – Pleslová-Štiková 1968, 143), který vcelku vystihuje jistou ambivalentnost pokud jde o možnost obrany pomocí přírodních podmínek či fortifikace. V našem soupisu jde téměř o třetinu lokalit (20 lokalit, tj. 30,3 % ze 66 polohově určených). Většina z nich leží při okraji teras Ohře a jejich přítoků ve středním Poohří (13 lokalit), kde je tento typ lokace sídel, daný rázem terénu, častý i v jiných obdobích (kupř. Bouzek – Koutecký – Neustupný 1966, 75). Ve zbývajících regionech je výskyt lokalit tohoto typu slabý až minimální: v Podkrušnohoří známe jednu a v kaňonu Labe, ve Středohoří a na dolním Poohří včetně Podřipska vždy po dvou. Nejmenší podíl (9 lokalit = 13,6 % z 66 polohově určených) připadá na **výšinná sídliště**, položená na přírodou chráněných, strategicky výhodných místech. Nápadným, a nutno říci, že v kontextu daného období též překvapujícím rysem většiny z nich je, že stopy osídlení, ať už badenského, nebo řivnáčského, jsou na nich jen slabé až stopové. Pouze na dvou či třech se zmiňuje kulturní vrstva (Dolánky-Rubín, Tušimice, Zabrušany?) a na jednom objekt, snad pec (Žatec A). Ze zbývajících pěti pocházejí jen sběry či ojedinělé nálezy, jejich skrovný počet ale silně kontrastuje s kvantem nálezů, jimiž na nich jsou zastoupena jiná období (Kučlín, Levousy, Libochovany, Roudnice n. L.), či s významem, který se jim někdy přiřkládá (Nová Ves – Škarechov). Žádná ze zdejších výšinných lokalit – snad s výjimkou Rubína – se proto nedá co do intenzity osídlení srovnávat s klasickými řivnáčskými výšinnými sídlišti, jak je známe ze středních Čech.



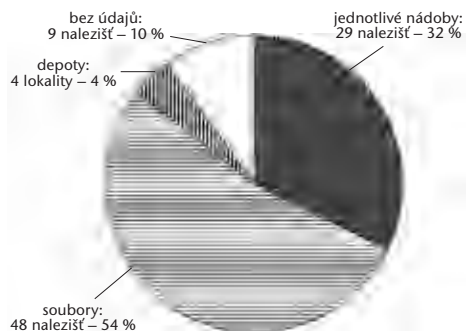
Graf 1. Kultura



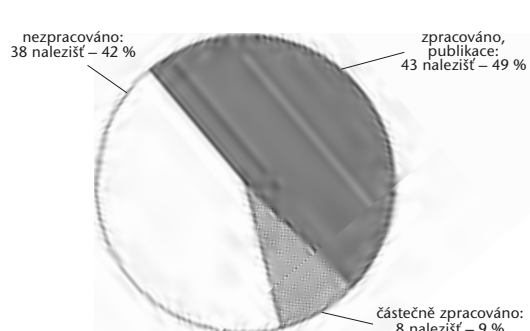
Graf 2. Nálezové situace



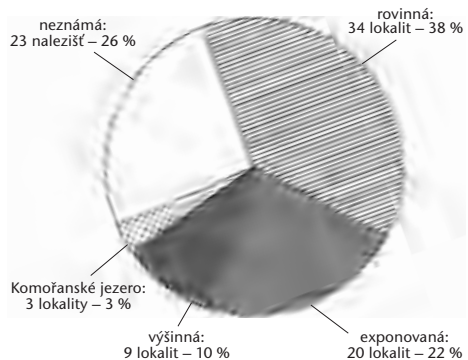
Graf 3. Keramika



Graf 4. Stav zpracování nálezového fondu



Graf 5. Poloha



Obr. 29. Badenšská a řivnáčská kultura v severozáp. Čechách, stav nálezové základny. Graf 1: kulturní příslušnost nálezů keramiky (jednotlivých nádob, souborů; celkový počet nálezů: 89 ze 74 katastrů, viz tab. 1). – Graf 2: nálezové situace. – Graf 3: struktura keramických nálezů. – Graf 4: stav zpracování nálezů. – Graf 5: poloha lokalit.

Abb. 29. Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen, Stand der Befunde. Graf 1: kulturelle Zugehörigkeit der Keramikfunde (Einzelgefäße, Komplexe; Gesamtzahl der Fundorte: 89 aus 74 Gemeindekatastern, s. Tab. 1). – Graf 2: Befunde. – Graf 3: Struktur der Keramikfunde. – Graf 4: Verarbeitungsstand der Funde. – Graf 5: Lage der Fundorte.





### 3.3. Badenská kultura

#### 3.3.1. Topografie

Badenská kultura je na sledovaném území známa ze 16 nalezišť, další 4 jsou nejisté (tab. 1; obr. 32). Při jejich přehledu uvádíme zároveň klasifikaci nalezené keramiky podle typové tabulky (obr. 33):

**Dolní Poohří a Podřipsko:** Dvě lokality, obě v záp. části Tereziánské kotliny (Lovosice, Velké Žernoseky), jsou klasifikované jako sídliště v exponované poloze. Z ostatních naznačuje jedna existenci výšinného sídliště (Roudnice), zbývající jsou rovinné či nelokalizované; z Rohatců je znám popelnicový hrob.

Lovosice (nal. č. 44 na obr. 32). Oblast sprašové návěže na jižním okraji města, známá bohatstvím nálezů prakticky ze všech pravěkých období, poskytla dosud nejbohatší kolekci badenské keramiky ze severozáp. Čech. Ze 6 jámových objektů, vesměs z výzkumů z konce 19. a z 20. let 20. stol., pochází celá série typově určitelných tvarů: Jáma a: depot čerpáků obr. 19: 2–4 (typy 29, 30, 31). – Jáma b: závěsná amfora obr. 15: 12 (typ 21). – Jáma c: čerpák obr. 24: 4 (typ 3). – Jáma d: džbán obr. 16: 1 (typ 12); bezuché amfory obr. 16: 2, 5 (typ 22, 23); tříuchá amfora obr. 16: 3 (typ 24); soudkovitý hrnec obr. 16: 4 (typ 17). – Jáma e: džbánkovitý čerpák obr. 15: 1 (typ 8); soudkovitý hrnec obr. 15: 5 (typ 17). – Jáma f: koflík obr. 15: 6 (typ 1 – nezdobený); džbánkovitý čerpák/konvice obr. 15: 8 (typ 10?). – Jáma h: zlomky čerpáků obr. 18: 2, 3 (typ 29/31) v souboru raně řivnáčské keramiky. – Ojedinelé nálezy: tři čerpáky obr. 19: 1 (typ 30), obr. 19: 5, 6 (typ 31); džbánkovitý čerpák obr. 19: 7 (typ 9).

Velké Žernoseky, kamenolomy (nal. č. 70). Mezi bohatým fondem střepového materiálu z této významné polykulturní lokality se nachází též nevýrazná kolekce zlomků, které lze přiřknout badenské kultuře: mísy obr. 22: 1, 2 (typ 14?), hrnec obr. 22: 5 (typ 27) a snad i hrnec (?) s horizontálním pupkem obr. 22: 6.

Na uvedené lokality navazuje 7 nalezišť z vých. části Tereziánské kotliny a Podřipska. Ze 6 jsou nádoby bez bližších údajů: České Kopisty (nal. č. 8): čerpák obr. 24: 5 – typ 4; Hostěnice (nal. č. 20): čerpák – typ 29; Nové Kopisty (nal. č. 48): džbánkovitý čerpák obr. 24: 11 – typ 7; Keblice (nal. č. 27): čerpák obr. 24: 1 – typ 29; Lounky (nal. č. 42): čerpák – typ 29; Ředhošť (nal. č. 58): bohatě zdobená konvice obr. 27: 2 – typ 11). Sedmou je Roudnice n. L. – Šibeňák (nal. č. 57), ostrožna na jižním okraji města, známá vícenásobným pravěkým osídlením; odtud pochází čerpák typu 29/30, který je zároveň jedinou indicií, že na této výrazné výšinné poloze existovalo badenské osídlení.

Poslední nález z regionu je z Rohatců (nal. č. 56): zásobní hrnec téměř půlmetrové výšky (obr. 25: 12; typ 28) s údajem „nordický žárový hrob“. Pokud tento údaj znamená, že nádoba obsahovala spálené kosterné pozůstatky, jednalo by se o žárový hrob. V Čechách by se v takovém případě jednalo o první nález tohoto druhu z období badenské kultury. Chronologicky nejbližší je mu žárový pohřeb v lahvovité amfoře z „náčelnického“ hrobu z Velvar (Smolík 1890; Pleslová-Štiková 1993) a řivnáčské žárové pohřby v nádobách, zpravidla zásobních hrncích (Dobeš 1998, 145–151, Abb. 1). Stejně řídké jsou ale badenské žárové hroby i v sousedství, na Moravě a v českém Slezsku (Šakvice, Úvalno: Dočkalová – Šebela 2002), čteněji se vyskytují v centrální oblasti badenské kultury, ve středním Podunají (Nevizánsky 1985; Němejcová-Pavůvková 1998, 395).

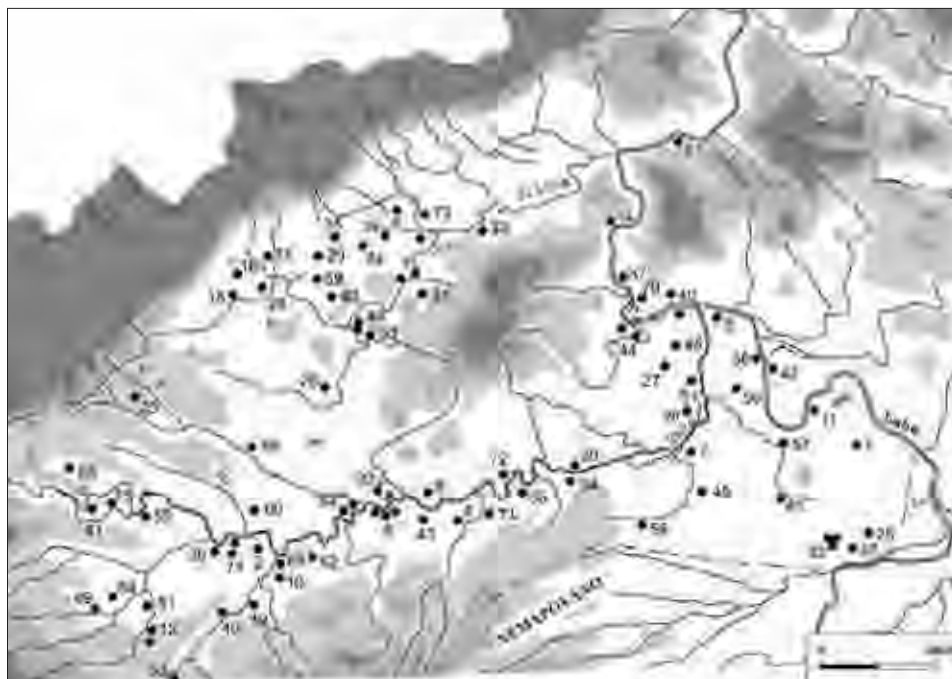
**Podkrušnohoří:** Jedinými badenskými lokalitami je zde trojice pobřežních sídlišť na jižním (Komořany), vých. (Dolní Jiřetín) a záp. (Dřínov) břehu někdejšího Komořanského jezera. V keramice, pocházející z kulturních vrstev nebo ze sběrů, jak ji známe díky pracím H. Preidla (1934) a E. Neustupného (1985), se vyskytují tyto typově určitelné tvary:

Dolní Jiřetín (nal. č. 13): čerpáky obr. 6: 4, 6, 7 – typy 29, 4, 3; mísy obr. 6: 9, 10, 12 – typy 15, 13, 14; hrnce obr. 6: 13, 14, 15 – typy 16, 18; tříuchá amfora obr. 6: 16 – typ 24; zlomek s motivem rytého šikmo šrafovaného trojúhelníku obr. 6: 8 – amfora (?) typ 20.

Dřínov (nal. č. 16): čerpák obr. 7: 2 – typ 5; hrnce obr. 7: 5, 8–10 – typy 18, 19, 26.

Komořany (nal. č. 28): čerpáky obr. 6: 1–3 – typy 4, 6.

Ze dvou nalezišť na JV od Mostu je z Patokryjí (nal. č. 53) ojedinelé nalezený koflík (typ 2) a z Kamené Vody (nal. č. 26) „středoeneolitická“ (BAD/ŘIV ?) polozemnice.

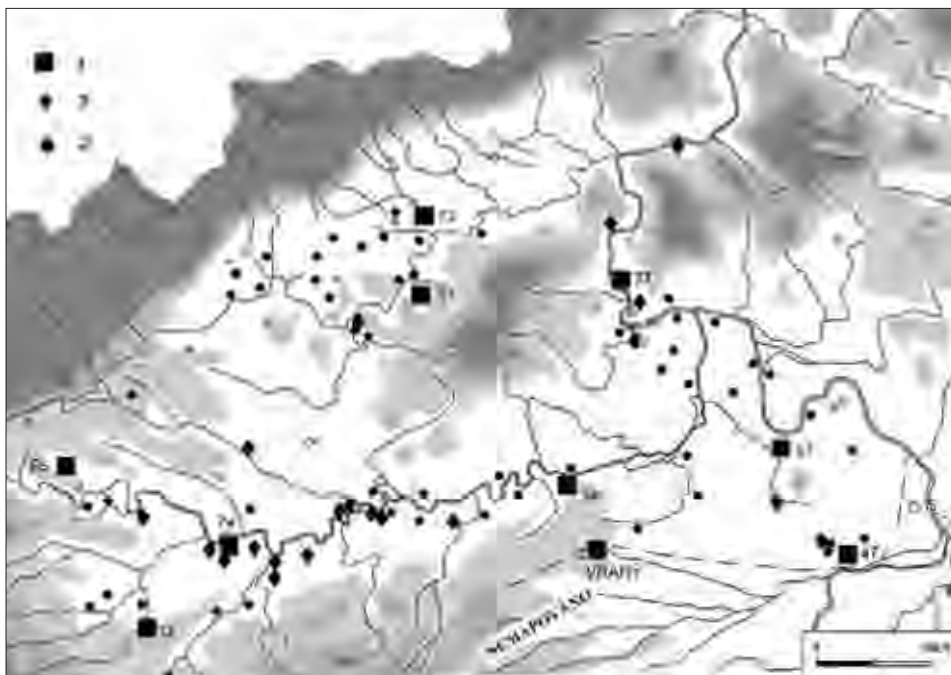


Obr. 30. Badenská a řivnáčská kultura v severozáp. Čechách (číslování katastrů shodné jako v kap. 2). Světle šedá – 300–399 m n. m., středně šedá – 400–499 m n. m., tmavě šedá – nad 500 m n. m.

Abb. 30. Badener und Rijnáč-Kultur in Nordwestböhmen (Nummerierung der Gemeindekataster wie in Kap. 2). Hellgrau – 300–399 m ü.M., mittelgrau – 400–499 m ü.M., dunkelgrau – über 500 m ü.M.

1 Bechlín; 2 Bezděkov; 3 Bílina A, B; 4 Blšany; 5 Brozany n. O.; 6 Březno A, B, C; 7 Budyně n. O.; 8 České Kopisty; 9 Dobroměřice; 10 Dobříčany; 11 Dobříř; 12 Dolánky A, B; 13 Dolní Jiřetín; 14 Dolní Zálezly; 15 Drahonice; 16 Dřínov; 17 Duchcov; 18 Ervěnice; 19 Holedeč; 20 Hostěnice; 21 Hostomice; 22 Hradiště; 23 Chomutov; 24 Jenišův Újezd; 25 Jevíněves; 26 Kamenná Voda; 27 Keblice; 28 Komořany; 29 Konobřez; 30 Křesín; 31 Kučlín; 32 Ledčice A, B, C; 33 Lenešice A, X; 34 Levousy; 35 Libkovice; 36 Libočany; 37 Libochovany; 38 Libotenice; 39 Liptice; 40 Litoměřice A, B; 41 Lomazice; 42 Lounky; 43 Louny; 44 Lovosice A, B; 45 Martiněves; 46 Měcholupy; 47 Nová Ves; 48 Nové Kopisty; 49 Obrnice A, B; 50 Očihov; 51 Oploty; 52 Pařidla; 53 Patokryje; 54 Postoloprty A, B; 55 Radonice n. O. A, X; 56 Rohatce; 57 Roudnice n. L.; 58 Ředhošť; 59 Soběsuky; 60 Staňkovice; 61 Straškov; 62 Strkovice; 63 Střimice; 64 Široké Třebčice; 65 Trnovany; 66 Tušimice; 67 Valtířov; 68 Velemyšleves; 69 Veliká Ves; 70 Velké Žernoseky; 71 Veltěže; 72 Volenice; 73 Zabušany; 74 Žatec A, B.

**Střední Poohří:** Překvapuje, že rozsáhlý prostor Žateckého Poohří a Libochovické tabule, na něž se tento region podle fyto geografického členění dělí, je prakticky bez badenských nálezů (datování dvou lokalit na Chomutovsku – Tušimic a Lomazic /nal. č. 66, 41/ – je sporné). Dva nálezy spolehlivě badenské se vyskytly jen na jižním okraji Žatecka. Prvním je koflík *obr. 32: 1* (typ 1) z Měcholup, nal. č. 46. Druhý nález – konvice *obr. 32: 10* (typ 10) – je z vrchu Rubína u Dolánek (nal. č. 12) na sev. okraji Podbořanské kotliny; bohatý střepový materiál z tohoto výšinného sídliště, z něhož je předběžně hlášena přítomnost více eneolitických skupin, nebyl ovšem dosud roztríděn a kulturně určen; jeho zpracování může přinést pro naše téma ještě překvapení.

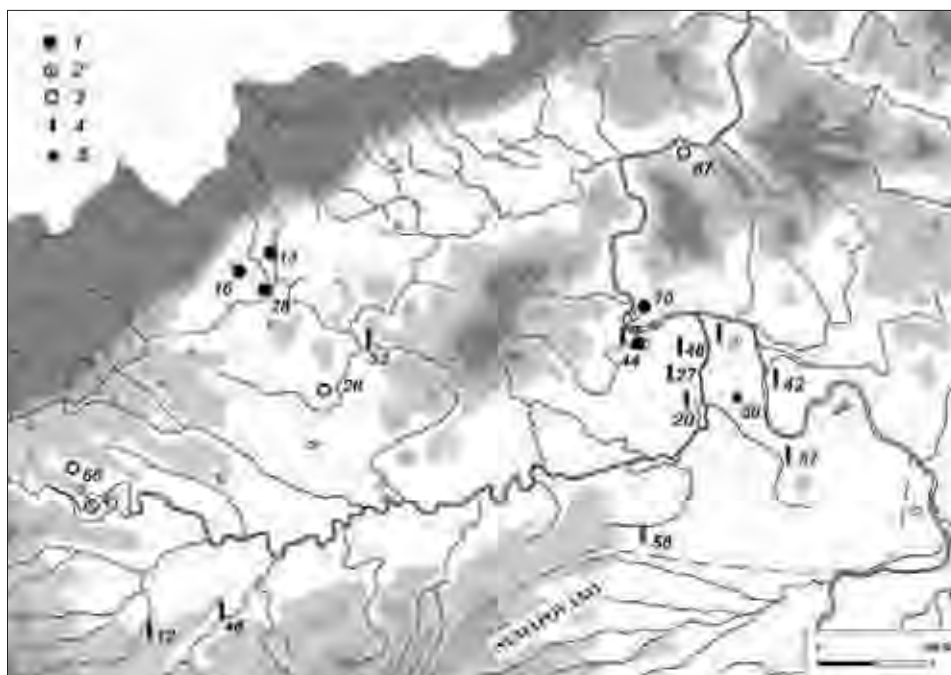


Obr. 31. Badenská a řivnáčská kultura v severozáp. Čechách. Poloha lokalit: 1 – výšinná, strategická; 2 – exponovaná; 3 – rovinná, otevřená (včetně lokalit, jejichž poloha nezjištěna). Výšinné lokality (číslování shodné jako v soupisu a na obr. 30).

Abb. 31. Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen. Lage der Fundorte: 1 – Höhensiedlung, strategisch; 2 – exponiert; 3 – Flachsiedlung, offen (einschließlich der Fundorte, deren Lage unklar ist). Höhenfundorte (Nummerierung wie im Verzeichnis in Abb. 30).

12 Dolánky–Rubín, 31 Kučlín–Horka, 34 Levousy–Šance, 37 Libochovany – Tříkřížový vrch, 47 Nová Ves – Škarechov, 57 Roudnice n. L. – Šibeňák, 66 Tušimice – porcelanitová kupa/Porzellanit-Kuppe, 73 Zabrušany – Švédské šance, 74 Zatec – Staré město.

Rozmístění badenských nalezišť v severozáp. Čechách se ukazuje jako výrazně asymetrické. Spolehlivě zde přítomnost této kultury dokládá vlastně jen trojice pobřežních sídlišť na Komořanském jezeře (nal. č. 13, 16, 28) a skupina lokalit v dolním Poohří a na sev. Podřipsku; z nich 1 je výšinná (nal. č. 57), 2 exponované (nal. č. 44, 77) a zbývající rovinné. Ojedinelé nálezy a nejisté či nekontrolovatelné sídlištní lokality ze středního Poohří (nal. č. 12, 41, 46, 66), Mostecka (nal. č. 26, 53) a údolí Labe na SZ od Ústí n. L. (nal. č. 67) nejsou jako doklad badenského osídlení průkazné. U koflíků bolerázského typu z nal. č. 46 a 53 zase nemůžeme vyloučit, že jde o importy do osad mladší KNP. U typologicky mladších čerpáků a konvic z dolního Poohří (nal. č. 8, 20, 27, 42, 44, 48, 57) taková možnost ale padá s ohledem na situaci ve středních Čechách, protože tamní badenská keramika či její imitace, pokud se vyskytnou v kontextu mladší KNP, jsou bolerázské, event. ze starší fáze klasického stupně. Ale ani datování těchto mladších čerpáků (typy 29–31 na obr. 33) do mladší fáze klasického stupně není jednoznačné, vyskytují se totiž i ve starořivnáčských souborech (viz níže).



Obr. 32. Badenská kultura v severozáp. Čechách. 1–3 sídliště (1 badenské, 2 badenské?, 3 badenské/řivnáčské), 4 nádoby bez nálezového kontextu, 5 žárový hrob. Číslování shodné jako v kap. 2 a na obr. 30.  
 Abb. 32. Badener Kultur in Nordwestböhmen. 1–3 Siedlungen (1 Badener, 2 Badener?, 3 Baden/Řivnáč), 4 Gefäße ohne Fundzusammenhang, 5 Brandgrab. Nummerierung wie in Kap. 2 und auf Abb. 30.

### 3.3.2. Datování

Vycházíme z rozdělení české skupiny badenské kultury, jak se postupem doby ustálilo, na starší (bolerázský) a klasický stupeň, přičemž v klasickém stupni odlišujeme fázi starší a mladší, ve které už mizí charakteristická kanelovaná výzdoba (Neustupný 1959; 1973; Pleslová-Štiková 1972; 1973; Zápotocký 2000; Motyková – Zápotocký 2002). Orientaci v tomto směru poskytují též periodizace vycházející z nálezového fondu středního Podunají a Karpatské kotliny, o něž se datování periferních skupin – včetně české – opírá (viz pozn. 1; pro Rakousko Mayer 1995; Ruttkay 1995; pro Moravu Pavelčík 1993). Inventář všech tří etap, z nichž bolerázský stupeň zhruba odpovídá stupňům Ib-IIa podle V. Němejcové-Pavůkové (1981) a střední klasický stupňům IIb-IV, event. až koncové fázi badenské kultury, je v celých Čechách znám jen neúplně, též proto, že přes relativně vysoký počet nalezišť zůstává většina nálezů nezpracovaná. Jednotlivé nádoby či menší soubory se proto dají datovat zpravidla jen na úrovni stupňů (bolerázský – klasický), ale odlišit od sebe starší či mladší fázi klasického stupně je možné jen u větších souborů či určitých tvarů a výzdobných prvků.

Sledujeme nejprve morfologickou skladbu keramiky a následně intenzitu, s níž se ve zdejší oblasti jednotlivé badenské fáze prosazují:

1. **Tvary a typy badenské keramiky** identifikované v nálezech ze severozáp. Čech (*obr. 33*):

Koflíky: s kanelovaným tělem a plochým dnem, ucho nepřevýšené (typ 1) nebo lehce převýšené (typ 2).

Džbán: s vysokým uchem (?), nezdobený (typ 12).

Konvice: s vysokým uchem a plochým dnem, tělo nezdobené (typ 9) či kanelované (typ 11).

Čerpáky s vysokým uchem: dno ploché, tělo válcovité (typ 3), kónické (typ 4), pohárovité, esovitě profilované (typ 5); dno oblé, tělo koflíkovité (typ 6), kónické (typ 29), esovitě profilované (typ 30); dno hrotité (typ 31). Všechny typy jsou nezdobené.

Čerpáky džbánkované s vysokým uchem: dno oblé, tělo nezdobené (typy 7, 8) nebo kanelované (typ 10); dno ploché, tělo nezdobené (typ 9).

Mísy: oble kónické (typ 14), s hrdlem válcovitým (typ 15) nebo prohnutým (typ 13). Všechny typy jsou nezdobené.

Amfory: závěsné, se třemi svislými tunelovitými uchy (typ 21); bezuché, s vysokým kónickým hrdlem, nezdobené (typ 22), s řádkem pupků na plecích (typ 23); tříuché, s prohnutými plecemi (typ 24) nebo oble dvojkónické (typ 25 – bad./řiv. ?); amfora (?) s motivem rytého šrafovaného trojúhelníku (typ 20). S výjimkou typů 20 a 23 jsou nezdobené.

Hrnce: soudkovité, na okraji se dvěma svisle provrtanými jazykovitými pupky (typ 16) nebo se čtyřmi pupky (typ 17); oble kónické s okrajem nezesíleným (typ 18) nebo lištovitě zesíleným (typ 19); vejčité, s podhrdlím slabě prohnutým, s pupky pod okrajem (typ 26), s prstovanými lištami pod okrajem a na plecích (typ 27) nebo se svislými tunelovitými oušky na plecích (typ 28). Povrch hrnců je hlazený, pouze u hrnce typu 28 z Rohatců je blátitý a okraj hrnce typu 18 z Dřínova nese stopy slámování.

2. Z chronologického hlediska se rozdělení nálezů ukazuje jako silně nevyrovnané:

**Starší (bolerázský) stupeň.** Tvarem i výzdobou sem patří pouze koflík z Patokryjí (*obr. 33*, typ 2) s tělem svisle ryhovaným, event. i koflík zdobený svislými kanelurami z Měcholup (*obr. 33*, typ 1), u něhož podle *E. Pleslové-Štikové (1973)* nelze vyloučit ani datování do klasického stupně.

**Klasický stupeň.** Do jeho rámce spadají všechny zbývající typově určitelné tvary, přičemž rozhodnout, zda do fáze starší, či mladší, je možné jen u části z nich:

a) Do starší fáze klasického stupně se hlásí zdobené tvary: konvice z Ředhoště (*obr. 27: 2; 33; typ 11*), jeden z nejkrásnějších exemplářů badenských konvic z Čech, a džbánkovaný čerpák z Rubína (*obr. 33; typ 10*). Kromě nich sem patří ještě soubor z Lovosic A – jámy f, který kromě zlomku džbánkovaného čerpáku s mělce kanelovaným tělem (*obr. 15: 8; typ 10?* dle *obr. 33*) obsahoval ještě část koflíku (*obr. 15: 6; nezdobená var. typu 1*), jehož tvar i výzdoba – vpichy na okraji a pod uchem – ale nevylučují ani příslušnost k mladší KNP.

b) Datování čerpáků starších typů (s plochým dnem) do starší fáze není jisté (*obr. 33; typy 3–5; obr. 6: 1, 2, 6, 7; obr. 7: 2; obr. 24: 5; obr. 25: 4*). Zpravidla se kladou do III. stupně dle třídění *V. Němejcové-Pavůkové (1981, obr. 5)*, s čímž souhlasí i jejich výskyt v objektech stupně Ossarn I (*Mayer 1996, Taf. 47, 105; Schmitzberger 2004, Abb. 15*). Vývoj od čerpáků s plochým dnem k tvarům se dnem oblým ale nebyl zřejmě jednoznačný, protože ve IV. stupni se vyskytují obě formy společně (*Němejcová-Pavůková 1991, 77*). V Čechách dokládá přežívání čerpáků s plochým dnem do mladší, nezdobené fáze klasického stupně jejich přítomnost v souborech z Mlékojed (*Motyková – Zápotocký 2002, obr. 7: 1; 8: 6*).





Obr. 33. Keramika badenské kultury: typy zastoupené na nalezištích v severozápadních Čechách.  
 Abb. 33. Keramik der Badener Kultur: Typen von den Fundorten in Nordwestböhmen.

c) Do **mladší fáze** klasického stupně spadají typy čerpáků s oblým a hrotitým dnem (*obr. 33*: typy 6, 29–31; *obr. 6*: 3–5; *obr. 19*: 1–6; *obr. 24*: 1–3). Obecně se řadí do závěrečných fází badenské kultury a do kultury bošácké – což potvrzují i novější výzkumy (kupř. *Pavelčík 1992*: Hlinsko, 5. horizont; *Nevizánsky 1999*: „nejmladší badenská“ na jižním Slovensku; *Struhár 2002*: spišská skupina badenské k.). Se zlomky čerpáků z lovosické jámy h (*obr. 18*: 2, 3) a Martiněvsi (*obr. 4*) se dostáváme již do prostředí staršího stupně řivnáčské kultury.

d) Zbývající tvary – džbány (*obr. 33*, typ 12), mísy (typy 13–15), amfory (typy 20–25) a hrnce (typy 16–19, 26–28) jsou v rámci klasického stupně blíže nedatovatelné. Většina z nich se vyskytuje i v ostatních oblastech badenské kultury (kupř. *Banner 1956*, Formentaf. 113–117) a také ve středočeských lokalitách. Pro české prostředí jsou novinkou závěsné a bezuché amfory z Lovosic (*obr. 15*: 12; *obr. 16*: 2, 5 = *obr. 33*: typy 21–23); geograficky nejbližší analogie k závěsným, „ossarnským“ amforám pocházejí z depotu z Prostějova (*Gottwald 1930*, 34, *obr. 10*). Chronologicky cenné jsou soubory z Lovosic (jámy a–f), zejména jáma d s pěti typy (džbán, hrnec, závěsná amfora, dvě bezuché amfory), a soubory z trojice lokalit na Komořanském jezeře. Keramika ze jmenovaných souborů je výhradně nezdobená, výjimkou je zlomek amfory (?) s motivem rytého šikmo šrafovaného trojúhelníku (*obr. 33*: 20).

Z předchozího tedy vyplývá, že keramika klasického stupně zde prakticky postrádá charakteristickou badenskou výzdobu, ať už kanelovanou, nebo rytou. Z hlediska stávající periodizace by proto dosud známé badenské lokality spadaly do **mladší fáze klasického stupně**. Platnost takového závěru je ovšem omezena slabou nálezovou základnou – což je ostatně zřejmé i z typové tabulky (*obr. 33*), která je v porovnání s typovým spektrem keramiky ze středočeských lokalit značně neúplná. Lze proto očekávat, že nové nálezy dosavadní poznatky o badenském osídlení této části Čech podstatně doplní a zpřesní.

### 3.4. Řivnáčská kultura

#### 3.4.1. Topografie

První soupis řivnáčských nalezišť (*Ehrich – Pleslová-Štiková 1968*, 201–209) uvádí ze severozáp. Čech 30 katastrů. Náš soupis (kap. 2) obsahuje 80 nalezišť na 73 katastrech (*obr. 29*: graf 1; *obr. 34*; *tab. 1*), z nichž ale 20 je řivnáčských s otazníkem či nejistých. Ve srovnání s badenským osídlením je řivnáčské podstatně intenzivnější, poměr spolehlivě určených nalezišť je ca 4 : 1 ve prospěch řivnáčské kultury. Proto i obrysy sídelní sítě vystupují zřetelněji než pro předchozí, badenský horizont.

**Dolní Poohří a Podřipsko**: Skupina pěti lokalit vytváří nevýrazný mikroregion na Labi mezi Lovosicemi a Litoměřicemi. Z nich dvě leží v exponované poloze (Lovosice, Velké Žernoseky, nal. č. 44, 70), dvě jsou rovinné (Litoměřice, nal. č. 40A, 40B) a sporé nálezy nevyklučují ani existenci výšinného sídliště na Tříkřížovém vrchu u Libochovan (nal. č. 37; příloha, č. 5). Kvalitní soubory jsou k dispozici z Lovosic A (jámy g, h), Velkých Žernosek (jáma s depotem keramiky) a Litoměřic B (polozemnice). Frekventovanost labského údolí mezi Lovosickem a Ústeckem ve středním eneolitu naznačuje sídliště k. kulovitých amfor s řivnáčskými prvky z Dolních Zálezel (nal. č. 14) a teslice slánského typu ze Sebusína (příloha, č. 12).

Výše proti toku Ohře se vyskytly jen tři lokality, všechny v rovinné poloze: jedna na ploše levobřežní terasy mezi Brozany a Brňany (zlomek ansa, nal. č. 5) a dvě na Mšenském potoce: u Budyně n. O. (hmoždíř, nal. č. 7) při ústí potoka do Ohře a opodál okraje náhorní pláně třetihorní terasy v Martiněvsi (jáma, nal. č. 45). Spolu se dvěma ojedinelé nalezenými teslicemi (Libochovice, Klapý; příloha, č. 2, 6) představují dosud jediné stopy řivnáčského osídlení v této části Poohří.

Podobně sporadické jsou zatím řivnáčské nálezy na Podřipsku. Jedno uskupení, složené ze tří lokalit rovinných a jedné výšinné, se rýsuje na **roudnickém Polabí**, při obou březích Labe (menší soubor z Dobříně, polozemnice z Libotenic, hmoždíř a 4 teslice slánského typu z Lounek; nal. č. 11, 38, 42; příloha, č. 7) a na potoce Čepeli (zásobnice z vrchu Šibeňáku v Roudnici, nal. č. 57). Teslice slánského typu z vrchu Sovice u Vetlé napovídá, že vrch, známý jako výšinné sídliště z mladší doby bronzové a raného středověku, mohl být využíván již ve středním eneolitu (příloha, č. 18; *Zápotocký 1965*, 314). Jiná teslice pochází z údolí Obrtky sev. od Roudnice (Vrbice; příloha, č. 19).

Nevelké uskupení se ukazuje na vlastním Podřipsku, resp. na jižním okraji **Podřipské tabule**. Řivnáčské lokality jsou zde podobně řídké jako v roudnickém Polabí, a navíc většinou nejisté: Straškov, tři polohy na katastru Ledčic, Jeviněves a údajné výšinné sídliště na vrchu Škarechově u Nové Vsi (nal. č. 61, 32, 25, 47). Kromě Jeviněvsi (tříuchá amfora) jde vesměs o lokality datované dosud nezveřejněnými sběry (Straškov, Škarechov) nebo keramikou s výhradou označovanou jako řivnáčská (Ledčice); opatrnost je v těchto i podobných případech nezbytná, protože samotné slámování povrchu není pro příslušnost k řivnáčské keramice spolehlivým kritériem.

Na příkladu teslic slánského typu z dolního Poohří se ukazuje, že stav osídlení rekonstruovaný jen podle nálezů keramiky nemusí být úplný. Jde o typické nástroje řivnáčské kultury, pro něž je charakteristické asymetrické ostří, tyl ve tvaru úzké plošky, ostře hráněný profil, ploché až nízce konvexní plochy i bočnice a časté použití spilitu, resp. spilitového tufitu jako suroviny (*Zápotocký 2002*; k spilitu jako surovině *Šreinová – Šrein – Štátný 2002*). Mapa jejich výskytu na Litoměřicku, čítající 20 lokalit, s katastrem řivnáčské keramiky zčásti koreluje – což platí v případě Lovosicka, roudnického Polabí a Budyňska, zčásti ne: pak je možné, že tyto exempláře signalizují existenci sídelní oblasti keramickými nálezy dosud nedokumentované (*obr. 28; 35; příloha*). To je případ jižního podhůří Českého středohoří, přesněji Třebenicka, kde teslice z 8 katastrů mezi Sutomí a Libčevsí svědčí ne-li o osídlení postupujícím proti tokům Modly a menších potoků hlouběji do horských údolí, pak alespoň o pohybu nositelů řivnáčské kultury ve zdejší krajině (příloha, č. 1, 4, 10, 11, 13–15, 19).<sup>2</sup>

**Podkrušnohoří:** Řivnáčské osídlení je tu známo ze 20 nalezišť soustředěných do trojúhelníku Ervěnice – Kamenná Voda – Hradiště. Dělí se na dvě skupiny: východní a zá-

<sup>2</sup> Teslice slánského typu, zpravidla spilitové, nejsou ovšem pro přítomnost řivnáčské kultury stoprocentním argumentem, protože se – i když zcela výjimečně – vyskytují také v kontextu mladších kultur: v severozáp. Čechách kupř. na pohřebišti kultury šňůrové keramiky u Vikletic (hroby č. 71 a 82 z r. 1964: *Vencl 1970*, 230; viz též *Buchvaldek – Koutecký 1970*, 235 /J. Kukla/, Abb. 122: 3, 124: 5). Jako milodar se tento nástroj objevil ve výbavě žárového hrobu na pohřebišti lužické kultury v Ústí n. L. – Střekově (*Plesl 1961*, 141, tab. 36: 13). Také masivní spilitové sekery z objektů kultury kulovitých amfor jsou dokladem, že nástroje z této horniny se používaly – a patrně i produkovaly – též v postřivnáčském období (Lovosice: *Zápotocký – Dobeš 2000*, 139, obr. 13: 14; Dolní Zálezly: *Dobeš 1993*, 563, obr. 4: 10 – ostří sekery, zach. d. 76 mm, M Dresden D3792/76).

padní. Vých. skupina, vytvářející samostatný mikroregion na Bílinsku a Duchcovsku, čítá 10 lokalit při Bělé a jejích drobných přítocích. Dvě z nich lze klasifikovat jako výšinné (Kučlín, Zabrušany, nal. č. 31, 73), 6 leží v rovinné či otevřené poloze (Bílina A, B, Hostomice, Hradiště, Jenišův Újezd, Liptice, nal. č. 3A, 3B, 21, 22, 24, 39) a polohu nálezů z Duchcova–okolí a z Libkovic (nal. č. 17, 35) neznáme. Větší soubory jsou zde jen z Bíliny A (polozemnice) a Liptic (hliník), z ostatních lokalit pocházejí jen nečetné sběry či jednotlivé nádoby. V případě Horuky u Kučlína se nabízí souvislost s ložiskem kvarcitů na vrchu Vrbka u Skršína, vzdáleným odtud ca 7 km, s jehož využíváním se počítá už od neolitu (srov. níže), event. s komunikačním směrem směřujícím po toku Syčivky z Bílinska na Lounsko.

Do záp. skupiny spadá 10 nalezišť na Mostecku: z nich 6 se nachází v povodí Bíliny a Srpiny (Kamenná Voda, Konobrže, Obrnice, Pařidla, Střimice, nal. č. 26, 29, 49A, 49B, 52, 63) a 4 při býv. Komořanském jezeře (Dolní Jiřetín, Ervěnice a nejistý Dřínov a Komořany, nal. č. 13, 16, 18, 28). Výšinná sídliště zde chybějí, pouze lokalita Obrnice A je taxována jako exponovaná poloha, zbývající jako rovinné nebo jejich polohu neznáme. Větší soubor pochází ze Střimic (jáma s depotem keramiky), z ostatních jen nevelké soubory (Obrnice A – řivnáčská intruze v hrobě k. šňůrové) a jednotlivé nádoby či střepy (Pařidla a lokality na Komořanském jezeře); polozemnice z Kamenné Vody a Konobrží nejsou ještě zpracované.

**Střední Poohří:** Ze 30 řivnáčských nalezišť leží 18 na Ohři, převážně při okraji prvé nezaplavované terasy, přičemž poměr mezi pravobřežními a levobřežními katastry je 13 : 5. Zbývajících 12 nalezišť se nachází na potocích, z větší části pravobřežních přítocích Ohře: Smolnickém (1), Blšance (4) a Doláneckém (4), a jen 3 na přítocích levobřežních, na Tušimickém potoce (1) a na Chomutovce (2).

Řivnáčská naleziště na střední Ohři tvoří na první pohled souvislý pás mezi Levousy na V a Lomazicemi na Z, dlouhý ca 50 km, který se při bližším pohledu dělí zhruba na čtyři uskupení; páté se rýsuje na Podbořansku, šesté na Chomutovce (*obr. 34*):

1. Úsek mezi Levousy a dolním tokem Smolenického potoka: 5 nalezišť, z nich 2 jsou rovinná (Křesín, Radonice, nal. č. 30, 55A), jedno výšinné (Levousy, nal. č. 34) a polohu dvou neznáme (Veltěže, Volenice, nal. č. 71, 72).

2. Okolí Loun, přesněji úsek Ohře mezi potoky Smolenickým a Hasinou: 6 katastrů celkem s 3 lokalitami rovinnými (Březno C, Dobroměřice, Lenešice, nal. č. 6C, 9, 33A), 5 v exponované poloze (Blšany a po dvou v Březně a Postoloprtech, nal. č. 4, 6A, 6B, 54A, 54B), 1 naleziště není polohově určené (Louny, nal. č. 43).

3. Okolí Žatce, přesněji úsek Ohře mezi potoky Hasinou a Libocem: 9 katastrů, z nichž 5 leží na Ohři a 4 na potoce Blšance. Z lokalit na Ohři je 5 v exponované poloze (Bezděkov, Strkovice, Trnovany, nal. č. 2, 62, 65, a patrně i Libočany a Žatec, nal. č. 36, 74B) a jedna výšinná (Žatec, nal. č. 74A). Z nalezišť na Ohři je 1 lokalita rovinná (Měcholupy, nal. č. 46), 1 v exponované poloze (Dobříčany, nal. č. 10) a 2 polohově neurčené (Holedeč, Očihov, nal. č. 19, 50).

4. Úsek mezi Nechranicemi a Kadaní: 4 naleziště, z nich 3 leží na Ohři (Drahonice, Lomazice, Soběsuky, nal. č. 15, 41, 59) a 1 severněji, na Tušimickém potoce (Tušimice, nal. č. 66). Polohou je 1 lokalita rovinná (nal. č. 41), 1 exponovaná (nal. č. 59), 1 výšinná (nal. č. 66) a 1 neznámá (nal. č. 15).

5. Podbořansko: 4 katastry se 4 lokalitami rovinnými (Dolánky, Oploty, Široké Třebčice, Veliká Ves, nal. č. 12B, 51, 64, 69) a 1 výšinnou (nal. č. 12A) vytvářejí mikroregion na Doláneckém potoce a jeho drobných přítocích.

6. Poslední 2 naleziště leží vcelku izolovaně na Chomutovce: kostrový hrob z Velemyšlevsi, nal. č. 68, a neověřený nález z Chomutova, nal. č. 23.

Jednotlivá uskupení se počtem nalezišť značně liší: nejvíce – 10 a 9 – jich čítá třetí a druhé uskupení, u zbývajících jejich počet klesá na 5, 4 a 2 lokality. Odstupy mezi nimi kolísají od 3 do 6 km. Struktura sídelní sítě je zde zřetelně daná terénními podmínkami; zhruba tak odpovídá raně středověkému stavu (*Bubeník 1988*, 112), je ale dosud příliš řídká, než aby se jednotlivá uskupení, z nichž o některých lze uvažovat jako o mikroregionech, dala vymezit přesněji.

Nálezový fond ze středního Poohří není z valné části dosud zpracovaný. Větší soubory jsou k dispozici jen z několika lokalit, konkrétně z prvního mikroregionu to je jámový objekt z Křesína, ze druhého polozemnice z Března B a keramický depot z Lenešic, ze třetího polozemnice z Bezděkova, keramický depot z Libočan a polozemnice z Trnovan. Z dalších jsou avizované jednotlivé objekty (Bezděkov, Blšany, Dobříčany, Lomazice, Měcholupy, Postoloprty B, Soběsuky, Žatec A a B), kulturní vrstvy (Březno A, Dolánky A a B, Radonice, Tušimice) a kostrový hrob z Velemyšlevsi – jediný pohřební objekt této kultury ze severozáp. Čech; převažují ale ojedinělé nádoby a sběry, většinou bez bližších údajů. Řivnáčská intruze se našla ve výplni hrobů k. kulovitých amfor (Blšany) a k. šňůrové (Tušimice).

Podobně jako na Bílinsku Skršín mělo i střední Poohří k dispozici ložisko křemence k výrobě štípané industrie: Písečný vrch u Tušimic (poloha: *Smrž 1987*, obr. 2, č. 12). S jeho exploatací se počítá, stejně jako u Skršína (*Malkovský – Vencl 1995; Přichystal 2004*), také od neolitu. Těžbu ve starším eneolitu dokládá datum <sup>14</sup>C ze šachty 5 a nepřímo i dílenské prostředí zaměřené na zpracování zdejšího křemence na sídlišti KNP ve Vikleticích, ca 6 km na JV od Písečného vrchu (*Vencl 2002*). Pro střední eneolit jsou takovými doklady nález slámovaného střepu v jedné z tamních šachet a výskyt tušimických křemenců v kulturní vrstvě na nedalekém výšinném sídlišti (nal. č. 66; *Neustupný 1963b; 1966; 1988*). Nepřímým svědectvím těžby severočeských křemenců je jejich distribuce do dalších řivnáčských regionů, především do Pražsko-slánské oblasti (výšinné sídliště u Vraného, rovinná sídliště v Praze-Lysolajích a v Miškovicích – zde dokonce jejich podíl činí 80 %: *Malkovský – Vencl 1995*, 31, tab. 4; *Ernée et al. 2007*, 53). Dále na východ export zřejmě slábl, jak to naznačuje situace na Denemarku, kde ze 380 ks štípané industrie je ze severočeských kvarcitů vyrobeno už jen 15 nástrojů; hlavní surovinu zde představují glacigenní silicity (*Macháčková v tisku*). V obvodu řivnáčské ekumeny tedy export severočeských křemenců sahal – i když s rozdílnou intenzitou – do vzdálenosti až 120–140 km. V podobně nízkém procentu jako na východě středních Čech je zaznamenán i na výšinných sídlištech chamské kultury, konkrétně na Velké skále u Bzí a na Lopatě u Milínova: ta jsou od ložisek vzdálená též ca 100 km (*Popelka 2001*, 182).

Řivnáčské sídelní území v severozáp. Čechách se, na rozdíl od badenského, rozsahem vcelku shoduje s územím většiny pravěkých kultur (obr. 34). Ze 62 lokalizovaných nalezišť je 33 lokalit rovinných, 20 v exponované poloze a 9 výšinných (viz kap. 3.2). Nápadná je absence řivnáčských nálezů ve dvou partiích staré sídelní oblasti: tou první je vých. Lito-měřicko a Úštěcko, druhou dolní tok Bíliny včetně labského údolí mezi Ústeckou a Děčín-

skou kotlinou. Pokud tu první můžeme se značnou pravděpodobností vysvětlit celkově nízkým stavem pravěkých lokalit na litoměřickém pravobřeží, ve druhém případě je takové zdůvodnění méně pravděpodobné. Zde můžeme spekulovat, zda příčinou nebyly odlišné kulturně-etnické poměry, konkrétně zda toto území neosídlila už v době staršího řivnáčského stupně západní skupina kultury kulovitých amfor. Pro tuto hypotézu totiž mluví i poměry na německé straně, kde je známo pouze osídlení k. kulovitých amfor, vytvářející na saském Polabí ca 180 km (!) široký klín mezi „sesterskými“ kulturami řivnáčskou a bernburskou (Beran 1999, 8, Karte 7; Beier 1999, 52, Karte 8).

#### 3.4.2. Datování

Periodizace řivnáčské kultury je založena na analýze početných materiálů ze středočeských výšinných sídlišť, k nimž v poslední době přibyly i větší soubory z objektů a sídelních areálů rovinných. Podle nepříliš výrazných proměn keramické produkce lze ve vývoji řivnáčské kultury odlišit tři stupně:

**Starší stupeň**, zčásti odpovídající kamýckému stupni *E. Neustupného* (1959) či protořivnáčskému stupni *E. Pleslové-Štikové* (1973), je nálezově dosud nejširě dokumentovaný keramikou z jižního sídlištního areálu v Klučově – Na vrchu (Zápotocký – Kudrnáč 2008).

**Střední, klasický stupeň** reprezentují především bohaté soubory z nejznámějších řivnáčských výšinných sídlišť z obou středočeských regionů, západního (Stehelčevy–Homolka, Praha–Bohnice – Zámka) a východního (Bylany–Okrouhlík, Kutná Hora – Denemark); viz Ehrich – Pleslová-Štiková 1968; Hájek – Moucha 1983; 1985; 1986; Zápotocký – Zápotocká v tisku.

**Pozdní stupeň** se rýsuje jako období po zániku většiny středočeských výšinných sídlišť. Jeho tvarovou výbavu známe jen částečně podle materiálů z mladší stavební fáze Denemarku. Charakteristickým znakem je nyní výzdoba technikou brázděného vpichu a otisků šňůry, přičemž výzdobné prvky plně navazují na motivickou náplň klasického stupně. Ve tvarech i výzdobě je zároveň patrný úzký vztah ku keramice jevišovické kultury, přesněji k jejímu mladšímu stupni, jak jej charakterizuje keramika z Brna – Starého Lískovce a Jevišovic – Starého zámku, vrstvy B (Medunová-Benešová – Vitula 1994). Výskyt pozdně řivnáčské keramiky se (zatím?) omezuje na specifický typ lokalit – skalní ostrožny malých rozměrů (jak už Pleslová-Štiková 1999), což je zřejmě důsledkem redukce sídelní sítě, předznamenávající zánik řivnáčské kultury.

V severozáp. Čechách je nálezová základna podstatně chudší než ve středočeských regionech (kap. 3.1). Při datování proto vycházíme ze středočeského třídění, s vědomím, že nelze vyloučit jistou specifčnost zdejší keramiky. Nálezový fond se dělí na jednotlivé nádoby (A) a soubory (B), jejichž hodnota se značně různí:

A. Nádoby bez nálezového kontextu – jde konkrétně o tyto tvary: 1. Džbány s ansa lunata (nal. č. 5, 6B, 18, 43, 50, 72). – 2. Hmoždíře s ansa lunata (nal. č. 7, 52) nebo s tunelovitými uchy (nal. č. 42). – 3. Mísa s nálevkovitým hrdlem a tunelovitým uchem (nal. č. 71). – 4. Misky lublaňského typu (nal. č. 19, 40A). – 5. Zásobní amfora tříuchá (nal. č. 25). – 6. Zásobní hrnce s okrajovou lištou a slámovaným či blátitě zdrsňeným tělem (nal. č. 3B, 21, 57). – x. „Řivnáčské“ nádoby, tvar ? (nal. č. 60, 74B). Kromě některých lublaňských misek (viz níže) jde vesměs o tvary déledobé, vyskytující se ve středočeských souborech staršího i klasického stupně.

B. Soubory, obsahující jistý počet tvarů na různém stupni typové určitelnosti, se dělí do tří skupin:

a) Větší počet souborů známých jen z předběžných zpráv zůstává nezpracován. Kromě objektů různého druhu – jam, polozemnic, hliníku, pece (nal. č. 2A, 24, 26, 29, 41, 46, 49B, 54B, 59, 74A, B) – jde o kulturní vrstvy (nal. č. 6A, 12A, 12B), intruze z mladších eneolitických hrobů (nal. č. 4) a sběry (nal. č. 16A, 28, 32A-C, 47, 61, 62, 64). Jedná se vcelku o značně velký blok materiálů, jejichž rozbor může, ale také nemusí korigovat závěry plynoucí z analýzy těch souborů, které už jsou k dispozici (c).

b) Z publikovaných případů část na soubory málo početné, typově nevýrazné nebo se standardními „průběžnými“ typy, známými ve starším i klasickém stupni řivnáčské kultury (nal. č. 4, 10, 11, 13, 14, 17, 22, 29, 34, 49A, 66, 68, 69, 73).

Do předchozích dvou skupin spadají i případy řivnáčských intruzí ze zásypu hrobů kultur kulovitých amfor (nal. č. 4: Blšany) a šňůrové (nal. č. 29, 49A, 66: Konobřez, Obrnice, Tušimice). Všechny shodně svědčí o existenci řivnáčských sídlišť před vznikem pohřebních areálů jmenovaných kultur (viz *Mašek 1960a; Neustupný 1965; Koutecký – Muška 1979; Dobeš – Buchvaldek 1993*), nejsou ale v rámci řivnáčské kultury blíže datovatelné. Případ obrácené stratigrafie z Dobříčan (nal. č. 10), kde řivnáčská jáma měla zčásti překrýt hrob starší fáze k. šňůrové, odmítl již *M. Buchvaldek (1967, 110)*.

c) Datování na úrovni stupňů umožňuje svou početností a typovou skladbou jen 13 souborů z 12 lokalit. Je nápadné, že vedle průběžných tvarů v nich nezanedbatelný podíl připadá na typy a morfologické znaky charakteristické pro starší řivnáčský stupeň, jak je jako „protořivnáčské“ zčásti vyčlenila již *E. Pleslová-Štiková (1973)* a jak jsme je v širším výběru identifikovali při rozboru keramiky ze sídlištního areálu v Klučově – Na vrchu (při jejich výčtu uvádíme čísla klučovského typáře – „K“ – dle *Zápotocký – Kudrnáč 2008, obr. 23*):

Bezděkov (nal. č. 1), polozemnice (?), *obr. 1*: mísa velvarkého typu (?) *obr. 1*: 2 (K 521); zásobnice s plastickou výzdobou *obr. 1*: 6 (K 741).

Bílina (nal. č. 3), polozemnice, *obr. 2–4*: mísa klučovského typu *obr. 3*: 4 (K 532); mísa s tunelovitým uchem *obr. 3*: 1 badenského tvaru (srov. kupř. *Mayer 1996, Taf. 13: 1, 6 ad.*).

Březno (nal. č. 6C), polozemnice, *obr. 5*: mísa klučovského typu se žebrem *obr. 5*: 4 (K 532).

Křesín (nal. č. 30), jáma, *obr. 8*: mísy s profilací mís klučovského typu *obr. 8*: 1, 4 (K 53); zásobnicová amfora s plastickými vousy nad uchem *obr. 8*: 7 (K 741).

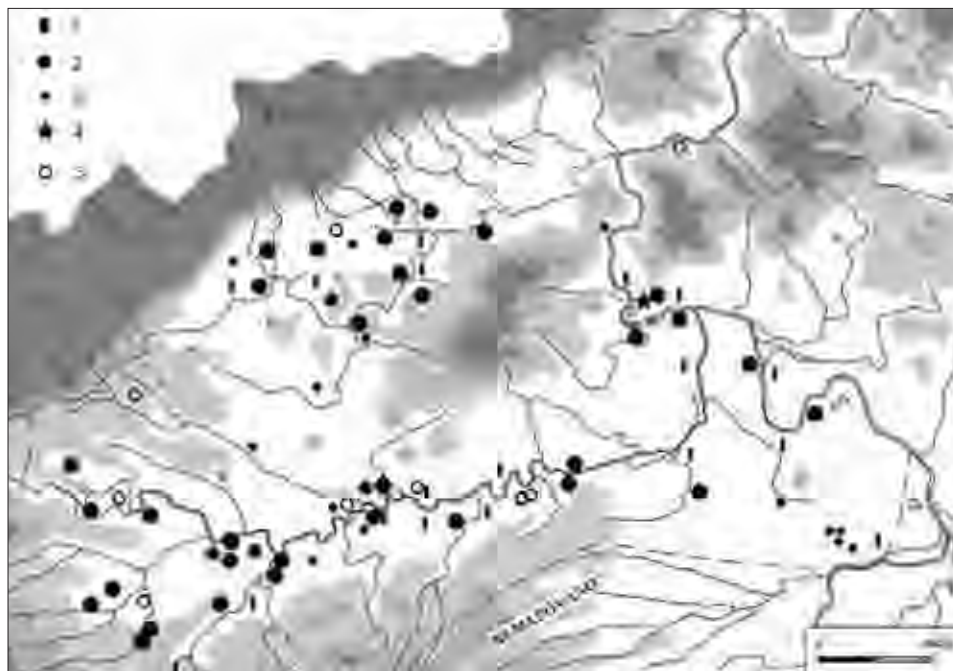
Kučlín – Horka (nal. č. 31). Dvojkónický koflík s extrémně širokým tunelovitým uchem *obr. 26*: 1 – představuje v českých nálezech dosud neznámý typ. Profilací odpovídá starším (předbernburským) řivnáčským koflíkům K 11 a středoněmeckým typům z přechodu mezi waltermburskou a bernburskou kulturou, široké tunelovité ucho má zase analogie v keramice staršího stupně z Klučova (K 515), a v kulturách na S a Z od Čech, wartberské a bernburské (kupř. *Schwellnus 1974, Taf. 24 ad.*).

Libotenice (nal. č. 38), polozemnice, *obr. 10*: archaickým znakem je zde výrazná plastická klikatka při dně hmoždíře doplněná vpichy *obr. 10*: 6.

Liptice (nal. č. 39), hliník, *obr. 12*: části dvojkónických osudí *obr. 12*: 7, 8 blízké badenským (kupř. Lovosice, *obr. 33*: 22, 23).

Litoměřice (nal. č. 40B), polozemnice, *obr. 13*: 1–22: mísy klučovského typu s extrémně širokým tunelovitým uchem *obr. 13*: 6, 9 (K 53); pás svislých žebor na plecích amfory *obr. 13*: 3 (K 711); kónický čerpák *obr. 13*: 16.

Lovosice (nal. č. 44), jáma h, *obr. 18*: mísy velvarkého typu *obr. 18*: 5, 6 (K 521); dvojkónický koflík (K 11); kónické čerpáky *obr. 18*: 2, 3. – Jáma g (*obr. 17*): archaickým znakem je zde nápadně plochý tvar ucha typu ansa lunata *obr. 17*: 1.



Obr. 34. Řivnáčská kultura v severozáp. Čechách. 1 nádoby bez nálezového kontextu, 2 soubory sídlištní keramiky, 3, 5 sídliště a nejistá naleziště řivnáčská, 4 depoty keramiky.

Abb. 34. Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen. 1 Gefäße ohne Fundzusammenhang, 2 Komplexe von Siedlungskeramik, 3, 5 Siedlungen und unsichere Fundorte der Řivnáč-Kultur, 4 Keramikdepots.

Martiněves (nal. č. 45), jáma, obr. 20: 1–23: mísa se zataženým okrajem a s částí šikmého žebra na okraji (K 515); extrémně široké tunelovité ucho amfory (?) obr. 20: 17; kónický čerpák obr. 20: 4; lublaňská miska s vnitřní šňurovou výzdobou obr. 20: 1 (viz níže).

Trnovany (nal. č. 65), polozemnice, obr. 24: 13 (1–10): mísy velvarkého typu (K 521).

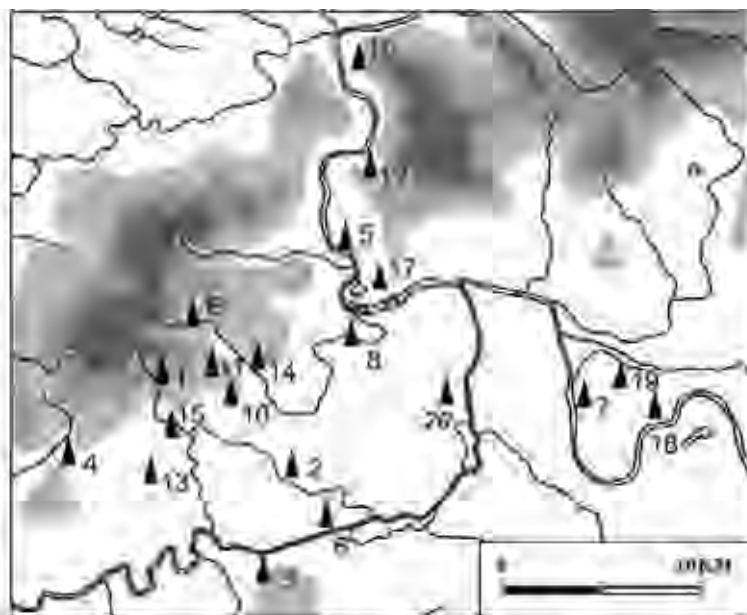
Velké Žernoseky (nal. č. 70), jáma s depotem džbánů, obr. 21: mísy klučovského typu se žebrem i bez něj obr. 21: 1–6 (K 531, 532).

Prakticky všech 13 souborů s blíže datovatelnými diagnostickými prvky tedy obsahuje typy či znaky staršího řivnáčského stupně. Počet určitelných souborů (c) vůči blíže neurčitelným (a, b) je ovšem relativně nízký (ca 1 : 3). Závěr, který tato situace nabízí – tedy že těžiště řivnáčského osídlení v severozáp. Čechách spadá do doby staršího řivnáčského stupně, se proto odvažujeme vyslovit jen jako pracovní hypotézu, i když s vnitřním přesvědčením o její platnosti.

Bližší pozornost mezi řivnáčskou keramikou zasluhují ještě dva druhy nálezů: depoty nádob a misky lublaňského typu:

**Keramické depoty** sestávající ze džbánů (a v jednom případě i hmoždíře) s ansa lunata jsou v severozáp. Čechách známé čtyři. Jde vesměs o nálezy staršího data a bez bližších údajů. První je z r. 1906 (Velké Žernoseky), další z let 1926 (Libočany) a 1940 (Lenešice, Střímice). Počtem džbánů největší je depot z Lenešic (nal. č. 33, obr. 9), kde v jámovém objektu o průměru 1 m „na dně ... bez jakéhokoliv uspořádání“ jich bylo minimálně dva-





Obr. 35. Teslice slánského typu v severočeském Polabí (číslování dle soupisu v příloze, č. 20 uvedeno v kap. 2).

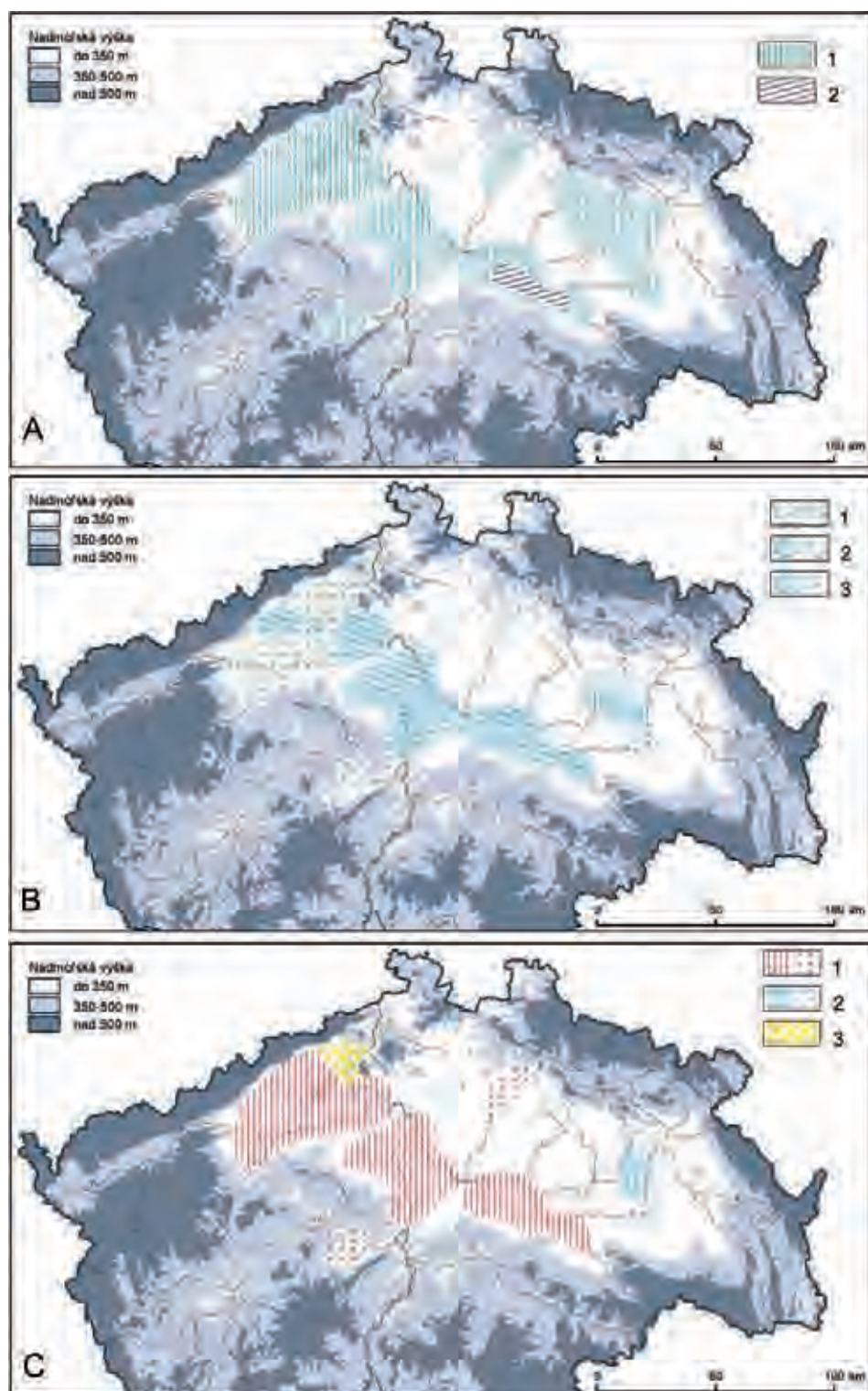
Abb. 35. Dechsel des Slaný-Typs im nordböhmischen Elbeland (Nummerierung nach Verzeichnis in der Beilage, Nr. 20 in Kap. 2).

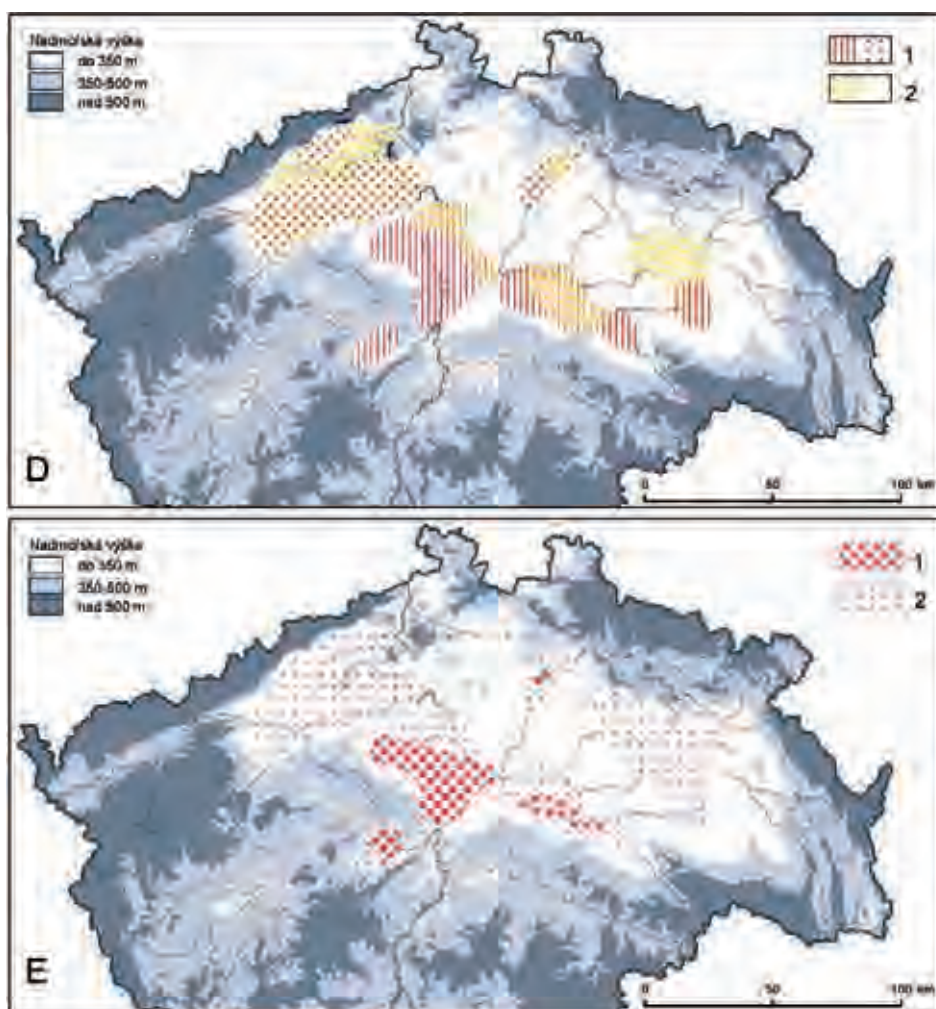
1 Blešno, 2 Klapý, 3 Levousy, 4 Libčeves, 5 Libochovany, 6 Libochovice, 7 Lounky, 8 Lovosice, 9 Medvědice, 10 Obřice, 11 Pnětluky, 12 Sebzubín, 13 Semeč, 14 Sutom, 15 Třebívlice, 16 Ústí n. L., 17 Velké Žernoseky, 18 Vetlá, 19 Vrbice, 20 Brozany n. O.

cet (ovšem s poznámkou, že mnoho střepů odneseno dětmi ještě před započítáním výkopu). V Libočanech (nal. č. 36) se „v jámě“ našlo ca 15 džbánů a navíc jeden zlomek hrnce s okrajovou lištou. Podobně i depot ze Střimic (nal. č. 63), čítající 7 nádob s ansa (kromě džbánů i jeden hmoždíř), pochází z objektu neznámého tvaru i velikosti. Čtvrtý depot, z Velkých Žernosek (nal. č. 70, *obr. 21*), je opět z kotlovité jámy o průměru 1 m, ale nápadně hluboké (2,5 m), což však může být dáno tím, že eneolitický povrch zde překrylo polykulturní souvrství. Složením se tento depot od ostatních poněkud liší: kromě džbánů s ansa, jichž je 5 celých a z dalších ca 7 se dochovaly jen zlomky, jsou tu i fragmenty dalších tvarů – čtyř typů mís a lahvovité amfory, a také kamenná sekera a silexový úštěp. Stav, v němž se keramika z tohoto objektu dochovala, působí, alespoň v případě džbánů, amfory a větší části mís, dojmem jednorázového záhozu.

Poloha nalezišť s depoty je v 1 či 2 případech exponovaná (Velké Žernoseky, Libočany?) a v 1 či 2 rovinná (Lenešice, Střimice?).

Depoty složené z většího počtu, často desítek džbánů s ansa lunata, jsou známé také z více výšinných i rovinných sídlišť středočeských; posledním takovým případem je polozemnice C z náhorního sídelního areálu v Klučově – Na vrchu, z jejíž výplně pocházejí části a zlomky uch z ca 55–60 těchto džbánů (*Zápotocký – Kudrnáč 2008*, s lit.). Stejně jako depoty picích nádob ze staršího eneolitu a období badenské kultury se i tyto řívnácké





Obr. 36. Sídlní regiony v severní polovině Čech ve středním eneolitu (ca 3500/3400–2800/2700 př. Kr.). Schéma osídlení v průběhu šesti fází. A. 1. fáze: 1 mladší (salzmündský) stupeň kultury nálevkovitých pohárů, 2 starší (bolerázský) stupeň badenské kultury. – B. 2.–3. fáze: 1 mladší stupeň kultury nálevkovitých pohárů, 2 střední (klasický) stupeň badenské kultury, 3 bošácká skupina. – C. 4. fáze: 1 starší stupeň řivnáčské kultury, 2 bošácká skupina, 3 kultura kulovitých amfor (?). – D. 5. fáze: 1 střední (klasický) stupeň řivnáčské kultury, 2 kultura kulovitých amfor. – E. 6. fáze: 1 mladší stupeň řivnáčské kultury, 2 kultura kulovitých amfor/kultura se šňůrovou keramikou (?). Návrh M. Zápotocký, zpracování B. Hružová.

Abb. 36. Siedlungsregionen im Nordteil Böhmens im mittleren Äneolithikum (ca. 3500/3400–2800/2700 v.Chr.). Besiedlungsschema im Verlauf der sechs Phasen. A. 1. Phase: 1 jüngere (Salzmünder) Stufe der Trichterbecherkultur, 2 ältere (Boleráz-)Stufe der Badener Kultur. – B. 2.–3. Phase: 1 jüngere Stufe der Trichterbecherkultur, 2 mittlere (klassische) Stufe der Badener Kultur, 3 Bošáca-Gruppe. – C. 4. Phase: 1 ältere Stufe der Řivnáč-Kultur, 2 Bošáca-Gruppe, 3 Kugelamphorenkultur (?). – D. 5. Phase: 1 mittlere (klassische) Stufe der Řivnáč-Kultur, 2 Kugelamphorenkultur. – E. 6. Phase: 1 jüngere Stufe der Řivnáč-Kultur, 2 Kugelamphorenkultur/Schnurkeramikultur (?).

zpravidla vykládají jako pozůstatek libačních či přísežných picích obřadů (jak už *Bouzek – Sklenář 1987* či *Vencl 1994*, nověji *Palátová – Salaš 2002*). V případě řivnáčských hovoří pro takový výklad i svébytný tvar „měsíčkovitých“ (či „rohatých“) uch a jejich častá výzdoba, jež těmto džbánům dodávají neprofánní ráz. Přesvědčivá je v tomto směru i falická úprava růžku ansa na džbánu z Blatova, jež naznačuje souvislost tvaru ucha se symbolikou mužské plodivé síly (*Vokolek – Zápotocký 1990*, 46, obr. 11: 3). Tento detail je zároveň indicií, že spíše než s půlměsícem jako atributem měsíčního, ženského božstva – jak se při interpretaci těchto uch též uvažovalo – jde o souvislost s prastarým motivem býčích či beraních rohů; termín „ansa cornuta“, někdy též užívaný, se tedy ukazuje jako výstižnější než tradiční „ansa lunata“.

**Misky na plné nožce tzv. lublaňského či slavonského typu** už tradičně poutají pozornost z hlediska funkčního i jako chronologicky citlivý tvar. V severozáp. Čechách je známe ze 4 nalezišť, bohužel jsou všechny typově neurčitelné, a hodnotit se proto dají jen podle použité výzdobné techniky a motivů:

a) Rytá výzdoba kombinovaná s vpichy, motivy: (1) Linie vpichů a řádky stojících trojúhelníků vyplněných vpichy – na zlomku okraje misky z Dolánek-Rubína (nal. č. 12A; *Stocký 1926*, tab. 106: 49). – (2) Rýha a lomená klikatka – na části misky z Holedče (nal. č. 19; *Novotný 1955*, 10). Oba motivy jsou domácí, řivnáčské, a aplikované bývají především na miskách typu Zámka (podle klasifikace *E. Neustupného /1966a/* a *I. Burger /1980/*).

b) Brázděný vpich, motiv: řádek vícenásobných trojúhelníků – na vnitřní straně křížové nožky z misky neurč. typu z Litoměřic (nal. č. 40A, *obr. 24: 10*; křížovou nožku má více typů misek). Stejnou technikou jsou zdobené především misky jevišovické kultury typů Vysočany, Brno, Čaka (*Medunová-Benešová 1977*, 25–32; *Burger 1980*, 19). Výzdobou i tvarem nožky jsou litoměřické misce blízké i zlomky z chamského sídliště Dobl (*Burger 1980*, Abb. 1) a z prostředí slovinské facie vučedolské kultury (*Ig I: Korošec – Korošec 1969*, cit. dle *Peška – Tajer 2006*, obr. 8).

c) Šňůrový ornament, motiv: řádek půlobloučků složených ze čtyř linií šňůrových otisků, aplikovaný na vnitřní straně zlomku misky z Martiněvsi (nal. č. 45, *obr. 20: 1*). Stejný či podobný girlandový motiv provedený šňůrou či imitací šňůry je na miskách či zlomcích ze středočeských lokalit, 2 výšinných (Kouřim – Sv. Vojtěch, typ ?; Praha–Zámka – typ Vysočany: *Šolle 1989*, obr. 7: 5; *Hájek – Moucha 1983*, tab. 8: 4) a 1 rovinné (Praha–Dáblice, typ ?; *Novotný 1955*, 14, tab. 3: 1). Šňůrové girlandy nese i zlomek z Křižovan na jihozáp. Slovensku (*Točík 1963*, obr. 9: 7a–c). Šňůrové motivy mají údajně i zlomky z Dolánek-Rubína (nal. č. 12A) a nechybějí ani na miskách ze středočeských výšinných sídlišť (Praha–Zámka, typ Podolie; Praha–Šárka, typ ?; *Novotný 1955*, Taf. 4: 1; *Hájek – Moucha 1983*, tab. 39: 3; *Burger 1980*, 16). Šňůrová výzdoba na lublaňských miskách se obecně spojuje s jihoruským prostředím prostřednictvím kultury okrových hrobů, přítomné v Karpatské kotlině už v době starší badenské kultury. Z českých misek se šňůrovou výzdobou patří zlomek z Martiněvsi do staršího stupně a misky ze Zámek, z jam č. 2 a 4, do klasického stupně řivnáčské kultury. Jsou tedy o něco mladší než nejstarší moravský exemplář – okraj misky typu Iža s koncentrickou šňůrovou výzdobou z pozdně badenské jámy stupně KK IVa v Havřicích (*Pavelčík 1974*, obr. 13: 17; 1993, 184). Zlomek s girlandovým motivem z Křižovan je s výhradou určován jako bošácký (*Němejcová-Pavůková 1968*, 408; *Burger 1980*, 31), byl by tedy s Martiněvsi zhruba současný.

Z našich misek je blíže datovatelný jen zlomek z jámy z Martiněvsi: náleží do staršího stupně řivnáčské kultury a představuje prokazatelně nejstarší exemplář lublaňských misek na území Čech. Zlomky ze zbývajících tří lokalit nálezový kontext postrádají.

Nálezovým prostředím misek jsou sídliště v otevřené, rovinné poloze (Litoměřice, Martiněves) i výšinná (Dolánky–Rubín); miska z Holedče není lokalizována. Stejně jako ve středních Čechách (*Dobeš – Kostka – Stolz 2007*, 150) se tedy ani zde nepotvrzuje předpoklad *J. Turka (1997, 31)*, že by tyto misky, běžně interpretované jako neprofánní tvary, resp. jako specifický druh kultovních nádob, byly vázány jen na prostředí výšinných sídlišť; stejně je tomu ostatně i s jinou neprofánní formou řivnáčské keramiky – antropomorfními plastikami (*Zápotočský 2006*). Rituály s nimi spojené se zřejmě praktikovaly v obou druzích řivnáčských sídlišť, výšinných i nížinných.

#### 4. Závěr

Položili jsme si otázku, jaká byla situace na území severozáp. Čech v době badenské a řivnáčské kultury, v období ohraničeném zánikem osídlení kultury nálevkovitých pohárů na straně jedné a příchodem kultury kulovitých amfor na straně druhé. Už během soupisu bylo zřejmé, že nálezový fond těchto dvou následných kultur se od středoevropského svou kvantitou i kvalitou liší:

1. **Badenské osídlení** se zde ukazuje jako podstatně slabší než ve středních Čechách. Podobně jako v záp. části středních Čech chybějí i zde nálezy dokládající osídlení staršího, boležovského stupně. Známé jsou tu jen jeden či dva ojediněle nalezené koflíky, představující nejspíše import do prostředí mladšího stupně kultury nálevkovitých pohárů, event. v jejím prostředí imitované (*Pleslová-Štiková 1973, 397*).

Spolehlivě doložený je až střední, klasický stupeň, jehož tvarovou náplň ale zde, stejně jako ve středoevropských regionech, ještě neznáme v celé šíři. Přímé doklady badenského osídlení představují soubory sídlištní keramiky ze dvou oblastí: z dolního Poohří a od břehů někdejšího Komořanského jezera. Kulturní kontext jednotlivě nalezených nádob (především čerpáků a konvic) z dalších lokalit už není tak jednoznačný. Na keramice prakticky chybí kanelovaná výzdoba, což by svědčilo pro datování do mladší fáze klasického stupně badenské kultury. Do starší fáze klasického stupně náležejí jen zdobené konvice ze dvou lokalit při jižním okraji sledované oblasti – z Dolánek-Rubína a z Ředhoště.

Pokud se absence lokalit starší fáze klasického badenského stupně ve zdejších regionech potvrdí, znamenalo by to, že kultura nálevkovitých pohárů, resp. její mladší (salzmündský) stupeň, tu mohla trvat déle než ve středních Čechách. Zvýšenou pravděpodobnost má tato hypotéza pro střední Poohří, kde doklady badenského osídlení – snad jen s výjimkou Rubína na Podbořansku – vůbec chybějí. Platnost těchto závěrů, opřených o slabou pramennou základnu, ověří až další výzkum – a ovšem i zpracování materiálů KNP.

2. Ve všech analyzovaných souborech **řivnáčské keramiky** jsou přítomné typy, které ve středních Čechách charakterizují starší stupeň této kultury. Jako nejpravděpodobnější výklad pro tuto situaci – tj. pro minimální přítomnost až absenci středního, klasického stupně – se nabízí hypotéza, že řivnáčská kultura zde existovala kratší dobu než ve středních Čechách. Zdůvodnění této situace bychom hledali nejspíše v příchodu kultury kulovitých amfor, s nímž je zde možné počítat – pokud by koreloval s dynamikou řivnáčského

osídlení – v průběhu či krátce po konci staršího řivnáčského stupně. Indiciemi v tomto směru jsou výskyt prvků keramiky KKA v polozemnici z Března n. Ohří (nal. č. 6C), imitace koflíku bernburského typu v hrobě KKA z Blšan (*Hrala – Šimůnek 1964*, obr. 63), nálezo-vý katastr hrobů a sídlištních objektů KKA (*Dobeš 1998*), event. též absence řivnáčských lokalit na dolním toku Bíliny (kap. 3.4).

3. S předchozími závěry souvisí otázka **výšinných sídlišť** (kap. 3.2). Je známo, že počet strategických poloh, které byly v předchozích i následujících obdobích pravěku běžně osazované, je ve všech třech sídelních regionech severozáp. Čech značný (*Smrž 1991*). V tomto ohledu není mezi regiony severozáp. a středních Čech podstatnější rozdíl. Avšak zatímco ve středočeských regionech se na těchto polohách pravidelně setkáváme s více či méně výraznou řivnáčskou sídelní fází, na SZ tomu tak není. Zde na nich tato fáze buď úplně chybí, nebo jsou doklady její existence slabé až stopové.

Příčinu tak nápadného rozdílu spatřujeme v odlišných podmínkách, které vznik a délku trvání výšinných sídlišť v daném období určovaly. Jestliže důvodem, proč se na SZ Čech trvání řivnáčského osídlení omezilo jen na období staršího stupně, byl, jak už řečeno, příchod kultury kulovitých amfor, pak tato okolnost pomáhá zdůvodnit též fakt, proč zde nedošlo k plnému rozvoji výšinných sídlišť. Takový výklad je rovněž v souladu se situací ve středočeských regionech, kde – jak lze soudit z dosud publikovaných materiálů – je sídelní struktura v podobě sítě hrazených výšinných osad obklopených venkovními usedlostmi charakteristická až pro střední, klasický stupeň řivnáčské kultury.

Stejný výklad pomáhá zodpovědět otázku, jaká vlastně byla primární role řivnáčských výšinných sídlišť. V trvale probíhající diskusi o této kategorii sídel se, jak známo, uplatňují dva hlavní směry: endogenní, hledající příčinu jejich vzniku ve vnitřních společensko-ekonomických poměrech dané kultury, a exogenní, podle něhož je budování hrazených výšinných sídlišť výrazem obranné strategie proti vnějšímu ohrožení (kupř. *Vencl 1998*). Z rozdílné situace, v níž se nacházela řivnáčská kultura v severozáp. a středních Čechách, a z jejího zdůvodnění je zřejmé, že v konkrétních podmínkách středního eneolitu má z obou hypotéz větší váhu ta druhá.

4. Rozdíly mezi oblastmi nabízejí zároveň možnost na regionální úrovni sledovat změny, k nimž v průběhu středního eneolitu v severní polovině Čech docházelo. Proces, jehož se, byť s různou intenzitou a v různé formě, zúčastnily všechny tři hlavní etapy badenského kulturního okruhu – od staršího, bolearázkého stupně přes střední, klasický, až po postbadenskou řivnáčskou kulturu – se ve světle poznatků z posledních desetiletí dělí do šesti fází (*obr. 36*). Vycházíme přitom z předpokladu, že česká skupina badenské kultury, vázaná na střední Podunají, je geneticky odlišná od mladší KNP. Dalším významným faktorem při interpretaci středoeneolitického vývoje je nové hodnocení role kultury kulovitých amfor a její interakce s domácími kulturami, řivnáčskou a chamskou (*Dobeš 1998; Prostředník 2001*):

V *první fázi* se objevuje bolearázká enkláva ve vých. části středních Čech (Cimburk a několik dalších lokalit), zbývající regiony jsou osazeny mladší (salzmündskou) KNP.

Ve *druhé fázi* jsou ve středočeských regionech přítomné sídlištní lokality starší fáze klasického badenského stupně, úzce příbuzné s dolnorakousko-moravskou ossarnskou skupinou. Podle horizontálně stratigrafických situací se dá soudit, že badenské osídlení v těchto regionech vystřídalo mladší KNP. Jinak je tomu v severozáp. Čechách, kde, pokud se potvrdí absence starší fáze klasického badenského stupně, mohlo nadále trvat osídlení mladší KNP.

Do *třetí fáze* spadá mladší fáze klasického badenského stupně, s níž se kromě středních Čech setkáváme také na SZ země, konkrétně na dolní Ohři a v Podkrušnohoří, v oblasti Komořanského jezera. Stejně jako v předchozí fázi se nabízí otázka, zda na zbývajícím území severočeských regionů nepřežívala mladší KNP. Paralelně s koncem klasického badenského stupně se objevuje řídké osídlení bošácké skupiny ve vých. Čechách.

Ve *čtvrté fázi* se ve středních a severozáp. Čechách formuje starší stupeň řivnáčské kultury. Situaci ve vých. Čechách neznáme, tam buď dále trvala bošácká skupina, nebo z této doby je řivnáčská enkláva na Pardubicku (Blato).

V *páté fázi* se ve středních Čechách rozvíjí střední, klasický stupeň řivnáčské kultury, zatímco regiony na SZ a V země, včetně středočeského Polabí, zabírá v průběhu této fáze západní (saská) a východní (slezská) skupina kultury kulovitých amfor.

*Šestou fázi*, závěrečnou, známe jen v hrubých obrysech, nicméně vysoká aktuálnost jejího dalšího zkoumání je zřejmá už z faktu, že se s ní dostáváme do přímého kontaktu s problematikou počátku mladoeneolitických pohárových kultur, který zároveň představuje jeden z nejvýznamnějších zlomů v pravěkých dějinách střední Evropy. Do této fáze spadají nečetná výšinná sídliště s keramikou mladšího řivnáčského stupně, charakterizovanou mj. výzdobou pomocí šňůry a brázděného vpichu, která reprezentuje koncové, ústupové stadium řivnáčské kultury (k ní blíže *Zápotocký – Zápotocká v tisku*). Známa jsou ve středních Čechách, na Turnovsku a patrně budou identifikována i na Sázavě a Berounce, v severozáp. Čechách ale chybějí. Jde vesměs o malé polohy, o rozloze do 0,5 ha (vedle mladší stavební fáze Denemarku též Řivnáč, Šárka, Zlíchov ad.: *Pleslová-Štiková 1999*), patrně izolované, jak můžeme soudit z faktu, že k nim dosud neznáme rovinné osady, jaké v předchozí fázi vytvářely zázemí výšinných osad. Otázkou je, kdo ovládal kulturní krajinu vně mozaiky těchto pozdně řivnáčských ostrůvků. Nechybějí indicie, že kromě kultury kulovitých amfor se v této době dá počítat též s kulturou šňůrové keramiky.

*Práce byla dokončena s finanční podporou GA ČR v rámci grantového projektu č. 404/05/2047 (Badenská kultura v Čechách).*

### Příloha: Teslice slánského typu na Litoměřicku

Kromě exemplářů z Brozan n. O. a Ledčic, uvedených v soupisu (kap. 2), se nástroje tohoto typu na území okr. Litoměřice našly ještě na dalších 19 katastrech (*obr. 35*):

1. BLEŠNO, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: na týlu slabě obitá, hornina šedo zelenavá, p. leštěný, d. 56 mm, M Ústí n. L. 2467 (sb. Rauch 332), *obr. 28: 1*.
2. KLAPÝ, okr. Litoměřice. Vrch Házmburk, jižní svah (předal F. Zázvorka 16. 9. 1951). Teslice: ostří šikmé, tyl poškozený, hornina zelenavě šedočerná, světlezeleně skvrnitá, p. leštěný, d. 70 mm, M Litoměřice L 375, *obr. 28: 4*.
3. LEVOUSY, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: ostří slabě asymetrické, hornina šedočerná, p. leštěný, d. 62 mm, M Litoměřice L 318, *obr. 28: 6*. – Teslice: ostří asymetrické, tyl tenký, hornina šedo zelenavě a černě žíhaná, p. leštěný, d. 58 mm, M Litoměřice T 9 (st. č. T 44), *obr. 28: 7*.
4. LIBČEVES, okr. Louny. Bez údajů. Teslice: ostří jen slabě asymetrické, tyl obitý, hornina šedo zelenavá, tmavě pruhovaná, p. leštěný, d. 61 mm, M Litoměřice T 119, *obr. 28: 5*.
5. LIBOCHOVANY, okr. Litoměřice. Tříkřížový vrch. Teslice: *obr. 23: 2*; viz kap. 2.

- 6 LIBOCHOVICE, okr. Litoměřice. Okresní pískovna sev. od silnice do Duban, do muzea předáno 13. 4. 1934. Teslice: ostří ostré, na týlu a ostří poškozená, hornina šdozelená, tmavě žíhaná, p. leštěný, d. 61 mm, *obr. 28: 8*.
- 7 LOUNKY, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: ostří ostré, týl a zčásti i bočnice obité, hornina šdozelenavě a černě pruhovaná (spilít), p. leštěný, d. 65 mm, *obr. 28: 13*. – Teslice: ostří ostré, týlová část odlomená, hornina zelenavě šedá, místy černě pruhovaná, p. leštěný, zach. d. 46 mm, *obr. 28: 11*. M Litoměřice R 17, 17a, do roudnického muzea předal oba nástroje žák Kratochvíl v r. 1897. – Teslice: ostří ostré, týlová část chybí, hornina světle zelenavá, p. leštěný, zach. d. 55 mm, M Litoměřice sb. R bez č. *obr. 28: 14*. – Teslice: lehce poškozená na ostří, hornina zelenavá, šedě a černě pruhovaná, d. 61 mm, M Litoměřice 7200 (ze sb. místní školy v r. 1964), *obr. 28: 12*.
8. LOVOSICE – okolí, okr. Litoměřice. Teslice: ostří obité a při hranách slabě poškozená, hornina šdozelenavě žíhaná, p. leštěný, d. 69 mm, M Litoměřice 1057, z Henkeho sbírky, *obr. 28: 9*.
9. MEDVĚDICE, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: ostří i týl slabě obité, hornina šdozelená, p. leštěný, d. 75 mm, M Ústí n. L. 2274 (sb. Rauch 346), *obr. 28: 10*.
10. OBRICE, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice/sekerka s lehce asymetrickým ostřím, nepoškozená, hornina zelenavě šedá až černá, p. leštěný, d. 59 mm, M Ústí n. L. 3142 (sb. Rauch 393), *obr. 28: 16*. – Teslice/sekerka s lehce asymetrickým ostřím, při ostří a na týlu slabě obitá, hornina šdozelená, p. leštěný, d. 52 mm, M Ústí n. L. 3133 (sb. Rauch 438), *obr. 28: 17*.
11. PNĚTLUKY, okr. Litoměřice. A. Zahrada domu č. 44. Teslice: hornina šdozelená, p. leštěný, d. 48 mm, M Ústí n. L. 2421 (sb. Rauch 253), *obr. 28: 19*. – B. U jednoho domu v horní části obce. Teslice: ostří i týl obité, hornina zelenavě černá, p. leštěný, zach. d. 56 mm, M Ústí n. L. 2426 (sb. Rauch 288), *obr. 28: 18*. – X. Bez údajů. Teslice: ostří i týl otlučené, hornina světle zelená tmavě pruhovaná, p. leštěný, d. 49 mm, M Ústí n. L. 2405 (sb. Rauch 265), *obr. 28: 20*.
12. SEBUZÍN, okr. Litoměřice. A. Poloha Neudörfel, do muzea předána v r. 1897. Dláto: úzké, ostří i týl slabě obité, hornina šdozelenavá, p. leštěný, d. 67 mm, M Ústí n. L. 2762 (*obr. 28: 22*). – B. Poloha Flössl, pískovna. Do muzea předána v r. 1901. Teslice: ostří výrazně asymetrické, ostří i týl slabě obité, hornina světle šdozelená, p. leštěný, d. 71 mm, M Ústí n. L. 2763, *obr. 28: 21*.
13. SEMEČ, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: miniaturní: týl odštípnutý, hornina zelenavě černá, p. leštěný, zach. d. 36 mm, M Ústí n. L. 2777 (sb. Rauch 46), *obr. 28: 15*.
14. SUTOM, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice/sekerka s lehce asymetrickým ostřím, týl odlomený, hornina šdozelenavá, p. přeštěný, zach. d. 53 mm, M Ústí n. L. 2400 (sb. Rauch 23), *obr. 28: 23*.
15. TŘEBÍVLICE, okr. Litoměřice. Bez údajů. Tesla krátká, masívní, místy poškozená, hornina šdozelená, pruhovaná, p. leštěný, d. 69 mm, M Litoměřice T 71, *obr. 28: 24*.
16. ÚSTÍ nad Labem – Střekov, okr. Ústí n. L. Poloha Angelberg, č. kat. 630/1, 633/12, pohřebiště k lužické. V hrobě 31 sekerka slánského typu ze světle zelené horniny, M Ústí n. L. 891. Lit. : *Simbriger 1932, 87, Taf. 2: 9; Plesl 1961, 141, tab. 36: 13*.
17. VELKÉ ŽERNOSEKY, okr. Litoměřice. Kamenolomy. Teslice *obr. 22: 9*, viz kap. 2.
18. VETLÁ, okr. Litoměřice. Vrch Sovice. Sběr (J. Fiala, 6. 10. 1953). Teslice: na ostří a při hranách poškozená, hornina světle zelenavá, bělavě mramorovaná, p. leštěný, d. 66 mm, M Litoměřice 7098, *obr. 28: 25*.
19. VRBICE, okr. Litoměřice. Bez údajů. Teslice: týl odlomený, hornina šdozelenavá, p. leštěný, d. 79 mm, M Budyň n. O. 1065 (st. č. 123), *obr. 28: 3*.

## Prameny a literatura

- Banner, J. 1956: Die Pécelser Kultur. Budapest.
- Beier, H. J. 1988: Die Kugelamphorenkultur im Mittelbe-Saale-Gebiet und Altmark. Berlin.
- 1999: Kugelamphorenkultur. In: *Preuss ed. 1999, 52–54*.
- Beran, J. 1999: Bernburger Kultur. In: *Preuss ed. 1999, 8–10, Karte 7*.
- Blažek, J. – Kotyza, O. 1990: Archeologická sbírka Okresního vlastivědného muzea v Litoměřicích. 1. Fond Libochovice. Teplice.



- Blažek, J. – Kotyza, O. 2002: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů ve Schwarzenberské ruční cihelně v Lovosicích. In: P. Čech – Z. Smrč edd., Sborník Drahomíru Kouteckému, Most, 27–36.
- Böhm, J. 1934: Nordické a hradištní nálezy ze Žatce. Zprávy československého Státního archeologického ústavu 4 1931, 58.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. – Neustupný, E. 1966: The Knovíz Settlement of North-West Bohemia. *Fontes Archaeologici Pragenses* 10. Praha.
- Bouzek, J. – Sklenář, K. 1987: Jáma středobronzové mohylové kultury v Horních Počaplech – Eine Grube der mittelbronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Horní Počáply. *Archeologické rozhledy* 39, 23–39, 109–110.
- Bubeník 1987: Dolánky, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1984–85, Praha, 40.
- 1988: Slovanské osídlení středního Poohří I, II. Praha.
- 1989: Dolánky, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1986–87, Praha, 37.
- 1995: Dolánky, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1990–92, Praha, 65.
- 1997a: Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století. Katalog nálezů. Praha.
- 1997b: Die Besiedlung des südöstlichen Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwallzeit und ihre Chronologie (Ausgrabung in den Jahren 1984–1991) – Osídlení JV předpolí vrchu Rubínu v době hradištní a jeho chronologie (výzkum v letech 1984–1991). *Památky archeologické* 88, 56–106.
- Budínský, P. 1977: Pravěk Teplicka I. Přehledné dějiny Teplicka 1/1. Teplice.
- 1978: Teplicko v pravěku II. Přehledné dějiny Teplicka 1/2. Teplice.
- 1985: Archeologické nálezy z Litoměřicka a neznámých nálezů ve sbírce teplického muzea. Teplice.
- Buchvaldek, M. 1967: Die Schnurkeramik in Böhmen. Praha.
- Buchvaldek, M. – Koutecký, D. 1970: Vikletice – ein schnurkeramisches Gräberfeld. *Praehistorica* 3. Praha.
- Burger, I. 1980: Die chronologische Stellung der FuSSschalen in den endneolithischen Kulturgruppen Mittel- und Südosteuropas. In: R. Spindler ed., *Vorzeit zwischen Main und Donau. Erlanger Forschungen Reihe A, Band 26*, Erlangen, 11–44.
- Cvrková, M. 1984: Archeologická sbírka Okresního vlastivědného muzea v Ústí nad Labem. Teplice.
- Černá, E. – Ondráčková, L. 1996: Archeologická sbírka Okresního muzea v Chomutově. Teplice – Chomutov.
- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Deichmüller, J. V. 1881: Notiz. In: *Sitzungsbericht der naturwiss. Gesellschaft „Isis“ 1880*, Dresden, 106–107.
- Dobeš, M. 1993: Sídliště kultury kulovitých amfor u Dolních Zálezel, okr. Ústí nad Labem – Eine Siedlung der Kugelamphorenkultur in Dolní Zálezly, Bez. Ústí a. E. *Archeologické rozhledy* 45, 561–574.
- 1995a: Stručný přehled pravěkých dějin severozápadních Čech. In: J. Blažek – P. Meduna edd., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992*, Most, 7–62.
- 1995b: Konobřez, okr. Most. Široké Třebčice, okr. Chomutov. In: *Výzkumy v Čechách 1991/2*, Praha, 139, 346.
- 1998: Gräber der Kugelamphorenkultur in Nordwestböhmen. *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde* 6/7, 133–179.
- Dobeš, M. – Buchvaldek, M. 1993: Katalog šňůrové keramiky v Čechách VIII. Mostecko – Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen VIII. Der Raum von Most. In: *Praehistorica* 20, Praha, 197–258.
- Dobeš, M. et al. 1991a: Dobeš, M. – Rusó, A. – Buchvaldek, M., Katalog šňůrové keramiky v Čechách IV. Duchcovsko – Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen IV. Der Raum von Duchcov. In: *Praehistorica* 17, Praha, 43–73.
- 1991b: Dobeš, M. – Budínský, P. – Buchvaldek, M. – Muška, J., Katalog šňůrové keramiky v Čechách V. Bílinsko – Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen V. Der Raum von Bílina. In: *Praehistorica* 17, Praha, 75–145.
- Dobeš, M. – Kostka, M. – Stolz, D. 2007: Sídliště řivnáčské kultury v Praze-Ďáblicích – A Řivnáč culture settlement at Prague-Ďáblice. *Archeologie ve středních Čechách* 11, 131–166.
- Dočkalová, M. – Šebela, L. 2002: Žárový hrob badenské kultury ze Šakvic. In: S. Stuchlík ed., *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do středověku*, Brno, 475–480.
- Ehrich, R. W. – Pleslová-Štiková, E. 1968: Homolka. An Eneolithic Site in Bohemia. Praha.
- Erné, M. – Dobeš, M. – Hlaváč, J. – Kočár, P. – Kyselý, R. – Šída, P. 2007: Zahloubená chata ze středního eneolitu v Praze 9 – Miškovicích – Eine jungäolithische eingetiefte Hütte in Prag 9 – Miškovice. *Památky archeologické* 98, 31–108.

- Gattermann, E. 1930: Der Hradek bei Gross-Czernosek. Jahrbücher der Arbeitsgemeinschaft für Heimatforschung in Leitmeritz 6, 10–13.
- Glott, J. 1929: Neue steinzeitliche Funde bei Schladnig (Bez. Dux). Sudeta 5, 165–167.
- Gojda, M. 1996: Kombinovaná metoda leteckého průzkumu a povrchových sběrů a jejich význam pro studium topografie pravěkého osídlení. Archeologické rozhledy 48, 220–246.
- Gottwald, A. 1930: Příspěvky k praehistorii Prostějovska. Prostějov.
- Hájek, L. 1968: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách – Die Glockenbecherkultur in Böhmen. Archeologické studijní materiály 5. Praha.
- Hájek, L. – Moucha, V. 1983; 1985; 1986: Nálezy ze Zámků u Bohnic v Národním muzeu v Praze – Die Funde aus der Lage „Zámka“ bei Bohnice im Nationalmuseum in Prag. I–III. Archaeologica Pragensia 4, 19–115; 6, 7–76; 7, 5–70.
- Hantschel, F. 1897: Prähistorische Fundchronik für das Gebiet des Nordböhmisches Excursions-Clubs und die angrenzenden Landstriche. Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 20, 1–43, 218–264, 351–373.
- Holodňák, P. 1989: Soběsuky, okr. Chomutov. In: Výzkumy v Čechách 1986–87, Praha, 180.
- 1991: Záchraný archeologický výzkum v Soběsukách (okr. Chomutov) v letech 1985–1988: předběžná zpráva – Die archäologische Rettungsforschung in Soběsuky (Kr. Chomutov) in den Jahren 1985–1988: ein vorläufiger Bericht. Archeologické rozhledy 43, 423–435.
- 2006: Labyrintem žateckého pravěku. Ústí nad Labem.
- Hrala, J. – Šimůnek, J. 1964: Dvojhrab s kulovitými amforami z Blšan. Archeologické rozhledy 16, 165–169.
- Kalferst, J. 2002: Sídliště v Kostelci nad Orlicí, okr. Rychnov nad Kněžnou. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 28, 63–76.
- Kalferst, J. – Prostrědník, J. 2000: Sídlištní objekt bošácké skupiny z Obědovic (okr. Hradec Králové) – Das Siedlungsobjekt der Bošácer Gruppe aus Obědovice (Kr. Hradec Králové). Archeologické rozhledy 52, 507–515.
- Kalicz, N. 2004: Die kupferzeitliche Badener Kultur und ihre Auffassung von Viera Němejcová-Pavúková und der ungarischen Forschung. In: Zwischen Karpaten und Ägäis. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková, Rahden/Westf., 177–205.
- Kern, J. 1925: Der Kleine Radischken bei Leitmeritz – eine vorgeschichtliche Signalstation. Sudeta 1, 165–185.
- 1933: Die Kalenderschale von Leitmeritz. IPEK 8, 72–80.
- s. d.: Materialien II. Ms. depon. in museum Litoměřice.
- Knor, A. 1948a: Příspěvky k pozdnímu neolitu v Čechách. Památky archeologické 42, 144–147.
- 1948b: Přehled archeologického výzkumu za r. 1939–1946. II. Neolitické nálezy z r. 1941–1946. Zprávy památkové péče 8, 43–46.
- Koutecký, D. 1970: Knovízské a laténské sídliště ve Velké Vsi na Podbořansku – Eine Knovizer und latènezeitliche Siedlung in Velká Ves in der Umgebung von Podbořany. Archeologické rozhledy 22, 24–77.
- 1987: Knovízské sídliště a řivnáčský hrob ve Velemyšlevsi na Žatecku – Die Knovizer Siedlung und ein Grab der Řivnáč-Kultur in Velemyšles bei Žatec, Bez. Louny. Archeologické rozhledy 39, 40–74.
- 1987a: Jenišův Újezd, okr. Teplice. In: Výzkumy v Čechách 1984–85, Praha, 70.
- Koutecký, D. et al. 1980: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1953–1972. Archeologické studijní materiály 13. Most.
- Koutecký, D. – Muška, J. 1979: Šňůrové hroby z okolí Mostu – Schnurkeramische Gräber aus der Umgebung von Most. Archeologické rozhledy 31, 3–23.
- Korošec, P. – Korošec, J. 1969: Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na ljubljanskem barju – Fundgut der Pfahlbausiedlungen bei Ig am Laibacher Moor. Arheološki katalogi Slovenije 3. Ljubljana.
- Kratochvíl, M. V. 1984: Čechy krásné, Čechy mé. Ústí nad Labem.
- Krenn–Leeb, A. 2006: Mensch und Umwelt der Kupferzeit Ostösterreichs. Archäologie Österreichs 17/2, 117–131.
- Křišťuf, P. 2004: Pohřebiště ve Velkých Žernosekách a problém mohyl KNP v Čechách – The Velké Žernoseky cemetery and the problem of Funnel Beaker culture tumuli in Bohemia. In: M. Lutovský ed., Otázky neolitu a eneolitu 2003, Praha, 287–294.
- Kruta, V. 1970: Depot bronzů z Lužice a sídliště z Tušimic (okr. Chomutov) – Le dépôt de bronzes de Lužice et l'habitat de Tušimice (distr. de Chomutov). Archeologické rozhledy 22, 6–23.
- Křenek, K. s. d.: 1. přírůstkový deník libochovického musea. Ms. depon. in muzeum Litoměřice.
- Kučera, V. 1932/1933: Pravěké nálezy z Mostu. Věstník spolku Podkrušňohorského musea v Mostě 4/5, 15.

- Lenneis, E. – Neugebauer-Maresch, Ch. – Ruttkay, E. 1995: Jungsteinzeit im Osten Österreichs. St. Pölten – Wien.
- Lutovský, M. 2003: Hradiště v Zabrušanech ve světle výzkumu vnějšího valu. *Archeologie ve středních Čechách* 7, 553–571.
- Macháčková, L. v tisku: Štípaná industrie. In: *Zápotocký – Zápotocká v tisku*.
- Mašek, N. 1960a: K otázce řivnáčské kultury – Zur Frage der Řivnáč-Kultur. In: *Acta Universitatis Carolinae* 1959. *Philosophica et historica* 3, Praha, 69–78.
- 1960b: Pět let výzkumů expositury v Mostě. *Archeologické rozhledy* 12, 248, 257–273.
- Matiiegka, J. 1893: Topografie předhistorických osad lovosických. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 1, 53–58, 69–73.
- Mayer, Ch. 1995: Klassische Badener Kultur. In: *Lenneis – Neugebauer-Maresch – Ruttkay 1995*, 161–177.
- 1996: Die Stellung der Funde vom Grasberg bei Ossarn im Rahmen der Badener Kultur. Textband. Tafelband. Katalogband. Wien.
- Medunová-Benešová, A. 1977: Jevišovická kultura na jihozápadní Moravě – Jevišovice-Kultur in Südwestmähren. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně 5, č. 3. Brno.
- Motyková, K. – Zápotocký, M. 2002: Eneolitická sídliště (KNP, badenská kultura) v poloze „Na vrších“ u Mlékojed, okr. Mělník – Die äneolithischen Siedlungen (TBK, Badener Kultur) in der Flur „Na vrších“ in Mlékojed, Bez. Mělník. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 113–132.
- Moucha, V. 1960: Příspěvek k datování velvarského hrobu – Beitrag zur Datierung des Grabes von Velvary. *Archeologické rozhledy* 12, 465–476.
- 1961: Nálezy únětické kultury na Lovosicku – Funde der Únětitzer Kultur in der Gegend von Lovosice. *Fontes Archaeologici Pragenses* 4. Praha.
- Muška, J. 1990: Archeologická sbírka bývalého Městského muzea v Bílině. Teplice.
- Němejcová-Pavůvková, V. 1968: Äneolithische Siedlung und Stratigraphie in Iža. *Slovenská archeológia* 16, 353–433.
- 1981: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe – An outline of the periodical system of Baden culture and its chronological relations to Southeast Europe, *Slovenská archeológia* 29, 261–296.
- 1998: Die Badener Kultur. In: *Preuss ed. 1998*, 383–400.
- Neustupný, J. 1956: Studie o eneolitické plastice – Etjudy o eneolitičeskoj plastike – Studies on the Eneolithic Plastic Arts. *Sborník Národního musea – řada A*, č. 10, 3–103.
- Neustupný, E. 1959: Zur Entstehung der Kultur mit kannelierten Keramik. *Slovenská archeológia* 7, 260–284.
- 1963a: Zbytek vesnice z pozdní doby kamenné v Bezděkově. *Kulturní měsíčník Žatecka*, č. 7.
- 1963b: Pravěké doly v Tušimicích. *Památky – příroda – život. Zpravodaj vlastivědného muzea v Chomutově* 3, 69–72.
- 1965: Hrob z Tušimic a některé problémy kultury se žňůrovou keramikou – The Grave of Tušimice and some Problems of the Corded Ware Cultures. *Památky archeologické* 56, 392–456.
- 1966a: K mladšímu eneolitu v Karpatské kotlině – Zum jüngeren Äneolithikum im Karpatenbecken. *Slovenská archeológia* 14, 77–96.
- 1966b: L'exploitation néolithique et l'énéolithique du quartzite à Tušimice (Bohême). *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*, Prague, 65–66.
- 1985: K holocénu Komořanského jezera – On the Holocene period of the Komořany Lake area. *Památky archeologické* 76, 9–70.
- 1988: Nástroje z pravěkých dolů na křemenec v Tušimicích – Tools from prehistoric quartzite mines at Tušimice. *Slovenská archeológia* 36, 291–298.
- Nevizánsky, G. 1985: Grabfunde und Überbauerscheinungen der Träger der Badener Kultur im zentralen Gebiet des Karpatenbeckens. *Slovenská archeológia* 33, 249–272.
- 1999: Novšie výskumy sídlisk ľudu bádenskej kultúry na južnom Slovensku – Neuere Ausgrabungen von Siedlungen der Träger der Badener Kultur in der Südslowakei. *Slovenská archeológia* 47, 67–89.
- Novotný, B. 1955: Slavónska kultúra v Československu – Slawonische Kultur in der Tschechoslowakei. *Slovenská archeológia* 3, 5–69.
- Palátová, H. – Salaš, M. 2002: Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích. *Pravěk – Suppl.* 9. Brno.
- Pavelčík, J. 1974: Eneolitická sídliště Uherský Brod-Kyčkov a Havříce-cihelna – Die äneolithischen Siedlungen in Uherský Brod/Kyčkov und Havříce/Ziegelwerk. In: *Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně* 2, č. 5, Brno, 1–78.

- Pavelčík, J. 1992: Keramika pátého sídelního horizontu z výšinné osady v Hlinsku u Lipníku nad Bečvou – Die Keramik des fünften Siedlungshorizontes auf der Höhensiedlung in Hlinsko bei Lipník nad Bečvou. *Slovenská archeológia* 40, 29–46.
- 1993: Lid s kanelovanou keramikou. In: V. Podborský et al., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 179–190.
- Pavlu, I. – Zápotocký, M. 1979: Současný stav a úkoly studia neolitu v Čechách – The current state and future aims of the study of the Bohemian Neolithic cultures. *Památky archeologické* 70, 281–318.
- Peška, J. – Tajer, A. 2006: První kostrový hrob jevišovické kultury na Moravě?. In: Ročenka 2005. *Archeologické centrum Olomouc*, Olomouc, 35–52.
- Petrlik, J. – Zápotocký, M. 1992: Horka u Kučlína, okr. Teplice – nové pravěké výšinné sídliště v Podkrušnohoří – Horka bei Kučlín, Kreis Teplice – eine neue prähistorische Höhensiedlung im Erzgebirgsvorland. *Archeologické rozhledy* 44, 10–28.
- Piř, J. L. 1899: *Starožitnosti země české*. Díl I, sv. 1. Praha.
- Pleiner, R. 1958: Úvaha o halštatsko-laténské sídlištní keramice severozápadních Čech podle nálezů chaty v Dobříčanech u Žatce. *Památky archeologické* 49, 119–141.
- Pleiner, R. – Rybová, A. edd. 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha.
- Pleinerová, I. 1960: Únětické pohřebiště a osada v Blšanech u Loun. *Památky archeologické* 50, 488–524.
- 1966: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejich sousedství – Die Aunjetitzer Kultur im Bereich des Erzgebirges und in den Nachbargebieten. I. *Památky archeologické* 57, 339–455.
- Pleinerová, I. – Muška, J. 1975: Terénní průzkum lokality Března a jeho okolí. In: *Výzkumy v Čechách 1975 – Supplementum*, Praha, 5–10.
- Pleinerová, I. – Novák, P. 1966: Další pravěké nálezy z Blšan u Loun. *Archeologické rozhledy* 18, 718, 723–725.
- Pleinerová, I. – Zápotocký, M. 1999: Polozemnice z období řivnáčské kultury v Březně u Loun – Grubenhäuser der Řivnáč-Kultur in Březno bei Louny. *Archeologické rozhledy* 51, 280–299.
- Plesl, E. 1961: *Lužická kultura v severozápadních Čechách*. Praha.
- Pleslová-Štiková, E. 1967: Zu Fragen der Beziehungen zwischen Mitteleuropa und Böhmen im jüngeren Äneolithikum. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 16/17, 27–58.
- 1972: Eneolitické osídlení v Lysolajích u Prahy (s příspěvkem B. Soudského: Výzkum v r. 1953) – Die äneolithische Besiedlung in Lysolaje bei Prag (mit einem Beitrag B. Soudskýs: Die Ausgrabung 1953), *Památky archeologické* 63, 3–141.
- 1973: Die Kultur mit kannelierter Keramik in Böhmen. In: B. Chropovský ed., *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur 1969*, Nitra, 393–425.
- 1993: A crescent copper necklace from Velvary, Bohemia. In: C. W. Beck – J. Bouzek eds., *Amber in Archeology*, Praha, 147–152.
- 1998: Das Äneolithikum (Jung- und Endneolithikum) Mitteleuropas. In: *Preuss ed. 1998*, 351–370.
- 1999: Řivnáč-Kultur. In: *Preuss ed. 1999*, 86–88.
- Preidel, H. 1934: Die vorgeschichtlichen Funde und Denkmäler des polit. Bezirkes Brüx. Brüx.
- 1935: Urgeschichte. Heimatkunde des Bezirkes Komotau. Bd. 4, Heft 1. Komotau.
- 1937: Der Berg Rubin bei Podersam im Spiegel der Steiner-Sammlung. In: *Heimat und Volk*, Brünn, 59–76.
- Preuss, J. ed. 1998; 1999: *Das Neolithikum in Mitteleuropa. Kulturen – Wirtschaft – Umwelt vom 6. bis 3. Jahrtausend v. u. Z.* Band 1, 2. Weissbach.
- Prostředník, J. 2001: Chamská kultura v západních Čechách – Chamer Kultur in Westböhmen. In: *Praehistorica* 25/26, Praha, 7–159.
- Přichystal, T. 2004: Česká naleziště surovin na výrobu kamenných štípaných artefaktů v pravěku – Bohemian raw materials deposits for lithic chipped artefacts in prehistoric times. *Památky archeologické* 95, 5–30.
- Rada, I. 1977: Bílina, okr. Teplice. In: *Výzkumy v Čechách 1974*, Praha, 11
- 1985: Oploty, okr. Louny, Radonice, okr. Chomutov. In: *Výzkumy v Čechách 1982–3*, Praha, 121, 155.
- Rulf, J. 1997: Die Elbe-Provinz der Linearbandkeramik. *Památky archeologické – Supplementum* 9. Praha.
- Rusó, A. 1990: *Archeologická sbírka bývalého Městského muzea v Duchcově*. Teplice.
- Ruttikay, E. 1995: Spätneolithikum. In: *Lenneis – Neugebauer-Maresch – Ruttikay 1995*, 108–158, 178–209.
- Sakař, V. 1966: Archeologický výzkum v Lomazicích u Kadaně v r. 1963. *Archeologické rozhledy* 18, 541–546, 563–4.
- Schmitsberger, O. 2004: Eine Siedlung der klassischen Badener Kultur in Stoitzendorf im Weinviertel. *Fundberichte aus Österreich* 43, 135–196.

- Simon, K. – Hauswald, K. 1995:* Der Kulme Steig vor dem Mittelalter. Zu den ältesten sächsisch-böhmischen Verkehrswegen über das Osterzgebirge. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 37, 9–98.
- Sklenář, K. 1969:* Nová Ves, okr. Mělník. In: Bulletin záchranného oddělení 1968, Praha, 90.
- 1973: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky. II. – Landeskundliches Museum in Mělník. Katalog der vorgeschichtlichen Sammlung. II. Zprávy Čs. společnosti archeologické při ČSAV, Suppl. 10. Praha.
- 1975: Nová Ves, okr. Mělník. In: Výzkumy v Čechách 1971, Praha, 99.
- 1982; 1984: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku I, II. Mělník.
- 1985: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky III – Landkr. Museum in Mělník, Mittelböhmen. Katalog der vorgesch. Sammlung III. Zprávy Československé společnosti archeologické. Praha.
- 1992: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Prehistorie a protohistorie – Ur- und frühgeschichtliche Bodenfunde in Böhmen bis 1870. Praha.
- Smolík, J. 1890:* Kamenný hrob u Velvar. Památky archeologické a místopisné 15, 189–192, 210–218.
- Smrč, Z. 1987:* Vývoj a struktura osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku – The development and structure of settlement in the microregion of the stream Lužický-potok in the area of Kadaň. Archeologické rozhledy 39, 601–621.
- 1991: Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách. Pokus o sidelné historické hodnocení – Höhenlokalitäten in der Zeitspanne von der jüngeren Steinzeit bis zum frühen Mittelalter im NW Teil Böhmens. Archeologické rozhledy 43, 63–89.
- 1992: Späthallstattzeitliche Burgwälle und Höhensiedlungen in Nordwestböhmen – Pozdně halštatská hradiště a výšinná sídliště v severozápadních Čechách. Památky archeologické 83, 88–104.
- 1995: Výšinné lokality knovízské kultury v severozápadních Čechách – Höhenlokalitäten der Knovízer Kultur in NW-Böhmen. Památky archeologické 86, 38–80.
- Sochacki, Z. 1980:* Kultura ceramiki promienistej w Europie – Kultur der radialverzierten Keramik in Europa. Warszawa.
- Soudský, B. – Buchvaldek, M. 1950:* Záchranný výzkum na sídlišti lidu volutové keramiky v Postoloprtech. Archeologické rozhledy 4, 208–212.
- Stocký, A. 1925:* Přírůstky prehistorické sbírky Národního musea za r. 1924. Památky archeologické 34, 248–249.
- 1926: Pravěk země české I. Věk kamenný. Praha.
- Streit, C. 1939:* Schnurkeramische Funde im Saazer Museum. Mannus 31, 113–126.
- Struhár, V. 2002:* Sídliisko badenskej kultúry v Bešeňovej – Die Siedlung der Badener Kultur in Bešeňová. In: I. Cheben – I. Kuzma edd., Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001, Nitra, 343–362.
- Šolle, M. 1989:* Kouřim – Sv. Vojtěch a jeho sídlištní tradice. Výzkum 1978–1981 – Kouřim–Sv. Vojtěch und die Besiedlungsgeschichte (Ausgrabungen 1978–1981). Archeologické rozhledy 41, 243–257, 357–360.
- Šreinová, B. – Šrein, V. – Štastrný, M. 2002:* Horniny z okolí Vraného nad Vltavou. In: I. Cheben – I. Kuzma edd., Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2001, Nitra, 405–408.
- Štauber, B. – Štauberová, J. 1992:* Březno, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1988–89, Praha, 21–22.
- Točík, A. 1963:* K otázce mladého eneolitu na juhozápadnom Slovensku – Zur Frage des späten Äneolithikums in der Südwestslowakei. Študijné zvesti 11, 5–22.
- Turek, J. 1997:* Nález misky typu „Lublaňských blat“ z Prahy-Šárky. Úvahy o významu eneolitických opevněných výšinných sídlišť – The bowl of the „Laibacher Moor“ type from Prague-Šárka. Thoughts on the social significance of Eneolithic fortifications. Archaeologica Pragensia 13, 29–37.
- Váňa, Z. 1952:* Další výzkum na slovanském hradišti u Zabrušan – Nouvelle saison des fouilles de bourgwall slave de Zabrušany. Archeologické rozhledy 4, 249–297, 381.
- 1973: Slovanské hradiště v Levousích (k. o. Křesín, okr. Litoměřice) a otázka rozsahu lúckého území – Der slawische Burgwall von Levousy, Gm. Křesín, Kr. Litoměřice. Archeologické rozhledy 25, 271–288.
- 1976: Bílina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v I. 1952, 1961–64 a 1966 – Bílina. Die Erforschung des Zentrums der Přemyslidischen Burgwallverwaltung in NW-Böhmen in den Jahren 1952, 1961–64 u. 1966. Památky archeologické 67, 393–478.
- 1977: Bílina a staré Bělsko – Bílina und das alte Bíliner Land. Památky archeologické 68, 394–432.
- Vařeka, J. – Píffl, A. 1943:* Dobříňské starožitnosti. Ms. depon. in archiv Pravěkého oddělení Národního muzea v Praze.

- Velínský, T. et al. 1986: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v l. 1973–1982 – Archäologische Ausgrabungen in NW-Böhmen in den Jahren 1973–1982. Archeologické studijní materiály 15. Most.
- Vencl, S. 1962: Eneolitická sídlištní jáma z Bezděkova, okres Žatec – Eine äneolithische Siedlungsgrube aus Bezděkov, Kr. Žatec. Časopis Národního muzea 131 – řada A, 65–68.
- 1970: Zur Funktion des geschliffenen Steingeräts. In: *Buchvaldek – Koutecký 1970*, 230–235.
- 1976: Příspěvek k poznání holocénní valounové industrie – Ein Beitrag zur Kenntnis des Holozän-geröllgeräts. Archeologické rozhledy 28, 66–82.
- 1994: Archeologie žízně – The Archaeology of Thirst. Archeologické rozhledy 46, 283–305.
- 1998: K problému počátků pravěkých fortifikací – Beginnings of prehistoric defensive architecture. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M 2, 29–39.
- Vokolek, V. – Zápotocký, M. 1990: Východní Čechy ve středním eneolitu. Otázka zásahu bošácké skupiny – Ostböhmen im mittleren Äneolithikum (Die Frage des Eingreifens der Bošáca Gruppe). Památky archeologické 81, 28–58.
- Walter, D. 1991: Das jungneolithische Erdwerk von Grossobringen, Kr. Weimar. Ergebnisse der Ausgrabungen 1959–1962. Alt-Thüringen 26, 7–58, Taf. 1–2.
- von Weinzierl, R. 1895: Der prähistorische Wohnplatz und die Begräbnisstätte auf der Lösskuppe, südöstlich von Lobositz an der Elbe. Zeitschrift für Ethnologie 1895, 49–81.
- 1897: Die neolithische Ansiedlung bei Gross-Czernosek. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien 27, 57–72.
- 1907: Hervorragende Neuerwerbungen des urgeschichtlichen Zentralmuseums. Tätigkeits-Bericht der Teplitzer Museums-Gesellschaft 1905–1906, Teplitz, 33–47.
- 1908: Prähistorisches aus dem Klubgebiet. Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 31, 43–45.
- s. d.: Fundprotocolle. Ms. depon. in M Teplice.
- Wild, E. M. – Stadler, P. – Bondár, M. – Draxler, S. – Friesinger, H. – Kutschera, W. – Priller, A. – Rom, W. – Ruttkay, E. – Steiner, P. 2001: New chronological frame for the Young Neolithic Baden Culture in Central Europe (4th millenium BC). Radiocarbon 43, 1057–1064.
- Woldřich, J. N. 1893: Funde in der fürstlich Schwarzenbergschen Zuckerfabrik bei Postelberg. Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien 23, 32–37.
- Zápotocká, M. 1986: Die Brandgräber von Vikletice – ein Beitrag zum chronologischen Verhältnis von Stich- und Rheinbandkeramik. Archeologické rozhledy 38, 623–649.
- Zápotocký, M. 1960: Konvice a čerpáky kultury s kanelovanou keramikou v českém eneolitu – Die Kannen und Schöpfgefäße der kannelierten Keramik im böhmische Äneolithikum. In: Acta Universitatis Carolinae 1959. Philosophica et historica 3, Praha, 53–60.
- 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku – Die slawische Besiedlung in der Litoměřicer Gegend. Památky archeologické 56, 205–391.
- 1974: Hradiště Hrádek, k. o. Libochovany. Pravěké a raně středověké osídlení. Severočeskou přírodou 5, 111–119.
- 1975: Archeologické nálezy a výzkumy litoměřického muzea v letech 1945–1973. In: Výzkumy v Čechách 1973, Praha, 191–246.
- 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku – Die slawische Besiedlung der Děčiner Gegend. Archeologické rozhledy 39, 521–553.
- 1982: Lovosice a oblast České brány – starobronzová sídelní koncentrace s doklady kovolitectví – Lovosice und die Böhmische Pforte – frühbronzezeitliche Siedlungskonzentration mit Nachweisen für Metallgiesserei. Archeologické rozhledy 34, 361–405.
- 1988: Pravěká výšinná sídliště a hradiště na Litoměřicku I. – Vorzeitliche Höhensiedlungen und Burgwälle im Raum von Litoměřice I. Archeologické rozhledy 40, 121–154, 233–235.
- 1996: Raný eneolit na severočeském Polabí – Frühes Äneolithikum im nordwestböhmisches Elbegebiet. Archeologické rozhledy 48, 404–459.
- 2000: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Památky archeologické – Supplementum 12. Praha.
- 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení regionu Čáslav – Kutná Hora – Eneolithic Polished Industry and Settlement within the Čáslav – Kutná Hora Region. In: I. Pavlů ed., *Bylany Varia* 2, Praha, 159–228.
- 2006: Antropomorfní plastika řivnáčské kultury – Anthropomorphic statuettes of the Řivnáč culture. In: *Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka, Hradec Králové – Pardubice*, 381–405.

- Zápotocký, M. – Dobeš, M. 2000: Sídliště kultury kulovitých amfor z Lovosic. K typologii KKA v severozápadních Čechách – Eine Siedlung der Kugelamphorenkultur in Lovosice. Ein Beitrag zur Typologie der Keramik der KAK in Nordwestböhmen. *Památky archeologické* 91, 119–150.
- Zápotocký, M. – Kudrnáč, J. 2008: Eneolitický sídlištní a pohřební areál v Klučově – „Na vrchu“. Příspěvek k periodizaci řivnáčské kultury. *Památky archeologické* 99, 35–92.
- Zápotocký, M. – Muška, J. 1999: Kultura nálevkovitých pohárů na Bílinsku – Die Trichterbecherkultur in der Gegend von Bílina (NW Böhmen). In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997*, Most, 7–43.
- Zápotocký, M. – Zápotocká, M. v tisku: Kutná Hora – Denemark, hradiště řivnáčské kultury (ca 3100–2800 před n. l.). *Památky archeologické – Supplementum*. Praha.
- Žebera, K. 1969: Mohylové háje pod Řípem. Rudé právo ze dne 24. 5. 1969, příloha Halé sobota, 4.
- 1972: Kvartér Podřípska (II. část). *Sborník geologických věd – Antropozoikum* 6, 7–34.
- Žemlička, J. 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

## Die Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen

Das Studium des mittleren Äneolithikums in Böhmen (ca. 3500/3400–2800/2700 v. Chr.), das im breiteren mitteleuropäischen Kontext zum Badener Kulturkreises in der Zeit von seiner Entstehung und Ausbreitung bis zur abschließenden Desintegration gehört, wird durch die Tatsache erschwert, dass zwischen den einzelnen Etappen und Gebieten wesentliche Unterschiede in der Qualität der Fundbasis vorliegen. Im Rahmen der böhmischen Gruppe der Badener Kultur und der aus ihr erwachsenen Řivnáč-Kultur ist die Lage in dieser Hinsicht im Westteil Mittelböhmens am besten. Dort konzentrieren sich die meisten bekannten Badener und Řivnáč-Fundorte, einschließlich der klassischen, die auch der Periodisierung beider Kulturen gedient haben. Im Ostteil Mittelböhmens ist der Zustand, was die Zahl der Fundorte und Grabungen betrifft, wesentlich schlechter und die Verhältnisse in Ostböhmen sind immer noch unklar.

Die Badener und Řivnáč-Kultur kennen wir im Untersuchungsgebiet von insgesamt 89 Fundorten (davon sind 66 lokalisiert, 23 nicht lokalisiert) in 74 Katastern (*Tab. 1*). Die Fundorte konzentrieren sich in drei Siedlungsregionen: Die Täler des Erzgebirgsvorlandes, das mittlere und untere Egergebiet. Mit Ausnahme des Landes von Říp handelt es sich durchweg um Gelände, das durchgehend seit dem Anfang des Neolithikums besiedelt war. Die Fundorte befinden sich in einer Meereshöhe von 152 bis 300 m ü.M., ein Vordringen in höhere Lagen wird von den Funden von Řivnáč-Dechseln in den südlichen Tälern des Böhmisches Mittelgebirges belegt. Es überwiegen Fundorte an nicht strategischen Stellen, im Flachland (37 einschließlich jener am Komořany-See, d.h. 56 % von 66 lagemäßig bestimmten). An zweiter Stelle (20 Fundorte = 30,3 %) stehen Fundorte in exponierten Lagen, an Stellen, die vom Gelände wenigsten teilweise geschützt sind, durchweg an der Kante von hohen Fluss- oder Bachterrassen. Die meisten von ihnen befinden sich auf dem Rand von Egerterrassen und an den Zuflüssen der mittleren Eger (13 Fundorte), wo dieser Siedlungstyp vom Geländecharakter vorgegeben war. Der niedrigste Anteil (9 Fundorte = 13,6 %) entfällt auf Höhensiedlungen, deren auffallendes Merkmal nur schwache Siedlungsspuren sind (*Abb. 29–31*).

**Badener Kultur.** Übersicht der Fundorte (16 sicher, 4 unsicher: *Abb. 32*) und Klassifizierung der Keramik in den Regionen aufgrund der Typentabelle (*Abb. 33*). Die Verteilung der Fundorte in Nordwestböhmen ist deutlich asymmetrisch. Die Anwesenheit der Badener Kultur wird verlässlich von drei Ufersiedlungen am Komořany-See und einer Gruppe von Fundorten im unteren Egergebiet und im nördlichen Land von Říp erwiesen. Die vereinzelt und unsicheren Fundorte im mittleren Egergebiet und im Land von Most sind wenig beweiskräftig.

Bei der Datierung geht der Autor von der Teilung der böhmischen Gruppen der Badener Kultur auf ältere (Boleráz-) und klassische Stufe aus, wobei in der klassischen Stufe eine ältere und eine jüngere Phase zu unterscheiden sind; In der zuletzt genannten schwindet bereits die charakteristische Rillenverzierung. Das Inventar aller drei Etappen ist in ganz Böhmen nur unvollständig bekannt,

auch deshalb, da trotz relativ großer Anzahl an Fundorten das meiste Fundmaterial nach wie vor unverarbeitet ist. Einzelne Gefäße oder kleinere Komplexe können deshalb nur auf dem Niveau von Stufen datiert werden, eine Unterscheidung zwischen älterer und jüngerer Phase ist bei der klassischen Stufe dagegen nur bei größeren Fundkomplexen oder bei bestimmten Formen und Zierelementen möglich.

Aus chronologischer Sicht ist die Aufteilung der Funde stark unausgewogen. Zur älteren Stufe gehören lediglich zwei Tassen (Nr. 46, 53), bei denen noch nicht einmal auszuschließen ist, dass es sich nicht um Importe in den Raum der jüngeren Stufe der Trichterbecherkultur (TBK) handelt. In die ältere Phase der klassischen Stufe gehören zwei verzierte Gefäße (Abb. 27: 2; 33; Typ 10). Ein Schöpfgefäß mit kanneliertem Bauch von Lovosice (Abb. 15: 8) war Bestandteil eines Fundkomplexes, dessen Zusammensetzung eine Zugehörigkeit zur jüngeren TBK nicht ausschließt. Die Keramik der klassischen Stufe entbehrt hier praktisch die kannelierte bzw. Ritzverzierung, deshalb sind die bisher bekannten Badener Fundorte durchweg erst zur jüngeren Phase dieser Stufe zu stellen.

**Řivnáč-Kultur.** Übersicht der Fundorte (80 Fundorte in 73 Gemeindekatastern, davon 20 unsicher; Abb. 29, Graf 1; Abb. 34). Die Besiedlung ist jetzt wesentlich intensiver, das Verhältnis der relativ sicher bestimmten Fundorte der Řivnáč- gegenüber der Badener Kultur beträgt etwa 4:1. Übersicht der Fundorte und Befunde in den einzelnen Regionen. Von 62 lokalisierten Fundorten sind 46 Flachsiedlungen, 20 in exponierter Lage und 9 Höhensiedlungen. Auffallend ist die Absenz der Besiedlung am Unterlauf des Bílina-Flusses und im Elbetal zwischen dem Becken von Ústí und Děčín, wo zu dieser Zeit auch die Kugelamphorenkultur verbreitet gewesen sein könnte.

Die Periodisierung der Řivnáč-Kultur gründet sich auf einer Analyse des zahlreichen Materials von den mittelböhmisches Höhensiedlungen, die in letzter Zeit noch von den Funden von Flachsiedlungen ergänzt werden konnten. Aufgrund der etwas undeutlichen Veränderungen in der Keramikproduktion lassen sich drei Stufen unterscheiden: Die ältere Stufe entspricht teilweise der Kamýk-Stufe von E. Neustupný (1959) bzw. der Proto-Řivnáč-Stufe von E. Pleslová-Štiková (1973). Die mittlere, klassische Stufe besteht vor allem aus reichen Fundkomplexen von den mittelböhmisches Höhensiedlungen. Als späte Stufe bezeichnen wir die Etappe nach dem Untergang der meisten Höhensiedlungen. Das Forminventar kennen wir nur unvollständig aufgrund des Materials aus der jüngeren Bauphase vom Fundort Denemark.

In Nordwestböhmen ist die Fundbasis der Řivnáč-Kultur wesentlich kleiner als in den mittelböhmisches Regionen. Auf dem Niveau von Stufen lassen sich 13 Komplexe von 12 Fundorten datieren. Alle enthielten neben den üblichen Formen auch für die ältere Řivnáč-Stufe charakteristische morphologische Merkmale, wie z.B. Schalen des Typs Velvary und Klučov, breite rohrförmige Henkel, ältere Tassentypen, plastische Verzierung und konische Schöpfgefäße. Diese Tatsache führt zu dem Schluss, dass der Schwerpunkt der Řivnáč-Besiedlung in Nordwestböhmen – im Unterschied zu den mittelböhmisches Regionen – auf die ältere Stufe der Řivnáč-Kultur entfällt.

Detailliert widmen wir uns zwei Fundkategorien. Depots von Krügen mit *ansa lunata* kennen wir von 4 Fundorten (Lenešice, Abb. 9; Libočany; Střimice; Velké Žernoseky, Abb. 21). Schalen des Laibach-Typs, bzw. deren Fragmente auch von 4 Fundorten (Dolánky–Rubín; Holedeč; Litoměřice A, Abb. 24: 10; Martiněves, Abb. 20: 1). Genau datierbar ist nur das Fragment mit Schnurverzierung von Martiněves, aus einer Grube der älteren Řivnáč-Kultur, das somit das älteste Exemplar dieses Typs auf dem Gebiet Böhmens darstellt. Den Fundzusammenhang dieser Schalen bilden hier, genauso wie in Mittelböhmen, Höhen- und Flachsiedlungen.

### Schlussfolgerungen

1. Die Badener Besiedlung erscheint in Nordwestböhmen wesentlich schwächer als in den mittelböhmisches Regionen. Ähnlich wie im Gebiet Prag-Slaný fehlt auch hier Besiedlung der Boleráz-Stufe. Verlässlich belegt ist erst die klassische Stufe, deren Formenrepertoire jedoch hier, genauso wie in den mittelböhmisches Regionen, bisher nur unvollständig bekannt ist. Einen unmittelbaren Beleg für die Badener Besiedlung bilden die Komplexe von Siedlungskeramik aus dem Raum der unteren Eger und von den Ufern des damaligen Komořany-Sees. Der kulturelle Zusammenhang der einzelnen



Gefäße (Schöpfgefäße, Kannen) ist nicht mehr so eindeutig interpretierbar. Auf der Keramik fehlt die Kannelierung praktisch vollkommen, was für eine Datierung in die jüngere Phase des klassischen Baden spricht. In die ältere Phase der klassischen Stufe gehören lediglich die verzierten Kannen von zwei Fundorten am Südrand des Untersuchungsgebiets (Dolánky-Rubín, Ředhošť). Die Abwesenheit der älteren Phase der klassischen Stufe in den hiesigen Regionen führt zu der Hypothese, die jüngere TBK könnte hier länger als in Mittelböhmen bestanden haben. Mit größerer Wahrscheinlichkeit gilt dies für das mittlere Egerflussgebiet, wo die Badener Besiedlung – mit Ausnahme von Rubín im Land von Podbořany – überhaupt fehlt.

2. In allen begutachteten Fundkomplexen von **Řivnáč-Keramik** finden sich für die ältere Stufe charakteristische Typen. Am wahrscheinlichsten erscheint die Hypothese, dass die Řivnáč-Kultur hier kürzer dauerte als in Mittelböhmen. Ursache war wahrscheinlich die Ankunft der Kugelamphorenkultur, mit der wir hier im Verlauf bzw. kurz nach dem Ende der älteren Řivnáč-Stufe rechnen können.

3. Mit den vorangehenden Schlüssen hängt auch die Frage der **Höhensiedlungen** (Kap. 3.2) zusammen. Die Anzahl der strategischen Lagen, die in den vorangehenden und folgenden Zeitstapen der Urgeschichte genutzt wurden, ist in allen drei Siedlungsregionen Nordwestböhmens – ähnlich wie in Mittelböhmen – beträchtlich (*Smrž 1991*). Während wir jedoch in den mittelböhmisches Regionen in diesen Lagen regelmäßig die Řivnáč-Siedlungsphase antreffen, ist dem im Nordwesten nicht so: Entweder fehlt sie ganz, oder findet sich nur schwach bzw. in Spuren. Sollte in Nordwestböhmen der Grund dafür, warum die Řivnáč-Besiedlung nur in der älteren Stufe vorhanden ist, die Ankunft der Kugelamphorenkultur sein, dann hilft dieser Umstand auch bei der Begründung, warum es hier zu keiner vollen Entfaltung der Höhensiedlungen kam. Dies steht gleichfalls mit der Lage in den mittelböhmisches Regionen in Eintracht, wo – wie aus dem bisher veröffentlichten Material zu schließen ist – eine Siedlungsstruktur aus einem Netz befestigter Höhensiedlungen, umgeben von ländlichen Niederlassungen erst für die mittlere, klassische Stufe der Řivnáč-Keramik typisch ist.

Dieselbe Erklärung hilft auch, die Frage nach der primären Rolle der Řivnáč-Höhensiedlungen zu klären. In der Diskussion zu dieser Kategorie von Siedlungen werden bekannter Weise zwei Positionen vertreten: die endogene sucht die Ursache für ihre Entstehung in den inneren gesellschaftlich-wirtschaftlichen Verhältnissen besagter Kultur, der exogenen zufolge sind dann befestigte Höhensiedlungen Ausdruck einer Abwehrstrategie gegenüber einer Gefahr von Außen (z.B. *Vencl 1998*). Die verschiedenartige Stellung der Řivnáč-Kultur in Nordwest- und in Mittelböhmen und ihrer Begründung geht hervor, dass in den konkreten Verhältnissen des mittleren Äneolithikums der zweiten Hypothese größeres Gewicht beizumessen ist.

4. Die Unterschiede zwischen den einzelnen Gebieten bieten die Möglichkeit, auf regionalem Niveau Veränderungen zu beobachten, die sich im Verlauf des mittleren Äneolithikums in der Nordhälfte Böhmens ereigneten. Der Prozess, an dem in verschiedenem Maße und auf verschiedene Weise alle drei Hauptstapen des Badener Kulturkreises – von der älteren, Boleráz-Stufe über das mittlere klassische Baden bis zur Nach-Badener Řivnáč-Kultur – beteiligt waren, kann aufgrund der Erkenntnisse der letzten zehn Jahre in sechs Phasen unterteilt werden (*Abb. 36*). Wir gehen davon aus, dass die böhmische Gruppe der Badener Kultur, mit Bindungen an das mittlere Donaugebiet, genetisch von der jüngeren TBK verschieden war. Bedeutender Faktor bei der Interpretation der Entwicklung ist die Neubewertung der Rolle der Kugelamphorenkultur und ihrer Wechselwirkung mit der einheimischen Řivnáč- und Cham-Kultur (*Dobeš 1998; Proštrředník 2001*):

In der *ersten Phase* befindet sich die Boleráz-Enklave im Ostteil Mittelböhmens (Cimburk u.a.), die restlichen Regionen sind von der jüngeren (Salzmünder) TBK besiedelt. In der *zweiten Phase* sind in den mittelböhmisches Regionen Siedlungen der älteren Phase des klassischen Baden präsent, die mit der niederösterreichisch-mährischen Ossarn-Gruppe eng verwandt war. Aufgrund der horizontalen Stratigraphie lässt sich sagen, dass die Badener Besiedlung in diesen Regionen die jüngere TBK ersetzte. Anders verhält es sich in Nordwestböhmen, wo, falls sich die Absenz der älteren Phase des klassischen Baden bestätigt, die Besiedlung der jüngere TBK länger gedauert haben kann. Auf die *dritte Phase* entfällt die jüngere Phase des klassischen Baden, die wir außerhalb Mittelböhmens auch im Nordwesten des Landes antreffen, und zwar am Unterlauf der Eger und im Erzgebirgsvorland am

Komořany-See. Genauso wie in der vorhergehenden Phase stellt sich die Frage, ob auf dem restlichen Gebiet der nordböhmisches Regionen nicht etwa die TBK weiter bestand. Parallel zum Ende des klassischen Baden erscheint eine dünne Besiedlung der Bošáca-Gruppe in Ostböhmen. In der *vierten Phase* formiert sich in Mittel- und Nordwestböhmen die ältere Stufe der Řivnáč-Kultur. Die Lage in Ostböhmen ist weitgehend unklar, entweder bestand dort die Bošáca-Gruppe weiter, oder die Řivnáč-Enklave im Land von Pardubice (Blato) ist hierhin zu datieren. In der *fünften Phase* entfaltete sich in Mittelböhmen die mittlere, klassische Stufe der Řivnáč-Kultur, während die nordwestlichen und östlichen Regionen des Landes, einschließlich des mittelböhmisches Elbelandes, im Verlauf dieser Stufe von der westlichen (sächsischen) und östlichen (schlesischen) Gruppe der Kugelamphorenkultur eingenommen werden. Die abschließende *sechste Phase* kennen wir nur in groben Zügen, ihr weiteres Studium ist höchst aktuell, alleine schon deshalb, da wir hier an das Thema der Anfänge der jung-äneolithischen Becherkulturen stoßen, die gleichzeitig einen der wichtigsten Wendepunkte in der Urgeschichte Mitteleuropas bilden. Zu dieser Phase gehören einige wenige Höhensiedlungen mit Keramik der jüngeren Řivnáč-Stufe, für die u.a. Schnurverzierung und Furchenstich typisch sind und die das Endstadium der Řivnáč-Kultur darstellen (Näheres dazu Zápotocký – Zápotocká *v tisku/ in Druck*). Erfasst wurden diese Siedlungen in Mittelböhmen, im Land von Turnov und sie werden wahrscheinlich auch am Sázava- und Berounka-Fluss identifiziert werden, dagegen fehlen sie in Nordwestböhmen. Es handelt sich zumeist um kleine Höhensiedlungen mit bis zu 0,5 ha Fläche (neben der jüngeren Bauphase von Denemark auch Řivnáč, Šárka, Zlíchov usw.: Pleslová-Štiková 1999), die meist isoliert waren, sofern sich dies aus der Tatsache erschließen lässt, dass wir bisher keine zugehörigen Flachsiedlungen kennen, die in der vorangehenden Phase das Hinterland der Höhensiedlungen stellten. Es bleibt die Frage, wem die Kulturlandschaft außerhalb des Mosaiks dieser Spät-Řivnáč-Inseln gehörte. Bestimmte Indizien sprechen dafür, dass neben der Kugelamphorenkultur zu dieser Zeit auch mit der Schnurkeramischen Kultur zu rechnen ist.

Deutsch von Tomáš Mařík

English by David J. Gaul

## Městisko: zaniklá městská lokace 13. století na Prostějovsku

Městisko: Eine Stadtwüstung aus dem 13. Jahrhundert im Land  
von Prostějov (Mittelmähren)

Jiří Doležel

*Příspěvek publikuje první poznatky o opevněné městské lokalitě, nově zjištěné v lesnatém údolí říčky Okluky na východním okraji Dražanské vrchoviny na střední Moravě. Povrchový průzkum, prospekce pomocí detektoru kovů a drobné sondáže, realizované v letech 2002–2006, umožnily identifikovat ve svažitém říčním zákrutu oválný sídlištní areál 270 x 210 m (ca 3,5 ha), ohrazený zemním opevněním proměnlivé mocnosti a skladby. Vnitřní plochu tohoto útvaru zaujala intenzivní a systémově uspořádaná zástavba (sledovat lze zahloubené suterény, destrukce nadzemních staveb, technické objekty, ohrazení parcel). Lokace druhé poloviny 13. stol. vznikla zřejmě jako trhové středisko dominia pánů z Lešan, úzké vazby mohla mít i na těžbu a zpracování železných rud v těsném okolí. Po zániku na počátku 14. stol. se dále vyvíjel pouze protější sídelní komplex hradu Vícov; objasnění vzájemných relací obou objektů zůstává úkolem dalšího studia.*

vrcholný středověk – Morava – městské zřízení – zaniklé městské lokace

**Městisko.** *Deserted 13<sup>th</sup> century town in the Prostějov region, central Moravia.* The work publishes the first information about a fortified town site newly discovered in a wooded valley near Prostějov. Surface research, prospecting using a metal detector and small probes conducted between 2002 and 2006 enabled the identification of an oval-shaped settlement on sloping ground in a bend of the Okluka stream. The 270 x 210 m area (ca. 3.5 ha) is surrounded by earth fortifications of varying strength and composition. The inner area of the settlement was intensively and systematically built up (recessed cellars, the destruction of above-ground structures, technical objects, enclosure of parcels). The location was created in the second half of the 13<sup>th</sup> century, apparently as a market centre for the domain of the Lords of Lešany; the site may also be closely related to nearby mining and processing of iron ore. Following the decline of the settlement at the beginning of the 14<sup>th</sup> century only the neighbouring Vícov castle settlement continued to develop. An explanation of the relationship between the two settlements will be the subject of future study.

Late Middle Ages – Moravia – town establishment – town location – deserted towns

### 1. Dosavadní archeologická prospekce lokality

Studium zaniklých sídlišť městského charakteru náleží bezesporu k nejdůležitějším tématům archeologie středověku, v posledním období je mu věnována oprávněná pozornost i ve středoevropském prostoru (souhrnně např. *Velímský 1992*, 130–138; *Stephan 1997*; *Klápště 2005*, 366–378). Rozmach takto orientovaného bádání umožňuje přitom rozšiřovat vlastní pramennou základnu o další, dosud neznámé nebo nepoznané lokality obdobného typu, navzdory relativně pokročilé systematické prospekci většiny sídelních regionů. Vzpomenout lze kupř. teprve r. 2006 leteckým průzkumem zjištěné městečko Šamotuly (Szamotuly) ve

Velkopolsku, původně vysazené ve zcela jiné poloze než jeho pozdější nástupce z konce 13. věku (*Pietrzak – Rączkowski 2006; Dernoga et al. 2007*). Stále nevyčerpané možnosti nových zásadních objevů dokládá také zde prezentovaný objekt. Rovněž v případě rozsáhlého, výrazně opevněného okrsku v lesní trati Městisko jihozáp. od Vícova na Prostějovsku nejde totiž o nic méně než o zaniklou středověkou lokaci urbánního rázu, byť bližší funkční charakteristiku celého sídlištního útvaru může upřesnit teprve další soustavný výzkum. Důležitost lokality pro poznání jednotlivých forem osídlení Moravy ve 13. a 14. stol. zvyšuje i její možná vazba k jinému zaniklému sídelnímu komplexu na protější straně údolí říčky Okluky, kde se k vrcholně středověkému dvoudílnému hradu známému pod historickým názvem Vícov (nověji také Ježův hrad) přičleňují další sídelní a fortifikační objekty v jeho předpolí.

Právě blízkost hradu Vícova zřejmě zapříčinila, že přes svoji velikost a markantní pozůstatky opevnění unikál sídlištní areál v poloze zvané Městisko velmi dlouho pozornosti odborného bádání. Není divu – v případě vícovského hradu, situovaného jen 200 m jižněji, se jedná o výraznou plochou ostrožnu, osazovanou a patrně i opevňovanou opakovaně snad už od pozdní doby kamenné, kterou posléze zaujalo rozlehlé šlechtické sídlo, spolu s přílehlým hospodářsko-provozním zázemím zaniklé po dobytí r. 1389. Intenzivní výzkum celého tohoto sídelního uskupení započal již koncem 19. věku, po rozsáhlých výkopech ve 30. letech minulého století jsou dosavadní poznatky stále doplňovány o nová zjištění (souborně s další lit. např. *Bleka 1936; Doležel 2000b*, 405–407; *Plaček 2001*, 688–690; *Čižmář 2004*, 234–235; *Hlava 2005*, 183–184, 188, 200; *Žákovský 2006*).

Na doposud neznámou fortifikaci v trati Městisko naproti tomu nejspíše jako první upozornil teprve r. 1975 ve své rukopisné práci prostějovský badatel Jan Šrot. Objekt považoval za tábor oddílů obléhajících na jaře 1389 právě protější hrad Vícov (*Šrot 1975*, 14). Tuto interpretaci nezměnil ani náhodný nález keramiky ve vývratu v dolní (jižní) části ohrazeného prostoru r. 1982, evidovaný Miroslavem Šmídem a Alenou Prudkou.<sup>1</sup> Referent sám byl o málo známém opevnění informován na základě zmínky ve Šrotově rukopisu Milošem Čižmářem, v létě a na podzim r. 2002 tu pak při příležitosti zevrubného povrchového průzkumu Ježova hradu a jeho nejbližšího okolí vyzvedl keramiku 2. pol. 13. a počátku 14. století. Po předběžné identifikaci celého sídlištního útvaru jako možné zaniklé městské lokace proto následně pokračoval v intencích výzkumné činnosti brněnského Archeologického ústavu AV ČR v soustavné dokumentaci a povrchové prospekci, a to i za užití detektoru kovů. Na určitých dokumentačních krocích se přitom r. 2006 podílela i Dana Vitulová z ÚAPP v Brně. Nezávisle na těchto aktivitách r. 2004 opevnění částečně zaměřil a jisté nálezy získal i *Josef Hebr (2004b)*, objekt opětovně zmínil *Miloš Hlava (2005*, 189, 200). Nověji tu početnější nálezovou kolekci přinesla zjišťovací sondáž Pavla Moše z prostějovského muzea, realizovaná (opět bohužel bez koordinace s aktivitami brněnského ARÚ AV ČR) na přelomu července a srpna 2006. Jednalo se o celkem čtyři drobné sondy o úhrnné ploše ca 10 m<sup>2</sup>, položené v nevelkých vzájemných distancích ve střední partii západního dílu vnitřního areálu, v místech s markantními povrchovými relikty zástavby (srov. *Moš 2007*).<sup>2</sup> V témže období provedl cílený jednorázový průzkum s pomocí detektoru kovů zejména v prostoru cesty v jihozáp. části ohrazené plochy Pavel Fojtík z prostějovského pracoviště ÚAPP Brno, odkryté předměty převedl rovněž do fondů Muzea Prostějovska v Prostějově.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Tehdy získaný artefakt (okrajovou část hrnce) se bohužel zatím nepodařilo ve fondech Muzea Prostějovska v Prostějově identifikovat. Za informaci o nálezů děkuji kolegovi M. Šmídovi.

<sup>2</sup> Výzkum P. Moše proběhl mezi 27. 7. a 2. 8. 2006, získaný archeologický materiál byl do sbírek Muzea Prostějovska v Prostějově zahrnut pod inv. č. 136 119–271 a 136 278. Za veškeré informace o výzkumu i za ochotné postoupení příslušných nálezů ke zpracování a vyhodnocení patří můj dík vedoucímu výzkumu.

<sup>3</sup> Také tuto část nálezové kolekce jsem mohl díky P. Mošovi přímo prostudovat a využít k publikaci.

## 2. Poloha, opevnění a vnitřní zástavba

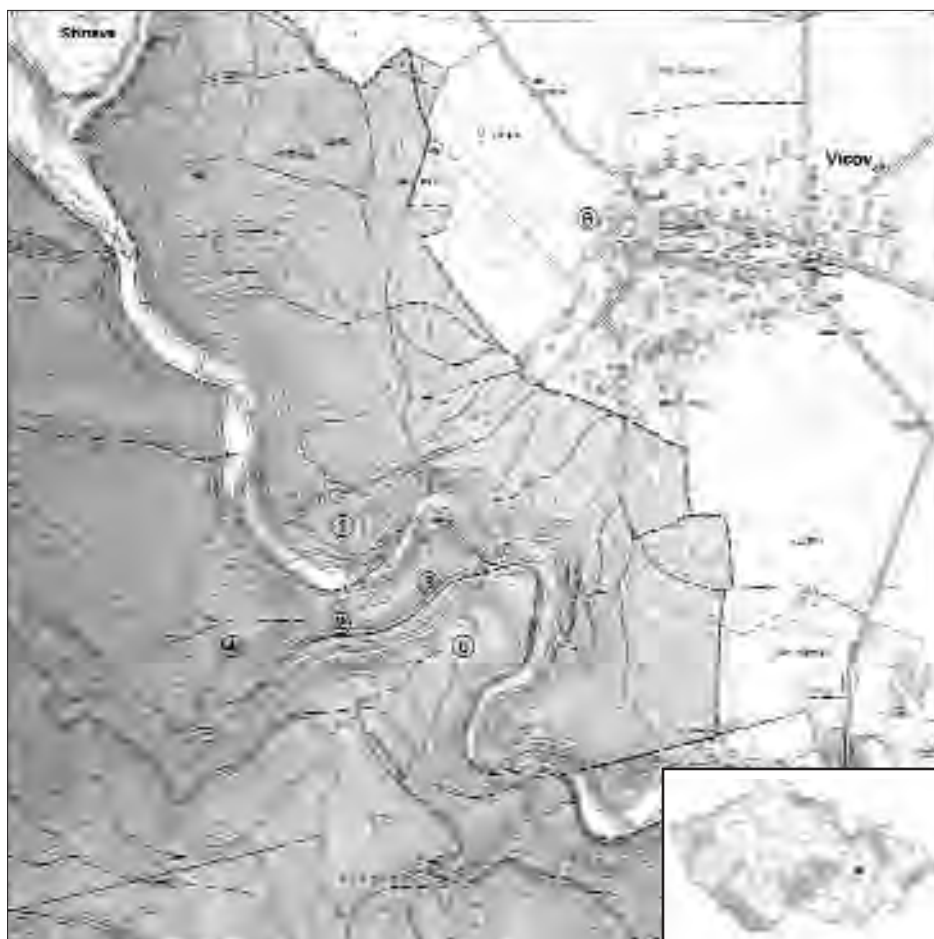
Hrazené středověké sídliště v lesní trati Městisko, Městnisko či Měsnisko u Vícova je situováno v centrální části Moravy, v lesích při vých. členitém okraji Dražanské vrchoviny, znenáhla tu přecházející do mírně zvláňených pahorkatin úrodné střední Hané. Příslušná původní katastrální obec Stínava leží 1,6 km na SZ, ještě blíže (1,0 km na SV) se nachází sousední ves Vícov (*obr. 1*).

V přesnějším vymezení jde o polohu při jihových. okraji historického katastrálního území obce Stínava, nyní v Olomouckém kraji, dříve správně náležející pod soudní okr. Plumlov a poté okr. Prostějov.<sup>4</sup> Jihozáp. dvě třetiny stínavského kat. území, včetně pojednávané lokality i sousedního vícovského hradu, byly ovšem po zřízení vojenského výcvikového prostoru Dědice–Ferdinandsko začleněny do jeho teritoria, dlouhodobě bez údržby katastru nemovitostí. V 80. letech 20. stol. došlo dokonce ke sloučení veškerých k výcvikovému prostoru připojených částí obecních katastrů do nového, uměle vytvořeného správního celku vojenského újezdu (obce) Březina (okr. Vyškov) v Jihomoravském kraji. Toto rozlehlé území (158 km<sup>2</sup>) dlouho postrádalo jakékoliv podrobnější územně-správní členění, teprve po vytvoření nového katastru nemovitostí v rámci újezdu r. 2004 připadl celý původní stínavský katastrální díl do sev. administrativního katastru březinského vojenského újezdu, označeného jako Žbánov. Zde se opevnění nalézalo v záp. výběžku velké lesní parcely č. 23/8, téměř ve středu fortifikovaného útvaru je vyměřena další nevelká lesní parcela č. 27/2. Na Státní mapě 1 : 5000, listu Prostějov 8–5 z r. 2004, lze plochu zkoumaného sídelního areálu zhruba vymezit body od Z a J okrajové sekční čáry vzdálenými 416 : 78, 397 : 83, 366 : 68, 372 : 55, 405 : 37 a 425 : 59 mm. Přibližný střed celého areálu je položen ve vzdálenosti 1720 m na JJV (ca 1738) od kostela Povýšení sv. Kříže ve Stínavě a 1410 m na JZ (ca 2628) od kostela sv. Floriána ve Vícově.

Jakkoliv je třeba při průzkumu zejména středověkého osídlení nynějšího vojenského újezdu Březina pracovat zásadně s historickými katastry (tak např. *Hlava 2005*, 181), lze v případě fortifikovaného objektu v trati Městisko i blízkého hradu Vícova (Ježova hradu) učinit odůvodněnou výjimku. Jak prozrazuje urbář plumlovského panství z r. 1590, oba tehdy již dlouho zaniklé sídelní okrsky spadaly totiž jednoznačně do teritoria Vícova jako vůbec nejbližší žijící osady (srov. Moravský zemský archiv v Brně, fond F 264 – panství Plumlov, č. 835, fol. 335r.–341v.). Samotný zpustlý hrad Vícov (*hradisko*) byl přítom ke vsi Vícovu počítán i předtím, při prodeji zboží r. 1512, motiv „Ježova“ hradu nesla ale ještě vícovská obecní pečeť z r. 1660 (*LSA I*, LXVIII–LXIX, č. 76; *AČ XVII*, 175–177, č. 958, 961; *ZDO XVII*, č. 135; Moravský zemský archiv v Brně, fond D 6, kniha č. 594, fol. 8r., 174r., 187v.; k vícovské pečetí dále *Janoušek 1933a*, 161; *Bleka 1936*, 61). Ke vzdálenější Stínavě byly oba objekty jako součásti dominikálních lesů správně připojeny až později, zřejmě za rozsáhlé územní reorganizace zdejšího lesního komplexu Liechtenštejny někdy v 18. stol., bezpečně ale před vyhotovením Josefského katastru r. 1786. Umělému vyměření hranic katastrů v této části plumlovského panství v duchu barokního krajinného urbanismu a ekonomické racionalizace nasvědčuje jejich nápadně přímé, regulární trasování. Na mapě tzv. prvního vojenského mapování z let 1763–1764 ovšem jakékoliv stopy nového katastrálního rozhraničení, kupř. v podobě lesních průseků, ještě chybějí (srov. Moravský zemský archiv v Brně, fond D 6, kniha č. 591, fol. 1r.–8r.; D 22, inv. č. 1 624). Z těchto důvodů je proto historicky oprávněnější jak zaniklou městskou lokaci na Městisku, tak vícovský hrad zmiňovat v prostorovém kontextu s obcí Vícov.

Sledovaná lokalita i její nejbližší zázemí náleží geomorfologicky ke Konické vrchovině, vých. podcelku Dražanské vrchoviny, konkrétněji pak do sev. výběžku tzv. Zelenohorského lesa. Tento značně členitý, hlubokými potůčnými údolími a žleby rozrůzněný okrsek tvoří východní okrajový přechod mezi plochou náhorní částí Dražanské vrchoviny a jejím vých. úpatím, většinou charakteru méně vertikálně diferencovaných pahorkatin (*Demek a kol. 1987*, 47, 81, 570; *Albrecht 1998*, 50, 59–60, *obr. 1*).

<sup>4</sup> M. Hlavou v jeho přehledu archeologických nalezišť daného regionu udávaná příslušnost do bývalého katastru Vícova neodpovídá skutečnosti (srov. *Hlava 2005*, 189, 200).



Obr. 1. Celková topografická situace lokality Městisko u Vícova a dalších středověkých sídelních areálů na výřezu ze Základní mapy ČR 1 : 10 000, listu č. 24-23-10 z r. 2004. 1 – zaniklá městská lokace; 2 – hrad Vícov (Ježův hrad); 3 – středověké osídlení v předpolí hradu v severových. části ostrožny; 4 – návrší Biskupka s valovým opevněním a pozůstatky dalších antropogenních aktivit; 5 – ostrožna Nad Prádly s ojedinělými nálezy vrcholného středověku; 6 – usedlost č.p. 22 ve Vícově, v místě nazývaném Na tvrzi. Měřítko určeno čtvercovou sítí souřadnicových bodů po 1000 m. Počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 1. Topographische Gesamtansicht des Fundorts Městisko bei Vícov und andere mittelalterliche Siedlungsareale. 1 – Stadtwüstung; 2 – Burg Vícov; 3 – mittelalterliche Besiedlung auf dem Vorfeld der Burg im Nordostteil des Bergsporns; 4 – Anhöhe Biskupka mit Wallbefestigung und Überresten anderer anthropogener Aktivitäten; 5 – Bergsporn Nad Prádly mit vereinzelt hochmittelalterlichen Funden; 6 – Bauerngut Konstr.-Nr. 22 in Vícov, in der als Na tvrzi [Auf der Festung] bezeichneten Flur. Der Maßstab ergibt sich aus dem Quadrantennetz mit 1000 m Seitenlänge.

Předěl mezi vlastní vrchovinou a plochými terény při jejím úpatí tvoří v tomto prostoru říčka Okluka (též Hloučela), protékající v jihových. směru poměrně sevřeným a hlubokým údolím, okolními úbočími a vrcholky převýšeným o 60 až 100 m. Samotný opevněný areál byl pak založen na sev. straně údolí, ve snížené části nevýrazného levého zákrutu říčky, jenž



Obr. 2. Situování jednotlivých fortifikačních objektů v prostoru Městiska a ostrožny hradu Vácov. Výřez ze Státní mapy 1 : 5000, listu Prostějov 8-5 z r. 2004. 1 – zaniklé městské založení; 2 – hrad Vácov; 3 – opevňovací prvky v severových. části hradní ostrožny; 4 – valové opevnění na návrší Biskupka; 5 – eneolitické hradiště na ostrožně Nad Prádly. Plná linie – val, přerušovaná linie – příkop, plnými obrysy vyznačena půdorysná dispozice vícovského hradu. Návrh J. Doležel, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 2. Lage der einzelnen Befestigungsobjekte im Raum von Městisko und auf dem Bergsporn der Burg Vácov; 1 – Stadtwüstung; 2 – Burg Vácov; 3 – Teile der Befestigungsanlage im Nordostteil des Bergsporns; 4 – Wallbefestigung auf der Anhöhe Biskupka; 5 – äneolithischer Burgwall auf dem Bergsporn Nad Prádly. Volle Linie – Wall, Strichlinie – Graben, die vollen Umrisse bezeichnen den Grundriss der Burg von Vácov.

na rozdíl od srázů na protilehlém břehu spadá do údolí pozvolnými, lokálně členěnými svahy s místními spočinky (obr. 2, 3). Pro osídlení je příhodná také převažující jihovýchodní a jižní expozice, výskyt drobných svahových pramenišť ve střední a jižní části či blízkost a komunikační dostupnost Okluky jako celoročně stabilního vodního a příp. i energetického zdroje (vzájemná distance činí od 25 do 200 m, výškový rozdíl nepřesahuje v nejnižší položených partiích ca 5 m). V mikroklimatickém kontextu poměrně příznivá nadm. výška se pohybuje v rozmezí 347 a 386 m, při střední průměrné hodnotě okolo 375 m n. m. Zatímco ve své záp. třetině je zákrut modelován v severojižně probíhajícím pruhu spodně karbonských drob s vložkami slepenců a se středovým pásem hrubozrnných slepenců, podloží v jeho zbývající části tvoří stejně staré břidlice a prachovce, příp. využitelné jako lomový stavební kámen (Svoboda a kol. 1963; Melichar a kol. 1999).<sup>5</sup>

Zemní opevnění či místy patrně jen lehké ohrazení o celkovém obvodu asi 745 m zde ve svahu vymezilo zhruba oválnou, poněkud nepravidelnou plochu o délce přibližně 270

<sup>5</sup> Místní lesní porosty byly v době lokace sídliště bezpochyby již silně ovlivněny dlouho trvající užitkovou selekcí. V bezprostředním či širším okolí lokality rekonstruované bikové doubravy a bučiny, dubohabřiny, květnaté bučiny nebo suťové a roklinové lesy s vysokým podílem jedle však bezpochyby stále vytvářely zejména v jihozáp. zázemí lokality rozlehlé souvislé komplexy s vysokým užitným potenciálem (Mikyška – Neuhäusl 1970; Neuhäuslová a kol. 2001, 85–89, 116–119, 138–141, 103–107, 188–195, mapa).



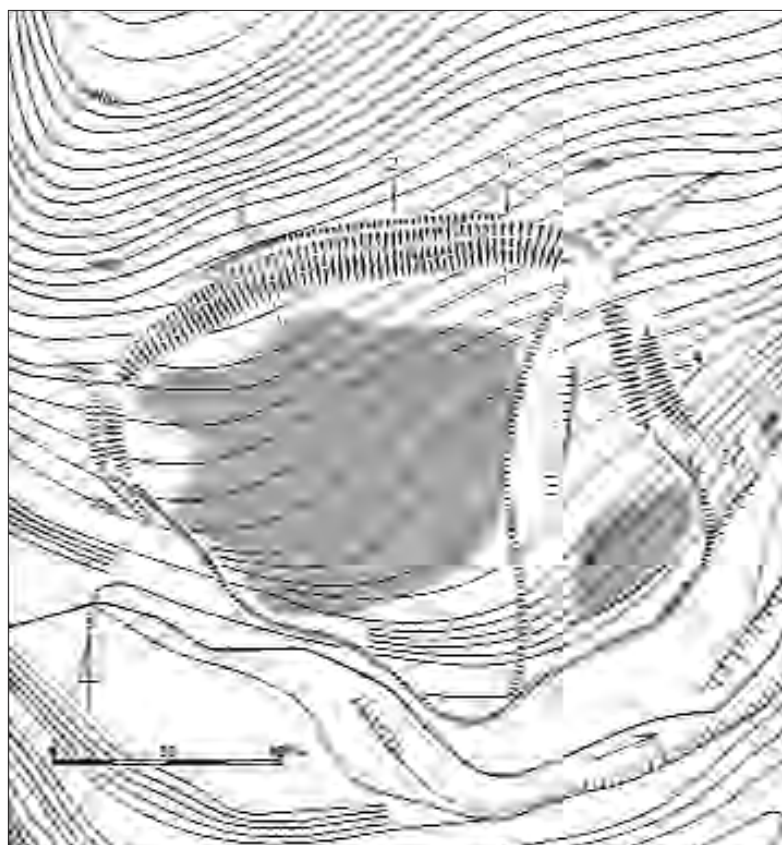
Obr. 3. Městisko u Vícova. Pohled na lokalitu od JV přes údolí Okluky, z prostoru ostrožny hradu Vícova (Ježova hradu). Zaniklá městská lokace situována na svahu v popředí. 2. IV. 2007. Veškeré fotografie (J. Doležel) publikovány se svolením Újezdního úřadu Vojenského újezdu Březina.

Abb. 3. Městisko bei Vícov. Gesamtansicht des Fundorts von Südosten über das Tal des Okluka-Flusses vom Raum des Bersporns der Burg Vícov. Stadtwüstung auf dem Abhang im Vordergrund (alle Fotografien J. Doležel).

a šířce až 210 m, vnitřní rozloha areálu bez fortifikace dosahuje okolo 3,5 ha (*obr. 4*). Opevňovací pásmo bylo přitom vedeno převážně v konvexní oblé linii, na severových. boku však dostalo tvar dovnitř mírně prohnutého oblouku. Toto málo obvyklé řešení mělo patrně umožnit lepší postřelování předpolí, zde nepříliš svažitého. Osídlení se dle všeho koncentrovalo zejména ve zvýšených západnějších dvou třetinách lokality, kde je ve svahu sledovatelný rozsáhlý spočinek, dále záměrně upravovaný. Výrazná terénní hrana, probíhající od severových. nároží opevnění dále k jihu, vyčleňovala pak zřejmě tuto nejhustěji zasídlenou část od zbyvající dolní třetiny na východě, s menším výskytem povrchových stop po dobové zástavbě.

Vlastní fortifikační systém byl v závislosti na konkrétní terénní konfiguraci lokálně modifikován. Největší ohrožení znamenalo pro případné obránce prudce se zvedající úbočí výšiny před severozáp. a sev. čelem ohrazeného sídelního areálu, na prvých 80 metrech svého průběhu až o 25 m převyšující samotnou vnitřní plochu sídliště. V celém sev. oblouku se proto vybudované opevnění jeví ještě dnes jako vcelku mohutná linie, sestávající z valu sledovaného vnějším příkopem (*obr. 5*). Val s charakteristicky pozvolněji spádovanými vnitřními svahy dosahuje šířky 13–15 m a jeho koruna je až o 3,5 m výše než nynější dno předstupujícího příkopu i úroveň povrchu uvnitř osídleného okrsku (*obr. 4 a 6*, řezy 1 a 2). Bez archeologické sondáže nelze spolehlivěji určit způsob navržení valu, příp. vnitřní konstrukční prvky a původní dimenze či utváření. I s přihlédnutím k četným domácím a zahraničním obdobám lze ale důvodně předpokládat jednoduché nasypávání či vrstvení z hlíny a lámaného kamene, získávaných při hloubení přilehlého příkopu. Vrchol náspu pak mohl být zpevněn lehčí záštitnou stěnou, ať již v podobě zídky z nasucho kladeného lomového kamene, nebo dřevěného, dále proti ohni chráněného ohrazení (palisáda, dřevěná břevnová hradba apod.). Samotný vnější příkop strmých přímých stěn a nápadně hrotitého dna dosahuje šířky až 10,5 m a v současném stavu je oproti předpolí přibližně 3–4 m hluboký. V celém sev. úseku fortifikace příkop navíc vně provází ještě 2,5–3 m široká plošina, terasovitě urovnaná ve zvyšujícím se terénu. Patrně sloužila pro zabudování dalších opevňovacích prvků, kupř. šikmé palisády nebo vyplétaného plotu, celkovou hloubku fortifikačního pásu tak rozšiřovala až na 23 m.





Obr. 4. Městisko u Vícova. Orientační terénní náčrt lokality, topografický podklad Státní mapa 1 : 5000, list Prostějov 8-5 z r. 2004. Tónováním vyznačeny plochy s dosud indikovaným intenzivním osídlením, šipkami možné vstupy do areálu, liniemi 1–4 dokumentované profily opevňovací soustavou (srov. obr. 6). Zaměření a návrh J. Doležel, kresba B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 4. Městisko bei Vícov. Übersichtsplan des Fundorts aufgrund der Karte im Maßstab 1 : 5000. Getönte Fläche bezeichnen festgestellte intensive Besiedlung, Pfeile die Zugangswege zu den Arealen, Linien 1-4 die dokumentierten Schnitte durch das Befestigungssystem (vgl. Abb. 6).

Na obou koncích severního oblouku se mocnost pozůstatků opevnění zmenšuje, val při šíři 12 m dosahuje přibližně jen dvoumetrové výšky, stále ještě 10,5 m široký vnější příkop vykazuje zahloubení ca 2,5 m (obr. 4 a 6, řez 3). Zesíleny však byly obě dále plynule navazující boční strany fortifikace, probíhající po nepříliš srázné spádnicí. Jak na záp. oblém, tak na vých. mírně dovnitř zataženém úseku byl před vnější příkop předsunut další drobnější sypaný val, dnes mírně přes 1 m vysoký a 8 m široký (obr. 4 a 6, řez 4). Relikty takto zdvojeného pevnostního pásu mají úhrnnou šířku přibližně 20 m. Celkově ale nedosahoval mohutnosti opevnění na severu a ve svých obou dále k jihu do údolí pokračujících pasážích posléze přešel do podoby dnes jen obtížně sledovatelné slabší fortifikace.

Na jižním a jihových. obvodu při úpatí svahu nebyly stopy ohrazení středověkého sídliště až na několik nejasných fragmentů zatím spolehlivěji doloženy. Mohly je zničit svaz-



Obr. 5. Městisko u Vícova. Severových. úsek obvodové fortifikace, vlevo za valem vnitřní areál osady. 2. IV. 2007.

Abb. 5. Městisko bei Vícov. Nordostabschnitt der Ringbefestigung, links hinter dem Wall das Innenareal der Siedlung.

ky pozdějších úvozů a cest či několik drobných lomů. Je ovšem možné, že osídlení zde dostatečně chránily prudké, byť krátké srázy k Oklucce nebo vodní tok samotný, doplněné pouze lehčí, dnes na povrchu neznatelnou konstrukcí. Svědčí pro to situace na jihozáp. boku, kde v kratším přibližně dvacetimetrovém úseku na S byla fortifikační sestava s příkopem mezi dvojicí valů nejprve nahrazena pouze nedokončeným, ve skále lámaným menším příkopem s nepatrným vnějším náspem, dále k JV však pokračuje jen nevýrazná okrajová hrana nad příkrým svahem (srov. obr. 4).

V popsaném ohrazení jsou sledovatelné také nejméně dva původní vstupy. Jedna z bran snad existovala v záp. ohybu, pokud lze takto interpretovat mírnou, zhruba 5 m širokou vkleslinu ve vnitřním valu, ze které do nitra osídleného areálu vybíhá stará, nyní již jen obtížně sledovatelná cesta. Druhý průjezd do ohrazení je třeba logicky předpokládat v komunikačně velmi exponovaném severových. ohybu pevnostní linie, situovaném přímo na směru nejkratšího a nejvhodnějšího přístupu od Vícova. Skutečně se tu dochovalo přirozené ukončení severnějšího křídla náspu spolu s navazující vnitřní cestní terasou, zatímco protilehlá jižní strana byla zničena sekundárně vytvořeným úvozem, patrně navazujícím na primární středověkou trasu (obr. 7). Počítat je ovšem nutné minimálně i se třetím vstupem na jihu, k vodě a do údolí Okluky. Určitou stopou může být nezřetelná vpadlina v okrajové terase na JZ, praktičtější by však bylo situování brány spíše na nejnižší jihových. straně celého osazeného areálu. Při již zmíněném poškození zdejšího terénu přinese snad určitější indicie podrobnější analýza rozvrhu samotného osídlení polohy.

Vnitřní plocha opevnění vykazuje v reliéfu neobyčejně dobře zachované povrchové relikty dobové zástavby. Vyskytují se tu především typické zahloubené, čtvercové či lehce podélné deprese po suterénních prostorách menších či středních rozměrů, o délce stran v průměrném rozmezí 5–7 m a hloubce 1–1,5 m. Nezřídka je možné pozorovat i stopy vstupních šíjí (obr. 8). U některých značně rozlehlých útvarů tohoto typu, s dochovaným zahloubením okolo 2 m a délkou přesahující 7 m, přitom nelze vyloučit ani jejich sekundární rozšíření těžbou kamene po zániku středověkého osídlení lokality. Prozatím bylo na vícovském Městisku evidováno celkem 17 těchto „zemnic“, zcela zřejmě pozůstatků podsklepe-



Obr. 6. Městisko u Vícova. Profilové řezy fortifikačních linií, polohy jednotlivých nepřevýšených profilů 1–4 vyznačeny na půdorysném plánu na obr. 4. Na řezu vždy vpravo vnitřní strana opevnění. Zaměření D. Vitulová a J. Doležel 8. IX. 2006, zpracování D. Vitulová.

Abb. 6. Městisko bei Vícov. Schnitte durch die Befestigungslinie, Lagen der einzelnen nicht überragenden Profile 1–4 auf dem Grundriss von Abb. 4 dargestellt. Rechts auf dem Schnitt jeweils die Innenseite der Befestigung.

ných částí domů či jiných funkčních skladebných prvků v komplexech dvorců nebo usedlostí. Velmi časté jsou také konvexní oválné, kvadratické i podélné destrukce jednotlivých nadzemních staveb, konstruovaných zčásti zřejmě za užití kamene kladeného na hliněné pojivo či na sucho, které ve více případech přímo navazují na zmíněné zahluobené terénní deprese. Zastihnout lze dále menší kupovité objekty (snad zbytky pecí) či charakteristické stopy ohrazení jednotlivých areálů či usedlostí v podobě přímo vedených a pravouhle se napojujících drobných valů a hrázek. Jinde je terén terasován nebo utvářen do plochých, mírně vpadlých zrcadel, zčásti ztotožnitelných snad s dvory. V několika optimálních případech výše popsané antropogenní útvary tvoří logicky seskupené celky, identifikovatelné jako konkrétní hospodářsko-obytné a právní jednotky – arey. Situaci doplňují i místy stopovatelné úseky starých komunikací.

Pozůstatky staveb se koncentrují do zhruba tří obloukovitých bloků kolem urovnaného prostranství ve středním dílu opevnění, zdá se ale, že sledují i obě původní komunikační trasy, sbíhající se sem od SV a SZ (srov. obr. 4). V sev. svažitě části jsou pak rozloženy ve dvou rozdílných výškových úrovních. Ve snížené jihových. třetině lokality se relikty tohoto typu vyskytují v daleko menší míře, i když jde o prostor značně porušený pozdějšími zásahy (svazky cest, vodotečemi prohloubené úvozy, vývraty apod.). Příznaky soustavnějšího zastavění zde ovšem nezaregistrovala ani prospekce kovových artefaktů, s daleko nižším výskytem stavebních kování, tak častých v ústřední části. Vcelku je ale evidentní, že jakoukoliv přesnější představu o organizaci, půdorysné skladbě a charakteru zástavby celého areálu může dát jen detailní geodetické zaměření, provázené cílenou archeologickou sondáží. Nicméně na základě předběžného povrchového průzkumu se zdá, že se tu patrně jednalo o hustě osídlený, plánovitě rozvržený a poměrně důkladně opevněný sídelní útvar.

### 3. Nálezový soubor, jeho datace

Průzkumné akce let 2002–2006 přinesly z lokality řádově několik set artefaktů. Mezi povrchovými sběry r. 2002 i zisky ze sondáže z r. 2006 se v nevelkém množství vyskytly



Obr. 7. Městisko u Vícova. Severových. vstup do opevněného komplexu v pohledu z přístupové strany od Vícova. Vpravo zachováno přerušení obvodového valu s průchodem v původní komunikační úrovni, vlevo po zániku lokality dále zahloubená úvozová cesta. 2. IV. 2007.

Abb. 7. Městisko bei Vícov. Nordosteingang in die Befestigung, Ansicht aus der Richtung von Vícov. Rechts ist die Aussparung im Ringwall mit Durchgang auf dem ursprünglichen Niveau des Weges erhalten, links nach dem Untergang der Lokalität ein Hohlweg.



Obr. 8. Městisko u Vícova. Dvojice zahloubených depresí ve vých. části vnitřního areálu, patrně pozůstatky suterénů zástavby. 2. IV. 2007.

Abb. 8. Městisko bei Vícov. Zwei Grubenobjekte im Ostteil des Innenareals, offensichtlich Überreste des Kellers von den Bauten.

zlomky pravěké keramiky, zřejmě z lužické fáze kultury lužických popelnicových polí mladší doby bronzové (Br D, Ha A1). V sondě S 1/2006 byly přítomny příznačně vázány na nejspodnější bazální hlinitou vrstvu v hloubce 20–40 cm pod nynějším povrchem. Vrstva vykazovala vysoký podíl organických komponent a překrývaly ji svrchnější horizonty odlišné struktury, obsahující středověké nálezy. Předběžně lze proto uvažovat o osazení polohy již v období popelnicových polí, a to kupodivu i ve vyšších úrovních, více vzdálených od údolní vodoteče. Keramika mladší doby bronzové pochází totiž většinou z výše položené severní poloviny zkoumaného areálu, přibližně 25–30 m nad říčním údolím a 75–130 m od toku Okluky. Využita tu ovšem mohla být lokální svahová prameniště. Existence lužické osady v rámci zkoumaného areálu není překvapivá, celý mikroregion byl v tomto období poměrně intenzivně osídlen (srov. nedaleké rozsáhlé hradiště Brněnka u Hamer, některé bronzové depoty v okolí a sídliště i pohřebiště na katastrech Stínavy, Vícova, Žárovic, Ham-

rů, Ptení, Ohrozimi či Lešan: např. *Gottwald 1925*, mapa č. 17 a 18; *1931*, 64, 69, 72, 75; *Salaš 1991; 2005*, I, 138–147, 199, 350–351, 371, 397–400, obr. 26: 40, 49, 74–76, 79; II, 194, 228, 291–294, tab. 190 B, 224 B, 287–290; *Fojtík 2002*, 56–57; *2005; Hebr – Moš 2004; Čižmář 2004*, 270; *Hlava 2005*, 186–188, 195, 200; *Žákovský 2006*, 12–14).<sup>6</sup>

Zatím výhradně ze sondáže prostějovského muzea r. 2006 známe také keramiku raně středověkou, nacházející se obdobně jako pravěké nálezy více ve spodnějších úrovních charakteru nevýrazné kulturní vrstvy, 20–30 cm pod povrchem (sondy S 1 a S 2/2006). V kolekci jsou však většinou zastoupeny jen zlomky den a hrubších výdutí bez dekoru. Pouze na základě složení, zpracování a výpalu keramické hmoty lze hrnčinu rámcově zařadit snad do mladších úseků střední doby hradištní, ke konci 9. a do 1. pol. 10. věku, zcela vyloučit ale nelze ani poněkud mladší dataci. Blíže charakterizovat tehdejší lidské aktivity v lokalitě pomohou jen další případné odkryvy, artefakty rozložené opět spíše ve střední části svahu nad údolím však již nyní rozšiřují stopy přítomnosti slovanských osadníků v této jinak nepřilíživě zasedlé okrajové oblasti. Dosavadní nálezy střední doby hradištní tu totiž jinak evidujeme z několika málo výšinných poloh (protější Ježův hrad, Hradisko u Žárovic, snad Smilovo hradisko u Drahan). Pokud by se potvrdil sídlištní původ keramiky, jednalo by se v případě trati Městisko u Vícova o prvou osadu ve víceméně standardní terénní konfiguraci (srov. např. *Gottwald 1931*, 114; *Doležel 2000b; Baarová – Moš – Šlězár 2003*, 18; *Moš – Šlězár 2005*, 436, pozn. 1; *Hlava 2005*, 188–189, 195). Soudobé zemědělské osídlení jinak podle aktuálního stavu poznání intenzivněji využívalo až úrodnější, východněji položené okrsky mezi Oklukou a Romží (Bílovice, Lešany, Mostkovice: *Gottwald 1931*, 116–117, obr. 134; *Fojtík 1999*, 130, 132, obr. 5; *2002*, 57; *2003; Fojtík – Švecová 2005; Šmíd 2003*, 48, 66).

Mezi movitými nálezy ovšem dominují artefakty vrcholného středověku. Větší kolekci včetně zčásti rekonstruovatelných keramických tvarů poskytla především prvá, nejrozsáhlejší ze čtveřice sond Muzea Prostějovska, r. 2006 vyhloubených ve střední části záp. poloviny opevněného okrsku (sonda S 1 – viz výše). Středověké nálezy v tomto odkryvu, položeném při okraji rozsáhlé podélné terénní deprese (původně zřejmě domovního suterénu rozšířeného těžbou kamene?), byly přitom vázány zejména na svrchní horizonty do hloubky 30 cm, charakteristické silnou příměsí drobných úlomků místních břidlic. Povrchové sběry, drobné vrypy i prospekční práce s pomocí detektoru kovů zaznamenaly ale běžný výskyt zlomků keramiky, kovových předmětů i drobných fragmentů vypálené mazanice obecně v celé záp., jihozáp. a sev. části ohrazeného areálu. Na sev. obvodu nálezy zasahovaly až těsně k vnitřnímu úpatí obvodového valového opevnění. Pouze snížená vých. třetina a celá jižní část lokality těsně nad úpatím svahu vykazují zatím o něco menší intenzitu dokladů středověkého osídlení. Jak bylo řečeno, původní terénní situace jsou tu ovšem značně přeměněny sekundárními zásahy.

V nálezovém spektru přirozeně naprosto převládá keramika (*obr. 9, 10*). Technologicky i typologicky jde o poměrně homogenní soubor, zdaleka nejvíce jsou zastoupeny střední či objemnější bezuché hrnce. Obvyklé byly bezpochyby i menší (opět bezuché) hrnky a hrubé hrnce včetně klasických velkých zásobnic vyvinutých tvarů s kyjovitými okraji. Dále je možné zaznamenat nejstarší typy zvonovitých poklic a menší

<sup>6</sup> V budoucnu nelze vyloučit ani doklady lidské přítomnosti na místě již v eneolitu, kam patrně náleží více lokalit, v bezprostřední blízkosti nově objevených J. Hebrem (*Baarová – Moš – Šlězár 2003*, 15–16; *Hebr 2004a; Šmíd – Malečkovi 2007*, 23–27).

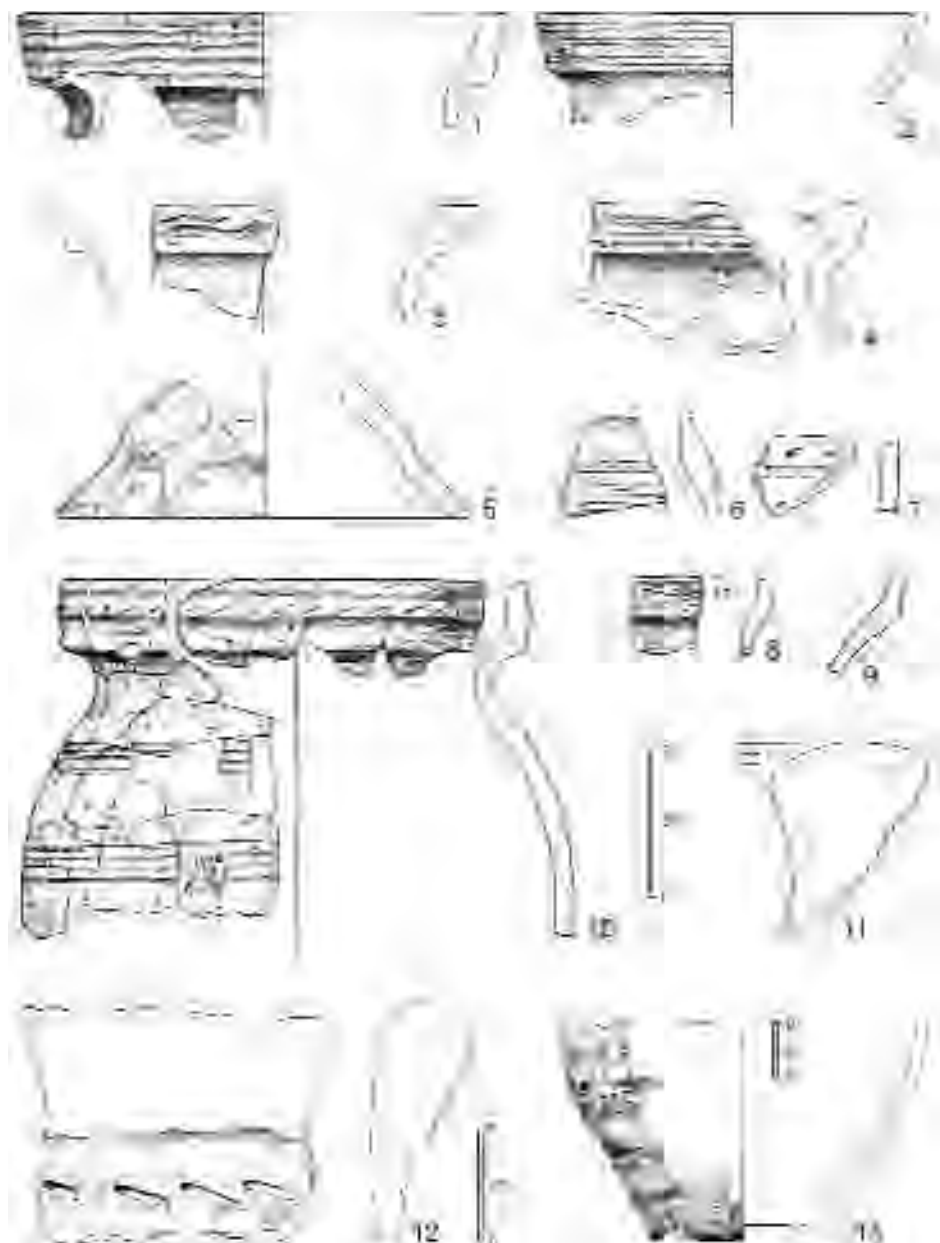
misky kónických klenutých stěn, využitelné opět také jako poklice. Masivní okrajový fragment s výlevkou pochází patrně ze džbanu, nebo (méně pravděpodobně) z větší mísy.

Co do složení keramické hmoty, způsobu tváření, užitého dekoru i výpalu lze hrnčířské zboží z Městiska u Vícova zcela předběžně rozčlenit do čtyř základních skupin. Velmi hojná je především tuhová keramika závěrečného horizontu tradiční grafitové produkce středomoravského výrobního okruhu (*obr. 9*). Jde o spíše silnostěnné (5–10 mm) nádoby, obtáčené z plavené hlíny středně až silněji ostřené pískem a zrný drcené horniny či grafitu velikosti 1–4 mm. Jen menší část jak drobnotvaré, tak masivnější keramiky se vyznačuje zvýšeným podílem tuhy spolu s jemnějším písčítým ostřivem (jen 1–2 mm). Vcelku uniformní výzdobu výdutí i okrajů tvoří nejčastěji svazky ostřeji ryté šroubovice, vyskytne se i nevýrazná vývalková šroubovice nebo skupiny rytých linií. Méně častým doplňkem je jednoduchá či vícenásobná výrazná žlábkovitá vlnice, svazková jemná hřebenová vlnice nebo šikmé vrypy různé velikosti. Hrnce mají převážně klasické pozdní římsovité okraje (*obr. 9: 1–4, 8*), méně časté jsou varianty se střední plastickou lištou nebo okraje šikmo vzhůru vytažené a zesílené (*obr. 9: 9, 10*). Obvyklou specifickou složkou tuhové hrnčiny tvoří silnostěnné (10–18 mm) zásobnice s typickými okraji tvaru kyjovitých manžet (*obr. 9: 11–13*). Po vypálení dostala naprostá většina keramiky s příměsí grafitu charakteristické kovově šedočerné odstíny se světle šedým či šedoohnědým přepalem povrchu, nechybějí ani sekundárně zcela přepálené exempláře.

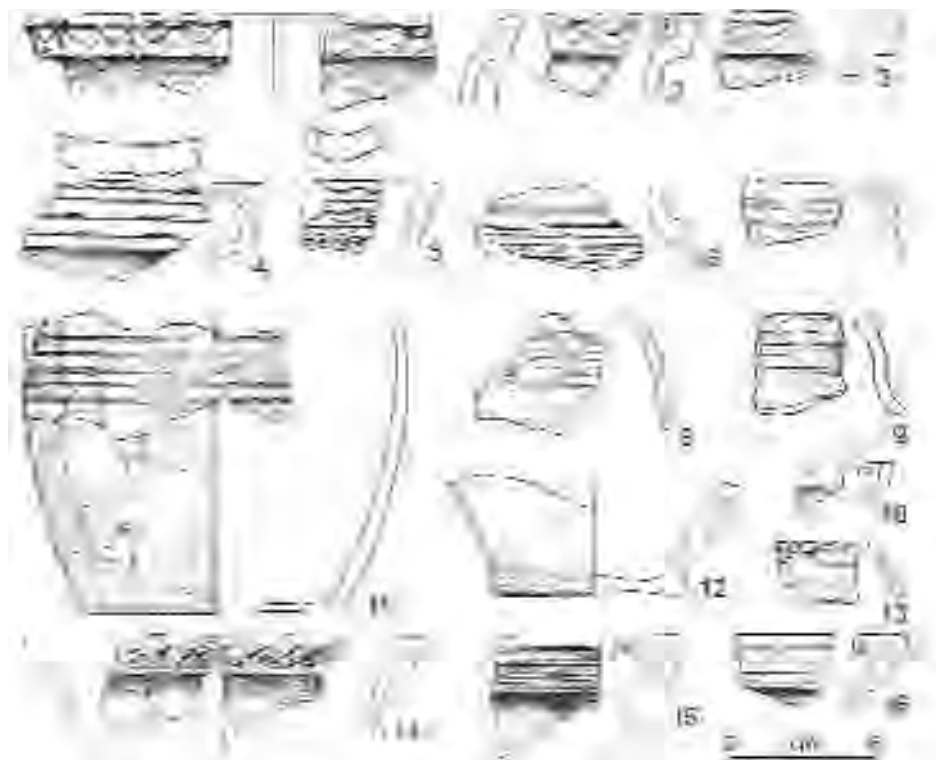
Další prozatím vyčleněné skupiny keramiky ze zkoumané lokality vykazují poněkud odlišné vnější typové i technologické znaky. Poměrně početně se objevuje především výrazněji, 1–4 mm zrný drcené břidlice ostřená hrnčina s minimálním či zcela chybějícím podílem uhlíku v nástěpi, poněkud slabších obtáčených stěn (průměrně 4–7 mm), ovšem s nepřilíhající pečlivou úpravou povrchu. Slabší oxidační výpal přinesl většinou trojvrstevné zbarvení s šedočerným jádrem střepu a šedoohnědým povrchem, méně časté je jednotné tónování do černa. Okraje hrnců mají téměř uniformně tvar nižších nepravých okružů s oboustranným výrazným prožlabením, zdobených jednoduchou vyšší žlábkovou vlnicí, vzácně ostrými vývalky a promáčkávaním. Výdutě nejčastěji nesou svazky různě široké šroubovice (*obr. 10: 1–9, 11, 12*).

Třetí a čtvrtá keramická skupina odráží v morfologii římsovitých či vzhůru vytažených okrajů i v dekoru žlábkovitých vlnic a šroubovic některé tradiční rysy, technologicky stojí ale na počátku místního vývoje standardního zboží vrcholného a pozdního středověku. Fragmenty obou kategorií vynikají jak pečlivěji plaveným těstem bez příměsí grafitu a velmi jemným (0,5–1 mm) písčítým ostřivem, tak lepším tvářením stěn o síle většinou 3–5 mm i tvrdším výpalem. Zatímco vyčleněnou třetí skupinu hrnčiny ale charakterizuje oxidační vypálení do hněda nebo hnědočerna (*obr. 10: 13–16*), ojedinělé zlomky skupiny čtvrté mají již světle šedý (redukční?) výpal, na okraji se objevuje jednoduchý radělkový dekor (*obr. 10: 10*).

Ačkoliv z Prostějovska stále postrádáme větší množství stratifikovaných a spolehlivěji absolutně datovaných sekvencí, soubor středověké keramiky z polohy Městisko u Vícova lze zařadit zhruba do 2. pol. 13. a 1. čtvrtiny 14. století. Zvláště hrnčířská produkce druhé a třetí skupiny je analogická inventáři z blízké fortifikace v trati Smilovo hradisko (2,5 km na JJZ), do poslední třetiny 13. a počátku 14. věku datovatelnému díky průvodním, chronologicky citlivějším artefaktům, zejména střednímu brakteátu (*Bleka 1934, 12–19, 27–30, tab. II–V; 1937; Nekuda – Reichertová 1968, 247–255, 355, tab. L: 6; Bolina – Doležel 1988, 328–331, obr. 9, 10; Šlězár 1999, 33–54, 101–103, tab. X–XXVII, XXIX–XXXI, L; 2002, 69–75*). Jiné nálezové kolekce s obdobnými znaky v regionu pocházejí například z 4,5 km na JJZ vzdáleného opevnění zvaného Starý Plumlov nebo z prvotních lokačních fází Konice, Prostějova a zaniklé Staré Vsi u Kralic na Hané, zde konkrétněji z objektů K 540, K 645 a K 793 (*Bleka 1934, 22–25, 30–31, tab. VI, VII; Bolina – Doležel 1988, 334, obr. 19 A; Vích 2000, 22, 24, 26, 33–36, obr. 2: 4, 3: 1, 2, 6; Čížmář – Šmíd 2000, 80, 82, 83, obr. 3: 1, 3–6, 5: 1–4; Fojtík 2006, 32, 35, 36, obr. 1–3*). Srovnatelná keramika je pak známa rovněž z povrchových průzkumů celé řady středověkých vesnických sídel severozápadního Prostějovska a přilehlých vrchovin, z publikovaných akvizic je možné uvést např. Bernov, Budětsko, Hartmanice, Kladky, Kloboučky, Lešany, Ludmírov či Přemyslovice (*Šrot 1982, 10–11, 13–14, tab. II: 2–4, III: 1–3; 1986, 158–159, 164; Fojtík 1999, 130, 132, obr. 7: 4, 6, 7; 2002, 57–58, 84; Vích 2000, 22, 24, 28, 33–37, obr. 1: 1, 4, 18, 2: 9, 13, 20, 22–24, 4: 4; 2002, 68–71, 74, obr. 1: 3, 5, 9, 2: 1; Šlězár – Vích 2003, 93–96, obr. 1: 3; Prokeš 2003, 50–51, 54, 60, 62–64, obr. 3: 1–3, 9: 1–3, 9, 11: 2*). V širším měřítku se lze pochopitelně opřít o bohaté celky z dalších městských center, především vlastní Olomouce (např. *Bláha 1987*), a přihlídnout



Obr. 9. Městisko u Vícova. Keramika první skupiny (tradiční tuhové zboží) z vnitřního areálu lokality. Sondáž Muzea Prostějovska v Prostějově r. 2006 (1, 2, 4, 5, 7, 8, 10, 13), povrchové sběry ARÚ AV ČR Brno v letech 2002 a 2006 (6, 9, 11, 12) a ÚAPP Brno r. 2006 (3). Menší čísla pod okrajovými liniemi udávají u obr. 9, 10 a 16 měřitelný průměr okrajů v cm. Kresba S. Plchová a B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.  
 Abb. 9. Městisko bei Vícov. Keramik der ersten Gruppe (traditionelle Graphittonware) aus dem Innenareal des Fundorts. Die kleineren Nummern unter den Randlinien bezeichnen bei Abb. 9, 10 und 16 den messbaren Randdurchmesser in cm.



Obr. 10. Městisko u Vícova. Keramické nálezy z prostoru lokality. 1–9, 11, 12: hruběji ostřená netuhová hrnčičina druhé skupiny; 13–16: netuhová, jemněji ostřená keramika třetí skupiny; 10: standardní šedá keramika čtvrté skupiny. Sondáž Muzea Prostějovska v Prostějově r. 2006 (1–8, 10, 11, 13–16), povrchové sběry ARÚ AV ČR Brno r. 2002 (9) a ÚAPP Brno r. 2006 (12). Kresba S. Plchová a B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 10. Městisko bei Vícov. Keramikfunde. 1–9, 11, 12: Grob gemagerte nicht graphitierte Ware der zweiten Gruppe; 13–16: nicht graphitierte feinere Ware der dritten Gruppe; 10: Graue Standard-Keramik der vierten Gruppe.

také k obecným vývojovým trendům v keramické produkci severní a střední Moravy (Goš – Karel 1979; Goš 1991).

Vedle užitkové hrnčiny přinášejí určité indicie o charakteru a přesnějším časovém zařazení středověkého osídlení lokality také prozatím získané kovové předměty. Mezi výrobky ze železa převládají prvky výbavy staveb, zejména hřebíky, ať již kratší s plochou horizontální či křídlatou hlavou, s hranolovou hlavou nebo mohutnější bez hlavy, které doplňuje např. drobná jednoramenná skoba s okem (obr. 11: 8–12, 14–17; k typologii Krajč 2003, I, 63–68). Tvarově poměrně výjimečný je pak malý, 8 cm dlouhý otočný klíč s plným dřívem, prostou nečleněnou bradou a horním koncem archaicky zavinitým v oválné oko s esovitou klíčkou, což bývá typické spíše pro klíče hákové a nejjednodušší varianty zásuvných lopatkovitých klíčů asymetrických (obr. 11: 4; srov. Krajč 2003, I, 89–90, obr. 90: III; II, 73, tab. 83, p. č. 14 452; srov. např. klíče z Čáslavi–Hrádku, záp. předměstí Bratislavy, Konůvek a Přerovce, v posledním případě s konkrétnější datací do 2. pol. 13. stol.: Tomášek – Frolík 1999, 42, č. 190; Polla 1979, 214, obr. 111: 4; Měchurová 1997, 216, tab. LIX: 8 a 10; Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 302, 304, obr. 204: 7). Naproti tomu nejméně tři nalezené široké dvouramenné skoby 11–12 cm dlouhé, vykované z plochého pásku ca 1 cm





Obr. 11. Městisko u Vícova. Kovové artefakty ze sídlištní plochy (1, 2, 4, 6–17: železo; 3, 5: barevný kov). Sondáž Muzea Prostějovska v Prostějově r. 2006 (1, 11, 15, 17), detekční akce ARÚ AV ČR Brno v letech 2002 a 2006 (2, 3, 5–10, 12–14, 16), detekce ÚAPP Brno r. 2006 (4). Kresba S. Plchová a B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 11. Městisko bei Vícov. Metallgegenstände von der Siedlungsfläche (1, 2, 4, 6–17: Eisen; 3, 5: Buntmetall).

širokého (obr. 11: 6, 7), patrně nemusely nacházet využití pouze v jemnějších elementech staveb či jejich mobiliáře (Krajč 2003, I, 77–78, obr. 79: III/1; II, 63–64, tab. 73–74, p. č. 880, 889, 2121, 4183), ale také jako reparační svorky prasklých keramických zásobnic (Mackerle 1955, 86–87; Nekuda – Reichertová 1968, 359, 442, tab. LIV; Tomášek – Frolík 1999, 37, 43, č. 121, 199). Mezi běžnou složku vybavení domácností i jednotlivých osadníků patřil bezpochyby i kratší nůž s plochým tmovým řapem a čepelí původně zhruba 12 cm dlouhou (obr. 11: 13).

Součástí opaskové garnitury či jiných dílů oděvu byl nejspíše podélný plechový štítek ze slitiny barevných kovů, s jedním dochovaným otvorem pro uchycení (obr. 11: 3). U železné kruhové přezky o průměru

5,2 cm s delším trnem, typické součásti materiální kultury českých zemí zejména ve 13. a 14. stol. (srov. např. *Zůbek 2002*), pak nelze při relativně větších rozměrech bezpečně rozhodnout o její příslušnosti k výbavě oděvu nebo koňského postroje. Subtilnější plochý profil a prohnutí trnu může snad svědčit pro prvou variantu (*obr. 11: 2*). Z jezdeckých potřeb je doložen velmi dobře dochovaný exemplář ostruhy původně s kolečkem na krátké rozeklané vidlici s půlkulovitě zesílenými konci, téměř kolmo připojené na delší, jen mírně prohnutá ramena polokruhovitě až zaostřeně oválného průřezu. Ramena zakončují přímo nasazená, jednoduchá úchytná oka kruhového tvaru (*obr. 11: 1*). Zatímco u předchozích kovových artefaktů lze hovořit nejvýše o jejich příslušnosti do starších období vrcholného středověku, v případě ostruhy se naopak jedná o chronologicky poměrně citlivý typ, vcelku jednoznačně zařaditelný do 2. pol. 13. věku, s přesahem do počátku následujícího století. Obdobné ostruhy se vyskytly opět na blízkém Smilově hradisku (*Bleka 1934*, 17–18, 28, tab. III: 17), z novějších stratifikovaných či spolehlivěji do 2. pol. a závěru 13. věku zařaditelných analogií lze uvést například nálezy z Hradce Králové, Olomouce, Žádlovic nebo Přerovce. Další srovnatelné kusy byly publikovány z hradů Cvilín, Kaltenštejn nebo Rokštejn (srov. *Richter – Vokolek 1995*, 41–50, 79–81, tab. 119: 14; *Drobný 1995*, 55, obr. 68; *Mačalová 1984*, 105, 108–109, obr. 7: i; *Kouřil – Prix – Wihoda 2000*, 49, 60, 218–219, 296, 303–304, 556, obr. 25: 3, 141: 1, 205: 1–7; *Měřinský 2007*, 110, obr. 63: 2; z aktuálních souhrnných zpracování s mnoha dalšími formálními a časovými paralelami srov. alespoň *Drobný 1995*, 50–61, obr. 53–91; *Krajc 2003*, I, 118–126, a *Košíšová 2004*). Vrcholné středověkému osídlení areálu Městiska mohou konečně náležet i některé ze získaných, dosud blíže nerozříděných podkov a příslušné typy podkovových hřebů.

Vcelku hojně se při povrchu sondy S 1/2006 (0–20 cm hluboko), ale i prakticky v celých dvou západnějších třetinách opevněného areálu objevují fragmenty vypálené hliněné mazanice, převážně homogenního složení bez výraznějších minerálních nebo organogenních příměsí, pouze na povrchu místy s negativy stébel travin. Některé větší kusy ze sondy S 1/2006 nesou přitom zřetelnější otisky příslušných dřevěných stavebních prvků, jak větších kuláčů, tak slabších prutů z výpletů hrázděných či jednodušších kůlových konstrukcí. Jinde se zachovala rovněž upravená plocha o šíři minimálně 7 cm (k problematice vypovídací hodnoty mazanic a příslušným dřevěným stavebním typům srov. např. *Vařeka 1992*; *Škabrada 2003*, 50–81). Škálu identifikovaných předmětů pak ze sondáže r. 2006 doplňují zlomky snad dokonce několika kamených žernovů z místních hornin, zatím bez možnosti bližší rekonstrukce.

Poměrně vzácným dokladem dobové směny a specializované řemeslné výroby je závaží z bronzové slitiny, vyzvednuté z kulturní vrstvy ca 20 cm pod povrchem ve střední části západní poloviny opevněného areálu (*obr. 11: 5*). Má tvar jednoduché vyšší misky s kónicky vzhůru se rozšiřujícími stěnami, o výšce 12 mm, horním průměru 23 mm, průměru dna 18,3 mm a váze 15,49 g po pouze základním laboratorním očištění. Horní plocha okraje je po celém obvodu zdobena vyraženými kruhovými bodovými puncí, které vedle dekorativní funkce mohly také ztěžovat eventuální druhotné úpravy hmotnosti závaží. Dno vyplněné snad povlakem jiného kovu (cín, olovo?) nese přitom řadu drobných trojúhelných vpichů (stopy adjustace?). Podrobněji bude tento nález a jeho pozice ve váhových (a měnových) soustavách vrcholného středověku analyzován spolu s dalšími četnými analogiemi z českých zemí i z širšího okolí v samostatné studii (*Doležel 2008*). Předběžně se ale dle všech indicií velmi pravděpodobně jedná o závaží v hodnotě jednoho lotu, tj. 1/16 pražské hřivny o celkové hmotnosti okolo 253,14 g jako uvažovaného váhového základu grošové měny českých zemí. Váhově tedy závaží mohlo odpovídat hmotnosti čtyř pražských grošů Václava II. (srov. např. *Skalský 1927*, 49; *Pánek 1965*). Typologicky pak zcela zapadá do skupiny nejstarších závaží miskovitěho typu, ve střední Evropě doložitelných zhruba od poloviny 13. stol. a stojících na počátku vývoje tzv. lotových skládacích závaží (*Einsatzgewichte, Napfgewichte, nested weights*), hojně rozšířených zvláště v pozdním středověku a v novověku. Přesněji než do 2. pol. 13. či počátku 14. věku však vícovské závaží není možné na základě příslušného hmotnostního základu datovat, odpovídající hřivna o váze zhruba 253 g

se totiž prosadila v českých zemích nejspíše již kolem poloviny 13. století. V případě stejně starých obdobných kusů lze pouze upozornit na jejich výskyt zejména v prostředí měst jako obchodních a produkčních center, ale i na soudobých hradech či v báňských areálech (srov. *Steuer 1997*, 334–335, s další lit.; *Wachowski – Witkowski 2005*, 72, 74, ryc. 3; *Wachowski 2006*, 361–363, ryc. 1: V, G1).

Důležitým ukazatelem specializovaných činností, úzce souvisejících s celkovým výrobním zaměřením obyvatel opevněného sídla v trati Městisko, může být přítomnost patrně převážně železářských strusek. Většinou jde spíše o drobnější fragmentované kusy, poměrně početně se vyskytující zejména ve svrchních úrovních sondy S 1, tedy ve vrcholně středověkých stratigrafických horizontech. Na základě vizuálního posouzení mezi nimi převažují strusky kovářské, včetně typických koláčovitých forem, v lokalitě je třeba důvodně počítat minimálně s existencí kovářského pracoviště. Vzhledem k blízkým výskytům velmi kvalitních chlorit-sideritových a magnetitových železných rud lze ale připustit i eventualitu přímého hutnění, příslušné ložisko v trati Na kutiskách (též Štola či Vlčí jámy), těženě prokazatelně již od 16. stol., se nachází jen 2,8 km západně (srov. další výklad v oddílu 5.1 této práce, z literatury např. *Goliáš 1999*; *Goliáš – Prudká 1999*; *Prudká 1999*). Úvodní chemická a strukturní materiállová analýza dvou vzorků strusek ze sektoru B 2 sondy č. S 1 (inv. č. 136 230 a 136 245) totiž jeden z hodnocených kusů při faktické absenci fosforu ( $P_2O_5$ ) detekovala skutečně jako strusku pocházející z redukčního pochodu, charakteristického pro přímou výrobu železa z rud v dřevouhelné hutnické peci. Druhý ze vzorků vykazoval naproti tomu při jinak podobném složení zvýšený obsah  $P_2O_5$ , typický pro strusky z kovářského zpracování železné houby (*Stránský – Ptáčková 2007*, 2–3). Komplexnější výsledky může ovšem poskytnout jen širší soubor materiállových metalografických analýz.

Po předběžném zhodnocení dosavadního movitého nálezového fondu se fortifikovaný areál na Městisku u Vícova jeví jako výhodná, již v mladší době bronzové a raném středověku osazená poloha, posléze intenzivně osídlená ve vrcholném středověku. Pro celkovou interpretaci je důležité, že jedině vrcholně středověké artefakty se vyskytují prakticky na celé vnitřní ploše opevnění, nikde však podle stávajících vědomostí nebyly zaznamenány za jeho vnějším obvodem. Keramika i kovové předměty dovoluují souhlasně zařadit počátky této nejdůležitější sídelní etapy na lokalitě do 2. pol. 13. stol., zánik pak do počátku nebo prvních desetiletí 14. věku. Prozatímní časové zařazení stěžejní části nálezového souboru do poslední třetiny 13. stol. bude nutno ověřit další prospekci. Stopy mladších antropogenních sídelních aktivit naproti tomu v nálezech prakticky chybějí, včetně dosud většinou předpokládaného využití objektu za obléhání protějšího Ježova hradu r. 1389. Spektrum všech kategorií hmotné kultury nasvědčuje spolu s dochovanými povrchovými stopami zástavby stabilnímu sídelnímu prostředí, které očividně překonalo provizorní lokační fázi a v rozsáhlé míře využívalo plně vybavených trvalých staveb ze dřeva, s kamennými prvky, hliněnými vymazávkami a železnými komponenty (spojovací hřeby a hřeby upevňující šindelovou krytinu, stavební kování, zámkové mechanismy s otočnými klíči apod.). Vedle pozůstatků běžných hospodářských činností a dokladů využití koně k jízdě a zřejmě i tahu (ostruha, podkovy, podkovové hřeby) prozrazují hojné strusky zpracování nebo dokonce tavení železa ať již přímo na vícovském Městisku, nebo v jeho nejbližším zázemí. Lotové závaží mohlo sloužit jak při směně, tak specializovaných jemnějších řemeslných činnostech.

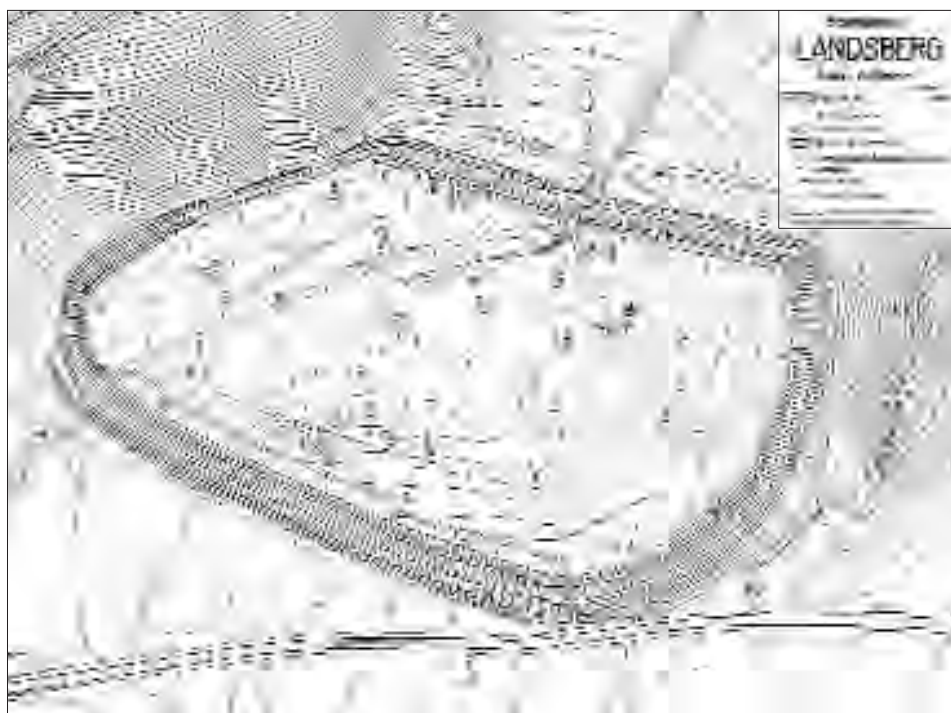
#### 4. Funkční interpretace sídelního areálu a jeho evropské analogie

Veškerá hodnocení mohou mít před dalším soustavnějším výzkumem a rozsáhlejšími archeologickými odkryvy jen velmi omezenou platnost. Stěžejním pro objasnění charakteru lokality v trati Městisko u Vícova bude jistě bezpečné určení stáří obvodového opevnění. Ač se na místě vyskytuje slabší osídlení z mladší doby bronzové a z 9.–10. stol. po Kr., zachovalost a ráz fortifikace, četné analogické obranné systémy i vzájemný vztah pevnostní linie k dochovaným reliktvům zástavby a osídlené ploše dovolují oprávněně předpokládat její vznik teprve ve vrcholném středověku, v 2. pol. 13. věku. Při úvahách o bližším funkčním zařazení celého areálu přitom právě mocnost a délka opevňovací soustavy spolu s datací a očividně stabilním charakterem vnitřního osídlení předem vylučují některé z nabízejících se variant.

Určitým způsobem fortifikované obléhací tábory či vojenská ležení, označovaná přímo termínem *castrum*, jsou ve středoevropském prostoru dostatečně známa již z písemných pramenů 13. století. Většinou však zřejmě šlo o nejvýše několik týdnů užívané objekty bez trvalejších konstrukcí, které nezanechaly čitelnější stopy v terénu (srov. např. *CDB IV.1*, 562, 571, 587, č. 425, 441, 472; *V.2*, 259, 520, č. 636, 822; *VI.1*, 49, 54, 55, 57, 159–161, 326, č. 1, 6, 9, 11, 107–109, 111, 271; *CDM IV*, 218, č. 157). Také archeologicky zkoumaná mladší polní ležení 1. pol. 15. věku byla vybavena spíše lehčími, nenáročnými variantami zemních opevnění (kupř. Klučov, Smolín, Šumice: *Kudrnáč 1973*; *Krajíc – Klučina 1987*; *Bálek – Unger 1993*). Poměrně mohutně jsou naproti tomu fortifikovány některé tehdejší obléhací tábory a stanoviště. Stejně jako další lokality většinou pokročilého 15. stol. se však vyznačují zcela jinou typikou opevňovacích prací i vnitřní zástavby. Platí to rovněž ve dvou případech, některými svými parametry popisovaný areál u Vícova poněkud připomínajících: ležení Pražanů z ledna 1421 před Novým Hradem u Kunratic, jinak poměrně výjimečným svými početnými suterény, i neobyčejně rozsáhlém, byť jen slaběji ohrazeném husitském táboře z r. 1428 proti hradu Bechyně (*Drobná 1953*; *Durdík 1984*, 174–175, obr. 1; *Kypta – Richterová 2004*; obecně např. *Meduna 1994*).

S vícovským Městiskem se nemohou srovnávat ani sídliště ať již se statuem městečka, vsi, nebo pouhého dvora, jejichž okrsek v průběhu 13. stol. vymezily tzv. *Rechtsgraben*, mělké příkopy jen 2,5–4 m široké s vnitřním nevysokým valem, někdy různě dále doplňované. Bez výjimky totiž šlo opět o užší liniová ohrazení, sledující spíše praktické a právní než obranné aspekty. Z lépe poznaných a dokumentovaných případů tohoto typu na Moravě je možné jmenovat Dašovice, Koválov, Strachotín, Topolany či Želice, z mnoha obdob v německých zemích pak nově archeologicky odkrývané osady Marsleben a Lütgen Orden u Quedlinburku na sev. úpatí Harzu, Niendorf severozáp. od Magdeburku nebo dvojici lokalit u Halle/Queis (pro Moravu srov. *Navrátil 1983*, 221–222, 228; *Bálek – Unger 1996a*; *1996b*; souhrnně *Měřínský 1982*, 130, 135, obr. 6, 8; pro Sasko – Anhaltsko *Mattheußer 2003*; *Jarecki 2003*, 114, Abb. 24, 25; *Petzschmann 2006*, 196–198, Abb. 1, 2, 4, Beil. 5; *Peters 2006*, 258–259, Abb. 19, 20, Beil. 3; *Hille 1997*; obecně *Grimm 1958*, 166–172, Abb. 44, 45).

Prakticky jedinou skupinou sídel 13. stol., která charakterem zástavby, dimenzemi a typikou svého opevnění i celkovým utvářením a velikostí tvoří analogii k vícovskému Městisku, tak zůstávají menší městské lokace, hradní městečka či fortifikovaná sídliště profesionálně vyhraněných skupin obyvatel. Geograficky i typově nejbliže mu stojí téměř obdobný, jen o něco menší areál snad hornického městečka Frankštátu (nyní Nového Malína) u Šumperka na severní Moravě, jehož shodně utvářené opevnění s nasypáním valem a vnějším příkopem, uzavírající oválnou plochu ca 150 x 110 m, se nově podařilo zařadit do intencí 2. pol. nebo závěru 13. věku. Přibližně ve středu opevnění stál nejpozději již na počátku 15. stol. farní kostel (nyní s patrociniem Narození P. Marie), nedostatečně doložena naproti tomu zůstává někdy uvažovaná motte, která coby sídlo zdejšího fojta měla být přiložena



Obr. 12. Pusté středověké město Landsberg u Wolfhagen v Hesensku (*Most 1967*, mapa v příloze).  
 Abb. 12. Stadtwüstung Landsberg bei Wolfhagen in Hessen (*Most 1967*, Karte in der Beilage).

k vnitřní straně sev. valového oblouku. Osada dle všeho vznikla na markraběcí půdě, jen 5 km k SZ vzdálený Šumperk byl však vždy daleko významnějším urbánním centrem zdejšího regionu (*Kuča 2000*, 519–522; *Plaček 2001*, 447–448; 2003, 3–7; *Dehnerová 2005*; *Dehnerová – Goš 2006*). Nápadné paralely lze shledat také v případě oválného ohrazení rozměrů přibližně 180 x 125 m, opět s náspem a vnějším příkopem, obklopujícího monumentální pozdně románský kostel Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu. Celý tento areál je přitom hypoteticky pokládán za centrální bod původního Bruntálu jako nejstarší známé institucionální městské lokace českých zemí z doby krátce před r. 1213, iniciované bezesporu zeměpánem a teprve koncem 13. stol. přeložené na nynější místo. Úkolem dalšího výzkumu zůstává ovšem prokázat (nebo vyloučit) odpovídající osídlení uvnitř opevněné plochy (srov. alespoň *Prix 1991*, 110–112, 119–120, 126–131; 1999, 4–10; *Kuča 1996*, 346–354; *Wihoda 1999*, 22–25; 2007, 221, 231–236; *Kohoutek 2004*).

Některé stejné prvky (převážně valové opevnění, obvyklá zástavba městského typu se zahloubenými suterény nadzemních staveb, nevelký rozsah) vykazují i jiné, známější zaniklé moravské a české lokality urbánního charakteru z doby posledních Přemyslovců: Radkov na Moravskotřebovsku, městečko na ostrohu Sekanka nad soutokem Vltavy a Sázavy či poloha Starý zámek u Kolové na západě Čech. V případě Radkova a Kolové se ale tyto osady současně nacházely přímo v předpolí hradních sídel (Radkov: *Mackerle 1957*; *Küntzel – Unger 2004*; *Kuča 2004*, 269–270; Sekanka: *Richter 1982*; Kolová: *Velínský 1992*). Nelze



Obr. 13. Zaniklé opevněné středověké sídliště v trati Schwedengraben u Marienbergu v saském Krušnohoří (Geupel 1984, 32, Abb. 2).

Abb. 13. Wüste Befestigungsanlage der mittelalterlichen Siedlung in der Flur Schwedengraben bei Marienberg im sächsischen Erzgebirge (Geupel 1984, 32, Abb. 2).

pochopitelně vyloučit ani objevy nebo ověření dalších obdobných lokalit v českých zemích, do úvahy připadá kupř. poloha Lipina u severomoravského Místku, s areálem o rozloze 210 x 130 m ohrazeným valem a náspem (srov. Kouřil 1992; Kuča 1996, 833).

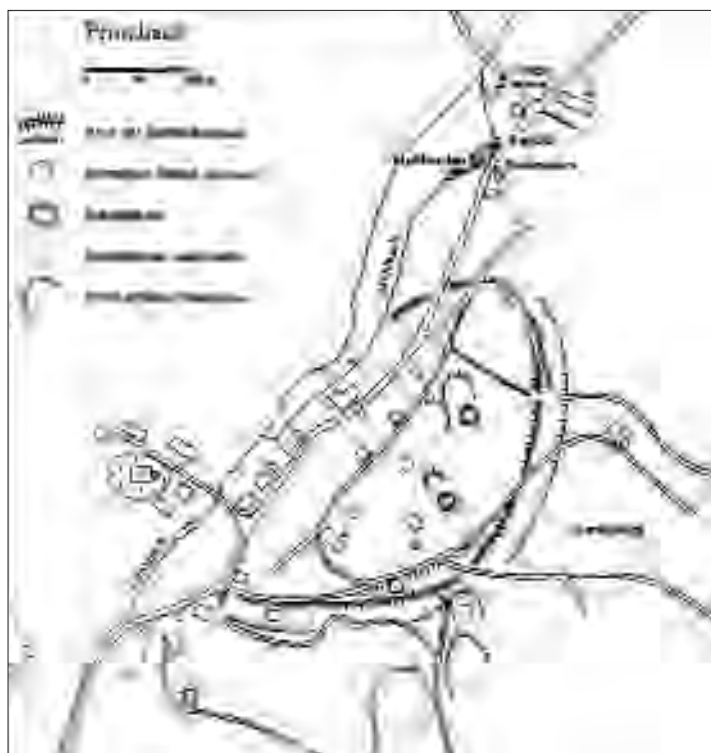
Modelové, typově i v jednotlivých detailech velmi blízké analogie lze dále nalézt především v německých zemích. Důležitým regionem je v tomto ohledu Pověseří na rozhraní Hesenska, Dolního Saska a Vestfálska. S vícovským Městiskem je možné částečně srovnávat kupříkladu pusté město Landsberg u Wolfhagen, osazené v 1. třetině 13. stol., se zemní valovou fortifikací na oválném půdorysu 470 x 265 m, v téměř celém svém obvodu zdvojenou (obr. 12). Ve vnitřním areálu o rozloze ca 8 ha jsou identifikovatelné jednotlivé parcely s domy vybavenými suterény s kamennými plentami, seskupené do bloků kolem ulic a centrálního náměstí, v jehož blízkosti nechyběl ani farní kostel (srov. např. Most 1967; Stephan 1997, 342–345, Abb. 9, 10; 2004, 61–68, Abb. 3–9). Rozlohou pak Městisku u Vícova zcela odpovídá oppidum Stoppelberg u Höxteru, založené někdy v letech 1220–1230 a zaniklé v 1. pol. 14. věku, opevněné opět protáhlym oválem příkopu s náspem (400 x 150 m), uzavírajícím plochu 3,5 ha (i s opevněním 5,15 ha). Ta byla rozměřena na zhruba 35 parcel okolo podélného tržiště a dvojice navazujících ulic, v záp. ohybu zpevnila fortifikaci městečka současně s lokací nebo o něco málo později vybudovaná dvojice objektů typu motte. Na opačné straně dispozice se při hraně okružního příkopu nacházel drobný kostelík (Stephan 1997, 346–347, Abb. 11; 2003; 2004, 68–73, Abb. 10–13). Další zaniklé město v Pověseří, Nienover, zaujalo na přelomu 12. a 13. věku předpolí staršího hradu. Mohutná obranná linie typicky sestavená z dvojice příkopů a vnitřního vrstveného valu vymezila rozlehlý pětiúhelný areál (12 ha), ve kterém archeologický výzkum dokumentoval opět četnou, do pravidelných bloků rozvrženou profánní zástavbu, v zahloubených i nadzemních částech využívající na hlinité pojivo kladených zdí. Zdejší městská obec, vybavená i farním kostelem, přitom nepřečkala okolo r. 1270 probíhající válečné akce (srov. Stephan 1997, 345–346, Abb. 10; 2001; 2002, 246–259; Küntzel 2005; 2008, 39–41, Abb. 3, 4). Všechna tři právě vzpomenuťá sídliště navíc zmiňují dochované písemné prameny, i díky jim můžeme jako jejich zakladatele určit hraběcí rody Waldeck a Everstein (Landsberg), Schwalenberg (Stoppelberg) a Dassel (Nienover). Z jiných, zatím méně prozkoumaných zpustlých městských sídel tohoto regionu je se svým jednoduchým zemním opevněním typu val – vnější příkop a reliktů zahloubených prvků vnitřní zástavby zajímavé zřejmě hradní městečko z 1. pol. 13. stol., na zhruba čtvercovém půdorysu 3–4 ha rozložené na úpatí svahu pod hradem Schartenberg u Zierenbergu nedaleko Kasselu. I v tomto případě se patrně jednalo o dílo hrabat z Dasselu (Stephan 1997, 345–346, Abb. 10).

Obdobné či blízké lokality se vyskytují pochopitelně i na jiných německých teritoriích středověké Římské říše. Náleží k nim kupř. sídliště 13. – poč. 14. stol. Rockesberg-Altstadt ve Württembersku, s nedokončenou, na sucho kladenou kamennou hradební zdí a příkopem, zaujímající pětiúhelnou plochu 240 x 135 m o výměře jen okolo 3 ha, na které lze sledovat 20–30 typických konkávních depresí po sklepech (např. *Goessler 1950; Velímský 1992*, 132–134, 137, Abb. 14: 1, 17: 8; *Stephan 1997*, 351–353, s lit.).

Stejně jako u Frankštátu, Bruntálu nebo městečka na ostrožně Sekanka u Davle je také v německých oblastech evidentní vazba některých analogických sídelních forem na dobové horní revíry, především drahých a barevných kovů. Shody s Městiskem u Vícova vykazuje zejména zaniklý sídelní areál v trati Schwedengraben na levém břehu říčky Černé (Schwarze Pockau) mezi Ceblicemi (Zöblitz) a Marienbergem v saské části Krušných hor (*obr. 13*). Identická je poloha ve svažitém říčním zákrutu, opevnění sestávající z vrstveného valu a vnějšího příkopu, obloukovitě vedených proti dále se zvyšujícím svahům údolí, i lehčí ohrazení na bocích a snížené návodní straně. Vlastní fortifikace ovšem není příliš výrazná: příkop je dnes při šířce 4–5 m jen 1–1,5 m hluboký, obdobné dimenze má i vnitřní val. Opět ale nechybějí terénní stopy po zahloubených částech domů, dva ze suterénů i se vstupními šíjemi a na sucho kladenými kamennými plentami na obvodu odkryl archeologický výzkum. Celý oválný útvar (280 x 220 m) o rozloze necelých 4 ha byl dle četných nálezů osídlen ve 13. stol., jeho zánik kolem r. 1300 může souviset s přeměnou sousední lánové vsi Zöblitz v městskou osadu někdy krátce před r. 1323. Právě toto nové tržové středisko bývá sice běžně ztotožňováno s městečkem (*opidum*) *Lutersteyn*, na panství připomínaným r. 1361, spolu s Hans-Georgem Stephanem lze ale uvažovat také o eventualitě (jakkoliv méně pravděpodobné), že takto byla označena zřejmě již opuštěná lokace v trati Schwedengraben. V takovém případě by pak právě ona nesla jméno shodné s centrem celého dominia, hradem Lauterstein, situovaným na ostrožně jen 0,8 km dále po toku Černé. Další menší hrad, Neidberg, tentokrát spíše strážní bod a sídlo celnice na zdejší živé komunikaci do blízkých Čech, ležel dokonce (stejně jako v případě vícovského Městiska hrad Vícov) přímo na protější straně říčního údolí. Nejspíše oba hrady i dnes zaniklé městečko přitom založili v průběhu 13. věku páni z Erdmannsdorfu, původem plisenští říšští ministeriálové. Existence dle všeho urbánního útvaru v trati Schwedengraben u Zöblitz bývá sice většinou spojována s říčním přechodem tradiční „České“ cesty v daném prostoru, pominout však nelze ani výskyty stříbrných rud v bezprostředním okolí (k lokalitě a sídelně-historickým souvislostem srov. *Geupel 1984; 1992; 2003*, 303–309, 328–330; *2004*, 314–320; *Velímský 1992*, 133, 135, 137, Abb. 15: 2, 17: 6; *Stephan 1997*, 341).

Také některá další zaniklá města a městečka mohla mít úzký topografický i funkční vztah k jednotlivým báňským okrskům. Za sídlo středověkých prospektorů či horníků bývá někdy považováno sídliště v poloze Heidenlöcher u Deidesheimu ve středním Porýní, kde vrchol kopce opevnil vejčitý okruh 3 m široké hradby s vnějším příkopem a dvěma branami. Samotná hradba měla přitom archaickou podobu: její zemní těleso založené na dřevěném roštu zpevňovala soustava vodorovných trámů, kamenné zdi na obou stranách postrádaly maltové pojivo. Vnitřek velmi malého okrsku (145 x 110 m; 1,5 ha) vykazuje stopy přibližně 60–80 vcelku plánovitě rozvržených objektů, jak nadzemních, tak až 2 m zahloubených, s vyzděnými stěnami, ohništi a vstupními šíjemi. Blížší interpretaci sídliště však znesnadňuje absence písemných pramenů i nedostatek v dostupné literatuře publikovaných nálezů. Charakter opevnění navozuje i možnost datace již do 9.–10. stol. (*Uslar 1964*, 141–142, Abb. 55, Taf. 16: 1; *Velímský 1992*, 133–134, 137, Abb. 14: 2, 17: 5; *Nováček 1994*, 160; *Stephan 1997*, 351; *Friedrich 2002*, 357, Abb. 8).

Souvislost s exploatací drahých a barevných kovů v Harzu se nabízí v případě lokality Kohlberg u Güntersberge, tentokrát položené na konci široké ostrožny, jejíž areál (210 x 180 m; 3,1 ha) byl rámcově



Obr. 14. Zaniklé horní město Prinzbach v jižním Schwarzwaldu (Stephan 1997, 350, Abb. 12).

Abb. 14. Wüste Bergstadt Prinzbach im südlichen Schwarzwald (Stephan 1997, 350, Abb. 12).

v 1. pol. 13. stol. zastavěn opět částečně podsklepenými domy (r. 1250 se snad objekt připomínal již jako *antiqua urbs*). Pozornost vzbuzuje dochovaná obranná linie na šíji, kde násep s vnějším příkopem je obdobně jako ve vých. úseku opevnění u Vícova ve svém středu obloukovitě prohnut dovnitř (Grimm 1958, 167, 170, 269, Nr. 426, Abb. 44: h; Velímský 1992, 133, 136–137, Abb. 16: 3, 17: 7; Stephan 1997, 341; Küntzel 2008, 43, Abb. 7). Těžba polymetalických rud a zlata hrála dle některých indicií důležitou roli také při vzniku města Blankenrode ve východním Vestfálsku, krátce před r. 1248 společně založeného paderbornským biskupem a opatem kláštera v Corvey a zaniklého koncem 14. věku. Město přitom vynikalo jak velikostí (plocha 525 x 350 m; 18 ha), tak rozvinutou vnitřní zástavbou s kostelem a městskou pevností typu motte ve východním nároží ohrazeného areálu nepravidelně oválného půdorysu. Opevnění tvořil znovu převážně sypaný val s vnějším příkopem, místy doprovázený ještě dalším předsunutým násepem. Obdobná pevnostní linie pak dokonce procházela napříč vlastním městským okrskem a dělila jej na dva stejně velké díly – buď tak ohraničovala části náležející vždy jedné z obou zakladatelských vrchností, nebo se jednalo o novou část fortifikace po redukci rozsahu města někdy na konci 13. stol. (srov. např. Nováček 1994, 160–161, obr. 1: 1; Stephan 1997, 338–340, Abb. 6).

Velmi blízko k Městisku u Vícova mají ovšem také některá zaniklá hornická sídliště, situovaná přímo v rámci důlních areálů a jen někdy nabývající charakteru institucionálních, „právních“ městských obcí (obecně např. Schwabenicky 1993; Nováček 1994; Stephan 1997, 335–340). Nápadnou podobností vyniká osada Prinzbach v jižním Schwarzwaldu, jako město doložená r. 1262, jejíž pravidelný oválný areál (400 x 220 m; ca 10 ha) rovněž svojí delší spodní stranou přiléhá k údolní vodoteči (obr. 14). Opevnění, tentokrát v podobě kamenné hradby s vnějším příkopem, vymezovalo sídliště proti zvyšujícím se svahům údolí. Uvnitř hradeb se vedle běžné zástavby příznačně ocitly též již dříve vzniklé šachty s obvaly a ústí dědičné štoly, která odvodňovala celé žilné pásmo stříbrných rud, pokračující dále k jihu za hranice městského obvodu. Kostel se hřbitovem byl položen na protější straně potoka, níže se nacházel patrně již ve stře-



dověku mlýn (*Schwabenicky 1993*, 97–98, Abb. 92, 93; *Nováček 1994*, 159, 161, 165, obr. 1: 4; *Stephan 1997*, 336, 338, 350, Abb. 12).

Jiný analogický případ představuje báňský komplex Fürstenberg/Hohenforst v záp. části saského Krušnohoří, kde v méně svažitě partii důlního pole obvodový příkop s vnějším náspem vydělil zhruba čtvercovou plochu 87 x 75 m o výměře pouze 0,6 ha. Také zde ohrazení pojalo do svého obvodu část obvalového tahu, v severových. nároží areálu obklopoval navíc další příkop kvadratický díl, dle výzkumných prací snad opevněný dvorec s nadzemní i zahloubenou zástavbou. Suterény jiných obytných objektů byly zjištěny i vně fortifikovaného útvaru, na ostrožně nad sídlištěm současně vznikl menší hrádek (motte). Archeologicky je hornické sídliště Fürstenberg/Hohenforst datováno do průběhu 13. a 14. stol., písemné prameny z let 1316–1317 je zmiňují coby důlní lokalitu, ale i jako město míšeňských markrabat s lenním dvorem, horním soudem, masnými, chlebnými a ševcovskými lavicemi, lázněmi a *Schrotantem* (*Schwabenicky 1991*, 8–13; *Stephan 1997*, 336–337, Abb. 5). Pro určité hornické aglomerace znamenalo právě jejich ohrazení důležitý krok na cestě k právnímu městu, obecně známým je případ Kutné Hory, kolem které za vpádu Albrechta Rakouského r. 1304 horníci na obranu údajně za jediný den a noc vyhloubili příkop a val (*FRB IV*, 463, Lib. I; V, 184, Cap. LXXXVIII; srov. *Majer 1958*, 145–147).

U některých dalších obdobných komplexů však o jejich městském charakteru přes koncentraci více příznačných atributů nelze rozhodnout s naprostou určitostí. Jde zejména o známou podkrušnohorskou lokalitu Treppehauer u Mittweidy, na které příkop s vnějším prostě vrstveným valem (někde doplněný i nižším valem vnitřním) vymezil 12 ha rozlehlou plochu se soustavou hned několika paralelních, intenzivně na stříbro těžných rudních akumulací. Důlní díla tu opět provázela početná, do dvou souběžných řad uspořádaná zástavba, užívající jak zahloubených suterénů (ca 22 objektů), tak nadzemních nepodsklepených dispozic. Bohaté nálezy hmotné kultury svědčí o kontinuálním osídlení rozsáhlého areálu od 2. čtvrtiny 13. do poloviny 14. věku, jeho spolehlivější identifikaci coby městského organismu nejspíše opět pod přímou správou míšeňských markrabat ale brání naprostá absence odpovídajících písemných relací (srov. např. *Schwabenicky 1988*, 240–245, Abb. 1–3; *1991*, 16–52; *1993*, 95–96, Abb. 90, 91; *Nováček 1994*, 160, 163, obr. 2; *Stephan 1997*, 335–338, Abb. 5b). Jindy pak liniové útvary různého typu ohrazovaly zcela zřejmě obvyklá hornická sídliště bez městského statutu, ve 13. stol. situovaná přímo v prostorech důlních cechů (srov. *Nováček 1994*, 165). Z českých zemí je možné uvést severových. partii báňského komplexu na jihlavských Starých Horách (hrotitý příkop o šířce ca 4–6 m a hloubce 2,5–3,5 m: *Hejhal – Hrubý 2006*, 235, 242, 245–247, obr. 105, 118, 122, 124; *Hrubý – Hejhal – Malý 2007*, 25, 29, 53, Abb. 7, 10).

Výše podaná komparace s obdobnými objekty známými z prostoru střední i západní Evropy tak jednoznačně zařazuje Městisko u Vícova do kontextu menších sídlišť urbánního charakteru. Z celé řady vnějších atributů, typických pro tyto lokality, vyniká vedle charakteristické vnitřní zástavby „městského“ rázu s četnými suterény především poměrně mohutné opevnění. Právě sestava patrně volně vrstveného valu s vnějším hrotitým příkopem, provázeným buď dalším drobnějším předsunutým náspem, nebo lehčím přehrazením, byla dle všeho příznačná pro prvotní fortifikace většiny institucionálních městských či trhových obcí 13. věku v celém širším středoevropském prostoru. Geograficky i typově se přitom vícovskému Městisku nejvíce blíží prvotní opevnění zeměpanského městečka Kostelce na Hané, situovaného jen 9 km na SV. Archeologický výzkum tu r. 1999 odkryl hrotitý příkop, na úrovni podloží o šířce 6,5 m a hloubce 3 m, jehož vnitřní stěnu těsně nade dnem navíc členil 0,2 m široký plochý ústupek. Z materiálu získaného hloubením příkopu pak byl dle příznačného zvrstvení zásypu příkopu navršen vnitřní obvodový val. Tato bariéra, díky superpozici s dalšími zahloubenými objekty vcelku spolehlivě datovatelná do 13. stol., zcela zřejmě od severu ohrazovala proti zvyšující se náhorní rovině areál původní trhové osady, jinak (již jako městečko) připomínané poprvé až r. 1347 (srov. *Šmíd 2000*, 169, obr. 3; *2004*, 65–66, 72, 89–90, č. 11, foto č. 6; k samotnému Kostelci *Janoušek 1933a*, 97–109; *Kuča 1998*, 79–82).

Z dalších vzácných příkladů archeologicky zkoumaných, obdobně řešených primárních fází městských opevnění v českých zemích lze uvést dvojici zeměpanských měst. Poličku v prvním půlstoletí existence patrně chránil pouze zemní násep s vrcholovou palisádou a vnějším příkopem, až v průběhu 1. pol. 14. stol. vystřídaný kamennou hradbou, nejstarší jádro Mostu vydělil v 2. čtvrtině 13. věku od jihu příkop 8 m široký a 2,5 m hluboký, snad s vnitřním valem (*Frolík – Sigl 1992*, 70, 72–75, obr. 2, 4–6; *Klápště 2002*, 8, 184, 187, 218, 245, obr. 1, 2, tab. 12, 39, přílohová mapa). Obdobným vývojem prošlo v rámci 13. věku zřejmě i šijové ohrazení klášterního městečka na ostrožně Sekanka u Davle (*Richter 1982*, 13–17, 207–209, 216, obr. 152, tab. 7: 2, 8, 9, přílohy 1–5). Další poměrně četné doklady o jednoduchých formách zemních fortifikací českých a moravských městských obcí pozdního přemyslovského období poskytují písemné prameny (např. 1279 Horažďovice, snad k 1289 Pelhřimov, 1290 Kojetín, 1305–1315 Nový Bydžov, ještě 1323 Uherské Hradiště: *RBM II*, 653–654, 1228, č. 1518, 2801; *Novák 1903*, 175–177, č. 231, 232; *Kapras ed. 1907*, 8, 11–12, 18–19, 34, č. 19, 27, 44, 104; *Kuča 1995*, 39–43; 2000, 472–473; *CDM VI*, 181, č. 243; obecněji též *CDB V.1*, 155, č. 84).<sup>7</sup>

Výrazná pevnostní linie Městiska u Vícova může však představovat zároveň i důležitou indicii vybavení celé lokace výlučným městským právem a městskou jurisdikcí, platnými právy v taktu vymezeném obvodu (k teritorializaci městského práva obecně např. *Kejř 1988*, 231; 1998, 163–164). Oprávnění vybudovat opevnění obdobného rozsahu náleželo ostatně, stejně jako vybavení trhovými právy, k přímým regálům, vázaným na výslovný souhlas panovníka. Z časově blízkých příkladů vzpomeňme alespoň privilegia pro Smilův Brod z r. 1278, pro více osad hradištských premonstrátů r. 1284 nebo biskupský Kojetín r. 1290 (*CDB VI.1*, 62–63, č. 20; *CDM IV*, 291–292, č. 222; *RBM II*, 653–654, č. 1518; souhrnně např. *Petrlik 1957*, 53–56; *Haas 1958*, 178–180, 182; *Kejř 1998*, 160–162).

Při úvahách o původním charakteru osídlení lokality je konečně třeba přihlídnout i k jeho samotnému, výmluvnému pomístnímu lidovému pojmenování Městisko, typickou koncovkou označujícím místo, kde stávalo zaniklé sídliště městského rázu. Jde totiž o mikrotoponymum velmi staré, poprvé doložené již v pernštejnském urbáři plumlovského panství z r. 1590, kdy louky *pod Městiskem* nebo *u Městiska* drželi pod platem tři vícovští usedlíci (Moravský zemský archiv v Brně, fond F 264 – panství Plumlov, č. 835, fol. 335r., 336r., 339v.; srov. např. *Janoušek 1932*; 1933b, zvl. 64; o samotném urbáři též *Řezníček 2002*, 234–235, č. 456, a *Vařeka 2003*, 2–5). Dosud mezi Vícovskými živé pomístní jméno tak může vycházet z pozdně středověké lokální tradice, zachovávající povědomí o městské osadě, kdysi existující v jihozáp. zázemí vsi.<sup>8</sup>

<sup>7</sup> Nálezová situace v prostoru jižní pevnostní linie městečka na Sekance umožňuje sice uvažovat v intencích vedoucího výzkumu Miroslava Richtera také o současném vzniku vnitřního náspu a kamenné hradební zdi, jako logičtější se však jeví následnost obou prvků, přičemž vlastní hradba nebyla posléze dokončena. Vrstvené valy však nemusely být jediným typem zemního opevnění městských lokalit 13. století. Další alternativu představovaly dřevohliněné hradby různých konstrukcí, zachycené kupř. v Jevíčku, kolem trhové osady ve Starém Městě u Uherského Hradiště, na sev. opyši Sekanky či zřejmě také v Litovli (*Mackerle 1958*, 27–29; *Galuška 1998*, 346–347, obr. 3: C; *Richter 1982*, 15–16, 209, příloha č. 6; *Šlězár v tisku*; *CDM VI*, 251–252, č. 324).

<sup>8</sup> Konkrétně dle urbáře z r. 1590 vícovští půllánici Kuba Poušků a Jan Špluchna a po nich i jejich následovníci Jíra Slabejch a Kalastra platili vždy z louky pod Městiskem každoročně o sv. Václavu 5 a 14 grošů, čtvrtlánik Martin Červinků odváděl z louky u Městiska každoročně o sv. Václavu 8 grošů.

Původní pomístní jméno Městisko prošlo ovšem od 16. století určitým jazykovým vývojem: trat *Měžnisko* je dále připomínána za tratí Příhon v německy psaném hraničním protokolu Josefinského katastru obce Vícova

## 5. Opevněná hornická osada, vícovské hradní městečko, či nezdařená městská lokace na lešanském panství?

Snesené příklady předestřely v podstatě tři stěžejní modelové sídelně-historické situace, za kterých vznikaly vícovskému Městisku analogické sídelní areály. Vedle nutnosti zajistit základní funkce lokálního střediska trhu a řemeslné výroby pro určité majetkově-správní teritorium hrál často při genezi a vývoji těchto osad důležitou roli těsný prostorový a funkční vztah k rezidencím pozemkových vrchností a jejich hospodářským provozům. V některých případech pak k zásadním faktorům vzniku obdobných městských lokalit náležely bezprostřední nebo zprostředkované relace k exploataci nerostného bohatství, zejména drahých a barevných kovů. Výjimkou pochopitelně nebylo současné působení a prolínání více těchto činitelů. V případě zaniklého městského sídliště u Vícova nabízí místní geografický a historický rámec celou základní škálu možných interpretací vzniku, je proto třeba alespoň předběžně zvážit jednotlivé varianty.

### 5.1. Možné relace k železnorudnému hornictví

Rudní akumulace nebyly na rozdíl od období 8.–11. stol. dlouho považovány za závažnější stimul pro rozvoj vrcholně středověkého osídlení Drahanské vrchoviny, a to i přes důležité náznaky některých písemných pramenů (např. *CDB II*, 363, č. 351, pro situaci na tzv. Horním panství hradištských premonstrátů snad v 70. letech 13. věku). Teprve práce posledních let upozornily mj. na možný význam ložisek železných rud v severní části regionu. Vedle výskytů v horním povodí Nectavy a na Konicku jde zejména o lokalitu v trati Na kutiskách (též Vlčí jámy) v Repešském žlebě u Stínavy. Jedná se o plošně relativně omezené čočkovité těleso velmi kvalitních železných chlorit-sideritových, v menší míře též magnetitových rud vulkanosedimentárního původu ze skupiny ložisek šternbersko-hornobenešovského pruhu moravskoslezského devonu, ze kterého se ve více časových periodách mohlo vytěžit snad až přes dva tisíce tun rudy. Rozdílný ráz dobývek dovoluje rozčlenit exploataci naleziště Na kutiskách do několika časových etap, z nichž poslední, kdy došlo k podfáraní celého ložiska dědičnou štolou, lze spolehlivě datovat k polovině 16. století. Těžba již ve vrcholně středověkém období je proto i vzhledem k charakteru některých prací (úklonné jámy s krátkou štolou) vysoce pravděpodobná, jakkoliv bezprostřední důkazy zatím chybějí (k lokalitě souhrnně např. *Melichar – Synek 1998; Goliáš 1999; Goliáš –*

---

z 19. září 1787, ve stejné formě (*Měsnisko*) pak figuruje také na porostní mapě polesí Stínava z r. 1909 (srov. Moravský zemský archiv v Brně, fond D 6 – Josefínský katastr, kniha č. 594 – Vícov, fol. 5v.; fond F 31 – Liechtenštejnská lesní zařizovací kancelář Břeclav, č. 5 484-5 487). V obou případech tedy došlo k nahrazení tvrdší středověké nepřívzvučné souhlásky „t“ změkčujícím nosovkovým „n“, které patrně více vyhovovalo hláskoslovnému vývoji a rázu místního hanáckého dialektu. Z takto modifikovaného pojmenování následně vychází již jen těžko pochopitelné označení nad lokalitou procházející lesní cesty jako *Měsnískova* (popř. *Měsnísková*) *cesta*, vlastní pomístní jméno přechylující v adjektivum zdánlivě odvozené z osobního příjmení (za údaj o tomto mikrotoponymu děkuji ing. Jaroslavu Ponikelskému a ing. Janu Pořízkovi z lesní správy Žárovice). Ve vlastním Vícově se nyní ovšem užívá také variantní podoba pomístního názvu se zpětně prisunutým středovým „t“: *Městnisko*. Lokačně je pak toto jméno v současnosti (stejně jako na mapě z r. 1909) s mírným místním posunem vztahováno spíše ke svahu v bezprostředním severním předpolí samotného opevněného areálu.

Děk tu náleží panu Františku Hlouškovi, hajnému z Vícova, který jako první autora upozornil na vlastní pomístní jméno Městnisko a jeho aktuální lokalizaci, stejně jako vícovskému lesníkovi panu Bohuslavu Trněčkovi za další cenné konzultace k mikrotoponymii zdejších lesů.

*Prudká 1999; Prudká 1999*).<sup>9</sup> Obdobných menších, již ve středověku využívaných zdrojů přitom může budoucí prospekce v širším zázemí vícovského Městiska odkrýt více. Příkladem mohou být výsledky průzkumu J. Hebra z r. 2003, kterým byly zaznamenány stopy kutacích prací, struskové haldy a jiné stopy po těžbě a zpracování železných rud v tratích U Ždůňku a Biskupka jižně a záp. od vlastního hradu Vícov (Baarová – Moš – Šlězár 2003, 19). Zřejmě s hornictvím souviselo dále např. pomístní jméno Kutěřov (*Kutzerzawa*), již r. 1391 užitě pro les zhruba 2 km jižně, urbář plumlovského panství uvádí r. 1590 louku *V hamřísku* u sousední Stínavy. Také polní trati mezi Stínavou a Vícovem nesou dodnes pomístní jméno *Kotine – Kutiny* (*CDM XII*, 42, č. 52; *ZDO VI*, č. 380; Moravský zemský archiv v Brně, fond F 264 – panství Plumlov, č. 835, fol. 349r.; *Janoušek 1933a*, 157; *Hanzlíková 1983*, 15, 26; *Nováková 1983*, 15, 26; srov. také *Šlězár 2002*, 71–72).

Nepřekvapuje proto, že ochrana těžebního areálu železných rud v Repešském žlebu i dalších možných výskytů je někdy považována za jeden z důležitých faktorů vzniku okolních vrcholně středověkých fortifikací: zejména 3,5 km na JV položeného opevnění v trati Smilovo hradisko, určité relace v tomto směru jsou předpokládány rovněž u samotného hradu Vícov (např. *Šlězár 2002*, 18–20, 69–75, 77; *Šlězár – Moš 2006*, 425, 427; základní souhrnné informace o obou opevněních přináší *Plaček 2001*, 574–575, 688–690). Ještě blíže kutišti, jen 2,8 km východně, navíc v komunikačně velmi výhodné poloze, je ale situováno také samotné vícovské Městisko. Nabízí se tedy interpretovat tuto lokalitu v obdobných intencích jako opevněnou osadu specializované hornické komunity, zaměřené na dobývání železných rud v přilehlém lesním masivu, i vzhledem k některým sneseným analogiím a poměrně četným výskytům železářských strusek v prostoru samotného sídliště. Pro takto striktně formulované tvrzení však zatím jakékoliv přímé podklady chybějí: ač je třeba s těžbou ve 13. a 14. stol. na ložisku Na kutiskách vážně počítat, prokázat ji může teprve budoucí výzkum, stejně jako u jiných okolních výskytů. Vlastní Smilovo hradisko sice silně připomíná některé fortifikace kupř. v zlatonosných revírech Jeseníků (Freudentejn: *Kouřil – Prix – Wihoda 2000*, 86–99) a jeho hmotná kultura má některé shodné rysy s nálezovým spektrem hornických sídlišť 13. věku, důkazy o bezprostřední souvislosti Smilova hradiska se starým dolováním železných rud ovšem zatím rovněž postrádáme. Na druhou stranu však pokračující průzkum analogických fortifikací na Strašicku v Podbrdí jejich úzkou funkční spojitost s železnorudným hornictvím spíše potvrzuje, obdobnou skupinu tvrzí či opevněných sídel spjatých s produkcí železa lze ve 14. a 15. stol. zastihnout i na Žďársku (*Anderle – Švábek 1989*, 111–112, 114; *Nováček 2007*, 165, 170; *Kreps 1970*, 8–10, 14–26; *Maur 1986*, 42–43, 48, pozn. 6).

Většina obdobných opevněných hornických sídlišť v celém středoevropském prostoru však byla vázána na dobývání nikoliv obecných, ale drahých kovů, u nichž bylo ohrazení

<sup>9</sup> Z obvalu pinky č. 5 Na kutiskách pocházející skalní klín nese složitou kovářskou značku, identickou se značkou na hornickém špičáku, nalezeném na 3 km jihových. položeném hradě Vícov. Podle *P. Šlězara a P. Moše (2006)* by tak termín zániku vícovského hradu (1389) měl být datem *ante quem* pro vznik obou nástrojů, a tedy i pro přesnější zařazení jedné etapy těžby železných rud v Repešském žlebě. Nepřihlédli však k možnosti sekundárních aktivit na hradě právě v 16. a 17. stol., doložených i dalšími archeologickými nálezy (srov. *Žákovský 2006*, 23, 50, 96–99, 123–124, 149), při nichž mohl být špičák užíván kupř. při lámání lehce dostupného stavebního kamene z destruovaných zdí hradu (k tomuto aspektu např. *Podroužek 2006*). Svým charakterem má na obou nástrojích užitá značka skutečně blízko k měšťanským merkám 15. a 16. věku, i když časnější dataci lze rovněž připustit – připomíná erbovní znamení pánů z Kravař, držitelů sousedního panství Plumlov v letech 1325–1466.

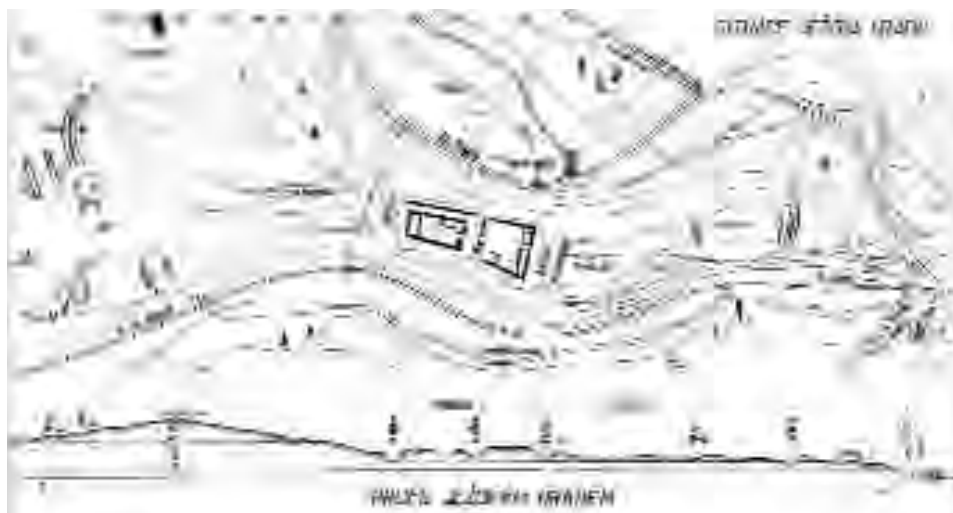
sídelních, zpracovatelských nebo dokonce těžebních areálů pochopitelné. I z těchto příčin je třeba možnou souvislost mezi založením hrazené městské osady na vícovském Městisku a soudobou exploatací železných rud v jeho bližším okolí považovat za hypotézu, jejíž potvrzení nebo vyvrácení může přinést pouze další sídelně-historický výzkum, zaměřený mj. i na průběh starých komunikací. V každém případě by však případné budoucí zjištění o důležité roli železářství v životě osady nebylo překvapením. Zvláště když už první analýzy zdejších železářských strusek připouštějí alespoň zčásti jejich původ z přímé výroby železa v hutnických pecích (*Stránský – Ptáčková 2007*; srov. i 3. kap. této práce).

## 5.2. Městisko a hrad Vícov

Bližší funkční zařazení lokace v poloze Městisko nebude možné vyřešit bez vyjasnění vztahu k fortifikačnímu a sídelnímu komplexu hradu Vícova, položenému na protáhlé ostrožně jen 150–200 m jižně na protější straně údolí Okluky (*obr. 2, 15*). Vlastní hrad byl velkou dvoudílnou, v podstatě regulární zděnou dispozicí o délce přes 110 a šířce 33–50 m, v přední polovině ostrožny umístěnou mezi trojicí šíjových příkopů. Měl obrácený komunikační rozvrh, s přístupem vedeným od opyše do lichoběžníkovitého předhradí s branskou věží a další věžicí v severových. nároží. Hlavní palác v bezvěžovém podélném jádru se vypínal teprve nad třetím šíjovým příkopem v samotném čele pevnosti. Součástí hradního komplexu bylo ale i rozlehlé, více než 200 m dlouhé předhradí v plochém středním a koncovém dílu ostrožny. To přepažoval přibližně uprostřed mělký příkop a val nejasného stáří, alespoň od jihu je částečně ohrazovala i kamenná zeď. Samotný opyš ostrožny byl oddělen ještě jedním mohutným, zcela jistě ve středověku vylámaným příkopem, za kterým však chybějí jakékoliv stopy zástavby. Nevýrazný obloukovitý val s vnějším příkopem lze navíc sledovat na návrší Biskupka ca 300 m záp. od vlastního hradu. Není však jisté, zda se spíše než např. o opevnění obléhacího ležení z r. 1389 nejedná o pravěkou fortifikaci v předpolí ostrožny, vícekrát osídlené od pozdní doby bronzové. Obraz rozlehlého a složitě strukturovaného sídelního a pevnostního souboru dokresluje další stopy osídlení na koncovém hřebeni a úpatí hradního opyše i na protější ostrožně Nad Prádlly, stejně jako nedávno zničené zbytky rybníční hráze na Okluce pod hradem, pokud zde skutečně šlo o dílo vrcholného středověku (z nejdůležitějších titulů k lokalitě např. *Blekta 1936*; *Plaček 2001*, 688–690; *Žákovský 2006*).

Hrad figuruje v několika písemnostech pokročilého 14. stol., o jeho zániku r. 1389 po obležení Petrem z Kravař vypovídá dostatečně soudobá listina i bohatý soubor artefaktů z výzkumu v r. 1935. Celý hradní areál řadilo proto dosavadní bádání na základě písemných zpráv, redukované jednopálacové dispozice i archeologických nálezů ke stavebním podnikům 2. čtvrtiny 14. věku. Jen příkop na opyši byl někdy považován za možný pozůstatek prvotní, nakonec nerealizované varianty, počítající původně s umístěním hradu v klasické poloze na konci ostrožny (*Plaček 2001*, 689).

Povrchový průzkum Karla Lukase a jeho synů v letech 1998 a 1999 (srov. *Doležel 2000b*, 406–407) však přinesl ze sev. svahů hradního jádra i obou předhradí dostatečně typickou keramiku, zčásti velmi pravděpodobně současnou s hrncinou z protějšího Městiska (*obr. 16*). Nepříliš často lze zaznamenat ještě klasické grafitové hrnce se vzhůru vytaženým řimsovým okrajem, v jejichž výzdobě se objevuje širší šroubovice nebo vlnice (*obr. 16: 1–4*). Několik fragmentů pak svými vlastnostmi odpovídá zhruba druhé keramické skupině z Městiska, se silnější příměsí hrubšího břidlicového ostřiva, absencí tuhy a nástřepím

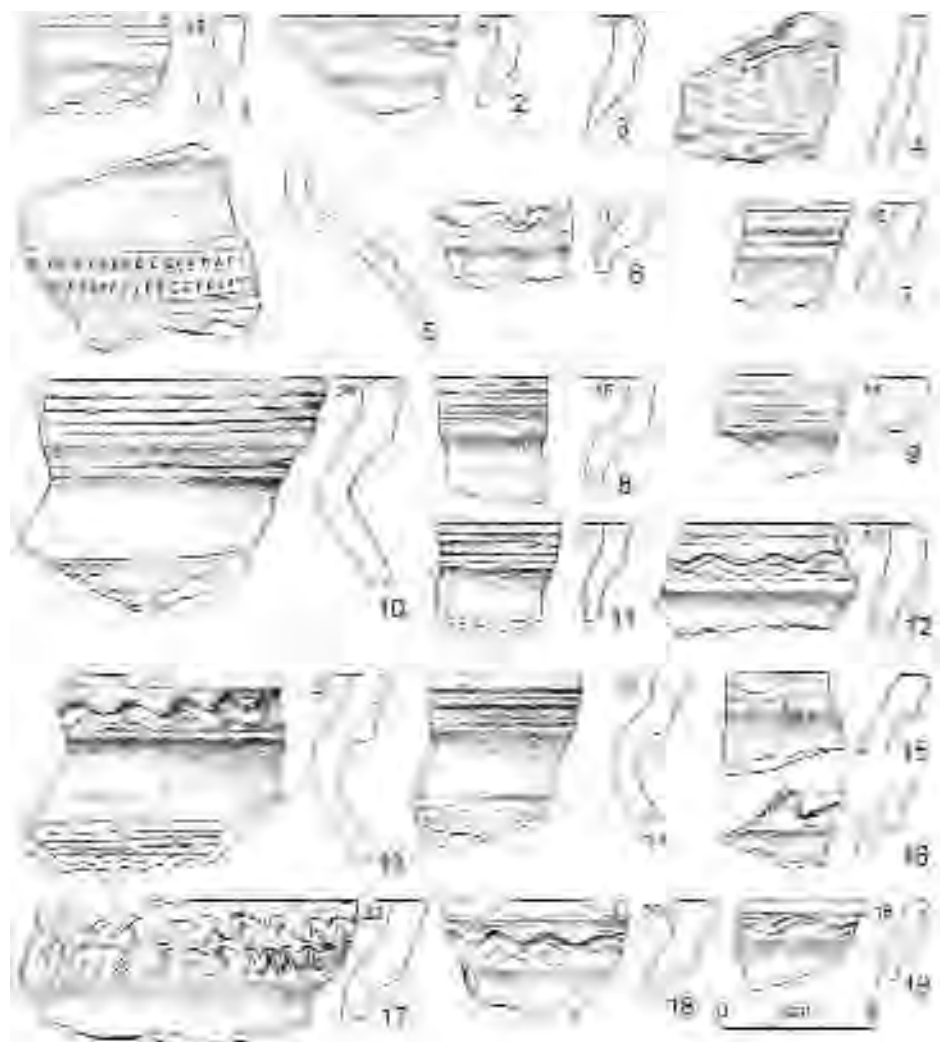


Obr. 15. Ostrožna hradu Vícova (Ježova hradu) na plánu J. Blekty (1936, 67). Dosud nejúplnější, byť v základní orientaci a tvarování ostrožny poněkud nepřesné zaměření pravěkého a středověkého sídelního komplexu. Zaniklé Městisko situováno v protějším sev. ohybu Okluky.

Abb. 15. Bergsporn von Vícov auf der Karte von J. Blekta (1936, 67). Die vollständigste, obwohl bei der Grundorientierung und der Form des Bergsporns etwas ungenaue Vermessung des urgeschichtlichen und mittelalterlichen Siedlungskomplexes. Die Wüstung von Městisko befindet sich in der gegenüberliegenden nördlichen Mäander des Okluka-Baches.

i povrchem vypálenými do popelavě šedé až šedohnědé barvy (vytažený okraj hrnce s jednoduchou vlnicí, výduť s radélkováným motivem: obr. 16: 5–7). Četnější jsou ovšem různé velké hrnce většinou opět ještě s římsovitými okraji, v jejichž utváření ale nastupují prvky vedoucí k nepravým okružím (obr. 16: 8–19). Dekor okrajů i plecí nádob různě kombinuje varianty šroubovice s převážně výrazněji rytou širší vlnicí, větší hrnce byly středně ostřeny i zrný horniny (břidlice) o velikosti až 4 mm, jinak dominuje písčité ostřívo okolo 1 mm. Keramika této skupiny vykazuje kvalitní oxidační výpal do šedohnědých odstínů, zejména u masivnějších nádob zachovávající slabší příměs grafitu v jádře střepu.

Dle výše shromážděných analogií z širšího Prostějovska je třeba nejstarší keramiku z vícovské hradní ostrožny zařadit přibližně do 2. pol., či přesněji snad poslední třetiny 13. stol., s možným přesahem do počátku následujícího věku. Předběžné zveřejnění této datace (Doležel 2000b, 407) vedlo následně některé badatele k posunu počátků samotného kamenného hradu rovněž již do 2. pol. 13. věku, s poměrně zajímavými dopady pro výklad geneze majetkově-správní struktury regionu (např. Durdík – Bolina 2001, 112, 159; Šlézar 2002, 76; Baarová – Moš – Šlézar 2003, 19; Šlézar – Moš 2006, 423, 425; Bolina – Šlézar 2006, 331). Bezprostřední přiřazení keramických nálezů 13. věku k dnes patrným pozůstatkům hradu, jakkoliv vysoce pravděpodobné, není ale bez problému a bude vyžadovat hlubší terénní revizi. Pro závěr 13. stol. lze teoreticky na místě pozdějšího hradu připustit i existenci dosud neznámého staršího osídlení, ať již opevněného, nebo bez ohrazení. Zajímavou paralelou mohou být v této souvislosti stopy tehdejší lidské přítomnosti i na široké terasovité ostrožně Nad Prádlý v jihových. sousedství hradu (trojice opaskových pře-



Obr. 16. Hrad Vícov (Ježův hrad). Keramika z povrchových sběrů K. Lukase a synů (1998 a 1999). 1, 4–18: svah pod severových. nárožím jádra fortifikace; 2, 3, 19: sev. svah pod prvním dílem hradu a navazujícím vých. předhradím. Tradiční grafitová hrnčičina (1–4), hruběji ostřené netuhové zboží (5–7), keramika třetí skupiny, zčásti ještě se slabou příměsí tuhy (8–19). Kresba S. Plchová, zpracování A. Del Maschio.

Abb. 16. Burg Vícov. Keramik von den Oberflächensammlungen K. Lukas' und seiner Söhne. 1, 4–18: Hang unter der nordöstlichen Ecke des Kerns der Befestigung; 2, 3, 19: Nordhang unter dem ersten Teil der Burg und angrenzende östlichen Vorburg. Traditionelle Graphittonware (1–4), gröber gemagerte nicht graphitierte Ware (5–7), Keramik der dritten Gruppe, teilweise noch mit schwacher Graphitmagerung (8–19).

zek, archaická ostruha s kolečkem, hřeby: Šmíd – Malečkovi 2007, 23–27, obr. 8, 11: 5–10). Na druhou stranu by však počátky samotného vícovského hradu již před koncem 13. věku logicky zapadaly do známého vývoje jednotlivých dominií na Plumlovsku za doby posledních Přemyslovců. Také místně jsou nálezy keramiky 13. a počátku 14. století zatím sku-

tečně vázány spíše na záp. polovinu hradní ostrožny s vlastním kamenným jádrem hradu, nikoliv na sídelně výhodnější a plošší vých. část.

Jestliže opravdu po určitou dobu existovaly pospolu v těsné blízkosti hrad Vícov s okolním osídlením a rozlehlá hrazená osada v trati Městisko, jaké byly jejich vzájemné relace? K celé řadě významnějších středověkých fortifikací přiléhaly již od 13. stol. bezprostředně nebo v určité distanci menší sídelní lokality, velmi často s určitými městskými výsadami, které sloužily především k pokrytí potřeb dotyčného hradního sídla a samy na něm byly bezprostředně existenčně závislé. Vedle těchto útvarů, Janem Smetanou výstižně charakterizovaných a označených jako „hradní městečka“ (*Rusó – Smetana 1994, 330–332; Küntzel 2008, 37–39, 50, Abb. 2*), pak v rámci příslušných panství existovaly také další, významnější městské útvary, plnící standardní roli regionálních ústředí výroby a směny. Proti obdobné klasifikaci Městiska jako hradního městečka hradu Vícova však stojí celá řada závažných argumentů: především lze jen těžko rozhodnout, zda hrad zde představoval skutečně starší prvek celého uskupení, za současného stavu vědomostí mohla být prvotní spíše protější městská lokace. Samotný hrad pak existoval a dále se rozvíjel nejméně další tři čtvrtě století bez toho, že se jakkoliv prakticky projevila potřeba nahradit zaniklé protější osídlení jiným odpovídajícím způsobem. Zatímco v naprosté většině případů klasická hradní městečka vznikla až v určitém časovém odstupu po výstavbě vlastního hradu a zanikla teprve spolu s ním nebo dokonce přetrvávala opuštěná hradního sídla, v případě Vícova minimální paralelní doba trvání obou složek nese svědčí pro jejich přímou závislost.

I kdyby však budoucí výzkumy prokázaly prioritu hradu, neobvyklá by byla zdatelně odsazená, autonomní poloha městečka na druhé straně údolí za Oklukou. Jedním z nejnepřítějších znaků hradních městeček totiž bývá naopak jejich co nejtěsnější zapojení do obranného a sídelního komplexu vlastní hradní rezidence, pokud možno v rámci jediného fortifikačního celku: vedle umístění na svahu či úpatí hradní výšiny je u ostrožných dispozic velmi častá poloha hradních městeček na rozšiřujících se šíjích, plošinách či sedlech v předpolí (srov. *Küntzel 2008, 38–39*). Také u Vícova by se jako ideální místo nabízela daleko snáze volná vých. polovina samotné hradní ostrožny, vyhovující jak rozměrově (ca 200 x 40–50 m), tak utvářením reliéfu s plochým temenem a krátkými sráznými svahy. Z hradních městeček či osad v takovýchto zcela obdobných situacích jmenujme alespoň Radkov na Moravskotřebovsku již z 2. pol. 13. stol. (*Kuča 2004, 269–270; Küntzel – Unger 2004*) nebo Tepenec u Jívové ze 14. věku (*Tymonová 2002, zvl. 215–217, 221, obr. 1–3; Vránová – Vrána 2005, 25–38*). Přes mohutné opevnění určitých lokalit (např. Radkov) by navíc obslužné hradní městečko jen těžko disponovalo nejméně 350 m dlouhou fortifikací, konkurující i některým z tehdejších zeměpanských měst.

Na druhou stranu lze však již ve 13. stol. v sídelní struktuře více dominií zastihnout v těsné blízkosti rezidenčních hradů nejen lokality typu podhradí s jistými urbánními rysy, ale naopak plnoprávné, dále se rozvíjející městské obce. Právě v těchto případech je v závislosti na konkrétní terénní konfiguraci poměrně časté vysazení městského areálu bezprostředně na protější straně říčního údolí, zaručující nerušený, hradním sídlem neomezovaný prostorový, ekonomický i právní rozvoj. Takto rozvržené, víceméně rovnocenné dvojice hrad (tvrz) – město (městečko) zaznamenáváme na jihočeských panstvích Vítkovů (Český Krumlov, Rožmberk), k další období náleží v Čechách např. Bor u Tachova, Březnice, Ledec nad Sázavou, Polná či Strakonice, na Moravě Černá Hora, Jevišovice nebo Želetava (*Poche a kol. 1980, 430–437; Kuča 1996, 184–187, 369–372, 472–474, 564–579; 1997,*



632–636; 1998, 365–373; 2002, 369–387; 2004, 438–445; *Plaček 2001*, 733–735). Pokud budoucí výzkumy skutečně potvrdí užší vzájemné časové, funkční a územně-správní relace vícovského hradu a sousedící lokality v trati Městisko, mohlo by se zde jednat právě o shodně seskupenou sestavu dvou základních centrálních prvků konkrétního správně-majetkového celku, z nichž ovšem jeden – městské založení – z blíže neznámých důvodů zanikl.

## 6. Lokace na Městisku v dobové majetkosprávní struktuře a historických souvislostech

Předběžná analýza svědčí spíše pro funkci hrazeného sídliště v trati Městisko u Vícova jako stabilnějšího založení městského charakteru, sloužícího širšímu spotřebnímu a tržnímu okruhu. V ekonomice osady nelze rovněž vyloučit důležitý podíl těžby a zpracování železných rud v těsném zázemí. Svrchovaně závažný problém spojitosti lokace na Městisku s konkrétní pozemkovou vrchností a příslušným majetkově-správním teritoriem je však při absenci přímých písemných pramenů řešitelný prozatím jen s pomocí retrogresivních postupů, ne vždy poskytujících jistotu.

V 2. pol. 14. stol. se po Vícově a nedalekých Lešanech psali Jan (Henzlin) a jeho synové Albert a Smil, členové rodu erbu lišky ve skoku, ze kterého známe (kromě Janovy dcery Anežky) ještě Alberta z Lešan, snad Janova bratra či bratrance. Jejich blíže neznámým předkem byl Zdislav z Lešan, r. 1343 již zemřelý (*obr. 17*). V rukou jednotlivých příslušníků rodu se nacházela skupina poměrně koncentrovaných majetků, situovaných většinou v těsném sev. okolí Vícova: vedle podílů ve vlastních Lešanech a Vícově šlo o državy ve Stínavě, Ptení a Bernově, později zaniklém v sev. sousedství Ptení, také ale o les Okluky, rozkládající se záp. od Stínavy (k lokalizaci Bernova srov. *Šrot 1982*, 11, 13; *1986*, 158, 164, 178). Určité nevelké alody náležely rodu i ve Výšovicích u Prostějova a od r. 1355 ve vedlejší Žešově, Zdislavova žena Hedvika žila již jako zbožná vdova ve 40. letech 14. věku na svém domě v Žebrácké ulici nedaleko kostela sv. Mořice v Olomouci.<sup>10</sup> Na samotném hradě Vícov měl snad ještě do r. 1384 určitá práva Smil z Vícova, bezpečně od června 1379 však byl skutečným pánem hradu Oldřich z Boskovic se svými syny (*ZDO IV*, č. 355; *CDM XI*, 146, č. 158; *XV*, 252–253, č. 290). Zdá se, že sídlem pánů z Vícova a Lešan byla v té době už jen vícovská tvrz přímo ve vsi spolu se dvorem v Lešanech (*obr. 1: 6*; *ZDO I*, č. 416, 692; *Janoušek 1933a*, 157; *Musil 2002*, 30). Již předtím navíc Boskovicové disponovali v Lešanech, Vícově a některých jiných blízkých vsích nemalými podíly, stejně jako Plumlovští z Kravař či členové místních drobných vladyckých rodů (např. *ZDO I*, č. 220, 455, 512; *III*, č. 13, 580; *VI*, č. 8–12). Přesto však určité vazby mezi jednotlivými skupinami majetků v regionu naznačují možnou existenci původně většího a kompaktnějšího dominia pánů z Lešan, z pahorkatiny mezi střední Oklukou a Romží vybihajícího

<sup>10</sup> Základní písemné prameny k dějinám rodu pánů z Lešan a Vícova ve 14. a na poč. 15. stol. lze vyhledat v obecně známých edicích (*ZDO*, *CDM*), z dalších např. *Dudík 1884*, 528, 536 a Státní okresní archiv Olomouc, Archiv města Olomouce, Sběrka listin, inv. č. 18 (též *Spáčil 1998*, 71, č. 19). Zdařile a s využitím cenných údajů z Paprocského Zrcadla resumuje poznatky o rodině *Pinkava 1927*, 72; o výjimečné osobnosti Smila z Vícova široce informují písemnosti církevní a univerzitní provenience (jejich značně neúplný souhrn srov. *Tříška 1981*, 487). K pečetím a heraldice rodu *Sedláček 1925*, 301; *Pilnáček 1930*, 140, 535, č. 426; *Šebánek 1932*, 177–178, č. 874, 881; *Sedláček – Růžek 2003a*, 97.

vzhůru po svazích Dražanské vrchoviny. Deskové vklady po polovině 14. stol. ovšem zachycují již zanikové stádium této dříve rozlehlé državy.

Písemné prameny dochovaly jméno jen jediného muže, se kterým lze pro 2. pol. 13. věku počítat jako s možným vlastníkem lešanského statku v jeho původním největším rozsahu. Byl jím Albert z Lešan, významná osobnost Olomoucka v kritické době interregna po bitvě na Moravském poli r. 1278. Samotné jeho jméno, shodné se jmény dvou příslušníků rodu za lucemburské epochy, dovoluje uvažovat o kontinuitě mužské linie po celé 13. a 14. stol., jméno v kombinaci s erbovním znamením pak navozuje reflexi blíže neznámých vztahů k pánům ze Slivna, Pušperka a Poděhus (srov. *Kolář 1883a*, 22–23; *1883b*, 104–105; *Sedláček 1925*, 197; *Sedláček – Růžek 2003b*, 163, tab. 37: 6; *Hradecká 1973*, 78, č. 202).

Dle známých listinných dokladů bylo Albertovou majetkovou základnou bezpochyby již za vlády Přemysla Otakara II. budované vlastní lešanské panství, svými západními hranicemi dosahující až na vrcholový hřbet Dražanské vrchoviny. K Lešanům však Albert získal patrně bezprostředně po Přemyslově smrti do správy i na severu sousedící zeměpanské Konicko, stejně jako samotná lešanská doména jdoucí až k rozvodí a hraničící zde s knížeckými statky premonstrátů z Hradiska u Olomouce (*obr. 18*). V neklidných dobách bezkráloví pak zahájil Albert jak ze svého lešanského dominia, tak z Konicka agresivní kolonizaci dosud zřejmě ne zcela kultivovaného a jasně rozčleněného hraničního pásu země. Hradištským opatem Budišem byl proto následně obžalován, že z obou svých držav svěprávně překročil hranice klášterství a na cizí půdě ničil majetky, okupoval pole a lesy, klučil je, lokoval zde vlastní vesnice a některé klášterní vsi překládal na jiná místa. Prvý rozsudek v konfliktu, zlistiněný 26. listopadu 1279, navíc Albert odmítl respektovat, 1. prosince 1279 proto zřejmě vydal olomoucký biskup Bruno druhé rozhodnutí v této kauze. K uklidnění snad došlo teprve v dalších letech, alespoň 19. prosince 1282 Albert navrátil hradištským premonstrátům jejich podíly tentokrát v Tověři u Olomouce (jednotlivé doklady srov. *CDB II*, 362–364, č. 351; *VI.1*, 127–131, 307–308, č. 79, 80, 249; srov. *Krejčíková 1982*, 129–132 a 188, č. 5; souhrnně *Doležel 2003*, 149–152 s další lit.).

Velmi podrobné a konkrétní limitace listin vydaných při sporu r. 1279 nám v kombinaci s mladšími archivními prameny (zvl. *ZDO I*, č. 199, 200; *III*, č. 525, 526; *IV*, č. 780; *V*, č. 68; *VII*, č. 76; *X*, č. 443) vcelku spolehlivě umožňují v centrální části Dražanské vrchoviny odlišit příslušenství Albertova rodového lešanského panství od markraběcích konických vsí (*obr. 18*). K Lešanům tu dle všeho původně náležely Buková, Lipová, Protivanov, území nynější Seče a čtveřice zaniklých vsí: Benátky, Chmelík a Jesenec spolu s Bouchencem. Ten sice Albert dle listiny z 1. prosince 1279 založil protiprávně již na premonstrátských statech, dle polohy v rámci pozdějšího boskovického dominikálu nebyl ale hradištské kanonii nikdy navrácen (k poloze jednotlivých pustých vsí ne vždy spolehlivě *Černý 1992*, 91–96).<sup>11</sup> Pokud bylo lešanské dominium primárně kompaktnějším útvarům bez větších cizích enkláv, muselo k němu patřit i dnešní Malé Hradisko, propojující skupinu vsí v nitru Dražanské vrchoviny s državami kolem vlastních Lešan. Není ovšem jisté, zda do „nížinné“ části spadala původně vedle osad doložených jako majetek rodu ve 14. stol. i některá jiná okolní sídliště, včetně pozdějších poustek (např. Ohrozim a Zdětín, ze zaniklých lokalit snad Okluky, Skyhrov či lokalita na nynějším Pohodlí: *Šrot 1986*, 164, 170–171, 173, 178). I bez nich se však ve 2. pol. 13. věku jednalo o rozlehlé teritorium (ca 92 km<sup>2</sup>), ve své době rovnocenné i těm největším patrimoniím moravské šlechty na Dražanské vrchovině a téměř stejně velké jako vedlejší Konicko (okolo 97 km<sup>2</sup>; srov. *Doležel 1996*, 185–186; k rozsahu a rozhraničení statků panství Lešany, Konice a Knínice u Boskovic před r. 1300 např. *Šlězár 2002*, 54–62, 75–76, 79–83, příloha 16c; *2007*, 156–159, obr. 1, 2; v historických pasážích diskutabilně též *Bolina – Šlězár 2006*, zvl. 308–330).

Zdá se, že Albertova společenská prestiž a politická angažovanost kulminovaly v krátkém údobí před návratem Václava II. do království, v letech 1279–1282. Ve svědeckých řadách listinných pořízení figuroval v té době s titulem *dominus* před zemskými úředníky i dalšími významnými šlechtici. Zřejmě jako poruč-

<sup>11</sup> Shodná jména dvou osad na Konicku a teritoriu náležejícím k Lešanům (Jesenec nad Konicí a zaniklý Jesenec u Protivanova) mohou nasvědčovat určitým paralelám v osídlovacím procesu obou správních okrsků.

Obr. 17. Pečeť Zdislava z Lešan, přivěšená jeho již ovdovělou ženou Hedvikou dne 10. května 1343 k dlužnímu úpisu ve prospěch Gottfrieda, dřívě vikáře kaple sv. Mikuláše u kostela sv. Mořice v Olomouci (*In cuius rei testimonium presentes sub sigillo predicti domini nostri Sdyslay de Leschan, olim mariti nostri dilecti, quo utimus et hactenus usi sumus dedimus roboratas*). Nejstarší dnes dochovaná pečeť rodu pánů z Lešan, průměr vlastní pečeti 2,6 cm, opis: ♣S•STEZLAI•DE•LESChAn (*Sigillum Stezlai de Leschan*). Státní okresní archiv v Olomouci, fond Archiv města Olomouce, Sběrka listin, inv. č. 18.<sup>12</sup> Kresba J. Doležel a S. Plchová.

Abb. 17. Siegel von Zdislav von Lešany, das von seiner Witwe Hedvig am 10. Mai 1343 an der Schuldschrift angebracht wurde. Es handelt sich um das älteste erhaltene Siegel der Herren aus dem Geschlecht von Lešany, Durchmesser des eigentlichen Siegels 2,6 cm, Umschrift: ♣S•STEZLAI•DE•LESChAn.



ník či správce majetků po zemřelém či padlém olomouckém purkrabím Nezamyslovi se na úkor Jence ze Schönberga někdy po červenci 1281 zmocnil vsi Tověře, kterou však na základě odkazu Nezamyslovy ženy Sabiny v prosinci 1282 postoupil klášterům na Hradisku a u sv. Jakuba v Olomouci (*CDB VI.1*, 92–94, 192–193, 307–308, č. 48, 144, 249; srov. *Krejčíková 1982*, 188). Je přitom zvláštní, že vysoká společenská autorita Albertova nejspíše nevycházela z držby a vykonávání jakéhokoliv správního úřadu; v písemnostech vždy vystupoval pouze se svým rodovým přídomkem. Zvlášť příznačná pro Albertovu orientaci v mocenských zápasech oněch let může být jeho přítomnost na dvoře Mikuláše Opavského v srpnu 1282 v Opavě, v době Mikulášova úspěšného nástupu proti straně Závíše z Falkenštejna a královnyn–vdovy Kunhuty Uherské (*CDB VI.1*, 282–283, 285–287, č. 231, 233; srov. *Jan 2000*, 254–256; *Wihoda 2000*, 174–177; *2001*, 216–220; *Vaniček 2002*, 380–381, 388).<sup>13</sup> Nelze bezpečně říci, zda na jihu s lešanským dominiem sousedící panství hradu Plumlova bylo již tehdy v Mikulášově držení, jak tomu bylo v 2. desetiletí 14. století. V kladném případě by se však otevírala zajímavá eventualita užších vazeb mezi Albertem z Lešan a tímto Přemyslovým nelegitimním synem (srov. *CDM XV*, 31–32, 43–44, č. 37, 38 a 55; *Jan 2000*, 104; k vlastnímu hradu a panství *Janoušek 1933a*, 48–55; *Prudká 1995; 1996; Plaček 2001*, 489–492).

V následujících dvou letech došlo v Albertově mocenském postavení k určitému obratu. Vyústění blíže neznámých událostí zřejmě představuje listina, kterou *Albertus de Lessan* 1. července 1285 v Praze „svobodně a dobrovolně bez jakékoliv lsti a bez špatného úmyslu“ slíbil a odpřisáhl králi Václavu II. „neporušitelnou věrnost a upřímnou oddanost a že jej, jakožto krále a našeho přirozeného pána, budeme poslouchat ve všem, co nám uloží, a že vůbec nic nebudeme osnovat proti němu nebo jeho zemím, ale budeme pečovat o mír a pokoj jeho zemí, a že ho budeme podporovat a budeme mu pomáhat, kdykoliv nám přikáže, proti komukoliv všemi svými silami věrně a bez nějakých úskoků“ (*ACRB I*, 45, č. 29). Proklamace sice časově zapadá do větší skupiny obdobných přísah věrnosti z prvních let Václavova panování, její nápadně devotní, kapitulací se blížící forma ale napovídá, že v pozadí mohla stát buď nespokojenost králova okolí se způsobem, jakým Albert držel či spravoval zeměpanské Konicko, nebo přímo snaha tehdy dominující Závíšovy strany zavázat k poslušnosti jednoho z dřívějších protivníků za bojů mezi jednotlivými politickými uskupeními české a moravské šlechty (srov. *ACRB I*, 39–46, č. 24–27, 30; *Šusta 1935*, 337–353; *Vaniček 2002*, 388–396; *Jan 2006a*, 104–108; *2006b*, 225–235). Nicméně se Albert dokázal uplatnit i v nové politické konstelaci a 23. října 1285 svědčil jako jediný moravský pán v Praze při králově donaci, postupující dědičně Závíšovi z Falkenštejna rozsáhlá teritoria ve východních Čechách (*RBM II*, 586–587, č. 1 358).

<sup>12</sup> Srov. též *Spáčil 1998*, 71, č. 19; *Sedláček 1925*, 301; *Pilnáček 1930*, 140, 535, č. 426; *Sedláček – Růžek 2001*, 147, Mor II, č. 45; *2003a*, 97, 130–131).

<sup>13</sup> Pro Albertovo tehdejší postavení je charakteristické, že jej na Mikulášově opavském dvoře doprovázel osobní kaplan Mílek, snad současně správce některé z far na lešanském či konickém panství.

Konicko však Albert za rychle se vyvíjejících mocenských poměrů nakonec přesto neudržel. Již 21. března 1288 se po hradě Grünberku (nyní Stražisku) jako novém správním centru konického statku psal veverský purkrabí Ctibor, který tuto markraběcí doménu převzal jako správní obvod nebo jako léno zřejmě za některé z králových výprav na Moravu mezi listopadem 1285 a říjnem 1287 (*CDM IV*, 352, č. 274; *Sedláček – Růžek 2003b*, 351, tab. 225: 8; srov. *Šusta 1935*, 355–359; *Pojsl – Řeholka – Sulíková 1974*, 353–354). Téhož roku ovšem celý konický okrsek Václav II. postoupil Adamovi z Choliny náhradou za Zábřežsko, které chtěl následně spolu s Lanškrounskem a jinými statky směniti s míšeňským markrabětem Fridrichem Dráždanským za jeho državy (*CDM V*, 196, č. 184; *VI*, 76–77, č. 107; *ACRB I*, 52–58, č. 33; *Šusta 1935*, 398–402; *Vaniček 2002*, 406–408). Tento králův krok nebyl už nikterak zpochybněn ani revidován a rod erbu Iva rostoucího z trojvrší či později z hradby pak Konici s přilehlým krajem podržel téměř celé další století (ke Konicku ve 13.–14. stol. např. *Burian 1939*, 54–85; *Hikl 1964; 1965; Šlězár 2002*, 79–83, příloha 16c).

Samotného Alberta z Lešan lze nicméně v dochovaných písemných pořízeních zastihnout ještě 25. ledna 1287, kdy spolu s olomouckým purkrabím Albertem ze Šternberka, proboštem Cyrem a komorníkem Onešem z Čistého Slemene svou pečeti stvrdil odkaz vsi Trávník Budislavou, vdovou po Křížovi z Rataj jeptiškám od sv. Jakuba v Olomouci (*CDM IV*, 326–327, č. 249). Mezi dalšími svědky se přitom v subskripční listině, sepsané zřejmě přímo v Olomouci, nachází hned několik drobných šlechticů z těsného okolí Lešan a Plumlova: Ratmír z Čech, Předvoj ze Soběsuk, Zbyslav ze Stichovic a Mstislav z Čechovic. Je otázkou, zda alespoň někteří z nich nepatřili k Albertovým klientům či členům širší skupiny místní nobility, kteří Alberta z Lešan při olomouckém jednání doprovázeli.

Znamé písemné prameny tak představují Alberta z Lešan jako významného šlechtice, požívajícího obecného respektu a vládnoucího rozsáhlými državami, jenž by byl jistě vhodným zakladatelem městské lokace na vícovském Městisku. Ostatně o jiných Albertových, někdy bezohledně realizovaných lokačních podnicích v nitru Dražanské vrchoviny jsme dostatečně informováni. Rekonstruovaný rozsah Alberta lešanského dominia navíc nasvědčuje, že právě v jeho obvodu Městisko u Vícova v poslední čtvrtině 13. stol. leželo (*obr. 18*). Při nejistých majetkově-správních poměrech tohoto období by bylo sice teoreticky možné připustit tehdejší příslušnost bezprostředního okolí Vícova naopak k zeměpanskému Plumlovu a vznik samotné hrazené osady na Městisku vykládat jako pokus vybavit plumlovské panství trhovým centrem. Ve vých. a severových. zázemí Plumlova ale patrně již tehdy existovalo v držení moravských markrabat hned několik osad s trhovou či správní funkcí, jejichž nápadná koncentrace by vznik dalšího obdobného útvaru již činila přebytečným (Kostelec na Hané, Kralice na Hané, Prostějov a možná i Stará Ves mezi Prostějovem a Kralicemi: např. *Janoušek 1933a*, 97–109; 1938, 62–65, 232–238; *Kuča 1998*, 79–82, 131–134; 2004, 52–78; *Grůzová 2000*, 50–55; *Fojtík 2006; Šmíd 2007*). Naopak na rozlehlém vlastním lešanském statku, ke kterému mohlo patřit přibližně 15 osad, není jinak jakékoliv trhově ústředí doloženo: této nápadné absence si rovněž povšiml již P. Šlězár, předpokládající existenci takového střediska právě v nížinné části domény (*Šlězár 2002*, 78).

Vysazení opevněné městské lokace na Městisku u Vícova někdy ve 2. pol. 13. stol. lze tak zatím skutečně s největší pravděpodobností spojovat s Albertem z Lešan (nebo eventuálně i jiným členem rodu Lešanských) a jejich snahou vybavit své rodové patrimonium ekonomickým centrem. Přirozený stimul tu mohly představovat zejména rozšiřující se nároky osadníků právě zakládaných vsí v hornatých okrcích panství i v nově reorganizovaných osadách na staré sídelní půdě, do úvahy je třeba ale vzít rovněž místní ložiska železných rud. Albert z Lešan byl současně společensky natolik dostatečně vysoce situovanou osobou, aby pro své zamýšlené městské založení vyprosil u panovníka odpovídající právní vybavení a získal od něj nezbytné svolení osadu opevnit (srov. *Haas 1958*, 154–173, 180–181; *Kejř 1975*, 468–470; 1979, 226–228, 233–242; 1984, 229; 1998, 118–123). Svoji logiku by měla i poloha nově budovaného hospodářského střediska v celkovém organismu dominia: sídliště se na jedné straně vyhýbalo takřka bezvodému okrsku, ve kterém ležela většina dalších osad nížinné části lešanského statku, na straně druhé mohlo těžit ze



Obr. 18. Rekonstrukce majetkově-správní struktury na záp. Prostějovsku v poslední čtvrtině 13. století. 1 – hrady, fortifikace; 2 – města, městečka, možné tržové osady; 3 – některá další sídliště; 4 – přibližné hranice jednotlivých panství. Návrh J. Doležal, kresba B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 18. Rekonstruktion der besitzrechtlichen Struktur im Westteil des Landes von Prostějov im letzten Drittel des 13. Jh. 1 – Burgen, Befestigungsanlagen; 2 – Städte, Städtchen, mögliche Marktsiedlungen; 3 – einige weitere Siedlungen; 4 – ungefähre Grenze der einzelnen Herrengüter.

všech předností svého situování na stále ještě sídelně velmi výhodném rozhraní staré a nové sídelní oikumeny, v těsném zázemí nevyčerpaných surovinových a energetických zdrojů. Přes excentrické umístění při jižním okraji držav pánů z Lešan se jednalo také o snadno dostupnou lokalitu v terénně nenáročné expozici, byť jasnější zasazení vícovského Městiska do dobového systému komunikací zůstává úkolem dalšího výzkumu.

Rovněž podrobnější rozbor urbanismu sídliště na Městisku umožní teprve podrobné geodetické zaměření celého jeho areálu a bližší identifikace jeho vnitřní zástavby. Je však zřejmé, že svou velikostí (nepravidelně oválný areál o osách ca 270 x 210 m) spadalo do poměrně početné skupiny menších, často jen lehčeji hrazených městských obcí, od 2. pol. 13. věku vznikajících v českých zemích zejména na šlechtických a církevních majetcích. Namátkou lze jmenovat Blšany, Bor, Holany (?), Nové Město u Chlumce nad Cidlinou, Konici, Nové Hvězdlice nebo Dolní Nýrsko. Vcelku typicky se přitom tyto lokace přimykaly zpravidla jednou z delších stran k údolní vodoteči. Městisku obdobné vyměření takovýchto sídel na spočinku či terase v poměrně svažitém údolním zákrutu však naproti tomu bývalo méně obvyklé: z analogií je možné uvést Dvorce, Huzovou, Kamberk, Kosovu Horu či Rožmitál na Šumavě (ke všem vyjmenovaným příkladům srov. *Kuča 1996*, 151–152, 184–187, 795–798; 1997, 113–115, 364–367, 413–415, 768–770; 1998, 53–57, 77–79; 2000, 395–398, 538–544; 2004, 445–447).

Existence výrazné skupiny možných trhových, či dokonce urbánních lokalit v těsném zázemí Prostějova navozuje problém obecné pozice vícovského Městiska v systémové struktuře regionální sítě sídlišť městského typu. Pro celé 13. i počátek 14. stol. lze však na celém širším Prostějovsku rekonstruovat míru urbanizace jen s velkými obtížemi: o městském statutu valné většiny okolních měst a městeček vrcholného středověku informují spolehlivěji teprve písemné prameny následujícího období. Stále významnější místo tu proto náleží archeologické prospekci. Region navíc přes nezanedbatelný ekonomický potenciál skutečně velké regulérní městské lokace postrádal. Teprve v okruhu 23–26 km vzdušnou čarou se od zaniklého sídliště na Městisku nacházela významná zeměpanská města Jevíčko, Litovel a Olomouc, k nimž se spíše co do důležitosti než co do rozsahu připojoval 23 km jižně situovaný biskupský Vyškov. I tak je však třeba alespoň na konci 13. věku předpokládat v bližším okolí Městiska u Vícova hned několik sídelních organismů, které spolu s trhovými výsadami již mohly získat základní urbánní rysy (*obr. 18*). Především to byl onen shluk markraběcích trhových lokalit v žírné rovině při soutoku Hloučely a Romže: vedle samotného Prostějova (12 km vých. od Městiska) šlo také o dlouho Prostějovu rovnocenné Kralice na Hané (17 km). Nepoznanou vývojovou etapou urbanizačního procesu tohoto prostoru navíc může představovat lokační fáze zaniklé Staré Vsi v záp. výběžku kralického katastru, 15,5 km vých. od Městiska. Ještě blíže položený Kostelec (9 km na SV) byl jako *opidum* příslušné k plumlovskému panství vzpomenut teprve r. 1347, důležité údaje o rozvinutém hospodářském zázemí zeměpanské osady ale pocházejí již z let 1315 a 1321. Poměrně bohaté archeologické nálezy zejména z vých. části historického jádra navíc vypovídají o jeho osazení a opevnění příkopem a náspem již před koncem 13. věku (*CDM VI*, 67–68, 136, č. 94, 180; *XV*, 43–44, č. 55; *Šmíd 2000*, 169, obr. 3; *2004*, 65–68, 72, 89–90, č. 3/3–1 a 11, foto 6; srov. též citace výše).

Srovnatelné trhové či městské lokality na dominiích místní šlechty byly před počátkem 14. stol. v okolí již podstatně vzácnější. Jednou z nich mohly být jen 6 km na JZ položené Drahaný, pokud je s nimi skutečně totožné městečko *Drahůš*, r. 1325 králem prodané spolu s Plumlovem Vokovi z Kravař. U Drahan, rozložených již v ploché náhorní části vrchoviny (626 m n. m.), ale není zcela jisté, zda skutečně šlo o drobnou trhovou lokaci v severových. cípu neobyčejně rozlehlé domény pánů z Holštejna v nitru Drahané vrchoviny. V úvahu připadá i jejich prvotní příslušnost k neznámé šlechtické državě nebo opět k markraběcímu Plumlovu (viz *Janoušek 1933a*, 88–91; *Kuča 1996*, 757–759; *Doležel 2000a*, 199–200). Snad již na přelomu 13. a 14. věku disponovala základními městskými atributy také Konice na zboží Adama z Choliny 12,5 km na SZ od Městiska. Přes doklady osídlení 13. stol. přímo na centrálním náměstí a v Karafiátově ulici ale poznání urbanistického vývoje Konice vyžaduje další podrobné studium. Situaci tu komplikuje jak zřetelně prvotní pozice kostela a tvrze vůči ortogonálně utvářenému městečku, tak existence místní části zvané Staré město na protějším břehu Romže. Nic bližšího tak nelze zatím říci o charakteru osady okolo r. 1280, kdy byla v držení Alberta z Lešan (viz výše; srov. např. *Kuča 1998*, 53–57; *Čižmář 2000*; *Vích 2000*, 22, 24, 26, obr. 1: 3, 2: 4, 3: 1, 2, 7; *Šlězár 2002*, 80–81). Na dalších šlechtických statcích v širším okolí však nevýznamné městské obce vznikaly většinou teprve později. Dobrým příkladem může být 16 km severových. od Vícova ležící Náměšť na Hané, kterou na trhové městečko s týdenním trhem vysadil na prosbu Milíče z Náměště r. 1319 král Jan Lucemburský (*CDM VI*, 119, č. 151; srov. *Spáčilová 1991*; *Kuča 2000*, 250–255). Pokud tedy skutečně Městisko u Vícova vzniklo někdy ve 2. pol.

13. stol. na lešanském panství, náleželo na Prostějovsku patrně k vůbec nejstarším městským lokacím na šlechtické půdě. Přírozené partnery i konkurenty v místní i nadregionální urbanistické struktuře pak ve většině případů mohlo nacházet pouze v okolních zeměpanských trhovách a městských obcích.

Jak již bylo výše naznačeno, velmi komplikovaná je otázka časových a funkčních relací lokace na vícovském Městisku k protějšímu hradu Vícovu. Dosud známé archeologické nálezy dovolují sice uvažovat o počátcích středověkého osídlení hradní ostrožny nebo dokonce hradu samotného již před koncem 13. stol., prozatím ale neexistují vůbec žádné důkazy, které by umožňovaly přisuzovat založení hradu přímo Albertovi z Lešan nebo výstavbu celé fortifikace dokonce konkrétněji posouvat do období let 1278–1283/1284 (tak *Durdík – Bolina 2001*, 112, 159; *Šlězár 2002*, 76; *Baarová – Moš – Šlězár 2003*, 19; *Šlězár – Moš 2006*, 423, 425; zvláště pak *Bolina – Šlězár 2006*, 331, 339). Sám Albert je ve všech známých listinných dokladech z let 1279–1287 důsledně uváděn s predikátem z Lešan, nikoliv z Vícova, přičemž je značně nepravděpodobné, že by v případě vybudování nové hradní rezidence svůj starší přídomek nezaměnil. Také vlastní archeologický materiál z hradu prozatím hlubší posun do průběhu 2. pol. 13. věku neumožňuje. Daleko spíše proto ještě na konci 80. let 13. stol. Albert sídlil na svém lešanském dvorci, díky detailní terénní prospekci P. Fojtíka snad lokalizovatelném na terasovitou výšinu zvanou Za Hemerkovým nad jižním okrajem nynější vsi. Utváření této polohy zde přitom rovněž nevyklučuje existenci alespoň lehčího dřevozemního opevnění (srov. *Fojtík 1999*, 130, 132–133, obr. 7; *2002*, 57–58, 68–69). Jestliže opravdu hrad Vícov vystavěl někdo z Lešanských na svém vlastním zboží, pak se tak dle všech dnes dostupných indicií stalo až již zásluhou Alberta, nebo jeho neznámého následovníka, teprve po r. 1287. Nic také nenavzděčuje tomu, že by hrazená osada na Městisku byla mladším prvkem v celém sídelním seskupení: mnoho již vytčených příznaků hovoří naopak pro její prioritu vůči hradu, jakkoliv další výzkumy mohou tento zcela předběžně načrtnutý obraz výrazně změnit.

S osudy rodu pánů z Lešan může také souviset zánik městské lokace u Vícova někdy v prvních deceniích 14. století. Po r. 1350 lze zastihnout lešanské državy již rozptýlené mezi více různých vrchností, proces dělení musel započít již v delším časovém horizontu. Vrchovinná část panství se kolem poloviny 14. věku dle všeho nacházela zejména v rukou pánů z Boskovic. Přes určité náznaky písemných pramenů (např. k r. 1300 *CDM XV*, 20, č. 22) však dobu této nejpodstatnější územní ztráty nelze vytýčit přesněji než širším intervalem od konce 13. po počátek druhé třetiny 14. století. Pro díl na vlastní úrodné Hané je pak pozoruhodný údaj o držbě poloviny vsi Ohrozim v těsném sousedství Lešan olomouckým měšťanem Ludvíkem již někdy před r. 1301 (*Šebánek 1932*, 73–74, č. 392; *CDM V*, 192–194, č. 171, 172). Pokud Ohrozim rovněž primárně patřila k lešanským majetkům, hypoteticky by tato zpráva mohla indikovat kupříkladu rodové kontakty Lešanských s olomouckým patriciátem až již v oblasti finanční (úvěrové), nebo hospodářské (těžba nerostných surovin, přestavba sídelní struktury apod.), i obecnou angažovanost olomouckých měšťanů v oblasti geograficky blízké Městisku. Také o důvodech úpadku pozemkového vlastnictví Lešanských je možné se jen dohadovat: zadlužení v souvislosti s horním podnikáním na vrchovině (tak *Bolina – Šlězár 2006*, 331) z mnoha důvodů nepřichází příliš v úvahu. Rozhodně ale rozklad velkého dominia na dílčí svébytné segmenty znamenal nejspíše retardaci jeho ekonomického potenciálu a mohl být jedním z podstatných faktorů vedoucích k opuštění sídliště na Městisku. Nikoliv náhodou pak již na území někdejšího

lešanského statku náhradou žádné jiné trhové a výrobní centrum nevzniklo. Přihlédnout je přitom třeba také k širším historickým dimenzím tušené krize: k válečným akcím počátku 14. věku, celkovému vyčerpání sídelní struktury v často extenzivně kolonizovaných vrchovinných polohách či k případnému úpadku těžby železných rud v okolí. Zatímco osada na Městisku ztratila na územně značně redukovaném lešanském panství zřejmě opodstatnění, svůj rezidenční a správní význam měl až do r. 1389 protějščí vícovský hrad, vybavený patrně i nezbytnými provozy režijního vrchnostenského hospodářství.

## 7. Závěr

Dosavadní prospekce shromáždila zřejmě dostatek podkladů pro identifikaci zaniklého opevněného sídliště v trati Městisko u Vícova jako urbánního útvaru 2. pol. 13. a počátku 14. století. Nastínit lze rovněž výchozí hypotetické vývojové schéma: městská lokace dnes neznámého jména mohla vzniknout na šlechtické půdě jako trhové centrum místního dominia pánů z Lešan, současně ale i jako opora dosídlování vrchovinné části panství a základna exploatace kvalitních železných rud v nejbližším okolí. Eventuální přítomnost hornického živlu možná zapříčinila některé specifické rysy v utváření sídliště i jeho hmotné kultuře. V rámci širšího regionu náležela snad osada na Městisku do nejstarší vrstvy šlechtických městských založení, je třeba zdůraznit relativně menší plošný rozsah městečka, do jisté míry kontrastující s poměrně výrazným opevněním. Po určitou dobu na konci 13. věku existovala lokalita na Městisku patrně paralelně s protějščí komplexem hradu Vícova (Ježova hradu), vybudovaným pravděpodobně stejnou pozemkovou vrchností, o prioritě některého z obou útvarů nebo jejich současném vzniku musí rozhodnout další prospekce. Zajímavé prostorové i funkční relace nabízí i blízkost dalšího středověkého sídliště, samotné vsi Vícov, položené jen 1 km severových. směrem. Zánik osídlení na Městisku někdy na počátku 14. stol. byl možná způsoben krizí a územním rozpadem lešanského patrimonium, snad tu působily i další faktory (válečné akce, ekonomické změny apod.). Hrad Vícov naproti tomu existoval dále.

Před dalšími výzkumy nelze než uzavřít, že v případě fortifikovaného areálu na Městisku u Vícova se jedná o další významný příklad zaniklého středověkého městského sídliště v českých zemích. Jeho cenu pro poznání procesu urbanizace v 2. pol. 13. stol. zvyšuje jak vynikající úroveň zachování, tak možné vazby k protilehlému sídelnímu okrsku hradu Vícova. Svým charakterem pak vícovské Městisko plně zapadá do skupiny obdobných lokalit, známých ze širšího prostoru západní i střední Evropy.

*Studie vznikla v rámci prací na projektu GA AV ČR reg. č. A800010501 „Středověká urbanizace českých zemí a její odraz v archeologických pramenech – příklad širšího Brněnska“ a v intencích výzkumného záměru ARÚ AV ČR, Brno, v.v.i., č. Z80010507 „Pravěký a časné dějinný vývoj ve střední Evropě z pohledu nejnovějších výsledků archeologického bádání na Moravě a ve Slezsku“.*



## Prameny a literatura

- ACRB: Archivum Coronae regni Bohemiae. Tomus I. Inde ab a. MLXXXVI. usque ad a. MCCCXVI. Fasciculus 1. Inde ab a. MLXXXVI. usque ad a. MCCCXV. V. Hrubý op. Praeae 1935.
- AČ: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Praha 1840 ss.
- Albrecht, P. 1998: Krajiny Prostějovska, Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 1, 47–66.
- Anderle, J. – Švábek, V. 1989: Hradý na Strašicku – pokus o rekonstrukci jejich postavení v životě oblasti před polovinou 14. století – Burgen im Gebiet Strašice – Versuch einer Rekonstruktion ihrer Position im Leben des Gebietes vor der Mitte des 14. Jahrhunderts. In: Castellologica bohemia 1, Praha, 105–123.
- Baarová, Z. – Moš, P. – Šlězár, P. 2003: Pravěké a středověké osídlení na území vojenského újezdu Březina, okr. Vyškov aneb archeologie na propustku – Prehistoric and Medieval settlement in the area of the Březina military zone, district Vyškov. „Archaeology on permit“. In: L. Šmejda – P. Vařeka red., Sedmdesát neústupných let, Plzeň, 11–28.
- Bálek, M. – Unger, J. 1993: Vojenský tábor z dob husitských válek u Šumice (okr. Znojmo) – Das Militärlager aus der Zeit der Hussitenkriege bei Šumice (Bez. Znaim), Vlastivědný věstník moravský XLV, 3–17.
- 1996a: Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě – Umfriedigte mittelalterliche Dörfer in Südmähren, Archaeologia historica 21, 429–442.
- 1996b: Umgrenzte mittelalterliche Dörfer in Südmähren. In: Rurality I. Památky archeologické – Suppl. 5, Prague, 296–300.
- Bláha, J. 1987: Archeologické prameny k dějinám olomoucké oblasti. Svazek I, sešit 2. Archeologický průzkum v Olomouci. Staveniště obchodního domu Prior, objekty 5/78, 59/79 a 68/79 (keramika) – Archäologische Ausgrabungen in Olmütz. Baustelle des Warenhaus Prior, Befunde 5/78, 59/79 und 68/79 (Keramik). Olomouc.
- Blekta, J. 1934: Smilovo hradisko a Starý Plumlov, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XI, 9–31.
- 1936: Ježův hrad, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIII, 61–71.
- 1937: Smilovo hradisko (Doplňk k čl. z roč. XI. r. 1934), Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIV, 93–96.
- Bolína, P. – Doležel, J. 1988: Hradý na Drahané vrchovině do konce 13. století – Burgen auf dem Hochland Drahané vrchovina bis zum Ende des 13. Jahrhunderts, Archaeologia historica 13, 321–352.
- Bolína, P. – Šlězár, P. 2006: K problematice falz vzniklých při majetkových sporech hradíškého kláštera na severu Drahané vrchoviny – Zur Problematik der bei Eigentumsstreitigkeiten des Klosters Hradischt im Norden der Drahaner Höhe entstandenen Fälschungen, Časopis Matice moravské CXXXV, 307–342.
- Burian, B. 1939: Vlastivěda moravská. II. Místopis. Konický okres. Brno.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I ss. G. Friedrich et al. edd. Praeae 1904 ss.
- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV. A. Boczek et al. edd. Olomucii – Brunae 1836–1903.
- Černý, E. 1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Historicko-geografická studie v regionu Drahané vrchoviny – Deserted Medieval Villages and Field Patterns in Drahané Highlands. Brno.
- Čižmář, M. 2004: Encyklopedie hradíšť na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Čižmář, Z. 2000: Konice (okr. Prostějov). Centrum města. Středověk (13.–15. století). Záchraný výzkum – Konice (Bez. Prostějov). Stadtkern. Mittelalter (13.–15. Jh.). Rettungsgrabung. In: Přehled výzkumů 41 (1999), Brno, 168.
- Čižmář, Z. – Šmíd, M. 2000: Vývoj Prostějova v archeologických a historických pramenech v období 10.–16. století – Entwicklung der Stadt Prostějov in den archäologischen und schriftlichen Quellen aus der Zeit des 10.–16. Jahrhunderts, Archaeologia historica 25, 77–102.
- Dehnerová, H. 2005: Nový Malín (okr. Šumperk). Č. p. 134, parc. č. 20, 21. Středověk (?). Opevnění. Záchraný výzkum – Nový Malín (Bez. Šumperk). Kon. N. 134, Parzellen Nr. 20, 21. Mittelalter (?). Befestigung. Rettungsgrabung. In: Přehled výzkumů 46 (2004), Brno, 295–296.
- Dehnerová, H. – Goš, V. 2006: Nový Malín (okr. Šumperk). Č. p. 134, parc. č. 21. Středověk. Opevnění. Záchraný výzkum – Nový Malín (Bez. Šumperk). Bnr. 134, Parzelle Nr. 21. Mittelalter. Befestigung. Rettungsgrabung. In: Přehled výzkumů 47 (2005), Brno, 262–263.
- Demek, J. ed. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny. Praha.

- Dernoga, M. – Herbich, T. – Pietrzak, R. – Rączkowski, W. – Świąch, D. 2007:* Discovering Medieval Szamotuły (Wielkopolska region): a Multidisciplinary Approach, *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 41, 131–134.
- Doležel, J. 1996:* K problematice duchovní správy na panstvích Dražanské vrchoviny ve středověku – Zur Problematik der geistlichen Verwaltung auf den Herrschaftsgütern des Drahaner Hochlands, *Archaeologia historica* 21, 183–191.
- *2000a:* K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411 – Zur mittelalterlichen Stadtverfassung in der Brünner Gegend bis 1411. In: *Mediaevalia archaeologica* 2. Brno a jeho region, Brno – Praha, 159–259.
- *2000b:* Stopy slovanského osídlení na ostrožně Ježova hradu u Stínavy, okr. Prostějov – Spuren slawischer Besiedlung auf dem Felsenvorsprung der Jež-Burg bei Stínava, Bez. Prostějov, *Pravěk* NŘ 9/1999, 405–415.
- *2003:* K etnické struktuře středověké kolonizace Dražanské vrchoviny – Zur ethnischen Struktur der mittelalterlichen Kolonisation des Hochlandes Dražanská vrchovina, *Archaeologia historica* 28, 123–173.
- *2008:* Středověká miskovitá (lotová) závaží v českých a moravských nálezech – Mittelalterliche Napfgewichte (Einsatzgewichte) in den Funden aus Böhmen und Mähren. In: *Přehled výzkumů* 49 (2007), Brno, v tisku.
- Drobná, Z. 1953:* Husitský polní tábor u Kunratic, *Historie a vojenství* 2, 197–200.
- Drobný, T. 1995:* Vývoj středověkých ostruh od 11. do počátku 16. století. I.–II. Ms. dipl. práce FF MU.
- Dudík, B. 1884:* Über Nekrologe der olmützer Domkirche, *Archiv für österreichische Geschichte* LXV/II, 487–589.
- Durdík, T. 1984:* Nový Hrad u Kunratic (Praha 4) a jeho postavení ve vývoji české hradní architektury – Nový Hrad bei Kunratic (Prag 4) und seine Stellung in der Entwicklung der böhmischen Burgenarchitektur, *Archaeologica Pragensia* 5/1, 173–190.
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001:* Středověké hrady v Čechách a na Moravě – Mittelalterliche Burgen in Böhmen und Mähren. Praha.
- Fojtík, P. 1999:* Výsledky archeologického průzkumu trati „Za Hemerkovým“ v katastru obce Lešany (okr. Prostějov) – Results of the archaeological survey at Lešany – „Za Hemerkovými“ (district of Prostějov). In: *Přehled výzkumů* 40 (1997–1998), Brno, 127–133.
- *2002:* Pravěké a raně středověké osídlení katastru obce Lešany (okr. Prostějov) – Prehistoric and Early Historical Settlement in the cadastral area of Lešany (district of Prostějov), *Střední Morava* 15, 55–84.
- *2003:* Lešany (okr. Prostějov). Intravilán, rodinný domek p. Popelky. Střední doba hradištní. Sídliště. Záchraný výzkum – Lešany (Bez. Prostějov). Bebauter Teil der Gemeinde. Mittlere Burgwallzeit. Siedlung. Rettungsgrabung. In: *Přehled výzkumů* 44 (2002), Brno, 256.
- *2005:* Lešany (okr. Prostějov). „Vinohrádky“. KLPP. Sídliště. Záchraný výzkum – Lešany (Bez. Prostějov). „Vinohrádky“. Kultur der Lausitzer Urnenfelder. Siedlung. Rettungsgrabung. In: *Přehled výzkumů* 46 (2004), Brno, 245.
- *2006:* Zaniklá středověká osada Stará Ves u Prostějova ve světle nových archeologických výzkumů, *Štafeta – kulturní časopis Prostějovska* XXXVII/1–2 (111–112), Prostějov, 32–39.
- Fojtík, P. – Švecová, R. 2005:* Nález tzv. tkacího hřebenu z katastru obce Lešany, Olomoucký kraj – Ein Fund des sog. Webkammes aus dem Kataster der Gemeinde Lešany, Olomoucký-Kreis, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* LII–LIII, M 8–9 (2003–2004), 229–243.
- FRB:* *Fontes rerum Bohemiarum – Prameny dějin českých* IV, V. J. Emler ed. Pragae 1884, 1893.
- Friedrich, R. 2002:* Ottonenzeitliche Befestigungen im Rheinland und im Rhein-Main-Gebiet. In: J. Henning Hrsg., *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung „Otto der Große, Magdeburg und Europa“*, Mainz am Rhein, 351–363.
- Frolík, J. – Šigl, J. 1992:* Nové poznatky o počátcích Poličky na základě archeologických nálezů – Neue Erkenntnisse über die Uranfänge der Stadt Polička aufgrund archäologischer Funde. In: *Sborník Společnosti přátel starožitností* 3, Praha, 67–76.
- Galuška, L. 1998:* Die großmährische Siedlungsagglomeration Staré Město-Uherské Hradiště und ihre Befestigungen. In: J. Henning – A. T. Ruttkay Hrsg., *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn, 341–348.
- Geupel, V. 1984:* Sondierungen in der Wüstung Schwedengraben bei Niederlauterstein, Kr. Marienberg, *Ausgrabungen und Funde* 29/1, 30–37, Taf. 5.

- Geupel, V. 1992: Die Ausgrabungen in der Wüstung „Schwedengraben“ bei Niederlauterstein. Ein Haus des 13. Jahrhunderts, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 35, 163–176, Taf. 15–16, Beil. 3, 4.
- 2003: Die Burgruine Lauterstein im Erzgebirge, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 45, 301–340.
- 2004: Neidberg – eine Burg aus dem Beginn des Landesausbaus im mittleren Erzgebirge, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 46, 297–324.
- Goessler, P. 1950: Die Altstadt auf dem Rockesberg bei Unterifflingen (Württ. Schwarzwald), Germania 28 (1944–1950), 85–95.
- Goliáš, V. 1999: Rudní mineralizace lokality Stínava – Repešský žleb – Ore Mineralisation in the Stínava Lokality, Drahaný Upland, Central Moravia, Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 2, 57–68, tab. I, II.
- Goliáš, V. – Prudká, A. 1999: Nástin historie těžby železných rud na ložisku v Repešském žlebu u Stínavy (Drahaná vrchovina) – An Introduction to the History of Iron-ore Exploitation at the Ore Deposit in the Vicinity of Stínava, Drahaný Upland, Central Moravia, Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 2, 69–79.
- Goš, V. 1991: Tradice výroby slovanské keramiky ve 13. století na severní Moravě – Die Tradition slawischer Keramikerzeugung im XIII Jh. in Nordmähren. In: J. Szydlowski red., Śląskie Prace Prahistoryczne 2. Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza, Katowice, 185–192.
- Goš, V. – Karel, J. 1979: Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy – Slavonic and medieval storage jars of northern Moravia, Archeologické rozhledy 31, 163–175.
- Gottwald, A. 1925: Osídlení Prostějovska v dobách předhistorických, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané, 3–6, mapy č. 1–31.
- 1931: Můj archeologický výzkum. Soupis předhistorických starožitností, vykopaných na sídlištích, v hrobech, jednotlivě nasbíraných i zachráněných z nahodilých nálezů. Prostějov.
- Grimm, P. 1958: Die vor- und frühgeschichtliche Burgwälle der Bezirke Halle und Magdeburg. Berlin.
- Grůzová, L. 2000: Město ve svých začátcích 1141–1495. In: M. Trapl – L. Grůzová red. a kol., Prostějov. Dějiny města (1), Prostějov, 49–82.
- Haas, A. 1958: Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky – Die Rechtsgewalt des Königs von Böhmen über untertane Städte und Marktstellen, Právněhistorické studie IV, 153–184.
- Hanzlíková, J. 1983: Pomístní jména na Prostějovsku (obce: Raková u Konice, Rakůvka, Rozstání, Slatinky, Stínava, Suchdol). Ms. dipl. práce PdF MU.
- Hebr, J. 2004a: Březina (okr. Vyškov). „Terasa nad Hloučelou“, „Rohlíček“, „Za Prádlama“, „Křižovatka lesních cest“. Eneolit. Výšinné opevněné sídliště, sídliště. Vizuální průzkum, povrchový sběr – Březina (Vyškov District). „Terasa nad Hloučelou“, „Rohlíček“, „Za Prádlama“, „Křižovatka lesních cest“. Eneolithic. Settlement. Surface collection, visual prospection. In: Přehled výzkumů 45 (2003), Brno, 139.
- 2004b: Relikty středověkého opevnění v údolí říčky Okluky (k. ú. Březina, okr. Vyškov), Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1–2/2004, 89–91.
- Hebr, J. – Moš, P. 2004: Hamry (okr. Prostějov). „Na Křemeli“. KLPP. Středověk. Sídliště (?). Povrchový sběr – Hamry (Prostějov District). „Na Křemeli“. Late Bronze/Early Iron Age. Middle Ages. Settlement (?). Surface collection. In: Přehled výzkumů 45 (2003), Brno, 157, 197.
- Hejhal, P. – Hrubý, P. 2006: Jihlava (okr. Jihlava). Výzkumy v areálu důlní a hutní aglomerace Staré Hory – Jihlava (Bez. Jihlava) – Staré Hory (Altenberg), Grabung Nr. A 105/2004, A 082/2005. In: Přehled výzkumů 47 (2005), Brno, 234–249.
- Hikl, R. 1964, 1965: Osídlení horního počťi Romže I. II. (Vnitřní život osad. Kolonizace okrajních částí) – Die Besiedelung des oberen Flussgebietes der Romža I. II., Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 119, 7–16; 121, 8–15.
- Hille, A. 1997: Rettungsgrabungen im Bereich der Wüstung Niendorf bei Haldensleben, Ldkr. Ohrekreis. Vorbericht, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 79, 247–254, Beilage 2.
- Hlava, M. 2005: O pravěkému a středověkému osídlení na území vojenského újezdu Březina, okr. Vyškov, Archeologické rozhledy 57, 180–204.
- Hradecká, J. 1973: Soupis šlechtických pečeti dochovaných na listinách z období přemyslovského. Ms. dipl. práce FF MU.
- Hrubý, P. – Hejhal, P. – Malý, K. 2007: Montanarchäologische Untersuchungen in Jihlava – Staré Hory (Iglau – Altenberg, Tschechien), Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 35, 17–60.

- Jan, L. 2000: Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy – Die Entstehung des Landgerichts und die Verwaltung im mittelalterlichen Mähren. Brno.
- 2006a: Lenní přísahy a přísahy věrnosti na dvoře posledních Přemyslovců – Feudal vows and vows of loyalty in the court of the last Premyslids. In: M. Wihoda – D. Malafák edd., Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky. Sborník příspěvků z konference konané dne 18. října 2005 v Brně, Brno, 101–112.
  - 2006b: Václav II. a struktury panovnické moci – Wenzel II. und die Strukturen der landesherrlichen Macht. Brno.
- Janoušek, V. 1932: Urbář panství plumlovského z r. 1590, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané IX, 81–96.
- 1933a: Vlastivěda moravská. II. Místopis. Okres plumlovský. Brno.
  - 1933b: Urbář panství plumlovského z r. 1590 (dokončení), Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané X, 55–74.
  - 1938: Vlastivěda moravská. II. Místopis. Dějiny Prostějova. Prostějovský okres. Brno.
- Jarecki, H. 2003: Das Mittelalter in der „Wüstung ohne Namen“. In: H. Meller Hrsg., Ein weites Feld. Ausgrabungen im Gewerbegebiet Halle/Queis. Archäologie in Sachsen-Anhalt – Sonderband 1, Halle (Saale), 114–116.
- Kapras, J. ed. 1907: Liber conscientiae civitatis Novobydžoviensis a. a. MCCCXI – MCCCCLXX. Cum privilegiis et actibus de redimenda libertate – Kniha svědomí města Nového Bydžova z l. 1311–1470. S výsadami a akty o výkupu svobody. Novae Bydžoviae – Nový Bydžov.
- Kejř, J. 1975: Die Anfänge der Stadtverfassung und des Stadtrechts in den Böhmisches Ländern. In: W. Schlesinger Hrsg., Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970–1972, Sigmaringen, 439–470.
- 1979: Městské zřízení v českém státě ve 13. století – Die Stadtverfassung in böhmischen Staat im 13. Jahrhundert, Československý časopis historický 27, 226–252.
  - 1984: Die verfassungsrechtliche Stellung der Städte und des Bürgertums im böhmischen Staat der Přemysliden, Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 225–248.
  - 1988: O počátcích pražských měst – Über die Anfänge der Prager Städte. In: V. Horváth red., Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.–30. októbra 1986, Bratislava, 229–238.
  - 1998: Vznik městského zřízení v českých zemích – Die Entstehung der Stadtverfassung in den böhmischen Ländern. Praha.
- Klápště, J. 2002: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) – The archaeology of a medieval House (No. 226) in Most. Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most.
- 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kohoutek, J. 2004: Výzkum v presbytárii kostela Neposkvrněného početí Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu v roce 2002 – Erforschung im Presbyterium der Kirche der Unbefleckten Empfängnis der Jungfrau Maria in Staré Město (Altstadt) bei Bruntál (Freudental) in Jahr 2002, Archaeologia historica 29, 493–504.
- Kolář, M. 1883a: Nejstarší pečeti šlechty české až do roku 1300. In: Program gymnasia tábořského 1883, Tábor, 3–25.
- 1883b: Příspěvky heraldicko-genealogické. In: Sborník historický vydaný na oslavu desítiletého trvání „Klubu historického“ v Praze, Praha, 104–109.
- Košíšová, P. 2004: Ku klasifikácii vrcholnostredovekých ostrôh z územia Slovenska (12.–15. storočie) – Zur Klassifikation der hochmittelalterlichen Sporen auf dem Gebiet der Slowakei (12.–15. Jahrhundert), Archaeologia historica 29, 523–547.
- Kouřil, P. 1992: Sídlní komplex Štandl-Lipina u Frýdku-Místku – Siedlungskomplex Štandl-Lipina bei Frýdek-Místek, Archaeologia historica 17, 233–243.
- Kouřil, P. – Prix, D. – Wihoda, M. 2000: Hrady českého Slezska – Die Burgen Böhmisches-Schlesiens. Brno – Opava.
- Krajíc, R. 2003: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa I, II – Sezimovo Ústí – Archäologie der mittelalterlichen Untertanenstadt 3. Die Schmiede in Sezimovo Ústí und Analyse der Produkte aus Eisen I, II. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.
- Krajíc, R. – Klučina, P. 1987: Středověké vojenské ležení na Smolíně u Tábora – Mittelalterliches Heereslager in Smolín bei Tábor, Archeologické rozhledy 39, 400–434.

- Krejčíková, J.* 1982: Společenská funkce listiny v českém státě v době cizí nadvlády. Ms. kandid. disert. práce FF MU.
- Kreps, M.* 1970: Železářství na Žďársku 1350–1886. Brno.
- Kuča, K.* 1995: Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky Pocerliní. 1. Hradec Králové.
- 1996, 1997, 1998, 2000, 2002, 2004: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. A – G. II. H – K. III. Kolín – Miro. IV. Ml – Pan. V. Par – Pra. VI. Pro – Sto. Praha.
- Kudrnáč, J.* 1973: Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově – Ein Militärlager aus der Zeit der Hussitenkriege in Klučov, Památky archeologické 64, 105–142.
- Küntzel, T.* 2005: Keller des 13. Jahrhunderts in der Stadtwüstung Nienover. In: D. Merta – M. Peška red., Forum urbes medii aevi II. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 16.–18. 4. 2003, Brno, 184–201.
- 2008: Die Stadt unter der Burg und die Burg in der Stadt. Strukturelle Beobachtungen an wüstgefallenen Burgflecken. In: C. Müller – H.-H. Häffner Red., Forschungen zu Burgen und Schlössern Bd. 11. Burg und Stadt, München – Berlin, 37–58.
- Küntzel, T. – Unger, J.* 2004: Nový terénní náčrt opevněné lokality u Radkova, Hláška – Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka XV/3, 37–38.
- Kypta, J. – Richterová, J.* 2004: Tábor obléhatelů z doby husitských válek u Bechyně – Ein Belagerungslager aus der Zeit der Hussitenkriege unweit von Bechyně. In: Dějiny staveb 2003, Plzeň, 117–122.
- LSA:* Listinář „Selského archivu“. I. svazek. Olomouc 1902–1906.
- Mackerle, J.* 1955: Slovanské zásobnice – Vases slaves de provisions du moyen âge anciens, Archeologické rozhledy 7, 83–90, 139.
- 1957: Staromoravské hradisko u Radkova – Bourgwall morave anciens près de Radkov, district de Moravská Třebová, Archeologické rozhledy 9, 419–424.
- 1958: Letopis města Jevíčka. Brno.
- Mačalová, H.* 1984: Výsledky výzkumu v Lošticích – Žádlovicích (okr. Šumperk) – Zu den Forschungsergebnissen in Loštice – Žádlovice (Bez. Šumperk), Archaeologia historica 9, 101–110.
- Majer, J.* 1958: K nejstarším právním dějinám Kutné Hory – Zur ältesten Rechtsgeschichte von Kutná Hora (Kuttenberg), Právněhistorické studie IV, 131–152.
- Mattheußer, E.* 2003: Die slawischen Befunde im Nordwestbereich. In: H. Meller Hrsg., Ein weites Feld. Ausgrabungen im Gewerbegebiet Halle/Queis. Archäologie in Sachsen-Anhalt – Sonderband 1, Halle (Saale), 113.
- Maur, E.* 1986: Počátky žďárských a přibyslavských hamrů – Anfänge der Hammerwerke zu Žďár und Přibyslav, Z dějin hutnictví 15, 42–54.
- Meduna, P.* 1994: Povrchový průzkum komplexu obléhacích prací u Konopiště z let 1467–1468 – Oberflächenuntersuchung des Komplexes der Belagerungsarbeiten bei Konopiště, Bezirk Benešov. In: Castellologica bohemia 4, Praha, 243–250.
- Melichar, R. a kol.* 1999: Geologická mapa okolí Stínavy a Ptení 1 : 20 000, 1997. Příloha sborníku Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 2. Prostějov.
- Melichar, R. – Synek, M.* 1998: Historie objevení a průzkumu siluru a devonu repešského pruhu na Drahan-ské vrchovině v okolí Stínavy a Ptení, Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 1, 25–38.
- Měchurová, Z.* 1997: Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese – Konůvky – eine mittelalterliche Ortswüstung in dem Hügelland Ždánický les. Brno.
- Měřínský, Z.* 1982: Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku (současný stav a další perspektivy se zvláště- tím zřetelem k výzkumu zaniklých středověkých vesnic) – Das Studium der Siedlungsgeschichte Mährens und Schlesiens (Gegenwärtiger Stand und Aussichten, vor allem der Untersuchung mittelalterlicher Dorfwüstungen), Archaeologia historica 7, 113–156.
- 2007: Hrad Rokštejn. Dějiny, stavební vývoj a výsledky čtvrtstoletí archeologického výzkumu 1981–2006 – Burg Rokštejn, mittelalterliche Burg bei Panská Lhota (Stadtgemeinde Brtnice, Mähren). Geschichte, Bauentwicklung und Ergebnisse eines Vierteljahrhunderts archäologische Forschungen 1981–2006. Brtnice – Brno.
- Mikyška, R. – Neuhäusl, R.* 1970: Geobotanická mapa ČSSR 1 : 200 000. 1. České země. List Česká Třebová. Praha.
- Most, W. Hrsg.* 1967: Die Stadtwüstung Landsberg. Sonderdruck aus der Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 77/78, 1966/67, I–IV, Melsungen, 71–124.

- Moš, P. 2007: Žbánov (k. ú. Žbánov, vojenský újezd Březina, okr. Vyškov). „Městisko“. 13./14. stol. Sídliště. Zjišťovací sondáž – Žbánov (cadastral unit Žbánov, military area Březina, Vyškov district). „Městisko“. 13th/14th century. Settlement. In: Přehled výzkumů 48 (2006), Brno, 321–323.
- Moš, P. – Šlězár, P. 2005: Časné laténský sekáč z „Ježova hradu“ u Stínavy – Frühlatènezeitliches Hauisen aus „Ježův hrad“ bei Stínava, Pravěk NŘ 13/2003, 435–438.
- Musil, F. 2002: K vývoji šlechtických sídel na území okresu Prostějov II – Zur Entwicklung der Adelsitze im Kreise Prossnitz, Střední Morava 14, 24–43.
- Navrátil, V. 1983: Povrchový průzkum zaniklé středověké osady Dašovice a její zaniklé plužiny – Oberflächenuntersuchung der untergegangenen mittelalterlichen Ortschaft Dašovice und ihres verfallenen Ackergrundes, Historická geografie 21, 217–233.
- Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě – Mittelalterliche Keramik in Böhmen und Mähren. Brno.
- Neuhäuslová, Z. a kol., 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky – Map of Potential Natural Vegetation of the Czech Republic. Praha.
- Nováček, K. 1994: Hornická sídliště – příspěvek ke studiu středověkého neagrárního osídlení – Mining settlements: the study of non-agrarian medieval settlement activities. In: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Prague, 158–170.
- 2007: První sezóna průzkumu středověkého výrobního mikroregionu Strašicko – The First Season of Research into the Medieval Proto-Industrial Micro-Region Strašicko. In: P. Křišťuf – L. Šmejda – P. Vařeka edd., Opomíjená archeologie, Plzeň, 164–172.
- Novák, J. B. ed. 1903: Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296). Praha.
- Nováková, E. 1983: Pomístní jména na Prostějovsku (obce: Otínoves, Pivín, Plumlov, Prostějovičky, Ptení, Vícov). Ms. dipl. práce PdF MU.
- Pánek, I. 1965: Váhy nejstarších pražských grošů – Die Gewichte der ältesten Prager Groschen, Numismatické listy XX, 136–141.
- Peters, E. 2006: Die befestigte Dorfwüstung Lütgen Orden. In: H. Meller Hrsg., Archäologie XXL. Archäologie an der B 6n im Landkreis Quedlinburg. Archäologie in Sachsen-Anhalt – Sonderband 4, Halle (Saale), 249–260, Beilage 3.
- Petrlik, J. 1957: Privilegia pro města v Čechách a na Moravě ve 13. a 14. století. Ms. dipl. práce FF MU.
- Petzschmann, U. 2006: Die Binnenstruktur und das Befestigungswerk von Marsleben. In: H. Meller Hrsg., Archäologie XXL. Archäologie an der B 6n im Landkreis Quedlinburg. Archäologie in Sachsen-Anhalt – Sonderband 4, Halle (Saale), 196–199, Beilage 5.
- Pietrzak, R. – Rączkowski, W. 2006: Zaginione miasto – historyczna zagadka i zdjęcia lotnicze, Archeologia żywa 4 (38), 15–20.
- Pilnáček, J. 1930: Staromoravští rodové. Vídeň.
- Pinkava, V. 1927: Hrady, zámky a tvrze moravské. I. svazek. Severní Morava (Olomúcko). Brno.
- Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- 2003: Zbytky středověkých opevnění v katastru Nového Malína – Überreste mittelalterlicher Befestigungen im Kataster Nový Malín, Severní Morava 85, 3–10.
- Podroužek, K. 2006: Eine Burg und ein Steinbruch. In: Castrum Bene 9. Burg und ihr Bauplatz, Praha, 357–368.
- Poche, E. red. a kol. 1980: Umělecké památky Čech 3 (P/Š). Praha.
- Pojsl, M. – Řeholka, I. – Sulitková, L. 1974: Panovníká kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III. – Die Herrscherkanzlei der letzten Primisliden Wenzels II. und Wenzels III., Sborník archivních prací XXIV, 1974, 261–365.
- Polla, B. 1979: Bratislava – západné suburbium (Výsledky archeologického výskumu) – Bratislava – westliches Suburbium (Ergebnisse der archäologischen Grabung). Košice – Bratislava.
- Prix, D. 1991: Stavební vývoj kostelů Nanebevzetí Panny Marie (dříve sv. Václava) v Bruntále a Zvěstování Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu ve středověku – Die Bauentwicklung der Maria Himmelfahrtskirche (früher Hl. Wenzel) von Bruntál (Freudenthal) und der Kirche Verkündigung Marias in Staré Město bei Bruntál (Altstadt bei Freudenthal) in der Zeit des Mittelalters, Časopis Slezského zemského muzea – série B – vědy společenské 40/2, 110–132.
- 1999: Gotická přestavba kostela Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu – Der gotische Umbau der Marienkirche in Staré Město bei Bruntál (Altstadt bei Freudenthal), Umění XLVII, 3–17.
- Prokeš, F. 2003: K minulosti nejstarších usedlostí v Hartmanicích, Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1–2/2003, 49–65.

- Prudká, A. 1995: Archeologický výzkum hradu Plumlova, Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1/1995, 1–15.
- 1996: Příspěvek ke stavebnímu vývoji hradu Plumlova (okr. Prostějov) – Beitrag zur baulichen Entwicklung der Burg Plumlov (Bezirk Prostějov), Vlastivědný věstník moravský XLVIII/2, 155–161.
- 1999: Archeologicko – historické poznámky ke stínavskému dolování, Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1–2/1999, 25–33.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I ss. K. J. Erben et al. edd. Pragae 1855 ss.
- Richter, M. 1982: Hradištko u Davle – městečko ostrovského kláštera – Hradištko bei Davle – eine Kleinstadt des Ostrover Klosters. Praha.
- Richter, M. – Vokolek, V. 1995: Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města – Hradec Králové – ein slawischer Burgwall und Beginn einer mittelalterlichen Stadt. Hradec Králové.
- Rusó, A. – Smetana, J. 1994: Zaniklé městečko pod Házburkem (K otázce tzv. latránů a opevněných podhradí) – Stadtwüstung unter der Burg Hasenburg, Archaeologia historica 19, 319–336.
- Řezníček, J. 2002: Moravské a slezské urbáře. Po 1372/před 1407–1771 (1849). Katalog. Praha.
- Salaš, M. 1991: Topografická a nominální identifikace bronzových depotů Žárovice-Hamry na Prostějovsku – Topographische und nominale Identifizierung der urnenfelderzeitlichen Hortfunde Žárovice-Hamry bei Prostějov in Mähren, Časopis Moravského muzea – vědy společenské LXXVI, 61–68.
- 2005: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku – Hügelgräber-bronze- und Urnenfelderzeitliche Metalldepots in Mähren. I.–II. Brno.
- Sedláček, A. 1925: Českomoravská heraldika. Část zvláštní. Praha.
- Sedláček, A. – Růžek, V. 2001, 2003a, 2003b: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Svazek 1. Kritický a ediční aparát: Úvodní studie, soupisy pramenů, seznamy a rejstříky. Svazek 4. Atlas erbů. Morava. Edice. Svazek 5. Atlas pečeti. Soupisy, rejstřík, faksimile. Praha.
- Schwabenicky, W. 1988: Die mittelalterliche Bergbausiedlung auf dem Treppenhauer bei Sachsenburg (Kr. Hainichen). Ein Vorbericht, Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 32, 237–266, 288–292.
- 1991: ... war einst eine reiche Bergstadt. Archäologische Forschungen zum hochmittelalterlichen Montanwesen im Erzgebirge und Erzgebirgsvorland. Mittweida.
- 1993: Die frühen Bergstädte des 13. Jahrhunderts. In: H. Steuer – U. Zimmermann Hrsg., Alter Bergbau in Deutschland. Sonderheft der Zeitschrift Archäologie in Deutschland 1993, Stuttgart, 92–98, 125.
- Skalský, G. 1927: O marce pražské a moravské na rozhraní stol. 13. a 14., Numismatický časopis československý III, 39–60.
- Spáčil, V. 1998: Sběrka listin Archivu města Olomouce 1261–1793. Inventář. Olomouc.
- Spáčilová, L. 1991: Privilegium z roku 1319 o povýšení Náměště na městečko. In: L. Vychodil a kol., 850 let Náměště na Hané. Sborník statí, Náměšť na Hané, 46–47.
- Stephan, H.-G. 1997: Stadtwüstungen in Mitteleuropa. Ein erster Überblick. In: G. De Boe – G. F. Verhaeghe eds., Urbanism in Medieval Europe. Papers on the „Medieval Europe Brugge 1997“ Conference Vol. 1, Zellik, 329–360.
- 2001: Nienover – Burg und Stadtwüstung im Solling (Süd-niedersachsen). In: H.-G. Stephan – K. Wachowski Hrsg., Neue Forschungen zur Archäologie des Mittelalters in Schlesien und Niedersachsen, Wrocław, 11–70.
- 2002: Die Stadtwüstungen Corvey und Nienover. Archäologische Monumente der Stadt-, Landes- und Reichsgeschichte im Weserbergland. In: H. Steuer – G. Biegel Hrsg., Stadtarchäologie in Norddeutschland westlich der Elbe. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft 14, Bonn, 237–259.
- 2003: Die Stadtwüstung Stoppelberg bei Steinheim im Weserbergland. Zu den Stadtgründungen und Zentralorten der Grafen von Schwalenberg, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 24, 253–291.
- 2004: Die Stadtwüstungen Landsberg, Stoppelberg und andere Beispiele früher dynastischer Stadtgründungen und Zentralorte des 13. Jhs. im Herzen Zentraleuropas. In: R. Czaja – G. Nawrołska – M. Rębkowski – J. Tandecki red., Archaeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrołskiego, Elbląg, 59–80.
- Steuer, H. 1997: Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig. Funde des 11. bis 13. Jahrhunderts aus Europa als Quellen zur Handels- und Währungsgeschichte. Köln – Bonn.

- Stránský, K. – Ptáčková, M. 2007: Chemická a strukturní analýza železářských strusek z archeologického výzkumu lokality Městisko. Ms. Klub České společnosti pro nové materiály a technologie při Vysokém učení technickém Brno.
- Svoboda, J. red. a kol. 1963: Geologická mapa ČSSR. Mapa předčtvrtohorních útvarů 1 : 200 000. List M-33-XXIII Česká Třebová. Praha.
- Šebánek, J. 1932: Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471. Brno.
- Škabrada, J. 2003: Konstrukce historických staveb. Praha.
- Šlězár, P. 1999: Archeologické nálezy ze Smilova hradiska. Ms. bakal. práce FF SIU Opava.
- 2002: Středověká kolonizace vrchovin okresu Prostějov. Ms. diplom. práce FHS ZČU Plzeň.
- 2007: Sádky, kopy a „výprask na pamětnou“. Hranice ve středověké krajině Drahané vrchoviny – Grenzsteine, Erdhaufen und Prügel zum Gedächtnis. Grenzen in der mittelalterlichen Region des Drahaner Höhenzugs, *Vlastivědný věstník moravský* LIX/2, 155–161.
- v tisku: Proměna fortifikačního systému města Litovle na počátku 14. století, *Historická Olomouc* XVI.
- Šlězár, P. – Moš, P. 2006: Identické značky na železných artefaktech z Ježova hradu u Stínavy a z důlního díla v Repešském žlebu – Identische Zeichen auf eisernen Artefakten aus der Burg Ježův hrad bei Stínava und aus dem Bergwerk in Repešský žleb, *Pravěk* NŘ 14/2004, 421–432.
- Šlězár, P. – Vích, D. 2003: Archeologické nálezy z Konicka ze sbírek Vlastivědného muzea v Olomouci, *Zpravidaj Muzea Prostějovska v Prostějově* 1–2/2003, 93–99.
- Šmíd, M. 2000: Kostelec na Hané (okr. Prostějov). Poloha „Kozí brada“. Doba hradištní (10. století). Opevněné sídliště. „V obci“. Mladohradištní období. Opevnění. Záchranný výzkum – Kostelec na Hané (Bez. Prostějov). Lage „Kozí brada“. Burgwallzeit (10. Jh.). Burgwall. „V obci“. Jüngere Burgwallzeit. Fortifikation. Rettungsgrabung. In: *Přehled výzkumů* 41 (1999), Brno, 168–169.
- 2003: Pravěké a raně historické osídlení katastru obce Bílovice-Lutotín, *Střední Morava* 17, 45–70.
- 2004: Pravěké a raně historické osídlení katastru města Kostelec na Hané, *Střední Morava* 19, 58–99.
- 2007: Kralice na Hané (okr. Prostějov). „Kralický háj“ (průmyslová zóna města Prostějova). Středověk. Sídlíště. Fortifikace. Záchranný výzkum – Kralice na Hané (Bez. Prostějov). „Kralický háj“ (Industriezone der Stadt Prostějov). Mittelalter. Siedlung. Befestigung. Rettungsgrabung. In: *Přehled výzkumů* 48 (2006), Brno, 476–477.
- Šmíd, M. – Malečková, M. a R. 2007: Příspěvek k datování některých výšinných sídlišť na Prostějovsku – Ein Beitrag zur Datierung einiger Höhensiedlungen in der Region von Prostějov, *Pravěk* NŘ 16/2006, 15–35.
- Šrot, J. 1975: Místopis archeologických tratí okresu Prostějov dle nálezů Červinkových, Gottwaldových, Dobešových, Všetickových, Skutilových aj. Ms. depon. na archeologickém pracovišti Muzea Prostějovska v Prostějově.
- 1982: Příspěvek k lokalizaci zaniklých středověkých osad na Prostějovsku, *Zpravidaj Muzea Prostějovska v Prostějově* 2/1982, 9–18.
- 1986: K lokalizaci zaniklých středověkých osad na Prostějovsku – Zur Lokalisierung untergegangener mittelalterlicher Siedlungen im Gebiet von Prostějov, *Historická geografie* 25, 157–184.
- Šusta, J. 1935: České dějiny II.1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. Praha.
- Tomášek, M. – Frolík, J. 1999: Měšťan – dům – město: Čáslav ve 13. století; Čáslav do třicetileté války – Bürger – Haus – Stadt: Čáslav im 13. Jahrhundert; Čáslav bis Dreißigjährigen Krieg. In: M. Tomášek ed., Čáslav – místo pro život. Svědectví archeologie, Čáslav, 36–52.
- Tříška, J. 1981: Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409 – Repertorium biographicum Universitatis Pragensis praeussiticae 1348–1409. Praha.
- Tymonová, M. 2002: Středověký hrad Tepenec u Jívové a jeho fortifikační systém – Die mittelalterliche Burg Tepenec bei Jívová und ihre Fortifikationssystem, *Archaeologia historica* 27, 215–228.
- von Uslar, R. 1964: Studien zu frühgeschichtlichen Befestigungen zwischen Nordsee und Alpen. Köln – Graz.
- Vaniček, V. 2002: Velké dějiny zemí Koruny české III. 1250–1310. Praha – Litomyšl.
- Vařeka, M. 2003: Předbělohorské urbáře plumlovského panství, *Zpravidaj Muzea Prostějovska v Prostějově* 1–2/2003, 1–9.
- Vařeka, P. 1992: Mazanice – středověký stavební materiál v archeologických pramenech a problematika jeho interpretace – Der Lehm – ein mittelalterliches Baumaterial in den archäologischen Quellen und seine Interpretation. In: *Sborník Společnosti přátel starožitností* 3, Praha, 105–110.



- Velínský, T. 1992: Zur Problematik der Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg) – K problematice městského založení 13. století v Kynšperku nad Ohří, Památky archeologické 83, 105–148.
- Vích, D. 2000: Nové archeologické nálezy na Konicku, Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1–2/2000, 20–39.
- 2002: Neznámý vrcholně středověký mincovní depot z Kladek, Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1–2/2002, 68–74.
- Vránová, V. – Vrána, J. 2005: Jívová – Tepenec. Pravěké hradisko a Karlův hrad (Jívová – Tepenec. The prehistoric hillfort and ruins of the Tepenec castle). Olomouc.
- Wachowski, K. 2006: Systemy odważników w Polsce średniowiecznej. In: M. Dworaczyk – A. B. Kowalska – S. Moździoch – M. Rębkowski red., Świat Słowian wczesnego średniowiecza, Szczecin – Wrocław, 359–364.
- Wachowski, K. – Wittkowski, J. 2005: Henryk IV Prawy – homo oeconomicus czy homo ludens? In: K. Wachowski red., Wratislavia antiqua. Studia z dziejów Wrocławia 8 – Śląsk w czasach Henrika IV Prawego, Wrocław, 71–83.
- Wihoda, M. 1999: Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha? – Die Genesis der Stadtverfassung in Mähren als Gründungsvorhaben des Markgrafs Vladislav Jindřich?, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity XLVII C 45, 21–35.
- 2000: Facta est autem distractio regni Bohemiae. Opavsko v čase interregna 1278–1283 – Oppaland zur Zeit des Interregnums 1278–1283. In: Acta historica et museologica Universitatis Opaviensis 5, Opava, 170–180.
- 2001: Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslenci a Habsburky – Nicolas I<sup>er</sup> d'Opava enter les Premyslides et les Habsbourg, Český časopis historický 99, 209–230.
- 2007: Vladislav Jindřich – Wladislaw Heinrich. Brno.
- ZDO: Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren – Moravské zemské desky. Olmützer Cuda – Kraj olomoucký. P. R. von Chlumecky – J. Chytil – C. Demuth – A. R. von Wolfskron Hrsg. et F. Matějek ed., Brünn – Brno 1856, 1948.
- Zůbek, A. 2002: Středověké přezky v brněnských nálezech – Medieval buckles from excavations of Brno, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity LI M 7, 123–153.
- Žákovský, P. 2006: Analýza železných předmětů z Ježova hradu u Stínavy. Ms. dipl. práce FF MU.

### Městisko: Eine Stadtwüstung aus dem 13. Jahrhundert im Land von Prostějov (Mittelmähren)

Das Studium der Stadtwüstungen nimmt in der Mittelalterarchäologie Mittel- und Westeuropas eine wichtige Stelle ein (zusammenfassend z.B. Velínský 1992, 130–138; Stephan 1997). Dass die Möglichkeiten neuer Entdeckungen noch nicht erschöpft sind, erweist die im folgenden vorläufig präsentierte Siedlung städtischen Charakters in der Flur Městisko (tschechisch „Ort einer Stadtwüstung“) in Mittelmähren. Ihre Bedeutung wird noch durch eine mögliche Bindung an den Siedlungskomplex der Burg Vícov in dichter Nachbarschaft unterstrichen. Das Siedlungsareal Městisko war lange Zeit verschollen, bis es dem Autor 2002 gelang, ein zu dieser möglichen Stadtgründung aus dem 13. Jh. gehörendes Objekt zu lokalisieren.

Die befestigte mittelalterliche Siedlung befindet sich auf dem östlichen vielgliedrigen Rand der Drahaner Höhe, 12 km westl. von Prostějov (*Abb. 1, 2: 1*). Die Gründung nahm den Nordteil des Tals des Okluka-Flusses ein, eine abfallende Ebene des linken Mäanders (*Abb. 3*). Die Meereshöhe beträgt 347–386 m ü.M. (im Durchschnitt 375 m ü.M.), die Sonneneinstrahlung erfolgt überwiegend von Südosten und Süden, in der Nähe befindet sich ein Wasserlauf und eine Quelle im Hang, verfügbar ist auch Gestein das zum Bauen verwendet werden kann.

Die Erdbefestigung bzw. eine stellenweise sichtbare leichtere Umfassung hat einen Umfang von etwa 745 m und grenzt in leichter Hanglage eine ovale Fläche mit ca. 270 m Länge und bis zu 210 m Breite ab, d.h. eine Gesamtfläche um 3,5 ha (ohne Befestigung; *Abb. 4*). Die Befestigungszone wurde

in einer konvex gewölbten Linie geführt, die jedoch an der Nordostflanke leicht nach innen gewölbt ist. Die Besiedlung konzentrierte sich besonders in den erhobenen westlichen zwei Dritteln des Fundorts, um eine hergerichtete Fläche im Gelände, eine ausgeprägte Kante setzt den weniger besiedelten unteren Teil ab.

Die Befestigungslinie ist im (wegen des Höhenunterschieds) am meisten bedrohten Nordteil als mächtiger Wall mit Innengraben gestaltet. Die Innenböschung des Walls ist weniger steil, die Wallbreite beträgt 13–15 m, die Höhe 3,5 m. Es ist wahrscheinlich mit einer einfachen Bauweise aus Erde und Steinen, die aus dem Grabenaushub gewonnen wurden, zu rechnen. Die Wallkrone könnte durch eine leichte Konstruktion verfestigt gewesen sein. Der Spitzgraben hatte steile Wände und war bei einer Tiefe von ca. 3–4 m bis zu 10,5 m breit, von außen findet sich noch eine 2,5–3 m breite terrassenartige Fläche (ein weiteres Befestigungselement?). Die Gesamtbreite der Befestigungslinie dürfte bis zu 23 m betragen haben (*Abb. 5, 6*: Schnitte Nr. 1 und 2).

An den Enden des Nordbogens war die Befestigung schwächer, der Wall hat bei einer Breite von 12 m eine Höhe um 2 m, der Graben ist 10,5 m breit und ca. 2,5 m tief (*Abb. 6*: Schnitt Nr. 3). Die beiden anschließenden Flanken der Befestigung in leichter Hanglage waren jedoch vor dem Graben durch einen weiteren kleinen Wall verstärkt (heute über 1 m hoch und 8 m breit), insgesamt war sie auf etwa 20 m verbreitert (*Abb. 6*: Schnitt Nr. 4). An der Südwestflanke schloss dann auf einer Länge von ca. 20 m ein nicht fertiggestellter Graben mit unscheinbarer Innenaufschüttung an. Der restliche Umfang im Süden und Südwesten war offensichtlich ausreichend durch die steilen Hänge oder den Wasserlauf geschützt, ergänzt vielleicht um eine leichtere, heute nicht mehr kenntliche Konstruktion. Im westlichen und nordöstlichen Bogen der Befestigungslinie sind zwei ursprüngliche Tore zu sehen (*Abb. 7*), ein drittes führte offensichtlich nach Süden, zum Tal des Okluka-Flusses.

Gut erhalten sind die oberirdischen Überreste der damaligen Innenbebauung, vor allem die typischen quadratischen Vertiefungen von den Untergeschoßen (Seitenlänge 5–8 m, Tiefe 1–2 m) mit Eingangsrampe (*Abb. 8*). Vorerst wurden 17 dieser „Grubenhäuser“ erfasst. Sehr oft sind sie mit konvexen Schuttgebilden von den oberirdischen Bauten verbunden, die teilweise wohl aus Stein verbunden mit Lehm oder in Trockenbauweise bestanden. Es fehlt auch nicht an technischen Einrichtungen (Öfen?), Abschnitten alter Wege, Terrassen, eingetieften Hofflächen oder Spuren von Umzäunung. Im optimalen Fall lassen sich so konkrete, auch rechtliche Wirtschafts-Wohn-Einheiten (Area) und Gehöfte identifizieren.

Die Spuren von den Gebäuden sind zu bogenförmigen Blocks um einen planierten Platz in der Mitte angeordnet, offensichtlich richten sie sich aber auch nach den beiden ursprünglichen Wegen von NW und NO. Den nördlichen Hangteil beherrschen zwei verschiedene Höhenniveaus, im tieferen südöstlichen Drittel sind die Gebäude spärlicher. Eine genauere Vorstellung von Organisation, Grundrisschema und Charakter der Bebauung des ganzen dicht besiedelten, planmäßig angelegten und offensichtlich gründlich befestigten Siedlungsgebildes können aber erst eine geodätische Vermessung und archäologische Grabung bringen.

Die Untersuchungen aus den Jahren 2002–2006 erbrachten mehrere hundert interessante Artefakte. Außer Keramik aus der jüngeren Bronzezeit (Br D, Ha A1) und slawischen Zeit (10. Jh.?) dominieren hier hochmittelalterliche Funde: Keramikfragmente, Metallgegenstände, Eisenschlacke, zerbrochene Mahlsteine und ausgebrannter Lehmewurf aus Oberflächenbegehungen, kleinen Aushüben, Sonden und einer Prospektion mit Metallsuchgerät. Die homogene Keramiksammlung zeigt die übliche Zusammensetzung. Technologisch und typologisch kann sie vorläufig auf vier Grundgruppen unterteilt werden, sehr zahlreich war vor allem Graphit-Ware aus dem Schlusshorizont der traditionellen Graphitproduktion des mittelmährischen Produktionskreises (*Abb. 9*). Weitere zwei Keramikgruppen repräsentieren einen örtlichen Übergang zur grauen Standardware des 14. Jh., diese trat jedoch nur ausnahmsweise auf (*Abb. 10*). Insgesamt gehört die mittelalterliche Keramik aus der Flur Městisko in die 2. Hälfte des 13. und in das 1. Viertel des 14. Jh.

Unter den Erzeugnissen aus Eisen liegt das Übergewicht bei Bestandteilen von Gebäuden, vor allem bei Nägeln und verschiedenen Haken (*Abb. 11: 6–12, 14–17*), es fand sich auch ein einfacher kleiner Drehschlüssel (*Abb. 11: 4*), ein geläufiges kürzeres Messer mit Dornschaft (*Abb. 11: 13*),

Teile von Gürtelgarnituren oder Ausstattung von Gewändern und Pferdegeschirr (Riemenzungenenden, Ringschnallen: *Abb. 11: 2, 3*). Einem Reiter dürfte der Reitersporn mit Rädchen eines Typs aus der 2. Hälfte des 13. oder dem Anfang des 14. Jh. gehört haben (*Abb. 11: 1*), sehr häufig waren auch Hufeisen. Den damaligen Tauschhandel und „Feinhandwerk“ belegen Bronzeschalgewichte, die mit einem Gewicht von 15,49 g offensichtlich 1 Lot, d.h. 1/16 eines Prager Pfund entspricht, dessen Gesamtgewicht von 253 g die Basis der Währung in den Böhmisches Landen des Hochmittelalters bildete (*Abb. 11: 5*; vgl. *Steuer 1997*, 334 f.; *Wachowski 2006*, 361–363, *Abb. 1: V, G1*). Von den Produktionsaktivitäten eines Teils der Bewohner zeugen vielleicht die Funde von Eisenschlacke, die der Materialanalyse zufolge sowohl von Schmieden als auch einer Eisenhütte stammt. Diese Feststellung ist nicht überraschend, Eisenerzlager mit Belegen für alten Abbau fanden sich in nur 2,8 km Entfernung westlich vom Fundort.

Das befestigte Areal in der Flur Městisko bei Vícov erscheint somit als eine für die Besiedlung ausgezeichnet geeignete und bereits in der Urgeschichte und im Frühmittelalter genutzte Stelle, die dann in der 2. Hälfte des 13. und zu Beginn des 14. Jh. intensiv besiedelt war. Belege für eine jüngere Besiedlung fehlen. Das Spektrum aller Kategorien der materiellen Kultur zeugen zusammen mit den erhaltenen überirdischen Spuren der Bebauung für ein stabiles Siedlungsmilieu, das die provisorische Lokationsphase bereits hinter sich gebracht hatte. Neben Überresten geläufiger wirtschaftlicher Beschäftigung gibt es auch Belege für einen örtlichen Tauschhandel und die Verarbeitung oder sogar Produktion von Eisen.

Analogien zu Městisko bei Vícov im 13. Jh. liefert eine Gruppe von kleinen Stadtgründungen, Burgflecken oder befestigten Siedlungen mit professionell spezialisierten Einwohnergruppen. Geographisch und typologisch am nächsten ist das etwas kleinere (ca. 150 x 110 m) befestigte Städtchen Frankštát (heute Nový Malín) in Nordmähren aus dem 13. Jh. Auffallend ähnlich ist auch die ovale Ringbefestigung 160 x 110 m um die romanische Kirche der Jungfrau Maria in Staré Město (Altstadt) bei Bruntál, wohl der zentrale Teil des ursprünglichen Bruntál, der ältesten Stadtgründung in den Böhmisches Ländern noch vor 1213. Identische Elemente zeigen auch andere kleinere Stadtwüstungen in Mähren und Böhmen aus dem 13. Jh.: Radkov, Hradištko-Sekanka, Starý zámek bei Kolová oder Lipina bei Místek.

Sehr nahe Parallelen sind dann vor allem auch in Deutschland zu finden. An der Grenze zwischen Hessen, Niedersachsen und Westfalen können die Stadtwüstungen Landsberg bei Wolfhagen (*Abb. 12*), das *Oppidum* Stoppelberg bei Höxter, Nienover oder die Minderstadt bei der Burg Schartenberg bei Zierenberg genannt werden, aus Baden-Württemberg dann Rockesberg-Altstadt. Auch in Deutschland wurde eine Bindung einiger dieser analogischen Siedlungsformen an die damaligen Bergbaureviere festgestellt. Mit Městisko bei Vícov vergleichbar ist vor allem die Wüstung in der Flur Schwedengraben bei Zöblitz im sächsischen Erzgebirge (*Abb. 13*), von den anderen z.B. Kohlberg im Harz oder Blankenrode in Westfalen (vgl. *Velínský 1992*, 130–138; *Stephan 1997*). Ähnlich sind ferner auch einige Bergbausiedlungen direkt in den Abbaugebieten, die jedoch nur manchmal den Charakter von Rechtsstädten angenommen haben (Prinzbach im südlichen Schwarzwald: *Abb. 14*; das Abbaugeliet Fürstenberg/Hohenforst im Westen des Erzgebirges usw.; z.B. *Schwabenicky 1993*; *Nováček 1994*; *Stephan 1997*, 335–340).

Der durchgeführte Vergleich reiht Městisko bei Vícov in den Zusammenhang der Stadtsiedlungen mit charakteristischen Attributen (städtische Innenbebauung mit Untergeschoßen, typische Befestigungsanlage usw.). Eben das Schema eines einfach aufgeschichteten Walls mit äußerem Spitzgraben, manchmal noch ergänzt um weitere Elemente, könnte für die ersten Befestigungsanlagen mehrerer Rechtsstädte oder Marktgemeinden des 13. Jh. in Mitteleuropa typisch gewesen sein. Die Befestigung von Městisko könnte gleichzeitig auch auf die Ausstattung der Gründung mit einem bestimmten Recht und Rechtsprechung verbunden sein, das eben in dem auf dies Weise abgegrenzten Territorium gültig war (*Haas 1958*, 182; *Kejř 1998*, 160–164).

Aufgrund der siedlungsgeschichtlichen retrogressiven Analyse kann die Lokation des heute bereits vergessenen Namens in der Flur Městisko als ein Marktzentrum des adeligen Gutes der Herren von Lešany angesprochen werden (*Abb. 17; 18*). Neben der Notwendigkeit, die grundlegenden Wirtschafts-

funktionen des konkreten Verwaltungsterritoriums sicherzustellen, spielte hier offensichtlich auch die Ausbeute der örtlichen Erzlager und die Kolonisierung des höher gelegenen Teils der Herrschaft eine Rolle. Die evtl. Anwesenheit von Bergleuten hat vielleicht auch einige spezifische Züge der Siedlung und ihrer materiellen Kultur bewirkt. Im breiteren geographischen Rahmen gehörte die Siedlung zu den ältesten adeligen Markgründungen. Hier sei auf die kleine Ausdehnung des Städtchens hingewiesen, die in bestimmter Weise mit der relativ aufwendigen Befestigung kontrastiert. Vom Geschlecht der Herren von Lešany kennen wir für das 13. Jh., und zwar nur für die Jahre 1279–1287 Albert von Lešany, einen den einflussreichsten mährischen Adelige[n] der Zeit des Interregnum und der Anfänge der Herrschaft von Wenzel II. Eben Albert, der damals auch das im Norden angrenzende Herrngut Konice verwaltete, kommt als Initiator der Gründung dieser städtischen Siedlung bei Vícov in Frage. Für eine bestimmte Zeit am Ende des 13. Jh. könnte dabei der Ort parallel zum Komplex der wahrscheinlich von derselben Obrigkeit erbauten Burg Vícov bestanden haben (*Abb. 2: 2; 15; 16*). Welche der beiden Siedlungsgebilde älter ist, oder ob beide gleichzeitig gegründet wurden, muss erst die weitere Forschung entscheiden, bisher erscheint Městisko als das ältere Element.

Das Auflösen der Siedlung in Městisko irgendwann zu Anfang des 14. Jh. war vielleicht durch eine Familienkrise und dem Zerfall des Patrimoniums von Lešany, vielleicht auch durch weiteren Faktoren verursacht: Kriegeauseinandersetzungen, wirtschaftliche Veränderungen, teilweise Siedlungsregression usw. Die Burg Vícov wurde dagegen erst nach ihrer Einnahme im Jahr 1389 aufgegeben. Dort handelte es sich um eine große zweiteilige Anlage mit im Grunde regelmäßiger Anordnung von 110 m Länge und 33–50 m Breite auf einem Bergsporn zwischen drei Halsgräben. Gerade die Klärung der gegenseitigen historischen und funktionellen Beziehungen zwischen der Burg und dem gegenüberliegenden Städtchen soll dem weiteren Studium vorbehalten bleiben.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

English by *David J. Gaul*

## Městisko: zaniklá městská lokace 13. století na Prostějovsku

Městisko: Eine Stadtwüstung aus dem 13. Jahrhundert im Land  
von Prostějov (Mittelmähren)

Jiří Doležel

*Příspěvek publikuje první poznatky o opevněné městské lokalitě, nově zjištěné v lesnatém údolí říčky Okluky na východním okraji Dražanské vrchoviny na střední Moravě. Povrchový průzkum, prospekce pomocí detektoru kovů a drobné sondáže, realizované v letech 2002–2006, umožnily identifikovat ve svažitém říčním zákrutu oválný sídlištní areál 270 x 210 m (ca 3,5 ha), ohrazený zemním opevněním proměnlivé mocnosti a skladby. Vnitřní plochu tohoto útvaru zaujala intenzivní a systémově uspořádaná zástavba (sledovat lze zahloubené suterény, destrukce nadzemních staveb, technické objekty, ohrazení parcel). Lokace druhé poloviny 13. stol. vznikla zřejmě jako trhové středisko dominia pánů z Lešan, úzké vazby mohla mít i na těžbu a zpracování železných rud v těsném okolí. Po zániku na počátku 14. stol. se dále vyvíjel pouze protější sídelní komplex hradu Vícov; objasnění vzájemných relací obou objektů zůstává úkolem dalšího studia.*

vrcholný středověk – Morava – městské zřízení – zaniklé městské lokace

***Městisko. Deserted 13<sup>th</sup> century town in the Prostějov region, central Moravia.** The work publishes the first information about a fortified town site newly discovered in a wooded valley near Prostějov. Surface research, prospecting using a metal detector and small probes conducted between 2002 and 2006 enabled the identification of an oval-shaped settlement on sloping ground in a bend of the Okluka stream. The 270 x 210 m area (ca. 3.5 ha) is surrounded by earth fortifications of varying strength and composition. The inner area of the settlement was intensively and systematically built up (recessed cellars, the destruction of above-ground structures, technical objects, enclosure of parcels). The location was created in the second half of the 13<sup>th</sup> century, apparently as a market centre for the domain of the Lords of Lešany; the site may also be closely related to nearby mining and processing of iron ore. Following the decline of the settlement at the beginning of the 14<sup>th</sup> century only the neighbouring Vícov castle settlement continued to develop. An explanation of the relationship between the two settlements will be the subject of future study.*

Late Middle Ages – Moravia – town establishment – town location – deserted towns

### 1. Dosavadní archeologická prospekce lokality

Studium zaniklých sídlišť městského charakteru náleží bezesporu k nejdůležitějším tématům archeologie středověku, v posledním období je mu věnována oprávněná pozornost i ve středoevropském prostoru (souhrnně např. *Velímský 1992*, 130–138; *Stephan 1997*; *Klápště 2005*, 366–378). Rozmach takto orientovaného bádání umožňuje přitom rozšiřovat vlastní pramennou základnu o další, dosud neznámé nebo nepoznané lokality obdobného typu, navzdory relativně pokročilé systematické prospekci většiny sídelních regionů. Vzpomenout lze kupř. teprve r. 2006 leteckým průzkumem zjištěné městečko Šamotuly (Szamotuly) ve

Velkopolsku, původně vysazené ve zcela jiné poloze než jeho pozdější nástupce z konce 13. věku (*Pietrzak – Rączkowski 2006; Dernoga et al. 2007*). Stále nevyčerpané možnosti nových zásadních objevů dokládá také zde prezentovaný objekt. Rovněž v případě rozsáhlého, výrazně opevněného okrsku v lesní trati Městisko jihozáp. od Vícova na Prostějovsku nejde totiž o nic méně než o zaniklou středověkou lokaci urbánního rázu, byť bližší funkční charakteristiku celého sídlištního útvaru může upřesnit teprve další soustavný výzkum. Důležitost lokality pro poznání jednotlivých forem osídlení Moravy ve 13. a 14. stol. zvyšuje i její možná vazba k jinému zaniklému sídelnímu komplexu na protější straně údolí říčky Okluky, kde se k vrcholně středověkému dvoudílnému hradu známému pod historickým názvem Vícov (nověji také Ježův hrad) přičleňují další sídelní a fortifikační objekty v jeho předpolí.

Právě blízkost hradu Vícova zřejmě zapříčinila, že přes svoji velikost a markantní pozůstatky opevnění unikál sídlištní areál v poloze zvané Městisko velmi dlouho pozornosti odborného bádání. Není divu – v případě vícovského hradu, situovaného jen 200 m jižněji, se jedná o výraznou plochou ostrožnu, osazovanou a patrně i opevňovanou opakovaně snad už od pozdní doby kamenné, kterou posléze zaujalo rozlehlé šlechtické sídlo, spolu s přílehlým hospodářsko-provozním zázemím zaniklé po dobytí r. 1389. Intenzivní výzkum celého tohoto sídelního uskupení započal již koncem 19. věku, po rozsáhlých výkopech ve 30. letech minulého století jsou dosavadní poznatky stále doplňovány o nová zjištění (souborně s další lit. např. *Bleka 1936; Doležel 2000b*, 405–407; *Plaček 2001*, 688–690; *Čižmář 2004*, 234–235; *Hlava 2005*, 183–184, 188, 200; *Žákovský 2006*).

Na doposud neznámou fortifikaci v trati Městisko naproti tomu nejspíše jako první upozornil teprve r. 1975 ve své rukopisné práci prostějovský badatel Jan Šrot. Objekt považoval za tábor oddílů obléhajících na jaře 1389 právě protější hrad Vícov (*Šrot 1975*, 14). Tuto interpretaci nezměnil ani náhodný nález keramiky ve vývratu v dolní (jižní) části ohrazeného prostoru r. 1982, evidovaný Miroslavem Šmídem a Alenou Prudkou.<sup>1</sup> Referent sám byl o málo známém opevnění informován na základě zmínky ve Šrotově rukopisu Milošem Čižmářem, v létě a na podzim r. 2002 tu pak při příležitosti zevrubného povrchového průzkumu Ježova hradu a jeho nejbližšího okolí vyzvedl keramiku 2. pol. 13. a počátku 14. století. Po předběžné identifikaci celého sídlištního útvaru jako možné zaniklé městské lokace proto následně pokračoval v intencích výzkumné činnosti brněnského Archeologického ústavu AV ČR v soustavné dokumentaci a povrchové prospekci, a to i za užití detektoru kovů. Na určitých dokumentačních krocích se přitom r. 2006 podílela i Dana Vitulová z ÚAPP v Brně. Nezávisle na těchto aktivitách r. 2004 opevnění částečně zaměřil a jisté nálezy získal i *Josef Hebr (2004b)*, objekt opětovně zmínil *Miloš Hlava (2005*, 189, 200). Nověji tu početnější nálezovou kolekci přinesla zjišťovací sondáž Pavla Moše z prostějovského muzea, realizovaná (opět bohužel bez koordinace s aktivitami brněnského ARÚ AV ČR) na přelomu července a srpna 2006. Jednalo se o celkem čtyři drobné sondy o úhrnné ploše ca 10 m<sup>2</sup>, položené v nevelkých vzájemných distancích ve střední partii západního dílu vnitřního areálu, v místech s markantními povrchovými relikty zástavby (srov. *Moš 2007*).<sup>2</sup> V témže období provedl cílený jednorázový průzkum s pomocí detektoru kovů zejména v prostoru cesty v jihozáp. části ohrazené plochy Pavel Fojtík z prostějovského pracoviště ÚAPP Brno, odkryté předměty převedl rovněž do fondů Muzea Prostějovska v Prostějově.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Tehdy získaný artefakt (okrajovou část hrnce) se bohužel zatím nepodařilo ve fondech Muzea Prostějovska v Prostějově identifikovat. Za informaci o nálezů děkuji kolegovi M. Šmídovi.

<sup>2</sup> Výzkum P. Moše proběhl mezi 27. 7. a 2. 8. 2006, získaný archeologický materiál byl do sbírek Muzea Prostějovska v Prostějově zahrnut pod inv. č. 136 119–271 a 136 278. Za veškeré informace o výzkumu i za ochotné postoupení příslušných nálezů ke zpracování a vyhodnocení patří můj dík vedoucímu výzkumu.

<sup>3</sup> Také tuto část nálezové kolekce jsem mohl díky P. Mošovi přímo prostudovat a využít k publikaci.

## 2. Poloha, opevnění a vnitřní zástavba

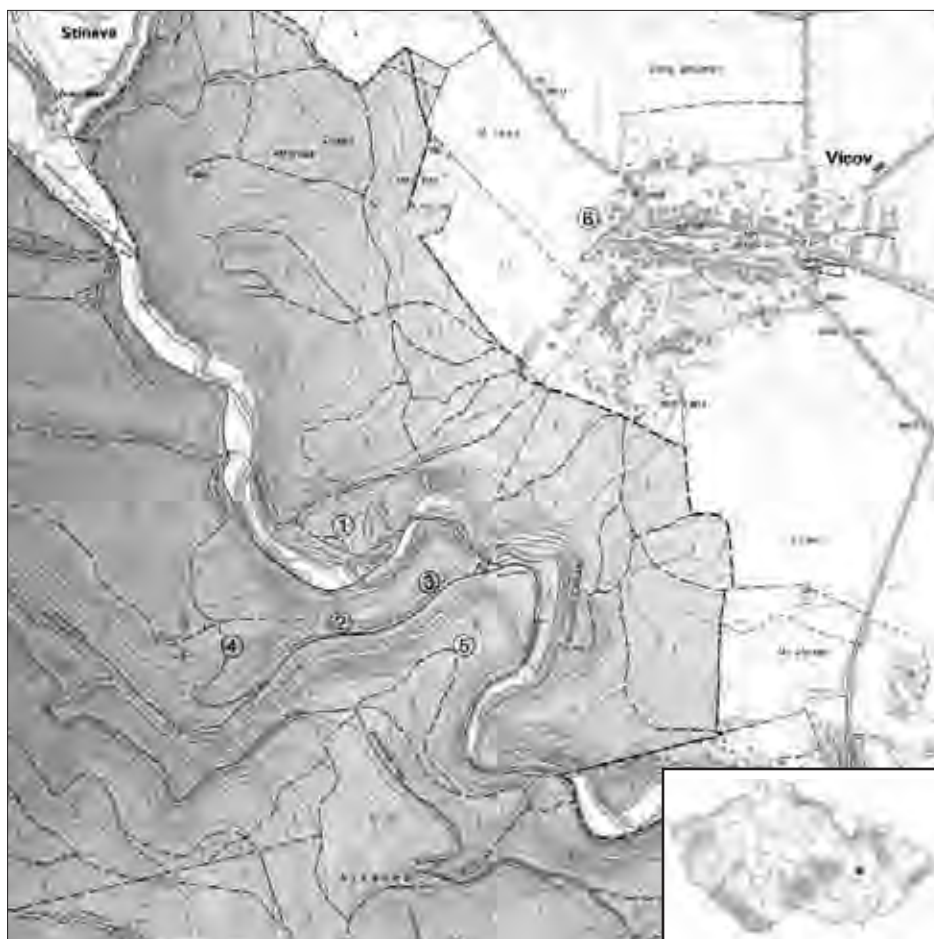
Hrazené středověké sídliště v lesní trati Městisko, Městnisko či Měsnisko u Vícova je situováno v centrální části Moravy, v lesích při vých. členitém okraji Dražanské vrchoviny, znenáhla tu přecházející do mírně zvláňených pahorkatin úrodné střední Hané. Příslušná původní katastrální obec Stínava leží 1,6 km na SZ, ještě blíže (1,0 km na SV) se nachází sousední ves Vícov (*obr. 1*).

V přesnějším vymezení jde o polohu při jihových. okraji historického katastrálního území obce Stínava, nyní v Olomouckém kraji, dříve správně náležející pod soudní okr. Plumlov a poté okr. Prostějov.<sup>4</sup> Jihozáp. dvě třetiny stínavského kat. území, včetně pojednávané lokality i sousedního vícovského hradu, byly ovšem po zřízení vojenského výcvikového prostoru Dědice–Ferdinandsko začleněny do jeho teritoria, dlouhodobě bez údržby katastru nemovitostí. V 80. letech 20. stol. došlo dokonce ke sloučení veškerých k výcvikovému prostoru připojených částí obecních katastrů do nového, uměle vytvořeného správního celku vojenského újezdu (obce) Březina (okr. Vyškov) v Jihomoravském kraji. Toto rozlehlé území (158 km<sup>2</sup>) dlouho postrádalo jakékoliv podrobnější územně-správní členění, teprve po vytvoření nového katastru nemovitostí v rámci újezdu r. 2004 připadl celý původní stínavský katastrální díl do sev. administrativního katastru březinského vojenského újezdu, označeného jako Žbánov. Zde se opevnění nalézá v záp. výběžku velké lesní parcely č. 23/8, téměř ve středu fortifikovaného útvaru je vyměřena další nevelká lesní parcela č. 27/2. Na Státní mapě 1 : 5000, listu Prostějov 8–5 z r. 2004, lze plochu zkoumaného sídelního areálu zhruba vymežit body od Z a J okrajové sekční čáry vzdálenými 416 : 78, 397 : 83, 366 : 68, 372 : 55, 405 : 37 a 425 : 59 mm. Přibližný střed celého areálu je položen ve vzdálenosti 1720 m na JJV (ca 1738) od kostela Povýšení sv. Kříže ve Stínavě a 1410 m na JZ (ca 2628) od kostela sv. Floriána ve Vícově.

Jakkoliv je třeba při průzkumu zejména středověkého osídlení nynějšího vojenského újezdu Březina pracovat zásadně s historickými katastry (tak např. *Hlava 2005*, 181), lze v případě fortifikovaného objektu v trati Městisko i blízkého hradu Vícova (Ježova hradu) učinit odůvodněnou výjimku. Jak prozrazuje urbář plumlovského panství z r. 1590, oba tehdy již dlouho zaniklé sídelní okrsky spadaly totiž jednoznačně do teritoria Vícova jako vůbec nejbližší žijící osady (srov. Moravský zemský archiv v Brně, fond F 264 – panství Plumlov, č. 835, fol. 335r.–341v.). Samotný zpustlý hrad Vícov (*hradisko*) byl přítom ke vsi Vícovu počítán i předtím, při prodeji zboží r. 1512, motiv „Ježova“ hradu nesla ale ještě vícovská obecní pečeť z r. 1660 (*LSA I*, LXVIII–LXIX, č. 76; *AČ XVII*, 175–177, č. 958, 961; *ZDO XVII*, č. 135; Moravský zemský archiv v Brně, fond D 6, kniha č. 594, fol. 8r., 174r., 187v.; k vícovské pečetí dále *Janoušek 1933a*, 161; *Bleka 1936*, 61). Ke vzdálenější Stínavě byly oba objekty jako součásti dominikálních lesů správně připojeny až později, zřejmě za rozsáhlé územní reorganizace zdejšího lesního komplexu Liechtenštejny někdy v 18. stol., bezpečně ale před vyhotovením Josefského katastru r. 1786. Umělému vymezení hranic katastrů v této části plumlovského panství v duchu barokního krajinného urbanismu a ekonomické racionalizace nasvědčuje jejich nápadně přímé, regulární trasování. Na mapě tzv. prvního vojenského mapování z let 1763–1764 ovšem jakékoliv stopy nového katastrálního rozhraničení, kupř. v podobě lesních průseků, ještě chybějí (srov. Moravský zemský archiv v Brně, fond D 6, kniha č. 591, fol. 1r.–8r.; D 22, inv. č. 1 624). Z těchto důvodů je proto historicky oprávněnější jak zaniklou městskou lokaci na Městisku, tak vícovský hrad zmiňovat v prostorovém kontextu s obcí Vícov.

Sledovaná lokalita i její nejbližší zázemí náleží geomorfologicky ke Konické vrchovině, vých. podcelku Dražanské vrchoviny, konkrétněji pak do sev. výběžku tzv. Zelenohorského lesa. Tento značně členitý, hlubokými potůčnými údolími a žleby rozrůzněný okrsek tvoří východní okrajový přechod mezi plochou náhorní částí Dražanské vrchoviny a jejím vých. úpatím, většinou charakteru méně vertikálně diferencovaných pahorkatin (*Demek a kol. 1987*, 47, 81, 570; *Albrecht 1998*, 50, 59–60, *obr. 1*).

<sup>4</sup> M. Hlavou v jeho přehledu archeologických nálezů daného regionu udávaná příslušnost do bývalého katastru Vícova neodpovídá skutečnosti (srov. *Hlava 2005*, 189, 200).

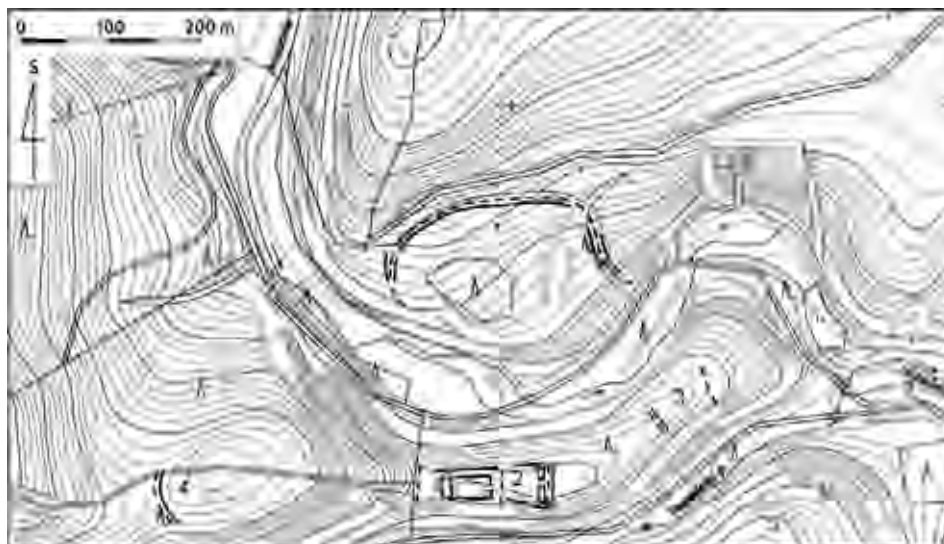


Obr. 1. Celková topografická situace lokality Městisko u Vícova a dalších středověkých sídelních areálů na výřezu ze Základní mapy ČR 1 : 10 000, listu č. 24-23-10 z r. 2004. 1 – zaniklá městská lokace; 2 – hrad Vícov (Ježův hrad); 3 – středověké osídlení v předpolí hradu v severových. části ostrožny; 4 – návrší Biskupka s valovým opevněním a pozůstatky dalších antropogenních aktivit; 5 – ostrožna Nad Prádky s ojedinělými nálezy vrcholného středověku; 6 – usedlost č.p. 22 ve Vícově, v místě nazývaném Na tvrzi. Měřítko určeno čtvercovou sítí souřadnicových bodů po 1000 m. Počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 1. Topographische Gesamtansicht des Fundorts Městisko bei Vícov und andere mittelalterliche Siedlungsareale. 1 – Stadtwüstung; 2 – Burg Vícov; 3 – mittelalterliche Besiedlung auf dem Vorfeld der Burg im Nordostteil des Bergsporns; 4 – Anhöhe Biskupka mit Wallbefestigung und Überresten anderer anthropogener Aktivitäten; 5 – Bergsporn Nad Prádky mit vereinzelt hochmittelalterlichen Funden; 6 – Bauerngut Konstr.-Nr. 22 in Vícov, in der als Na tvrzi [Auf der Festung] bezeichneten Flur. Der Maßstab ergibt sich aus dem Quadrantennetz mit 1000 m Seitenlänge.

Předěl mezi vlastní vrchovinou a plochými terény při jejím úpatí tvoří v tomto prostoru říčka Okluka (též Hloučela), protékající v jihových. směru poměrně sevřeným a hlubokým údolím, okolními úbočími a vrcholky převýšeným o 60 až 100 m. Samotný opevněný areál byl pak založen na sev. straně údolí, ve snížené části nevýrazného levého zákrutu říčky, jenž





Obr. 2. Situování jednotlivých fortifikačních objektů v prostoru Městiska a ostrožny hradu Vícov. Výřez ze Státní mapy 1 : 5000, listu Prostějov 8-5 z r. 2004. 1 – zaniklé městské založení; 2 – hrad Vícov; 3 – opevňovací prvky v severových. části hradní ostrožny; 4 – valové opevnění na návrší Biskupka; 5 – eneolitické hradiště na ostrožně Nad Prádky. Plná linie – val, přerušovaná linie – příkop, plnými obrysy vyznačena půdorysná dispozice vícovského hradu. Návrh J. Doležel, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 2. Lage der einzelnen Befestigungsobjekte im Raum von Městisko und auf dem Bergsporn der Burg Vícov; 1 – Stadtwüstung; 2 – Burg Vícov; 3 – Teile der Befestigungsanlage im Nordostteil des Bergsporns; 4 – Wallbefestigung auf der Anhöhe Biskupka; 5 – äneolithischer Burgwall auf dem Bergsporn Nad Prádky. Volle Linie – Wall, Strichlinie – Graben, die vollen Umrisse bezeichnen den Grundriss der Burg von Vícov.

na rozdíl od srázů na protilehlém břehu spadá do údolí pozvolnými, lokálně členěnými svahy s místními spočinky (obr. 2, 3). Pro osídlení je příhodná také převažující jihovýchodní a jižní expozice, výskyt drobných svahových pramenišť ve střední a jižní části či blízkost a komunikační dostupnost Okluky jako celoročně stabilního vodního a příp. i energetického zdroje (vzájemná distance činí od 25 do 200 m, výškový rozdíl nepřesahuje v nejnižší položených partiích ca 5 m). V mikroklimatickém kontextu poměrně příznivá nadm. výška se pohybuje v rozmezí 347 a 386 m, při střední průměrné hodnotě okolo 375 m n. m. Zatímco ve své záp. třetině je zákrut modelován v severojižně probíhajícím pruhu spodně karbonických drob s vložkami slepenců a se středovým pásem hrubozrnných slepenců, podloží v jeho zbývající části tvoří stejně staré břidlice a prachovce, příp. využitelné jako lomový stavební kámen (Svoboda a kol. 1963; Melichar a kol. 1999).<sup>5</sup>

Zemní opevnění či místy patrně jen lehké ohrazení o celkovém obvodu asi 745 m zde ve svahu vymezilo zhruba oválnou, poněkud nepravidelnou plochu o délce přibližně 270

<sup>5</sup> Místní lesní porosty byly v době lokace sídliště bezpochyby již silně ovlivněny dlouho trvající užitkovou selekcí. V bezprostředním či širším okolí lokality rekonstruované bikové doubravy a bučiny, dubohabřiny, květnaté bučiny nebo suťové a roklinové lesy s vysokým podílem jedle však bezpochyby stále vytvářely zejména v jihozáp. zázemí lokality rozlehlé souvislé komplexy s vysokým užitným potenciálem (Mikyška – Neuhäusl 1970; Neuhäuslová a kol. 2001, 85–89, 116–119, 138–141, 103–107, 188–195, mapa).

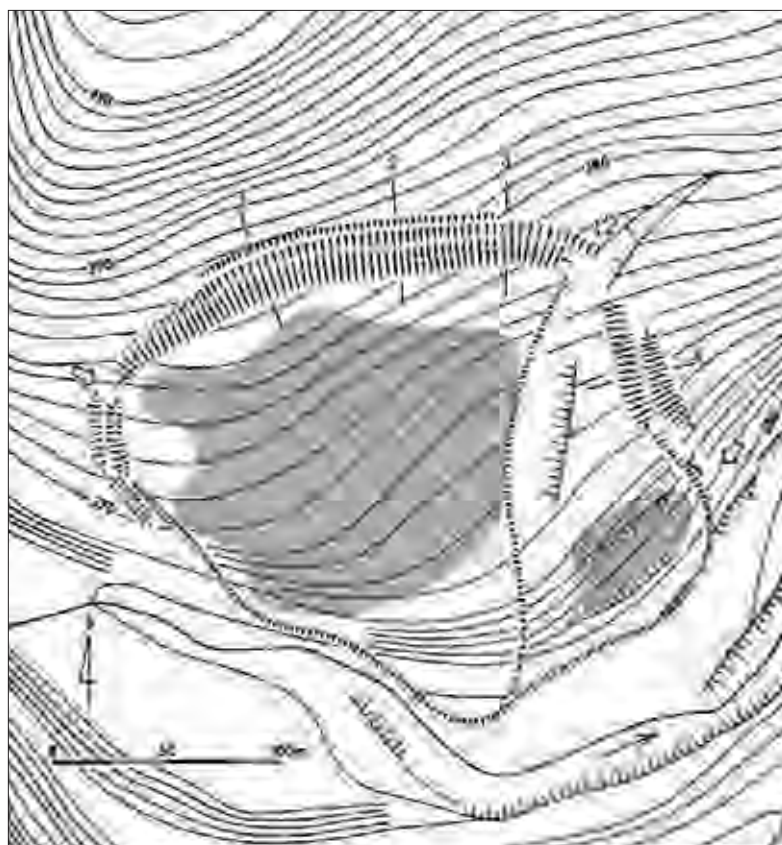


Obr. 3. Městisko u Vícova. Pohled na lokalitu od JV přes údolí Okluky, z prostoru ostrožny hradu Vícova (Ježova hradu). Zaniklá městská lokace situována na svahu v popředí. 2. IV. 2007. Veškeré fotografie (J. Doležel) publikovány se svolením Újezdního úřadu Vojenského újezdu Březina.

Abb. 3. Městisko bei Vícov. Gesamtansicht des Fundorts von Südosten über das Tal des Okluka-Flusses vom Raum des Bersporns der Burg Vícov. Stadtwüstung auf dem Abhang im Vordergrund (alle Fotografien J. Doležel).

a šířce až 210 m, vnitřní rozloha areálu bez fortifikace dosahuje okolo 3,5 ha (*obr. 4*). Opevňovací pásmo bylo přitom vedeno převážně v konvexní oblé linii, na severových. boku však dostalo tvar dovnitř mírně prohnutého oblouku. Toto málo obvyklé řešení mělo patrně umožnit lepší postřelování předpolí, zde nepříliš svažitého. Osídlení se dle všeho koncentrovalo zejména ve zvýšených západnějších dvou třetinách lokality, kde je ve svahu sledovatelný rozsáhlý spočinek, dále záměrně upravovaný. Výrazná terénní hrana, probíhající od severových. nároží opevnění dále k jihu, vyčleňovala pak zřejmě tuto nejhustěji zasídlenou část od zbyvající dolní třetiny na východě, s menším výskytem povrchových stop po dobové zástavbě.

Vlastní fortifikační systém byl v závislosti na konkrétní terénní konfiguraci lokálně modifikován. Největší ohrožení znamenalo pro případné obránce prudce se zvedající úbočí výšiny před severozáp. a sev. čelem ohrazeného sídelního areálu, na prvých 80 metrech svého průběhu až o 25 m převyšující samotnou vnitřní plochu sídliště. V celém sev. oblouku se proto vybudované opevnění jeví ještě dnes jako vcelku mohutná linie, sestávající z valu sledovaného vnějším příkopem (*obr. 5*). Val s charakteristicky pozvolněji spádovanými vnitřními svahy dosahuje šířky 13–15 m a jeho koruna je až o 3,5 m výše než nynější dno předstupujícího příkopu i úroveň povrchu uvnitř osídleného okrsku (*obr. 4 a 6*, řezy 1 a 2). Bez archeologické sondáže nelze spolehlivěji určit způsob navržení valu, příp. vnitřní konstrukční prvky a původní dimenze či utváření. I s přihlédnutím k četným domácím a zahraničním obdobám lze ale důvodně předpokládat jednoduché nasypávání či vrstvení z hlíny a lámaného kamene, získávaných při hloubení přilehlého příkopu. Vrchol náspu pak mohl být zpevněn lehčí záštitnou stěnou, ať již v podobě zídky z nasucho kladeného lomového kamene, nebo dřevěného, dále proti ohni chráněného ohrazení (palisáda, dřevěná břevnová hradba apod.). Samotný vnější příkop strmých přímých stěn a nápadně hrotitého dna dosahuje šířky až 10,5 m a v současném stavu je oproti předpolí přibližně 3–4 m hluboký. V celém sev. úseku fortifikace příkop navíc vně provází ještě 2,5–3 m široká plošina, terasovitě urovnaná ve zvyšujícím se terénu. Patrně sloužila pro zabudování dalších opevňovacích prvků, kupř. šikmé palisády nebo vyplétaného plotu, celkovou hloubku fortifikačního pásu tak rozšiřovala až na 23 m.



Obr. 4. Městisko u Vicova. Orientační terénní náčrt lokality, topografický podklad Státní mapa 1 : 5000, list Prostějov 8-5 z r. 2004. Tónováním vyznačeny plochy s dosud indikovaným intenzivním osídlením, šipkami možné vstupy do areálu, liniemi 1–4 dokumentované profily opevňovací soustavou (srov. obr. 6). Zaměření a návrh J. Doležel, kresba B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 4. Městisko bei Vicov. Übersichtsplan des Fundorts aufgrund der Karte im Maßstab 1 : 5000. Getönte Fläche bezeichnen festgestellte intensive Besiedlung, Pfeile die Zugangswege zu den Arealen, Linien 1-4 die dokumentierten Schnitte durch das Befestigungssystem (vgl. Abb. 6).

Na obou koncích severního oblouku se mocnost pozůstatků opevnění zmenšuje, val při šíři 12 m dosahuje přibližně jen dvoumetrové výšky, stále ještě 10,5 m široký vnější příkop vykazuje zahloubení ca 2,5 m (obr. 4 a 6, řez 3). Zesíleny však byly obě dále plynule navazující boční strany fortifikace, probíhající po nepříliš srázné spádnicí. Jak na záp. oblém, tak na vých. mírně dovnitř zataženém úseku byl před vnější příkop předsunut další drobnější sypaný val, dnes mírně přes 1 m vysoký a 8 m široký (obr. 4 a 6, řez 4). Relikty takto zdvojeného pevnostního pásu mají úhrnnou šířku přibližně 20 m. Celkově ale nedosahoval mohutnosti opevnění na severu a ve svých obou dále k jihu do údolí pokračujících pasážích posléze přešel do podoby dnes jen obtížně sledovatelné slabší fortifikace.

Na jižním a jihových. obvodu při úpatí svahu nebyly stopy ohrazení středověkého sídliště až na několik nejasných fragmentů zatím spolehlivěji doloženy. Mohly je zničit svaz-



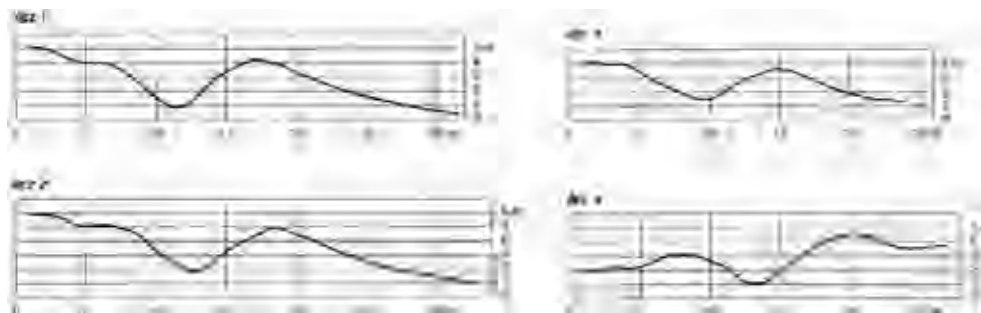
Obr. 5. Městisko u Vícova. Severových. úsek obvodové fortifikace, vlevo za valem vnitřní areál osady. 2. IV. 2007.

Abb. 5. Městisko bei Vícov. Nordostabschnitt der Ringbefestigung, links hinter dem Wall das Innenareal der Siedlung.

ky pozdějších úvozů a cest či několik drobných lomů. Je ovšem možné, že osídlení zde dostatečně chránily prudké, byť krátké srázy k Oklucce nebo vodní tok samotný, doplněné pouze lehčí, dnes na povrchu neznatelnou konstrukcí. Svědčí pro to situace na jihozáp. boku, kde v kratším přibližně dvacetimetrovém úseku na S byla fortifikační sestava s příkopem mezi dvojicí valů nejprve nahrazena pouze nedokončeným, ve skále lámaným menším příkopem s nepatrným vnějším náspem, dále k JV však pokračuje jen nevýrazná okrajová hrana nad příkrým svahem (srov. obr. 4).

V popsaném ohrazení jsou sledovatelné také nejméně dva původní vstupy. Jedna z bran snad existovala v záp. ohybu, pokud lze takto interpretovat mírnou, zhruba 5 m širokou vkleslinu ve vnitřním valu, ze které do nitra osídleného areálu vybíhá stará, nyní již jen obtížně sledovatelná cesta. Druhý průjezd do ohrazení je třeba logicky předpokládat v komunikačně velmi exponovaném severových. ohybu pevnostní linie, situovaném přímo na směru nejkratšího a nejvhodnějšího přístupu od Vícova. Skutečně se tu dochovalo přirozené ukončení severnějšího křídla náspu spolu s navazující vnitřní cestní terasou, zatímco protilehlá jižní strana byla zničena sekundárně vytvořeným úvozem, patrně navazujícím na primární středověkou trasu (obr. 7). Počítat je ovšem nutné minimálně i se třetím vstupem na jihu, k vodě a do údolí Okluky. Určitou stopou může být nezřetelná vpadlina v okrajové terase na JZ, praktičtější by však bylo situování brány spíše na nejnižší jihových. straně celého osazeného areálu. Při již zmíněném poškození zdejšího terénu přinese snad určitější indicie podrobnější analýza rozvrhu samotného osídlení polohy.

Vnitřní plocha opevnění vykazuje v reliéfu neobyčejně dobře zachované povrchové reliktu dobové zástavby. Vyskytují se tu především typické zahloubené, čtvercové či lehce podélné deprese po suterénních prostorách menších či středních rozměrů, o délce stran v průměrném rozmezí 5–7 m a hloubce 1–1,5 m. Nezřídka je možné pozorovat i stopy vstupních šíjí (obr. 8). U některých značně rozlehlých útvarů tohoto typu, s dochovaným zahloubením okolo 2 m a délkou přesahující 7 m, přitom nelze vyloučit ani jejich sekundární rozšíření těžbou kamene po zániku středověkého osídlení lokality. Prozatím bylo na vícovském Městisku evidováno celkem 17 těchto „zemnic“, zcela zřejmě pozůstatků podsklepe-



Obr. 6. Městisko u Vícova. Profilové řezy fortifikačních linií, polohy jednotlivých nepřevýšených profilů 1–4 vyznačeny na půdorysném plánu na obr. 4. Na řezu vždy vpravo vnitřní strana opevnění. Zaměření D. Vitulová a J. Doležel 8. IX. 2006, zpracování D. Vitulová.

Abb. 6. Městisko bei Vícov. Schnitte durch die Befestigungslinie, Lagen der einzelnen nicht überragenden Profile 1–4 auf dem Grundriss von Abb. 4 dargestellt. Rechts auf dem Schnitt jeweils die Innenseite der Befestigung.

ných částí domů či jiných funkčních skladebných prvků v komplexech dvorců nebo usedlostí. Velmi časté jsou také konvexní oválné, kvadratické i podélné destrukce jednotlivých nadzemních staveb, konstruovaných zčásti zřejmě za užití kamene kladeného na hliněné pojivo či na sucho, které ve více případech přímo navazují na zmíněné zahluobené terénní deprese. Zastihnout lze dále menší kupovité objekty (snad zbytky pecí) či charakteristické stopy ohrazení jednotlivých areálů či usedlostí v podobě přímo vedených a pravouhle se napojujících drobných valů a hrázek. Jinde je terén terasován nebo utvářen do plochých, mírně vpadlých zrcadel, zčásti ztotožnitelných snad s dvory. V několika optimálních případech výše popsané antropogenní útvary tvoří logicky seskupené celky, identifikovatelné jako konkrétní hospodářsko-obytné a právní jednotky – arey. Situaci doplňují i místy stopovatelné úseky starých komunikací.

Pozůstatky staveb se koncentrují do zhruba tří obloukovitých bloků kolem urovnaného prostranství ve středním dílu opevnění, zdá se ale, že sledují i obě původní komunikační trasy, sbíhající se sem od SV a SZ (srov. obr. 4). V sev. svažitě části jsou pak rozloženy ve dvou rozdílných výškových úrovních. Ve snížené jihových. třetině lokality se relikty tohoto typu vyskytují v daleko menší míře, i když jde o prostor značně porušený pozdějšími zásahy (svazky cest, vodotečemi prohloubené úvozy, vývraty apod.). Příznaky soustavnějšího zastavění zde ovšem nezaregistrovala ani prospekce kovových artefaktů, s daleko nižším výskytem stavebních kování, tak častých v ústřední části. Vcelku je ale evidentní, že jakoukoliv přesnější představu o organizaci, půdorysné skladbě a charakteru zástavby celého areálu může dát jen detailní geodetické zaměření, provázené cílenou archeologickou sondáží. Nicméně na základě předběžného povrchového průzkumu se zdá, že se tu patrně jednalo o hustě osídlený, plánovitě rozvržený a poměrně důkladně opevněný sídelní útvar.

### 3. Nálezový soubor, jeho datace

Průzkumné akce let 2002–2006 přinesly z lokality řádově několik set artefaktů. Mezi povrchovými sběry r. 2002 i zisky ze sondáže z r. 2006 se v nevelkém množství vyskytly



Obr. 7. Městisko u Vícova. Severových. vstup do opevněného komplexu v pohledu z přístupové strany od Vícova. Vpravo zachováno přerušení obvodového valu s průchodem v původní komunikační úrovni, vlevo po zániku lokality dále zahloubená úvozová cesta. 2. IV. 2007.

Abb. 7. Městisko bei Vícov. Nordosteingang in die Befestigung, Ansicht aus der Richtung von Vícov. Rechts ist die Ausparung im Ringwall mit Durchgang auf dem ursprünglichen Niveau des Weges erhalten, links nach dem Untergang der Lokalität ein Hohlweg.



Obr. 8. Městisko u Vícova. Dvojice zahloubených depresí ve vých. části vnitřního areálu, patrně pozůstatky suterénů zástavby. 2. IV. 2007.

Abb. 8. Městisko bei Vícov. Zwei Grubenobjekte im Ostteil des Innenareals, offensichtlich Überreste des Kellers von den Bauten.

zlomky pravěké keramiky, zřejmě z lužické fáze kultury lužických popelnicových polí mladší doby bronzové (Br D, Ha A1). V sondě S 1/2006 byly přítomny příznačně vázány na nejspodnější bazální hlinitou vrstvu v hloubce 20–40 cm pod nynějším povrchem. Vrstva vykazovala vysoký podíl organických komponent a překrývaly ji svrchnější horizonty odlišné struktury, obsahující středověké nálezy. Předběžně lze proto uvažovat o osazení polohy již v období popelnicových polí, a to kupodivu i ve vyšších úrovních, více vzdálených od údolní vodoteče. Keramika mladší doby bronzové pochází totiž většinou z výše položené severní poloviny zkoumaného areálu, přibližně 25–30 m nad říčním údolím a 75–130 m od toku Okluky. Využita tu ovšem mohla být lokální svahová prameniště. Existence lužické osady v rámci zkoumaného areálu není překvapivá, celý mikroregion byl v tomto období poměrně intenzivně osídlen (srov. nedaleké rozsáhlé hradiště Brněnka u Hamer, některé bronzové depoty v okolí a sídliště i pohřebiště na katastrech Stínavy, Vícova, Žárovic, Ham-

rů, Ptení, Ohrozimi či Lešan: např. *Gottwald 1925*, mapa č. 17 a 18; *1931*, 64, 69, 72, 75; *Salaš 1991; 2005*, I, 138–147, 199, 350–351, 371, 397–400, obr. 26: 40, 49, 74–76, 79; II, 194, 228, 291–294, tab. 190 B, 224 B, 287–290; *Fojtík 2002*, 56–57; *2005; Hebr – Moš 2004; Čižmář 2004*, 270; *Hlava 2005*, 186–188, 195, 200; *Žákovský 2006*, 12–14).<sup>6</sup>

Zatím výhradně ze sondáže prostějovského muzea r. 2006 známe také keramiku raně středověkou, nacházející se obdobně jako pravěké nálezy více ve spodnějších úrovních charakteru nevýrazné kulturní vrstvy, 20–30 cm pod povrchem (sondy S 1 a S 2/2006). V kolekci jsou však většinou zastoupeny jen zlomky den a hrubších výdutí bez dekoru. Pouze na základě složení, zpracování a výpalu keramické hmoty lze hrnčinu rámcově zařadit snad do mladších úseků střední doby hradištní, ke konci 9. a do 1. pol. 10. věku, zcela vyloučit ale nelze ani poněkud mladší dataci. Blíže charakterizovat tehdejší lidské aktivity v lokalitě pomohou jen další případné odkryvy, artefakty rozložené opět spíše ve střední části svahu nad údolím však již nyní rozšiřují stopy přítomnosti slovanských osadníků v této jinak nepřilíživě zasedlé okrajové oblasti. Dosavadní nálezy střední doby hradištní tu totiž jinak evidujeme z několika málo výšinných poloh (protější Ježův hrad, Hradisko u Žárovic, snad Smilovo hradisko u Drahan). Pokud by se potvrdil sídlištní původ keramiky, jednalo by se v případě trati Městisko u Vícova o prvou osadu ve víceméně standardní terénní konfiguraci (srov. např. *Gottwald 1931*, 114; *Doležel 2000b; Baarová – Moš – Šlězár 2003*, 18; *Moš – Šlězár 2005*, 436, pozn. 1; *Hlava 2005*, 188–189, 195). Soudobé zemědělské osídlení jinak podle aktuálního stavu poznání intenzivněji využívalo až úrodnější, východněji položené okrsky mezi Oklukou a Romží (Bílovice, Lešany, Mostkovice: *Gottwald 1931*, 116–117, obr. 134; *Fojtík 1999*, 130, 132, obr. 5; *2002*, 57; *2003; Fojtík – Švecová 2005; Šmíd 2003*, 48, 66).

Mezi movitými nálezy ovšem dominují artefakty vrcholného středověku. Větší kolekci včetně zčásti rekonstruovatelných keramických tvarů poskytla především prvá, nejrozsáhlejší ze čtveřice sond Muzea Prostějovska, r. 2006 vyhloubených ve střední části záp. poloviny opevněného okrsku (sonda S 1 – viz výše). Středověké nálezy v tomto odkryvu, položeném při okraji rozsáhlé podélné terénní deprese (původně zřejmě domovního suterénu rozšířeného těžbou kamene?), byly přitom vázány zejména na svrchní horizonty do hloubky 30 cm, charakteristické silnou příměsí drobných úlomků místních břidlic. Povrchové sběry, drobné vrypy i prospekční práce s pomocí detektoru kovů zaznamenaly ale běžný výskyt zlomků keramiky, kovových předmětů i drobných fragmentů vypálené mazanice obecně v celé záp., jihozáp. a sev. části ohrazeného areálu. Na sev. obvodu nálezy zasahovaly až těsně k vnitřnímu úpatí obvodového valového opevnění. Pouze snížená vých. třetina a celá jižní část lokality těsně nad úpatím svahu vykazují zatím o něco menší intenzitu dokladů středověkého osídlení. Jak bylo řečeno, původní terénní situace jsou tu ovšem značně přeměněny sekundárními zásahy.

V nálezovém spektru přirozeně naprosto převládá keramika (*obr. 9, 10*). Technologicky i typologicky jde o poměrně homogenní soubor, zdaleka nejvíce jsou zastoupeny střední či objemnější bezuché hrnce. Obvyklé byly bezpochyby i menší (opět bezuché) hrnky a hrubé hrnce včetně klasických velkých zásobnic vyvinutých tvarů s kyjovitými okraji. Dále je možné zaznamenat nejstarší typy zvonovitých poklic a menší

<sup>6</sup> V budoucnu nelze vyloučit ani doklady lidské přítomnosti na místě již v eneolitu, kam patrně náleží více lokalit, v bezprostřední blízkosti nově objevených J. Hebrem (*Baarová – Moš – Šlězár 2003*, 15–16; *Hebr 2004a; Šmíd – Malečkovi 2007*, 23–27).

misky kónických klenutých stěn, využitelné opět také jako poklice. Masivní okrajový fragment s výlevkou pochází patrně ze džbanu, nebo (méně pravděpodobně) z větší mísy.

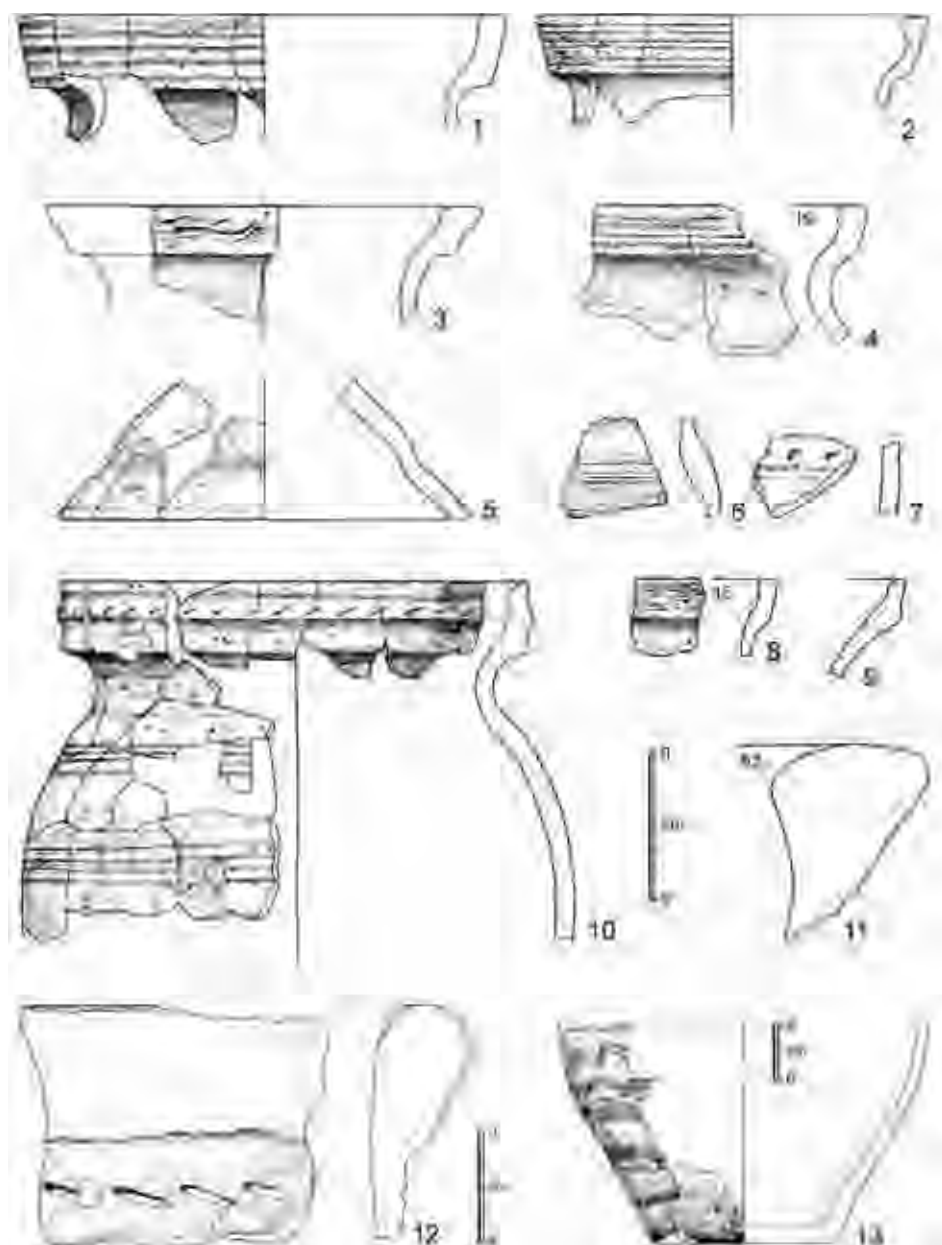
Co do složení keramické hmoty, způsobu tváření, užitého dekoru i výpalu lze hrnčířské zboží z Městiska u Vícova zcela předběžně rozčlenit do čtyř základních skupin. Velmi hojná je především tuhová keramika závěrečného horizontu tradiční grafitové produkce středomoravského výrobního okruhu (*obr. 9*). Jde o spíše silnostěnné (5–10 mm) nádoby, obtáčené z plavené hlíny středně až silněji ostřené pískem a zrný drcené horniny či grafitu velikosti 1–4 mm. Jen menší část jak drobnotvaré, tak masivnější keramiky se vyznačuje zvýšeným podílem tuhy spolu s jemnějším písčítým ostřivem (jen 1–2 mm). Vcelku uniformní výzdobu výdutí i okrajů tvoří nejčastěji svazky ostřeji ryté šroubovice, vyskytne se i nevýrazná vývalková šroubovice nebo skupiny rytých linií. Méně častým doplňkem je jednoduchá či vícenásobná výrazná žlábkovitá vlnice, svazková jemná hřebenová vlnice nebo šikmé vrypy různé velikosti. Hrnce mají převážně klasické pozdní římsovité okraje (*obr. 9: 1–4, 8*), méně časté jsou varianty se střední plastickou lištou nebo okraje šikmo vzhůru vytažené a zesílené (*obr. 9: 9, 10*). Obvyklou specifickou složkou tuhové hrnčiny tvoří silnostěnné (10–18 mm) zásobnice s typickými okraji tvaru kyjovitých manžet (*obr. 9: 11–13*). Po vypálení dostala naprostá většina keramiky s příměsí grafitu charakteristické kovově šedočerné odstíny se světle šedým či šedoohnědým přepalem povrchu, nechybějí ani sekundárně zcela přepálené exempláře.

Další prozatím vyčleněné skupiny keramiky ze zkoumané lokality vykazují poněkud odlišné vnější typové i technologické znaky. Poměrně početně se objevuje především výrazněji, 1–4 mm zrný drcené břidlice ostřená hrnčina s minimálním či zcela chybějícím podílem uhlíku v nástěpi, poněkud slabších obtáčených stěn (průměrně 4–7 mm), ovšem s nepřilíši pečlivou úpravou povrchu. Slabší oxidační výpal přinesl většinou trojvrstevné zbarvení s šedočerným jádrem střepu a šedoohnědým povrchem, méně časté je jednotné tónování do černá. Okraje hrnců mají téměř uniformně tvar nižších nepravých okružů s oboustranným výrazným prožlabením, zdobených jednoduchou vyšší žlábkovou vlnicí, vzácně ostrými vývalky a promáčkávaním. Výdutě nejčastěji nesou svazky různě široké šroubovice (*obr. 10: 1–9, 11, 12*).

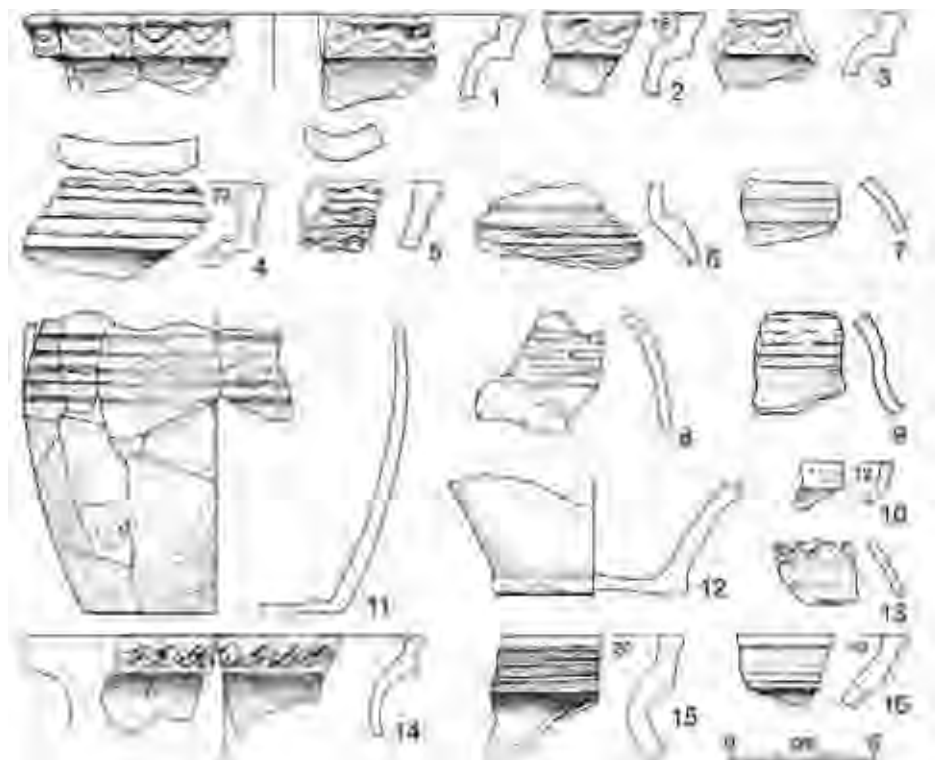
Třetí a čtvrtá keramická skupina odráží v morfologii římsovitých či vzhůru vytažených okrajů i v dekoru žlábkovitých vlnic a šroubovic některé tradiční rysy, technologicky stojí ale na počátku místního vývoje standardního zboží vrcholného a pozdního středověku. Fragmenty obou kategorií vynikají jak pečlivěji plaveným těstem bez příměsí grafitu a velmi jemným (0,5–1 mm) písčítým ostřivem, tak lepším tvářením stěn o síle většinou 3–5 mm i tvrdším výpalem. Zatímco vyčleněnou třetí skupinu hrnčiny ale charakterizuje oxidační vypálení do hněda nebo hnědočerna (*obr. 10: 13–16*), ojedinělé zlomky skupiny čtvrté mají již světle šedý (redukční?) výpal, na okraji se objevuje jednoduchý radélkový dekor (*obr. 10: 10*).

Ačkoliv z Prostějovska stále postrádáme větší množství stratifikovaných a spolehlivěji absolutně datovaných sekvencí, soubor středověké keramiky z polohy Městisko u Vícova lze zařadit zhruba do 2. pol. 13. a 1. čtvrtiny 14. století. Zvláště hrnčířská produkce druhé a třetí skupiny je analogická inventáři z blízké fortifikace v trati Smilovo hradisko (2,5 km na JJZ), do poslední třetiny 13. a počátku 14. věku datovatelnému díky průvodním, chronologicky citlivějším artefaktům, zejména střednímu brakteátu (*Bleka 1934, 12–19, 27–30, tab. II–V; 1937; Nekuda – Reichertová 1968, 247–255, 355, tab. L: 6; Bolina – Doležel 1988, 328–331, obr. 9, 10; Šlězár 1999, 33–54, 101–103, tab. X–XXVII, XXIX–XXXI, L; 2002, 69–75*). Jiné nálezové kolekce s obdobnými znaky v regionu pocházejí například z 4,5 km na JJZ vzdáleného opevnění zvaného Starý Plumlov nebo z prvotních lokačních fází Konice, Prostějova a zaniklé Staré Vsi u Kralic na Hané, zde konkrétněji z objektů K 540, K 645 a K 793 (*Bleka 1934, 22–25, 30–31, tab. VI, VII; Bolina – Doležel 1988, 334, obr. 19 A; Vích 2000, 22, 24, 26, 33–36, obr. 2: 4, 3: 1, 2, 6; Čížmář – Šmíd 2000, 80, 82, 83, obr. 3: 1, 3–6, 5: 1–4; Fojtík 2006, 32, 35, 36, obr. 1–3*). Srovnatelná keramika je pak známa rovněž z povrchových průzkumů celé řady středověkých vesnických sídel severozápadního Prostějovska a přilehlých vrchovin, z publikovaných akvizic je možné uvést např. Bernov, Budětsko, Hartmanice, Kladky, Kloboučky, Lešany, Ludmírov či Přemyslovice (*Šrot 1982, 10–11, 13–14, tab. II: 2–4, III: 1–3; 1986, 158–159, 164; Fojtík 1999, 130, 132, obr. 7: 4, 6, 7; 2002, 57–58, 84; Vích 2000, 22, 24, 28, 33–37, obr. 1: 1, 4, 18, 2: 9, 13, 20, 22–24, 4: 4; 2002, 68–71, 74, obr. 1: 3, 5, 9, 2: 1; Šlězár – Vích 2003, 93–96, obr. 1: 3; Prokeš 2003, 50–51, 54, 60, 62–64, obr. 3: 1–3, 9: 1–3, 9, 11: 2*). V širším měřítku se lze pochopitelně opřít o bohaté celky z dalších městských center, především vlastní Olomouce (např. *Bláha 1987*), a přihlídnout





Obr. 9. Městisko u Vícova. Keramika první skupiny (tradiční tuhové zboží) z vnitřního areálu lokality. Sondáž Muzea Prostějovska v Prostějově r. 2006 (1, 2, 4, 5, 7, 8, 10, 13), povrchové sběry ARÚ AV ČR Brno v letech 2002 a 2006 (6, 9, 11, 12) a ÚAPP Brno r. 2006 (3). Menší čísla pod okrajovými liniemi udávají u obr. 9, 10 a 16 měřitelný průměr okrajů v cm. Kresba S. Plchová a B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.  
 Abb. 9. Městisko bei Vícov. Keramik der ersten Gruppe (traditionelle Graphittonware) aus dem Innenareal des Fundorts. Die kleineren Nummern unter den Randlinien bezeichnen bei Abb. 9, 10 und 16 den messbaren Randdurchmesser in cm.

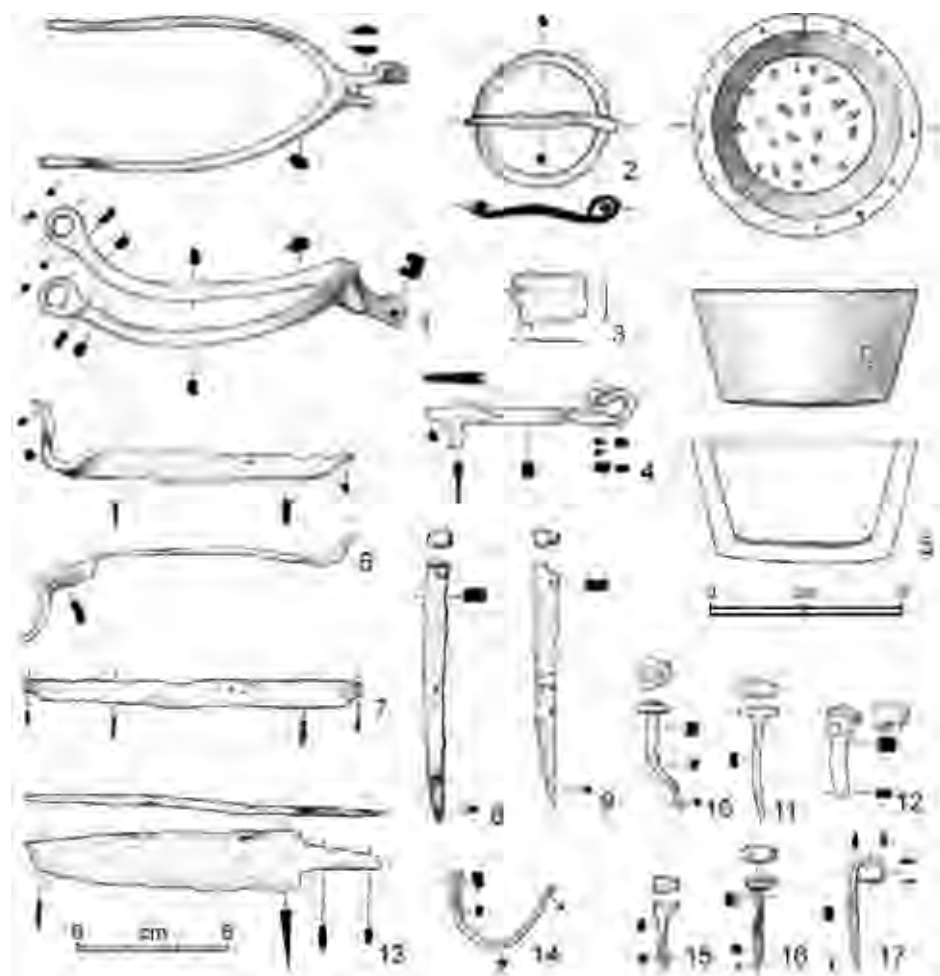


Obr. 10. Městisko u Vícova. Keramické nálezy z prostoru lokality. 1–9, 11, 12: hruběji ostřená netuhová hrnčičina druhé skupiny; 13–16: netuhová, jemněji ostřená keramika třetí skupiny; 10: standardní šedá keramika čtvrté skupiny. Sondáž Muzea Prostějovska v Prostějově r. 2006 (1–8, 10, 11, 13–16), povrchové sběry ARÚ AV ČR Brno r. 2002 (9) a ÚAPP Brno r. 2006 (12). Kresba S. Plchová a B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 10. Městisko bei Vícov. Keramikfunde. 1–9, 11, 12: Grob gemagerte nicht graphitierter Ware der zweiten Gruppe; 13–16: nicht graphitierter feinere Ware der dritten Gruppe; 10: Graue Standard-Keramik der vierten Gruppe.

také k obecným vývojovým trendům v keramické produkci severní a střední Moravy (Goš – Karel 1979; Goš 1991).

Vedle užitkové hrnčiny přinášejí určité indicie o charakteru a přesnějším časovém zařazení středověkého osídlení lokality také prozatím získané kovové předměty. Mezi výrobky ze železa převládají prvky výbavy staveb, zejména hřebíky, ať již kratší s plochou horizontální či křídlatou hlavou, s hranolovou hlavou nebo mohutnější bez hlavy, které doplňuje např. drobná jednoramenná skoba s okem (obr. 11: 8–12, 14–17; k typologii Krajčíc 2003, I, 63–68). Tvarově poměrně výjimečný je pak malý, 8 cm dlouhý otočný klíč s plným dřevem, prostou nečleněnou bradou a horním koncem archaicky zavínutým v oválné oko s esovitou klíčkou, což bývá typické spíše pro klíče hákové a nejjednodušší varianty zásuvných lopatkovitých klíčů asymetrických (obr. 11: 4; srov. Krajčíc 2003, I, 89–90, obr. 90: III; II, 73, tab. 83, p. č. 14 452; srov. např. klíče z Čáslavi–Hrádku, záp. předměstí Bratislavy, Konůvek a Přerovce, v posledním případě s konkrétnější datací do 2. pol. 13. stol.: Tomášek – Frolík 1999, 42, č. 190; Polla 1979, 214, obr. 111: 4; Měchurová 1997, 216, tab. LIX: 8 a 10; Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 302, 304, obr. 204: 7). Naproti tomu nejméně tři nalezené široké dvouramenné skoby 11–12 cm dlouhé, vykované z plochého pásku ca 1 cm



Obr. 11. Městisko u Vícova. Kovové artefakty ze sídlištní plochy (1, 2, 4, 6–17: železo; 3, 5: barevný kov). Sondáž Muzea Prostějovska v Prostějově r. 2006 (1, 11, 15, 17), detekční akce ARÚ AV ČR Brno v letech 2002 a 2006 (2, 3, 5–10, 12–14, 16), detekce ÚAPP Brno r. 2006 (4). Kresba S. Plchová a B. Prudký, počítačové zpracování A. Del Maschio.

Abb. 11. Městisko bei Vícov. Metallgegenstände von der Siedlungsfläche (1, 2, 4, 6–17: Eisen; 3, 5: Buntmetall).

širokého (obr. 11: 6, 7), patrně nemusely nacházet využití pouze v jemnějších elementech staveb či jejich mobiliáře (Krajč 2003, I, 77–78, obr. 79: III/1; II, 63–64, tab. 73–74, p. č. 880, 889, 2121, 4183), ale také jako reparační svorky prasklých keramických zásobnic (Mackerle 1955, 86–87; Nekuda – Reichertová 1968, 359, 442, tab. LIV; Tomášek – Frolík 1999, 37, 43, č. 121, 199). Mezi běžnou složku vybavení domácností i jednotlivých osadníků patřil bezpochyby i kratší nůž s plochým tmovým řapem a čepelí původně zhruba 12 cm dlouhou (obr. 11: 13).

Součástí opaskové garnitury či jiných dílů oděvu byl nejspíše podélný plechový štítek ze slitiny barevných kovů, s jedním dochovaným otvorem pro uchycení (obr. 11: 3). U železné kruhové přezky o průměru

5,2 cm s delším trnem, typické součásti materiální kultury českých zemí zejména ve 13. a 14. stol. (srov. např. *Zůbek 2002*), pak nelze při relativně větších rozměrech bezpečně rozhodnout o její příslušnosti k výbavě oděvu nebo koňského postroje. Subtilnější plochý profil a prohnutí trnu může snad svědčit pro prvou variantu (*obr. 11: 2*). Z jezdeckých potřeb je doložen velmi dobře dochovaný exemplář ostruhy původně s kolečkem na krátké rozeklané vidlici s půlkulovitě zesílenými konci, téměř kolmo připojené na delší, jen mírně prohnutá ramena polokruhovitě až zaostřeně oválného průřezu. Ramena zakončují přímo nasazená, jednoduchá úchytná oka kruhového tvaru (*obr. 11: 1*). Zatímco u předchozích kovových artefaktů lze hovořit nejvýše o jejich příslušnosti do starších období vrcholného středověku, v případě ostruhy se naopak jedná o chronologicky poměrně citlivý typ, vcelku jednoznačně zařaditelný do 2. pol. 13. věku, s přesahem do počátku následujícího století. Obdobné ostruhy se vyskytly opět na blízkém Smilově hradisku (*Bleka 1934*, 17–18, 28, tab. III: 17), z novějších stratifikovaných či spolehlivěji do 2. pol. a závěru 13. věku zařaditelných analogií lze uvést například nálezy z Hradce Králové, Olomouce, Žádlovic nebo Přerovce. Další srovnatelné kusy byly publikovány z hradů Cvilín, Kaltenštejn nebo Rokštejn (srov. *Richter – Vokolek 1995*, 41–50, 79–81, tab. 119: 14; *Drobný 1995*, 55, obr. 68; *Mačalová 1984*, 105, 108–109, obr. 7: i; *Kouřil – Prix – Wihoda 2000*, 49, 60, 218–219, 296, 303–304, 556, obr. 25: 3, 141: 1, 205: 1–7; *Měřinský 2007*, 110, obr. 63: 2; z aktuálních souhrnných zpracování s mnoha dalšími formálními a časovými paralelami srov. alespoň *Drobný 1995*, 50–61, obr. 53–91; *Krajc 2003*, I, 118–126, a *Košíšová 2004*). Vrcholně středověkému osídlení areálu Městiska mohou konečně náležet i některé ze získaných, dosud blíže nerozříděných podkov a příslušné typy podkovových hřebů.

Vcelku hojně se při povrchu sondy S 1/2006 (0–20 cm hluboko), ale i prakticky v celých dvou západnějších třetinách opevněného areálu objevují fragmenty vypálené hliněné mazanice, převážně homogenního složení bez výraznějších minerálních nebo organogenních příměsí, pouze na povrchu místy s negativy stébel travin. Některé větší kusy ze sondy S 1/2006 nesou přitom zřetelnější otisky příslušných dřevěných stavebních prvků, jak větších kuláčů, tak slabších prutů z výpletů hrázděných či jednodušších kůlových konstrukcí. Jinde se zachovala rovněž upravená plocha o šíři minimálně 7 cm (k problematice vypovídací hodnoty mazanic a příslušným dřevěným stavebním typům srov. např. *Vařeka 1992*; *Škabrada 2003*, 50–81). Škálu identifikovaných předmětů pak ze sondáže r. 2006 doplňují zlomky snad dokonce několika kamených žernovů z místních hornin, zatím bez možnosti bližší rekonstrukce.

Poměrně vzácným dokladem dobové směny a specializované řemeslné výroby je závaží z bronzové slitiny, vyzvednuté z kulturní vrstvy ca 20 cm pod povrchem ve střední části západní poloviny opevněného areálu (*obr. 11: 5*). Má tvar jednoduché vyšší misky s kónicky vzhůru se rozšiřujícími stěnami, o výšce 12 mm, horním průměru 23 mm, průměru dna 18,3 mm a váze 15,49 g po pouze základním laboratorním očištění. Horní plocha okraje je po celém obvodu zdobena vyraženými kruhovými bodovými puncí, které vedle dekorativní funkce mohly také ztěžovat eventuální druhotné úpravy hmotnosti závaží. Dno vyplněné snad povlakem jiného kovu (cín, olovo?) nese přitom řadu drobných trojúhelných vpichů (stopy adjustace?). Podrobněji bude tento nález a jeho pozice ve váhových (a měnových) soustavách vrcholného středověku analyzován spolu s dalšími četnými analogiemi z českých zemí i z širšího okolí v samostatné studii (*Doležel 2008*). Předběžně se ale dle všech indicií velmi pravděpodobně jedná o závaží v hodnotě jednoho lotu, tj. 1/16 pražské hřivny o celkové hmotnosti okolo 253,14 g jako uvažovaného váhového základu grošové měny českých zemí. Váhově tedy závaží mohlo odpovídat hmotnosti čtyř pražských grošů Václava II. (srov. např. *Skalský 1927*, 49; *Pánek 1965*). Typologicky pak zcela zapadá do skupiny nejstarších závaží miskovitěho typu, ve střední Evropě doložitelných zhruba od poloviny 13. stol. a stojících na počátku vývoje tzv. lotových skládacích závaží (*Einsatzgewichte, Napfgewichte, nested weights*), hojně rozšířených zvláště v pozdním středověku a v novověku. Přesněji než do 2. pol. 13. či počátku 14. věku však vícovské závaží není možné na základě příslušného hmotnostního základu datovat, odpovídající hřivna o váze zhruba 253 g

se totiž prosadila v českých zemích nejspíše již kolem poloviny 13. století. V případě stejně starých obdobných kusů lze pouze upozornit na jejich výskyt zejména v prostředí měst jako obchodních a produkčních center, ale i na soudobých hradech či v báňských areálech (srov. *Steuer 1997*, 334–335, s další lit.; *Wachowski – Witkowski 2005*, 72, 74, ryc. 3; *Wachowski 2006*, 361–363, ryc. 1: V, G1).

Důležitým ukazatelem specializovaných činností, úzce souvisejících s celkovým výrobním zaměřením obyvatel opevněného sídla v trati Městisko, může být přítomnost patrně převážně železářských strusek. Většinou jde spíše o drobnější fragmentované kusy, poměrně početně se vyskytující zejména ve svrchních úrovních sondy S 1, tedy ve vrcholně středověkých stratigrafických horizontech. Na základě vizuálního posouzení mezi nimi převažují strusky kovářské, včetně typických koláčovitých forem, v lokalitě je třeba důvodně počítat minimálně s existencí kovářského pracoviště. Vzhledem k blízkým výskytům velmi kvalitních chlorit-sideritových a magnetitových železných rud lze ale připustit i eventualitu přímého hutnění, příslušné ložisko v trati Na kutiskách (též Štola či Vlčí jámy), těženě prokazatelně již od 16. stol., se nachází jen 2,8 km západně (srov. další výklad v oddílu 5.1 této práce, z literatury např. *Goliáš 1999*; *Goliáš – Prudká 1999*; *Prudká 1999*). Úvodní chemická a strukturní materiálová analýza dvou vzorků strusek ze sektoru B 2 sondy č. S 1 (inv. č. 136 230 a 136 245) totiž jeden z hodnocených kusů při faktické absenci fosforu ( $P_2O_5$ ) detekovala skutečně jako strusku pocházející z redukčního pochodu, charakteristického pro přímou výrobu železa z rud v dřevouhelné hutnické peci. Druhý ze vzorků vykazoval naproti tomu při jinak podobném složení zvýšený obsah  $P_2O_5$ , typický pro strusky z kovářského zpracování železné houby (*Stránský – Ptáčková 2007*, 2–3). Komplexnější výsledky může ovšem poskytnout jen širší soubor materiálových metalografických analýz.

Po předběžném zhodnocení dosavadního movitého nálezového fondu se fortifikovaný areál na Městisku u Vícova jeví jako výhodná, již v mladší době bronzové a raném středověku osazená poloha, posléze intenzivně osídlená ve vrcholném středověku. Pro celkovou interpretaci je důležité, že jedině vrcholně středověké artefakty se vyskytují prakticky na celé vnitřní ploše opevnění, nikde však podle stávajících vědomostí nebyly zaznamenány za jeho vnějším obvodem. Keramika i kovové předměty dovoluují souhlasně zařadit počátky této nejdůležitější sídelní etapy na lokalitě do 2. pol. 13. stol., zánik pak do počátku nebo prvních desetiletí 14. věku. Prozatímní časové zařazení stěžejní části nálezového souboru do poslední třetiny 13. stol. bude nutno ověřit další prospekci. Stopy mladších antropogenních sídelních aktivit naproti tomu v nálezech prakticky chybějí, včetně dosud většinou předpokládaného využití objektu za obléhání protějšího Ježova hradu r. 1389. Spektrum všech kategorií hmotné kultury nasvědčuje spolu s dochovanými povrchovými stopami zástavby stabilnímu sídelnímu prostředí, které očividně překonalo provizorní lokační fázi a v rozsáhlé míře využívalo plně vybavených trvalých staveb ze dřeva, s kamennými prvky, hliněnými vymazávkami a železnými komponenty (spojovací hřeby a hřeby upevňující šindelovou krytinu, stavební kování, zámkové mechanismy s otočnými klíči apod.). Vedle pozůstatků běžných hospodářských činností a dokladů využití koně k jízdě a zřejmě i tahu (ostruha, podkovy, podkovové hřeby) prozrazují hojné strusky zpracování nebo dokonce tavení železa ať již přímo na vícovském Městisku, nebo v jeho nejbližším zázemí. Lotové závaží mohlo sloužit jak při směně, tak specializovaných jemnějších řemeslných činnostech.

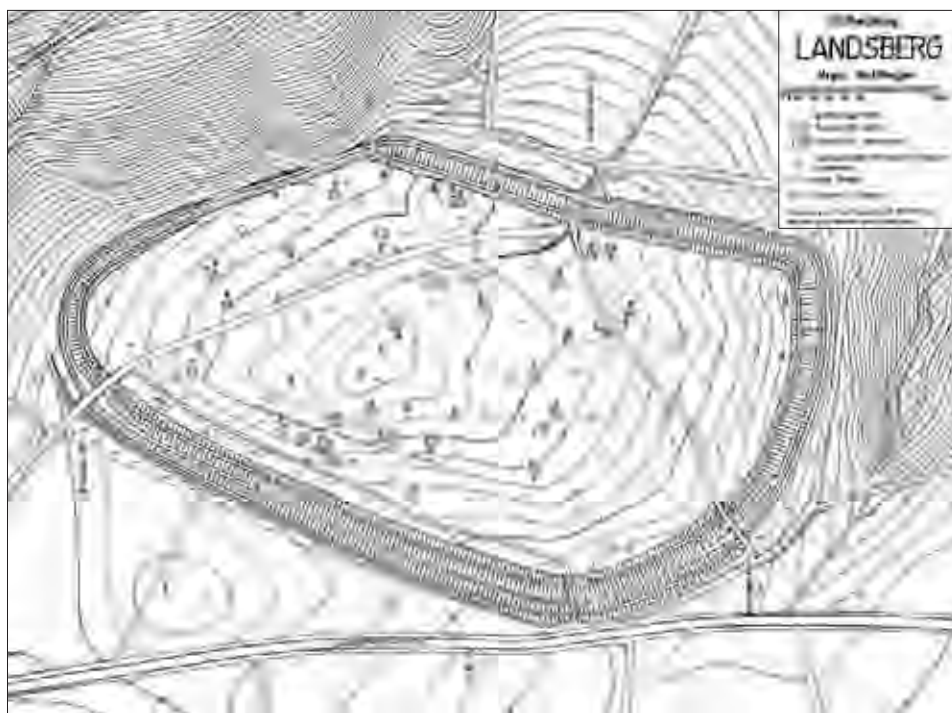
#### 4. Funkční interpretace sídelního areálu a jeho evropské analogie

Veškerá hodnocení mohou mít před dalším soustavnějším výzkumem a rozsáhlejšími archeologickými odkryvy jen velmi omezenou platnost. Stěžejním pro objasnění charakteru lokality v trati Městisko u Vícova bude jistě bezpečné určení stáří obvodového opevnění. Ač se na místě vyskytuje slabší osídlení z mladší doby bronzové a z 9.–10. stol. po Kr., zachovalost a ráz fortifikace, četné analogické obranné systémy i vzájemný vztah pevnostní linie k dochovaným reliktním zástavby a osídlené ploše dovolují oprávněně předpokládat její vznik teprve ve vrcholném středověku, v 2. pol. 13. věku. Při úvahách o bližším funkčním zařazení celého areálu přitom právě mocnost a délka opevňovací soustavy spolu s datací a očividně stabilním charakterem vnitřního osídlení předem vylučují některé z nabízejících se variant.

Určitým způsobem fortifikované obléhací tábory či vojenská ležení, označovaná přímo termínem *castrum*, jsou ve středoevropském prostoru dostatečně známa již z písemných pramenů 13. století. Většinou však zřejmě šlo o nejvýše několik týdnů užívané objekty bez trvalejších konstrukcí, které nezanechaly čitelnější stopy v terénu (srov. např. *CDB IV.1*, 562, 571, 587, č. 425, 441, 472; *V.2*, 259, 520, č. 636, 822; *VI.1*, 49, 54, 55, 57, 159–161, 326, č. 1, 6, 9, 11, 107–109, 111, 271; *CDM IV*, 218, č. 157). Také archeologicky zkoumaná mladší polní ležení 1. pol. 15. věku byla vybavena spíše lehčími, nenáročnými variantami zemních opevnění (kupř. Klučov, Smolín, Šumice: *Kudrnáč 1973*; *Krajíc – Klučina 1987*; *Bálek – Unger 1993*). Poměrně mohutně jsou naproti tomu fortifikovány některé tehdejší obléhací tábory a stanoviště. Stejně jako další lokality většinou pokročilého 15. stol. se však vyznačují zcela jinou typikou opevňovacích prací i vnitřní zástavby. Platí to rovněž ve dvou případech, některými svými parametry popisovaný areál u Vícova poněkud připomínajících: ležení Pražanů z ledna 1421 před Novým Hradem u Kunratic, jinak poměrně výjimečným svými početnými suterény, i neobyčejně rozsáhlém, byť jen slaběji ohrazeném husitském táboře z r. 1428 proti hradu Bechyně (*Drobná 1953*; *Durdík 1984*, 174–175, obr. 1; *Kypta – Richterová 2004*; obecně např. *Meduna 1994*).

S vícovským Městiskem se nemohou srovnávat ani sídliště ať již se statutem městečka, vsi, nebo pouhého dvora, jejichž okrsek v průběhu 13. stol. vymezily tzv. *Rechtsgraben*, mělké příkopy jen 2,5–4 m široké s vnitřním nevysokým valem, někdy různě dále doplňované. Bez výjimky totiž šlo opět o užší liniová ohrazení, sledující spíše praktické a právní než obranné aspekty. Z lépe poznaných a dokumentovaných případů tohoto typu na Moravě je možné jmenovat Dašovice, Koválov, Strachotín, Topolany či Želice, z mnoha obdob v německých zemích pak nově archeologicky odkrývané osady Marsleben a Lütgen Orden u Quedlinburku na sev. úpatí Harzu, Niendorf severozáp. od Magdeburku nebo dvojici lokalit u Halle/Queis (pro Moravu srov. *Navrátil 1983*, 221–222, 228; *Bálek – Unger 1996a*; *1996b*; souhrnně *Měřínský 1982*, 130, 135, obr. 6, 8; pro Sasko – Anhaltsko *Mattheußer 2003*; *Jarecki 2003*, 114, Abb. 24, 25; *Petzschmann 2006*, 196–198, Abb. 1, 2, 4, Beil. 5; *Peters 2006*, 258–259, Abb. 19, 20, Beil. 3; *Hille 1997*; obecně *Grimm 1958*, 166–172, Abb. 44, 45).

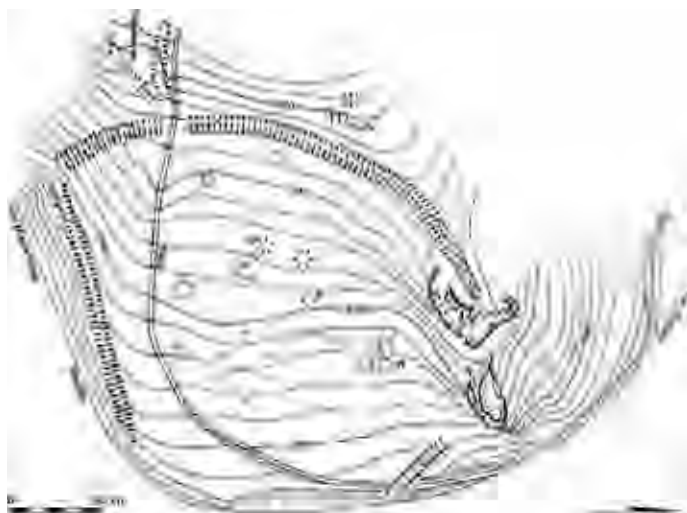
Prakticky jedinou skupinou sídel 13. stol., která charakterem zástavby, dimenzemi a typikou svého opevnění i celkovým utvářením a velikostí tvoří analogii k vícovskému Městisku, tak zůstávají menší městské lokace, hradní městečka či fortifikovaná sídliště profesionálně vyhraněných skupin obyvatel. Geograficky i typově nejbliže mu stojí téměř obdobný, jen o něco menší areál snad hornického městečka Frankštátu (nyní Nového Malína) u Šumperka na severní Moravě, jehož shodně utvářené opevnění s nasypáním valem a vnějším příkopem, uzavírající oválnou plochu ca 150 x 110 m, se nově podařilo zařadit do intencí 2. pol. nebo závěru 13. věku. Přibližně ve středu opevnění stál nejpozději již na počátku 15. stol. farní kostel (nyní s patrociniem Narození P. Marie), nedostatečně doložena naproti tomu zůstává někdy uvažovaná motte, která coby sídlo zdejšího fojta měla být přiložena



Obr. 12. Pusté středověké město Landsberg u Wolfhagen v Hesensku (Most 1967, mapa v příloze).  
 Abb. 12. Stadtwüstung Landsberg bei Wolfhagen in Hessen (Most 1967, Karte in der Beilage).

k vnitřní straně sev. valového oblouku. Osada dle všeho vznikla na markraběcí půdě, jen 5 km k SZ vzdálený Šumperk byl však vždy daleko významnějším urbánním centrem zdejšího regionu (Kuča 2000, 519–522; Plaček 2001, 447–448; 2003, 3–7; Dehnerová 2005; Dehnerová – Goš 2006). Nápadné paralely lze shledat také v případě oválného ohrazení rozměrů přibližně 180 x 125 m, opět s náspem a vnějším příkopem, obklopujícího monumentální pozdně románský kostel Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu. Celý tento areál je přitom hypoteticky pokládán za centrální bod původního Bruntálu jako nejstarší známé institucionální městské lokace českých zemí z doby krátce před r. 1213, iniciované bezesporu zeměpánem a teprve koncem 13. stol. přeložené na nynější místo. Úkolem dalšího výzkumu zůstává ovšem prokázat (nebo vyloučit) odpovídající osídlení uvnitř opevněné plochy (srov. alespoň Prix 1991, 110–112, 119–120, 126–131; 1999, 4–10; Kuča 1996, 346–354; Wihoda 1999, 22–25; 2007, 221, 231–236; Kohoutek 2004).

Některé stejné prvky (převážně valové opevnění, obvyklá zástavba městského typu se zahloubenými suterény nadzemních staveb, nevelký rozsah) vykazují i jiné, známější zaniklé moravské a české lokality urbánního charakteru z doby posledních Přemyslovců: Radkov na Moravskotřebovsku, městečko na ostrohu Sekanka nad soutokem Vltavy a Sázavy či poloha Starý zámek u Kolové na západě Čech. V případě Radkova a Kolové se ale tyto osady současně nacházely přímo v předpolí hradních sídel (Radkov: Mackerle 1957; Küntzel – Unger 2004; Kuča 2004, 269–270; Sekanka: Richter 1982; Kolová: Velínský 1992). Nelze



Obr. 13. Zaniklé opevněné středověké sídliště v trati Schwedengraben u Marienbergu v saském Krušnohoří (Geupel 1984, 32, Abb. 2).

Abb. 13. Wüste Befestigungsanlage der mittelalterlichen Siedlung in der Flur Schwedengraben bei Marienberg im sächsischen Erzgebirge (Geupel 1984, 32, Abb. 2).

pochopitelně vyloučit ani objevy nebo ověření dalších obdobných lokalit v českých zemích, do úvahy připadá kupř. poloha Lipina u severomoravského Místku, s areálem o rozloze 210 x 130 m ohrazeným valem a náspem (srov. Kouřil 1992; Kuča 1996, 833).

Modelové, typově i v jednotlivých detailech velmi blízké analogie lze dále nalézt především v německých zemích. Důležitým regionem je v tomto ohledu Pověseří na rozhraní Hesenska, Dolního Saska a Vestfálska. S vícovským Městiskem je možné částečně srovnávat kupříkladu pusté město Landsberg u Wolfhagen, osazené v 1. třetině 13. stol., se zemní valovou fortifikací na oválném půdorysu 470 x 265 m, v téměř celém svém obvodu zdvojenou (obr. 12). Ve vnitřním areálu o rozloze ca 8 ha jsou identifikovatelné jednotlivé parcely s domy vybavenými suterény s kamennými plentami, seskupené do bloků kolem ulic a centrálního náměstí, v jehož blízkosti nechyběl ani farní kostel (srov. např. Most 1967; Stephan 1997, 342–345, Abb. 9, 10; 2004, 61–68, Abb. 3–9). Rozlohou pak Městisku u Vícova zcela odpovídá oppidum Stoppelberg u Höxteru, založené někdy v letech 1220–1230 a zaniklé v 1. pol. 14. věku, opevněné opět protáhlym oválem příkopu s náspem (400 x 150 m), uzavírajícím plochu 3,5 ha (i s opevněním 5,15 ha). Ta byla rozměřena na zhruba 35 parcel okolo podélného tržiště a dvojice navazujících ulic, v záp. ohybu zpevnila fortifikaci městečka současně s lokací nebo o něco málo později vybudovaná dvojice objektů typu motte. Na opačné straně dispozice se při hraně okružního příkopu nacházel drobný kostelík (Stephan 1997, 346–347, Abb. 11; 2003; 2004, 68–73, Abb. 10–13). Další zaniklé město v Pověseří, Nienover, zaujalo na přelomu 12. a 13. věku předpolí staršího hradu. Mohutná obranná linie typicky sestavená z dvojice příkopů a vnitřního vrstveného valu vymezila rozlehlý pětiúhelný areál (12 ha), ve kterém archeologický výzkum dokumentoval opět četnou, do pravidelných bloků rozvrženou profánní zástavbu, v zahloubených i nadzemních částech využívající na hlinité pojivo kladených zdí. Zdejší městská obec, vybavená i farním kostelem, přitom nepřečkala okolo r. 1270 probíhající válečné akce (srov. Stephan 1997, 345–346, Abb. 10; 2001; 2002, 246–259; Küntzel 2005; 2008, 39–41, Abb. 3, 4). Všechna tři právě vzpomenuťá sídliště navíc zmiňují dochované písemné prameny, i díky jim můžeme jako jejich zakladatele určit hraběcí rody Waldeck a Everstein (Landsberg), Schwalenberg (Stoppelberg) a Dassel (Nienover). Z jiných, zatím méně prozkoumaných zpustlých městských sídel tohoto regionu je se svým jednoduchým zemním opevněním typu val – vnější příkop a reliktů zahloubených prvků vnitřní zástavby zajímavé zřejmě hradní městečko z 1. pol. 13. stol., na zhruba čtvercovém půdorysu 3–4 ha rozložené na úpatí svahu pod hradem Schartenberg u Zierenbergu nedaleko Kasselu. I v tomto případě se patrně jednalo o dílo hrabat z Dasselu (Stephan 1997, 345–346, Abb. 10).

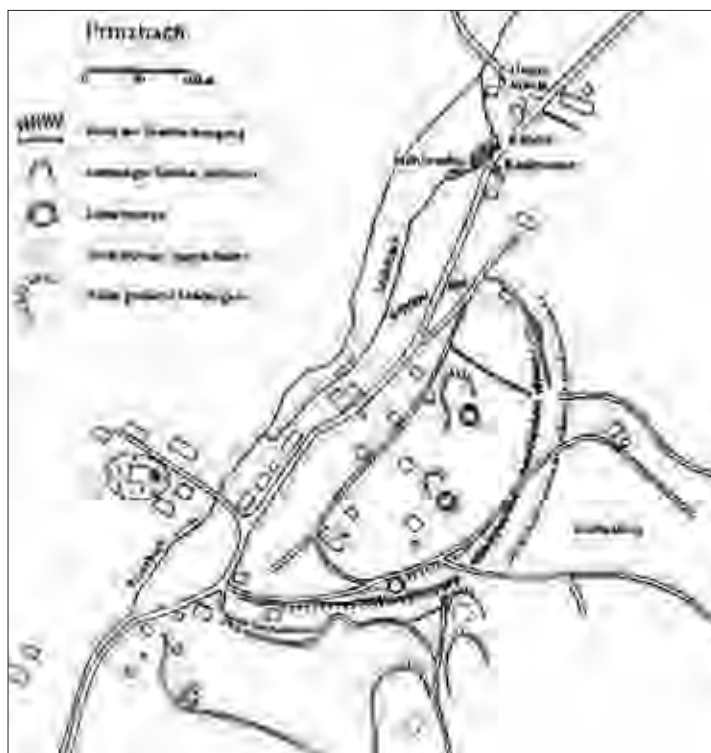


Obdobné či blízké lokality se vyskytují pochopitelně i na jiných německých teritoriích středověké Římské říše. Náleží k nim kupř. sídliště 13. – poč. 14. stol. Rockesberg-Altstadt ve Württembersku, s nedokončenou, na sucho kladenou kamennou hradební zdí a příkopem, zaujímající pětiúhelnou plochu 240 x 135 m o výměře jen okolo 3 ha, na které lze sledovat 20–30 typických konkávních depresí po sklepech (např. *Goessler 1950; Velímský 1992*, 132–134, 137, Abb. 14: 1, 17: 8; *Stephan 1997*, 351–353, s lit.).

Stejně jako u Frankštátu, Bruntálu nebo městečka na ostrožně Sekanka u Davle je také v německých oblastech evidentní vazba některých analogických sídelních forem na dobové horní revíry, především drahých a barevných kovů. Shody s Městiskem u Vícova vykazuje zejména zaniklý sídelní areál v trati Schwedengraben na levém břehu říčky Černé (Schwarze Pockau) mezi Ceblicemi (Zöblitz) a Marienbergem v saské části Krušných hor (*obr. 13*). Identická je poloha ve svažitém říčním zákrutu, opevnění sestávající z vrstveného valu a vnějšího příkopu, obloukovitě vedených proti dále se zvyšujícím svahům údolí, i lehčí ohrazení na bocích a snížené návodní straně. Vlastní fortifikace ovšem není příliš výrazná: příkop je dnes při šířce 4–5 m jen 1–1,5 m hluboký, obdobné dimenze má i vnitřní val. Opět ale nechybějí terénní stopy po zahloubených částech domů, dva ze suterénů i se vstupními šíjemi a na sucho kladenými kamennými plentami na obvodu odkryl archeologický výzkum. Celý oválný útvar (280 x 220 m) o rozloze necelých 4 ha byl dle četných nálezů osídlen ve 13. stol., jeho zánik kolem r. 1300 může souviset s přeměnou sousední lánové vsi Zöblitz v městskou osadu někdy krátce před r. 1323. Právě toto nové tržové středisko bývá sice běžně ztotožňováno s městečkem (*opidum*) *Lutersteyn*, na panství připomínaným r. 1361, spolu s Hans-Georgem Stephanem lze ale uvažovat také o eventualitě (jakkoliv méně pravděpodobné), že takto byla označena zřejmě již opuštěná lokace v trati Schwedengraben. V takovém případě by pak právě ona nesla jméno shodné s centrem celého dominia, hradem Lauterstein, situovaným na ostrožně jen 0,8 km dále po toku Černé. Další menší hrad, Neidberg, tentokrát spíše strážní bod a sídlo celnice na zdejší živé komunikaci do blízkých Čech, ležel dokonce (stejně jako v případě vícovského Městiska hrad Vícov) přímo na protější straně říčního údolí. Nejspíše oba hrady i dnes zaniklé městečko přitom založili v průběhu 13. věku páni z Erdmannsdorfu, původem plisenští říšští ministeriálové. Existence dle všeho urbánního útvaru v trati Schwedengraben u Zöblitz bývá sice většinou spojována s říčním přechodem tradiční „České“ cesty v daném prostoru, pominout však nelze ani výskyty stříbrných rud v bezprostředním okolí (k lokalitě a sídelně-historickým souvislostem srov. *Geupel 1984; 1992; 2003*, 303–309, 328–330; *2004*, 314–320; *Velímský 1992*, 133, 135, 137, Abb. 15: 2, 17: 6; *Stephan 1997*, 341).

Také některá další zaniklá města a městečka mohla mít úzký topografický i funkční vztah k jednotlivým báňským okrskům. Za sídlo středověkých prospektorů či horníků bývá někdy považováno sídliště v poloze Heidenlöcher u Deidesheimu ve středním Porýní, kde vrchol kopce opevnil vejčitý okruh 3 m široké hradby s vnějším příkopem a dvěma branami. Samotná hradba měla přitom archaickou podobu: její zemní těleso založené na dřevěném roštu zpevňovala soustava vodorovných trámů, kamenné zdi na obou stranách postrádaly maltové pojivo. Vnitřek velmi malého okrsku (145 x 110 m; 1,5 ha) vykazuje stopy přibližně 60–80 vcelku plánovitě rozvržených objektů, jak nadzemních, tak až 2 m zahloubených, s vyzděnými stěnami, ohništi a vstupními šíjemi. Blížší interpretaci sídliště však znesnadňuje absence písemných pramenů i nedostatek v dostupné literatuře publikovaných nálezů. Charakter opevnění navozuje i možnost datace již do 9.–10. stol. (*Uslar 1964*, 141–142, Abb. 55, Taf. 16: 1; *Velímský 1992*, 133–134, 137, Abb. 14: 2, 17: 5; *Nováček 1994*, 160; *Stephan 1997*, 351; *Friedrich 2002*, 357, Abb. 8).

Souvislost s exploatací drahých a barevných kovů v Harzu se nabízí v případě lokality Kohlberg u Güntersberge, tentokrát položené na konci široké ostrožny, jejíž areál (210 x 180 m; 3,1 ha) byl rámcově



Obr. 14. Zaniklé horní město Prinzbach v jižním Schwarzwald (Stephan 1997, 350, Abb. 12).

Abb. 14. Wüste Bergstadt Prinzbach im südlichen Schwarzwald (Stephan 1997, 350, Abb. 12).

v 1. pol. 13. stol. zastavěn opět částečně podsklepenými domy (r. 1250 se snad objekt připomínal již jako *antiqua urbs*). Pozornost vzbuzuje dochovaná obranná linie na šíji, kde násep s vnějším příkopem je obdobně jako ve vých. úseku opevnění u Vícova ve svém středu obloukovitě prohnut dovnitř (Grimm 1958, 167, 170, 269, Nr. 426, Abb. 44: h; Velímský 1992, 133, 136–137, Abb. 16: 3, 17: 7; Stephan 1997, 341; Küntzel 2008, 43, Abb. 7). Těžba polymetalických rud a zlata hrála dle některých indicií důležitou roli také při vzniku města Blankenrode ve východním Vestfálsku, krátce před r. 1248 společně založeného paderbornským biskupem a opatem kláštera v Corvey a zaniklého koncem 14. věku. Město přitom vynikalo jak velikostí (plocha 525 x 350 m; 18 ha), tak rozvinutou vnitřní zástavbou s kostelem a městskou pevností typu motte ve východním nároží ohrazeného areálu nepravidelně oválného půdorysu. Opevnění tvořil znovu převážně sypaný val s vnějším příkopem, místy doprovázený ještě dalším předsunutým násepem. Obdobná pevnostní linie pak dokonce procházela napříč vlastním městským okrskem a dělila jej na dva stejně velké díly – buď tak ohraničovala části náležející vždy jedné z obou zakladatelských vrchností, nebo se jednalo o novou část fortifikace po redukci rozsahu města někdy na konci 13. stol. (srov. např. Nováček 1994, 160–161, obr. 1: 1; Stephan 1997, 338–340, Abb. 6).

Velmi blízko k Městisku u Vícova mají ovšem také některá zaniklá hornická sídliště, situovaná přímo v rámci důlních areálů a jen někdy nabývající charakteru institucionálních, „právních“ městských obcí (obecně např. Schwabenicky 1993; Nováček 1994; Stephan 1997, 335–340). Nápadnou podobností vyniká osada Prinzbach v jižním Schwarzwald, jako město doložené r. 1262, jejíž pravidelný oválný areál (400 x 220 m; ca 10 ha) rovněž svojí delší spodní stranou přiléhá k údolní vodoteči (obr. 14). Opevnění, tentokrát v podobě kamenné hradby s vnějším příkopem, vymezovalo sídliště proti zvyšujícím se svahům údolí. Uvnitř hradbe se vedle běžné zástavby příznačně ocitly též již dříve vzniklé šachty s obvaly a ústí dědičné štoly, která odvodňovala celé žilné pásmo stříbrných rud, pokračující dále k jihu za hranice městského obvodu. Kostel se hřbitovem byl položen na protější straně potoka, níže se nacházel patrně již ve stře-

dověku mlýn (*Schwabenicky 1993*, 97–98, Abb. 92, 93; *Nováček 1994*, 159, 161, 165, obr. 1: 4; *Stephan 1997*, 336, 338, 350, Abb. 12).

Jiný analogický případ představuje báňský komplex Fürstenberg/Hohenforst v záp. části saského Krušnohoří, kde v méně svažitě partii důlního pole obvodový příkop s vnějším náspem vydělil zhruba čtvercovou plochu 87 x 75 m o výměře pouze 0,6 ha. Také zde ohrazení pojalo do svého obvodu část obvalového tahu, v severových. nároží areálu obklopoval navíc další příkop kvadratický díl, dle výzkumných prací snad opevněný dvorec s nadzemní i zahloubenou zástavbou. Suterény jiných obytných objektů byly zjištěny i vně fortifikovaného útvaru, na ostrožně nad sídlištěm současně vznikl menší hrádek (motte). Archeologicky je hornické sídliště Fürstenberg/Hohenforst datováno do průběhu 13. a 14. stol., písemné prameny z let 1316–1317 je zmiňují coby důlní lokalitu, ale i jako město míšeňských markrabat s lenním dvorem, horním soudem, masnými, chlebnými a ševcovskými lavicemi, lázněmi a *Schrotantem* (*Schwabenicky 1991*, 8–13; *Stephan 1997*, 336–337, Abb. 5). Pro určité hornické aglomerace znamenalo právě jejich ohrazení důležitý krok na cestě k právnímu městu, obecně známým je případ Kutné Hory, kolem které za vpádu Albrechta Rakouského r. 1304 horníci na obranu údajně za jediný den a noc vyhloubili příkop a val (*FRB IV*, 463, Lib. I; V, 184, Cap. LXXXVIII; srov. *Majer 1958*, 145–147).

U některých dalších obdobných komplexů však o jejich městském charakteru přes koncentraci více příznačných atributů nelze rozhodnout s naprostou určitostí. Jde zejména o známou podkrušnohorskou lokalitu Treppehauer u Mittweidy, na které příkop s vnějším prostě vrstveným valem (někde doplněný i nižším valem vnitřním) vymezil 12 ha rozlehlou plochu se soustavou hned několika paralelních, intenzivně na stříbro těžných rudních akumulací. Důlní díla tu opět provázela početná, do dvou souběžných řad uspořádaná zástavba, užívající jak zahloubených suterénů (ca 22 objektů), tak nadzemních nepodsklepených dispozic. Bohaté nálezy hmotné kultury svědčí o kontinuálním osídlení rozsáhlého areálu od 2. čtvrtiny 13. do poloviny 14. věku, jeho spolehlivější identifikaci coby městského organismu nejspíše opět pod přímou správou míšeňských markrabat ale brání naprostá absence odpovídajících písemných relací (srov. např. *Schwabenicky 1988*, 240–245, Abb. 1–3; *1991*, 16–52; *1993*, 95–96, Abb. 90, 91; *Nováček 1994*, 160, 163, obr. 2; *Stephan 1997*, 335–338, Abb. 5b). Jindy pak liniové útvary různého typu ohrazovaly zcela zřejmě obvyklá hornická sídliště bez městského statutu, ve 13. stol. situovaná přímo v prostorech důlních cechů (srov. *Nováček 1994*, 165). Z českých zemí je možné uvést severových. partii báňského komplexu na jihlavských Starých Horách (hrotitý příkop o šířce ca 4–6 m a hloubce 2,5–3,5 m: *Hejhal – Hrubý 2006*, 235, 242, 245–247, obr. 105, 118, 122, 124; *Hrubý – Hejhal – Malý 2007*, 25, 29, 53, Abb. 7, 10).

Výše podaná komparace s obdobnými objekty známými z prostoru střední i západní Evropy tak jednoznačně zařazuje Městisko u Vícova do kontextu menších sídlišť urbánního charakteru. Z celé řady vnějších atributů, typických pro tyto lokality, vyniká vedle charakteristické vnitřní zástavby „městského“ rázu s četnými suterény především poměrně mohutné opevnění. Právě sestava patrně volně vrstveného valu s vnějším hrotitým příkopem, provázeným buď dalším drobnějším předsunutým náspem, nebo lehčím přehrazením, byla dle všeho příznačná pro prvotní fortifikace většiny institucionálních městských či trhových obcí 13. věku v celém širším středoevropském prostoru. Geograficky i typově se přitom vícovskému Městisku nejvíce blíží prvotní opevnění zeměpanského městečka Kostelce na Hané, situovaného jen 9 km na SV. Archeologický výzkum tu r. 1999 odkryl hrotitý příkop, na úrovni podloží o šířce 6,5 m a hloubce 3 m, jehož vnitřní stěnu těsně nade dnem navíc členil 0,2 m široký plochý ústupek. Z materiálu získaného hloubením příkopu pak byl dle příznačného zvrstvení zásypu příkopu navršen vnitřní obvodový val. Tato bariéra, díky superpozici s dalšími zahloubenými objekty vcelku spolehlivě datovatelná do 13. stol., zcela zřejmě od severu ohrazovala proti zvyšující se náhorní rovině areál původní trhové osady, jinak (již jako městečko) připomínané poprvé až r. 1347 (srov. *Šmíd 2000*, 169, obr. 3; *2004*, 65–66, 72, 89–90, č. 11, foto č. 6; k samotnému Kostelci *Janoušek 1933a*, 97–109; *Kuča 1998*, 79–82).

Z dalších vzácných příkladů archeologicky zkoumaných, obdobně řešených primárních fází městských opevnění v českých zemích lze uvést dvojici zeměpanských měst. Poličku v prvním půlstoletí existence patrně chránil pouze zemní násep s vrcholovou palisádou a vnějším příkopem, až v průběhu 1. pol. 14. stol. vystřídaný kamennou hradbou, nejstarší jádro Mostu vydělil v 2. čtvrtině 13. věku od jihu příkop 8 m široký a 2,5 m hluboký, snad s vnitřním valem (*Frolík – Sigl 1992*, 70, 72–75, obr. 2, 4–6; *Klápště 2002*, 8, 184, 187, 218, 245, obr. 1, 2, tab. 12, 39, přílohová mapa). Obdobným vývojem prošlo v rámci 13. věku zřejmě i šijové ohrazení klášterního městečka na ostrožně Sekanka u Davle (*Richter 1982*, 13–17, 207–209, 216, obr. 152, tab. 7: 2, 8, 9, přílohy 1–5). Další poměrně četné doklady o jednoduchých formách zemních fortifikací českých a moravských městských obcí pozdního přemyslovského období poskytují písemné prameny (např. 1279 Horažďovice, snad k 1289 Pelhřimov, 1290 Kojetín, 1305–1315 Nový Bydžov, ještě 1323 Uherské Hradiště: *RBM II*, 653–654, 1228, č. 1518, 2801; *Novák 1903*, 175–177, č. 231, 232; *Kapras ed. 1907*, 8, 11–12, 18–19, 34, č. 19, 27, 44, 104; *Kuča 1995*, 39–43; 2000, 472–473; *CDM VI*, 181, č. 243; obecněji též *CDB V.1*, 155, č. 84).<sup>7</sup>

Výrazná pevnostní linie Městiska u Vícova může však představovat zároveň i důležitou indicii vybavení celé lokace výlučným městským právem a městskou jurisdikcí, platnými právy v taktu vymezeném obvodu (k teritorializaci městského práva obecně např. *Kejř 1988*, 231; 1998, 163–164). Oprávnění vybudovat opevnění obdobného rozsahu náleželo ostatně, stejně jako vybavení trhovými právy, k přímým regálům, vázaným na výslovný souhlas panovníka. Z časově blízkých příkladů vzpomeňme alespoň privilegia pro Smilův Brod z r. 1278, pro více osad hradištských premonstrátů r. 1284 nebo biskupský Kojetín r. 1290 (*CDB VI.1*, 62–63, č. 20; *CDM IV*, 291–292, č. 222; *RBM II*, 653–654, č. 1518; souhrnně např. *Petrlik 1957*, 53–56; *Haas 1958*, 178–180, 182; *Kejř 1998*, 160–162).

Při úvahách o původním charakteru osídlení lokality je konečně třeba přihlídnout i k jeho samotnému, výmluvnému pomístnímu lidovému pojmenování Městisko, typickou koncovkou označujícím místo, kde stávalo zaniklé sídliště městského rázu. Jde totiž o mikrotoponymum velmi staré, poprvé doložené již v pernštejnském urbáři plumlovského panství z r. 1590, kdy louky *pod Městiskem* nebo *u Městiska* drželi pod platem tři vícovští usedlíci (Moravský zemský archiv v Brně, fond F 264 – panství Plumlov, č. 835, fol. 335r., 336r., 339v.; srov. např. *Janoušek 1932*; 1933b, zvl. 64; o samotném urbáři též *Řezníček 2002*, 234–235, č. 456, a *Vařeka 2003*, 2–5). Dosud mezi Vícovskými živé pomístní jméno tak může vycházet z pozdně středověké lokální tradice, zachovávající povědomí o městské osadě, kdysi existující v jihozáp. zázemí vsi.<sup>8</sup>

<sup>7</sup> Nálezová situace v prostoru jižní pevnostní linie městečka na Sekance umožňuje sice uvažovat v intencích vedoucího výzkumu Miroslava Richtera také o současném vzniku vnitřního náspu a kamenné hradební zdi, jako logičtější se však jeví následnost obou prvků, přičemž vlastní hradba nebyla posléze dokončena. Vrstvené valy však nemusely být jediným typem zemního opevnění městských lokalit 13. století. Další alternativu představovaly dřevohliněné hradby různých konstrukcí, zachycené kupř. v Jevíčku, kolem trhové osady ve Starém Městě u Uherského Hradiště, na sev. opyši Sekanky či zřejmě také v Litovli (*Mackerle 1958*, 27–29; *Galuška 1998*, 346–347, obr. 3: C; *Richter 1982*, 15–16, 209, příloha č. 6; *Šlězár v tisku*; *CDM VI*, 251–252, č. 324).

<sup>8</sup> Konkrétně dle urbáře z r. 1590 vícovští půllánici Kuba Poušků a Jan Špluchna a po nich i jejich následovníci Jíra Slabejch a Kalastra platili vždy z louky pod Městiskem každoročně o sv. Václavu 5 a 14 grošů, čtvrtlánik Martin Červinků odváděl z louky u Městiska každoročně o sv. Václavu 8 grošů.

Původní pomístní jméno Městisko prošlo ovšem od 16. století určitým jazykovým vývojem: trat *Měžnisko* je dále připomínána za tratí Příhon v německy psaném hraničním protokolu Josefinského katastru obce Vícova

## 5. Opevněná hornická osada, vícovské hradní městečko, či nezdařená městská lokace na lešanském panství?

Snesené příklady předestřely v podstatě tři stěžejní modelové sídelně-historické situace, za kterých vznikaly vícovskému Městisku analogické sídelní areály. Vedle nutnosti zajistit základní funkce lokálního střediska trhu a řemeslné výroby pro určité majetkově-správní teritorium hrál často při genezi a vývoji těchto osad důležitou roli těsný prostorový a funkční vztah k rezidencím pozemkových vrchností a jejich hospodářským provozům. V některých případech pak k zásadním faktorům vzniku obdobných městských lokalit náležely bezprostřední nebo zprostředkované relace k exploataci nerostného bohatství, zejména drahých a barevných kovů. Výjimkou pochopitelně nebylo současné působení a prolínání více těchto činitelů. V případě zaniklého městského sídliště u Vícova nabízí místní geografický a historický rámec celou základní škálu možných interpretací vzniku, je proto třeba alespoň předběžně zvážit jednotlivé varianty.

### 5.1. Možné relace k železnorudnému hornictví

Rudní akumulace nebyly na rozdíl od období 8.–11. stol. dlouho považovány za závažnější stimul pro rozvoj vrcholně středověkého osídlení Drahanské vrchoviny, a to i přes důležité náznaky některých písemných pramenů (např. *CDB II*, 363, č. 351, pro situaci na tzv. Horním panství hradištských premonstrátů snad v 70. letech 13. věku). Teprve práce posledních let upozornily mj. na možný význam ložisek železných rud v severní části regionu. Vedle výskytů v horním povodí Nectavy a na Konicku jde zejména o lokalitu v trati Na kutiskách (též Vlčí jámy) v Repešském žlebě u Stínavy. Jedná se o plošně relativně omezené čočkovité těleso velmi kvalitních železných chlorit-sideritových, v menší míře též magnetitových rud vulkanosedimentárního původu ze skupiny ložisek šternbersko-hornobenešovského pruhu moravskoslezského devonu, ze kterého se ve více časových periodách mohlo vytěžit snad až přes dva tisíce tun rudy. Rozdílný ráz dobývek dovoluje rozčlenit exploataci naleziště Na kutiskách do několika časových etap, z nichž poslední, kdy došlo k podfáraní celého ložiska dědičnou štolou, lze spolehlivě datovat k polovině 16. století. Těžba již ve vrcholně středověkém období je proto i vzhledem k charakteru některých prací (úklonné jámy s krátkou štolou) vysoce pravděpodobná, jakkoliv bezprostřední důkazy zatím chybějí (k lokalitě souhrnně např. *Melichar – Synek 1998; Goliáš 1999; Goliáš –*

---

z 19. září 1787, ve stejné formě (*Měsnisko*) pak figuruje také na porostní mapě polesí Stínava z r. 1909 (srov. Moravský zemský archiv v Brně, fond D 6 – Josefský katastr, kniha č. 594 – Vícov, fol. 5v.; fond F 31 – Liechtenštejnská lesní zařizovací kancelář Břeclav, č. 5 484-5 487). V obou případech tedy došlo k nahrazení tvrdší středověké nepřívzvučné souhlásky „t“ změkčujícím nosovkovým „n“, které patrně více vyhovovalo hláskoslovnému vývoji a rázu místního hanáckého dialektu. Z takto modifikovaného pojmenování následně vychází již jen těžko pochopitelně označení nad lokalitou procházející lesní cesty jako *Měsnískova* (popř. *Měsnísková*) *cesta*, vlastní pomístní jméno přechylující v adjektivum zdánlivě odvozené z osobního příjmení (za údaj o tomto mikrotoponymu děkuji ing. Jaroslavu Ponikelskému a ing. Janu Pořízkovi z lesní správy Žárovice). Ve vlastním Vícově se nyní ovšem užívá také variantní podoba pomístního názvu se zpětně prisunutým středovým „t“: *Městnisko*. Lokačně je pak toto jméno v současnosti (stejně jako na mapě z r. 1909) s mírným místním posunem vztahováno spíše ke svahu v bezprostředním severním předpolí samotného opevněného areálu.

Děk tu náleží panu Františku Hlouškovi, hajnému z Vícova, který jako první autora upozornil na vlastní pomístní jméno *Městnisko* a jeho aktuální lokalizaci, stejně jako vícovskému lesníkovi panu Bohuslavu Trněčkovi za další cenné konzultace k mikrotoponymii zdejších lesů.

*Prudká 1999; Prudká 1999*).<sup>9</sup> Obdobných menších, již ve středověku využívaných zdrojů přitom může budoucí prospekce v širším zázemí vícovského Městiska odkrýt více. Příkladem mohou být výsledky průzkumu J. Hebra z r. 2003, kterým byly zaznamenány stopy kutacích prací, struskové haldy a jiné stopy po těžbě a zpracování železných rud v tratích U Ždůňku a Biskupka jižně a záp. od vlastního hradu Vícov (*Baarová – Moš – Šlězár 2003*, 19). Zřejmě s hornictvím souviselo dále např. pomístní jméno Kutěřov (*Kuterzawa*), již r. 1391 užitě pro les zhruba 2 km jižně, urbář plumlovského panství uvádí r. 1590 louku *V hamřísku* u sousední Stínavy. Také polní trati mezi Stínavou a Vícovem nesou dodnes pomístní jméno *Kotine – Kutiny* (*CDM XII*, 42, č. 52; *ZDO VI*, č. 380; Moravský zemský archiv v Brně, fond F 264 – panství Plumlov, č. 835, fol. 349r.; *Janoušek 1933a*, 157; *Hanzlíková 1983*, 15, 26; *Nováková 1983*, 15, 26; srov. také *Šlězár 2002*, 71–72).

Nepřekvapuje proto, že ochrana těžebního areálu železných rud v Repešském žlebu i dalších možných výskytů je někdy považována za jeden z důležitých faktorů vzniku okolních vrcholně středověkých fortifikací: zejména 3,5 km na JV položeného opevnění v trati Smilovo hradisko, určité relace v tomto směru jsou předpokládány rovněž u samotného hradu Vícov (např. *Šlězár 2002*, 18–20, 69–75, 77; *Šlězár – Moš 2006*, 425, 427; základní souhrnné informace o obou opevněních přináší *Plaček 2001*, 574–575, 688–690). Ještě blíže kutišti, jen 2,8 km východně, navíc v komunikačně velmi výhodné poloze, je ale situováno také samotné vícovské Městisko. Nabízí se tedy interpretovat tuto lokalitu v obdobných intencích jako opevněnou osadu specializované hornické komunity, zaměřené na dobývání železných rud v přilehlém lesním masivu, i vzhledem k některým sneseným analogiím a poměrně četným výskytům železářských strusek v prostoru samotného sídliště. Pro takto striktně formulované tvrzení však zatím jakékoliv přímé podklady chybějí: ač je třeba s těžbou ve 13. a 14. stol. na ložisku Na kutiskách vážně počítat, prokázat ji může teprve budoucí výzkum, stejně jako u jiných okolních výskytů. Vlastní Smilovo hradisko sice silně připomíná některé fortifikace kupř. v zlatonosných revírech Jeseníků (Freudentejn: *Kouřil – Prix – Wihoda 2000*, 86–99) a jeho hmotná kultura má některé shodné rysy s nálezovým spektrem hornických sídlišť 13. věku, důkazy o bezprostřední souvislosti Smilova hradiska se starým dolováním železných rud ovšem zatím rovněž postrádáme. Na druhou stranu však pokračující průzkum analogických fortifikací na Strašicku v Podbrdí jejich úzkou funkční spojitost s železnorudným hornictvím spíše potvrzuje, obdobnou skupinu tvrzí či opevněných sídel spjatých s produkcí železa lze ve 14. a 15. stol. zastihnout i na Žďársku (*Anderle – Švábek 1989*, 111–112, 114; *Nováček 2007*, 165, 170; *Kreps 1970*, 8–10, 14–26; *Maur 1986*, 42–43, 48, pozn. 6).

Většina obdobných opevněných hornických sídlišť v celém středoevropském prostoru však byla vázána na dobývání nikoliv obecných, ale drahých kovů, u nichž bylo ohrazení

<sup>9</sup> Z obvalu pinky č. 5 Na kutiskách pocházející skalní klín nese složitou kovářskou značku, identickou se značkou na hornickém špičáku, nalezeném na 3 km jihových. položeném hradě Vícov. Podle *P. Šlězara a P. Moše (2006)* by tak termín zániku vícovského hradu (1389) měl být datem *ante quem* pro vznik obou nástrojů, a tedy i pro přesnější zařazení jedné etapy těžby železných rud v Repešském žlebě. Nepřihlédli však k možnosti sekundárních aktivit na hradě právě v 16. a 17. stol., doložených i dalšími archeologickými nálezy (srov. *Žákovský 2006*, 23, 50, 96–99, 123–124, 149), při nichž mohl být špičák užíván kupř. při lámání lehce dostupného stavebního kamene z destruovaných zdí hradu (k tomuto aspektu např. *Podroužek 2006*). Svým charakterem má na obou nástrojích užitá značka skutečně blízko k měšťanským merkám 15. a 16. věku, i když časnější dataci lze rovněž připustit – připomíná erbovní znamení pánů z Kravař, držitelů sousedního panství Plumlov v letech 1325–1466.

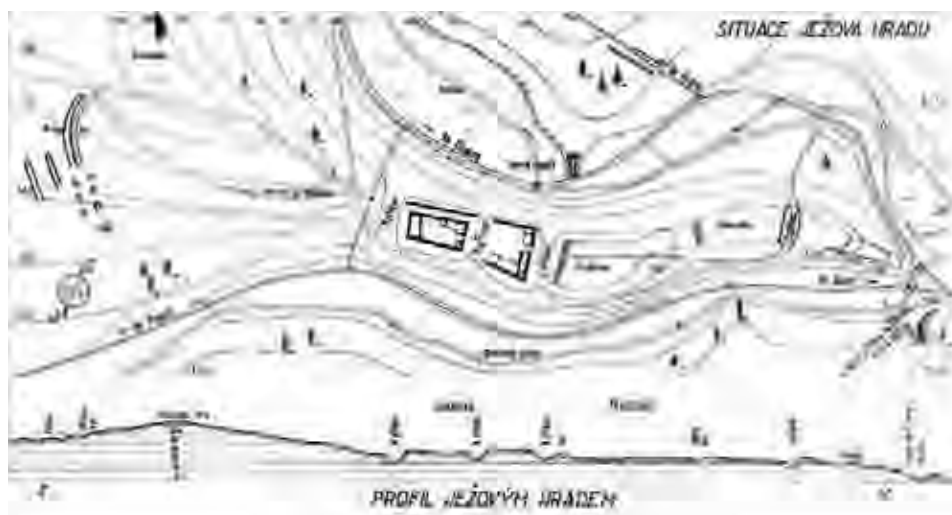
sídelních, zpracovatelských nebo dokonce těžebních areálů pochopitelné. I z těchto příčin je třeba možnou souvislost mezi založením hrazené městské osady na vícovském Městisku a soudobou exploatací železných rud v jeho bližším okolí považovat za hypotézu, jejíž potvrzení nebo vyvrácení může přinést pouze další sídelně-historický výzkum, zaměřený mj. i na průběh starých komunikací. V každém případě by však případné budoucí zjištění o důležité roli železářství v životě osady nebylo překvapením. Zvláště když už první analýzy zdejších železářských strusek připouštějí alespoň zčásti jejich původ z přímé výroby železa v hutnických pecích (*Stránský – Ptáčková 2007*; srov. i 3. kap. této práce).

## 5.2. Městisko a hrad Vícov

Bližší funkční zařazení lokace v poloze Městisko nebude možné vyřešit bez vyjasnění vztahu k fortifikačnímu a sídelnímu komplexu hradu Vícova, položenému na protáhlé ostrožně jen 150–200 m jižně na protější straně údolí Okluky (*obr. 2, 15*). Vlastní hrad byl velkou dvoudílnou, v podstatě regulární zděnou dispozicí o délce přes 110 a šířce 33–50 m, v přední polovině ostrožny umístěnou mezi trojicí šíjových příkopů. Měl obrácený komunikační rozvrh, s přístupem vedeným od opyše do lichoběžníkovitého předhradí s branskou věží a další věžicí v severových. nároží. Hlavní palác v bezvěžovém podélném jádru se vypínal teprve nad třetím šíjovým příkopem v samotném čele pevnosti. Součástí hradního komplexu bylo ale i rozlehlé, více než 200 m dlouhé předhradí v plochem středním a koncovém dílu ostrožny. To přepažoval přibližně uprostřed mělký příkop a val nejasného stáří, alespoň od jihu je částečně ohrazovala i kamenná zeď. Samotný opyš ostrožny byl oddělen ještě jedním mohutným, zcela jistě ve středověku vylámaným příkopem, za kterým však chybějí jakékoliv stopy zástavby. Nevýrazný obloukovitý val s vnějším příkopem lze navíc sledovat na návrší Biskupka ca 300 m záp. od vlastního hradu. Není však jisté, zda se spíše než např. o opevnění obléhacího ležení z r. 1389 nejedná o pravěkou fortifikaci v předpolí ostrožny, vícekrát osídlené od pozdní doby bronzové. Obraz rozlehlého a složitě strukturovaného sídelního a pevnostního souboru dokresluje další stopy osídlení na koncovém hřebeni a úpatí hradního opyše i na protější ostrožně Nad Prádlly, stejně jako nedávno zničené zbytky rybníční hráze na Okluce pod hradem, pokud zde skutečně šlo o dílo vrcholného středověku (z nejdůležitějších titulů k lokalitě např. *Blekta 1936*; *Plaček 2001*, 688–690; *Žákovský 2006*).

Hrad figuruje v několika písemnostech pokročilého 14. stol., o jeho zániku r. 1389 po obležení Petrem z Kravař vypovídá dostatečně soudobá listina i bohatý soubor artefaktů z výzkumu v r. 1935. Celý hradní areál řadilo proto dosavadní bádání na základě písemných zpráv, redukované jednopalcové dispozice i archeologických nálezů ke stavebním podnikům 2. čtvrtiny 14. věku. Jen příkop na opyši byl někdy považován za možný pozůstatek prvotní, nakonec nerealizované varianty, počítající původně s umístěním hradu v klasické poloze na konci ostrožny (*Plaček 2001*, 689).

Povrchový průzkum Karla Lukase a jeho synů v letech 1998 a 1999 (srov. *Doležel 2000b*, 406–407) však přinesl ze sev. svahů hradního jádra i obou předhradí dostatečně typickou keramiku, zčásti velmi pravděpodobně současnou s hrncinou z protějšího Městiska (*obr. 16*). Nepříliš často lze zaznamenat ještě klasické grafitové hrnce se vzhůru vytaženým řimsovým okrajem, v jejichž výzdobě se objevuje širší šroubovice nebo vlnice (*obr. 16: 1–4*). Několik fragmentů pak svými vlastnostmi odpovídá zhruba druhé keramické skupině z Městiska, se silnější příměsí hrubšího břidlicového ostřiva, absencí tuhy a nástřepím



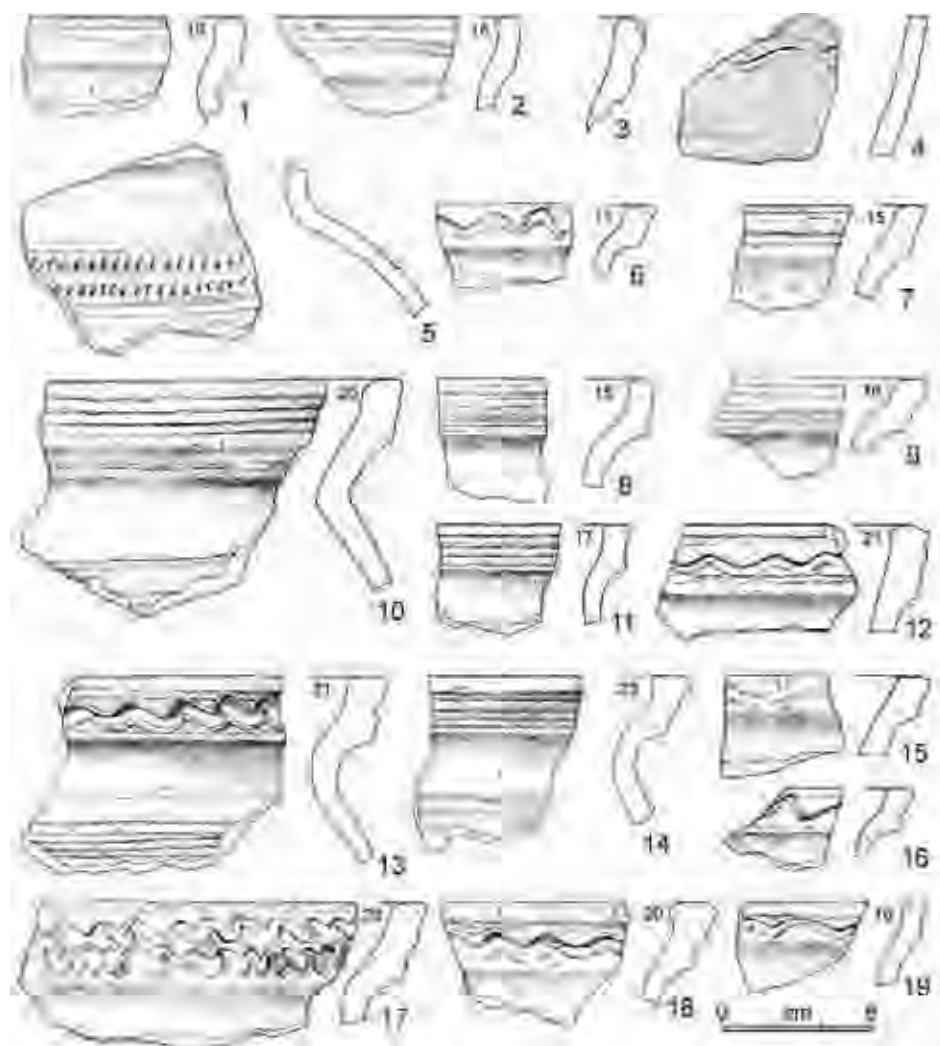
Obr. 15. Ostrožna hradu Vícova (Ježova hradu) na plánu J. Blekty (1936, 67). Dosud neúplněji, byť v základní orientaci a tvarování ostrožny poněkud nepřesné zaměření pravěkého a středověkého sídelního komplexu. Zaniklé Městisko situováno v protějším sev. ohybu Okluky.

Abb. 15. Bergsporn von Vícov auf der Karte von J. Blekta (1936, 67). Die vollständigste, obwohl bei der Grundorientierung und der Form des Bergsporns etwas ungenaue Vermessung des urgeschichtlichen und mittelalterlichen Siedlungskomplexes. Die Wüstung von Městisko befindet sich in der gegenüberliegenden nördlichen Mäander des Okluka-Baches.

i povrchem vypálenými do popelavě šedé až šedohnědé barvy (vytažený okraj hrnce s jednoduchou vlnicí, výduť s radélkováným motivem: obr. 16: 5–7). Četnější jsou ovšem různé velké hrnce většinou opět ještě s římsovitými okraji, v jejichž utváření ale nastupují prvky vedoucí k nepravým okružím (obr. 16: 8–19). Dekor okrajů i plecí nádob různě kombinuje varianty šroubovice s převážně výrazněji rytou širší vlnicí, větší hrnce byly středně ostřeny i zrný horniny (břidlice) o velikosti až 4 mm, jinak dominuje písčité ostřívo okolo 1 mm. Keramika této skupiny vykazuje kvalitní oxidační výpal do šedohnědých odstínů, zejména u masivnějších nádob zachovávající slabší příměs grafitu v jádře střepu.

Dle výše shromážděných analogií z širšího Prostějovska je třeba nejstarší keramiku z vícovské hradní ostrožny zařadit přibližně do 2. pol., či přesněji snad poslední třetiny 13. stol., s možným přesahem do počátku následujícího věku. Předběžné zveřejnění této datace (Doležel 2000b, 407) vedlo následně některé badatele k posunu počátků samotného kamenného hradu rovněž již do 2. pol. 13. věku, s poměrně zajímavými dopady pro výklad geneze majetkově-správní struktury regionu (např. Durdík – Bolina 2001, 112, 159; Šlézar 2002, 76; Baarová – Moš – Šlézar 2003, 19; Šlézar – Moš 2006, 423, 425; Bolina – Šlézar 2006, 331). Bezprostřední přiřazení keramických nálezů 13. věku k dnes patrným pozůstatkům hradu, jakkoliv vysoce pravděpodobné, není ale bez problému a bude vyžadovat hlubší terénní revizi. Pro závěr 13. stol. lze teoreticky na místě pozdějšího hradu připustit i existenci dosud neznámého staršího osídlení, ať již opevněného, nebo bez ohrazení. Zajímavou paralelou mohou být v této souvislosti stopy tehdejší lidské přítomnosti i na široké terasovité ostrožně Nad Prádlý v jihových. sousedství hradu (trojice opaskových pře-





Obr. 16. Hrad Vícov (Ježův hrad). Keramika z povrchových sběrů K. Lukase a synů (1998 a 1999). 1, 4–18: svah pod severových. nárožím jádra fortifikace; 2, 3, 19: sev. svah pod prvním dílem hradu a navazujícím vých. předhradím. Tradiční grafitová hrnčina (1–4), hruběji ostřené netuhové zboží (5–7), keramika třetí skupiny, zčásti ještě se slabou příměsí tuhy (8–19). Kresba S. Plchová, zpracování A. Del Maschio.

Abb. 16. Burg Vícov. Keramik von den Oberflächensammlungen K. Lukas' und seiner Söhne. 1, 4–18: Hang unter der nordöstlichen Ecke des Kerns der Befestigung; 2, 3, 19: Nordhang unter dem ersten Teil der Burg und angrenzende östlichen Vorburg. Traditionelle Graphittonware (1–4), gröber gemagerte nicht graphitierte Ware (5–7), Keramik der dritten Gruppe, teilweise noch mit schwacher Graphitmagerung (8–19).

zek, archaická ostruha s kolečkem, hřeby: Šmíd – Malečkovi 2007, 23–27, obr. 8, 11: 5–10). Na druhou stranu by však počátky samotného vícovského hradu již před koncem 13. věku logicky zapadaly do známého vývoje jednotlivých dominií na Plumlovsku za doby posledních Přemyslovců. Také místně jsou nálezy keramiky 13. a počátku 14. století zatím sku-

tečně vázány spíše na záp. polovinu hradní ostrožny s vlastním kamenným jádrem hradu, nikoliv na sídelně výhodnější a plošší vých. část.

Jestliže opravdu po určitou dobu existovaly pospolu v těsné blízkosti hrad Vícov s okolním osídlením a rozlehlá hrazená osada v trati Městisko, jaké byly jejich vzájemné relace? K celé řadě významnějších středověkých fortifikací přiléhaly již od 13. stol. bezprostředně nebo v určité distanci menší sídelní lokality, velmi často s určitými městskými výsadami, které sloužily především k pokrytí potřeb dotyčného hradního sídla a samy na něm byly bezprostředně existenčně závislé. Vedle těchto útvarů, Janem Smetanou výstižně charakterizovaných a označených jako „hradní městečka“ (*Rusó – Smetana 1994, 330–332; Küntzel 2008, 37–39, 50, Abb. 2*), pak v rámci příslušných panství existovaly také další, významnější městské útvary, plnící standardní roli regionálních ústředí výroby a směny. Proti obdobné klasifikaci Městiska jako hradního městečka hradu Vícova však stojí celá řada závažných argumentů: především lze jen těžko rozhodnout, zda hrad zde představoval skutečně starší prvek celého uskupení, za současného stavu vědomostí mohla být prvotní spíše protější městská lokace. Samotný hrad pak existoval a dále se rozvíjel nejméně další tři čtvrtě století bez toho, že se jakkoliv prakticky projevila potřeba nahradit zaniklé protější osídlení jiným odpovídajícím způsobem. Zatímco v naprosté většině případů klasická hradní městečka vznikla až v určitém časovém odstupu po výstavbě vlastního hradu a zanikla teprve spolu s ním nebo dokonce přetrvávala opuštěná hradního sídla, v případě Vícova minimální paralelní doba trvání obou složek nesvědčí pro jejich přímou závislost.

I kdyby však budoucí výzkumy prokázaly prioritu hradu, neobvyklá by byla zdatelně odsazená, autonomní poloha městečka na druhé straně údolí za Oklukou. Jedním z nejtýpějších znaků hradních městeček totiž bývá naopak jejich co nejtěsnější zapojení do obranného a sídelního komplexu vlastní hradní rezidence, pokud možno v rámci jediného fortifikačního celku: vedle umístění na svahu či úpatí hradní výšiny je u ostrožných dispozic velmi častá poloha hradních městeček na rozšiřujících se šíjích, plošinách či sedlech v předpolí (srov. *Küntzel 2008, 38–39*). Také u Vícova by se jako ideální místo nabízela daleko snáze volná vých. polovina samotné hradní ostrožny, vyhovující jak rozměrově (ca 200 x 40–50 m), tak utvářením reliéfu s plochým temenem a krátkými sráznými svahy. Z hradních městeček či osad v takovýchto zcela obdobných situacích jmenujme alespoň Radkov na Moravskotřebovsku již z 2. pol. 13. stol. (*Kuča 2004, 269–270; Küntzel – Unger 2004*) nebo Tepenec u Jívové ze 14. věku (*Tymonová 2002, zvl. 215–217, 221, obr. 1–3; Vránová – Vrána 2005, 25–38*). Přes mohutné opevnění určitých lokalit (např. Radkov) by navíc obslužné hradní městečko jen těžko disponovalo nejméně 350 m dlouhou fortifikací, konkurující i některým z tehdejších zeměpanských měst.

Na druhou stranu lze však již ve 13. stol. v sídelní struktuře více dominií zastihnout v těsné blízkosti rezidenčních hradů nejen lokality typu podhradí s jistými urbánními rysy, ale naopak plnoprávné, dále se rozvíjející městské obce. Právě v těchto případech je v závislosti na konkrétní terénní konfiguraci poměrně časté vysazení městského areálu bezprostředně na protější straně říčního údolí, zaručující nerušený, hradním sídlem neomezovaný prostorový, ekonomický i právní rozvoj. Takto rozvržené, víceméně rovnocenné dvojice hrad (tvrz) – město (městečko) zaznamenáváme na jihočeských panstvích Vítkovů (Český Krumlov, Rožmberk), k další období náleží v Čechách např. Bor u Tachova, Březnice, Ledec nad Sázavou, Polná či Strakonice, na Moravě Černá Hora, Jevišovice nebo Želetava (*Poche a kol. 1980, 430–437; Kuča 1996, 184–187, 369–372, 472–474, 564–579; 1997,*

632–636; 1998, 365–373; 2002, 369–387; 2004, 438–445; *Plaček 2001*, 733–735). Pokud budoucí výzkumy skutečně potvrdí užší vzájemné časové, funkční a územně-správní relace vícovského hradu a sousedící lokality v trati Městisko, mohlo by se zde jednat právě o shodně seskupenou sestavu dvou základních centrálních prvků konkrétního správně-majetkového celku, z nichž ovšem jeden – městské založení – z blíže neznámých důvodů zanikl.

## 6. Lokace na Městisku v dobové majetkosprávní struktuře a historických souvislostech

Předběžná analýza svědčí spíše pro funkci hrazeného sídliště v trati Městisko u Vícova jako stabilnějšího založení městského charakteru, sloužícího širšímu spotřebnímu a tržnímu okruhu. V ekonomice osady nelze rovněž vyloučit důležitý podíl těžby a zpracování železných rud v těsném zázemí. Svrchovaně závažný problém spojitosti lokace na Městisku s konkrétní pozemkovou vrchností a příslušným majetkově-správním teritoriem je však při absenci přímých písemných pramenů řešitelný prozatím jen s pomocí retrogresivních postupů, ne vždy poskytujících jistotu.

V 2. pol. 14. stol. se po Vícově a nedalekých Lešanech psali Jan (Henzlin) a jeho synové Albert a Smil, členové rodu erbu lišky ve skoku, ze kterého známe (kromě Janovy dcery Anežky) ještě Alberta z Lešan, snad Janova bratra či bratrance. Jejich blíže neznámým předkem byl Zdislav z Lešan, r. 1343 již zemřelý (*obr. 17*). V rukou jednotlivých příslušníků rodu se nacházela skupina poměrně koncentrovaných majetků, situovaných většinou v těsném sev. okolí Vícova: vedle podílů ve vlastních Lešanech a Vícově šlo o državy ve Stínavě, Ptení a Bernově, později zaniklém v sev. sousedství Ptení, také ale o les Okluky, rozkládající se záp. od Stínavy (k lokalizaci Bernova srov. *Šrot 1982*, 11, 13; *1986*, 158, 164, 178). Určité nevelké alody náležely rodu i ve Výšovicích u Prostějova a od r. 1355 ve vedlejší Žešově, Zdislavova žena Hedvika žila již jako zbožná vdova ve 40. letech 14. věku na svém domě v Žebrácké ulici nedaleko kostela sv. Mořice v Olomouci.<sup>10</sup> Na samotném hradě Vícov měl snad ještě do r. 1384 určitá práva Smil z Vícova, bezpečně od června 1379 však byl skutečným pánem hradu Oldřich z Boskovic se svými syny (*ZDO IV*, č. 355; *CDM XI*, 146, č. 158; *XV*, 252–253, č. 290). Zdá se, že sídlem pánů z Vícova a Lešan byla v té době už jen vícovská tvrz přímo ve vsi spolu se dvorem v Lešanech (*obr. 1: 6*; *ZDO I*, č. 416, 692; *Janoušek 1933a*, 157; *Musil 2002*, 30). Již předtím navíc Boskovicové disponovali v Lešanech, Vícově a některých jiných blízkých vsích nemalými podíly, stejně jako Plumlovští z Kravař či členové místních drobných vladýckých rodů (např. *ZDO I*, č. 220, 455, 512; *III*, č. 13, 580; *VI*, č. 8–12). Přesto však určité vazby mezi jednotlivými skupinami majetků v regionu naznačují možnou existenci původně většího a kompaktnějšího dominia pánů z Lešan, z pahorkatiny mezi střední Oklukou a Romží vybihajícího

<sup>10</sup> Základní písemné prameny k dějinám rodu pánů z Lešan a Vícova ve 14. a na poč. 15. stol. lze vyhledat v obecně známých edicích (*ZDO*, *CDM*), z dalších např. *Dudík 1884*, 528, 536 a Státní okresní archiv Olomouc, Archiv města Olomouce, Sběrka listin, inv. č. 18 (též *Spáčil 1998*, 71, č. 19). Zdařile a s využitím cenných údajů z Paprocského Zrcadla resumuje poznatky o rodině *Pinkava 1927*, 72; o výjimečné osobnosti Smila z Vícova široce informují písemnosti církevní a univerzitní provenience (jejich značně neúplný souhrn srov. *Tříška 1981*, 487). K pečetím a heraldice rodu *Sedláček 1925*, 301; *Pilnáček 1930*, 140, 535, č. 426; *Šebánek 1932*, 177–178, č. 874, 881; *Sedláček – Růžek 2003a*, 97.

vzhůru po svazích Dražanské vrchoviny. Deskové vklady po polovině 14. stol. ovšem zachycují již zanikové stádium této dříve rozlehlé državy.

Písemné prameny dochovaly jméno jen jediného muže, se kterým lze pro 2. pol. 13. věku počítat jako s možným vlastníkem lešanského statku v jeho původním největším rozsahu. Byl jím Albert z Lešan, významná osobnost Olomoucka v kritické době interregna po bitvě na Moravském poli r. 1278. Samotné jeho jméno, shodné se jmény dvou příslušníků rodu za lucemburské epochy, dovoluje uvažovat o kontinuitě mužské linie po celé 13. a 14. stol., jméno v kombinaci s erbovním znamením pak navozuje reflexi blíže neznámých vztahů k pánům ze Slivna, Pušperka a Poděhus (srov. *Kolář 1883a*, 22–23; *1883b*, 104–105; *Sedláček 1925*, 197; *Sedláček – Růžek 2003b*, 163, tab. 37: 6; *Hradecká 1973*, 78, č. 202).

Dle známých listinných dokladů bylo Albertovou majetkovou základnou bezpochyby již za vlády Přemysla Otakara II. budované vlastní lešanské panství, svými západními hranicemi dosahující až na vrcholový hřbet Dražanské vrchoviny. K Lešanům však Albert získal patrně bezprostředně po Přemyslově smrti do správy i na severu sousedící zeměpanské Konicko, stejně jako samotná lešanská doména jdoucí až k rozvodí a hraničící zde s knížeckými statky premonstrátů z Hradiska u Olomouce (*obr. 18*). V neklidných dobách bezkráloví pak zahájil Albert jak ze svého lešanského dominia, tak z Konicka agresivní kolonizaci dosud zřejmě ne zcela kultivovaného a jasně rozčleněného hraničního pásu země. Hradištským opatem Budišem byl proto následně obžalován, že z obou svých držav svéprávně překročil hranice klášterství a na cizí půdě ničil majetky, okupoval pole a lesy, klučil je, lokoval zde vlastní vesnice a některé klášterní vsi překládal na jiná místa. Prvý rozsudek v konfliktu, zlistiněný 26. listopadu 1279, navíc Albert odmítl respektovat, 1. prosince 1279 proto zřejmě vydal olomoucký biskup Bruno druhé rozhodnutí v této kauze. K uklidnění snad došlo teprve v dalších letech, alespoň 19. prosince 1282 Albert navrátil hradištským premonstrátům jejich podíly tentokrát v Tověři u Olomouce (jednotlivé doklady srov. *CDB II*, 362–364, č. 351; *VI.1*, 127–131, 307–308, č. 79, 80, 249; srov. *Krejčíková 1982*, 129–132 a 188, č. 5; souhrnně *Doležel 2003*, 149–152 s další lit.).

Velmi podrobné a konkrétní limitace listin vydaných při sporu r. 1279 nám v kombinaci s mladšími archivními prameny (zvl. *ZDO I*, č. 199, 200; *III*, č. 525, 526; *IV*, č. 780; *V*, č. 68; *VII*, č. 76; *X*, č. 443) vcelku spolehlivě umožňují v centrální části Dražanské vrchoviny odlišit příslušenství Albertova rodového lešanského panství od markraběcích konických vsí (*obr. 18*). K Lešanům tu dle všeho původně náležely Buková, Lipová, Protivanov, území nynější Seče a čtveřice zaniklých vsí: Benátky, Chmelík a Jesenec spolu s Bouchencem. Ten sice Albert dle listiny z 1. prosince 1279 založil protiprávně již na premonstrátských statech, dle polohy v rámci pozdějšího boskovického dominikálu nebyl ale hradištské kanonii nikdy navrácen (k poloze jednotlivých pustých vsí ne vždy spolehlivě *Černý 1992*, 91–96).<sup>11</sup> Pokud bylo lešanské dominium primárně kompaktnějším útvarům bez větších cizích enkláv, muselo k němu patřit i dnešní Malé Hradisko, propojující skupinu vsí v nitru Dražanské vrchoviny s državami kolem vlastních Lešan. Není ovšem jisté, zda do „nížinné“ části spadala původně vedle osad doložených jako majetek rodu ve 14. stol. i některá jiná okolní sídliště, včetně pozdějších poustek (např. Ohrozim a Zdětín, ze zaniklých lokalit snad Okluky, Skyhrov či lokalita na nynějším Pohodlí: *Šrot 1986*, 164, 170–171, 173, 178). I bez nich se však ve 2. pol. 13. věku jednalo o rozlehlé teritorium (ca 92 km<sup>2</sup>), ve své době rovnocenné i těm největším patrimoniím moravské šlechty na Dražanské vrchovině a téměř stejně velké jako vedlejší Konicko (okolo 97 km<sup>2</sup>; srov. *Doležel 1996*, 185–186; k rozsahu a rozhraničení statků panství Lešany, Konice a Knínice u Boskovic před r. 1300 např. *Šlězár 2002*, 54–62, 75–76, 79–83, příloha 16c; *2007*, 156–159, obr. 1, 2; v historických pasážích diskutabilně též *Bolina – Šlězár 2006*, zvl. 308–330).

Zdá se, že Albertova společenská prestiž a politická angažovanost kulminovaly v krátkém údobí před návratem Václava II. do království, v letech 1279–1282. Ve svědeckých řadách listinných pořízení figuroval v té době s titulem *dominus* před zemskými úředníky i dalšími významnými šlechtici. Zřejmě jako poruč-

<sup>11</sup> Shodná jména dvou osad na Konicku a teritoriu náležejícím k Lešanům (Jesenec nad Konicí a zaniklý Jesenec u Protivanova) mohou nasvědčovat určitým paralelám v osídlovacím procesu obou správních okrsků.

Obr. 17. Pečeť Zdislava z Lešan, přivěšená jeho již ovdovělou ženou Hedvikou dne 10. května 1343 k dlužnímu úpisu ve prospěch Gottfrieda, dřívě vikáře kaple sv. Mikuláše u kostela sv. Mořice v Olomouci (*In cuius rei testimonium presentes sub sigillo predicti domini nostri Sdyslay de Leschan, olim mariti nostri dilecti, quo utimus et hactenus usi sumus dedimus roboratas*). Nejstarší dnes dochovaná pečeť rodu pánů z Lešan, průměr vlastní pečeti 2,6 cm, opis: ♣S•STEZLAI•DE•LESChAn (*Sigillum Stezlai de Leschan*). Státní okresní archiv v Olomouci, fond Archiv města Olomouce, Sběrka listin, inv. č. 18.<sup>12</sup> Kresba J. Doležel a S. Plchová.

Abb. 17. Siegel von Zdislav von Lešany, das von seiner Witwe Hedvig am 10. Mai 1343 an der Schuldschrift angebracht wurde. Es handelt sich um das älteste erhaltene Siegel der Herren aus dem Geschlecht von Lešany, Durchmesser des eigentlichen Siegels 2,6 cm, Umschrift: ♣S•STEZLAI•DE•LESChAn.



ník či správce majetků po zemřelém či padlém olomouckém purkrabím Nezamyslovi se na úkor Jence ze Schönberga někdy po červenci 1281 zmocnil vsi Tověře, kterou však na základě odkazu Nezamyslovy ženy Sabiny v prosinci 1282 postoupil klášterům na Hradisku a u sv. Jakuba v Olomouci (*CDB VI.1*, 92–94, 192–193, 307–308, č. 48, 144, 249; srov. *Krejčíková 1982*, 188). Je přitom zvláštní, že vysoká společenská autorita Albertova nejspíše nevycházela z držby a vykonávání jakéhokoliv správního úřadu; v písemnostech vždy vystupoval pouze se svým rodovým přídomkem. Zvlášť příznačná pro Albertovu orientaci v mocenských zápasech oněch let může být jeho přítomnost na dvoře Mikuláše Opavského v srpnu 1282 v Opavě, v době Mikulášova úspěšného nástupu proti straně Závíše z Falkenštejna a královně–vdovy Kunhuty Uherské (*CDB VI.1*, 282–283, 285–287, č. 231, 233; srov. *Jan 2000*, 254–256; *Wihoda 2000*, 174–177; *2001*, 216–220; *Vaniček 2002*, 380–381, 388).<sup>13</sup> Nelze bezpečně říci, zda na jihu s lešanským dominiem sousedící panství hradu Plumlova bylo již tehdy v Mikulášově držení, jak tomu bylo v 2. desetiletí 14. století. V kladném případě by se však otevírala zajímavá eventualita užších vazeb mezi Albertem z Lešan a tímto Přemyslovým nelegitimním synem (srov. *CDM XV*, 31–32, 43–44, č. 37, 38 a 55; *Jan 2000*, 104; k vlastnímu hradu a panství *Janoušek 1933a*, 48–55; *Prudká 1995; 1996; Plaček 2001*, 489–492).

V následujících dvou letech došlo v Albertově mocenském postavení k určitému obratu. Vyústění blíže neznámých událostí zřejmě představuje listina, kterou *Albertus de Lessan* 1. července 1285 v Praze „svobodně a dobrovolně bez jakékoliv lsti a bez špatného úmyslu“ slíbil a odpřisáhl králi Václavu II. „neporušitelnou věrnost a upřímnou oddanost a že jej, jakožto krále a našeho přirozeného pána, budeme poslouchat ve všem, co nám uloží, a že vůbec nic nebudeme osnovat proti němu nebo jeho zemím, ale budeme pečovat o mír a pokoj jeho zemí, a že ho budeme podporovat a budeme mu pomáhat, kdykoliv nám přikáže, proti komukoliv všemi svými silami věrně a bez nějakých úskoků“ (*ACRB I*, 45, č. 29). Proklamace sice časově zapadá do větší skupiny obdobných přísah věrnosti z prvních let Václavova panování, její nápadně devotní, kapitulační se blíží formě ale napovídá, že v pozadí mohla stát buď nespokojenost králova okolí se způsobem, jakým Albert držel či spravoval zeměpanské Konicko, nebo přímo snaha tehdy dominující Závíšovy strany zavázat k poslušnosti jednoho z dřívějších protivníků za bojů mezi jednotlivými politickými uskupeními české a moravské šlechty (srov. *ACRB I*, 39–46, č. 24–27, 30; *Šusta 1935*, 337–353; *Vaniček 2002*, 388–396; *Jan 2006a*, 104–108; *2006b*, 225–235). Nicméně se Albert dokázal uplatnit i v nové politické konstelaci a 23. října 1285 svědčil jako jediný moravský pán v Praze při králově donaci, postupující dědičně Závíšovi z Falkenštejna rozsáhlá teritoria ve východních Čechách (*RBM II*, 586–587, č. 1 358).

<sup>12</sup> Srov. též *Spáčil 1998*, 71, č. 19; *Sedláček 1925*, 301; *Pilnáček 1930*, 140, 535, č. 426; *Sedláček – Růžek 2001*, 147, Mor II, č. 45; *2003a*, 97, 130–131).

<sup>13</sup> Pro Albertovo tehdejší postavení je charakteristické, že jej na Mikulášově opavském dvoře doprovázel osobní kaplan Mílek, snad současně správce některé z far na lešanském či konickém panství.

Konicko však Albert za rychle se vyvíjejících mocenských poměrů nakonec přesto neudržel. Již 21. března 1288 se po hradě Grünberku (nyní Stražisku) jako novém správním centru konického statku psal veverský purkrabí Ctibor, který tuto markraběcí doménu převzal jako správní obvod nebo jako léno zřejmě za některé z králových výprav na Moravu mezi listopadem 1285 a říjnem 1287 (*CDM IV*, 352, č. 274; *Sedláček – Růžek 2003b*, 351, tab. 225: 8; srov. *Šusta 1935*, 355–359; *Pojsl – Řeholka – Sulíková 1974*, 353–354). Téhož roku ovšem celý konický okrsek Václav II. postoupil Adamovi z Choliny náhradou za Zábřežsko, které chtěl následně spolu s Lanškrounskem a jinými statky směřit s míšeňským markrabětem Fridrichem Dráždanským za jeho državy (*CDM V*, 196, č. 184; *VI*, 76–77, č. 107; *ACRB I*, 52–58, č. 33; *Šusta 1935*, 398–402; *Vaniček 2002*, 406–408). Tento králův krok nebyl už nikterak zpochybněn ani revidován a rod erbu Iva rostoucího z trojvrší či později z hradby pak Konici s přilehlým krajem podržel téměř celé další století (ke Konicku ve 13.–14. stol. např. *Burian 1939*, 54–85; *Hikl 1964; 1965; Šlězár 2002*, 79–83, příloha 16c).

Samotného Alberta z Lešan lze nicméně v dochovaných písemných pořízeních zastihnout ještě 25. ledna 1287, kdy spolu s olomouckým purkrabím Albertem ze Šternberka, proboštem Cyrem a komorníkem Onešem z Čistého Slemene svou pečeti stvrdil odkaz vsi Trávník Budislavou, vdovou po Křížovi z Rataj jeptiškám od sv. Jakuba v Olomouci (*CDM IV*, 326–327, č. 249). Mezi dalšími svědky se přitom v subskripční listině, sepsané zřejmě přímo v Olomouci, nachází hned několik drobných šlechticů z těsného okolí Lešan a Plumlova: Ratmír z Čech, Předvoj ze Soběsuk, Zbyslav ze Stichovic a Mstislav z Čechovic. Je otázkou, zda alespoň někteří z nich nepatřili k Albertovým klientům či členům širší skupiny místní nobility, kteří Alberta z Lešan při olomouckém jednání doprovázeli.

Znamé písemné prameny tak představují Alberta z Lešan jako významného šlechtice, požívajícího obecného respektu a vládnoucího rozsáhlými državami, jenž by byl jistě vhodným zakladatelem městské lokace na vícovském Městisku. Ostatně o jiných Albertových, někdy bezohledně realizovaných lokačních podnicích v nitru Dražanské vrchoviny jsme dostatečně informováni. Rekonstruovaný rozsah Alberta lešanského dominia navíc nasvědčuje, že právě v jeho obvodu Městisko u Vícova v poslední čtvrtině 13. stol. leželo (*obr. 18*). Při nejistých majetkově-správních poměrech tohoto období by bylo sice teoreticky možné připustit tehdejší příslušnost bezprostředního okolí Vícova naopak k zeměpanskému Plumlovu a vznik samotné hrazené osady na Městisku vykládat jako pokus vybavit plumlovské panství trhovým centrem. Ve vých. a severových. zázemí Plumlova ale patrně již tehdy existovalo v držení moravských markrabat hned několik osad s trhovou či správní funkcí, jejichž nápadná koncentrace by vznik dalšího obdobného útvaru již činila přebytečným (Kostelec na Hané, Kralice na Hané, Prostějov a možná i Stará Ves mezi Prostějovem a Kralicemi: např. *Janoušek 1933a*, 97–109; 1938, 62–65, 232–238; *Kuča 1998*, 79–82, 131–134; 2004, 52–78; *Grůzová 2000*, 50–55; *Fojtík 2006; Šmíd 2007*). Naopak na rozlehlém vlastním lešanském statku, ke kterému mohlo patřit přibližně 15 osad, není jinak jakékoliv trhově ústředí doloženo: této nápadné absence si rovněž povšiml již P. Šlězár, předpokládající existenci takového střediska právě v nížinné části domény (*Šlězár 2002*, 78).

Vysazení opevněné městské lokace na Městisku u Vícova někdy ve 2. pol. 13. stol. lze tak zatím skutečně s největší pravděpodobností spojovat s Albertem z Lešan (nebo eventuálně i jiným členem rodu Lešanských) a jejich snahou vybavit své rodové patrimonium ekonomickým centrem. Přirozený stimul tu mohly představovat zejména rozšiřující se nároky osadníků právě zakládaných vsí v hornatých okrcích panství i v nově reorganizovaných osadách na staré sídelní půdě, do úvahy je třeba ale vzít rovněž místní ložiska železných rud. Albert z Lešan byl současně společensky natolik dostatečně vysoce situovanou osobou, aby pro své zamýšlené městské založení vyprosil u panovníka odpovídající právní vybavení a získal od něj nezbytné svolení osadu opevnit (srov. *Haas 1958*, 154–173, 180–181; *Kejř 1975*, 468–470; 1979, 226–228, 233–242; 1984, 229; 1998, 118–123). Svoji logiku by měla i poloha nově budovaného hospodářského střediska v celkovém organismu dominia: sídliště se na jedné straně vyhýbalo takřka bezvodému okrsku, ve kterém ležela většina dalších osad nížinné části lešanského statku, na straně druhé mohlo těžit ze



Existence výrazné skupiny možných trhových, či dokonce urbánních lokalit v těsném zázemí Prostějova navozuje problém obecné pozice vícovského Městiska v systémové struktuře regionální sítě sídlišť městského typu. Pro celé 13. i počátek 14. stol. lze však na celém širším Prostějovsku rekonstruovat míru urbanizace jen s velkými obtížemi: o městském statutu valné většiny okolních měst a městeček vrcholného středověku informují spolehlivěji teprve písemné prameny následujícího období. Stále významnější místo tu proto náleží archeologické prospekci. Region navíc přes nezanedbatelný ekonomický potenciál skutečně velké regulérní městské lokace postrádal. Teprve v okruhu 23–26 km vzdušnou čarou se od zaniklého sídliště na Městisku nacházela významná zeměpanská města Jevíčko, Litovel a Olomouc, k nimž se spíše co do důležitosti než co do rozsahu připojoval 23 km jižně situovaný biskupský Vyškov. I tak je však třeba alespoň na konci 13. věku předpokládat v bližším okolí Městiska u Vícova hned několik sídelních organismů, které spolu s trhovými výsadami již mohly získat základní urbánní rysy (*obr. 18*). Především to byl onen shluk markraběcích trhových lokalit v žírné rovině při soutoku Hloučely a Romže: vedle samotného Prostějova (12 km vých. od Městiska) šlo také o dlouho Prostějovu rovnocenné Kralice na Hané (17 km). Nepoznanou vývojovou etapou urbanizačního procesu tohoto prostoru navíc může představovat lokační fáze zaniklé Staré Vsi v záp. výběžku kralického katastru, 15,5 km vých. od Městiska. Ještě blíže položený Kostelec (9 km na SV) byl jako *opidum* příslušné k plumlovskému panství vzpomenut teprve r. 1347, důležité údaje o rozvinutém hospodářském zázemí zeměpanské osady ale pocházejí již z let 1315 a 1321. Poměrně bohaté archeologické nálezy zejména z vých. části historického jádra navíc vypovídají o jeho osazení a opevnění příkopem a náspem již před koncem 13. věku (*CDM VI*, 67–68, 136, č. 94, 180; *XV*, 43–44, č. 55; *Šmíd 2000*, 169, obr. 3; *2004*, 65–68, 72, 89–90, č. 3/3–1 a 11, foto 6; srov. též citace výše).

Srovnatelné trhové či městské lokality na dominiích místní šlechty byly před počátkem 14. stol. v okolí již podstatně vzácnější. Jednou z nich mohly být jen 6 km na JZ položené Drahaný, pokud je s nimi skutečně totožné městečko *Drahůš*, r. 1325 králem prodané spolu s Plumlovem Vokovi z Kravař. U Drahan, rozložených již v ploché náhorní části vrchoviny (626 m n. m.), ale není zcela jisté, zda skutečně šlo o drobnou trhovou lokaci v severových. cípu neobyčejně rozlehlé domény pánů z Holštejna v nitru Drahané vrchoviny. V úvahu připadá i jejich prvotní příslušnost k neznámé šlechtické državě nebo opět k markraběcímu Plumlovu (viz *Janoušek 1933a*, 88–91; *Kuča 1996*, 757–759; *Doležel 2000a*, 199–200). Snad již na přelomu 13. a 14. věku disponovala základními městskými atributy také Konice na zboží Adama z Choliny 12,5 km na SZ od Městiska. Přes doklady osídlení 13. stol. přímo na centrálním náměstí a v Karafiátově ulici ale poznání urbanistického vývoje Konice vyžaduje další podrobné studium. Situaci tu komplikuje jak zřetelně prvotní pozice kostela a tvrze vůči ortogonálně utvářenému městečku, tak existence místní části zvané Staré město na protějším břehu Romže. Nic bližšího tak nelze zatím říci o charakteru osady okolo r. 1280, kdy byla v držení Alberta z Lešan (viz výše; srov. např. *Kuča 1998*, 53–57; *Čižmář 2000*; *Vích 2000*, 22, 24, 26, obr. 1: 3, 2: 4, 3: 1, 2, 7; *Šlězár 2002*, 80–81). Na dalších šlechtických statcích v širším okolí však nevýznamné městské obce vznikaly většinou teprve později. Dobrým příkladem může být 16 km severových. od Vícova ležící Náměšť na Hané, kterou na trhové městečko s týdenním trhem vysadil na prosbu Milíče z Náměště r. 1319 král Jan Lucemburský (*CDM VI*, 119, č. 151; srov. *Spáčilová 1991*; *Kuča 2000*, 250–255). Pokud tedy skutečně Městisko u Vícova vzniklo někdy ve 2. pol.



13. stol. na lešanském panství, náleželo na Prostějovsku patrně k vůbec nejstarším městským lokacím na šlechtické půdě. Přírozené partnery i konkurenty v místní i nadregionální urbanistické struktuře pak ve většině případů mohlo nacházet pouze v okolních zeměpanských trhovách a městských obcích.

Jak již bylo výše naznačeno, velmi komplikovaná je otázka časových a funkčních relací lokace na vícovském Městisku k protějšímu hradu Vícovu. Dosud známé archeologické nálezy dovolují sice uvažovat o počátcích středověkého osídlení hradní ostrožny nebo dokonce hradu samotného již před koncem 13. stol., prozatím ale neexistují vůbec žádné důkazy, které by umožňovaly přisuzovat založení hradu přímo Albertovi z Lešan nebo výstavbu celé fortifikace dokonce konkrétněji posouvat do období let 1278–1283/1284 (tak *Durdík – Bolina 2001*, 112, 159; *Šlězár 2002*, 76; *Baarová – Moš – Šlězár 2003*, 19; *Šlězár – Moš 2006*, 423, 425; zvláště pak *Bolina – Šlězár 2006*, 331, 339). Sám Albert je ve všech známých listinných dokladech z let 1279–1287 důsledně uváděn s predikátem z Lešan, nikoliv z Vícova, přičemž je značně nepravděpodobné, že by v případě vybudování nové hradní rezidence svůj starší přídomek nezaměnil. Také vlastní archeologický materiál z hradu prozatím hlubší posun do průběhu 2. pol. 13. věku neumožňuje. Daleko spíše proto ještě na konci 80. let 13. stol. Albert sídlil na svém lešanském dvorci, díky detailní terénní prospekci P. Fojtíka snad lokalizovatelném na terasovitou výšinu zvanou Za Hemerkovým nad jižním okrajem nynější vsi. Utváření této polohy zde přitom rovněž nevyklučuje existenci alespoň lehčího dřevozemního opevnění (srov. *Fojtík 1999*, 130, 132–133, obr. 7; *2002*, 57–58, 68–69). Jestliže opravdu hrad Vícov vystavěl někdo z Lešanských na svém vlastním zboží, pak se tak dle všech dnes dostupných indicií stalo až již zásluhou Alberta, nebo jeho neznámého následovníka, teprve po r. 1287. Nic také nenavzděčuje tomu, že by hrazená osada na Městisku byla mladším prvkem v celém sídelním seskupení: mnoho již vytčených příznaků hovoří naopak pro její prioritu vůči hradu, jakkoliv další výzkumy mohou tento zcela předběžně načrtnutý obraz výrazně změnit.

S osudy rodu pánů z Lešan může také souviset zánik městské lokace u Vícova někdy v prvních deceniích 14. století. Po r. 1350 lze zastihnout lešanské državy již rozptýlené mezi více různých vrchností, proces dělení musel započít již v delším časovém horizontu. Vrchovinná část panství se kolem poloviny 14. věku dle všeho nacházela zejména v rukou pánů z Boskovic. Přes určité náznaky písemných pramenů (např. k r. 1300 *CDM XV*, 20, č. 22) však dobu této nejpodstatnější územní ztráty nelze vytýčit přesněji než širším intervalem od konce 13. po počátek druhé třetiny 14. století. Pro díl na vlastní úrodné Hané je pak pozoruhodný údaj o držbě poloviny vsi Ohrozim v těsném sousedství Lešan olomouckým měšťanem Ludvíkem již někdy před r. 1301 (*Šebánek 1932*, 73–74, č. 392; *CDM V*, 192–194, č. 171, 172). Pokud Ohrozim rovněž primárně patřila k lešanským majetkům, hypoteticky by tato zpráva mohla indikovat kupříkladu rodové kontakty Lešanských s olomouckým patriciátem až již v oblasti finanční (úvěrové), nebo hospodářské (těžba nerostných surovin, přestavba sídelní struktury apod.), i obecnou angažovanost olomouckých měšťanů v oblasti geograficky blízké Městisku. Také o důvodech úpadku pozemkového vlastnictví Lešanských je možné se jen dohadovat: zadlužení v souvislosti s horním podnikáním na vrchovině (tak *Bolina – Šlězár 2006*, 331) z mnoha důvodů nepřichází příliš v úvahu. Rozhodně ale rozklad velkého dominia na dílčí svébytné segmenty znamenal nejspíše retardaci jeho ekonomického potenciálu a mohl být jedním z podstatných faktorů vedoucích k opuštění sídliště na Městisku. Nikoliv náhodou pak již na území někdejšího

lešanského statku náhradou žádné jiné trhové a výrobní centrum nevzniklo. Přihlédnout je přitom třeba také k širším historickým dimenzím tušené krize: k válečným akcím počátku 14. věku, celkovému vyčerpání sídelní struktury v často extenzivně kolonizovaných vrchovinných polohách či k případnému úpadku těžby železných rud v okolí. Zatímco osada na Městisku ztratila na územně značně redukovaném lešanském panství zřejmě opodstatnění, svůj rezidenční a správní význam měl až do r. 1389 protějščí vícovský hrad, vybavený patrně i nezbytnými provozy režijního vrchnostenského hospodářství.

## 7. Závěr

Dosavadní prospekce shromáždila zřejmě dostatek podkladů pro identifikaci zaniklého opevněného sídliště v trati Městisko u Vícova jako urbánního útvaru 2. pol. 13. a počátku 14. století. Nastínit lze rovněž výchozí hypotetické vývojové schéma: městská lokace dnes neznámého jména mohla vzniknout na šlechtické půdě jako trhové centrum místního dominia pánů z Lešan, současně ale i jako opora dosídlování vrchovinné části panství a základna exploatace kvalitních železných rud v nejbližším okolí. Eventuální přítomnost hornického živlu možná zapříčinila některé specifické rysy v utváření sídliště i jeho hmotné kultuře. V rámci širšího regionu náležela snad osada na Městisku do nejstarší vrstvy šlechtických městských založení, je třeba zdůraznit relativně menší plošný rozsah městečka, do jisté míry kontrastující s poměrně výrazným opevněním. Po určitou dobu na konci 13. věku existovala lokalita na Městisku patrně paralelně s protějščí komplexem hradu Vícova (Ježova hradu), vybudovaným pravděpodobně stejnou pozemkovou vrchností, o prioritě některého z obou útvarů nebo jejich současném vzniku musí rozhodnout další prospekce. Zajímavé prostorové i funkční relace nabízí i blízkost dalšího středověkého sídliště, samotné vsi Vícov, položené jen 1 km severových. směrem. Zánik osídlení na Městisku někdy na počátku 14. stol. byl možná způsoben krizí a územním rozpadem lešanského patrimonium, snad tu působily i další faktory (válečné akce, ekonomické změny apod.). Hrad Vícov naopak existoval dále.

Před dalšími výzkumy nelze než uzavřít, že v případě fortifikovaného areálu na Městisku u Vícova se jedná o další významný příklad zaniklého středověkého městského sídliště v českých zemích. Jeho cenu pro poznání procesu urbanizace v 2. pol. 13. stol. zvyšuje jak vynikající úroveň zachování, tak možné vazby k protilehlému sídelnímu okrsku hradu Vícova. Svým charakterem pak vícovské Městisko plně zapadá do skupiny obdobných lokalit, známých ze širšího prostoru západní i střední Evropy.

*Studie vznikla v rámci prací na projektu GA AV ČR reg. č. A800010501 „Středověká urbanizace českých zemí a její odraz v archeologických pramenech – příklad širšího Brněnska“ a v intencích výzkumného záměru ARÚ AV ČR, Brno, v.v.i., č. Z80010507 „Pravěký a časné dějinný vývoj ve střední Evropě z pohledu nejnovějších výsledků archeologického bádání na Moravě a ve Slezsku“.*

## Prameny a literatura

- ACRB: Archivum Coronae regni Bohemiae. Tomus I. Inde ab a. MLXXXVI. usque ad a. MCCCXVI. Fasciculus 1. Inde ab a. MLXXXVI. usque ad a. MCCCXV. V. Hrubý op. Praeae 1935.
- AČ: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Praha 1840 ss.
- Albrecht, P. 1998: Krajiny Prostějovska, Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 1, 47–66.
- Anderle, J. – Švábek, V. 1989: Hradý na Strašicku – pokus o rekonstrukci jejich postavení v životě oblasti před polovinou 14. století – Burgen im Gebiet Strašice – Versuch einer Rekonstruktion ihrer Position im Leben des Gebietes vor der Mitte des 14. Jahrhunderts. In: Castellologica bohemia 1, Praha, 105–123.
- Baarová, Z. – Moš, P. – Šlězár, P. 2003: Pravěké a středověké osídlení na území vojenského újezdu Březina, okr. Vyškov aneb archeologie na propustku – Prehistoric and Medieval settlement in the area of the Březina military zone, district Vyškov. „Archaeology on permit“. In: L. Šmejda – P. Vařeka red., Sedmdesát neústupných let, Plzeň, 11–28.
- Bálek, M. – Unger, J. 1993: Vojenský tábor z dob husitských válek u Šumice (okr. Znojmo) – Das Militärlager aus der Zeit der Hussitenkriege bei Šumice (Bez. Znaim), Vlastivědný věstník moravský XLV, 3–17.
- 1996a: Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě – Umfriedigte mittelalterliche Dörfer in Südmähren, Archaeologia historica 21, 429–442.
- 1996b: Umgrenzte mittelalterliche Dörfer in Südmähren. In: Rurality I. Památky archeologické – Suppl. 5, Prague, 296–300.
- Bláha, J. 1987: Archeologické prameny k dějinám olomoucké oblasti. Svazek I, sešit 2. Archeologický průzkum v Olomouci. Staveniště obchodního domu Prior, objekty 5/78, 59/79 a 68/79 (keramika) – Archäologische Ausgrabungen in Olmütz. Baustelle des Warenhaus Prior, Befunde 5/78, 59/79 und 68/79 (Keramik). Olomouc.
- Blekta, J. 1934: Smilovo hradisko a Starý Plumlov, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XI, 9–31.
- 1936: Ježův hrad, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIII, 61–71.
- 1937: Smilovo hradisko (Doplňk k čl. z roč. XI. r. 1934), Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIV, 93–96.
- Bolína, P. – Doležel, J. 1988: Hradý na Drahané vrchovině do konce 13. století – Burgen auf dem Hochland Drahané vrchovina bis zum Ende des 13. Jahrhunderts, Archaeologia historica 13, 321–352.
- Bolína, P. – Šlězár, P. 2006: K problematice falz vzniklých při majetkových sporech hradištského kláštera na severu Drahané vrchoviny – Zur Problematik der bei Eigentumsstreitigkeiten des Klosters Hradischt im Norden der Drahaner Höhe entstandenen Fälschungen, Časopis Matice moravské CXXXV, 307–342.
- Burian, B. 1939: Vlastivěda moravská. II. Místopis. Konický okres. Brno.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I ss. G. Friedrich et al. edd. Praeae 1904 ss.
- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV. A. Boczek et al. edd. Olomucii – Brunae 1836–1903.
- Černý, E. 1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Historicko-geografická studie v regionu Drahané vrchoviny – Deserted Medieval Villages and Field Patterns in Drahané Highlands. Brno.
- Čižmář, M. 2004: Encyklopedie hradištských na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Čižmář, Z. 2000: Konice (okr. Prostějov). Centrum města. Středověk (13.–15. století). Záchraný výzkum – Konice (Bez. Prostějov). Stadtkern. Mittelalter (13.–15. Jh.). Rettungsgrabung. In: Přehled výzkumů 41 (1999), Brno, 168.
- Čižmář, Z. – Šmíd, M. 2000: Vývoj Prostějova v archeologických a historických pramenech v období 10.–16. století – Entwicklung der Stadt Prostějov in den archäologischen und schriftlichen Quellen aus der Zeit des 10.–16. Jahrhunderts, Archaeologia historica 25, 77–102.
- Dehnerová, H. 2005: Nový Malín (okr. Šumperk). Č. p. 134, parc. č. 20, 21. Středověk (?). Opevnění. Záchraný výzkum – Nový Malín (Bez. Šumperk). Kon. N. 134, Parzellen Nr. 20, 21. Mittelalter (?). Befestigung. Rettungsgrabung. In: Přehled výzkumů 46 (2004), Brno, 295–296.
- Dehnerová, H. – Goš, V. 2006: Nový Malín (okr. Šumperk). Č. p. 134, parc. č. 21. Středověk. Opevnění. Záchraný výzkum – Nový Malín (Bez. Šumperk). Bnr. 134, Parzelle Nr. 21. Mittelalter. Befestigung. Rettungsgrabung. In: Přehled výzkumů 47 (2005), Brno, 262–263.
- Demek, J. ed. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny. Praha.

- Dernoga, M. – Herbich, T. – Pietrzak, R. – Rączkowski, W. – Świąch, D. 2007:* Discovering Medieval Szamotuły (Wielkopolska region): a Multidisciplinary Approach, *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 41, 131–134.
- Doležel, J. 1996:* K problematice duchovní správy na panstvích Dražanské vrchoviny ve středověku – Zur Problematik der geistlichen Verwaltung auf den Herrschaftsgütern des Drahaner Hochlands, *Archaeologia historica* 21, 183–191.
- 2000a: K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411 – Zur mittelalterlichen Stadtverfassung in der Brünner Gegend bis 1411. In: *Mediaevalia archaeologica* 2. Brno a jeho region, Brno – Praha, 159–259.
- 2000b: Stopy slovanského osídlení na ostrožně Ježova hradu u Stínavy, okr. Prostějov – Spuren slawischer Besiedlung auf dem Felsenvorsprung der Jež-Burg bei Stínava, Bez. Prostějov, *Pravěk* NŘ 9/1999, 405–415.
- 2003: K etnické struktuře středověké kolonizace Dražanské vrchoviny – Zur ethnischen Struktur der mittelalterlichen Kolonisation des Hochlandes Dražanská vrchovina, *Archaeologia historica* 28, 123–173.
- 2008: Středověká miskovitá (lotová) závaží v českých a moravských nálezech – Mittelalterliche Napfgewichte (Einsatzgewichte) in den Funden aus Böhmen und Mähren. In: *Přehled výzkumů* 49 (2007), Brno, v tisku.
- Drobná, Z. 1953:* Husitský polní tábor u Kunratic, *Historie a vojenství* 2, 197–200.
- Drobný, T. 1995:* Vývoj středověkých ostruh od 11. do počátku 16. století. I.–II. Ms. dipl. práce FF MU.
- Dudík, B. 1884:* Über Nekrologe der olmützer Domkirche, *Archiv für österreichische Geschichte* LXV/II, 487–589.
- Durdík, T. 1984:* Nový Hrad u Kunratic (Praha 4) a jeho postavení ve vývoji české hradní architektury – Nový Hrad bei Kunratic (Prag 4) und seine Stellung in der Entwicklung der böhmischen Burgenarchitektur, *Archaeologica Pragensia* 5/1, 173–190.
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001:* Středověké hrady v Čechách a na Moravě – Mittelalterliche Burgen in Böhmen und Mähren. Praha.
- Fojtík, P. 1999:* Výsledky archeologického průzkumu trati „Za Hemerkovým“ v katastru obce Lešany (okr. Prostějov) – Results of the archaeological survey at Lešany – „Za Hemerkovými“ (district of Prostějov). In: *Přehled výzkumů* 40 (1997–1998), Brno, 127–133.
- 2002: Pravěké a raně středověké osídlení katastru obce Lešany (okr. Prostějov) – Prehistoric and Early Historical Settlement in the cadastral area of Lešany (district of Prostějov), *Střední Morava* 15, 55–84.
- 2003: Lešany (okr. Prostějov). Intravilán, rodinný domek p. Popelky. Střední doba hradištní. Sídliště. Záchraný výzkum – Lešany (Bez. Prostějov). Bebauteil der Gemeinde. Mittlere Burgwallzeit. Siedlung. Rettungsgrabung. In: *Přehled výzkumů* 44 (2002), Brno, 256.
- 2005: Lešany (okr. Prostějov). „Vinohrádky“. KLPP. Sídliště. Záchraný výzkum – Lešany (Bez. Prostějov). „Vinohrádky“. Kultur der Lausitzer Urnenfelder. Siedlung. Rettungsgrabung. In: *Přehled výzkumů* 46 (2004), Brno, 245.
- 2006: Zaniklá středověká osada Stará Ves u Prostějova ve světle nových archeologických výzkumů, *Štafeta – kulturní časopis Prostějovska* XXXVII/1–2 (111–112), Prostějov, 32–39.
- Fojtík, P. – Švecová, R. 2005:* Nález tzv. tkacího hřebenu z katastru obce Lešany, Olomoucký kraj – Ein Fund des sog. Webkammes aus dem Kataster der Gemeinde Lešany, Olomoucký-Kreis, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* LII–LIII, M 8–9 (2003–2004), 229–243.
- FRB:* *Fontes rerum Bohemiarum – Prameny dějin českých* IV, V. J. Emler ed. Pragae 1884, 1893.
- Friedrich, R. 2002:* Ottonenzeitliche Befestigungen im Rheinland und im Rhein-Main-Gebiet. In: J. Henning Hrsg., *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung „Otto der Große, Magdeburg und Europa“*, Mainz am Rhein, 351–363.
- Frolík, J. – Šigl, J. 1992:* Nové poznatky o počátcích Poličky na základě archeologických nálezů – Neue Erkenntnisse über die Uranfänge der Stadt Polička aufgrund archäologischer Funde. In: *Sborník Společnosti přátel starožitností* 3, Praha, 67–76.
- Galuška, L. 1998:* Die großmährische Siedlungsagglomeration Staré Město-Uherské Hradiště und ihre Befestigungen. In: J. Henning – A. T. Ruttkay Hrsg., *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn, 341–348.
- Geupel, V. 1984:* Sondierungen in der Wüstung Schwedengraben bei Niederlauterstein, Kr. Marienberg, *Ausgrabungen und Funde* 29/1, 30–37, Taf. 5.

- Geupel, V. 1992: Die Ausgrabungen in der Wüstung „Schwedengraben“ bei Niederlauterstein. Ein Haus des 13. Jahrhunderts, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 35, 163–176, Taf. 15–16, Beil. 3, 4.
- 2003: Die Burgruine Lauterstein im Erzgebirge, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 45, 301–340.
- 2004: Neidberg – eine Burg aus dem Beginn des Landesausbaus im mittleren Erzgebirge, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 46, 297–324.
- Goessler, P. 1950: Die Altstadt auf dem Rockesberg bei Unterifflingen (Württ. Schwarzwald), Germania 28 (1944–1950), 85–95.
- Goliáš, V. 1999: Rudní mineralizace lokality Stínava – Repešský žleb – Ore Mineralisation in the Stínava Lokality, Drahaný Upland, Central Moravia, Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 2, 57–68, tab. I, II.
- Goliáš, V. – Prudká, A. 1999: Nástin historie těžby železných rud na ložisku v Repešském žlebu u Stínavy (Drahanská vrchovina) – An Introduction to the History of Iron-ore Exploitation at the Ore Deposit in the Vicinity of Stínava, Drahaný Upland, Central Moravia, Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 2, 69–79.
- Goš, V. 1991: Tradice výroby slovanské keramiky ve 13. století na severní Moravě – Die Tradition slawischer Keramikerzeugung im XIII Jh. in Nordmähren. In: J. Szydlowski red., Śląskie Prace Prahistoryczne 2. Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza, Katowice, 185–192.
- Goš, V. – Karel, J. 1979: Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy – Slavonic and medieval storage jars of northern Moravia, Archeologické rozhledy 31, 163–175.
- Gottwald, A. 1925: Osídlení Prostějovska v dobách předhistorických, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané, 3–6, mapy č. 1–31.
- 1931: Můj archeologický výzkum. Soupis předhistorických starožitností, vykopaných na sídlištích, v hrobech, jednotlivě nasbíraných i zachráněných z nahodilých nálezů. Prostějov.
- Grimm, P. 1958: Die vor- und frühgeschichtliche Burgwälle der Bezirke Halle und Magdeburg. Berlin.
- Grůzová, L. 2000: Město ve svých začátcích 1141–1495. In: M. Trapl – L. Grůzová red. a kol., Prostějov. Dějiny města (1), Prostějov, 49–82.
- Haas, A. 1958: Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky – Die Rechtsgewalt des Königs von Böhmen über untertane Städte und Marktstellen, Právněhistorické studie IV, 153–184.
- Hanzlíková, J. 1983: Pomístní jména na Prostějovsku (obce: Raková u Konice, Rakůvka, Rozstání, Slatinky, Stínava, Suchdol). Ms. dipl. práce PdF MU.
- Hebr, J. 2004a: Březina (okr. Vyškov). „Terasa nad Hloučelou“, „Rohlíček“, „Za Prádlama“, „Křižovatka lesních cest“. Eneolit. Výšinné opevněné sídliště, sídliště. Vizuální průzkum, povrchový sběr – Březina (Vyškov District). „Terasa nad Hloučelou“, „Rohlíček“, „Za Prádlama“, „Křižovatka lesních cest“. Eneolithic. Settlement. Surface collection, visual prospection. In: Přehled výzkumů 45 (2003), Brno, 139.
- 2004b: Relikty středověkého opevnění v údolí říčky Okluky (k. ú. Březina, okr. Vyškov), Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1–2/2004, 89–91.
- Hebr, J. – Moš, P. 2004: Hamry (okr. Prostějov). „Na Křemeli“. KLPP. Středověk. Sídliště (?). Povrchový sběr – Hamry (Prostějov District). „Na Křemeli“. Late Bronze/Early Iron Age. Middle Ages. Settlement (?). Surface collection. In: Přehled výzkumů 45 (2003), Brno, 157, 197.
- Hejhal, P. – Hrubý, P. 2006: Jihlava (okr. Jihlava). Výzkumy v areálu důlní a hutní aglomerace Staré Hory – Jihlava (Bez. Jihlava) – Staré Hory (Altenberg), Grabung Nr. A 105/2004, A 082/2005. In: Přehled výzkumů 47 (2005), Brno, 234–249.
- Hikl, R. 1964, 1965: Osídlení horního počťi Romže I. II. (Vnitřní život osad. Kolonizace okrajních částí) – Die Besiedelung des oberen Flussgebietes der Romža I. II., Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 119, 7–16; 121, 8–15.
- Hille, A. 1997: Rettungsgrabungen im Bereich der Wüstung Niendorf bei Haldensleben, Ldkr. Ohrekreis. Vorbericht, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 79, 247–254, Beilage 2.
- Hlava, M. 2005: O pravěkém a středověkém osídlení na území vojenského újezdu Březina, okr. Vyškov, Archeologické rozhledy 57, 180–204.
- Hradecká, J. 1973: Soupis šlechtických pečeti dochovaných na listinách z období přemyslovského. Ms. dipl. práce FF MU.
- Hrubý, P. – Hejhal, P. – Malý, K. 2007: Montanarchäologische Untersuchungen in Jihlava – Staré Hory (Iglau – Altenberg, Tschechien), Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 35, 17–60.

- Jan, L. 2000: Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy – Die Entstehung des Landgerichts und die Verwaltung im mittelalterlichen Mähren. Brno.
- 2006a: Lenní přísahy a přísahy věrnosti na dvoře posledních Přemyslovců – Feudal vows and vows of loyalty in the court of the last Premyslids. In: M. Wihoda – D. Malafák edd., Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky. Sborník příspěvků z konference konané dne 18. října 2005 v Brně, Brno, 101–112.
  - 2006b: Václav II. a struktury panovnické moci – Wenzel II. und die Strukturen der landesherrlichen Macht. Brno.
- Janoušek, V. 1932: Urbář panství plumlovského z r. 1590, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané IX, 81–96.
- 1933a: Vlastivěda moravská. II. Místopis. Okres plumlovský. Brno.
  - 1933b: Urbář panství plumlovského z r. 1590 (dokončení), Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané X, 55–74.
  - 1938: Vlastivěda moravská. II. Místopis. Dějiny Prostějova. Prostějovský okres. Brno.
- Jarecki, H. 2003: Das Mittelalter in der „Wüstung ohne Namen“. In: H. Meller Hrsg., Ein weites Feld. Ausgrabungen im Gewerbegebiet Halle/Queis. Archäologie in Sachsen-Anhalt – Sonderband 1, Halle (Saale), 114–116.
- Kapras, J. ed. 1907: Liber conscientiae civitatis Novobydžoviensis a. a. MCCCXI – MCCCCLXX. Cum privilegiis et actibus de redimenda libertate – Kniha svědomí města Nového Bydžova z l. 1311–1470. S výsadami a akty o výkupu svobody. Novae Bydžoviae – Nový Bydžov.
- Kejř, J. 1975: Die Anfänge der Stadtverfassung und des Stadtrechts in den Böhmischen Ländern. In: W. Schlesinger Hrsg., Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970–1972, Sigmaringen, 439–470.
- 1979: Městské zřízení v českém státě ve 13. století – Die Stadtverfassung in böhmischen Staat im 13. Jahrhundert, Československý časopis historický 27, 226–252.
  - 1984: Die verfassungsrechtliche Stellung der Städte und des Bürgertums im böhmischen Staat der Přemysliden, Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 225–248.
  - 1988: O počátcích pražských měst – Über die Anfänge der Prager Städte. In: V. Horváth red., Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.–30. októbra 1986, Bratislava, 229–238.
  - 1998: Vznik městského zřízení v českých zemích – Die Entstehung der Stadtverfassung in den böhmischen Ländern. Praha.
- Klápště, J. 2002: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) – The archaeology of a medieval House (No. 226) in Most. Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most.
- 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kohoutek, J. 2004: Výzkum v presbytárii kostela Neposkvrněného početí Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu v roce 2002 – Erforschung im Presbyterium der Kirche der Unbefleckten Empfängnis der Jungfrau Maria in Staré Město (Altstadt) bei Bruntál (Freudental) in Jahr 2002, Archaeologia historica 29, 493–504.
- Kolář, M. 1883a: Nejstarší pečeti šlechty české až do roku 1300. In: Program gymnasia tábořského 1883, Tábor, 3–25.
- 1883b: Příspěvky heraldicko-genealogické. In: Sborník historický vydaný na oslavu desítiletého trvání „Klubu historického“ v Praze, Praha, 104–109.
- Košíšová, P. 2004: Ku klasifikácii vrcholnostredovekých ostrôh z územia Slovenska (12.–15. storočie) – Zur Klassifikation der hochmittelalterlichen Sporen auf dem Gebiet der Slowakei (12.–15. Jahrhundert), Archaeologia historica 29, 523–547.
- Kouřil, P. 1992: Sídlní komplex Štandl-Lipina u Frýdku-Místku – Siedlungskomplex Štandl-Lipina bei Frýdek-Místek, Archaeologia historica 17, 233–243.
- Kouřil, P. – Prix, D. – Wihoda, M. 2000: Hrady českého Slezska – Die Burgen Böhmisch-Schlesiens. Brno – Opava.
- Krajíc, R. 2003: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa I, II – Sezimovo Ústí – Archäologie der mittelalterlichen Untertanenstadt 3. Die Schmiede in Sezimovo Ústí und Analyse der Produkte aus Eisen I, II. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.
- Krajíc, R. – Klučina, P. 1987: Středověké vojenské ležení na Smolíně u Tábora – Mittelalterliches Heereslager in Smolín bei Tábor, Archeologické rozhledy 39, 400–434.

- Krejčíková, J. 1982:* Společenská funkce listiny v českém státě v době cizí nadvlády. Ms. kandid. disert. práce FF MU.
- Kreps, M. 1970:* Železářství na Žďársku 1350–1886. Brno.
- Kuča, K. 1995:* Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky Poceru. 1. Hradec Králové.
- 1996, 1997, 1998, 2000, 2002, 2004: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. A – G. II. H – K. III. Kolín – Miro. IV. Ml – Pan. V. Par – Pra. VI. Pro – Sto. Praha.
- Kudrnáč, J. 1973:* Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově – Ein Militärlager aus der Zeit der Hussitenkriege in Klučov, Památky archeologické 64, 105–142.
- Küntzel, T. 2005:* Keller des 13. Jahrhunderts in der Stadtwüstung Nienover. In: D. Merta – M. Peška red., Forum urbes medii aevi II. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 16.–18. 4. 2003, Brno, 184–201.
- 2008: Die Stadt unter der Burg und die Burg in der Stadt. Strukturelle Beobachtungen an wüstgefallenen Burgflecken. In: C. Müller – H.-H. Häffner Red., Forschungen zu Burgen und Schlössern Bd. 11. Burg und Stadt, München – Berlin, 37–58.
- Küntzel, T. – Unger, J. 2004:* Nový terénní náčrt opevněné lokality u Radkova, Hláška – Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka XV/3, 37–38.
- Kypta, J. – Richterová, J. 2004:* Tábor obléhatelů z doby husitských válek u Bechyně – Ein Belagerungslager aus der Zeit der Hussitenkriege unweit von Bechyně. In: Dějiny staveb 2003, Plzeň, 117–122.
- LSA:* Listinář „Selského archivu“. I. svazek. Olomouc 1902–1906.
- Mackerle, J. 1955:* Slovanské zásobnice – Vases slaves de provisions du moyen âge anciens, Archeologické rozhledy 7, 83–90, 139.
- 1957: Staromoravské hradisko u Radkova – Bourgwall morave anciens près de Radkov, district de Moravská Třebová, Archeologické rozhledy 9, 419–424.
- 1958: Letopis města Jevíčka. Brno.
- Mačalová, H. 1984:* Výsledky výzkumu v Lošticích – Žádlovicích (okr. Šumperk) – Zu den Forschungsergebnissen in Loštice – Žádlovice (Bez. Šumperk), Archaeologia historica 9, 101–110.
- Majer, J. 1958:* K nejstarším právním dějinám Kutné Hory – Zur ältesten Rechtsgeschichte von Kutná Hora (Kuttenberg), Právněhistorické studie IV, 131–152.
- Mattheußer, E. 2003:* Die slawischen Befunde im Nordwestbereich. In: H. Meller Hrsg., Ein weites Feld. Ausgrabungen im Gewerbegebiet Halle/Queis. Archäologie in Sachsen-Anhalt – Sonderband 1, Halle (Saale), 113.
- Maur, E. 1986:* Počátky žďárských a přibyslavských hamrů – Anfänge der Hammerwerke zu Žďár und Přibyslav, Z dějin hutnictví 15, 42–54.
- Meduna, P. 1994:* Povrchový průzkum komplexu obléhacích prací u Konopiště z let 1467–1468 – Oberflächenuntersuchung des Komplexes der Belagerungsarbeiten bei Konopiště, Bezirk Benešov. In: Castellologica bohemia 4, Praha, 243–250.
- Melichar, R. a kol. 1999:* Geologická mapa okolí Stínavy a Ptení 1 : 20 000, 1997. Příloha sborníku Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 2. Prostějov.
- Melichar, R. – Synek, M. 1998:* Historie objevení a průzkumu siluru a devonu repešského pruhu na Drahanšské vrchovině v okolí Stínavy a Ptení, Přírodovědné studie Muzea Prostějovska 1, 25–38.
- Měchurová, Z. 1997:* Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese – Konůvky – eine mittelalterliche Ortswüstung in dem Hügelland Ždánický les. Brno.
- Měřínský, Z. 1982:* Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku (současný stav a další perspektivy se zvláště tím zřetelem k výzkumu zaniklých středověkých vesnic) – Das Studium der Siedlungsgeschichte Mährens und Schlesiens (Gegenwärtiger Stand und Aussichten, vor allem der Untersuchung mittelalterlicher Dorfwüstungen), Archaeologia historica 7, 113–156.
- 2007: Hrad Rokštejn. Dějiny, stavební vývoj a výsledky čtvrtstoletí archeologického výzkumu 1981–2006 – Burg Rokštejn, mittelalterliche Burg bei Panská Lhota (Stadtgemeinde Brtnice, Mähren). Geschichte, Bauentwicklung und Ergebnisse eines Vierteljahrhunderts archäologische Forschungen 1981–2006. Brtnice – Brno.
- Mikyška, R. – Neuhäusl, R. 1970:* Geobotanická mapa ČSSR 1 : 200 000. 1. České země. List Česká Třebová. Praha.
- Most, W. Hrsg. 1967:* Die Stadtwüstung Landsberg. Sonderdruck aus der Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 77/78, 1966/67, I–IV, Melsungen, 71–124.

- Moš, P. 2007: Žbánov (k. ú. Žbánov, vojenský újezd Březina, okr. Vyškov). „Městisko“. 13./14. stol. Sídliště. Zjišťovací sondáž – Žbánov (cadastral unit Žbánov, military area Březina, Vyškov district). „Městisko“. 13th/14th century. Settlement. In: *Přehled výzkumů* 48 (2006), Brno, 321–323.
- Moš, P. – Šlězár, P. 2005: Časné laténský sekáč z „Ježova hradu“ u Stínavy – Frühlatènezeitliches Hauisen aus „Ježův hrad“ bei Stínava, *Pravěk* NŘ 13/2003, 435–438.
- Musil, F. 2002: K vývoji šlechtických sídel na území okresu Prostějov II – Zur Entwicklung der Adelsitze im Kreise Prossnitz, *Střední Morava* 14, 24–43.
- Navrátil, V. 1983: Povrchový průzkum zaniklé středověké osady Dašovice a její zaniklé plužiny – Oberflächenuntersuchung der untergegangenen mittelalterlichen Ortschaft Dašovice und ihres verfallenen Ackergrundes, *Historická geografie* 21, 217–233.
- Nekuda, V. – Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě – Mittelalterliche Keramik in Böhmen und Mähren. Brno.
- Neuhäuslová, Z. a kol., 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky – Map of Potential Natural Vegetation of the Czech Republic. Praha.
- Nováček, K. 1994: Hornická sídliště – příspěvek ke studiu středověkého neagrárního osídlení – Mining settlements: the study of non-agrarian medieval settlement activities. In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Prague, 158–170.
- 2007: První sezóna průzkumu středověkého výrobního mikroregionu Strašicko – The First Season of Research into the Medieval Proto-Industrial Micro-Region Strašicko. In: P. Křišťuf – L. Šmejda – P. Vařeka edd., *Opomíjená archeologie*, Plzeň, 164–172.
- Novák, J. B. ed. 1903: *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*. Praha.
- Nováková, E. 1983: Pomístní jména na Prostějovsku (obce: Otínoves, Pivín, Plumlov, Prostějovičky, Ptení, Vícov). Ms. dipl. práce PdF MU.
- Pánek, I. 1965: Váhy nejstarších pražských grošů – Die Gewichte der ältesten Prager Groschen, *Numismatické listy* XX, 136–141.
- Peters, E. 2006: Die befestigte Dorfwüstung Lütgen Orden. In: H. Meller Hrsg., *Archäologie XXL. Archäologie an der B 6n im Landkreis Quedlinburg. Archäologie in Sachsen-Anhalt – Sonderband 4, Halle (Saale)*, 249–260, Beilage 3.
- Petrlik, J. 1957: *Privilegia pro města v Čechách a na Moravě ve 13. a 14. století*. Ms. dipl. práce FF MU.
- Petzschmann, U. 2006: Die Binnenstruktur und das Befestigungswerk von Marsleben. In: H. Meller Hrsg., *Archäologie XXL. Archäologie an der B 6n im Landkreis Quedlinburg. Archäologie in Sachsen-Anhalt – Sonderband 4, Halle (Saale)*, 196–199, Beilage 5.
- Pietrzak, R. – Rączkowski, W. 2006: Zaginione miasto – historyczna zagadka i zdjęcia lotnicze, *Archeologia żywa* 4 (38), 15–20.
- Pilnáček, J. 1930: *Staromoravští rodové. Vídeň*.
- Pinkava, V. 1927: *Hrady, zámky a tvrze moravské. I. svazek. Severní Morava (Olomúcko)*. Brno.
- Plaček, M. 2001: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha.
- 2003: Zbytky středověkých opevnění v katastru Nového Malína – Überreste mittelalterlicher Befestigungen im Kataster Nový Malín, *Severní Morava* 85, 3–10.
- Podroužek, K. 2006: Eine Burg und ein Steinbruch. In: *Castrum Bene* 9. Burg und ihr Bauplatz, Praha, 357–368.
- Poche, E. red. a kol. 1980: *Umělecké památky Čech* 3 (P/Š). Praha.
- Pojsl, M. – Řeholka, I. – Sulitková, L. 1974: Panovnícká kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III. – Die Herrscherkanzlei der letzten Primisliden Wenzels II. und Wenzels III., *Sborník archivních prací* XXIV, 1974, 261–365.
- Polla, B. 1979: Bratislava – západné suburbium (Výsledky archeologického výskumu) – Bratislava – westliches Suburbium (Ergebnisse der archäologischen Grabung). Košice – Bratislava.
- Prix, D. 1991: Stavební vývoj kostelů Nanebevzetí Panny Marie (dříve sv. Václava) v Bruntále a Zvěstování Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu ve středověku – Die Bauentwicklung der Maria Himmelfahrtskirche (früher Hl. Wenzel) von Bruntál (Freudenthal) und der Kirche Verkündigung Marias in Staré Město bei Bruntál (Altstadt bei Freudenthal) in der Zeit des Mittelalters, *Časopis Slezského zemského muzea – série B – vědy společenské* 40/2, 110–132.
- 1999: Gotická přestavba kostela Panny Marie ve Starém Městě u Bruntálu – Der gotische Umbau der Marienkirche in Staré Město bei Bruntál (Altstadt bei Freudenthal), *Umění* XLVII, 3–17.
- Prokeš, F. 2003: K minulosti nejstarších usedlostí v Hartmanicích, *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově* 1–2/2003, 49–65.



- Prudká, A. 1995: Archeologický výzkum hradu Plumlova, Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1/1995, 1–15.
- 1996: Příspěvek ke stavebnímu vývoji hradu Plumlova (okr. Prostějov) – Beitrag zur baulichen Entwicklung der Burg Plumlov (Bezirk Prostějov), Vlastivědný věstník moravský XLVIII/2, 155–161.
- 1999: Archeologicko – historické poznámky ke stínavskému dolování, Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1–2/1999, 25–33.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I ss. K. J. Erben et al. edd. Pragae 1855 ss.
- Richter, M. 1982: Hradištko u Davle – městečko ostrovského kláštera – Hradištko bei Davle – eine Kleinstadt des Ostrover Klosters. Praha.
- Richter, M. – Vokolek, V. 1995: Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města – Hradec Králové – ein slawischer Burgwall und Beginn einer mittelalterlichen Stadt. Hradec Králové.
- Rusó, A. – Smetana, J. 1994: Zaniklé městečko pod Házmburkem (K otázce tzv. latránů a opevněných podhradí) – Stadtwüstung unter der Burg Hasenburg, Archaeologia historica 19, 319–336.
- Řezníček, J. 2002: Moravské a slezské urbáře. Po 1372/před 1407–1771 (1849). Katalog. Praha.
- Salaš, M. 1991: Topografická a nominální identifikace bronzových depotů Žárovice-Hamry na Prostějovsku – Topographische und nominale Identifizierung der urnenfelderzeitlichen Hortfunde Žárovice-Hamry bei Prostějov in Mähren, Časopis Moravského muzea – vědy společenské LXXVI, 61–68.
- 2005: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku – Hügelgräber-bronze- und Urnenfelderzeitliche Metalldepots in Mähren. I.–II. Brno.
- Sedláček, A. 1925: Českomoravská heraldika. Část zvláštní. Praha.
- Sedláček, A. – Růžek, V. 2001, 2003a, 2003b: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Svazek 1. Kritický a ediční aparát: Úvodní studie, soupisy pramenů, seznamy a rejstříky. Svazek 4. Atlas erbů. Morava. Edice. Svazek 5. Atlas pečeti. Soupisy, rejstřík, faksimile. Praha.
- Schwabenicky, W. 1988: Die mittelalterliche Bergbausiedlung auf dem Treppenhauer bei Sachsenburg (Kr. Hainichen). Ein Vorbericht, Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 32, 237–266, 288–292.
- 1991: ... war einst eine reiche Bergstadt. Archäologische Forschungen zum hochmittelalterlichen Montanwesen im Erzgebirge und Erzgebirgsvorland. Mittweida.
- 1993: Die frühen Bergstädte des 13. Jahrhunderts. In: H. Steuer – U. Zimmermann Hrsg., Alter Bergbau in Deutschland. Sonderheft der Zeitschrift Archäologie in Deutschland 1993, Stuttgart, 92–98, 125.
- Skalský, G. 1927: O marce pražské a moravské na rozhraní stol. 13. a 14., Numismatický časopis československý III, 39–60.
- Spáčil, V. 1998: Sběrka listin Archivu města Olomouce 1261–1793. Inventář. Olomouc.
- Spáčilová, L. 1991: Privilegium z roku 1319 o povýšení Náměště na městečko. In: L. Vychodil a kol., 850 let Náměště na Hané. Sborník statí, Náměšť na Hané, 46–47.
- Stephan, H.-G. 1997: Stadtwüstungen in Mitteleuropa. Ein erster Überblick. In: G. De Boe – G. F. Verhaeghe eds., Urbanism in Medieval Europe. Papers on the „Medieval Europe Brugge 1997“ Conference Vol. 1, Zellik, 329–360.
- 2001: Nienover – Burg und Stadtwüstung im Solling (Süd-niedersachsen). In: H.-G. Stephan – K. Wachowski Hrsg., Neue Forschungen zur Archäologie des Mittelalters in Schlesien und Niedersachsen, Wrocław, 11–70.
- 2002: Die Stadtwüstungen Corvey und Nienover. Archäologische Monumente der Stadt-, Landes- und Reichsgeschichte im Weserbergland. In: H. Steuer – G. Biegel Hrsg., Stadtarchäologie in Norddeutschland westlich der Elbe. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft 14, Bonn, 237–259.
- 2003: Die Stadtwüstung Stoppelberg bei Steinheim im Weserbergland. Zu den Stadtgründungen und Zentralorten der Grafen von Schwalenberg, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 24, 253–291.
- 2004: Die Stadtwüstungen Landsberg, Stoppelberg und andere Beispiele früher dynastischer Stadtgründungen und Zentralorte des 13. Jhs. im Herzen Zentraleuropas. In: R. Czaja – G. Nawrołska – M. Rębkowski – J. Tandecki red., Archaeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrołskiego, Elbląg, 59–80.
- Steuer, H. 1997: Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig. Funde des 11. bis 13. Jahrhunderts aus Europa als Quellen zur Handels- und Währungsgeschichte. Köln – Bonn.

- Stránský, K. – Ptáčková, M. 2007: Chemická a strukturní analýza železářských strusek z archeologického výzkumu lokality Městisko. Ms. Klub České společnosti pro nové materiály a technologie při Vysokém učení technickém Brno.
- Svoboda, J. red. a kol. 1963: Geologická mapa ČSSR. Mapa předčtvrtohorních útvarů 1 : 200 000. List M-33-XXIII Česká Třebová. Praha.
- Šebánek, J. 1932: Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471. Brno.
- Škabrada, J. 2003: Konstrukce historických staveb. Praha.
- Šlězár, P. 1999: Archeologické nálezy ze Smilova hradiska. Ms. bakal. práce FF SIU Opava.
- 2002: Středověká kolonizace vrchovin okresu Prostějov. Ms. diplom. práce FHS ZČU Plzeň.
- 2007: Sádky, kopy a „výprask na pamětnou“. Hranice ve středověké krajině Drahané vrchoviny – Grenzsteine, Erdhaufen und Prügel zum Gedächtnis. Grenzen in der mittelalterlichen Region des Drahaner Höhenzugs, *Vlastivědný věstník moravský* LIX/2, 155–161.
- v tisku: Proměna fortifikačního systému města Litovle na počátku 14. století, *Historická Olomouc* XVI.
- Šlězár, P. – Moš, P. 2006: Identické značky na železných artefaktech z Ježova hradu u Stínavy a z důlního díla v Repešském žlebu – Identische Zeichen auf eisernen Artefakten aus der Burg Ježův hrad bei Stínava und aus dem Bergwerk in Repešský žleb, *Pravěk* NŘ 14/2004, 421–432.
- Šlězár, P. – Vích, D. 2003: Archeologické nálezy z Konicka ze sbírek Vlastivědného muzea v Olomouci, *Zpravidy Muzea Prostějovska v Prostějově* 1–2/2003, 93–99.
- Šmíd, M. 2000: Kostelec na Hané (okr. Prostějov). Poloha „Kozí brada“. Doba hradištní (10. století). Opevněné sídliště. „V obci“. Mladohradištní období. Opevnění. Záchranný výzkum – Kostelec na Hané (Bez. Prostějov). Lage „Kozí brada“. Burgwallzeit (10. Jh.). Burgwall. „V obci“. Jüngere Burgwallzeit. Fortifikation. Rettungsgrabung. In: *Přehled výzkumů* 41 (1999), Brno, 168–169.
- 2003: Pravěké a raně historické osídlení katastru obce Bílovice-Lutotín, *Střední Morava* 17, 45–70.
- 2004: Pravěké a raně historické osídlení katastru města Kostelec na Hané, *Střední Morava* 19, 58–99.
- 2007: Kralice na Hané (okr. Prostějov). „Kralický háj“ (průmyslová zóna města Prostějova). Středověk. Sídlíště. Fortifikace. Záchranný výzkum – Kralice na Hané (Bez. Prostějov). „Kralický háj“ (Industriezone der Stadt Prostějov). Mittelalter. Siedlung. Befestigung. Rettungsgrabung. In: *Přehled výzkumů* 48 (2006), Brno, 476–477.
- Šmíd, M. – Malečková, M. a R. 2007: Příspěvek k datování některých výšinných sídlišť na Prostějovsku – Ein Beitrag zur Datierung einiger Höhensiedlungen in der Region von Prostějov, *Pravěk* NŘ 16/2006, 15–35.
- Šrot, J. 1975: Místopis archeologických tratí okresu Prostějov dle nálezů Červinkových, Gottwaldových, Dobešových, Všetickových, Skutilových aj. Ms. depon. na archeologickém pracovišti Muzea Prostějovska v Prostějově.
- 1982: Příspěvek k lokalizaci zaniklých středověkých osad na Prostějovsku, *Zpravidy Muzea Prostějovska v Prostějově* 2/1982, 9–18.
- 1986: K lokalizaci zaniklých středověkých osad na Prostějovsku – Zur Lokalisierung untergegangener mittelalterlicher Siedlungen im Gebiet von Prostějov, *Historická geografie* 25, 157–184.
- Šusta, J. 1935: České dějiny II.1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. Praha.
- Tomášek, M. – Frolík, J. 1999: Měšťan – dům – město: Čáslav ve 13. století; Čáslav do třicetileté války – Bürger – Haus – Stadt: Čáslav im 13. Jahrhundert; Čáslav bis Dreißigjährigen Krieg. In: M. Tomášek ed., Čáslav – místo pro život. Svědectví archeologie, Čáslav, 36–52.
- Tříška, J. 1981: Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409 – Repertorium biographicum Universitatis Pragensis praeussiticae 1348–1409. Praha.
- Tymonová, M. 2002: Středověký hrad Tepenec u Jívové a jeho fortifikační systém – Die mittelalterliche Burg Tepenec bei Jívová und ihre Fortifikationssystem, *Archaeologia historica* 27, 215–228.
- von Uslar, R. 1964: Studien zu frühgeschichtlichen Befestigungen zwischen Nordsee und Alpen. Köln – Graz.
- Vaniček, V. 2002: Velké dějiny země Koruny české III. 1250–1310. Praha – Litomyšl.
- Vařeka, M. 2003: Předbělohorské urbáře plumlovského panství, *Zpravidy Muzea Prostějovska v Prostějově* 1–2/2003, 1–9.
- Vařeka, P. 1992: Mazanice – středověký stavební materiál v archeologických pramenech a problematika jeho interpretace – Der Lehm – ein mittelalterliches Baumaterial in den archäologischen Quellen und seine Interpretation. In: *Sborník Společnosti přátel starožitností* 3, Praha, 105–110.

- Velínský, T. 1992: Zur Problematik der Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg) – K problematice městského založení 13. století v Kynšperku nad Ohří, *Památky archeologické* 83, 105–148.
- Vích, D. 2000: Nové archeologické nálezy na Konicku, *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově* 1–2/2000, 20–39.
- 2002: Neznámý vrcholně středověký mincovní depot z Kladek, *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově* 1–2/2002, 68–74.
- Vránová, V. – Vrána, J. 2005: Jívová – Tepenec. Pravěké hradisko a Karlův hrad (Jívová – Tepenec. The prehistoric hillfort and ruins of the Tepenec castle). Olomouc.
- Wachowski, K. 2006: Systemy odważników w Polsce średniowiecznej. In: M. Dworaczyk – A. B. Kowalska – S. Moździoch – M. Rębkowski red., *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin – Wrocław, 359–364.
- Wachowski, K. – Wittkowski, J. 2005: Henryk IV Prawy – homo oeconomicus czy homo ludens? In: K. Wachowski red., *Wratislavia antiqua. Studia z dziejów Wrocławia* 8 – Śląsk w czasach Henrika IV Prawego, Wrocław, 71–83.
- Wihoda, M. 1999: Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha? – Die Genesis der Stadtverfassung in Mähren als Gründungsvorhaben des Markgrafs Vladislav Jindřich?, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity XLVII C* 45, 21–35.
- 2000: Facta est autem distractio regni Bohemiae. Opavsko v čase interregna 1278–1283 – Oppaland zur Zeit des Interregnums 1278–1283. In: *Acta historica et museologica Universitatis Opaviensis* 5, Opava, 170–180.
- 2001: Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslenci a Habsburky – Nicolas I<sup>er</sup> d'Opava enter les Premyslides et les Habsbourg, *Český časopis historický* 99, 209–230.
- 2007: Vladislav Jindřich – Wladislaw Heinrich. Brno.
- ZDO: Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren – Moravské zemské desky. Olmützer Cuda – Kraj olomoucký. P. R. von Chlumecky – J. Chytil – C. Demuth – A. R. von Wolfskron Hrsg. et F. Matějek ed., Brünn – Brno 1856, 1948.
- Zůbek, A. 2002: Středověké přezky v brněnských nálezech – Medieval buckles from excavations of Brno, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity LI M* 7, 123–153.
- Žákovský, P. 2006: Analýza železných předmětů z Ježova hradu u Stínavy. Ms. dipl. práce FF MU.

### Městisko: Eine Stadtwüstung aus dem 13. Jahrhundert im Land von Prostějov (Mittelmähren)

Das Studium der Stadtwüstungen nimmt in der Mittelalterarchäologie Mittel- und Westeuropas eine wichtige Stelle ein (zusammenfassend z.B. *Velínský 1992*, 130–138; *Stephan 1997*). Dass die Möglichkeiten neuer Entdeckungen noch nicht erschöpft sind, erweist die im folgenden vorläufig präsentierte Siedlung städtischen Charakters in der Flur Městisko (tschechisch „Ort einer Stadtwüstung“) in Mittelmähren. Ihre Bedeutung wird noch durch eine mögliche Bindung an den Siedlungskomplex der Burg Vícov in dichter Nachbarschaft unterstrichen. Das Siedlungsareal Městisko war lange Zeit verschollen, bis es dem Autor 2002 gelang, ein zu dieser möglichen Stadtgründung aus dem 13. Jh. gehörendes Objekt zu lokalisieren.

Die befestigte mittelalterliche Siedlung befindet sich auf dem östlichen vielgliedrigen Rand der Drahaner Höhe, 12 km westl. von Prostějov (*Abb. 1, 2: 1*). Die Gründung nahm den Nordteil des Tals des Okluka-Flusses ein, eine abfallende Ebene des linken Mäanders (*Abb. 3*). Die Meereshöhe beträgt 347–386 m ü.M. (im Durchschnitt 375 m ü.M.), die Sonneneinstrahlung erfolgt überwiegend von Südosten und Süden, in der Nähe befindet sich ein Wasserlauf und eine Quelle im Hang, verfügbar ist auch Gestein das zum Bauen verwendet werden kann.

Die Erdbefestigung bzw. eine stellenweise sichtbare leichtere Umfassung hat einen Umfang von etwa 745 m und grenzt in leichter Hanglage eine ovale Fläche mit ca. 270 m Länge und bis zu 210 m Breite ab, d.h. eine Gesamtfläche um 3,5 ha (ohne Befestigung; *Abb. 4*). Die Befestigungszone wurde

in einer konvex gewölbten Linie geführt, die jedoch an der Nordostflanke leicht nach innen gewölbt ist. Die Besiedlung konzentrierte sich besonders in den erhobenen westlichen zwei Dritteln des Fundorts, um eine hergerichtete Fläche im Gelände, eine ausgeprägte Kante setzt den weniger besiedelten unteren Teil ab.

Die Befestigungslinie ist im (wegen des Höhenunterschieds) am meisten bedrohten Nordteil als mächtiger Wall mit Innengraben gestaltet. Die Innenböschung des Walls ist weniger steil, die Wallbreite beträgt 13–15 m, die Höhe 3,5 m. Es ist wahrscheinlich mit einer einfachen Bauweise aus Erde und Steinen, die aus dem Grabenaushub gewonnen wurden, zu rechnen. Die Wallkrone könnte durch eine leichte Konstruktion verfestigt gewesen sein. Der Spitzgraben hatte steile Wände und war bei einer Tiefe von ca. 3–4 m bis zu 10,5 m breit, von außen findet sich noch eine 2,5–3 m breite terrassenartige Fläche (ein weiteres Befestigungselement?). Die Gesamtbreite der Befestigungslinie dürfte bis zu 23 m betragen haben (*Abb. 5, 6*: Schnitte Nr. 1 und 2).

An den Enden des Nordbogens war die Befestigung schwächer, der Wall hat bei einer Breite von 12 m eine Höhe um 2 m, der Graben ist 10,5 m breit und ca. 2,5 m tief (*Abb. 6*: Schnitt Nr. 3). Die beiden anschließenden Flanken der Befestigung in leichter Hanglage waren jedoch vor dem Graben durch einen weiteren kleinen Wall verstärkt (heute über 1 m hoch und 8 m breit), insgesamt war sie auf etwa 20 m verbreitert (*Abb. 6*: Schnitt Nr. 4). An der Südwestflanke schloss dann auf einer Länge von ca. 20 m ein nicht fertiggestellter Graben mit unscheinbarer Innenaufschüttung an. Der restliche Umfang im Süden und Südwesten war offensichtlich ausreichend durch die steilen Hänge oder den Wasserlauf geschützt, ergänzt vielleicht um eine leichtere, heute nicht mehr kenntliche Konstruktion. Im westlichen und nordöstlichen Bogen der Befestigungslinie sind zwei ursprüngliche Tore zu sehen (*Abb. 7*), ein drittes führte offensichtlich nach Süden, zum Tal des Okluka-Flusses.

Gut erhalten sind die oberirdischen Überreste der damaligen Innenbebauung, vor allem die typischen quadratischen Vertiefungen von den Untergeschoßen (Seitenlänge 5–8 m, Tiefe 1–2 m) mit Eingangsrampe (*Abb. 8*). Vorerst wurden 17 dieser „Grubenhäuser“ erfasst. Sehr oft sind sie mit konvexen Schuttgebilden von den oberirdischen Bauten verbunden, die teilweise wohl aus Stein verbunden mit Lehm oder in Trockenbauweise bestanden. Es fehlt auch nicht an technischen Einrichtungen (Öfen?), Abschnitten alter Wege, Terrassen, eingetieften Hofflächen oder Spuren von Umzäunung. Im optimalen Fall lassen sich so konkrete, auch rechtliche Wirtschafts-Wohn-Einheiten (Area) und Gehöfte identifizieren.

Die Spuren von den Gebäuden sind zu bogenförmigen Blocks um einen planierten Platz in der Mitte angeordnet, offensichtlich richten sie sich aber auch nach den beiden ursprünglichen Wegen von NW und NO. Den nördlichen Hangteil beherrschen zwei verschiedene Höhenniveaus, im tieferen südöstlichen Drittel sind die Gebäude spärlicher. Eine genauere Vorstellung von Organisation, Grundrisschema und Charakter der Bebauung des ganzen dicht besiedelten, planmäßig angelegten und offensichtlich gründlich befestigten Siedlungsgebildes können aber erst eine geodätische Vermessung und archäologische Grabung bringen.

Die Untersuchungen aus den Jahren 2002–2006 erbrachten mehrere hundert interessante Artefakte. Außer Keramik aus der jüngeren Bronzezeit (Br D, Ha A1) und slawischen Zeit (10. Jh.?) dominieren hier hochmittelalterliche Funde: Keramikfragmente, Metallgegenstände, Eisenschlacke, zerbrochene Mahlsteine und ausgebrannter Lehmewurf aus Oberflächenbegehungen, kleinen Aushüben, Sonden und einer Prospektion mit Metallsuchgerät. Die homogene Keramiksammlung zeigt die übliche Zusammensetzung. Technologisch und typologisch kann sie vorläufig auf vier Grundgruppen unterteilt werden, sehr zahlreich war vor allem Graphit-Ware aus dem Schlusshorizont der traditionellen Graphitproduktion des mittelmährischen Produktionskreises (*Abb. 9*). Weitere zwei Keramikgruppen repräsentieren einen örtlichen Übergang zur grauen Standardware des 14. Jh., diese trat jedoch nur ausnahmsweise auf (*Abb. 10*). Insgesamt gehört die mittelalterliche Keramik aus der Flur Městisko in die 2. Hälfte des 13. und in das 1. Viertel des 14. Jh.

Unter den Erzeugnissen aus Eisen liegt das Übergewicht bei Bestandteilen von Gebäuden, vor allem bei Nägeln und verschiedenen Haken (*Abb. 11: 6–12, 14–17*), es fand sich auch ein einfacher kleiner Drehschlüssel (*Abb. 11: 4*), ein geläufiges kürzeres Messer mit Dornschaft (*Abb. 11: 13*),

Teile von Gürtelgarnituren oder Ausstattung von Gewändern und Pferdegeschirr (Riemenzungenenden, Ringschnallen: *Abb. 11: 2, 3*). Einem Reiter dürfte der Reitersporn mit Rädchen eines Typs aus der 2. Hälfte des 13. oder dem Anfang des 14. Jh. gehört haben (*Abb. 11: 1*), sehr häufig waren auch Hufeisen. Den damaligen Tauschhandel und „Feinhandwerk“ belegen Bronzeschalgewichte, die mit einem Gewicht von 15,49 g offensichtlich 1 Lot, d.h. 1/16 eines Prager Pfund entspricht, dessen Gesamtgewicht von 253 g die Basis der Währung in den Böhmisches Landen des Hochmittelalters bildete (*Abb. 11: 5*; vgl. *Steuer 1997*, 334 f.; *Wachowski 2006*, 361–363, *Abb. 1: V, G1*). Von den Produktionsaktivitäten eines Teils der Bewohner zeugen vielleicht die Funde von Eisenschlacke, die der Materialanalyse zufolge sowohl von Schmieden als auch einer Eisenhütte stammt. Diese Feststellung ist nicht überraschend, Eisenerzlager mit Belegen für alten Abbau fanden sich in nur 2,8 km Entfernung westlich vom Fundort.

Das befestigte Areal in der Flur Městisko bei Vícov erscheint somit als eine für die Besiedlung ausgezeichnet geeignete und bereits in der Urgeschichte und im Frühmittelalter genutzte Stelle, die dann in der 2. Hälfte des 13. und zu Beginn des 14. Jh. intensiv besiedelt war. Belege für eine jüngere Besiedlung fehlen. Das Spektrum aller Kategorien der materiellen Kultur zeugen zusammen mit den erhaltenen überirdischen Spuren der Bebauung für ein stabiles Siedlungsmilieu, das die provisorische Lokationsphase bereits hinter sich gebracht hatte. Neben Überresten geläufiger wirtschaftlicher Beschäftigung gibt es auch Belege für einen örtlichen Tauschhandel und die Verarbeitung oder sogar Produktion von Eisen.

Analogien zu Městisko bei Vícov im 13. Jh. liefert eine Gruppe von kleinen Stadtgründungen, Burgflecken oder befestigten Siedlungen mit professionell spezialisierten Einwohnergruppen. Geographisch und typologisch am nächsten ist das etwas kleinere (ca. 150 x 110 m) befestigte Städtchen Frankštát (heute Nový Malín) in Nordmähren aus dem 13. Jh. Auffallend ähnlich ist auch die ovale Ringbefestigung 160 x 110 m um die romanische Kirche der Jungfrau Maria in Staré Město (Altstadt) bei Bruntál, wohl der zentrale Teil des ursprünglichen Bruntál, der ältesten Stadtgründung in den Böhmisches Ländern noch vor 1213. Identische Elemente zeigen auch andere kleinere Stadtwüstungen in Mähren und Böhmen aus dem 13. Jh.: Radkov, Hradištko-Sekanka, Starý zámek bei Kolová oder Lipina bei Místek.

Sehr nahe Parallelen sind dann vor allem auch in Deutschland zu finden. An der Grenze zwischen Hessen, Niedersachsen und Westfalen können die Stadtwüstungen Landsberg bei Wolfhagen (*Abb. 12*), das *Oppidum* Stoppelberg bei Höxter, Nienover oder die Minderstadt bei der Burg Schartenberg bei Zierenberg genannt werden, aus Baden-Württemberg dann Rockesberg-Altstadt. Auch in Deutschland wurde eine Bindung einiger dieser analogischen Siedlungsformen an die damaligen Bergbaureviere festgestellt. Mit Městisko bei Vícov vergleichbar ist vor allem die Wüstung in der Flur Schwedengraben bei Zöblitz im sächsischen Erzgebirge (*Abb. 13*), von den anderen z.B. Kohlberg im Harz oder Blankenrode in Westfalen (vgl. *Velínský 1992*, 130–138; *Stephan 1997*). Ähnlich sind ferner auch einige Bergbausiedlungen direkt in den Abbaugebieten, die jedoch nur manchmal den Charakter von Rechtsstädten angenommen haben (Prinzbach im südlichen Schwarzwald: *Abb. 14*; das Abbaugelbiet Fürstenberg/Hohenforst im Westen des Erzgebirges usw.; z.B. *Schwabenicky 1993*; *Nováček 1994*; *Stephan 1997*, 335–340).

Der durchgeführte Vergleich reiht Městisko bei Vícov in den Zusammenhang der Stadtsiedlungen mit charakteristischen Attributen (städtische Innenbebauung mit Untergeschoßen, typische Befestigungsanlage usw.). Eben das Schema eines einfach aufgeschichteten Walls mit äußerem Spitzgraben, manchmal noch ergänzt um weitere Elemente, könnte für die ersten Befestigungsanlagen mehrerer Rechtsstädte oder Marktgemeinden des 13. Jh. in Mitteleuropa typisch gewesen sein. Die Befestigung von Městisko könnte gleichzeitig auch auf die Ausstattung der Gründung mit einem bestimmten Recht und Rechtssprechung verbunden sein, das eben in dem auf dies Weise abgegrenzten Territorium gültig war (*Haas 1958*, 182; *Kejř 1998*, 160–164).

Aufgrund der siedlungsgeschichtlichen retrogressiven Analyse kann die Lokation des heute bereits vergessenen Namens in der Flur Městisko als ein Marktzentrum des adeligen Gutes der Herren von Lešany angesprochen werden (*Abb. 17; 18*). Neben der Notwendigkeit, die grundlegenden Wirtschafts-

funktionen des konkreten Verwaltungsterritoriums sicherzustellen, spielte hier offensichtlich auch die Ausbeute der örtlichen Erzlager und die Kolonisierung des höher gelegenen Teils der Herrschaft eine Rolle. Die evtl. Anwesenheit von Bergleuten hat vielleicht auch einige spezifische Züge der Siedlung und ihrer materiellen Kultur bewirkt. Im breiteren geographischen Rahmen gehörte die Siedlung zu den ältesten adeligen Markgründungen. Hier sei auf die kleine Ausdehnung des Städtchens hingewiesen, die in bestimmter Weise mit der relativ aufwendigen Befestigung kontrastiert. Vom Geschlecht der Herren von Lešany kennen wir für das 13. Jh., und zwar nur für die Jahre 1279–1287 Albert von Lešany, einen den einflussreichsten mährischen Adelige[n] der Zeit des Interregnum und der Anfänge der Herrschaft von Wenzel II. Eben Albert, der damals auch das im Norden angrenzende Herrngut Konice verwaltete, kommt als Initiator der Gründung dieser städtischen Siedlung bei Vícov in Frage. Für eine bestimmte Zeit am Ende des 13. Jh. könnte dabei der Ort parallel zum Komplex der wahrscheinlich von derselben Obrigkeit erbauten Burg Vícov bestanden haben (*Abb. 2: 2; 15; 16*). Welche der beiden Siedlungsgebilde älter ist, oder ob beide gleichzeitig gegründet wurden, muss erst die weitere Forschung entscheiden, bisher erscheint Městisko als das ältere Element.

Das Auflösen der Siedlung in Městisko irgendwann zu Anfang des 14. Jh. war vielleicht durch einer Familienkrise und dem Zerfall des Patrimoniums von Lešany, vielleicht auch durch weiteren Faktoren verursacht: Kriegeauseinandersetzungen, wirtschaftliche Veränderungen, teilweise Siedlungsregression usw. Die Burg Vícov wurde dagegen erst nach ihrer Einnahme im Jahr 1389 aufgegeben. Dort handelte es sich um eine große zweiteilige Anlage mit im Grunde regelmäßiger Anordnung von 110 m Länge und 33–50 m Breite auf einem Bergsporn zwischen drei Halsgräben. Gerade die Klärung der gegenseitigen historischen und funktionellen Beziehungen zwischen der Burg und dem gegenüberliegenden Städtchen soll dem weiteren Studium vorbehalten bleiben.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

English by *David J. Gaul*

# MATERIALIA

## Loštice I – výzkum nové magdalénienské stanice na střední Moravě

Petr Neruda – Zdeňka Nerudová

### Objevení lokality

Stanice byla náhodně objevena v r. 1994 Petrem Holišem z Loštic, který zde následně prováděl ve spolupráci s Karlem Faltýnkem, pracovníkem památkového ústavu v Olomouci, povrchové sběry. Nálezy byly průběžně předávány do Vlastivědného muzea v Šumperku, kde ale nedoznaly většího zhodnocení. Menší část těchto sběrů měl možnost posoudit před několika lety P. Neruda, který vybrané artefakty klasifikoval jako pozdně paleolitické (*Svobodová – Šmíd 1998*, 148). Lokalita byla průběžně sledována M. Šmídem, kterému se také podařilo nashromáždit menší soubor artefaktů. V důsledku postupující těžby místního kamenolomu hrozilo, že bude nenávratně zničen i zbytek paleolitického sídliště, proto jsme byli M. Šmídem požádáni, abychom se ujali záchranného výzkumu. Ačkoliv byl výzkum časově značně omezen a není ještě uzavřen, je zřejmé, že se podařilo shromáždit a popsat signifikantní kolekci kamenných artefaktů.

### Poloha lokality a metoda výzkumu

Lokalita Loštice I – Kozí vrch se nachází na JJZ od města Loštic (JTSK: 569198.3; 1104125.3; *obr. 1*), v bočním údolí na pravém břehu řeky Třebůvky na jihozáp. svahu táhlého hřebene (*obr. 2B*). Ten je od Z vymezen hlubokým korytem potoka Lišny a od J hlubokým terénním zářezem s bezejmennou vodotečí (*obr. 2A*). Východním směrem návrší plynule přechází v ploché temeno kóty 360. Lokalita se nachází v nadm. výšce okolo 315 m, 50 m nad tokem řeky Třebůvky.

Dnes je značná část kopce zničena postupující těžbou kamenolomu.<sup>1</sup> Z archeologické situace se tak dochovalo pouze torzo její východní části (*obr. 1B*). Přesto bylo možné v profilu stěny lomu rozlišit dvě samostatné koncentrace s nálezy kamenné štípané industrie (ŠI). Námí zkoumaná plocha, označená jako „sektor 1“, se rozkládá na zbytku ostrožny na ploše přibližně 10 x 5 m. Ze Z je omezena hranou těžní stěny kamenolomu, na V pak ostrým svahem do údolí. Necelých 5 m severněji byla rozlišena další kumulace nálezů, označená jako „sektor 2“, v místech, kde se plochá část ostrožny rozšiřuje k V. Předpokládáme, že se zde mohla zachovat větší část původního sídliště.

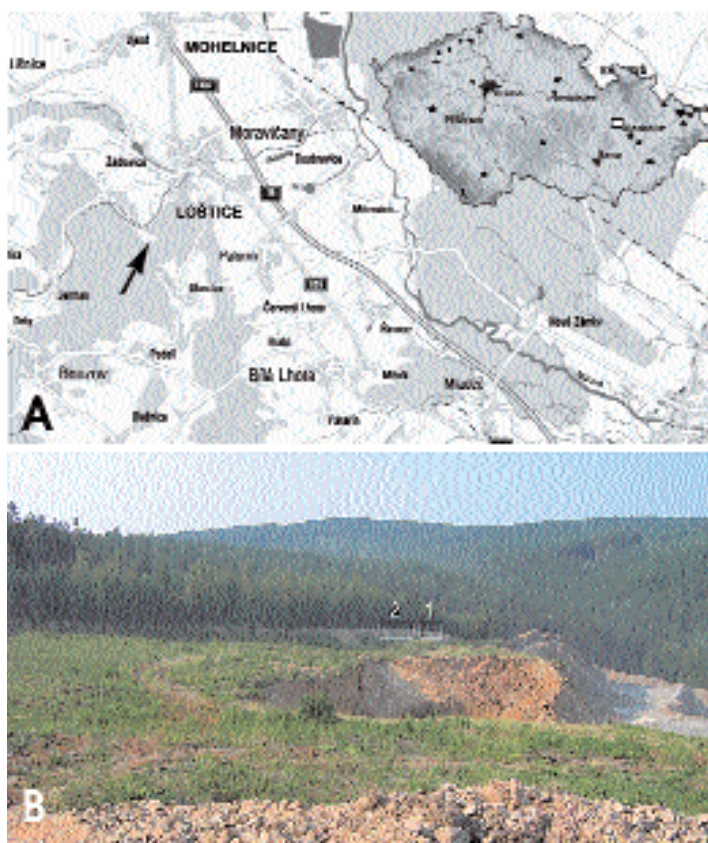
V prvním roce výzkumu (2006) byl nejprve začištěn profil v délce 6 m a kolmo na něj byla položena sonda o rozsahu 0,5 x 2 m, jež měla zjistit stratigrafickou situaci nálezů a jejich přibližný plošný rozptyl v sektoru 1. V r. 2007 jsme na předchozí výzkum navázali sondou položenou v ose profilu o délce 6 m a šířce 2 m. Veškerý sediment jsme odebírali v subčtvercích 25 x 25 cm po vrstvách o mocnosti 10 cm; větší artefakty jsme zapisovali podle čtvercové sítě ve třech souřadnicích. Odebrané sedimenty jsme plavili a z nich pak získali všechny drobnější artefakty a šupiny. Celková prozkoumaná plocha představuje ke konci r. 2007 zhruba 16 m<sup>2</sup>.

### Terénní situace a nálezy

#### Stratigrafie

Stratigrafie v lokalitě není složitá, ale vlivem postdepozičních procesů je stanovení chronologické pozice artefaktů obtížné (*obr. 3; 4*).

<sup>1</sup> Na listu 4158 III. vojenského mapování je kopec zakreslen ještě nedotčený těžbou. Jednalo se o samostatný vrchol se strmými svahy, ohraničený podobně jako dnes tokem řeky Třebůvky a dalšími potoky. Jeho původní název byl Heulanský vrch. Současný traťový název pochází z názvu kamenolomu.



Obr. 1. A – Lokalizace stanice Loštice – Kozí vrch. B – pohled na zkoumanou plochu od S s vyznačením sektorů 1 a 2.

Fig. 1. A – Localisation of the Loštice – Kozí vrch site. B – View on excavated area from N with the position of sectors 1 and 2.

Horizont A: tmavě šedohnědý až černý humózní sediment, hojně prostoupený kořeny. Ve čtv. 2-3/E-F se našel ve dvou vrstvách nad sebou, což je dokladem mladších postdepozíčních posunů, pravděpodobně spojených s činností člověka. Nejedná se ale o zahloubený objekt; způsob vzniku souvisí spíše s přemístěním povrchových sedimentů (obr. 3a; 4).

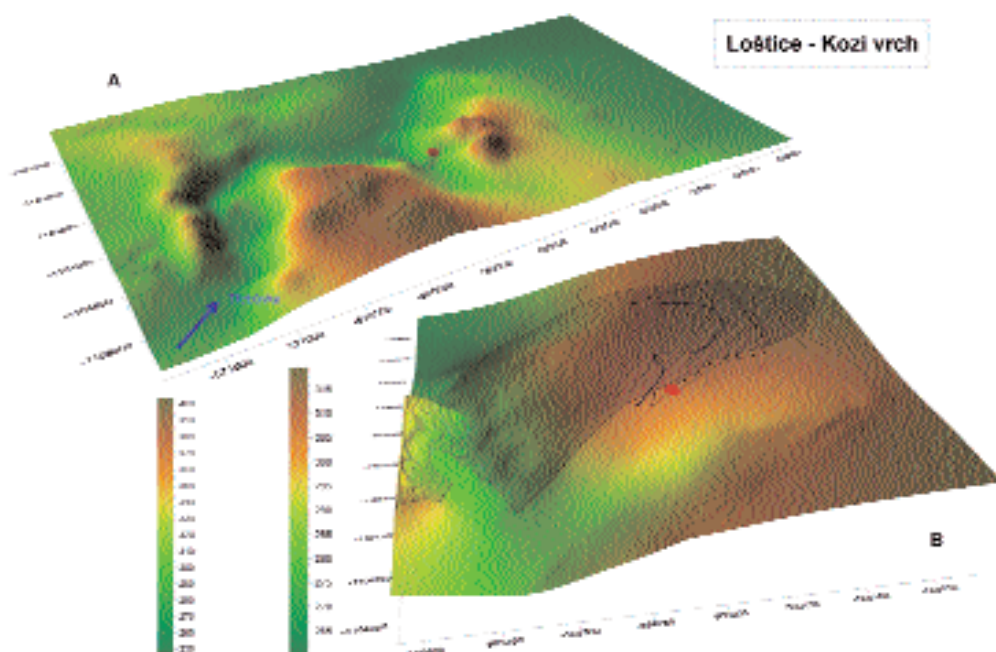
Horizont B: světle okrový sediment s vodorovnou šupinovitou odlučností na lomu. V celé mocnosti 10–15 cm je prorostlý kořínky. Místy se v něm objevují střepy a část patinované kamenné industrie (obr. 3b; 4).

Horizont B/C: přechodný horizont, ve kterém okrový sediment B přechází postupně do rezavě zbarveného sedimentu C. V jižní části sektoru 1 je prakticky bez příměsi hrubé, drobové sutě větších rozměrů. Bloky drob mají lehce zaoblené hrany a nepřesahují 5 cm v průměru. V sev. části sektoru 1 se objevují i velké kameny o průměru přes 30 cm. Sediment B/C je kompaktnější než B a na bázi při přechodu do C se objevují manganová zrna. Horizont je silně postižený bioturbací (značně porézní, prorostlý kořínky, patrné jsou i kanálky po půdním edafonu).

Horizont C: rezavě hnědý, jílovitý sediment s vložkami písku, který se nachází v podloží a vystupuje mezi sektory 1 a 2 (obr. 3c; 4).

Nálezy kamenné štípané industrie se vyskytovaly v celé mocnosti sedimentu B a B/C (místy se objevoval i střepový materiál) a do podložního horizontu C zasahovaly jen ojediněle. Hodnocení stratigrafické pozice artefaktů je ztíženo exponovanou polohou svahu (Czudek 1997) a opakovaným zalesňováním (v místech výzkumu je lesní porost vzhledem k okolnímu lesu výrazně mladší). Celková mocnost zkoumaných vrstev činila zhruba 50 cm (obr. 4), ale celé souvrství měkkých sedimentů je mocnější.





Obr. 2. Model reliéfu okolí paleolitické stanice Loštice I – Kozí vrch. A – poloha lokality vzhledem k toku Třebůvky a Líšny. B – detail lokality s vyznačením polohy sektoru 1 a okraje těžní stěny kamenolomu.  
 Fig. 2. Relief model of the Palaeolithic site surroundings. A – relation of the site to the Třebůvka and Líšná streams. B – detail of the model with marked position of sector 1 and the quarry border.

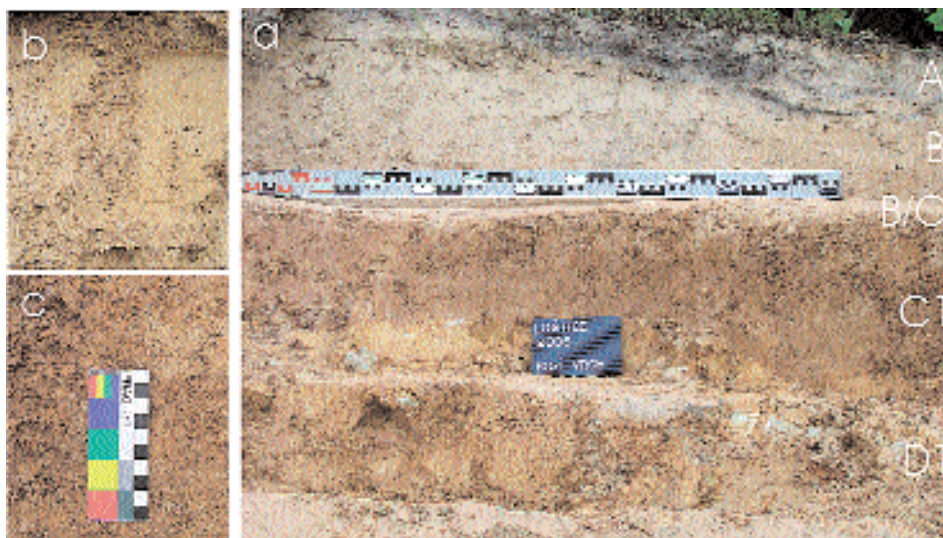
### Suroviny

Ze sběrů (kolekce P. Holiše a K. Faltýnka, uložená ve Vlastivědném muzeu v Šumperku, a menší soubor od M. Šmída) a z výzkumu jsme měli možnost zhodnotit celkem 1663 kusů kamenných artefaktů. Téměř veškerá industrie je pokrytá silnou bílou patinou. Artefakty jsou vyrobeny ze silicitu z glacienních sedimentů, pouze 2 předměty (tj. 0,12 %) jsou vyrobeny z mezozoického, blíže nerozlišeného radiolaritu (det. A. Přichystal), který by mohl pocházet z polských Pienin (det. S. Petrykowski). Dva nástroje, vyrobené z eratického silicitu, nejsou téměř vůbec patinovány. Stav patinace však není dostatečným důvodem pro jejich vyčlenění (srov. Nerudová 2007).

V kontextu štípané industrie (ŠI) se nacházely zlomky žilných křemenů, nejčastěji ve formě ostrohranných bloků, a jeden přelomený křemenný valoun, pravděpodobně otloukač, který byl přinesen nejspíše z nedalekých říčních sedimentů. Otevřená zůstává i otázka využití místních drob. V jednom případě je plochý, lehce korodovaný blok osekán na jedné straně strmou retuší (obr. 8: 15).

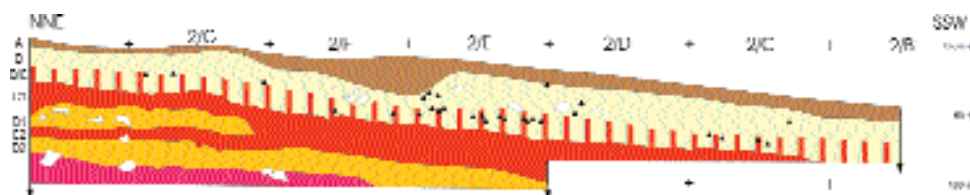
### Prostorové struktury

Vzhledem k relativně malé prozkoumané ploše (16 m<sup>2</sup>) a její pozici na hraně ostrého údolí nelze očekávat komplexní sídlištní struktury. Současný okraj těžní stěny narušuje kumulaci artefaktů v sektoru 1, kde je doložena hustota nálezů přes 100 ks ŠI na ploše 25 x 25 cm (včetně odpadu a šupin). Vých. směrem se nachází nahromadění velkých bloků droby, mezi nimiž se porůznu vyskytovala i ŠI (obr. 5; 6). Protože se jedná o místní materiál, nejsme prozatím schopni rozhodnout, zda je tato kamenná struktura výsledkem záměrné lidské činnosti. Droba se běžně vyskytuje v podloží horizontu C (kde se ale nachází ve formě menších zlomků), ale v sev. části sektoru vybíhá na povrch a od-



Obr. 3. Loštice I. Profil sedimenty. a – průběh vrstev ve čtv. 2/E-F, v pravé horní části snímku je patrná interstratifikace sedimentu A a B; b – detail struktury sedimentu B; c – detail sedimentu C.

Fig. 3. Loštice I. Cross-section. a – layer structure in the square 2/E-F; b – detail of the sediment B; c – detail of the sediment C.



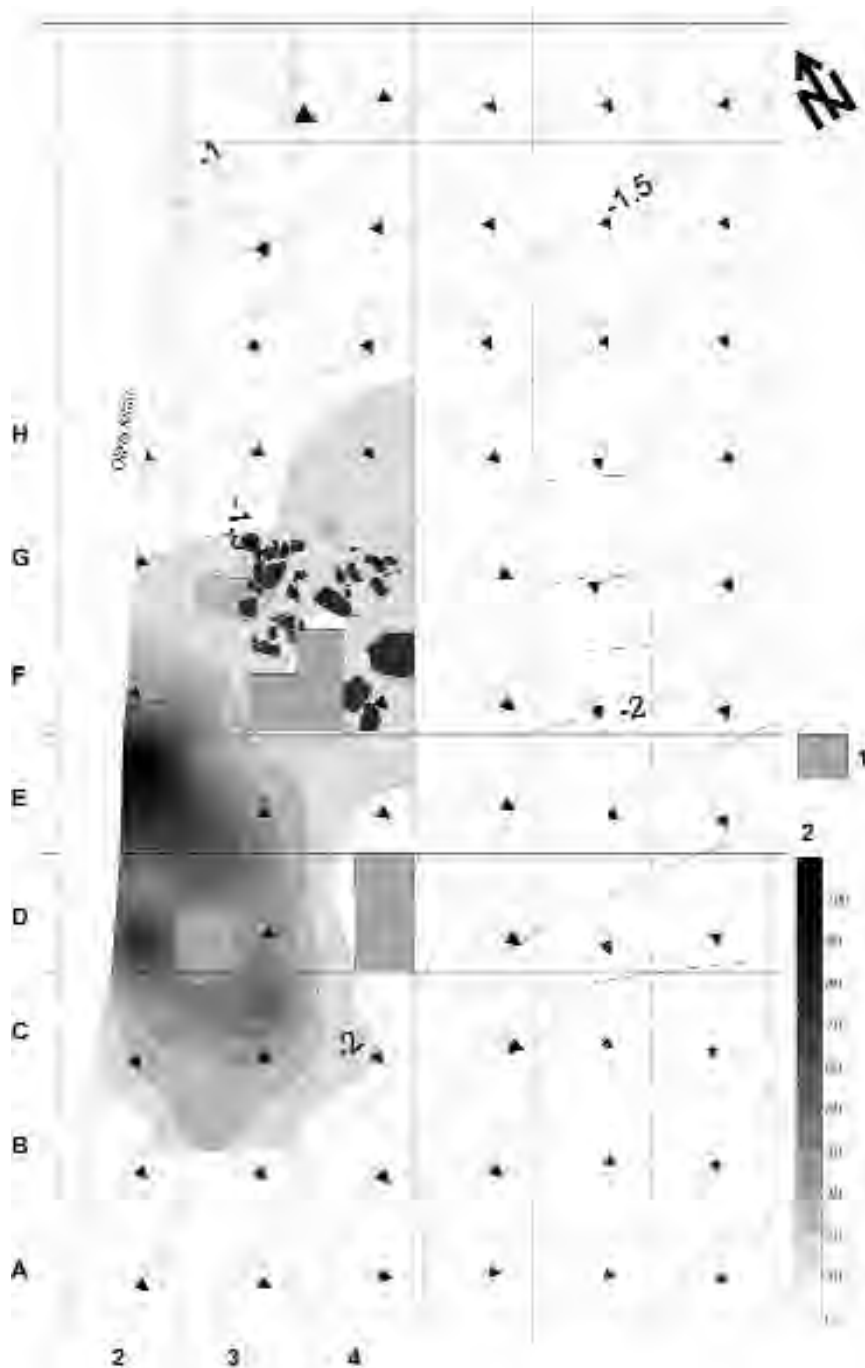
Obr. 4. Loštice I. Podélný profil sedimenty s vyznačením polohy některých nálezů.

Fig. 4. Loštice I. Longitudinal cross-section with artefact position.

děluje sektor 1 a 2. Jistým dokladem manipulace s tímto materiálem může být vodou opracovaný valoun droby, na jehož povrchu jsou patrné nevýrazné stopy po úderech. Předmět mohl sloužit jako podložka. Vymapování plošné distribuce artefaktů ukazuje, že nálezy vytvářejí koncentrace, odrážející různé lidské aktivity (obr. 5).

#### Charakter industrie

Technologie získávání polotovaru je výrazně čepelová, jak je patrné z debitáže i charakteru těžných jader. Čepelové produkty byly odbíjeny z dvoupodstavových jader (obr. 7: 1–4), která jsou doložena intenzivně těžnými kusy malých rozměrů. Jádra byla na místo přinesena již v upravené formě, o jejich místní exploataci ovšem svědčí nejen neodstraněné zbytky původního povrchu vzniklého ve fluvio-glaciálních sedimentech, ale i různé preparační odštěpy (i) se zbytky kůry (obr. 7: 6, 8). Průměrná délka jader je 42,3 mm (min. 31; max. 52 mm), šířka 17,6 mm (min. 13 mm; max. 24 mm) a tloušťka činí 21,6 mm (min. 14 mm; max. 27 mm). Některá jádra musela být výrazně větší, neboť z nich získané, v některých případech neúplné čepele dosahují délky až 8 cm.



Obr. 5 Loštice I. Plošná distribuce kamenných artefaktů v sektoru 1. 1 – nezkoumáno, 2 – hustota artefaktů (ks).  
 Fig. 5. Loštice I. Spatial structure of lithics in the sector 1. 1 – unexcavated, 2 – density of lithics (pieces).

Technologická skladba			ks/pieces	%
1. SUROVINA:				
1a	surovina	valoun	1	0,06
2. PREPARACE:				
2b	odštep s celkovou kúrou	úštěp	3	0,18
2b	odštep s celkovou kúrou	čepel	1	0,06
2c	odštep s částečnou kúrou	úštěp	4	0,24
2d	vodící hrana	čepel	38	2,29
2f	odštep podhřebenový	čepel	13	0,78
2f	odštep podhřebenový	úštěp	1	0,06
2m	odštep preparační	úštěp	70	4,21
2m	odštep preparační	čepel	9	0,54
3. TĚŽBA:				
3a	odštep s laterální kúrou	úštěp	6	0,36
3a	odštep s laterální kúrou	čepel	15	0,90
3c	odštep bez kúry (cílový)	úštěp	66	3,97
3c	odštep bez kúry (cílový)	čepel	171	10,28
3c	odštep bez kúry (cílový)	neurč.	4	0,24
3f	odštep s bokem jádra	úštěp	18	1,08
3f	odštep s bokem jádra	čepel	3	0,18
3f	odštep s bokem jádra	neurč.	1	0,06
3l	jádro	čepelové	5	0,30
3m	jádro	úštěpové	1	0,06
4. REPARACE:				
4a	tableta	úštěp	6	0,36
4a	tableta	čepel	1	0,06
4c	sekundární preparace	úštěp	1	0,06
4d	odštep s distální částí jádra	čepel	5	0,30
5. ODPAD:				
5a	zlomek	neurč.	243	14,61
5a	zlomek	úštěp	557	33,49
5a	zlomek	čepel	14	0,84
5b	rydlový odštep		31	1,86
5c	šupina	neurč.	100	6,01
5c	šupina	úštěp	274	16,48
5d	šupina	čepel	1	0,06
Celkem:			1663	100,00

Tab. 1. Loštice I. Skladba kamenné štípané industrie.

Tab. 1. Loštice I. Stone chipped industry structure.

Jádra tedy byla značně redukována; z dochovaných dokladů je zřejmé, že se využívaly i poměrně malé zlomky suroviny. Exploatace jader byla iniciována vytvořením vodící hrany (v našem případě většinou sekundární) a úpravou zadní části do plochého nebo hřebenového tvaru (tzv. zadní plochá a hřebenová preparace). Negativy na těžní ploše jader dokládají sbíjení čepelí ze dvou protilehlých

Patka/Talon										
Část/Part	Odštěp/Blanks		kortikální cortical	pův.povrch natural surf.	lomená diedre	lineární linear	hladká plain	bodová punctiform	preparovaná prepared	celkem total
proxim. fragm.	úštěpy	flakes	2	4	4	5	8	23	2	48
	čepele	blades	4	0	13	3	9	31	8	68
celé kusy complete blanks	úštěpy	flakes	3	6	23	11	20	68	9	140
	čepele	blades	0	0	2	2	6	17	1	28
Celkem/Total:			9	10	42	21	43	139	20	284

Tab. 2. Loštice I. Vztah suportu a patky u debitáže.

Tab. 2. Loštice I. Support and blank talons relation.

Odštěp/Blank		Abraze	%
2c	odštěp s částečnou kůrou	2	3,03
2d	vodící hrana	3	4,55
2m	odštěp preparační	26	39,39
3a	odštěp s laterální kůrou	3	4,55
3c	odštěp bez kůry (cílový)	26	39,39
3f	odštěp s bokem jádra	5	7,58
4a	tableta	1	1,52
Celkem/Total:		66	100,00

Tab. 3. Loštice I. Aplikace abraze při úpravě proximální části jádra.

Tab. 3. Loštice I. Application of abrasion on proximal part of core. 2c – semicortex blank, 2d – crest blank, 2m – blank from preparation, 3a – blank with lateral cortex, 3c – blank without cortex, 3f – blank with rest core side, 4a – blank rejuvenated of striking platform.

podstav (5 případů), v jednom případě odpovídají negativy z metrického hlediska úštěpům (technologicky se ale jedná o čepelovou technologii). Úhel mezi těžní plochou a podstavou jádra byl opraven odbitím tablety, event. sérií krátkých odštěpků směřovaných z těžní do úderové plochy jádra. Takový způsob úpravy je charakteristický pro použití prostředníku.

Zmíněný způsob exploatace jader je potvrzen také morfologií patek u debitáže a častou abrazí proximální části úderové plochy. Tvar patek jsme sledovali u 284 předmětů (tab. 2). Ze 49 % převládá bodová patka, následovaná v 15 % případů patkou hladkou (preparovanou jedním úderem) a 14,7 % případy s patkou lomenou, která odpovídá drobným úpravám místa úderu sérií krátkých odštěpků. Abraze proximální části debitáže byla zjištěna u 66 předmětů, a to jak u preparačních odštěpků, tak u cílových čepelí (tab. 3). Tato technologická finesa je doložena i vysokým počtem drobných šupinek (o velikosti několika mm).

Největší podíl industrie (73 %) představují zlomky odštěpů a drobné šupiny. Ve zbývajících částech souboru jsou úštěpy a čepele zastoupeny 435 ks (26,2 %). Tvarování jádra dokládají různé preparační úštěpy a úštěpy s bokem jádra (obr. 7: 9, 12–14, 17). Mnohem méně jsou doloženy preparační čepele (obr. 7: 6, 8), většinou ve formě vodících hran jádra (obr. 7: 11, 15). Ze stadia těžby výrazně převládají cílové čepele (obr. 7: 5, 7, 16) nad úštěpy, souhrnně je tato etapa exploatace zastoupena v debitáži 17 %. Celkový podíl nástrojů, reprezentovaný 116 ks (7 %), je poněkud zkrácen množstvím odpadu a šupin a také značnou zlomkovitostí čepelí s otupeným bokem, z nichž jsou nejčastěji dochovány jen jejich mesiální části.

Obecně je industrie velmi fragmentární; celých čepelí je pouze 28, celých úštěpů 140. Ani přes vysoké procento neúplných kusů se nepodařilo provést zpětné skládanky.

### Typologie

Jak již bylo uvedeno, v souboru se nachází celkem 116 retušovaných artefaktů, což představuje 7 % veškeré industrie. Na výrobu retušovaných nástrojů byly v 95 % použity čepelové polotovary.

Typ / Type		ks	%
1	škrabadlo čepelové	3	2,5
2	škrabadlo na retušované čepeli	1	0,8
17	škrabadlo-rydlo	3	2,5
25	dvojitý vrtáček	1	0,8
26	jemný vrtáček	2	1,7
31	několikanás. rydlo klínové	1	0,8
35	rydlo hranové na šikmo ret. čepeli	6	5,2
35a	rydlo typu Lacan	1	0,8
40	několikanás. rydlo hranové	1	0,8
44	rydlo se ztenčenou bází	1	0,8
60	příčně retušovaná čepel	3	2,5
61	šikmo retušovaná čepel	3	2,5
65	čepel s jednostrannou retuší	6	5,2
74	vrub dorsální	1	0,8
76	kostěnkovský nůž	2	1,7
77	drasadlo	1	0,8
79	trojúh. s otupeným bokem	2	1,7
82	kosočtverec	1	0,8
84	čepelka s retuš. koncem	1	0,8
85	čepelka s otup. bokem	51	43,96
85a	čepelka s oboustranně obitým bokem	5	4,3
92a	čepelka jemně retušovaná	2	1,7
x1	laterálně opotřebované čepele	9	7,7
x2	bilaterálně opotřebované čepele	3	2,5
x3	místní retuše, opotřebování	4	3,4
x4	zl. ret. nástroje	2	1,7
Celkem		116	100

Tab. 4. Loštice I. Typologická skladba.

Tab. 4. Loštice I. Type list. x1 – blade with lateral use traces, x2 – blade with bilateral use traces, x3 – local retouch – use traces, x4 – fragm. of tool.

Škrabadla (3 ks – 2,5 %) jsou vyrobená převážně na masivních čepelích (*obr. 8: 1–3*), v jednom případě s laterální retuší. Další kusy se vyskytují v kombinaci s rydly (*obr. 8: 4, 5, 7*), přičemž i v těchto případech byly na jejich výrobu použity masivní čepelové polotovary, ojediněle ještě i se zbytky laterální kůry (*obr. 8: 1*).

Typologickou skupinu rydel reprezentuje 10 předmětů pouze s rydlými plochami (IR 8,6 %; *tab. 4*). Objevují se hranová rydla (5 ks – 4,3 %), několikanásobná rydla hranová, několikanásobná rydla klínová v kombinaci s hranovým rydlem (*obr. 8: 8*) a rydla na lomu. Důležitými předměty jsou dvě rydla na výrazném vrubu. V jednom případě se pravděpodobně jedná o rydlo Lacan *sensu stricto*, ale vzhledem k poškození hrotu je obtížné určit, zda je rydlový hrot retušovaný až po odbití rydlového odštěpu (*obr. 8: 10*).<sup>2</sup> Druhý artefakt vykazuje morfologicky shodné znaky (rydlový odštěp do šikmo konkávně retušované hrany), ale klíčová partie je modifikována křížícím se rydlovým úderem, takže výslednou reutilizaci je nutné klasifikovat jako klínové rydlo (*obr. 8: 8*).

Prakticky stejné procentuální zastoupení jako škrabadla mají vrtáčky (2,5 %), mezi nimiž jsou dva jemně retušované a jeden je dvojitý (*obr. 8: 6*). Nástroje s příčnou (*obr. 8: 12–13; 9: 2, 3*) a laterální

<sup>2</sup> Definice podle Demars – Laurent (1989, 74–75).

Obr. 6. Loštice I. Struktura s kameny v sev. části sektoru 1.

Fig. 6. Loštice I. Stone structure in the northern part of the sector 1.



retuší patří mezi typy s nejasnou funkcí. Příčně nebo šikmo retušované čepele (*obr. 8: 12–13*) mohou také patřit mezi polotovary určené na výrobu rydel (*Neruda – Kostrhun 2002, 125*), čemuž by nasvědčovala zejména masivnost použitých čepelí, i způsob, jakým byly retušovány.

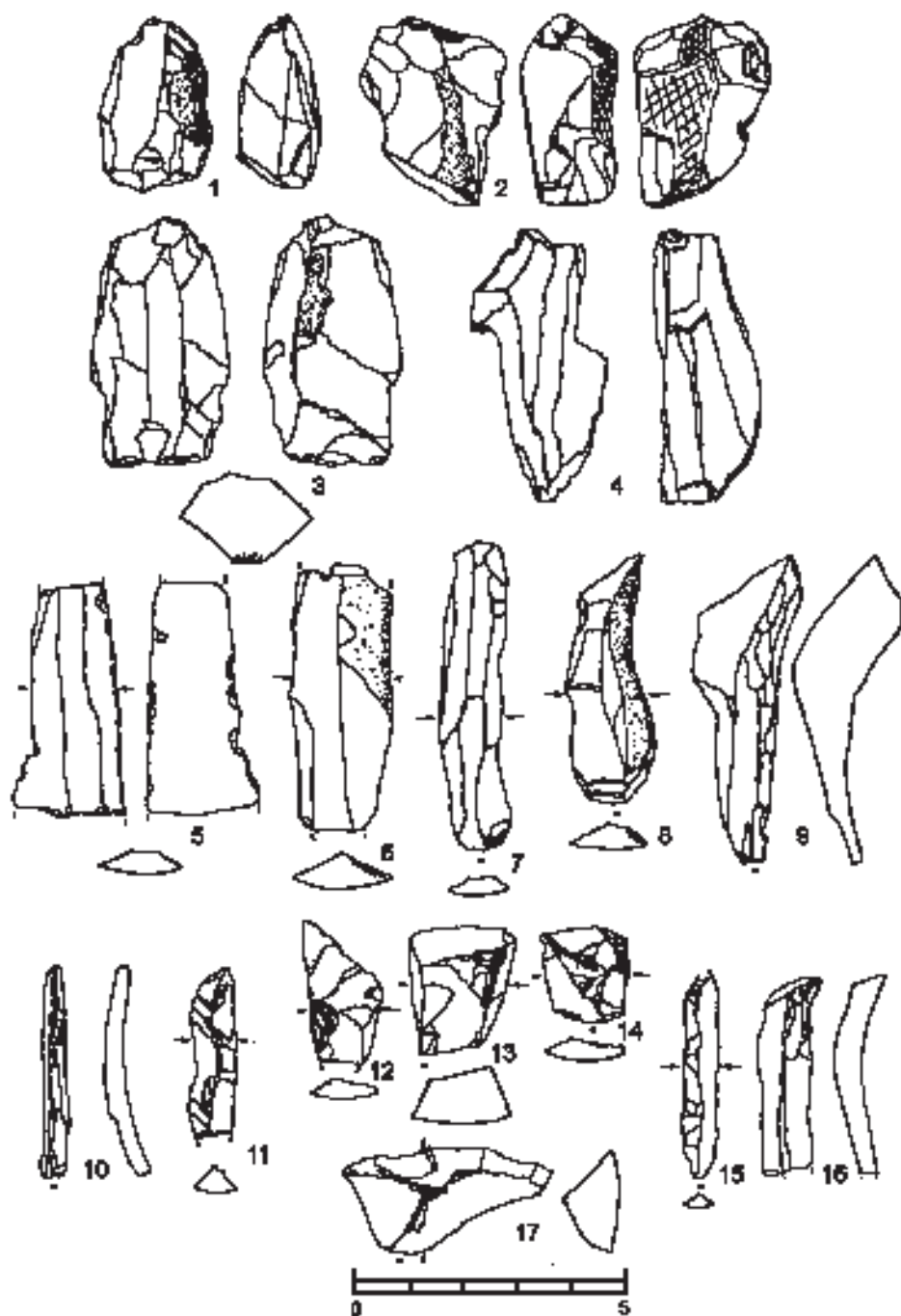
V kulturách prokazatelně zpracovávajících organický materiál na nástroje se zcela běžně objevují odštěpovače. V souboru z Loštic lze jeden kus označit i za nevýrazný kostěnkovský nůž, který má vytvořené krátké ostří podélným odštěpem v proximální části ventrální plochy (*obr. 8: 16*). V jednom případě je doloženo drasadlo a protilehlé vruby na čepeli (*obr. 9: 1*).

Nejpčetněji zastoupenou kategorií celého souboru jsou mikrolity. Reprezentovány jsou především čepelkami s otupeným bokem, kterých je celkem 51 kusů (43,9 %). Často mají hranu upravenou otupující retuší vedenou proti sobě z ventrální i dorsální plochy (*obr. 9: 4, 17*). Čepelky s bilaterálně obitým bokem se vyskytují v pěti případech (4,3 %; *obr. 9: 5*). Tyto otupující retuše jsou přímé (*obr. 9: 15, 16*) i zvlněné (*obr. 9: 5*). Pouze dvě čepelky s otupeným bokem se dochovaly úplně. Všechny ostatní jsou ve zlomcích, nejčastěji mesiálních (*obr. 9: 4, 6, 7, 10, 15–17*). Typologicky příbuzné jsou jemně retušované čepelky (*obr. 9: 11–14*) a čepelky s retušovaným koncem. Za zvláštní typ mikrolitických nástrojů lze považovat trojúhelníček na bazální zlomku čepele nebo úštěpu (*obr. 9: 18*), jehož hrany jsou tvořeny jemnou šikmou příčnou retuší a jednou retušovanou (otupenou) hranou, svírající ostrý úhel. Hrot je tak vytvořen mimo osu původního polotovaru, takže připomíná spíše mikrolitickou variantu úhlového drasadla. Podobný, i když ne tak precizně retušovaný (chybí otupující retuš), je i další hrot na zlomku čepele (*obr. 9: 19*).

Kromě vypsaných typů nástrojů byly do soupisu typů přiřčleněny také čepele s opotřebením a blíže neurčitelné zlomky retušovaných nástrojů (*tab. 4*).

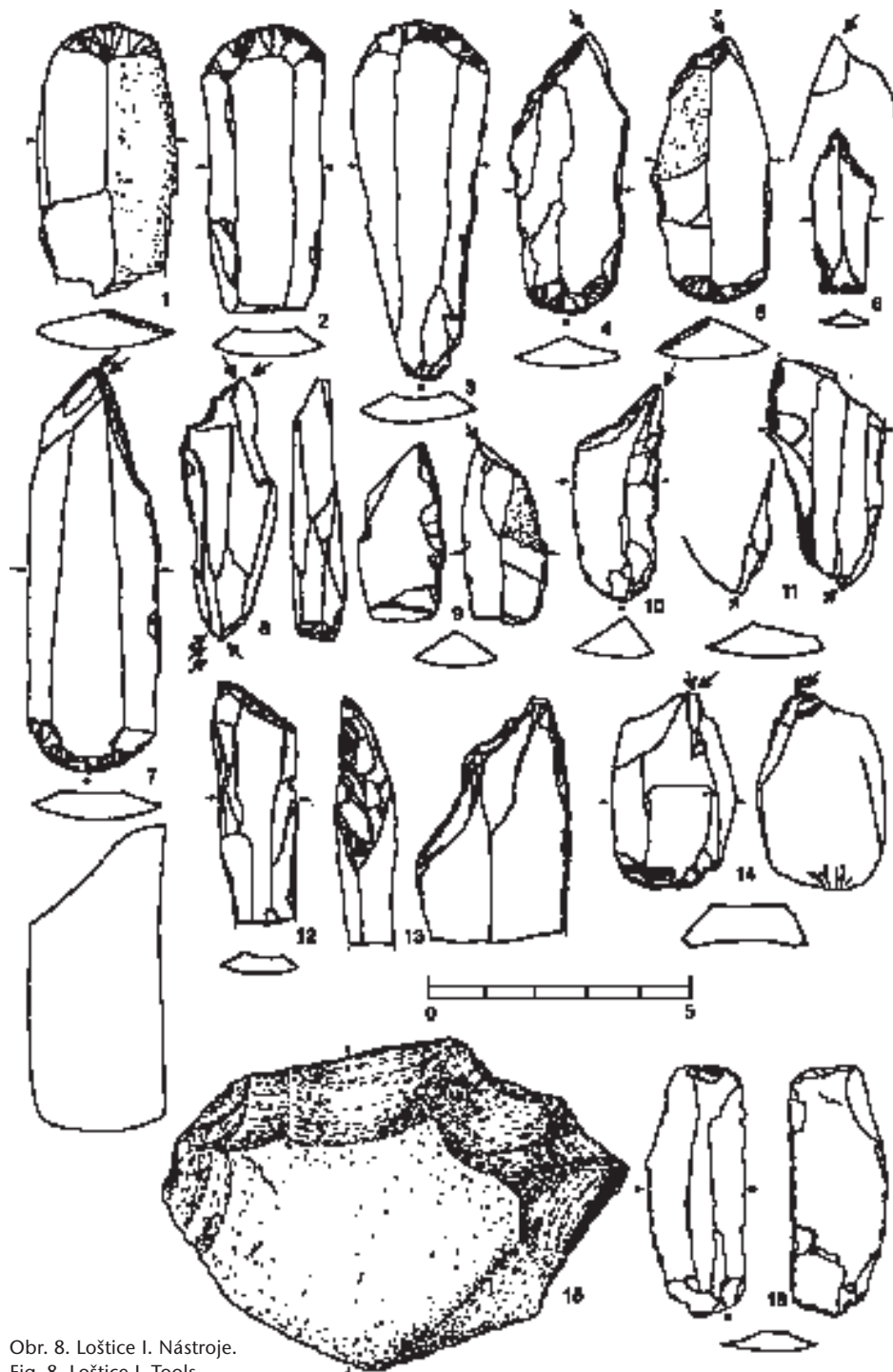
Typologické složení nástrojů z lokality Loštice I – Kozí vrch obsahuje všechny důležité typy nástrojů a jejich spektrum nevybočuje z běžného rámce jiných magdalénienských stanic. Jako typologicky významný element se jeví přítomnost rydel Lacan a do budoucna bude zajímavé sledovat, zda se ještě nezvýší podíl zvláštních mikrolitických hrůtků na přelomených odštěpech.

Kromě kamenné industrie se ve zkoumaných sedimentech našel i relativně početný střeptý materiál. Ten byl předběžně posouzen Z. Měchurovou a J. Macháčkem. Střepty spadají od období raně a pozdně středověkého až do novověku. Další střeptý materiál byl datován do počátku doby stěhování národů (*Svobodová – Šmíd 1998, 148*). Jeho výskyt souvisí s pozicí Kozího vrchu jako nápadné terénní dominanty, jež byla v pravěku využívána jako výšinné sídliště. Výpověď nalezených uhlíků pro datování lokality je vzhledem k přítomnosti relativně mladých střeptů v sedimentech s paleolitic-



Obr. 7. Loštice I. 1–4 – jadra, 5–17 odštěpy.  
Fig. 7. Loštice I. 1–4 – cores, 5–17 blanks.





Obr. 8. Loštice I. Nástroje.  
 Fig. 8. Loštice I. Tools.



Obr. 9. Loštice I. Mikrolitické nástroje.  
Fig. 9. Loštice I. Microlithic tools.

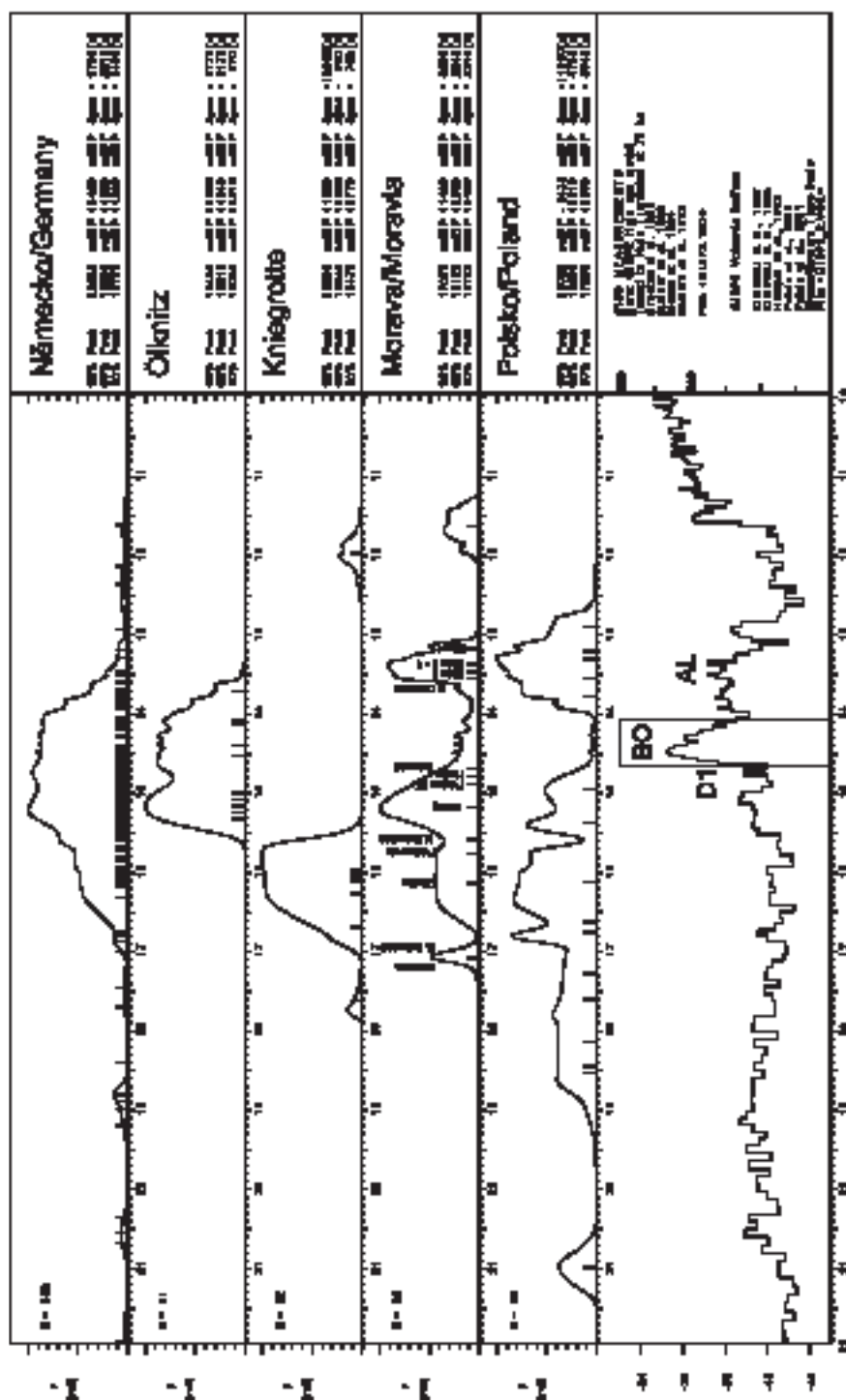
kými artefakty problematická. To se potvrdilo rozborem vzorku Loštice 2007–1, ve kterém V. Čulíková rozlišila *Acer* sp. (javor; 1 zl.), *Alnus glutinosa*, *Carpinus betulus*, *Corylus avellana*, *Fagus sylvatica* (olše lepkavá, habr obecný, líska obecná, buk lesní; po 2 zl.) a zkoksovateľé uhľíky listnaté dřeviny (2 zl.). Nalezené dřeviny odpovídají spíše holocennému společenstvu než období pozdního viselského zalednění. Přesto jsme zaslali na datování metodou AMS několik uhľíků, které pocházely ze sedimentu B/C, tj. ze spodní části archeologické polohy. Vzorek byl ve spolupráci s W. S. G. Davisem předán do oxfordské laboratoře včetně čtyř dalších, u kterých bude provedena zároveň analýza dřevin. Vzhledem k možné kontaminaci uhľíků se prozatím jako nejspolehlivější jeví možnost datace metodou TL, pro kterou je připraven 1 stratifikovaný vzorek.

### Srovnání s moravskými magdalénienskými lokalitami

Komplexně provedené rozborů klíčových souborů z velkých lokalit máme k dispozici hlavně z prostoru Moravského krasu. Detailnějších analýz se dočkaly zejména inventáře z jeskyně Pekárny (Klíma 1974; Voláková 2001; 2005), Kůlny (Kostrhun 2005), Ochozské jeskyně (Valoch 2002) a Býčí skály (Oliva 1995; 1996; Sobczyk 1984). Mimo toto území je k dispozici podrobný popis souboru z lokality Hranice III – Velká Kobylanka poblíž Hranického krasu (Neruda – Kostrhun 2002). Srovnatelné údaje pro menší stanice pocházejí zejména z jižní části Moravského krasu (Škrdla 1997; 1998; 2002; Škrdla – Kos – Přichystal 1999).

Hlavním rysem industrie z Loštic je výrazný podíl šupin a odpadu, malé zastoupení jader, která jsou ve všech případech doložena v pokročilém stádiu redukce, a poměrně výrazný podíl nástrojů, a to jak těch, které sloužily k opracování dalších surovin, tak těch, které spojujeme s loveckými aktivitami. Podobnou skladbu industrie nacházíme především na velkých stanicích, které považujeme za stabilní sídliště a které byly z ekonomického hlediska závislé na importovaných surovinách. Na většině velkých moravských stanic je doloženo velké množství odpadu, jenž souvisí s místní redukcí jader a výrobou kamenných nástrojů.

Pro magdalénienské soubory je charakteristická intenzivní redukce jader z importovaných surovin, přičemž převažují jádra dvoupodstavová, která umožňují efektivnější kontrolu tvaru těžní plochy. Výrazný vliv na ekonomii zpracování importovaných surovin měla jistě distribuční vzdálenost. Suroviny z nejvzdálenějších zdrojů byly využívány mnohem ekonomičtěji. Rozdíl ve způsobu sběření,



Obr. 10. Srovnání kalibrovaných dat magdalénienského osídlení Polska, Německa a Moravy a pozice lokalit Kniegrotte a Ölknitz. D1 – dryas 1, BO – bølling, AL – allerød. Kalibrace podle Weninger – Jøris – Danzeglocke 2007; Weninger – Jøris v tisku.

Fig. 10. Correlation of calibrated data of magdalenian occupation of Germany, Poland and Moravia and the position of the Kniegrotte and Ölknitz sites (Germany). D1 – dryas 1, BO – bølling, AL – allerød. Calibration according Weninger – Jøris – Danzeglocke 2007; Weninger – Jøris v tisku/forthcoming.

stejně jako ekonomie využití jader ve vztahu k použité surovině, byl konstatován např. pro jeskyni Pekárnu (Voláková 2001, 110) a zřetelně se projevuje v jeskyni Býčí skála, kde lidé zpracovávali mj. rohovec typu Býčí skála (Oliva 1995; 1996; Sobczyk 1984). Z něho připravená jádra dosahují mnohem větších rozměrů než jádra z pazourku. Podobně i v lokalitě Hostim v Čechách je obdobná situace ve využití domácí břidlice vůči importovanému pazourku, srovnáme-li velikost a vytěženost jader s četností polotovarů a nástrojů (Vencl 1995, 38).

O vlivu distribuční vzdálenosti na ekonomii zpracování suroviny svědčí i situace v lokalitě Hranice III – Velká Kobylanka. Ta se nachází nedaleko zdrojové oblasti eratického silicitu v glacienních sedimentech, a tudíž je podíl jader vyšší (3,47 % veškeré industrie, resp. 7 % po odečtení odpadu). Kategorie jader je zastoupena všemi fázemi, od počátkových a upravených jader přes těžené a reparované kusy až po stádium zbytků a zlomků. Používány byly hlavně silicity z glacienních sedimentů (78,4 %), dále chalcedonová hmota (19 %) a v jednom případě bylo jádro upraveno z radiolaritu (Neruda – Kostrhun 2002, 111). Asi vzhledem ke snadnější dostupnosti suroviny nebyla jádra tak intenzivně těžena a větším podílem jsou zastoupeny i jejich jednodstavové varianty. Nelze však vyloučit, že dané rozdíly souvisejí s předpokládanou jinou chronologickou pozicí hranické lokality, která vykazuje rozdíly i ve výběru polotovarů a typologické skladbě. Loštická stanice se tak využitím importovaných surovin a dalšími technologickými prvky blíží spíše magdalénienským lokalitám v Moravském krasu.

Za nejvýraznější prvek loštického inventáře můžeme považovat rydla Lacan, která jsou doložena hlavně na stanici Borky I v Brně-Maloměřicích (Valoch 1963). V ostatních moravských lokalitách se objevují jen ojediněle (např. Balcarka – Kniesova kolekce, Kůlna – starý výzkum; Valoch 1992, 194), nebo se jedná o formy na vkleslé retuši bez výrazněji vytaženého krčku. Tyto nástroje pak můžeme nalézt v souboru z předpolí jeskyně Pekárny (Klíma 1974, tab. 9: 134, X: 138), v Ochozské jeskyni (Valoch 1994; 2002) a jinde. Dalším výraznějším typem, který se podařilo identifikovat, je zvláštní trojúhelníkový hrůtek (vrtáček?) tvořený dvěma konvergentně retušovanými hranami (obr. 9: 18). Obdobně modifikované typy nejsou prozatím v magdalénienských souborech doloženy. Trojúhelníkové mikrolity jsou sice charakteristické pro Hranice III – Velkou Kobylanku, ale jejich morfologie je odlišná a liší se i výběr výchozího polotovarů. V Kobylance byly tyto trojúhelníky vyráběny z fragmentů čepelek, přičemž jedna původní hrana čepeleky zůstávala neretušovaná.

Škrabadla v loštické kolekci jsou identifikována na metricky největších čepelích a odpovídají klasickým mladopaleolitickým formám, které lze nalézt v gravettieniu i magdalénienu. Jasně se tak odlišují od epimagdalénienských a ostatních pozdně paleolitických souborů, kdy byla zhotovována na krátkých zlomcích polotovarů.

Charakteristickým typem magdalénienu jsou i vrtáky. V inventáři z Loštic je jich prozatím velice málo, ale zdá se, že dokumentované předměty odpovídají opět spíše magdalénienským lokalitám v Moravském krasu než stanici v Hranicích, kde byly několikanásobně vrtáčky zhotovovány převážně na úštěpových polotovarech.

Překvapivý není ani výskyt odštěpovačů, které nejsou sice kulturně průkazným typem, ale indikují specifický způsob zpracování osteologického materiálu. Odštěpovače jsou charakteristické pro gravettien, ale nejsou výjimkou ani v magdalénienských souborech z Ochozské jeskyně, Pekárny nebo Kůlny a vyskytly se i v souboru z Brna-Maloměřic.

### Význam sídliště Kozí vrch u Loštic

Z regionu Moravy (na rozdíl od území Čech) byl po dlouhá léta magdaléniem znám téměř výlučně z jeskynních sídlišť, především v Moravském krasu. Jistou výjimku tvořilo sídliště před Ochozskou jeskyní (Valoch 2002) a z okraje krasové oblasti zejména lokalita v Brně-Maloměřicích v poloze Borky I (Valoch 1963). Stanice u Hranic na Velké Kobylance, nacházející se v Moravské bráně, byla původně řazena k nejmladšímu stupni gravettieniu (Klíma 1961; souhlasně Dvořák – Valoch 1962), příp. k epigravettieniu (Svoboda et al. 1994). Na její příslušnost k magdalénienu upozorňovali už v 60. letech S. Vencl (1962, 538) a K. Valoch (1963, 18). Tuto klasifikaci dnes akceptuje většina badatelů (Feustel 1980; Valoch 1995; Neruda – Kostrhun 2002; Svoboda et al. 2002; Oliva 2005).

Později byly nalezeny další lokality pod širým nebem, opět ovšem svázané s regionem Moravského krasu. Mezi nejprůkaznější patří dvě polohy na katastru obce Mokrá – „lom I“ (Škrdla 1997; 2002) a „lom V“ (Kos 1998; Škrdla 1998; Škrdla – Kos – Přichystal 1999; 2002) a byly vyčleněny i další drobné lokality, které by mohly přináležet této kulturní klasifikaci (Škrdla 2002). V poslední době byla z oblastí střední Moravy popsána industrie z Přerova (Škrdla et al. v tisku). I tak je ale malé množství stanic pod otevřeným nebem v kontrastu k bohatému osídlení Moravského krasu i k množství analogických lokalit v Polsku (viz Kostrhun 2004) či Německu.

Rozdíl mezi sousedními skupinami magdalénienu, např. mezi Čechy a Moravou (Vencl 1991), společně s nedostatkem absolutních dat českých magdalénienských stanic podněcují otázku původu, resp. tras, kterými se magdalénien šířil.

V literatuře jsou uváděny tři možné cesty, jimiž mohli magdalénienští lovci proniknout na území Moravy. Jižní trasu z Podunají připouštěl S. Vencl na základě geomorfologické pozice Moravy s koncentrací sídlišť v prostoru Moravského krasu (Vencl 1995, 245). Tato varianta je akceptována i dalšími badateli (např. Svoboda 2000) na základě rozboru různých faktorů (srovnání využití krajiny, preference v lovné zvěři apod.). Jedním z hmatatelných důkazů měla být přítomnost tří kusů ŠI z německého plattensilexu v jeskyni Pekárně. Tyto předměty ale souvisejí s neolitickým osídlením (Klíma 1974, 29), které bylo zachyceno na plošině před jeskyní. Druhou možností nastínil S. Vencl na základě podobnosti některých znaků mezi českou a středoněmeckou skupinou: do Čech přišli nositelé magdalénienu od severu, nejspíš podél Labe. Na základě přítomnosti artefaktu vyrobeného ze severočeského křemence v lokalitě Maloměřice – Borky I (Valoch 1963, Taf. X: 3) lze uvažovat o průchodu labským údolím a řekou Svitavou (Vencl 1995, 245).<sup>3</sup> Třetí možnost předpokládá osídlení našeho území z Polska, a to nejčastěji na základě surovinových kontaktů či datací magdalénienských lokalit, které dokládají existenci stanic ještě před klimatickou oscilací bølling (Valoch 2002, 221; 2004, 551; Jochim et al. 1999; Kostrhun 2004).

Porovnáním radiokarbonových dat z území Německa, Polska a Moravy je patrné, že osídlení území Polska i Moravy<sup>4</sup> není kontinuální a že střídání jednotlivých etap osídlení se kryje, zejména pak v úseku dryas I až allerød (obr. 10). V Německu je oproti tomu osídlení téměř kontinuální, a to i v období bøllingu, kam překvapivě nespadá ani jedna polská lokalita. Srovnáme-li tyto údaje např. s typologickými analogiemi, pak je zřejmé, že problematika osídlení moravských regionů je mnohem komplexnější a může být ovlivněna i časovou rovinou. Lze předpokládat, že kolonizační vlny mohly v různých obdobích přicházet z různých směrů, příp. se křížit. Lokalita v Hranicích by mohla být dokladem, že nejstarší osídlení Moravy magdalénienskými lovci je spojeno s přesunem populace z Polska na Moravu. Následující vlny osídlení pronikly dále na jih až do oblastí Moravského krasu již před nástupem teplé oscilace bølling.

## Souhrn

Možnosti chronologického zařazení lokality Loštice – Koží vrch je prozatím nutné hledat v archeologických analogiích. Typologická náplň kamenného inventáře magdalénienu je poměrně uniformní (k problematice např. Valoch 1992; 2001; Weniger 1989), nicméně některé komponenty mohou mít chronologický význam. Jsou to např. geometrické trojúhelníkovité mikrolity, které spojují Kniegrotte (Feustel 1974; Höck 2000)<sup>5</sup>, Dzierżysław (Połtowicz 2000; Ginter – Połtowicz 2001; 2002a; 2000b)

<sup>3</sup> Za doklad zpětného kontaktu z Čech směrem do Německa bývají považovány dvě dlouhé čepele z německé lokality Kniegrotte, které jsou vyrobeny z křemence makroskopicky připomínající severočeský křemence typu Bečov (Svoboda 2000). Nové geologicko-petrografické výzkumy však ukázaly, že podobný materiál je místního původu (Höck 2000, 57–58; Přichystal 2007).

<sup>4</sup> Srovnání dat provedeno programem CalPal2007 (Weninger – Jöris – Danzeglocke 2007; Weninger – Jöris v tisku).

<sup>5</sup> Jednoznačné vymezení staršího horizontu magdalénienu v Německu je problematické, protože klasické lokality jako Munzingen nebo Teufelsbrücke mají poměrně velký rozptyl dat.

a Hranice (Valoch 1995; Neruda – Kostrhun 2002) do jednoho horizontu, jenž podle současných radiokarbonových dat spadá do nejstaršího dryasu a souvisí s expanzí magdalénienu před teplou oscilací bølling. Dalším nástrojem, který má zřejmě určitý chronologický význam, jsou rydla Lacan (Valoch 1992, 194). Nejbližší moravskou lokalitou s významným výskytem těchto nástrojů, bohužel bez absolutních dat, jsou Maloměřice – Borky I, nacházející se na severových. okraji Brna (Valoch 1963). Analogie byly shledávány v lokalitě Ölknitz v Německu právě na základě výskytu rydel Lacan. Ta mají sice širší časový rozptyl zvláště v Durynsku, kde se objevují i v lokalitách předbøllingského stáří Teufelsbrücke (Feustel 1980) nebo Kniegrotte (Feustel 1974; Höck 2000), nicméně širší geografické rozšíření tohoto typu rydel se projevuje zvláště v období vlastního bøllingu (14 600 – 14 000 cal BP), kdy se s nimi setkáváme ve většině německých lokalit jako Gönnersdorf (Bosinski 1979; Franken – Veil 1983), Petersfels (Albrecht 1979), Nebra (Mania 1999) nebo Ölknitz (Behm-Blancke 1956).

Horizont rydel Lacan není doložen v Polsku, ačkoliv je zde řada lokalit spojována právě s obdobím bøllingu.<sup>6</sup> Vysvětlení možná spočívá v chronologické pozici polských magdalénienských lokalit.<sup>7</sup> Promítneme-li kalibrovaná data do grafu (obr. 10), zjistíme, že pro období bøllingu, jak je definované na základě stratigrafie sedimentů na jezeře Neuchâtel ve Švýcarsku nebo vrtů v Grónsku, nemáme v Polsku doloženou jedinou lokalitu a že v této době zřejmě došlo ke změnám v sídelních strategiích. Kalibrovaná data polského magdalénienu tak korespondují s teorií osídlování „území nikoho“ (Kozłowski 1989). Podobný hiát spatřujeme i u moravských lokalit, kde dochází ke změně o něco později, až v období vlastního bøllingu.

Soubor kamenné ŠI z lokality Koží vrch u Loštic spadá do období magdalénienského osídlení Moravy. Na základě rozboru spatřujeme analogie pro inventář z Loštic spíše v obdobných souborech v Německu. S ohledem na typologické analogie a absolutní datování německých lokalit varianty Ölknitz a Nebra lze předběžně industrii z Loštic rámcově datovat do období bøllingu, tj. ca 14 650 – 14 100 BP kalibrované chronologie, příp. dřívě. Časově nejbližší lokality na Moravě jsou Ochozská jeskyně (14 680 cal BP) a Pekárna, vr. 6/7 (14 890 cal BP), v Čechách pak lokalita Hostim (14 780 cal BP).

V kontextu ostatního známého osídlení na území Moravy je stanice v Lošticích výjimečná hned v několika směrech. Skladba industrie a hlavně typologická náplň naznačuje, že se jedná po Maloměřicích – Borkách a Hranicích o třetí velké sídliště magdalénienu v otevřeném terénu na Moravě. Druhým významným faktorem je poloha lokality v povodí horního toku řeky Moravy, odkud jsme doposud doklady magdalénienského osídlení neznali. Mezi nejbližší větší stanice patří Velká Kobylanka u Hranic (60 km); lokality Bliszyce (Ginter 1974), Dzierzysław (Połtowicz 2000; Ginter – Połtowicz 2001; 2002a; 2000b) a Cyrzanów (Burdukiewicz 1999) jsou vzdálené ca 70 km.

Další významnou otázkou, která byla otevřena výzkumem v Lošticích, je poloha magdalénienských lokací v určitém mikroregionu. Je zřejmé, že Morava se poněkud vymyká situaci v Německu nebo v Čechách, kde se magdalénienské lokality vážou především na vodní toky velkých řek. Moravské stanice se nacházejí i v územích, kde jsou hydrografické podmínky méně příznivé. Loštická stanice je sice situovaná nedaleko hlavního toku řeky Moravy, ale zvolená poloha a orientace naznačují, že podstatnější byla zřejmě blízkost lovecky zajímavých bočních údolí s lokálními přítoky.

<sup>6</sup> Výjimku tvoří lokality Hłomecza (Lanzont et al. 2002), která ale podle radiokarbonových dat spadá do dryasu I, nebo Klementowice (Kozłowski – Kozłowski 1996) na východní periferii magdalénienské oikumeny.

<sup>7</sup> Rozdíl v zařazení polských lokalit do bøllingu a jejich absencí v prezentovaném kalibračním srovnání je dán novým pojetím teplých oscilací bølling a allerød oproti původnímu chronostratigrafickému návrhu z r. 1974 (Mangerud et al. 1974). Podle původní chronologie byl počátek teplé oscilace bølling datován do 13 000 <sup>14</sup>C BP (po kalibraci 15 650 cal BP podle Stuiver et al. 1998), ale podle současných záznamů je začátek bøllingu posunutý k 14 600 cal BP (Yu – Eicher 2001). Konec této periody je složitější problém. Jednoznačná datace není prozatím možná. Úsek bølling – allerød v sobě zahrnuje tři chladné výkyvy, které se projevují ve všech záznamech GRIP, GISP 2, Crawford Lake SC i Ammersee AS96-1, ale jejich datace se různí, a to dokonce i ve srovnání obou ledovcových záznamů GRIP a GISP 2 (viz Yu – Eicher 2001, fig. 4, 5). Jisté problémy v kalibraci mohou být způsobeny i v metodologické rovině (viz Bronk Ramsey et al. 2006).

Poloha lokality Loštice I – Kozí vrch, stranou hlavní komunikační trasy mezi jižní Moravou a jižním Polskem přes Moravskou bránu, rovněž znovu otevírá otázku kontaktů moravského a českého magdalénieniu. Tuto problematiku bude nutné řešit v kombinaci se zásobovacími strategiemi, neboť dominantní surovinou jsou v Lošticích eratické silicity, které však mohou pocházet z několika zdrojů, a to jak z Čech, tak z jižního Polska či severní Moravy.

Článek vznikl v rámci grantového záměru MK00009486202.

### Literatura

- Albrecht, G.* 1979: Magdalénien-Inventare vom Petersfels. Tübinger Monographien zur Urgeschichte, Band 6. Tübingen.
- Behm-Blancke, G.* 1956: Magdalénienzeitliche Zeltplätze eines Wildpferdjägerlagers im Kyffhäusergebiet bei Bad Frankenhausen. Ausgrabungen und Funde 1, 263–266.
- Bosinski, G.* 1979: Die Ausgrabungen in Gönnersdorf 1968–1976 und die Siedlungsbefunde der Grabung 1968. Wiesbaden.
- Bronk Ramsey, Ch. – Buck, C. E. – Manning, S. W. – Reimer, P. – van der Plicht, H.* 2006: Developments in radiocarbon calibration for archaeology. *Antiquity* 80 (310), 783–798.
- Burdukiewicz, J. M.* 1999: Z problematyki paleolitu Sudetów. In: P. Valde-Nowak ed., *Początki osadnictwa w Sudetach*, Kraków, 35–52.
- Czudek, T.* 1997: Reliéf Moravy a Slezska v kvartéru. Tišnov.
- Demars, P.-Y. – Laurent, P.* 1989: Types d'outils lithiques du Paléolithique Supérieur en Europe. *Cahiers du Quaternaire* N°14, Paris.
- Dvořák, J. – Valoch, K.* 1962: Příspěvek k poznání kvartéru v okolí Hranic na Moravě. *Anthropozoikum* XI (1961), 153–162.
- Feustel, R.* 1974: Die Kniegrotte. Eine Magdalénien-Station in Thüringen. *Veröffentlichungen des Landesmuseums für Ur- und Frühgeschichte*, Band 5. Weimar.
- 1980: Magdalénienstation Teufelsbrücke. I: Archäologischer Teil. *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte*, Band 3. Weimar.
- Franken, E. – Veil, S.* 1983: Die Steinartefakte von Gönnersdorf. *Der Magdalénien-Fundplatz Gönnersdorf* 7. Wiesbaden.
- Ginter, B.* 1974: Spätpaläolithikum in Oberschlesien und im Flussgebiet der Oberen Wartha. *Przegląd Archeologiczny* 17, 1–144.
- Ginter, B. – Połtowicz, M.* 2001: Sprawozdanie z drugiego sezonu badań na stanowisku 35 w Dzierżysławiu, województwo opolskie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, 21–28.
- 2002a: *Badania archeologiczne w Dzierżysławiu, pow. Głubczyce w 2001 roku. Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* XLIV, 47–56.
- 2002b: *Badania stanowiska kultury magdalenkiej w Dzierżysławiu, województwo Opolskie*. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1999–2000*, Katowice, 21–28.
- Höck, Ch.* 2000: Das Magdalénien der Kniegrotte. Ein Höhlenfundplatz bei Döbritz, Saale-Orla-Kreis. *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte*, Band 35. Stuttgart.
- Jochim, M. – Herhahn, C. – Starr, H.* 1999: The Magdalénien Colonisation of Southern Germany. *American Anthropologist* 101, 129–142.
- Klíma, B.* 1961: Současný stav problematiky aurignacieniu a gravettieniu. *Archeologické rozhledy* 13, 84–121.
- 1974: Archeologický výzkum plošiny před jeskyně Pekárnou. *Studie ARÚ ČSAV Brno* II/1. Praha.
- Kos, P.* 1998: Záchrané archeologické výzkumy v dobývacím prostoru Mokrá. In: *Těžba vápenců a chráněné krajinné oblasti*. Sborník referátů, Blansko – Dąbrowa Górnicza, 93–97.
- Kozłowski, J. K.* 1989: Le Magdalénien en Pologne. In: J. P. Rigaud ed., *Le Magdalénien en Europe*. ERAUL 38, Liège, 31–49.
- Kozłowski, J. K. – Kozłowski, S. K.* 1996: *Le Paléolithique en Pologne. Préhistoire d'Europe* 2. Grenoble.

- Kostrhun, P.* 2004: Přehled lokalit polského magdalénienu. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 89, 91–128.
- 2005: Štípaná industrie magdalénienu z jeskyně Kůlny. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 90, 79–28.
- Lanzont, M.* – *Madeyska, T.* – *Muzyczuk, A.* – *Valde-Nowak, P.* 2002: Hłomcza – stanowisko kultury magdalénijskiej w Karpatach polskich. In: J. Gancarski ed., *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich*, Krosno, 147–187.
- Mangerud, J.* – *Andersen, S. T.* – *Berglund, B. E.* – *Donner, J. J.* 1974: Quaternary stratigraphy of Norden. A proposal for terminology and classification. *Boreas* 3, 109–128.
- Mania, D.* 1999: Nebra – eine jungpaläolithische Freilandstation im Saale-Unstrut-Gebiet. Halle.
- Neruda, P.* – *Kostrhun, P.* 2002: Hranice – Velká Kobylanka. Mladopaleolitická stanice v Moravské bráně. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 87, 105–156.
- Nerudová, Z.* 2007: Bečovské křemence a listovité hroty. *Archeologické rozhledy* 59, 793–798.
- Oliva, M.* 1995: Das Paläolithikum aus der Býčí skála-Höhle. *Pravěk NŘ* 5, 25–38.
- 1996: Spodní paleolitická vrstva z Býčí skály. K poznání mýtotvorných procesů v naší speleoarcheologii. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 81, 37–59.
- 2005: Civilizace moravského paleolitu a mezolitu. Brno.
- Potowicz, M.* 2000: Sprawozdania z I sezonu badań ratowniczych na stanowisku 35 w Dzierżystawiu, województwo opolskie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1997 roku*, Katowice, 20–29.
- Přichystal, A.* 2007: Kamenné artefakty. Suroviny. In: J. Svoboda et al., *Okrouhlík. Výzkum mezolitického sídelního areálu v soutěsce Kamenice v roce 2005. Minulostí Českého Švýcarska IV. Sborník příspěvků historického semináře 2006*, Krásná Lípa, 5–37.
- Sobczyk, K.* 1984: Modes de débitage dans le Magdalénien d'Europe centrale. *L'Anthropologie* 88, 309–326.
- Stuiver, M.* – *Reimer, P. J.* – *Bard, E.* – *Beck, J. W.* – *Burr, G. S.* – *Hughen, K. A.* – *Kromer, B.* – *McCormac, F. G.* – *van der Plicht, J.* – *Spurk, M.* 1998: INTCAL 98 Radiocarbon age calibration 24,000 – 0 cal BP. *Radiocarbon* 40, 1041–1083.
- Svoboda, J.* 2000: The Eastern Magdalenian: Hunters, Landscape and Caves. In: G. L. Peterkin – H. A. Price eds., *Regional Approaches to the Adaptation in Late Pleistocene Western Europe*. BAR 896, Oxford, 179–189.
- Svoboda, J.* – *Czudek, T.* – *Havlíček, P.* – *Ložek, V.* – *Macoun, J.* – *Přichystal, A.* – *Svobodová, H.* – *Vlček, E.* 1994: Paleolit Moravy a Slezska. *Dolnověstonické studie* 1. Brno.
- Svoboda, J.* – *Havlíček, P.* – *Ložek, V.* – *Macoun, J.* – *Musil, R.* – *Přichystal, A.* – *Svobodová, H.* – *Vlček, E.* 2002: Paleolit Moravy a Slezska. 2., aktualizované vydání. *Dolnověstonické studie* 8. Brno.
- Svoboda, J.* ed. 2002: Prehistorické jeskyně. Katalogy, dokumenty, studie. *Dolnověstonické studie* 7. Brno.
- Svobodová, H.* – *Šmíd, M.* 1998: Dvě nová výšinná sídliště na severní Moravě. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 83, 141–148.
- Škrdla, P.* 1997: Mokrý (okr. Brno – venkov). In: *Přehled výzkumů 1993–1994*, Brno, 103–108.
- 1998: Nové mladopaleolitické stanice v jižní části Moravského krasu. In: *Těžba vápenců a chráněné krajinné oblasti, Blansko – Dąbrowa Górnica*, 89–92.
- 2002: Magdalénijská sídlištní struktura v jižní části Moravského krasu. Problematika otevřených sídlišť. In: *Svoboda ed. 2002*, 229–254.
- Škrdla, P.* – *Kos, P.* – *Přichystal, A.* 1999: Nová magdalénijská stanice v jižní části moravského krasu. In: *Přehled výzkumů* 40, Brno, 51–63.
- Škrdla, P.* – *Schenk, Z.* – *Zapletal, R.* v tisku: Přerov (okr. Přerov). In: *Přehled výzkumů* 49, Brno.
- Valoch, K.* 1962: Příspěvek k poznání kvartéru v okolí Hranic na Moravě. *Anthropozoikum* 11 (1961), 153–162.
- 1963: Borky I, eine Freilandstation des Magdalénien in Brno Maloměřice. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 48, 5–30.
- 1992: Le Magdalénien en Moravie dans son cadre écologique. In: *Le peuplement magdalénien. Paléogéographie physique et humaine. Actes de Colloque de Chancelade, Paris*, 187–201.
- 1994: Neznámé paleolitické nálezy z Moravského krasu. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 79, 31–35.
- 1995: Territoires d'implantation, contacts et diffusion des sociétés du Paléolithique supérieur dans l'ancienne Tchécoslovaquie. *L'Anthropologie* 99, 593–608.
- 2001: Das Magdalénien in Mähren. 130 Jahre Forschung. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 48, 103–159.
- 2002: Die Magdalénien-Fundstelle an der Ochoser-Höhle im Mährischen Karst. Ein Beitrag zur Problematik des Magdalénien in Mähren. In: *Svoboda ed. 2002*, 183–225.



- Valoch, K. 2004: Le Magdalénien morave dans le contexte européen. In: Miscelanea en homenaje a Emilianio Aquirre IV. Zona Arqueológica 4, Madrid, 540–553.
- Vencl, S. 1962: Příspěvek k poznání magdalénského osídlení Čech. Archeologické rozhledy 14, 517–541.
- 1991: Bemerkungen zum Magdalénien in Böhmen. Anthropologie 29, 85–93.
- 1995: Hostim. Magdalenian in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 4. Praha.
- Voláková, S. 2001: K technologii štipané industrie magdalénienu: analýza jader z jeskyně Pekárny. Acta Musei Moraviae – sci. soc. 86, 101–116.
- 2005: Štipaná industrie z jeskyně Pekárny (Mokrá) v Moravském krasu. Acta Musei Moraviae – sci. soc. 90, 129–160.
- Weniger, G. C. 1989: The Magdalenian in Western Central Europe: Settlement pattern and regionality. Journal of World Prehistory 3, 323–372.
- Weninger, B. – Jöris, O. v tisku: Towards an Absolute Chronology at the Middle to Upper Palaeolithic Transition in Western Eurasia: A New Greenland Hulu Time-scale Based on U/Th Ages. Journal of Human Evolution.
- Weninger, B. – Jöris, O. – Danzeglocke, U. 2007: CalPal-2007. Cologne Radiocarbon Calibration & Palaeoclimate Research Package. <http://www.calpal.de>
- Yu, Z. – Eicher, U. 2001: Three Amphi-Atlantic Century-Scale Cold Events during the Bølling-Allerød Warm Period. Géographie Physique et Quaternaire 55, 171–179.

## Loštice I – Excavation of new Magdalenian site in the Middle Moravia

Site of Loštice I – Kozí Vrch is situated in the northern part of central Moravia. It is located south-south-west of town Loštice on the right bank of Třebůvka river valley on the south-west hillside of a prolate ridge (*fig. 1; 2A*) at approximately 315 m a. s. l. (50 metres above the river). The distance between the site and the river Morava is 5 km without the possibility of visual contact. The major part of the site is totally destroyed by quarry exploitation now. Only a fragment of the eastern part was preserved from the original archaeological situation (*fig. 2B*). Based on surface mapping of artefact distribution we can document an area of 60 square metres at least, but the original settlement could be larger.

Overall thickness of investigated layers was upto 50 cm on some spots (*fig. 4*). Findings of stone chipped industry were present along the whole thickness of sediment B and the transition area of sediments B/C (*fig. 3*). They sporadically reached underlying layer C. The bedrock consisted of sand and mouldered rock.

Artefacts are made of sillicite originating in glacial sediments. There are one blade and one burin spall (it means 0.12 %) made of unspecified Mesozoic radiolarite coming probably from the Polish Pieniny. Two tools (a bore and a burin) are done from erratic sillicite, but they are not patinated at all. The research also described two fragments of vein quartz mainly shaped in sharp-edged blocks and one broken quartz pebble (likely hammerstone) brought probably from river sediments.

1663 pieces of chipped artefacts were found on relatively small area of 16 m<sup>2</sup> (*tab. 1*). Cores are documented by only six, considerably reduced pieces (*fig. 7: 1–4*). Though, there were preserved remains of original varnish on core sides. The way of core reduction is documented with different preparation flakes or flakes with a part of cortex. Blades at that stage are present less and they are mainly in form of a crest blade. At the stage of exploitation, blades predominate over flakes as final products. The repair stadium of core reduction is mainly documented by flakes rejuvenated the striking platform. The major part (73 %) consists of flake fragments and splinteres. The number of tool pieces (116; 7 %) is influenced by considerable fragmentation of backed bladelets and their low presence is also affected by waste volume in the industry. Typological composition of tools from site Loštice I – Kozí Vrch covers endscrapers, bores, combined tools, burins of a Lacan (*fig. 8: 8, 10*), backed bladelets and several microliths (*fig. 9*), which means all important types allowing to match the industry with the Magdalenian culture.

Based on the artefact distribution, it is obvious artefacts concentrate on some spots of the original settlement (fig. 5). Techno-typological comparison documents similarity with major Moravian sites, where we suppose a function of a central long-term settlement (caves Pekárna, Kůlna, a platform in front of Ochozská cave). It corresponds to technological composition of the industry and high presence of tools throughout the spectra starting with domestic activity tools (endscrapers, burins, splintered piece, bores) and ending with weapons (backed bladelets, microlithic points).

For now, it is difficult to state an exact chronological position of artefacts due to significant post-sedimentary and anthropic factors. The Magdalenian chipped industry is contaminated by relatively abundant shreds (the Eneolithic, the Migration Period, the Middle Ages, the Modern Era). Contamination is also documented by a charcoal analysis collected from a basal level of the Magdalenian layer. They contain species more typical for boreal climate (*Acer sp.* maple, 1 frg.), *Alnus glutinosa*, *Carpinus betulus*, *Corylus avellana* (Black Alder, European Hornbeam, Common Hazel, 2 frgs.), *Fagus sylvatica* (European Beech, 2 frgs.) and carbonized charcoal of deciduous trees (2 frgs.). The possibility to establish the chronological position of the site has to be found in archaeological analogy. Although the typological content of the Magdalenian is quite uniform both in chronological and regional meaning, it is possible to find features which carry chronological significance. We can find two important tool types in the collection of industry from Loštice. The first group consists of geometric microlithic points, which are different from artefacts from horizon Hranice III – Velká Kobylanka, Kniegrote and Dzierzysław. Other tools, which have probably exact chronological meaning, are Lacan burins derived from burins on concave retouched truncation. The nearest Moravian site with significant presence of this tool is Maloměřice – Borky I on the north-east outskirts of Brno. Analogy of this industry was sought on site Ölknitz in Germany. Burins of a Lacan type have wider time dispersion, especially in Thuringia, where they are found even on sites of pre-Bølling period (Teufelsbrücke, Kniegrotte) but geographical spread of this burin type is seen mainly in the period of the Bølling *sensu stricto* (14 600 – 14 000 cal BP) when we can find it on majority of German sites as Gönnersdorf, Petersfels, Nebra or Ölknitz (fig. 10). In this case the dating of chronological position of Loštice assemblages is complicated due to secondary factors. The horizon of Lacan burins is not documented in Poland although many sites are matched with the period of the Bølling. An exception is site Hłomcza, which belongs to Dryas I as suggested by radiocarbon data or Klementowice, which are located on the eastern periphery of Magdalenian oikumene. Based on typological analogy and absolute dating of German sites of type Ölknitz and Nebra, we can preliminary date the industry from Loštice to the period of the Bølling which means 14 650 – 14 100 BP of the calibrated chronology, or earlier. The closest sites considering the time are Ochozská cave (14 680 cal BP) and Pekárna cave, layer 6/7 (14 890 cal BP) in Moravia, or Hostim in Bohemia (14 780 cal BP).

The position of site Loštice is important for study of contacts as it is away from all known major routes and there is the present raw material likely originates in the territory of Poland. Thus in future we can discuss a question of possible communication route between Moravia and Bohemia in direction Hradec Králové – Olomouc or consider the possibility of the Magdalenian civilization penetrating to Moravia from the north; it means from the territory of Poland.

English by *Stanislav Veselý*

# MATERIALIA

## Loštice I – výzkum nové magdalénienské stanice na střední Moravě

Petr Neruda – Zdeňka Nerudová

### Objevení lokality

Stanice byla náhodně objevena v r. 1994 Petrem Holišem z Loštic, který zde následně prováděl ve spolupráci s Karlem Faltýnkem, pracovníkem památkového ústavu v Olomouci, povrchové sběry. Nálezy byly průběžně předávány do Vlastivědného muzea v Šumperku, kde ale nedoznaly většího zhodnocení. Menší část těchto sběrů měl možnost posoudit před několika lety P. Neruda, který vybrané artefakty klasifikoval jako pozdně paleolitické (*Svobodová – Šmíd 1998*, 148). Lokalita byla průběžně sledována M. Šmídem, kterému se také podařilo nashromáždit menší soubor artefaktů. V důsledku postupující těžby místního kamenolomu hrozilo, že bude nenávratně zničen i zbytek paleolitického sídliště, proto jsme byli M. Šmídem požádáni, abychom se ujali záchranného výzkumu. Ačkoliv byl výzkum časově značně omezen a není ještě uzavřen, je zřejmé, že se podařilo shromáždit a popsat signifikantní kolekci kamenných artefaktů.

### Poloha lokality a metoda výzkumu

Lokalita Loštice I – Kozí vrch se nachází na JJZ od města Loštic (JTSK: 569198.3; 1104125.3; *obr. 1*), v bočním údolí na pravém břehu řeky Třebůvky na jihozáp. svahu táhlého hřebene (*obr. 2B*). Ten je od Z vymezen hlubokým korytem potoka Lišny a od J hlubokým terénním zářezem s bezejmennou vodotečí (*obr. 2A*). Východním směrem návrší plynule přechází v ploché temeno kóty 360. Lokalita se nachází v nadm. výšce okolo 315 m, 50 m nad tokem řeky Třebůvky.

Dnes je značná část kopce zničena postupující těžbou kamenolomu.<sup>1</sup> Z archeologické situace se tak dochovalo pouze torzo její východní části (*obr. 1B*). Přesto bylo možné v profilu stěny lomu rozlišit dvě samostatné koncentrace s nálezy kamenné štípané industrie (ŠI). Námí zkoumaná plocha, označená jako „sektor 1“, se rozkládá na zbytku ostrožny na ploše přibližně 10 x 5 m. Ze Z je omezena hranou těžní stěny kamenolomu, na V pak ostrým svahem do údolí. Necelých 5 m severněji byla rozlišena další kumulace nálezů, označená jako „sektor 2“, v místech, kde se plochá část ostrožny rozšiřuje k V. Předpokládáme, že se zde mohla zachovat větší část původního sídliště.

V prvním roce výzkumu (2006) byl nejprve začištěn profil v délce 6 m a kolmo na něj byla položena sonda o rozsahu 0,5 x 2 m, jež měla zjistit stratigrafickou situaci nálezů a jejich přibližný plošný rozptyl v sektoru 1. V r. 2007 jsme na předchozí výzkum navázali sondou položenou v ose profilu o délce 6 m a šířce 2 m. Veškerý sediment jsme odebírali v subčtvercích 25 x 25 cm po vrstvách o mocnosti 10 cm; větší artefakty jsme zapisovali podle čtvercové sítě ve třech souřadnicích. Odebrané sedimenty jsme plavili a z nich pak získali všechny drobnější artefakty a šupiny. Celková prozkoumaná plocha představuje ke konci r. 2007 zhruba 16 m<sup>2</sup>.

### Terénní situace a nálezy

#### Stratigrafie

Stratigrafie v lokalitě není složitá, ale vlivem postdepozičních procesů je stanovení chronologické pozice artefaktů obtížné (*obr. 3; 4*).

<sup>1</sup> Na listu 4158 III. vojenského mapování je kopec zakreslen ještě nedotčený těžbou. Jednalo se o samostatný vrchol se strmými svahy, ohraničený podobně jako dnes tokem řeky Třebůvky a dalšími potoky. Jeho původní název byl Heulanský vrch. Současný traťový název pochází z názvu kamenolomu.



Obr. 1. A – Lokalizace stanice Loštice – Kozí vrch. B – pohled na zkoumanou plochu od S s vyznačením sektorů 1 a 2.

Fig. 1. A – Localisation of the Loštice – Kozí vrch site. B – View on excavated area from N with the position of sectors 1 and 2.

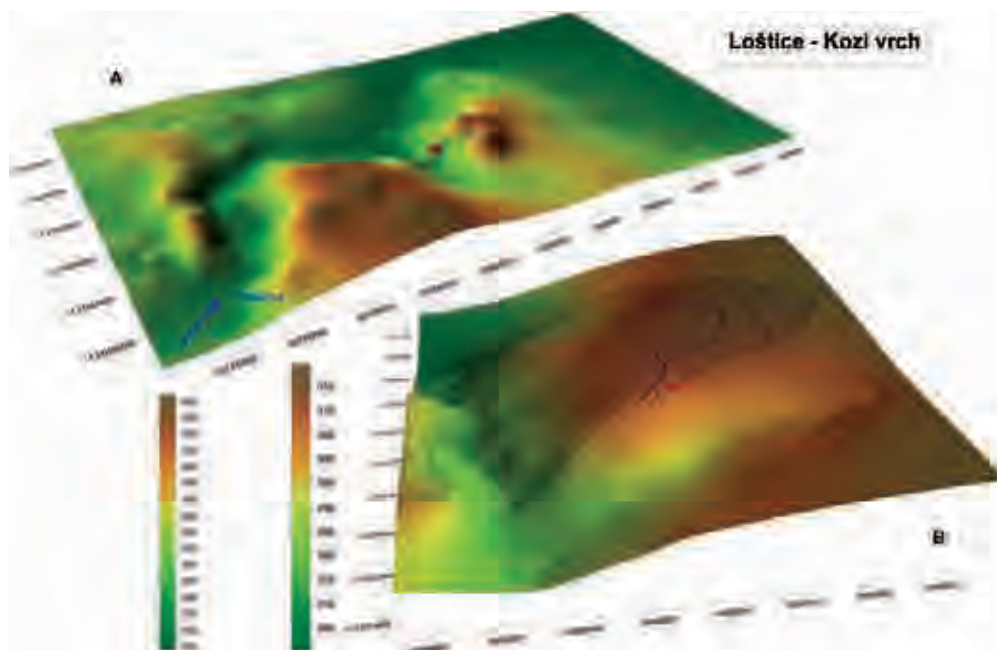
Horizont A: tmavě šedohnědý až černý humózní sediment, hojně prorostlý kořeny. Ve čtv. 2-3/E-F se našel v dvou vrstvách nad sebou, což je dokladem mladších postdepozíčních posunů, pravděpodobně spojených s činností člověka. Nejedná se ale o zahloubený objekt; způsob vzniku souvisí spíše s přemístěním povrchových sedimentů (obr. 3a; 4).

Horizont B: světle okrový sediment s vodorovnou šupinatou odlučností na lomu. V celé mocnosti 10–15 cm je prorostlý kořínky. Místy se v něm objevují střepy a část patinované kamenné industrie (obr. 3b; 4).

Horizont B/C: přechodný horizont, ve kterém okrový sediment B přechází postupně do rezavě zbarveného sedimentu C. V jižní části sektoru 1 je prakticky bez příměsi hrubé, drobové sutě větších rozměrů. Bloky drob mají lehce zaoblené hrany a nepřesahují 5 cm v průměru. V sev. části sektoru 1 se objevují i velké kameny o průměru přes 30 cm. Sediment B/C je kompaktnější než B a na bázi při přechodu do C se objevují manganová zrna. Horizont je silně postižený bioturbací (značně porézní, prorostlý kořínky, patrné jsou i kanálky po půdním edafonu).

Horizont C: rezavě hnědý, jílovitý sediment s vložkami písku, který se nachází v podloží a vystupuje mezi sektory 1 a 2 (obr. 3c; 4).

Nálezy kamenné štípané industrie se vyskytovaly v celé mocnosti sedimentu B a B/C (místy se objevoval i střepový materiál) a do podložního horizontu C zasahovaly jen ojediněle. Hodnocení stratigrafické pozice artefaktů je ztíženo exponovanou polohou svahu (Czudek 1997) a opakovaným zalesňováním (v místech výzkumu je lesní porost vzhledem k okolnímu lesu výrazně mladší). Celková mocnost zkoumaných vrstev činila zhruba 50 cm (obr. 4), ale celé souvrství měkkých sedimentů je mocnější.



Obr. 2. Model reliéfu okolí paleolitické stanice Loštice I – Kozí vrch. A – poloha lokality vzhledem k toku Třebůvky a Líšny. B – detail lokality s vyznačením polohy sektoru 1 a okraje těžní stěny kamenolomu.  
 Fig. 2. Relief model of the Palaeolithic site surroundings. A – relation of the site to the Třebůvka and Líšná streams. B – detail of the model with marked position of sector 1 and the quarry border.

#### Suroviny

Ze sběrů (kolekce P. Holiše a K. Faltýnka, uložena ve Vlastivědném muzeu v Šumperku, a menší soubor od M. Šmída) a z výzkumu jsme měli možnost zhodnotit celkem 1663 kusů kamenných artefaktů. Téměř veškerá industrie je pokrytá silnou bílou patinou. Artefakty jsou vyrobeny ze silicitu z glacienních sedimentů, pouze 2 předměty (tj. 0,12 %) jsou vyrobeny z mezozoického, blíže nerozlišeného radiolaritu (det. A. Přichystal), který by mohl pocházet z polských Pienin (det. S. Petrykowski). Dva nástroje, vyrobené z eratického silicitu, nejsou téměř vůbec patinovány. Stav patinace však není dostatečným důvodem pro jejich vyčlenění (srov. Nerudová 2007).

V kontextu štípané industrie (ŠI) se nacházely zlomky žilných křemenů, nejčastěji ve formě ostrohranných bloků, a jeden přelomený křemenný valoun, pravděpodobně otloukač, který byl přinesen nejspíše z nedalekých říčních sedimentů. Otevřená zůstává i otázka využití místních drob. V jednom případě je plochý, lehce korodovaný blok osekán na jedné straně strmou retuší (obr. 8: 15).

#### Prostorové struktury

Vzhledem k relativně malé prozkoumané ploše (16 m<sup>2</sup>) a její pozici na hraně ostrého údolí nelze očekávat komplexní sídlištní struktury. Současný okraj těžní stěny narušuje kumulaci artefaktů v sektoru 1, kde je doložena hustota nálezů přes 100 ks ŠI na ploše 25 x 25 cm (včetně odpadu a šupin). Vých. směrem se nachází nahromadění velkých bloků droby, mezi nimiž se porůznu vyskytovala i ŠI (obr. 5; 6). Protože se jedná o místní materiál, nejsme prozatím schopni rozhodnout, zda je tato kamenná struktura výsledkem záměrné lidské činnosti. Droba se běžně vyskytuje v podloží horizontu C (kde se ale nachází ve formě menších zlomků), ale v sev. části sektoru vyběhává na povrch a od-



Obr. 3. Loštice I. Profil sedimenty. a – průběh vrstev ve čtv. 2/E-F, v pravé horní části snímku je patrná interstratifikace sedimentu A a B; b – detail struktury sedimentu B; c – detail sedimentu C.

Fig. 3. Loštice I. Cross-section. a – layer structure in the square 2/E-F; b – detail of the sediment B; c – detail of the sediment C.



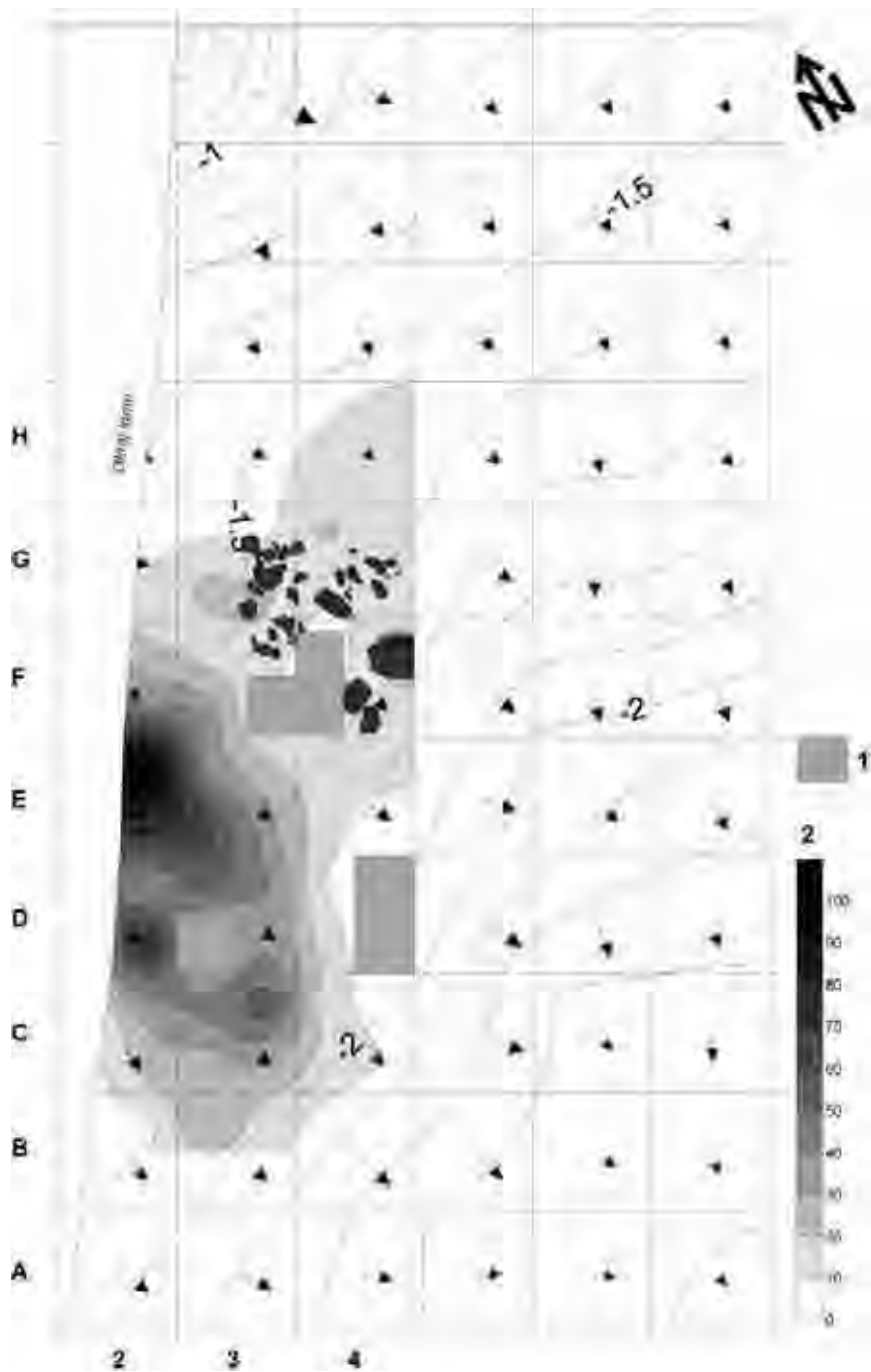
Obr. 4. Loštice I. Podélný profil sedimenty s vyznačením polohy některých nálezů.

Fig. 4. Loštice I. Longitudinal cross-section with artefact position.

děluje sektor 1 a 2. Jistým dokladem manipulace s tímto materiálem může být vodou opracovaný valoun droby, na jehož povrchu jsou patrné nevýrazné stopy po úderech. Předmět mohl sloužit jako podložka. Vymapování plošné distribuce artefaktů ukazuje, že nálezy vytvářejí koncentrace, odrážející různé lidské aktivity (obr. 5).

#### Charakter industrie

Technologie získávání polotovaru je výrazně čepelová, jak je patrné z debitáže i charakteru těžných jader. Čepelové produkty byly odbíjeny z dvoupodstavových jader (obr. 7: 1–4), která jsou doložena intenzivně těžnými kusy malých rozměrů. Jádra byla na místo přinesena již v upravené formě, o jejich místní exploataci ovšem svědčí nejen neodstraněné zbytky původního povrchu vzniklého ve fluvio-glaciálních sedimentech, ale i různé preparační odštěpy (i) se zbytky kůry (obr. 7: 6, 8). Průměrná délka jader je 42,3 mm (min. 31; max. 52 mm), šířka 17,6 mm (min. 13 mm; max. 24 mm) a tloušťka činí 21,6 mm (min. 14 mm; max. 27 mm). Některá jádra musela být výrazně větší, neboť z nich získané, v některých případech neúplné čepele dosahují délky až 8 cm.



Obr. 5 Loštice I. Plošná distribuce kamenných artefaktů v sektoru 1. 1 – nezkoumáno, 2 – hustota artefaktů (ks).  
 Fig. 5. Loštice I. Spatial structure of lithics in the sector 1. 1 – unexcavated, 2 – density of lithics (pieces).

Technologická skladba			ks/pieces	%
1. SUROVINA:				
1a	surovina	valoun	1	0,06
2. PREPARACE:				
2b	odštep s celkovou kúrou	úštěp	3	0,18
2b	odštep s celkovou kúrou	čepel	1	0,06
2c	odštep s částečnou kúrou	úštěp	4	0,24
2d	vodící hrana	čepel	38	2,29
2f	odštep podhřebenový	čepel	13	0,78
2f	odštep podhřebenový	úštěp	1	0,06
2m	odštep preparační	úštěp	70	4,21
2m	odštep preparační	čepel	9	0,54
3. TĚŽBA:				
3a	odštep s laterální kúrou	úštěp	6	0,36
3a	odštep s laterální kúrou	čepel	15	0,90
3c	odštep bez kúry (cílový)	úštěp	66	3,97
3c	odštep bez kúry (cílový)	čepel	171	10,28
3c	odštep bez kúry (cílový)	neurč.	4	0,24
3f	odštep s bokem jádra	úštěp	18	1,08
3f	odštep s bokem jádra	čepel	3	0,18
3f	odštep s bokem jádra	neurč.	1	0,06
3l	jádro	čepelové	5	0,30
3m	jádro	úštěpové	1	0,06
4. REPARACE:				
4a	tableta	úštěp	6	0,36
4a	tableta	čepel	1	0,06
4c	sekundární preparace	úštěp	1	0,06
4d	odštep s distální částí jádra	čepel	5	0,30
5. ODPAD:				
5a	zlomek	neurč.	243	14,61
5a	zlomek	úštěp	557	33,49
5a	zlomek	čepel	14	0,84
5b	rydlový odštep		31	1,86
5c	šupina	neurč.	100	6,01
5c	šupina	úštěp	274	16,48
5d	šupina	čepel	1	0,06
Celkem:			1663	100,00

Tab. 1. Loštice I. Skladba kamenné štípané industrie.

Tab. 1. Loštice I. Stone chipped industry structure.

Jádra tedy byla značně redukována; z dochovaných dokladů je zřejmé, že se využívaly i poměrně malé zlomky suroviny. Exploatace jader byla iniciována vytvořením vodící hrany (v našem případě většinou sekundární) a úpravou zadní části do plochého nebo hřebenového tvaru (tzv. zadní plochá a hřebenová preparace). Negativy na těžní ploše jader dokládají sbíjení čepelí ze dvou protilehlých



Patka/Talon										
Část/Part	Odštěp/Blanks		kortikální cortical	pův.povrch natural surf.	lomená diedre	lineární linear	hladká plain	bodová punctiform	preparovaná prepared	celkem total
proxim. fragm.	úštěpy	flakes	2	4	4	5	8	23	2	48
	čepel	blades	4	0	13	3	9	31	8	68
celé kusy complete blanks	úštěpy	flakes	3	6	23	11	20	68	9	140
	čepel	blades	0	0	2	2	6	17	1	28
Celkem/Total:			9	10	42	21	43	139	20	284

Tab. 2. Loštice I. Vztah suportu a patky u debitáže.

Tab. 2. Loštice I. Support and blank talons relation.

Odštěp/Blank		Abraze	%
2c	odštěp s částečnou kůrou	2	3,03
2d	vodící hrana	3	4,55
2m	odštěp preparační	26	39,39
3a	odštěp s laterální kůrou	3	4,55
3c	odštěp bez kůry (cílový)	26	39,39
3f	odštěp s bokem jádra	5	7,58
4a	tableta	1	1,52
Celkem/Total:		66	100,00

Tab. 3. Loštice I. Aplikace abraze při úpravě proximální části jádra.

Tab. 3. Loštice I. Application of abrasion on proximal part of core. 2c – semicortex blank, 2d – crest blank, 2m – blank from preparation, 3a – blank with lateral cortex, 3c – blank without cortex, 3f – blank with rest core side, 4a – blank rejuvenated of striking platform.

podstav (5 případů), v jednom případě odpovídají negativy z metrického hlediska úštěpům (technologicky se ale jedná o čepelovou technologii). Úhel mezi těžní plochou a podstavou jádra byl opraven odbitím tablety, event. sérií krátkých odštěpků směřovaných z těžní do úderové plochy jádra. Takový způsob úpravy je charakteristický pro použití prostředníku.

Zmíněný způsob exploatace jader je potvrzen také morfologií patek u debitáže a častou abrazí proximální části úderové plochy. Tvar patek jsme sledovali u 284 předmětů (tab. 2). Ze 49 % převládá bodová patka, následovaná v 15 % případů patkou hladkou (preparovanou jedním úderem) a 14,7 % případy s patkou lomenou, která odpovídá drobným úpravám místa úderu sérií krátkých odštěpků. Abraze proximální části debitáže byla zjištěna u 66 předmětů, a to jak u preparačních odštěpků, tak u cílových čepelí (tab. 3). Tato technologická finesa je doložena i vysokým počtem drobných šupinek (o velikosti několika mm).

Největší podíl industrie (73 %) představují zlomky odštěpů a drobné šupiny. Ve zbývajících částech souboru jsou úštěpy a čepel zastoupeny 435 ks (26,2 %). Tvarování jádra dokládají různé preparační úštěpy a úštěpy s bokem jádra (obr. 7: 9, 12–14, 17). Mnohem méně jsou doloženy preparační čepel (obr. 7: 6, 8), většinou ve formě vodících hran jádra (obr. 7: 11, 15). Ze stadia těžby výrazně převládají cílové čepel (obr. 7: 5, 7, 16) nad úštěpy, souhrnně je tato etapa exploatace zastoupena v debitáži 17 %. Celkový podíl nástrojů, reprezentovaný 116 ks (7 %), je poněkud zkrácen množstvím odpadu a šupin a také značnou zlomkovitostí čepel s otupeným bokem, z nichž jsou nejčastěji dochovány jen jejich mesiální části.

Obecně je industrie velmi fragmentární; celých čepelí je pouze 28, celých úštěpů 140. Ani přes vysoké procento neúplných kusů se nepodařilo provést zpětné skládanky.

### Typologie

Jak již bylo uvedeno, v souboru se nachází celkem 116 retušovaných artefaktů, což představuje 7 % veškeré industrie. Na výrobu retušovaných nástrojů byly v 95 % použity čepelové polotovary.

Typ / Type		ks	%
1	škrabadlo čepelové	3	2,5
2	škrabadlo na retušované čepeli	1	0,8
17	škrabadlo-rydlo	3	2,5
25	dvojitý vrtáček	1	0,8
26	jemný vrtáček	2	1,7
31	několikanás. rydlo klínové	1	0,8
35	rydlo hranové na šikmo ret. čepeli	6	5,2
35a	rydlo typu Lacan	1	0,8
40	několikanás. rydlo hranové	1	0,8
44	rydlo se ztenčenou bází	1	0,8
60	příčně retušovaná čepel	3	2,5
61	šikmo retušovaná čepel	3	2,5
65	čepel s jednostrannou retuší	6	5,2
74	vrub dorsální	1	0,8
76	kostěnkovský nůž	2	1,7
77	drasadlo	1	0,8
79	trojúh. s otupeným bokem	2	1,7
82	kosočtverec	1	0,8
84	čepelka s retuš. koncem	1	0,8
85	čepelka s otup. bokem	51	43,96
85a	čepelka s oboustranně obitým bokem	5	4,3
92a	čepelka jemně retušovaná	2	1,7
x1	laterálně opotřebované čepele	9	7,7
x2	bilaterálně opotřebované čepele	3	2,5
x3	místní retuše, opotřebování	4	3,4
x4	zl. ret. nástroje	2	1,7
Celkem		116	100

Tab. 4. Loštice I. Typologická skladba.

Tab. 4. Loštice I. Type list. x1 – blade with lateral use traces, x2 – blade with bilateral use traces, x3 – local retouch – use traces, x4 – fragm. of tool.

Škrabadla (3 ks – 2,5 %) jsou vyrobená převážně na masivních čepelích (*obr. 8: 1–3*), v jednom případě s laterální retuší. Další kusy se vyskytují v kombinaci s rydly (*obr. 8: 4, 5, 7*), přičemž i v těchto případech byly na jejich výrobu použity masivní čepelové polotovary, ojediněle ještě i se zbytky laterální kůry (*obr. 8: 1*).

Typologickou skupinu rydel reprezentuje 10 předmětů pouze s rydlovými plochami (IR 8,6 %; *tab. 4*). Objevují se hranová rydla (5 ks – 4,3 %), několikanásobná rydla hranová, několikanásobná rydla klínová v kombinaci s hranovým rydlem (*obr. 8: 8*) a rydla na lomu. Důležitými předměty jsou dvě rydla na výrazném vrubu. V jednom případě se pravděpodobně jedná o rydlo Lacan *sensu stricto*, ale vzhledem k poškození hrotu je obtížné určit, zda je rydlový hrot retušovaný až po odbití rydlového odštěpu (*obr. 8: 10*).<sup>2</sup> Druhý artefakt vykazuje morfologicky shodné znaky (rydlový odštěp do šikmo konkávně retušované hrany), ale klíčová partie je modifikována křížícím se rydlovým úderem, takže výslednou reutilizaci je nutné klasifikovat jako klínové rydlo (*obr. 8: 8*).

Prakticky stejné procentuální zastoupení jako škrabadla mají vrtáčky (2,5 %), mezi nimiž jsou dva jemně retušované a jeden je dvojitý (*obr. 8: 6*). Nástroje s příčnou (*obr. 8: 12–13; 9: 2, 3*) a laterální

<sup>2</sup> Definice podle Demars – Laurent (1989, 74–75).

Obr. 6. Loštice I. Struktura s kameny v sev. části sektoru 1.

Fig. 6. Loštice I. Stone structure in the northern part of the sector 1.



retuší patří mezi typy s nejasnou funkcí. Příčně nebo šikmo retušované čepele (*obr. 8: 12–13*) mohou také patřit mezi polotovary určené na výrobu rydel (*Neruda – Kostrhun 2002, 125*), čemuž by nasvědčovala zejména masivnost použitých čepelí, i způsob, jakým byly retušovány.

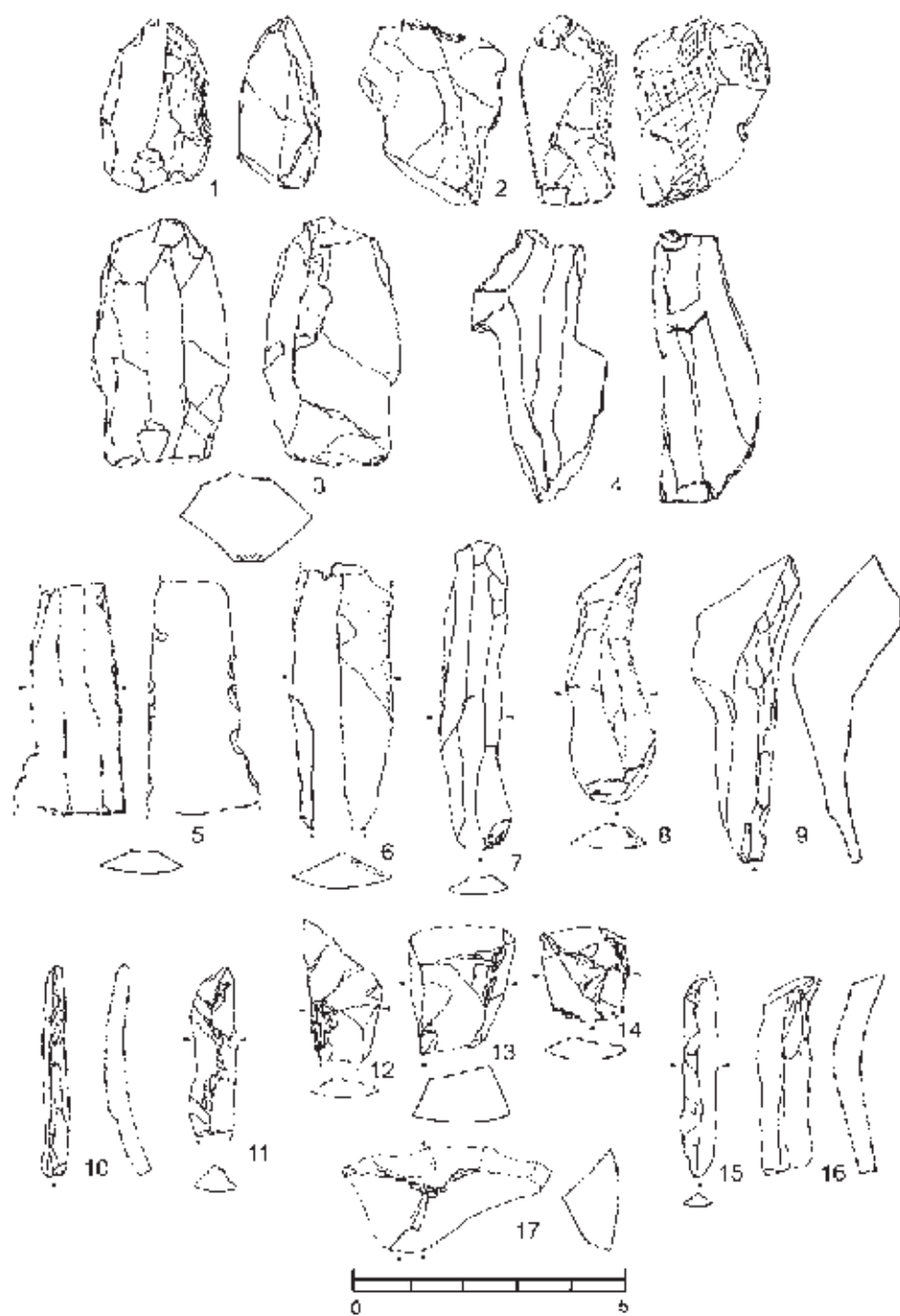
V kulturách prokazatelně zpracovávajících organický materiál na nástroje se zcela běžně objevují odštěpovače. V souboru z Loštic lze jeden kus označit i za nevýrazný kostěnkovský nůž, který má vytvořené krátké ostří podélným odštěpem v proximální části ventrální plochy (*obr. 8: 16*). V jednom případě je doloženo drasadlo a protilehlé vruby na čepeli (*obr. 9: 1*).

Nejpočetněji zastoupenou kategorií celého souboru jsou mikrolity. Reprezentovány jsou především čepelkami s otupeným bokem, kterých je celkem 51 kusů (43,9 %). Často mají hranu upravenou otupující retuší vedenou proti sobě z ventrální i dorsální plochy (*obr. 9: 4, 17*). Čepelky s bilaterálně obitým bokem se vyskytují v pěti případech (4,3 %; *obr. 9: 5*). Tyto otupující retuše jsou přímé (*obr. 9: 15, 16*) i zvlněné (*obr. 9: 5*). Pouze dvě čepelky s otupeným bokem se dochovaly úplně. Všechny ostatní jsou ve zlomcích, nejčastěji mesiálních (*obr. 9: 4, 6, 7, 10, 15–17*). Typologicky příbuzné jsou jemně retušované čepelky (*obr. 9: 11–14*) a čepelky s retušovaným koncem. Za zvláštní typ mikrolitických nástrojů lze považovat trojúhelníček na bazální zlomku čepele nebo úštěpu (*obr. 9: 18*), jehož hrany jsou tvořeny jemnou šikmou příčnou retuší a jednou retušovanou (otupenou) hranou, svírající ostrý úhel. Hrot je tak vytvořen mimo osu původního polotovaru, takže připomíná spíše mikrolitickou variantu úhlového drasadla. Podobný, i když ne tak precizně retušovaný (chybí otupující retuš), je i další hrot na zlomku čepelky (*obr. 9: 19*).

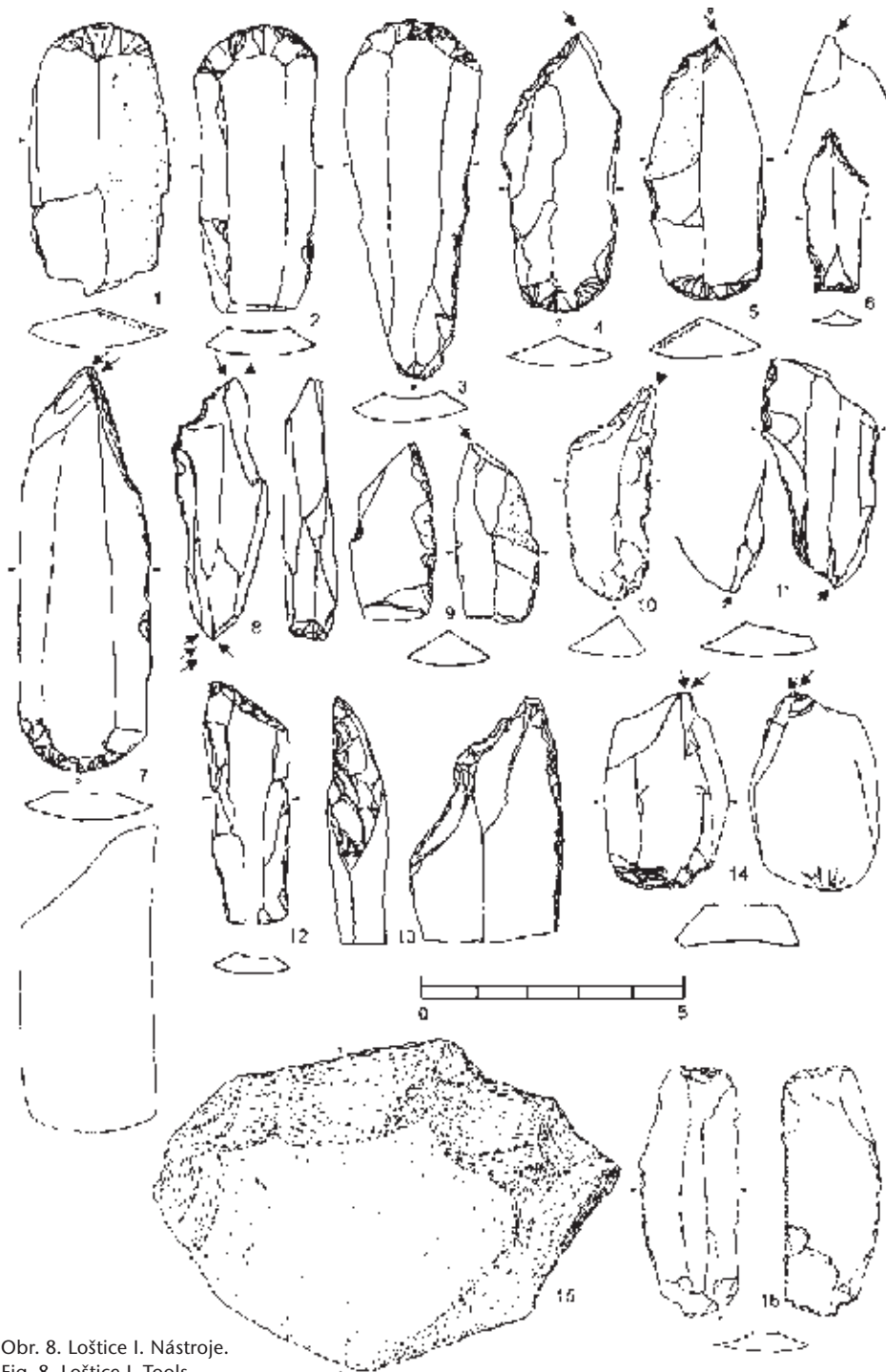
Kromě vypsaných typů nástrojů byly do soupisu typů přiřčeny také čepele s opotřebením a blíže neurčitelné zlomky retušovaných nástrojů (*tab. 4*).

Typologické složení nástrojů z lokality Loštice I – Kozí vrch obsahuje všechny důležité typy nástrojů a jejich spektrum nevybočuje z běžného rámce jiných magdalénienských stanic. Jako typologicky významný element se jeví přítomnost rydel Lacan a do budoucna bude zajímavé sledovat, zda se ještě nezvýší podíl zvláštních mikrolitických hrůtků na přelomených odštěpech.

Kromě kamenné industrie se ve zkoumaných sedimentech našel i relativně početný střepevý materiál. Ten byl předběžně posouzen Z. Měchurovou a J. Macháčkem. Střepey spadají od období raně až do novověku. Další střepevý materiál byl datován do počátku doby stěhování národů (*Svobodová – Šmíd 1998, 148*). Jeho výskyt souvisí s pozicí Kozího vrchu jako nápadné terénní dominanty, jež byla v pravěku využívána jako výšinné sídliště. Výpověď nalezených uhlíků pro datování lokality je vzhledem k přítomnosti relativně mladých střepeů v sedimentech s paleolitic-



Obr. 7. Loštice I. 1–4 – jadra, 5–17 odštepý.  
 Fig. 7. Loštice I. 1–4 – cores, 5–17 blanks.



Obr. 8. Loštice I. Nástroje.  
Fig. 8. Loštice I. Tools.



Obr. 9. Loštice I. Mikrolitické nástroje.  
Fig. 9. Loštice I. Microlithic tools.

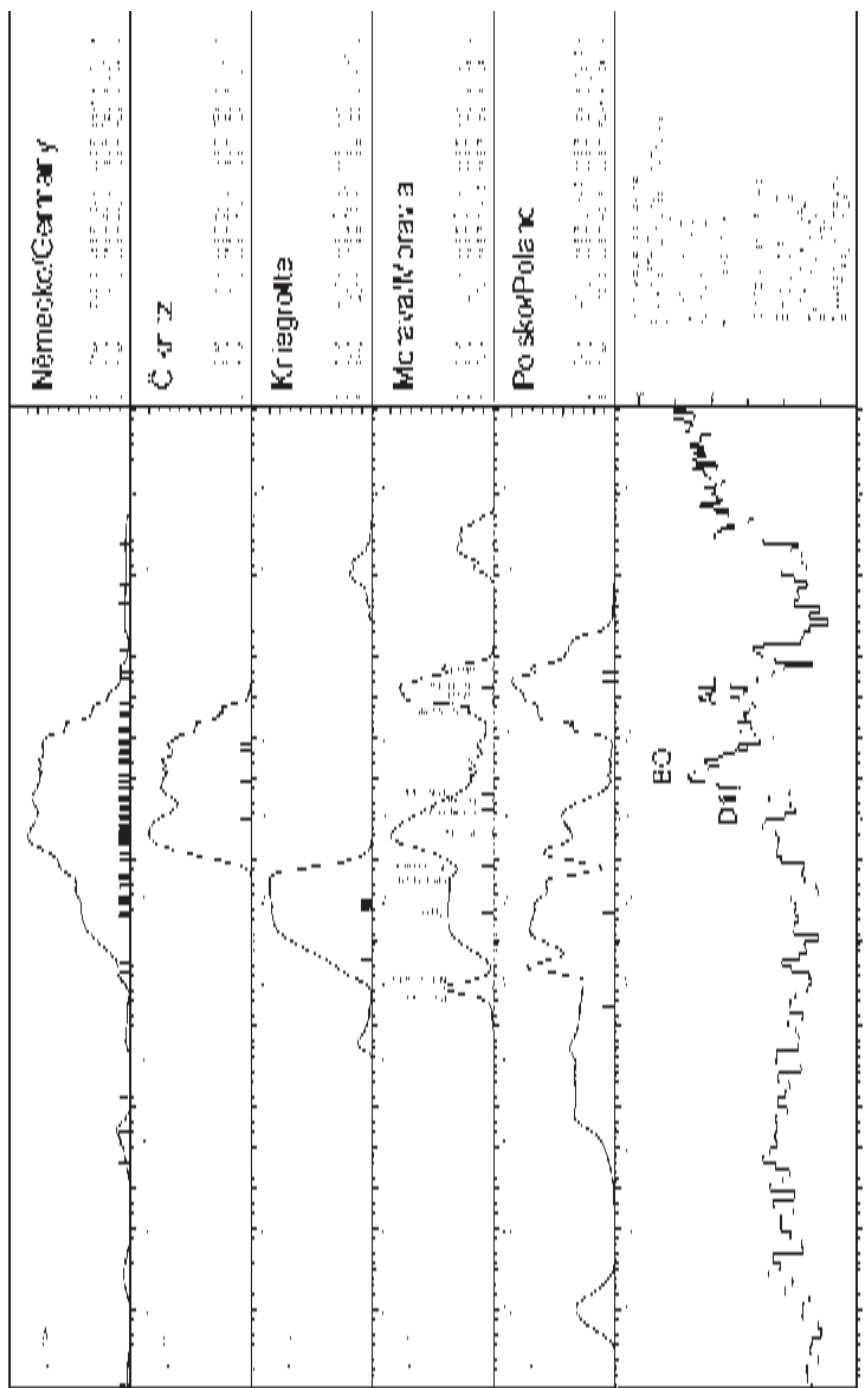
kými artefakty problematická. To se potvrdilo rozborem vzorku Loštice 2007–1, ve kterém V. Čulíková rozlišila *Acer* sp. (javor; 1 zl.), *Alnus glutinosa*, *Carpinus betulus*, *Corylus avellana*, *Fagus sylvatica* (olše lepkavá, habr obecný, líska obecná, buk lesní; po 2 zl.) a zkoksovateľé uhličky listnaté dřeviny (2 zl.). Nalezené dřeviny odpovídají spíše holocennému společenstvu než období pozdního viselského zalednění. Přesto jsme zaslali na datování metodou AMS několik uhlíků, které pocházely ze sedimentu B/C, tj. ze spodní části archeologické polohy. Vzorek byl ve spolupráci s W. S. G. Davi- sem předán do oxfordské laboratoře včetně čtyř dalších, u kterých bude provedena zároveň analýza dřevin. Vzhledem k možné kontaminaci uhlíků se prozatím jako nejspolehlivější jeví možnost datace metodou TL, pro kterou je připraven 1 stratifikovaný vzorek.

### Srovnání s moravskými magdalénienskými lokalitami

Komplexně provedené rozboru klíčových souborů z velkých lokalit máme k dispozici hlavně z prostoru Moravského krasu. Detailnějších analýz se dočkaly zejména inventáře z jeskyně Pekárny (Klíma 1974; Voláková 2001; 2005), Kůlny (Kostrhun 2005), Ochozské jeskyně (Valoch 2002) a Býčí skály (Oliva 1995; 1996; Sobczyk 1984). Mimo toto území je k dispozici podrobný popis souboru z lokality Hranice III – Velká Kobylanka poblíž Hranického krasu (Neruda – Kostrhun 2002). Srovnatelné údaje pro menší stanice pocházejí zejména z jižní části Moravského krasu (Škrdla 1997; 1998; 2002; Škrdla – Kos – Přichystal 1999).

Hlavním rysem industrie z Loštic je výrazný podíl šupin a odpadu, malé zastoupení jader, která jsou ve všech případech doložena v pokročilém stádiu redukce, a poměrně výrazný podíl nástrojů, a to jak těch, které sloužily k opracování dalších surovin, tak těch, které spojujeme s loveckými aktivitami. Podobnou skladbu industrie nacházíme především na velkých stanicích, které považujeme za stabilní sídliště a které byly z ekonomického hlediska závislé na importovaných surovinách. Na většině velkých moravských stanic je doloženo velké množství odpadu, jenž souvisí s místní redukcí jader a výrobou kamenných nástrojů.

Pro magdalénienské soubory je charakteristická intenzivní redukce jader z importovaných surovin, přičemž převažují jádra dvoupodstavová, která umožňují efektivnější kontrolu tvaru těžní plochy. Výrazný vliv na ekonomii zpracování importovaných surovin měla jistě distribuční vzdálenost. Suroviny z nejvzdálenějších zdrojů byly využívány mnohem ekonomičtěji. Rozdíl ve způsobu sběření,



Obr. 10. Srovnání kalibrovaných dat magdalénienského osídlení Polska, Německa a Moravy a pozice lokalit Kriegerrolle a Ölknitz. D1 – dryas 1, BO – bølling, AL – allerød. Kalibrace podle Weninger – Jöris – Danzeglocke 2007; Weninger – Jöris v tisku.

Fig. 10. Correlation of calibrated data of magdalenian occupation of Germany, Poland and Moravia and the position of the Kriegerrolle and Ölknitz sites (Germany). D1 – dryas 1, BO – bølling, AL – allerød. Calibration according Weninger – Jöris – Danzeglocke 2007; Weninger – Jöris v tisku/forthcoming.

stejně jako ekonomie využití jader ve vztahu k použité surovině, byl konstatován např. pro jeskyni Pekárnu (Voláková 2001, 110) a zřetelně se projevuje v jeskyni Býčí skála, kde lidé zpracovávali mj. rohovec typu Býčí skála (Oliva 1995; 1996; Sobczyk 1984). Z něho připravená jádra dosahují mnohem větších rozměrů než jádra z pazourku. Podobně i v lokalitě Hostim v Čechách je obdobná situace ve využití domácí břidlice vůči importovanému pazourku, srovnáme-li velikost a vyčíslenost jader s četností polotovarů a nástrojů (Vencl 1995, 38).

O vlivu distribuční vzdálenosti na ekonomii zpracování suroviny svědčí i situace v lokalitě Hranice III – Velká Kobylanka. Ta se nachází nedaleko zdrojové oblasti eratického silicitu v glacienních sedimentech, a tudíž je podíl jader vyšší (3,47 % veškeré industrie, resp. 7 % po odečtení odpadu). Kategorie jader je zastoupena všemi fázemi, od počátkových a upravených jader přes těžené a reparované kusy až po stádium zbytků a zlomků. Používány byly hlavně silicity z glacienních sedimentů (78,4 %), dále chalcedonová hmota (19 %) a v jednom případě bylo jádro upraveno z radiolaritu (Neruda – Kostrhun 2002, 111). Asi vzhledem ke snadnější dostupnosti suroviny nebyla jádra tak intenzivně těžena a větším podílem jsou zastoupeny i jejich jednodstavové varianty. Nelze však vyloučit, že dané rozdíly souvisejí s předpokládanou jinou chronologickou pozicí hranické lokality, která vykazuje rozdíly i ve výběru polotovarů a typologické skladbě. Loštická stanice se tak využitím importovaných surovin a dalšími technologickými prvky blíží spíše magdalénienským lokalitám v Moravském krasu.

Za nejvýraznější prvek loštického inventáře můžeme považovat rydla Lacan, která jsou doložena hlavně na stanici Borky I v Brně-Maloměřicích (Valoch 1963). V ostatních moravských lokalitách se objevují jen ojediněle (např. Balcarka – Kniesova kolekce, Kůlna – starý výzkum; Valoch 1992, 194), nebo se jedná o formy na vkleslé retuši bez výrazněji vytaženého krčku. Tyto nástroje pak můžeme nalézt v souboru z předpolí jeskyně Pekárny (Klíma 1974, tab. 9: 134, X: 138), v Ochozské jeskyni (Valoch 1994; 2002) a jinde. Dalším výraznějším typem, který se podařilo identifikovat, je zvláštní trojúhelníkový hrůtek (vrtáček?) tvořený dvěma konvergentně retušovanými hranami (obr. 9: 18). Obdobně modifikované typy nejsou prozatím v magdalénienských souborech doloženy. Trojúhelníkové mikrolity jsou sice charakteristické pro Hranice III – Velkou Kobylanku, ale jejich morfologie je odlišná a liší se i výběr výchozího polotovarů. V Kobylance byly tyto trojúhelníky vyráběny z fragmentů čepelek, přičemž jedna původní hrana čepeleky zůstávala neretušovaná.

Škrabadla v loštické kolekci jsou identifikována na metricky největších čepelích a odpovídají klasickým mladopaleolitickým formám, které lze nalézt v gravettieniu i magdalénienu. Jasně se tak odlišují od epimagdalénienských a ostatních pozdně paleolitických souborů, kdy byla zhotovována na krátkých zlomcích polotovarů.

Charakteristickým typem magdalénienu jsou i vrtáky. V inventáři z Loštic je jich prozatím velice málo, ale zdá se, že dokumentované předměty odpovídají opět spíše magdalénienským lokalitám v Moravském krasu než stanic v Hranicích, kde byly několikanásobně vrtáčky zhotovovány převážně na úštěpových polotovarech.

Překvapivý není ani výskyt odštěpovačů, které nejsou sice kulturně průkazným typem, ale indikují specifický způsob zpracování osteologického materiálu. Odštěpovače jsou charakteristické pro gravettien, ale nejsou výjimkou ani v magdalénienských souborech z Ochozské jeskyně, Pekárny nebo Kůlny a vyskytly se i v souboru z Brna-Maloměřic.

### Význam sídliště Kozí vrch u Loštic

Z regionu Moravy (na rozdíl od území Čech) byl po dlouhá léta magdaléniem znám téměř výlučně z jeskynních sídlišť, především v Moravském krasu. Jistou výjimku tvořilo sídliště před Ochozskou jeskyní (Valoch 2002) a z okraje krasové oblasti zejména lokalita v Brně-Maloměřicích v poloze Borky I (Valoch 1963). Stanice u Hranic na Velké Kobylance, nacházející se v Moravské bráně, byla původně řazena k nejmladšímu stupni gravettieniu (Klíma 1961; souhlasně Dvořák – Valoch 1962), příp. k epigravettieniu (Svoboda et al. 1994). Na její příslušnost k magdalénienu upozorňovali už v 60. letech S. Vencl (1962, 538) a K. Valoch (1963, 18). Tuto klasifikaci dnes akceptuje většina badatelů (Feustel 1980; Valoch 1995; Neruda – Kostrhun 2002; Svoboda et al. 2002; Oliva 2005).



Později byly nalezeny další lokality pod širým nebem, opět ovšem svázané s regionem Moravského krasu. Mezi nejprůkaznější patří dvě polohy na katastru obce Mokrá – „lom I“ (Škrdla 1997; 2002) a „lom V“ (Kos 1998; Škrdla 1998; Škrdla – Kos – Přichystal 1999; 2002) a byly vyčleněny i další drobné lokality, které by mohly přináležet této kulturní klasifikaci (Škrdla 2002). V poslední době byla z oblastí střední Moravy popsána industrie z Přerova (Škrdla et al. v tisku). I tak je ale malé množství stanic pod otevřeným nebem v kontrastu k bohatému osídlení Moravského krasu i k množství analogických lokalit v Polsku (viz Kostrhun 2004) či Německu.

Rozdíl mezi sousedními skupinami magdalénienu, např. mezi Čechy a Moravou (Vencl 1991), společně s nedostatkem absolutních dat českých magdalénienských stanic podněcují otázku původu, resp. tras, kterými se magdalénien šířil.

V literatuře jsou uváděny tři možné cesty, jimiž mohli magdalénienští lovci proniknout na území Moravy. Jižní trasu z Podunají připouštěl S. Vencl na základě geomorfologické pozice Moravy s koncentrací sídlišť v prostoru Moravského krasu (Vencl 1995, 245). Tato varianta je akceptována i dalšími badateli (např. Svoboda 2000) na základě rozboru různých faktorů (srovnání využití krajiny, preference v lovné zvěři apod.). Jedním z hmatatelných důkazů měla být přítomnost tří kusů ŠI z německého plattensilexu v jeskyni Pekárně. Tyto předměty ale souvisejí s neolitickým osídlením (Klíma 1974, 29), které bylo zachyceno na plošině před jeskyní. Druhou možnost nastínil S. Vencl na základě podobnosti některých znaků mezi českou a středoněmeckou skupinou: do Čech přišli nositelé magdalénienu od severu, nejspíš podél Labe. Na základě přítomnosti artefaktu vyrobeného ze severočeského křemence v lokalitě Maloměřice – Borky I (Valoch 1963, Taf. X: 3) lze uvažovat o průchodu labským údolím a řekou Svitavou (Vencl 1995, 245).<sup>3</sup> Třetí možnost předpokládá osídlení našeho území z Polska, a to nejčastěji na základě surovinových kontaktů či datací magdalénienských lokalit, které dokládají existenci stanic ještě před klimatickou oscilací bølling (Valoch 2002, 221; 2004, 551; Jochim et al. 1999; Kostrhun 2004).

Porovnáním radiokarbonových dat z území Německa, Polska a Moravy je patrné, že osídlení území Polska i Moravy<sup>4</sup> není kontinuální a že střídání jednotlivých etap osídlení se kryje, zejména pak v úseku dryas I až allerød (obr. 10). V Německu je oproti tomu osídlení téměř kontinuální, a to i v období bøllingu, kam překvapivě nespadá ani jedna polská lokalita. Srovnáme-li tyto údaje např. s typologickými analogiemi, pak je zřejmé, že problematika osídlení moravských regionů je mnohem komplexnější a může být ovlivněna i časovou rovinou. Lze předpokládat, že kolonizační vlny mohly v různých obdobích přicházet z různých směrů, příp. se křížit. Lokalita v Hranicích by mohla být dokladem, že nejstarší osídlení Moravy magdalénienskými lovci je spojeno s přesunem populace z Polska na Moravu. Následující vlny osídlení pronikly dále na jih až do oblastí Moravského krasu již před nástupem teplé oscilace bølling.

## Souhrn

Možnosti chronologického zařazení lokality Loštice – Koží vrch je prozatím nutné hledat v archeologických analogiích. Typologická náplň kamenného inventáře magdalénienu je poměrně uniformní (k problematice např. Valoch 1992; 2001; Weniger 1989), nicméně některé komponenty mohou mít chronologický význam. Jsou to např. geometrické trojúhelníkovité mikrolity, které spojují Kniegrotte (Feustel 1974; Höck 2000)<sup>5</sup>, Dzierżysław (Połtowicz 2000; Ginter – Połtowicz 2001; 2002a; 2000b)

<sup>3</sup> Za doklad zpětného kontaktu z Čech směrem do Německa bývají považovány dvě dlouhé čepele z německé lokality Kniegrotte, které jsou vyrobeny z křemence makroskopicky připomínající severočeský křemencem typu Bečov (Svoboda 2000). Nové geologicko-petrografické výzkumy však ukázaly, že podobný materiál je místního původu (Höck 2000, 57–58; Přichystal 2007).

<sup>4</sup> Srovnání dat provedeno programem CalPal2007 (Weninger – Jöris – Danzeglocke 2007; Weninger – Jöris v tisku).

<sup>5</sup> Jednoznačné vymezení staršího horizontu magdalénienu v Německu je problematické, protože klasické lokality jako Munzingen nebo Teufelsbrücke mají poměrně velký rozptyl dat.

a Hranice (Valoch 1995; Neruda – Kostrhun 2002) do jednoho horizontu, jež podle současných radiokarbonových dat spadá do nejstaršího dryasu a souvisí s expanzí magdalénienu před teplou oscilací bølling. Dalším nástrojem, který má zřejmě určitý chronologický význam, jsou rydla Lacan (Valoch 1992, 194). Nejbližší moravskou lokalitou s významným výskytem těchto nástrojů, bohužel bez absolutních dat, jsou Maloměřice – Borky I, nacházející se na severových. okraji Brna (Valoch 1963). Analogie byly shledávány v lokalitě Ölknitz v Německu právě na základě výskytu rydel Lacan. Ta mají sice širší časový rozptyl zvláště v Durynsku, kde se objevují i v lokalitách předbøllingského stáří Teufelsbrücke (Feustel 1980) nebo Kniegrotte (Feustel 1974; Höck 2000), nicméně širší geografické rozšíření tohoto typu rydel se projevuje zvláště v období vlastního bøllingu (14 600 – 14 000 cal BP), kdy se s nimi setkáváme ve většině německých lokalit jako Gönnersdorf (Bosinski 1979; Franken – Veil 1983), Petersfels (Albrecht 1979), Nebra (Mania 1999) nebo Ölknitz (Behm-Blancke 1956).

Horizont rydel Lacan není doložen v Polsku, ačkoliv je zde řada lokalit spojována právě s obdobím bøllingu.<sup>6</sup> Vysvětlení možná spočívá v chronologické pozici polských magdalénienských lokalit.<sup>7</sup> Promítneme-li kalibrovaná data do grafu (obr. 10), zjistíme, že pro období bøllingu, jak je definované na základě stratigrafie sedimentů na jezeře Neuchâtel ve Švýcarsku nebo vrtů v Grónsku, nemáme v Polsku doloženou jedinou lokalitu a že v této době zřejmě došlo ke změnám v sídelních strategiích. Kalibrovaná data polského magdalénienu tak korespondují s teorií osídlování „území nikoho“ (Kozłowski 1989). Podobný hiát spatřujeme i u moravských lokalit, kde dochází ke změně o něco později, až v období vlastního bøllingu.

Soubor kamenné ŠI z lokality Koží vrch u Loštic spadá do období magdalénienského osídlení Moravy. Na základě rozboru spatřujeme analogie pro inventář z Loštic spíše v obdobných souborech v Německu. S ohledem na typologické analogie a absolutní datování německých lokalit varianty Ölknitz a Nebra lze předběžně industrii z Loštic rámcově datovat do období bøllingu, tj. ca 14 650 – 14 100 BP kalibrované chronologie, příp. dřívě. Časově nejbližší lokality na Moravě jsou Ochozská jeskyně (14 680 cal BP) a Pekárna, vr. 6/7 (14 890 cal BP), v Čechách pak lokalita Hostim (14 780 cal BP).

V kontextu ostatního známého osídlení na území Moravy je stanice v Lošticích výjimečná hned v několika směrech. Skladba industrie a hlavně typologická náplň naznačuje, že se jedná po Maloměřicích – Borkách a Hranicích o třetí velké sídliště magdalénienu v otevřeném terénu na Moravě. Druhým významným faktorem je poloha lokality v povodí horního toku řeky Moravy, odkud jsme doposud doklady magdalénienského osídlení neznali. Mezi nejbližší větší stanice patří Velká Kobylanka u Hranic (60 km); lokality Bliszyce (Ginter 1974), Dzierzysław (Połtowicz 2000; Ginter – Połtowicz 2001; 2002a; 2000b) a Cyrzanów (Burdukiewicz 1999) jsou vzdálené ca 70 km.

Další významnou otázkou, která byla otevřena výzkumem v Lošticích, je poloha magdalénienských lokací v určitém mikroregionu. Je zřejmé, že Morava se poněkud vymyká situaci v Německu nebo v Čechách, kde se magdalénienské lokality vážou především na vodní toky velkých řek. Moravské stanice se nacházejí i v územích, kde jsou hydrografické podmínky méně příznivé. Loštická stanice je sice situovaná nedaleko hlavního toku řeky Moravy, ale zvolená poloha a orientace naznačují, že podstatnější byla zřejmě blízkost lovecky zajímavých bočních údolí s lokálními přítoky.

<sup>6</sup> Výjimku tvoří lokality Hłomecza (Lanzont et al. 2002), která ale podle radiokarbonových dat spadá do dryasu I, nebo Klementowice (Kozłowski – Kozłowski 1996) na východní periferii magdalénienské oikumeny.

<sup>7</sup> Rozdíl v zařazení polských lokalit do bøllingu a jejich absencí v prezentovaném kalibračním srovnání je dán novým pojetím teplých oscilací bølling a allerød oproti původnímu chronostratigrafickému návrhu z r. 1974 (Mangerud et al. 1974). Podle původní chronologie byl počátek teplé oscilace bølling datován do 13 000 <sup>14</sup>C BP (po kalibraci 15 650 cal BP podle Stuiver et al. 1998), ale podle současných záznamů je začátek bøllingu posunutý k 14 600 cal BP (Yu – Eicher 2001). Konec této periody je složitější problém. Jednoznačná datace není prozatím možná. Úsek bølling – allerød v sobě zahrnuje tři chladné výkyvy, které se projevují ve všech záznamech GRIP, GISP 2, Crawford Lake SC i Ammersee AS96-1, ale jejich datace se různí, a to dokonce i ve srovnání obou ledovcových záznamů GRIP a GISP 2 (viz Yu – Eicher 2001, fig. 4, 5). Jisté problémy v kalibraci mohou být způsobeny i v metodologické rovině (viz Bronk Ramsey et al. 2006).

Poloha lokality Loštice I – Kozí vrch, stranou hlavní komunikační trasy mezi jižní Moravou a jižním Polskem přes Moravskou bránu, rovněž znovu otevírá otázku kontaktů moravského a českého magdalénieniu. Tuto problematiku bude nutné řešit v kombinaci se zásobovacími strategiemi, neboť dominantní surovinou jsou v Lošticích eratické silicity, které však mohou pocházet z několika zdrojů, a to jak z Čech, tak z jižního Polska či severní Moravy.

Článek vznikl v rámci grantového záměru MK00009486202.

### Literatura

- Albrecht, G.* 1979: Magdalénien-Inventare vom Petersfels. Tübinger Monographien zur Urgeschichte, Band 6. Tübingen.
- Behm-Blancke, G.* 1956: Magdalénienzeitliche Zeltplätze eines Wildpferdjägerlagers im Kyffhäusergebiet bei Bad Frankenhausen. Ausgrabungen und Funde 1, 263–266.
- Bosinski, G.* 1979: Die Ausgrabungen in Gönnersdorf 1968–1976 und die Siedlungsbefunde der Grabung 1968. Wiesbaden.
- Bronk Ramsey, Ch. – Buck, C. E. – Manning, S. W. – Reimer, P. – van der Plicht, H.* 2006: Developments in radiocarbon calibration for archaeology. *Antiquity* 80 (310), 783–798.
- Burdukiewicz, J. M.* 1999: Z problematyki paleolitu Sudetów. In: P. Valde-Nowak ed., *Początki osadnictwa w Sudetach*, Kraków, 35–52.
- Czudek, T.* 1997: Reliéf Moravy a Slezska v kvartéru. Tišnov.
- Demars, P.-Y. – Laurent, P.* 1989: Types d'outils lithiques du Paléolithique Supérieur en Europe. *Cahiers du Quaternaire* N°14, Paris.
- Dvořák, J. – Valoch, K.* 1962: Příspěvek k poznání kvartéru v okolí Hranic na Moravě. *Anthropozoikum* XI (1961), 153–162.
- Feustel, R.* 1974: Die Kniegrotte. Eine Magdalénien-Station in Thüringen. *Veröffentlichungen des Landesmuseums für Ur- und Frühgeschichte*, Band 5. Weimar.
- 1980: Magdalénienstation Teufelsbrücke. I: Archäologischer Teil. *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte*, Band 3. Weimar.
- Franken, E. – Veil, S.* 1983: Die Steinartefakte von Gönnersdorf. *Der Magdalénien-Fundplatz Gönnersdorf* 7. Wiesbaden.
- Ginter, B.* 1974: Spätpaläolithikum in Oberschlesien und im Flussgebiet der Oberen Wartha. *Przegląd Archeologiczny* 17, 1–144.
- Ginter, B. – Połtowicz, M.* 2001: Sprawozdanie z drugiego sezonu badań na stanowisku 35 w Dzierżysławiu, województwo opolskie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*, Katowice, 21–28.
- 2002a: *Badania archeologiczne w Dzierżysławiu, pow. Głubczyce w 2001 roku. Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* XLIV, 47–56.
- 2002b: *Badania stanowiska kultury magdalenkiej w Dzierżysławiu, województwo Opolskie*. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1999–2000*, Katowice, 21–28.
- Höck, Ch.* 2000: Das Magdalénien der Kniegrotte. Ein Höhlenfundplatz bei Döbritz, Saale-Orla-Kreis. *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte*, Band 35. Stuttgart.
- Jochim, M. – Herhahn, C. – Starr, H.* 1999: The Magdalénien Colonisation of Southern Germany. *American Anthropologist* 101, 129–142.
- Klíma, B.* 1961: Současný stav problematiky aurignacieniu a gravettieniu. *Archeologické rozhledy* 13, 84–121.
- 1974: Archeologický výzkum plošiny před jeskyně Pekárnou. *Studie ARÚ ČSAV Brno* II/1. Praha.
- Kos, P.* 1998: Záchrané archeologické výzkumy v dobývacím prostoru Mokrá. In: *Těžba vápenců a chráněné krajinné oblasti*. Sborník referátů, Blansko – Dąbrowa Górnicza, 93–97.
- Kozłowski, J. K.* 1989: Le Magdalénien en Pologne. In: J. P. Rigaud ed., *Le Magdalénien en Europe*. ERAUL 38, Liège, 31–49.
- Kozłowski, J. K. – Kozłowski, S. K.* 1996: *Le Paléolithique en Pologne. Préhistoire d'Europe* 2. Grenoble.

- Kostrhun, P.* 2004: Přehled lokalit polského magdalénienu. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 89, 91–128.
- 2005: Štípaná industrie magdalénienu z jeskyně Kůlny. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 90, 79–28.
- Lanzont, M. – Madeyska, T. – Muzyczuk, A. – Valde-Nowak, P.* 2002: Hłomcza – stanowisko kultury magdalénijskiej w Karpatach polskich. In: J. Gancarski ed., *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich*, Krosno, 147–187.
- Mangerud, J. – Andersen, S. T. – Berglund, B. E. – Donner, J. J.* 1974: Quaternary stratigraphy of Norden. A proposal for terminology and classification. *Boreas* 3, 109–128.
- Mania, D.* 1999: Nebra – eine jungpaläolithische Freilandstation im Saale-Unstrut-Gebiet. Halle.
- Neruda, P. – Kostrhun, P.* 2002: Hranice – Velká Kobylanka. Mladopaleolitická stanice v Moravské bráně. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 87, 105–156.
- Nerudová, Z.* 2007: Bečovské křemence a listovité hroty. *Archeologické rozhledy* 59, 793–798.
- Oliva, M.* 1995: Das Paläolithikum aus der Býčí skála-Höhle. *Pravěk NŘ* 5, 25–38.
- 1996: Spodní paleolitická vrstva z Býčí skály. K poznání mýtotvorných procesů v naší speleoarcheologii. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 81, 37–59.
- 2005: Civilizace moravského paleolitu a mezolitu. Brno.
- Potowicz, M.* 2000: Sprawozdania z I sezonu badań ratowniczych na stanowisku 35 w Dzierżystawiu, województwo opolskie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1997 roku*, Katowice, 20–29.
- Přichystal, A.* 2007: Kamenné artefakty. Suroviny. In: J. Svoboda et al., *Okrouhlík. Výzkum mezolitického sídelního areálu v soutěse Kamenice v roce 2005. Minulostí Českého Švýcarska IV. Sborník příspěvků historického semináře 2006, Krásná Lípa*, 5–37.
- Sobczyk, K.* 1984: Modes de débitage dans le Magdalénien d'Europe centrale. *L'Anthropologie* 88, 309–326.
- Stuiver, M. – Reimer, P. J. – Bard, E. – Beck, J. W. – Burr, G. S. – Hughen, K. A. – Kromer, B. – McCormac, F. G. – van der Plicht, J. – Spurk, M.* 1998: INTCAL 98 Radiocarbon age calibration 24,000 – 0 cal BP. *Radiocarbon* 40, 1041–1083.
- Svoboda, J.* 2000: The Eastern Magdalenian: Hunters, Landscape and Caves. In: G. L. Peterkin – H. A. Price eds., *Regional Approaches to the Adaptation in Late Pleistocene Western Europe*. BAR 896, Oxford, 179–189.
- Svoboda, J. – Czudek, T. – Havlíček, P. – Ložek, V. – Macoun, J. – Přichystal, A. – Svobodová, H. – Vlček, E.* 1994: Paleolit Moravy a Slezska. *Dolnověstonické studie* 1. Brno.
- Svoboda, J. – Havlíček, P. – Ložek, V. – Macoun, J. – Musil, R. – Přichystal, A. – Svobodová, H. – Vlček, E.* 2002: Paleolit Moravy a Slezska. 2., aktualizované vydání. *Dolnověstonické studie* 8. Brno.
- Svoboda, J. ed.* 2002: Prehistorické jeskyně. Katalogy, dokumenty, studie. *Dolnověstonické studie* 7. Brno.
- Svobodová, H. – Šmíd, M.* 1998: Dvě nová výšinná sídliště na severní Moravě. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 83, 141–148.
- Škrdla, P.* 1997: Mokrý (okr. Brno – venkov). In: *Přehled výzkumů 1993–1994*, Brno, 103–108.
- 1998: Nové mladopaleolitické stanice v jižní části Moravského krasu. In: *Těžba vápenců a chráněné krajinné oblasti, Blansko – Dąbrowa Górnicza*, 89–92.
- 2002: Magdalénijská sídlištní struktura v jižní části Moravského krasu. Problematika otevřených sídlišť. In: *Svoboda ed. 2002*, 229–254.
- Škrdla, P. – Kos, P. – Přichystal, A.* 1999: Nová magdalénijská stanice v jižní části moravského krasu. In: *Přehled výzkumů* 40, Brno, 51–63.
- Škrdla, P. – Schenk, Z. – Zapletal, R. v tisku:* Přerov (okr. Přerov). In: *Přehled výzkumů* 49, Brno.
- Valoch, K.* 1962: Příspěvek k poznání kvartéru v okolí Hranic na Moravě. *Anthropozoikum* 11 (1961), 153–162.
- 1963: Borky I, eine Freilandstation des Magdalénien in Brno Maloměřice. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 48, 5–30.
- 1992: Le Magdalénien en Moravie dans son cadre écologique. In: *Le peuplement magdalénien. Paléogéographie physique et humaine. Actes de Colloque de Chancelade, Paris*, 187–201.
- 1994: Neznámé paleolitické nálezy z Moravského krasu. *Acta Musei Moraviae – sci. soc.* 79, 31–35.
- 1995: Territoires d'implantation, contacts et diffusion des sociétés du Paléolithique supérieur dans l'ancienne Tchécoslovaquie. *L'Anthropologie* 99, 593–608.
- 2001: Das Magdalénien in Mähren. 130 Jahre Forschung. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 48, 103–159.
- 2002: Die Magdalénien-Fundstelle an der Ochoser-Höhle im Mährischen Karst. Ein Beitrag zur Problematik des Magdalénien in Mähren. In: *Svoboda ed. 2002*, 183–225.

- Valoch, K. 2004: Le Magdalénien morave dans le contexte européen. In: Miscelanea en homenaje a Emilianio Aquirre IV. Zona Arqueológica 4, Madrid, 540–553.
- Vencl, S. 1962: Příspěvek k poznání magdalénského osídlení Čech. Archeologické rozhledy 14, 517–541.
- 1991: Bemerkungen zum Magdalénien in Böhmen. Anthropologie 29, 85–93.
- 1995: Hostim. Magdalenian in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 4. Praha.
- Voláková, S. 2001: K technologii štipané industrie magdalénienu: analýza jader z jeskyně Pekárny. Acta Musei Moraviae – sci. soc. 86, 101–116.
- 2005: Štipaná industrie z jeskyně Pekárny (Mokrá) v Moravském krasu. Acta Musei Moraviae – sci. soc. 90, 129–160.
- Weniger, G. C. 1989: The Magdalenian in Western Central Europe: Settlement pattern and regionality. Journal of World Prehistory 3, 323–372.
- Weninger, B. – Jöris, O. v tisku: Towards an Absolute Chronology at the Middle to Upper Palaeolithic Transition in Western Eurasia: A New Greenland Hulu Time-scale Based on U/Th Ages. Journal of Human Evolution.
- Weninger, B. – Jöris, O. – Danzeglocke, U. 2007: CalPal-2007. Cologne Radiocarbon Calibration & Palaeoclimate Research Package. <http://www.calpal.de>
- Yu, Z. – Eicher, U. 2001: Three Amphi-Atlantic Century-Scale Cold Events during the Bølling-Allerød Warm Period. Géographie Physique et Quaternaire 55, 171–179.

## Loštice I – Excavation of new Magdalenian site in the Middle Moravia

Site of Loštice I – Kozí Vrch is situated in the northern part of central Moravia. It is located south-south-west of town Loštice on the right bank of Třebůvka river valley on the south-west hillside of a prolate ridge (*fig. 1; 2A*) at approximately 315 m a. s. l. (50 metres above the river). The distance between the site and the river Morava is 5 km without the possibility of visual contact. The major part of the site is totally destroyed by quarry exploitation now. Only a fragment of the eastern part was preserved from the original archaeological situation (*fig. 2B*). Based on surface mapping of artefact distribution we can document an area of 60 square metres at least, but the original settlement could be larger.

Overall thickness of investigated layers was upto 50 cm on some spots (*fig. 4*). Findings of stone chipped industry were present along the whole thickness of sediment B and the transition area of sediments B/C (*fig. 3*). They sporadically reached underlying layer C. The bedrock consisted of sand and mouldered rock.

Artefacts are made of sillicite originating in glacial sediments. There are one blade and one burin spall (it means 0.12 %) made of unspecified Mesozoic radiolarite coming probably from the Polish Pieniny. Two tools (a bore and a burin) are done from erratic sillicite, but they are not patinated at all. The research also described two fragments of vein quartz mainly shaped in sharp-edged blocks and one broken quartz pebble (likely hammerstone) brought probably from river sediments.

1663 pieces of chipped artefacts were found on relatively small area of 16 m<sup>2</sup> (*tab. 1*). Cores are documented by only six, considerably reduced pieces (*fig. 7: 1–4*). Though, there were preserved remains of original varnish on core sides. The way of core reduction is documented with different preparation flakes or flakes with a part of cortex. Blades at that stage are present less and they are mainly in form of a crest blade. At the stage of exploitation, blades predominate over flakes as final products. The repair stadium of core reduction is mainly documented by flakes rejuvenated the striking platform. The major part (73 %) consists of flake fragments and splinteres. The number of tool pieces (116; 7 %) is influenced by considerable fragmentation of backed bladelets and their low presence is also affected by waste volume in the industry. Typological composition of tools from site Loštice I – Kozí Vrch covers endscrapers, bores, combined tools, burins of a Lacan (*fig. 8: 8, 10*), backed bladelets and several microliths (*fig. 9*), which means all important types allowing to match the industry with the Magdalenian culture.

Based on the artefact distribution, it is obvious artefacts concentrate on some spots of the original settlement (fig. 5). Techno-typological comparison documents similarity with major Moravian sites, where we suppose a function of a central long-term settlement (caves Pekárna, Kůlna, a platform in front of Ochozská cave). It corresponds to technological composition of the industry and high presence of tools throughout the spectra starting with domestic activity tools (endscrapers, burins, splintered piece, bores) and ending with weapons (backed bladelets, microlithic points).

For now, it is difficult to state an exact chronological position of artefacts due to significant post-sedimentary and anthropic factors. The Magdalenian chipped industry is contaminated by relatively abundant shreds (the Eneolithic, the Migration Period, the Middle Ages, the Modern Era). Contamination is also documented by a charcoal analysis collected from a basal level of the Magdalenian layer. They contain species more typical for boreal climate (*Acer sp.* maple, 1 frg.), *Alnus glutinosa*, *Carpinus betulus*, *Corylus avellana* (Black Alder, European Hornbeam, Common Hazel, 2 frgs.), *Fagus sylvatica* (European Beech, 2 frgs.) and carbonized charcoal of deciduous trees (2 frgs.). The possibility to establish the chronological position of the site has to be found in archaeological analogy. Although the typological content of the Magdalenian is quite uniform both in chronological and regional meaning, it is possible to find features which carry chronological significance. We can find two important tool types in the collection of industry from Loštice. The first group consists of geometric microlithic points, which are different from artefacts from horizon Hranice III – Velká Kobylanka, Kniegrote and Dzierzysław. Other tools, which have probably exact chronological meaning, are Lacan burins derived from burins on concave retouched truncation. The nearest Moravian site with significant presence of this tool is Maloměřice – Borky I on the north-east outskirts of Brno. Analogy of this industry was sought on site Ölknitz in Germany. Burins of a Lacan type have wider time dispersion, especially in Thuringia, where they are found even on sites of pre-Bølling period (Teufelsbrücke, Kniegrotte) but geographical spread of this burin type is seen mainly in the period of the Bølling *sensu stricto* (14 600 – 14 000 cal BP) when we can find it on majority of German sites as Gönnersdorf, Petersfels, Nebra or Ölknitz (fig. 10). In this case the dating of chronological position of Loštice assemblages is complicated due to secondary factors. The horizon of Lacan burins is not documented in Poland although many sites are matched with the period of the Bølling. An exception is site Hłomcza, which belongs to Dryas I as suggested by radiocarbon data or Klementowice, which are located on the eastern periphery of Magdalenian oikumene. Based on typological analogy and absolute dating of German sites of type Ölknitz and Nebra, we can preliminary date the industry from Loštice to the period of the Bølling which means 14 650 – 14 100 BP of the calibrated chronology, or earlier. The closest sites considering the time are Ochozská cave (14 680 cal BP) and Pekárna cave, layer 6/7 (14 890 cal BP) in Moravia, or Hostim in Bohemia (14 780 cal BP).

The position of site Loštice is important for study of contacts as it is away from all known major routes and there is the present raw material likely originates in the territory of Poland. Thus in future we can discuss a question of possible communication route between Moravia and Bohemia in direction Hradec Králové – Olomouc or consider the possibility of the Magdalenian civilization penetrating to Moravia from the north; it means from the territory of Poland.

English by *Stanislav Veselý*

## The antler implement from Soběsuky, feature no. 3472/91 An essay on early La Tène figural art in Bohemia

J. Vincent S. Megaw – M. Ruth Megaw

### Introduction

Rescue excavations carried out between 1985–1992 at the extensive multi-period settlement of Soběsuky, northwestern Bohemia, with its attendant cemeteries has so far only briefly been described (e.g. *Holodňák 1991*); in addition, a detailed analysis of the millstones, which, originating from a number of geological sources, are such a feature of the site, has also appeared; this study identifies three main groups as local, inter- and supra-regional (*Holodňák – Mag 1999*). One find however deserves specialist study in advance of further and more detailed publication.

This, an antler implement discovered in 1991 in feature 3472 (Muzeum Žatec inv. no. 7546), has previously only been briefly described and illustrated – it must be said – in far from perfect line drawings (*Waldhauser 2001*, 454 and ill. = ‘Soběsuky 7’; *Kruta – Lička eds. 2004*, no. 6/3; *Kruta et al. 2006*, cat. no. 6/3). The implement was stratified with a range of mainly LT A wares (*fig. 1, 2*) as well as a sandstone millstone fragment of Mag’s Černovice type (*Holodňák – Mag 1999*, 407 and *fig. 8: 3*). The antler piece currently measures some 164 mm in length and has been carved from a single piece of fine-grained antler, both ends of which are missing; there is also a lateral break across at the point where the surviving animal’s head and fore-paw join the main blade; the cross-section is basically rectangular. As has been previously observed, originally there was a ‘Siamese twin’, a second animal, the remaining features of which can be seen when the knife is turned through 180° – most of the body remains with its rear haunch and elongated leg and whose tail doubles as the hind leg of the complete animal (*fig. 3*).

Detailed photography shows quite clearly the combination of free-hand carving following faintly scribed lines set at right-angles (see particularly the deep zig-zag groove delineating the belly and hind leg(s) of both the intact and incomplete animals: *fig. 4a*). The globe-shaped feature which forms a link between the handle and the blade also seems to have been carefully laid out; just visible between the snout and fore-paw of the complete animal can be made out a carefully scribed arc with a second, deeper cut arc forming the upper part of the same paw. In the latter case the line appears to have been cut in a number of short jabs leaving a corrugated groove. Particularly noticeable is that the handle and in particular the rear surface of the blade have been carefully finished by application of a rasp or file (*fig. 4b*), a point which will be discussed further below.

### Soběsuky: the stylistic affinities

Only one carved bone handle is even remotely comparable to Soběsuky and that is the fragmentary iron knife with a handle carved out of a cow rib which formed part of a hoard of tools (*fig. 7*) from the LT A sunken hut feature 21/82 of the settlement at Libčice nad Vltavou–Chýnov, okr. Praha–západ (*Sankot – Vojtěchovská 1986; 2001*, no. 18 and *fig. 4: 1–2; Sankot 2002c*). While we shall briefly discuss below other elements in the hoard, the bone is once more decorated with a series of concentric circles which must also have been executed with a metal tool. Identified by its excavator as a ram, Sankot draws attention both to other contemporary early La Tène objects and to the possibilities of links with nomadic or Scythian animal representations. We will not recapitulate here the still on-going discussions as to possible eastern influences on early La Tène art except to observe that the very occasional finds on Czech soil of undoubtedly nomadic origin – such as the iron axe-head from Kaliště–Bezděkov, okr. Klatovy, barrow 79 (*Šaldová 1971*), hardly form the basis for the introduction of a new art style. In fact strong arguments may be advanced against nomadic or Scythian influence, largely on chronological grounds and if one is looking for stylistic parallels for the Chýnov handle then the closest is to be found in an early La Tène brooch from the ‘Hexenwandwiese’ on the Dürrenberg-bei-Hallein, Ldkr. Salzburg. Ignoring the bird which, in a typical Celtic double entendre, grows out of the

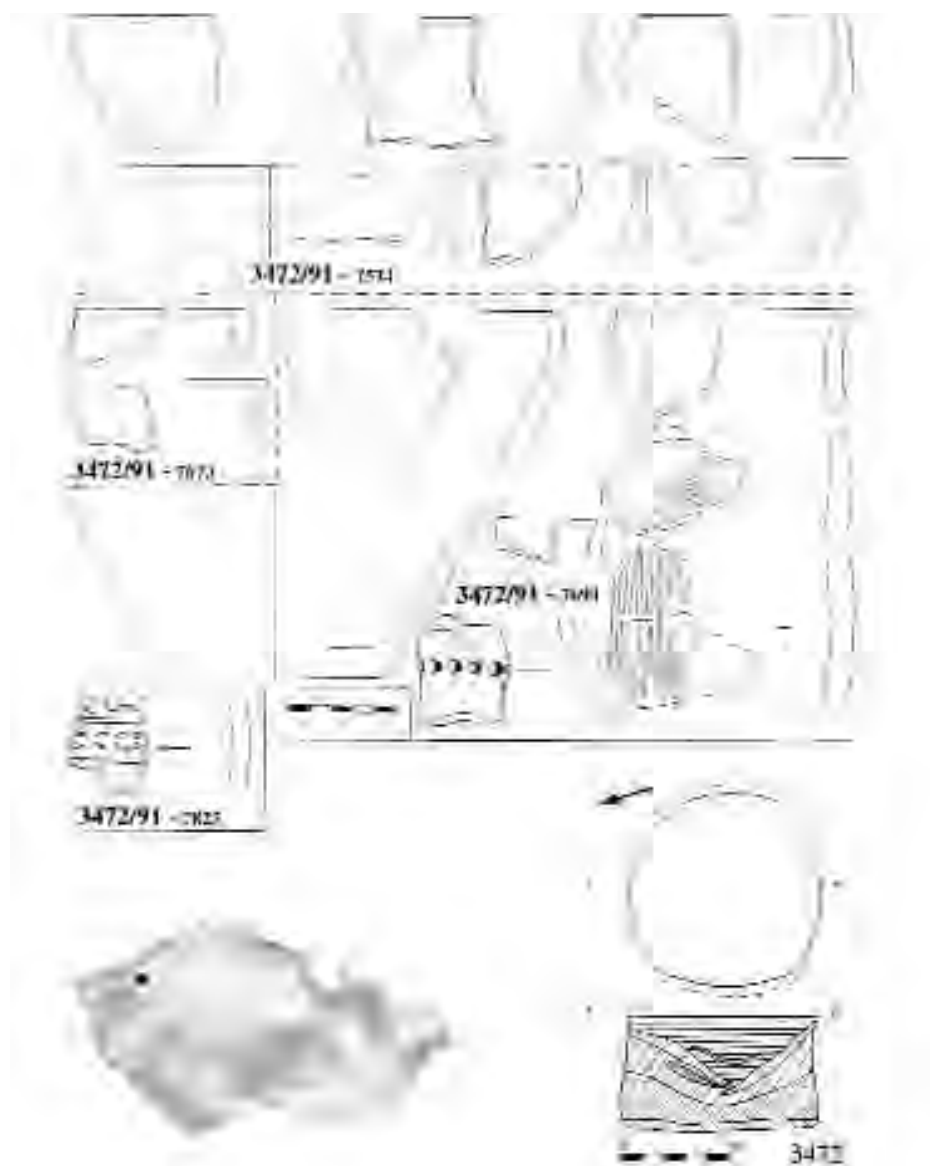


Fig. 1. Soběsuky, okr. Chomutov. Feature no. 3472/91. LT pottery associated with the antler ?weaving implement. Drawings: P. Holodňák.

Obr. 1. Soběsuky, okr. Chomutov, obj. 3472/91. Laténská keramika nalezená společně s parohovým nástrojem. Kresba: P. Holodňák.

rear haunches of the quadruped forming the body of the brooch, the elongated snout, lentoid eyes and laid-back ears of the animal – boar? ovicaprid? dog? – offers a ready comparison with Chýnov (fig. 8a; Guggisberg 1998, 551–558; Frey 2002, 199–200, Abb. 184; contra Megaw 2005b, esp. 40, fig. 13, 15). Elongated snouts, lentoid eyes and laid-back ears are features also of the chape animals



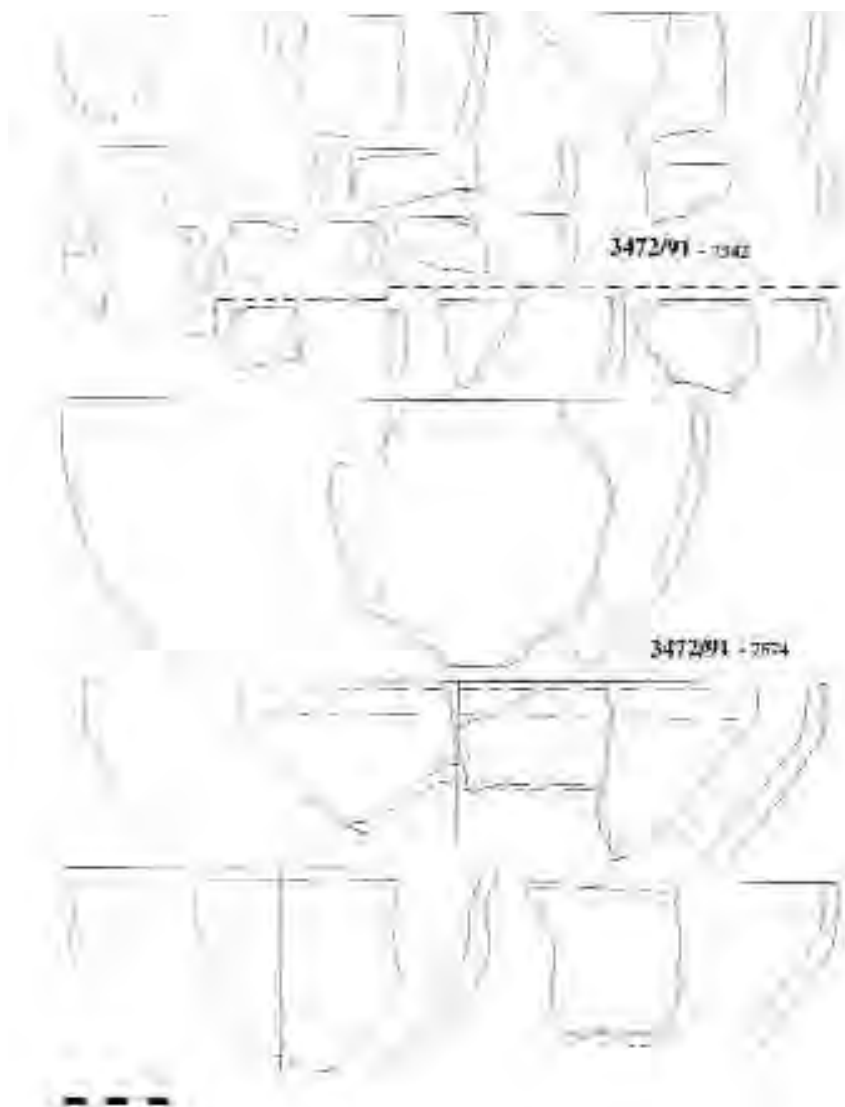


Fig. 2. Soběsuky, okr. Chomutov. Feature no. 3472/91. LT pottery associated with the antler ?weaving implement. Drawings: P. Holodňák.

Obr. 2. Soběsuky, okr. Chomutov, obj. 3472/91. Laténská keramika nalezená společně s parohovým nástrojem. Kresba: P. Holodňák.

(fig. 6b) on the famous bronze scabbard and iron sword from Hallstatt, VB Gmunden, OÖ (Upper Austria), grave 994 with its military procession long held to reflect influence – this time with reason – from ‘Situla’ art (Megaw 1970a, no. 30; 2001, 80–81, ill. 92; Frey 2002, 193–195, Abb. 171; for further discussion of this piece and its significance for Celtic warfare see Frey 2004b; Barth – Urban 2007).

Another object which includes not one but a pair of long-snouted quadrupeds is the triangular openwork cast bronze belt-kook with incise-decorated rectangular plate from the rich warrior’s grave

no. 2 from barrow 1 below the Glauberg-Glauburg, Wetteraukreis (*fig. 8c; Frey 2002, 199; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 2. 3. 1; Megaw 2002, 188–189, fig. 17b*). Here is an *interpretatio celtica* of the so-called ‘Ticino’ or ‘Castaneda’ class of belt-hooks (*Gürtelhaken*) centred in the Transalpine region several of which are variations on the Classical *potnos* (or *potnia*) *theron* – master (or mistress) of the wild beasts (see most recently *Megaw 2005a; Bondini 2005, esp. 303–308*). Another variety of belt-plaque more commonly found south of the Alps comes from Újezd nad Mží, okr. Plzeň-sever, cremation grave 2 with a third from a barrow burial at Hosty, okr. České Budějovice (*Beneš – Sankot 1997; Sankot 1997*), yet further indication of the links which extend not only to the west but to the south of our area.

The Glauberg animals with their marked crests which are certainly suggestive of boars, support between their snouts a human head which is in fact the hook of the mount. But at the same time, reversing the mount, one can ‘read’ the snouts as forming the wings of what is so common in early La Tène art, an ambiguous form or *Mischwesen* to use Frey’s term (*Frey 2005*; for an earlier essay on animals in Celtic art see *Gebhard 1991*). Here it is a bird with a human head, a striking and much more realistic example of which is the clean-shaven helmeted bird-man brooch from Ossarn, Herzogenburg, VB St Pölten, NÖ, grave 17/1984 (*fig. 9a; Megaw – Megaw – Neugebauer 1989, 500–506, Abb. 11 and 13; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 72.1*). In turn, the only other comparable helmeted head – albeit this time bearded and with a moustache – from Bohemia is the tiny fragment of a brooch from ‘Čertův Kámen’, Kšice u Stříbra, okr. Tachov (*fig. 9b; Megaw 1970a, no. 104; 1971; Kruta et al. 2006, cat. no. 6/2*). But a feature of the Glauberg belt-hook of greater significance for Soběsuky is the elongated ‘S’ elements with their eye-like terminal spirals which support the fore-legs of the ?boars. The hind leg of the complete Soběsuky animal is also an ‘S’ albeit in this case with only one terminal spiral, the reason for this being clear when the piece is reversed – the ‘S’ becomes the tail of the second (and now incomplete) animal.

The division between the twin Soběsuky animals is clearly delineated by the incised zig-zag groove which emphasises the way in which both animals’ rear legs are stretched back. A faint lay-out line can also be seen running over the back of the complete animal (*fig. 4a*). The sole remaining fore-leg is extended, in relief rather than carved in the round, with down-curved stylised claws as can be seen on the Droužkovice mount, also in okr. Chomutov (*fig. 5; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 76; Megaw – Megaw 2002; Kruta et al. 2006, cat. no. 6/10*), and the backward looking ‘sphinxes’ poised as guards on the rim of the beaked flagon from Glauberg-Glauburg, barrow 1, grave 1 (*Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 1.1; Megaw – Megaw 2002, 182, fig. 14*). What is not so clear is how to interpret the smaller terminal coil just in front of the tail/leg. Is this an ‘alternative’ tucked-up foreleg complete with claws? Such ambiguity, such shape-changing is, as already noted, a common feature of La Tène figural representation with the fragmentary sheet gold fragments from the rich ?woman’s grave at Bad Dürkheim, Kr. Neustadt, the most striking example; when rotated the image changes from a clean shaven youth to a bearded old man (*Megaw 1969; 1970a, no. 59; 1970b, 271–272, fig. 4; 2005, 42, fig. 19*).

Looked at as a whole, how may one identify the Soběsuky animals, if indeed they are meant to represent any specific species? Ambiguity is a key element in the majority of La Tène figural art; only rarely can we with any certainty point to attempts at reproducing individual species (for possible exceptions: *Megaw 1981*). But we can add here another object from northwestern Bohemia. Apparently from a settlement at Libkovice, okr. Most, but unfortunately now lost, this is the sherd from a bowl stamped with a frieze of hares (*fig. 10a; Megaw 1970a, no. 29; Megaw – Megaw 2001, 95, ill. 124; Schwappach 1974; Frey 2002, 195, Abb. 176, 1–3*). It is not so much the apparent formal relationship of the Libkovice stamps with ‘Situla’ art (*fig. 10b*) which are significant here but rather the way that the animal’s movement is indicated by its extended fore-legs and tucked-up hind legs. They seem to be either crouching or running and there are other animals depicted with a similar stance such as the deer with backward-turning heads on the Matzhausen, Kr. Neumarkt, *Linsenflasche* (*Megaw 1970a, no. 27; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 77*). But more important still is the frieze identified some years ago on the rim of the bronze sieve from Hoppstädten, Kr. Birkenfeld, barrow 2



Fig. 3. Soběsuky, okr. Chomutov. Feature no. 3472/91; a – antler weaving implement, length 164 mm; b – reconstruction of original form. Photo: Regionální muzeum K. A. Polánka, Žatec. Drawing: P. Holodňák.  
 Obr. 3. Soběsuky, okr. Chomutov, obj. 3472/91; a – parohový tkalcovský (?) nástroj, délka 164 mm; b – rekonstrukce původního vzhledu. Foto: Regionální muzeum K. A. Polánka, Žatec. Kresba: P. Holodňák.

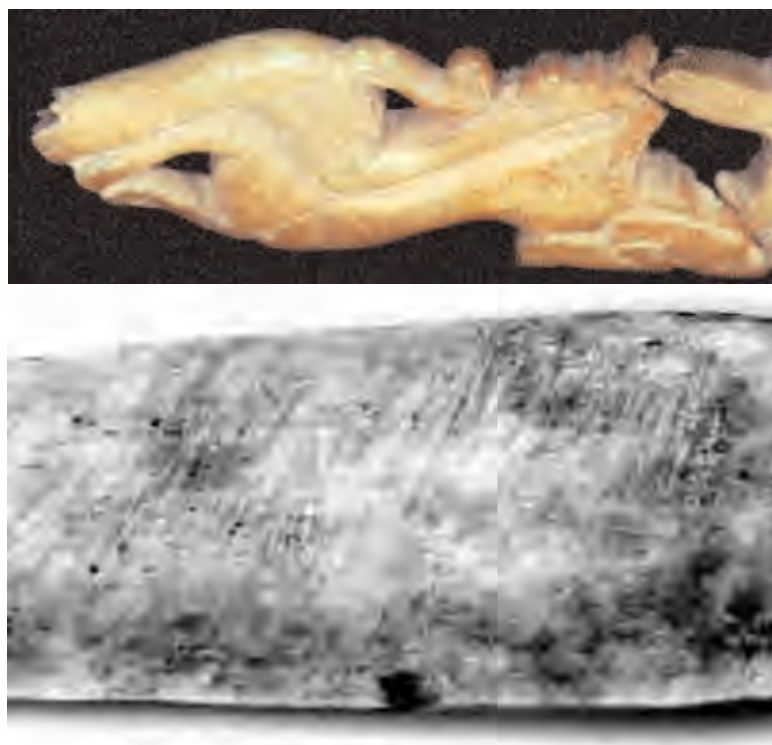


Fig. 4. Soběsuky, okr. Chomutov. Feature no. 3472/91. Details of antler implement; a – detail of frontal surface showing detail of lay-out lines and chisel cuts; b – detail of rear surface showing file marks. Photos: J. V. S. Megaw.

Obr. 4. Soběsuky, okr. Chomutov, obj. č. 3472/91. Parohový nástroj: a – detail přední strany s patrnými obvodovými liniemi a záseky dláta; b – detail zadní části s patrnými stopami po opracování pilníkem. Foto na obr. 4–8, 9b, 11b, 13b: J. V. S. Megaw.



Fig. 5. Droužkovice, okr. Chomutov. Bronze mount (?) from vessel lid. Length 52 mm. Photo: J. V. S. Megaw.

Obr. 5. Droužkovice, okr. Chomutov. Bronzová opěrka (?) z víka nádoby. Délka 52 mm.



Fig. 6. 'Eisfeld', Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg. Grave 102. Bone hook. Length 36 mm. Photo: J. V. S. Megaw.

Obr. 6. Eisfeld, Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg, hrob 102. Kostěný hák. Délka 36 mm.

(fig. 9a; Megaw – Megaw – Nortmann 1992). Here the pointed ears, rounded muzzles and bushy tails are very close to the pair of animals engraved – probably in the same workshop or in a closely related one – on the bronze scabbard of an iron sword from Hochscheid, Kr. Bernkastel-Wittlich, barrow 2 (fig. 11b; Haffner 1992, esp. 97, Faltaf. 1; Megaw – Megaw 2001, 58, ill. 57; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 114). Additional but less certain comparisons with quadrupeds may be found on the engraved sword scabbards from Glauberg-Glauburg, barrow 1, graves 1 and 2 and the belt-plaque from the former grave some of which are definitely equine in character but others of which could certainly be seen as dogs (fig. 12; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 1.16, 2.9 esp. 154–157; Frey 2002, 196–197; 2004a, esp. 113–117, fig. 1, 3–5). If not *Mischwesen*, then hunting dogs – rather than the more iconic boar (Gebhard 1991, esp. 92–103; Eibner 2001; Frey 2005, 569) – would not be over-fanciful. Further from our Soběsuky animals in detail but not so far in profile are the three handle beasts on the pair of beaked flagons with coral and enamel inlay from Basse-Yutz, Moselle; once more these we have firmly argued are dogs, albeit transmogrified from Etruscan lions (fig. 13; Megaw – Megaw 1990, 54–59, pl. 11–15) as we believe is the case with the mount from Droužkovice (fig. 5). Indeed all the pieces just referred to and, we would now add Soběsuky, may be regarded as incorporating representations of dogs (in general Polenz 1975; Frey 2005, esp. 569) and the archaeology of dogs in the earlier La Tène period supports what is known from later periods, our surviving Classical texts and the Insular hero tales – that the dog was associated with domestic activities and the hunt, as well as with death and burial (Green 1992, esp. 23–25, 44–60, 102–116).

As to the design of the Soběsuky 'dog', its single surviving eye, oval in shape, is a common early La Tène visual short-hand while the whole exhibits a typically Celtic economy of line (fig. 3). Like the hares of Libkovice (fig. 10a), Soběsuky reminds one of what many years ago we first – only half-jokingly – referred to as 'the Disney style', albeit that this term was coined with reference to somewhat later material than that which we have been studying here (Megaw 1970b, esp. 275, fig. 5: 1, pl. 30). Like the best cartoonists, La Tène craftpersons seem to have had a natural ability at stylisation, half-abstractness often linked to a feeling of playfulness which successfully transmits to the viewer the intended meaning. At its very best there can be no comparison between a La Tène image and that of its supposed Mediterranean progenitors; one only has to set the Bohemian hares side by side with those poor starved figures on 'Situla' art (fig. 10b). It is a truism in the study of early Celtic art that only rarely can one with any certainty detect the external model for an indigenous



Fig. 7. Libčice nad Vltavou – Chýnov, Praha-západ. Feature 21/82. Fragmentary iron knife with bone handle. Length 115 mm. Photo: J. V. S. Megaw.

Obr. 7. Libčice nad Vltavou – Chýnov, Praha-západ, obj. 21/82. Fragment železného nože s kostěnou rukojetí. Délka 115 mm.

variation; one exception is the Celticised silen mask at the base of the handle of the beaked flagon from the rich ?woman's grave from Kleinaspergle, Asperg, Kr. Ludwigsburg; the flagon is itself of course based on an Etruscan form and the face is very close to those on imported *stamnoi* such as that from the second rich grave at Weiskirchen, Kr. Merzig-Waden (Megaw – Megaw 2001, 55, ill. 47–48; Frey 2002, 202–203, Abb. 187; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 91.1, 93.1).

In Bohemia, the most striking example of several of what should be termed 'adaptation' rather than 'copying' of imported forms is without a doubt the fragmentary imitation kylix from the early La Tène settlement at Plzeň-Roudná, okr. Plzeň (*Bašta – Baštová – Bouzek 1989; Chytráček 2002*, 126–8 and Abb. 7: 4; *Kruta et al. 2006*, cat. no. 4/10; *Megaw – Megaw 2007*). Internally, it has a painted 'Greek key' pattern but the exterior has a series of confronting 'S' or lyres, a motif which elsewhere we have claimed as a particularly central and eastern European element in LT A/B (*Megaw – Megaw 2006*). Here certainly is support if support is needed for continuing in the footsteps of Jacobsthal when trying to assess the role of the Graeco-Italian world as stylistic midwife at the birth of early Celtic art (*Echt 2004*). On the other hand, the assured quality of the decoration on such relatively humble objects as a pottery bowl and a bone implement, both most likely of local production, supports what has been said at the outset which is that in early La Tène there was indeed a distinctive regional development particularly in western Bohemia many aspects of which may be seen as evolving out of the indigenous, later Hallstatt population (*Chytráček 1999; Sankot 2003*). As to the depiction of animals in general in early La Tène art here is no need to evoke external long-range influences either from the Orient or from the world of the nomads; we have put the case against both elsewhere and we shall not repeat the arguments here – save to emphasise as far as the latter goes that there is a major chronological and distributional gap between the Graeco-Scythian animal art of the Black Sea region and that of central Europe (*Megaw 1975; 2005; Megaw – Megaw 1990, 54–9; 2001, 65–9*). This is not totally to deny arguments of *Jacobsthal (1944, esp. 25–59)* in looking not only south but far to the east for the foundations of early Celtic animal art but it is as much a mistake to deny independent creativity as it is to emphasise seeming stylistic similarities between cultural traditions – as for example between Norse animal interlace, late Maori carving and Chou period bronzes (*Carter 1957, esp. 156, pl. 40*)!

One of the odd gaps in the material remains of the later European Iron Age is that, unlike the absence of carved wood which can only be ascribed not to lack of skill but to questions of conservation, it is remarkable how little finely worked bone or antler has survived – or has been recognised. Here we are faced with what must be regarded as the permanent loss of a potential treasure-house of artistic endeavour. In the early La Tène phase there is in fact only one other carved bone object of any quality known to us and this is the ?belt hook from gr. 102, 'SK V' in the 'Eisfeld' cemetery



Fig. 8. a – ‘Hexenwandwiese’, Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg (stray find). Two views of bronze brooch. Length 42 mm. b – Hallstatt, VB Gmunden, OÖ. Grave 994. Detail of bronze scabbard chape. Maximum width ca 50 mm. c – Glauburg-Glauberg, Wetteraukreis. Barrow 1, grave 2. Detail of bronze girdle-hook. Maximum length 102 mm. Photos: J. V. S. Megaw.

Obr. 8. a – Hexenwandwiese, Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg (náhodný nález). Dva pohledy na bronzovou sponu. Délka 42 mm. b – Hallstatt, VB Gmunden, Horní Rakousko, hrob 994. Detail bronzového nákončí pochvy. Max. šířka ca 50 mm. c – Glauburg-Glauberg, Wetteraukreis, mohyla 1, hrob 2. Detail bronzové pásové zápony – háčku. Max. délka 102 mm.

on the Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg (fig. 6; *Stöllner 1998*, esp. 119–121, Abb. 14: 98; 28: 3). As *Stöllner* comments, *contra* claims of a relationship with ‘Situla’ art of Slovenia and the Atestine region, this raptor whose body and wings are, in a typical piece of Celtic shape-changing, formed out of a Celticised lotus-bud, may be readily compared with such LT A brooch terminals as that from the same grave (*Stöllner 1998*, Abb. 14: 91; *Frey 2002*, 198, Abb. 180) or the largest of the four *Maskenfibeln* from Wittighausen-Oberwittighausen, Main-Tauber Kr. (*Megaw – Megaw 2001*, ill. 110) to which one may add the chape of a sword from Hallstatt now in the Ashmolean Museum, Oxford (*Jacobsthal 1944*, no. 97; *Megaw 1987*). Here certainly is evidence of skilful carving – including the use of compasses – but in terms of style, there are no points of comparison with our Soběsuky piece.

Amongst other pieces of carved bone are several knife handles such as that for a folding iron knife from Pottenbrunn, St Pölten, NÖ (Lower Austria), cremation grave 48/16. This, from a context we shall note again below, consists of two bone plates each decorated with a central diamond and five concentric dot-and-circle motifs, both obviously having been executed with a metal implement (*Ramsl 2002*, 89, Abb. 86, Taf. 36: 16 – wrongly captioned ‘15’). The design has some general resemblance to contemporary stamped pottery in its combination of incised lines and concentric circle impressions such as those on the body of a *Linsenflasche* from Maña, okr. Nové Zámky, inhumation



Fig. 9. a – Ossarn, Herzogenburg, VB St. Pölten, NÖ. Grave 17/1984. Detail of bronze brooch. Total length 24 mm. Photo: Fasching. b – 'Čertův Kámen', Kšice, okr. Tachov. Barrow 3. Fragment of bronze brooch. Height 16 mm. Photo: J. V. S. Megaw.

Obr. 9. a – Ossarn, Herzogenburg, VB St. Pölten, Dolní Rakousko, hrob 17/1984. Detail bronzové spony. Celková délka 24 mm. Foto: Fasching. b – Čertův Kámen, Kšice, okr. Tachov, mohyla 3. Fragment bronzové spony. Výška 16 mm.

grave 19 (Benadík 1954, esp. obr. 148 above and 149 below; 1983, 21 and Abb. 4, 5) and the biconical pot from Komjatice, okr. Nové Zámky, inhumation grave 1 (see most recently Megaw – Megaw 2006, list 12, fig. 18).

### The place of Soběsuky in the development of early Celtic art

Recent work has confirmed the presence in western Bohemia of a significant regional development in early La Tène metalworking (Chytráček 1999; 2002; Salač 2006; Sankot 2002a; 2002b; 2003; 2006a; 2006b), a fact that, until recently, has been largely neglected – including by ourselves (Megaw – Megaw 2002, 188–189). However, representations or, more properly, stylised representations of humans and animals remain uncommon. For example, incomplete though her listing might be, Binding (1993; see also Frey 1996, esp. Abb. 2 and Liste 2) has shown that the region seems to lie on the north-eastern edge of the concentration of *Masken-* or *Tierfibeln*, several of which must be regarded as poor local attempts to copy their presumed models; examples from Western Bohemia are the brooches from barrows at Kyšice and Nová Huť, and that in human form – a great rarity in early La Tène iconography – from inhumation grave 74, Manětín-Hrádek, all in okr. Plzeň-sever (Megaw 1970a, nos. 31, 68, 70; Chytráček 1999, esp. 80, Abb. 1; Baitinger – Pínsker 2002, Kat. Nr. 42, 53, 70; Kruta et al. 2006, cat. nos. 6/4–6). In the present context, perhaps one of the most interesting pieces of figural representation is the ?flagon mount, mentioned above, from the early La Tène enclosure at Droužkovice, okr. Chomutov, which, even if not locally produced, demonstrates the early dissemination into in our region of those foreign elements which formed the basis of so much of early La Tène representational art (fig. 5).

Salač (2006) has emphasised the importance of trade in raw materials, long-distance or inter-regional as with salt and local or intra-regional as with quern-stones, the latter particularly significant in the context of Soběsuky with its evidence of stone sourced from a number of carefully selected localities (Holodňák – Mag 1999). In addition, there can be no doubt as to the continuing influences

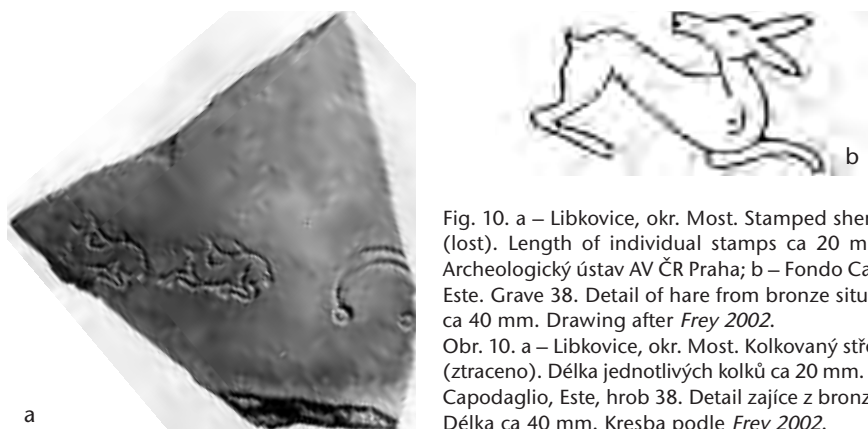


Fig. 10. a – Libkovice, okr. Most. Stamped sherd of bowl (lost). Length of individual stamps ca 20 mm. Photo: Archeologický ústav AV ČR Praha; b – Fondo Capodaglio, Este. Grave 38. Detail of hare from bronze situla. Length ca 40 mm. Drawing after Frey 2002.

Obr. 10. a – Libkovice, okr. Most. Kolkovaný střep z misky (ztraceno). Délka jednotlivých kolků ca 20 mm. b – Fondo Capodaglio, Este, hrob 38. Detail zajíce z bronzové situly. Délka ca 40 mm. Kresba podle Frey 2002.

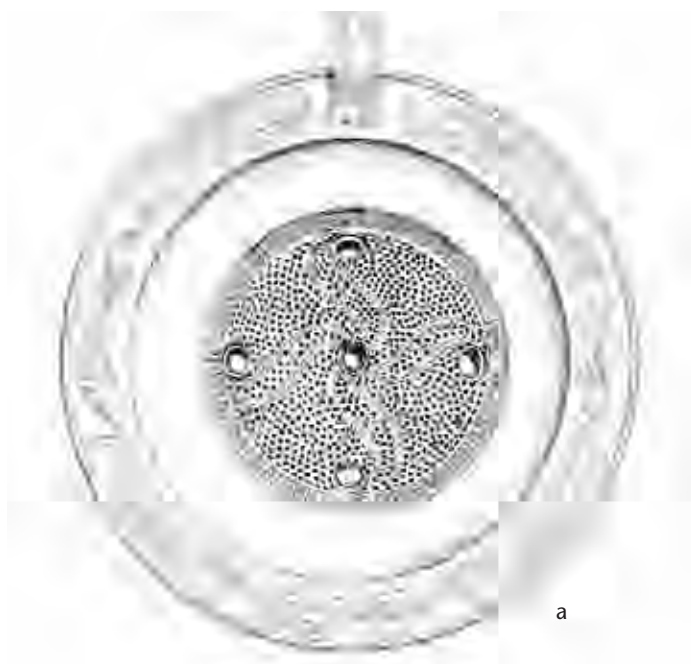
from the west and, particularly, the south with such major industrial and trading centres as the Dürrnberg clearly playing a vital role (Stöllner *et al.* 2003, esp. 179–185). In line with what has been recently written of the *Fürsten-* or *Prunkgräber* of the Hunsrück-Eifel (Nortmann 2003) and southwest Germany (Krausse 2006) the evolution of early La Tène rich burials from north-eastern France across to western Bohemia can be seen as making major cultural statements confronting the Italo-Greek world with which Europe beyond the Alps was already in contact, contacts which certainly included western Bohemia (Chytráček 2002) – in the context of Soběsuky one may recall the Etruscan flagon handle from nearby Čínov, okr. Louny, an isolated but apparently secure find (Chytráček 1983, 445, obr. 4: 2; Vorlauf 1997, Kat. Nr. 183, Taf. 31: 183). Where rich tombs, some with chariots, such as that discovered in 1863 at Hořovičky, okr. Rakovník, and Chlum, okr. Rokycany, show the taking over of western traditions and their transformation to suit local styles (Chytráček 1999, 370; Kruta 2006, cat. nos. 6/1, 7/1). Sankot, in the course of his studies of early La Tène metalworking techniques in western Bohemia, has demonstrated the existence of local workshops producing *phalerae* and other forms incised with compass-drawn decoration (Sankot 2002d; 2003, esp. 131–133; see also Chytráček 1990), where the type may be introduced but where the decorative schemata have their foundations in the late Hallstatt period and play a part in the decoration of stamped pottery (Linksfeiler 1978; Schwappach 1979; Goláňová 2006; Kruta *et al.* 2006, cat. nos. 5/3–13).

Soběsuky in the early La Tène period cannot be regarded as having been a major trading and production settlement in the sense that the Dürrnberg was nor could it have had the draw the salt-mining centre obviously had for craftpersons and their products (Stöllner *et al.* 2003, 177–179). But, like the Dürrnberg, Soběsuky must have relied on agricultural activities including stock raising and meat processing (compare Stöllner *et al.* 2003, esp. 164–172) and these, like pottery production and interregional exchange, on-site smelting, weaving and the working of wood and bone must be regarded as common features of many – indeed most – larger-scale early La Tène settlements in western Bohemia of which Radovesice, okr. Teplice, is a good example (Waldhauser *et al.* 1993, esp. 207–211).

### The Soběsuky bone implement and early La Tène craftworking

Two aspects remain to be examined – firstly how the Soběsuky piece adds to our knowledge of contemporary crafts-techniques and secondly what if anything may be deduced as to its possible use. There is evidence that at least two separate implements were employed to carve the Soběsuky dogs – a fine chisel or gouge which was tapped with a hammer to produce the incised grooves with their cord-like profile and a rasp which has been used extensively on the flat reverse (fig. 4a; 4b). We must also presume that a broader carving implement was employed to model the animals' bodies while there are also traces of the use of the rasp on the upper surface.





a



b

Fig. 11. Hoppstädten, Kr. Birkenfeld. Barrow 2. a – reconstruction of bronze sieve; b – detail. Diameter ca 180 mm. Drawing: Rheinisches Landesmuseum Trier, Photo: J. V. S. Megaw.  
 Obr. 11. Hoppstädten, Kr. Birkenfeld, mohyla 2. a – rekonstrukce bronzového cedníku; b – detail. Průměr ca 180 mm. Kresba: Rheinisches Landesmuseum Trier.

Clearly the carver of the Soběsuky antler implement was skilled at his craft but it remains true that evidence for wood, bone and metalworking tools in the Iron Age remains relatively limited. There are however finds dating from Ha C onwards demonstrating the use of files and rasps which include occasional association with high-status burials (for a useful summary see *Teržan 1994*, esp. Abb. 1). Such tools – which in effect have remained unchanged in form and use for several millennia – are most commonly found in archaeological context in the later La Tène phases; they include the enig-



Fig. 12. a – Hochscheid, Kr. Bernkastel-Wittlich. Barrow 2. Reconstruction of engraved decoration on bronze scabbard. Width ca 49 mm. Drawing after *Haffner 1992*. b – Glauburg-Glauberg, Wetteraukreis. Details of engraved decoration on bronze scabbards from (left) barrow 1, grave 1 and (right) barrow 1, grave 2. Drawings after *Frey 2002*.

Obr. 12. a – Hochscheid, Kr. Bernkastel-Wittlich, mohyla 2. Rekonstrukce ryté výzdoby na bronzové pochvě. Šířka ca 49 mm. Kresba podle *Haffner 1992*. b – Glauburg-Glauberg, Wetteraukreis. Detaily ryté výzdoby na bronzových pochvách z mohyly 1, hrobu 1 (vlevo) a mohyly 1, hrobu 2 (vpravo). Kresba podle *Frey 2002*.

matic LT D mound of Celles, Cantal, persuasively interpreted as a specialist site for bone-working (*Guillaumet 1983*, esp. fig. 10; 1996, 55–59; *Megaw 1985*, esp. 172–176).

There are, however, a number of earlier La Tène finds which are significant for our purposes. These range from individual hoards to, once more, associations with high-status burials. In the absence of a previous summary of the material, some published examples presumed to be contemporary with, or a little later than the Soběsuky implement may be listed here:

#### Austria

Kleine Hutweide, Au a. Leithabirge, NÖ (Lower Austria), cremation grave 13. Two iron chisels and other grave goods including an iron ‘Duchcov’ brooch and an iron hammer associated with a bent sword and fragmentary scabbard. LT B (*Nebehay 1973*, esp. 14–16, Taf. 11; 1993, 53–57).

Nikolausberg bei Golling, Ldkr. Salzburg. Blacksmith’s hoard from multi-period Iron Age settlement and cave site including iron tongues, anvil and hammer. LT B or later (*Moosleitner – Urbanek 1991*).

Pottenbrunn, St. Pölten, NÖ (Lower Austria), cremation grave 48/17. In addition to sheers and three single-edged knives or *Hiebmesser* – one with a decorated bone handle as noted above – a whetstone and four ?awls as well as scrap. LT B (*Ramsl 2002*, esp. 139–40, Abb. 89, Taf. 36–37).

#### Czech Republic

‘Černov’, Ježkovice, okr. Vyškov. Hoard of iron tools from a hill-fort including axes, single-edged knives and gouges. LT A (*Čížmář 1990; Kruta et al. 2006*, cat. no. 8/3).

Libčice nad Vltavou – Chýnov, okr. Praha-západ, feature 21/82. Iron tools found in pot under floor of hut including a small saw blade, chisel, two hammers and fragments of files; evidence of bone-working. LT A-B1 (*Sankot – Vojtěchovská 1986; 2001; Kruta et al. 2006*, cat. no. 8/1 – the same context as produced the fragmentary bone-handled knife noted above (fig. 5).

Radovesice, okr. Teplice. A range of iron implements from the late Ha/early LT settlement with associated cemetery including a hammer and fine chisels/engraving tools (*Waldhauser et al. 1993*, 209–211, Abb. 45–46).

‘Na Špejchaře’, Tuchoměřice-Kněživka, okr. Praha-západ. Found in a hut twelve small crucibles of clay, a small single-edged knife, a fine file, both of bronze and a pair of iron compasses. LT A (*Kruta et al. 2006*, cat. no. 8/2).

#### France

La Chaussée-sur-Marne, Marne, male inhumation grave 126. Together with a single-edged knife, parts of a shield and two spears, a set of iron carpenter’s tools including a whetstone, a couple of files and a rasp. LT A (*Legendre – Piechaud 1985*).

‘La Gorge Meillet’ or ‘Les Usages’, Somme-Tourbe, Marne, chariot grave. Suite of five iron chisels or engraving tools, an awl and a small metalworker’s hammer found by left hand of lower inhumation (though the association of this last is not certain). LT A (*Foudringier 1878; Verger 1994*, 293–312, fig. 200 = no. 92.1).

#### Germany

‘Burg’, Dietzhöhlzal-Rittershausen, Lahn-Dill-Kreis. Two iron hammers, two fine chisels or engraving tools and a ?field anvil from a smith’s hoard in a defended settlement with considerable evidence of textile production. LT A (*Baitinger – Pinsker 2002*, 73, Abb. 45, ill. on p. 266, Kat. Nr. 8, esp. 16–18).

#### Slovakia

Chotín, okr. Komárno, grave 34/72, male inhumation grave including iron axe head, two single-edged knives, a whetstone, three ?awls and a file. LT B2-C1 on the basis of the associated brooches and ‘bent’ fingerings (*Rati-morská 1981*, esp. 62–63, tab. 24: 9–16).

While Libčice is the only early La Tène site which has a proven association of metal tools and worked bone, there seems no doubt that many of the tools noted here were multi-purpose, that is, used for wood-, bone- and metalworking as the need arose. Equally, compasses and fine engraving tools suggest specialist activities such as producing the carefully laid out geometric designs on the bronze *phalerae* and related objects which we have already briefly noted. And a detail: where tools have been found associated with burials it is to be noted that in every case when sex can be determined these are male.

The purpose to which the Soběsuky implement may have been put is more problematic. While it is unfortunate that it is incomplete, there is no marked use-wear observable on the surface of the antler. A clue may be found in the evidence for weaving which has been found on the site as indeed is common on other Bohemian settlements of the Hallstatt and earlier La Tène periods (e.g. Radovesice: *Waldhauser et al. 1993*, 207–209, 335–336). So too the finds from Soběsuky bear witness to the fact that textile production was part of commonly performed domestic activities over the whole period of the site’s occupation. Spinning is evidenced by numerous spinning whorls, the process of weaving itself by loom weights, most commonly of a truncated cone shape, with a horizontal piercing in the upper part. Such weights served the purpose of stretching vertical threads of the warp of the vertical loom and their occurrence, especially in the sunken houses, is striking. One can generally



Fig. 13. Basse-Yutz, Moselle. Detail of handle of flagon no. 2 (cast bronze with 'enamel' in-fill). Length of head ca 43 mm. Photo: (left) British Museum; (right) J. V. S. Megaw.

Obr. 13. Basse-Yutz, Moselle. Detail držadla konvice č. 2 (litý bronz s „emailovou“ výplní). Délka hlavy ca 43 mm. Foto vlevo: British Museum.

assume that the raw materials for weaving were processed locally – wool, for the manufacturing of coarse textiles intended for production of everyday garments and flax, more suitable for production of fine linen textiles. In the early La Tène period – the phase of the site's occupation to which the antler implement discussed in this paper belongs – weaving is confirmed from the loom weights from features 638, 565, 3147 and 3564.

With this in mind, a weaving shuttle or sword beater – used to 'beat' or bed down a weft thread – are possible candidates but a third identification is as a more specialised beater used in the production of complex braids or tablet weaving. While there are no actual examples of tablet weaving so far known from Bohemia, Moravia or Slovakia (*Belanová 2005; Bender Jorgensen 2005*) the technique is well-known from the Austrian salt-mines (*Groenmann van Waateringe 2003; Grömer 2005a; Stöllner 2005*). While it is also true that no similar implement has been yet identified – and here the emphasis is on *yet identified* – north of the Alps, a series of bones, flat on one side and slightly curved on the other has been found in grave 89 of the well-known Villanovan cemetery of Verruchio, Emilia Romagna. Given the wealth of textiles and related implements in the site, not only have these been interpreted as beaters but they offer a credible comparison with Soběsuky implement (*Raeder Knudsen 2002; see also Grömer 2005b* and for a well-illustrated discussion of early Iron Age textiles and fashion *Hagmann ed. 2007, esp. 69–78*).

## Conclusion

To conclude, while there seem to be no good grounds for considering that the Soběsuky antler was carved other than in – or very near – the site where it was found, it is not impossible that it was brought into the site from a neighbouring settlement. Certainly the very quality of the carving indicates that here is no everyday implement but rather that it must have been associated with an individual – man or woman – of high local status. However, what is really significant about the antler implement is the very ordinariness of the settlement and the context in which it was found. The style of the carving fits well with the range of early La Tène representational art, not least in western Bohemia, and in itself is evidence that such a style was amongst other evidence for interregional exchange, rapidly being absorbed into the local craftworker's repertoire. That even so utilitarian an object as a weaving beater has been decorated should come as no surprise; to early La Tène craftpersons a sword scabbard, horse harness or the even more wealthy trappings of a chieftainly grave but also a brooch or a knife-handle all became the raw material with which to produce complex

visualisations of both this world and the Otherworld. *Otto-Herman Frey (2004)* has recently once more emphasised the complex nature of early La Tène iconography in central and western Europe, the representing of both the natural world and of supernatural beings, the monsters or *Mischwesen*. Thus, the Soběsuky implement might be seen to weave together the mundane and the imagined worlds which, in the Iron Age, were simply two aspects of one complex whole.

*Our first debt is to Petr Holodňák for inviting us to publish a study of this fascinating piece and for providing information and illustrations. François Maresse (Musée royal de Mariemont, Morlanwelz) kindly afforded JVSM the opportunity in 2006 to study and photograph the implement. For discussions concerning its possible stylistic affinities and related issues our thanks go to Otto-Herman Frey (Marburg/Lahn), Natalie Venclová and Pavel Sankot (Prague) and Martin Schönfelder (Mainz) and for expert advice on the object's possible use in weaving, Tereza Belanová (Nitra) and Lise Raeder Knudsen (Vejle).*

## Bibliography

- Baitinger, H. – Pinsker, B. Hrsg. 2002: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Glaube – Mythos – Wirklichkeit. Stuttgart.
- Barth, F. E. – Urban, O. H. 2007: Neues zur Schwertscheide von Hallstatt. In: M. Blečić et al. Hrsg., Das Kulturgeflecht in den Metallzeiten Europas / Preplet kavinskih obdobjev Evropa / The interlace of cultures in the European Metal Ages. In honorem Biba Teržan. *Situla* 14, 391–403.
- Bašta, J. – Baštová, D. – Bouzek, J. 1989: Die Nachahmung einer attisch rotfigurigen Kylix aus Pilsen-Roudná, *Germania* 67, 463–76.
- Belanová, T. 2005: The state of research of La Tène textiles from Slovakia and Moravia. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 175–89.
- Benadik, B. 1954: Další rok výskumu na laténskom pohrebišti vo Veľkej Mani, o. Vráble, *Archeologické rozhledy* 6, 319–338.
- 1983: Maňa: Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog. *Materialia archaeologica Slovaca* 5. Nitra.
- Bender Jorgensen, L. 2005: Hallstatt and La Tène textiles from the archives of Central Europe. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 133–50.
- Beneš, A. – Sankot, P. 1997: Die durchbrochenen frühlatènezeitlichen Gürtelhaken aus Westböhmen – Újezd nad Mží, Bezirk Plzeň-Nord, und Kšice, Bezirk Tachov, *Archeologické rozhledy* 49, 614–624.
- Bichler, P. et al. eds. 2005: Hallstatt textiles: Technical analysis, scientific investigation and experiment on Iron Age textiles. BAR International ser. 1351. Oxford.
- Binding, U. 1993: Studien zu den figürlichen Fibeln der Frühlatènezeit. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 16. Bonn.
- Bondini, A. 2005: I materiali di Montebello Vincentino. Tra cultura Veneto-Alpina e civiltà de La Tène. In: D. Vitali ed., *Studi sulla media e tarda età del ferro nell'Italia settentrionale. Studi e Scavi* 12, 215–324.
- Carter, D. 1957: The symbol of the beast: the animal style of Eurasia. New York.
- Chytráček, M. 1990: Mohylové pohřebiště u Mirkovic, okres Domažlice, Památky archeologické 81, 74–139.
- 1999: Élite burials in Bohemia from the 6th-5th century B. C. and the beginnings of a new art-style. In: A. Villes – A. Bataille-Melkon eds., *Fastes des Celtes entre Champagne et Bourgogne aux VII<sup>e</sup>-III<sup>e</sup> siècles avant notre ère. Actes du XIX<sup>e</sup> Colloque de l'A. F. E. A. F. tenu à Troyes en 1995. Mémoires de la Société Archéologique Champenoise N°15 – supplément au bulletin N°4, Joué-les-Tours*, 359–377.
- 2002: Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*. 11. Treffen. 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 121–142.
- Čížmář, M. 1990: Časné laténské nálezy z hradiska 'Černov', obec Ježkovice, okres Vyškov. In: V. Nekuda et al. edd., *Pravěk a slovanské osídlení Moravy*, Brno, 196–204.
- Echt, R. 2004: Äusserer Anstoss und innerer Wandel – drei Thesen zur Entstehung der Latènekunst. In: M. A. Guggisberg ed., *Die Hydria von Grächwil. Zur Funktion und Rezeption mediterraner Importe in Mitteleuropa. Schriften des Bernischen Historischen Museums* 5, Bern, 203–215.

- Eibner, A. 2001:* Die Eberjagd als Ausdruck eines Heroentums? Zum Wandel des Bildhalts, in der Situlenkunst am Beginn der Latènezeit. In: B. Gediga et al. edd., *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej / Die Kunst der Bronzezeit und der frühen Eisenzeit in Mitteleuropa*. Prace Komisji Archeologicznej 14. Biskupinskie Prace Archeologiczne 2, Wrocław – Biskupin, 231–279.
- Foudringier, E. 1878:* Double sépulture gauloise de la Gorge-Meillet, territoire de Somme-Tourbe. Paris.
- Frey, O.-H. 1996:* Zu den figürlichen Darstellungen aus Waldalgeshem. In: T. Stöllner – N. Wiesner Hrsg., *Europa celtica*. Untersuchungen zur Hallstatt- und Latènekultur. Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg – Sonderband 10, Espelkamp, 95–115.
- 2002: Frühe keltische Kunst – Dämonen und Götter. In: *Baitinger – Pinsker Hrsg. 2002*, 186–205.
- 2004a: A new approach to early Celtic art, *Proceedings of the Royal Irish Academy* 104C, N°5, 107–129.
- 2004b: Zur Kampfweise der Kelten. In: H. Heffner – K. Tomaschitz Hrsg., *Ad fontes!* Festschrift für Gerhard Dobesch zum fünfundsiebzehnten Geburtstag am 15. September 2004, Wien, 644–651.
- 2005: Tierdarstellungen. In: R. Müller ed., *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 30, Berlin – New York, 566–579.
- Gebhard, R. 1991:* Bildtraditionen keltischer Tierfiguren. In: J. Garbsch ed., *Spurensuche*. Festschrift für Hans-Jörg Kellner zum 70. Geburtstag. Kataloge der Prähistorischen Staatsammlung – Beiheft 3, Kallmünz/Opf., 83–104.
- Golářová, P. 2006:* Několik poznámek k výzdobným motivům na kolkované keramice v Pomoraví, *Pravěk* NŘ 16, 125–143.
- Green, M. 1992:* *Animals in Celtic life and myth*. London – New York.
- Grömer, K. 2005a:* The textiles from the prehistoric salt-mines at Hallstatt. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 17–40.
- 2005b: Table-woven ribbons from the prehistoric salt-mines at Hallstatt, Austria – Results of some experiments. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 81–90.
- Groenmann van Waateringe, W. 2003:* Textiles from the Dürrnberg salt mines. In: *Stöllner et al. 2003*, 152–154.
- Guggisberg, M. A. 1998:* 'Zoomorphe Junktur' und 'Inversion': Zum Einfluss des skythischen Tierstils auf die frühe keltische Kunst, *Germania* 76, 549–572.
- Guillaumet, J.-P. 1983:* Le matériel du tumulus de Celles (Cantal). In: J. Collis – A. Duval – R. Périchon eds., *Le deuxième âge du Fer en Auvergne et en Forez*, Sheffield – St Etienne, 189–211.
- 1996: *L'artisanat chez les Gaulois*. Paris.
- Haffner, A. 1992:* Die frühlatènezeitlichen Fürstengräber von Hochscheid im Hunsrück, *Trierer Zeitschrift* 55, 25–103.
- Hagmann, S. ed. 2007:* *Bunte Tuche & gleissendes Metall: Frühe Kelten der Hallstattzeit*. Herne.
- Holodňák, P. 1991:* Rescue excavations at Soběsuky, in 1985–1990. In: E. Neustupný ed., *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, 210–217.
- Holodňák, P. – Mag, M. 1999:* Vývoj mlecích zařízení a provenience surovin drtidel a žernovů v Soběsukách (okr. Chomutov, sz. Čechy). *Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídliště, Památky archeologické* 90, 398–441.
- Jacobsthal, P. F. 1944:* *Early Celtic art*. Oxford (1969: reprinted with corrections).
- Krausse, D. 2006:* The prehistory of the Celts in southwest Germany: centralisation processes and Celtic ethnogenesis in the heart of Europe. In: D. Vitali ed., *Celtes et Gaulois. L'Archéologie face à l'Histoire. La préhistoire des Celtes*. Collection Bibracte 12/2, Glux-en-Glenne, 131–142.
- Kruta, V. et al. 2006:* *Celtes: Belges, Boïens, Rèmes, Volques... Morlanwelz*.
- Kruta, V. – Lička, M. eds. 2004:* *Celti di Boemia e di Moravia. Celti dal cuore dell'Europa all'Insubria* 1. Paris.
- Legendre, R. M. – Piechaud, S. 1985:* Une sépulture à outils du début de La Tène à La Chaussée-sur-Marne (Marne), *Préhistoire et protohistoire en Champagne Ardenne* 9, 57–66.
- Linksfeiler, D. 1978:* Die stempelverzierte Keramik in Böhmen und Mähren, *Archäologische Informationen* 4, 82–108.
- Meduna, J. 1961:* *Staré Hradisko: Katalog nálezů uložených v muzeu města Boskovic – Katalog der Funde im Museum der Stadt Boskovice*. *Fontes Archaeologicae Moraviae* 2. Brno.
- Megaw, J. V. S. 1970a:* *Art of the European Iron Age*. Bath.
- 1970b: Cheshire cat and Mickey Mouse. Analysis, interpretation and the art of the La Tène Iron Age, *Proceedings of the Prehistoric Society* 36, 261–279.
- 1971: The 'Maskenfibel' fragment from Kšice, distr. Tachov, *Archeologické rozhledy* 23, 212–214.
- 1975: The orientalisising theme in early Celtic art. East or West?. In: J. Fitz ed., *The Celts in Central Europe*, *Alba Regia* 14, 15–33.

- Megaw, J. V. S.* 1981: Une „volière“ celtique. In: S. Deyts ed., Etudes offertes à J.-J. Hatt. Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est 32, Dijon, 137–143.
- 1985: Meditations on a Celtic hobby-horse: notes towards a social archaeology of Iron Age art. In: T. C. Champion – J. V. S. Megaw eds., Settlement and society: aspects of West European prehistory in the first millennium B. C., Leicester, 161–191.
- 1987: An early La Tène sword 'from Hallstatt' in the Evans collection, Ashmolean Museum, Oxford, Archäologisches Korrespondenzblatt 17, 97–101.
- 2005a: Notes on two belt-plates of early La Tène type from northern Poland, Pomorania Antiqua 20, 257–276.
- 2005b: Early Celtic art without Scythians? A review. In: H. Dobrzańska – J. V. S. Megaw – P. Poleska eds., Celts on the margin: Studies in European cultural interaction 7<sup>th</sup> century BC – 1<sup>st</sup> century AD dedicated to Zenon Woźniak, Kraków, 33–47.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R.* 1990: The Basse-Yutz find: masterpieces of Celtic art. The 1927 discovery in the British Museum. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London 46. London.
- 2001: Celtic art from its beginnings to the Book of Kells. London (revised edition).
- 2002: The bronze mount from Droužkovice, northwest Bohemia, Památky archeologické 93, 173–193.
- 2006: Strike the lyre: some notes on an eastern Celtic motif, Acta Archaeologica Hungarica 57, 367–393.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. – Neugebauer, J.-W.* 1989: Zeugnisse frühlatènezeitlichen Kunsthandwerks aus dem Raum Herzogenburg, Niederösterreich, Germania 67, 477–517.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. – Nortmann, H.* 1992: Neue Untersuchungen zum frühlatènezeitlichen Siebtrichter von Hoppstädten, Trierer Zeitschrift 55, 105–128.
- Megaw, M. R. – Megaw, J. V. S.* 2007: Celtic lyres on a Celtic *kylix*? A further note on the copy of an Attic red figure two-handled cup from Plzeň-Roudná, Archeologické rozhledy 59, 799–804.
- Moosleitner, N. – Urbanek, E.* 1991: Das Werkzeugdepot eines keltischen Grobschmiedes von Nikolausberg bei Golling, Land Salzburg, Germania 69, 63–78.
- Nebahay, S.* 1973: Das latènezeitliche Gräberfeld von der Kleinen Hutweide bei Au am Leithagebirge, p. B. Bruck a. d. Leitha, NÖ. Archaeologia Austriaca – Beiheft 11. Wien.
- 1993: Latènegräber in Niederösterreich. Kleinen Schriften 41. Marburg.
- Nortmann, H.* 2003: Dead warriors and their communities in the Hunsrück-Eifel-Culture. In: J. Bourgeois – I. Bourgeois – B. Charretté eds., Bronze Age and Iron Age communities in northwestern Europe, Brussel, 135–150.
- Polenz, H.* 1975: Latènezeitliche Hundplastiken aus Süd- und Rheinhessen, Fundberichte aus Hessen 14, 255–307.
- Raeder Knudsen, L.* 2002: La tessitura a tavolette nella tomba 89. In: P. von Eles ed., Guerriero e sacerdote Autorità e comunità nell'età del ferro a Verucchio: La Tomba del Trono, Quaderni di archeologia dell'Emilia Romagna 6, Firenze, 230–242.
- Ramsl, P. C.* 2002: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte A11. Wien.
- Ratimorská, P.* 1981: Keltské pohrebisko v Chotíne I, Západné Slovensko 8, 15–88.
- Salač, V.* 2006: O obchodu v pravěku a době laténské především, Archeologické rozhledy 58, 33–58.
- Sankot, P.* 1997: La sépulture de Hosty en Bohême meridionale. Nouvelles considérations, Etudes celtiques 33, 37–58.
- 2002a: Eisenzeitliches Kunsthandwerk als Spiegel von Fernkontakten. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000, Praha, 83–101.
- 2002b: Ein Beitrag zu den Wegen und dem kulturellen Austausch zwischen Ostbayern, Österreich und Böhmen in der Stufe LT A. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen. 20. bis 23. Juni 2001 in Obernzell, Rahden/Westf., 143–149.
- 2002c: Décor animalier de la poignée de Libčice-Chýnov, Sborník Národního muzea v Praze – řada A 56, 99–106.
- 2002d: Zu den Ergebnissen der neuen Konservierung des Phalerenensembles aus Nevězice. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 16, Plzeň, 152–163.
- 2003: Nouvelles connaissances sur l'artisanat laténien des Ve-IIIe siècles avant J.-C. en Bohême. In: O. Buchsenschutz et al., Décors, images et signes de l'âge du Fer européen. Revue Archéologique du Centre de la France – 24e supplément, Tours, 129–143.

- Sankot, P. 2006a*: Les dépôts métalliques de Bohême et de Moravie. In: G. Bataille – J.-P. Guillaumet eds., Les dépôts métalliques du second âge du Fer en Europe tempérée. Collection Bibracte 11, Glux-en-Glenne, 101–108.
- *2006b*: Le passage du Hallstatt à La Tène ancienne en Bohême. In: D. Vitali ed., Celtes et Gaulois. L'Archéologie face à l'Histoire. La préhistoire des Celtes. Collection Bibracte 12/2, Glux-en-Glenne, 123–156.
- Sankot, P. – Vojtěchovská, I. 1986*: Excavations of an early-La Tène settlement with a hoard of iron implements at Chýnov near Prague. In: R. Pleiner – J. Hrala eds., Archaeology in Bohemia 1981–1985, Praha, 119–124.
- *2001*: Un dépôt des objets en métal et en os du début de La Tène à Libčice-Chýnov. In: J. Collis ed., Society and settlement in Iron Age Europe. L'habitat et l'occupation du sol en Europe. Actes du XVIII<sup>e</sup> colloque de l'A. F. E. A. F. Winchester – April 1994, Sheffield, 312–321.
- Schwappach, F. 1974*: Zu einigen Tierdarstellungen der Frühlatènekunst, Hamburger Beiträge zur Archäologie 4, 103–140.
- *1979*: Zur chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik. Die Keramik der Latène-Kultur 2. Bad Bramstedt.
- Stöllner, T. 1998*: Grab 102 vom Dürrnberg bei Hallein: Bermerkungen zu den Dürrnberger Kriegergräbern der Frühlatènezeit, Germania 76, 67–76.
- *2005*: More than old rags: Textiles from the Iron Age salt-mines at the Dürrnberg. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 161–174.
- Stöllner, T. et al. 2003*: The economy of Dürrnberg-bei-Hallein: an Iron Age salt-mining centre in the Austrian Alps, Antiquaries Journal 83, 123–194.
- Šaldová, V. 1971*: Sekera zvěrného stylu z Kaliště-Bezděkova, Archeologické rozhledy 23, 153–162.
- Teržan, B. 1994*: Überlegungen zum sozialen Status des Handwerkers in der frühen Eisenzeit Südosteuropas. In: C. Dobiat ed., Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16, Marburg, 659–669.
- Verger, S. 1994*: Les tombes à char de la Tène ancienne en Champagne et les rites funéraires aristocratiques en Gaule de l'est au Ve siècle avant J.-C. Thèse pour le Doctorat de l'Université Dijon (unpublished).
- Waldhauser, J. 2001*: Encyklopedie Keltů v Čechách. Praha.
- Waldhauser, J. et al. 1993*: Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen 1–2. Archeologický výzkum v severních Čechách 21. Praha.

## Parohový nástroj z objektu 3472/91 v Soběsukách, okr. Chomutov Úvaha o časně laténském figurálním umění v Čechách

Na parohovém nástroji z objektu z doby laténské je vyřezáno vyobrazení dvou vzájemně se doplňujících zvířat – patrně psů. Tento příspěvek řadí předmět stylisticky do kontextu časně laténského umění ve střední Evropě a umožňuje připojit jej na seznam množících se dokladů, že severozápadní Čechy hrály v procesu geneze raného keltského umění jistou regionální roli. Podobně jako na dalších soudobých sídlištích, i v Soběsukách byly nalezeny početné doklady výroby textilu, což je možné chápat jako další argument podporující hypotézu, že tento parohový předmět mohl být tkalcovským člunkem, nebo ještě spíše mečkem používaným při výrobě splétaných stuh.

Přeložil *Jan Machula*

*J. VINCENT S. MEGAW, Department of Archaeology, Flinders University, GPO Box 2100, Adelaide 5001, S. Australia; vincent.megaw@flinders.edu.au*

*M. RUTH MEGAW, Department of Archaeology, Flinders University, GPO Box 2100, Adelaide 5001, S. Australia*



## The antler implement from Soběsuky, feature no. 3472/91 An essay on early La Tène figural art in Bohemia

J. Vincent S. Megaw – M. Ruth Megaw

### Introduction

Rescue excavations carried out between 1985–1992 at the extensive multi-period settlement of Soběsuky, northwestern Bohemia, with its attendant cemeteries has so far only briefly been described (e.g. *Holodňák 1991*); in addition, a detailed analysis of the millstones, which, originating from a number of geological sources, are such a feature of the site, has also appeared; this study identifies three main groups as local, inter- and supra-regional (*Holodňák – Mag 1999*). One find however deserves specialist study in advance of further and more detailed publication.

This, an antler implement discovered in 1991 in feature 3472 (Muzeum Žatec inv. no. 7546), has previously only been briefly described and illustrated – it must be said – in far from perfect line drawings (*Waldhauser 2001*, 454 and ill. = ‘Soběsuky 7’; *Kruta – Lička eds. 2004*, no. 6/3; *Kruta et al. 2006*, cat. no. 6/3). The implement was stratified with a range of mainly LT A wares (*fig. 1, 2*) as well as a sandstone millstone fragment of Mag’s Černovice type (*Holodňák – Mag 1999*, 407 and *fig. 8: 3*). The antler piece currently measures some 164 mm in length and has been carved from a single piece of fine-grained antler, both ends of which are missing; there is also a lateral break across at the point where the surviving animal’s head and fore-paw join the main blade; the cross-section is basically rectangular. As has been previously observed, originally there was a ‘Siamese twin’, a second animal, the remaining features of which can be seen when the knife is turned through 180° – most of the body remains with its rear haunch and elongated leg and whose tail doubles as the hind leg of the complete animal (*fig. 3*).

Detailed photography shows quite clearly the combination of free-hand carving following faintly scribed lines set at right-angles (see particularly the deep zig-zag groove delineating the belly and hind leg(s) of both the intact and incomplete animals: *fig. 4a*). The globe-shaped feature which forms a link between the handle and the blade also seems to have been carefully laid out; just visible between the snout and fore-paw of the complete animal can be made out a carefully scribed arc with a second, deeper cut arc forming the upper part of the same paw. In the latter case the line appears to have been cut in a number of short jabs leaving a corrugated groove. Particularly noticeable is that the handle and in particular the rear surface of the blade have been carefully finished by application of a rasp or file (*fig. 4b*), a point which will be discussed further below.

### Soběsuky: the stylistic affinities

Only one carved bone handle is even remotely comparable to Soběsuky and that is the fragmentary iron knife with a handle carved out of a cow rib which formed part of a hoard of tools (*fig. 7*) from the LT A sunken hut feature 21/82 of the settlement at Libčice nad Vltavou–Chýnov, okr. Praha–západ (*Sankot – Vojtěchovská 1986; 2001*, no. 18 and *fig. 4: 1–2; Sankot 2002c*). While we shall briefly discuss below other elements in the hoard, the bone is once more decorated with a series of concentric circles which must also have been executed with a metal tool. Identified by its excavator as a ram, Sankot draws attention both to other contemporary early La Tène objects and to the possibilities of links with nomadic or Scythian animal representations. We will not recapitulate here the still on-going discussions as to possible eastern influences on early La Tène art except to observe that the very occasional finds on Czech soil of undoubtedly nomadic origin – such as the iron axe-head from Kaliště–Bezděkov, okr. Klatovy, barrow 79 (*Šaldová 1971*), hardly form the basis for the introduction of a new art style. In fact strong arguments may be advanced against nomadic or Scythian influence, largely on chronological grounds and if one is looking for stylistic parallels for the Chýnov handle then the closest is to be found in an early La Tène brooch from the ‘Hexenwandwiese’ on the Dürrenberg-bei-Hallein, Ldkr. Salzburg. Ignoring the bird which, in a typical Celtic double entendre, grows out of the

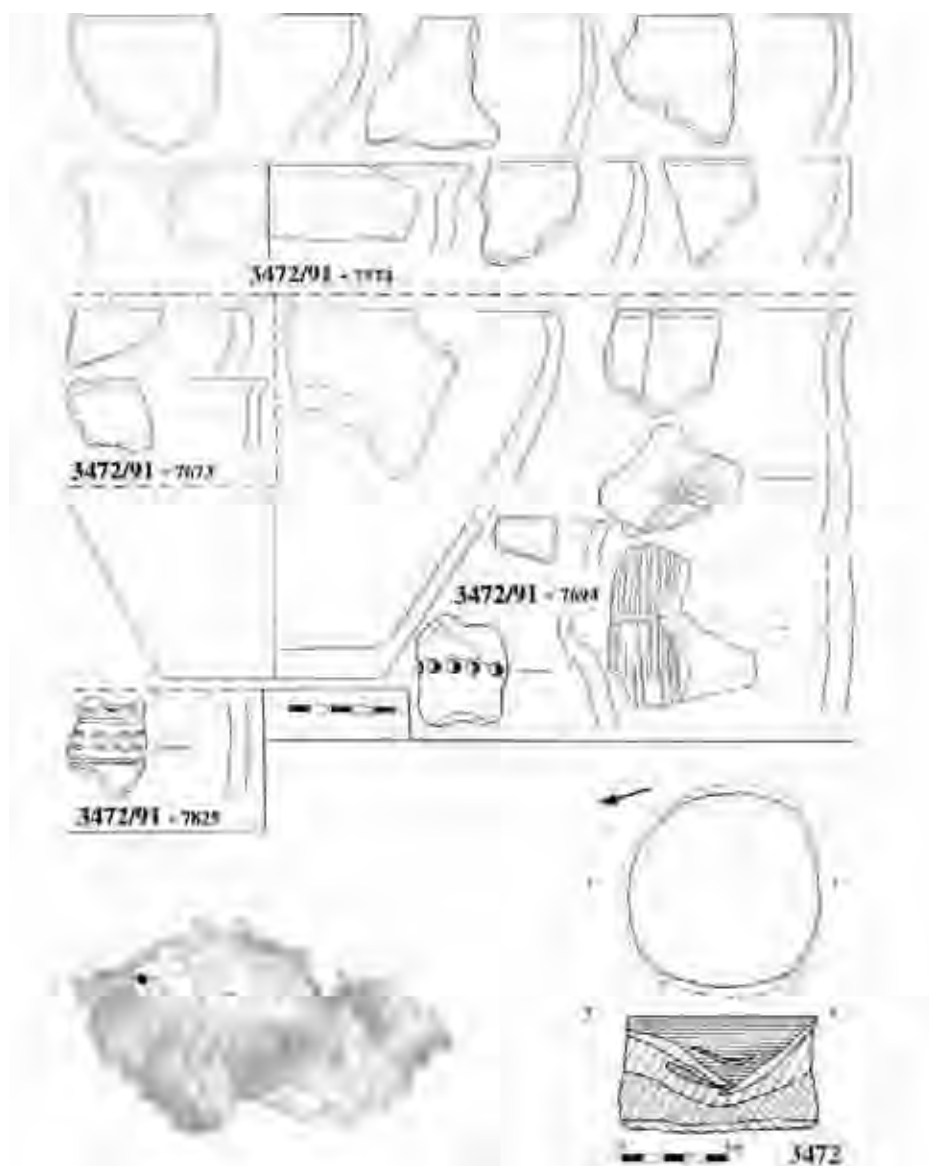


Fig. 1. Soběsuky, okr. Chomutov. Feature no. 3472/91. LT pottery associated with the antler ?weaving implement. Drawings: P. Holodňák.

Obr. 1. Soběsuky, okr. Chomutov, obj. 3472/91. Laténská keramika nalezená společně s parohovým nástrojem. Kresba: P. Holodňák.

rear haunches of the quadruped forming the body of the brooch, the elongated snout, lentoid eyes and laid-back ears of the animal – boar? ovicaprid? dog? – offers a ready comparison with Chýnov (fig. 8a; Guggisberg 1998, 551–558; Frey 2002, 199–200, Abb. 184; contra Megaw 2005b, esp. 40, fig. 13, 15). Elongated snouts, lentoid eyes and laid-back ears are features also of the chape animals

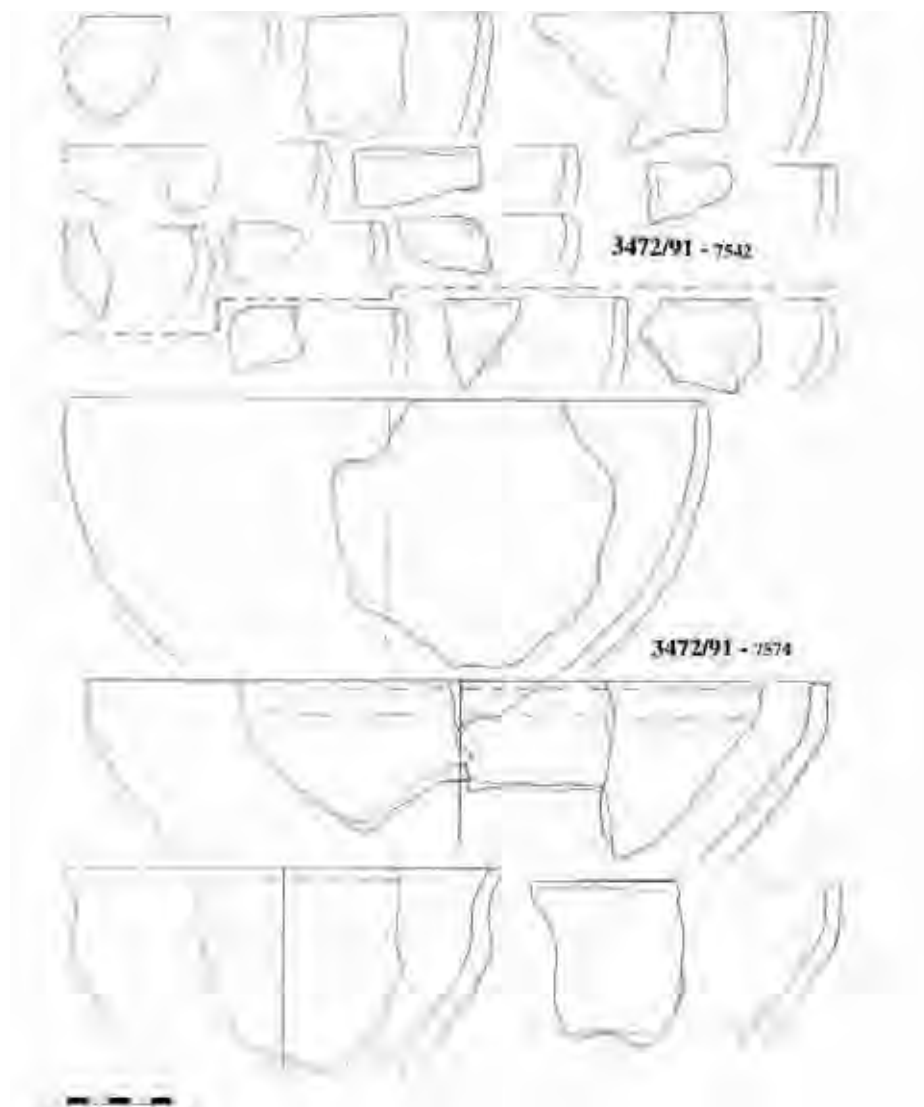


Fig. 2. Soběsuky, okr. Chomutov. Feature no. 3472/91. LT pottery associated with the antler ?weaving implement. Drawings: P. Holodňák.

Obr. 2. Soběsuky, okr. Chomutov, obj. 3472/91. Laténská keramika nalezená společně s parohovým nástrojem. Kresba: P. Holodňák.

(fig. 6b) on the famous bronze scabbard and iron sword from Hallstatt, VB Gmunden, OÖ (Upper Austria), grave 994 with its military procession long held to reflect influence – this time with reason – from ‘Situla’ art (Megaw 1970a, no. 30; 2001, 80–81, ill. 92; Frey 2002, 193–195, Abb. 171; for further discussion of this piece and its significance for Celtic warfare see Frey 2004b; Barth – Urban 2007).

Another object which includes not one but a pair of long-snouted quadrupeds is the triangular openwork cast bronze belt-kook with incise-decorated rectangular plate from the rich warrior’s grave

no. 2 from barrow 1 below the Glauberg-Glauburg, Wetteraukreis (fig. 8c; Frey 2002, 199; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 2. 3. 1; Megaw 2002, 188–189, fig. 17b). Here is an *interpretatio celtica* of the so-called ‘Ticino’ or ‘Castaneda’ class of belt-hooks (*Gürtelhaken*) centred in the Transalpine region several of which are variations on the Classical *potnos* (or *potnia*) *theron* – master (or mistress) of the wild beasts (see most recently Megaw 2005a; Bondini 2005, esp. 303–308). Another variety of belt-plaque more commonly found south of the Alps comes from Újezd nad Mží, okr. Plzeň-sever, cremation grave 2 with a third from a barrow burial at Hosty, okr. České Budějovice (Beneš – Sankot 1997; Sankot 1997), yet further indication of the links which extend not only to the west but to the south of our area.

The Glauberg animals with their marked crests which are certainly suggestive of boars, support between their snouts a human head which is in fact the hook of the mount. But at the same time, reversing the mount, one can ‘read’ the snouts as forming the wings of what is so common in early La Tène art, an ambiguous form or *Mischwesen* to use Frey’s term (Frey 2005; for an earlier essay on animals in Celtic art see Gebhard 1991). Here it is a bird with a human head, a striking and much more realistic example of which is the clean-shaven helmeted bird-man brooch from Ossarn, Herzogenburg, VB St Pölten, NÖ, grave 17/1984 (fig. 9a; Megaw – Megaw – Neugebauer 1989, 500–506, Abb. 11 and 13; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 72.1). In turn, the only other comparable helmeted head – albeit this time bearded and with a moustache – from Bohemia is the tiny fragment of a brooch from ‘Čertův Kámen’, Kšice u Stříbra, okr. Tachov (fig. 9b; Megaw 1970a, no. 104; 1971; Kruta et al. 2006, cat. no. 6/2). But a feature of the Glauberg belt-hook of greater significance for Soběsuky is the elongated ‘S’ elements with their eye-like terminal spirals which support the fore-legs of the ?boars. The hind leg of the complete Soběsuky animal is also an ‘S’ albeit in this case with only one terminal spiral, the reason for this being clear when the piece is reversed – the ‘S’ becomes the tail of the second (and now incomplete) animal.

The division between the twin Soběsuky animals is clearly delineated by the incised zig-zag groove which emphasises the way in which both animals’ rear legs are stretched back. A faint lay-out line can also be seen running over the back of the complete animal (fig. 4a). The sole remaining fore-leg is extended, in relief rather than carved in the round, with down-curved stylised claws as can be seen on the Droužkovice mount, also in okr. Chomutov (fig. 5; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 76; Megaw – Megaw 2002; Kruta et al. 2006, cat. no. 6/10), and the backward looking ‘sphinxes’ poised as guards on the rim of the beaked flagon from Glauberg-Glauburg, barrow 1, grave 1 (Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 1.1; Megaw – Megaw 2002, 182, fig. 14). What is not so clear is how to interpret the smaller terminal coil just in front of the tail/leg. Is this an ‘alternative’ tucked-up foreleg complete with claws? Such ambiguity, such shape-changing is, as already noted, a common feature of La Tène figural representation with the fragmentary sheet gold fragments from the rich ?woman’s grave at Bad Dürkheim, Kr. Neustadt, the most striking example; when rotated the image changes from a clean shaven youth to a bearded old man (Megaw 1969; 1970a, no. 59; 1970b, 271–272, fig. 4; 2005, 42, fig. 19).

Looked at as a whole, how may one identify the Soběsuky animals, if indeed they are meant to represent any specific species? Ambiguity is a key element in the majority of La Tène figural art; only rarely can we with any certainty point to attempts at reproducing individual species (for possible exceptions: Megaw 1981). But we can add here another object from northwestern Bohemia. Apparently from a settlement at Libkovice, okr. Most, but unfortunately now lost, this is the sherd from a bowl stamped with a frieze of hares (fig. 10a; Megaw 1970a, no. 29; Megaw – Megaw 2001, 95, ill. 124; Schwappach 1974; Frey 2002, 195, Abb. 176, 1–3). It is not so much the apparent formal relationship of the Libkovice stamps with ‘Situla’ art (fig. 10b) which are significant here but rather the way that the animal’s movement is indicated by its extended fore-legs and tucked-up hind legs. They seem to be either crouching or running and there are other animals depicted with a similar stance such as the deer with backward-turning heads on the Matzhausen, Kr. Neumarkt, *Linsenflasche* (Megaw 1970a, no. 27; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 77). But more important still is the frieze identified some years ago on the rim of the bronze sieve from Hoppstädten, Kr. Birkenfeld, barrow 2

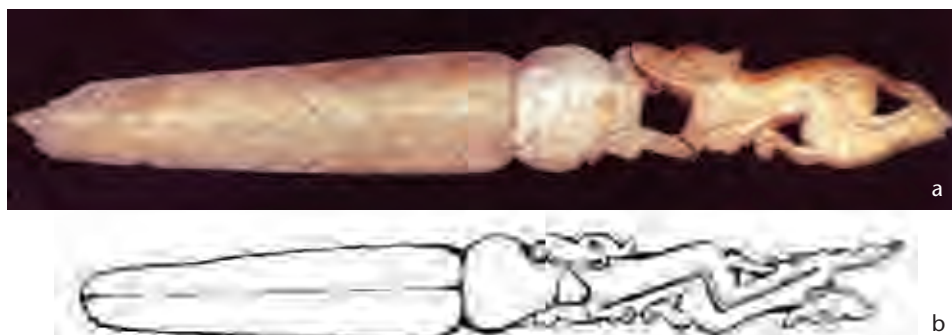


Fig. 3. Soběsuky, okr. Chomutov. Feature no. 3472/91; a – antler ?weaving implement, length 164 mm; b – reconstruction of original form. Photo: Regionální muzeum K. A. Polánka, Žatec. Drawing: P. Holodňák.  
Obr. 3. Soběsuky, okr. Chomutov, obj. 3472/91; a – parohový tkalcovský (?) nástroj, délka 164 mm; b – rekonstrukce původního vzhledu. Foto: Regionální muzeum K. A. Polánka, Žatec. Kresba: P. Holodňák.

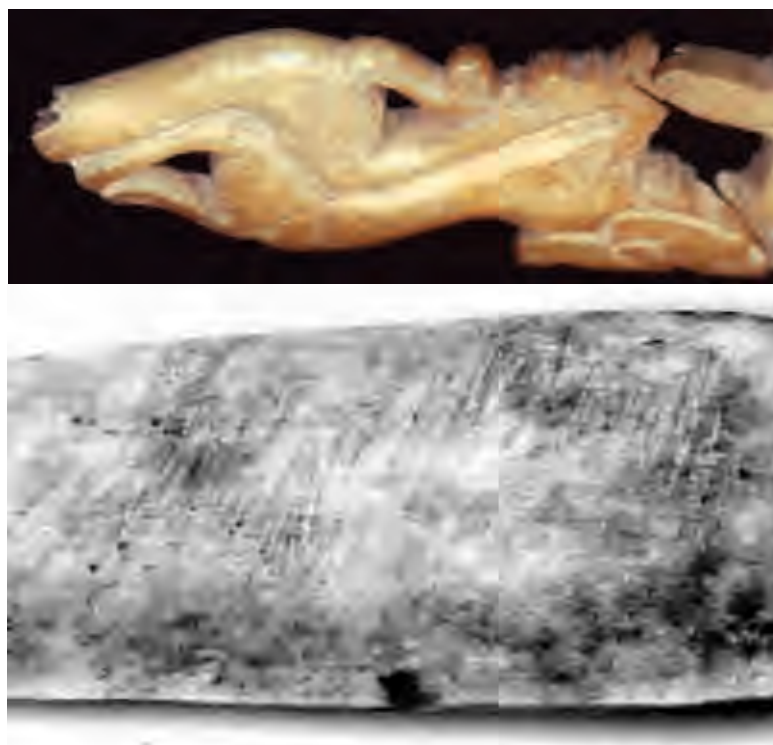


Fig. 4. Soběsuky, okr. Chomutov. Feature no. 3472/91. Details of antler ?implement; a – detail of frontal surface showing detail of lay-out lines and chisel cuts; b – detail of rear surface showing file marks. Photos: J. V. S. Megaw.

Obr. 4. Soběsuky, okr. Chomutov, obj. č. 3472/91. Parohový nástroj: a – detail přední strany s patrnými obvodovými liniemi a záseky dláta; b – detail zadní části s patrnými stopami po opracování pilníkem. Foto na obr. 4–8, 9b, 11b, 13b: J. V. S. Megaw.



Fig. 5. Droužkovice, okr. Chomutov. Bronze mount (?) from vessel lid. Length 52 mm. Photo: J. V. S. Megaw.

Obr. 5. Droužkovice, okr. Chomutov. Bronzová opěrka (?) z víka nádoby. Délka 52 mm.



Fig. 6. 'Eisfeld', Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg. Grave 102. Bone hook. Length 36 mm. Photo: J. V. S. Megaw.

Obr. 6. Eisfeld, Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg, hrob 102. Kostěný hák. Délka 36 mm.

(fig. 9a; Megaw – Megaw – Nortmann 1992). Here the pointed ears, rounded muzzles and bushy tails are very close to the pair of animals engraved – probably in the same workshop or in a closely related one – on the bronze scabbard of an iron sword from Hochscheid, Kr. Bernkastel-Wittlich, barrow 2 (fig. 11b; Haffner 1992, esp. 97, Faltaf. 1; Megaw – Megaw 2001, 58, ill. 57; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 114). Additional but less certain comparisons with quadrupeds may be found on the engraved sword scabbards from Glauberg-Glauburg, barrow 1, graves 1 and 2 and the belt-plaque from the former grave some of which are definitely equine in character but others of which could certainly be seen as dogs (fig. 12; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 1.16, 2.9 esp. 154–157; Frey 2002, 196–197; 2004a, esp. 113–117, fig. 1, 3–5). If not *Mischwesen*, then hunting dogs – rather than the more iconic boar (Gebhard 1991, esp. 92–103; Eibner 2001; Frey 2005, 569) – would not be over-fanciful. Further from our Soběsuky animals in detail but not so far in profile are the three handle beasts on the pair of beaked flagons with coral and enamel inlay from Basse-Yutz, Moselle; once more these we have firmly argued are dogs, albeit transmogrified from Etruscan lions (fig. 13; Megaw – Megaw 1990, 54–59, pl. 11–15) as we believe is the case with the mount from Droužkovice (fig. 5). Indeed all the pieces just referred to and, we would now add Soběsuky, may be regarded as incorporating representations of dogs (in general Polenz 1975; Frey 2005, esp. 569) and the archaeology of dogs in the earlier La Tène period supports what is known from later periods, our surviving Classical texts and the Insular hero tales – that the dog was associated with domestic activities and the hunt, as well as with death and burial (Green 1992, esp. 23–25, 44–60, 102–116).

As to the design of the Soběsuky 'dog', its single surviving eye, oval in shape, is a common early La Tène visual short-hand while the whole exhibits a typically Celtic economy of line (fig. 3). Like the hares of Libkovice (fig. 10a), Soběsuky reminds one of what many years ago we first – only half-jokingly – referred to as 'the Disney style', albeit that this term was coined with reference to somewhat later material than that which we have been studying here (Megaw 1970b, esp. 275, fig. 5: 1, pl. 30). Like the best cartoonists, La Tène craftpersons seem to have had a natural ability at stylisation, half-abstractness often linked to a feeling of playfulness which successfully transmits to the viewer the intended meaning. At its very best there can be no comparison between a La Tène image and that of its supposed Mediterranean progenitors; one only has to set the Bohemian hares side by side with those poor starved figures on 'Situla' art (fig. 10b). It is a truism in the study of early Celtic art that only rarely can one with any certainty detect the external model for an indigenous



Fig. 7. Libčice nad Vltavou – Chýnov, Praha-západ. Feature 21/82. Fragmentary iron knife with bone handle. Length 115 mm. Photo: J. V. S. Megaw.

Obr. 7. Libčice nad Vltavou – Chýnov, Praha-západ, obj. 21/82. Fragment železného nože s kostěnou rukojetí. Délka 115 mm.

variation; one exception is the Celticised silen mask at the base of the handle of the beaked flagon from the rich ?woman's grave from Kleinaspergle, Asperg, Kr. Ludwigsburg; the flagon is itself of course based on an Etruscan form and the face is very close to those on imported *stamnoi* such as that from the second rich grave at Weiskirchen, Kr. Merzig-Waden (Megaw – Megaw 2001, 55, ill. 47–48; Frey 2002, 202–203, Abb. 187; Baitinger – Pinsker 2002, Kat. Nr. 91.1, 93.1).

In Bohemia, the most striking example of several of what should be termed 'adaptation' rather than 'copying' of imported forms is without a doubt the fragmentary imitation kylix from the early La Tène settlement at Plzeň-Roudná, okr. Plzeň (*Bašta – Baštová – Bouzek 1989; Chytráček 2002*, 126–8 and Abb. 7: 4; *Kruta et al. 2006*, cat. no. 4/10; *Megaw – Megaw 2007*). Internally, it has a painted 'Greek key' pattern but the exterior has a series of confronting 'S' or lyres, a motif which elsewhere we have claimed as a particularly central and eastern European element in LT A/B (*Megaw – Megaw 2006*) Here certainly is support if support is needed for continuing in the footsteps of Jacobsthal when trying to assess the role of the Graeco-Italian world as stylistic midwife at the birth of early Celtic art (*Echt 2004*). On the other hand, the assured quality of the decoration on such relatively humble objects as a pottery bowl and a bone implement, both most likely of local production, supports what has been said at the outset which is that in early La Tène there was indeed a distinctive regional development particularly in western Bohemia many aspects of which may be seen as evolving out of the indigenous, later Hallstatt population (*Chytráček 1999; Sankot 2003*). As to the depiction of animals in general in early La Tène art here is no need to evoke external long-range influences either from the Orient or from the world of the nomads; we have put the case against both elsewhere and we shall not repeat the arguments here – save to emphasise as far as the latter goes that there is a major chronological and distributional gap between the Graeco-Scythian animal art of the Black Sea region and that of central Europe (*Megaw 1975; 2005; Megaw – Megaw 1990, 54–9; 2001, 65–9*). This is not totally to deny arguments of *Jacobsthal (1944, esp. 25–59)* in looking not only south but far to the east for the foundations of early Celtic animal art but it is as much a mistake to deny independent creativity as it is to emphasise seeming stylistic similarities between cultural traditions – as for example between Norse animal interlace, late Maori carving and Chou period bronzes (*Carter 1957, esp. 156, pl. 40*)!

One of the odd gaps in the material remains of the later European Iron Age is that, unlike the absence of carved wood which can only be ascribed not to lack of skill but to questions of conservation, it is remarkable how little finely worked bone or antler has survived – or has been recognised. Here we are faced with what must be regarded as the permanent loss of a potential treasure-house of artistic endeavour. In the early La Tène phase there is in fact only one other carved bone object of any quality known to us and this is the ?belt hook from gr. 102, 'SK V' in the 'Eisfeld' cemetery



Fig. 8. a – ‘Hexenwandwiese’, Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg (stray find). Two views of bronze brooch. Length 42 mm. b – Hallstatt, VB Gmunden, OÖ. Grave 994. Detail of bronze scabbard chape. Maximum width ca 50 mm. c – Glauburg-Glauberg, Wetterraukreis. Barrow 1, grave 2. Detail of bronze girdle-hook. Maximum length 102 mm. Photos: J. V. S. Megaw.

Obr. 8. a – Hexenwandwiese, Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg (náhodný nález). Dva pohledy na bronzovou sponu. Délka 42 mm. b – Hallstatt, VB Gmunden, Horní Rakousko, hrob 994. Detail bronzového nákončí pochvy. Max. šířka ca 50 mm. c – Glauburg-Glauberg, Wetterraukreis, mohyla 1, hrob 2. Detail bronzové pásové zápony – háčku. Max. délka 102 mm.

on the Dürrnberg-bei-Hallein, Ld. Salzburg (fig. 6; *Stöllner 1998*, esp. 119–121, Abb. 14: 98; 28: 3). As *Stöllner* comments, *contra* claims of a relationship with ‘Situla’ art of Slovenia and the Atestine region, this raptor whose body and wings are, in a typical piece of Celtic shape-changing, formed out of a Celticised lotus-bud, may be readily compared with such LT A brooch terminals as that from the same grave (*Stöllner 1998*, Abb. 14: 91; *Frey 2002*, 198, Abb. 180) or the largest of the four *Maskenfibeln* from Wittighausen-Oberwittighausen, Main-Tauber Kr. (*Megaw – Megaw 2001*, ill. 110) to which one may add the chape of a sword from Hallstatt now in the Ashmolean Museum, Oxford (*Jacobsthal 1944*, no. 97; *Megaw 1987*). Here certainly is evidence of skilful carving – including the use of compasses – but in terms of style, there are no points of comparison with our Soběsuky piece.

Amongst other pieces of carved bone are several knife handles such as that for a folding iron knife from Pottenbrunn, St Pölten, NÖ (Lower Austria), cremation grave 48/16. This, from a context we shall note again below, consists of two bone plates each decorated with a central diamond and five concentric dot-and-circle motifs, both obviously having been executed with a metal implement (*Ramsl 2002*, 89, Abb. 86, Taf. 36: 16 – wrongly captioned ‘15’). The design has some general resemblance to contemporary stamped pottery in its combination of incised lines and concentric circle impressions such as those on the body of a *Linsenflasche* from Maña, okr. Nové Zámky, inhumation





Fig. 9. a – Ossarn, Herzogenburg, VB St. Pölten, NÖ. Grave 17/1984. Detail of bronze brooch. Total length 24 mm. Photo: Fasching. b – 'Čertův Kámen', Kšice, okr. Tachov. Barrow 3. Fragment of bronze brooch. Height 16 mm. Photo: J. V. S. Megaw.

Obr. 9. a – Ossarn, Herzogenburg, VB St. Pölten, Dolní Rakousko, hrob 17/1984. Detail bronzové spony. Celková délka 24 mm. Foto: Fasching. b – Čertův Kámen, Kšice, okr. Tachov, mohyla 3. Fragment bronzové spony. Výška 16 mm.

grave 19 (Benadík 1954, esp. obr. 148 above and 149 below; 1983, 21 and Abb. 4, 5) and the biconical pot from Komjatice, okr. Nové Zámky, inhumation grave 1 (see most recently Megaw – Megaw 2006, list 12, fig. 18).

### The place of Soběsuky in the development of early Celtic art

Recent work has confirmed the presence in western Bohemia of a significant regional development in early La Tène metalworking (Chytráček 1999; 2002; Salač 2006; Sankot 2002a; 2002b; 2003; 2006a; 2006b), a fact that, until recently, has been largely neglected – including by ourselves (Megaw – Megaw 2002, 188–189). However, representations or, more properly, stylised representations of humans and animals remain uncommon. For example, incomplete though her listing might be, Binding (1993; see also Frey 1996, esp. Abb. 2 and Liste 2) has shown that the region seems to lie on the north-eastern edge of the concentration of *Masken-* or *Tierfibeln*, several of which must be regarded as poor local attempts to copy their presumed models; examples from Western Bohemia are the brooches from barrows at Kyšice and Nová Huť, and that in human form – a great rarity in early La Tène iconography – from inhumation grave 74, Manětín-Hrádek, all in okr. Plzeň-sever (Megaw 1970a, nos. 31, 68, 70; Chytráček 1999, esp. 80, Abb. 1; Baitinger – Pínsker 2002, Kat. Nr. 42, 53, 70; Kruta et al. 2006, cat. nos. 6/4–6). In the present context, perhaps one of the most interesting pieces of figural representation is the ?flagon mount, mentioned above, from the early La Tène enclosure at Droužkovice, okr. Chomutov, which, even if not locally produced, demonstrates the early dissemination into in our region of those foreign elements which formed the basis of so much of early La Tène representational art (fig. 5).

Salač (2006) has emphasised the importance of trade in raw materials, long-distance or inter-regional as with salt and local or intra-regional as with quern-stones, the latter particularly significant in the context of Soběsuky with its evidence of stone sourced from a number of carefully selected localities (Holodňák – Mag 1999). In addition, there can be no doubt as to the continuing influences

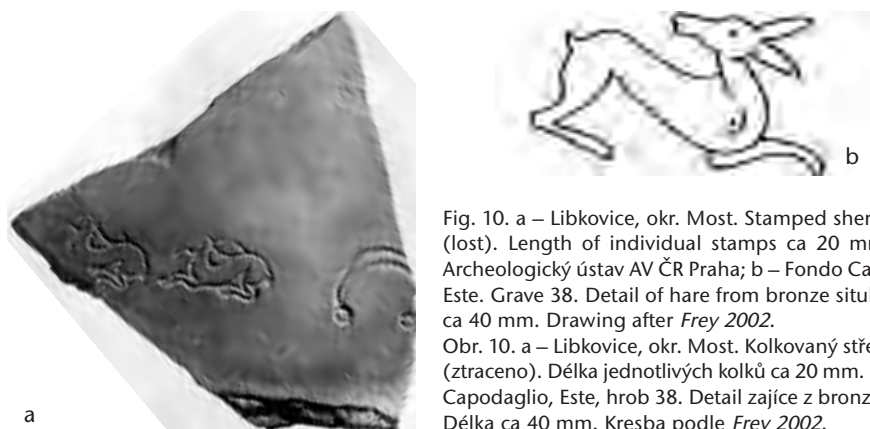


Fig. 10. a – Libkovice, okr. Most. Stamped sherd of bowl (lost). Length of individual stamps ca 20 mm. Photo: Archeologický ústav AV ČR Praha; b – Fondo Capodaglio, Este. Grave 38. Detail of hare from bronze situla. Length ca 40 mm. Drawing after Frey 2002.

Obr. 10. a – Libkovice, okr. Most. Kolkovaný střepek z misky (ztraceno). Délka jednotlivých kolků ca 20 mm. b – Fondo Capodaglio, Este, hrob 38. Detail zajíce z bronzové situly. Délka ca 40 mm. Kresba podle Frey 2002.

from the west and, particularly, the south with such major industrial and trading centres as the Dürrnberg clearly playing a vital role (Stöllner *et al.* 2003, esp. 179–185). In line with what has been recently written of the *Fürsten-* or *Prunkgräber* of the Hunsrück-Eifel (Nortmann 2003) and southwest Germany (Krausse 2006) the evolution of early La Tène rich burials from north-eastern France across to western Bohemia can be seen as making major cultural statements confronting the Italo-Greek world with which Europe beyond the Alps was already in contact, contacts which certainly included western Bohemia (Chytráček 2002) – in the context of Soběsuky one may recall the Etruscan flagon handle from nearby Čínov, okr. Louny, an isolated but apparently secure find (Chytráček 1983, 445, obr. 4: 2; Vorlauf 1997, Kat. Nr. 183, Taf. 31: 183). Where rich tombs, some with chariots, such as that discovered in 1863 at Hořovičky, okr. Rakovník, and Chlum, okr. Rokycany, show the taking over of western traditions and their transformation to suit local styles (Chytráček 1999, 370; Kruta 2006, cat. nos. 6/1, 7/1). Sankot, in the course of his studies of early La Tène metalworking techniques in western Bohemia, has demonstrated the existence of local workshops producing *phalerae* and other forms incised with compass-drawn decoration (Sankot 2002d; 2003, esp. 131–133; see also Chytráček 1990), where the type may be introduced but where the decorative schemata have their foundations in the late Hallstatt period and play a part in the decoration of stamped pottery (Linksfeiler 1978; Schwappach 1979; Goláňová 2006; Kruta *et al.* 2006, cat. nos. 5/3–13).

Soběsuky in the early La Tène period cannot be regarded as having been a major trading and production settlement in the sense that the Dürrnberg was nor could it have had the draw the salt-mining centre obviously had for craftpersons and their products (Stöllner *et al.* 2003, 177–179). But, like the Dürrnberg, Soběsuky must have relied on agricultural activities including stock raising and meat processing (compare Stöllner *et al.* 2003, esp. 164–172) and these, like pottery production and interregional exchange, on-site smelting, weaving and the working of wood and bone must be regarded as common features of many – indeed most – larger-scale early La Tène settlements in western Bohemia of which Radovesice, okr. Teplice, is a good example (Waldhauser *et al.* 1993, esp. 207–211).

### The Soběsuky bone implement and early La Tène craftworking

Two aspects remain to be examined – firstly how the Soběsuky piece adds to our knowledge of contemporary crafts-techniques and secondly what if anything may be deduced as to its possible use. There is evidence that at least two separate implements were employed to carve the Soběsuky dogs – a fine chisel or gouge which was tapped with a hammer to produce the incised grooves with their cord-like profile and a rasp which has been used extensively on the flat reverse (fig. 4a; 4b). We must also presume that a broader carving implement was employed to model the animals' bodies while there are also traces of the use of the rasp on the upper surface.



Fig. 11. Hoppstädten, Kr. Birkenfeld. Barrow 2. a – reconstruction of bronze sieve; b – detail. Diameter ca 180 mm. Drawing: Rheinisches Landesmuseum Trier, Photo: J. V. S. Megaw.  
 Obr. 11. Hoppstädten, Kr. Birkenfeld, mohyla 2. a – rekonstrukce bronzového cedníku; b – detail. Průměr ca 180 mm. Kresba: Rheinisches Landesmuseum Trier.

Clearly the carver of the Soběsuky antler implement was skilled at his craft but it remains true that evidence for wood, bone and metalworking tools in the Iron Age remains relatively limited. There are however finds dating from Ha C onwards demonstrating the use of files and rasps which include occasional association with high-status burials (for a useful summary see *Teržan 1994*, esp. Abb. 1). Such tools – which in effect have remained unchanged in form and use for several millennia – are most commonly found in archaeological context in the later La Tène phases; they include the enig-

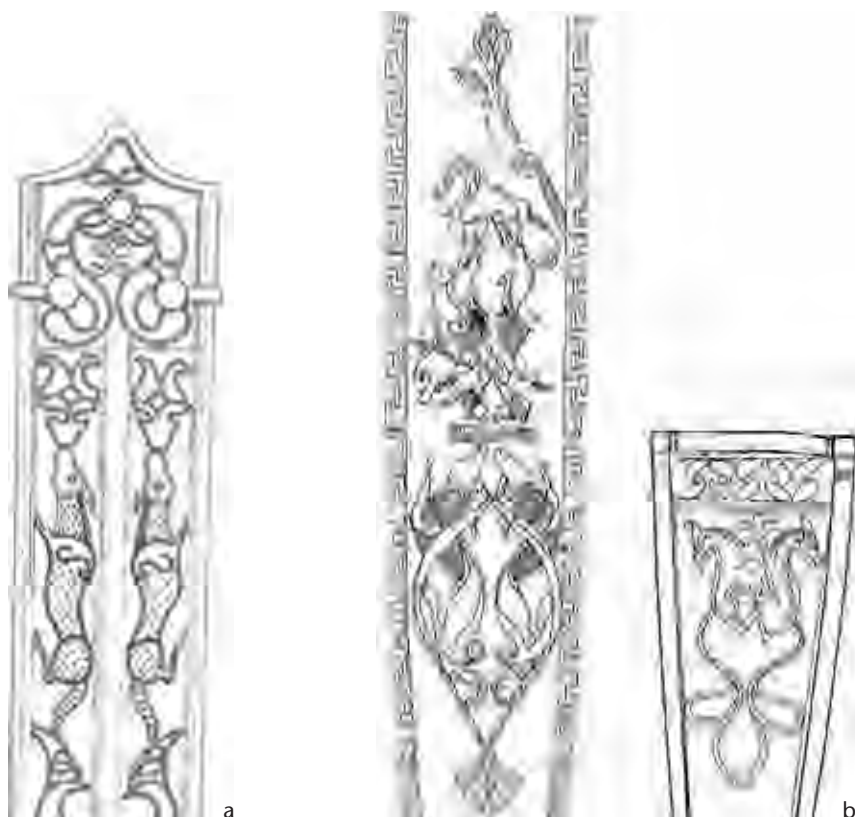


Fig. 12. a – Hochscheid, Kr. Bernkastel-Wittlich. Barrow 2. Reconstruction of engraved decoration on bronze scabbard. Width ca 49 mm. Drawing after *Haffner 1992*. b – Glauburg-Glauberg, Wetteraukreis. Details of engraved decoration on bronze scabbards from (left) barrow 1, grave 1 and (right) barrow 1, grave 2. Drawings after *Frey 2002*.

Obr. 12. a – Hochscheid, Kr. Bernkastel-Wittlich, mohyla 2. Rekonstrukce ryté výzdoby na bronzové pochvě. Šířka ca 49 mm. Kresba podle *Haffner 1992*. b – Glauburg-Glauberg, Wetteraukreis. Detaily ryté výzdoby na bronzových pochvách z mohyly 1, hrobu 1 (vlevo) a mohyly 1, hrobu 2 (vpravo). Kresba podle *Frey 2002*.

matic LT D mound of Celles, Cantal, persuasively interpreted as a specialist site for bone-working (*Guillaumet 1983*, esp. fig. 10; 1996, 55–59; *Megaw 1985*, esp. 172–176).

There are, however, a number of earlier La Tène finds which are significant for our purposes. These range from individual hoards to, once more, associations with high-status burials. In the absence of a previous summary of the material, some published examples presumed to be contemporary with, or a little later than the Soběsuky implement may be listed here:

#### Austria

Kleine Hutweide, Au a. Leithabirge, NÖ (Lower Austria), cremation grave 13. Two iron chisels and other grave goods including an iron ‘Duchcov’ brooch and an iron hammer associated with a bent sword and fragmentary scabbard. LT B (*Nebehay 1973*, esp. 14–16, Taf. 11; 1993, 53–57).

Nikolausberg bei Golling, Ldkr. Salzburg. Blacksmith’s hoard from multi-period Iron Age settlement and cave site including iron tongues, anvil and hammer. LT B or later (*Moosleitner – Urbanek 1991*).

Pottenbrunn, St. Pölten, NÖ (Lower Austria), cremation grave 48/17. In addition to sheers and three single-edged knives or *Hiebmesser* – one with a decorated bone handle as noted above – a whetstone and four ?awls as well as scrap. LT B (*Ramsl 2002*, esp. 139–40, Abb. 89, Taf. 36–37).

#### Czech Republic

‘Černov’, Ježkovice, okr. Vyškov. Hoard of iron tools from a hill-fort including axes, single-edged knives and gouges. LT A (*Čížmář 1990; Kruta et al. 2006*, cat. no. 8/3).

Libčice nad Vltavou – Chýnov, okr. Praha-západ, feature 21/82. Iron tools found in pot under floor of hut including a small saw blade, chisel, two hammers and fragments of files; evidence of bone-working. LT A-B1 (*Sankot – Vojtěchovská 1986; 2001; Kruta et al. 2006*, cat. no. 8/1 – the same context as produced the fragmentary bone-handled knife noted above (fig. 5).

Radovesice, okr. Teplice. A range of iron implements from the late Ha/early LT settlement with associated cemetery including a hammer and fine chisels/engraving tools (*Waldhauser et al. 1993*, 209–211, Abb. 45–46).

‘Na Špejchaře’, Tuchoměřice-Kněžívka, okr. Praha-západ. Found in a hut twelve small crucibles of clay, a small single-edged knife, a fine file, both of bronze and a pair of iron compasses. LT A (*Kruta et al. 2006*, cat. no. 8/2).

#### France

La Chaussée-sur-Marne, Marne, male inhumation grave 126. Together with a single-edged knife, parts of a shield and two spears, a set of iron carpenter’s tools including a whetstone, a couple of files and a rasp. LT A (*Legendre – Piechaud 1985*).

‘La Gorge Meillet’ or ‘Les Usages’, Somme-Tourbe, Marne, chariot grave. Suite of five iron chisels or engraving tools, an awl and a small metalworker’s hammer found by left hand of lower inhumation (though the association of this last is not certain). LT A (*Foudringier 1878; Verger 1994*, 293–312, fig. 200 = no. 92.1).

#### Germany

‘Burg’, Dietzhölztal-Rittershausen, Lahn-Dill-Kreis. Two iron hammers, two fine chisels or engraving tools and a ?field anvil from a smith’s hoard in a defended settlement with considerable evidence of textile production. LT A (*Baitinger – Pinsker 2002*, 73, Abb. 45, ill. on p. 266, Kat. Nr. 8, esp. 16–18).

#### Slovakia

Chotín, okr. Komárno, grave 34/72, male inhumation grave including iron axe head, two single-edged knives, a whetstone, three ?awls and a file. LT B2-C1 on the basis of the associated brooches and ‘bent’ fingerings (*Rati-morská 1981*, esp. 62–63, tab. 24: 9–16).

While Libčice is the only early La Tène site which has a proven association of metal tools and worked bone, there seems no doubt that many of the tools noted here were multi-purpose, that is, used for wood-, bone- and metalworking as the need arose. Equally, compasses and fine engraving tools suggest specialist activities such as producing the carefully laid out geometric designs on the bronze *phalerae* and related objects which we have already briefly noted. And a detail: where tools have been found associated with burials it is to be noted that in every case when sex can be determined these are male.

The purpose to which the Soběsuky implement may have been put is more problematic. While it is unfortunate that it is incomplete, there is no marked use-wear observable on the surface of the antler. A clue may be found in the evidence for weaving which has been found on the site as indeed is common on other Bohemian settlements of the Hallstatt and earlier La Tène periods (e.g. Radovesice: *Waldhauser et al. 1993*, 207–209, 335–336). So too the finds from Soběsuky bear witness to the fact that textile production was part of commonly performed domestic activities over the whole period of the site’s occupation. Spinning is evidenced by numerous spinning whorls, the process of weaving itself by loom weights, most commonly of a truncated cone shape, with a horizontal piercing in the upper part. Such weights served the purpose of stretching vertical threads of the warp of the vertical loom and their occurrence, especially in the sunken houses, is striking. One can generally



Fig. 13. Basse-Yutz, Moselle. Detail of handle of flagon no. 2 (cast bronze with 'enamel' in-fill). Length of head ca 43 mm. Photo: (left) British Museum; (right) J. V. S. Megaw.

Obr. 13. Basse-Yutz, Moselle. Detail držadla konvice č. 2 (litý bronz s „emailovou“ výplní). Délka hlavy ca 43 mm. Foto vlevo: British Museum.

assume that the raw materials for weaving were processed locally – wool, for the manufacturing of coarse textiles intended for production of everyday garments and flax, more suitable for production of fine linen textiles. In the early La Tène period – the phase of the site's occupation to which the antler implement discussed in this paper belongs – weaving is confirmed from the loom weights from features 638, 565, 3147 and 3564.

With this in mind, a weaving shuttle or sword beater – used to 'beat' or bed down a weft thread – are possible candidates but a third identification is as a more specialised beater used in the production of complex braids or tablet weaving. While there are no actual examples of tablet weaving so far known from Bohemia, Moravia or Slovakia (*Belanová 2005; Bender Jorgensen 2005*) the technique is well-known from the Austrian salt-mines (*Groenmann van Waateringe 2003; Grömer 2005a; Stöllner 2005*). While it is also true that no similar implement has been yet identified – and here the emphasis is on *yet identified* – north of the Alps, a series of bones, flat on one side and slightly curved on the other has been found in grave 89 of the well-known Villanovan cemetery of Verruchio, Emilia Romagna. Given the wealth of textiles and related implements in the site, not only have these been interpreted as beaters but they offer a credible comparison with Soběsuky implement (*Raeder Knudsen 2002; see also Grömer 2005b* and for a well-illustrated discussion of early Iron Age textiles and fashion *Hagmann ed. 2007, esp. 69–78*).

## Conclusion

To conclude, while there seem to be no good grounds for considering that the Soběsuky antler was carved other than in – or very near – the site where it was found, it is not impossible that it was brought into the site from a neighbouring settlement. Certainly the very quality of the carving indicates that here is no everyday implement but rather that it must have been associated with an individual – man or woman – of high local status. However, what is really significant about the antler implement is the very ordinariness of the settlement and the context in which it was found. The style of the carving fits well with the range of early La Tène representational art, not least in western Bohemia, and in itself is evidence that such a style was amongst other evidence for interregional exchange, rapidly being absorbed into the local craftworker's repertoire. That even so utilitarian an object as a weaving beater has been decorated should come as no surprise; to early La Tène craftpersons a sword scabbard, horse harness or the even more wealthy trappings of a chieftainly grave but also a brooch or a knife-handle all became the raw material with which to produce complex

visualisations of both this world and the Otherworld. *Otto-Herman Frey (2004)* has recently once more emphasised the complex nature of early La Tène iconography in central and western Europe, the representing of both the natural world and of supernatural beings, the monsters or *Mischwesen*. Thus, the Soběsuky implement might be seen to weave together the mundane and the imagined worlds which, in the Iron Age, were simply two aspects of one complex whole.

*Our first debt is to Petr Holodňák for inviting us to publish a study of this fascinating piece and for providing information and illustrations. François Maresse (Musée royal de Mariemont, Morlanwelz) kindly afforded JVSM the opportunity in 2006 to study and photograph the implement. For discussions concerning its possible stylistic affinities and related issues our thanks go to Otto-Herman Frey (Marburg/Lahn), Natalie Venclová and Pavel Sankot (Prague) and Martin Schönfelder (Mainz) and for expert advice on the object's possible use in weaving, Tereza Belanová (Nitra) and Lise Raeder Knudsen (Vejle).*

## Bibliography

- Baitinger, H. – Pinsker, B. Hrsg. 2002: Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Glaube – Mythos – Wirklichkeit. Stuttgart.
- Barth, F. E. – Urban, O. H. 2007: Neues zur Schwertscheide von Hallstatt. In: M. Blečić et al. Hrsg., Das Kulturgeflecht in den Metallzeiten Europas / Preplet kavinskih obdobjev Evropa / The interlace of cultures in the European Metal Ages. In honorem Biba Teržan. *Situla* 14, 391–403.
- Bašta, J. – Baštová, D. – Bouzek, J. 1989: Die Nachahmung einer attisch rotfigurigen Kylix aus Pilsen-Roudná, *Germania* 67, 463–76.
- Belanová, T. 2005: The state of research of La Tène textiles from Slovakia and Moravia. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 175–89.
- Benadik, B. 1954: Další rok výskumu na laténskom pohrebišti vo Veľkej Mani, o. Vráble, *Archeologické rozhledy* 6, 319–338.
- 1983: Maňa: Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog. *Materialia archaeologica Slovaca* 5. Nitra.
- Bender Jorgensen, L. 2005: Hallstatt and La Tène textiles from the archives of Central Europe. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 133–50.
- Beneš, A. – Sankot, P. 1997: Die durchbrochenen frühlatènezeitlichen Gürtelhaken aus Westböhmen – Újezd nad Mží, Bezirk Plzeň-Nord, und Kšice, Bezirk Tachov, *Archeologické rozhledy* 49, 614–624.
- Bichler, P. et al. eds. 2005: Hallstatt textiles: Technical analysis, scientific investigation and experiment on Iron Age textiles. BAR International ser. 1351. Oxford.
- Binding, U. 1993: Studien zu den figürlichen Fibeln der Frühlatènezeit. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 16. Bonn.
- Bondini, A. 2005: I materiali di Montebello Vincentino. Tra cultura Veneto-Alpina e civiltà de La Tène. In: D. Vitali ed., *Studi sulla media e tarda età del ferro nell'Italia settentrionale. Studi e Scavi* 12, 215–324.
- Carter, D. 1957: The symbol of the beast: the animal style of Eurasia. New York.
- Chytráček, M. 1990: Mohylové pohřebiště u Mirkovic, okres Domažlice, Památky archeologické 81, 74–139.
- 1999: Élite burials in Bohemia from the 6th-5th century B. C. and the beginnings of a new art-style. In: A. Villes – A. Bataille-Melkon eds., *Fastes des Celtes entre Champagne et Bourgogne aux VII<sup>e</sup>-III<sup>e</sup> siècles avant notre ère. Actes du XIX<sup>e</sup> Colloque de l'A. F. E. A. F. tenu à Troyes en 1995. Mémoires de la Société Archéologique Champenoise N°15 – supplément au bulletin N°4, Joué-les-Tours*, 359–377.
- 2002: Südwestböhmen im überregionalen Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen*. 11. Treffen. 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 121–142.
- Čížmář, M. 1990: Časné laténské nálezy z hradiska 'Černov', obec Ježkovice, okres Vyškov. In: V. Nekuda et al. edd., *Pravěk a slovanské osídlení Moravy*, Brno, 196–204.
- Echt, R. 2004: Äusserer Anstoss und innerer Wandel – drei Thesen zur Entstehung der Latènekunst. In: M. A. Guggisberg ed., *Die Hydria von Grächwil. Zur Funktion und Rezeption mediterraner Importe in Mitteleuropa. Schriften des Bernischen Historischen Museums* 5, Bern, 203–215.

- Eibner, A. 2001:* Die Eberjagd als Ausdruck eines Heroentums? Zum Wandel des Bildhalts, in der Situlenkunst am Beginn der Latènezeit. In: B. Gediga et al. edd., *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej / Die Kunst der Bronzezeit und der frühen Eisenzeit in Mitteleuropa*. Prace Komisji Archeologicznej 14. Biskupinskie Prace Archeologiczne 2, Wrocław – Biskupin, 231–279.
- Foudringier, E. 1878:* Double sépulture gauloise de la Gorge-Meillet, territoire de Somme-Tourbe. Paris.
- Frey, O.-H. 1996:* Zu den figürlichen Darstellungen aus Waldalgeshem. In: T. Stöllner – N. Wiesner Hrsg., *Europa celtica*. Untersuchungen zur Hallstatt- und Latènekultur. Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg – Sonderband 10, Espelkamp, 95–115.
- 2002: Frühe keltische Kunst – Dämonen und Götter. In: *Baitinger – Pinsker Hrsg. 2002*, 186–205.
- 2004a: A new approach to early Celtic art, *Proceedings of the Royal Irish Academy* 104C, N°5, 107–129.
- 2004b: Zur Kampfweise der Kelten. In: H. Heffner – K. Tomaschitz Hrsg., *Ad fontes!* Festschrift für Gerhard Dobesch zum fünfundsiebzehnten Geburtstag am 15. September 2004, Wien, 644–651.
- 2005: Tierdarstellungen. In: R. Müller ed., *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 30, Berlin – New York, 566–579.
- Gebhard, R. 1991:* Bildtraditionen keltischer Tierfiguren. In: J. Garbsch ed., *Spurensuche*. Festschrift für Hans-Jörg Kellner zum 70. Geburtstag. Kataloge der Prähistorischen Staatsammlung – Beiheft 3, Kallmünz/Opf., 83–104.
- Golářová, P. 2006:* Několik poznámek k výzdobným motivům na kolkované keramice v Pomoraví, *Pravěk* NŘ 16, 125–143.
- Green, M. 1992:* *Animals in Celtic life and myth*. London – New York.
- Grömer, K. 2005a:* The textiles from the prehistoric salt-mines at Hallstatt. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 17–40.
- 2005b: Table-woven ribbons from the prehistoric salt-mines at Hallstatt, Austria – Results of some experiments. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 81–90.
- Groenmann van Waateringe, W. 2003:* Textiles from the Dürrnberg salt mines. In: *Stöllner et al. 2003*, 152–154.
- Guggisberg, M. A. 1998:* 'Zoomorphe Junktur' und 'Inversion': Zum Einfluss des skythischen Tierstils auf die frühe keltische Kunst, *Germania* 76, 549–572.
- Guillaumet, J.-P. 1983:* Le matériel du tumulus de Celles (Cantal). In: J. Collis – A. Duval – R. Périchon eds., *Le deuxième âge du Fer en Auvergne et en Forez*, Sheffield – St Etienne, 189–211.
- 1996: *L'artisanat chez les Gaulois*. Paris.
- Haffner, A. 1992:* Die frühlatènezeitlichen Fürstengräber von Hochscheid im Hunsrück, *Trierer Zeitschrift* 55, 25–103.
- Hagmann, S. ed. 2007:* *Bunte Tuche & gleissendes Metall: Frühe Kelten der Hallstattzeit*. Herne.
- Holodňák, P. 1991:* Rescue excavations at Soběsuky, in 1985–1990. In: E. Neustupný ed., *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, 210–217.
- Holodňák, P. – Mag, M. 1999:* Vývoj mlecích zařízení a provenience surovin drtidel a žernovů v Soběsukách (okr. Chomutov, sz. Čechy). *Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídliště, Památky archeologické* 90, 398–441.
- Jacobsthal, P. F. 1944:* *Early Celtic art*. Oxford (1969: reprinted with corrections).
- Krausse, D. 2006:* The prehistory of the Celts in southwest Germany: centralisation processes and Celtic ethnogenesis in the heart of Europe. In: D. Vitali ed., *Celtes et Gaulois. L'Archéologie face à l'Histoire. La préhistoire des Celtes*. Collection Bibracte 12/2, Glux-en-Glenne, 131–142.
- Kruta, V. et al. 2006:* *Celtes: Belges, Boïens, Rèmes, Volques... Morlanwelz*.
- Kruta, V. – Lička, M. eds. 2004:* *Celti di Boemia e di Moravia. Celti dal cuore dell'Europa all'Insubria* 1. Paris.
- Legendre, R. M. – Piechaud, S. 1985:* Une sépulture à outils du début de La Tène à La Chaussée-sur-Marne (Marne), *Préhistoire et protohistoire en Champagne Ardenne* 9, 57–66.
- Linksfeiler, D. 1978:* Die stempelverzierte Keramik in Böhmen und Mähren, *Archäologische Informationen* 4, 82–108.
- Meduna, J. 1961:* *Staré Hradisko: Katalog nálezů uložených v muzeu města Boskovic – Katalog der Funde im Museum der Stadt Boskovice*. *Fontes Archaeologicae Moraviae* 2. Brno.
- Megaw, J. V. S. 1970a:* *Art of the European Iron Age*. Bath.
- 1970b: Cheshire cat and Mickey Mouse. Analysis, interpretation and the art of the La Tène Iron Age, *Proceedings of the Prehistoric Society* 36, 261–279.
- 1971: The 'Maskenfibel' fragment from Kšice, distr. Tachov, *Archeologické rozhledy* 23, 212–214.
- 1975: The orientalisising theme in early Celtic art. East or West?. In: J. Fitz ed., *The Celts in Central Europe*, *Alba Regia* 14, 15–33.



- Megaw, J. V. S. 1981: Une „volière“ celtique. In: S. Deyts ed., Etudes offertes à J.-J. Hatt. Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est 32, Dijon, 137–143.
- 1985: Meditations on a Celtic hobby-horse: notes towards a social archaeology of Iron Age art. In: T. C. Champion – J. V. S. Megaw eds., Settlement and society: aspects of West European prehistory in the first millennium B. C., Leicester, 161–191.
- 1987: An early La Tène sword 'from Hallstatt' in the Evans collection, Ashmolean Museum, Oxford, Archäologisches Korrespondenzblatt 17, 97–101.
- 2005a: Notes on two belt-plates of early La Tène type from northern Poland, Pomorania Antiqua 20, 257–276.
- 2005b: Early Celtic art without Scythians? A review. In: H. Dobrzańska – J. V. S. Megaw – P. Poleska eds., Celts on the margin: Studies in European cultural interaction 7<sup>th</sup> century BC – 1<sup>st</sup> century AD dedicated to Zenon Woźniak, Kraków, 33–47.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. 1990: The Basse-Yutz find: masterpieces of Celtic art. The 1927 discovery in the British Museum. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London 46. London.
- 2001: Celtic art from its beginnings to the Book of Kells. London (revised edition).
- 2002: The bronze mount from Droužkovice, northwest Bohemia, Památky archeologické 93, 173–193.
- 2006: Strike the lyre: some notes on an eastern Celtic motif, Acta Archaeologica Hungarica 57, 367–393.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. – Neugebauer, J.-W. 1989: Zeugnisse frühlatènezeitlichen Kunsthandwerks aus dem Raum Herzogenburg, Niederösterreich, Germania 67, 477–517.
- Megaw, J. V. S. – Megaw, M. R. – Nortmann, H. 1992: Neue Untersuchungen zum frühlatènezeitlichen Siebtrichter von Hoppstädten, Trierer Zeitschrift 55, 105–128.
- Megaw, M. R. – Megaw, J. V. S. 2007: Celtic lyres on a Celtic *kylix*? A further note on the copy of an Attic red figure two-handled cup from Plzeň-Roudná, Archeologické rozhledy 59, 799–804.
- Moosleitner, N. – Urbanek, E. 1991: Das Werkzeugdepot eines keltischen Grobschmiedes von Nikolausberg bei Golling, Land Salzburg, Germania 69, 63–78.
- Nebahay, S. 1973: Das latènezeitliche Gräberfeld von der Kleinen Hutweide bei Au am Leithagebirge, p. B. Bruck a. d. Leitha, NÖ. Archaeologia Austriaca – Beiheft 11. Wien.
- 1993: Latènegräber in Niederösterreich. Kleinen Schriften 41. Marburg.
- Nortmann, H. 2003: Dead warriors and their communities in the Hunsrück-Eifel-Culture. In: J. Bourgeois – I. Bourgeois – B. Charretté eds., Bronze Age and Iron Age communities in northwestern Europe, Brussel, 135–150.
- Polenz, H. 1975: Latènezeitliche Hundplastiken aus Süd- und Rheinhessen, Fundberichte aus Hessen 14, 255–307.
- Raeder Knudsen, L. 2002: La tessitura a tavolette nella tomba 89. In: P. von Eles ed., Guerriero e sacerdote Autorità e comunità nell'età del ferro a Verucchio: La Tomba del Trono, Quaderni di archeologia dell'Emilia Romagna 6, Firenze, 230–242.
- Ramsl, P. C. 2002: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte A11. Wien.
- Ratimorská, P. 1981: Keltské pohrebisko v Chotíne I, Západné Slovensko 8, 15–88.
- Salač, V. 2006: O obchodu v pravěku a době laténské především, Archeologické rozhledy 58, 33–58.
- Sankot, P. 1997: La sépulture de Hosty en Bohême meridionale. Nouvelles considérations, Etudes celtiques 33, 37–58.
- 2002a: Eisenzeitliches Kunsthandwerk als Spiegel von Fernkontakten. In: A. Lang – V. Salač Hrsg., Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000, Praha, 83–101.
- 2002b: Ein Beitrag zu den Wegen und dem kulturellen Austausch zwischen Ostbayern, Österreich und Böhmen in der Stufe LT A. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen. 20. bis 23. Juni 2001 in Obernzell, Rahden/Westf., 143–149.
- 2002c: Décor animalier de la poignée de Libčice-Chýnov, Sborník Národního muzea v Praze – řada A 56, 99–106.
- 2002d: Zu den Ergebnissen der neuen Konservierung des Phalerenensembles aus Nevězice. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 16, Plzeň, 152–163.
- 2003: Nouvelles connaissances sur l'artisanat laténien des Ve-IIIe siècles avant J.-C. en Bohême. In: O. Buchsenschutz et al., Décors, images et signes de l'âge du Fer européen. Revue Archéologique du Centre de la France – 24e supplément, Tours, 129–143.

- Sankot, P. 2006a*: Les dépôts métalliques de Bohême et de Moravie. In: G. Bataille – J.-P. Guillaumet eds., Les dépôts métalliques du second âge du Fer en Europe tempérée. Collection Bibracte 11, Glux-en-Glenne, 101–108.
- *2006b*: Le passage du Hallstatt à La Tène ancienne en Bohême. In: D. Vitali ed., Celtes et Gaulois. L'Archéologie face à l'Histoire. La préhistoire des Celtes. Collection Bibracte 12/2, Glux-en-Glenne, 123–156.
- Sankot, P. – Vojtěchovská, I. 1986*: Excavations of an early-La Tène settlement with a hoard of iron implements at Chýnov near Prague. In: R. Pleiner – J. Hrala eds., Archaeology in Bohemia 1981–1985, Praha, 119–124.
- *2001*: Un dépôt des objets en métal et en os du début de La Tène à Libčice-Chýnov. In: J. Collis ed., Society and settlement in Iron Age Europe. L'habitat et l'occupation du sol en Europe. Actes du XVIII<sup>e</sup> colloque de l'A. F. E. A. F. Winchester – April 1994, Sheffield, 312–321.
- Schwappach, F. 1974*: Zu einigen Tierdarstellungen der Frühlatènekunst, Hamburger Beiträge zur Archäologie 4, 103–140.
- *1979*: Zur chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik. Die Keramik der Latène-Kultur 2. Bad Bramstedt.
- Stöllner, T. 1998*: Grab 102 vom Dürrnberg bei Hallein: Bermerkungen zu den Dürrnberger Kriegergräbern der Frühlatènezeit, Germania 76, 67–76.
- *2005*: More than old rags: Textiles from the Iron Age salt-mines at the Dürrnberg. In: *Bichler et al. eds. 2005*, 161–174.
- Stöllner, T. et al. 2003*: The economy of Dürrnberg-bei-Hallein: an Iron Age salt-mining centre in the Austrian Alps, Antiquaries Journal 83, 123–194.
- Šaldová, V. 1971*: Sekera zvěrného stylu z Kaliště-Bezděkova, Archeologické rozhledy 23, 153–162.
- Teržan, B. 1994*: Überlegungen zum sozialen Status des Handwerkers in der frühen Eisenzeit Südosteuropas. In: C. Dobiat ed., Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16, Marburg, 659–669.
- Verger, S. 1994*: Les tombes à char de la Tène ancienne en Champagne et les rites funéraires aristocratiques en Gaule de l'est au Ve siècle avant J.-C. Thèse pour le Doctorat de l'Université Dijon (unpublished).
- Waldhauser, J. 2001*: Encyklopedie Keltů v Čechách. Praha.
- Waldhauser, J. et al. 1993*: Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen 1–2. Archeologický výzkum v severních Čechách 21. Praha.

## Parohový nástroj z objektu 3472/91 v Soběsukách, okr. Chomutov Úvaha o časně laténském figurálním umění v Čechách

Na parohovém nástroji z objektu z doby laténské je vyřezáno vyobrazení dvou vzájemně se doplňujících zvířat – patrně psů. Tento příspěvek řadí předmět stylisticky do kontextu časně laténského umění ve střední Evropě a umožňuje připojit jej na seznam množících se dokladů, že severozápadní Čechy hrály v procesu geneze raného keltského umění jistou regionální roli. Podobně jako na dalších soudobých sídlištích, i v Soběsukách byly nalezeny početné doklady výroby textilu, což je možné chápat jako další argument podporující hypotézu, že tento parohový předmět mohl být tkalcovským člunkem, nebo ještě spíše mečíkem používaným při výrobě splétaných stuh.

Přeložil *Jan Machula*

*J. VINCENT S. MEGAW, Department of Archaeology, Flinders University, GPO Box 2100, Adelaide 5001, S. Australia; vincent.megaw@flinders.edu.au*

*M. RUTH MEGAW, Department of Archaeology, Flinders University, GPO Box 2100, Adelaide 5001, S. Australia*

## Přírodní prostředí Pražského hradu a jeho zázemí v raném středověku – výpověď pylové analýzy sedimentů ze III. nádvoří

Radka Kozáková – Ivana Boháčová

### 1. Úvod<sup>1</sup>

V letech 1997–1998 byl v návaznosti na záchranný archeologický výzkum provázející rekonstrukci nosné desky III. hradního nádvoří realizován projekt<sup>2</sup> (Boháčová ed. 1998; Boháčová 1999), v jehož rámci byly odebrány vzorky pro různé typy přírodovědných analýz, včetně analýz archeobotanických. Kromě pozůstatků dřevěných konstrukcí hradebního tělesa i běžné sídlištní zástavby, uchovaných v areálu *in situ* (Kaplan 1998a), byly pro tento typ analýz získány vzorky sedimentů z raně středověkého souvrství, které se vytvořilo na západním povlnném úbočí rozlehlé terénní deprese. Ta zasahovala od JV do centrální části jižního svahu ostrohu a po založení hradu byla její část pojata do vnitřní části hradního areálu (tzv. akropole).

Pro odběr vzorků (sonda 20; obr. 1–3) bylo vybráno místo sevřené severní zdí románského kostela (tzv. kostela sv. Bartoloměje) a západní zdí chodby směřující od něj k bazilice sv. Víta, situované těsně severně od hypotetické linie vnitřní hrany hradištního opevnění. Tato volba byla ovlivněna dvěma faktory: vlhkostními poměry a stavem archeologických terénů. Procentuální vlhkost vzduchu byla v daném místě nezvykle stabilní a vysoká. Sedimenty zde byly trvale zvlhčovány průsakem vody, která v nejnižším místě prostoru zůstávala ve vlhčích obdobích roku stát. Byly tudíž vytvořeny optimální podmínky pro dochování organické hmoty včetně pylových zm. Současně právě zde výrazně postoupila degradace archeologických terénů. Dlouhodobě obnažené cenné stratigrafie raného středověku s torzy dřevěné zástavby postupně destruovaly, stav této části areálu vyžadoval tedy neodkladné řešení a následná ochrana spodních částí souvrství písčítým zásypem znamenala znemožnění přístupu k těmto terénům. Pylová analýza sedimentů jižní rokle navíc nemusí být v budoucnosti opakovatelná. Nelze totiž vyloučit, že nezbytná rekonstrukce dlažby a nosné konstrukce nádvoří v 90. letech 20. stol. definitivně změnila mikroklimatické podmínky areálu, které byly pro uchování pylu a rostlinných makrozbytků mimořádně příznivé.

Pylová spektra ze sídlištních vrstev byla vedle přirozeného spadu formována četnými lidskými vlivy. Můžeme se ptát jakými, jelikož zachovaná pylová spektra na ně do velké míry odkazují. Prezentované výsledky pylových analýz jsou proto cenné zejména pro svou kvalitativní informaci. Ta odpovídá na otázku, jaké rostlinné taxony byly součástí raně středověké kulturní krajiny. Jejich počet a ekologická šíře biotopů, k nimž identifikované taxony náleží, souvisí s krajinnou diverzitou.

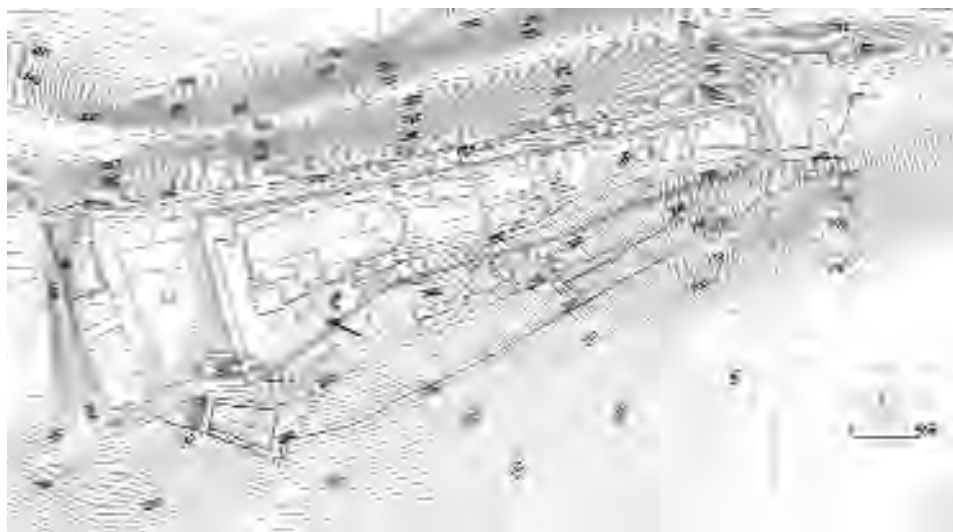
### 2. Metody

Odběry archeobotanických vzorků před zasypáním báze souvrství provedl Miloš Kaplan za přítomnosti Ivany Boháčové a Jana Zavřela, který popsal a analyzoval získaný profil z geologického hlediska (Zavřel 1998). Současný palynologický výzkum navazuje na laboratorní zpracování z r. 1998 a na makrozbytkové analýzy vzorků, které provedla V. Čulíková (1998a; 1998b).

Vzorky pro archeobotanické analýzy byly odebrány jednak ze stěn terénních bloků při jejich dokumentaci a vzorkování, jednak vrtákem (průměr 6 cm) ručně zaráženým do jinak nepřístupné níže položené stratigrafie. Vrty byly rozloženy na ploše ca 1 m<sup>2</sup> (obr. 3) a výškové rozpětí odebraného sedimentu dosáhlo 242 cm (GS 5; obr. 4). Každý ze vzorků o objemu 10–30 cl byl rozdělen na dvě shodné poloviny určené pro souběh makrozbytkové a pylové analýzy. K pylové analýze vrty

<sup>1</sup> Práci věnujeme památce Miloše Kaplana.

<sup>2</sup> Záchrana a dlouhodobá ochrana archeologického areálu pod III. nádvořím Pražského hradu, KZ P02OPP006, řešitel Ivana Boháčová.



Obr. 1. Hradčanský ostroh s areálem Pražského hradu. Šipkou označena poloha odběru archeobotanických vzorků v místě tzv. jižní rokle.

Fig. 1. Prague Castle. The arrow indicates the location of archaeobotanical samples in the so-called southern ravine.

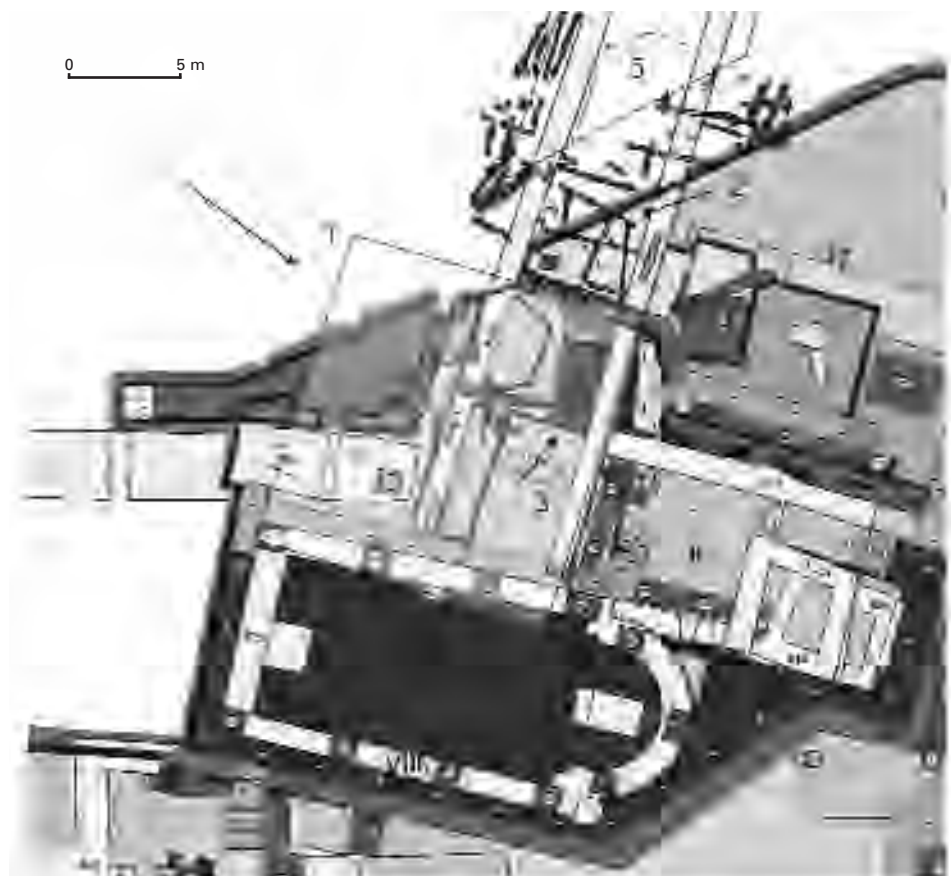
získaných sedminetů byl využit pouze vrt GS 5, jelikož poskytl souvislý sloupec zeminy o výšce dosahující téměř 250 cm. Pro zřejmou výjimečnost a rozmanitost získaného palynologického materiálu, kterou vykazovaly prvě zpracované vzorky, odložil M. Kaplan vyhodnocení souboru z jižní hradčanské rokle na dobu pozdější.

Kompletní soubor vzorků pro pylovou analýzu odebíraných během výzkumu v roce 1998 se nedochoval. Podle zprávy M. Kaplana obsahoval dostatečné množství pylových zrn i sediment v mocnosti asi 60 cm pod úrovní 251 m n. m.<sup>3</sup> (Kaplan 1998b), vzorky z těchto poloh (vz. č. 1–13 z rozpětí 3,5–64 cm vrtu GS 5/2) jsou ale nezvěstné. Prezentované výsledky pylových analýz proto pocházejí pouze z horní části vzorkovaného vrtu GS 5/1 (obr. 4), archeologicky datované přibližně do 1. pol. 10. století. Protože makrozbytkové analýze byl podroben celý vrt GS 5, můžeme se ve zbylé části souvrství opřít o její výsledky (Čulíková 1998a; 1998b).

Laboratorní příprava vzorků pro pylovou analýzu byla provedena již v roce 1998, její postup však není v protokolech uveden (Kaplan 1998b). Pylová zrna ze všech vzorků nesla pouze malé stopy koroze, a lze tedy předpokládat, že se zachovala kompletní pylová spektra. Koncentrace pylových zrn byla obecně výjimečně vysoká. Z výsledků pylové analýzy navíc nejsou patrné změny vegetace v čase. Lze tudíž předpokládat, že soubor vzorků nepochází z dlouhodoběji vznikajícího profilu (viz kap. 4). Proto nebyl sestrojen pylový diagram a data jsou prezentována formou tabulky (tab. 2) a histogramů (obr. 7, 8).

Výstupem pylové analýzy je zařazení rostlinných druhů do tzv. pylových typů, které většinou zahrnují více rostlinných druhů, nebo i rodů (pylové typy byly upraveny a definovány podle Moore et al. 1991; Reille 1992; Beug 2004; Punt 1980; nomenklatura rostlinných taxonů dle Kubát ed. 2002). Proto je každý pylový typ blíže taxonomicky vymezen (tab. 2). V tab. 2 je každý pylový nález konfrontován s výsledky analýzy rostlinných makrozbytků z raně středověkých archeobotanicky studovaných lokalit Pražského hradu, které poskytly reprezentativní množství nálezů (lokality Víceúčelový sál, Slévárenský dvůr v severním traktu Pražského hradu a III. nádvoří – podle Čulíková 1998a; 2001). Archeobotanický výzkum v celém areálu Pražského hradu totiž pro dané

<sup>3</sup> Veškeré v této práci uváděné nivelety odpovídají údajům v projektové dokumentaci (Boháčová ed. 1998), a tedy i prvotním datům pořizovaným ve v. s. Jadran.



Obr. 2. Praha – Hrad 1998, snímek archeologické situace ve střední části III. nádvoří (podle *Boháčová ed. 1998*, obr. příloha). 1 – situace sondy 20 (vyznačena plocha zobrazená na *obr. 3*), 2 – umístění starší dřevěné stavby, 3 – půdorys mladší dřevěné konstrukce ohraničené plotem, 4 – románský kostel, 5 – románská chodba.

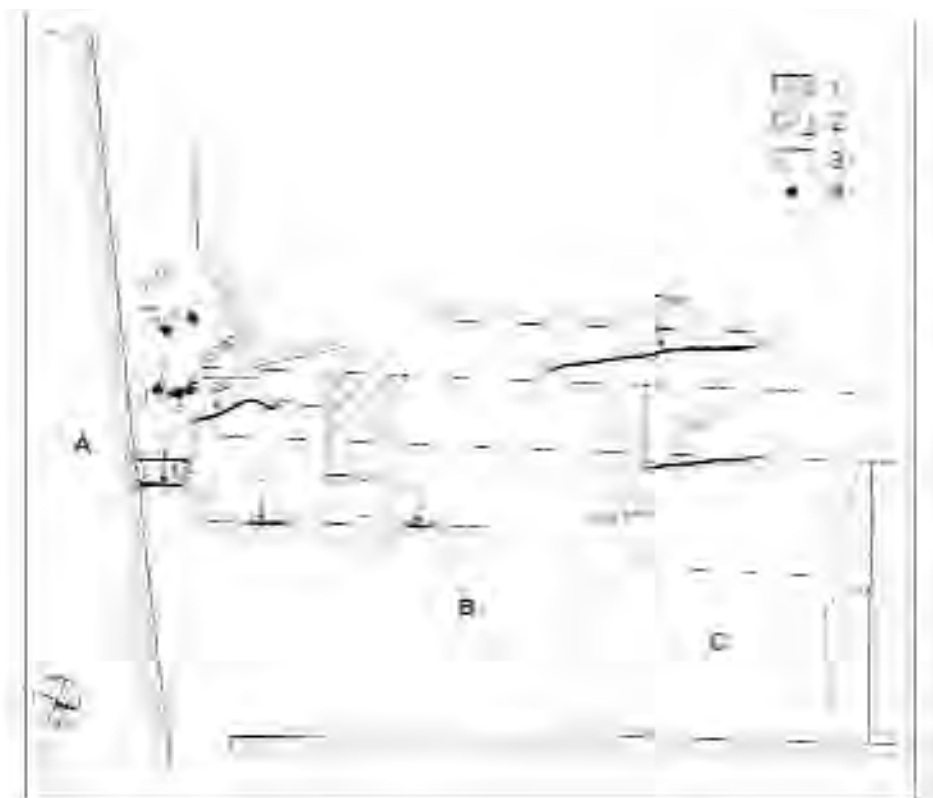
Fig. 2. Prague Castle, 1998; archaeological site in the central part of the Third courtyard. 1 – location of probe 20 (the marked area is depicted in *fig. 3*), 2 – location of older wooden structure, 3 – ground plan of more recent wooden fenced-in structure, 4 – Romanesque church, 5 – Romanesque passage.

období přinesl podobné výsledky, tj. podobné spektrum rostlinných taxonů (srov. *tab 2. s Čulíková 1998a; 2001*). Pro konfrontaci s pylovými spektry ze sedimentů jižní rokle byl vybrán širší okruh lokalit zpracovaných makrozbytkovou analýzou v prostoru Pražského hradu, protože paralelní výsledky makrozbytkové analýzy z uloženin jižní rokle pocházejí z příliš malého objemu sedimentu (*Čulíková 1998b*).

Při interpretaci pylových spekter hraje zásadní roli pylová produkce a šíření pylu v prostoru, faktory specifické pro jednotlivé pylové taxony. Autorka pylových analýz čerpala informace o vztahu vegetace a pylových spekter zejména z prací *Ralska-Jasiewiczowa ed. 2004* a *Sugita et al. 1999*.

### 3. Archeologický kontext analyzovaných vzorků

Terénní deprese, z jejíchž sedimentů byly vzorky získány, je nejvýraznějším morfologickým útvarům jižního svahu hradčanského ostrohu. Její rozsah a detailní utváření nejsou zatím dostatečně po-



Obr. 3. Praha – Hrad 1998, III. nádvoří. Sonda 20. Půdorysná situace s umístěním vrtů a dokumentovaných řezů. Sloučený řez XLIII (obr. 5) tvořen dílčími řezy 1, 2A a 3–7. A – obvodová zeď románského kostela, B – prostor románské chodby, C – prostor s dřevěnými stavbami mladšího horizontu *in situ*. 1 – kámen, 2 – cihly, 3 – beton, 4 – vrty GS 1–5.

Fig. 3. Prague Castle, Third courtyard, 1998. Probe 20. Ground plan showing location of bores and documented cross-sections. Cross-section XLIII (fig. 5) created by a merger of cross-sections 1, 2A and 3–7. A – peripheral wall of Romanesque church, B – site of Romanesque passage, C – site containing wooden structures from the younger horizon *in situ*. 1 – stone, 2 – brick, 3 – concrete, 4 – bores GS 1–5.

znány. Je ale zřejmé, že významně omezovala sídelní prostor ústřední části hradního areálu, v jehož rámci měla své místo panovníkova rezidence a hlavní církevní instituce. Ústí tohoto útvaru zasahuje až ke katedrále sv. Víta, kde se nachází jeden ze známých pramenů, z něhož stékala voda roklí směrem do malostranské kotliny. Procházela tudy cesta, která byla nejbližší spojnici s pražským podhradím. Doložena je pro románský hrad, nelze ale vyloučit, že se tudy vstupovalo do prostoru hradíště již v počátcích Pražského hradu (bliže k diskusi kolem přístupové cesty jižní hradní branou *Frolík – Smetánka* 1997, 86; *Boháčová* 1998a; 1998b; 2001, 263–264).

Vznik vzorkovaných kontextů spadá do intervalu vymezeného počátky raně středověkého osídlení hradčanského ostrohu v průběhu středohradíštního období a nástupem mladohradíštního období, tedy přibližně do poslední třetiny 9. až druhé třetiny 10. století. Absolutní data jsou odvozena z detailního studia stratigrafie nejstarších vývojových fází Pražského hradu a jejího keramického inventáře (*Boháčová* 2001, 264–277; 2008, 104, 115). Pylová zrna jsou dnes – na rozdíl od makrozbytků – k dispozici pouze ze svrchní části zkoumané sekvence (obr. 4, 5), tj. ze starší fáze 10. století.

Obr. 4. Praha – Hrad 1998, III. nádvoří. Schéma jádra vrtu GS 5. Upraveno podle *Zavřel (1998)*. 1 – antropogenní uloženiny, 2 – sedimenty ve vodním prostředí, 3 – svahoviny, 4 – sedimenty ve stojaté vodě, 5 – zvětraliny.

Fig. 4. Prague Castle, Third courtyard, 1998. Diagram of the core of bore GS 5. After *Zavřel (1998)*. 1 – anthropogenic deposits, 2 – sediments in standing water, 3 – slope sediments, 4 – sediments in standing water, 5 – weathered products.



Na mírně klesajících okrajích svahů rokle v severním sousedství místa odběru byly dokumentovány relikty dřevěných staveb v několika superpozicích (*obr. 2*). K základní charakteristice tohoto prostoru z pera *K. Gutha (1934, 692–693)* zatím přibyly jen nečetné položky (*Herichová 1996; Boháčová 1998c, 681; 1999; 2001, 241–247*). Dvě kompletněji dochované dřevěné stavby jsou dosud součástí archeologického areálu (*obr. 2: 2, 3*). Ze starší z nich, která spočívá na vrstvách beze stop antropogenní činnosti (*Zavřel 1998, IV/3; GS 9, 10*), byla získána série dendrodat, umožňující klást její vznik k přelomu 1. a 2. třetiny 10. stol. (*Dvorská – Boháčová 1999*). Tato stavba není se zkoumanou situací v bezprostředním stratigrafickém vztahu. Mladší objekt, který představuje unikátně dochovaná dřevěná podlaha omezená torzem plotu vyplétaného proutím rozmanitých dřevin (jilm, dub, vrba, zástupce slivoňovitých: *Kaplan 1998, III/6; obr. 2: 3*), je součástí horizontálně uloženého souvrství s vícenásobnou superpozicí dřevěných konstrukcí a nalézá se v nadloží vzorkované části stratigrafie. V rámci chronologického úseku sledovaného odebranými archeobotanickými vzorky,<sup>4</sup> který byl završen uložením nejmladších kulturních vrstev v závěru středohradištního období, byla o něco níže na svahu vybudována prvá dřevohlinitá hradba (*Boháčová 2001, 191–206, 253*). Po výstavbě románské hradby (po r. 1135) a rozšíření sídelního areálu jižním směrem došlo ke zřetelné proměně funkce hustě osídlené části zazemněné deprese. Do raně středověkého souvrství byl nejprve založen výše zmíněný kostel (*obr. 2: 4*), o něco později následovalo vybudování kamenné chodby vedoucí k bazilice sv. Víta (*obr. 2: 5*).<sup>5</sup>

<sup>4</sup> Podle stupně koroze makrozbytků vylučuje *V. Čulíková (1998a)* jiný než raně středověký původ souvrství.

<sup>5</sup> V prostoru jižní rokle, v jejím bahnitém nános, zmiňuje *I. Borkovský (1969, 16)* nejen nálezy zbytků dřevěných obytných staveb, ale také „malé zbytky pařezů bříz a smrků“. Zalesněný ostroh údajně zachytila pylová analýza vzorků z různých míst ostrohu provedená v r. 1946 Marií Puchmajerovou. Pokud je zpráva věrohodná (v současné

## III. nádvoří Pražského hradu – sonda 20/1998 (PH 15 – S 20), řez XLIII

Mocnost kulturních vrstev dokumentovaných v sondě 20 (situace sondy v rámci areálu viz *obr. 2, 3*) dosahuje pro období před výstavbou románských staveb ca 150–200 cm. Stratigrafii kontextů znázorňuje řez kulturním souvrstvím (*obr. 5*; situace řezu XLIII *obr. 3*). Ve zkoumaném výseku stratigrafie se jednalo o prachovité jemné jílovité sedimenty s proměnlivou příměsí uhlíků a kamenů. Charakter souvrství, tvořeného vodorovně uloženými kontexty často prováženými výskytem dřevěných prvků souvisejících se zástavbou prostoru, odpovídá pozvolnému a dlouhodobějšímu procesu akumulace sídlištních terénů, který nebyl nijak významně narušen mladšími zásahy. Sekvence s analyzovanými vzorky náleží starší části sídlištního souvrství, uložené v rozpětí ca 251,00–251,80 m n. m. Nejstarší vrstvy této sekvence (20101, 20102), z jejichž úrovně pochází několik keramických zlomků s výzdobnými prvky středohradištního období, leží bezprostředně pod jedním z křížení horizontálně uložených dřev. Vrstvy 20103 (dělená na makroskopicky shodné části A a B, oddělené vrstvou kamenů), 20104 a 20105 spadají stále do totožné sídlištní situace a leží desítky cm hluboko pod úrovní zmíněné dřevěné podlahy, která se nachází o několik metrů severněji (na kótě 252,60). Z vrstvy 20105 již pocházejí zlomky keramiky s kalichovitou profilací okraje, kterou provázejí fragmenty nádob středohradištní tradice.

## III. nádvoří Pražského hradu – sonda 20/1998 (PH15 – S 20), vrt GS 5

Odběr vzorků z vrtů měl v prostoru sondy 20 postihnout navazující část starší stratigrafie (pod úrovní 251 m n. m.). Místo řezu XLIII však nebylo z technických důvodů tomuto způsobu odběru přístupné a vrty musely být umístěny o několik desítek cm západněji (*obr. 3*), kde povrch terénu dosahoval 251,42 m n. m. Navrtná tak byla i část sekvence situované výškově obdobně jako analyzované vrstvy řezu XLIII. Sediment v horní části vrtu GS 5/1, složený z makroskopicky rozlišitelných čtyř vrstev, byl popsán jako antropogenní, tvořený tmavým prachovitým jílem se značným podílem organické hmoty včetně dřeva, prostoupený proměnlivě kameny a uhlíky (*Zavřel 1998*). Spodní, běžné archeologické dokumentaci nepřístupná část stratigrafie (GS 5/2), je tvořena souvrstvím, jehož uloženiny jsou z geologického hlediska popsány zčásti jako sedimenty, zčásti jako splachy a svahoviny. V jeho horní části byl zaznamenán významný podíl organické hmoty. Následují splachy a svahoviny. Spodní poloha nad přechodem do eluvia, který je evidován ca v 249,50 m n. m., je interpretována jako důsledek sedimentace ve vodní nádrži (*obr. 4*; *Zavřel 1998*).

Označení vzorku	lokality	řez, GS	kontext, kóta	analýza /pyl
P3	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20102 /spodní/	+/+
P5	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20103A	+/+
P6	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20103B	+/+
P4	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20102 /horní/	+/-
P7	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20104	+/-
P8	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20105	+/-
P10–39	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,06	+/+
P10–41	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,15	+/+
P10–42	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,195	+/+
P10–43	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,24	+/+
P10–44	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,305	–
P10–45	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,405	–
P10–38	PH15 – S 20	vrt GS 5/2	249,02	+/-

Tab. 1. Přehled vzorků dochovaných pro pylovou analýzu provedenou v roce 2006.

Tab. 1. Overview of samples surviving for pollen analysis performed in 2006.

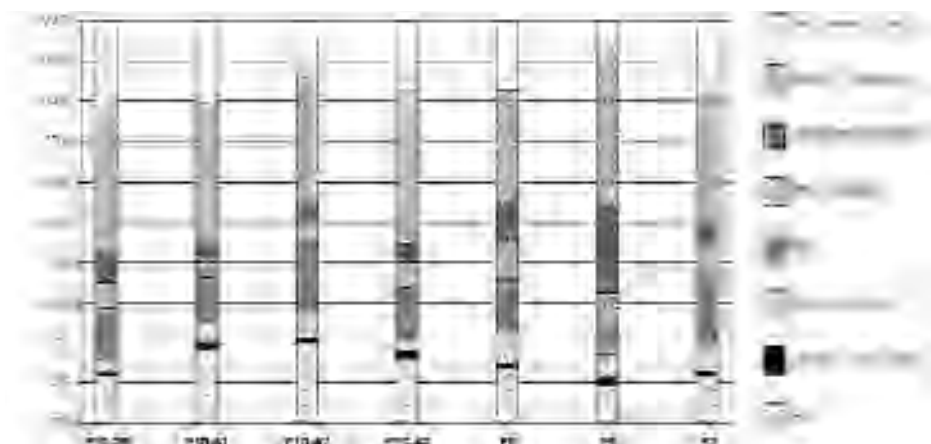
době je Borkovským zmíněná zpráva v Archivu Pražského hradu nedostupná), mohlo by to vzhledem k výsledkům současné pylové analýzy nasvědčovat i tomu, že v areálu Pražského hradu se v minulosti podařilo nalézt pozůstatky vrstev starších než raně středověkých. K otázkám původu či stáří analyzovaných vrstev se Borkovský nevyjadřuje.





Obr. 5. Praha – Hrad 1998, III. nádvoří. Sloučený řez XLIII kulturním nadloží zachycující situaci analyzovaných vrstev v sondě 20. Situace řezu viz obr. 3. A – severní obvodová zeď románského kostela, B – zdivo románské chodby od západu (schematizováno). 1 – beton, 2 – cihly, 3 – opukové zdivo, 4 – dřevěné konstrukční prvky staveb, 5 – stojatá voda (stav 1998), 6 – hranice odkopu nebo nezřetelné rozhraní, 7 – označení vrstev s analyzovanými vzorky.

Fig. 5. Prague Castle, Third courtyard, 1998. The cultural deposits of cross-section XLIII capture the situation of analysed layers in probe 20. For location of cross-section, see fig. 3. A – northern peripheral wall of Romanesque church, B – masonry of Romanesque passage from the west (schematised). 1 – concrete, 2 – bricks, 3 – slate masonry, 4 – wood construction elements, 5 – standing water (1998 state), 6 – boundary of excavation, 7 – labelling of layers with analysed samples.



Obr. 6. Procentuální podíly jednotlivých biotopů v rámci pylových spekter. Zařazení pylových typů do jednotlivých biotopů níže.

Fig. 6. Percentage share of individual communities within the pollen spectrums. Categorisation of pollen types into individual communities:

**Lesy/Forests** – *Abies alba*, *Acer*, *Alnus*, *Betula*, *Carpinus betulus* (monoletní spora), *Fagus sylvatica*, *Fraxinus*, *Picea abies*, *Pinus sylvestris*, *Quercus*, *Salix*, *Tilia*, *Ulmus*, *Hedera helix*. **Křoviny, lesní lemy/Shrubs** – *Aconitum*, *Cornus sanguinea*, *Corylus avellana*, *Euonymus europaeus*, *Frangula alnus*, *Listera ovata*, *Prunus* typ, *Rosa*, *Rubus*, *Sambucus nigra*/*S. racemosa*, *Sorbus* typ, *Viburnum opulus*. **Louky, pastviny/Meadows, pastures** – *Campanula*, *Carum carvi*, *Cerastium*, *Cuscuta*, *Daucus carota*, *Gentianella*, *Knautia*, *Medicago sativa* typ, *Odontites* typ, *Plantago lanceolata*, *Plantago media*, *Potentilla*/*Fragaria*, *Rumex acetosa* typ, *Silene*, *Trifolium pratense* typ, *Trifolium repens* typ. **Trávy/Grasses** – Gramineae. **Vlhké biotopy/Wet biotopes** – *Caltha*, *Chaerophyllum hirsutum*, Cyperaceae, *Filipendula ulmaria*/*F. vulgaris*, *Heracleum sphondylium*, *Humulus lupulus*, *Impatiens noli-tangere*, *Mentha* typ, *Oenanthe fistulosa*, *Ranunculus acris* typ, *Ranunculus sceleratus* typ, *Solanum dulcamara*, *Succisa pratensis*, *Thalictrum*, *Valeriana officinalis*. **Xerothermní trávníky/Dry Grasslands** – *Agrimonia eupatoria*, *Anthericum*, *Calluna vulgaris*, *Centaurea scabiosa*, *Centaurea jacea*/*C. stoebe*, *Echium vulgare*, *Eryngium campestre*, *Falcaria* typ, *Helianthemum*, *Hypericum*, *Genista* typ, *Linaria*, *Lotus corniculatus*, *Melampyrum*, *Pulsatilla*, *Reseda*, *Sanguisorba minor*, *Scabiosa columbaria* typ, *Sedum*. **Plevele, ruderály/Weeds, ruderals** – *Adonis aestivalis*/*A. flammea*, *Anchusa/Pulmonaria*, Apiaceae, *Artemisia*, *Aster* typ, Asteraceae-Fenestratae, *Astragalus* typ, Brassicaceae, *Bupleurum falcatum* typ, *Carduus*, *Centaurea cyanus*, *Cerinthe minor*, *Chelidonium majus*, Chenopodiaceae, *Cirsium*, *Consolida regalis*, *Convolvulus arvensis*, *Epilobium angustifolium*, *Fallopia convolvulus*/*F. dumetorum*, *Galeopsis-Ballota* typ, *Geum*, *Matricaria* typ, *Nigella arvensis*, *Papaver rhoeas* typ, *Persicaria maculosa* typ, *Plantago major*, *Polygonum aviculare*, *Rhinanthus* typ, Rubiaceae, *Rumex aquaticus* typ, Scrophulariaceae, *Solanum nigrum*, *Spergula arvensis*, *Urtica*, *Valerianella*, *Veronica* typ, *Vicia* typ, *Xanthium strumarium*. **Pěstované plodiny/Crops** – *Cannabis sativa*, Cerealia, *Secale cereale*.

#### 4. Pylové spektrum

Výpověď pylových spekter o vegetačních poměrech v prostoru Hradu a jeho zázemí se jeví jako synchronní, což odpovídá archeologickému hodnocení vrstev uložených v krátkém časovém intervalu. Nejen druhová skladba pylových spekter, ale i výjimečná koncentrace pylových zrn ve vzorcích odkazuje na výrazný podíl člověka při ukládání sedimentů. Soudě podle zmíněné koncentrace pylu, byl v analyzovaných uloženíích velký podíl organické hmoty. Pylová spektra navíc vynikají i počtem identifikovaných rostlinných taxonů. Je přitom jisté, že se jedná o směs společenstev rozdílných stanovištních nároků a že pyl některých z nich musel být v místě odběru deponován uměle. Vliv člověka poznamenal tafonomické procesy u všech analyzovaných vzorků s výjimkou vzorku P5.

Většina dřevin má oproti bylinám nepoměrně větší pylovou produkci i schopnost transportu pylu v prostoru. V souladu s touto skutečností můžeme podíl **lesní vegetace** na celkové sumě pylových zrn ve vzorcích z III. hradního nádvoří označit za relativně malý (obr. 6). Vysoký podíl má v pylových spektrech (obr. 7) zejména borovice lesní (*Pinus sylvestris*), lípa (*Tilia*) a jedle bělokora (*Abies alba*). Konkurenčně slabá borovice se mohla v krajině významně šířit až vlivem intenzivního hospodaření

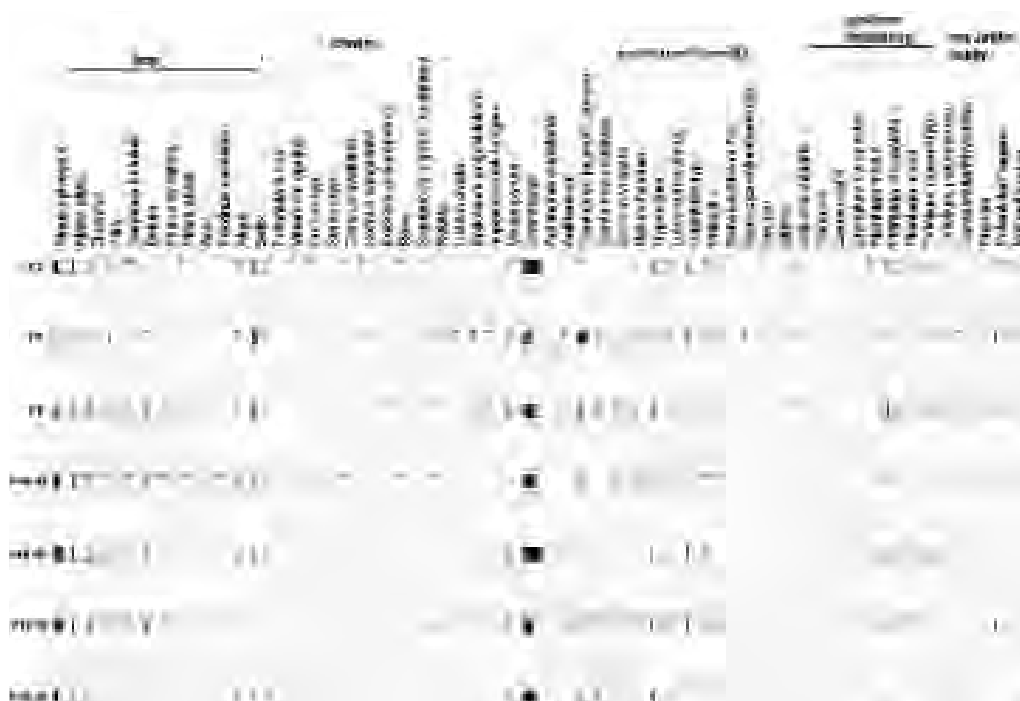
v lesích. Její dominance v pylových spektrech proto dokládá silící antropogenní tlak na lesní porosty. Jedle mohla zmlazovat na menších mýtinách nebo v pastevních lesích, v každém případě spíše extenzivně využívaných (Málek 1980; Pokorný 2003; Sádlo – Pokorný 2003; Volařík 2006). U hmyzo-sprašné lípy mají pylová zrna zjevně jiný zdroj než vzdálené lesní enklávy. V prostoru dnešního III. hradního nádvoří mohlo jít o lokální spad ze solitérního stromu nebo o doklad sběru lipových květů. Díky dobré výživové hodnotě byly lipové větve ve středověku vyhledávány jako doplněk píce pro dobytek (Greig 1982). Dub (*Quercus*) je ve vzorcích z Pražského hradu relativně málo zastoupen, uvážíme-li jeho silný ekologický potenciál v krajině Pražské kotliny. Ještě mnohem vzácnější byl ve zbytkových lesních porostech habr (*Carpinus betulus*), rovněž lokální klimaxová dřevina (Moravec – Neuhäusl 1991, 35; Sádlo 2001, 45). Ojedinělost pylu smrku (*Picea abies*) a buku (*Fagus sylvatica*) v sedimentech z jižní hradčanské rokle vypovídají o okrajové roli těchto dřevin v okolních lesních porostech (obr. 7). Ta byla na rozdíl od dubu a habru dána především ekologicky, protože buk ani smrk nemají v nížinných polohách, jakou je Pražská kotlina, optimum svého růstu. Vyhledávají proto lokálně chladnější stanoviště, jakými jsou k severu obrácené svahy, a zejména pak spodní partie hlubokých úzkých údolí (tzv. efekt inverzního mikroklimatu: Neuhäuslová a kol. 1998, 42–47). Nejblíže takovou lokalitou bylo sevřené údolí potoka Brusnice. Druhovou skladbu lesů doplňovaly javory (*Acer*), jejichž skutečné zastoupení ve vegetaci je kvůli velmi malé pylové produkci i šířitelnosti pylu v prostoru těžké odhadovat. Vzácné byly břízy (*Betula*), jasaný (*Fraxinus excelsior*) a jilmy (*Ulmus*).

Dřeviny lužních lesů – především vrba (*Salix*) a olše (*Alnus*) – jsou v pylových spektrech zastoupeny okrajově (obr. 7). Otázkou je, jestli mohly růst i v místě vlhké strže v rámci dnešního III. hradního nádvoří. Vzhledem k značné pylové produkci olše (*Alnus*) můžeme její lokální přítomnost vyloučit. Pyl vrby je naopak ve všech vzorcích zastoupen relativně početně, ve vzorku č. 39 byla navíc nalezena celá část prašníku, která odkazuje na možný nedaleký výskyt zdrojové rostliny. Nemuselo se přitom jednat o druh vázaný na lužní lesy, neboť do pylového typu *Salix* patří i ruderalní vrba jíva (*Salix caprea*) se stanovištními nároky blízkými např. černému bezu (*Sambucus nigra*).

**Vegetace křovin** je ve vzorcích z Pražského hradu reprezentována velmi malým počtem pylových zrn (obr. 7). S výjimkou lísky musíme v rámci celé této skupiny uvažovat s omezenou pylovou produkcí i možnostmi transportu pylu do analyzovaného sedimentu. Přesto byla identifikována řada druhů křovinných společenstev. Svída krvavá (*Cornus sanguinea*), brslen evropský (*Euonymus europaeus*), líska obecná (*Corylus avellana*), ostružiník (*Rubus*), růže (*Rosa*) a jiné druhy čeledi Rosaceae – např. běžná trnka obecná (součástí pylového typu *Prunus*) – mohly tvořit lemy fragmentovaných lesních enkláv, ale velmi pravděpodobně již byly emancipovaným krajinným prvkem uplatňujícím se jako vegetace mezí, okrajů cest, zarůstající pastviny apod. Bez černý (*Sambucus nigra*) mohl růst v prostoru jižní rokle stejně jako na jiných okrajových místech v rámci hradu. Okraje vodních toků vyhledávala krušina olšová (*Frangula alnus*) a kalina obecná (*Viburnum opulus*). Také pyl chmele (*Humulus lupulus*) patřil samčím (chmel je dvoudomá rostlina) liánám, které rostly ve vlhkých pobřežních křovinách. Stejně jako plané keře, mohly být zdrojem pylových zrn typu *Prunus* i lokálně pěstované ovocné stromy (tab. 2). Rozsah sadů se však z pylové stopy nedá odhadovat.

Ojedinělými nálezy pylových zrn máme v sedimentech z Pražského hradu doloženy i některé druhy bylinného podrostu lesů. Zastíněné břehy potoků a řek nebo lesní prameniště byly stanovištěm netýkavky nedůtklivé (*Impatiens noli-tangere*). Ve vlhkých partiích lesů a křovin rostl bradáček vejčítý (*Listera ovata*). Většina druhů rodu černýš (*Melampyrum*) roste v lemových společenstvech doubrav a dubohabřin nebo v jejich podrostu (odtud svaz *Melampyro-Carpinetum* jako společenstvo potenciálně mapované na značné části území Prahy; Moravec – Neuhäusl 1991, obr. část). Pylový typ *Melampyrum* však zahrnuje i černýš rolní (*Melampyrum arvense*) rostoucí na úhorech, polích a v xerotermních trávnících.

**Bylinná vegetace** zachycená v pylových spektrech z Pražského hradu je druhově nesmírně bohatá. Převažují **ruderály**, obiloviny a jejich plevy. Dalšími ekologicky odlišnými skupinami jsou společenstva xerotermních trávníků, vegetace vlhkých a mezofilních luk (obr. 7).



Obr. 7. Histogram s procentuálním zastoupením vybraných pylových typů. Jeden díl na stupnici odpovídá 10 %. Křížkem je označeno procentuální zastoupení do 0,5 %.

Fig. 7. Histogram showing the percentage presence of selected pollen types. One segment on the scale corresponds to 10 %. A cross indicates a percentage presence of less than 0.5 %.

Samotné místo, kde se ukládaly analyzované sedimenty, tedy prostředí vlhké mělké rokle, bylo součástí tehdy osídlené plochy, a jeho vegetace tudíž musela odrážet bezprostřední přítomnost člověka. Dominantu lokální vegetace proto z identifikovaných pylových typů mohly tvořit zejména druhy vlhkých živinami bohatých a narušovaných stanovišť jako např. kopřiva (*Urtica*), merlíkovité (Chenopodiaceae), kuklík (*Geum urbanum*/*G. rivale*), jitrocele (*Plantago lanceolata*, *Plantago media*, *Plantago major*), kontryhel (*Alchemilla*), šťovíky (*Rumex acetosa* typ, *Rumex aquaticus* typ), opletka (*Fallopia convolvulus*/*F. dumetorum*), svízel (Rubiaceae), ruderální pryskyřníky (např. *Ranunculus sceleratus*) a pravděpodobně i tužebník jilmový (*Filipendula ulmaria*, pylový typ *Filipendula ulmaria*/*F. vulgaris*).<sup>6</sup> K lokální vegetaci dále můžeme počítat i mnohé druhy čeledi hvězdicovité (Asteraceae-Fenestratae a *Matricaria* typ), brukvovité (Brassicaceae), miříkovité (Apiaceae) a hluchavkovité (*Galeopsis-Ballota* typ a *Veronica* typ) nebo víkev (*Vicia* typ), jejichž zastoupení v pylových spektrech obecně stoupá s antropogenním vlivem (Greig 1982; Jankovská 1998). Místní poměry odráží také nálezy vaječných obalů parazitů, tenkohlavce bičíkového (*Trichuris trichiura*) a škrkavky

<sup>6</sup> Tužebník jilmový (*Filipendula ulmaria*) roste na vlhkých nekosených loukách. Tužebník obecný (*Filipendula vulgaris*) je poměrně vzácným druhem stepních travinných společenstev. Vzhledem k široké ekologické valenci tužebníku jilmového jsou pylová zrna běžně identifikovaná ve vlhkých sedimentech přisuzována tomuto druhu (Jankovská 1997; Pokorný 2000; Beneš et al. 2002). Zde se autorka drží tohoto přístupu s jistou opatrností vyplývající z relativně významného projevu stepní vegetace v pylovém spektru.



řepík lékařský (*Agrimonia eupatoria*), hadinec obecný (*Echium vulgare*), silenka (*Silene*), rozchodník (*Sedum*), vzácná bělozářka (*Anthericum*) a koniklec (*Pulsatilla*). Jejich stanovištěm byl velmi pravděpodobně odlesněný jižní hradčanský svah, na němž se mohl pást dobytek. Mezi indikátory pastvin patří např. kmín kořený (*Carum carvi*), máčka ladní (*Eryngium campestre*), vřes obecný (*Calluna vulgaris*), jetel plazivý (*Trifolium repens*), ale také jitrocele (*Plantago lanceolata*, *P. major*, *P. media*) a bodláky (*Carduus*). Některé z jmenovaných bylin mohly být využívány jako léčivky – řepík lékařský (*Agrimonia eupatoria*) a třezalka (*Hypericum*). U jiných je běžný výskyt i na ruderalizovaných stanovištích – hadinec obecný (*Echium vulgare*) nebo chrpa luční (*Centaurea jacea/C. stoebe*), mohly tedy růst i v nejbližším okolí rokle. Mezofilní louky reprezentuje v pylovém spektru méně taxonů, např. zvonek (*Campanula/Phyteuma*), chrastavec (*Knautia*), mochna/jahodník (*Potentilla/Fragaria*), černýš (*Rhinanthus* typ), jetel luční (*Trifolium pratense* typ).

Pylový projev vegetace mokřadů, vlhkých luk a břehů řek nebo potoků je malý. Není pravděpodobné, že by se v rámci zasídlené plochy dnešního III. nádvoří Pražského hradu zachovaly porosty se žlutouchou žlutou (pylový typ *Thalictrum*, druh potvrzen makrozbytkovou analýzou: Čulíková 1998b, IV/4: vrt GS 5, vzorek 2), lilkem potměchutí (*Solanum dulcamara*), čertkusem lučním (*Succisa*), kozlíkem lékařským (*Valeriana officinalis*), krablicí chlupatou (*Chaerophyllum hirsutum*), jejichž pylová zrna byla ve vzorcích identifikována. Tyto nálezy mohou souviset s držením koní nebo s dobyt看 paseným v širším okolí hradu a ustájeným v prostoru dnešního III. nádvoří. Za součást lokální vegetace vlhké rokle můžeme považovat jiné identifikované druhy vlhkých stanovišť, např. tužebník (*Filipendula* cf. *ulmaria*) a některé pryskyřníky (*Ranunculus acris* typ a *Ranunculus sceleratus* typ).

Ze souboru vzorků výrazně vybočuje vzorek P5. Je výjimečný vysokou koncentrací pylu bylin jako chrpa luční (*Centaurea cyanus* typ), chrpa čekánek (*Centaurea scabiosa*), pcháč (*Cirsium*), tužebník (*Filipendula ulmaria/F. vulgaris*), devaterník (*Helianthemum*), mochna (*Potentilla* typ), rýt (*Reseda*), kokrhel (*Rhinanthus* typ), kozlíček (*Valerianella*), černucha rolní (*Nigella arvensis*), vřes obecný (*Calluna vulgaris*) aj. Vedle výše jmenovaných taxonů se ve vyšší koncentraci objevil i pyl lípy (*Tilia*), vrby (*Salix*) a dřevin z čeledi růžovité (*Prunus* typ). Nápadnou spojitostí mezi všemi těmito druhy je opylování hmyzem. Současně je potlačen pylový projev lokálních ruderalů s květy pro hmyz neatraktivními, jako jsou pelyňky (*Artemisia*) a merlíkovité (*Chenopodiaceae*). Malý je i podíl pylu trav (*Gramineae*) a větrosprašných stromů (výrazně např. borovice/*Pinus*). Pouze spekulovat by bylo možno o tafonomických procesech, které utvářely takové pylové spektrum, v souvislosti s dominancí hmyzem sbíraného pylu však může jít o nějakou spojitost s medem (srov. Pokorný – Mařík 2006).

## 5. Diskuse a závěry

### 5.1. Zdroje pylových zrn

Pylová spektra ve všech vzorcích ze sedimentů jižní rokle Pražského hradu jsou výrazně antropogenní a mají charakter tzv. tanatocenóz (*Lityńska-Zajac – Wasylkowa 2005, 37–41*). Podíl pylových zrn jednotlivých taxonů proto neodpovídají jejich skutečným podílům v okolní vegetaci. Přirozený pylový spad lze uvažovat hlavně u dřevin a lokální vegetace vlhké strže, která byla jako součást osídlené plochy ruderalní.

Pyl dřevin musel být do sedimentů z velké většiny transportován větrem. Zůstává proto ekologicky i tafonomicky dobře oddělenou skupinou, v jejímž rámci můžeme na základě relativních podílů jednotlivých druhů usuzovat mnohé o stavu lesních porostů.

Pyl ostatních ekologických skupin byl ve své většině v sedimentech jižní rokle deponován vlivem lidských aktivit. Podle velkého podílu pylu obilovin ve všech vzorcích byla významnou zdrojovou oblastí pylových zrn obilná pole. S výjimkou málo zastoupeného žita jsou obiloviny charakteristické minimální pylovou produkcí. Pyl skupiny *Cerealia* se tedy musel do sedimentů dostat přímo ze zrní a pluch jako pozůstatek po zpracování sklizně nebo manipulaci se slámou používanou jako podestýlka. S ohledem na značné zaplevelení polí ve středověku (*Karg 1995; Rösch 1998*) je na místě dát do této souvislosti i některé druhy zmiňované jako rumištní. Mnoho plevelných druhů totiž zůstává

skryto v pylových typech širšího taxonomického vymezení – např. Brassicaceae, Apiaceae, Astera-ceae-Fenestratae, *Aster* typ aj. (Beug 2004).

Vzorky z Pražského hradu jsou výjimečné zastoupením pylu lučních bylin (obr. 6). Velkou skupinu přitom tvoří pyl vegetace xerothermních luk a pastvin, což dobře odpovídá pozici odběrového místa na suchém vyvýšeném ostrohu v blízkosti jeho jižního svahu. Významnou úlohu při takto kvantitativně i kvalitativně bohatém pylovém projevu lučních taxonů, které jistě nebyly dominantní součástí lokální vegetace vlhké rokle, mohlo hrát skladování sena nebo ustájení paseného dobytka. Pylová zrna procházejí trávicím traktem neporušená, mohla být proto uvolněna z trusu koní či dobytka paseného v okolí hradu a ustájeného v blízkosti místa odběru sedimentů.

Důležitou roli v utváření pylových spekter v prostoru jižní rokle hrály i samotné sedimentační procesy v podobě sesuvů a splachů povrchových vrstev půdy do prostoru terénní deprese.

## 5.2. Krajina

Východiskem pro interpretaci krajinné složky pylových spekter je potenciální vegetace v okolí studované lokality. Vzhledem k členitému reliéfu pražské kotliny si její původní lesní porost můžeme představit jako mozaiku několika ekologicky kontrastních společenstev. Nivu Vltavy lemoval lužní les s olší (*Alnus*), vrbami (*Salix*), jasany (*Fraxinus*) a jinými druhy (v časnějším holocénu byly hojnými lužními dřevinami jilmy: např. *Sádlo a kol.* 2005, 151–152). Hlubší půdy na úpatí svahů a v rovinnatém terénu porůstaly dubohabřiny (svaz *Melampyro-Carpinetum*; *Moravec – Neuhäusl* 1991, 81–92). Na příkrých suťových svazích do nich vstupovaly živinově náročné dřeviny (*Ellenberg* 1988, 139–142), zejména javory (*Acer*) a lípy (*Tilia*). V sevřených údolích a na svazích orientovaných k S se uplatňovaly jedle (*Abies*), buk (*Fagus*) a smrk (*Picea*). Duby tvořily dominantu na četných skalnatých svazích obrácených k J, JZ či JV a doubravy porůstaly i písčité plošiny říčních teras (*Moravec – Neuhäusl* 1991, obrazová část; *Sádlo* 2001, 42–46). Výrazným prvkem teplomilných doubrav byla lípa (*Tilia*) a na extrémně suchých nebo skalnatých místech rostla borovice (*Pinus*).

Na počátku 10. stol. byly v lesích v okolí jádra tvořící se pražské sídelní aglomerace dosud přítomny všechny druhy dřevin, které z fytogeografického hlediska odpovídají poloze lokality (*Ellenberg* 1988). Postupující degradaci lesních porostů lze pozorovat na základě dominance borovice (*Pinus*) a částečně i jedle (*Abies*). Velmi malý počet pylových zrn habru, jedné ze základních dřevin Pražské kotliny (*Moravec – Neuhäusl* 1991, 35; *Sádlo* 2001, 45), mohl způsobit fakt, že tento druh vyhledávající hlubší půdy na mírně svažitéch terénech mohl podlehnout kácení na prvním místě. Opačnou stranou stejné mince mohlo být zachování dřevin extrémnějších stanovišť (viz výše), jako je v nížinách smrk (*Picea abies*) nebo buk (*Fagus sylvatica*). Také jedle měla díky členitému terénu Pražské kotliny množství příhodných biotopů. Z hlediska posouzení antropogenního tlaku na druhovou skladbu lesních porostů je ve vzorcích z Pražského hradu nápadný kontrast mezi procentuálním zastoupením pylu jedle a buku. U obou druhů se uvažuje o antropogenním vlivu na jejich rozšíření v nižších nadmořských výškách. Velký rozdíl mezi oběma dřevinami je spatřován v reakci na lesní management (pastva, prosvětlování porostu selektivní těžbou apod.). Sílící intenzita využívání lesů ve středověku znamenala rychlý ústup buku, zatímco jedle se dále šířila (o příčinách šíření buku v holocénu podrobně *Küster* 1997 a *Gardner – Willis* 1999, o šíření jedle v minulosti viz *Málek* 1980; *Pokorný* 2003; *Sádlo – Pokorný* 2003; *Volařík* 2006). Jedle je dodnes v některých místech (např. mezi Štěchovicemi a Slapy) hojnou součástí svahových lesů vltavského kaňonu. Přitom jsou v takových porostech jasně patrné bývalé vlivy pastvy (přítomnost jalovců) a pařežinového hospodaření.

Procentuální podíl pylu hlavních klimaxových dřevin Pražské kotliny – dubu a habru (*Moravec – Neuhäusl* 1991, 35; *Sádlo* 2001, 42–46) – je v analyzovaných vzorcích relativně malý a ukazuje na značné odlesnění krajiny. Tato skutečnost se dotýká otázky zdrojů palivového a zejména stavebního dřeva. Jako výlučný stavební materiál pro fortifikaci a pro vertikální prvky sídlištní zástavby bylo používáno dubové dřevo (*Dvorská – Boháčová* 1999; *Boháčová ed.* 1998), které hojně vystupuje také mezi makrobytky. Z uvedených výsledků pylové analýzy vyplývá, že předpokládané značné množství dřeva nemuselo pocházet z lokálních zdrojů, nebo alespoň ne výhradně. Jako lokální je

přítom míněno nejbližší okolí Pražského hradu v souladu s prostorovou výpovědí pylové analýzy (srov. *Sugita et al. 1999*).

Důležitým prvkem kulturní krajiny jsou křoviny (*Sádlo a kol. 2005*, 146). V sedimentech z Pražského hradu je doložena přítomnost řady druhů, navzdory jejich malé pylové produkci i šířitelnosti pylu v prostoru. Také významný projev stepních trávníků a pastvin představuje vyspělá společenstva, jejichž druhová rozmanitost je výsledkem delšího vývoje (*Sádlo – Matoušek v tisku*).

Druhová bohatost pylových spekter ze sedimentů Pražského hradu se týká i ruderalních a plevelných společenstev. V rámci osídleného ostrohu musíme obecně počítat s absencí vegetace na rozsáhlých intenzivně sešlapávaných plochách (*Vuorela – Lempiäinen 1997*). Ruderalní porosty byly vázány na okrajová pustá místa, kterými mohly být některé polohy ve strži, provázené zde navíc příhodnými vlhkostními poměry. Z pylových typů plevelných a ruderalních rostlin identifikovaných ve vzorcích z Pražského hradu je na místě jmenovat některé taxony, jejichž pyl je v mladších sedimentech vzácností (např. *Jankovská 1987; 1991; Pokorný 2000; Beneš a kol. 2002*). Patří mezi ně především voskovka (*Cerinth*), hlaváček (*Adonis aestivalis/A. flammea*), pílát/plicník (*Anchusa/Pulmonaria*), prostrlík (*Bupleurum*), ostrožka stračka (*Consolida regalis*), černucha rolní (*Nigella arvensis*) nebo kozlíček (*Valerianella*).

Jak vyplývá z výsledků pylových analýz, druhová pestrost je centrálním tématem, jakousi spojnící napříč všemi rostlinnými společenstvy reprezentovanými v pylových spektrech. I ostatní raně středověká pylová spektra z Prahy (nepublikovaná data z výzkumů Malé Strany) potvrzují, že kulturní krajina Pražské kotliny v 1. pol. 10. stol. byla výsledkem sice dlouhodobého, ale stále spíše nesystematického lidského působení. Mnoho druhů znamená mnoho biotopů a mnoho různě intenzivních antropogenních vlivů. To je velmi odlišný stav od současnosti, kdy v krajině převažují dva extrémní – místa velmi intenzivního využívání (pole, lesní monokultury atd.) vedle míst víceméně ponechaných přirozené sukcesí. Raně středověká kulturní krajina byla drobnozrnnou mozaikou biotopů. S narůstajícím řádem v obhospodařování půdy a s její větší intenzitou se jednotlivá zrna mozaiky zvětšovala a mnohá úplně mizela. Tento vývoj je patrný z pylových spekter z mladších sedimentů středověké Prahy (*Jankovská 1987; 1991; 1997; 1998; Pokorný 2000; Kozáková – Pokorný 2007*), v nichž bývá pylová diverzita nižší než v raně středověkých vrstvách.

### 5.3. Srovnání pylové a makrozbytkové analýzy

Rovněž makrozbytková analýza interpretovala prostředí, v němž se ukládala analyzovaná sedimenty, jako silně antropogenní (*Čulíková 1998a; 1998b*). Tento charakter spektra rostlinných druhů trvá i pod kótou 251,00 a v zásadě se neliší od spekter z nejmladších poloh zkoumaných v tomto kontextu (*obr. 4*). Na úrovni ca 250,40 m n. m. jsou vrstvy bohaté na rostlinné makrozbytky vystřídány sedimenty s převahou minerálního materiálu. V těchto spodních polohách (GS 5/2: 60–184 cm), pro které chybí výsledky pylové analýzy (viz výše), byly nálezy rostlinných makrozbytků ojedinělé, jednalo se však výhradně o pěstované plodiny, plevele a ruderály (*Čulíková 1998b*).

Makrozbytková analýza jde v determinaci rostlinných taxonů nezdědka až na druhovou úroveň, čímž konkretizuje nálezy mnoha pylových typů (*tab. 2*). Současně vyvstávají rozdíly ve výpovědi obou metod. Analýza rostlinných makrozbytků přinesla především informaci o druhové skladbě pěstovaných plodin, plevelů a lokální ruderalní vegetace. Pylová analýza se naproti tomu ve větší míře vztahuje k zázemí studované lokality. Nápadnou spojitostí většiny druhů doložených v případě Pražského hradu pouze pylovou analýzou je přírodní (myšleno v kontrastu s plevele a druhy člověkem silně narušených stanovišť) charakter jejich běžného biotopu. Z hojnějších nálezů se jedná o pylové typy *Anthericum*, *Echium vulgare*, *Filipendula ulmaria/F. vulgaris*, *Helianthemum*, *Melampyrum* nebo *Pulsatilla*. U rodu *Melampyrum* zůstává otázkou, zda se jednalo o některý z lesních lemových a podrostových druhů, nebo o stepní i plevelný černýš rolní (*Melampyrum arvense*). S lučními a ruderalními taxony byl tento pylový typ korelovan v případě statistické analýzy středověkého datového souboru ze situací odkrytých ve Valdštejské ul. na Malé Straně (*Kozáková – Pokorný 2007*). Je nanejvýš pravděpodobné, že významně zastoupení pylového typu *Melampyrum* v sedimentech z Pražského hradu lze spojovat s výše popsanými teplomilnými travinnými společenstvy. Představa



mezofilních lesních lemů a bylinného podrostu listnatých lesů tak, jak je známe dnes, není v dobách intenzivního lesního managementu ve středověku reálná.

Vzájemné prolínání metod pylové a makrozbytkové analýzy je omezené. Výše jmenované a mnohé další luční druhy rostlin makrozbytková analýza běžně nezachytí. Příčiny mohou být různé. Makrozbytková analýza pracuje se semeny, plody a jinými částmi rostlin, jejichž velikost je řádově odlišná od rozměrů pylových zrn. Prokazují-li moderní studie lokálnost výpovědi pylové analýzy (např. *Sugita et al. 1999*), ve srovnání s analýzou rostlinných makrozbytků se přece jen transport pylu uplatňuje v širším prostoru (objem pylu je až o 6 řádů menší než objem běžných semen). Obě metody dále odlišuje jistý časový posun ve vegetační sezóně (květ s pylem – plod se semeny). Semena některých druhů makrozbytková analýza nezachytí pro jejich rozpadavost nebo nepatrnou velikost.

#### 5.4. Vznik a stáří sedimentů v jižní rokli Pražského hradu

Prezentované výsledky pylové analýzy ve shodě s analýzou rostlinných makrozbytků ukazují, že vznik sedimentů, odebraných na mírném záp. svahu nad přirozenou depresí a současně v blízkosti vnitřní stěny jižního opevnění Pražského hradu, souvisel s antropogenní činností. Toto konstatování není překvapivé, neboť se týká polohy, v níž byly již v rámci středohradištního období opakovaně budovány dřevěné stavby. Pomocí vrtů byly studovány i níže položené sedimenty, které nebyly běžně archeologické dokumentaci přístupné. Podle výsledků makrozbytkové analýzy pokračuje i pod kótou 251,00 silně antropogenní spektrum rostlinných druhů, které se v zásadě neliší od spekter z nejmladších poloh zkoumaných v tomto kontextu. Charakter sedimentů dokládá dle výpovědi užitých analýz více fází vývoje. V časovém rozpětí zachyceném navrtanými sedimenty je přítomnost člověka trvalá a vegetační poměry se nemění.

Horní část souvrství s vysokým obsahem organické hmoty (do úrovně ca 251,00 m n. m.) pravděpodobně vznikala v těsném propojení se sídlištními a hospodářskými aktivitami, jakými mohlo být např. skladování sena, ustájení koní a dobytka, odkládání kuchyňských odpadů, manipulace se slámou a zrnem či využívání bylin v domácnosti. Mírné fekální znečištění sedimentů dokládají nálezy vaječných obalů střevních parazitů tenkohlavce bičíkového (*Trichuris trichiura*) a škrkavky (*Ascaris*). Bývají běžnou součástí středověkých sídlištních vrstev (*Greig 1982; Jankovská 1987; 1991; 1997; 1998; Pokorný 2000; Kozáková – Pokorný 2007*). Dosud provedené a dostupné výsledky archeobotanických analýz (*Čulíková 1998a; 1998b; 2001; Kozáková 2006*) včetně zde prezentovaných výsledků prokázaly podobnou druhovou skladbu v rámci celého prostoru hradního ostrohu. Je proto pravděpodobné, že se při ukládání sedimentů výrazně uplatňoval i splach kulturních vrstev z širšího okolí do prostoru terénní deprese. Výše uvedené odlišnosti vzorku P5 se týkají pouze pylového spektra (nikoli charakteru sedimentu) a byly podmíněny dominancí nějakého konkrétního tafonomického procesu. Archeologický kontext svědčí o interiéru či bezprostředním exteriéru stavby (*obr. 5*), pylové spektrum nevylučuje nějakou souvislost s medem (srov. *Pokorný – Mařík 2006*).

Způsob geneze spodní části souvrství (GS 5/2; *obr. 4*), která vznikala podle makrozbytkové analýzy rovněž v rámci již výrazně antropogenizovaného prostředí, i délka intervalu, v němž se ukládala, zůstávají neznámé. Vysoký podíl organické složky v rozmezí nivelet 250,40–251,00 m n. m. svědčí pro nezměněný charakter této části sekvence oproti bezprostřednímu nadloží, z čehož lze usuzovat, že shodná je i její geneze. Toto konstatování komplikuje charakteristika dané polohy jako sedimentu, u něhož nelze vyloučit ukládání do vodního prostředí. Je otázka, do jaké míry byl charakter vrstev ovlivněn opakovaným zaplavením v nedávné minulosti i v době výzkumu. Problematická je i interpretace vzniku nižších poloh stratigrafie pod úrovní 250,40 m n. m., které jsou označeny jako svahoviny, příp. přímo jako sedimenty ve vodní nádrži (*Zavřel 1998*). Sedimentace mohla být zčásti přirozená, zčásti se na vzniku souvrství dané mocnosti mohl podílet člověk. Jednou z variant by mohlo být záměrné a příp. i jednorázové zasypání rokle. Nízký počet rostlinných makrozbytků v nižších částech sedimentu může být dán jak jejich odlišnou genezí, tak nižší intenzitou lidské činnosti. Otázkou také zůstává, co umožnilo ukládání sedimentu na patrně svažitém terénu, navíc zčásti v prostředí stojaté vody. Dá se předpokládat přítomnost překážky – tarasu, ať již byl přirozený,

nebo vytvořený člověkem. Nelze tudíž vyloučit ani možnost, že k veškeré sedimentaci v prostoru rokle došlo až po výstavbě dřevohlinité hradby počátkem 10. století. V souhrnu ale lze konstatovat, že kulturní souvrství uchovalo spíše svědectví o celkovém životním prostředí na Hradě než o konkrétním využití daného místa.

*Tato práce vznikla v rámci projektu podporovaného GA ČR č. 404/05/2671 a GA AV ČR č. AX 000 20701. Autorka pylové analýzy děkuje Janu Frolíkovi a Ivě Herichové za zpřístupnění archeologického areálu pod dnešním III. nádvořím Pražského hradu. Poděkování za odborné konzultace náleží Věře Čulíkové.*

### Prameny a literatura

- Beneš, J. – Kaštovský, J. – Kočárová, R. – Kočár, P. – Kubečková, K. – Pokorný, P. – Starec, P. 2002: Archaeobotany of the Old Prague Town defence system, Czech Republic: archaeology, macro-remains, pollen, and diatoms. *Vegetation History and Archaeobotany* 11, 107–119.
- Beug, H. J. 2004: Leitfaden der Pollenbestimmung für Mitteleuropa und angrenzende Gebiete. München.
- Boháčová, I. 1998a: K problematice dispozice a komunikačního systému Pražského hradu v raném středověku. *Archaeologia historica* 23, 9–19.
- 1998b: rec. J. Frolík – Z. Smetánka: Archeologie na Pražském hradě. *Archeologické rozhledy* 50, 291–293.
- 1998c: K problematice výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu. *Archeologické rozhledy* 50, 672–688.
- 1999: Archeologický areál pod III. nádvořím Pražského hradu. Poznámky k jeho významu a vypovídací hodnotě v kontextu studia raně středověkého hradu Praha. *Archeologické rozhledy* 51, 692–714.
- 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší fortifikační systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Pražský hrad a Malá Strana. Praha, 179–301.
- 2008: The archaeology of the dawn of Prague. In: I. Boháčová – L. Poláček Hrsg., *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice* 7, Brno, 103–119.
- Boháčová, I. ed. 1998: Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu. Průvodce problematikou a archeologickými prameny. Dep. in: archiv ARÚ AV ČR Praha a Archiv Pražského hradu, Praha, č. j. 6540/98.
- Borkovský, I. 1949: O počátcích pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze. Praha.
- 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.
- Čulíková, V. 1998a: Rostlinné makrozbytky z raně středověkých sedimentů na III. nádvoří Pražského hradu. *Archaeologica Pragensia* 14, 329–341.
- 1998b: Záznam expertního posouzení IV/4. In: Boháčová ed. 1998.
- 2001: Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu. In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Pražský hrad a Malá Strana. Praha, 303–327.
- Dvorská, J. – Boháčová, I. 1999: Das historische Holz im Kontext der archäologischen Untersuchungen der Prager Burg. In: L. Poláček – J. Dvorská Hrsg., *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. Internationale Tagungen in Mikulčice* 5, Brno, 55–67.
- Ellenberg, H. 1988: *Vegetation ecology of Central Europe*. Cambridge University Press.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: *Archeologie na Pražském hradě*. Praha.
- Gardner, A. R. – Willis, K. 1999: Prehistoric farming and the postglacial expansion of beech and hornbeam: a comment on Koster. *The Holocene* 9, 119–122.
- Greig, J. 1982: The interpretation of pollen spectra from urban archaeological deposits. In: A. R. Hall – H. K. Kenward eds., *Environmental archaeology in the urban context*. Council for British Archaeology. Research report 43, London, 47–65.
- Guth, K. 1934: Praha, Budeč a Boleslav. In: *Svatováclavský sborník* I, Praha, 686–818.
- Herichová, I. 1996: Rekonstrukce původního reliéfu jižního svahu v centrální části Pražského hradu. *Archaeologica Pragensia* 12, 339–345.

- Jankovská, V. 1987: Netradiční interpretace pylových spekter ze středověké Prahy. *Archeologické rozhledy* 39, 475–480.
- 1991: Pyloanalytické výsledky z výzkumu středověké Prahy, Týnský dvůr. *Archaeologica Pragensia* 11, 311–319.
- 1997: Výsledky pylových analýz z lokality Praha 1–Malá Strana, Tržiště 259/III. In: *Život v archeologii středověku*, Praha, 299–308.
- 1998: Mostecká cesta, Praha 1 – Malá Strana: interpretace pyloanalytického výzkumu. Závěrečná zpráva. Dep. in: archiv NPÚ – ú. o. p. hl. m. Prahy.
- Kaplan, M. 1998a: Druhové určení pro objekty „in situ“. In: *Boháčová ed. 1998*, II.
- 1998b: Protokol odběru vzorků; Záznam expertního posouzení IV/2. In: *Boháčová ed. 1998*.
- Karg, S. 1995: Plant diversity in late medieval cornfields of northern Switzerland. *Vegetation History and Archaeobotany* 4, 41–50.
- Kozáková, R. – Boháčová, I. 2006: Zpráva o pylové analýze – Pražský hrad, Severní trakt, tzv. Iakovna (odborný posudek). Dep. in: archiv ARÚ AV ČR, Praha, č. j. 730/08.
- Kozáková, R. – Pokorný, P. 2007: Dynamics of the biotopes at the edge of a medieval town: pollen analysis of Vltava river sediments in Prague, Czech Republic. *Preslia* 79, 259–281.
- Kubát, K. ed. 2002: Klíč ke květeně České republiky. Praha.
- Küster, H. 1997: The role of farming in the postglacial expansion of beech and hornbeam in the oak woodlands of central Europe. *The Holocene* 7, 239–242.
- Lityńska-Zajac, M. – Wasylkowa, K. 2005: Przewodnik do badań archeobotanicznych. Poznań.
- Málek, J. 1980: Odumírání jedle v 18. a 19. století. *Lesnická práce* 59, 78–80.
- Moore, P. D. – Webb, J. A. – Collinson, M. E. 1991: *Pollen analysis*. Second edition. Oxford.
- Moravec, J. – Neuhäusl, R. a kol. 1991: Přirozená vegetace území hlavního města Prahy a její rekonstrukční mapa. Praha.
- Neuhäuslová, Z. a kol. 1998: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Textová část. Praha.
- Pokorný, P. 2000: Pylová analýza středověkého komunikačního horizontu z Prahy – Uhelného trhu. *Archaeologica Pragensia* 15, 141–146.
- 2003: Rynholec: Nová sonda do postglaciálního vývoje vegetace na severním pomezí Křivoklátska. In: J. Kolbek et al., *Vegetace chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko 3. Společenstva lesů, křovin, pramenišť, balvanišť a acidofilních lemů*, Praha, 11–18.
- Pokorný, P. – Mařík, J. 2006: Nález zbytku medem slazené potraviny ve výbavě raně středověkého hrobu na nekropoli v Libici nad Cidlinou – Kaníně. Zhodnocení nálezů z hlediska rekonstrukce krajiny a vegetace. *Archeologické rozhledy* 58, 559–569.
- Punt, W. 1980: The Northwest European Pollen Flora 37. Umbelliferae. Utrecht.
- Ralska-Jasiewiczova, M. et al. 2004: Late Glacial and Holocene history of vegetation in Poland based on isopollen maps. Kraków.
- Reille, M. 1992: *Pollen et spores d'Europe et d'Afrique du Nord*. Marseille.
- Rösch, M. 1998: The history of crops and crop weeds in south-western Germany from the Neolithic period to modern times, as shown by archaeobotanical evidence. *Vegetation History and Archaeobotany* 7, 109–125.
- Sádlo, J. 2001: Artefakt i divočina: o petřínské vegetaci. In: J. Zavřel a kol., *Pražský vrch Petřín*, Praha, 34–57.
- Sádlo, J. – Matoušek, V. 2007: Aktuální vegetace jako předmět historických a archeologických interpretací. In: J. Beneš – P. Pokorný edd., *Bioarcheologie v České republice, České Budějovice – Praha*, v tisku.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. 2003: Vegetace Křivoklátska ve světle historicko-ekologických dat. In: J. Kolbek et al., *Vegetace chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko. 3. Společenstva lesů, křovin, pramenišť, balvanišť a acidofilních lemů*, Praha, 327–333.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. – Hájek, M. – Dreslerová, D. – Čilek, V. 2005: *Krajina a revoluce*. Praha.
- Sugita, S. – Gaillard, M. J. – Broström, A. 1999: Landscape openness and pollen records: a simulation approach. *The Holocene* 9, 409–421.
- Volářík D. 2006: Přirozené lesní porosty s jedlí v CHKO Bílé Karpaty. In: *Sborník z konference Venkovská krajina 2006*, Brno, 211–214.
- Vuorela, I. – Lempinen, T. 1997: Palynology and palaeobotany of cultural layer in the centre of Helsinki. *Annales Botanici Fennici* 34, 1–13.
- Zavřel, J. 1998: Záznam expertního posouzení IV/3. In: *Boháčová ed. 1998*.

### The natural environment of Prague Castle and its surroundings in the Early Middle Ages: Evidence provided by a pollen analysis of sediments from the Third courtyard

The pollen analysis of early medieval sediments from the southern ravine at Prague Castle was performed on the basis of the unfinished processing of samples taken in 1998 at the location of today's Third courtyard. The samples were taken as part of a project (Boháčová 1999) aimed at the long-term preservation of an archaeological site from the 1920s. The results are confronted with both the existing archaeological context as well as an analysis of plant macroremains and pieces of wood removed at the same time (Čulíková 1998a; Kaplan 1998b). The processed samples are from cultural layers laid down some time around the last third of the 9<sup>th</sup> and first half of the 10<sup>th</sup> centuries; these were created in the, by then, already settled area of the partially filled-in gorge whose mouth was in the centre of the Přemyslid castle on the southern slopes of Hradčany. A wood-and-clay ramparts established lower on the slope probably supported deposition of sediments. The strata are located in close proximity to the settlement stratigraphy containing the remains of wooden structures in repeated superpositions. The analysed material was acquired from the walls of the terrain blocks during documentation and sampling of the stratigraphy, as well by manually driving a drill (6 cm in diameter) into the otherwise inaccessible lower layers of the strata.

Macroremains were also acquired from layers below the above described cultural deposits; an analysis showed a strongly anthropogenic range of species in almost the entire GS 5 bore (Čulíková 1998a; fig. 4). Samples for pollen analysis in this lower part of the bore were not preserved (Kaplan 1998b). The pollen spectrum in the individual samples does not show any change in vegetation over the course of the studied period (fig. 7, 8). The layers must have arisen under analogous vegetation conditions at the location.

The pollen spectrum from the early medieval cultural layers contains rather marginal ratio of arboreal pollen. The most common traces are those of Scots pine (*Pinus sylvestris*), that was becoming more numerous in the Middle Ages. Also fir (*Abies*) was spreading in cultural landscape (*Abies*; Pokorný 2003; Sádlo – Pokorný 2003). Spruce (*Picea abies*), beech (*Fagus sylvatica*) and fir (*Abies*) may have grown in microclimatically favourable locations such as the cool floor of the Brusnice creek or on the northern slopes. The low number of pollen grains from the main climax tree species for the locality and nearby surroundings – oak (*Quercus*) and hornbeam (*Carpinus*) – points towards extensive deforestation. Riverine trees, primarily willow (*Salix*) and alder (*Alnus*), are only marginally represented in the pollen spectrum. Isolated finds of pollen grains point towards the presence of shrub communities.

The primary herbaceous plants are ruderals, cereals and related weeds (the only exception being sample P5). The ravine itself was home to a ruderal vegetation. One woody species which may have been growing in proximity to the sample site and in the entire castle complex is black elder (*Sambucus nigra*). Some buildings nearby sampled site were covered by ivy (*Hedera helix*). Ruderal herbaceous plants inhabited a broad range of sites, from moist nutrient-rich locations to dry, barren sites. The position of the studied site is well reflected in the high ratios of pollen from xerophytes (indicating a pasture) which probably grew on the southern slope of Hradčany. There are only marginal indications of alluvial, shoreline or water meadow plants; also less common are mesophilic meadows. The set of represented samples is characterised by an exceptional species richness reflecting the high level of diversity of the early medieval landscape. We cannot rule out that the much-needed renovation of the paved surface and load-bearing structure of the Third courtyard of Prague Castle in the 1990s definitively altered the site's microclimatic conditions. A parallel analysis in the future may thus no longer be possible.

English by Helena Vlčková

## Přírodní prostředí Pražského hradu a jeho zázemí v raném středověku – výpověď pylové analýzy sedimentů ze III. nádvoří

Radka Kozáková – Ivana Boháčová

### 1. Úvod<sup>1</sup>

V letech 1997–1998 byl v návaznosti na záchranný archeologický výzkum provázející rekonstrukci nosné desky III. hradního nádvoří realizován projekt<sup>2</sup> (Boháčová ed. 1998; Boháčová 1999), v jehož rámci byly odebrány vzorky pro různé typy přírodovědných analýz, včetně analýz archeobotanických. Kromě pozůstatků dřevěných konstrukcí hradebního tělesa i běžné sídlištní zástavby, uchovaných v areálu *in situ* (Kaplan 1998a), byly pro tento typ analýz získány vzorky sedimentů z raně středověkého souvrství, které se vytvořilo na západním povlnném úbočí rozlehlé terénní deprese. Ta zasahovala od JV do centrální části jižního svahu ostrohu a po založení hradu byla její část pojata do vnitřní části hradního areálu (tzv. akropole).

Pro odběr vzorků (sonda 20; obr. 1–3) bylo vybráno místo sevřené severní zdí románského kostela (tzv. kostela sv. Bartoloměje) a západní zdí chodby směřující od něj k bazilice sv. Víta, situované těsně severně od hypotetické linie vnitřní hrany hradištního opevnění. Tato volba byla ovlivněna dvěma faktory: vlhkostními poměry a stavem archeologických terénů. Procentuální vlhkost vzduchu byla v daném místě nezvykle stabilní a vysoká. Sedimenty zde byly trvale zvlhčovány průsakem vody, která v nejnižším místě prostoru zůstávala ve vlhčích obdobích roku stát. Byly tudíž vytvořeny optimální podmínky pro dochování organické hmoty včetně pylových zm. Současně právě zde výrazně postoupila degradace archeologických terénů. Dlouhodobě obnažené cenné stratigrafie raného středověku s torzy dřevěné zástavby postupně destruovaly, stav této části areálu vyžadoval tedy neodkladné řešení a následná ochrana spodních částí souvrství písčitém zásypem znamenala znemožnění přístupu k těmto terénům. Pylová analýza sedimentů jižní rokle navíc nemusí být v budoucnosti opakovatelná. Nelze totiž vyloučit, že nezbytná rekonstrukce dlažby a nosné konstrukce nádvoří v 90. letech 20. stol. definitivně změnila mikroklimatické podmínky areálu, které byly pro uchování pylu a rostlinných makrozbytků mimořádně příznivé.

Pylová spektra ze sídlištních vrstev byla vedle přirozeného spadu formována četnými lidskými vlivy. Můžeme se ptát jakými, jelikož zachovaná pylová spektra na ně do velké míry odkazují. Prezentované výsledky pylových analýz jsou proto cenné zejména pro svou kvalitativní informaci. Ta odpovídá na otázku, jaké rostlinné taxony byly součástí raně středověké kulturní krajiny. Jejich počet a ekologická šíře biotopů, k nimž identifikované taxony náleží, souvisí s krajinnou diverzitou.

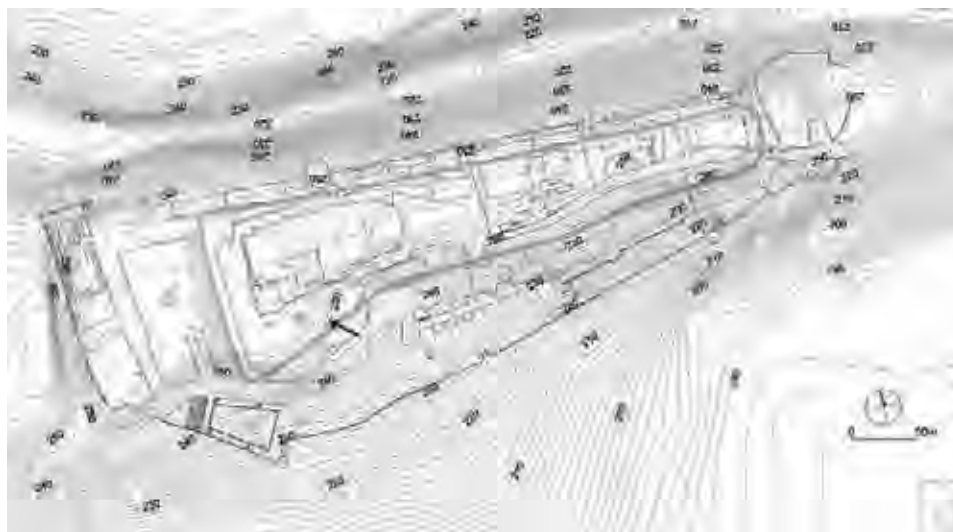
### 2. Metody

Odběry archeobotanických vzorků před zasypáním báze souvrství provedl Miloš Kaplan za přítomnosti Ivany Boháčové a Jana Zavřela, který popsal a analyzoval získaný profil z geologického hlediska (Zavřel 1998). Současný palynologický výzkum navazuje na laboratorní zpracování z r. 1998 a na makrozbytkové analýzy vzorků, které provedla V. Čulíková (1998a; 1998b).

Vzorky pro archeobotanické analýzy byly odebrány jednak ze stěn terénních bloků při jejich dokumentaci a vzorkování, jednak vrtákem (průměr 6 cm) ručně zaráženým do jinak nepřístupné níže položené stratigrafie. Vrty byly rozloženy na ploše ca 1 m<sup>2</sup> (obr. 3) a výškové rozpětí odebraného sedimentu dosáhlo 242 cm (GS 5; obr. 4). Každý ze vzorků o objemu 10–30 cl byl rozdělen na dvě shodné poloviny určené pro souběh makrozbytkové a pylové analýzy. K pylové analýze vrty

<sup>1</sup> Práci věnujeme památce Miloše Kaplana.

<sup>2</sup> Záchrana a dlouhodobá ochrana archeologického areálu pod III. nádvořím Pražského hradu, KZ P02OPP006, řešitel Ivana Boháčová.



Obr. 1. Hradčanský ostroh s areálem Pražského hradu. Šipkou označena poloha odběru archeobotanických vzorků v místě tzv. jižní rokle.

Fig. 1. Prague Castle. The arrow indicates the location of archaeobotanical samples in the so-called southern ravine.

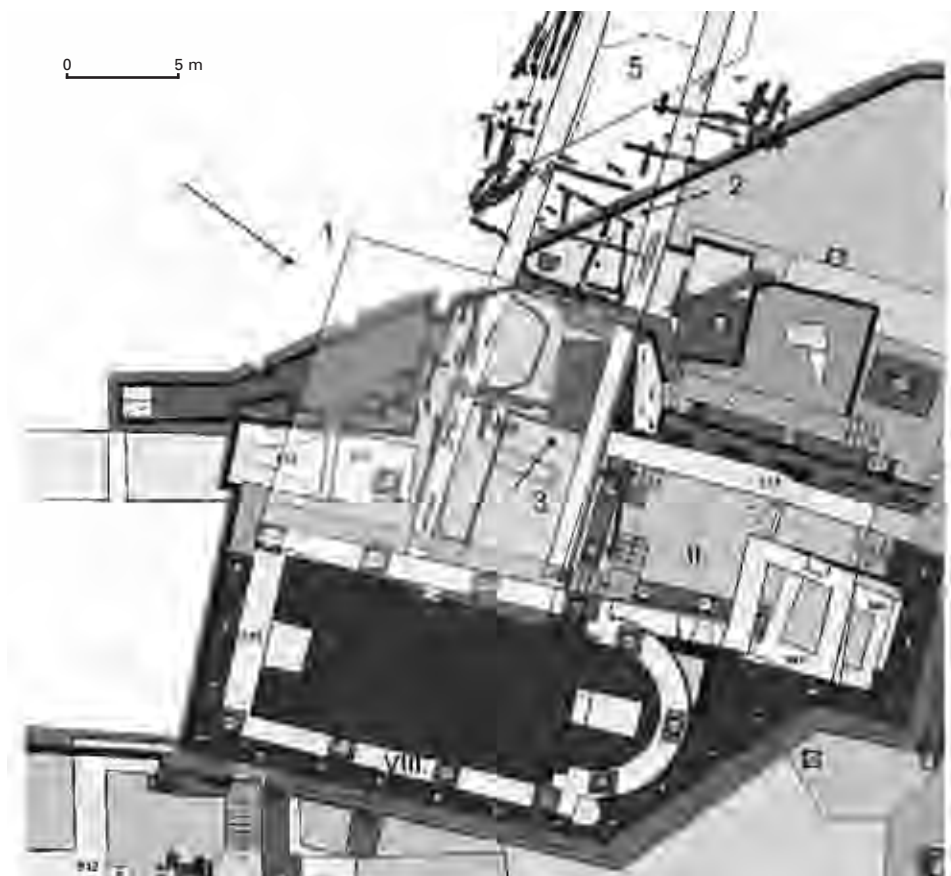
získaných sedimentů byl využit pouze vrt GS 5, jelikož poskytl souvislý sloupec zeminy o výšce dosahující téměř 250 cm. Pro zřejmou výjimečnost a rozmanitost získaného palynologického materiálu, kterou vykazovaly právě zpracované vzorky, odložil M. Kaplan vyhodnocení souboru z jižní hradčanské rokle na dobu pozdější.

Kompletní soubor vzorků pro pylovou analýzu odebíraných během výzkumu v roce 1998 se nedochoval. Podle zprávy M. Kaplana obsahoval dostatečné množství pylových zrn i sediment v mocnosti asi 60 cm pod úrovní 251 m n. m.<sup>3</sup> (Kaplan 1998b), vzorky z těchto poloh (vz. č. 1–13 z rozpětí 3,5–64 cm vrtu GS 5/2) jsou ale nezvěstné. Prezentované výsledky pylových analýz proto pocházejí pouze z horní části vzorkovaného vrtu GS 5/1 (obr. 4), archeologicky datované přibližně do 1. pol. 10. století. Protože makrozbytkové analýze byl podroben celý vrt GS 5, můžeme se ve zbylé části souvrství opřít o její výsledky (Čulíková 1998a; 1998b).

Laboratorní příprava vzorků pro pylovou analýzu byla provedena již v roce 1998, její postup však není v protokolech uveden (Kaplan 1998b). Pylová zrna ze všech vzorků nesla pouze malé stopy koroze, a lze tedy předpokládat, že se zachovala kompletní pylová spektra. Koncentrace pylových zrn byla obecně výjimečně vysoká. Z výsledků pylové analýzy navíc nejsou patrné změny vegetace v čase. Lze tudíž předpokládat, že soubor vzorků nepochází z dlouhodoběji vznikajícího profilu (viz kap. 4). Proto nebyl sestaven pylový diagram a data jsou prezentována formou tabulky (tab. 2) a histogramů (obr. 7, 8).

Výstupem pylové analýzy je zařazení rostlinných druhů do tzv. pylových typů, které většinou zahrnují více rostlinných druhů, nebo i rodů (pylové typy byly upraveny a definovány podle Moore et al. 1991; Reille 1992; Beug 2004; Punt 1980; nomenklatura rostlinných taxonů dle Kubát ed. 2002). Proto je každý pylový typ blíže taxonomicky vymezen (tab. 2). V tab. 2 je každý pylový nález konfrontován s výsledky analýzy rostlinných makrozbytků z raně středověkých archeobotanicky studovaných lokalit Pražského hradu, které poskytly reprezentativní množství nálezů (lokality Víceúčelový sál, Slévárenský dvůr v severním traktu Pražského hradu a III. nádvoří – podle Čulíková 1998a; 2001). Archeobotanický výzkum v celém areálu Pražského hradu totiž pro dané

<sup>3</sup> Veškeré v této práci uváděné nivelety odpovídají údajům v projektové dokumentaci (Boháčková ed. 1998), a tedy i prvotním datům pořizovaným ve v. s. Jadran.



Obr. 2. Praha – Hrad 1998, snímek archeologické situace ve střední části III. nádvoří (podle *Boháčová ed. 1998*, obr. příloha). 1 – situace sondy 20 (vyznačena plocha zobrazená na *obr. 3*), 2 – umístění starší dřevěné stavby, 3 – půdorys mladší dřevěné konstrukce ohraničené plotem, 4 – románský kostel, 5 – románská chodba.

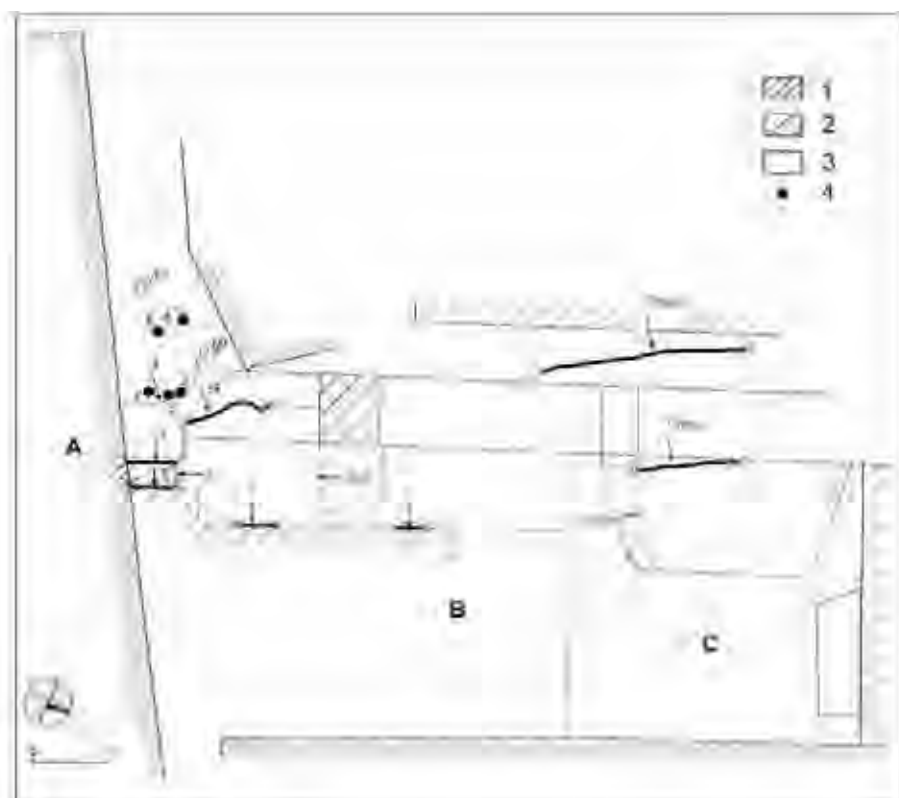
Fig. 2. Prague Castle, 1998; archaeological site in the central part of the Third courtyard. 1 – location of probe 20 (the marked area is depicted in *fig. 3*), 2 – location of older wooden structure, 3 – ground plan of more recent wooden fenced-in structure, 4 – Romanesque church, 5 – Romanesque passage.

období přinesl podobné výsledky, tj. podobné spektrum rostlinných taxonů (srov. *tab 2. s Čulíková 1998a; 2001*). Pro konfrontaci s pylovými spektry ze sedimentů jižní rokle byl vybrán širší okruh lokalit zpracovaných makrozbytkovou analýzou v prostoru Pražského hradu, protože paralelní výsledky makrozbytkové analýzy z uloženin jižní rokle pocházejí z příliš malého objemu sedimentu (*Čulíková 1998b*).

Při interpretaci pylových spekter hraje zásadní roli pylová produkce a šíření pylu v prostoru, faktory specifické pro jednotlivé pylové taxony. Autorka pylových analýz čerpala informace o vztahu vegetace a pylových spekter zejména z prací *Ralska-Jasiewiczowa ed. 2004* a *Sugita et al. 1999*.

### 3. Archeologický kontext analyzovaných vzorků

Terénní deprese, z jejíchž sedimentů byly vzorky získány, je nejvýraznějším morfologickým útvarům jižního svahu hradčanského ostrohu. Její rozsah a detailní utváření nejsou zatím dostatečně po-



Obr. 3. Praha – Hrad 1998, III. nádvoří. Sonda 20. Půdorysná situace s umístěním vrtů a dokumentovaných řezů. Sloučený řez XLIII (obr. 5) tvořen dílčími řezy 1, 2A a 3–7. A – obvodová zeď románského kostela, B – prostor románské chodby, C – prostor s dřevěnými stavbami mladšího horizontu *in situ*. 1 – kámen, 2 – cihly, 3 – beton, 4 – vrty GS 1–5.

Fig. 3. Prague Castle, Third courtyard, 1998. Probe 20. Ground plan showing location of bores and documented cross-sections. Cross-section XLIII (fig. 5) created by a merger of cross-sections 1, 2A and 3–7. A – peripheral wall of Romanesque church, B – site of Romanesque passage, C – site containing wooden structures from the younger horizon *in situ*. 1 – stone, 2 – brick, 3 – concrete, 4 – bores GS 1–5.

znány. Je ale zřejmé, že významně omezovala sídelní prostor ústřední části hradního areálu, v jehož rámci měla své místo panovníkova rezidence a hlavní církevní instituce. Ústí tohoto útvaru zasahuje až ke katedrále sv. Víta, kde se nachází jeden ze známých pramenů, z něhož stékala voda roklí směrem do malostranské kotliny. Procházela tudy cesta, která byla nejbližší spojnici s pražským podhradím. Doložena je pro románský hrad, nelze ale vyloučit, že se tudy vstupovalo do prostoru hradíště již v počátcích Pražského hradu (bliže k diskusi kolem přístupové cesty jižní hradní branou *Frolík – Smetánka* 1997, 86; *Boháčová 1998a; 1998b; 2001, 263–264*).

Vznik vzorkovaných kontextů spadá do intervalu vymezeného počátky raně středověkého osídlení hradčanského ostrohu v průběhu středohradištního období a nástupem mladohradištního období, tedy přibližně do poslední třetiny 9. až druhé třetiny 10. století. Absolutní data jsou odvozena z detailního studia stratigrafie nejstarších vývojových fází Pražského hradu a jejího keramického inventáře (*Boháčová 2001, 264–277; 2008, 104, 115*). Pylová zrna jsou dnes – na rozdíl od makrozbytků – k dispozici pouze ze svrchní části zkoumané sekvence (obr. 4, 5), tj. ze starší fáze 10. století.



Obr. 4. Praha – Hrad 1998, III. nádvoří. Schéma jádra vrtu GS 5. Upraveno podle *Zavřel (1998)*. 1 – antropogenní uloženiny, 2 – sedimenty ve vodním prostředí, 3 – svahoviny, 4 – sedimenty ve stojaté vodě, 5 – zvětraliny.

Fig. 4. Prague Castle, Third courtyard, 1998. Diagram of the core of bore GS 5. After *Zavřel (1998)*. 1 – anthropogenic deposits, 2 – sediments in standing water, 3 – slope sediments, 4 – sediments in standing water, 5 – weathered products.



Na mírně klesajících okrajích svahů rokle v severním sousedství místa odběru byly dokumentovány relikt dřevěných staveb v několika superpozicích (*obr. 2*). K základní charakteristice tohoto prostoru z pera *K. Gutha (1934, 692–693)* zatím přibyly jen nečetné položky (*Herichová 1996; Boháčová 1998c, 681; 1999; 2001, 241–247*). Dvě kompletněji dochované dřevěné stavby jsou dosud součástí archeologického areálu (*obr. 2: 2, 3*). Ze starší z nich, která spočívá na vrstvách beze stop antropogenní činnosti (*Zavřel 1998, IV/3; GS 9, 10*), byla získána série dendrodat, umožňující klást její vznik k přelomu 1. a 2. třetiny 10. stol. (*Dvorská – Boháčová 1999*). Tato stavba není se zkoumanou situací v bezprostředním stratigrafickém vztahu. Mladší objekt, který představuje unikátně dochovaná dřevěná podlaha omezená torzem plotu vyplétaného proutím rozmanitých dřevin (jilm, dub, vrba, zástupce slivoňovitých: *Kaplan 1998, III/6; obr. 2: 3*), je součástí horizontálně uloženého souvrství s vícenásobnou superpozicí dřevěných konstrukcí a nalézá se v nadloží vzorkované části stratigrafie. V rámci chronologického úseku sledovaného odebranými archeobotanickými vzorky,<sup>4</sup> který byl završen uložením nejmladších kulturních vrstev v závěru středohradištního období, byla o něco níže na svahu vybudována prvá dřevohlinitá hradba (*Boháčová 2001, 191–206, 253*). Po výstavbě románské hradby (po r. 1135) a rozšíření sídelního areálu jižním směrem došlo ke zřetelné proměně funkce hustě osídlené části zazemněné deprese. Do raně středověkého souvrství byl nejprve založen výše zmíněný kostel (*obr. 2: 4*), o něco později následovalo vybudování kamenné chodby vedoucí k bazilice sv. Víta (*obr. 2: 5*).<sup>5</sup>

<sup>4</sup> Podle stupně koroze makrozbytků vylučuje *V. Čulíková (1998a)* jiný než raně středověký původ souvrství.

<sup>5</sup> V prostoru jižní rokle, v jejím bahnitém nános, zmiňuje *I. Borkovský (1969, 16)* nejen nálezy zbytků dřevěných obytných staveb, ale také „malé zbytky pařezů bříz a smrků“. Zalesněný ostroh údajně zachytila pylová analýza vzorků z různých míst ostrohu provedená v r. 1946 Marií Puchmajerovou. Pokud je zpráva věrohodná (v současné

## III. nádvoří Pražského hradu – sonda 20/1998 (PH 15 – S 20), řez XLIII

Mocnost kulturních vrstev dokumentovaných v sondě 20 (situace sondy v rámci areálu viz *obr. 2, 3*) dosahuje pro období před výstavbou románských staveb ca 150–200 cm. Stratigrafii kontextů znázorňuje řez kulturním souvrstvím (*obr. 5*; situace řezu XLIII *obr. 3*). Ve zkoumaném výseku stratigrafie se jednalo o prachovité jemné jílovité sedimenty s proměnlivou příměsí uhlíků a kamenů. Charakter souvrství, tvořeného vodorovně uloženými kontexty často prováženými výskytem dřevěných prvků souvisejících se zástavbou prostoru, odpovídá pozvolnému a dlouhodobějšímu procesu akumulace sídlištních terénů, který nebyl nijak významně narušen mladšími zásahy. Sekvence s analyzovanými vzorky náleží starší části sídlištního souvrství, uložené v rozpětí ca 251,00–251,80 m n. m. Nejstarší vrstvy této sekvence (20101, 20102), z jejichž úrovně pochází několik keramických zlomků s výzdobnými prvky středohradištního období, leží bezprostředně pod jedním z křížení horizontálně uložených dřev. Vrstvy 20103 (dělená na makroskopicky shodné části A a B, oddělené vrstvou kamenů), 20104 a 20105 spadají stále do totožné sídlištní situace a leží desítky cm hluboko pod úrovní zmíněné dřevěné podlahy, která se nachází o několik metrů severněji (na kótě 252,60). Z vrstvy 20105 již pocházejí zlomky keramiky s kalichovitou profilací okraje, kterou provázejí fragmenty nádob středohradištní tradice.

## III. nádvoří Pražského hradu – sonda 20/1998 (PH15 – S 20), vrt GS 5

Odběr vzorků z vrtů měl v prostoru sondy 20 postihnout navazující část starší stratigrafie (pod úrovní 251 m n. m.). Místo řezu XLIII však nebylo z technických důvodů tomuto způsobu odběru přístupné a vrty musely být umístěny o několik desítek cm západněji (*obr. 3*), kde povrch terénu dosahoval 251,42 m n. m. Navrtná tak byla i část sekvence situované výškově obdobně jako analyzované vrstvy řezu XLIII. Sediment v horní části vrtu GS 5/1, složený z makroskopicky rozlišitelných čtyř vrstev, byl popsán jako antropogenní, tvořený tmavým prachovitým jílem se značným podílem organické hmoty včetně dřeva, prostoupený proměnlivě kameny a uhlíky (*Zavřel 1998*). Spodní, běžné archeologické dokumentaci nepřístupná část stratigrafie (GS 5/2), je tvořena souvrstvím, jehož uloženiny jsou z geologického hlediska popsány zčásti jako sedimenty, zčásti jako splachy a svahoviny. V jeho horní části byl zaznamenán významný podíl organické hmoty. Následují splachy a svahoviny. Spodní poloha nad přechodem do eluvia, který je evidován ca v 249,50 m n. m., je interpretována jako důsledek sedimentace ve vodní nádrži (*obr. 4*; *Zavřel 1998*).

Označení vzorku	lokality	řez, GS	kontext, kóta	analýza /pyl
P3	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20102 /spodní/	+/+
P5	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20103A	+/+
P6	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20103B	+/+
P4	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20102 /horní/	+/-
P7	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20104	+/-
P8	PH15 – S 20	řez XLIII – 2a	20105	+/-
P10–39	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,06	+/+
P10–41	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,15	+/+
P10–42	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,195	+/+
P10–43	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,24	+/+
P10–44	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,305	–
P10–45	PH15 – S 20	vrt GS 5/1	251,405	–
P10–38	PH15 – S 20	vrt GS 5/2	249,02	+/-

Tab. 1. Přehled vzorků dochovaných pro pylovou analýzu provedenou v roce 2006.

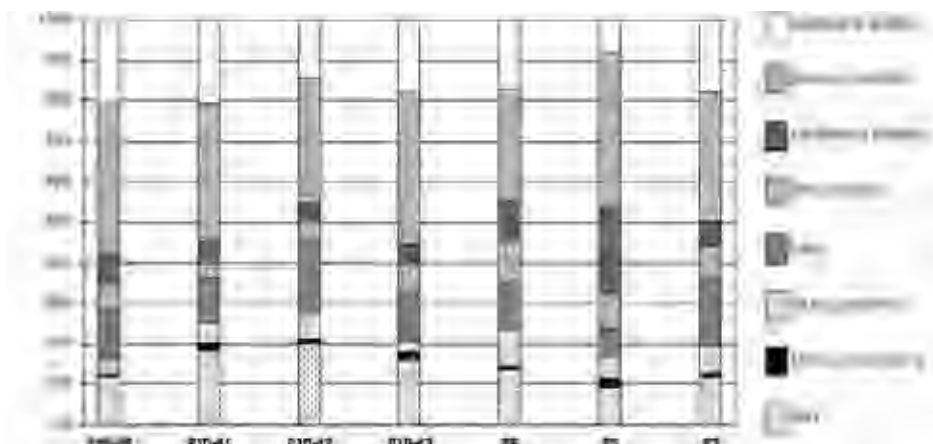
Tab. 1. Overview of samples surviving for pollen analysis performed in 2006.

době je Borkovským zmíněná zpráva v Archivu Pražského hradu nedostupná), mohlo by to vzhledem k výsledkům současné pylové analýzy nasvědčovat i tomu, že v areálu Pražského hradu se v minulosti podařilo nalézt pozůstatky vrstev starších než raně středověkých. K otázkám původu či stáří analyzovaných vrstev se Borkovský nevyjadřuje.



Obr. 5. Praha – Hrad 1998, III. nádvoří. Sloučený řez XLIII kulturním nadloží zachycující situaci analyzovaných vrstev v sondě 20. Situace řezu viz obr. 3. A – severní obvodová zeď románského kostela, B – zdivo románské chodby od západu (schematizováno). 1 – beton, 2 – cihly, 3 – opukové zdivo, 4 – dřevěné konstrukční prvky staveb, 5 – stojatá voda (stav 1998), 6 – hranice odkopu nebo nezřetelné rozhraní, 7 – označení vrstev s analyzovanými vzorky.

Fig. 5. Prague Castle, Third courtyard, 1998. The cultural deposits of cross-section XLIII capture the situation of analysed layers in probe 20. For location of cross-section, see fig. 3. A – northern peripheral wall of Romanesque church, B – masonry of Romanesque passage from the west (schematised). 1 – concrete, 2 – bricks, 3 – slate masonry, 4 – wood construction elements, 5 – standing water (1998 state), 6 – boundary of excavation, 7 – labelling of layers with analysed samples.



Obr. 6. Procentuální podíly jednotlivých biotopů v rámci pylových spekter. Zařazení pylových typů do jednotlivých biotopů níže.

Fig. 6. Percentage share of individual communities within the pollen spectrums. Categorisation of pollen types into individual communities:

**Lesy/Forests** – *Abies alba*, *Acer*, *Alnus*, *Betula*, *Carpinus betulus* (monoletní spora), *Fagus sylvatica*, *Fraxinus*, *Picea abies*, *Pinus sylvestris*, *Quercus*, *Salix*, *Tilia*, *Ulmus*, *Hedera helix*. **Křoviny, lesní lemy/Shrubs** – *Aconitum*, *Cornus sanguinea*, *Corylus avellana*, *Euonymus europaeus*, *Frangula alnus*, *Listera ovata*, *Prunus* typ., *Rosa*, *Rubus*, *Sambucus nigra*/*S. racemosa*, *Sorbus* typ., *Viburnum opulus*. **Louky, pastviny/Meadows, pastures** – *Campanula*, *Carum carvi*, *Cerastium*, *Cuscuta*, *Daucus carota*, *Gentiana*, *Knautia*, *Medicago sativa* typ., *Odontites* typ., *Plantago lanceolata*, *Plantago media*, *Potentilla*/*Fragaria*, *Rumex acetosa* typ., *Silene*, *Trifolium pratense* typ., *Trifolium repens* typ. **Trávy/Grasses** – Gramineae. **Vlhké biotopy/Wet biotopes** – *Caltha*, *Chaerophyllum hirsutum*, *Cyperaceae*, *Filipendula ulmaria*/*F. vulgaris*, *Heracleum sphondylium*, *Humulus lupulus*, *Impatiens noli-tangere*, *Mentha* typ., *Oenanthe fistulosa*, *Ranunculus acris* typ., *Ranunculus sceleratus* typ., *Solanum dulcamara*, *Succisa pratensis*, *Thalictrum*, *Valeriana officinalis*. **Xerothermní trávníky/Dry Grasslands** – *Agrimonia eupatoria*, *Anthericum*, *Calluna vulgaris*, *Centaurea scabiosa*, *Centaurea jacea*/*C. stoebe*, *Echium vulgare*, *Eryngium campestre*, *Falcaria* typ., *Helianthemum*, *Hypericum*, *Genista* typ., *Linaria*, *Lotus corniculatus*, *Melampyrum*, *Pulsatilla*, *Reseda*, *Sanguisorba minor*, *Scabiosa columbaria* typ., *Sedum*. **Plevele, ruderály/Weeds, ruderals** – *Adonis aestivalis*/*A. flammea*, *Anchusa/Pulmonaria*, *Apiaceae*, *Artemisia*, *Aster* typ., *Asteraceae-Fenestratae*, *Astragalus* typ., *Brassicaceae*, *Bupleurum falcatum* typ., *Carduus*, *Centaurea cyanus*, *Cerinthe minor*, *Chelidonium majus*, *Chenopodiaceae*, *Cirsium*, *Consolida regalis*, *Convolvulus arvensis*, *Epilobium angustifolium*, *Fallopia convolvulus*/*F. dumetorum*, *Galeopsis-Ballota* typ., *Geum*, *Matricaria* typ., *Nigella arvensis*, *Papaver rhoeas* typ., *Persicaria maculosa* typ., *Plantago major*, *Polygonum aviculare*, *Rhinanthus* typ., *Rubiaceae*, *Rumex aquaticus* typ., *Scrophulariaceae*, *Solanum nigrum*, *Spergula arvensis*, *Urtica*, *Valerianella*, *Veronica* typ., *Vicia* typ., *Xanthium strumarium*. **Pěstované plodiny/Crops** – *Cannabis sativa*, *Cerealia*, *Secale cereale*.

#### 4. Pylové spektrum

Výpověď pylových spekter o vegetačních poměrech v prostoru Hradu a jeho zázemí se jeví jako synchronní, což odpovídá archeologickému hodnocení vrstev uložených v krátkém časovém intervalu. Nejen druhová skladba pylových spekter, ale i výjimečná koncentrace pylových zrn ve vzorcích odkazuje na výrazný podíl člověka při ukládání sedimentů. Soudě podle zmíněné koncentrace pylu, byl v analyzovaných uloženinách velký podíl organické hmoty. Pylová spektra navíc vynikají i počtem identifikovaných rostlinných taxonů. Je přitom jisté, že se jedná o směs společenstev rozdílných stanovištních nároků a že pyl některých z nich musel být v místě odběru deponován uměle. Vliv člověka poznamenal tafonomické procesy u všech analyzovaných vzorků s výjimkou vzorku P5.

Většina dřevin má oproti bylinám nepoměrně větší pylovou produkci i schopnost transportu pylu v prostoru. V souladu s touto skutečností můžeme podíl **lesní vegetace** na celkové sumě pylových zrn ve vzorcích z III. hradního nádvoří označit za relativně malý (obr. 6). Vysoký podíl má v pylových spektrech (obr. 7) zejména borovice lesní (*Pinus sylvestris*), lípa (*Tilia*) a jedle bělokora (*Abies alba*). Konkurenčně slabá borovice se mohla v krajině významně šířit až vlivem intenzivního hospodaření

v lesích. Její dominance v pylových spektrech proto dokládá silící antropogenní tlak na lesní porosty. Jedle mohla zmlazovat na menších mýtinách nebo v pastevních lesích, v každém případě spíše extenzivně využívaných (Málek 1980; Pokorný 2003; Sádlo – Pokorný 2003; Volařík 2006). U hmyzo-sprašné lípy mají pylová zrna zjevně jiný zdroj než vzdálené lesní enklávy. V prostoru dnešního III. hradního nádvoří mohlo jít o lokální spad ze solitérního stromu nebo o doklad sběru lipových květů. Díky dobré výživové hodnotě byly lipové větve ve středověku vyhledávány jako doplněk píce pro dobytek (Greig 1982). Dub (*Quercus*) je ve vzorcích z Pražského hradu relativně málo zastoupen, uvážíme-li jeho silný ekologický potenciál v krajině Pražské kotliny. Ještě mnohem vzácnější byl ve zbytkových lesních porostech habr (*Carpinus betulus*), rovněž lokální klimaxová dřevina (Moravec – Neuhäusl 1991, 35; Sádlo 2001, 45). Ojedinělost pylu smrku (*Picea abies*) a buku (*Fagus sylvatica*) v sedimentech z jižní hradčanské rokle vypovídají o okrajové roli těchto dřevin v okolních lesních porostech (obr. 7). Ta byla na rozdíl od dubu a habru dána především ekologicky, protože buk ani smrk nemají v nížinných polohách, jakou je Pražská kotlina, optimum svého růstu. Vyhledávají proto lokálně chladnější stanoviště, jakými jsou k severu obrácené svahy, a zejména pak spodní partie hlubokých úzkých údolí (tzv. efekt inverzního mikroklimatu: Neuhäuslová a kol. 1998, 42–47). Nejbližší takovou lokalitou bylo sevřené údolí potoka Brusnice. Druhovou skladbu lesů doplňovaly javory (*Acer*), jejichž skutečné zastoupení ve vegetaci je kvůli velmi malé pylové produkci i šířitelnosti pylu v prostoru těžké odhadovat. Vzácné byly břízy (*Betula*), jasaný (*Fraxinus excelsior*) a jilmy (*Ulmus*).

Dřeviny lužních lesů – především vrba (*Salix*) a olše (*Alnus*) – jsou v pylových spektrech zastoupeny okrajově (obr. 7). Otázkou je, jestli mohly růst i v místě vlhké strže v rámci dnešního III. hradního nádvoří. Vzhledem k značné pylové produkci olše (*Alnus*) můžeme její lokální přítomnost vyloučit. Pyl vrby je naopak ve všech vzorcích zastoupen relativně početně, ve vzorku č. 39 byla navíc nalezena celá část prašníku, která odkazuje na možný nedaleký výskyt zdrojové rostliny. Nemuselo se přitom jednat o druh vázaný na lužní lesy, neboť do pylového typu *Salix* patří i ruderalní vrba jíva (*Salix caprea*) se stanovištními nároky blízkými např. černému bezu (*Sambucus nigra*).

**Vegetace křovin** je ve vzorcích z Pražského hradu reprezentována velmi malým počtem pylových zrn (obr. 7). S výjimkou lísky musíme v rámci celé této skupiny uvažovat s omezenou pylovou produkcí i možnostmi transportu pylu do analyzovaného sedimentu. Přesto byla identifikována řada druhů křovinných společenstev. Svída krvavá (*Cornus sanguinea*), brslen evropský (*Euonymus europaeus*), líska obecná (*Corylus avellana*), ostružiník (*Rubus*), hloh (*Sorbus* typ), růže (*Rosa*) a jiné druhy čeledi Rosaceae – např. běžná trnka obecná (součástí pylového typu *Prunus*) – mohly tvořit lemy fragmentovaných lesních enkláv, ale velmi pravděpodobně již byly emancipovaným krajinným prvkem uplatňujícím se jako vegetace mezí, okrajů cest, zarůstající pastviny apod. Bez černý (*Sambucus nigra*) mohl růst v prostoru jižní rokle stejně jako na jiných okrajových místech v rámci hradu. Okraje vodních toků vyhledávala krušina olšová (*Frangula alnus*) a kalina obecná (*Viburnum opulus*). Také pyl chmele (*Humulus lupulus*) patřil samčím (chmel je dvoudomá rostlina) liánám, které rostly ve vlhkých pobřežních křovinách. Stejně jako plané keře, mohly být zdrojem pylových zrn typu *Prunus* i lokálně pěstované ovocné stromy (tab. 2). Rozsah sadů se však z pylové stopy nedá odhadovat.

Ojedinělými nálezy pylových zrn máme v sedimentech z Pražského hradu doloženy i některé druhy bylinného podrostu lesů. Zastíněné břehy potoků a řek nebo lesní prameniště byly stanovištěm netýkavky nedůtklivé (*Impatiens noli-tangere*). Ve vlhkých partiích lesů a křovin rostl bradáček vejčítý (*Listera ovata*). Většina druhů rodu černýš (*Melampyrum*) roste v lemových společenstvech doubrav a dubohabřin nebo v jejich podrostu (odtud svaz *Melampyro-Carpinetum* jako společenstvo potenciálně mapované na značné části území Prahy; Moravec – Neuhäusl 1991, obr. část). Pylový typ *Melampyrum* však zahrnuje i černýš rolní (*Melampyrum arvense*) rostoucí na úhorech, polích a v xerotermních trávnících.

**Bylinná vegetace** zachycená v pylových spektrech z Pražského hradu je druhově nesmírně bohatá. Převažují **ruderály**, obiloviny a jejich plevy. Dalšími ekologicky odlišnými skupinami jsou společenstva xerotermních trávníků, vegetace vlhkých a mezofilních luk (obr. 7).





řepík lékařský (*Agrimonia eupatoria*), hadinec obecný (*Echium vulgare*), silenka (*Silene*), rozchodník (*Sedum*), vzácná bělozářka (*Anthericum*) a koniklec (*Pulsatilla*). Jejich stanovištěm byl velmi pravděpodobně odlesněný jižní hradčanský svah, na němž se mohl pást dobytek. Mezi indikátory pastvin patří např. kmín kořený (*Carum carvi*), máčka ladní (*Eryngium campestre*), vřes obecný (*Calluna vulgaris*), jetel plazivý (*Trifolium repens*), ale také jitrocele (*Plantago lanceolata*, *P. major*, *P. media*) a bodláky (*Carduus*). Některé z jmenovaných bylin mohly být využívány jako léčivky – řepík lékařský (*Agrimonia eupatoria*) a třezalka (*Hypericum*). U jiných je běžný výskyt i na ruderalizovaných stanovištích – hadinec obecný (*Echium vulgare*) nebo chrpa luční (*Centaurea jacea/C. stoebe*), mohly tedy růst i v nejbližším okolí rokle. Mezofilní louky reprezentuje v pylovém spektru méně taxonů, např. zvonek (*Campanula/Phyteuma*), chrastavec (*Knautia*), mochna/jahodník (*Potentilla/Fragaria*), černýš (*Rhinanthus* typ), jetel luční (*Trifolium pratense* typ).

Pylový projev vegetace mokřadů, vlhkých luk a břehů řek nebo potoků je malý. Není pravděpodobné, že by se v rámci zasídlené plochy dnešního III. nádvoří Pražského hradu zachovaly porosty se žlutouchou žlutou (pylový typ *Thalictrum*, druh potvrzen makrozbytkovou analýzou: Čulíková 1998b, IV/4: vrt GS 5, vzorek 2), lilkem potměchutí (*Solanum dulcamara*), čertkusem lučním (*Succisa*), kozlíkem lékařským (*Valeriana officinalis*), krablicí chlupatou (*Chaerophyllum hirsutum*), jejichž pylová zrna byla ve vzorcích identifikována. Tyto nálezy mohou souviset s držením koní nebo s dobyt看 paseným v širším okolí hradu a ustájeným v prostoru dnešního III. nádvoří. Za součást lokální vegetace vlhké rokle můžeme považovat jiné identifikované druhy vlhkých stanovišť, např. tužebníků (*Filipendula* cf. *ulmaria*) a některé pryskyřníky (*Ranunculus acris* typ a *Ranunculus sceleratus* typ).

Ze souboru vzorků výrazně vybočuje vzorek P5. Je výjimečný vysokou koncentrací pylu bylin jako chrpa luční (*Centaurea cyanus* typ), chrpa čekánek (*Centaurea scabiosa*), pcháč (*Cirsium*), tužebníků (*Filipendula ulmaria/F. vulgaris*), devaterníků (*Helianthemum*), mochna (*Potentilla* typ), rýt (*Reseda*), kokrhel (*Rhinanthus* typ), kozlíček (*Valerianella*), černucha rolní (*Nigella arvensis*), vřes obecný (*Calluna vulgaris*) aj. Vedle výše jmenovaných taxonů se ve vyšší koncentraci objevil i pyl lípy (*Tilia*), vrby (*Salix*) a dřevin z čeledi růžovité (*Prunus* typ). Nápadnou spojitostí mezi všemi těmito druhy je opylování hmyzem. Současně je potlačen pylový projev lokálních ruderalů s květy pro hmyz neatraktivními, jako jsou pelyňky (*Artemisia*) a merlíkovité (*Chenopodiaceae*). Malý je i podíl pylu trav (*Gramineae*) a větrosprašných stromů (výrazně např. borovice/*Pinus*). Pouze spekulovat by bylo možno o tafonomických procesech, které utvářely takové pylové spektrum, v souvislosti s dominancí hmyzem sbíraného pylu však může jít o nějakou spojitost s medem (srov. Pokorný – Mařík 2006).

## 5. Diskuse a závěry

### 5.1. Zdroje pylových zrn

Pylová spektra ve všech vzorcích ze sedimentů jižní rokle Pražského hradu jsou výrazně antropogenní a mají charakter tzv. tanatocenóz (*Lityńska-Zajac – Wasylkowa 2005, 37–41*). Podíl pylových zrn jednotlivých taxonů proto neodpovídají jejich skutečným podílům v okolní vegetaci. Přirozený pylový spad lze uvažovat hlavně u dřevin a lokální vegetace vlhké strže, která byla jako součást osídlené plochy ruderalní.

Pyl dřevin musel být do sedimentů z velké většiny transportován větrem. Zůstává proto ekologicky i tafonomicky dobře oddělenou skupinou, v jejímž rámci můžeme na základě relativních podílů jednotlivých druhů usuzovat mnohé o stavu lesních porostů.

Pyl ostatních ekologických skupin byl ve své většině v sedimentech jižní rokle deponován vlivem lidských aktivit. Podle velkého podílu pylu obilovin ve všech vzorcích byla významnou zdrojovou oblastí pylových zrn obilná pole. S výjimkou málo zastoupeného žita jsou obiloviny charakteristické minimální pylovou produkcí. Pyl skupiny *Cerealia* se tedy musel do sedimentů dostat přímo ze zrní a pluch jako pozůstatek po zpracování sklizně nebo manipulaci se slámou používanou jako podestýlka. S ohledem na značné zaplevelení polí ve středověku (*Karg 1995; Röscher 1998*) je na místě dát do této souvislosti i některé druhy zmiňované jako rumištní. Mnoho plevelných druhů totiž zůstává



skryto v pylových typech širšího taxonomického vymezení – např. Brassicaceae, Apiaceae, Astera-ceae-Fenestratae, *Aster* typ aj. (Beug 2004).

Vzorky z Pražského hradu jsou výjimečné zastoupením pylu lučních bylin (obr. 6). Velkou skupinu přitom tvoří pyl vegetace xerothermních luk a pastvin, což dobře odpovídá pozici odběrového místa na suchém vyvýšeném ostrohu v blízkosti jeho jižního svahu. Významnou úlohu při takto kvantitativně i kvalitativně bohatém pylovém projevu lučních taxonů, které jistě nebyly dominantní součástí lokální vegetace vlhké rokle, mohlo hrát skladování sena nebo ustájení paseného dobytka. Pylová zrna procházejí trávicím traktem neporušená, mohla být proto uvolněna z trusu koní či dobytka paseného v okolí hradu a ustájeného v blízkosti místa odběru sedimentů.

Důležitou roli v utváření pylových spekter v prostoru jižní rokle hrály i samotné sedimentační procesy v podobě sesuvů a splachů povrchových vrstev půdy do prostoru terénní deprese.

## 5.2. Krajina

Východiskem pro interpretaci krajinné složky pylových spekter je potenciální vegetace v okolí studované lokality. Vzhledem k členitému reliéfu pražské kotliny si její původní lesní porost můžeme představit jako mozaiku několika ekologicky kontrastních společenstev. Nivu Vltavy lemoval lužní les s olší (*Alnus*), vrbami (*Salix*), jasany (*Fraxinus*) a jinými druhy (v časnějším holocénu byly hojnými lužními dřevinami jilmy: např. *Sádlo a kol.* 2005, 151–152). Hlubší půdy na úpatí svahů a v rovinnatém terénu porůstaly dubohabřiny (svaz *Melampyro-Carpinetum*; *Moravec – Neuhäusl* 1991, 81–92). Na příkrých suťových svazích do nich vstupovaly živinově náročné dřeviny (*Ellenberg* 1988, 139–142), zejména javory (*Acer*) a lípy (*Tilia*). V sevřených údolích a na svazích orientovaných k S se uplatňovaly jedle (*Abies*), buk (*Fagus*) a smrk (*Picea*). Duby tvořily dominantu na četných skalnatých svazích obrácených k J, JZ či JV a doubravy porůstaly i písčité plošiny říčních teras (*Moravec – Neuhäusl* 1991, obrazová část; *Sádlo* 2001, 42–46). Výrazným prvkem teplomilných doubrav byla lípa (*Tilia*) a na extrémně suchých nebo skalnatých místech rostla borovice (*Pinus*).

Na počátku 10. stol. byly v lesích v okolí jádra tvořící se pražské sídelní aglomerace dosud přítomny všechny druhy dřevin, které z fyto geografického hlediska odpovídají poloze lokality (*Ellenberg* 1988). Postupující degradaci lesních porostů lze pozorovat na základě dominance borovice (*Pinus*) a částečně i jedle (*Abies*). Velmi malý počet pylových zrn habru, jedné ze základních dřevin Pražské kotliny (*Moravec – Neuhäusl* 1991, 35; *Sádlo* 2001, 45), mohl způsobit fakt, že tento druh vyhledávající hlubší půdy na mírně svažitéch terénech mohl podlehnout kácení na prvním místě. Opačnou stranou stejné mince mohlo být zachování dřevin extrémnějších stanovišť (viz výše), jako je v nížinách smrk (*Picea abies*) nebo buk (*Fagus sylvatica*). Také jedle měla díky členitému terénu Pražské kotliny množství příhodných biotopů. Z hlediska posouzení antropogenního tlaku na druhovou skladbu lesních porostů je ve vzorcích z Pražského hradu nápadný kontrast mezi procentuálním zastoupením pylu jedle a buku. U obou druhů se uvažuje o antropogenním vlivu na jejich rozšíření v nižších nadmořských výškách. Velký rozdíl mezi oběma dřevinami je spatřován v reakci na lesní management (pastva, prosvětlování porostu selektivní těžbou apod.). Sílicí intenzita využívání lesů ve středověku znamenala rychlý ústup buku, zatímco jedle se dále šířila (o příčinách šíření buku v holocénu podrobně *Küster* 1997 a *Gardner – Willis* 1999, o šíření jedle v minulosti viz *Málek* 1980; *Pokorný* 2003; *Sádlo – Pokorný* 2003; *Volařík* 2006). Jedle je dodnes v některých místech (např. mezi Štěchovicemi a Slapy) hojnou součástí svahových lesů vltavského kaňonu. Přitom jsou v takových porostech jasně patrné bývalé vlivy pastvy (přítomnost jalovců) a pařežinového hospodaření.

Procentuální podíl pylu hlavních klimaxových dřevin Pražské kotliny – dubu a habru (*Moravec – Neuhäusl* 1991, 35; *Sádlo* 2001, 42–46) – je v analyzovaných vzorcích relativně malý a ukazuje na značné odlesnění krajiny. Tato skutečnost se dotýká otázky zdrojů palivového a zejména stavebního dřeva. Jako výlučný stavební materiál pro fortifikaci a pro vertikální prvky sídlištní zástavby bylo používáno dubové dřevo (*Dvorská – Boháčová* 1999; *Boháčová ed.* 1998), které hojně vystupuje také mezi makrobytky. Z uvedených výsledků pylové analýzy vyplývá, že předpokládané značné množství dřeva nemuselo pocházet z lokálních zdrojů, nebo alespoň ne výhradně. Jako lokální je

přítom míněno nejbližší okolí Pražského hradu v souladu s prostorovou výpovědí pylové analýzy (srov. *Sugita et al. 1999*).

Důležitým prvkem kulturní krajiny jsou křoviny (*Sádlo a kol. 2005*, 146). V sedimentech z Pražského hradu je doložena přítomnost řady druhů, navzdory jejich malé pylové produkci i šířitelnosti pylu v prostoru. Také významný projev stepních trávníků a pastvin představuje vyspělá společenstva, jejichž druhová rozmanitost je výsledkem delšího vývoje (*Sádlo – Matoušek v tisku*).

Druhová bohatost pylových spekter ze sedimentů Pražského hradu se týká i ruderalních a plevelných společenstev. V rámci osídleného ostrohu musíme obecně počítat s absencí vegetace na rozsáhlých intenzivně sešlapávaných plochách (*Vuorela – Lempiäinen 1997*). Ruderalní porosty byly vázány na okrajová pustá místa, kterými mohly být některé polohy ve strži, provázené zde navíc příhodnými vlhkostními poměry. Z pylových typů plevelných a ruderalních rostlin identifikovaných ve vzorcích z Pražského hradu je na místě jmenovat některé taxony, jejichž pyl je v mladších sedimentech vzácností (např. *Jankovská 1987; 1991; Pokorný 2000; Beneš a kol. 2002*). Patří mezi ně především voskovka (*Cerinth*), hlaváček (*Adonis aestivalis/A. flammea*), pílát/plicník (*Anchusa/Pulmonaria*), prostrlík (*Bupleurum*), ostrožka stračka (*Consolida regalis*), černucha rolní (*Nigella arvensis*) nebo kozlíček (*Valerianella*).

Jak vyplývá z výsledků pylových analýz, druhová pestrost je centrálním tématem, jakousi spojnicí napříč všemi rostlinnými společenstvy reprezentovanými v pylových spektrech. I ostatní raně středověká pylová spektra z Prahy (nepublikovaná data z výzkumů Malé Strany) potvrzují, že kulturní krajina Pražské kotliny v 1. pol. 10. stol. byla výsledkem sice dlouhodobého, ale stále spíše nesystematického lidského působení. Mnoho druhů znamená mnoho biotopů a mnoho různě intenzivních antropogenních vlivů. To je velmi odlišný stav od současnosti, kdy v krajině převažují dva extrémní – místa velmi intenzivního využívání (pole, lesní monokultury atd.) vedle míst víceméně ponechaných přirozené sukcesí. Raně středověká kulturní krajina byla drobnozrnnou mozaikou biotopů. S narůstajícím řádem v obhospodařování půdy a s její větší intenzitou se jednotlivá zrna mozaiky zvětšovala a mnohá úplně mizela. Tento vývoj je patrný z pylových spekter z mladších sedimentů středověké Prahy (*Jankovská 1987; 1991; 1997; 1998; Pokorný 2000; Kozáková – Pokorný 2007*), v nichž bývá pylová diverzita nižší než v raně středověkých vrstvách.

### 5.3. Srovnání pylové a makrozbytkové analýzy

Rovněž makrozbytková analýza interpretovala prostředí, v němž se ukládala analyzovaná sedimenty, jako silně antropogenní (*Čulíková 1998a; 1998b*). Tento charakter spektra rostlinných druhů trvá i pod kótou 251,00 a v zásadě se neliší od spekter z nejmladších poloh zkoumaných v tomto kontextu (*obr. 4*). Na úrovni ca 250,40 m n. m. jsou vrstvy bohaté na rostlinné makrozbytky vystředány sedimenty s převahou minerálního materiálu. V těchto spodních polohách (GS 5/2: 60–184 cm), pro které chybí výsledky pylové analýzy (viz výše), byly nálezy rostlinných makrozbytků ojedinělé, jednalo se však výhradně o pěstované plodiny, plevele a ruderály (*Čulíková 1998b*).

Makrozbytková analýza jde v determinaci rostlinných taxonů nezdědka až na druhovou úroveň, čímž konkretizuje nálezy mnoha pylových typů (*tab. 2*). Současně vyvstávají rozdíly ve výpovědi obou metod. Analýza rostlinných makrozbytků přinesla především informaci o druhové skladbě pěstovaných plodin, plevelů a lokální ruderalní vegetace. Pylová analýza se naproti tomu ve větší míře vztahuje k zázemí studované lokality. Nápadnou spojitostí většiny druhů doložených v případě Pražského hradu pouze pylovou analýzou je přírodní (myšleno v kontrastu s plevele a druhy člověkem silně narušených stanovišť) charakter jejich běžného biotopu. Z hojnějších nálezů se jedná o pylové typy *Anthericum*, *Echium vulgare*, *Filipendula ulmaria/F. vulgaris*, *Helianthemum*, *Melampyrum* nebo *Pulsatilla*. U rodu *Melampyrum* zůstává otázkou, zda se jednalo o některý z lesních lemových a podrostových druhů, nebo o stepní i plevelný černýš rolní (*Melampyrum arvense*). S lučními a ruderalními taxony byl tento pylový typ korelovan v případě statistické analýzy středověkého datového souboru ze situací odkrytých ve Valdštejské ul. na Malé Straně (*Kozáková – Pokorný 2007*). Je nanejvýš pravděpodobné, že významně zastoupení pylového typu *Melampyrum* v sedimentech z Pražského hradu lze spojovat s výše popsanými teplomilnými travinnými společenstvy. Představa

mezofilních lesních lemů a bylinného podrostu listnatých lesů tak, jak je známe dnes, není v dobách intenzivního lesního managementu ve středověku reálná.

Vzájemné prolínání metod pylové a makrozbytkové analýzy je omezené. Výše jmenované a mnohé další luční druhy rostlin makrozbytková analýza běžně nezachytí. Příčiny mohou být různé. Makrozbytková analýza pracuje se semeny, plody a jinými částmi rostlin, jejichž velikost je řádově odlišná od rozměrů pylových zrn. Prokazují-li moderní studie lokálnost výpovědi pylové analýzy (např. *Sugita et al. 1999*), ve srovnání s analýzou rostlinných makrozbytků se přece jen transport pylu uplatňuje v širším prostoru (objem pylu je až o 6 řádů menší než objem běžných semen). Obě metody dále odlišuje jistý časový posun ve vegetační sezóně (květ s pylem – plod se semeny). Semena některých druhů makrozbytková analýza nezachytí pro jejich rozpadavost nebo nepatrnou velikost.

#### 5.4. Vznik a stáří sedimentů v jižní rokli Pražského hradu

Prezentované výsledky pylové analýzy ve shodě s analýzou rostlinných makrozbytků ukazují, že vznik sedimentů, odebraných na mírném záp. svahu nad přirozenou depresí a současně v blízkosti vnitřní stěny jižního opevnění Pražského hradu, souvisel s antropogenní činností. Toto konstatování není překvapivé, neboť se týká polohy, v níž byly již v rámci středohradištního období opakovaně budovány dřevěné stavby. Pomocí vrtů byly studovány i níže položené sedimenty, které nebyly běžně archeologické dokumentaci přístupné. Podle výsledků makrozbytkové analýzy pokračuje i pod kótou 251,00 silně antropogenní spektrum rostlinných druhů, které se v zásadě neliší od spekter z nejmladších poloh zkoumaných v tomto kontextu. Charakter sedimentů dokládá dle výpovědi užitých analýz více fází vývoje. V časovém rozpětí zachyceném navrtanými sedimenty je přítomnost člověka trvalá a vegetační poměry se nemění.

Horní část souvrství s vysokým obsahem organické hmoty (do úrovně ca 251,00 m n. m.) pravděpodobně vznikala v těsném propojení se sídlištními a hospodářskými aktivitami, jakými mohlo být např. skladování sena, ustájení koní a dobytka, odkládání kuchyňských odpadů, manipulace se slámou a zrnem či využívání bylin v domácnosti. Mírné fekální znečištění sedimentů dokládají nálezy vaječných obalů střevních parazitů tenkohlavce bičíkového (*Trichuris trichiura*) a škrkavky (*Ascaris*). Bývají běžnou součástí středověkých sídlištních vrstev (*Greig 1982; Jankovská 1987; 1991; 1997; 1998; Pokorný 2000; Kozáková – Pokorný 2007*). Dosud provedené a dostupné výsledky archeobotanických analýz (*Čulíková 1998a; 1998b; 2001; Kozáková 2006*) včetně zde prezentovaných výsledků prokázaly podobnou druhovou skladbu v rámci celého prostoru hradního ostrohu. Je proto pravděpodobné, že se při ukládání sedimentů výrazně uplatňoval i splach kulturních vrstev z širšího okolí do prostoru terénní deprese. Výše uvedené odlišnosti vzorku P5 se týkají pouze pylového spektra (nikoli charakteru sedimentu) a byly podmíněny dominancí nějakého konkrétního tafonomického procesu. Archeologický kontext svědčí o interiéru či bezprostředním exteriéru stavby (*obr. 5*), pylové spektrum nevylučuje nějakou souvislost s medem (srov. *Pokorný – Mařík 2006*).

Způsob geneze spodní části souvrství (GS 5/2; *obr. 4*), která vznikala podle makrozbytkové analýzy rovněž v rámci již výrazně antropogenizovaného prostředí, i délka intervalu, v němž se ukládala, zůstávají neznámé. Vysoký podíl organické složky v rozmezí nivelet 250,40–251,00 m n. m. svědčí pro nezměněný charakter této části sekvence oproti bezprostřednímu nadloží, z čehož lze usuzovat, že shodná je i její geneze. Toto konstatování komplikuje charakteristika dané polohy jako sedimentu, u něhož nelze vyloučit ukládání do vodního prostředí. Je otázka, do jaké míry byl charakter vrstev ovlivněn opakovaným zaplavením v nedávné minulosti i v době výzkumu. Problematická je i interpretace vzniku nižších poloh stratigrafie pod úrovní 250,40 m n. m., které jsou označeny jako svahoviny, příp. přímo jako sedimenty ve vodní nádrži (*Zavřel 1998*). Sedimentace mohla být zčásti přirozená, zčásti se na vzniku souvrství dané mocnosti mohl podílet člověk. Jednou z variant by mohlo být záměrné a příp. i jednorázové zasypání rokle. Nízký počet rostlinných makrozbytků v nižších částech sedimentu může být dán jak jejich odlišnou genezí, tak nižší intenzitou lidské činnosti. Otázkou také zůstává, co umožnilo ukládání sedimentu na patrně svažitém terénu, navíc zčásti v prostředí stojaté vody. Dá se předpokládat přítomnost překážky – tarasu, ať již byl přirozený,

nebo vytvořený člověkem. Nelze tudíž vyloučit ani možnost, že k veškeré sedimentaci v prostoru rokle došlo až po výstavbě dřevohlinité hradby počátkem 10. století. V souhrnu ale lze konstatovat, že kulturní souvrství uchovalo spíše svědectví o celkovém životním prostředí na Hradě než o konkrétním využití daného místa.

*Tato práce vznikla v rámci projektu podporovaného GA ČR č. 404/05/2671 a GA AV ČR č. AX 000 20701. Autorka pylové analýzy děkuje Janu Frolíkovi a Ivě Herichové za zpřístupnění archeologického areálu pod dnešním III. nádvořím Pražského hradu. Poděkování za odborné konzultace náleží Věře Čulíkové.*

### Prameny a literatura

- Beneš, J. – Kaštovský, J. – Kočárová, R. – Kočár, P. – Kubečková, K. – Pokorný, P. – Starec, P. 2002: Archaeobotany of the Old Prague Town defence system, Czech Republic: archaeology, macro-remains, pollen, and diatoms. *Vegetation History and Archaeobotany* 11, 107–119.
- Beug, H. J. 2004: Leitfaden der Pollenbestimmung für Mitteleuropa und angrenzende Gebiete. München.
- Boháčová, I. 1998a: K problematice dispozice a komunikačního systému Pražského hradu v raném středověku. *Archaeologia historica* 23, 9–19.
- 1998b: rec. J. Frolík – Z. Smetánka: Archeologie na Pražském hradě. *Archeologické rozhledy* 50, 291–293.
- 1998c: K problematice výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu. *Archeologické rozhledy* 50, 672–688.
- 1999: Archeologický areál pod III. nádvořím Pražského hradu. Poznámky k jeho významu a vypovídací hodnotě v kontextu studia raně středověkého hradu Praha. *Archeologické rozhledy* 51, 692–714.
- 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší fortifikační systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Pražský hrad a Malá Strana. Praha, 179–301.
- 2008: The archaeology of the dawn of Prague. In: I. Boháčová – L. Poláček Hrsg., *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice* 7, Brno, 103–119.
- Boháčová, I. ed. 1998: Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu. Průvodce problematikou a archeologickými prameny. Dep. in: archiv ARÚ AV ČR Praha a Archiv Pražského hradu, Praha, č. j. 6540/98.
- Borkovský, I. 1949: O počátcích pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze. Praha.
- 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.
- Čulíková, V. 1998a: Rostlinné makrozbytky z raně středověkých sedimentů na III. nádvoří Pražského hradu. *Archaeologica Pragensia* 14, 329–341.
- 1998b: Záznam expertního posouzení IV/4. In: Boháčová ed. 1998.
- 2001: Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu. In: *Mediaevalia archaeologica* 3, Pražský hrad a Malá Strana. Praha, 303–327.
- Dvorská, J. – Boháčová, I. 1999: Das historische Holz im Kontext der archäologischen Untersuchungen der Prager Burg. In: L. Poláček – J. Dvorská Hrsg., *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. Internationale Tagungen in Mikulčice* 5, Brno, 55–67.
- Ellenberg, H. 1988: *Vegetation ecology of Central Europe*. Cambridge University Press.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: *Archeologie na Pražském hradě*. Praha.
- Gardner, A. R. – Willis, K. 1999: Prehistoric farming and the postglacial expansion of beech and hornbeam: a comment on Koster. *The Holocene* 9, 119–122.
- Greig, J. 1982: The interpretation of pollen spectra from urban archaeological deposits. In: A. R. Hall – H. K. Kenward eds., *Environmental archaeology in the urban context*. Council for British Archaeology. Research report 43, London, 47–65.
- Guth, K. 1934: Praha, Budeč a Boleslav. In: *Svatováclavský sborník* I, Praha, 686–818.
- Herichová, I. 1996: Rekonstrukce původního reliéfu jižního svahu v centrální části Pražského hradu. *Archaeologica Pragensia* 12, 339–345.

- Jankovská, V. 1987: Netradiční interpretace pylových spekter ze středověké Prahy. *Archeologické rozhledy* 39, 475–480.
- 1991: Pyloanalytické výsledky z výzkumu středověké Prahy, Týnský dvůr. *Archaeologica Pragensia* 11, 311–319.
- 1997: Výsledky pylových analýz z lokality Praha 1–Malá Strana, Tržiště 259/III. In: *Život v archeologii středověku*, Praha, 299–308.
- 1998: Mostecká cesta, Praha 1 – Malá Strana: interpretace pyloanalytického výzkumu. Závěrečná zpráva. Dep. in: archiv NPÚ – ú. o. p. hl. m. Prahy.
- Kaplan, M. 1998a: Druhové určení pro objekty „in situ“. In: *Boháčová ed. 1998*, II.
- 1998b: Protokol odběru vzorků; Záznam expertního posouzení IV/2. In: *Boháčová ed. 1998*.
- Karg, S. 1995: Plant diversity in late medieval cornfields of northern Switzerland. *Vegetation History and Archaeobotany* 4, 41–50.
- Kozáková, R. – Boháčová, I. 2006: Zpráva o pylové analýze – Pražský hrad, Severní trakt, tzv. Iakovna (odborný posudek). Dep. in: archiv ARÚ AV ČR, Praha, č. j. 730/08.
- Kozáková, R. – Pokorný, P. 2007: Dynamics of the biotopes at the edge of a medieval town: pollen analysis of Vltava river sediments in Prague, Czech Republic. *Preslia* 79, 259–281.
- Kubát, K. ed. 2002: Klíč ke květeně České republiky. Praha.
- Küster, H. 1997: The role of farming in the postglacial expansion of beech and hornbeam in the oak woodlands of central Europe. *The Holocene* 7, 239–242.
- Lityńska-Zajac, M. – Wasylkowa, K. 2005: Przewodnik do badań archeobotanicznych. Poznań.
- Málek, J. 1980: Odumírání jedle v 18. a 19. století. *Lesnická práce* 59, 78–80.
- Moore, P. D. – Webb, J. A. – Collinson, M. E. 1991: Pollen analysis. Second edition. Oxford.
- Moravec, J. – Neuhäusl, R. a kol. 1991: Přirozená vegetace území hlavního města Prahy a její rekonstrukční mapa. Praha.
- Neuhäuslová, Z. a kol. 1998: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Textová část. Praha.
- Pokorný, P. 2000: Pylová analýza středověkého komunikačního horizontu z Prahy – Uhelného trhu. *Archaeologica Pragensia* 15, 141–146.
- 2003: Rynholec: Nová sonda do postglaciálního vývoje vegetace na severním pomezí Křivoklátska. In: J. Kolbek et al., *Vegetace chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko 3. Společenstva lesů, křovin, pramenišť, balvanišť a acidofilních lemů*, Praha, 11–18.
- Pokorný, P. – Mařík, J. 2006: Nález zbytku medem slazené potraviny ve výbavě raně středověkého hrobu na nekropoli v Libici nad Cidlinou – Kaníně. *Zhodnocení nálezů z hlediska rekonstrukce krajiny a vegetace. Archeologické rozhledy* 58, 559–569.
- Punt, W. 1980: The Northwest European Pollen Flora 37. Umbelliferae. Utrecht.
- Ralska-Jasiewiczova, M. et al. 2004: Late Glacial and Holocene history of vegetation in Poland based on isopollen maps. Kraków.
- Reille, M. 1992: Pollen et spores d'Europe et d'Afrique du Nord. Marseille.
- Rösch, M. 1998: The history of crops and crop weeds in south-western Germany from the Neolithic period to modern times, as shown by archaeobotanical evidence. *Vegetation History and Archaeobotany* 7, 109–125.
- Sádlo, J. 2001: Artefakt i divočina: o petřínské vegetaci. In: J. Zavřel a kol., *Pražský vrch Petřín*, Praha, 34–57.
- Sádlo, J. – Matoušek, V. 2007: Aktuální vegetace jako předmět historických a archeologických interpretací. In: J. Beneš – P. Pokorný edd., *Bioarcheologie v České republice, České Budějovice – Praha*, v tisku.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. 2003: Vegetace Křivoklátska ve světle historicko-ekologických dat. In: J. Kolbek et al., *Vegetace chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko. 3. Společenstva lesů, křovin, pramenišť, balvanišť a acidofilních lemů*, Praha, 327–333.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. – Hájek, M. – Dreslerová, D. – Cílek, V. 2005: Krajina a revoluce. Praha.
- Sugita, S. – Gaillard, M. J. – Broström, A. 1999: Landscape openness and pollen records: a simulation approach. *The Holocene* 9, 409–421.
- Volářík D. 2006: Přirozené lesní porosty s jedlí v CHKO Bílé Karpaty. In: *Sborník z konference Venkovská krajina 2006*, Brno, 211–214.
- Vuorela, I. – Lempääinen, T. 1997: Palynology and palaeobotany of cultural layer in the centre of Helsinki. *Annales Botanici Fennici* 34, 1–13.
- Zavřel, J. 1998: Záznam expertního posouzení IV/3. In: *Boháčová ed. 1998*.

### The natural environment of Prague Castle and its surroundings in the Early Middle Ages: Evidence provided by a pollen analysis of sediments from the Third courtyard

The pollen analysis of early medieval sediments from the southern ravine at Prague Castle was performed on the basis of the unfinished processing of samples taken in 1998 at the location of today's Third courtyard. The samples were taken as part of a project (Boháčová 1999) aimed at the long-term preservation of an archaeological site from the 1920s. The results are confronted with both the existing archaeological context as well as an analysis of plant macroremains and pieces of wood removed at the same time (Čulíková 1998a; Kaplan 1998b). The processed samples are from cultural layers laid down some time around the last third of the 9<sup>th</sup> and first half of the 10<sup>th</sup> centuries; these were created in the, by then, already settled area of the partially filled-in gorge whose mouth was in the centre of the Přemyslid castle on the southern slopes of Hradčany. A wood-and-clay ramparts established lower on the slope probably supported deposition of sediments. The strata are located in close proximity to the settlement stratigraphy containing the remains of wooden structures in repeated superpositions. The analysed material was acquired from the walls of the terrain blocks during documentation and sampling of the stratigraphy, as well by manually driving a drill (6 cm in diameter) into the otherwise inaccessible lower layers of the strata.

Macroremains were also acquired from layers below the above described cultural deposits; an analysis showed a strongly anthropogenic range of species in almost the entire GS 5 bore (Čulíková 1998a; fig. 4). Samples for pollen analysis in this lower part of the bore were not preserved (Kaplan 1998b). The pollen spectrum in the individual samples does not show any change in vegetation over the course of the studied period (fig. 7, 8). The layers must have arisen under analogous vegetation conditions at the location.

The pollen spectrum from the early medieval cultural layers contains rather marginal ratio of arboreal pollen. The most common traces are those of Scots pine (*Pinus sylvestris*), that was becoming more numerous in the Middle Ages. Also fir (*Abies*) was spreading in cultural landscape (*Abies*; Pokorný 2003; Sádlo – Pokorný 2003). Spruce (*Picea abies*), beech (*Fagus sylvatica*) and fir (*Abies*) may have grown in microclimatically favourable locations such as the cool floor of the Brusnice creek or on the northern slopes. The low number of pollen grains from the main climax tree species for the locality and nearby surroundings – oak (*Quercus*) and hornbeam (*Carpinus*) – points towards extensive deforestation. Riverine trees, primarily willow (*Salix*) and alder (*Alnus*), are only marginally represented in the pollen spectrum. Isolated finds of pollen grains point towards the presence of shrub communities.

The primary herbaceous plants are ruderals, cereals and related weeds (the only exception being sample P5). The ravine itself was home to a ruderal vegetation. One woody species which may have been growing in proximity to the sample site and in the entire castle complex is black elder (*Sambucus nigra*). Some buildings nearby sampled site were covered by ivy (*Hedera helix*). Ruderal herbaceous plants inhabited a broad range of sites, from moist nutrient-rich locations to dry, barren sites. The position of the studied site is well reflected in the high ratios of pollen from xerophytes (indicating a pasture) which probably grew on the southern slope of Hradčany. There are only marginal indications of alluvial, shoreline or water meadow plants; also less common are mesophilic meadows. The set of represented samples is characterised by an exceptional species richness reflecting the high level of diversity of the early medieval landscape. We cannot rule out that the much-needed renovation of the paved surface and load-bearing structure of the Third courtyard of Prague Castle in the 1990s definitively altered the site's microclimatic conditions. A parallel analysis in the future may thus no longer be possible.

English by Helena Vlčková

Pylový typ	P10-39	P10-41	P10-42	P10-43	P6	P5	P3	taxonomické vymezení	převažující typ stanoviště	makrozbytková analýza
<b>dřeviny</b>										
<i>Abies alba</i>	10	17	12	17	10	3	14	jedle bělokora ( <i>Abies alba</i> )	stinné lesy, menší mýtiny	jedle bělokora ( <i>Abies alba</i> )
<i>Acer</i>			2		1			javor mléč ( <i>Acer platanoides</i> ), j. klen ( <i>A. pseudoplatanus</i> ), j. babyka ( <i>A. campestre</i> )	suťové lesy	javor mléč ( <i>Acer platanoides</i> ), javor ( <i>Acer sp.</i> )
<i>Alnus</i>	9	5	5	3	3	1	2	olše lepkavá ( <i>Alnus glutinosa</i> )	okraje toků	olše lepkavá ( <i>Alnus glutinosa</i> )
<i>Betula</i>	4	16	9	10	14	4	5	bříza bělokora ( <i>Betula pendula</i> )	světlé lesy, paseky	<b>bříza bělokora (<i>Betula pendula</i>)</b>
<i>Carpinus betulus</i>		1	1	1	3		2	habr obecný ( <i>Carpinus betulus</i> )	dubohabřiny	<b>habr obecný (<i>Carpinus betulus</i>)</b>
<i>Cornus sanguinea</i>						4	1	svída krvavá ( <i>Cornus sanguinea</i> )	křoviny	
<i>Corylus avellana</i>	1		1				2	líška obecná ( <i>Corylus avellana</i> )	světlé lesy, křoviny	líška obecná ( <i>Corylus avellana</i> )
<i>Euonymus europaea</i>					1			brslen evropský ( <i>Euonymus europaea</i> )	křoviny	
<i>Fagus sylvatica</i>	2	1		1	2			buk lesní ( <i>Fagus sylvatica</i> )	stinné lesy	<b>buk lesní (<i>Fagus sylvatica</i>)</b>
<i>Frangula alnus</i>	1							krušina olšová ( <i>Frangula alnus</i> )	křoviny, okraje toků	
<i>Fraxinus excelsior</i>				2				jasan ztepilý ( <i>Fraxinus excelsior</i> )	suťové lesy, luhy	jasan ztepilý ( <i>Fraxinus excelsior</i> )
<i>Picea abies</i>	4	3	1	2	4		1	smrk ztepilý ( <i>Picea abies</i> )	stinné lesy	smrk ztepilý ( <i>Picea abies</i> )
<i>Pinus sylvestris</i>	28	63	54	39	19	8	24	borovice lesní ( <i>Pinus sylvestris</i> )	světlé lesy, skály, paseky	<b>borovice lesní (<i>Pinus sylvestris</i>)</b>
<i>Prunus</i> typ	2	2	6	3		7	1	dřeviny čeledi růžovité (Rosaceae) – např. trnka obecná ( <i>Prunus spinosa</i> ), plané i pěstované ovocné stromy – jablono ( <i>Malus</i> ), hrušeň ( <i>Pyrus</i> ), třešeň ( <i>Cerasus</i> ) aj.	křoviny, sady	trnka obecná ( <i>Prunus spinosa</i> ), jablono pěstovaná ( <i>Malus domestica</i> ), třešeň ptačí ( <i>Cerasus avium</i> ), višně obecná ( <i>C. vulgaris</i> ), sliva pravá ( <i>Prunus domestica</i> )
<i>Quercus</i>	4	9	6	2	9	6	4	dub letní ( <i>Quercus robur</i> ) a d. zimní ( <i>Q. petraea</i> )	doubřavy a dubohabřiny	<b>dub (<i>Quercus sp.</i>)</b>
<i>Rosa</i>				1	1		1	růže ( <i>Rosa</i> )	křoviny	růže ( <i>Rosa sp.</i> )
<i>Rubus</i>		5		2	1		3	rod ostružiník ( <i>Rubus</i> ) kromě druhu o. moruška ( <i>R. chamaemorus</i> )	křoviny	<b>ostružiník ježiník (<i>Rubus caesius</i>), o. křovitý (<i>R. fruticosus</i>), o. maliník (<i>R. idaeus</i>)</b>
<i>Salix</i>	14*	3	7	7	20	39	18	vrba ( <i>Salix</i> )	okraje toků, křoviny	vrba ( <i>Salix sp.</i> )
<i>Sambucus nigra/S. racemosa</i>	1	4	1	4	3	4	2	bez černý ( <i>Sambucus nigra</i> ), b. červený ( <i>S. racemosa</i> )	křoviny/suťové lesy	<b>bez černý (<i>Sambucus nigra</i>)</b>
<i>Sorbus</i> typ					1			jeřáb muk ( <i>Sorbus aria</i> ), j. ptačí ( <i>S. aucuparia</i> ) a hloh ( <i>Crataegus</i> )	křoviny, světlé lesy	jeřáb ( <i>Sorbus sp.</i> )
<i>Tilia</i>	8	2	4	2	8	15	5	lípa srdčitá ( <i>Tilia cordata</i> ) a l. velkolistá ( <i>T. platyphyllos</i> )	suťové a světlé lesy	lípa ( <i>Tilia sp.</i> )
<i>Ulmus</i>	2			1				jílm vaz ( <i>Ulmus laevis</i> ), j. habrolistý ( <i>U. minor</i> ), j. drsný ( <i>U. glabra</i> )	suťové lesy, luhy	
<i>Viburnum opulus</i>							1	kalina obecná ( <i>Viburnum opulus</i> )	okraje toků, vlhké křoviny	
<b>byliny</b>										
<i>Aconitum</i>							1	např. oměj jedhoh ( <i>A. anthora</i> ), o. vlčí mor ( <i>A. lycoctomum</i> )	suťové a světlé lesy, křoviny	
<i>Adonis aestivalis/A. flammea</i>	1	1	3	1	1	1	1	hlaváček plamenný ( <i>Adonis flammea</i> ) a h. letní ( <i>A. aestivalis</i> )	pole, úhory	<b>hlaváček letní (<i>Adonis aestivalis</i>)</b>
<i>Agrimonia eupatoria</i>			1					řepík lékařský ( <i>Agrimonia eupatoria</i> )	suché louky	<b>řepík lékařský (<i>Agrimonia eupatoria</i>)</b>
<i>Alchemilla</i>						2	1	např. kontryhel třpytivý ( <i>Alchemilla micans</i> ), k. ostrolaločný ( <i>A. vulgaris</i> ), k. pastviný ( <i>A. monticola</i> )	okolí cest, pastviny, narušované trávníky, příkopy	
<i>Anchusa/Pulmonaria</i>	1	3		1			2	rod pilát ( <i>Anchusa</i> ) a plicník ( <i>Pulmonaria</i> )	pole, úhory/světlé lesy	
<i>Anthericum</i>		4			1	2		běložáčka liliovitá ( <i>Anthericum liliago</i> ) a b. větevnatá ( <i>A. ramosum</i> )	suché louky, výslunné stráně	
Apiaceae	27	20	20*	20	36	155	33	blíže neurčené druhy čeledi miříkovité (Apiaceae)	pole, úhory, rumiště (MA)	<b>tetluha kozí pysk (<i>Aethusa cynapium</i>), bolehlav plamatý (<i>Conium maculatum</i>)</b>
<i>Artemisia</i>	61	24	25	21	26	7	57*	např. pelyněk černobýl ( <i>A. vulgaris</i> )	rumiště	
<i>Aster</i> typ	12	6	6	9	6	5	8	např. rod astra ( <i>Aster</i> ), sedmikráska ( <i>Bellis</i> ), dvouzubec ( <i>Bidens</i> ), turan ( <i>Erigeron</i> ), protěž ( <i>Gnaphalium</i> ), oman ( <i>Inula</i> ), devětšil ( <i>Petasites</i> ), starček ( <i>Senecio</i> ), zlatobýl ( <i>Solidago</i> ), podběl ( <i>Tussilago</i> )	suché stráně, okolí cest, úhory (MA)	<b>protěž lesní (<i>Gnaphalium sylvaticum</i>), bělolist polní (<i>Filago arvensis</i>)</b>
Asteraceae-Fenestratae	20	20	15	23	11	10	12	např. rod čekanka ( <i>Cichorium</i> ), locika ( <i>Lactuca</i> ), mléčka ( <i>Mycelis</i> ), mléč ( <i>Sonchus</i> ), škarda ( <i>Crepis</i> ), ješťábník ( <i>Hieracium</i> ), prasethník ( <i>Hypochaeris</i> ), kapustka ( <i>Lapsana</i> ), máchelka ( <i>Leontodon</i> ), hořčík ( <i>Picris</i> ), pampeliška ( <i>Taraxacum</i> ), kozí brada ( <i>Tragopogon</i> )	rumiště (MA)	<b>mléč drsný (<i>Sonchus asper</i>), kapustka obecná (<i>Lapsana communis</i>)</b>
<i>Astragalus</i> typ				1			1	rod kozinec ( <i>Astragalus</i> ), vlnice ( <i>Oxytropis</i> ), komonice ( <i>Melilotus</i> ) a jehlice ( <i>Ononis</i> )	rumiště (MA)	komonice ( <i>Melilotus sp.</i> )
Brassicaceae	44	27	14	12	25	10	10	všechny druhy čeledi brukvovité (Brassicaceae)	pole, úhory, rumiště (MA)	<b>hořčice rolní (<i>Sinapis arvensis</i>), šedivka šedivá (<i>Berteroa incana</i>), kokoška pastuší tobolka (<i>Capsella bursa-pastoris</i>), penizek rolní (<i>Thlaspi arvense</i>), barborka obecná (<i>Barbarea vulgaris</i>), řeřicha chlumní (<i>Lepidium campestre</i>), řepinka latnatá (<i>Neslia paniculata</i>), lnička drobnoplodá (<i>Camelina microcarpa</i>), ředkev ohnice (<i>Raphanus raphanistrum</i>)</b>
<i>Bupleurum falcatum</i> typ							2	prorostlík srpovitý ( <i>Bupleurum falcatum</i> ), p. dlouholistý ( <i>B. longifolium</i> ), p. okrouhlostý ( <i>B. rotundifolium</i> )	pole, vinice, úhory (MA)	<b>prorostlík okrouhlostý (<i>Bupleurum rotundifolium</i>)</b>
<i>Calluna vulgaris</i>			1		1	9	5	vřes obecný ( <i>Calluna vulgaris</i> )	pastviny, světlé lesy, skály	
<i>Caltha</i>					2			blatouch bahenní ( <i>Caltha palustris</i> )	okraje toků	
<i>Campanula/Phyteuma</i>	2			1	2	1		rod zvonek ( <i>Campanula</i> ) a zvonečník ( <i>Phyteuma</i> )	louky, rumiště/nivy	
<i>Cannabis sativa</i>	2	8	7	11	6	4	6	konopě setá ( <i>Cannabis sativa</i> )	pole	<b>konopě setá (<i>Cannabis sativa</i>)</b>
<i>Carduus</i>	2							např. bodlák obecný ( <i>Carduus acanthoides</i> ), b. kadeřavý ( <i>C. crispus</i> )	rumiště, pastviny	<b>bodlák obecný (<i>Carduus acanthoides</i>)</b>
<i>Carum carvi</i>	1							kmin kořený ( <i>Carum carvi</i> )	louky, pastviny	
<i>Centaurea cyanus</i>			2					chrpa modrák ( <i>Centaurea cyanus</i> )	pole – hlavně žitná	<b>chrpa modrák (<i>Centaurea cyanus</i>)</b>
<i>Centaurea jacea/C. stoebe</i>	12	9	3	9	22	77	3	chrpa luční ( <i>Centaurea jacea</i> ) a ch. latnatá ( <i>Centaurea stoebe</i> )	louky, laďa, paseky/výslunné stráně	
<i>Centaurea scabiosa</i>	2	2			4	6		chrpa čekánek ( <i>Centaurea scabiosa</i> )	suší louky a stráně	
<i>Cerastium</i>	2	1	2			1		např. rožec obecný luční ( <i>Cerastium holosteoides</i> ), r. rolní ( <i>C. arvense</i> ), r. klubkatý ( <i>C. glomeratum</i> )	louky, pastviny, úhory, trávníky	<b>rožec (<i>Cerastium sp.</i>)</b>
Cerealialia	149	127	66	83	96	62	108	pšenice ( <i>Triticum</i> ), oves ( <i>Avena sativa</i> ), proso seté ( <i>Panicum miliaceum</i> ), ječmen ( <i>Hordeum</i> ) – ječmen se může velikostně překrývat s některými druhy divokých trav jako např. zblochan ( <i>Glyceria</i> )	pole	oves setý ( <i>Avena sativa</i> ), <b>oves (<i>Avena sp.</i>)</b> , pšenice obecná ( <i>Triticum aestivum</i> ), proso seté ( <i>Panicum miliaceum</i> ), ječmen obecný ( <i>Hordeum vulgare</i> )
<i>Cerinthe minor</i>	1	5	1	4	1		10	voskovka menší ( <i>Cerinthe minor</i> )	pole, úhory, křoviny	<b>voskovka menší (<i>Cerinthe minor</i>)</b>
<i>Chaerophyllum hirsutum</i>	4	2		1				krabice chlupatá ( <i>Chaerophyllum hirsutum</i> )	vlhké louky	krabice ( <i>Chaerophyllum sp.</i> )
<i>Chelidonium majus</i>						1		vlaštovník větší ( <i>Chelidonium majus</i> )	rumiště	
Chenopodiaceae	34	36	28	34	21*	9	17	rod merlík ( <i>Chenopodium</i> ), lebeda ( <i>Atriplex</i> ), řepa ( <i>Beta</i> ), bytel ( <i>Kochia</i> )	pole, úhory, rumiště	<b>merlík bílý (<i>Chenopodium album</i>), m. řídký (<i>Ch. ficifolium</i>), m. zvrhlý (<i>Ch. hybridum</i>), m. mnohosemenný (<i>Ch. polyspermum</i>), lebeda rozkladitá (<i>Atriplex patula</i>), l. rozprostřená (<i>A. prostrata</i>)</b>
<i>Cirsium</i>	5		5	4	5	9	2	např. pcháč oset ( <i>Cirsium arvense</i> ), p. bahenní ( <i>C. palustre</i> ), p. zeliný ( <i>C. oleraceum</i> )	pole, úhory, rumiště, příkopy, vlhké louky	<b>pcháč (<i>Cirsium sp.</i>)</b>
<i>Consolida regalis</i>							3	ostrožka stračka ( <i>Consolida regalis</i> )	pole, úhory	
<i>Convolvulus arvensis</i>	5	3					1	svlačec rolní ( <i>Convolvulus arvensis</i> )	pole, úhory, okraje cest	
<i>Cuscuta</i>	1	1		1	1		1	kokotice evropská ( <i>C. europaea</i> ), k. povázka ( <i>C. epithimum</i> ) a k. hubilen ( <i>C. epilinum</i> )	parazit – louky, pole, rumiště	
Cyperaceae		2	2	1	4		1	např. rod ostřice ( <i>Carex</i> ), skřípina ( <i>Scirpus</i> ), kamyšník ( <i>Bulboschoenus</i> ), skřípinec ( <i>Schoenoplectus</i> ), bahnička ( <i>Eleocharis</i> )	křoviny, meze, příkopy, vlhká pustá místa (MA)	<b>ostřice srstnatá (<i>Carex hirta</i>), o. Otrubova (<i>C. otrubae</i>), o. bledavá (<i>C. pallascens</i>), o. kulonosná (<i>C. pilulifera</i>), o. lesní (<i>C. sylvatica</i>), <b>ostřice (<i>Carex sp.</i>)</b>, skřípina lesní (<i>Scirpus sylvaticus</i>), skřípinec Tabernaemontanův (<i>Schoenoplectus tabernaemontanii</i>)</b>
<i>Daucus carota</i>	6		1				1	mrkev obecná ( <i>Daucus carota</i> )	louky, rumiště	<b>mrkev obecná (<i>Daucus carota</i>)</b>
<i>Echium vulgare</i>		2		1	1			hadinec obecný ( <i>Echium vulgare</i> )	pastviny, suché stráně	
<i>Epilobium angustifolium</i>	1	1			5	2		vrbka úzkolistá ( <i>Epilobium angustifolium</i> )	paseky, rumiště	
<i>Eryngium campestre</i>					2			máčka ladní ( <i>Eryngium campestre</i> )	pastviny, suché stráně	
<i>Falcaria</i> typ		1				2		kopr vonný ( <i>Anethum graveolens</i> ), tofice ( <i>Torilis</i> ) a srpek obecný ( <i>Falcaria vulgaris</i> )	suché stráně, okraje cest	srpek obecný ( <i>Falcaria vulgaris</i> ), kopr vonný ( <i>Anethum graveolens</i> )
<i>Fallopia convolvulus/F. dumetorum</i>	3					6		opletko obecná ( <i>F. convolvulus</i> ) a o. křovištní ( <i>F. dumetorum</i> )	pole, úhory, rumiště/vlhké křoviny	<b>opletko obecná (<i>F. convolvulus</i>)</b>
<i>Filipendula ulmaria/F. vulgaris</i>	18	9	5	14	29	35	14	tužebník jílmový ( <i>Filipendula ulmaria</i> ) a t. obecný ( <i>F. vulgaris</i> )	vlhké louky a příkopy/suché stráně	

<i>Galeopsis-Ballota</i> typ			2	7	4	5	8	rod zběhovec ( <i>Ajuga</i> ), bukvice ( <i>Betonica</i> ), konopice ( <i>Galeopsis</i> ), hluchavka ( <i>Lamium</i> ), buřina ( <i>Leonurus</i> ), šišák ( <i>Scutellaria</i> ), čísteček ( <i>Stachys</i> )	louky, křoviny, rumišťe, pole, úhory (MA)	<b>zběhovec ženevský (<i>Ajuga genevensis</i>)</b> , z. plazivý ( <i>A. reptans</i> ), <b>hluchavka nachová (<i>Lamium purpureum</i>)</b> , h. skvrnitá ( <i>L. maculatum</i> ), čísteček roční ( <i>Stachys annua</i> ), č. přímý ( <i>S. recta</i> ), <b>konopice rolní (<i>Galeopsis tetrahit</i>)</b> , <b>k. úzkolistá (<i>G. angustifolia</i>)</b> , <b>k. široolistá (<i>G. ladanum</i>)</b>	
<i>Genista</i> typ							2	1	rod kručinka ( <i>Genista</i> ), žilimník ( <i>Chamaecytisus</i> ) a janovec ( <i>Cytisus</i> )	suché stráně, meze, pastviny, okraje doubrav	
<i>Gentianella</i>		1							např. hořeček brvitý ( <i>Gentianopsis ciliata</i> )	pastviny	
<i>Geum urbanum/G. rivale</i>			1	1	1				kuklík městský ( <i>Geum urbanum</i> ) a kuklík říční ( <i>G. rivale</i> )	rumišťe/vlhké louky	
Gramineae	92	73*	93*	71*	84*	59	114*		tzv. divoké trávy	louky, rumišťe, pole, úhory	<b>bér sivý (<i>Setaria glauca</i>)</b> , ježatka kuří noha ( <i>Echinochloa crus-galli</i> ), <b>obecně lipnicovitě (Poaceae)</b>
<i>Hedera helix</i>	2	1				3	1	1	břečtan popínavý ( <i>Hedera helix</i> )	stinné lesy, zdi	
<i>Helianthemum</i>		2		3	4	10			pravděpodobně devateník velkokvětý ( <i>Helianthemum grandiflorum</i> )	výslunné stráně	
<i>Heracleum sphondylium</i>							2	1	bořevník obecný ( <i>Heracleum sphondylium</i> )	vlhké louky	<b>bořevník obecný (<i>Heracleum sphondylium</i>)</b>
<i>Humulus lupulus</i>		3	3	1					chmel otáčivý ( <i>Humulus lupulus</i> )	okolí toků, vlhké křoviny	<b>chmel otáčivý (<i>Humulus lupulus</i>)</b>
<i>Hypericum</i>	26	11	11	11	24	19	22		např. třezalka tečkovaná ( <i>Hypericum perforatum</i> )	výslunné stráně, sušší louky	<b>třezalka tečkovaná (<i>Hypericum perforatum</i>)</b>
<i>Impatiens noli-tangere</i>						1	2		netýkavka nedůtklivá ( <i>Impatiens noli-tangere</i> )	lesní prameniště, suťové lesy	
<i>Knautia</i>						1			např. chrastavec rolní ( <i>Knautia arvensis</i> ), ch. lesní ( <i>K. dipsacifolia</i> )	louky, lesní lemy	
<i>Linaria</i>							1		např. Inice květel ( <i>Linaria vulgaris</i> ), l. rolní ( <i>L. arvensis</i> )	pole, úhory, okolí cest	<b>Inice květel (<i>Linaria vulgaris</i>)</b>
<i>Listera ovata</i>							1		bradáček vejčitý ( <i>Listera ovata</i> )	křoviny, světlé lesy	
<i>Lotus corniculatus</i>	2	1					3	2	štírovník růžkatý ( <i>Lotus corniculatus</i> )	sušší louky	
<i>Matricaria</i> typ	6	3	3	6	10	11	9		např. rod řebříček ( <i>Achillea</i> ), rmen ( <i>Anthemis</i> ), kopretina ( <i>Leucanthemum</i> ), heřmáněk ( <i>Matricaria</i> ), vratič ( <i>Tanacetum</i> ), heřmáněkovec ( <i>Tripleurospermum</i> )	louky, pole, úhory, meze, okolí cest	<b>řebříček obecný (<i>Achillea millefolium</i>)</b> , <b>rmen rolní (<i>Anthemis arvensis</i>)</b> , <b>rmen barvířský (<i>Anthemis tinctoria</i>)</b> , kopretina bílá ( <i>Leucanthemum vulgare</i> )
<i>Medicago falcata/M. prostrata</i>							1		tolice srpovitá ( <i>Medicago falcata</i> ) a t. rozprostřená ( <i>M. prostrata</i> )	výslunné stráně	
<i>Melampyrum</i>	4	1	4			11	9	2	např. černýš rolní ( <i>Melampyrum arvense</i> ), č. hajní ( <i>M. nemorosum</i> ), č. luční ( <i>M. pratense</i> )	pole, úhory, výslunné stráně, dubohabřiny	
<i>Mentha</i> typ	18	8	13	10	24	24	24		rod marulka ( <i>Acinosa</i> ), klinopád ( <i>Clinopodium</i> ), karbínec ( <i>Lycopus</i> ), máta ( <i>Mentha</i> ), dobromysl ( <i>Origanum</i> ), mateřídouška ( <i>Thymus</i> )	úhory, náspy, suché stráně, okolí toků, příkopy	máta dlouholistá ( <i>Mentha longifolia</i> ), <b>máta rolní (<i>Mentha arvensis</i>)</b> , karbínec evropský ( <i>Lycopus europaeus</i> ), mateřídouška ( <i>Thymus</i> sp.)
<i>Nigella arvensis</i>						1	13		černucha rolní ( <i>Nigella arvensis</i> )	pole, úhory	
<i>Odontites</i> typ	1	9	9			5	10	6	zdravínek ( <i>Odontites</i> ) a možná některé druhy typu <i>Rhinanthus</i> a <i>Veronica</i>	výslunné stráně, okolí cest	
<i>Papaver rhoeas</i> typ	4	5					3		mák pochybný ( <i>Papaver dubium</i> ), m. vlčí ( <i>P. rhoeas</i> ), m. setý ( <i>P. somniferum</i> )	pole, úhory, náspy	<b>mák pochybný (<i>Papaver dubium</i>)</b> , <b>m. vlčí (<i>P. rhoeas</i>)</b> , <b>m. setý (<i>P. somniferum</i>)</b>
<i>Persicaria maculosa</i> typ		1							řdesno červínec ( <i>Persicaria maculosa</i> ), r. blešník ( <i>P. lapathifolia</i> ), r. menší ( <i>P. minor</i> ), r. pepřík ( <i>P. hydropiper</i> )	vlhká rumišťe, příkopy, okolí cest	<b>řdesno blešník (<i>P. lapathifolia</i>)</b>
<i>Plantago lanceolata</i>	8	9	9	10	27	5	15		jitrocel kopinatý ( <i>Plantago lanceolata</i> )	pastviny, okolí cest	
<i>Plantago major</i>		1				4			jitrocel větší ( <i>Plantago major</i> )	pastviny, okolí cest	
<i>Plantago media</i>	3	1	1				2		jitrocel prostřední ( <i>Plantago media</i> )	pastviny, okolí cest	
<i>Polygonum aviculare</i>	12	4	6	9	7	3	6		truskavec ptačí ( <i>Polygonum aviculare</i> )	sešlapávané plochy	<b>truskavec ptačí (<i>Polygonum aviculare</i>)</b>
<i>Potentilla/Fragaria</i>		8	3	2	5	10	5		rod mochna ( <i>Potentilla</i> ) a jahodník ( <i>Fragaria</i> )	vlhká rumišťe/suché stráně, pastviny, paseky(MA)	<b>jahodník obecný (<i>Fragaria vesca</i>)</b> , <b>mochna poléhavá/stříbrná (<i>Potentilla supina/argentea</i>)</b>
<i>Pulsatilla</i>	2	4	1	2		4	1		např. koniklec luční ( <i>Pulsatilla pratensis</i> )	suché stráně	
<i>Ranunculus acris</i> typ	3					2	1	1	např. pryskyřník prudký ( <i>Ranunculus acris</i> ), p. hlízatý ( <i>R. bulbosus</i> ), p. plazivý ( <i>R. repens</i> )	vlhké louky a rumišťe (MA)	<b>pryskyřník prudký (<i>Ranunculus acris</i>)</b> , <b>p. plazivý (<i>R. repens</i>)</b> , pryskyřník ( <i>R. sp.</i> )
<i>Ranunculus sceleratus</i> typ						3	7	1*	např. pryskyřník ltlý ( <i>R. sceleratus</i> ), plamének ( <i>Clematis</i> )	vlhká rumišťe (MA)	pryskyřník ltlý ( <i>Ranunculus sceleratus</i> ), pryskyřník ( <i>R. sp.</i> )
<i>Reseda</i>						1	33		rýt žlutý ( <i>Reseda lutea</i> ) a r. barvířský ( <i>R. luteola</i> )	úhory, náspy, suché stráně	rýt žlutý ( <i>Reseda lutea</i> ) a <b>rýt barvířský (<i>R. luteola</i>)</b>
<i>Rhinanthus</i> typ	6	10	1	3	2	16	6		rody kokrhel ( <i>Rhinanthus</i> ), světlík ( <i>Euphrasia</i> ) a pravděpodobně některé druhy typu <i>Veronica</i> a <i>Odontites</i>	louky, pastviny, meze	
Rubiaceae	1					1	1	2	rody svízeľka ( <i>Cruciata</i> ), mařinka ( <i>Asperula</i> ), svízeľ ( <i>Galium</i> )	vlhká rumišťe, pole, úhory, suché stráně, louky (MA)	<b>svízeľ přítula (<i>Galium aparine</i>)</b> , <b>s. pochybný (<i>G. spurium</i>)</b> , <b>s. syřířstový (<i>G. verum</i>)</b> , <b>s. povázka (<i>G. mollugo</i>)</b>
<i>Rumex acetosa</i> typ	3	1	1	1	7	3	4		např. šťovík kyselý ( <i>Rumex acetosa</i> ), š. menší ( <i>R. acetosella</i> ), š. tupolistý ( <i>R. obtusifolius</i> ), š. klubkatý ( <i>R. conglomeratus</i> ), š. kadeřavý ( <i>R. crispus</i> )	úhory, suché stráně, pastviny, vlhká rumišťe	<b>šťovík menší (<i>Rumex acetosella</i>)</b> , <b>š. kadeřavý (<i>R. crispus</i>)</b> , <b>š. tupolistý (<i>R. obtusifolius</i>)</b>
<i>Rumex aquaticus</i> typ		1							např. šťovík vodní ( <i>Rumex aquaticus</i> ), š. koňský ( <i>R. hydrolapathum</i> ), š. dlouholistý ( <i>R. longifolius</i> )	okolí toků, vlhká rumišťe	
<i>Sanquisorba minor</i>							1		krvavec menší ( <i>Sanquisorba minor</i> )	výslunné stráně	
<i>Scabiosa</i>						1	1		např. hlaváč šedavý ( <i>Scabiosa canescens</i> ), h. žlutavý ( <i>S. ochroleuca</i> ), h. fialový ( <i>S. columbaria</i> )	sušší louky, výslunné stráně	
<i>Scrophularia/Verbascum</i>	2	4	2	3	1		1		rody krtičník ( <i>Scrophularia</i> ) a divizna ( <i>Verbascum</i> )	okolí toků/suché stráně	
<i>Secale cereale</i>	3	1				18	2	3	žito seté ( <i>Secale cereale</i> )	pole	<b>žito seté (<i>Secale cereale</i>)</b>
<i>Sedum</i>	1						1		např. rozchodník bílý ( <i>Sedum album</i> ), r. skalní ( <i>S. reflexum</i> ), r. ostrý ( <i>S. acre</i> ), r. šestřídý ( <i>S. sexangulare</i> )	suché kamenité stráně, náspy, skály	
<i>Silene</i>	2	3	2				1		např. silenka ušnice ( <i>Silene otites</i> ), s. nadmutá ( <i>S. vulgaris</i> ), s. nici ( <i>S. nutans</i> )	suché louky a stráně	silenka nadmutá ( <i>Silene vulgaris</i> ), <b>silenka (<i>Silene</i> sp.)</b>
<i>Solanum dulcamara</i>						1	3		lilek potměchuť ( <i>Solanum dulcamara</i> )	okolí toků	
<i>Solanum nigrum</i>	4	2				3	1	1	lilek černý ( <i>Solanum nigrum</i> )	skládky, komposty	<b>lilek černý (<i>Solanum nigrum</i>)</b>
<i>Spergula arvensis</i>							1		kolenec rolní ( <i>Spergula arvensis</i> )	pole, úhory	
<i>Succisa pratensis</i>						1			čertkus luční ( <i>Succisa pratensis</i> )	vlhké louky	
<i>Thalictrum</i>	1			1	2		5		např. žluťucha smrdutá ( <i>Thalictrum foetidum</i> ), ž. lesklá ( <i>T. lucidum</i> ), ž. žlutá ( <i>T. flavum</i> )	vlhké louky(MA)	<b>žluťucha žlutá (<i>Thalictrum flavum</i>)</b>
<i>Trifolium pratense</i> typ	1		2		6	7	4		např. jetel luční ( <i>Trifolium pratense</i> ), j. prostřední ( <i>T. medium</i> )	louky, pastviny, meze	
<i>Trifolium repens</i> typ	2		5			10	9	8*	např. jetel plazivý ( <i>Trifolium repens</i> ), j. rolní ( <i>T. arvense</i> ), j. ladní ( <i>T. campestre</i> ), j. pochybný ( <i>T. dubium</i> )	pastviny, suché stráně, meze, okraje cest	
<i>Urtica</i>	5*	31	11	30	8	3	11		kopřiva dvoudomá ( <i>Urtica dioica</i> ) a k. žahavka ( <i>U. urens</i> )	vlhká rumišťe, skládky, komposty	<b>kopřiva dvoudomá (<i>Urtica dioica</i>) a k. žahavka (<i>U. urens</i>)</b>
<i>Valeriana officinalis</i>	2			4	2	2			kozlík lékařský ( <i>Valeriana officinalis</i> )	vlhké příkopy, okolí toků	<b>kozlík lékařský (<i>Valeriana officinalis</i>)</b>
<i>Valerianella</i>							15		např. kozlíček polniček ( <i>Valerianella locusta</i> ) a k. zubatý ( <i>V. dentata</i> )	pole, suché meze	<b>kozlíček zubatý (<i>Valerianella dentata</i>)</b>
<i>Veronica</i> typ	10	7	11	12	13	28	11		rod rozrazil ( <i>Veronica</i> ), hluchavka bílá ( <i>Lamium album</i> ) a možná některé druhy typu <i>Rhinanthus</i> a <i>Odontites</i>	výslunné stráně, rumišťe, úhory, okolí cest	rozrazil klanatý ( <i>Veronica spicata</i> ), <b>rozrazil (<i>Veronica</i> sp.)</b> , hluchavka bílá ( <i>Lamium album</i> )
<i>Vicia</i> typ	5	5	5	2	3	4	2		rod vikev ( <i>Vicia</i> ), hrachor ( <i>Lathyrus</i> ) a čočka ( <i>Lens</i> )	pole, úhory, louky, pastviny	vikev čtyřsemenná ( <i>Vicia tetrasperma</i> ), v. setá ( <i>V. sativa</i> ), čočka jedlá ( <i>Lens esculenta</i> )
<i>Xanthium strumarium</i>	1	3					1		řepeň durkoman ( <i>Xanthium strumarium</i> )	okraje cest, náspy, rumišťe	<b>řepeň durkoman (<i>Xanthium strumarium</i>)</b>
neurčené	20	10	19	12	15	23	15				
<b>nepylvé objekty</b>											
<i>Thecaphora</i>		1	1	3					houba, parazitující často na rostlinách čeledi bobovité (Fabaceae)		
<i>Ascaris</i>							1		škrkavka – střeční parazit		
<i>Trichuris trichiura</i>	1				1	2	4		tenkohlavec bičíkový – střeční parazit prasete a člověka		
monoletní spora	2	1	1		1		2		spory blížně neurčených kapradin	stinné lesy	
triletní spora	2								spory mechů		
<b>celkem objektů</b>	<b>741</b>	<b>601</b>	<b>422</b>	<b>487</b>	<b>620</b>	<b>871</b>	<b>505</b>				

Tab. 2. Seznam nalezených pylových taxonů. Číslo označují absolutní počty jednotlivých pylových typů. Pylové typy definovány podle Beug (2004). MA – druhy identifikované makrozbytkovou analýzou. Tučně vyznačeny druhy nalezené v sedimentech z vrhu č. 5 na III. nádvoří Pražského hradu (Čulíková 1998). Hvězdičkou (\*) u absolutních počtů pylových zrn označeny taxony, u kterých byl zaznamenán shluk pylových zrn nebo část prašníku.

Tab. 2. List of identified pollen taxons. Numbers represent the absolute number of individual pollen types. Pollen types defined according to Beug (2004). MA – species identified via macrofragment analysis. Bold text indicates species found in sediments from bore no. 5 at the third courtyard of Prague Castle (Čulíková 1998). An asterisk (\*) by the absolute number of pollen grains indicates taxons with a cluster of pollen grains or part of the dust collector.



## DISKUSE

### O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu)

Jan Kypta

#### Úvod

V českých zemích se architektura již nejstarších vrcholně středověkých hradů, ať zeměpanských, či založených šlechtici a církevními hodnostáři, vyznačovala vyhraněnými znaky, jež se vymykají vývojovým souvislostem předchozího období. Tuto představu T. Durdík částečně relativizoval tím, že vyčlenil skupinu tzv. hradů přechodného typu (dále jen HPT), charakterizovaných údajně současným uplatněním raně a vrcholně středověkých stavebních zvyklostí, jejichž prolnutí by mělo zrcadlit složitost kulturních změn 13. věku a také dokládat pevnou vývojovou kontinuitu.<sup>1</sup> Přestože uvedená typologická kategorie se v literatuře poměrně hojně objevuje již více jak třicet let, umožňuje teprve nedávno vydaná souhrnná monografie vést diskusi nad otázkami stavební podoby konkrétních lokalit a jejich chronologie (*Durdík 2007*).<sup>2</sup> V ní T. Durdík v odpovídající míře prezentuje výsledky archeologických výzkumů 70. let min. stol., uskutečněných na Hlavačově u Rakovníka (okr. Rakovník), Angerbachu u Kožlan (okr. Plzeň-sever) a Tachově (okr. Tachov), jež spolu s Týncem nad Sázavou (okr. Benešov), zkoumaným V. Hejnou, považuje za hlavní, a tím pádem pro další klasifikace určující ukázky vydělené typologické skupiny.

Uvedení kategorie HPT do literatury spadá do doby, kdy „komplexní pojetí studia hradní problematiky, které se u nás rozvíjí zhruba od počátku 70. let 20. století, si pochopitelně vyžádalo i vznik typologie odpovídající této metodě, tedy postavené důsledně na dispozičním typu. Tak byl typologický rejstřík naší hradní architektury rozšířen i o typy, které předchází přístup neumožňoval ani zaregistrovat“ (*Durdík – Bolina 2001, 76*). V citátu vyjmutém z přehledové práce o hradní architektuře českých zemí je oním předchozím přístupem míněna koncepce díla *D. Menclové (1972)*, která prý „nedočetla základní pravidlo jakékoliv typologické práce, tj. jednotné hodnotící kritérium pro všechny typy“ (*Durdík – Bolina 2001, 75*). Z kontextu vyplývá, že mezi nově definované kategorie patří HPT, jejichž rozpoznání prý „můžeme považovat za jeden z největších objevů moderní archeologie středověku v Čechách“ (*o. c., 76*). Opakovaně se dozvídáme, že příslušnou skupinu „charakterizuje svérázná syntéza prvků typických pro starší hradiště i vrcholně středověké hrady“, přičemž „jedním z nejvýraznějších prvků je beze sporu valové opevnění“ (s kamenným či dřevěným čelem a bez vnitřní dřevěné výztuhy) po obvodu hradního jádra a vsazení zástavby (paláce) do sypané fortifikace (229). Jelikož jinými společnými znaky charakteristiku nerozšíříme, hned zpočátku proto můžeme způsob vymezení typu považovat za zavádějící. Přitom argument nám poskytl sám T. Durdík, neboť definice není odvozena na základě specifické formy dispozice (!); nebylo tedy dbáno na jím mnohokrát zdůrazňované „jednotné hodnotící kritérium“, jehož opominutí je tak důrazně vytýkáno *D. Menclové*.

Je-li jediným dokladem údajně „přechodnosti“ užití valového opevnění, volba daného východiska komparace si nutně žádá podrobné zdůvodnění. Vždyť obvod raně středověkých hradů neurčovaly valy, nýbrž hradby: zemní tělesa, která byla vesměs důkladně ztužena masivními dřevěnými konstrukcemi a po stranách zpravidla zpevněna kamennými plentami. Jelikož sypaná opevnění HPT by měla postrádat vnitřní dřevěný skelet, jeden z podstatných znaků raně středověké stavební tradice,

<sup>1</sup> Postupně publikované charakteristiky pojmu HPT shromáždil *V. Razím (2005a, 355)*.

<sup>2</sup> V citacích této práce jsou v následujících pasážích uvedeny pouze odkazy na příslušné stránky a obrázky. Podrobný katalog shromážděných artefaktů byl zveřejněn samostatně (*Durdík 2004*).

vyvstávají vážné pochybnosti, zda lze oprávněně hovořit o přímé genetické návaznosti, jestliže se různé formy zemních fortifikací objevují v dlouhém časovém rozpětí od pravěku do novověku.<sup>3</sup> Pokud bychom se striktně drželi citované definice, pak nutně do dané skupiny vřadíme třeba velké množství hradů (a také měst) z pozdního středověku s opevněními, jejichž důležitou součástí se staly obvodové zemní násypy zajištěné z čelní strany plentami.

S obdobným způsobem definovanou skupinou „přechodných“ hradů se v zahraniční literatuře nesetkáme. Výjimečnost českých lokalit ale není dána ani dokonalou metodologickou výzbrojí zdejšího bádání, umožňujícího odhalit všeobecně rozšířený, avšak v sousedních zemích (včetně Moravy) stále nerozpoznaný jev, ani naprosto specifickým vývojem. Příčina naopak tkví v samotném konceptu komparace, nepatřičně zúžené pouze na posuzování podoby fortifikací, a to bez ohledu na rozdílný historický, sociální a právní kontext jednotlivých pojednávaných lokalit. Z mnoha dlouhodobě známých důvodů jsou ve středoevropském prostředí proměny raně středověkých opevněných sídel podrobně nahlíženy v kontextu vzniku institucionálních měst (souhrnně např. *Piekalski 1999*), proto by se i tato problematika měla stát nedílnou součástí diskuse o HPT. Jestliže se základním východiskem definice pojmu HPT stal apriorní předpoklad o úzké vývojové návaznosti mezi raně středověkými hrady (resp. hradišti) a určitými hrady mladšího středověku, zákonitě by tedy měla existovat rovněž města přechodného typu, pokud i u těchto lokalit shledáváme shodné znaky, jež podmiňují navrhovanou typologickou klasifikaci.

Zároveň bychom očekávali důkladnější zdůvodnění (nejen na základě uplatnění zemního opevnění) smyslu srovnávání hradů raného a vrcholného středověku. T. Durdík se s tímto okruhem závažných otázek vypořádal až příliš všeobecným předpokladem: „zánik hradecké soustavy postavil před české krále naléhavou nutnost vybudování nové sítě základních mocenských opor, bez nichž fungování středověkého státu nebylo myslitelné. Jejím základním stavebním kamenem se staly královské hrady nové kvality“ (233). S tímto málo obsažným konstatováním se v doslovném znění střetáváme opakovaně (*Durdík 2000a*, 17), stále jej však nedoprovází zevrubná, rozbořením konkrétních pramenů podložená argumentace.<sup>4</sup> Takové zjednodušení bychom snad mohli akceptovat v případě, že se předmětem zkoumání stanou lokality, jako je např. Tachov, u něhož o vývojové návaznosti na raně středověkou situaci nemůže být pochyb. Nepostačuje ale k odůvodnění komparace mohutně opevněných a zpravidla rozlehlých pevností raného středověku a drobných hrádků mladšího středověku, z nichž jeden, Angerbach u Kožlan, náleží k základním oporám definice HPT.

Odvíjí-li se úsudek o „přechodnosti“ stavební produkce výhradně od posuzování užité formy opevnění, pak je tvrzení T. Durdíka, že „přes značné vynaložené úsilí se však k české situaci nepodařilo nalézt bližší paralely“ (232), zavádějící. Počátky některých nově založených institucionálních měst 13. stol. totiž rovněž provází výstavba zemních, nezřídka masivních fortifikací, založených podél eskarpových hran příkopů (*obr. 1*). Takto byla zajištěna obrana zaniklých lokačních útvarů ve středním Německu (*Stephan 2001; 2004*) či třeba prvotní fáze Kolobřehu (*Rębkowski 2002*). Budovány byly nejen prosté násypy, ale rovněž zemní tělesa v kombinaci s kamennými plentami, což lze pro 12. stol. dobře doložit ve Freiburgu im Breisgau (*Porsche 1994*). Prstenec obvodového zemního násypu

<sup>3</sup> Na tento rozpor upozornil již V. Razím (2005a, 355), přesto se T. Durdík k této zásadní otázce v souhrnné monografii nevyjádřil.

<sup>4</sup> Daný úsudek opomíjí význam královských měst i skutečnost, že rozmístění prokazatelně královských hradů 13. stol. nesvědčí o uvažovaném systematickém budování sítě základních mocenských opor (srov. *Razím 2004b*). V poslední době rozvíjející se diskuse o povaze vlády posledních Přemyslovců je bohužel provázena nepatřičnou polarizací různých pohledů, přesto ze současných obtížně sledovatelných debat vyplývá jeden podstatný závěr: strukturální proměny českého státu ve 13. stol. nelze vnímat prostřednictvím zjednodušujících modelů, kontrastním způsobem (pomocí protikladů) vysvětlujících proměny (nejen) mechanismů vlády (srov. *Jan 2006*). Mediévistika (mj. také archeologie) tím bude ochuzena o snadno sdělitelné charakteristiky „věku transformace“, které byly dosud zpravidla *a priori* formulovány (předvídaný) a teprve posléze – a tím pádem často účelovým způsobem – prokazovány interpretacemi pramenů. Podrobnou diskusi si žádá např. koncept zániku hradecké soustavy, s nímž mnozí autoři zacházejí s nepřiměřenou samozřejmostí, přestože dosud nebyly dostatečně objasněny konkrétní mechanismy uvažovaného procesu.



Obr. 1. Stoppelberg (Dolní Sasko), zaniklé město z 2.–3. třetiny 13. století. Šedě zvýrazněn průběh zčásti zdvojených zemních valů. Při vých. okraji obvodové fortifikace se nacházejí dva výrazné kuželovité náspy, které lze patrně klasifikovat jako tzv. motte. Pozůstatky zástavby v podobě čtverých na povrchu patrných objektů zřetelně ohraničují centrální veřejné prostranství. Na záp. a vých. straně byla obvodová fortifikace poškozena při novověkém lámání kamene. Překresleno podle: *Stephan 2004, 70*.

Abb. 1. Stoppelberg (Niedersachsen), Stadtwüstung aus dem 2.–3. Drittel des 13. Jh. Grau: der Verlauf des teilweise verdoppelten Erdwalls. Am Ostrand der Ringbefestigung befinden sich zwei ausgeprägte kegelförmige Aufschüttungen, die offensichtlich als sog. Motte zu klassifizieren sind. Der zentrale öffentliche Platz ist von Überreste der Bebauung in Gestalt zahlreicher an der Oberfläche sichtbarer Objekte umsäumt. An der West- und Ostseite war die Ringbefestigung durch modernen Steinbruch beschädigt. Zeichnung nach: *Stephan 2004, 70*.

vymezeného zděnými plentami ohraničil také jádro Basileje. Vystavěn byl zřejmě až ve 13. stol., v 11.–12. stol. se k eskarповé stěně příkopu přimykala pouze zeď, která se posléze stala zadním čelem náspu (*d'Aujourd'hui 1997*). Přestože vývojovou návaznost měst mladšího středověku na raně středověké centrální lokality lze ve středoevropském prostředí postihnout přinejmenším ve stejné (spíše však ve více) zřetelných rysech jako (než) v případě vrcholně středověkých hradů, bylo by jistě absurdní uvažovat o „přechodnosti“ např. lokačního Kolobřehu, byť jeho obvod ohraničila zemní fortifikace. Zúžené hodnocení by přehlíželo pravidelně vyměřenou zástavbu města a soubor specifických práv a povinností komunity měšťanů. Při nezbytně širším pohledu proto představa o „svěrázných syntéze prvků typických pro starší hradiště i vrcholně středověké hrady“ (229) rychle pozbývá argumentů.

Současnou diskusi o proměnách fortifikační architektury v českých zemích podmiňuje naše takřka úplná neznalost geneze opevnění raně středověkých hradů ve 12. a 1. pol. 13. stol., což činí krajně sporné jakékoli pokusy o charakteristiku vývojových tendencí (natož skutečného vývoje) daného období (srov. *Laval – Razím 2006*).<sup>5</sup> Ve větším počtu dobře poznané příklady přestaveb fortifikací 10.–13. stol. v krajích Říše jsou až překvapivě rozrůzněné a vymykají se snahám o zobecnění (srovn. *Melzer 1997; Piekalski 1999; Porsche 2000*). Odlišné formy opevnění se mohly dokonce uplatňovat současně v rámci jedné lokality, přičemž z našeho dnešního pohledu na obranyschopnost vytvářely málo srozumitelné kombinace. Mezi pozoruhodné ukázky náleží čelní fortifikace zaniklého

<sup>5</sup> Počátky užívání kamenných hradeb nemusely být výlučně svázány s nástupem hradů příznačných pro mladší středověk, jak dokládají výzkumy centrálních lokalit v sev. části dnešního Bavorska (*Ettel 2001; 2006*).

městečka na Hradištku u Davle, sestávající ze dvou linií valů oddělených příkopem a masivní zděné, zhruba 2 m široké hradby, k jejímuž lici přiléhala vnitřní pata minimálně 2,5 m vysokého prostého náspu, navršeného podél eskarpové hrany příkopu (*Richter 1982*, 13–15, přílohy 3–5). Upozornit lze i na podobu nejstarší fáze opevnění slovenské Trnavy, k níž patrně náležel systém pravidelně rozmístěných cihelných hranolových věží, avšak mezilehlé úseky byly vyplněny zemními náspy (*Staník v tisku*). Uvedené příklady, jež snad můžeme považovat za „přechodná“ stavební díla, ovšem příkře odporují představě o úzké genetické návaznosti mezi raně a vrcholně středověkou architekturou.

Sledujeme-li ve středoevropském kontextu počátky uplatňování fortifikací příznačných pro mladší středověk, nelze pominout přestavbu dnes saského hradu Grojče v poslední čtvrtině 11. stol., v době, kdy zde sídlil hrabě Wiprecht (II.) (*Vogt 1987*). Osobě vlivného šlechtice a slavného válečníka odpovídala náročná stavební podoba rezidence, kterou sice ještě vymezila mimořádně masivní zemní hradba s dřevěnými zpevňujícími konstrukcemi, avšak moc pána hradu již zdálky demonstrovaly dvě mohutné věže, o jejichž výstavbě se zmínil kronikář. Torzo jedné z věží, za jejíhož stavebníka patrně skutečně můžeme pokládat Wiprechta, obnažil archeologický výzkum. Rozměrný kruhový půdorys i zděný plášť přitom představují specifické znaky hradů mladšího středověku. Právem lze proto Grojč závěru 11. stol. považovat za vývojově „přechodný“ hrad, nové a staré stavební zvyklosti se zde však vzájemně neovlivňují a ve vyhraněné podobě se uplatňují současně.<sup>6</sup> Přestože na území dnešního Saska po celé 12. a patrně i na poč. 13. stol. stály kamenné věže (a další zděné stavby) jen na několika málo hradech (srov. *Hoffmann 2000; 2006*), připadá těmto dokladům mimořádný význam, a to i z českého pohledu. Důvodně můžeme prokázat takto raných ukázek zásadních stavebních inovací očekávat i v rámci českých zemí.

Podobu Wiprechtovy grojčské rezidence nedávno J. Klápště využil jako důležitou oporu úvahy o sociální a kulturní podmíněnosti výstavby hradů se zděnými konstrukcemi, přičemž dovozuje, že sídla tohoto druhu se v přemyslovském státě 11.–12. stol. neobjevovala. Zdánlivě přesvědčivá argumentace ale zásadní měrou spočívá na tvrzení, že „žádné obdobné stavby z českých zemí neznáme“ (*Klápště 2005*, 15). Nevíme-li takřka nic o podobě rezidencí šlechtických správců (a také panovníků) v areálech nejvýznamnějších hradů (např. Litoměřice, [Stará] Plzeň, Žatec) v závěru raného středověku (neznáme ani podobu jejich venkovských sídel), má citované konstatování velmi omezenou platnost. Neměli bychom pominout, že ve 12. stol. udávala vzor profánní zděná architektura Pražského hradu či biskupských sídel v Olomouci a patrně také v Roudnici nad Labem. Dále lze připomenout příklad západočeské Přimdy, jejíž stavebník by měl – jak se donedávna obecně uvažovalo – pocházet z Říše. Z tohoto úsudku se rovněž odvíjí paušální představa o sociálních a kulturních předpokladech výstavby zděných hradů. V podobě rozměrného torza dochovaná masivní románská věž výjimečné pohraniční pevnosti se údajně vymyká kontextu domácího vývoje, a proto by prý měla být nahlížena „jako zvlášť názorný doklad složitějšího podmínění přenosu inovací mezi kulturně rozdílnými světy“ (*o. c.*, 120). Náročné zděné stavby sice (třeba jen zatím) nebudeme považovat za součást vybavení sídel významných českých šlechticů 12. stol., různé souvislosti, jejichž význam souhrnně docenil *V. Razím (2008)*, však nejspíše prokazují, že původcem tohoto fortifikačního díla byl český panovník. Předchozí, na první pohled věrohodné předpoklady o počátcích Přimdy ukazují, kolik může být učiněno chybných závěrů, jestliže se budeme při výkladu o proměnách kultury ve 12.–14. stol. nekriticky spoléhat na modelové uvažování.

<sup>6</sup> Stavební podoba grojčského hradu zřejmě nepředstavovala mezi sídly mocných stavebníků 11. – poč. 12. stol. v záp. části střední Evropy výjimečný jev. Možná jen uplatnění specifické dřevohliněné konstrukce zemní hradby bylo ojedinělé. Pro komparaci je nutné zmínit nepříliš vzdálený hrad Neuenburg u Freyburgu, dnes na jižním okraji Saska-Anhaltska. Pozoruhodná pevnost, kterou patrně v samém závěru 11. stol. založil durynský lankrabě Ludvík IV., především vyniká ve velkém rozsahu dochovanými pozůstatky románských stavebních částí. Patrně již v 1. pol. 12. stol. se podoba hradu vyznačovala výrazným uplatněním kamenné zástavby, jež sestávala mj. z mimořádně mohutné válcové věže a několika obytných staveb. V souvislosti s diskusí o HPT upoutá pozornost především rekonstruovaná podoba čelní fortifikace, která z plochy dominantní ostrožny vydělila staveniště hradu. Nad eskarpovou stěnou příkopu se údajně vypínal sypaný val, který byl po stranách zpevněn zděnými plentami. Bohužel o poznatech rozsáhlého stavebněhistorického průzkumu i archeologických odkryvů dosud zpravují pouze dílčí studie a stručné souhrnné statě, které neumožňují ověření předkládaných závěrů o vývoji hradu (např. *Schmitt 1999; 2000a; 2000b; 2004*).

Přestože jsme již úvodem zpochybnili východiska definice HPT, hlavní příklady dané skupiny si naši zvýšenou pozornost bezpochyby zasluhují. Způsob argumentace v podání T. Durdíka totiž výmluvně vypovídá o tom, jak výrazně může apriorní představa o jakýchsi obecně platných vývojových souvislostech účelově utvářet výklad nálezových situací a ovlivnit dataci artefaktů. Pokud totiž HPT jakožto spojovací článek mezi raně a vrcholně středověkou stavební tradicí vyjmeme z výkladu o opevněných sídlech 13. stol., pak údajně nastává „zásadní nesoulad takovéto představy s obecnými vývojovými tendencemi a zákonitostmi“ (231). Nadto charakteristiku sociálního kontextu uvažovaných HPT, za jejichž zakladatele T. Durdík bez výjimky považuje panovníky, výraznou měrou formoval rovněž apriorní úsudek, že „pro celé 13. století je typická, striktní typová diferenciacie mezi královskou (+ biskupskou) a šlechtickou hradní architekturou“ (235).

### Podoba sypaných fortifikací

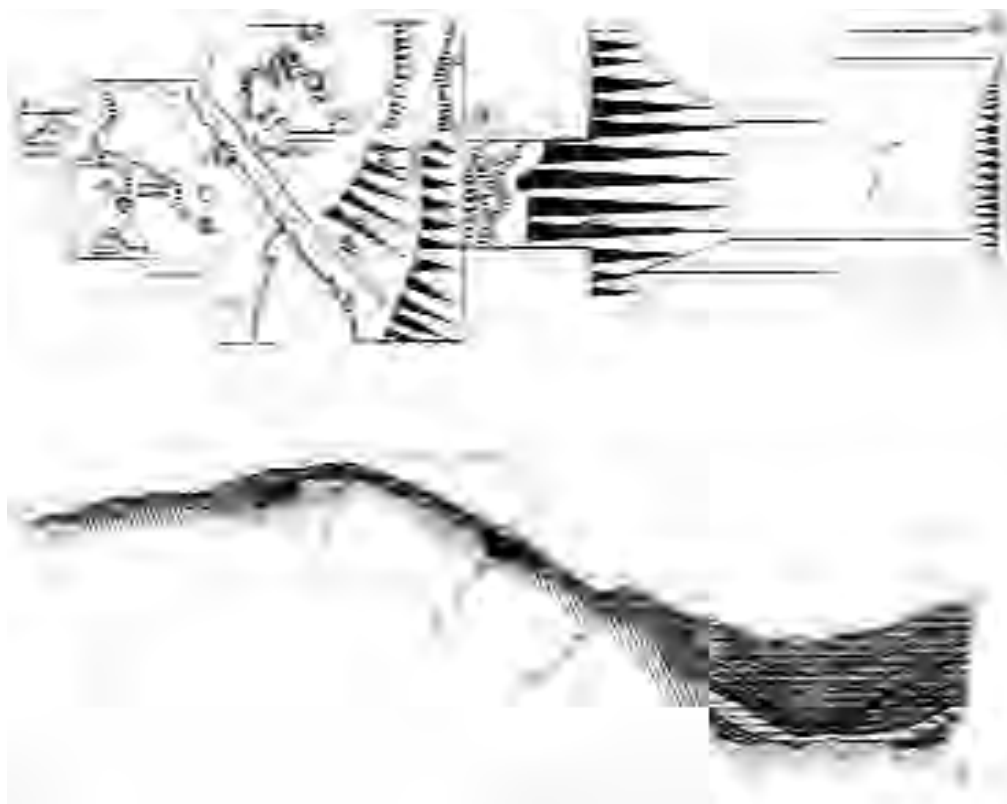
#### Hlavačov u Rakovníka

Hlavním cílem systematického výzkumu novodobými zásahy značně poničeného Hlavačova u Rakovníka byla snaha ozřejmit povahu opevnění dnes nejrozlehlejšího („třetího“) dílu dispozice, T. Durdíkem považovaného za „vnitřní hrad“ (např. 50). Danému označení ale odporuje výpověď několika pramenů, jež dokládají, že vlastní hradní jádro, pro typologickou klasifikaci určující část dispozice, takřka beze zbytku zaniklo při novověkém lámání kamene a zkoumaná část staveniště nejspíše sloužila jako předhradí (podrobně *Razím 2005a*, 356–366).

Pouze v podobě nevelkého fragmentu se dochoval tílní díl hradu, na jehož ploše byly před odtěžením patrné mohutné zbytky zděných konstrukcí, znázorněné jak na mapě 1. vojenského mapování ze 60. let 18. stol. (s popisou „Schloss Rudera“), tak na leptu kolorovaném akvarelem z poč. 19. stol., jehož autorem je F. K. Wolf. Význam svědectví obou pramenů však T. Durdík zpochybňuje poukazem na geologickou situaci, přičemž za nesporné považuje, že povrch pískovcové skály v areálu staveniště hradu údajně překrývají několik desítek metrů mocné terciérní sedimenty, což by mělo vylučovat existenci skalní stěny (a tudíž zřízení lomu) v závěru hlavačovské ostrožny (11). Tento předpoklad o charakteru podloží, jenž je odvozen na základě pozorování profilu ne-daleké pískovny a stěny čelního příkopu, ale pomíjí velmi proměnlivý charakter výškové úrovně skalních výchozů v okolí hradu, a především údaje F. A. Hebera a A. Sedláčka, kteří popisují vydatný lom i příslušnou skalní stěnu (znázorněnou F. K. Wolfem). Dále je rovněž nutné zohlednit, že se nad údolím Lišanského potoka, obtékajícího hlavačovskou ostrožnu, ve vzdálenosti asi 1 km od hradu dosud vypínají vysoké skalní stěny, jejichž existenci si lze tudíž představit i v případě tílu jeho staveniště, situovaného ve shodné terénní konfiguraci.

S vypočtením hradu od F. K. Wolfa se T. Durdík vyrovnává tak, že mu přisuzuje jen velmi malou výpovědní hodnotu (10). Vyobrazení náleží do konvoluty grafických listů zachycujících mj. celou řadu památek příslušného regionu Rakovnícka. Znázorněná podoba lokalit bezpochyby obsahuje řadu zkreslení, avšak charakteristické rysy hmotových proporcí staveb (i zřícenin) a krajinný reliéf ve všech případech umělec zachytil věrně. Proto lze plně souhlasit s *V. Razímem (2005a, 364)*, že „i když je třeba detaily zobrazení posuzovat s rezervou, nelze přehlédnout poměrně markantní zbytky zdí na skalním temeni“. T. Durdík tomuto hodnocení oponuje neko-rektní argumentací. Podle něj „v této souvislosti není bez zajímavosti připomenout si bez komentáře metodické úrovně práce jeho [Razímovo, pozn. J. K.] vyjádření k jinému současnému zobrazení téhož autora [F. K. Wolfa, pozn. J. K.], totiž vyobrazení hradu Týřova“ (10). Oním vyjádřením je věta: „Využití romantických zobrazení zřícenin pro studium jejich skutečné někdejší podoby je obecně velmi podmíněné, což ostatně dokazují další práce samotného F. K. Wolfa“ (*Razím 2002*, 638–639). Posledně uvedený citát ale údajnou účelovost Razímovy výkladu vůbec nedokazuje, neboť v případě Týřova se vyslovené pochyby týkají možnosti detailní rekonstrukce podoby zříceniny (jak dané vyobrazení paradoxně využívá T. Durdík), nikoliv základních rysů terénní konfigurace, siluety torz zdí a stavebních konstrukcí, které umělec vystihl poměrně reálně, byť stylizovaně a s nepřesnostmi. Proto Wolfovo vyobrazení Týřova naopak dosvědčuje velký význam výpovědní hodnoty znázornění Hlavačova od téhož umělce.

Při obvodu plochy vymezené mohutným příkopem bylo na Hlavačově položeno pět sond. Jedině v případě odkryvu (sonda III) na čelní, vých. straně (*obr. 2*) se údajně podařilo zachytit pozůstatky obvodového náspu *in situ* v podobě vrstvy písku silně pouhých 20 cm (26). Poloha čelní stěny navršeného tělesa je pak ztotožňována se stupňovitým zářezem v horní části eskarpy příkopu, na němž měla být údajně založena kamenná plenta, zakončená parapetní zdí s cimbuřím (30, 51). Výška hmo-



Obr. 2. Hlavačov u Rakovníka, hrad. Půdorys a profil sondy III položené v čele dnes nejrozlehlejšího dílu dispozice, jenž původně sloužil patrně jako předhradí. Zobrazenou nálezovou situaci T. Durdík považuje za doklad existence sypané fortifikace v podobě terasy (její obrys vyznačuje tečkovaná linie) zbudované v horní části stěny příkopu. Jako hlavní argumenty této interpretace jsou uváděny jednak stupňovitý útvar (2), který údajně sloužil pro založení plenty náspu, jednak mocnost splachových vrstev nade dnem příkopu, vzniklých při sesutí terasy. Takřka shodný zářez (3) ale profiluje i dolní část stěny příkopu, jejíž průběh je v důsledku značné eroze celkově velmi nepravidelný. Tímto způsobem lze mnohem pravděpodobněji vysvětlit rovněž vznik horního stupně (2). Pokud by platil argumentační postup T. Durdíka, zákonitě bychom museli obdobnou terasu rekonstruovat i na vnější stěně příkopu, neboť i k ní se sklánějí splachové vrstvy ve shodné (ne-li větší) mocnosti. Vrstvu písku (1) pokládá T. Durdík za relikv terasy. Převzato z: *Durdík 2007, 26, 27, upraveno.*

Abb. 2. Hlavačov bei Rakovník, Burg. Grundriss und Profil von Sonde III lag in der Stirn des heute größten Teils der Lage, die ursprünglich wohl als Vorburg diente. Den abgebildeten Befund interpretiert T. Durdík als Beleg für die Existenz einer aufgeschütteten Befestigung in Gestalt einer Terrasse (ihr Profil ist mit einer gepunkteten Linie bezeichnet) im oberen Teil der Grabenwand. Als Hauptargument für diese Interpretation wird einerseits ein stufenförmiges Gebilde (2) erwähnt, das angeblich als Fundament der Steinvordermauer der Aufschüttung gedient haben soll, andererseits die Dicke der Schwemmschichten über der Grabensohle, die beim Rutsch der Terrasse entstanden sein sollen. Ein nahezu identischer Einschnitt (3) ergibt sich auch aus dem Profil des unteren Teils der Grabenwand, deren Verlauf in Folge der großen Erosion insgesamt recht unregelmäßig ist. Auf diese Art lässt sich viel wahrscheinlicher gleichfalls die Entstehung der oberen Stufe erklären (2). Wäre T. Durdíks Argumentation richtig, müssten wir eine entsprechende Terrasse auch auf der Außenwand des Grabens rekonstruieren, denn auch hierhin reichten genauso mächtige Schwemmschichten. Die Sandsichte (1) haltet T. Durdík für den Relikt der Terrasse. Aus: *Durdík 2007, 26, 27, umgestaltet.*

ty navršeného materiálu údajně mohla při plentě přesáhnout 2 m (51). Uvažované řešení i postup výstavby ale neodpovídají raně středověké stavební tradici (i obecné logice zvyklostí výstavby fortifikací), neboť nejprve by byl vyhlouben příkop a teprve poté na jeho stěně zbudován násep. I pokud by skutečně čelní plenta byla umístěna ve svahu, na obnaženém pískovém podloží by patrně velmi rychle (zřejmě již během výstavby) došlo k jejímu zborcení, neboť na patu líce kamenné konstrukce by přímo – bez bermy – navazovala stěna příkopu. Uvedenou představu o podobě opevnění dokonce sám T. Durdík na jiném místě vyvrací, neboť předpokládá, že základ stabilní zděné hradby by „na hraně svahu musel dosahovat hloubky 8 m“ (55). Pokud daná úvaha platí, pak si rozhodně nelze představit, že na sucho kladená plenta, která by byla bez základu založena na stejném podloží, nadto ve výrazně skloněném svahu, odolá tlaku mohutného náspu, a to již během výstavby. Uvažuje-li T. Durdík o existenci terasy mimořádně náchylné k destrukci (spíše lze hovořit o její nerealizovatelnosti), ocitá se tato interpretace v zásadním rozporu s tvrzením, že „jako celek lze hlavačovskou fortifikaci hodnotit jako propracovaný systém, který v maximální míře vyřešil na z hlediska zakládání těžkých konstrukcí velmi nevýhodném staveništi požadované zadání“ (52).

Hodnověrnost rekonstrukce sypané terasy se v první řadě odvíjí od prokázání existence její čelní plenty. Má-li však stupňovitý útvar (uvažovaná lavice pro založení plenty) v horní části svahu příkopu na publikovaném plánu značně nepravidelnou podobu (*obr. 2*) a pozůstatky předpokládané kamenné konstrukce nebyly zachyceny ani *in situ*, ani jako destrukce na dně příkopu, nemáme k dispozici žádné důkazy nebo alespoň pádné indicie o jejím uplatnění. Váhu argumentu rozhodně nemůže mít tvrzení, že v místě výzkumu „její destrukce díky po staletí vybírání stavebního kamene prakticky zcela zanikla“ (30). Tomuto předpokladu nenapovídá jednolitá výplň příkopu s nepřerušeným sledem souvislých splachových vrstev. V dokumentaci (*obr. 2*) si také všimneme, že stěnu příkopu i v jejích spodních partiích profiluje ještě jeden výrazný stupeň; průběh této nerovnosti ale není zachycen na situačním plánu. Vznik stupňovitých útvarů přitom snadno vysvětlíme charakterem podloží – postupně vrstvených, a tím pádem odlišně soudržných sedimentů písku, které v různé míře podléhají erozi. Proto lze plně souhlasit s autorem výzkumu, že „odkrytá situace byla výsledkem značné eroze“ (28), avšak dodejme, že neumožňuje jednoznačnou interpretaci.

T. Durdík se domnívá, že „jedním z klíčů k řešení podoby čelní fortifikace je kubatura materiálu v příkopu, k níž ovšem musíme přičíst nezanedbatelný objem vyrabovaného stavebního kamene a cihel“ (51). Mocnost výplně údajně svědčí o existenci terasy umístěné na eskarpovém svahu, což je doloženo matematickým výpočtem objemu splachových vrstev a úvahou o sklonu stěny příkopu (51).<sup>7</sup> Pokud je ovšem argumentace vedena tímto směrem, museli bychom zákonitě předpokládat obdobný terasový útvar i na protilehlé kontreskarpové straně (!), neboť splachové vrstvy se symetricky skládají podle podélné osy příkopu a k oběma jeho stěnám přiléhají ve shodné mocnosti.

S konstrukcí fortifikace T. Durdík rovněž spojuje „dvě vodorovné jámy“ v úrovni stupňovitého útvaru, „které jsou evidentně pozůstatkem kotvení nějaké nejspíše dřevěné konstrukce“ (28). Údajně by se mělo jednat o negativy masivních hraněných trámů, hluboko „zatlučených“ (28) do pískového podloží, které sloužily jako podložení čelní plenty náspu. I pokud bychom objasnili technicky jistě mimořádně náročný způsob osazení dřev (v jednom případě dosahuje zahloubení min. 67 cm a šířka trámu by obnášela asi 25 cm), zůstane nezodpovězena otázka, zda domněle evidentní pozůstatky kotvení nejsou spíše dutinami vyhníklých kořenů stromu či norami. Autor výzkumu také uvádí, že po straně čelního valové tělesa „by mohla nejspíše existovat dřevěná věžovitá nástavba, minimálně

<sup>7</sup> Účelové užití matematického výpočtu, který navrhované rekonstrukci fortifikace jen zdánlivě dodává na věrohodnosti, není v pojednáních T. Durdíka ojedinělé. Před časem se v diskusi o podobě jižního nároží hradu Lichnice stal vzorec s dosazenými rozměry drobného fragmentu zdíva hlavní oporou interpretace půdorysu břítové věže, údajně příslušné k nejstarší stavební fázi (*Durdík 1994*). Nepodloženost sofistikovaně zdůvodněných, avšak bez potřebné kritiky povahy vlastního pramene vyslovených závěrů prokázalo nalezení několika fotografií, které dokumentují, že matematickému výpočtu podrobené partie zdíva jsou nejspíše recentního stáří (*Razím 2004a, 202, obr. 27*). Snímky totiž zachycují stavební úpravy z r. 1933, které výrazně pozměnily (resp. vytvořily) zděné konstrukce, jichž se diskuse T. Durdíka a J. Frolíka a J. Sigla týkala.

však bytelnější dřevěné zpevnění ukončení nepřiliš stabilního a jistě i v rámci relativně krátké doby života hradu problémy působícího valového tělesa“ (52). V místech předpokládané stavby jsou v plánové dokumentaci zaznamenány větší či menší oválné jámy, žlábek a snad také negativy několika sloupů, jejichž nepravidelné rozmístění ale rozhodně nepostačuje k hodnověrné rekonstrukci (obr. 2). Nic také nevíme o vzájemném stratigrafickém vztahu posuzovaných objektů, natož o jejich vazbě k nedochované (resp. neprokázané) sypané fortifikaci. Nemluvě o skutečnosti, že T. Durdík neobjasňuje, co vlastně by uvažovaná masivní dřevěná stavba, rozložená na rovné ploše staveniště hradu, měla zpevňovat, jestliže současně vysunuje sypané těleso fortifikace do svahu příkopu.

Ve zbylých sondách položených po obvodu předpokládané třetí části dispozice podle pozorování autora výzkumu fortifikace „beze zbytku zanikla“ (52). Na základě kumulací kamenů T. Durdík usuzuje, že opevnění zde mělo „nejspíše charakter na sucho kladené zdi, za níž se již nenacházelo sypané těleso“ (52). Důvodně ovšem můžeme předpokládat i jiný druh ohrazení – palisádu, jejíž stopy byly objeveny v sondě I těsně podél hrany mohutného obvodového příkopu, vyhloubeného v souvislosti s výstavbou středověkého hradu (obr. 20). Autor výzkumu sice spojuje linii těsně vedle sebe umístěných kulových/sloupových jam s pravěkými sídelními aktivitami (24), nelze však vyloučit ani jejich středověké stáří. I pokud by vrstva, s níž sloupové jámy stratigraficky souvisí, obsahovala pouze pravěké střepy, nemůže být tato skutečnost přímočaře pokládána za argument při dataci palisády. Opominout totiž nelze ani možnost, že dřevěné prvky byly do vrstvy pravěkého stáří zapuštěny až v době výstavby středověkého hradu (negativy by po vyjmutí či zetlení sloupů mohly být vyplněny hlínou z vrstvy, jež obsahuje zlomky pravěké keramiky). Nápadný průběh linie dřevěného ohrazení, lemujícího hranu příkopu, spíše (ale také pouze nejistě) nasvědčuje středověkému stáří dřevěného ohrazení. V ostatních sondách, kde pozůstatky palisády nebyly registrovány, mohly úseky kulových/sloupových jam zaniknout v důsledku eroze hrany příkopu.

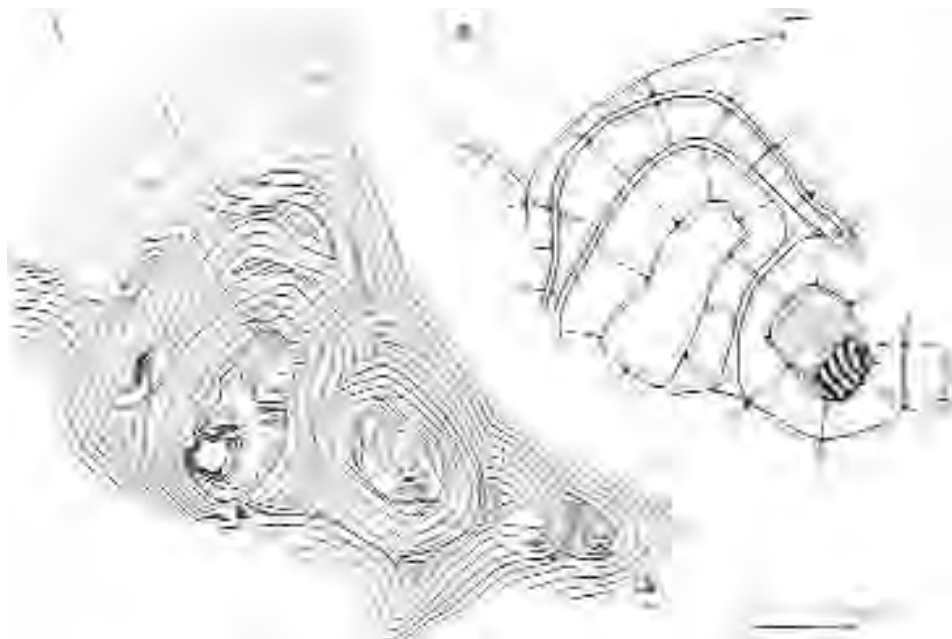
Abychom pochopili důvody, které T. Durdíka vedly k předložení přinejmenším dosti nepravděpodobné rekonstrukce podoby sypané fortifikace v čele předpokládaného třetího dílu hradu, je důležité si uvědomit, že daná interpretace nálezové situace není obsažena ve studii vydaných krátce po provedení výzkumu. V nich se pouze dozvídáme, že „vlastní ohrazení jádra [třetího dílu dispozice, pozn. J. K.] z opuky na sucho (a zřejmě i ze dřeva) se prakticky nezachovalo, hlavní tíha obrany patrně ležela na vnějším valu“ (Durdík 1982, 75). Přitom žádná zmínka o dokladech sypaného tělesa při eskarpové hraně čelního úseku příkopu. Přesto v článku, jenž obsahuje citovanou pasáž, autor poměrně podrobně charakterizuje podobu sypané fortifikace Angerbachu u Kožlan, další údajně klíčové ukázky HPT, o jehož výzkumu v té době referoval také jen formou stručných sdělení. Při hodnocení Hlavačova naopak zdůrazňoval zejména roli dobře dochovaného valu, zvnějšíku lemujícího boční linie obvodového příkopu. Teprve posléze se objevují zmínky o valu při vnitřní hraně příkopu, jehož přítomnost je nutnou podmínkou přiřazení Hlavačova k HPT.<sup>8</sup>

#### Angerbach u Kožlan

Nevelké opevněné sídlo na nevýrazné ostrožně sestává z předhradí a příkopem vyděleného, poměrně stísněného jádra oválného půdorysu o rozměrech zhruba 23 x 17 m. Systematický výzkum zadního dílu dispozice obsáhl přibližně dvě třetiny jeho plochy. Ve větším rozsahu byly zkoumány partie závěru ostrožny s pozůstatky uvažované zástavby a také úseky při hraně šíjového příkopu v místech předpokládané zemní fortifikace. Půdorysem staveniště se lokalita nevymyká z kategorie venkovských sídel nižší šlechty, které charakterizujeme jako hrádky nebo tvrze, avšak údajně „mohutností svého opevnění Angerbach u Kožlan výrazně převyšoval soudobé hrady dřevěné či dřevohlinité konstrukce, které jsou považovány za šlechtická založení“ (104). Nejprve se proto věnujme prostorovým poměrům sídla. Pokud T. Durdík na základě archeologického výzkumu předpokládá v čele a po stranách zadní části dispozice existenci mohutného valu, jehož báze údajně dosahovala šířky kolem 8 m (101), přičemž na konci vymezené plochy by násep měl být přerušen „palácem“

<sup>8</sup> Proměny publikovaných charakteristik fortifikace Hlavačova podrobně vysledoval V. Razím (2005a, 357–358).



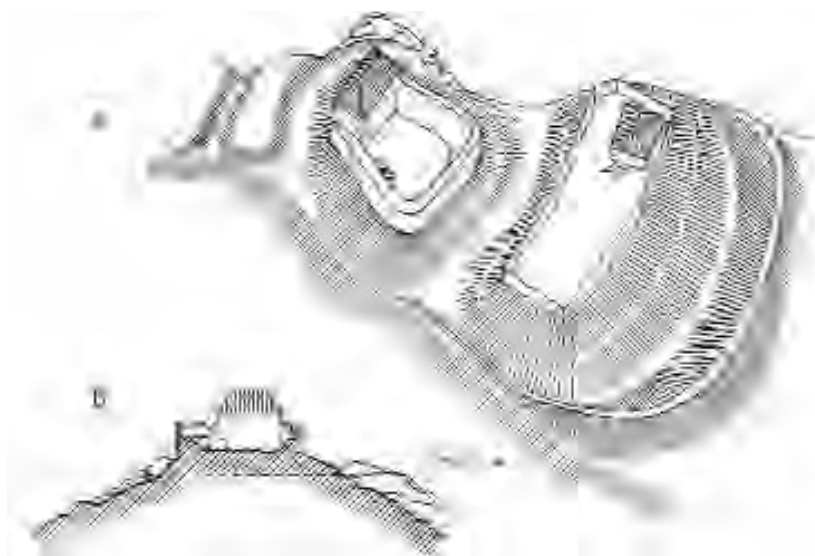


Obr. 3. Angerbach u Kožlan, hrádek. Celkové půdorysy. Na zjednodušeném plánu (B) jsou vyznačeny rozsah sypané fortifikace (vytečkovaná plocha) a půdorys domnělého „paláce“ (šrafovaná plocha), které byly zakresleny podle slovní charakteristiky T. Durdíka. Tímto způsobem znázorněná situace zástavby jádra hrádku (B) poměrově neodpovídá dosud prezentovaným kresebným rekonstrukcím (srov. obr. 4). A převzato z: Durdík 2007, 62; B překresleno podle: o. c., 62.

Abb. 3. Angerbach bei Kožlany, Burg. Gesamtgrundrisse. Auf dem vereinfachten Plan (B) sind die Ausdehnung der aufgeschütteten Befestigung (punktierte Fläche) sowie der Grundriss des vermeintlichen „Palas“ (schraffiert) aufgrund der Beschreibung T. Durdíks dargestellt. Proportional entspricht auf diese Weise abgebildete Lage der Bebauung des Burgkerns (B) nicht der bisher präsentierten zeichnerischen Rekonstruktion (vgl. Abb. 4). A aus: Durdík 2007, 62; B Zeichnung nach: Ebenda, 62.

obdélného půdorysu o stranách přibližně 8 x 11 m (rozměry odečteny z obr. 76), zaplníme tak v podstatě celé staveniště jádra, přičemž volný by zůstal pouze obdélník o rozměrech asi 7 x 1–2 m (obr. 3). Tato plocha by ovšem sotva mohla naplňovat komunikační nároky. Toho si je patrně vědom i T. Durdík, jenž současně publikuje kresebné rekonstrukce podoby hradu v kavalírním pohledu a v řezech (obr. 4). Zobrazené podobě fortifikace ale neodpovídají ani slovní charakteristika, ani reálné prostorové poměry staveniště, jelikož plocha svíraná obvodovým valem a „palácem“ zaujímá mnohem větší výměru než 7 x 1–2 m, v podstatě odpovídá dvojnásobnému půdorysnému rozsahu stavby vetknuté do valu. Aby jádro hrádku mohlo skutečně plnit své funkce, musel vykreslený val nabýt mnohem skromnějších proporcí: jeho šířka v úrovni paty se v podstatě shoduje s výškou (!), která by měla podle údajů v textu obnášet asi 3 m (102). Na kresebných rekonstrukcích znázorněná šířka báze valu rozhodně nedosahuje 8 m, jak je uvedeno v textu (101). Navíc vypočtený půdorysný rozsah „paláce“ (obr. 4) poměrově neodpovídá staveništi jádra hrádku vůči rozměrům nálezové situace (obr. 13), kterou T. Durdík pokládá za pozůstatky dané stavby.

Nejzřetelněji se zemní těleso po obvodu jádra hrádku dochovalo podél šijového příkopu, kde bylo protnuto dvěma sondami. Výška valu zde v době výzkumu dosahovala maximálně 1 m (obr. 5), přičemž je podstatné, že na temeni náspu bylo odkryto několik mělkých objektů, z jejichž výplně pochází velké množství keramických fragmentů, včetně větších torz nádob (srov. Durdík 2004, 196–207, 245). Existence nálezově bohatých situací se totiž neslučuje s úvahou o výrazném snížení koruny



Obr. 4. Angerbach u Kožlan, hrádek. Rekonstrukce celkové podoby zástavby (A) a příčného řezu zadního dílu dispozice (B) podle návrhu T. Durdíka (srov. obr. 3). Převzato z: *Durdík 2007*, 99, 101.  
 Abb. 4. Angerbach bei Kožlany, Burg. Rekonstruktion der Gesamtgestalt der Bebauung (A) und des Querschnitts des hinteren Teils der Anlage (B) nach einem Vorschlag von T. Durdík (vgl. Abb. 3). Aus: *Durdík 2007*, 99, 101.

valu v době po opuštění sídla (nebo i během jeho existence), neboť autorem výzkumu uvažovaný úbytek profilu náspu by podmiňoval minimálně dvoumetrovou hloubku objektů. Jako neprůkazný se proto jeví předpoklad T. Durdíka, podle něhož původní převýšení koruny valu oproti jeho patě obnášelo asi 3 m (102). Pokud pokládáme za mnohem pravděpodobnější navršení pouze nízkého, zhruba 1 m vysokého náspu, nutně musíme vysvětlit účel daného útvaru, který samotný má z obranného hlediska nepatrný význam. Jestliže budeme uvažovat o ukotvení dřevěného ohrazení (patrně palisády nebo plotu) na jeho koruně, nabývá takovéto opatření smyslu.<sup>9</sup> Pro dávné stavitele bylo zřejmě snadnější osadit zábranu do materiálu získaného při hloubení příkopu než ve skalním podloží hloubit sloupové jámy nebo žlábek. Jako analogie můžeme uvést např. provizorní fortifikace pozdně středověkého stáří, při jejichž výstavbě byly ve vysoké míře užívány obdobně nízké zemní násypy v kombinaci s různými druhy dřevěných konstrukcí (*Meduna 1994*, 248). Běžné uplatňování jednoduchých forem ohrazení lze ze zřejmých důvodů předpokládat i v jiných údobích, zvláště v souvislosti se stavebně nenáročnými objekty, k nimž se hrádek Angerbach u Kožlan řadí.

<sup>9</sup> Absenci stop dřevěného ohrazení v podobě sloupových/kulových jam nebo žlábků na koruně náspu nelze v případě Angerbachu považovat za určující, neboť v navršených vrstvách kamenné sutě (T. Durdík charakterizuje násep jako „kamení“, vrstva 4 v popisce obr. 99) se negativy dřevěného ohrazení patrně nedochovávají, nebo se mohou projevat jen velmi nezřetelně. Rovněž plocha předhradí byla patrně lemována jednoduchou dřevěnou fortifikací, jak napovídá žlábek odkrytý v jedné ze sond (82–83). Výplň žlábků, probíhajícího rovnoběžně s hranou příkopu, byla oproti přemístěným vrstvám kamenné sutě, do nichž byl zahlouben, výrazně odlišného charakteru. Nelze však přímočaře dovozovat, že pokud by fortifikace jádra hrádku měla rovněž podobu dřevěné stěny, nutně by její průběh vyznačoval také dobře zřetelný žlábek. Pokud totiž bylo dřevěné ohrazení jádra osazeno již v průběhu navrsování náspu (což lze považovat za nejpravděpodobnější variantu), negativy zetlelých dřev by se nejspíše v kamenné sutí nedochovaly. V případě předhradí bylo ohrazení zapuštěno do přemístěných kamenitých vrstev, které mají charakter výrazné planýrky (zvětšující plochu staveniště), až dodatečně, proto jeho průběh určuje žlábek.



Obr. 5. Angerbach u Kožlan, hrádek. Výřez profilu sondy I. V levé části je znázorněn příkop oddělující předhradí od jádra hrádku, v pravé části pozůstatky obvodového náspu (3) na ploše jádra. Spodní část výplně příkopu sestává z jílovité vrstvy (2) a kumulace větších kamenů (1), které T. Durdík považuje za doklad *in situ* nedochované čelní plenty masivního valu. Původní koruna valu (vyznačena vytečkovanou linií) údajně o 2 m přesahovala současný povrch náspu (3). Zřetelný je nepoměr mezi mocností uvažované destrukce plenty a předpokládanou celkovou výškou této konstrukce v čele náspu. Také si všimneme, že domnělému úbytku náspu rovněž neodpovídá mocnost splachových vrstev při eskarpové straně příkopu. Převzato z: Durdík 2007, 69, upraveno.

Abb. 5. Angerbach bei Kožlany, Burg. Ausschnitt aus dem Profil von Sonde I. Im linken Teil ist der Graben zwischen Vorburg und Burgkern, im rechten die Überreste der Aufschüttung der Ringbefestigung (3) auf der Fläche des Kerns dargestellt. Der untere Teil der Verfüllung des Grabens besteht aus Lehmschichten (2) und einer Kumulation größerer Steine (1), die T. Durdík für einen Überrest der *in situ* nicht erhaltenen Steinvordermauer des massiven Walls hält. Die ursprüngliche Wallkrone (punktiert) überragte angeblich um 2 m die Oberfläche der zeitgleichen Aufschüttung (3). Sichtbar ist die Disproportion zwischen der Mächtigkeit des erwogenen Steinschutts von der Vordermauer und der vorausgesetzten Gesamthöhe dieser Konstruktion an der Vorderseite der Aufschüttung. Wir stellen gleichfalls fest, dass der vermeintlich weggeschwemmte Teil der Mächtigkeit der Schwemmschichten an der Böschung des Grabens nicht entspricht. Aus: Durdík 2007, 69, umgestaltet.

Podle T. Durdíka „čelní stěnu valu tvořila kamenná na sucho (respektive na jílové pojivo) stavěná plenta z velkých kamenů, spolehlivě doložená stratigrafickou situací destrukčních vrstev ve druhém příkopu. Na všech zkoumaných místech čela valu se nedochovala *in situ*, neboť zde byla spolehlivě destruována tlakem nezpevněného valového tělesa“ (101). Přestože T. Durdík opakovaně používá příslovce „spolehlivě“, je předestřená interpretace prostá důkazů. Jestliže by bylo na Angerbachu skutečně opakovaně řešeno odpovídající raně středověkým fortifikacím, užita by byla plenta skládaná bez vnitřního líce a stavěná postupně v závislosti na navyšování hradby. Takový postup zabránil celkovému zborcení čelní kamenné konstrukce, neboť ta byla se zemním tělesem svázána. Nadto by k uchování spodních partií plenty přispěla samovolná destrukce hradeb, neboť zřícenými kameny koruny plenty a splachovými vrstvami by byly spodní části kamenného čela z vnější strany (nad bermou) zakryty a tím chráněny proti rozvalení. Jestliže současný profil náspu po obvodu jádra Angerbachu dosahuje výšky asi 1 m, museli bychom zákonitě předpokládat rovněž dochování o něco nižšího torza plenty minimálně v rozsahu několika spodních řádků kamenů.

Při výzkumech raně středověkých hradeb bývají povětšinou odkryvána výrazná torza čelních plent o výšce zhruba 1 m. Přitom tlak přisýpaných vrstev, který prý zapříčinil celkový zánik plenty hrádku Angerbachu, byl v takových případech vzhledem k mocnosti dochovaných hmot náspů mnohonásobně větší. Oponovat lze i případné námitce, že fortifikaci Angerbachu nelze tímto způsobem poměřovat, protože při její výstavbě nebyly užity vnitřní dřevěné konstrukce. Soudržnost raně středověkých hradeb totiž nezávisela výhradně na užití dřevěného tužení. Výraznému rozpadávání náspu i po zetlení vložených dřev dobře zabráňovaly právě na sucho kladené, ve spodních partiích poměrně široké a díky absenci vnitřního líce proti rozvalení zpravidla dobře odolné plenty. Pozůstatky kamenného obložení stěn zemních těles se *in situ* dochovaly i v případě nasypání značně nesoudržného materiálu (např. Zabušany: Lutovský 2003). Zcela zanikly pouze tehdy, pokud bylo opevnění založeno ve výrazně svazitém terénu (což neodpovídá poměrům fortifikace Angerbachu), nebo v důsledku záměrného odstra-

nění. T. Durdíkem předpokládaný proces destrukce vyvolaný tlakem navršených vrstev by nastal pouze v případě oboustranně (!) lícované (a spíše maltou pojené) plenty, která by skutečně mohla být v celku vyvrácena. Takové řešení se ovšem neslučuje s raně středověkými stavebními zvyklostmi.

Údajně klíčovou stratigrafii výplně příkopu nelze posoudit s jednoznačným závěrem (*obr. 5*). T. Durdík však bez pochybností pokládá výraznou kumulaci kamenů nade dnem příkopu za destrukci plenty valu. Jejím uvažovanému svalení ale předcházelo položení výrazné vrstvy jílu, která pokryla vnitřní stěnu příkopu. Absence kamenů ve splachové vrstvě (nade dnem příkopu asi 80 cm mocné) popírá představu o zajištění čela náspu pomocí plenty. Podle úsudku T. Durdíka „s jejím vznikem [splachové vrstvy, pozn. J. K.] je možno počítat ve značné části velmi záhy, neboť evidentně představuje vyplavenou jílovitou a hlinitou složku z valového tělesa. Nejvýraznější příležitost k jejímu vyplavování mohla nastat již při stavbě a navážení valu. V době jeho plné funkce totiž čelní kamenná plenta vyplavování větší kubatury jílového materiálu sotva umožňovala, i když připustíme průběžné vyplavování jejího pojiva“ (72). Uvedený výklad však obsahuje účelovou argumentaci, neboť nárůst profilu náspu by probíhal současně s postupným navyšováním čelní plenty. Jiný způsob výstavby takto utvářených fortifikací možný nebyl. T. Durdíkem uvažované rozplavování náspu tedy nemohlo v průběhu výstavby fortifikace nastat. Pozornost poutá charakter splachové vrstvy: zatímco pro vytvoření náspu byla užita suť z vylámané skály, na stěnu příkopu přímo nasedá vrstva jílu bez příměsi kamenů.<sup>10</sup> Vysvětlení tohoto rozporu se však nabízí ve spojitosti s existencí námi předpokládaného dřevěného ohrazení osazeného na koruně nízkého náspu (viz výše). Můžeme logicky předpokládat užití silné vrstvy omazu, jež na vnější straně chránil zábranu proti zapálení. Při samovolné destrukci fortifikace by se ve výplni příkopu nejprve ocitla právě vrstva mazanice – jílu.

Spočívá-li zdůvodňování existence čelní plenty, jež je prý „spolehlivě doložená stratigrafickou situací destrukčních vrstev“ (101), v podstatě výhradně na interpretaci původu výrazné kumulace větších kamenů nade dnem příkopu (73), prověříme, zda předestřený výklad zůstává jediný možný. Publikovaná fotografie sondy položené napříč příkopem zprostředkovává pohled na kontreskarpový svah. Jeho povrch je značně nepravidelný, jelikož z odlámané skalní stěny, rozrušené četnými trhlinami, se uvolňují větší bloky deskovitého tvaru (*obr. 82*). Není proto nutné složitě vysvětlovat původ rozměrnějších kamenů v záspy nade dnem příkopu.<sup>11</sup> Nepotřebujeme ani matematický výpočet, abychom mohli konstatovat, že objem této domnělé destrukce zdaleka neodpovídá uvažované výšce čelní plenty náspu, která prý dosahovala 3 m. V této souvislosti si nelze nevzpomenout na argumentační postup užitý T. Durdíkem při rekonstrukci fortifikace Hlavačova u Rakovníka.

Rada nejasností provází rovněž interpretaci podoby zástavby zadního dílu dispozice Angerbachu. Výška profilu reliktu valu na čelní straně totiž takřka přesně odpovídá kubatuře vrstev navršených v týlu jádra hrádku, vzniklých však údajně destrukcí hrázděných konstrukcí zde položeného „paláce“ (99, *obr. 94*). Jen volně definovaný rozsah domnělé stavby je udán pouze jediným, nadto dosti nepravidelným žlabem situovaným přibližně ve směru S–J; další části uvažovaného půdorysu jsou v plánové dokumentaci nezřetelné (*obr. 13*).<sup>12</sup> Přitom v charakteru stratigrafie jak v čele, tak v týlu (v místech

<sup>10</sup> Násep zřejmě neobsahoval tak výrazné množství jílu, neboť získávání materiálu lze nejpravděpodobněji spojit s hloubením příkopu v rostlé, pouze drnem překryté skále.

<sup>11</sup> Podle pozorování T. Durdíka se nade dnem příkopu nacházely „velké lomové kameny, většinou lícového charakteru, výrazně se odlišující od ostatních kamenitých vrstev na lokalitě včetně materiálu valového tělesa“, přičemž údajně „materiál vrstvy 7 [kumulace kamenů nade dnem příkopu, pozn. J. K.] lze v naprosté většině klasifikovat jako stavební kámen a skladba vrstvy napovídá, že k jejímu uložení došlo zřícením ze strany zadního hradu“ (73). Uvedená argumentace je však dosti účelová. Není totiž vysvětleno, co vede autora k závěru, že se kumulace kamenů sesula po eskarpové stěně příkopu, jestliže nijak nevyklišuje a rovnou měrou jen v náznaku přiléhá k oběma stěnám příkopu. Zavádějící je tvrzení, že obdobné kameny na jiných místech lokality nebyly registrovány. Srovnáme-li totiž fotografie profilů sondy vedené příkopem (*obr. 83*) a sondy položené v přední části dispozice hrádku (*obr. 104*), spatříme na obou kumulace kamenů, které dosahují shodné velikosti, a to včetně těch největších.

<sup>12</sup> Zároveň vyvstávají pochybnosti o skutečném stáří žlabu, jelikož se dočteme, že „nešťastný zásah amatérského výkopce narušil především průběh žlabu v rozsahu mezi profily A a B“ (77–78), což odpovídá zhruba dvěma

uvažovaného interiéru stavby) jádra hrádku neshledáváme rozdíly: na obou stranách sestává zhruba 1 m vysoké souvrství z velké části z materiálu získaného při lámání skalního podloží (obr. 77A, 94, 99) a oba úseky náspů shodně překrývají slabou vrstvu hlíny. Nabízejí se proto dosti pádné indicie, napovídající o nepřerušném průběhu nízkého náspu podél celého obvodu jádra. Představa o „paláci“ vsazeném do valu se naproti tomu jeví jako spekulace. Doloženo není ani tvrzení, že „oběma kratšími stranami byla tato budova vklíněna do bočních valů, které byly k jejím stěnám přisypány“ (102).<sup>13</sup>

#### Tachov

Jelikož první zmínka o významném pohraničním hradu spadá již do doby vlády Soběslava I., lze důvodně – především na základě dokladů z městského prostředí (Hradec Králové, Chrudim, Žatec) – uvažovat o dochování výrazných reliktvů raně středověké fortifikace (srov. *Laval – Razím 2006*). Zděné hradby 13.–14. stol. byly buď zakládány na temeni staršího náspu, nebo nahradily jeho původní čelní plentu. Jako neobvyklé se proto jeví, aby – jak T. Durdík předpokládá – obvod tachovského hradu ve 13. stol. ohraničilo valové opevnění, které „bylo ovšem zcela přeřeseno a z tělesa starší [raně středověké, pozn. J. K.] fortifikace ve zkoumaných plochách nepoužilo *in situ* vůbec nic“ (142). Vzhledem k jednoznačnosti tvrzení bychom logicky očekávali, že v lokalitě proběhl rozsáhlejší výzkum, který nejenže dostatečně objasnil povahu zemní fortifikace, ale také přinesl pevné opory absolutního datování. Potřebu průkazného zdůvodnění prezentovaného úsudku nadto umocňuje zjištění velkého množství dřev v náspu zkoumaného zemního tělesa, což spíše vypovídá o raně středověkém stáří opevnění. Poznatky o jeho podobě lze však odvodit pouze z dokumentace tří nevelkých řezů a z výpovědí stavebních dělníků, kteří relikty náspu bez archeologického dozoru odstranili. Jestliže tedy výzkum fortifikace v žádném (!) úseku neměl charakter plošného odkryvu, který jediný by mohl ozřejmit vzájemné uspořádání dřev ve hmotě náspu, nedostává se nám opor pro interpretaci. Navzdory tomu posloužila situace postižená profilem o šířce zhruba 1 m (obr. 6: A) T. Durdíkovi za východisko předpokladu, že masivní kulatiny „netvořily žádný systém ani úroveň“, přičemž se prý evidentně „jedná o materiál získaný z destrukce opevnění soběslavského hradiště“ (119). Bez pochybností předkládaný výrok o novostavbě valové fortifikace ve 13. stol. nadto postrádá datační opory, neboť z tělesa náspu ani z vrstev pod jeho bází nebyly získány soubory keramiky (viz níže). I pokud by tedy skutečně došlo k dosti nepravděpodobnému celkovému „přeřesení“ obvodové fortifikace, není možné tyto úpravy položit výhradně do 13. věku a ze zřetele zároveň vyloučit vývoj minimálně jednoho předcházejícího století.<sup>14</sup>

T. Durdík se sice domnívá, že při výzkumu tachovského hradu nebyly zachyceny pozůstatky raně středověkého opevnění, údajně „není však pochyb o tom, že hradiště [ve 12. stol., pozn. J. K.]

---

třetinám předpokládané délky objektu. Pokud je tedy nálezová situace v těchto místech výrazně narušena, lze důvodně uvažovat o zcela recentním původu uvedeného žlabu. Tento předpoklad potvrzuje i zjištění v sondě VI, položené v jihových. části příkopem vymezené plochy. I v těchto místech byl registrován recentní výkop, který nápadně navazuje na předpokládaný základový žlab „paláce“ (83–84, obr. 76, 106). Uvedenou pochybnost je nutné zdůraznit, neboť obrys uvažované stavby není jednoznačně definován na zbývajících třech stranách půdorysu (obr. 13). Údajně zachycený úsek základového žlabu (ve skutečnosti pouze nepravidelný stupeň ve skalním podloží [obr. 76, 96]) podél hrany příkopu může souviset třeba s lámáním kamene při zřizování fortifikace. Jakkoli lze nastínit různé výklady nálezové situace v týlu jádra hrádku, nesporně se pokaždé ocitneme v rámci neprůkazných hypotéz, neboť stratigrafie zde byla značně narušena recentními zásahy.

<sup>13</sup> Mezi výpovědních možností lokality si je vědom i T. Durdík, podle něhož sice „nepříznivé terénní poměry, způsob archeologizace a zejména narušení staršími neodbornými výkopy neumožnily na zkoumaných plochách uspokojivé vyřešení všech otázek a archeologický výzkum se nemohl dotknout všech potřebných ploch“, hned vzápětí je ale čtenář přesvědčován, „že získané informace umožnily celkové poznání a tím i provedení kresební i modelové rekonstrukce podoby hradu se značnou spolehlivostí“ (103). Přitom třeba existenci, natožpak uvažované dvoupodlažní řešení „paláce“, není možné důvěryhodně zdůvodnit.

<sup>14</sup> V této souvislosti se přímo nabízí odkaz na zmínky v kronice Kanovníka vyšehradského k letům 1126 a 1131, podle nichž lze usuzovat, že tachovský hrad byl za Soběslava I. výrazně přestavěn (*FRB II*, 205, 212).

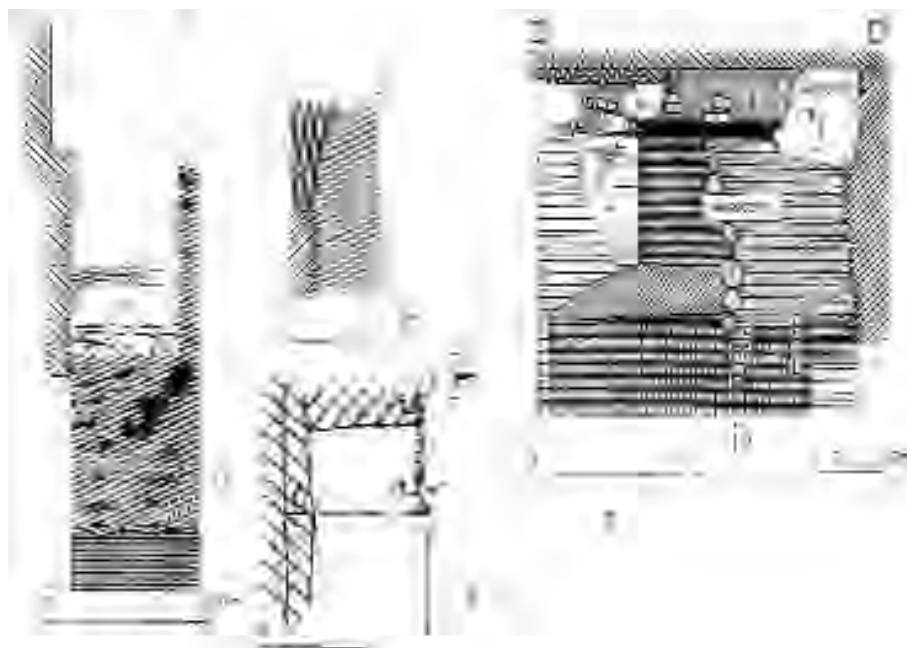
bylo zjevně velmi malé. Zaujímalo patrně povětšinou především dnešní zámecký (respektive původní o něco menší hradní) areál, s nímž se však půdorysně nekrylo“ (142). Není ale zřejmé, z čeho vychází domněnka, že se obě etapy půdorysně nekryly. Bez důvěryhodného zdůvodnění má proto úsudek o odkopání tělesa raně středověké hradby a o následném navržení zcela nového valu z takto získaného materiálu povahu nejen neprokazatelné, ale také velmi nepravděpodobné interpretace, jestliže výklad současně obsahuje předpoklad, že areál hradu se ve 13. stol. „povětšinou“ nacházel v místech staršího hradiště: průběh obvodového opevnění by se tudíž v podstatě nezměnil.

Podle T. Durdíka lze důvod, jenž zapříčinil, že valové opevnění 13. stol. ze starší fortifikace „ve zkoumaných plochách [plochami jsou však ve skutečnosti jen řezy, pozn. J. K.] nepoužilo *in situ* vůbec nic“, přý „rekonstruovat v rovině značně pravděpodobné hypotézy. Nejpravděpodobněji se zdá, že obrazení soběslavského hradiště bylo z důvodů výše zmíněného malého rozsahu staveniště zakládáno již ve svahu a trpělo nestabilitou a statickými poruchami a jeho zbytky se z tohoto důvodu nejevily pro novou fortifikaci přímo použitelné ... přestože se zde nový val snad nacházel v blízkosti či snad i na místě původního, došlo zjevně k odstranění troskek a zplanývání terénu“ (142). Údajně „značně pravděpodobná hypotéza“ je však opět nepodloženou domněnkou, neodůvodnitelnou ani poukazem na analogie. Naproti tomu výzkumy v lokačních městech, vyměřených na ploše raně středověkých sídelních aglomerací, již vícekrát doložily běžné využití reliktních zemin hradeb jako důležité součásti obvodových fortifikací 13.–14. stol., aniž by docházelo k přemísťování masy náspů (srov. *Laval – Razím 2006*). O výkladu, který vývoj obvodového opevnění tachovského hradu nahlíží v souvislostech lépe poznaných příkladů návaznosti vrcholně středověkých hradeb na starší situaci (*Nováček – Razím – Ebel 2004*, 80), T. Durdík kategoricky tvrdí, že „postrádá jakýkoliv styk s realitou, stejně jako pokusy o závěry, z této nekvalifikovaně vytvořené konstrukce vyplývající“ (143).

Byť šířka dokumentovaných profilů sypané hradby nepřesáhla 1,5 m, bezpochyby se v mnoha ohledech jedná o pozoruhodné nálezové situace. Jejich kritické interpretaci ale zůstal T. Durdík mnoho dlužen. V interiéru záp. poloviny severního křídla zámku se jeden z řezů ocitl v místech nádvořího čela zemní hradby, které mělo podobu stěny sestavené z horizontálně kladených kulatin zapřených svislým sloupem (*obr. 6: B*). Zatímco zemní těleso tvořily „sterilní písčité“ vrstvy (popiska *obr. 142*), k dřevěné stěně zvnějšku přiléhalo „červené spáleníště“ (popiska *obr. 142*). V důsledku působení ohně kulatiny zadní stěny zuhelnatěly, avšak nedošlo k jejich zborcení, a to do výšky minimálně 1 m od báze hradby. V odstupě zhruba 9 m byla zachycena 3,5 m mocná vrstva rovněž poznamenaná výrazným žárem (*obr. 6: A*). Stratigrafii příslušného, jen 1 m širokého řezu dále doplňuje pouze podloží a tenká vrstva hlíny mezi ním a mohutným spáleníštěm. Přesto T. Durdík tuto nálezovou situaci interpretoval s jednoznačným závěrem (119): „Těleso valu zde bylo tvořeno masivní červenou písčitou jílovitou vrstvou, proloženou množstvím zuhelnatělých masivních dřevěných kulatin, které netvořily žádný systém ani úroveň. Evidentně se jedná o materiál, získaný z destrukce opevnění soběslavského hradiště.“

Pokud by se mělo jednat o překopáný materiál ze staršího, mohutným požárem poškozeného opevnění, který by byl na tomto místě znovu použit při výstavbě zcela nového valu, je velmi nepravděpodobné, aby se v tělese mladšího náspu dochovalo „množství zuhelnatělých masivních dřevěných kulatin“. Zuhelnatělá dřeva by se při překopávání, přemísťování a následném navázání patrně rozpadla na jednotlivé uhlíky. Jejich přítomnost proto můžeme považovat za pádný doklad propálení zemního tělesa s dřevěnou výztuhou, jehož hmota se v místech řezu nacházela na původním místě. Případné námitky, že v tělese mladšího valu se ocitly velké kusy dřev v důsledku pouze částečného ohoření jejich hmoty při požáru starší fortifikace, nenasvědčuje existence poměrně velkých koncentrací uhlíků, jejichž rozměry dosahují v několika případech i 20 cm (jak je zvláště dobře patrné na publikovaném snímku: *obr. 137*). Lze proto důvodně usuzovat, že v místě sondy hmota dřeva prohořela zcela, či z velké části. U pouze opálených či zčásti shořelých (a domněle druhotně přemísťovaných) dřev by došlo ke ztrouchnivění zbývající hmoty, přičemž na profilu bychom tyto prvky registrovali buď v podobě tenkých tmavých vrstviček (v důsledku tlaku náspu), nebo naopak v podobě dutin (v případě velmi kompaktního charakteru náspu).

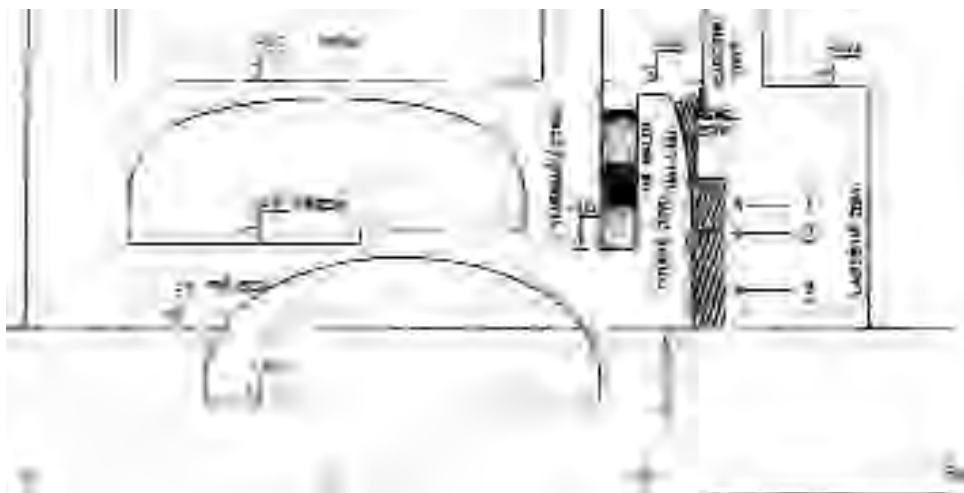
Tento úsudek ale překvapivě nelze podpořit (avšak ani vyvrátit) porovnáním se stratografií blízkého profilu D (*obr. 6: B*). Na něm sice shledáme doklady požáru, jenž výrazně poznamenal uvažovanou zadní stěnu hradby,



Obr. 6. Tachov, hrad. Profily torz zemní fortifikace. Levý řez zachycuje velké množství zuhelnatělých dřevěných prvků ve hmotě náspu (1), které podle *T. Durdíka* (2007, 119) prý „netvořily žádný systém ani úroveň“ (119), což podmiňuje následné tvrzení, že se nejedná o raně středověké stavební dílo. Tento předpoklad lze však považovat za nepodloženou domněnku, neboť úsudek vychází pouze z dokumentace stěn sondy nevelkého rozsahu (A), která neumožňuje postihnout vzájemné uspořádání dřev. Stopy působení ohně byly rozpoznány i na druhém (B) řezu, na němž jsou znázorněny zuhelnatělá dřeva zadní stěny (4) náspu (1, 2) a přilehlá, silně propálená vrstva (3). Z charakteru dokumentovaných situací vyplývá, že nelze uceleně rekonstruovat podobu a postup výstavby zemní fortifikace tachovského hradu (též srov. obr. 7). Převzato z: *Durdík 2007, 120, 125, upraveno.*

Abb. 6. Tachov, Burg. Profile der Torsi der Erdbefestigung. Auf dem linken Schnitt ist eine größere Menge an verkohlten Holzteilen in der Masse der Aufschüttung (1) sichtbar, die nach *T. Durdík* (2007, 119) angeblich „weder ein System, noch ein Niveau bildeten“ (119), was ihn zu der Behauptung führt, es handle sich um keinen frühmittelalterlichen Befestigungsbau. Diese Voraussetzung muss jedoch als unbewiesene Mutmaßung erachtet werden, denn sie gründet sich lediglich auf der Dokumentation der Wände einer kleinen Sondage (A), die es nicht ermöglicht, die Anordnung der Holzelemente zu erraten. Spuren eines Brandes sind auch auf dem zweiten Schnitt (B) festgestellt worden, auf dem verkohlte Holzreste von der Innenwand (4) der Aufschüttung (1, 2) sowie eine anliegende, stark verbrannte Schicht (3) vorliegen. Aus dem Charakter des dokumentierten Befundes geht hervor, dass weder Gestalt noch Baugeschichte der Bebauung des Erdwerkes der Burg von Tachov rekonstruiert werden können (vgl. auch Abb. 7). Aus: *Durdík 2007, 120, 125, umgestaltet.*

avšak spáleníště k této stěně přiléhá zvnějšku, naproti tomu propáleny nebyly vrstvy vlastní hmoty hradby. Mohli bychom tedy předpokládat, že situace na řezu C (obr. 6: A) odpovídá spáleníšti na řezu D (obr. 6: B), množství dřev bychom spojili s destrukcí konstrukce zajišťující zadní čelo hradby. Dané domněnce však patrně odporuje výška této vrstvy na profilu C, která obnáší 3,5 m. Takto mohutná vrstva – byť bychom uvažovali, že se nacházíme v těsné blízkosti zadní dřevěné stěny náspu – by totiž zřejmě nevznikla v důsledku destrukce hradby. Můžeme ale hypoteticky uvažovat, že různé partie hradby byly požárem poznamenány – třeba v závislosti na přítomnosti dřevěných ztužujících prvků, jichž právě v případě profilu C registrujeme mimořádně velké množství – v odlišné míře. Nadto se lze důvodně domnívat, že velmi rozdílné nálezové situace dokládají dvě odlišné etapy sypané hrad-



Obr. 7. Tachov, hrad. Schematická dokumentace kamenné plenty (4) zemní fortifikace (1–3). Násep je předělen tenkou vrstvičkou hlíny (2), kterou T. Durdík považuje za doklad dvou fází výstavby. Převzato z: *Durdík 2007*, 116, upraveno.

Abb. 7. Tachov, Burg. Schematische Dokumentation der Steinvordermauer (4) der Erdbefestigung (1–3). Die Aufschüttung ist von einer dünnen Erdschicht (2) unterbrochen, die T. Durdík für einen Beleg für zwei Phasen der Bauentwicklung hält. Aus: *Durdík 2007*, 116, umgestaltet.

by. Proto kritické posouzení dokumentace (se zřetelem ke skutečnosti, že se jedná o velice úzké výseky celkového profilu zemního tělesa a vrstev v jeho bezprostředním okolí) nelze uzavřít jinak než rezignací na jednoznačné závěry.

I během stavebních úprav vých. křídla zámku byla zachycena (v šířce max. 0,75 m) partie obvodového náspu, tentokrát zajištěného na nádvoří straně kamennou plentou, jejíž lícní kameny byly spojeny maltou (*obr. 7*). Jestliže by násep „od počátku zajišťovala kamenná plenta“ (142), pak se zdá být velmi nepravděpodobná jiná část výkladu T. Durdíka, který uvažuje o dvofázovém navýšení příslušného tělesa. Jeho masu zhruba v polovině výšky dokumentovaného profilu předělovala „tmavá mastná humosní vrstvička 2, která vzlínala k obezdívce valu“ (116). Podle T. Durdíka se tato vrstvička „nejspíše mohla uložit až po odkopání horní části valového tělesa provedeném za nejasným účelem. Tato interpretace je nepochybně pravděpodobnější než představa, že by tenká a zcela souvislá humusovitá vrstva, charakteru vrstvy povrchové, jejíž vznik patrně vyžadoval určitý čas, vznikla ve zjištěné podobě v rámci postupného nasypání tělesa“ (117). Jestliže by tedy kamenná plenta měla být postavena „od počátku“, lze si jen obtížně představit důvody, které by vedly dávné stavitele, aby již navršené zemní těleso snížili minimálně o 2,5 m (vzdálenost mezi vrstvou 2 a dochovanou korunou plenty), zároveň by ponechali z vnitřní strany obnaženou plentu v původní výšce (T. Durdík totiž nezmiňuje případné doklady o jejím ubourání a druhotném nadezdění) a teprve po určité prodlevě navýšili val opět o min. 2,5 m. Kamenná konstrukce by se při déletrvajícím prodlevě (vznik vrstvy 2 „patrně vyžadoval určitý čas“) zřejmě zřítla, neboť z vnitřní strany byly kameny spojeny pouze hlínou. T. Durdíkem uváděné „vzlínání“ vrstvy 2 k vnitřní (nelícované) straně plenty je proto matoucí. Pokud by však skutečně došlo k navršení náspu ve dvou fázích, je nepravděpodobné, aby „nádvoří stranu valu od počátku zajišťovala kamenná plenta“ (142). Naproti tomu lze uvažovat o třech jiných variantách výkladu stratigrafické situace: 1) hmota náspu byla navedena ve dvou fázích, přičemž k výstavbě plenty došlo až při druhé fázi; 2) k navršení náspu došlo jednorázově, a to zároveň s výstavbou plenty; 3) týlní část náspu mohla být dodatečně odkopána a takto vzniklá stěna zajištěna plentou.



I při pečlivém výzkumu by patrně nebylo možné rozhodnout, zda byla plenta stavěna zároveň s navyšováním vrstev hlíny, nebo k nim byla přiložena až dodatečně.<sup>15</sup>

Podoba tachovského hradu se údajně vyznačuje dalším znakem HPT: vložení zástavby do hmoty sypané obvodové fortifikace. T. Durdík sděluje, že „na severní straně byla zjevně od počátku do valu vetknuta čtverhranná zděná stavba. Její stáří bylo stratigraficky určeno v případě nádvorní stěny“ (144). Pokud ovšem dataci konstrukcí ozřejmuje pouze dokumentovaná stratigrafie vrstev v kontaktu s nádvorní (!) zdí, není v zásadě možné definovat chronologický vztah (resp. časový odstup) výstavby budovy a zemní fortifikace, natožpak tvrdit, že budova byla „zjevně od počátku do valu vetknuta“.<sup>16</sup>

#### Týnec nad Sázavou

Plošný odkryv v okolí rotundy v Týnci nad Sázavou odhalil několik úseků širokého příkopu, jenž obkroužil oválnou plochu se svatostánkem a rozměrnou kamennou budovou s románskou a gotickou fází (obr. 8). Podle T. Durdíka „značné dimenze muselo dosahovat i ohrazení nad jeho eskarpovou hranou. O tom, že mělo charakter valu nelze pochybovat. Pokud by tomu tak nebylo, neměly by smysl stupňovité úpravy terénu, jejichž smyslem beze sporu bylo vytvořit rovnou ložnou plochu pro násyp valového tělesa a konstrukci jeho čela“ (162–163). Ve skutečnosti ale výzkum nezachytil žádné (!) pozůstatky uvažovaného valu, na což poukázal již J. Varhaník (2007, 231): jelikož T. Durdík „apriorně vycházel z klasifikace této fáze vývoje lokality jako hradu“, konkrétně HPT, „největší prostor proto ... věnoval úvahám, jimiž se pokoušel obhajovat existenci nedochovaného valu za příkopem, aniž však pro tento svůj názor uvedl jakékoli relevantní důkazy“. O existenci zemního tělesa podél hrany příkopu neuvažoval ani autor výzkumu A. Hejna (např. 1983).<sup>17</sup> Uvedené stupňovité úpravy skalního podloží nejsou kresebně ani fotograficky zachyceny, takže nevíme nic o jejich rozsahu a rozměrech. T. Durdík pouze neurčitě sděluje, že plocha přiléhající k eskarpové hraně příkopu byla „většinou stupňovitě upravena do rovna“ (158), což rozhodně nemůže mít váhu argumentu. Za jinou pádnou indicii existence zemního tělesa je jím považován způsob zaplnění příkopu, jehož zásyp by měl být z velké části tvořen právě přemístěným materiálem z valu (163). Na takový předpoklad je však nutné nahlížet jako na nepatřičnou spekulaci, neboť o původu vrstev ve výplni příkopu, které obsahují mj. novověkou keramiku, nedokážeme říci nic určitého. Do souvislosti se zemní fortifikací klade T. Durdík také průběh uvažované kamenné hradby ze 14. stol., která měla být založena ve výrazném odstupu od vnitřní hrany příkopu prý z důvodu neschopnosti založení zdiva do erodovaného valu (163).<sup>18</sup> Je-li asi 10 m dlouhý úsek mohutného, mírně se zalamujícího zdiva situovaného jiho-

<sup>15</sup> Podle slov T. Durdíka byl výzkum této situace proveden velmi provizorní formou, „protože nebylo možno přerušit stavební práce a dokumentace klíčové situace mohla probíhat pouze 28. 3. 1974 během nepřítomnosti stavebních dělníků v polední přestávce“ (116).

<sup>16</sup> Vzorkováním profilu u nádvorního průčelí domnělé raně gotické stavby byly z nejstarší vrstvy, jež přiléhala k lici zdi, získány čtyři fragmenty okrajů nádob (Durdík 2004, 263–264, 272–273), které při nedostatku datačních opor z regionu umožňují pouze volné přiřazení ke starší fázi vývoje vrcholně středověké keramiky. Datační interval nalezených artefaktů nelze úžeji vymezit než pol. 13. a závěrem 14. století. Tyto zlomky však nespovídají o časovém vztahu mezi zdivem a zemním opevněním. Problematická je i samotná rekonstrukce půdorysu stavby s „gotickým zdivem“ (113; obr. 125, 152), jehož rozsah byl vyčleněn pouze na základě rozboru síly zdi a dispozice sev. křídla zámecké budovy. Nevíme-li, jaké části středověké zástavby při rozsáhlých novověkých zásazích do hmoty hradu zanikly, nepřekračují závěry stavebněhistorického průzkumu rovinu spekulací.

<sup>17</sup> Souvrství hliněných a jílových vrstev před sev. průčelím románské trojdílné budovy A. Hejna (např. 1972, 412) sice pokládal za relikv zemní hradby, avšak její zánik kladl před dobu výstavby zděného objektu i mohutného příkopu.

<sup>18</sup> Tento předpoklad nelze považovat za důvodný, neboť na temeni starší (raně středověké) zemní fortifikace byla vystavěna zděná hradba v Hradci Králové (Richter – Vokolek 1995, 20–22, příloha 2) a v Chrudimi (Razím – Ježek 2001, 39 s lit.). V této souvislosti lze zmínit i situaci tachovského hradu, v jehož areálu vyrostla na hmotě staršího zemního opevnění ve 13.–14. stol. zděná zástavba.



Obr. 8. Týnec nad Sázavou, opevněné sídlo. Celková situace archeologického výzkumu. Severně od rotundy byla odkryta trojdílná budova (3) s kvádrovými líci zdiva románského charakteru. Při datování doby vzniku příkopu, který obkroužil kostel i trojdílnou stavbu, můžeme poukázat na málo určité datační opory: 1) příkop porušuje raně středověké pohřebiště (4) datovatelné do 11. a možná i do 12. století; 2) z jeho zásypu byla vyjmuta mj. raně novověká keramika. T. Durdík (2007, 163) usuzuje, že podél vnitřní hrany příkopu byl ve 13. stol. (!) navršen zemní val, o jehož existenci prý „nelze pochybovat“. Domnělá sypaná fortifikace však není doložena *in situ* dochovanými pozůstatky. Argumentace je proto vedena pomocí nepřímých indicií: 1) se záměrem výstavby valu prý souvisí stupňovité úpravy skalního povrchu; 2) ve 14. stol. měla být údajně vybudována zděná hradba (1) ve výrazném odstupu od hrany příkopu (při vnitřní patě valu), neboť na koruně erodovaného náspu prý nebylo možné založit masivní zeď. Ani jeden z uváděných důkazů nelze považovat za relevantní: ad 1) úpravy povrchu skály nejsou v plánové dokumentaci zakresleny; ad 2) výzkum neobjasnil stáří a účel zdiva. Naopak s mnohem větší mírou pravděpodobnosti lze za doklad ohrazení pokládat tři sloupové jámy situované podél vnitřní hrany příkopu (2). Není však jisté, zda tyto objekty skutečně představují pozůstatek fortifikace, neboť navazující úsek hrany příkopu (5) není sloupovými jámami lemován. Převzato z: Durdík 2007, 156, upraveno.

Abb. 8. Týnec nad Sázavou, befestigter Sitz. Gesamtansicht der archäologischen Grabung. Nördlich von der Rotunde wurde ein dreiteiliges Gebäude (3) aus Quadermauerwerk romanischen Charakters abgedeckt. Für die Datierung des Grabens, der die Kirche und den dreiteiligen Bau umgab, gibt es nur unbestimmte Anhaltspunkte: 1) der Graben stört ein frühmittelalterliches Gräberfeld (4) aus dem 11. oder vielleicht auch 12. Jh.; 2) aus seiner Verfüllung stammt u.a. neuzeitliche Keramik. T. Durdík (2007, 163) schließt, dass entlang der Außenkante des Grabens im 13. Jh. (!) ein Erdwall aufgeschüttet wurde, dessen Existenz „unzweifelhaft“ sei. Die vorausgesetzte Aufschüttung ist jedoch nicht *in situ* durch Überreste erwiesen, sondern nur durch indirekte Indizien: 1) mit dem Ausbau der Wallanlage sollen die stufenförmigen Eingriffe in den Felsuntergrund zusammenhängen; 2) im 14. Jh. soll angeblich eine Steinmauer (1) in großem Abstand zur Grabenkante (am Innenfuß des Walls) errichtet worden sein, denn auf der erodierten Aufschüttung wäre es nicht möglich gewesen, eine massive Mauer anzulegen. Keiner der angeführten Beweise kann als relevant erachtet werden: ad 1) die Eingriffe in dem Felsuntergrund sind in der Plandokumentation nicht eingezeichnet; ad 2) weder Alter noch Zweck der Mauer konnten bei der Grabung ermittelt werden. Viel wahrscheinlicher können als Beleg der Befestigung drei Säulengruben entlang der Grabenkante erachtet werden (2). Es ist jedoch nicht klar, ob diese Objekte tatsächlich Überrest einer Befestigung sind, denn der anschließende Abschnitt der Grabenkante (5) ist nicht von Säulengruben gesäumt. Aus: Durdík 2007, 156, umgestaltet.

vých. od rotundy skutečně hradbou, o čemž můžeme důvodně pochybovat,<sup>19</sup> opět konstatujeme, že o postupu výstavby opevnění nezbyvá než volně spekulovat, neboť nedokážeme stanovit absolutní ani relativní chronologii fortifikačních prvků.<sup>20</sup> Vzhledem k nedostatečné dokumentaci nelze zdůvodnit T. Durdíkem bez pochybností předpokládanou následnost starší příkop – mladší zeď. Nemůžeme vyloučit ani opačnou možnost.

Dosud prezentované rekonstrukce fortifikace se mj. odvolávají na přítomnost tří sloupových jam v těsné blízkosti eskarповé hrany příkopu. A. Hejna (1983, 421) tyto objekty pokládal za relikty dřevěné hradby, T. Durdík naopak sloupy spojuje s konstrukcí čelní stěny valu (163). K důvěryhodné interpretaci však nepostačuje evidence pouze tří rozměrnějších sloupových jam, které nevytvářejí pravidelnou strukturu.<sup>21</sup> Nadto převážná část obnažené hrany příkopu není sloupovými jámami lemována. Jelikož neznáme stratigrafický vztah těchto objektů k příkopu, nemůžeme vyloučit jejich přináležitost k sídelním etapám, jež předcházely době jeho vyhloubení. Přestože tímto způsobem odvozený předpoklad o uplatnění jednoduchého dřevěného ohrazení je legitimní, průkazný výklad by bylo možné předložit jedině v případě početnějšího souboru sloupových jam, pravidelně rozmístěných podél hrany příkopu (obr. 8).

### Chronologický kontext

#### Hlavačov u Rakovníka

Založení hradu, k němuž postrádáme písemné prameny, klade T. Durdík výhradně na základě nálezů keramiky do doby kolem r. 1200 či „nejvýše“ do průběhu 1. třetiny 13. stol. a zánik „nejspíše do průběhu 60. let 13. století“ (45). Jestliže takto stanovená dolní hranice intervalu vyvolává celou řadu otázek směřujících k osvětlení sociálních a historických souvislostí v daném chronologickém kontextu neobvyklého sídla, o to pečlivěji by mělo být formulováno zdůvodnění. Přitom o vývoji keramiky sev. části Rakovnícka v závěru raného a na prahu vrcholného středověku víme velmi málo. T. Durdík sice připomíná, že z příslušné oblasti „doposud neznáme žádný do 12. století spolehlivě absolutně datovaný soubor“ (42), zároveň ale nelze zamlčet naprostou absenci publikovaných nálezcových celků věrohodně zařaditelných do 1. pol. následujícího věku. Nejsme proto schopni posoudit míru opodstatněnosti jediného uváděného argumentu časné datace výstavby hradu, odvozeného z předpokladu, že „absence zduřelého okraje v souborech [z Berounska a Rakovnícka, pozn. J. K.] starší první poloviny 13. století je na základě dostupného materiálu nepřehlédnutelná“ (42). Autor citovaného výroku ovšem neuvádí, co míní oním „dostupným“ materiálem a v jaké publikaci se s ním čtenář může seznámit.<sup>22</sup> I pokud by tvrzení vycházelo z dobře definované regionální sekvence keramiky,

<sup>19</sup> Budeme-li masivní zdívo považovat za hradbu, nutně nás zarazí, že sondy položené jižně a jihozáp. od lože rotundy danou fortifikaci nezachytily, přestože odstup odkryvu s úsekem masivního zdíva je nevelký a podle průběhu líců bychom prodloužení zdi tímto směrem očekávali. Nadto nic nevíme o charakteru a tloušťce nadzemních partií zdíva. Lze se rovněž domnívat, že posuzovaná konstrukce sloužila pouze jako obvodové zdívo v celkovém půdorysu nerekonstruovatelného objektu, jak napovídají podstatně tenčí příčky, které se k širšímu zdívu připojují na spáru, či jsou s ním dokonce provázané (obr. 164). Mohlo se také jednat o tarasní zeď, neboť terén jižně od rotundy se výrazně svažuje.

<sup>20</sup> T. Durdíkem uváděné zařazení zdíva do 14. stol. postrádá odůvodnění odvozené z nálezové situace, s povinnou obezřetností proto musíme uvažovat o širokém časovém rozpětí. Vyloučit přitom nelze ani novověké stáří zdi.

<sup>21</sup> Jestliže podle T. Durdíka „v pravidelném rozestupu 3,5 m situované velké jámy svědčí o tom, že sloužily ke kotvení značně namáhané konstrukce“, přičemž „byly nepochybně hlavním prvkem vertikálního kotvení čela valu“ (163), pak se s danou představou neslučuje poměrně malá hloubka (25–30 cm) zapuštění sloupů do skalního podloží (163) i jejich velké rozestupy. Takto upevněná dřevěná konstrukce by zřejmě neodolala bočnímu tlaku mohutného sypaného tělesa.

<sup>22</sup> Předpoklady T. Durdíka o chronologii keramiky v záp. části středních Čech, které odvozuje „na základě velmi kvalitních stratigrafií s možností přenosu absolutních dat z hradů Týřova, Křivoklátu, Nižboru, Krašova a dalších“ (42), lze pojmnout do diskuse až po adekvátním zveřejnění výsledků rozsáhlých, dosud jen v minimální míře zpřístupněných výzkumů jmenovaných lokalit.

postrádá v případě Hlavačova význam, neboť z pojednávané lokality nemáme k dispozici náleзовé celky bez zastoupení keramiky s tzv. zduřelými okraji. Těto skutečnosti připadá v diskusi o době založení hradu navýsost klíčová role, jelikož na základě stratigrafických vztahů nelze rozčlenit shromážděné keramické nálezy (resp. vydělit artefakty příznačné pro dobu založení hradu): podle T. Durdíka „soubory z jednotlivých vrstev a objektů tedy musíme chápat jako určitý průřez delší dobou života objektu“ a je „značně pravděpodobné, že ve všech budou převažovat nálezy z nejmladšího období života a doby zániku Hlavačova, při čemž zpětný zásah směrem k počátkům hradu může být i výrazně rozdílný“ (39). Z citovaného jednoznačně vyplývá, že nelze zdůvodnit, proč keramika s rysy, jež plně náležejí výrobní tradici mladšího středověku<sup>23</sup> a uplatňují se nejdříve kolem pol. 13. stol. („nálezy z nejmladšího období“), není určující pro dataci již prvotní sídelní fáze.

Podstatná část keramiky z lokality se vyznačuje morfologickými a typologickými znaky náležejícími závěru raně středověké výrobní tradice. Nálezové celky složené z celých tvarů, které pocházejí z nepříliš vzdáleného Berouna (*Ježek 1994*, obr. 3–4) a Týřova (*obr. 11*), však ukazují, že v jihozáp. části středních Čech se toto zboží v masové míře objevuje také ve 2. pol. 13. stol., a to spolu s nádobami příznačnými pro produkci mladšího středověku, tedy v podstatě shodně jako na Hlavačově. Jsme-li dnes schopni jen v náznaku postihnout základní vývojové tendence keramiky příslušného regionu, rozhodně postrádáme opory pro užší časové vymezení specifických rysů (tvarů okrajů, druhů výzdoby), abychom při datování mohli výlučně uvažovat o 1. pol. 13. století.

Je-li údajně „možné relativně dobu počátků života hradu klást do doby užívání keramiky tzv. mladohradištní tradice s ještě dožívajícím hřebenovým dekorem a kalichovitou profilací okraje, okraji jednoduše upravenými, eventuálně s okraji malým vzhůru protaženým, trojúhelným a vývalkovitě zesíleným“ (45), pak ani toto konstatování není při diskusi směřodonné. I pokud by se keramika s uvedenými znaky skutečně nevyskytovala v dosud nezveřejněných souborech z hradů zkoumaných T. Durdíkem v okolí toku Berounky, na které se argumentace při datování lokality výhradně odvolává, nemůže být dané pozorování důkazem o výraznějším stáří Hlavačova. Jsou-li posuzované soubory keramiky podmíněny odlišnými distribučními mechanismy hrnčířského zboží, přímá komparace tím ztrácí opodstatnění. Sám T. Durdík upozorňuje, že Hlavačov „leží v rámci Přemyslovského loveckého hvozdu v severní okrajové poloze a podoba keramiky ... představuje nejspíše výsledek průniku tří keramických okruhů“ (40).

Absenci regionálních opor, které by umožnily detailní chronologické rozčlenění tzv. pozdně hradištní keramiky, rozhodně není možné překlenout např. předpokladem, že nádoby s okraji kalichovité profilace jsou starší než se zduřelými okraji, tak jak to je zřejmé v Praze a v jejím záp. a sev. okolí. S velkým důrazem proto odmítáme tvrzení, že „nejstarší element souboru představuje skupina A – okraje kalichovité profilace a jejich deriváty“ (40). Tento úsudek, založený na předpokladu – jak vyplývá z výkladu T. Durdíka (40–42) – o platnosti jakýchsi obecných vývojových tendencí, se přitom stal hlavním východiskem datace počátku Hlavačova. Nelze-li od chronologie keramiky pražské provenience odvozovat absolutní dataci tzv. kalichovitého okraje, což si plně uvědomuje i T. Durdík (v opačném případě by byl nucen položit založení Hlavačova již do 11. stol.), pak nutně platí tato poučka rovněž pro vytváření relativní sekvence typů okrajů. Je totiž nesporné, že keramiku s okraji kalichovité profilace mohli hrnčíři v některých oblastech českých zemí produkovat i po celou 2. pol. 13. stol. a také v mladších obdobích (*obr. 10*). V této souvislosti si zasluhuje pozornost nádoba s kalichovité utvářeným okrajem, která se ocitla v zásypu dutiny jedné z věží tzv. dolního hradu Týřova (*obr. 11: 3*), vystavěné nejdříve v 60.–70. letech 13. století (srov. *Razím 2005b*). Odkaz na údajně obdobnou keramiku z hradu Křivoklátu (obj. 15 v sondě I), která je datována (zatím bez předložení důkazu) do průběhu starší části 1. pol. 13. stol., postrádá opodstatnění (40). V dotčeném nálezovém celku shledáváme přítomnost specificky profilovaného okraje, snad totožného s tzv. kalichovitými

<sup>23</sup> Při archeologickém výzkumu byly mj. získány fragmenty okrajů utvářených do podoby okruží a zlomky těl členěné vývalkovou šroubovicí (42–43, obr. 51, typy 233, 270, 327). Podíl tohoto zboží sice dosahuje nízkých hodnot (okrajům typu okruží náleží 12,35 %), nahlížíme-li však v souladu s tvrzením T. Durdíka na shromážděné artefakty jako na celek, pak je jeho výskyt pro datování nezbytně směřodonné.



Obr. 9. Hlavačov u Rakovníka, hrad. Přehled evidovaných typů okrajů nádob. Vyznačeny jsou okraje (A–E), které T. Durdík považuje za určující pro dataci počátků hradu do doby kolem r. 1200 až 1. třetiny 13. století. Převzato z: *Durdík 2007*, 41, upraveno.

Abb. 9. Hlavačov bei Rakovník, Burg. Übersicht der verzeichneten Randtypen. Bezeichnet sind Ränder (A–E), die T. Durdík als maßgebend für eine Datierung der Anfänge der Burg in die Zeit um 1200 bis 1. Drittel 13. Jh. hält. Aus: *Durdík 2007*, 41, umgestaltet.

okrajů pražské provenience (*Durdík 1978*, obr. 5: A-2). Pokud se skutečně jedná o srovnatelné zboží, ocitáme se ve velmi rozdílných chronologických relacích (viz diskusi o Křivoklátu: *Ježek 1999*), nadto nedokážeme posoudit, z jak velkého časového rozpětí pochází keramika z výplně dané jámy. Zdůrazněme také, že pouhé dva (!) typy okrajů, označených v souboru z Hlavačova jako kalichovité (*obr. 10*), se utvářením velmi výrazně liší od okrajů takto v literatuře klasifikovaných v Praze a jejím okolí. Údajně „deriváty“ (*obr. 9: C*) jsou přitom zcela rozdílné. Časové vymezení dalších typů okrajů („trojúhelných“ *obr. 9: B*), „vývalkovitě zesílených“ *obr. 9: D* i „malých vzhůru protažených“ *obr. 9: E*), jejichž výskyt T. Durdík rovněž nahlíží v souvislosti s datováním počátků Hlavačova (40, 45), je stanoveno podle paralel ze souboru získaného výzkumem hradu Krašova (40), jenž však rovněž náleží odlišnému keramickému okruhu, což opět vylučuje přímou komparaci. Příslušný odkaz na analogie působí zmatečně, neboť T. Durdík vřazuje Krašov do regionu charakterizovaného výskytem bíle malované keramiky, kterou ale „na Hlavačově poněkud překvapivě neregistrujeme“ (39). Přitom zamlčuje přítomnost zmíněných typů okrajů („trojúhelných“, „vývalkovitě zesílených“) na hradě Týřově (srov. *obr. 11*), snad proto, že by potvrzovaly dataci do pokročilejšího průběhu druhé poloviny téhož věku“ (*o. c.*, 73).<sup>24</sup> Ani tato datace není podložena věrohodnými oporami, proto je možné zařadit založení Džbánu třeba až hluboko do 2. pol. 13. století.

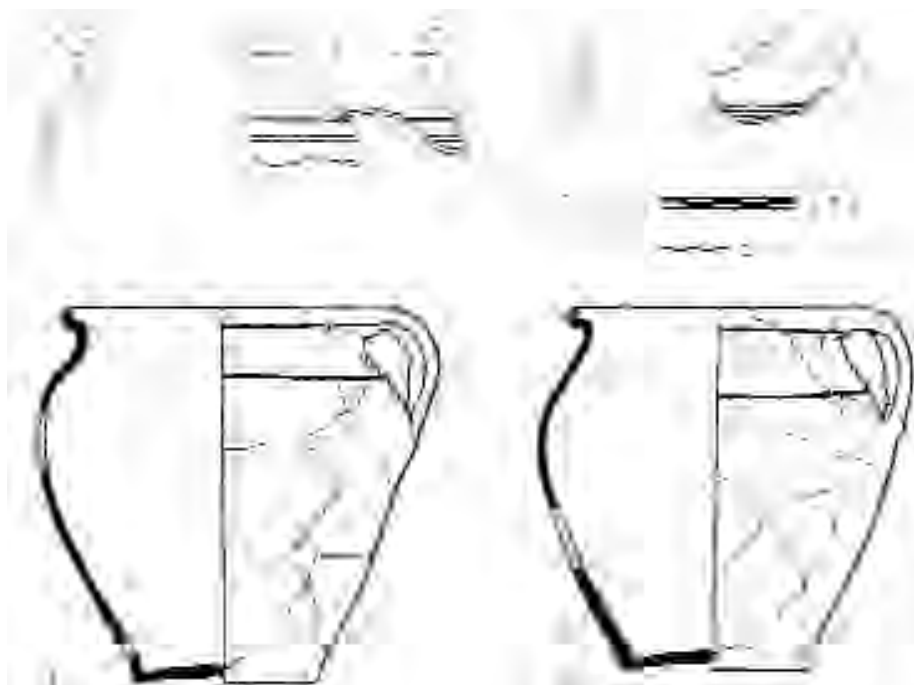
Nezbývá proto než rozšířit interval doby založení hradu zvaného dnes Hlavačov v podstatě na celé 13. stol., čímž lokalita ztrácí punc výlučnosti. To potvrzuje i sám T. Durdík v souvislosti s posouzením velmi obdobného souboru keramiky z nedalekého hradu Džbánu, jehož rysy jsou s kolekcí z Hlavačova „velmi blízké“ (*Durdík 1998*, 70), přitom však údajně „nejstarší části souboru lze klást nedlouho před polovinu 13. století, jeho nejmladší elementy do pokročilejšího průběhu druhé poloviny téhož věku“ (*o. c.*, 73).<sup>24</sup> Ani tato datace není podložena věrohodnými oporami, proto je možné zařadit založení Džbánu třeba až hluboko do 2. pol. 13. století.

Tímto způsobem v podstatě nevyvracíme T. Durdíkem uvažované datování počátků Hlavačova do doby kolem (či nedlouho po) r. 1200, to ani nemůžeme, neboť v případě, že neznáme morfologický a typologický rejstřík keramiky daného období v sev. části Rakovnícka, nelze v diskusi pokračovat. Důrazně ale připomínáme, že v současnosti neshledáváme jediný hodnověrný argument či alespoň indicii prokazující založení Hlavačova v 1. pol. 13. věku. S tímto závěrem souzní i dřívější jednoznačné vyjádření *T. Durdíka (1998, 70)* k dataci keramiky příslušného regionu: „charakteristický vzorek keramiky ... okruhu, zaujímajícího sever Rakovnícka, poskytl výzkum hradu Hlavačova ... bohužel však neumožnil absolutní datování“. I v souvislosti s citovaným konstatováním je zřejmá nepodloženost, a především účelovost nově stanoveného chronologického intervalu doby života hradu, neboť v posledním desetiletí, které uplynulo od vyslovení citovaného skeptického výroku, nepřibýly žádné (!) datační opory pro příslušnou distribuční oblast keramiky.

#### Angerbach u Kožlan

Vymezení doby života sídla, k němuž se rovněž nevážou písemné prameny, výlučně závisí na možnostech datace keramiky, podle níž T. Durdík chce klást jeho založení do 3. čtvrtiny 13. stol. a zánik do 1. pol. 14. věku. Jako opory pro stanovení dolní hranice časového rozpětí jsou uváděny kolekce z doby počátků ne příliš vzdálených hradů Krašova a Týřova, které lze údajně včlenit před pol. 13. stol. (94–95). O první zmíněné lokalitě nás však písemné prameny zpravují teprve k r. 1283 (*Klápště 2003, 787–788; Razím 2004, 176–180*). Hodnověrnost odkazu na analogie z Týřova nelze posoudit, neboť ani zmiňovaná keramika, ani příslušné nálezové situace se dosud nestaly předmětem zevrubné publikace.

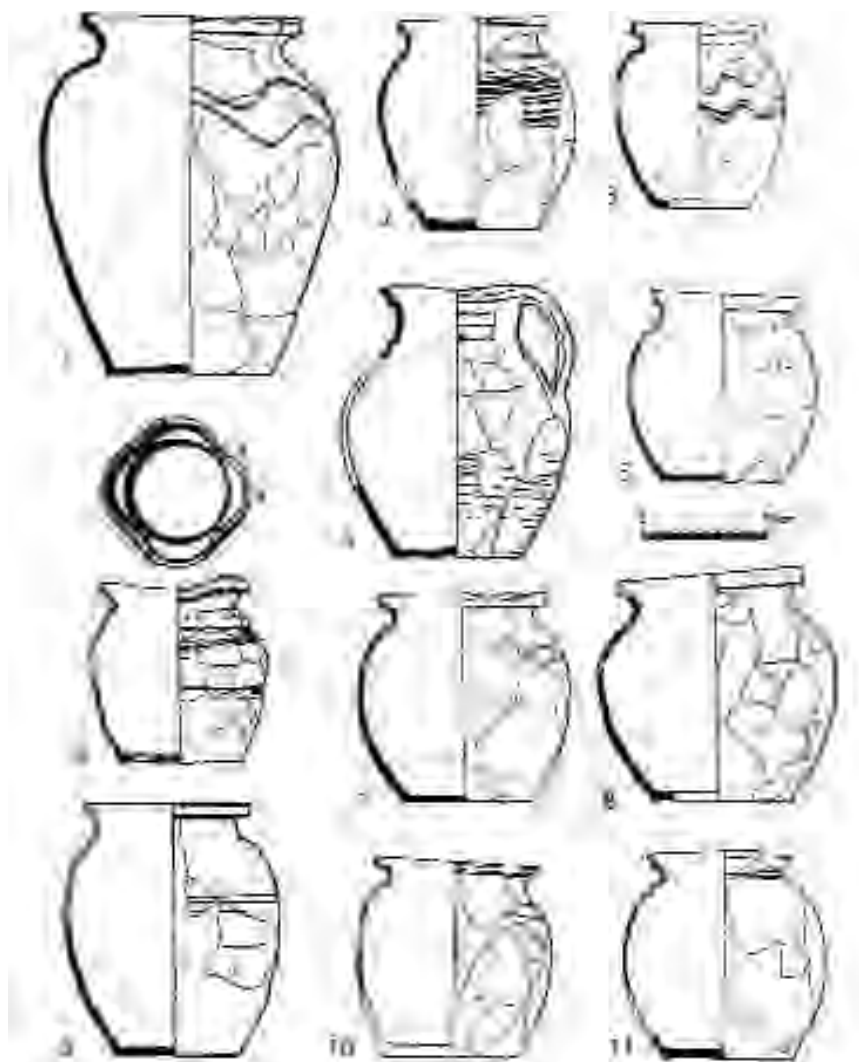
<sup>24</sup> Ve své nejnovější práci ztotožňuje T. Durdík s keramikou z Džbánu pouze „typologicky mladší část souboru okrajů z Hlavačova“ (42). V rámci vývoje keramiky 13. stol. však vydělování jakýchsi typologicky mladších či starších prvků nemá pro stanovení absolutní chronologie valného významu, neboť zvláště ve dvou mladších třetinách tohoto věku se na trhu s hrnčířskými výrobky současně objevuje typologicky, morfologicky i technologicky značně různorodé zboží (srov. *Richter 1994*).



Obr. 10. Ukázka zavádějící typologické klasifikace okrajů nádob. Vyobrazení jsou dva jediné zástupci okrajů „kalichovité profilace“ (1–2), které T. Durdík takto označil v souboru nálezů z Hlavačova u Rakovníka. Tuto typologickou skupinu považuje za „nejstarší element souboru“ (Durdík 2007, 40), a tím pádem za určující pro časnou dataci počátků sídla do doby kolem r. 1200 až 1. třetiny 13. století. Shodně profilované okraje však hrnčíři mohli modelovat po celý vrcholný středověk, jak dokazují nádoby z hradu Týřova (3–4), datované do 15. století. Toto srovnání vážně zpochybňuje stanovenou relativní sekvenci (i absolutní datování) typů okrajů z Hlavačova u Rakovníka, která byla (bez možnosti posouzení stratigrafických vztahů) sestavena výhradně na základě typologických kritérií. Pokud bychom použili stejný metodický postup i v případě nádob z Týřova, zákonitě bychom museli datační interval včlenit do doby kolem r. 1400 až 1. třetiny 15. století, což je v zásadě nepřípustné. 1–2 převzato z: Durdík 2004, 17, 68; 3–4 převzato z: Durdík 2001, 41.

Abb. 10. Probe einer irreführenden Typologie der Gefäßränder. Abgebildet sind die einzigen zwei Vertreter der „Kelchrandprofilierung“ (1–2), die T. Durdík so unter den Funden von Hlavačov bei Rakovník identifiziert hat. Diese typologische Gruppe hält er für das „älteste Element der Fundsammlung“ (Durdík 2007, 40), und somit für maßgeblich für die Datierung der Anfänge des Fundorts in der Zeit um 1200 bis 1. Drittel des 13. Jh. Entsprechend profilierte Ränder wurden jedoch das ganze Hochmittelalter über gebildet, wie die Gefäße von der Burg Týřov (3–4) aus dem 15. Jh. belegen. Dieser Vergleich wird ernsthaft von der relativen Sequenz (sowie der absoluten Datierung) der Randtypen von Hlavačov bei Rakovník in Zweifel gezogen, die ausschließlich (ohne die Möglichkeit einer Bewertung der stratigraphischen Beziehungen) aufgrund typologischer Kriterien aufgestellt worden ist. Wenn wir dieselbe methodische Vorgangsweise wie bei den Gefäßen von Týřov wählen, müssten wir in die Zeitspanne um 1400 bis 1. Drittel 15. Jh. datieren, was grundsätzlich unstatthaft ist. 1–2 aus: Durdík 2004, 17, 68; 3–4 aus: Durdík 2001, 41.

Způsob datace keramiky z Krašova velmi dobře ozřejmuje povahu argumentací T. Durdíka. I pokud by počátky hradu skutečně spadaly do 1. pol. 13. stol., nezískáváme důkaz, abychom mohli do tohoto období zařazovat artefakty vyjmuté ze zásypu cisterny (obsahující údajně keramiku z 1. pol. 13. stol., kterou T. Durdík považuje za významnou oporu pro určení doby počátků Angerbachu), jestliže na základě náleзовé situace nelze vztáhnout dobu vyhloubení (natožpak zásypání) objektu ke konkrétní etapě vývoje hradu. Bez zdůvodnění se pouze dozví-



Obr. 11. Týřov, hrad. Soubor nádob objevený v dutině jedné z flankovacích věží tzv. dolního hradu. Podle výpovědi dendrodat započala výstavba dané části obvodové fortifikace zřejmě (resp. nejdříve) v 60.–70. letech 13. stol. (srov. *Razím 2005b*), což nabízí jedinečnou možnost blíže postihnout chronologický rámec vývoje keramiky záp. části středních Čech. Zastoupeny jsou typy okrajů, jejichž blízké obdoby shledáváme mezi artefakty, které T. Durdík považuje za určující pro dataci počátků asi 17 km vzdušnou čarou vzdáleného Hlavačova u Rakovníka (srov. *obr. 9: A–E*). Evidujeme mj. kalichovitě utvářený okraj (3), jehož velmi blízkou analogii T. Durdík pokládá za „nejstarší element“ souboru z Hlavačova (srov. *obr. 10: 1*). Nálezový celek z převážné části sestává z nádob s výraznými rysy raně středověké výrobní tradice (např. 1–3, 6), také se ale objevuje charakteristické zboží vrcholně středověké produkce (4). Současný výskyt obou skupin vážně zpochybňuje věrohodnost typologických kritérií, podle nichž T. Durdík sestavil relativní sekvenci (i dataci) typů okrajů nádob z Hlavačova. Nutno poznamenat, že soubory z Týřova a Hlavačova zastupují odlišné keramické okruhy. Vzájemné srovnání ale nelze při diskusi opominout, neboť publikované datování artefaktů z Hlavačova je takřka výhradně odvozeno podle analogií z distribuční oblasti, k níž náleží Týřov. Převzato z: *Durdík 2001*, 36–37, upraveno.



dáme, že nejstarší rozpoznatelné stavební fázi „přisluší i objekt cisterny“ (Durdík 1974, 18). I v případě platnosti tohoto předpokladu by nebylo možné dataci odvozovat následujícím způsobem: „Vzhledem k tomu, že na hradě nejsou zachovány stopy starší zástavby jsme nuceni za současného stavu vědomostí o Krašově tuto stavební fázi přičíst výstavbě před r. 1232“ (o. c., 21). I pokud bychom připustili krajně nepravděpodobnou vazbu predikátu, uvedeného ke zmíněnému datu, k hradu, jenž se tyčí nad Beroučkou (srov. *Klápště 2003*, 787–788; *Razím 2004a*, 176–180), stále se nedostává potřebné opory pro dataci stavebních konstrukcí. Citovaný úsudek totiž opomíjí možnou prvotní (třeba kompletně dřevěnou, ale i zděnou) podobu zástavby sídla, která mohla posléze (třeba až po několika desetiletích) beze zbytku zaniknout. Pochybnosti o stanoveném stáří krašovské keramiky vyslovil již *J. Klápště (2003, 788)*, jenž důvodně upozornil na absenci jednoznačných datačních opor keramiky sev. Plzeňska. Tuto skutečnost si nyní zjevně uvědomuje i T. Durdík (94), přesto oponuje tím, že „nebyly předloženy žádné věcné argumenty, že tomu tak není“ (94). Citovaný výrok však ostře odporuje pravidlům odborné diskuse, neboť ta by v tomto případě naopak měla počínat právě z pera T. Durdíka, a to průkazným, nebo alespoň pravděpodobným odůvodněním uvažovaného časového včlenění.<sup>25</sup>

Přestože je Týřov v psaných pramenech poprvé zmiňován již k r. 1249, patrně ani po adekvátním zveřejnění poznatků archeologického výzkumu nebude snadné stanovit absolutní chronologii keramiky z doby počátků hradu, neboť podoba sídla se po několika desetiletích výrazně odlišovala od prvotní fáze, přičemž původní stavební konstrukce zřejmě zcela (nebo z velké části) zanikly (*Razím 2002; 2005b*). Jak vyplývá z dosavadních stručných prezentací výsledků archeologického výzkumu, souvisí datování zmiňovaných souborů keramiky před polovinu 13. stol. s chybným hodnocením chronologie dochované etapy dispozice (např. *Durdík 2001*). Tu lze na základě dendrodat jednoznačně včlenit nejdříve do 60. či 70. let 13. století. Jelikož *T. Durdík (2006, 526)* nepřipouští nově stanovenou dataci pozůstatků zástavby, snaží se za každou cenu zpochybnit hodnotu výsledků dendrochronologického rozboru tím, že se údajně týká „trámu s nejasným vztahem k okolnímu zdivu“. Užití dotčeného prvku během výstavby útočištné věže, již započala rozsáhlá proměna podoby lokality, ale bylo prokázáno s dostatečnou jistotou (*Razím 2005b, 75*). Druhotnému osazení trámu do již zbudovaného bergfritu odporuje značná hloubka jeho zapuštění, i pravidelný, otištěním v maltě vzniklý negativ dřeva i poměrně hluboko v jádru zdiva.

Podle T. Durdíka „datace nejstaršího materiálu z Angerbachu do doby okolo či po polovině 13. století je na základě současného stavu vědomostí představitelná“ a závěrečnou fázi života hradu lze „položít do průběhu prvé poloviny 14. století“ (95). Uvedené chronologické ohraničení je sice mož-

Abb. 11. Týřov, Burg. Kollektion von ineinander gesetzten Gefäßen vom Flankierungsturm der sog. Unterburg. Aufgrund der Dendrodaten begann der Bau dieses Teils der Befestigungsanlage offensichtlich (bzw. frühestens) in den 60er-70er Jahren des 13. Jh. (vgl. *Razím 2005b*), was die einzigartige Möglichkeit bietet, den chronologischen Rahmen der Keramikentwicklung in Westböhmen zu studieren. Vertreten sind Randtypen, zu denen nahe Entsprechungen unter jenen Artefakten zu finden sind, die T. Durdík als maßgeblich für eine Datierung der Anfänge des in der Luftlinie etwa 17 km entfernten Hlavačov bei Rakovník hält (vgl. *Abb. 9: A–E*). Wir verzeichnen u.a. einen Kelchrand (3), dessen nächste Analogie T. Durdík für das „älteste Element“ im Komplex von Hlavačov hält (vgl. *Abb. 10: 1*). Der Fundkomplex besteht überwiegend aus Gefäßen mit deutlich ausgeprägten Zügen der frühmittelalterlichen Tradition (z.B. 1–3, 6), es erscheint jedoch auch charakteristische hochmittelalterliche Ware (4). Das zeitgleiche Vorkommen beider Gruppen wirft Zweifel bei der Glaubwürdigkeit jener typologischer Kriterien, aufgrund derer T. Durdík die relative Sequenz (sowie Datierung) der Randtypen von Hlavačov vorgenommen hat. Es sei angemerkt, dass die Fundkomplexe von Týřov und Hlavačov verschiedene Produktionskreise repräsentieren. Der gegenseitige Vergleich dar jedoch bei einer Diskussion nicht beiseite gelassen werden, denn die veröffentlichte Datierung der Artefakte von Hlavačov ist nahezu ausschließlich von Analogien aus dem Distributionsgebiet abgeleitet, zu welchem auch Týřov gehört. Aus: *Durdík 2001, 36–37*, umgestaltet.

<sup>25</sup> Problematický způsob datace stavebních konstrukcí není ve studiích T. Durdíka ojedinělý. Aniž by byl zohledněn možný dlouhodobější vývoj a meze výpovědních možností pramene, je posuzováno i stáří dispozičního řešení lokalit, jejichž podobu rozpoznáváme jen prostřednictvím povrchového průzkumu velmi skromných reliktů zdí. Např. výsledné půdorysné schéma hradu Džbánů by údajně mělo být dokončeno již v době před r. 1250 – slovy *T. Durdíka (1998, 73)* „nejspíše za vlády Václava I.“. Tento předpoklad se odvolává pouze na hypotetickou dataci nejstarších nalezených zlomků keramiky, jež byly získány při drobném odkryvu, a na komparaci s půdorysným schématem Týřova, které je ovšem již na první pohled odlišné.

né, ne však jisté. Pokud v oblasti sev. Plzeňska nelze využít srovnání s pevně datovanými soubory keramiky, měli bychom interval definovat mnohem volněji, neboť se shodnou mírou pravděpodobnosti můžeme tvrdit, že k založení lokality došlo třeba až v závěru 13. či na poč. 14. stol. a k zániku někdy ve 2. pol. 14. věku. Soubory keramiky shromážděné při výzkumu Angerbachu obsahují také fragmenty nádob s archaickými druhy výzdoby (vlnovka, vrypy) a s okraji příznačnými pro nejmladší část produkce raně středověké výrobní tradice. Nelze ale pominout, že v záp. Čechách charakterizují tyto znaky rovněž zboží ze samého závěru 13. stol. (a možná i 1. pol. 14. věku), jak dokládají soubory vázané k nejstarší etapě zástavby [Nové] Plzně, založené patrně v posledním desetiletí 13. stol. (srov. *Nováček 2000*, obr. 24, 26).

T. Durdík usuzuje, že „určitou pomůckou pro omezení doby vzniku hradu nabízí prezence zduřelého okraje,“ který je „v Přemyslovském loveckém hvozdu záležitostí poměrně krátkodobou datovatelnou zhruba do druhé a třetí čtvrti 13. století“, přičemž „pod zorným úhlem tohoto (i dalších) pozorování je tedy možno se stavbou hradu nejpravděpodobněji počítat v průběhu třetí čtvrtiny 13. věku a to spíše blíže k jeho polovině“ (95). Jestliže ale nálezy z Angerbachu reprezentují oproti lokalitám situovaným na pomezí Berounska a Rakovnicka odlišný keramický okruh, jak upozorňuje autor citovaného výroku (94), nemůže mít dané srovnání váhu argumentu; nemluvě o skutečnosti, že soubory z uváděných lokalit stále zůstávají z valné většiny nepublikovány. Určitě bychom se dopouštěli pochybení, pokud bychom nádoby s okraji klasifikovanými jako zduřelé, jež v zásadní míře utvářejí výrobní tradici keramiky závěru raného středověku v záp. části středních Čech a v Praze, využívali jako datační oporu při určování obdobných artefaktů ze sev. Plzeňska. Kromě tvarové shody ale hodnověrnost komparace rovněž závisí na evidenci technologických znaků, jež určují příslušnost k témuž keramickému okruhu. V tomto ohledu nelze na základě slovního popisu povahu keramické hmoty posoudit. Navíc typový rejstřík okrajů z Angerbachu, přiřazených T. Durdíkem ke kategorii zduřelé, zahrnuje 13 vzájemně dosti odlišných variant, z nichž se pouze 3 (obr. 109, typy 209, 778, 1121) vyznačují specifickou profilací, odpovídající tzv. zduřelým okrajům nádob ze středních Čech.

Pro určení doby zániku hrádku má podstatný význam výskyt různých variant vysokých okrajů (obr. 109, typy 899, 934, 938, 961, 1004, 1019, 1046, 1047, 1063, 1068, 1080, 1081, 1086, 1114, 1115), která lze na Plzeňsku v současnosti jen neurčitě zařadit do 14. stol. (srov. *Nováček 2000*, 20–24). Obdobné tvary se např. v severozáp. Čechách objevují i na přelomu 14. a 15. stol. (*Klápště 2002*, 20). Příklady ze vzdálenějších regionů nelze pochopitelně přímočaře využít jako datační opory, skýtají ale důležité svědectví o možné šíři časového rozpětí sledovaných znaků, které nezřídka pojme i celé jedno století, přičemž v rámci tohoto intervalu nejsme schopni blíže postihnout dataci konkrétních artefaktů.<sup>26</sup>

#### Tachov

Datace výše pojednávaných reliktních sypané fortifikace tachovského hradu je velmi obtížná. Z diskuse je nutné vyloučit nálezovou situaci profilu C (*obr. 6: A*), z jehož vrstev nebyly získány nálezy. Při odkopávání vrstev zachycených na důležitém řezu D (*obr. 6: B*) shromáždili stavební dělníci několik málo střepů (včetně čtyř okrajů hrnců), které podle T. Durdíka „umožňují spolehlivou dataci do 13. století“ (126). I pokud by skutečně tyto artefakty náležely do uvažovaného časového úseku (což se jeví jako pravděpodobné), nelze podle nich vymezit dobu výstavby zemní hradby, neboť – pokud budeme věřit výpovědi nálezců – pocházejí ze „spáleniště“ (125), jež přiléhá k zadní dřevěné stěně

<sup>26</sup> Výklad T. Durdíka je v tomto ohledu rozporuplný: připouští sice nejistoty při určení doby zániku hrádku, související s „doposud stále minimálními vědomostmi o vývoji keramiky 14. století v regionu,“ přesto je prý „zřejmé, že soubor keramiky z Angerbachu ještě zcela svou sestavou leží ve vyvrcholení vývoje 13. století a není ještě příliš poznamenán masovým nástupem modernějších prvků“ (95). Opět se tedy setkáváme s představou o jakýchkoli obecně platných zákonitostech vývoje středověké keramiky, jimž T. Durdík přikládá velký význam navzdory značné rozrůzněnosti jednotlivých výrobních okruhů, podléhajících bezpochyby v odlišné míře a v různých obdobích proměnám. Nadto nic nevíme o chronologii nástupu „modernějších prvků“ (jakých?) při výrobě keramiky 14. stol. na sev. Plzeňsku.

sypaného tělesa. Mohou tedy snad datovat pouze požár opevnění. Nadto nevíme, zda příslušný výsek profilu hradby nezachycuje třeba jen její nejmladší fázi. Při nevelkém archeologickém odkryvu (sonda II) bylo v nevelkém odstupu od profilu D také zachyceno výrazné „červené spáleníště“, které lze zřejmě ztotožnit s vrstvou, jež přiléhá k zadní stěně sypané hradby (130). Bohužel z ní ale nebyly vyjmuty nálezy, které by mohly potvrdit věrohodnost střepeů předaných dělníky. Zato však bylo získáno několik střepeů z povrchu podloží pod touto výraznou vrstvou, které lze podle T. Durdíka patrně datovat „od pokročilejšího 12. do první poloviny 13. věku“ (130). Ani tyto zlomky ale nepřispívají k dataci hradby.

Jediné nálezy keramiky, které byly vyjmuty (celkem 17 zlomků) z tělesa hradby, pocházejí z vrstvy 2 na profilu A (*obr. 7: 2*). Vzhledem k velmi malé šířce dokumentované situace opět nevíme, jakou konkrétní výpověď tyto zlomky skýtají. Jelikož neznáme celkový profil zemní hradby, musíme povinně zvažovat možné etapovitě rozšíření její hmoty, v takovém případě by dané střepe datovaly pouze nejmladší stavební fázi. T. Durdík klade vznik příslušné vrstvy nejdříve do 2. pol. 13. století.<sup>27</sup> Při zdůvodnění odkazuje na výskyt „rendlíku“ a „bílého přetahu“ na některých střepech, znaků, které považuje za tzv. „kolonizační prvky“ (117). Jestliže v současnosti známe vývoj tzv. mladohradištní a pozdněradištní keramiky daného regionu pouze v hrubých náznacích, není možné uvedené datování považovat za prokázané. Uplatnění „bílého přetahu“ rozhodně nelze pokládat za rys výhradně keramiky mladšího středověku, neboť v některých oblastech Čech registrujeme obdobnou úpravu povrchu nádob i na raně středověké keramice (srov. *Varadzin – Štefan 2007*, 120). Také přítomnost nádoby, kterou T. Durdík označuje jako „rendlík“, není při dataci určující, neboť nalezen byl jen zlomek jednoduše profilovaného okraje, podle něhož nelze důvěryhodně rekonstruovat celkový tvar; možná se jedná o misku (*Durdík 2004*, tab I na s. 271: 84). Početně skromný soubor zlomků můžeme jen neurčitě vřadit do širokého rozpětí 12.–13. století. Užší vymezení má v současnosti povahu neprůkazné domněnky.

#### Týnec nad Sázavou

V několika plošných sondách byl v okolí rotundy a rozměrné kamenné budovy s románskou a gotickou fází zachycen mohutný příkop. Přestože „přesnější dataci jeho vzniku však způsob provedení výzkumu neumožnil“ (161), klade T. Durdík vznik fortifikace bez pochybností, ale také bez jakéhokoli důkazu do 13. století. Podle průběhu ohrazení lze pravděpodobně uvažovat, že vznikl až po vybudování rozměrné obdélné stavby, jejíž chronologický kontext je možné posuzovat výhradně na základě stavební technologie. Líce zdi trojdílného objektu sestávají z žulových kvádrů, které byly rovněž užity při výstavbě románské hranolové věže, dodatečně připojené k lodí rotundy. Takto odvozená představa o vzájemně úzké souvislosti obou objektů je však nejistá. Nadto nedokážeme určit ani konkrétní časový úsek, jen volně můžeme uvažovat o intervalu v rozmezí 12. a 1. pol. 13. století. Tím ovšem není datováno vyhloubení příkopu, který mohl vzniknout až ve výrazném odstupu od doby výstavby obdélné budovy, třeba až během 14. stol., kdy se lokalita nacházela v majetku šlechtického rodu. Domněnka o vyhloubení příkopu ve 13. stol. nevyplývá z žádných důkazů ani nepřímých indicií.

#### Stavebník

##### Hlavačov u Rakovníka

Jakékoli snahy o postižení osoby stavebníka a významu hradu, jehož dějiny nelze objasnit pomocí písemných pramenů, nemohou překročit rámec velmi problematických závěrů.<sup>28</sup> Přesto podle

<sup>27</sup> T. Durdík, který uvažuje o dvoufázovém vývoji příslušné části sypané fortifikace, stanovuje na základě nalezených keramických zlomků dataci mladší stavební fáze (117).

<sup>28</sup> V této pasáži nepojednáváme západočeský Tachov, tím ale nepřipouštíme, že tato lokalita dokládá oprávněnost definice HPT. Jedná se sice o zeměpanské sídlo, avšak nelze prokázat zřízení (resp. novostavbu) valového opevnění ve 13. století.

T. Durdíka „zůstává reálnou možností“ (8) ztotožnění lokality s rezidencí *Castellum vetus*, v níž byla ve 40.–60. letech 13. stol. vydána řada panovníkových listin. Dovojuje, že „při hledání možné lokalizace *Castellum vetus* v rámci Přemyslovského loveckého hvozdu se kromě Hlavačova dnes nabízí prakticky pouze již jen jediná možnost a tou je původní Křivoklát, který musel existovat již před rokem 1110 a jehož lokalizace nám prozatím uniká“ (8).<sup>29</sup> Již samotné vřazování neurčitě jmenovaného hradu do loveckého hvozdu náleží mezi nejisté předpoklady. Ve vztahu k Hlavačovu se nadto jeví jako nepravděpodobné, aby při určení hradu, jehož založení T. Durdík (bez důkazu) klade do počátku 13. stol., o pár desítek let později posloužil přívlástek *vetus*. Nejsme-li ve skutečnosti schopni úžeji vymezit dobu budování hradu na hlavačovské ostrožně, přičemž nelze vyloučit třeba polovinu 13. stol. či dokonce i o něco mladší období, stává se uvažování o možném ztotožnění lokality s nekonkrétně nazvanou zeměpanskou rezidencí bezpředmětné. Na předkládanou souhrnnou charakteristiku sídla je proto nutné nahlížet jako na velice spornou spekulaci: „Přesnější posouzení role hradu v systému osídlení severní části Přemyslovského loveckého hvozdu zůstává úkolem dalšího výzkumu. Sotva však lze pochybovat o tom, že se jednalo o centrální lokalitu v době, kdy sever hrál v rámci celého hvozdu velmi významnou roli“ ... a takto „prezentovaný obraz odpovídá nejpravděpodobnější interpretaci výpovědi všech dostupných druhů pramenů“ (55). Čtenář předchozích řádků marně pátrá po jednoznačných důkazech přiřazení Hlavačova k zeměpanskému loveckému hvozdu či oporách úsudku o významné (jaké konkrétní?) roli „severu“.<sup>30</sup> Stejně tak problematické se jeví spojování v písemných pramenech nezmiňovaného hradu Džbánů, který leží až na pomezí Rakovnicka a Lounska, s loveckým hvozdem v okolí Berounky, a rovněž s osobou zeměpanského stavebníka (např. *Durdík 1998*, 119).

#### Angerbach u Kožlan

Přestože se k objektu nepojí žádné středověké písemné prameny, pokládá T. Durdík za nepochybné, že byl založen panovníkem, přičemž prý „šlo o objekt, který souvisel s velkým ‚mateřským‘ hradem Týřovem a v rámci jeho rozsáhlého zboží ... plnil zjevně v jeho odlehle části různé pomocné funkce“ (103).<sup>31</sup> Úzkou vzájemnou vazbu obou sídel by měla údajně prokazovat shoda jmen, jelikož Týřov je v písemných pramenech 13. a 14. stol. rovněž uváděn jako Angerbach.<sup>32</sup> O označení hrádku

<sup>29</sup> Přestože T. Durdík bez pochybností tvrdí, že se Křivoklát raně středověkých pramenů nacházel na jiném místě než současný stejnojmenný hrad, nedostává se takovému předpokladu dokladů (srov. *Ježek 1999*). Teprve poté, co budou v dostatečné míře publikovány výsledky archeologických výzkumů hradu, mohla by snad nabýt váhy tvrzení *T. Durdíka (2000b)* o údajně minimální přítomnosti keramiky datovatelné před poč. 13. stol. v prostoru stojícího Křivoklátu.

<sup>30</sup> *T. Durdík (1982, 76)* v jiné studii formuluje hodnocení významu lokality mnohem konkrétněji: „Patrně ji lze považovat za centrum širšího okolí a tedy v systému celého osídlení oblasti za předchůdce dnešního Křivoklátu.“ Na jiné místě dále upřesňuje (*Durdík 1999*, 458): „Na začátku 13. století centrální funkci [v zeměpanském loveckém hvozdu, pozn. J. K.] získal Hlavačov a okolo něj se rozvíjející osídlení v širším prostoru Rakovnicka. Po založení Týřova přešlo na tento hrad vůdčí postavení a mezi ním a starším Hlavačovským centrem vznikl v hvozdu osídlený, dodnes patrný odlesněný pás s vesnicemi. Pro antipatie Přemysla Otakara II. k Týřovu došlo za jeho vlády k definitivnímu přesunu centra na velkoryse dostavovaný Křivoklát ...“ Citované domněnky ale nenacházejí oporu v pramenech (srov. *Razím 2002*, zejm. 659–661). T. Durdík se zároveň vyhýbá závažné otázce: Jaké důvody přiměly poslední přemyslovské panovníky, aby po tak krátkých údobích (uvažované rozpětí zahrnuje zhruba půlstoletí) třikrát (!) změnili polohu centra domény, „představující jakési srdce knížecích a později královských držav v Čechách“ (*Durdík 1999*, 458). S tím se vypořádal poukazem na údajně „antipatie“ Přemysla Otakara II. k Týřovu, opomenul ale objasnit důvody posunu „centra“ z raně středověkého Křivoklátu na Hlavačov a po maximálně čtyřiceti letech na Týřov.

<sup>31</sup> Sám *T. Durdík (2001, 11)* upozorňuje, že snaha postihnout rozsah majetků příslušných k Týřovu působí značné potíže, neboť „o tom, jak vyhlíželo a bylo organizováno zázemí hradu ve 13. století, nemáme k dispozici žádné písemné prameny“. S tímto tvrzením ovšem není v souladu hned následující věta autorova výkladu: „Nepochybně ho tvořilo rozsáhlé území jihozápadní části Přemyslovského loveckého hvozdu od vlastního okolí hradu v dlouhém pásu až po okolí Kožlan a hradu Angerbachu u Kožlan.“

u Kožlan jako Angerbachu jsme však zpraveni teprve z pramenů poč. 18. stol., o původním znění jména můžeme jen spekulovat (podrobně *Razím 2005a*, 368–374). Bylo by přinejmenším pozoruhodné, aby se díky místní tradici uchovalo německé, tehdy módní jméno pouze u nevýznamného „dceřiného“ hrádku, zanikajícího již ve 14. stol., a ne u „mateřského“ hradu, z jehož topografické situace bylo přímo odvozeno.<sup>33</sup> Navíc není zřejmé, proč by hrádek měl být královským založením, u něhož lze údajně předpokládat „především funkce provozně-hospodářské a správní. Využitelný byl jistě i k loveckým účelům, které v Přemyslovském loveckém hvozdu pochopitelně mohly plnit (a nepochybně plnily) prakticky všechny hrady“ (103). Ani jedna z těchto funkcí není doložena (srov. *Razím 2005a*, 369, 372). O osobě stavebníka podle T. Durdíka vypovídá začlenění Kožlan, od nichž je hrádek vzdálen asi 1 km, do královské domény (57–59). Václav I. si totiž v roce 1238 od plaského kláštera vyžádal navrácení Kožlan. Hrádek měl údajně vzniknout nedlouho poté, kolem pol. 13. stol. (59). Co je však pozoruhodné, r. 1313 jsou zeměpanské Kožlany vysazeny na městečko, přičemž v příslušné listině je uveden Ota z Kožlan, jenž byl pověřen vykonáním lokace (*CIM IV.1*, 38–39). Naskýtá se proto důvod, abychom drobný hrádek v blízkosti Kožlan spojili s jmenovaným lokátorem, jehož si jako stavebníka nevelkého sídla vyznačujícího se prostou stavební podobou představíme mnohem lépe než krále.<sup>34</sup> S tím není v rozporu ani varianta, že hrádek by vznikl až ve 2. desetiletí 14. století. Jestliže nám dnes scházejí regionální datační opory, nelze na základě některých ze shromážděných keramických fragmentů (byť se vyznačují archaickými rysy) vřadit počátky lokality výlučně do 2. pol. 13. stol. (viz výše). Nadto je pravděpodobné, že morfologické a typologické znaky keramiky ze 2. pol. 13. a 1. čtvrtiny 14. stol. se vzájemně mohou lišit jen málo nebo takřka vůbec. I pokud by tedy obdobná keramika v jiných (regionálně blízkých) lokalitách prokazatelně pocházela z období před r. 1300, přesto musíme zvažovat širší datační interval, přičemž by tím nebyla přímo zpochybněna předpokládaná doba založení hrádku až na poč. 14. století. Zmíněný Ota ovšem mohl své sídlo vybudovat již dříve na králem poskytnutém lenním majetku.

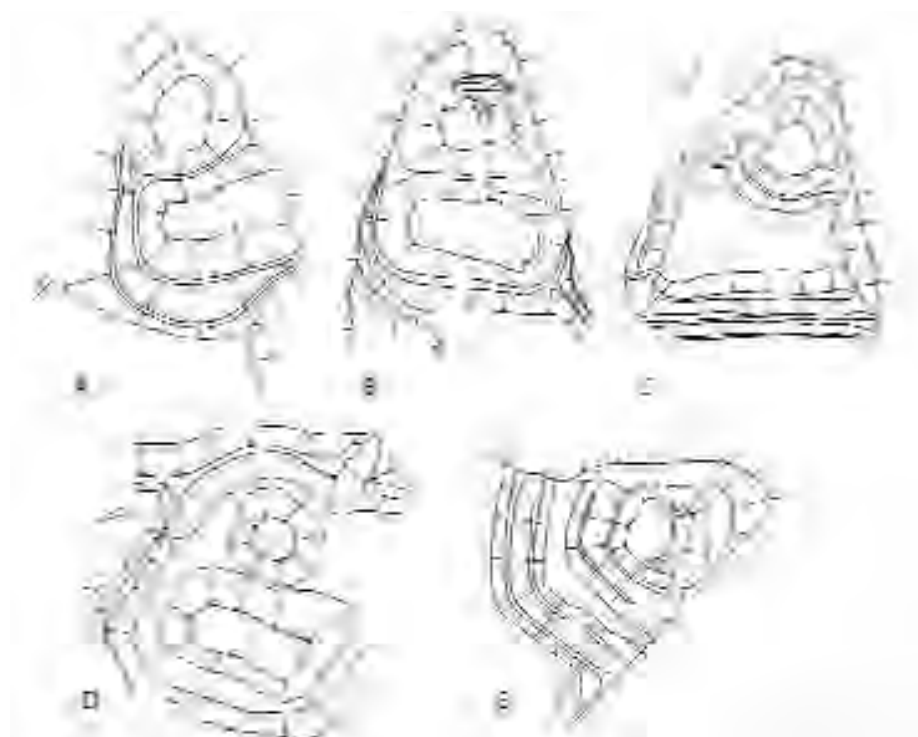
Je-li nepochybné, že „svými rozměry a vybavením mohl Angerbach u Kožlan těžko soupeřit s velkými a výstavnými hrady základní sítě panovnických mocenských opor“ (103–104), není dostatečně srozumitelně vysvětleno, proč „v době svého vzniku ... nepochybně představoval přes některá neobratná a problematická řešení (např. prisypání spodní části bočních stěn paláce valovým tělesem) zcela plnohodnotnou součást celého systému. Naznačená příslušnost k nižší kvalitativní úrovni se ovšem týká pouze kontextu královských hradů. Mohutností svého opevnění Angerbach u Kožlan výrazně převyšoval soudobé hrady dřevěné či dřevohlinité konstrukce, které jsou považovány za šlechtická založení“ (103–104). I pokud by hrádek skutečně souvisel se správou zeměpanské domény, což není prokázáno, zůstává nejasné, podle čeho T. Durdík usuzuje, že představoval „zcela plnohodnotnou součást celého systému“. Jestliže jsme se při kritickém rozboru náleзовých situací nedobrali žádných hodnověrných dokladů o mohutnosti někdejší sypané fortifikace, lze hrádek poměřovat zejména s nevelkými sídly nižší šlechty (*obr. 12*). Spojitost se zmíněným Otou z Kožlan se přímo nabízí (i když ji nelze prokázat). Také připomeňme, že T. Durdíkem uváděný zánik Angerbachu před polovinou 14. věku není dostatečně zdůvodněn. Potomci Oty zde mohli sídlit třeba i ve 2. pol. 14. století.

Pozornost si zasluhují termíny, které T. Durdík používá při popisu lokality se zjevnou snahou vzbudit u čtenáře dojem výstavného objektu. Sídlo o nevelké výměře nejenže důsledně popisuje jako hrad, ale při označování dispozičních dílů dokonce rozlišuje mezi „předním hradem“ a „zadním hradem“ (např. 229). V půdorysu hypoteticky rekonstruovaná stavba v týlu jádra hrádku (*obr. 13*) je

<sup>32</sup> Uvažovaná shoda jmen Angerbachu u Kožlan a Týřova je základní oporou představy, že hrady v loveckém hvozdu v okolí Berounky vytvářely funkční dvojice (k tomu kriticky *Razím 2005a*, 370–372).

<sup>33</sup> O dlouhodobém povědomí o jménu hrádku T. Durdík nepochybuje, vybírá si však pouze jednu z tradovaných variant: prý „nesporná existence Angerbachu u Kožlan navozuje otázku jeho vztahu k Týřovu“ (58).

<sup>34</sup> Na možnou spojitost Oty z Kožlan s hrádkem Angerbachem u Kožlan upozornili již A. Sedláček (1891, 126) či V. *Razím* (2005a, 372).



Obr. 12. Srovnání půdorysu hrádku Angerbachu u Kožlan, který T. Durdík bez pochybností spojuje se zeměpanským stavebníkem, s velikostně obdobnými sídly nižší šlechty z Mladoboleslavska. A – Angerbach u Kožlan, B – Čejetičky–Ráčov, C – Nepřevázka, D – Sukorady–Chvístonosy, E – Hrušov. A překresleno podle: *Durdík 2007*, 62, B–E překresleno podle: *Waldhauser 2001*, obr. 23, 50, 77, 111.

Abb. 12. Grundrissvergleich zwischen der Burg Angerbach bei Kožlany, die T. Durdík einwandfrei mit einem königlichen Bauherrn in Verbindung bringt, mit größtmäßig entsprechenden Sitzen des niederen Adels im Land von Mladá Boleslav. A – Angerbach bei Kožlany, B – Čejetičky–Ráčov, C – Nepřevázka, D – Sukorady–Chvístonosy, E – Hrušov. A Zeichnung nach: *Durdík 2007*, 62, B–E Zeichnung nach: *Waldhauser 2001*, Abb. 23, 50, 77, 111.

soustavně charakterizována jako „palác“ (např. 102), což nepatříčně evokuje představu o stavebně náročném objektu. Domnělé patrové řešení objektu navíc není prokázáno na základě nálezkové situace. Ve studii, která shrnuje poznatky o „zemnicích“ (objektech charakteru suterénů se vstupní šíjí) v hradním prostředí a mj. pojednává také o objektu se zapuštěnou podlahou a kamennou plentou v přední části dispozice Angerbachu, se čtenář dozvídá o jakési kvalitativně vyšší úrovni těchto staveb (*Durdík 1987*, 364): „Na zkoumaných královských hradech jako prostředí špičkovém byly záhy užity zemnice ve svém nejkvalitnějším provedení a tento typ staveb pak vzhledem k rychlému růstu možnosti a obytného standardu byl i zde záhy opuštěn.“ Ve skutečnosti se evidované příklady neliší od obdobných dokladů z vesnického či městského prostředí, mezi něž pravouhlý zahloubený objekt hrádka Angerbachu plně zapadá jak užitím prosté, na sucho kladené kamenné plenty, tak svými rozměry.<sup>35</sup>

<sup>35</sup> Např. na venkovském sídlišti s doklady kovářského řemesla u Mutějovic na Rakovnicku byl odkryt takřka totožný objekt ze 13. stol. s kamennou plentou a s jen o něco menšími rozměry zhruba 4,5 x 4,5 m (*Pleiner 1969*,



Obr. 13. Angerbach u Kožlan, hrádek. V celkovém plánu (A) je vyznačen rozsah archeologického výzkumu, v detailu (B) týlní část jádra hrádku s pozůstatky domnělého „paláce“. Předpokládaný půdorysný rozsah stavby je dobře zřetelný pouze na záp. straně, zde však podle T. Durdíka „nešťastný zásah amatérského výkopce narušil především průběh žlabu 1 v rozsahu mezi profily A a B“ (Durdík 2007, 77–78). Důvodně se tedy naskytá otázka, zda celý žlabovitý objekt není recentního stáří. Na zbývajících stranách není obvod uvažované stavby v podstatě určen. Nadto nálezová situace nezakládá oporu domněnce o patrovém řešení „paláce“ (srov. obr. 4). Převzato z: Durdík 2007, 67, 68, upraveno.

Abb. 13. Angerbach bei Kožlany, Burg. Im Gesamtplan (A) ist die Grabungsfläche bezeichnet, im Detail (B) der Hinterteil des Burgkerns mit Überresten des vermeintlichen „Palas“. Der vorausgesetzte Grundriss des Gebäudes ist lediglich an der Westseite gut sichtbar, hier soll jedoch nach T. Durdík „ein unglücklicher Eingriff eines Amateurarchäologen vor allem den Verlauf der Rinne 1 zwischen den Profilen A und B gestört haben“ (Durdík 2007, 77 f.). Es stellt sich somit berechtigt die Frage, ob das ganze Rinnenobjekt nicht erst neuzeitlich ist. An den anderen Seiten ist der Verlauf der erwogenen Gebäude nicht bestimmt worden. Darüber hinaus bietet der Befund keine Stütze für die Annahme von einem mehrstöckigen „Palas“ (vgl. Abb. 4). Aus: Durdík 2007, 67, 68, umgestaltet.

#### Týnec nad Sázavou

Jeden z nejnázornějších příkladů záměny spekulace za nesporný závěr se váže k Durdíkově interpretaci vývoje sídla v Týnci nad Sázavou: „Přestože v poznání detailních vztahů a mechanismu vzniku hradu zůstávají četné nejasnosti, není pochyb o tom, že zde v průběhu první poloviny 13. věku

---

obr. 13). U interiéru suterénu Angerbachu naměříme přibližně 6 x 6 m (74). V jednom z jeho rohů byl dřevěnými stěnami vydělen stíněný prostor o rozměrech asi 2 x 2,5 m, který T. Durdík popisuje jako „bedněnou komoru“, jež prý „představovala výrazné zlepšení tepelného režimu a může být chápána jako doklad obytného charakteru zkoumané úrovně“ (100–101). Jedná se ovšem o pouhou spekulaci.

zřejmě postupně vznikl hrad naplňující všechny charakteristiky hradu přechodného typu. Rasantnost zásahu do starších sídlištních poměrů i historické souvislosti nás, ve shodě s představami A. Hejny, odkazují do kontextu královských stavebních podniků. Hrad se nejspíše v rámci přestavby královské správy rozpadající se lštenské kastelánie měl stát novou centrální lokalitou dolního Posázaví. Rychlý rozpad zdejších královských držav mu pak znemožnil tímto směrem sehrát významnější roli a počátek psané historie na počátku 14. století ho již nalézá ve šlechtických rukách. Tento proces si ještě nepochybně zaslouží další pozornost“ (163). Okolnosti zmiňovaného „procesu“ T. Durdík vsazuje do rámce zakladatelských počínů Václava II., jemuž se údajně „přes intenzivní revindikační snahu ... nepodařilo všechny původně královské hrady navrátit ke koruně. Takto vzniklé mezeiry v síti mocenských opor Václav zacelil stavbou nových hradů v blízkosti ztracených“, což by prý měl dokládat „např. Kostelec (dnes Zbořený Kostelec ...) vzniklý náhradou za Týnec nad Sázavou“ (235).

Jestliže můžeme založení „otýněného“ sídliště (dvorce) s centrálními funkcemi obezřetně spojovat s osobou panovníka a s 11. stol., nelze současně zamlčet, že lokality dané kategorie se nezřídka záhy stávaly součástí majetků církevních institucí a posléze také šlechty (srov. *Meduna 2006a*). Pokud nás tedy o historii Týnce nad Sázavou před poč. 14. stol. písemné prameny nezpravují, musíme rezignovat na jednoznačnou charakteristiku majetkoprávních vazeb po celé 12. a 13. stol., což v podstatě učinil i T. Durdík, jenž zmiňované „historické souvislosti“ dále neosvětluje. Konstatovaná „razantnost zásahu do starších sídlištních poměrů“ sice není blíže vysvětlena, podle výkladu však čtenář může dovozovat, že se týká zániku hřbitova obklopujícího rotundu. Ani tato okolnost přímo nebo nepřímo nenavědčuje „kontextu královských stavebních podniků“. Raně středověká pohřebiště byla překryta zástavbou hradů v Horšovském Týně (*Durdík – Krušinová 1986*) či ve Strakoncích (*Hejna 1981; Michálek 1987*), založení obou rezidencí přitom není spojeno s osobou panovníka. V areálu první zmíněné lokality známe i příslušnou sakrální stavbu (*Anderle 2007*), v případě druhé není interpretace stavebních relikvů předpokládaného prvotního svatostánku s jistotou zdůvodněna, argumentace se však jeví jako pravděpodobná (*Hejna 1981*).

Úvaha T. Durdíka o snaze Václava II. nahradit „ztracené“<sup>36</sup> týnecké královské sídlo založením jiného, v blízkosti situovaného hradu jen dále řetězí pouhé domněnky, neboť se nám nedostává nesporných dokladů o zeměpanském stavebníkovi Zbořeného Kotelce.<sup>37</sup> V písemných pramenech se jméno hradu poprvé objevuje k r. 1341, kdy je užito jako predikát šlechtice Oldřicha (*RBM IV, 406*). O délce časového úseku mezi založením sídla a uvedeným datem lze jen spekulovat. Již v úvodu jsme citovali úsudek T. Durdíka o proměnách center českého státu ve 13. stol.: „zánik hradske soustavy postavil před české krále naléhavou nutnost budování nové sítě základních mocenských opor“ (233). Nyní k němu máme konkrétní příklad, neboť Týnec nad Sázavou se prý „nejspíše v rámci přestavby královské správy rozpadající se lštenské kastelánie měl stát novou centrální lokalitou dolního Posázaví“ (163). Tento předpoklad ale postrádá jakékoli opory, jelikož nedokážeme postihnout časové

<sup>36</sup> V literatuře se často dočítáme o tzv. ztracených (zcizených) hradech, jež se ve 13. stol. údajně ocitly v rukách šlechticů na úkor posledních přemyslovských panovníků. Takové domněnky, které vycházejí z nepatřičně zobecněného předpokladu o rozsáhlém rozchvácení zeměpanské domény (souhrnně *Žemlička 2003*, k tomu kriticky např. *Jan 2006*), v konkrétních příkladech postrádají průkazné argumenty (srov. *Klápšišť 2003; Razím 2004a; 2004b*). Na základě svědectví písemných pramenů naopak můžeme doložit zásahy do šlechtických (a často také církevních) majetků ze strany panovníka, uplatňované zejména Přemyslem Otakarem II. i Václavem II. (souhrnně *Jan 2006, 235–240; Žemlička 1998*).

<sup>37</sup> Podle *F. Záruby (2004, 207)*, jenž se nejnověji věnoval dějinám hradu, „je v celku jisté, že se jednalo o královský hrad“, což odvozuje na základě skutečnosti, že Karel IV. označil Zbořený Kostelec v Maiestas Carolina „jako hrad přináležející ke královské koruně zcizitelný jen podmínečně“. Tato okolnost však nemůže hypotéze o zeměpanském zakladateli sídla, vzniklého údajně již ve 13. stol., dodat potřebnou oporu. Tímto směrem lze výklad rozvíjet libovolným způsobem, což činí i jmenovaný autor, který sice hrad nepovažuje za nástupce královského Týnce nad Sázavou, zato pokládá za „pravděpodobné, že vznikl jako náhrada za ztracené Konopiště“ (*o. c., 179*). Spolu se Zbořeným Kostelcem jsou v Maiestas Carolina jmenovány mj. hrady Hasištejn, Hluboká a Protivín (*AČ III, 88*), u nichž nám rovněž chybějí průkazné doklady o zeměpanském zakladateli.



relace obou sídel: nevíme, kdy Lštění ztrácí své funkce,<sup>38</sup> a nejistota provází i určení doby vzniku „otýněného“ dvorce u Sázavy. O následnosti lze hypoteticky uvažovat. Jak by ale s konceptem HPT souzněl úpadek významu Lštění snad již v 11. stol. nebo třeba výstavba trojdílné románské budovy v Týnci nad Sázavou možná již ve 12. století?

Nelze pominout, že románské stavby v Týnci nad Sázavou neodpovídají představě o hradním sídlu. Zarážející je původní komunikační schéma trojdílné budovy, neboť její přízemí bylo po můstku přímo přístupné z předpolí, což neodpovídá dispozici hradního paláce a spíše vypovídá o dodatečném zřízení mohutného příkopu. Ani hranolovou věž rotundy nelze jednoznačně považovat za atribut hradního sídla (T. Durdík ji dokonce pokládal za bergfrit), jelikož zřejmě plnila především funkce související s provozem svatostánku (srov. *Varhaník 2003*). I pokud bychom mohli s jistotou položit vznik mohutného příkopu do 13. stol., čímž by patrně kostel ztratil farní funkce, nelze na základě těchto okolností výlučně uvažovat o „kontextu královských stavebních podniků“. Nepravděpodobně bychom zde totiž mohli předpokládat zřízení dvora církevní instituce. Architekturu těchto sídel v českých zemích ve 12. a 13. stol. takřka neznáme, rozhodně však nelze vyloučit výstavbu náročných zděných objektů, doložených písemnými prameny pro o něco mladší období. V listinách se setkáváme s termínem *propugnaculum*, označujícím pevnou budovu s vlastním opevněním, jež ji vydělovalo z ostatní plochy dvora (*Charvátová 1987*, 291–292), což odpovídá týnecké situaci. V této souvislosti se nabízí srovnání s rozměrnou stavbou s románskými slohovými prvky, která se z podstatné části dochovala v areálu hospodářského dvora v těsné blízkosti cisterciáckého konventu v západočeských Plasech (*Pavlík – Libal 1980*). Na základě výpovědi písemných pramenů a zahraničních analogií můžeme důvodně uvažovat o existenci obdobných objektů v zástavbě (nejen) klášterních venkovských dvorů již ve 12. století. Účel románské obdélne budovy v Týnci nad Sázavou pravděpodobně nebude ani v budoucnu možné jednoznačně postihnout. Proto patrně jen v rovině námětu do diskuse zůstane nově publikovaná hypotéza, upozorňující na některé dispoziční a architektonické rysy objektu, jež by mohly nasvědčovat záměru vystavět kostel s neodstupněným presbytářem, který byl ještě před dokončením upraven k odlišnému využití (*Varhaník 2007*). Je nutné zdůraznit, že tato stavba mohla být původně součástí prostorově naprosto odlišně řešeného a jiným způsobem vyděleného areálu.<sup>39</sup>

## Závěr

Při souhrnném pohledu na koncept HPT neshledáváme ani u jedné ze čtyř hlavních ukázek uvažované typologické skupiny hlavní znak *a priori* formulované charakteristiky – sypanou, ve 13. stol. zbudovanou fortifikaci v podobě prostého náspu zpevněného na čelní straně kamennou plentou či dřevěnou stěnou. Rekapitulace kritického posouzení předložené dokumentace se dobírá velmi skromného výčtu jistých poznatků: V Týnci nad Sázavou a na Hlavačově u Rakovníka pozůstatky náspu podél vnitřních hran příkopů neevidujeme, nic nenavědčuje ani jejich kompletnímu odstranění či zániku. K fortifikaci jádra hrádku Angerbachu u Kozlan sice násep přičítáme, ten však dosahoval velmi skromných rozměrů, postrádal zpevňující plentu a patrně sloužil k ukotvení dřevěné zábrany. Uvedené rysy jsou na hony vzdáleny podobě raně středověkých sypaných opevnění, s jejíž formou se ovšem setkáváme v Tachově. Po obvodu důležitého pohraničního hradu, o němž nás písemné prame-

<sup>38</sup> V písemných pramenech se poslední zmínka o hradu Lštění vztahuje k r. 1055, již v této době však mohl být méně významným centrem (srov. *Sláma 1988*, 42–43). O jeho funkci ve 12.–13. stol. nemáme žádné informace.

<sup>39</sup> O způsobech ohrazení venkovských dvorů (dvorců) 12. a starší části 13. stol. víme velmi málo. Pozoruhodným příkladem je nevýrazný otevřený žlab, jenž ve 12. a snad i v 1. pol. 13. stol. obemykal plochu poměrně rozlehlého areálu ve Velebudicích, položených v blízkosti Mostu (*Klápště 1994*, 80–83). Rozsáhlými obměnami se vyznačovaly přestavby klášterního dvora Hrnčiče, rovněž nedaleko Mostu (*Meduna 2006b*). Mohutný příkop, jenž z původně ohraničené plochy o značné výměře vydělil jen velice malou část, zde vznikl až ve 14. století. Oproti tomu při prvotním vytyčení areálu v 2. třetině 13. stol. měl vyhloubený příkop nesrovnatelně menší rozměry profilu. Obdobným vývojem mohlo projít také sídlo v Týnci nad Sázavou, musíme se však vzdát interpretací, neboť nevíme, jak velkou část ve 12. a 13. stol. osídlené plochy zde obsáhl archeologický výzkum, realizovaný pouze v blízkém okolí kostela.

ny zpravují již pro dobu vlády Soběslava I., se na několika místech dochovala torza zemního tělesa. Přestože nám datační opory scházejí, lze podle většího množství dřev na jednom z dokumentovaných profilů náspu uvažovat minimálně v tomto případě o raně středověkém stáří stavebního díla. Jelikož T. Durdík neprezentuje opory jím uvažovaného datování zemní hradby v Tachově do 13. stol. a ani nezdůvodňuje, proč by dřevěné prvky neměly sloužit jako výztuha, zůstává v současné diskusi o nálezové situaci jediným argumentem odkaz na analogie: u dlouhodobě kontinuálně osídlených lokalit se nepřemístěné hmoty raně středověkých hradeb zpravidla stávaly součástí obvodového opevnění ve 13.–14. století. Váha nastíněných výhrad vůči oprávněnosti vydělování HPT je v případě pojednávaných čtyř lokalit o to větší, že by měly právě možností nesporné rekonstrukce podoby fortifikace představovat základní pilíře již před zhruba třiceti lety navržené a od té doby v podstatě neměnné definice údajně vyhraněné typologické skupiny. Nelze si nevšimnout, že interpretace konkrétních nálezových situací jsou formulovány se záměrem potvrdit apriorní předpoklad o domnělé existenci „přechodného“ vývojového článku mezi raně a vrcholně středověkou stavební tradicí, při jehož nezohlednění prý nastává „zásadní nesoulad takovéto představy s obecnými vývojovými tendencemi a zákonitostmi“ (231).

Závěry kritického posouzení možností datace keramických nálezů, z níž vychází určení doby počátků Hlavačova u Rakovníka a Angerbachu u Kožlan, se ocitají v příkrém rozporu s tvrzením T. Durdíka, podle něhož „z hlediska datování nelze přes veškeré výše naznačené problémy přehlednout fakt, že prakticky všechny bližší chronologické zařazení umožňující ukázky [HPT, pozn. J. K.] vznikly v průběhu první poloviny či v době okolo poloviny 13. století. V mladší době se již tento typ neužíval ... a to zejména nepochybně pro rychlé morální zastarávání a enormní náročnost na údržbu“ (230). Podle našich současných poznatků neumožňuje žádný z registrovaných typologických a morfologických znaků shromážděných keramických fragmentů bezpečné včlenění do 1. pol. 13. věku, charakter artefaktů dokonce spíše napovídá o vzniku obou sídel až v pokročilé 2. pol. 13. stol. nebo i na počátku následujícího věku. T. Durdík navíc daným tvrzením účelově (vědomě) mate čtenáře, neboť „prakticky všechny bližší chronologické zařazení umožňující ukázky“ jsou pouze dvě ze čtyř; fortifikace Tachova a Týnce nad Sázavou lze datovat jen ve velmi širokém rozpětí.

Již od 70. let T. Durdík usilovně obhájí význam takřka všeobjímající systematiky typologického rejstříku půdorysů hradů (se zvláštním zřetelem k vývoji 13. stol.), z níž mj. vychází interpretace majetkových a právních souvislostí jednotlivých lokalit. Je-li údajně „pro celé 13. století ... typická, striktní typová diferenciacie mezi královskou (+ biskupskou) a šlechtickou hradní architekturou“ (235), v případě HPT se osoba zeměpanského stavebníka zákonitě stává pojítkem souboru sídel značně rozdílné podoby.<sup>40</sup> T. Durdík si sice uvědomuje nesouměřitelnost hrádka Angerbachu u Kožlan se soudobými výstavnými pevnostními rezidencemi posledních Přemyslovců, zároveň ale tvrdí, že jmenovaná lokalita „představovala plnohodnotné a kvalitní řešení“ (231). Daný úsudek bohužel dále nerozvíjí, a čtenáři tak náplň pojmů „plnohodnotné“ a „kvalitní“ ponechává k volnému domýšlení. Typologie jistě patří k velmi důležitým nástrojům poznávání stavebních památek, vždy ale zůstane pomůckou, jíž při výzkumu rozhodně nepřísluší nejzásadnější role.<sup>41</sup>

<sup>40</sup> Představa o striktní typové diferenciaci mezi půdorysy zeměpanských a šlechtických hradů byla již před časem s pádnými důvody zpochybněna (*Klápště 2003; Razím 2004a*). Důsledky nekritického (účelového) pojmání typologie mj. vyplývají z hodnocení Týřova, jehož jádro, pro klasifikaci určující částí dispozice, zřetelně náleží bergfritovému schématu, které je ovšem přičítáno šlechtickým stavebníkům. T. Durdík však překvapivě za směrodatné považuje utváření půdorysu přehradí, které by se prý mělo podobat hradům kastelového typu, a tudíž odpovídat královskému zakladateli (např. *Durdík 1998*).

<sup>41</sup> Opatrným zohledňováním výsledků typologické komparace se třeba vyznačuje švýcarské bádání o hradech, jehož výsledky v evropském kontextu nepřehlédnutelně vynikají. Výstižně svůj pohled na typologii vícekrát vyjádřil zejména W. Meyer (např. 1989, 114): „Im Gesamtergebnis sind jedoch alle Versuche, eine systematische Burgentypologie zu entwickeln, trotz wertvollen Einzelansätzen, als gescheitert zu betrachten. Gründe gibt es mehrere. Sie liegen teils in einseitigen Betrachtungsweisen mit der Überbewertung fortifikatorischer Elemente, teils in methodologischen Unzulänglichkeiten, die sich etwa in der unstatthafte Vermengungen baulicher und

Jedinými skutečně shodnými rysy čtyř hlavních ukázek HPT se stávají torzovitě náleзовé situace neumožňující ucelenou rekonstrukci, nejistoty při dataci keramiky (nebo úplná absence datačních opor) a nedostatek (kromě Tachova) písemných pramenů ozřejmujících majetkoprávní souvislosti. Při rekonstruování podoby fortifikací a zástavby, chronologickém určování artefaktů a posuzování statusu stavebníka tak lze při nedostatku opor volně (bez důkazu) interpretovat a v následné diskusi pak se zdánlivou samozřejmostí tvrdit, že „proti existenci hradů přechodného typu jako součásti nejstaršího horizontu královských hradů 13. století doposud nebyl předložen žádný relevantní důkaz a její odmítání [zejména ze strany V. Razíma /2005a/; pozn. J. K.] tak má charakter spíše pocitově motivovaných proklamací, volné tvorby styk s realitou ztrácejících interpretačních modelů či bagatelizování informací získaných především archeologickými metodami jinak zaměřenými badateli“ (232).<sup>42</sup> V návaznosti na toto konstatování T. Durdík kategoricky odmítá případnou diskusi: „O tom, že hrady přechodného typu představují plnohodnotnou a závažnou komponentu vývoje české hradní architektury nemůže být pochyb“ (232).

Odhlédneme-li od nepřiměřené typologické klasifikace, nabývají čtyři pojednávané ukázky opevněných sídel velký význam. Prostřednictvím Tachova se zřejmě střetáváme s pozoruhodným dokladem využití hmoty raně středověké hradby v zástavbě důležitého zeměpanského hradu ve 13. století. Vývoj pohraniční pevnosti tak patrně odpovídá lépe poznaným příkladům z městského prostředí. Do naprosto jiných relací nás uvádí výzkum Angerbachu u Kožlan, sídla definovaného nevelkou rozlohou, prostou zástavbou a velmi jednoduchou (provizorní) formou fortifikace. Tím vším lokalita pravděpodobně vypovídá o omezených možnostech a prostředcích stavebníka. Jestliže na poč. 14. stol. vystavená lokační listina městečka Kožlan uchovala jméno osoby odpovědné za zdar vysazení, důvodně se nabízí spojitost skromného opevněného sídla s nároky lokátora sídliště, jehož význam nepřesahoval úzké regionální poměry. Takovému směru výkladu neodporují ani současné poznatky o chronologii keramiky. Pokud by tradované jméno hrádku Angerbach skutečně souviselo s jeho začleněním do systému správy zeměpanské domény, o to více by vynikl provizorní charakter sídla. Autorem výzkumu uvažované datování počátků lokality by nás nadto přivádělo do doby samého závěru vlády Václava I. či spíše až Přemysla Otakara II., jež si jako stavebníky takového objektu – vzhledem k podobě soudobých královských hradů – snad ani hypoteticky nelze představit.

Výše předestřené hodnocení Angerbachu u Kožlan se značně vzdaluje kontextu zeměpanských sídel 1. pol. 13. věku, údajně příznačné doby HPT, rozhodně se však nevymaňuje z přirozených souvislostí vývoje hradní architektury starší fáze vrcholného středověku. Polemickým výkladem nezpochybňujeme existenci prostých, třeba ale i dosti rozměrných naspů jako takových. Fortifikace tohoto druhu skutečně obemkaly zástavbu jader některých hradů a hrádků 13.–14. století. Nic však nenavzdčuje tomu, že budování zemního opevnění podél eskarpové hrany příkopu bylo většinou podmíněno úzkým chronologickým rámcem, natož vazbou k sídlům výhradně v držení panovníka. O charakteru mnohých z uvažovaných HPT leccos vypovídá celá řada lokalit systematicky dokumentovaných M. Cejpovou v nejvýchodnější části Čech. Největší význam připadá hradu Hlavačovu u Chocně, který ale T. Durdík ve své nejnovější souhrnné monografii zařadil do kapitoly „Další možné hrady přechodného typu“, paradoxně navzdory tomu, že se v současnosti patrně jedná o nejlépe poznanou ukázkou valové fortifikace v podobě, která představuje hlavní kritérium přidělení té které lokality do skupiny HPT.<sup>43</sup> Systematický archeologický výzkum přitom objasnil charakter sy-

funktioneller Kriterien oder in der mangelnden Beachtung chronologischer Aspekte sowie archäologischer Befunde äussern.“ Meyerovo hodnocení plně platí i pro výsledky českého bádání o hradech.

<sup>42</sup> Prohlášení tohoto druhu bohužel provázají všechny dosud T. Durdíkem publikované příspěvky, jimiž reaguje na stále sílící kritické hlasy proti dosavadnímu typologickému pojetí výzkumu hradů a z této koncepce vycházejícím interpretacím stavebního vývoje konkrétních lokalit.

<sup>43</sup> O archeologicky zkoumaném opevněném sídlu Hradišti nad Semteší, datovatelném zřejmě do 13.–14. stol., se T. Durdík v souhrnné monografii o HPT dokonce vůbec nezmiňuje, přestože v tomto případě známe celkovou stratigrafii příčných řezů sypaných fortifikací, jejichž podoba plně odpovídá definici HPT (Frolík – Sigl 1994). Důvod je zjevný: nenaskytá se možnost ztotožnění s královským zakladatelským počinem.

paného opevnění a přinesl důležité datační opory (*Cejpová 2006a*). Dřevěné či kamenné čelo náspu však také nedoložil. Co je ale pozoruhodné, výstavbu mohutného valu dělí od doby založení sídla někdy ve 2. pol. 13. stol. časový odstup; nejspíše vznikl až na přelomu 13. a 14. věku, možná i v mladším období.<sup>44</sup> Tím se vývoj lokality vymyká předpokladům striktně typologického nahlížení na genezi hradů 13. století. Dokládá, že užití valového opevnění se vzájemně nepodmiňovalo s funkcemi opevněného sídla, natož s úzce ohraničeným chronologickým rámcem či s kontextem zeměpanské domény. Přestože o osobě zakladatele Hlavačova u Chocně nejde při nedostatku relevantních písemných pramenů snad ani spekulovat, lze mnohé odvodit z velikosti sídla a prosté podoby zástavby. Obojí dobře odpovídá nárokům příslušníků méně významných šlechtických rodů. Rozhodně se nedobereme argumentů, abychom – byť třeba hypoteticky – uvažovali o lokalitě v ruce panovníka, jak se T. Durdík pokouší odvodnit pomocí různých domněnek (183–184, 188). Hlavačovu u Chocně se v jižní části vých. Čech velikostí a snad i podobou fortifikace přibližuje řada dalších lokalit, které T. Durdík (229) i *M. Cejpová (2006b, 213; 2007, 82–83)* dávají (s připomenutím nutné opatrnosti, dokud nebude proveden archeologický výzkum) do souvislosti s kategorií HPT. Avšak přibývají-li v literatuře takto klasifikovaná sídla, prokazuje se tím neoprávněnost definice dané typologické skupiny. Marně se totiž dobíráme odpovědi na základní otázku: Jaké důvody by vedly panovníky k tomu, aby v příslušných regionech vznikaly četné drobné hrádky skromné zástavby i fortifikace, které by měly představovat jakousi „plnohodnotnou a závažnou komponentu“ (232) mocenských opor posledních Přemyslovců. Tato představa se zjevně neslučuje s dobovými reáliemi, dobře doloženými např. povahou zakladatelských počínů Přemysla Otakara II. v rakouských zemích (souhrnně *Kuthan 1991*) či významem měst v obraně hranic českých zemí (*Prix – Wihoda 2001; Razím 2004b*). Právě s tolik potřebným širším pohledem, který T. Durdík upřednostňováním typologické systematiky soustavně pomíjí, se (nejen) koncept HPT dostává do příkrého rozporu. Mimořádně důležitým zahraničním pevnostem, s jejich počátky se váže jméno Přemysla Otakara II. a které nezastupitelným způsobem ozřejmují povahu cíleně a s velkými náklady budovaných vojenských objektů (příkladem je opevnění města Marcheggu v Dolním Rakousku; srov. *Razím 2004b, 155*), se v souhrnných pojednáních z pera *T. Durdíka* (např. 2000) nedostává potřebného zohlednění. Jen zdánlivě lze namítnout, že tímto způsobem se dotýkáme problematiky spojené s odlišným sociálním prostředím. Při striktně odděleném poznávání vývoje městských a hradních pevností totiž předkládané závěry nabývají omezené platnosti, což dobře objasňuje příklad publikovaného hodnocení stavební podoby tachovského hradu ve 13. století.<sup>45</sup>

V dosavadním hodnocení Hlavačova u Chocně rozpoznáváme další velké úskalí provázející „komplexní pojetí studia hradní problematiky, které se u nás rozvíjí zhruba od počátku 70. let 20. století“ (*Durdík – Bolina 2001, 76*).<sup>46</sup> Jak v publikaci *M. Cejpové (2006a)*, tak v souhrnném pojednání *T. Durdíka* (183–188) zřetelně dominuje snaha dobrat se určujících opor typologické klasifikace, upozaděny jsou však nejen širší komparace se šlechtickými sídly obdobného půdorysného rozsahu a zástavby, ale také pozoruhodná zjištění o postupném vývoji stavební podoby lokality. V případě

<sup>44</sup> Z písemných pramenů není dostatečně zřejmé, zda hrad neznámého jména zanikl v souvislosti s vojenskými operacemi vojska Karla IV. v r. 1338, jak bez pochybností dovozuje T. Durdík (184). *M. Cejpová (2006, 132)* tuto spojitost nejprve pokládá za „předpoklad“, který by mohl být potvrzen až archeologickým výzkumem. O několik stránek dále v té samé studii ale usuzuje, že „nejmladší získané nálezy ze začátku až první poloviny 14. století svědčí pro to, že Hlavačov je skutečně hrad zničený roku 1338 Karlem IV.“ (*o. c., 141*). Jelikož v současnosti neznáme datační opory, abychom mohli blíže postihnout vývoj keramiky příslušného regionu ve 14. stol., stává se odkaz na dataci výzkumem získaných artefaktů v diskusi o zániku hradu v důsledku uvedené události bezpředmětným. Není ani zdůvodněno, proč získané keramické zlomky nemohou pocházet třeba až z 2. pol. 14. věku, což u některých artefaktů může být pravděpodobné (*o. c.,* zejm. obr. 11).

<sup>45</sup> Na význam úzce provázaného výzkumu fortifikací hradních a městských pevností upozornil např. *V. Razím (1993)*.

<sup>46</sup> Mnohokrát proklamované komplexní pojetí výzkumu stavebních památek však český typologický koncept kastelologického bádání stále nedokázal naplnit (srov. *Kouřil – Wihoda 2002*).

Hlavačova u Chocně totiž můžeme blížeji charakterizovat prvotní sídelní etapu (postrádající sypanou fortifikaci po obvodu hradního jádra), kterou lze důvodně považovat za provizorní.<sup>47</sup> V typologické koncepci výzkumu hradů pevně zakořeněný předpoklad o neměnnosti dispozičních schémat konkrétních lokalit nezohledňuje důsledky možných, třeba i v rychlém sledu probíhajících přestaveb, které mohou být provázány proměnami i základních rysů prostorového a komunikačního řešení. Tím se výzkum ochuzuje o navýsost důležité téma, jemuž dlouhodobě a s velkým úspěchem věnuje pozornost západoevropské archeologické bádání (např. *Bader 1998; Meyer 1989*).<sup>48</sup> Přitom právě mnohé z uvažovaných ukázek HPT výraznou měrou napomáhají při poznávání provizorních forem vnitřní zástavby i fortifikací dřevohliněných hradů počátku mladšího středověku. V tomto ohledu vzbuzují velkou pozornost výsledky rozsáhlého výzkumu na hradě v Jindřichově Hradci. Jelikož v předběžných sděleních čteme o reliktech sypané fortifikace po obvodu výstavné rezidence (např. *Durdík 1993*), je s podivem, že tento příklad není začleněn do souhrnné práce o HPT. Důvodem se zřejmě stalo uplatnění ztužující dřevěné konstrukce a uváděné, dosud ale publikačně neprokázané datování vzniku dané fáze opevnění do 10. století. Na adekvátní prezentaci tamních pozoruhodných objevů ale stále čekáme. Obdobné otázky se pojí také s počátky biskupského sídla v Horšovském Týně, k jehož nejstarším fázím je přičítáno opevnění „nejspíše charakteru valu“ (*Durdík 1998, 220*). I v tomto případě stále postrádáme odpovídající zveřejnění nálezových situací.

Kvantitou zdánlivě obřímí, ve skutečnosti ale velmi skromné publikační výstupy českého archeologického bádání o hradech nápadně kontrastují např. s mimořádně cennými výsledky švýcarských badatelů. S jejich jmény je sice spojeno nemnoho studií o typologickém vývoji hradů, zato však již celá řada zevrubných „materiálových“ publikací archeologických a stavebněhistorických výzkumů jednotlivých lokalit. Obsáhlé monografie se v celoevropském kontextu staly velmi důležitým zdrojem poznatků mj. o charakteru prvotních sídelních fází a složitém utváření půdorysných schémat zástavby. Je proto zvláštní, že komparace s dobře poznanými hradními sídly západoevropských zemí, jejichž počáteční podobu často v zásadní míře utvářela dřevěná a dřevohliněná architektura (např. *Friedel 2006; Higham – Barker 1992; Meyer 1983; 1989; Schneider – Meyer 1991*), není obsažena v souhrnné monografii o HPT, z nichž některé ukázky se rovněž vyznačují nenáročnou podobou stavebních konstrukcí. Přitom právě nezohledňování podstatných výsledků evropského bádání vede k neprůkaznému objevování ve středoevropském prostředí unikátních rysů vrcholně středověkých hradů českých zemí.

---

<sup>47</sup> V této souvislosti si zvýšenou pozornost zasluhují pozoruhodné poznatky, jež poskytl výzkum v Bedřichově Světcích na Mostecku. Díky němu můžeme vzácně uceleným způsobem ožřejmit vývoj sídla nižšího šlechtice ve 13. stol. (*Klápště 1994, 31–38*). Zatímco pro vymezení prvotního areálu postačil pouze plot, druhá fáze se již vyznačuje vyhloubením mohutného příkopu. Při přestavbě zároveň došlo k výraznému posunu ohrazené plochy. Tento příklad skýtá závažné poučení, které vybízí k velké obezřetnosti při posuzování vývoje (nejen) Hlavačova u Chocně. Jelikož realizovaný odkryv této lokality postihl jen velmi malou část zastavěné plochy, musíme se vzdát ucelené představy o podobě nejstarší sídelní fáze, pokud nechceme zbytečně spekulovat. I v případě, že by při výzkumu byla obnažena celá příkopem ohraničená plocha, nebylo by jisté, zda by bylo možné evidovat případné pozůstatky prvotního ohrazení. Mohly zcela zaniknout při hloubení příkopu, u něhož není zřejmé, zda přísluší první, či druhé stavební etapě.

<sup>48</sup> O výrazných proměnách stavební podoby hradů českých zemí ve 13. stol., často vzdálených přímočarému (aditivnímu) vývoji dochovaných dispozic, nás poučují výsledky stavebněhistorických průzkumů Rýzmburka (*Razím 2004a, 186–199*), Týřova (*Razím 2002; 2005b*), Valdeka (*Anderle 1998*) a Vizmburka (*Razím 2007*). Poznatky o vývoji těchto lokalit dostatečně potvrzují platnost základního pravidla: pokud nemáme důkazy, nelze do doby před první zmínkou datovat nejstarší dochované stavební části, natož celkové dispoziční řešení. Výsledná podoba hradu totiž mohla mít s prvotním záměrem jen málo společného, což může zásadně relativizovat závěry typologických komparací, často prováděných pouze na základě povrchového průzkumu velmi skromných stavebních reliktnů.

## Prameny a literatura

- AČ: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl třetí. F. Palacký ed. Praha 1844.
- Anderle, J. 1998: Otázky vztahů mezi stavbami hradů Volfštejna a Valdeku, *Archaeologia historica* 23, 399–408.
- 2007: Románská kaple na hradě Horšovský Týn. In: *Dějiny staveb 2007*, Plzeň, 195–200.
- d'Aujourd'hui*, R. 1997: Die hochmittelalterliche Stadtbefestigung am Beispiel Basel. In: G. Isenberg – B. Scholkmann Hrsg., *Die Befestigung der mittelalterlichen Stadt. Städteforschung A/45*, Köln – Weimar – Wien, 78–90.
- Bader, Ch. 1998: *Die Burgruine Wulp bei Küsnacht ZH*. Basel.
- Cejpová, M. 2006a: Zjišťovací výzkum hradu Hlavačova u Chocně. In: *Castellologica bohemica* 10, Praha, 131–146.
- 2006b: Povrchový průzkum hradu Komárka, okr. Chrudim, *Archaeologia historica* 31, 209–214.
- 2007: Hrad Mladějov. In: *Dějiny staveb 2007*, Plzeň, 81–84.
- CIM: Codex iuris municipalis. Tomus IV.1. A. Haas ed. Praha 1954.
- Durdík, T. 1974: Vývoj hradu Krašova na základě archeologického výzkumu, *Archeologické rozhledy* 26, 16–28.
- 1978: Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivoklátu. *Výsledky první etapy výzkumu (1973–75)*, *Archeologické rozhledy* 30, 304–320, 357–360.
- 1982: Počátky a geneze hradů 13. století v přemyslovském loveckém hvozdu, *Muzeum a současnost* 5, 73–130.
- 1987: Zemnice na českých královských hradech 13. století, *Archaeologia historica* 12, 355–365.
- 1993: Středověký vývoj hradu. In: *Jindřichův Hradec 1293/1993*, České Budějovice, 69–83.
- 1994: K interpretaci výsledků archeologického výzkumu jižního nároží hradu Lichnice. In: *Castellologica bohemica* 4, Praha, 67–74.
- 1998: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha.
- 1999: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha.
- 2000a: Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století. In: *Castellologica bohemica* 7, Praha, 17–50.
- 2000b: rec. *Mediaevalia archaeologica* 1. In: *Castellologica bohemica* 7, Praha, 451.
- 2001: Hrad Týřov. Praha.
- 2004: *Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov)*. Praha.
- 2006: rec. *Průzkumy památek XII*. In: *Castellologica bohemica* 10, Praha, 525–526.
- 2007: Hrady přechodného typu v Čechách. Praha.
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*. Praha.
- Durdík, T. – Krušinová, L. 1986: K počátkům a středověké stavební podobě hradu v Horšovském Týně, *Archaeologia historica* 11, 127–142.
- FRB: *Fontes rerum Bohemicarum*. Tomus II. J. Emler ed. Praha 1874.
- Ettel, P. 2001: *Karlburg – Rosstal – Oberammerthal. Studien zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern*. Rahden/Westf.
- 2006: *Frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern und die Entwicklung der Adelsburg*. In: *Neue Forschungen zum frühen Burgenbau. Forschungen zu Burgen und Schlössern* 9, München – Berlin, 33–48.
- Friedel, B. 2006: *Die Vohburg. Eine frühe Burg an der Donau*. In: *Neue Forschungen zum frühen Burgenbau. Forschungen zu Burgen und Schlössern* 9, München – Berlin, 123–142.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1994: *Nové poznatky o Hradišti nad Semteší (k. ú. Sovolusky, okr. Pardubice)*. In: *Castellologica bohemica* 4, Praha, 95–106.
- Hejna, A. 1972: *Archeologický výzkum v Týnci nad Sázavou*, *Archeologické rozhledy* 24, 410–416.
- 1981: *Novější objevy románské sakrální architektury v Čechách*, *Archeologické rozhledy* 33, 636–648.
- 1983: *Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách*, *Památky archeologické* 74, 366–436.
- Higham, R. – Barker, P. 1992: *Timber Castles*. London.
- Hoffmann, Y. 2000: *Ein „Turmstreit“ oder ein Methodenstreit? Über das Datieren von Bauwerken, Burgen und Schlösser in Sachsen-Anhalt* 9, 67–83.
- 2006: *Steinbauten des 11. und 12. Jahrhunderts auf Burgen im Gebiet des heutigen Sachsen. Ein Beitrag zur zeitlichen Gliederung des Burgenbaus*. In: *Neue Forschungen zum frühen Burgenbau. Forschungen zu Burgen und Schlössern* 9, München – Berlin, 205–227.

- Charvátová, K. 1987: Hospodářské dvory klášterů ve světle písemných pramenů (Ke stavební podobě dvorů řádu benediktinského, premonstrátského a cisterckého), *Archaeologia historica* 12, 287–299.
- Jan, L. 2006: Václav II. a struktury panovnické moci. Brno.
- Ježek, M. 1994: Archeologický výzkum v Berouně r. 1993, *Archeologické rozhledy* 46, 244–252.
- 1999: Sídlní pás u středověkého Zbečna. In: *Mediaevalia archaeologica* 1. Praha – Wrocław, Praha, 269–296.
- Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
- 2002: Svědectví artefaktů. In: J. Klápště ed., *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226). *Mediaevalia archaeologica* 4, Praha – Most, 10–34.
- 2003: Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích, *Archeologické rozhledy* 55, 786–800.
- 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kouřil, P. – Wihoda, M. 2002: Česká kastelologie na rozcestí?, *Archaeologia historica* 27, 21–35.
- Kuthan, J. 1991: Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku. Praha.
- Laval, F. – Razím, V. 2006: Příspěvek k diskusi o vývoji raně středověkých opevnění ve 12. a 13. století, *Archaeologia historica* 31, 181–197.
- Lutovský, M. 2003: Hradiště v Zabušanech ve světle výzkumu vnějšího valu, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 553–571.
- Meduna, P. 1994: Povrchový průzkum komplexu obléhacích prací u Konopiště z let 1467–1468. In: *Castellologica bohemia* 4, Praha, 243–250.
- 2006a: Krátce k Týncům. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 7. Na prahu poznání českých dějin. Sborník prací k poctě Jiřího Slámy, Praha, 83–88.
- 2006b: Hrnčiče, zaniklý dvůr oseckého kláštera. In: *Castellologica bohemia* 10, Praha, 245–256.
- Melzer, W. 1997: Karolingisch-ottonische Stadtbefestigungen in der Germania Libera. In: G. Isenberg – B. Scholkmann Hrsrg., *Die Befestigung der mittelalterlichen Stadt. Städteforschung A/45*, Köln – Weimar – Wien, 61–77.
- Menclová, D. 1972: České hrady I–II. Praha.
- Meyer, W. 1983: „Salbüel“. Eine hochmittelalterliche Holzburg im Kanton Luzern (Schweiz), *Château Gaillard* 11, 233–241.
- 1989: Die Frohburg. Ausgrabungen 1973–1977. Zürich.
- Michálek, J. 1987: Několik mladohradištních až raně středověkých kostrových pohřebišť ze Strakonicka, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 4, 23–35.
- Nováček, K. 2000: Středověký dům v Plzni. Archeologický výzkum parcely v Sedláčkové ul. 1 (čp. 187). In: *Sborník Západočeského muzea v Plzni – řada Historie* 15, Plzeň, 5–66.
- Nováček, K. – Razím, V. – Ebel, M. 2004: Opevnění města Tachova, Průzkumy památek XI/2, 51–94.
- Pavlík, M. – Líbal, D. 1980: Románská budova klášterního hospodářského dvora v Plasích, *Umění* 28, 515–518.
- Piekalski, J. 1999: Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast. Wrocław.
- Pleiner, R. 1969: Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic, *Památky archeologické* 60, 533–569.
- Porsche, M. 1994: Die mittelalterliche Stadtbefestigung von Freiburg im Breisgau. Stuttgart.
- 2000: Stadtmauer und Stadtentstehung. Untersuchungen zur frühen Stadtbefestigung im mittelalterlichen Deutschen Reich. Hertingen 2000.
- Prix, D. – Wihoda, M. 2001: „...allir unser getrawen burger...“ Hlubčice jako mocenský nástroj přemyslovské dynastie, *Časopis Slezského zemského muzea* 50 – série B, 193–204.
- Razím, V. 1993: K počátkům flankovací soustavy v české pevnostní architektuře, *Zprávy památkové péče* 53, 81–88.
- 2002: K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu, *Archeologické rozhledy* 54, 625–680.
- 2004a: Nad počátky hradů české šlechty, *Archeologické rozhledy* 56, 176–214.
- 2004b: K tendencím v ochraně hranic českého státu v 13. století, *Archaeologia historica* 29, 131–160.
- 2005a: O tzv. hradech přechodného typu, *Archeologické rozhledy* 57, 351–380.
- 2005b: K vývoji a interpretaci hradu Týřova ve 13. století, *Průzkumy památek XII/1*, 73–88.
- 2007: Ke stavebnímu vývoji hradu Vizmburka. In: *Svorník* 5, Praha, 35–54.
- 2008: K významu a stavební podobě románského hradu Přimda, *Průzkumy památek XV/1*, 39–56.
- Razím, V. – Ježek, M. 2001: Ke stavebnímu vývoji kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimí, *Průzkumy památek VIII/1*, 37–66.

- RBM*: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars IV. Annorum 1333–1346. J. Emler ed. Praeae 1892.
- Rebkowski, M.* 2002: Neue Ergebnisse zur ältesten Befestigung der Gründungsstadt Kolberg (Kołobrzeg). In: *Civitas et castrum ad Mare Balticum*, Rīga, 224–234.
- Richter, M.* 1982: Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera. Praha.
- 1994: Hrnčířská pec ze Starého Mýta (k otázce počátků vrcholně středověké keramiky). In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Praha, 145–157.
- Richter, M.* – *Vokolek, V.* 1995: Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové.
- Sedláček, A.* 1891: Hrad, zámky a tvrze Království českého VIII. Praha.
- Schmitt, R.* 1999: Zu den romanischen Mauerwerksstrukturen auf der Neuenburg bei Freyburg/Unstrut, Burgenforschung aus Sachsen 19, 74–109.
- 2000a: Zu den Wohn- und Palasbauten der Neuenburg bei Freyburg/Unstrut vom Ende des 11. Jahrhunderts bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts. In: *Burgen und frühe Schlössern in Thüringen und seinen Nachbarländern*. Forschungen zu Burgen und Schlössern 5, München – Berlin, 15–30.
- 2000b: Frühe runde Burgtürme Mitteldeutschlands im Vergleich mit anderen Burgenlandschaften, Burgen und Schlösser in Sachsen-Anhalt 9, 39–66.
- 2004: Zur Baugeschichte der Neuenburg I. In: *Burg und Herrschaft. Die Neuenburg und die Landgrafschaft Thüringen im hohen Mittelalter*. Beiträge zur Ausstellung, Freyburg/Unstrut, 31–89.
- Schneider, H.* – *Meyer, W.* 1991: Pfostenbau und Grubenhaus. Zwei frühe Burgplätze in der Schweiz. Basel.
- Sláma, J.* 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. *Prae-historica* XIV. Praha.
- Staník, I.* v tisku: Původní záměr výstavby stredovekého opevnenia Trnavy a jeho postupná realizácia. In: *Forum urbes medii aeui V*, Brno.
- Stephan, H.-G.* 2001: Nienover – Burg und Stadtwüstung im Solling (Süd-niedersachsen). In: H.-G. Stephan – K. Wachowski Hrsg., *Neue Forschungen zur Archäologie des Mittelalters in Schlesien und Niedersachsen*, Wrocław, 11–70.
- 2004: Die Stadtwüstungen Landsberg, Stoppelberg und andere Beispiele früher dynastischer Städtegründungen und Zentralorte des 13. Jhs. im Herzen Zentraleuropas. In: *Archaeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrołskiego*, Elbląg, 59–80.
- Varadzin, L.* – *Štefan, I.* 2007: Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky středočeského Polabí, *Archeologické rozhledy* 59, 116–127.
- Varhaník, J.* 2003: Věž rotundy v Týnci nad Sázavou. In: *Dějiny staveb 2002*, Plzeň, 182–188.
- 2007: K interpretaci výsledků archeologického výzkumu v Týnci nad Sázavou (o. Benešov), *Archaeologica Pragensia* 18 (2006), 227–243.
- Vogt, H.-J.* 1987: Die Wiprechtsburg Groitzsch. Eine mittelalterliche Befestigung in Westsachsen. Berlin.
- Waldhauser, J.* 2001: Archeologické nemovité památky Mladoboleslavska. Mladá Boleslav.
- Záruba, F.* 2004: Zbořený Kostelec. In: *Castellologica bohemica* 9, Praha, 177–210.
- Žemlička, J.* 1998: „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, *Český časopis historický* 96, 502–531.
- 2003: České 13. století: „privatizace“ státu, *Český časopis historický* 101, 509–541.

### Zur Methode der typologischen Burgenforschung (am Beispiel der sog. Burgen des Übergangstyps)

In den böhmischen Ländern hat sich bereits die Architektur der ältesten hochmittelalterlichen Burgen aus dem 13. Jh. durch spezifische Züge ausgezeichnet, die sich den Zusammenhängen der vorangehenden Entwicklungsetappe entziehen (in Böhmen fängt Hochmittelalter erst in der 1. Hälfte des 13. Jh. an). Diese Vorstellung hat T. Durdík teilweise dadurch relativisiert, indem er die Gruppe der sog. Burgen des Übergangstyps (weiter nur BÜT) aussonderte, bei denen angeblich früh- und hochmittelalterliche Baugewohnheiten gleichzeitig zur Anwendung kamen. Bei der Definition kam vier Fundorten maßgebliche Bedeutung zu: Hlavačov bei Rakovník (Mittelböhmen), Angerbach bei Kož-



lany (Westböhmen), Tachov (Westböhmen) und Týnec nad Sázavou (Mittelböhmen). Obwohl die Definition dieser Gruppe in der tschechischen und ausländischen Literatur bereits auf die 70er Jahre des 20. Jh. entfällt, wurde die Diskussion zur Gestalt der so klassifizierten Burgen erst unlängst durch eine zusammenfassende Verarbeitung der Ergebnisse der archäologischen Grabung auf den ersten drei der genannten Fundorte ermöglicht (Durdík 2007).

Die Baugestalt der angeführten Burgen sollte eine Art Synthese der für die frühmittelalterlichen Burgwälle sowie für die hochmittelalterlichen Burgen typischen Elemente sein. Die präsentierte Beschreibung enthält jedoch nur ein einziges verbindendes Element: Die Wallbefestigung (mit Stein- bzw. Holzvordermauer und ohne Innenkonstruktion aus Holz) entlang des Umfangs des Burgkerns. Ein weiteres Merkmal der BÜT soll nur noch die Eingliederung der Bebauung (Palas) in die Erdbefestigung sein. Wenn aber nun bestimmendes Merkmal des angeblichen „Übergangscharakters“ die Verwendung der Wallbefestigung sein soll, dann wurden doch sehr unterschiedliche Bautechnologien verglichen: Im Fall der frühmittelalterlichen Befestigungsanlagen handelte es sich um keinen Wall im Sinne einer einfachen Erdaufschüttung, sondern um eine feste Holzerdekonstruktion, d.h. einen massiven Baukörper der gründlich durch Holzkonstruktionen verstärkt war und an den Flanken normalerweise Steinblenden hatte. Da die Erdbefestigung der BÜT jeglicher Innenkonstruktion entbehren soll, also eines der wesentlichen Merkmale der frühmittelalterlichen Bautradition, kommen ernsthafte Zweifel auf, ob wir berechtigt von einer direkten genetischen Bindung sprechen dürfen, wenn schon die verschiedenen Formen der Erdwerke in einem langen Zeitintervall auftraten.

Auch die Gründung einiger Städte des 13. Jh. ist von Erdbefestigungen begleitet, die entlang der Innenkanten der Gräben angelegt wurden. Diese Aufschüttungen kamen auch im Zusammenhang mit Steinblenden zur Anwendung. Aus dieser Sicht ist es offensichtlich, dass die Definition der BÜT auf einer unangemessenen Betonung der Bedeutung der provisorischen Befestigung beruht, deren Anwendung an und für sich von keiner Vermischung früh- und hochmittelalterlicher Baugewohnheiten zeugt. Wenn wir im mitteleuropäischen Kontext die Anfänge der Anwendung von Befestigungen verfolgen, die für die jüngere Etappe des Mittelalters charakteristisch sind, dürfen wir den Umbau der heute sächsischen Burg Groitzsch im letzten Viertel des 11. Jh. nicht vergessen (Vogt 1987). Der Burgkern war hier noch nach frühmittelalterlicher Weise von einer massiven Erdmauer mit innerer Holzkonstruktion umgeben, jedoch demonstrierte der Burgherr Graf Wiprecht seine Macht durch zwei mächtige Türme, deren Bau auch vom Chronisten erwähnt wird. Der Torso eines dieser Türme wurde bei der archäologischen Grabung freigelegt. Die Maße des kreisförmigen Grundrisses und der gemauerte Mantel stellen dabei einen spezifischen Zug hochmittelalterlicher Burgen dar. Mit Recht darf somit Groitzsch als entwicklungsgeschichtliche „Übergangsburg“ bezeichnet werden. Neue und alte Baugewohnheiten nehmen hier allerdings gegenseitig keinen Einfluss und kommen in ausgeprägter Gestalt gleichzeitig zur Anwendung. Begründeter Weise dürfen derart frühe Beispiele für grundsätzliche Bauinnovationen auch in den böhmischen Landen erwartet werden.

Obwohl wir bereits in der Einleitung die Ausgangspunkte der Definition der BÜT in Frage gestellt haben, verdienen die Beispiele aus dieser Gruppe doch Aufmerksamkeit. Die Art der Argumentation von T. Durdík legt ein Zeugnis darüber ab, wie wesentlich eine *a priori* entwickelte Vorstellung über irgendwelche allgemein gegebene Entwicklungszusammenhänge methodisch unpassend die Interpretation des Befundes und seine Datierung beeinflussen kann. Auch müssen die präsentierten historischen Schlüsse überprüft werden, denn T. Durdík bringt die BÜT ausnahmslos mit der Person des Herrschers in Zusammenhang, obwohl es sich um Fundorte mit verschiedener Art von Bebauung handelt.

### Gestalt der Erdbefestigungen

**Hlavačov bei Rakovník:** Hauptziel der Grabung der durch neuzeitliche Eingriffe schwer beschädigten Burg war das Bemühen, den Charakter der Befestigung des heute größten Teils der Anlage zu beleuchten. T. Durdík hält diesen für den Burgkern. Dieser Bezeichnung widerspricht jedoch die Aussage mehrerer Quellen, welche belegen, dass der eigentliche Burgkern, der für die typologische Klassifizierung maßgebende Teil der Anlage, bei der neuzeitlichen Steingewinnung fast vollständig

beseitigt worden ist und dass der besagte Teil der Baustelle wahrscheinlich als Vorburg diente (mit glaubwürdigen Argumenten *Razím 2005a*).

Nur bei der in der Stirnseite angelegten Sonde konnten angeblich die Überreste der aufgeschichteten Befestigung *in situ* dokumentiert werden, und zwar in Gestalt eines Erdkörpers, den T. Durdík als stufenförmigen Einschnitt in den oberen Teil der Escarpe des Grabens wertet, auf dem angeblich die Steinvordermauer angelegt worden sein soll. Die vorgelegte Rekonstruktion der Befestigung gründet sich jedoch auf keinem glaubwürdigen Argument. Die Überreste der vermeintlichen Steinvordermauer sind weder *in situ*, noch als Schutt auf der Grabensohle festgestellt worden. Die insgesamt äußerst unebene Oberfläche der Grabenwände (einschließlich des stufenförmigen Gebildes) kann im Gegenteil als Folge der Erosion von verschiedenen stark haftenden Sandsedimenten gewertet werden, in welchen der Graben ausgehoben worden ist. T. Durdík schließt, dass eine wichtige Stütze bei der Lösung der Gestalt der Vorderseite der Befestigung die Mächtigkeit der Verfüllung des Grabens ist, die er für die Masse der verschütteten Aufschüttung hält. Wenn aber die Argumentation in dieser Richtung geführt wird, dann müssten wir notwendiger Weise ein entsprechendes terrassenförmiges Gebilde auch auf der gegenüberliegenden Seite erwarten, denn die Schwemmschichten sind zu beiden Seiten des Grabens gleich stark. Darüber hinaus müsste die vorausgesetzte Vordermauer ohne Fundament auf deutlich gesenktem und instabilen Sanduntergrund errichtet worden sein: Eine so gelöste Konstruktion wäre offensichtlich nicht im Stande, dem Druck der Terrassenmasse zu widerstehen, und das wohl auch nicht zur Zeit ihrer Errichtung.

**Angerbach bei Kožlany:** Der Grundriss ist größenmäßig mit Landsitzen des Kleinadels vergleichbar. Zu dieser Kategorie gehört er angeblich aber nicht, denn der Burgkern soll von einer mächtigen Erdaufschüttung umgeben gewesen sein. Wenn wir aber mit T. Durdík aufgrund der archäologischen Grabung an der Stirnseite und an den Flanken des Hinterteils der Anlage einen 8 m breiten Wall voraussetzen, dann würden wir im Grunde den ganzen Baugrund des Burgkerns füllen, wobei nur eine rechteckige Fläche der Maße ca. 7x1–2 m frei bliebe. Diese Fläche würde den Anforderungen an die vorausgesetzte Funktion wohl kaum genügen. Dessen ist sich offensichtlich auch T. Durdík bewusst, der zeichnerische Rekonstruktionen der Burg veröffentlicht, die der präsentierten textlichen Beschreibung der Parameter der Befestigung widersprechen. Damit der Kern tatsächlich seine Funktion erfüllen kann, müsste der Wall viel kleiner bemessen werden.

Die Höhe der Aufschüttung entlang der Innenkante des Grabens erreicht heute eine Höhe von max. 1 m. T. Durdík schließt, dass sie ursprünglich um etwa 2 m höher war. Diese Auffassung kann nicht bewiesen werden. Auch mit Rücksicht auf die Größe des Sitzes halten wir es für wahrscheinlicher, dass die Höhe der Aufschüttung bereits ursprünglich nur etwa 1 m betrug. Ein solches Gebilde wäre für die Verteidigung wenig brauchbar, Sinn macht es jedoch als Verankerung für eine Palisade oder einen Zaun. An der Stirnseite der Aufschüttung wurden *in situ* keine Steine von einer vorausgesetzten Steinvordermauer gefunden. Trotzdem setzt T. Durdík ihre Existenz voraus, wobei er als Beweis die Steine auf dem Boden des Grabens aufführt. Besser begründet ist jedoch eine ganz andere Interpretation: Die Steine dürften von selbst von der durch Risse gestörten Felswand des Grabens heruntergefallen sein.

**Tachov:** Da die erste Erwähnung der Burg erst auf die 1. Hälfte des 12. Jh. entfällt, darf begründeter Weise, vor allem aufgrund mehrerer gut erfasster Belege aus dem städtischen Raum, die Erhaltung von ausgeprägten Überresten einer frühmittelalterlichen Befestigungsanlage erwogen werden. Die Steinmauern aus dem 13.–14. Jh. wurden nämlich auf der Krone der älteren Aufschüttung gegründet, oder sie ersetzten die ursprüngliche Vordermauer. Als ungewöhnlich erscheint deshalb die Auffassung, dass wie T. Durdík voraussetzt, der Umfang der Burg von Tachov im 13. Jh. von einer ganz neuen Wallbefestigung umgeben worden sei und von der frühmittelalterlichen Befestigung auf den Grabungsflächen *in situ* keinerlei Überreste erhalten worden wären. Mit Rücksicht auf die Eindeutigkeit dieser Behauptung wäre zu erwarten, dass auf dem Fundort eine größere Grabung verlief, die zu Genüge die Gestalt der Erdbefestigung erfasst und auch feste Stützen für eine absolute Datierung erbracht hätte. Eine beweiskräftige Begründung des angeführten Schlusses ist im Fall von Tachov unerlässlich, denn die festgestellte große Menge an Hölzern in der Aufschüttung des erforschten Erd-

körpers entspricht eher einer frühmittelalterlichen Befestigungsanlage. Schlüsse können allerdings nur aus der Dokumentation von drei kleinen Schnitten gezogen werden. Die kritische Bewertung der Ergebnisse der Grabung von Tachov können eindeutig formuliert werden: Die veröffentlichte Dokumentation (wir vermissen ein Gesamtprofil der Befestigung, kennen die Konstruktion der Vordermauer der Aufschüttung nicht) reicht weder für eine Gesamtrekonstruktion der Anlage aus, noch ermöglicht sie die Bauentwicklung zu beschreiben.

**Týnec nad Sázavou:** Die Grabung in der Umgebung der Rotunde erbrachte mehrere Abschnitte eines breiten Grabens, der eine Fläche abgrenzte, auf der sich ein großflächiges Steingebäude mit romanischer und gotischer Bauphase befand. Nach T. Durdík ist nicht daran zu zweifeln, dass entlang des inneren Umfangs im 13. Jh. ein massiver Wall aufgeschüttet wurde. Bei der Grabung sind aber keinerlei Überreste der vermeintlichen Aufschüttung gefunden worden. T. Durdík behauptet deshalb, Beweis für die Existenz sei die stufenförmige (künstlich zugehauene) Oberfläche des Felsuntergrundes an der Innenseite des Grabens. Diese Herrichtungen, die den Felsuntergrund für die Anlage des Walls anpassen sollten, sind jedoch weder zeichnerisch noch fotografisch dokumentiert. Als weiteres Indiz für die Existenz des Wallkörpers wird die Verfüllung des Grabens gewertet, die teilweise eben aus dem Material des Walls bestehen soll. Dieser Teil der Ausführungen muss als unbegründete Mutmaßung angesehen werden, denn über den Ursprung der Schichten der Verfüllung des Grabens, die u.a. neuzeitliche Keramik enthielten, lässt sich nichts bestimmtes aussagen.

#### **Chronologischer Zusammenhang**

**Hlavačov bei Rakovník:** Die Gründung der Burg, für die keine Schriftquellen zur Verfügung stehen, setzt T. Durdík ausschließlich aufgrund der Keramikfunde in die Zeit um 1200, bzw. in das 1. Drittel des 13. Jh. und den Untergang „am ehesten in den Verlauf der 60er Jahre des 13. Jh.“. Über die Keramikentwicklung in der besagten Region in der 2. Hälfte des 12. und in der 1. Hälfte des 13. Jh. wissen wir aber sehr wenig (So steht kein einziger Fundkomplex zur Verfügung, der mit Hilfe einer anderen Fundgattung datiert wäre). Der überwiegende Teil der Keramik vom Fundort zeichnet sich zwar durch morphologische und typologische Merkmale aus, die für das Ende des Hochmittelalters typisch sind, Fundkomplexe mit ganzen Gefäßen, die von nahegelegenen Fundorten stammen, zeigen jedoch, dass diese Ware massenhaft auch noch tief in der 2. Hälfte des 13. Jh. vorkommt. Bei der Datierung der Burggründung muss deshalb ein sehr breites Intervall anvisiert werden, dass das ganze 13. Jh. einschließt. Damit stellen wir die Sonderstellung dieses Fundorts aufgrund seiner Datierung in Frage (hochmittelalterliche Burgen erscheinen in Böhmen in größerem Maße erst in der Zeit um die Mitte 13. Jh.).

**Angerbach bei Kožlany:** Die Abgrenzung der Funktionsdauer dieses Sitzes hängt ausschließlich von den Möglichkeiten der Datierung der Keramik ab, die nach T. Durdík auf das Intervall von 3. Viertel des 13. Jh. bis 1. Hälfte des 14. Jh. weist. Als Stütze für die Bestimmung der Untergrenze werden Fundsammlungen aus den Anfängen der nahe gelegenen Burgen Krašova und Týřov verwendet, die angeblich vor die Mitte des 13. Jh. zu setzen sind. Der erste erwähnte Fundort wird jedoch erst zum Jahr 1283 schriftlich erwähnt (*Klápště 2003; Razím 2004a*). Die Glaubwürdigkeit der Verweise auf Analogien von Týřov ist schwer zu bewerten, denn die erwähnten Artefakte sind bisher unveröffentlicht. Bei der Datierung der Funktionsdauer von Angerbach kommt dagegen den Fundkomplexen aus der nahe gelegenen Stadt Pilsen große Bedeutung zu, diese ist offensichtlich aber erst im letzten Jahrzehnt des 13. Jh. gegründet worden. In den Fundsammlungen aus den ältesten Bebauungsphasen der Stadtgrundstücke, erscheint genauso wie im Fall von Angerbach auch in ausgeprägtem Maße frühmittelalterliche Produktionstradition, die sich durch entsprechende typologische Merkmale auszeichnet. Auch bei der Abgrenzung des Zeitintervalls für die Gründung von Angerbach muss deshalb die ganze 2. Hälfte des 13. und der Anfang des 14. Jh. berücksichtigt werden. Auch bei der Bemühung, den Untergang des Fundorts zu datieren, verfügen wir über keine feste Datierungsstütze.

**Tachov:** T. Durdík hält zwar den Neubau einer Wallbefestigung im 13. Jh. für unzweifelhaft, dieser Schluss ist jedoch unbegründet, denn es fehlen wiederum Datierungsstützen für den Bau der untersuchten Überreste der Erdbefestigung.

**Týnec nad Sázavou:** T. Durdík hält es für unzweifelhaft, dass der massive Graben sowie der durch die Grabung nicht erwiesene Wall im 13. Jh. entstanden. Auch in diesem Fall entbehren wir jeglicher Datierungsstütze. Es ist auch nicht ausgeschlossen, dass der Graben z.B. erst im 14. oder im 15. Jh. angelegt wurde.

### **Bauherr**

**Hlavačov bei Rakovník:** Über Bauherrn sowie historische Zusammenhänge der Burg können wir mit Rücksicht auf die Absenz von Schriftquellen nur spekulieren.

**Angerbach bei Kožlany:** Obwohl der Fundort in keiner mittelalterlichen Schriftquelle erwähnt wird, hält es T. Durdík für erwiesen, dass er vom Herrscher gegründet wurde, wobei es sich um ein Objekt handeln soll, dass mit der nahe gelegenen „Mutterburg“ Týřov zusammenhing und mit Rücksicht darauf Hilfsfunktionen erfüllte. Die enge Bindung beider Burgen soll durch die Nähe beider Namen erwiesen sein, denn Týřov wird in den Schriftquellen aus dem 13. und 14. Jh. auch als Angerbach bezeichnet. Von der Bezeichnung der Burg bei Kožlany als Angerbach sind wir jedoch erst aus Quellen des Anfangs des 18. Jh. unterrichtet (ausführlich *Razim 2005a*). Es wäre bemerkenswert, wenn sich dank der örtlichen Tradition der deutsche, d.h. modische Name nur bei der unbedeutenden kleinen Burg erhalten hätte, die bereits im 14. Jh. unterging, und nicht bei der „Mutterburg“.

Von der Person des Bauherrn zeugt nach T. Durdík die Eingliederung des Städtchens Kožlany, von dem die Burg etwa 1 km entfernt ist, in die königliche Domäne. Unser Interesse weckt allerdings eine Urkunde aus dem Jahr 1313, die von der Gründung von Kožlany als Stadt berichtet. Im Text wird auch der Name des Lokators erwähnt. Es gibt also genug Grund, die kleine Burg in der Nähe von Kožlany (obwohl ohne Beweis) für den Sitz des Lokators zu halten, den wir uns als Bauherren viel besser vorstellen können als den König. Diese Voraussetzung steht auch im Einklang mit der Datierung der gefundenen Keramik. Bei der Bewertung der historischen Zusammenhänge darf auch nicht die baulich einfache Gestalt des Sitzes außer Acht gelassen werden (u.a. die kleinen Maße, minimale Anwendung von Steinkonstruktionen).

**Týnec nad Sázavou:** Der Fundort wird in den Schriftquellen zum ersten Mal zum Anfang des 14. Jh. erwähnt. Damals gehörte es zum Besitz der Mitglieder eines weniger bedeutenden Adelsgeschlechts. Über seine frühere Geschichte können wir allenfalls Spekulationen anstellen. Trotzdem präsentiert T. Durdík als unzweifelhaften Schluss, dass die Burg hier bereits im 13. Jh. gegründet wurde, und zwar vom Herrscher. Der semantische Gehalt der Bezeichnung des Fundorts spricht tatsächlich dafür, dass hier im Rahmen der herrscherlichen Domäne ein von einer Holzbefestigung umgebener Sitz entstand (Týn bezeichnet ein Gebilde mit Flechtzaun). Diese Fundorte wurden jedoch offensichtlich vor allem im 11. Jh. gegründet und ihre Gestalt kennen wir nicht, darüber hinaus waren sie bereits im 11. und 12. Jh. Gegenstand von Schenkungen Adelliger und kirchlicher Institutionen.

Zu den bedeutendsten Entdeckungen der von Antonín Hejna geführten archäologischen Grabung gehört ein dreischiffiges Gebäude romanischen Charakters in der nördlichen Nachbarschaft der Rotunde. Im Zusammenhang der böhmischen Lande ist ein Bau dieser Art (charakterisiert durch die Verwendung von romanischem Mauerwerk) im ländlichen Milieu einzigartig. Bereits diese Tatsache mahnt jedoch zu Umsicht bei der Interpretation der historischen Zusammenhänge. Die Interpretation wird auch durch die Möglichkeit beschränkt, lediglich im Rahmen des breiten Intervalls 12.–13. Jh. zu datieren. Das Objekt könnten wir z.B. für einen Teil der Bebauung des Gehöfts einer kirchlichen Institution halten. Die Architektur dieser Sitze kennen wir für das 12. und 13. Jh. in Böhmen so gut wie gar nicht. Wir können jedoch begründet den Bau auch aufwendiger Objekte voraussetzen, die in den Schriftquellen für eine etwas jüngere Zeit erwiesen sind. In den Urkunden stoßen wir auf den Begriff *propugnaculum*, der ein festes Gebäude mit eigener Befestigung bezeichnet, die es von der umliegenden Fläche des Hofes teilte, was der Lage in Týnec sehr gut entspricht. Den Zweck des rechteckigen Gebäudes werden wir wahrscheinlich auch in Zukunft nicht eindeutig zu fassen vermögen. Bei einer Absenz von Datierungsstützen kann ferner auch nicht ausgeschlossen werden, dass das Gebäude ursprünglich Teil einer räumlich anders gelösten Befestigung oder eines anders befestigten Areals war (Der mächtige Graben kann lediglich in die breite Spanne 12.–15. Jh. datiert werden).

### Bilanz der sicheren Schlüsse

Bei keinem der vier Hauptbeispiele für die vorausgesetzte typologische Gruppe der BÜT finden wir das Hauptmerkmal der *a priori* formulierten Beschreibung, und zwar einen im 13. Jh. errichteten einfachen Erdwall, der auf der Vorderseite durch eine Steinvordermauer oder eine Holzwand verstärkt wäre. Die Bilanz der sicheren Erkenntnisse macht sich dürftig aus: In Týnec und in Hlavačov bei Rakovník werden keine Überreste der Aufschüttungen entlang der inneren Grabenkanten verzeichnet, nichts spricht für ihre komplette Beseitigung oder ihren Untergang. Beim Burgkern von Angerbach bei Kožlany wurde zwar eine Aufschüttung erwiesen, diese war jedoch recht bescheidener Maße, hatte keine verfestigenden Vordermauer und diente offensichtlich zur Verankerung einer Holzumzäunung. Diese Parameter sind sehr weit von einer frühmittelalterlichen aufgeschütteten Befestigung entfernt. Dafür können wir einen entwicklungsgeschichtlichen Anschluss hypothetisch im Fall von Tachov erwägen. Am Umfang der Grenzbürg, die spätestens an der Wende 11./12. Jh. gegründet wurde, sind die Torsi der Erdkörper mit einer größeren Menge an Holzbaulementen erhalten. Diese Tatsache spricht jedoch eher für den frühmittelalterlichen Datierungsansatz des Bauwerks. Dabei sollte eben bei diesen vier Beispielen die unzweifelhafte Rekonstruktion der Gestalt der Befestigung den Grundpfeiler der vorgeschlagenen Definition der BÜT bilden.

Einzig aufgrund der Keramikfunde lässt sich die Zeit der Anfänge von Hlavačov bei Rakovník und Angerbach bei Kožlany bestimmen. Aufgrund der gegenwärtigen Erkenntnisse ermöglicht aber keines der verzeichneten typologischen und morphologischen Merkmale bei den Fundgegenständen eine eindeutige Datierung in die 1. Hälfte des 13. Jh., also in jene Zeit, die den Schwerpunkt des Vorkommens der BÜT bilden sollte. Im Fall der Befestigung von Tachov und Týnec nad Sázavou fehlen jegliche Datierungsstützen.

Die einheitliche typologische Klassifizierung der vier behandelten Burgen hat u.a. dazu geführt, dass T. Durdík *a priori* den Herrscher mit der Person des Gründers gleichsetzt. Diese Voraussetzung geht von der Vorstellung aus, dass für das ganze 13. Jh. angeblich die strikte Typendifferenzierung zwischen königlicher (+ bischöflicher) und adeliger Burgarchitektur typisch sei; alle erwogenen BÜT müssen somit in den Ausführungen T. Durdíks der königlichen Domäne angehören. Für diese Annahme gibt es jedoch (außer Tachov) in den Schriftquellen keinen Anhaltspunkt. T. Durdík war sich zwar der Unvergleichbarkeit der kleinen Burg Angerbach bei Kožlany mit zeitgenössischen Burgen der letzten Přemysliden bewusst, gleichzeitig aber behauptet er, der genannte Fundort „hätte eine vollwertige und hochwertige Lösung dargestellt“.

Wenn wir von der unsachgemäßen typologischen Klassifizierung absehen, so sind die behandelten Beispiele für BÜT von großer Bedeutung. Die Erforschung von Tachov hat offensichtlich die Ausnutzung der Masse des frühmittelalterlichen Mauerkörpers für den Bau einer wichtigen Königsburg im 13. Jh. erwiesen. Die Entwicklung dieser Befestigungsanlage entspricht somit wohl den gut bekannten Beispielen aus dem städtischen Milieu. Ganz anders verhält es sich mit Angerbach bei Kožlany. Der Sitz ist durch eine kleine Fläche, einfache Bebauung und eine sehr einfache (provisorische) Form der Befestigung gekennzeichnet. Diese Attribute geben wahrscheinlich die beschränkten Möglichkeiten und Mittel des Bauherrn wieder. Wenn die Funktion einer kleinen Burg tatsächlich eng mit der Verwaltung der landesherrlichen Domäne zusammenhinge, um so mehr würde die bescheidene Gestalt des Sitzes hervortreten. Die veröffentlichte Datierung der Anfänge dieses Fundortes würde uns in die Zeit Wenzels I. oder Přemysl Ottokars II. versetzen, den wir uns als Bauherrn eines solchen Objekt nicht einmal hypothetisch vorstellen können.

Der vorliegende Beitrag stellt die Existenz von Erdwerken am inneren Umfang der Gräben einiger Burgen aus dem 13.–14. Jh. nicht in Frage. Es spricht jedoch nichts dafür, dass diese Art der Befestigung nur in einem kurzen Zeitraum auftrat, oder gar nur bei Sitzen des Herrschers. In zahlreichen Regionen Böhmens sind diese Fundorte tatsächlich verzeichnet. Wenn aber in kleiner gegenseitiger Entfernung mehrere solcher kleiner Burgen vorkommen, dann beweist diese Erscheinung die Unzulänglichkeit der Definition dieser typologischen Gruppe. Vergeblich suchen wir nämlich nach einer Antwort auf die grundlegende Frage: Welche Gründe führten den Herrscher dazu, in einigen Regionen zahlreiche kleine Burgen zu erbauen, die eine Stütze der Macht der letzten Přemysliden bilden

sollten. Diese Vorstellung steht offensichtlich im Widerspruch zu den Fakten, die z.B. vom Charakter der Gründungen König Přemysl Ottokars II. illustriert sind.

Der Problemkreis BŮT schließt eine Reihe von Aspekten im Zusammenhang mit der bisherigen typologischen Konzeption der böhmischen Burgenforschung, deren Auffassung in letzter Zeit zu Recht immer mehr einer Kritik unterworfen wird. Die gegenwärtige Diskussion ist aber von der vollständigen Absenz von Publikationen bedingt, die in adäquater Weise die Dokumentation und die Artefakte aus den großflächigen Grabungen vieler Burgen zugänglich machen würden. Dafür hat der Ausgräber in überwältigender Zahl zusammenfassende und oftmals oberflächliche Studien zur Entwicklung der Burgarchitektur verfasst.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

*JAN KYPTA, Národní památkový ústav – ú. o. p. středních Čech v Praze, Sabinova 5, CZ-130 11 Praha 3  
kypta@centrum.cz*

## DISKUSE

### O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu)

Jan Kypta

#### Úvod

V českých zemích se architektura již nejstarších vrcholně středověkých hradů, ať zeměpanských, či založených šlechtici a církevními hodnostáři, vyznačovala vyhraněnými znaky, jež se vymykají vývojovým souvislostem předchozího období. Tuto představu T. Durdík částečně relativizoval tím, že vyčlenil skupinu tzv. hradů přechodného typu (dále jen HPT), charakterizovaných údajně současným uplatněním raně a vrcholně středověkých stavebních zvyklostí, jejichž prolnutí by mělo zrcadlit složitost kulturních změn 13. věku a také dokládat pevnou vývojovou kontinuitu.<sup>1</sup> Přestože uvedená typologická kategorie se v literatuře poměrně hojně objevuje již více jak třicet let, umožňuje teprve nedávno vydaná souhrnná monografie vést diskusi nad otázkami stavební podoby konkrétních lokalit a jejich chronologie (*Durdík 2007*).<sup>2</sup> V ní T. Durdík v odpovídající míře prezentuje výsledky archeologických výzkumů 70. let min. stol., uskutečněných na Hlavačově u Rakovníka (okr. Rakovník), Angerbachu u Kožlan (okr. Plzeň-sever) a Tachově (okr. Tachov), jež spolu s Týncem nad Sázavou (okr. Benešov), zkoumaným V. Hejnou, považuje za hlavní, a tím pádem pro další klasifikace určující ukázky vydělené typologické skupiny.

Uvedení kategorie HPT do literatury spadá do doby, kdy „komplexní pojetí studia hradní problematiky, které se u nás rozvíjí zhruba od počátku 70. let 20. století, si pochopitelně vyžádalo i vznik typologie odpovídající této metodě, tedy postavené důsledně na dispozičním typu. Tak byl typologický rejstřík naší hradní architektury rozšířen i o typy, které předchází přístup neumožňoval ani zaregistrovat“ (*Durdík – Bolina 2001, 76*). V citátu vyjmutém z přehledové práce o hradní architektuře českých zemí je oním předchozím přístupem míněna koncepce díla *D. Menclové (1972)*, která prý „nedočetla základní pravidlo jakékoliv typologické práce, tj. jednotné hodnotící kritérium pro všechny typy“ (*Durdík – Bolina 2001, 75*). Z kontextu vyplývá, že mezi nově definované kategorie patří HPT, jejichž rozpoznání prý „můžeme považovat za jeden z největších objevů moderní archeologie středověku v Čechách“ (*o. c., 76*). Opakovaně se dozvídáme, že příslušnou skupinu „charakterizuje svérázná syntéza prvků typických pro starší hradiště i vrcholně středověké hrady“, přičemž „jedním z nejvýraznějších prvků je beze sporu valové opevnění“ (s kamenným či dřevěným čelem a bez vnitřní dřevěné výztuhy) po obvodu hradního jádra a vsazení zástavby (paláce) do sypané fortifikace (229). Jelikož jinými společnými znaky charakteristiku nerozšíříme, hned zpočátku proto můžeme způsob vymezení typu považovat za zavádějící. Přitom argument nám poskytl sám T. Durdík, neboť definice není odvozena na základě specifické formy dispozice (!); nebylo tedy dbáno na jím mnohokrát zdůrazňované „jednotné hodnotící kritérium“, jehož opominutí je tak důrazně vytýkáno *D. Menclové*.

Je-li jediným dokladem údajně „přechodnosti“ užití valového opevnění, volba daného východiska komparace si nutně žádá podrobné zdůvodnění. Vždyť obvod raně středověkých hradů neurčovaly valy, nýbrž hradby: zemní tělesa, která byla vesměs důkladně ztužena masivními dřevěnými konstrukcemi a po stranách zpravidla zpevněna kamennými plentami. Jelikož sypaná opevnění HPT by měla postrádat vnitřní dřevěný skelet, jeden z podstatných znaků raně středověké stavební tradice,

<sup>1</sup> Postupně publikované charakteristiky pojmu HPT shromáždil *V. Razím (2005a, 355)*.

<sup>2</sup> V citacích této práce jsou v následujících pasážích uvedeny pouze odkazy na příslušné stránky a obrázky. Podrobný katalog shromážděných artefaktů byl zveřejněn samostatně (*Durdík 2004*).

vyvstávají vážné pochybnosti, zda lze oprávněně hovořit o přímé genetické návaznosti, jestliže se různé formy zemních fortifikací objevují v dlouhém časovém rozpětí od pravěku do novověku.<sup>3</sup> Pokud bychom se striktně drželi citované definice, pak nutně do dané skupiny vřadíme třeba velké množství hradů (a také měst) z pozdního středověku s opevněními, jejichž důležitou součástí se staly obvodové zemní násypy zajištěné z čelní strany plentami.

S obdobným způsobem definovanou skupinou „přechodných“ hradů se v zahraniční literatuře nesetkáme. Výjimečnost českých lokalit ale není dána ani dokonalou metodologickou výzbrojí zdejšího bádání, umožňujícího odhalit všeobecně rozšířený, avšak v sousedních zemích (včetně Moravy) stále nerozpoznaný jev, ani naprosto specifickým vývojem. Příčina naopak tkví v samotném konceptu komparace, nepatřičně zúžené pouze na posuzování podoby fortifikací, a to bez ohledu na rozdílný historický, sociální a právní kontext jednotlivých pojednávaných lokalit. Z mnoha dlouhodobě známých důvodů jsou ve středoevropském prostředí proměny raně středověkých opevněných sídel podrobně nahlíženy v kontextu vzniku institucionálních měst (souhrnně např. *Piekalski 1999*), proto by se i tato problematika měla stát nedílnou součástí diskuse o HPT. Jestliže se základním východiskem definice pojmu HPT stal apriorní předpoklad o úzké vývojové návaznosti mezi raně středověkými hrady (resp. hradišti) a určitými hrady mladšího středověku, zákonitě by tedy měla existovat rovněž města přechodného typu, pokud i u těchto lokalit shledáváme shodné znaky, jež podmiňují navrhovanou typologickou klasifikaci.

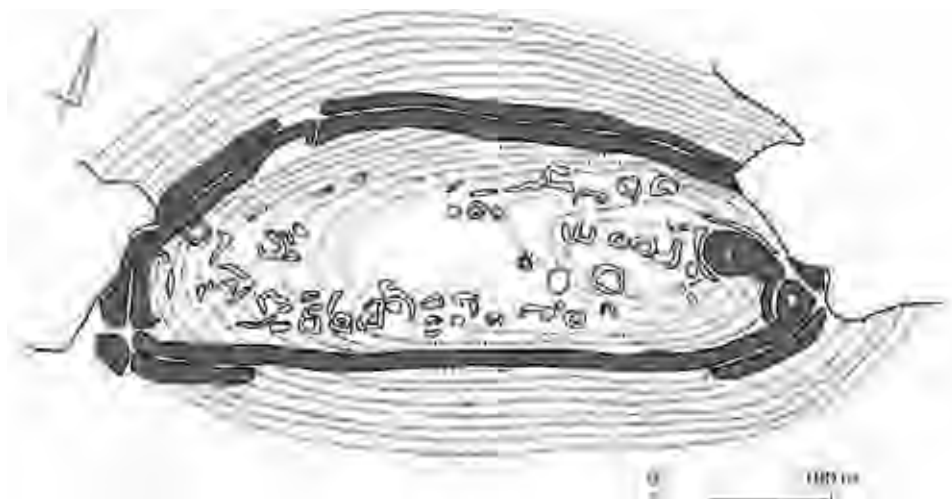
Zároveň bychom očekávali důkladnější zdůvodnění (nejen na základě uplatnění zemního opevnění) smyslu srovnávání hradů raného a vrcholného středověku. T. Durdík se s tímto okruhem závažných otázek vypořádal až příliš všeobecným předpokladem: „zánik hradské soustavy postavil před české krále naléhavou nutnost vybudování nové sítě základních mocenských opor, bez nichž fungování středověkého státu nebylo myslitelné. Jejím základním stavebním kamenem se staly královské hrady nové kvality“ (233). S tímto málo obsažným konstatováním se v doslovném znění střetáváme opakovaně (*Durdík 2000a*, 17), stále jej však nedoprovází zevrubná, rozbořením konkrétních pramenů podložená argumentace.<sup>4</sup> Takové zjednodušení bychom snad mohli akceptovat v případě, že se předmětem zkoumání stanou lokality, jako je např. Tachov, u něhož o vývojové návaznosti na raně středověkou situaci nemůže být pochyb. Nepostačuje ale k odůvodnění komparace mohutně opevněných a zpravidla rozlehlých pevností raného středověku a drobných hrádků mladšího středověku, z nichž jeden, Angerbach u Kožlan, náleží k základním oporám definice HPT.

Odvíjí-li se úsudek o „přechodnosti“ stavební produkce výhradně od posuzování užití formy opevnění, pak je tvrzení T. Durdíka, že „přes značné vynaložené úsilí se však k české situaci nepodařilo nalézt bližší paralely“ (232), zavádějící. Počátky některých nově založených institucionálních měst 13. stol. totiž rovněž provází výstavba zemních, nezřídka masivních fortifikací, založených podél eskarpových hran příkopů (*obr. 1*). Takto byla zajištěna obrana zaniklých lokačních útvarů ve středním Německu (*Stephan 2001; 2004*) či třeba prvotní fáze Kolobřehu (*Rębkowski 2002*). Budovány byly nejen prosté násypy, ale rovněž zemní tělesa v kombinaci s kamennými plentami, což lze pro 12. stol. dobře doložit ve Freiburgu im Breisgau (*Porsche 1994*). Prstenec obvodového zemního násypu

<sup>3</sup> Na tento rozpor upozornil již *V. Razím (2005a, 355)*, přesto se T. Durdík k této zásadní otázce v souhrnné monografii nevyjádřil.

<sup>4</sup> Daný úsudek opomíjí význam královských měst i skutečnost, že rozmístění prokazatelně královských hradů 13. stol. nesvědčí o uvažovaném systematickém budování sítě základních mocenských opor (srov. *Razím 2004b*). V poslední době rozvíjející se diskuse o povaze vlády posledních Přemyslovců je bohužel provázena nepatřičnou polarizací různých pohledů, přesto ze současných obtížně sledovatelných debat vyplývá jeden podstatný závěr: strukturální proměny českého státu ve 13. stol. nelze vnímat prostřednictvím zjednodušujících modelů, kontrastním způsobem (pomocí protikladů) vysvětlujících proměny (nejen) mechanismů vlády (srov. *Jan 2006*). Mediévistika (mj. také archeologie) tím bude ochuzena o snadno sdělitelné charakteristiky „věku transformace“, které byly dosud zpravidla *a priori* formulovány (předvídaný) a teprve posléze – a tím pádem často účelovým způsobem – prokazovány interpretacemi pramenů. Podrobnou diskusi si žádá např. koncept zániku hradské soustavy, s nímž mnozí autoři zacházejí s nepřiměřenou samozřejmostí, přestože dosud nebyly dostatečně objasněny konkrétní mechanismy uvažovaného procesu.





Obr. 1. Stoppelberg (Dolní Sasko), zaniklé město z 2.–3. třetiny 13. století. Šedě zvýrazněn průběh zčásti zdvojených zemních valů. Při vých. okraji obvodové fortifikace se nacházejí dva výrazné kuželovité náspy, které lze patrně klasifikovat jako tzv. motte. Pozůstatky zástavby v podobě četných na povrchu patrných objektů zřetelně ohraničují centrální veřejné prostranství. Na záp. a vých. straně byla obvodová fortifikace poškozena při novověkém lámání kamene. Překresleno podle: *Stephan 2004, 70*.

Abb. 1. Stoppelberg (Niedersachsen), Stadtwüstung aus dem 2.–3. Drittel des 13. Jh. Grau: der Verlauf des teilweise verdoppelten Erdwalls. Am Ostrand der Ringbefestigung befinden sich zwei ausgeprägte kegelförmige Aufschüttungen, die offensichtlich als sog. Motte zu klassifizieren sind. Der zentrale öffentliche Platz ist von Überreste der Bebauung in Gestalt zahlreicher an der Oberfläche sichtbarer Objekte umsäumt. An der West- und Ostseite war die Ringbefestigung durch modernen Steinbruch beschädigt. Zeichnung nach: *Stephan 2004, 70*.

vymezeného zděnými plentami ohraničil také jádro Basileje. Vystavěn byl zřejmě až ve 13. stol., v 11.–12. stol. se k eskarповé stěně příkopu přimykala pouze zeď, která se posléze stala zadním čelem náspu (*d'Aujourd'hui 1997*). Přestože vývojovou návaznost měst mladšího středověku na raně středověké centrální lokality lze ve středoevropském prostředí postihnout přinejmenším ve stejné (spíše však ve více) zřetelných rysech jako (než) v případě vrcholně středověkých hradů, bylo by jistě absurdní uvažovat o „přechodnosti“ např. lokačního Kolobřehu, byť jeho obvod ohraničila zemní fortifikace. Zúžené hodnocení by přehlíželo pravidelně vyměřenou zástavbu města a soubor specifických práv a povinností komunity měšťanů. Při nezbytně širším pohledu proto představa o „svěrázných syntéze prvků typických pro starší hradiště i vrcholně středověké hrady“ (229) rychle pozbývá argumentů.

Současnou diskusi o proměnách fortifikační architektury v českých zemích podmiňuje naše takřka úplná neznalost geneze opevnění raně středověkých hradů ve 12. a 1. pol. 13. stol., což činí krajně sporné jakékoli pokusy o charakteristiku vývojových tendencí (natož skutečného vývoje) daného období (srov. *Laval – Razím 2006*).<sup>5</sup> Ve větším počtu dobře poznané příklady přestaveb fortifikací 10.–13. stol. v krajích Říše jsou až překvapivě rozrůzněné a vymykají se snahám o zobecnění (srovn. *Melzer 1997; Piekalski 1999; Porsche 2000*). Odlišné formy opevnění se mohly dokonce uplatňovat současně v rámci jedné lokality, přičemž z našeho dnešního pohledu na obranyschopnost vytvářely málo srozumitelné kombinace. Mezi pozoruhodné ukázky náleží čelní fortifikace zaniklého

<sup>5</sup> Počátky užívání kamenných hradeb nemusely být výlučně svázány s nástupem hradů příznačných pro mladší středověk, jak dokládají výzkumy centrálních lokalit v sev. části dnešního Bavorska (*Ettel 2001; 2006*).

městečka na Hradištku u Davle, sestávající ze dvou linií valů oddělených příkopem a masivní zděné, zhruba 2 m široké hradby, k jejímuž lici přiléhala vnitřní pata minimálně 2,5 m vysokého prostého náspu, navršeného podél eskarpové hrany příkopu (*Richter 1982*, 13–15, přílohy 3–5). Upozornit lze i na podobu nejstarší fáze opevnění slovenské Trnavy, k níž patrně náležel systém pravidelně rozmístěných cihelných hranolových věží, avšak mezilehlé úseky byly vyplněny zemními náspy (*Staník v tisku*). Uvedené příklady, jež snad můžeme považovat za „přechodná“ stavební díla, ovšem příkře odporují představě o úzké genetické návaznosti mezi raně a vrcholně středověkou architekturou.

Sledujeme-li ve středoevropském kontextu počátky uplatňování fortifikací příznačných pro mladší středověk, nelze pominout přestavbu dnes saského hradu Grojče v poslední čtvrtině 11. stol., v době, kdy zde sídlil hrabě Wiprecht (II.) (*Vogt 1987*). Osobě vlivného šlechtice a slavného válečníka odpovídala náročná stavební podoba rezidence, kterou sice ještě vymezila mimořádně masivní zemní hradba s dřevěnými zpevňujícími konstrukcemi, avšak moc pána hradu již zdálky demonstrovaly dvě mohutné věže, o jejichž výstavbě se zmínil kronikář. Torzo jedné z věží, za jejíhož stavebníka patrně skutečně můžeme pokládat Wiprechta, obnažil archeologický výzkum. Rozměrný kruhový půdorys i zděný plášť přitom představují specifické znaky hradů mladšího středověku. Právem lze proto Grojč závěru 11. stol. považovat za vývojově „přechodný“ hrad, nové a staré stavební zvyklosti se zde však vzájemně neovlivňují a ve vyhraněné podobě se uplatňují současně.<sup>6</sup> Přestože na území dnešního Saska po celé 12. a patrně i na poč. 13. stol. stály kamenné věže (a další zděné stavby) jen na několika málo hradech (srov. *Hoffmann 2000; 2006*), připadá těmto dokladům mimořádný význam, a to i z českého pohledu. Důvodně můžeme prokázat takto raných ukázek zásadních stavebních inovací očekávat i v rámci českých zemí.

Podobu Wiprechtovy grojčské rezidence nedávno J. Klápště využil jako důležitou oporu úvahy o sociální a kulturní podmíněnosti výstavby hradů se zděnými konstrukcemi, přičemž dovozuje, že sídla tohoto druhu se v přemyslovském státě 11.–12. stol. neobjevovala. Zdánlivě přesvědčivá argumentace ale zásadní měrou spočívá na tvrzení, že „žádné obdobné stavby z českých zemí neznáme“ (*Klápště 2005*, 15). Nevíme-li takřka nic o podobě rezidencí šlechtických správců (a také panovníků) v areálech nejméně významnějších hradů (např. Litoměřice, [Stará] Plzeň, Žatec) v závěru raného středověku (neznáme ani podobu jejich venkovských sídel), má citované konstatování velmi omezenou platnost. Neměli bychom pominout, že ve 12. stol. udávala vzor profánní zděná architektura Pražského hradu či biskupských sídel v Olomouci a patrně také v Roudnici nad Labem. Dále lze připomenout příklad západočeské Přimdy, jejíž stavebník by měl – jak se donedávna obecně uvažovalo – pocházet z Říše. Z tohoto úsudku se rovněž odvíjí paušální představa o sociálních a kulturních předpokladech výstavby zděných hradů. V podobě rozměrného torza dochovaná masivní románská věž výjimečné pohraniční pevnosti se údajně vymyká kontextu domácího vývoje, a proto by prý měla být nahlížena „jako zvlášť názorný doklad složitějšího podmínění přenosu inovací mezi kulturně rozdílnými světy“ (*o. c.*, 120). Náročná zděná stavba sice (třeba jen zatím) nebudeme považovat za součást vybavení sídel významných českých šlechticů 12. stol., různé souvislosti, jejichž význam souhrnně docenil *V. Razím (2008)*, však nejspíše prokazují, že původcem tohoto fortifikačního díla byl český panovník. Předchozí, na první pohled věrohodné předpoklady o počátcích Přimdy ukazují, kolik může být učiněno chybných závěrů, jestliže se budeme při výkladu o proměnách kultury ve 12.–14. stol. nekriticky spoléhat na modelové uvažování.

<sup>6</sup> Stavební podoba grojčského hradu zřejmě nepředstavovala mezi sídly mocných stavebníků 11. – poč. 12. stol. v záp. části střední Evropy výjimečný jev. Možná jen uplatnění specifické dřevohliněné konstrukce zemní hradby bylo ojedinělé. Pro komparaci je nutné zmínit nepříliš vzdálený hrad Neuenburg u Freyburgu, dnes na jižním okraji Saska-Anhaltska. Pozoruhodná pevnost, kterou patrně v samém závěru 11. stol. založil durynský lankrabě Ludvík IV., především vyniká ve velkém rozsahu dochovanými pozůstatky románských stavebních částí. Patrně již v 1. pol. 12. stol. se podoba hradu vyznačovala výrazným uplatněním kamenné zástavby, jež sestávala mj. z mimořádně mohutné válcové věže a několika obytných staveb. V souvislosti s diskusí o HPT upoutá pozornost především rekonstruovaná podoba čelní fortifikace, která z plochy dominantní ostrožny vydělila staveniště hradu. Nad eskarpovou stěnou příkopu se údajně vypínal sypaný val, který byl po stranách zpevněn zděnými plentami. Bohužel o poznatech rozsáhlého stavebněhistorického průzkumu i archeologických odkryvů dosud zpravují pouze dílčí studie a stručné souhrnné statě, které neumožňují ověření předkládaných závěrů o vývoji hradu (např. *Schmitt 1999; 2000a; 2000b; 2004*).

Přestože jsme již úvodem zpochybnili východiska definice HPT, hlavní příklady dané skupiny si naši zvýšenou pozornost bezpochyby zasluhují. Způsob argumentace v podání T. Durdíka totiž výmluvně vypovídá o tom, jak výrazně může apriorní představa o jakýchsi obecně platných vývojových souvislostech účelově utvářet výklad nálezových situací a ovlivnit dataci artefaktů. Pokud totiž HPT jakožto spojovací článek mezi raně a vrcholně středověkou stavební tradicí vyjmeme z výkladu o opevněných sídlech 13. stol., pak údajně nastává „zásadní nesoulad takovéto představy s obecnými vývojovými tendencemi a zákonitostmi“ (231). Nadto charakteristiku sociálního kontextu uvažovaných HPT, za jejichž zakladatele T. Durdík bez výjimky považuje panovníky, výraznou měrou formoval rovněž apriorní úsudek, že „pro celé 13. století je typická, striktní typová diferenciací mezi královskou (+ biskupskou) a šlechtickou hradní architekturou“ (235).

### Podoba sypaných fortifikací

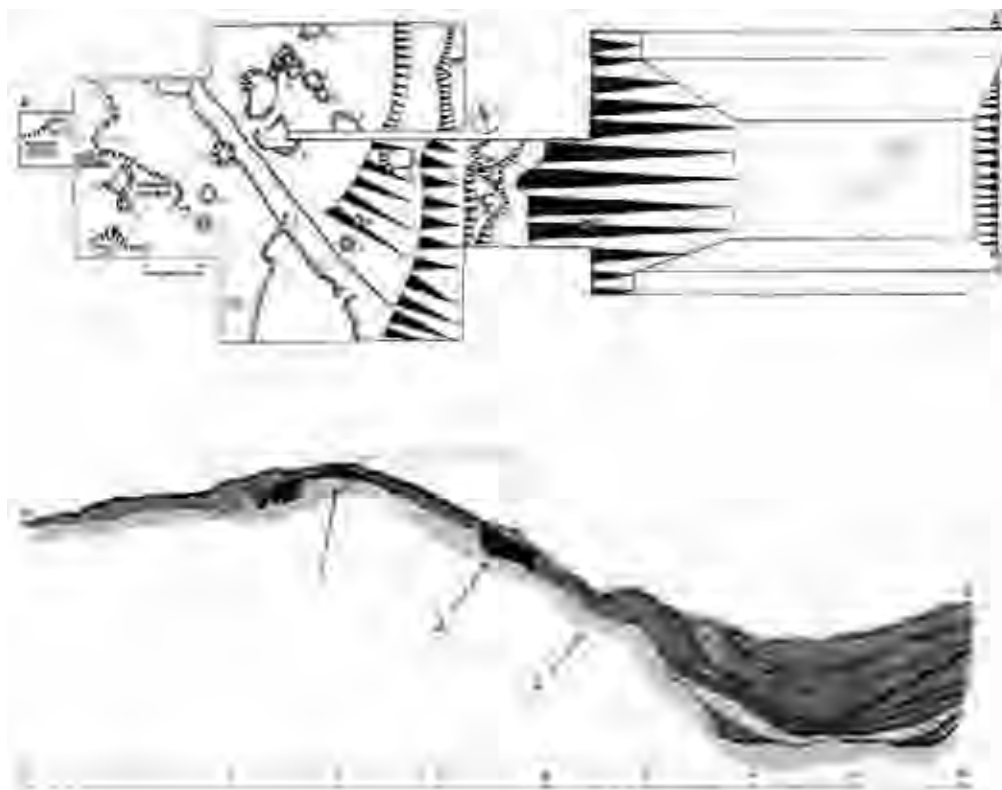
#### Hlavačov u Rakovníka

Hlavním cílem systematického výzkumu novodobými zásahy značně poničeného Hlavačova u Rakovníka byla snaha ozřejmit povahu opevnění dnes nejrozlehlejšího („třetího“) dílu dispozice, T. Durdíkem považovaného za „vnitřní hrad“ (např. 50). Danému označení ale odporuje výpověď několika pramenů, jež dokládají, že vlastní hradní jádro, pro typologickou klasifikaci určující část dispozice, takřka beze zbytku zaniklo při novověkém lámání kamene a zkoumaná část staveniště nejspíše sloužila jako předhradí (podrobně *Razím 2005a*, 356–366).

Pouze v podobě nevelkého fragmentu se dochoval tílní díl hradu, na jehož ploše byly před odtěžením patrné mohutné zbytky zděných konstrukcí, znázorněné jak na mapě 1. vojenského mapování ze 60. let 18. stol. (s popisou „Schloss Rudera“), tak na leptu kolorovaném akvarelem z poč. 19. stol., jehož autorem je F. K. Wolf. Význam svědectví obou pramenů však T. Durdík zpochybňuje poukazem na geologickou situaci, přičemž za nesporné považuje, že povrch pískovcové skály v areálu staveniště hradu údajně překrývají několik desítek metrů mocné terciérní sedimenty, což by mělo vylučovat existenci skalní stěny (a tudíž zřízení lomu) v závěru hlavačovské ostrožny (11). Tento předpoklad o charakteru podloží, jenž je odvozen na základě pozorování profilu neďaleké pískovny a stěny čelního příkopu, ale pomíjí velmi proměnlivý charakter výškové úrovně skalních výchozů v okolí hradu, a především údaje F. A. Hebera a A. Sedláčka, kteří popisují vydatný lom i příslušnou skalní stěnu (znázorněnou F. K. Wolfem). Dále je rovněž nutné zohlednit, že se nad údolím Lišanského potoka, obtékajícího hlavačovskou ostrožnu, ve vzdálenosti asi 1 km od hradu dosud vypínají vysoké skalní stěny, jejichž existenci si lze tudíž představit i v případě tílu jeho staveniště, situovaného ve shodné terénní konfiguraci.

S vypočtením hradu od F. K. Wolfa se T. Durdík vyrovnává tak, že mu přisuzuje jen velmi malou výpovědní hodnotu (10). Vyobrazení náleží do konvoluty grafických listů zachycujících mj. celou řadu památek příslušného regionu Rakovnícka. Znázorněná podoba lokalit bezpochyby obsahuje řadu zkreslení, avšak charakteristické rysy hmotových proporcí staveb (i zřícenin) a krajinný reliéf ve všech případech umělec zachytil věrně. Proto lze plně souhlasit s *V. Razímem (2005a, 364)*, že „i když je třeba detaily zobrazení posuzovat s rezervou, nelze přehlédnout poměrně markantní zbytky zdí na skalním temeni“. T. Durdík tomuto hodnocení oponuje nekoherentní argumentací. Podle něj „v této souvislosti není bez zajímavosti připomenout si bez komentáře metodické úrovně práce jeho [Razímovo, pozn. J. K.] vyjádření k jinému současnému zobrazení téhož autora [F. K. Wolfa, pozn. J. K.], totiž vyobrazení hradu Týřova“ (10). Oním vyjádřením je věta: „Využití romantických zobrazení zřícenin pro studium jejich skutečné někdejší podoby je obecně velmi podmíněné, což ostatně dokazují další práce samotného F. K. Wolfa“ (*Razím 2002*, 638–639). Posledně uvedený citát ale údajnou účelovost Razímovy výkladu vůbec nedokazuje, neboť v případě Týřova se vyslovené pochyby týkají možnosti detailní rekonstrukce podoby zříceniny (jak dané vyobrazení paradoxně využívá T. Durdík), nikoliv základních rysů terénní konfigurace, siluety torz zdí a stavebních konstrukcí, které umělec vystihl poměrně reálně, byť stylizovaně a s nepřesnostmi. Proto Wolfovo vyobrazení Týřova naopak dosvědčuje velký význam výpovědní hodnoty znázornění Hlavačova od téhož umělce.

Při obvodu plochy vymezené mohutným příkopem bylo na Hlavačově položeno pět sond. Jedině v případě odkryvu (sonda III) na čelní, vých. straně (*obr. 2*) se údajně podařilo zachytit pozůstatky obvodového náspu *in situ* v podobě vrstvy písku silně pouhých 20 cm (26). Poloha čelní stěny navršeného tělesa je pak ztotožňována se stupňovitým zářezem v horní části eskarpy příkopu, na němž měla být údajně založena kamenná plenta, zakončená parapetní zdí s cimbuřím (30, 51). Výška hmo-



Obr. 2. Hlavačov u Rakovníka, hrad. Půdorys a profil sondy III položené v čele dnes nejrozlehlejšího dílu dispozice, jenž původně sloužil patrně jako předhradí. Zobrazenou nálezovou situaci T. Durdík považuje za doklad existence sypané fortifikace v podobě terasy (její obrys vyznačuje tečkovaná linie) zbudované v horní části stěny příkopu. Jako hlavní argumenty této interpretace jsou uváděny jednak stupňovitý útvar (2), který údajně sloužil pro založení plenty náspu, jednak mocnost splachových vrstev nade dnem příkopu, vzniklých při sesutí terasy. Takřka shodný zářez (3) ale profiluje i dolní část stěny příkopu, jejíž průběh je v důsledku značné eroze celkově velmi nepravidelný. Tímto způsobem lze mnohem pravděpodobněji vysvětlit rovněž vznik horního stupně (2). Pokud by platil argumentační postup T. Durdíka, zákonitě bychom museli obdobnou terasu rekonstruovat i na vnější stěně příkopu, neboť i k ní se sklánějí splachové vrstvy ve shodné (ne-li větší) mocnosti. Vrstvu písku (1) pokládá T. Durdík za relikv terasy. Převzato z: *Durdík 2007*, 26, 27, upraveno.

Abb. 2. Hlavačov bei Rakovník, Burg. Grundriss und Profil von Sonde III lag in der Stirn des heute größten Teils der Lage, die ursprünglich wohl als Vorburg diente. Den abgebildeten Befund interpretiert T. Durdík als Beleg für die Existenz einer aufgeschütteten Befestigung in Gestalt einer Terrasse (ihr Profil ist mit einer gepunkteten Linie bezeichnet) im oberen Teil der Grabenwand. Als Hauptargument für diese Interpretation wird einerseits ein stufenförmiges Gebilde (2) erwähnt, das angeblich als Fundament der Steinvordermauer der Aufschüttung gedient haben soll, andererseits die Dicke der Schwemmschichten über der Grabensohle, die beim Rutsch der Terrasse entstanden sein sollen. Ein nahezu identischer Einschnitt (3) ergibt sich auch aus dem Profil des unteren Teils der Grabenwand, deren Verlauf in Folge der großen Erosion insgesamt recht unregelmäßig ist. Auf diese Art lässt sich viel wahrscheinlicher gleichfalls die Entstehung der oberen Stufe erklären (2). Wäre T. Durdíks Argumentation richtig, müssten wir eine entsprechende Terrasse auch auf der Außenwand des Grabens rekonstruieren, denn auch hierhin reichten genauso mächtige Schwemmschichten. Die Sandsichte (1) haltet T. Durdík für den Relikt der Terrasse. Aus: *Durdík 2007*, 26, 27, umgestaltet.

ty navršeného materiálu údajně mohla při plentě přesáhnout 2 m (51). Uvažované řešení i postup výstavby ale neodpovídají raně středověké stavební tradici (i obecné logice zvyklostí výstavby fortifikací), neboť nejprve by byl vyhlouben příkop a teprve poté na jeho stěně zbudován násep. I pokud by skutečně čelní plenta byla umístěna ve svahu, na obnaženém pískovém podloží by patrně velmi rychle (zřejmě již během výstavby) došlo k jejímu zborcení, neboť na patu líce kamenné konstrukce by přímo – bez bermy – navazovala stěna příkopu. Uvedenou představu o podobě opevnění dokonce sám T. Durdík na jiném místě vyvrací, neboť předpokládá, že základ stabilní zděné hradby by „na hraně svahu musel dosahovat hloubky 8 m“ (55). Pokud daná úvaha platí, pak si rozhodně nelze představit, že na suchu kladená plenta, která by byla bez základu založena na stejném podloží, nadto ve výrazně skloněném svahu, odolá tlaku mohutného náspu, a to již během výstavby. Uvažuje-li T. Durdík o existenci terasy mimořádně náchylné k destrukci (spíše lze hovořit o její nerealizovatelnosti), ocitá se tato interpretace v zásadním rozporu s tvrzením, že „jako celek lze hlavačovskou fortifikaci hodnotit jako propracovaný systém, který v maximální míře vyřešil na z hlediska zakládání těžkých konstrukcí velmi nevýhodném staveništi požadované zadání“ (52).

Hodnověrnost rekonstrukce sypané terasy se v první řadě odvíjí od prokázání existence její čelní plenty. Má-li však stupňovitý útvar (uvažovaná lavice pro založení plenty) v horní partii svahu příkopu na publikovaném plánu značně nepravidelnou podobu (*obr. 2*) a pozůstatky předpokládané kamenné konstrukce nebyly zachyceny ani *in situ*, ani jako destrukce na dně příkopu, nemáme k dispozici žádné důkazy nebo alespoň pádné indicie o jejím uplatnění. Váhu argumentu rozhodně nemůže mít tvrzení, že v místě výzkumu „její destrukce díky po staletí vybírání stavebního kamene prakticky zcela zanikla“ (30). Tomuto předpokladu nenapovídá jednolitá výplň příkopu s nepřerušeným sledem souvislých splachových vrstev. V dokumentaci (*obr. 2*) si také všimneme, že stěnu příkopu i v jejích spodních partiích profiluje ještě jeden výrazný stupeň; průběh této nerovnosti ale není zachycen na situačním plánu. Vznik stupňovitých útvarů přitom snadno vysvětlíme charakterem podloží – postupně vrstvených, a tím pádem odlišně soudržných sedimentů písku, které v různé míře podléhají erozi. Proto lze plně souhlasit s autorem výzkumu, že „odkrytá situace byla výsledkem značné eroze“ (28), avšak dodejme, že neumožňuje jednoznačnou interpretaci.

T. Durdík se domnívá, že „jedním z klíčů k řešení podoby čelní fortifikace je kubatura materiálu v příkopu, k níž ovšem musíme přičíst nezanedbatelný objem vyrabovaného stavebního kamene a cihel“ (51). Mocnost výplně údajně svědčí o existenci terasy umístěné na eskarpovém svahu, což je doloženo matematickým výpočtem objemu splachových vrstev a úvahou o sklonu stěny příkopu (51).<sup>7</sup> Pokud je ovšem argumentace vedena tímto směrem, museli bychom zákonitě předpokládat obdobný terasový útvar i na protilehlé kontreskarpové straně (!), neboť splachové vrstvy se symetricky skládají podle podélné osy příkopu a k oběma jeho stěnám přiléhají ve shodné mocnosti.

S konstrukcí fortifikace T. Durdík rovněž spojuje „dvě vodorovné jámy“ v úrovni stupňovitého útvaru, „které jsou evidentně pozůstatkem kotvení nějaké nejspíše dřevěné konstrukce“ (28). Údajně by se mělo jednat o negativy masivních hraněných trámů, hluboko „zatlučených“ (28) do pískového podloží, které sloužily jako podložení čelní plenty náspu. I pokud bychom objasnili technicky jistě mimořádně náročný způsob osazení dřev (v jednom případě dosahuje zahloubení min. 67 cm a šířka trámu by obnášela asi 25 cm), zůstane nezodpovězena otázka, zda domněle evidentní pozůstatky kotvení nejsou spíše dutinami vyhníklých kořenů stromu či norami. Autor výzkumu také uvádí, že po straně čelního valové tělesa „by mohla nejspíše existovat dřevěná věžovitá nástavba, minimálně

<sup>7</sup> Účelové užití matematického výpočtu, který navrhované rekonstrukci fortifikace jen zdánlivě dodává na věrohodnosti, není v pojednáních T. Durdíka ojedinělé. Před časem se v diskusi o podobě jižního nároží hradu Lichnice stal vzorec s dosazenými rozměry drobného fragmentu zdíva hlavní oporou interpretace půdorysu břítové věže, údajně příslušné k nejstarší stavební fázi (*Durdík 1994*). Nepodloženost sofistikované zdůvodněních, avšak bez potřebné kritiky povahy vlastního pramene vyslovených závěrů prokázalo nalezení několika fotografií, které dokumentují, že matematickému výpočtu podrobené partie zdíva jsou nejspíše recentního stáří (*Razím 2004a, 202, obr. 27*). Snímky totiž zachycují stavební úpravy z r. 1933, které výrazně pozměnily (resp. vytvořily) zděné konstrukce, jichž se diskuse T. Durdíka a J. Frolíka a J. Sigla týkala.

však bytelnější dřevěné zpevnění ukončení nepřiliš stabilního a jistě i v rámci relativně krátké doby života hradu problémy působícího valového tělesa“ (52). V místech předpokládané stavby jsou v plánové dokumentaci zaznamenány větší či menší oválné jámy, žlábek a snad také negativy několika sloupů, jejichž nepravidelné rozmístění ale rozhodně nepostačuje k hodnověrné rekonstrukci (obr. 2). Nic také nevíme o vzájemném stratigrafickém vztahu posuzovaných objektů, natož o jejich vazbě k nedochované (resp. neprokázané) sypané fortifikaci. Nemluvě o skutečnosti, že T. Durdík neobjasňuje, co vlastně by uvažovaná masivní dřevěná stavba, rozložená na rovné ploše staveniště hradu, měla zpevňovat, jestliže současně vysunuje sypané těleso fortifikace do svahu příkopu.

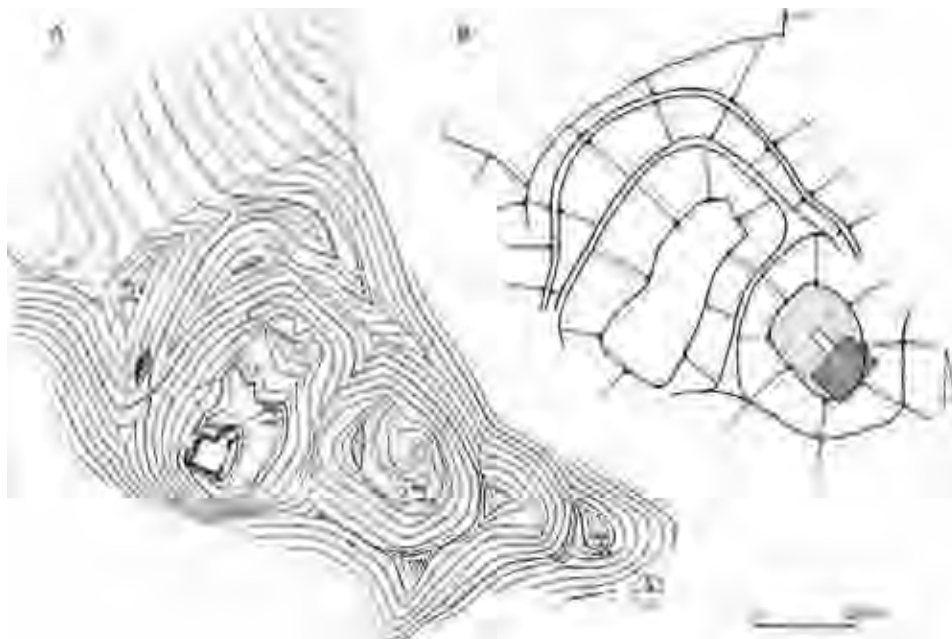
Ve zbylých sondách položených po obvodu předpokládané třetí části dispozice podle pozorování autora výzkumu fortifikace „beze zbytku zanikla“ (52). Na základě kumulací kamenů T. Durdík usuzuje, že opevnění zde mělo „nejspíše charakter na sucho kladené zdi, za níž se již nenacházelo sypané těleso“ (52). Důvodně ovšem můžeme předpokládat i jiný druh ohrazení – palisádu, jejíž stopy byly objeveny v sondě I těsně podél hrany mohutného obvodového příkopu, vyhloubeného v souvislosti s výstavbou středověkého hradu (obr. 20). Autor výzkumu sice spojuje linii těsně vedle sebe umístěných kulových/sloupových jam s pravěkými sídelními aktivitami (24), nelze však vyloučit ani jejich středověké stáří. I pokud by vrstva, s níž sloupové jámy stratigraficky souvisí, obsahovala pouze pravěké střepy, nemůže být tato skutečnost přímočaře pokládána za argument při dataci palisády. Opominout totiž nelze ani možnost, že dřevěné prvky byly do vrstvy pravěkého stáří zapuštěny až v době výstavby středověkého hradu (negativy by po vyjmutí či zetlení sloupů mohly být vyplněny hlínou z vrstvy, jež obsahuje zlomky pravěké keramiky). Nápadný průběh linie dřevěného ohrazení, lemujícího hranu příkopu, spíše (ale také pouze nejistě) nasvědčuje středověkému stáří dřevěného ohrazení. V ostatních sondách, kde pozůstatky palisády nebyly registrovány, mohly úseky kulových/sloupových jam zaniknout v důsledku eroze hrany příkopu.

Abychom pochopili důvody, které T. Durdíka vedly k předložení přinejmenším dosti nepravděpodobné rekonstrukce podoby sypané fortifikace v čele předpokládaného třetího dílu hradu, je důležité si uvědomit, že daná interpretace nálezové situace není obsažena ve studii vydaných krátce po provedení výzkumu. V nich se pouze dozvídáme, že „vlastní ohrazení jádra [třetího dílu dispozice, pozn. J. K.] z opuky na sucho (a zřejmě i ze dřeva) se prakticky nezachovalo, hlavní tíha obrany patrně ležela na vnějším valu“ (Durdík 1982, 75). Přitom žádná zmínka o dokladech sypaného tělesa při eskarpové hraně čelního úseku příkopu. Přesto v článku, jenž obsahuje citovanou pasáž, autor poměrně podrobně charakterizuje podobu sypané fortifikace Angerbachu u Kožlan, další údajně klíčové ukázky HPT, o jehož výzkumu v té době referoval také jen formou stručných sdělení. Při hodnocení Hlavačova naopak zdůrazňoval zejména roli dobře dochovaného valu, zvnějšíku lemujícího boční linie obvodového příkopu. Teprve posléze se objevují zmínky o valu při vnitřní hraně příkopu, jehož přítomnost je nutnou podmínkou přiřazení Hlavačova k HPT.<sup>8</sup>

#### Angerbach u Kožlan

Nevelké opevněné sídlo na nevýrazné ostrožně sestává z předhradí a příkopem vyděleného, poměrně stísněného jádra oválného půdorysu o rozměrech zhruba 23 x 17 m. Systematický výzkum zadního dílu dispozice obsáhl přibližně dvě třetiny jeho plochy. Ve větším rozsahu byly zkoumány partie závěru ostrožny s pozůstatky uvažované zástavby a také úseky při hraně šíjového příkopu v místech předpokládané zemní fortifikace. Půdorysem staveniště se lokalita nevymyká z kategorie venkovských sídel nižší šlechty, které charakterizujeme jako hrádky nebo tvrze, avšak údajně „mohutností svého opevnění Angerbach u Kožlan výrazně převyšoval soudobé hrady dřevěné či dřevohlinité konstrukce, které jsou považovány za šlechtická založení“ (104). Nejprve se proto věnujme prostorovým poměrům sídla. Pokud T. Durdík na základě archeologického výzkumu předpokládá v čele a po stranách zadní části dispozice existenci mohutného valu, jehož báze údajně dosahovala šířky kolem 8 m (101), přičemž na konci vymezené plochy by násep měl být přerušen „palácem“

<sup>8</sup> Proměny publikovaných charakteristik fortifikace Hlavačova podrobně vysledoval V. Razím (2005a, 357–358).

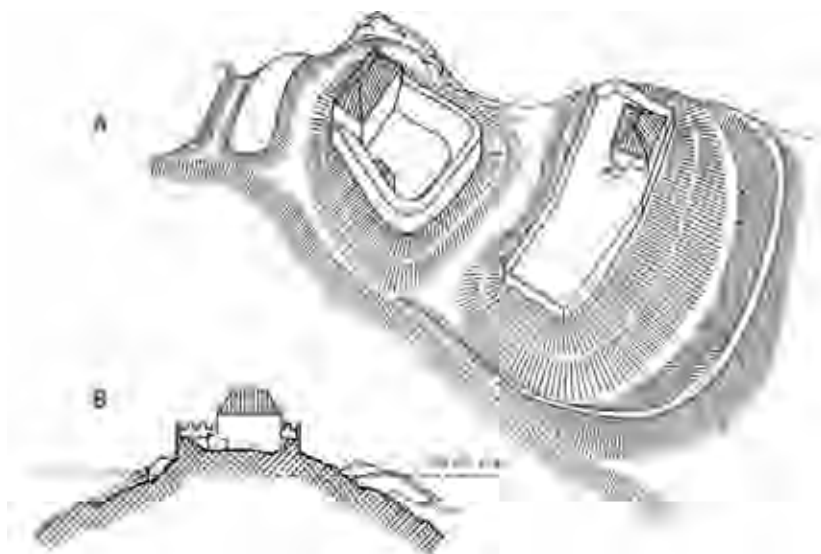


Obr. 3. Angerbach u Kožlan, hrádek. Celkové půdorysy. Na zjednodušeném plánu (B) jsou vyznačeny rozsah sypané fortifikace (vytečkovaná plocha) a půdorys domnělého „paláce“ (šrafovaná plocha), které byly zakresleny podle slovní charakteristiky T. Durdíka. Tímto způsobem znázorněná situace zástavby jádra hrádku (B) poměrově neodpovídá dosud prezentovaným kresebným rekonstrukcím (srov. obr. 4). A převzato z: Durdík 2007, 62; B překresleno podle: o. c., 62.

Abb. 3. Angerbach bei Kožlany, Burg. Gesamtgrundrisse. Auf dem vereinfachten Plan (B) sind die Ausdehnung der aufgeschütteten Befestigung (punktierte Fläche) sowie der Grundriss des vermeintlichen „Palas“ (schraffiert) aufgrund der Beschreibung T. Durdíks dargestellt. Proportional entspricht auf diese Weise abgebildete Lage der Bebauung des Burgkerns (B) nicht der bisher präsentierten zeichnerischen Rekonstruktion (vgl. Abb. 4). A aus: Durdík 2007, 62; B Zeichnung nach: Ebenda, 62.

obdélného půdorysu o stranách přibližně 8 x 11 m (rozměry odečteny z obr. 76), zaplníme tak v podstatě celé staveniště jádra, přičemž volný by zůstal pouze obdélník o rozměrech asi 7 x 1–2 m (obr. 3). Tato plocha by ovšem sotva mohla naplňovat komunikační nároky. Toho si je patrně vědom i T. Durdík, jenž současně publikuje kresebné rekonstrukce podoby hradu v kavalírním pohledu a v řezech (obr. 4). Zobrazené podobě fortifikace ale neodpovídají ani slovní charakteristika, ani reálné prostorové poměry staveniště, jelikož plocha svíraná obvodovým valem a „palácem“ zaujímá mnohem větší výměru než 7 x 1–2 m, v podstatě odpovídá dvojnásobnému půdorysnému rozsahu stavby vetknuté do valu. Aby jádro hrádku mohlo skutečně plnit své funkce, musel vykreslený val nabýt mnohem skromnějších proporcí: jeho šířka v úrovni paty se v podstatě shoduje s výškou (!), která by měla podle údajů v textu obnášet asi 3 m (102). Na kresebných rekonstrukcích znázorněná šířka báze valu rozhodně nedosahuje 8 m, jak je uvedeno v textu (101). Navíc vypočtený půdorysný rozsah „paláce“ (obr. 4) poměrově neodpovídá staveništi jádra hrádku vůči rozměrům nálezové situace (obr. 13), kterou T. Durdík pokládá za pozůstatky dané stavby.

Nejzřetelněji se zemní těleso po obvodu jádra hrádku dochovalo podél šijového příkopu, kde bylo protnuto dvěma sondami. Výška valu zde v době výzkumu dosahovala maximálně 1 m (obr. 5), přičemž je podstatné, že na temeni náspu bylo odkryto několik mělkých objektů, z jejichž výplně pochází velké množství keramických fragmentů, včetně větších torz nádob (srov. Durdík 2004, 196–207, 245). Existence nálezově bohatých situací se totiž neslučuje s úvahou o výrazném snížení koruny

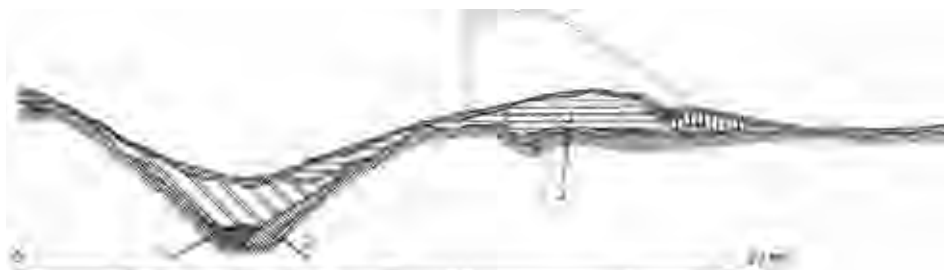


Obr. 4. Angerbach u Kožlan, hrádek. Rekonstrukce celkové podoby zástavby (A) a příčného řezu zadního dílu dispozice (B) podle návrhu T. Durdíka (srov. obr. 3). Převzato z: *Durdík 2007*, 99, 101.  
 Abb. 4. Angerbach bei Kožlany, Burg. Rekonstruktion der Gesamtgestalt der Bebauung (A) und des Querschnitts des hinteren Teils der Anlage (B) nach einem Vorschlag von T. Durdík (vgl. Abb. 3). Aus: *Durdík 2007*, 99, 101.

valu v době po opuštění sídla (nebo i během jeho existence), neboť autorem výzkumu uvažovaný úbytek profilu náspu by podmiňoval minimálně dvoumetrovou hloubku objektů. Jako neprůkazný se proto jeví předpoklad T. Durdíka, podle něhož původní převýšení koruny valu oproti jeho patě obnášelo asi 3 m (102). Pokud pokládáme za mnohem pravděpodobnější navršení pouze nízkého, zhruba 1 m vysokého náspu, nutně musíme vysvětlit účel daného útvaru, který samotný má z obranného hlediska nepatrný význam. Jestliže budeme uvažovat o ukotvení dřevěného ohrazení (patrně palisády nebo plotu) na jeho koruně, nabývá takovéto opatření smyslu.<sup>9</sup> Pro dávné stavitele bylo zřejmě snadnější osadit zábranu do materiálu získaného při hloubení příkopu než ve skalním podloží hloubit sloupové jámy nebo žlábek. Jako analogie můžeme uvést např. provizorní fortifikace pozdně středověkého stáří, při jejichž výstavbě byly ve vysoké míře užívány obdobně nízké zemní násypy v kombinaci s různými druhy dřevěných konstrukcí (*Meduna 1994*, 248). Běžné uplatňování jednoduchých forem ohrazení lze ze zřejmých důvodů předpokládat i v jiných údobích, zvláště v souvislosti se stavebně nenáročnými objekty, k nimž se hrádek Angerbach u Kožlan řadí.

<sup>9</sup> Absenci stop dřevěného ohrazení v podobě sloupových/kulových jam nebo žlábků na koruně náspu nelze v případě Angerbachu považovat za určující, neboť v navršených vrstvách kamenné sutě (T. Durdík charakterizuje násep jako „kamení“, vrstva 4 v popisce obr. 99) se negativy dřevěného ohrazení patrně nedochovávají, nebo se mohou projevat jen velmi nezřetelně. Rovněž plocha předhradí byla patrně lemována jednoduchou dřevěnou fortifikací, jak napovídá žlábek odkrytý v jedné ze sond (82–83). Výplň žlábků, probíhajícího rovnoběžně s hranou příkopu, byla oproti přemístěným vrstvám kamenné sutě, do nichž byl zahlouben, výrazně odlišného charakteru. Nelze však přímočaře dovozovat, že pokud by fortifikace jádra hrádku měla rovněž podobu dřevěné stěny, nutně by její průběh vyznačoval také dobře zřetelný žlábek. Pokud totiž bylo dřevěné ohrazení jádra osazeno již v průběhu navrsování náspu (což lze považovat za nejpravděpodobnější variantu), negativy zetlelých dřev by se nejspíše v kamenné sutí nedochovaly. V případě předhradí bylo ohrazení zapuštěno do přemístěných kamenitých vrstev, které mají charakter výrazné planýrky (zvětšující plochu staveniště), až dodatečně, proto jeho průběh určuje žlábek.





Obr. 5. Angerbach u Kožlan, hrádek. Výřez profilu sondy I. V levé části je znázorněn příkop oddělující předhradí od jádra hrádku, v pravé části pozůstatky obvodového náspu (3) na ploše jádra. Spodní část výplně příkopu sestává z jílovité vrstvy (2) a kumulace větších kamenů (1), které T. Durdík považuje za doklad *in situ* nedochované čelní plenty masivního valu. Původní koruna valu (vyznačena vytečkovanou linií) údajně o 2 m přesahovala současný povrch náspu (3). Zřetelný je nepoměr mezi mocností uvažované destrukce plenty a předpokládanou celkovou výškou této konstrukce v čele náspu. Také si všimneme, že domnělému úbytku náspu rovněž neodpovídá mocnost splachových vrstev při eskarpové straně příkopu. Převzato z: Durdík 2007, 69, upraveno.

Abb. 5. Angerbach bei Kožlan, Burg. Ausschnitt aus dem Profil von Sonde I. Im linken Teil ist der Graben zwischen Vorburg und Burgkern, im rechten die Überreste der Aufschüttung der Ringbefestigung (3) auf der Fläche des Kerns dargestellt. Der untere Teil der Verfüllung des Grabens besteht aus Lehmschichten (2) und einer Kumulation größerer Steine (1), die T. Durdík für einen Überrest der *in situ* nicht erhaltenen Steinvordermauer des massiven Walls hält. Die ursprüngliche Wallkrone (punktiert) überragte angeblich um 2 m die Oberfläche der zeitgleichen Aufschüttung (3). Sichtbar ist die Disproportion zwischen der Mächtigkeit des erwogenen Steinschutts von der Vordermauer und der vorausgesetzten Gesamthöhe dieser Konstruktion an der Vorderseite der Aufschüttung. Wir stellen gleichfalls fest, dass der vermeintlich weggeschwemmte Teil der Mächtigkeit der Schwemmschichten an der Böschung des Grabens nicht entspricht. Aus: Durdík 2007, 69, umgestaltet.

Podle T. Durdíka „čelní stěnu valu tvořila kamenná na sucho (respektive na jílové pojivo) stavěná plenta z velkých kamenů, spolehlivě doložená stratigrafickou situací destrukčních vrstev ve druhém příkopu. Na všech zkoumaných místech čela valu se nedochovala *in situ*, neboť zde byla spolehlivě destruována tlakem nezpevněného valového tělesa“ (101). Přestože T. Durdík opakovaně používá příslovce „spolehlivě“, je předestřená interpretace prostá důkazů. Jestliže by bylo na Angerbachu skutečně opakovaně řešeno odpovídající raně středověkým fortifikacím, užita by byla plenta skládaná bez vnitřního líce a stavěná postupně v závislosti na navyšování hradby. Takový postup zabránil celkovému zborcení čelní kamenné konstrukce, neboť ta byla se zemním tělesem svázána. Nadto by k uchování spodních partií plenty přispěla samovolná destrukce hradeb, neboť zřícenými kameny koruny plenty a splachovými vrstvami by byly spodní části kamenného čela z vnější strany (nad bermou) zakryty a tím chráněny proti rozvalení. Jestliže současný profil náspu po obvodu jádra Angerbachu dosahuje výšky asi 1 m, museli bychom zákonitě předpokládat rovněž dochování o něco nižšího torza plenty minimálně v rozsahu několika spodních řádků kamenů.

Při výzkumech raně středověkých hradeb bývají povětšinou odkrývána výrazná torza čelních plent o výšce zhruba 1 m. Přitom tlak přisýpaných vrstev, který prý zapříčinil celkový zánik plenty hrádku Angerbachu, byl v takových případech vzhledem k mocnosti dochovaných hmot náspu mnohonásobně větší. Oponovat lze i případné námitce, že fortifikaci Angerbachu nelze tímto způsobem poměřovat, protože při její výstavbě nebyly užity vnitřní dřevěné konstrukce. Soudržnost raně středověkých hradeb totiž nezávisela výhradně na užití dřevěného ztužení. Výraznému rozpadávání náspu i po zetlení vložených dřev dobře zabráňovaly právě na sucho kladené, ve spodních partiích poměrně široké a díky absenci vnitřního líce proti rozvalení zpravidla dobře odolné plenty. Pozůstatky kamenného obložení stěn zemních těles se *in situ* dochovaly i v případě nasypání značně nesoudržného materiálu (např. Zabrušany: Lutovský 2003). Zcela zanikly pouze tehdy, pokud bylo opevnění založeno ve výrazně svazitém terénu (což neodpovídá poměrům fortifikace Angerbachu), nebo v důsledku záměrného odstra-

nění. T. Durdíkem předpokládaný proces destrukce vyvolaný tlakem navršených vrstev by nastal pouze v případě oboustranně (!) lícované (a spíše maltou pojené) plenty, která by skutečně mohla být v celku vyvrácena. Takové řešení se ovšem neslučuje s raně středověkými stavebními zvyklostmi.

Údajně klíčovou stratigrafii výplně příkopu nelze posoudit s jednoznačným závěrem (*obr. 5*). T. Durdík však bez pochybností pokládá výraznou kumulaci kamenů nade dnem příkopu za destrukci plenty valu. Jejím uvažovanému svalení ale předcházelo položení výrazné vrstvy jílu, která pokryla vnitřní stěnu příkopu. Absence kamenů ve splachové vrstvě (nade dnem příkopu asi 80 cm mocné) popírá představu o zajištění čela náspu pomocí plenty. Podle úsudku T. Durdíka „s jejím vznikem [splachové vrstvy, pozn. J. K.] je možno počítat ve značné části velmi záhy, neboť evidentně představuje vyplavenou jílovitou a hlinitou složku z valového tělesa. Nejvýraznější příležitost k jejímu vyplavování mohla nastat již při stavbě a navážení valu. V době jeho plné funkce totiž čelní kamenná plenta vyplavování větší kubatury jílového materiálu sotva umožňovala, i když připustíme průběžné vyplavování jejího pojiva“ (72). Uvedený výklad však obsahuje účelovou argumentaci, neboť nárůst profilu náspu by probíhal současně s postupným navyšováním čelní plenty. Jiný způsob výstavby takto utvářených fortifikací možný nebyl. T. Durdíkem uvažované rozplavování náspu tedy nemohlo v průběhu výstavby fortifikace nastat. Pozornost poutá charakter splachové vrstvy: zatímco pro vytvoření náspu byla užita suť z vylámané skály, na stěnu příkopu přímo nasedá vrstva jílu bez příměsi kamenů.<sup>10</sup> Vysvětlení tohoto rozporu se však nabízí ve spojitosti s existencí námi předpokládaného dřevěného ohrazení osazeného na koruně nízkého náspu (viz výše). Můžeme logicky předpokládat užití silné vrstvy omazu, jež na vnější straně chránil zábranu proti zapálení. Při samovolné destrukci fortifikace by se ve výplni příkopu nejprve ocitla právě vrstva mazanice – jílu.

Spočívá-li zdůvodňování existence čelní plenty, jež je prý „spolehlivě doložená stratigrafickou situací destrukčních vrstev“ (101), v podstatě výhradně na interpretaci původu výrazné kumulace větších kamenů nade dnem příkopu (73), prověříme, zda předestřený výklad zůstává jediný možný. Publikovaná fotografie sondy položené napříč příkopem zprostředkovává pohled na kontreskarpový svah. Jeho povrch je značně nepravidelný, jelikož z odlámané skalní stěny, rozrušené četnými trhlinami, se uvolňují větší bloky deskovitého tvaru (*obr. 82*). Není proto nutné složitě vysvětlovat původ rozměrnějších kamenů v záspy nade dnem příkopu.<sup>11</sup> Nepotřebujeme ani matematický výpočet, abychom mohli konstatovat, že objem této domnělé destrukce zdaleka neodpovídá uvažované výšce čelní plenty náspu, která prý dosahovala 3 m. V této souvislosti si nelze nevzpomenout na argumentační postup užitý T. Durdíkem při rekonstrukci fortifikace Hlavačova u Rakovníka.

Rada nejasností provází rovněž interpretaci podoby zástavby zadního dílu dispozice Angerbachu. Výška profilu reliktu valu na čelní straně totiž takřka přesně odpovídá kubatuře vrstev navršených v týlu jádra hrádku, vzniklých však údajně destrukcí hrázděných konstrukcí zde položeného „paláce“ (99, *obr. 94*). Jen volně definovaný rozsah domnělé stavby je udán pouze jediným, nadto dosti nepravidelným žlabem situovaným přibližně ve směru S–J; další části uvažovaného půdorysu jsou v plánové dokumentaci nezřetelné (*obr. 13*).<sup>12</sup> Přitom v charakteru stratigrafie jak v čele, tak v týlu (v místech

<sup>10</sup> Násep zřejmě neobsahoval tak výrazné množství jílu, neboť získávání materiálu lze nejpravděpodobněji spojit s hloubením příkopu v rostlé, pouze drnem překryté skále.

<sup>11</sup> Podle pozorování T. Durdíka se nade dnem příkopu nacházely „velké lomové kameny, většinou lícového charakteru, výrazně se odlišující od ostatních kamenitých vrstev na lokalitě včetně materiálu valového tělesa“, přičemž údajně „materiál vrstvy 7 [kumulace kamenů nade dnem příkopu, pozn. J. K.] lze v naprosté většině klasifikovat jako stavební kámen a skladba vrstvy napovídá, že k jejímu uložení došlo zřícením ze strany zadního hradu“ (73). Uvedená argumentace je však dosti účelová. Není totiž vysvětleno, co vede autora k závěru, že se kumulace kamenů sesula po eskarpové stěně příkopu, jestliže nijak nevyklišuje a rovnou měrou jen v náznaku přiléhá k oběma stěnám příkopu. Zavádějící je tvrzení, že obdobné kameny na jiných místech lokality nebyly registrovány. Srovnáme-li totiž fotografie profilů sondy vedené příkopem (*obr. 83*) a sondy položené v přední části dispozice hrádku (*obr. 104*), spatříme na obou kumulace kamenů, které dosahují shodné velikosti, a to včetně těch největších.

<sup>12</sup> Zároveň vyvstávají pochybnosti o skutečném stáří žlabu, jelikož se dočteme, že „nešťastný zásah amatérského výkopce narušil především průběh žlabu v rozsahu mezi profily A a B“ (77–78), což odpovídá zhruba dvěma

uvažovaného interiéru stavby) jádra hrádku neshledáváme rozdíly: na obou stranách sestává zhruba 1 m vysoké souvrství z velké části z materiálu získaného při lámání skalního podloží (obr. 77A, 94, 99) a oba úseky náspů shodně překrývají slabou vrstvu hlíny. Nabízejí se proto dosti pádné indicie, napovídající o nepřerušném průběhu nízkého náspu podél celého obvodu jádra. Představa o „paláci“ vsazeném do valu se naproti tomu jeví jako spekulace. Doloženo není ani tvrzení, že „oběma kratšími stranami byla tato budova vklíněna do bočních valů, které byly k jejím stěnám přisypány“ (102).<sup>13</sup>

#### Tachov

Jelikož první zmínka o významném pohraničním hradu spadá již do doby vlády Soběslava I., lze důvodně – především na základě dokladů z městského prostředí (Hradec Králové, Chrudim, Žatec) – uvažovat o dochování výrazných relikvů raně středověké fortifikace (srov. *Laval – Razím 2006*). Zděné hradby 13.–14. stol. byly buď zakládány na temeni staršího náspu, nebo nahradily jeho původní čelní plentu. Jako neobvyklé se proto jeví, aby – jak T. Durdík předpokládá – obvod tachovského hradu ve 13. stol. ohraničilo valové opevnění, které „bylo ovšem zcela přeřeseno a z tělesa starší [raně středověké, pozn. J. K.] fortifikace ve zkoumaných plochách nepoužilo *in situ* vůbec nic“ (142). Vzhledem k jednoznačnosti tvrzení bychom logicky očekávali, že v lokalitě proběhl rozsáhlejší výzkum, který nejenže dostatečně objasnil povahu zemní fortifikace, ale také přinesl pevné opory absolutního datování. Potřebu průkazného zdůvodnění prezentovaného úsudku nadto umocňuje zjištění velkého množství dřev v náspu zkoumaného zemního tělesa, což spíše vypovídá o raně středověkém stáří opevnění. Poznatky o jeho podobě lze však odvodit pouze z dokumentace tří nevelkých řezů a z výpovědí stavebních dělníků, kteří relikty náspu bez archeologického dozoru odstranili. Jestliže tedy výzkum fortifikace v žádném (!) úseku neměl charakter plošného odkryvu, který jediný by mohl ozřejmit vzájemné uspořádání dřev ve hmotě náspu, nedostává se nám opor pro interpretaci. Navzdory tomu posloužila situace postižená profilem o šířce zhruba 1 m (obr. 6: A) T. Durdíkovi za východisko předpokladu, že masivní kulatiny „netvořily žádný systém ani úroveň“, přičemž se prý evidentně „jedná o materiál získaný z destrukce opevnění soběslavského hradiště“ (119). Bez pochybností předkládaný výrok o novostavbě valové fortifikace ve 13. stol. nadto postrádá datační opory, neboť z tělesa náspu ani z vrstev pod jeho bází nebyly získány soubory keramiky (viz níže). I pokud by tedy skutečně došlo k dosti nepravděpodobnému celkovému „přeřesení“ obvodové fortifikace, není možné tyto úpravy položit výhradně do 13. věku a ze zřetele zároveň vyloučit vývoj minimálně jednoho předcházejícího století.<sup>14</sup>

T. Durdík se sice domnívá, že při výzkumu tachovského hradu nebyly zachyceny pozůstatky raně středověkého opevnění, údajně „není však pochyb o tom, že hradiště [ve 12. stol., pozn. J. K.]

---

třetinám předpokládané délky objektu. Pokud je tedy náleзовá situace v těchto místech výrazně narušena, lze důvodně uvažovat o zcela recentním původu uvedeného žlabu. Tento předpoklad potvrzuje i zjištění v sondě VI, položené v jihových. části příkopem vymezené plochy. I v těchto místech byl registrován recentní výkop, který nápadně navazuje na předpokládaný základový žlab „paláce“ (83–84, obr. 76, 106). Uvedenou pochybnost je nutné zdůraznit, neboť obrys uvažované stavby není jednoznačně definován na zbývajících třech stranách půdorysu (obr. 13). Údajně zachycený úsek základového žlabu (ve skutečnosti pouze nepravidelný stupeň ve skalním podloží [obr. 76, 96]) podél hrany příkopu může souviset třeba s lámáním kamene při zřizování fortifikace. Jakkoli lze nastínit různé výklady náleзовé situace v týlu jádra hrádku, nesporně se pokaždé ocitneme v rámci neprůkazných hypotéz, neboť stratigrafie zde byla značně narušena recentními zásahy.

<sup>13</sup> Mezi výpovědních možností lokality si je vědom i T. Durdík, podle něhož sice „nepříznivé terénní poměry, způsob archeologizace a zejména narušení staršími neodbornými výkopy neumožnily na zkoumaných plochách uspokojivé vyřešení všech otázek a archeologický výzkum se nemohl dotknout všech potřebných ploch“, hned vzápětí je ale čtenář přesvědčován, „že získané informace umožnily celkové poznání a tím i provedení kresební i modelové rekonstrukce podoby hradu se značnou spolehlivostí“ (103). Přitom třeba existenci, natožpak uvažované dvoupodlažní řešení „paláce“, není možné důvěryhodně zdůvodnit.

<sup>14</sup> V této souvislosti se přímo nabízí odkaz na zmínky v kronice Kanovníka vyšehradského k letům 1126 a 1131, podle nichž lze usuzovat, že tachovský hrad byl za Soběslava I. výrazně přestavěn (*FRB II*, 205, 212).

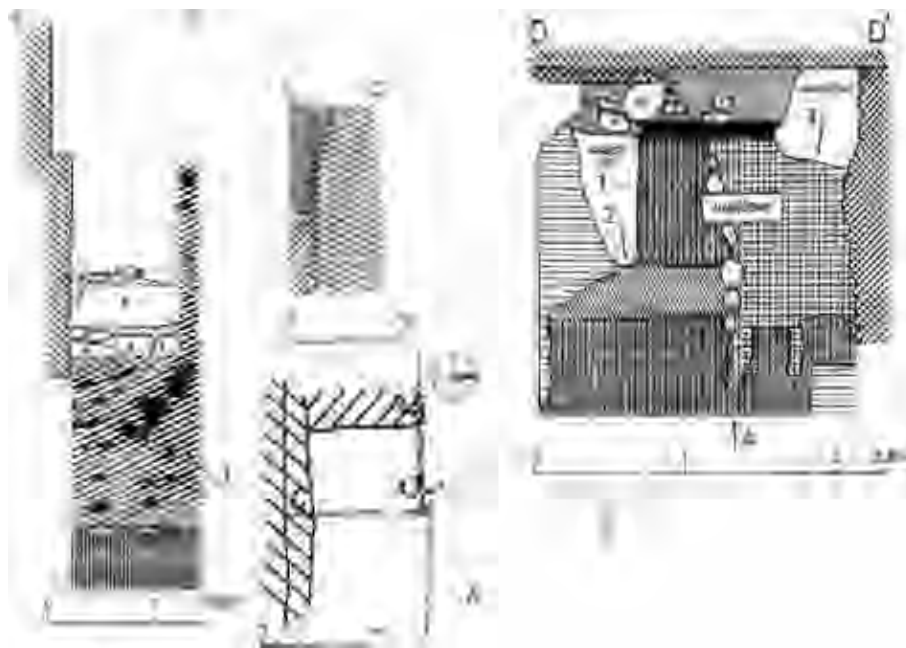
bylo zjevně velmi malé. Zaujímalo patrně povětšinou především dnešní zámecký (respektive původní o něco menší hradní) areál, s nímž se však půdorysně nekrylo“ (142). Není ale zřejmé, z čeho vychází domněnka, že se obě etapy půdorysně nekryly. Bez důvěryhodného zdůvodnění má proto úsudek o odkopání tělesa raně středověké hradby a o následném navržení zcela nového valu z takto získaného materiálu povahu nejen neprokazatelné, ale také velmi nepravděpodobné interpretace, jestliže výklad současně obsahuje předpoklad, že areál hradu se ve 13. stol. „povětšinou“ nacházel v místech staršího hradiště: průběh obvodového opevnění by se tudíž v podstatě nezměnil.

Podle T. Durdíka lze důvod, jenž zapříčinil, že valové opevnění 13. stol. ze starší fortifikace „ve zkoumaných plochách [plochami jsou však ve skutečnosti jen řezy, pozn. J. K.] nepoužilo *in situ* vůbec nic“, prý „rekonstruovat v rovině značně pravděpodobné hypotézy. Nejpravděpodobněji se zdá, že obrazení soběslavského hradiště bylo z důvodů výše zmíněného malého rozsahu staveniště zakládáno již ve svahu a trpělo nestabilitou a statickými poruchami a jeho zbytky se z tohoto důvodu nejevily pro novou fortifikaci přímo použitelné ... přestože se zde nový val snad nacházel v blízkosti či snad i na místě původního, došlo zjevně k odstranění troskek a zplanývání terénu“ (142). Údajně „značně pravděpodobná hypotéza“ je však opět nepodloženou domněnkou, neodůvodnitelnou ani poukazem na analogie. Naproti tomu výzkumy v lokačních městech, vyměřených na ploše raně středověkých sídelních aglomerací, již vícekrát doložily běžné využití reliktních zemních hradeb jako důležité součásti obvodových fortifikací 13.–14. stol., aniž by docházelo k přemísťování masy náspů (srov. *Laval – Razím 2006*). O výkladu, který vývoj obvodového opevnění tachovského hradu nahlíží v souvislostech lépe poznaných příkladů návaznosti vrcholně středověkých hradeb na starší situaci (*Nováček – Razím – Ebel 2004*, 80), T. Durdík kategoricky tvrdí, že „postrádá jakýkoliv styk s realitou, stejně jako pokusy o závěry, z této nekvalifikovaně vytvořené konstrukce vyplývající“ (143).

Byť šířka dokumentovaných profilů sypané hradby nepřesáhla 1,5 m, bezpochyby se v mnoha ohledech jedná o pozoruhodné nálezové situace. Jejich kritické interpretaci ale zůstal T. Durdík mnoho dlužen. V interiéru záp. poloviny severního křídla zámku se jeden z řezů ocitl v místech nádvořího čela zemní hradby, které mělo podobu stěny sestavené z horizontálně kladených kulatin zapřených svislým sloupem (*obr. 6: B*). Zatímco zemní těleso tvořily „sterilní písčité“ vrstvy (popiska *obr. 142*), k dřevěné stěně zvnějšku přiléhalo „červené spáleníště“ (popiska *obr. 142*). V důsledku působení ohně kulatiny zadní stěny zuhelnatěly, avšak nedošlo k jejich zborcení, a to do výšky minimálně 1 m od báze hradby. V odstupu zhruba 9 m byla zachycena 3,5 m mocná vrstva rovněž poznamenaná výrazným žárem (*obr. 6: A*). Stratigrafii příslušného, jen 1 m širokého řezu dále doplňuje pouze podloží a tenká vrstva hlíny mezi ním a mohutným spáleníštěm. Přesto T. Durdík tuto nálezovou situaci interpretoval s jednoznačným závěrem (119): „Těleso valu zde bylo tvořeno masivní červenou písčitou jílovitou vrstvou, proloženou množstvím zuhelnatělých masivních dřevěných kulatin, které netvořily žádný systém ani úroveň. Evidentně se jedná o materiál, získaný z destrukce opevnění soběslavského hradiště.“

Pokud by se mělo jednat o překopáný materiál ze staršího, mohutným požárem poškozeného opevnění, který by byl na tomto místě znovu použit při výstavbě zcela nového valu, je velmi nepravděpodobné, aby se v tělese mladšího náspu dochovalo „množství zuhelnatělých masivních dřevěných kulatin“. Zuhelnatělá dřeva by se při překopávání, přemísťování a následném navázení patrně rozpadla na jednotlivé uhlíky. Jejich přítomnost proto můžeme považovat za pádný doklad propálení zemního tělesa s dřevěnou výztuhou, jehož hmota se v místech řezu nacházela na původním místě. Případné námitky, že v tělese mladšího valu se ocitly velké kusy dřev v důsledku pouze částečného ohoření jejich hmoty při požáru starší fortifikace, nenasvědčuje existence poměrně velkých koncentrací uhlíků, jejichž rozměry dosahují v několika případech i 20 cm (jak je zvláště dobře patrné na publikovaném snímku: *obr. 137*). Lze proto důvodně usuzovat, že v místě sondy hmota dřeva prohořela zcela, či z velké části. U pouze opálených či zčásti shořelých (a domněle druhotně přemísťovaných) dřev by došlo ke ztrouchnivění zbývající hmoty, přičemž na profilu bychom tyto prvky registrovali buď v podobě tenkých tmavých vrstviček (v důsledku tlaku náspu), nebo naopak v podobě dutin (v případě velmi kompaktního charakteru náspu).

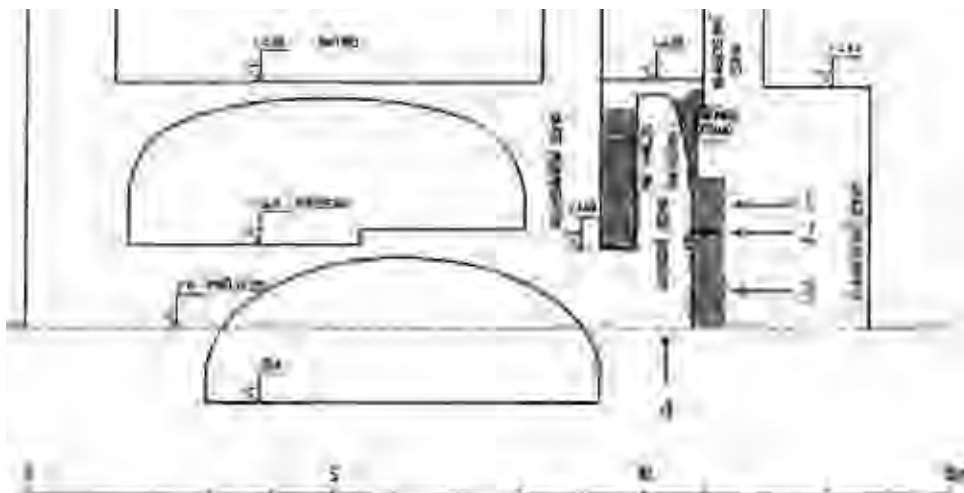
Tento úsudek ale překvapivě nelze podpořit (avšak ani vyvrátit) porovnáním se stratografií blízkého profilu D (*obr. 6: B*). Na něm sice shledáme doklady požáru, jenž výrazně poznamenal uvažovanou zadní stěnu hradby,



Obr. 6. Tachov, hrad. Profily torz zemní fortifikace. Levý řez zachycuje velké množství zuhelnatělých dřevěných prvků ve hmotě náspu (1), které podle T. Durdíka (2007, 119) prý „netvořily žádný systém ani úroveň“ (119), což podmiňuje následné tvrzení, že se nejedná o raně středověké stavební dílo. Tento předpoklad lze však považovat za nepodloženou domněnku, neboť úsudek vychází pouze z dokumentace stěn sondy nevelkého rozsahu (A), která neumožňuje postihnout vzájemné uspořádání dřev. Stopy působení ohně byly rozpoznány i na druhém (B) řezu, na němž jsou znázorněny zuhelnatělá dřeva zadní stěny (4) náspu (1, 2) a přilehlá, silně propálená vrstva (3). Z charakteru dokumentovaných situací vyplývá, že nelze uceleně rekonstruovat podobu a postup výstavby zemní fortifikace tachovského hradu (též srov. obr. 7). Převzato z: Durdík 2007, 120, 125, upraveno.

Abb. 6. Tachov, Burg. Profile der Torsi der Erdbefestigung. Auf dem linken Schnitt ist eine größere Menge an verkohlten Holzteilen in der Masse der Aufschüttung (1) sichtbar, die nach T. Durdík (2007, 119) angeblich „weder ein System, noch ein Niveau bildeten“ (119), was ihn zu der Behauptung führt, es handle sich um keinen frühmittelalterlichen Befestigungsbau. Diese Voraussetzung muss jedoch als unbewiesene Mutmaßung erachtet werden, denn sie gründet sich lediglich auf der Dokumentation der Wände einer kleinen Sondage (A), die es nicht ermöglicht, die Anordnung der Holzelemente zu erraten. Spuren eines Brandes sind auch auf dem zweiten Schnitt (B) festgestellt worden, auf dem verkohlte Holzreste von der Innenwand (4) der Aufschüttung (1, 2) sowie eine anliegende, stark verbrannte Schicht (3) vorliegen. Aus dem Charakter des dokumentierten Befundes geht hervor, dass weder Gestalt noch Baugeschichte der Bebauung des Erdwerkes der Burg von Tachov rekonstruiert werden können (vgl. auch Abb. 7). Aus: Durdík 2007, 120, 125, umgestaltet.

avšak spáleníště k této stěně přiléhá zvnějšku, naproti tomu propáleny nebyly vrstvy vlastní hmoty hradby. Mohli bychom tedy předpokládat, že situace na řezu C (obr. 6: A) odpovídá spáleníšti na řezu D (obr. 6: B), množství dřev bychom spojili s destrukcí konstrukce zajišťující zadní čelo hradby. Dané domněnce však patrně odporuje výška této vrstvy na profilu C, která obnáší 3,5 m. Takto mohutná vrstva – byť bychom uvažovali, že se nacházíme v těsné blízkosti zadní dřevěné stěny náspu – by totiž zřejmě nevznikla v důsledku destrukce hradby. Můžeme ale hypoteticky uvažovat, že různé partie hradby byly požárem poznamenány – třeba v závislosti na přítomnosti dřevěných ztužujících prvků, jichž právě v případě profilu C registrujeme mimořádně velké množství – v odlišné míře. Nadto se lze důvodně domnívat, že velmi rozdílné nálezové situace dokládají dvě odlišné etapy sypané hrad-



Obr. 7. Tachov, hrad. Schematická dokumentace kamenné plenty (4) zemní fortifikace (1–3). Násep předělen tenkou vrstvičkou hlíny (2), kterou T. Durdík považuje za doklad dvou fází výstavby. Převzato z: *Durdík 2007*, 116, upraveno.

Abb. 7. Tachov, Burg. Schematische Dokumentation der Steinvordermauer (4) der Erdbefestigung (1–3). Die Aufschüttung ist von einer dünnen Erdschicht (2) unterbrochen, die T. Durdík für einen Beleg für zwei Phasen der Bauentwicklung hält. Aus: *Durdík 2007*, 116, umgestaltet.

by. Proto kritické posouzení dokumentace (se zřetelem ke skutečnosti, že se jedná o velice úzké výseky celkového profilu zemního tělesa a vrstev v jeho bezprostředním okolí) nelze uzavřít jinak než rezignací na jednoznačné závěry.

I během stavebních úprav vých. křídla zámku byla zachycena (v šířce max. 0,75 m) partie obvodového náspu, tentokrát zajištěného na nádvoří straně kamennou plentou, jejíž lícní kameny byly spojeny maltou (*obr. 7*). Jestliže by násep „od počátku zajišťovala kamenná plenta“ (142), pak se zdá být velmi nepravděpodobná jiná část výkladu T. Durdíka, který uvažuje o dvofázovém navýšení příslušného tělesa. Jeho masu zhruba v polovině výšky dokumentovaného profilu předělovala „tmavá mastná humosní vrstvička 2, která vzlínala k obezdívce valu“ (116). Podle T. Durdíka se tato vrstvička „nejspíše mohla uložit až po odkopání horní části valového tělesa provedeném za nejasným účelem. Tato interpretace je nepochybně pravděpodobnější než představa, že by tenká a zcela souvislá humusovitá vrstva, charakteru vrstvy povrchové, jejíž vznik patrně vyžadoval určitý čas, vznikla ve zjištěné podobě v rámci postupného nasypání tělesa“ (117). Jestliže by tedy kamenná plenta měla být postavena „od počátku“, lze si jen obtížně představit důvody, které by vedly dávné stavitele, aby již navršené zemní těleso snížili minimálně o 2,5 m (vzdálenost mezi vrstvou 2 a dochovanou korunou plenty), zároveň by ponechali z vnitřní strany obnaženou plentu v původní výši (T. Durdík totiž nezmiňuje případné doklady o jejím ubourání a druhotném nadezdění) a teprve po určité prodlevě navýšili val opět o min. 2,5 m. Kamenná konstrukce by se při déletrvajícím prodlevě (vznik vrstvy 2 „patrně vyžadoval určitý čas“) zřejmě zřítla, neboť z vnitřní strany byly kameny spojeny pouze hlínou. T. Durdíkem uváděné „vzlínání“ vrstvy 2 k vnitřní (nelícované) straně plenty je proto matoucí. Pokud by však skutečně došlo k navršení náspu ve dvou fázích, je nepravděpodobné, aby „nádvoří stranu valu od počátku zajišťovala kamenná plenta“ (142). Naproti tomu lze uvažovat o třech jiných variantách výkladu stratigrafické situace: 1) hmota náspu byla navedena ve dvou fázích, přičemž k výstavbě plenty došlo až při druhé fázi; 2) k navršení náspu došlo jednorázově, a to zároveň s výstavbou plenty; 3) týlní část náspu mohla být dodatečně odkopána a takto vzniklá stěna zajištěna plentou.

I při pečlivém výzkumu by patrně nebylo možné rozhodnout, zda byla plenta stavěna zároveň s navyšováním vrstev hlíny, nebo k nim byla přiložena až dodatečně.<sup>15</sup>

Podoba tachovského hradu se údajně vyznačuje dalším znakem HPT: vložení zástavby do hmoty sypané obvodové fortifikace. T. Durdík sděluje, že „na severní straně byla zjevně od počátku do valu vetknuta čtverhranná zděná stavba. Její stáří bylo stratigraficky určeno v případě nádvorní stěny“ (144). Pokud ovšem dataci konstrukcí ozřejmuje pouze dokumentovaná stratigrafie vrstev v kontaktu s nádvorní (!) zdí, není v zásadě možné definovat chronologický vztah (resp. časový odstup) výstavby budovy a zemní fortifikace, natožpak tvrdit, že budova byla „zjevně od počátku do valu vetknuta“.<sup>16</sup>

#### Týnec nad Sázavou

Plošný odkryv v okolí rotundy v Týnci nad Sázavou odhalil několik úseků širokého příkopu, jenž obkroužil oválnou plochu se svatostánkem a rozměrnou kamennou budovou s románskou a gotickou fází (obr. 8). Podle T. Durdíka „značné dimenze muselo dosahovat i ohrazení nad jeho eskarpovou hranou. O tom, že mělo charakter valu nelze pochybovat. Pokud by tomu tak nebylo, neměly by smysl stupňovité úpravy terénu, jejichž smyslem beze sporu bylo vytvořit rovnou ložnou plochu pro násyp valového tělesa a konstrukci jeho čela“ (162–163). Ve skutečnosti ale výzkum nezachytil žádné (!) pozůstatky uvažovaného valu, na což poukázal již J. Varhaník (2007, 231): jelikož T. Durdík „apriorně vycházel z klasifikace této fáze vývoje lokality jako hradu“, konkrétně HPT, „největší prostor proto ... věnoval úvahám, jimiž se pokoušel obhajovat existenci nedochovaného valu za příkopem, aniž však pro tento svůj názor uvedl jakékoli relevantní důkazy“. O existenci zemního tělesa podél hrany příkopu neuvažoval ani autor výzkumu A. Hejna (např. 1983).<sup>17</sup> Uvedené stupňovité úpravy skalního podloží nejsou kresebně ani fotograficky zachyceny, takže nevíme nic o jejich rozsahu a rozměrech. T. Durdík pouze neurčitě sděluje, že plocha přiléhající k eskarpové hraně příkopu byla „většinou stupňovitě upravena do rovna“ (158), což rozhodně nemůže mít váhu argumentu. Za jinou pádnou indicii existence zemního tělesa je jím považován způsob zaplnění příkopu, jehož zásyp by měl být z velké části tvořen právě přemístěným materiálem z valu (163). Na takový předpoklad je však nutné nahlížet jako na nepatřičnou spekulaci, neboť o původu vrstev ve výplni příkopu, které obsahují mj. novověkou keramiku, nedokážeme říci nic určitého. Do souvislosti se zemní fortifikací klade T. Durdík také průběh uvažované kamenné hradby ze 14. stol., která měla být založena ve výrazném odstupu od vnitřní hrany příkopu prý z důvodu nesnadného založení zdiva do erodovaného valu (163).<sup>18</sup> Je-li asi 10 m dlouhý úsek mohutného, mírně se zalamujícího zdiva situovaného jiho-

<sup>15</sup> Podle slov T. Durdíka byl výzkum této situace proveden velmi provizorní formou, „protože nebylo možno přerušit stavební práce a dokumentace klíčové situace mohla probíhat pouze 28. 3. 1974 během nepřítomnosti stavebních dělníků v polední přestávce“ (116).

<sup>16</sup> Vzorkováním profilu u nádvorního průčelí domnělé raně gotické stavby byly z nejstarší vrstvy, jež přiléhala k lici zdi, získány čtyři fragmenty okrajů nádob (Durdík 2004, 263–264, 272–273), které při nedostatku datačních opor z regionu umožňují pouze volné přiřazení ke starší fázi vývoje vrcholně středověké keramiky. Datační interval nalezených artefaktů nelze úžeji vymezit než pol. 13. a závěrem 14. století. Tyto zlomky však nespovídají o časovém vztahu mezi zdí a zemním opevněním. Problematická je i samotná rekonstrukce půdorysu stavby s „gotickým zdí“ (113; obr. 125, 152), jehož rozsah byl vyčleněn pouze na základě rozboru síly zdi a dispozice sev. křídla zámecké budovy. Nevíme-li, jaké části středověké zástavby při rozsáhlých novověkých zásazích do hmoty hradu zanikly, nepřekračují závěry stavebněhistorického průzkumu rovinu spekulací.

<sup>17</sup> Souvrství hliněných a jílových vrstev před sev. průčelím románské trojdílné budovy A. Hejna (např. 1972, 412) sice pokládal za relikv zemní hradby, avšak její zánik kladl před dobu výstavby zděného objektu i mohutného příkopu.

<sup>18</sup> Tento předpoklad nelze považovat za důvodný, neboť na temeni starší (raně středověké) zemní fortifikace byla vystavěna zděná hradba v Hradci Králové (Richter – Vokolek 1995, 20–22, příloha 2) a v Chrudimi (Razím – Ježek 2001, 39 s lit.). V této souvislosti lze zmínit i situaci tachovského hradu, v jehož areálu vyrostla na hmotě staršího zemního opevnění ve 13.–14. stol. zděná zástavba.



Obr. 8. Týnec nad Sázavou, opevněné sídlo. Celková situace archeologického výzkumu. Severně od rotundy byla odkryta trojdílná budova (3) s kvádrovými líci zdiva románského charakteru. Při datování doby vzniku příkopu, který obkroužil kostel i trojdílnou stavbu, můžeme poukázat na málo určité datační opory: 1) příkop porušuje raně středověké pohřebiště (4) datovatelné do 11. a možná i do 12. století; 2) z jeho zásypu byla vyjmuta mj. raně novověká keramika. T. Durdík (2007, 163) usuzuje, že podél vnitřní hrany příkopu byl ve 13. stol. (!) navršen zemní val, o jehož existenci prý „nelze pochybovat“. Domnělá sypaná fortifikace však není doložena *in situ* dochovanými pozůstatky. Argumentace je proto vedena pomocí nepřímých indicií: 1) se záměrem výstavby valu prý souvisí stupňovité úpravy skalního povrchu; 2) ve 14. stol. měla být údajně vybudována zděná hradba (1) ve výrazném odstupu od hrany příkopu (při vnitřní patě valu), neboť na koruně erodovaného náspu prý nebylo možné založit masivní zeď. Ani jeden z uváděných důkazů nelze považovat za relevantní: ad 1) úpravy povrchu skály nejsou v plánové dokumentaci zakresleny; ad 2) výzkum neobjasnil stáří a účel zdiva. Naopak s mnohem větší mírou pravděpodobnosti lze za doklad ohrazení pokládat tři sloupové jámy situované podél vnitřní hrany příkopu (2). Není však jisté, zda tyto objekty skutečně představují pozůstatek fortifikace, neboť navazující úsek hrany příkopu (5) není sloupovými jámami lemován. Převzato z: Durdík 2007, 156, upraveno.

Abb. 8. Týnec nad Sázavou, befestigter Sitz. Gesamtansicht der archäologischen Grabung. Nördlich von der Rotunde wurde ein dreiteiliges Gebäude (3) aus Quadermauerwerk romanischen Charakters abgedeckt. Für die Datierung des Grabens, der die Kirche und den dreiteiligen Bau umgab, gibt es nur unbestimmte Anhaltspunkte: 1) der Graben stört ein frühmittelalterliches Gräberfeld (4) aus dem 11. oder vielleicht auch 12. Jh.; 2) aus seiner Verfüllung stammt u.a. neuzeitliche Keramik. T. Durdík (2007, 163) schließt, dass entlang der Außenkante des Grabens im 13. Jh. (!) ein Erdwall aufgeschüttet wurde, dessen Existenz „unzweifelhaft“ sei. Die vorausgesetzte Aufschüttung ist jedoch nicht *in situ* durch Überreste erwiesen, sondern nur durch indirekte Indizien: 1) mit dem Ausbau der Wallanlage sollen die stufenförmigen Eingriffe in den Felsuntergrund zusammenhängen; 2) im 14. Jh. soll angeblich eine Steinmauer (1) in großem Abstand zur Grabenkante (am Innenfuß des Walls) errichtet worden sein, denn auf der erodierten Aufschüttung wäre es nicht möglich gewesen, eine massive Mauer anzulegen. Keiner der angeführten Beweise kann als relevant erachtet werden: ad 1) die Eingriffe in dem Felsuntergrund sind in der Plandokumentation nicht eingezeichnet; ad 2) weder Alter noch Zweck der Mauer konnten bei der Grabung ermittelt werden. Viel wahrscheinlicher können als Beleg der Befestigung drei Säulengruben entlang der Grabenkante erachtet werden (2). Es ist jedoch nicht klar, ob diese Objekte tatsächlich Überrest einer Befestigung sind, denn der anschließende Abschnitt der Grabenkante (5) ist nicht von Säulengruben gesäumt. Aus: Durdík 2007, 156, umgestaltet.



vých. od rotundy skutečně hradbou, o čemž můžeme důvodně pochybovat,<sup>19</sup> opět konstatujeme, že o postupu výstavby opevnění nezbyvá než volně spekulovat, neboť nedokážeme stanovit absolutní ani relativní chronologii fortifikačních prvků.<sup>20</sup> Vzhledem k nedostatečné dokumentaci nelze zdůvodnit T. Durdíkem bez pochybností předpokládanou následnost starší příkop – mladší zeď. Nemůžeme vyloučit ani opačnou možnost.

Dosud prezentované rekonstrukce fortifikace se mj. odvolávají na přítomnost tří sloupových jam v těsné blízkosti eskarповé hrany příkopu. A. Hejna (1983, 421) tyto objekty pokládal za relikty dřevěné hradby, T. Durdík naopak sloupy spojuje s konstrukcí čelní stěny valu (163). K důvěryhodné interpretaci však nepostačuje evidence pouze tří rozměrnějších sloupových jam, které nevytvářejí pravidelnou strukturu.<sup>21</sup> Nadto převážná část obnažené hrany příkopu není sloupovými jámami lemována. Jelikož neznáme stratigrafický vztah těchto objektů k příkopu, nemůžeme vyloučit jejich přináležitost k sídelním etapám, jež předcházely době jeho vyhloubení. Přestože tímto způsobem odvozený předpoklad o uplatnění jednoduchého dřevěného ohrazení je legitimní, průkazný výklad by bylo možné předložit jedině v případě početnějšího souboru sloupových jam, pravidelně rozmístěných podél hrany příkopu (obr. 8).

### Chronologický kontext

#### Hlavačov u Rakovníka

Založení hradu, k němuž postrádáme písemné prameny, klade T. Durdík výhradně na základě nálezů keramiky do doby kolem r. 1200 či „nejvýše“ do průběhu 1. třetiny 13. stol. a zánik „nejspíše do průběhu 60. let 13. století“ (45). Jestliže takto stanovená dolní hranice intervalu vyvolává celou řadu otázek směřujících k osvětlení sociálních a historických souvislostí v daném chronologickém kontextu neobvyklého sídla, o to pečlivěji by mělo být formulováno zdůvodnění. Přitom o vývoji keramiky sev. části Rakovníka v závěru raného a na prahu vrcholného středověku víme velmi málo. T. Durdík sice připomíná, že z příslušné oblasti „doposud neznáme žádný do 12. století spolehlivě absolutně datovaný soubor“ (42), zároveň ale nelze zamlčet naprostou absenci publikovaných náleзовých celků věrohodně zařaditelných do 1. pol. následujícího věku. Nejsme proto schopni posoudit míru opodstatněnosti jediného uváděného argumentu časné datace výstavby hradu, odvozeného z předpokladu, že „absence zduřelého okraje v souborech [z Berounska a Rakovníka, pozn. J. K.] starší prvé poloviny 13. století je na základě dostupného materiálu nepřehlédnutelná“ (42). Autor citovaného výroku ovšem neuvádí, co míní oním „dostupným“ materiálem a v jaké publikaci se s ním čtenář může seznámit.<sup>22</sup> I pokud by tvrzení vycházelo z dobře definované regionální sekvence keramiky,

<sup>19</sup> Budeme-li masivní zdívo považovat za hradbu, nutně nás zarazí, že sondy položené jižně a jihozáp. od lože rotundy danou fortifikaci nezachytily, přestože odstup odkryvu s úsekem masivního zdíva je nevelký a podle průběhu líců bychom prodloužení zdi tímto směrem očekávali. Nadto nic nevíme o charakteru a tloušťce nadzemních partií zdíva. Lze se rovněž domnívat, že posuzovaná konstrukce sloužila pouze jako obvodové zdívo v celkovém půdorysu nerekonstruovatelného objektu, jak napovídají podstatně tenčí příčky, které se k širšímu zdívu připojují na spáru, či jsou s ním dokonce provázané (obr. 164). Mohlo se také jednat o tarasní zeď, neboť terén jižně od rotundy se výrazně svažuje.

<sup>20</sup> T. Durdíkem uváděné zařazení zdíva do 14. stol. postrádá odůvodnění odvozené z nálezové situace, s povinnou obezřetností proto musíme uvažovat o širokém časovém rozpětí. Vyloučit přitom nelze ani novověké stáří zdi.

<sup>21</sup> Jestliže podle T. Durdíka „v pravidelném rozestupu 3,5 m situované velké jámy svědčí o tom, že sloužily ke kotvení značně namáhané konstrukce“, přičemž „byly nepochybně hlavním prvkem vertikálního kotvení čela valu“ (163), pak se s danou představou neslučuje poměrně malá hloubka (25–30 cm) zapuštění sloupů do skalního podloží (163) i jejich velké rozestupy. Takto upevněná dřevěná konstrukce by zřejmě neodolala bočnímu tlaku mohutného sypaného tělesa.

<sup>22</sup> Předpoklady T. Durdíka o chronologii keramiky v záp. části středních Čech, které odvozuje „na základě velmi kvalitních stratigrafií s možností přenosu absolutních dat z hradů Týřova, Křivoklátu, Nižboru, Krašova a dalších“ (42), lze pojmovit do diskuse až po adekvátním zveřejnění výsledků rozsáhlých, dosud jen v minimální míře zpřístupněných výzkumů jmenovaných lokalit.

postrádá v případě Hlavačova význam, neboť z pojednávané lokality nemáme k dispozici náleзовé celky bez zastoupení keramiky s tzv. zduřelými okraji. Těto skutečnosti připadá v diskusi o době založení hradu navýsost klíčová role, jelikož na základě stratigrafických vztahů nelze rozčlenit shromážděné keramické nálezy (resp. vydělit artefakty příznačné pro dobu založení hradu): podle T. Durdíka „soubory z jednotlivých vrstev a objektů tedy musíme chápat jako určitý průřez delší dobou života objektu“ a je „značně pravděpodobné, že ve všech budou převažovat nálezy z nejmladšího období života a doby zániku Hlavačova, při čemž zpětný zásah směrem k počátkům hradu může být i výrazně rozdílný“ (39). Z citovaného jednoznačně vyplývá, že nelze zdůvodnit, proč keramika s rysy, jež plně náležejí výrobní tradici mladšího středověku<sup>23</sup> a uplatňují se nejdříve kolem pol. 13. stol. („nálezy z nejmladšího období“), není určující pro dataci již prvotní sídelní fáze.

Podstatná část keramiky z lokality se vyznačuje morfologickými a typologickými znaky náležejícími závěru raně středověké výrobní tradice. Nálezové celky složené z celých tvarů, které pocházejí z nepříliš vzdáleného Berouna (*Ježek 1994*, obr. 3–4) a Týřova (*obr. 11*), však ukazují, že v jihozáp. části středních Čech se toto zboží v masové míře objevuje také ve 2. pol. 13. stol., a to spolu s nádobami příznačnými pro produkci mladšího středověku, tedy v podstatě shodně jako na Hlavačově. Jsme-li dnes schopni jen v náznaku postihnout základní vývojové tendence keramiky příslušného regionu, rozhodně postrádáme opory pro užší časové vymezení specifických rysů (tvarů okrajů, druhů výzdoby), abychom při datování mohli výlučně uvažovat o 1. pol. 13. století.

Je-li údajně „možné relativně dobu počátků života hradu klást do doby užívání keramiky tzv. mladohradištní tradice s ještě dožívajícím hřebenovým dekorem a kalichovitou profilací okraje, okraji jednoduše upravenými, eventuálně s okraji malým vzhůru protaženým, trojúhelným a vývalkovitě zesíleným“ (45), pak ani toto konstatování není při diskusi směřodonné. I pokud by se keramika s uvedenými znaky skutečně nevyskytovala v dosud nezveřejněných souborech z hradů zkoumaných T. Durdíkem v okolí toku Berounky, na které se argumentace při datování lokality výhradně odvolává, nemůže být dané pozorování důkazem o výraznějším stáří Hlavačova. Jsou-li posuzované soubory keramiky podmíněny odlišnými distribučními mechanismy hrnčířského zboží, přímá komparace tím ztrácí opodstatnění. Sám T. Durdík upozorňuje, že Hlavačov „leží v rámci Přemyslovského loveckého hvozdu v severní okrajové poloze a podoba keramiky ... představuje nejspíše výsledek průniku tří keramických okruhů“ (40).

Absenci regionálních opor, které by umožnily detailní chronologické rozčlenění tzv. pozdně hradištní keramiky, rozhodně není možné překlenout např. předpokladem, že nádoby s okraji kalichovité profilace jsou starší než se zduřelými okraji, tak jak to je zřejmé v Praze a v jejím záp. a sev. okolí. S velkým důrazem proto odmítáme tvrzení, že „nejstarší element souboru představuje skupina A – okraje kalichovité profilace a jejich deriváty“ (40). Tento úsudek, založený na předpokladu – jak vyplývá z výkladu T. Durdíka (40–42) – o platnosti jakýchsi obecných vývojových tendencí, se přitom stal hlavním východiskem datace počátku Hlavačova. Nelze-li od chronologie keramiky pražské proveniencí odvozovat absolutní dataci tzv. kalichovitého okraje, což si plně uvědomuje i T. Durdík (v opačném případě by byl nucen položit založení Hlavačova již do 11. stol.), pak nutně platí tato poučka rovněž pro vytváření relativní sekvence typů okrajů. Je totiž nesporné, že keramiku s okraji kalichovité profilace mohli hrnčíři v některých oblastech českých zemí produkovat i po celou 2. pol. 13. stol. a také v mladších obdobích (*obr. 10*). V této souvislosti si zasluhuje pozornost nádoba s kalichovité utvářeným okrajem, která se ocitla v zásypu dutiny jedné z věží tzv. dolního hradu Týřova (*obr. 11: 3*), vystavené nejdříve v 60.–70. letech 13. století (srov. *Razím 2005b*). Odkaz na údajně obdobnou keramiku z hradu Křivoklátu (obj. 15 v sondě I), která je datována (zatím bez předložení důkazu) do průběhu starší části 1. pol. 13. stol., postrádá opodstatnění (40). V dotčeném nálezovém celku shledáváme přítomnost specificky profilovaného okraje, snad totožného s tzv. kalichovitými

<sup>23</sup> Při archeologickém výzkumu byly mj. získány fragmenty okrajů utvářených do podoby okruží a zlomky těl členěné vývalkovou šroubovicí (42–43, obr. 51, typy 233, 270, 327). Podíl tohoto zboží sice dosahuje nízkých hodnot (okrajům typu okruží náleží 12,35 %), nahlížíme-li však v souladu s tvrzením T. Durdíka na shromážděné artefakty jako na celek, pak je jeho výskyt pro datování nezbytně směřodánný.



Obr. 9. Hlavačov u Rakovníka, hrad. Přehled evidovaných typů okrajů nádob. Vyznačeny jsou okraje (A–E), které T. Durdík považuje za určující pro dataci počátků hradu do doby kolem r. 1200 až 1. třetiny 13. století. Převzato z: *Durdík 2007*, 41, upraveno.

Abb. 9. Hlavačov bei Rakovník, Burg. Übersicht der verzeichneten Randtypen. Bezeichnet sind Ränder (A–E), die T. Durdík als maßgebend für eine Datierung der Anfänge der Burg in die Zeit um 1200 bis 1. Drittel 13. Jh. hält. Aus: *Durdík 2007*, 41, umgestaltet.

okrajů pražské provenience (*Durdík 1978*, obr. 5: A-2). Pokud se skutečně jedná o srovnatelné zboží, ocitáme se ve velmi rozdílných chronologických relacích (viz diskusi o Křivoklátu: *Ježek 1999*), nadto nedokážeme posoudit, z jak velkého časového rozpětí pochází keramika z výplně dané jámy. Zdůrazněme také, že pouhé dva (!) typy okrajů, označených v souboru z Hlavačova jako kalichovité (*obr. 10*), se utvářením velmi výrazně liší od okrajů takto v literatuře klasifikovaných v Praze a jejím okolí. Údajně „deriváty“ (*obr. 9: C*) jsou přitom zcela rozdílné. Časové vymezení dalších typů okrajů („trojúhelných“ *obr. 9: B*), „vývalkovitě zesílených“ *obr. 9: D* i „malých vzhůru protažených“ *obr. 9: E*), jejichž výskyt T. Durdík rovněž nahlíží v souvislosti s datováním počátků Hlavačova (40, 45), je stanoveno podle paralel ze souboru získaného výzkumem hradu Krašova (40), jenž však rovněž náleží odlišnému keramickému okruhu, což opět vylučuje přímou komparaci. Příslušný odkaz na analogie působí zmatečně, neboť T. Durdík vřazuje Krašov do regionu charakterizovaného výskytem bíle malované keramiky, kterou ale „na Hlavačově poněkud překvapivě neregistrujeme“ (39). Přitom zamlčuje přítomnost zmíněných typů okrajů („trojúhelných“, „vývalkovitě zesílených“) na hradě Týřově (srov. *obr. 11*), snad proto, že by potvrzovaly dataci do pokročilejšího průběhu druhé poloviny téhož věku“ (*o. c.*, 73).<sup>24</sup> Ani tato datace není podložena věrohodnými oporami, proto je možné zařadit založení Džbánů třeba až hluboko do 2. pol. 13. století.

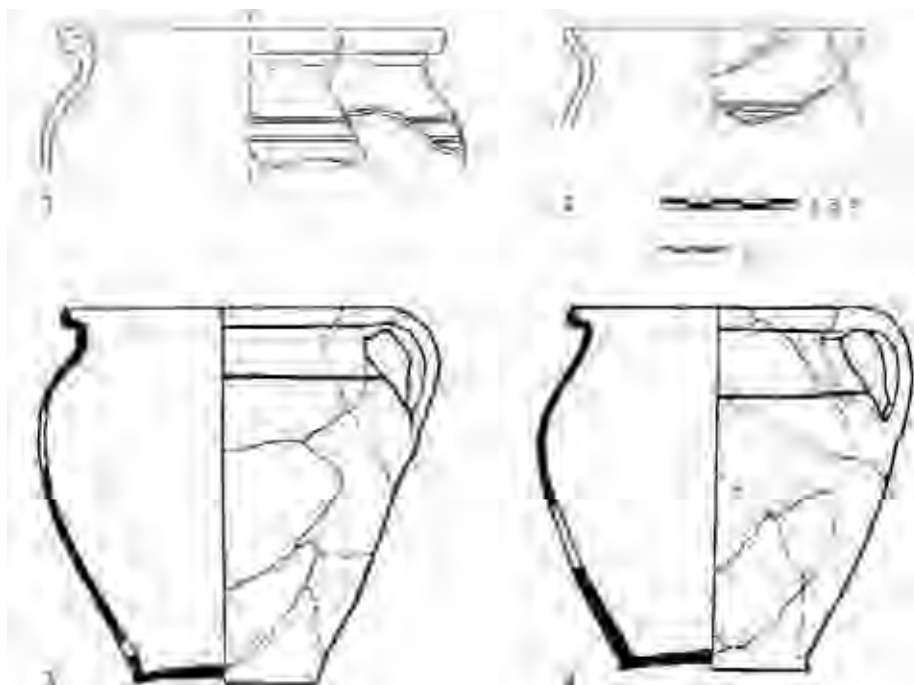
Nezbývá proto než rozšířit interval doby založení hradu zvaného dnes Hlavačov v podstatě na celé 13. stol., čímž lokalita ztrácí punc výlučnosti. To potvrzuje i sám T. Durdík v souvislosti s posouzením velmi obdobného souboru keramiky z nedalekého hradu Džbánu, jehož rysy jsou s kolekcí z Hlavačova „velmi blízké“ (*Durdík 1998*, 70), přitom však údajně „nejstarší části souboru lze klást nedlouho před polovinu 13. století, jeho nejmladší elementy do pokročilejšího průběhu druhé poloviny téhož věku“ (*o. c.*, 73).<sup>24</sup> Ani tato datace není podložena věrohodnými oporami, proto je možné zařadit založení Džbánů třeba až hluboko do 2. pol. 13. století.

Tímto způsobem v podstatě nevyvracíme T. Durdíkem uvažované datování počátků Hlavačova do doby kolem (či nedlouho po) r. 1200, to ani nemůžeme, neboť v případě, že neznáme morfologický a typologický rejstřík keramiky daného období v sev. části Rakovnícka, nelze v diskusi pokračovat. Důrazně ale připomínáme, že v současnosti neshledáváme jediný hodnověrný argument či alespoň indicii prokazující založení Hlavačova v 1. pol. 13. věku. S tímto závěrem souzní i dřívější jednoznačné vyjádření *T. Durdíka (1998, 70)* k dataci keramiky příslušného regionu: „charakteristický vzorek keramiky ... okruhu, zaujímajícího sever Rakovnícka, poskytl výzkum hradu Hlavačova ... bohužel však neumožnil absolutní datování“. I v souvislosti s citovaným konstatováním je zřejmá nepodloženost, a především účelovost nově stanoveného chronologického intervalu doby života hradu, neboť v posledním desetiletí, které uplynulo od vyslovení citovaného skeptického výroku, nepřibýly žádné (!) datační opory pro příslušnou distribuční oblast keramiky.

#### Angerbach u Kožlan

Vymezení doby života sídla, k němuž se rovněž nevážou písemné prameny, výlučně závisí na možnostech datace keramiky, podle níž T. Durdík chce klást jeho založení do 3. čtvrtiny 13. stol. a zánik do 1. pol. 14. věku. Jako opory pro stanovení dolní hranice časového rozpětí jsou uváděny kolekce z doby počátků ne příliš vzdálených hradů Krašova a Týřova, které lze údajně včlenit před pol. 13. stol. (94–95). O první zmíněné lokalitě nás však písemné prameny zpravují teprve k r. 1283 (*Klápště 2003, 787–788; Razím 2004, 176–180*). Hodnověrnost odkazu na analogie z Týřova nelze posoudit, neboť ani zmiňovaná keramika, ani příslušné nálezové situace se dosud nestaly předmětem zevrubné publikace.

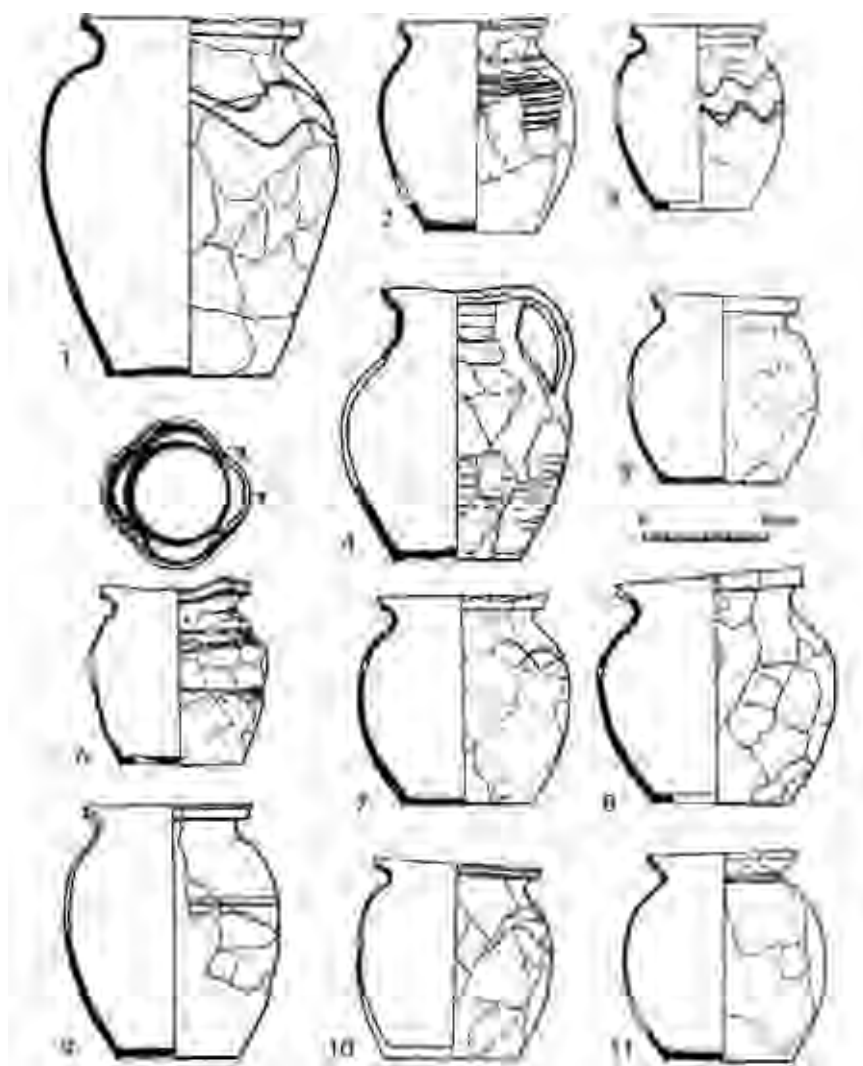
<sup>24</sup> Ve své nejnovější práci ztotožňuje T. Durdík s keramikou z Džbánu pouze „typologicky mladší část souboru okrajů z Hlavačova“ (42). V rámci vývoje keramiky 13. stol. však vydělování jakýchsi typologicky mladších či starších prvků nemá pro stanovení absolutní chronologie valného významu, neboť zvláště ve dvou mladších třetinách tohoto věku se na trhu s hrnčířskými výrobky současně objevuje typologicky, morfologicky i technologicky značně různorodé zboží (srov. *Richter 1994*).



Obr. 10. Ukázka zavádějící typologické klasifikace okrajů nádob. Vyobrazení jsou dva jediné zástupci okrajů „kalichovité profilace“ (1–2), které T. Durdík takto označil v souboru nálezů z Hlavačova u Rakovníka. Tuto typologickou skupinu považuje za „nejstarší element souboru“ (Durdík 2007, 40), a tím pádem za určující pro časnou dataci počátků sídla do doby kolem r. 1200 až 1. třetiny 13. století. Shodně profilované okraje však hrncíři mohli modelovat po celý vrcholný středověk, jak dokazují nádoby z hradu Týřova (3–4), datované do 15. století. Toto srovnání vážně zpochybňuje stanovenou relativní sekvenci (i absolutní datování) typů okrajů z Hlavačova u Rakovníka, která byla (bez možnosti posouzení stratigrafických vztahů) sestavena výhradně na základě typologických kritérií. Pokud bychom použili stejný metodický postup i v případě nádob z Týřova, zákonitě bychom museli datační interval včlenit do doby kolem r. 1400 až 1. třetiny 15. století, což je v zásadě nepřijatelné. 1–2 převzato z: Durdík 2004, 17, 68; 3–4 převzato z: Durdík 2001, 41.

Abb. 10. Probe einer irreführenden Typologie der Gefäßränder. Abgebildet sind die einzigen zwei Vertreter der „Kelchrandprofilierung“ (1–2), die T. Durdík so unter den Funden von Hlavačov bei Rakovník identifiziert hat. Diese typologische Gruppe hält er für das „älteste Element der Fundsammlung“ (Durdík 2007, 40), und somit für maßgeblich für die Datierung der Anfänge des Fundorts in der Zeit um 1200 bis 1. Drittel des 13. Jh. Entsprechend profilierte Ränder wurden jedoch das ganze Hochmittelalter über gebildet, wie die Gefäße von der Burg Týřov (3–4) aus dem 15. Jh. belegen. Dieser Vergleich wird ernsthaft von der relativen Sequenz (sowie der absoluten Datierung) der Randtypen von Hlavačov bei Rakovník in Zweifel gezogen, die ausschließlich (ohne die Möglichkeit einer Bewertung der stratigraphischen Beziehungen) aufgrund typologischer Kriterien aufgestellt worden ist. Wenn wir dieselbe methodische Vorgangsweise wie bei den Gefäßen von Týřov wählen, müssten wir in die Zeitspanne um 1400 bis 1. Drittel 15. Jh. datieren, was grundsätzlich unstatthaft ist. 1–2 aus: Durdík 2004, 17, 68; 3–4 aus: Durdík 2001, 41.

Způsob datace keramiky z Krašova velmi dobře ozeřmňuje povahu argumentací T. Durdíka. I pokud by počátky hradu skutečně spadaly do 1. pol. 13. stol., nezískáváme důkaz, abychom mohli do tohoto období zařazovat artefakty vyjmuté ze zásypu cisterny (obsahující údajně keramiku z 1. pol. 13. stol., kterou T. Durdík považuje za významnou oporu pro určení doby počátků Angerbachu), jestliže na základě náleзовé situace nelze vztáhnout dobu vyhloubení (natožpak zásypání) objektu ke konkrétní etapě vývoje hradu. Bez zdůvodnění se pouze dozví-



Obr. 11. Týřov, hrad. Soubor nádob objevený v dutině jedné z flankovacích věží tzv. dolního hradu. Podle výpovědi dendrodat započala výstavba dané části obvodové fortifikace zřejmě (resp. nejdříve) v 60.–70. letech 13. stol. (srov. *Razím 2005b*), což nabízí jedinečnou možnost blíže postihnout chronologický rámec vývoje keramiky záp. části středních Čech. Zastoupeny jsou typy okrajů, jejichž blízké obdoby shledáváme mezi artefakty, které T. Durdík považuje za určující pro dataci počátků asi 17 km vzdušnou čarou vzdáleného Hlavačova u Rakovníka (srov. *obr. 9: A–E*). Evidujeme mj. kalichovitě utvářený okraj (3), jehož velmi blízkou analogii T. Durdík pokládá za „nejstarší element“ souboru z Hlavačova (srov. *obr. 10: 1*). Nálezový celek z převážné části sestává z nádob s výraznými rysy raně středověké výrobní tradice (např. 1–3, 6), také se ale objevuje charakteristické zboží vrcholně středověké produkce (4). Současný výskyt obou skupin vážně zpochybňuje věrohodnost typologických kritérií, podle nichž T. Durdík sestavil relativní sekvenci (i dataci) typů okrajů nádob z Hlavačova. Nutno poznamenat, že soubory z Týřova a Hlavačova zastupují odlišné keramické okruhy. Vzájemné srovnání ale nelze při diskusi opominout, neboť publikované datování artefaktů z Hlavačova je takřka výhradně odvozeno podle analogií z distribuční oblasti, k níž náleží Týřov. Převzato z: *Durdík 2001*, 36–37, upraveno.

dáme, že nejstarší rozpoznatelné stavební fázi „přisluší i objekt cisterny“ (Durdík 1974, 18). I v případě platnosti tohoto předpokladu by nebylo možné dataci odvozovat následujícím způsobem: „Vzhledem k tomu, že na hradě nejsou zachovány stopy starší zástavby jsme nuceni za současného stavu vědomostí o Krašově tuto stavební fázi přičíst výstavbě před r. 1232“ (o. c., 21). I pokud bychom připustili krajně nepravděpodobnou vazbu predikátu, uvedeného ke zmíněnému datu, k hradu, jenž se tyčí nad Beroučkou (srov. *Klápště 2003*, 787–788; *Razím 2004a*, 176–180), stále se nedostává potřebné opory pro dataci stavebních konstrukcí. Citovaný úsudek totiž opomíjí možnou prvotní (třeba kompletně dřevěnou, ale i zděnou) podobu zástavby sídla, která mohla posléze (třeba až po několika desetiletích) beze zbytku zaniknout. Pochybnosti o stanoveném stáří krašovské keramiky vyslovil již *J. Klápště (2003, 788)*, jenž důvodně upozornil na absenci jednoznačných datačních opor keramiky sev. Plzeňska. Tuto skutečnost si nyní zjevně uvědomuje i T. Durdík (94), přesto oponuje tím, že „nebyly předloženy žádné věcné argumenty, že tomu tak není“ (94). Citovaný výrok však ostře odporuje pravidlům odborné diskuse, neboť ta by v tomto případě naopak měla počínat právě z pera T. Durdíka, a to průkazným, nebo alespoň pravděpodobným odůvodněním uvažovaného časového včlenění.<sup>25</sup>

Přestože je Týřov v psaných pramenech poprvé zmiňován již k r. 1249, patrně ani po adekvátním zveřejnění poznatků archeologického výzkumu nebude snadné stanovit absolutní chronologii keramiky z doby počátků hradu, neboť podoba sídla se po několika desetiletích výrazně odlišovala od prvotní fáze, přičemž původní stavební konstrukce zřejmě zcela (nebo z velké části) zanikly (*Razím 2002; 2005b*). Jak vyplývá z dosavadních stručných prezentací výsledků archeologického výzkumu, souvisí datování zmiňovaných souborů keramiky před polovinu 13. stol. s chybným hodnocením chronologie dochované etapy dispozice (např. *Durdík 2001*). Tu lze na základě dendrodat jednoznačně včlenit nejdříve do 60. či 70. let 13. století. Jelikož *T. Durdík (2006, 526)* nepřipouští nově stanovenou dataci pozůstatků zástavby, snaží se za každou cenu zpochybnit hodnotu výsledků dendrochronologického rozboru tím, že se údajně týká „trámu s nejasným vztahem k okolnímu zdivu“. Užití dotčeného prvku během výstavby útočištné věže, již započala rozsáhlá proměna podoby lokality, ale bylo prokázáno s dostatečnou jistotou (*Razím 2005b, 75*). Druhotnému osazení trámu do již zbudovaného bergfritu odporuje značná hloubka jeho zapuštění, i pravidelný, otištěním v maltě vzniklý negativ dřeva i poměrně hluboko v jádru zdiva.

Podle T. Durdíka „datace nejstaršího materiálu z Angerbachu do doby okolo či po polovině 13. století je na základě současného stavu vědomostí představitelná“ a závěrečnou fázi života hradu lze „položít do průběhu prvé poloviny 14. století“ (95). Uvedené chronologické ohraničení je sice mož-

Abb. 11. Týřov, Burg. Kollektion von ineinander gesetzten Gefäßen vom Flankierungsturm der sog. Unterburg. Aufgrund der Dendrodaten begann der Bau dieses Teils der Befestigungsanlage offensichtlich (bzw. frühestens) in den 60er-70er Jahren des 13. Jh. (vgl. *Razím 2005b*), was die einzigartige Möglichkeit bietet, den chronologischen Rahmen der Keramikentwicklung in Westböhmen zu studieren. Vertreten sind Randtypen, zu denen nahe Entsprechungen unter jenen Artefakten zu finden sind, die T. Durdík als maßgeblich für eine Datierung der Anfänge des in der Luftlinie etwa 17 km entfernten Hlavačov bei Rakovník hält (vgl. *Abb. 9: A–E*). Wir verzeichnen u.a. einen Kelchrand (3), dessen nächste Analogie T. Durdík für das „älteste Element“ im Komplex von Hlavačov hält (vgl. *Abb. 10: 1*). Der Fundkomplex besteht überwiegend aus Gefäßen mit deutlich ausgeprägten Zügen der frühmittelalterlichen Tradition (z.B. 1–3, 6), es erscheint jedoch auch charakteristische hochmittelalterliche Ware (4). Das zeitgleiche Vorkommen beider Gruppen wirft Zweifel bei der Glaubwürdigkeit jener typologischer Kriterien, aufgrund derer T. Durdík die relative Sequenz (sowie Datierung) der Randtypen von Hlavačov vorgenommen hat. Es sei angemerkt, dass die Fundkomplexe von Týřov und Hlavačov verschiedene Produktionskreise repräsentieren. Der gegenseitige Vergleich dar jedoch bei einer Diskussion nicht beiseite gelassen werden, denn die veröffentlichte Datierung der Artefakte von Hlavačov ist nahezu ausschließlich von Analogien aus dem Distributionsgebiet abgeleitet, zu welchem auch Týřov gehört. Aus: *Durdík 2001, 36–37*, umgestaltet.

<sup>25</sup> Problematický způsob datace stavebních konstrukcí není ve studiích T. Durdíka ojedinělý. Aniž by byl zohledněn možný dlouhodobější vývoj a meze výpovědních možností pramene, je posuzováno i stáří dispozičního řešení lokalit, jejichž podobu rozpoznáváme jen prostřednictvím povrchového průzkumu velmi skromných reliktů zdí. Např. výsledné půdorysné schéma hradu Džbánů by údajně mělo být dokončeno již v době před r. 1250 – slovy *T. Durdíka (1998, 73)* „nejspíše za vlády Václava I.“. Tento předpoklad se odvolává pouze na hypotetickou dataci nejstarších nalezených zlomků keramiky, jež byly získány při drobném odkryvu, a na komparaci s půdorysným schématem Týřova, které je ovšem již na první pohled odlišné.

né, ne však jisté. Pokud v oblasti sev. Plzeňska nelze využít srovnání s pevně datovanými soubory keramiky, měli bychom interval definovat mnohem volněji, neboť se shodnou mírou pravděpodobnosti můžeme tvrdit, že k založení lokality došlo třeba až v závěru 13. či na poč. 14. stol. a k zániku někdy ve 2. pol. 14. věku. Soubory keramiky shromážděné při výzkumu Angerbachu obsahují také fragmenty nádob s archaickými druhy výzdoby (vlnovka, vrypy) a s okraji příznačnými pro nejmladší část produkce raně středověké výrobní tradice. Nelze ale pominout, že v záp. Čechách charakterizují tyto znaky rovněž zboží ze samého závěru 13. stol. (a možná i 1. pol. 14. věku), jak dokládají soubory vázané k nejstarší etapě zástavby [Nové] Plzně, založené patrně v posledním desetiletí 13. stol. (srov. *Nováček 2000*, obr. 24, 26).

T. Durdík usuzuje, že „určitou pomůckou pro omezení doby vzniku hradu nabízí prezence zduřelého okraje,“ který je „v Přemyslovském loveckém hvozdu záležitostí poměrně krátkodobou datovatelnou zhruba do druhé a třetí čtvrti 13. století“, přičemž „pod zorným úhlem tohoto (i dalších) pozorování je tedy možno se stavbou hradu nejpravděpodobněji počítat v průběhu třetí čtvrtiny 13. věku a to spíše blíže k jeho polovině“ (95). Jestliže ale nálezy z Angerbachu reprezentují oproti lokalitám situovaným na pomezí Berounska a Rakovnicka odlišný keramický okruh, jak upozorňuje autor citovaného výroku (94), nemůže mít dané srovnání váhu argumentu; nemluvě o skutečnosti, že soubory z uváděných lokalit stále zůstávají z valné většiny nepublikovány. Určitě bychom se dopouštěli pochybení, pokud bychom nádoby s okraji klasifikovanými jako zduřelé, jež v zásadní míře utvářejí výrobní tradici keramiky závěru raného středověku v záp. části středních Čech a v Praze, využívali jako datační oporu při určování obdobných artefaktů ze sev. Plzeňska. Kromě tvarové shody ale hodnověrnost komparace rovněž závisí na evidenci technologických znaků, jež určují příslušnost k témuž keramickému okruhu. V tomto ohledu nelze na základě slovního popisu povahu keramické hmoty posoudit. Navíc typový rejstřík okrajů z Angerbachu, přiřazených T. Durdíkem ke kategorii zduřelé, zahrnuje 13 vzájemně dosti odlišných variant, z nichž se pouze 3 (obr. 109, typy 209, 778, 1121) vyznačují specifickou profilací, odpovídající tzv. zduřelým okrajům nádob ze středních Čech.

Pro určení doby zániku hrádku má podstatný význam výskyt různých variant vysokých okrajů (obr. 109, typy 899, 934, 938, 961, 1004, 1019, 1046, 1047, 1063, 1068, 1080, 1081, 1086, 1114, 1115), která lze na Plzeňsku v současnosti jen neurčitě zařadit do 14. stol. (srov. *Nováček 2000*, 20–24). Obdobné tvary se např. v severozáp. Čechách objevují i na přelomu 14. a 15. stol. (*Klápště 2002*, 20). Příklady ze vzdálenějších regionů nelze pochopitelně přímočaře využít jako datační opory, skýtají ale důležité svědectví o možné šíři časového rozpětí sledovaných znaků, které nezřídka pojme i celé jedno století, přičemž v rámci tohoto intervalu nejsme schopni blíže postihnout dataci konkrétních artefaktů.<sup>26</sup>

#### Tachov

Datace výše pojednávaných reliktních sypané fortifikace tachovského hradu je velmi obtížná. Z diskuse je nutné vyloučit nálezovou situaci profilu C (*obr. 6: A*), z jehož vrstev nebyly získány nálezy. Při odkopávání vrstev zachycených na důležitém řezu D (*obr. 6: B*) shromáždili stavební dělníci několik málo střepů (včetně čtyř okrajů hrnců), které podle T. Durdíka „umožňují spolehlivou dataci do 13. století“ (126). I pokud by skutečně tyto artefakty náležely do uvažovaného časového úseku (což se jeví jako pravděpodobné), nelze podle nich vymezit dobu výstavby zemní hradby, neboť – pokud budeme věřit výpovědi nálezců – pocházejí ze „spáleniště“ (125), jež přiléhá k zadní dřevěné stěně

<sup>26</sup> Výklad T. Durdíka je v tomto ohledu rozporuplný: připouští sice nejistoty při určení doby zániku hrádku, související s „doposud stále minimálními vědomostmi o vývoji keramiky 14. století v regionu,“ přesto je prý „zřejmé, že soubor keramiky z Angerbachu ještě zcela svou sestavou leží ve vyvrcholení vývoje 13. století a není ještě příliš poznamenán masovým nástupem modernějších prvků“ (95). Opět se tedy setkáváme s představou o jakýchkoli obecně platných zákonitostech vývoje středověké keramiky, jimž T. Durdík přikládá velký význam navzdory značné rozrůzněnosti jednotlivých výrobních okruhů, podléhajících bezpochyby v odlišné míře a v různých obdobích proměnám. Nadto nic nevíme o chronologii nástupu „modernějších prvků“ (jakých?) při výrobě keramiky 14. stol. na sev. Plzeňsku.



sypaného tělesa. Mohou tedy snad datovat pouze požár opevnění. Nadto nevíme, zda příslušný výsek profilu hradby nezachycuje třeba jen její nejmladší fázi. Při nevelkém archeologickém odkryvu (sonda II) bylo v nevelkém odstupu od profilu D také zachyceno výrazné „červené spáleníště“, které lze zřejmě ztotožnit s vrstvou, jež přiléhá k zadní stěně sypané hradby (130). Bohužel z ní ale nebyly vyjmuty nálezy, které by mohly potvrdit věrohodnost střepeů předaných dělníky. Zato však bylo získáno několik střepeů z povrchu podloží pod touto výraznou vrstvou, které lze podle T. Durdíka patrně datovat „od pokročilejšího 12. do první poloviny 13. věku“ (130). Ani tyto zlomky ale nepřispívají k dataci hradby.

Jediné nálezy keramiky, které byly vyjmuty (celkem 17 zlomků) z tělesa hradby, pocházejí z vrstvy 2 na profilu A (*obr. 7: 2*). Vzhledem k velmi malé šířce dokumentované situace opět nevíme, jakou konkrétní výpověď tyto zlomky skýtají. Jelikož neznáme celkový profil zemní hradby, musíme povinně zvažovat možné etapovitě rozšíření její hmoty, v takovém případě by dané střepe datovaly pouze nejmladší stavební fázi. T. Durdík klade vznik příslušné vrstvy nejdříve do 2. pol. 13. století.<sup>27</sup> Při zdůvodnění odkazuje na výskyt „rendlíku“ a „bílého přetahu“ na některých střepech, znaků, které považuje za tzv. „kolonizační prvky“ (117). Jestliže v současnosti známe vývoj tzv. mladohradištní a pozdněradištní keramiky daného regionu pouze v hrubých náznacích, není možné uvedené datování považovat za prokázané. Uplatnění „bílého přetahu“ rozhodně nelze pokládat za rys výhradně keramiky mladšího středověku, neboť v některých oblastech Čech registrujeme obdobnou úpravu povrchu nádob i na raně středověké keramice (srov. *Varadzin – Štefan 2007*, 120). Také přítomnost nádoby, kterou T. Durdík označuje jako „rendlík“, není při dataci určující, neboť nalezen byl jen zlomek jednoduše profilovaného okraje, podle něhož nelze důvěryhodně rekonstruovat celkový tvar; možná se jedná o misku (*Durdík 2004*, tab I na s. 271: 84). Početně skromný soubor zlomků můžeme jen neurčitě vřadit do širokého rozpětí 12.–13. století. Užší vymezení má v současnosti povahu neprůkazné domněnky.

#### Týnec nad Sázavou

V několika plošných sondách byl v okolí rotundy a rozměrné kamenné budovy s románskou a gotickou fází zachycen mohutný příkop. Přestože „přesnější dataci jeho vzniku však způsob provedení výzkumu neumožnil“ (161), klade T. Durdík vznik fortifikace bez pochybností, ale také bez jakéhokoli důkazu do 13. století. Podle průběhu ohrazení lze pravděpodobně uvažovat, že vznikl až po vybudování rozměrné obdélné stavby, jejíž chronologický kontext je možné posuzovat výhradně na základě stavební technologie. Líce zdi trojdílného objektu sestávají z žulových kvádrů, které byly rovněž užity při výstavbě románské hranolové věže, dodatečně připojené k lodí rotundy. Takto odvozená představa o vzájemně úzké souvislosti obou objektů je však nejistá. Nadto nedokážeme určit ani konkrétní časový úsek, jen volně můžeme uvažovat o intervalu v rozmezí 12. a 1. pol. 13. století. Tím ovšem není datováno vyhloubení příkopu, který mohl vzniknout až ve výrazném odstupu od doby výstavby obdélné budovy, třeba až během 14. stol., kdy se lokalita nacházela v majetku šlechtického rodu. Domněnka o vyhloubení příkopu ve 13. stol. nevyplývá z žádných důkazů ani nepřímých indicií.

#### Stavebník

##### Hlavačov u Rakovníka

Jakékoli snahy o postižení osoby stavebníka a významu hradu, jehož dějiny nelze objasnit pomocí písemných pramenů, nemohou překročit rámec velmi problematických závěrů.<sup>28</sup> Přesto podle

<sup>27</sup> T. Durdík, který uvažuje o dvoufázovém vývoji příslušné části sypané fortifikace, stanovuje na základě nalezených keramických zlomků dataci mladší stavební fáze (117).

<sup>28</sup> V této pasáži nepojednáváme západočeský Tachov, tím ale nepřipouštíme, že tato lokalita dokládá oprávněnost definice HPT. Jedná se sice o zeměpanské sídlo, avšak nelze prokázat zřízení (resp. novostavbu) valového opevnění ve 13. století.

T. Durdíka „zůstává reálnou možností“ (8) ztotožnění lokality s rezidencí *Castellum vetus*, v níž byla ve 40.–60. letech 13. stol. vydána řada panovníkových listin. Dovojuje, že „při hledání možné lokalizace *Castellum vetus* v rámci Přemyslovského loveckého hvozdu se kromě Hlavačova dnes nabízí prakticky pouze již jen jediná možnost a tou je původní Křivoklát, který musel existovat již před rokem 1110 a jehož lokalizace nám prozatím uniká“ (8).<sup>29</sup> Již samotné vřazování neurčitě jmenovaného hradu do loveckého hvozdu náleží mezi nejisté předpoklady. Ve vztahu k Hlavačovu se nadto jeví jako nepravděpodobné, aby při určení hradu, jehož založení T. Durdík (bez důkazu) klade do počátku 13. stol., o pár desítek let později posloužil přívlástek *vetus*. Nejsme-li ve skutečnosti schopni úžeji vymezit dobu budování hradu na hlavačovské ostrožně, přičemž nelze vyloučit třeba polovinu 13. stol. či dokonce i o něco mladší období, stává se uvažování o možném ztotožnění lokality s nekonkrétně nazvanou zeměpanskou rezidencí bezpředmětné. Na předkládanou souhrnnou charakteristiku sídla je proto nutné nahlížet jako na velice spornou spekulaci: „Přesnější posouzení role hradu v systému osídlení severní části Přemyslovského loveckého hvozdu zůstává úkolem dalšího výzkumu. Sotva však lze pochybovat o tom, že se jednalo o centrální lokalitu v době, kdy sever hrál v rámci celého hvozdu velmi významnou roli“ ... a takto „prezentovaný obraz odpovídá nejpravděpodobnější interpretaci výpovědi všech dostupných druhů pramenů“ (55). Čtenář předchozích řádků marně pátrá po jednoznačných důkazech přiřazení Hlavačova k zeměpanskému loveckému hvozdu či oporách úsudku o významné (jaké konkrétní?) roli „severu“.<sup>30</sup> Stejně tak problematické se jeví spojování v písemných pramenech nezmiňovaného hradu Džbánů, který leží až na pomezí Rakovnicka a Lounska, s loveckým hvozdem v okolí Berounky, a rovněž s osobou zeměpanského stavebníka (např. *Durdík 1998*, 119).

#### Angerbach u Kožlan

Přestože se k objektu nepojí žádné středověké písemné prameny, pokládá T. Durdík za nepochybné, že byl založen panovníkem, přičemž prý „šlo o objekt, který souvisel s velkým ‚mateřským‘ hradem Týřovem a v rámci jeho rozsáhlého zboží ... plnil zjevně v jeho odlehlé části různé pomocné funkce“ (103).<sup>31</sup> Úzkou vzájemnou vazbu obou sídel by měla údajně prokazovat shoda jmen, jelikož Týřov je v písemných pramenech 13. a 14. stol. rovněž uváděn jako Angerbach.<sup>32</sup> O označení hrádku

<sup>29</sup> Přestože T. Durdík bez pochybností tvrdí, že se Křivoklát raně středověkých pramenů nacházel na jiném místě než současný stejnojmenný hrad, nedostává se takovému předpokladu dokladů (srov. *Ježek 1999*). Teprve poté, co budou v dostatečné míře publikovány výsledky archeologických výzkumů hradu, mohla by snad nabýt váhy tvrzení *T. Durdíka (2000b)* o údajně minimální přítomnosti keramiky datovatelné před poč. 13. stol. v prostoru stojícího Křivoklátu.

<sup>30</sup> *T. Durdík (1982, 76)* v jiné studii formuluje hodnocení významu lokality mnohem konkrétněji: „Patrně ji lze považovat za centrum širšího okolí a tedy v systému celého osídlení oblasti za předchůdce dnešního Křivoklátu.“ Na jiné místě dále upřesňuje (*Durdík 1999*, 458): „Na začátku 13. století centrální funkci [v zeměpanském loveckém hvozdu, pozn. J. K.] získal Hlavačov a okolo něj se rozvíjející osídlení v širším prostoru Rakovnicka. Po založení Týřova přešlo na tento hrad vůdčí postavení a mezi ním a starším Hlavačovským centrem vznikl v hvozdu osídlený, dodnes patrný odlesněný pás s vesnicemi. Pro antipatie Přemysla Otakara II. k Týřovu došlo za jeho vlády k definitivnímu přesunu centra na velkoryse dostavovaný Křivoklát ...“ Citované domněnky ale nenacházejí oporu v pramenech (srov. *Razím 2002*, zejm. 659–661). T. Durdík se zároveň vyhýbá závažné otázce: Jaké důvody přiměly poslední přemyslovské panovníky, aby po tak krátkých údobích (uvažované rozpětí zahrnuje zhruba půlstoletí) třikrát (!) změnili polohu centra domény, „představující jakési srdce knížecích a později královských držav v Čechách“ (*Durdík 1999*, 458). S tím se vypořádal poukazem na údajně „antipatie“ Přemysla Otakara II. k Týřovu, opomenul ale objasnit důvody posunu „centra“ z raně středověkého Křivoklátu na Hlavačov a po maximálně čtyřiceti letech na Týřov.

<sup>31</sup> Sám *T. Durdík (2001, 11)* upozorňuje, že snaha postihnout rozsah majetků příslušných k Týřovu působí značné potíže, neboť „o tom, jak vyhlíželo a bylo organizováno zázemí hradu ve 13. století, nemáme k dispozici žádné písemné prameny“. S tímto tvrzením ovšem není v souladu hned následující věta autorova výkladu: „Nepochybně ho tvořilo rozsáhlé území jihozápadní části Přemyslovského loveckého hvozdu od vlastního okolí hradu v dlouhém pásu až po okolí Kožlan a hradu Angerbachu u Kožlan.“

u Kožlan jako Angerbachu jsme však zpraveni teprve z pramenů poč. 18. stol., o původním znění jména můžeme jen spekulovat (podrobně *Razím 2005a*, 368–374). Bylo by přinejmenším pozoruhodné, aby se díky místní tradici uchovalo německé, tehdy módní jméno pouze u nevýznamného „dceřiného“ hrádku, zanikajícího již ve 14. stol., a ne u „mateřského“ hradu, z jehož topografické situace bylo přímo odvozeno.<sup>33</sup> Navíc není zřejmé, proč by hrádek měl být královským založením, u něhož lze údajně předpokládat „především funkce provozně-hospodářské a správní. Využitelný byl jistě i k loveckým účelům, které v Přemyslovském loveckém hvozdu pochopitelně mohly plnit (a nepochybně plnily) prakticky všechny hrady“ (103). Ani jedna z těchto funkcí není doložena (srov. *Razím 2005a*, 369, 372). O osobě stavebníka podle T. Durdíka vypovídá začlenění Kožlan, od nichž je hrádek vzdálen asi 1 km, do královské domény (57–59). Václav I. si totiž v roce 1238 od plaského kláštera vyžádal navrácení Kožlan. Hrádek měl údajně vzniknout nedlouho poté, kolem pol. 13. stol. (59). Co je však pozoruhodné, r. 1313 jsou zeměpanské Kožlany vysazeny na městečko, přičemž v příslušné listině je uveden Ota z Kožlan, jenž byl pověřen vykonáním lokace (*CIM IV.1*, 38–39). Naskýtá se proto důvod, abychom drobný hrádek v blízkosti Kožlan spojili s jmenovaným lokátorem, jehož si jako stavebníka nevelkého sídla vyznačujícího se prostou stavební podobou představíme mnohem lépe než krále.<sup>34</sup> S tím není v rozporu ani varianta, že hrádek by vznikl až ve 2. desetiletí 14. století. Jestliže nám dnes scházejí regionální datační opory, nelze na základě některých ze shromážděných keramických fragmentů (být se vyznačují archaickými rysy) vřadit počátky lokality výlučně do 2. pol. 13. stol. (viz výše). Nadto je pravděpodobné, že morfologické a typologické znaky keramiky ze 2. pol. 13. a 1. čtvrtiny 14. stol. se vzájemně mohou lišit jen málo nebo takřka vůbec. I pokud by tedy obdobná keramika v jiných (regionálně blízkých) lokalitách prokazatelně pocházela z období před r. 1300, přesto musíme zvažovat širší datační interval, přičemž by tím nebyla přímo zpochybněna předpokládaná doba založení hrádku až na poč. 14. století. Zmíněný Ota ovšem mohl své sídlo vybudovat již dříve na králem poskytnutém lenním majetku.

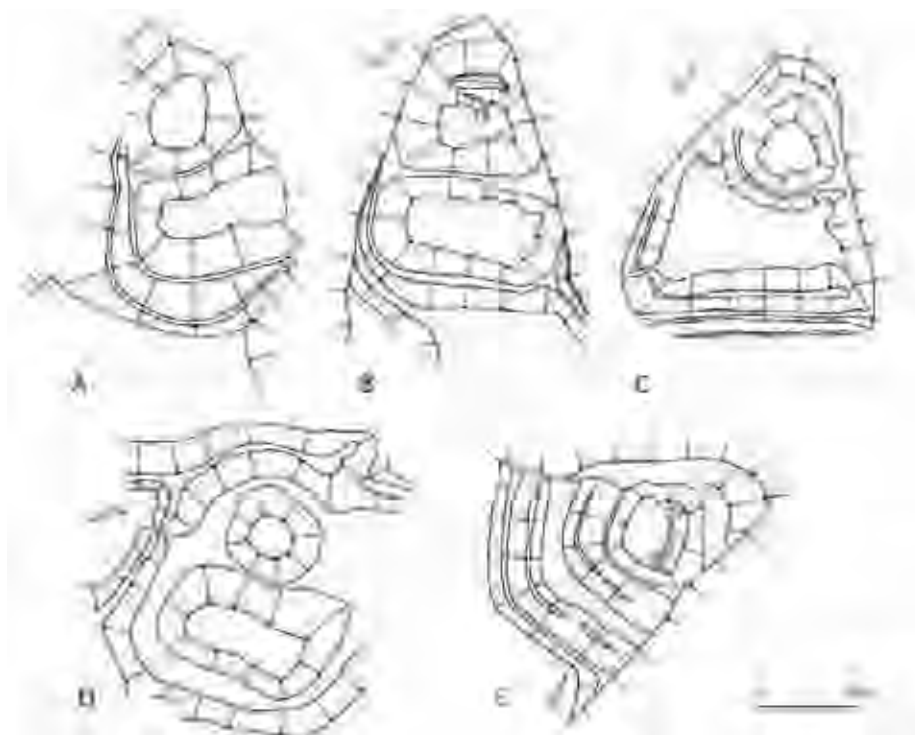
Je-li nepochybné, že „svými rozměry a vybavením mohl Angerbach u Kožlan těžko soupeřit s velkými a výstavnými hrady základní sítě panovnických mocenských opor“ (103–104), není dostatečně srozumitelně vysvětleno, proč „v době svého vzniku ... nepochybně představoval přes některá neobratná a problematická řešení (např. prisypání spodní části bočních stěn paláce valovým tělesem) zcela plnohodnotnou součást celého systému. Naznačená příslušnost k nižší kvalitativní úrovni se ovšem týká pouze kontextu královských hradů. Mohutností svého opevnění Angerbach u Kožlan výrazně převyšoval soudobé hrady dřevěné či dřevohlinité konstrukce, které jsou považovány za šlechtická založení“ (103–104). I pokud by hrádek skutečně souvisel se správou zeměpanské domény, což není prokázáno, zůstává nejasné, podle čeho T. Durdík usuzuje, že představoval „zcela plnohodnotnou součást celého systému“. Jestliže jsme se při kritickém rozboru náleзовých situací nedobrali žádných hodnověrných dokladů o mohutnosti někdejší sypané fortifikace, lze hrádek poměřovat zejména s nevelkými sídly nižší šlechty (*obr. 12*). Spojitost se zmíněným Otou z Kožlan se přímo nabízí (i když ji nelze prokázat). Také připomeňme, že T. Durdíkem uváděný zánik Angerbachu před polovinou 14. věku není dostatečně zdůvodněn. Potomci Oty zde mohli sídlit třeba i ve 2. pol. 14. století.

Pozornost si zaslouhují termíny, které T. Durdík používá při popisu lokality se zjevnou snahou vzbudit u čtenáře dojem výstavného objektu. Sídlo o nevelké výměře nejenže důsledně popisuje jako hrad, ale při označování dispozičních dílů dokonce rozlišuje mezi „předním hradem“ a „zadním hradem“ (např. 229). V půdorysu hypoteticky rekonstruovaná stavba v týlu jádra hrádku (*obr. 13*) je

<sup>32</sup> Uvažovaná shoda jmen Angerbachu u Kožlan a Týřova je základní oporou představy, že hrady v loveckém hvozdu v okolí Berounky vytvářely funkční dvojice (k tomu kriticky *Razím 2005a*, 370–372).

<sup>33</sup> O dlouhodobém povědomí o jménu hrádku T. Durdík nepochybuje, vybírá si však pouze jednu z tradovaných variant: prý „nesporná existence Angerbachu u Kožlan navozuje otázku jeho vztahu k Týřovu“ (58).

<sup>34</sup> Na možnou spojitost Oty z Kožlan s hrádkem Angerbachem u Kožlan upozornili již A. Sedláček (1891, 126) či V. *Razím* (2005a, 372).

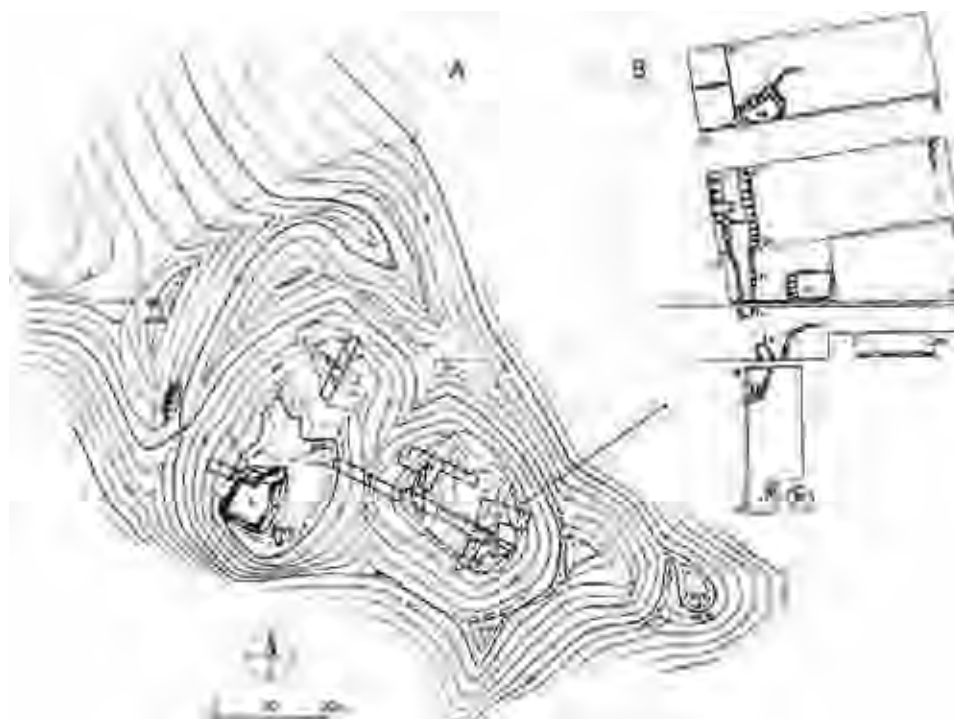


Obr. 12. Srovnání půdorysu hrádku Angerbachu u Kožlan, který T. Durdík bez pochybností spojuje se zeměpanským stavebníkem, s velikostně obdobnými sídly nižší šlechty z Mladobolesavska. A – Angerbach u Kožlan, B – Čejetičky–Ráčov, C – Nepřevázka, D – Sukorady–Chvístonosy, E – Hrušov. A překresleno podle: *Durdík 2007*, 62, B–E překresleno podle: *Waldhauser 2001*, obr. 23, 50, 77, 111.

Abb. 12. Grundrissvergleich zwischen der Burg Angerbach bei Kožlany, die T. Durdík einwandfrei mit einem königlichen Bauherrn in Verbindung bringt, mit größtmäßig entsprechenden Sitten des niederen Adels im Land von Mladá Boleslav. A – Angerbach bei Kožlany, B – Čejetičky–Ráčov, C – Nepřevázka, D – Sukorady–Chvístonosy, E – Hrušov. A Zeichnung nach: *Durdík 2007*, 62, B–E Zeichnung nach: *Waldhauser 2001*, Abb. 23, 50, 77, 111.

soustavně charakterizována jako „palác“ (např. 102), což nepatříčně evokuje představu o stavebně náročném objektu. Domnělé patrové řešení objektu navíc není prokázáno na základě nálezové situace. Ve studii, která shrnuje poznatky o „zemnicích“ (objektech charakteru suterénů se vstupní šíjí) v hradním prostředí a mj. pojednává také o objektu se zapuštěnou podlahou a kamennou plentou v přední části dispozice Angerbachu, se čtenář dozvídá o jakési kvalitativně vyšší úrovni těchto staveb (*Durdík 1987*, 364): „Na zkoumaných královských hradech jako prostředí špičkovém byly záhy užity zemnice ve svém nejkvalitnějším provedení a tento typ staveb pak vzhledem k rychlému růstu možností a obytného standardu byl i zde záhy opuštěn.“ Ve skutečnosti se evidované příklady neliší od obdobných dokladů z vesnického či městského prostředí, mezi něž pravouhlý zahloubený objekt hrádku Angerbachu plně zapadá jak užitím prosté, na sucho kladené kamenné plenty, tak svými rozměry.<sup>35</sup>

<sup>35</sup> Např. na venkovském sídlišti s doklady kovářského řemesla u Mutějovic na Rakovnicku byl odkryt takřka totožný objekt ze 13. stol. s kamennou plentou a s jen o něco menšími rozměry zhruba 4,5 x 4,5 m (*Pleiner 1969*,



Obr. 13. Angerbach u Kožlan, hrádek. V celkovém plánu (A) je vyznačen rozsah archeologického výzkumu, v detailu (B) týlní část jádra hrádku s pozůstatky domnělého „paláce“. Předpokládaný půdorysný rozsah stavby je dobře zřetelný pouze na záp. straně, zde však podle T. Durdíka „nešťastný zásah amatérského výkopce narušil především průběh žlabu 1 v rozsahu mezi profily A a B“ (Durdík 2007, 77–78). Důvodně se tedy naskytá otázka, zda celý žlabovitý objekt není recentního stáří. Na zbývajících stranách není obvod uvažované stavby v podstatě určen. Nadto náleзовá situace nezakládá oporu domněnce o patrovém řešení „paláce“ (srov. obr. 4). Převzato z: Durdík 2007, 67, 68, upraveno.

Abb. 13. Angerbach bei Kožlany, Burg. Im Gesamtplan (A) ist die Grabungsfläche bezeichnet, im Detail (B) der Hinterteil des Burgkerns mit Überresten des vermeintlichen „Palas“. Der vorausgesetzte Grundriss des Gebäudes ist lediglich an der Westseite gut sichtbar, hier soll jedoch nach T. Durdík „ein unglücklicher Eingriff eines Amateurarchäologen vor allem den Verlauf der Rinne 1 zwischen den Profilen A und B gestört haben“ (Durdík 2007, 77 f.). Es stellt sich somit berechtigt die Frage, ob das ganze Rinnenobjekt nicht erst neuzeitlich ist. An den anderen Seiten ist der Verlauf der erwogenen Gebäude nicht bestimmt worden. Darüber hinaus bietet der Befund keine Stütze für die Annahme von einem mehrstöckigen „Palas“ (vgl. Abb. 4). Aus: Durdík 2007, 67, 68, umgestaltet.

#### Týnec nad Sázavou

Jeden z nejnázornějších příkladů záměny spekulace za nesporný závěr se váže k Durdíkově interpretaci vývoje sídla v Týnci nad Sázavou: „Přestože v poznání detailních vztahů a mechanismu vzniku hradu zůstávají četné nejasnosti, není pochyb o tom, že zde v průběhu první poloviny 13. věku

---

obr. 13). U interiéru suterénu Angerbachu naměříme přibližně 6 x 6 m (74). V jednom z jeho rohů byl dřevěnými stěnami vydělen stíněný prostor o rozměrech asi 2 x 2,5 m, který T. Durdík popisuje jako „bedněnou komoru“, jež prý „představovala výrazné zlepšení tepelného režimu a může být chápána jako doklad obytného charakteru zkoumané úrovně“ (100–101). Jedná se ovšem o pouhou spekulaci.

zřejmě postupně vznikl hrad naplňující všechny charakteristiky hradu přechodného typu. Rasantnost zásahu do starších sídlištních poměrů i historické souvislosti nás, ve shodě s představami A. Hejny, odkazují do kontextu královských stavebních podniků. Hrad se nejspíše v rámci přestavby královské správy rozpadající se lštenské kastelánie měl stát novou centrální lokalitou dolního Posázaví. Rychlý rozpad zdejších královských držav mu pak znemožnil tímto směrem sehrát významnější roli a počátek psané historie na počátku 14. století ho již nalézá ve šlechtických rukách. Tento proces si ještě nepochybně zaslouží další pozornost“ (163). Okolnosti zmiňovaného „procesu“ T. Durdík vsazuje do rámce zakladatelských počínů Václava II., jemuž se údajně „přes intenzivní revindikační snahu ... nepodařilo všechny původně královské hrady navrátit ke koruně. Takto vzniklé mezeiry v síti mocenských opor Václav zacelil stavbou nových hradů v blízkosti ztracených“, což by prý měl dokládat „např. Kostelec (dnes Zbořený Kostelec ...) vzniklý náhradou za Týnec nad Sázavou“ (235).

Jestliže můžeme založení „otýněného“ sídliště (dvorce) s centrálními funkcemi obezřetně spojovat s osobou panovníka a s 11. stol., nelze současně zamlčet, že lokality dané kategorie se nezřídka záhy stávaly součástí majetků církevních institucí a posléze také šlechty (srov. *Meduna 2006a*). Pokud nás tedy o historii Týnce nad Sázavou před poč. 14. stol. písemné prameny nezpravují, musíme rezignovat na jednoznačnou charakteristiku majetkoprávních vazeb po celé 12. a 13. stol., což v podstatě učinil i T. Durdík, jenž zmiňované „historické souvislosti“ dále neosvětluje. Konstatovaná „razantnost zásahu do starších sídlištních poměrů“ sice není blíže vysvětlena, podle výkladu však čtenář může dovozovat, že se týká zániku hřbitova obklopujícího rotundu. Ani tato okolnost přímo nebo nepřímo nenavědčuje „kontextu královských stavebních podniků“. Raně středověká pohřebiště byla překryta zástavbou hradů v Horšovském Týně (*Durdík – Krušinová 1986*) či ve Strakoncích (*Hejna 1981; Michálek 1987*), založení obou rezidencí přitom není spojeno s osobou panovníka. V areálu první zmíněné lokality známe i příslušnou sakrální stavbu (*Anderle 2007*), v případě druhé není interpretace stavebních relikvů předpokládaného prvotního svatostánku s jistotou zdůvodněna, argumentace se však jeví jako pravděpodobná (*Hejna 1981*).

Úvaha T. Durdíka o snaze Václava II. nahradit „ztracené“<sup>36</sup> týnecké královské sídlo založením jiného, v blízkosti situovaného hradu jen dále řetězí pouhé domněnky, neboť se nám nedostává nesporných dokladů o zeměpanském stavebníkovi Zbořeného Kostece.<sup>37</sup> V písemných pramenech se jméno hradu poprvé objevuje k r. 1341, kdy je užito jako predikát šlechtice Oldřicha (*RBM IV, 406*). O délce časového úseku mezi založením sídla a uvedeným datem lze jen spekulovat. Již v úvodu jsme citovali úsudek T. Durdíka o proměnách center českého státu ve 13. stol.: „zánik hradske soustavy postavil před české krále naléhavou nutnost budování nové sítě základních mocenských opor“ (233). Nyní k němu máme konkrétní příklad, neboť Týnec nad Sázavou se prý „nejspíše v rámci přestavby královské správy rozpadající se lštenské kastelánie měl stát novou centrální lokalitou dolního Posázaví“ (163). Tento předpoklad ale postrádá jakékoli opory, jelikož nedokážeme postihnout časové

<sup>36</sup> V literatuře se často dočítáme o tzv. ztracených (zcizených) hradech, jež se ve 13. stol. údajně ocitly v rukách šlechticů na úkor posledních přemyslovských panovníků. Takové domněnky, které vycházejí z nepatřičně zobecněného předpokladu o rozsáhlém rozchvácení zeměpanské domény (souhrnně *Žemlička 2003*, k tomu kriticky např. *Jan 2006*), v konkrétních příkladech postrádají průkazné argumenty (srov. *Klápšišť 2003; Razím 2004a; 2004b*). Na základě svědectví písemných pramenů naopak můžeme doložit zásahy do šlechtických (a často také církevních) majetků ze strany panovníka, uplatňované zejména Přemyslem Otakarem II. i Václavem II. (souhrnně *Jan 2006, 235–240; Žemlička 1998*).

<sup>37</sup> Podle *F. Záruby (2004, 207)*, jenž se nejnověji věnoval dějinám hradu, „je v celku jisté, že se jednalo o královský hrad“, což odvozuje na základě skutečnosti, že Karel IV. označil Zbořený Kostelec v Maiestas Carolina „jako hrad přináležející ke královské koruně zcizitelný jen podmínečně“. Tato okolnost však nemůže hypotéze o zeměpanském zakladateli sídla, vzniklého údajně již ve 13. stol., dodat potřebnou oporu. Tímto směrem lze výklad rozvíjet libovolným způsobem, což činí i jmenovaný autor, který sice hrad nepovažuje za nástupce královského Týnce nad Sázavou, zato pokládá za „pravděpodobné, že vznikl jako náhrada za ztracené Konopiště“ (*o. c.*, 179). Spolu se Zbořeným Kostelcem jsou v Maiestas Carolina jmenovány mj. hrady Hasištejn, Hluboká a Protivín (*AČ III, 88*), u nichž nám rovněž chybějí průkazné doklady o zeměpanském zakladateli.

relace obou sídel: nevíme, kdy Lštění ztrácí své funkce,<sup>38</sup> a nejistota provází i určení doby vzniku „otýněného“ dvorce u Sázavy. O následnosti lze hypoteticky uvažovat. Jak by ale s konceptem HPT souzněl úpadek významu Lštění snad již v 11. stol. nebo třeba výstavba trojdílné románské budovy v Týnci nad Sázavou možná již ve 12. století?

Nelze pominout, že románské stavby v Týnci nad Sázavou neodpovídají představě o hradním sídlu. Zarážející je původní komunikační schéma trojdílné budovy, neboť její přízemí bylo po můstku přímo přístupné z předpolí, což neodpovídá dispozici hradního paláce a spíše vypovídá o dodatečném zřízení mohutného příkopu. Ani hranolovou věž rotundy nelze jednoznačně považovat za atribut hradního sídla (T. Durdík ji dokonce pokládal za bergfrit), jelikož zřejmě plnila především funkce související s provozem svatostánku (srov. *Varhaník 2003*). I pokud bychom mohli s jistotou položit vznik mohutného příkopu do 13. stol., čímž by patrně kostel ztratil farní funkce, nelze na základě těchto okolností výlučně uvažovat o „kontextu královských stavebních podniků“. Nepravděpodobně bychom zde totiž mohli předpokládat zřízení dvora církevní instituce. Architekturu těchto sídel v českých zemích ve 12. a 13. stol. takřka neznáme, rozhodně však nelze vyloučit výstavbu náročných zděných objektů, doložených písemnými prameny pro o něco mladší období. V listinách se setkáváme s termínem *propugnaculum*, označujícím pevnou budovu s vlastním opevněním, jež ji vydělovalo z ostatní plochy dvora (*Charvátová 1987*, 291–292), což odpovídá týnecké situaci. V této souvislosti se nabízí srovnání s rozměrnou stavbou s románskými slohovými prvky, která se z podstatné části dochovala v areálu hospodářského dvora v těsné blízkosti cisterciáckého konventu v západočeských Plasech (*Pavlík – Libal 1980*). Na základě výpovědi písemných pramenů a zahraničních analogií můžeme důvodně uvažovat o existenci obdobných objektů v zástavbě (nejen) klášterních venkovských dvorů již ve 12. století. Účel románské obdélne budovy v Týnci nad Sázavou pravděpodobně nebude ani v budoucnu možné jednoznačně postihnout. Proto patrně jen v rovině námětu do diskuse zůstane nově publikovaná hypotéza, upozorňující na některé dispoziční a architektonické rysy objektu, jež by mohly nasvědčovat záměru vystavět kostel s neodstupněným presbytářem, který byl ještě před dokončením upraven k odlišnému využití (*Varhaník 2007*). Je nutné zdůraznit, že tato stavba mohla být původně součástí prostorově naprosto odlišně řešeného a jiným způsobem vyděleného areálu.<sup>39</sup>

## Závěr

Při souhrnném pohledu na koncept HPT neshledáváme ani u jedné ze čtyř hlavních ukázek uvažované typologické skupiny hlavní znak *a priori* formulované charakteristiky – sypanou, ve 13. stol. zbudovanou fortifikaci v podobě prostého náspu zpevněného na čelní straně kamennou plentou či dřevěnou stěnou. Rekapitulace kritického posouzení předložené dokumentace se dobírá velmi skromného výčtu jistých poznatků: V Týnci nad Sázavou a na Hlavačově u Rakovníka pozůstatky náspu podél vnitřních hran příkopů neevidujeme, nic nenasvědčuje ani jejich kompletnímu odstranění či zániku. K fortifikaci jádra hrádku Angerbachu u Kozlan sice násep přičítáme, ten však dosahoval velmi skromných rozměrů, postrádal zpevňující plentu a patrně sloužil k ukotvení dřevěné zábrany. Uvedené rysy jsou na hony vzdáleny podobě raně středověkých sypaných opevnění, s jejíž formou se ovšem setkáváme v Tachově. Po obvodu důležitého pohraničního hradu, o němž nás písemné prame-

<sup>38</sup> V písemných pramenech se poslední zmínka o hradu Lštění vztahuje k r. 1055, již v této době však mohl být méně významným centrem (srov. *Sláma 1988*, 42–43). O jeho funkci ve 12.–13. stol. nemáme žádné informace.

<sup>39</sup> O způsobech ohrazení venkovských dvorů (dvorců) 12. a starší části 13. stol. víme velmi málo. Pozoruhodným příkladem je nevýrazný otevřený žlab, jenž ve 12. a snad i v 1. pol. 13. stol. obemykal plochu poměrně rozlehlého areálu ve Velebudicích, položených v blízkosti Mostu (*Klápště 1994*, 80–83). Rozsáhlými obměnami se vyznačovaly přestavby klášterního dvora Hrnčiče, rovněž nedaleko Mostu (*Meduna 2006b*). Mohutný příkop, jenž z původně ohraničené plochy o značné výměře vydělil jen velice malou část, zde vznikl až ve 14. století. Oproti tomu při prvotním vytyčení areálu v 2. třetině 13. stol. měl vyhloubený příkop nesrovnatelně menší rozměry profilu. Obdobným vývojem mohlo projít také sídlo v Týnci nad Sázavou, musíme se však vzdát interpretací, neboť nevíme, jak velkou část ve 12. a 13. stol. osídlené plochy zde obsáhl archeologický výzkum, realizovaný pouze v blízkém okolí kostela.

ny zpravují již pro dobu vlády Soběslava I., se na několika místech dochovala torza zemního tělesa. Přestože nám datační opory scházejí, lze podle většího množství dřev na jednom z dokumentovaných profilů náspu uvažovat minimálně v tomto případě o raně středověkém stáří stavebního díla. Jelikož T. Durdík neprezentuje opory jím uvažovaného datování zemní hradby v Tachově do 13. stol. a ani nezduvodňuje, proč by dřevěné prvky neměly sloužit jako výztuha, zůstává v současné diskusi o nálezové situaci jediným argumentem odkaz na analogie: u dlouhodobě kontinuálně osídlených lokalit se nepřemístěné hmoty raně středověkých hradeb zpravidla stávaly součástí obvodového opevnění ve 13.–14. století. Váha nastíněných výhrad vůči oprávněnosti vydělování HPT je v případě pojednávaných čtyř lokalit o to větší, že by měly právě možností nesporné rekonstrukce podoby fortifikace představovat základní pilíře již před zhruba třiceti lety navržené a od té doby v podstatě neměnné definice údajně vyhraněné typologické skupiny. Nelze si nevšimnout, že interpretace konkrétních nálezových situací jsou formulovány se záměrem potvrdit apriorní předpoklad o domnělé existenci „přechodného“ vývojového článku mezi raně a vrcholně středověkou stavební tradicí, při jehož nezohlednění prý nastává „zásadní nesoulad takovéto představy s obecnými vývojovými tendencemi a zákonitostmi“ (231).

Závěry kritického posouzení možností datace keramických nálezů, z níž vychází určení doby počátků Hlavačova u Rakovníka a Angerbachu u Kožlan, se ocitají v příkrém rozporu s tvrzením T. Durdíka, podle něhož „z hlediska datování nelze přes veškeré výše naznačené problémy přehlednout fakt, že prakticky všechny bližší chronologické zařazení umožňující ukázky [HPT, pozn. J. K.] vznikly v průběhu první poloviny či v době okolo poloviny 13. století. V mladší době se již tento typ neuzíval ... a to zejména nepochybně pro rychlé morální zastarávání a enormní náročnost na údržbu“ (230). Podle našich současných poznatků neumožňuje žádný z registrovaných typologických a morfologických znaků shromážděných keramických fragmentů bezpečné včlenění do 1. pol. 13. věku, charakter artefaktů dokonce spíše napovídá o vzniku obou sídel až v pokročilé 2. pol. 13. stol. nebo i na počátku následujícího věku. T. Durdík navíc daným tvrzením účelově (vědomě) mate čtenáře, neboť „prakticky všechny bližší chronologické zařazení umožňující ukázky“ jsou pouze dvě ze čtyř; fortifikace Tachova a Týnce nad Sázavou lze datovat jen ve velmi širokém rozpětí.

Již od 70. let T. Durdík usilovně obhájí význam takřka všeobíhající systematiky typologického rejstříku půdorysů hradů (se zvláštním zřetelem k vývoji 13. stol.), z níž mj. vychází interpretace majetkových a právních souvislostí jednotlivých lokalit. Je-li údajně „pro celé 13. století ... typická, striktní typová diferenciacie mezi královskou (+ biskupskou) a šlechtickou hradní architekturou“ (235), v případě HPT se osoba zeměpanského stavebníka zákonitě stává pojítkem souboru sídel značně rozdílné podoby.<sup>40</sup> T. Durdík si sice uvědomuje nesouměřitelnost hrádku Angerbachu u Kožlan se soudobými výstavními pevnostními rezidencemi posledních Přemyslovců, zároveň ale tvrdí, že jmenovaná lokalita „představovala plnohodnotné a kvalitní řešení“ (231). Daný úsudek bohužel dále nerozvíjí, a čtenáři tak náplň pojmů „plnohodnotné“ a „kvalitní“ ponechává k volnému domýšlení. Typologie jistě patří k velmi důležitým nástrojům poznávání stavebních památek, vždy ale zůstane pomůckou, jíž při výzkumu rozhodně nepřísluší nejzásadnější role.<sup>41</sup>

<sup>40</sup> Představa o striktní typové diferenciaci mezi půdorysy zeměpanských a šlechtických hradů byla již před časem s pádnými důvody zpochybněna (*Klápště 2003; Razím 2004a*). Důsledky nekritického (účelového) pojmání typologie mj. vyplývají z hodnocení Týřova, jehož jádro, pro klasifikaci určující částí dispozice, zřetelně náleží bergfritovému schématu, které je ovšem přiřítáno šlechtickým stavebníkům. T. Durdík však překvapivě za směrodatné považuje utváření půdorysu přehradí, které by se prý mělo podobat hradům kastelového typu, a tudíž odpovídat královskému zakladateli (např. *Durdík 1998*).

<sup>41</sup> Opatrným zohledňováním výsledků typologické komparace se třeba vyznačuje švýcarské bádání o hradech, jehož výsledky v evropském kontextu nepřehlédnutelně vynikají. Výstižně svůj pohled na typologii vícekrát vyjádřil zejména W. Meyer (např. 1989, 114): „Im Gesamtergebnis sind jedoch alle Versuche, eine systematische Burgentypologie zu entwickeln, trotz wertvollen Einzelansätzen, als gescheitert zu betrachten. Gründe gibt es mehrere. Sie liegen teils in einseitigen Betrachtungsweisen mit der Überbewertung fortifikatorischer Elemente, teils in methodologischen Unzulänglichkeiten, die sich etwa in der unstatthafte Vermengungen baulicher und



Jedinými skutečně shodnými rysy čtyř hlavních ukázek HPT se stávají torzovitě náleзовé situace neumožňující ucelenou rekonstrukci, nejistoty při dataci keramiky (nebo úplná absence datačních opor) a nedostatek (kromě Tachova) písemných pramenů ozřejmujících majetkoprávní souvislosti. Při rekonstruování podoby fortifikací a zástavby, chronologickém určování artefaktů a posuzování statusu stavebníka tak lze při nedostatku opor volně (bez důkazu) interpretovat a v následné diskusi pak se zdánlivou samozřejmostí tvrdit, že „proti existenci hradů přechodného typu jako součásti nejstaršího horizontu královských hradů 13. století doposud nebyl předložen žádný relevantní důkaz a její odmítání [zejména ze strany V. Razíma /2005a/; pozn. J. K.] tak má charakter spíše pocitově motivovaných proklamací, volné tvorby styk s realitou ztrácejících interpretačních modelů či bagatelizování informací získaných především archeologickými metodami jinak zaměřenými badateli“ (232).<sup>42</sup> V návaznosti na toto konstatování T. Durdík kategoricky odmítá případnou diskusi: „O tom, že hrady přechodného typu představují plnohodnotnou a závažnou komponentu vývoje české hradní architektury nemůže být pochyb“ (232).

Odhlédneme-li od nepřiměřené typologické klasifikace, nabývají čtyři pojednáváné ukázky opevněných sídel velký význam. Prostřednictvím Tachova se zřejmě střetáváme s pozoruhodným dokladem využití hmoty raně středověké hradby v zástavbě důležitého zeměpanského hradu ve 13. století. Vývoj pohraniční pevnosti tak patrně odpovídá lépe poznaným příkladům z městského prostředí. Do naprosto jiných relací nás uvádí výzkum Angerbachu u Kožlan, sídla definovaného nevelkou rozlohou, prostou zástavbou a velmi jednoduchou (provizorní) formou fortifikace. Tím vším lokalita pravděpodobně vypovídá o omezených možnostech a prostředcích stavebníka. Jestliže na poč. 14. stol. vystavená lokační listina městečka Kožlan uchovala jméno osoby odpovědné za zdar vysazení, důvodně se nabízí spojitost skromného opevněného sídla s nároky lokátora sídliště, jehož význam nepřesahoval úzké regionální poměry. Takovému směru výkladu neodporují ani současné poznatky o chronologii keramiky. Pokud by tradované jméno hrádku Angerbach skutečně souviselo s jeho začleněním do systému správy zeměpanské domény, o to více by vynikl provizorní charakter sídla. Autorem výzkumu uvažované datování počátků lokality by nás nadto přivádělo do doby samého závěru vlády Václava I. či spíše až Přemysla Otakara II., jež si jako stavebníky takového objektu – vzhledem k podobě soudobých královských hradů – snad ani hypoteticky nelze představit.

Výše předestřené hodnocení Angerbachu u Kožlan se značně vzdaluje kontextu zeměpanských sídel 1. pol. 13. věku, údajně příznačné doby HPT, rozhodně se však nevymaňuje z přirozených souvislostí vývoje hradní architektury starší fáze vrcholného středověku. Polemickým výkladem nezpochybňujeme existenci prostých, třeba ale i dosti rozměrných naspů jako takových. Fortifikace tohoto druhu skutečně obemýkaly zástavbu jader některých hradů a hrádků 13.–14. století. Nic však nenavzdčuje tomu, že budování zemního opevnění podél eskarpové hrany příkopu bylo většinou podmíněno úzkým chronologickým rámcem, natož vazbou k sídlům výhradně v držení panovníka. O charakteru mnohých z uvažovaných HPT leccos vypovídá celá řada lokalit systematicky dokumentovaných M. Cejpovou v nejvýchodnější části Čech. Největší význam připadá hradu Hlavačovu u Chocně, který ale T. Durdík ve své nejnovější souhrnné monografii zařadil do kapitoly „Další možné hrady přechodného typu“, paradoxně navzdory tomu, že se v současnosti patrně jedná o nejlépe poznanou ukázkou valové fortifikace v podobě, která představuje hlavní kritérium přidělení té které lokality do skupiny HPT.<sup>43</sup> Systematický archeologický výzkum přitom objasnil charakter sy-

funktioneller Kriterien oder in der mangelnden Beachtung chronologischer Aspekte sowie archäologischer Befunde äussern.“ Meyerovo hodnocení plně platí i pro výsledky českého bádání o hradech.

<sup>42</sup> Prohlášení tohoto druhu bohužel provázají všechny dosud T. Durdíkem publikované příspěvky, jimiž reaguje na stále sílící kritické hlasy proti dosavadnímu typologickému pojetí výzkumu hradů a z této koncepce vycházejícím interpretacím stavebního vývoje konkrétních lokalit.

<sup>43</sup> O archeologicky zkoumaném opevněném sídlu Hradišti nad Semteší, datovatelném zřejmě do 13.–14. stol., se T. Durdík v souhrnné monografii o HPT dokonce vůbec nezmiňuje, přestože v tomto případě známe celkovou stratigrafii příčných řezů sypaných fortifikací, jejichž podoba plně odpovídá definici HPT (Frolík – Sigl 1994). Důvod je zjevný: nenaskytá se možnost ztotožnění s královským zakladatelským počinem.

paného opevnění a přinesl důležité datační opory (Cejpová 2006a). Dřevěné či kamenné čelo náspu však také nedoložil. Co je ale pozoruhodné, výstavbu mohutného valu dělí od doby založení sídla někdy ve 2. pol. 13. stol. časový odstup; nejspíše vznikl až na přelomu 13. a 14. věku, možná i v mladším období.<sup>44</sup> Tím se vývoj lokality vymyká předpokladům striktně typologického nahlížení na genezi hradů 13. století. Dokládá, že užití valového opevnění se vzájemně nepodmiňovalo s funkcemi opevněného sídla, natož s úzce ohraničeným chronologickým rámcem či s kontextem zeměpanské domény. Přestože o osobě zakladatele Hlavačova u Chocně nejde při nedostatku relevantních písemných pramenů snad ani spekulovat, lze mnohé odvodit z velikosti sídla a prosté podoby zástavby. Obojí dobře odpovídá nárokům příslušníků méně významných šlechtických rodů. Rozhodně se nedobereme argumentů, abychom – byť třeba hypoteticky – uvažovali o lokalitě v ruce panovníka, jak se T. Durdík pokouší odvodnit pomocí různých domněnek (183–184, 188). Hlavačova u Chocně se v jižní části vých. Čech velikostí a snad i podobou fortifikace přibližuje řada dalších lokalit, které T. Durdík (229) i M. Cejpová (2006b, 213; 2007, 82–83) dávají (s připomenutím nutné opatrnosti, dokud nebude proveden archeologický výzkum) do souvislosti s kategorií HPT. Avšak přibývají-li v literatuře takto klasifikovaná sídla, prokazuje se tím neoprávněnost definice dané typologické skupiny. Marně se totiž dobíráme odpovědi na základní otázku: Jaké důvody by vedly panovníky k tomu, aby v příslušných regionech vznikaly četné drobné hrádky skromné zástavby i fortifikace, které by měly představovat jakousi „plnohodnotnou a závažnou komponentu“ (232) mocenských opor posledních Přemyslovců. Tato představa se zjevně neslučuje s dobovými reáliemi, dobře doloženými např. povahou zakladatelských počínů Přemysla Otakara II. v rakouských zemích (souhrnně Kuthan 1991) či významem měst v obraně hranic českých zemí (Prix – Wihoda 2001; Razím 2004b). Právě s tolik potřebným širším pohledem, který T. Durdík upřednostňováním typologické systematiky soustavně pomíjí, se (nejen) koncept HPT dostává do příkrého rozporu. Mimořádně důležitým zahraničním pevnostem, s jejich počátky se váže jméno Přemysla Otakara II. a které nezastupitelným způsobem ozřejmují povahu cíleně a s velkými náklady budovaných vojenských objektů (příkladem je opevnění města Marcheggu v Dolním Rakousku; srov. Razím 2004b, 155), se v souhrnných pojednáních z pera T. Durdíka (např. 2000) nedostává potřebného zohlednění. Jen zdánlivě lze namítnout, že tímto způsobem se dotýkáme problematiky spojené s odlišným sociálním prostředím. Při striktně odděleném poznávání vývoje městských a hradních pevností totiž předkládané závěry nabývají omezené platnosti, což dobře objasňuje příklad publikovaného hodnocení stavební podoby tachovského hradu ve 13. století.<sup>45</sup>

V dosavadním hodnocení Hlavačova u Chocně rozpoznáváme další velké úskalí provázející „komplexní pojetí studia hradní problematiky, které se u nás rozvíjí zhruba od počátku 70. let 20. století“ (Durdík – Bolina 2001, 76).<sup>46</sup> Jak v publikaci M. Cejpové (2006a), tak v souhrnném pojednání T. Durdíka (183–188) zřetelně dominuje snaha dobrat se určujících opor typologické klasifikace, upozaděny jsou však nejen širší komparace se šlechtickými sídly obdobného půdorysného rozsahu a zástavby, ale také pozoruhodná zjištění o postupném vývoji stavební podoby lokality. V případě

<sup>44</sup> Z písemných pramenů není dostatečně zřejmé, zda hrad neznámého jména zanikl v souvislosti s vojenskými operacemi vojska Karla IV. v r. 1338, jak bez pochybností dovozuje T. Durdík (184). M. Cejpová (2006, 132) tuto spojitost nejprve pokládá za „předpoklad“, který by mohl být potvrzen až archeologickým výzkumem. O několik stránek dále v té samé studii ale usuzuje, že „nejmladší získané nálezy ze začátku až první poloviny 14. století svědčí pro to, že Hlavačov je skutečně hrad zničený roku 1338 Karlem IV.“ (o. c., 141). Jelikož v současnosti neznáme datační opory, abychom mohli blíže postihnout vývoj keramiky příslušného regionu ve 14. stol., stává se odkaz na dataci výzkumem získaných artefaktů v diskusi o zániku hradu v důsledku uvedené události bezpředmětným. Není ani zdůvodněno, proč získané keramické zlomky nemohou pocházet třeba až z 2. pol. 14. věku, což u některých artefaktů může být pravděpodobné (o. c., zejm. obr. 11).

<sup>45</sup> Na význam úzce provázaného výzkumu fortifikací hradních a městských pevností upozornil např. V. Razím (1993).

<sup>46</sup> Mnohokrát proklamované komplexní pojetí výzkumu stavebních památek však český typologický koncept kastelologického bádání stále nedokázal naplnit (srov. Kouřil – Wihoda 2002).

Hlavačova u Chocně totiž můžeme blížeji charakterizovat prvotní sídelní etapu (postrádající sypanou fortifikaci po obvodu hradního jádra), kterou lze důvodně považovat za provizorní.<sup>47</sup> V typologické koncepci výzkumu hradů pevně zakořeněný předpoklad o neměnnosti dispozičních schémat konkrétních lokalit nezohledňuje důsledky možných, třeba i v rychlém sledu probíhajících přestaveb, které mohou být provázány proměnami i základních rysů prostorového a komunikačního řešení. Tím se výzkum ochuzuje o navýsost důležité téma, jemuž dlouhodobě a s velkým úspěchem věnuje pozornost západoevropské archeologické bádání (např. *Bader 1998; Meyer 1989*).<sup>48</sup> Přitom právě mnohé z uvažovaných ukázek HPT výraznou měrou napomáhají při poznávání provizorních forem vnitřní zástavby i fortifikací dřevohliněných hradů počátku mladšího středověku. V tomto ohledu vzbuzují velkou pozornost výsledky rozsáhlého výzkumu na hradě v Jindřichově Hradci. Jelikož v předběžných sděleních čteme o reliktech sypané fortifikace po obvodu výstavné rezidence (např. *Durdík 1993*), je s podivem, že tento příklad není začleněn do souhrnné práce o HPT. Důvodem se zřejmě stalo uplatnění ztužující dřevěné konstrukce a uváděné, dosud ale publikačně neprokázané datování vzniku dané fáze opevnění do 10. století. Na adekvátní prezentaci tamních pozoruhodných objevů ale stále čekáme. Obdobné otázky se pojí také s počátky biskupského sídla v Horšovském Týně, k jehož nejstarším fázím je přičítáno opevnění „nejspíše charakteru valu“ (*Durdík 1998, 220*). I v tomto případě stále postrádáme odpovídající zveřejnění nálezových situací.

Kvantitou zdánlivě obřímí, ve skutečnosti ale velmi skromné publikační výstupy českého archeologického bádání o hradech nápadně kontrastují např. s mimořádně cennými výsledky švýcarských badatelů. S jejich jmény je sice spojeno nemnoho studií o typologickém vývoji hradů, zato však již celá řada zevrubných „materiálových“ publikací archeologických a stavebněhistorických výzkumů jednotlivých lokalit. Obsáhlé monografie se v celoevropském kontextu staly velmi důležitým zdrojem poznatků mj. o charakteru prvotních sídelních fází a složitém utváření půdorysných schémat zástavby. Je proto zvláštní, že komparace s dobře poznanými hradními sídly západoevropských zemí, jejichž počáteční podobu často v zásadní míře utvářela dřevěná a dřevohliněná architektura (např. *Friedel 2006; Higham – Barker 1992; Meyer 1983; 1989; Schneider – Meyer 1991*), není obsažena v souhrnné monografii o HPT, z nichž některé ukázky se rovněž vyznačují nenáročnou podobou stavebních konstrukcí. Přitom právě nezohledňování podstatných výsledků evropského bádání vede k neprůkaznému objevování ve středoevropském prostředí unikátních rysů vrcholně středověkých hradů českých zemí.

---

<sup>47</sup> V této souvislosti si zvýšenou pozornost zasluhují pozoruhodné poznatky, jež poskytl výzkum v Bedřichově Světcích na Mostecku. Díky němu můžeme vzácně uceleným způsobem ožřejmit vývoj sídla nižšího šlechtice ve 13. stol. (*Klápště 1994, 31–38*). Zatímco pro vymezení prvotního areálu postačil pouze plot, druhá fáze se již vyznačuje vyhloubením mohutného příkopu. Při přestavbě zároveň došlo k výraznému posunu ohrazené plochy. Tento příklad skýtá závažné poučení, které vybízí k velké obezřetnosti při posuzování vývoje (nejen) Hlavačova u Chocně. Jelikož realizovaný odkryv této lokality postihl jen velmi malou část zastavěné plochy, musíme se vzdát ucelené představy o podobě nejstarší sídelní fáze, pokud nechceme zbytečně spekulovat. I v případě, že by při výzkumu byla obnažena celá příkopem ohraničená plocha, nebylo by jisté, zda by bylo možné evidovat případné pozůstatky prvotního ohrazení. Mohly zcela zaniknout při hloubení příkopu, u něhož není zřejmé, zda přísluší první, či druhé stavební etapě.

<sup>48</sup> O výrazných proměnách stavební podoby hradů českých zemí ve 13. stol., často vzdálených přímočarému (aditivnímu) vývoji dochovaných dispozic, nás poučují výsledky stavebněhistorických průzkumů Rýzmburka (*Razím 2004a, 186–199*), Týřova (*Razím 2002; 2005b*), Valdeka (*Anderle 1998*) a Vizmburka (*Razím 2007*). Poznatky o vývoji těchto lokalit dostatečně potvrzují platnost základního pravidla: pokud nemáme důkazy, nelze do doby před první zmínkou datovat nejstarší dochované stavební části, natož celkové dispoziční řešení. Výsledná podoba hradu totiž mohla mít s prvotním záměrem jen málo společného, což může zásadně relativizovat závěry typologických komparací, často prováděných pouze na základě povrchového průzkumu velmi skromných stavebních reliktnů.

## Prameny a literatura

- AČ: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl třetí. F. Palacký ed. Praha 1844.
- Anderle, J. 1998: Otázky vztahů mezi stavbami hradů Volfštejna a Valdeku, *Archaeologia historica* 23, 399–408.
- 2007: Románská kaple na hradě Horšovský Týn. In: *Dějiny staveb 2007*, Plzeň, 195–200.
- d'Aujourd'hui*, R. 1997: Die hochmittelalterliche Stadtbefestigung am Beispiel Basel. In: G. Isenberg – B. Scholkmann Hrsg., *Die Befestigung der mittelalterlichen Stadt. Städteforschung A/45*, Köln – Weimar – Wien, 78–90.
- Bader, Ch. 1998: *Die Burgruine Wulp bei Künsnacht ZH*. Basel.
- Cejpová, M. 2006a: Zjišťovací výzkum hradu Hlavačova u Chocně. In: *Castellologica bohemia* 10, Praha, 131–146.
- 2006b: Povrchový průzkum hradu Komárka, okr. Chrudim, *Archaeologia historica* 31, 209–214.
- 2007: Hrad Mladějov. In: *Dějiny staveb 2007*, Plzeň, 81–84.
- CIM: Codex iuris municipalis. Tomus IV.1. A. Haas ed. Praha 1954.
- Durdík, T. 1974: Vývoj hradu Krašova na základě archeologického výzkumu, *Archeologické rozhledy* 26, 16–28.
- 1978: Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivoklátu. *Výsledky první etapy výzkumu (1973–75)*, *Archeologické rozhledy* 30, 304–320, 357–360.
- 1982: Počátky a geneze hradů 13. století v přemyslovském loveckém hvozdu, *Muzeum a současnost* 5, 73–130.
- 1987: Zemnice na českých královských hradech 13. století, *Archaeologia historica* 12, 355–365.
- 1993: Středověký vývoj hradu. In: *Jindřichův Hradec 1293/1993*, České Budějovice, 69–83.
- 1994: K interpretaci výsledků archeologického výzkumu jižního nároží hradu Lichnice. In: *Castellologica bohemia* 4, Praha, 67–74.
- 1998: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha.
- 1999: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha.
- 2000a: Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století. In: *Castellologica bohemia* 7, Praha, 17–50.
- 2000b: rec. *Mediaevalia archaeologica* 1. In: *Castellologica bohemia* 7, Praha, 451.
- 2001: Hrad Týřov. Praha.
- 2004: *Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov)*. Praha.
- 2006: rec. *Průzkumy památek XII*. In: *Castellologica bohemia* 10, Praha, 525–526.
- 2007: Hrady přechodného typu v Čechách. Praha.
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*. Praha.
- Durdík, T. – Krušinová, L. 1986: K počátkům a středověké stavební podobě hradu v Horšovském Týně, *Archaeologia historica* 11, 127–142.
- FRB: *Fontes rerum Bohemicarum*. Tomus II. J. Emler ed. Praha 1874.
- Ettel, P. 2001: *Karlburg – Rosstal – Oberammerthal. Studien zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern*. Rahden/Westf.
- 2006: *Frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern und die Entwicklung der Adelsburg*. In: *Neue Forschungen zum frühen Burgenbau. Forschungen zu Burgen und Schlössern* 9, München – Berlin, 33–48.
- Friedel, B. 2006: *Die Vohburg. Eine frühe Burg an der Donau*. In: *Neue Forschungen zum frühen Burgenbau. Forschungen zu Burgen und Schlössern* 9, München – Berlin, 123–142.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1994: *Nové poznatky o Hradišti nad Semteší (k. ú. Sovolusky, okr. Pardubice)*. In: *Castellologica bohemia* 4, Praha, 95–106.
- Hejna, A. 1972: *Archeologický výzkum v Týnci nad Sázavou*, *Archeologické rozhledy* 24, 410–416.
- 1981: *Novější objevy románské sakrální architektury v Čechách*, *Archeologické rozhledy* 33, 636–648.
- 1983: *Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách*, *Památky archeologické* 74, 366–436.
- Higham, R. – Barker, P. 1992: *Timber Castles*. London.
- Hoffmann, Y. 2000: *Ein „Turmstreit“ oder ein Methodenstreit? Über das Datieren von Bauwerken, Burgen und Schlösser in Sachsen-Anhalt* 9, 67–83.
- 2006: *Steinbauten des 11. und 12. Jahrhunderts auf Burgen im Gebiet des heutigen Sachsen. Ein Beitrag zur zeitlichen Gliederung des Burgenbaus*. In: *Neue Forschungen zum frühen Burgenbau. Forschungen zu Burgen und Schlössern* 9, München – Berlin, 205–227.

- Charvátová, K. 1987: Hospodářské dvory klášterů ve světle písemných pramenů (Ke stavební podobě dvorů řádu benediktinského, premonstrátského a cisterckého), *Archaeologia historica* 12, 287–299.
- Jan, L. 2006: Václav II. a struktury panovnické moci. Brno.
- Ježek, M. 1994: Archeologický výzkum v Berouně r. 1993, *Archeologické rozhledy* 46, 244–252.
- 1999: Sídlní pás u středověkého Zbečna. In: *Mediaevalia archaeologica* 1. Praha – Wrocław, Praha, 269–296.
- Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
- 2002: Svědectví artefaktů. In: J. Klápště ed., *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226). *Mediaevalia archaeologica* 4, Praha – Most, 10–34.
- 2003: Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích, *Archeologické rozhledy* 55, 786–800.
- 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kouřil, P. – Wihoda, M. 2002: Česká kastelologie na rozcestí?, *Archaeologia historica* 27, 21–35.
- Kuthan, J. 1991: Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku. Praha.
- Laval, F. – Razím, V. 2006: Příspěvek k diskusi o vývoji raně středověkých opevnění ve 12. a 13. století, *Archaeologia historica* 31, 181–197.
- Lutovský, M. 2003: Hradiště v Zabušanech ve světle výzkumu vnějšího valu, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 553–571.
- Meduna, P. 1994: Povrchový průzkum komplexu obléhacích prací u Konopiště z let 1467–1468. In: *Castellologica bohemia* 4, Praha, 243–250.
- 2006a: Krátce k Týncům. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 7. Na prahu poznání českých dějin. Sborník prací k poctě Jiřího Slámy, Praha, 83–88.
- 2006b: Hrnčíře, zaniklý dvůr oseckého kláštera. In: *Castellologica bohemia* 10, Praha, 245–256.
- Melzer, W. 1997: Karolingisch-ottonische Stadtbefestigungen in der Germania Libera. In: G. Isenberg – B. Scholkmann Hrsrg., *Die Befestigung der mittelalterlichen Stadt. Städteforschung A/45*, Köln – Weimar – Wien, 61–77.
- Menclová, D. 1972: České hrady I–II. Praha.
- Meyer, W. 1983: „Salbüel“. Eine hochmittelalterliche Holzburg im Kanton Luzern (Schweitz), *Château Gaillard* 11, 233–241.
- 1989: Die Frohburg. Ausgrabungen 1973–1977. Zürich.
- Michálek, J. 1987: Několik mladohradištních až raně středověkých kostrových pohřebišť ze Strakonicka, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 4, 23–35.
- Nováček, K. 2000: Středověký dům v Plzni. Archeologický výzkum parcely v Sedláčkové ul. 1 (čp. 187). In: *Sborník Západočeského muzea v Plzni – řada Historie* 15, Plzeň, 5–66.
- Nováček, K. – Razím, V. – Ebel, M. 2004: Opevnění města Tachova, Průzkumy památek XI/2, 51–94.
- Pavlík, M. – Líbal, D. 1980: Románská budova klášterního hospodářského dvora v Plasích, *Umění* 28, 515–518.
- Piekalski, J. 1999: Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast. Wrocław.
- Pleiner, R. 1969: Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic, *Památky archeologické* 60, 533–569.
- Porsche, M. 1994: Die mittelalterliche Stadtbefestigung von Freiburg im Breisgau. Stuttgart.
- 2000: Stadtmauer und Stadtentstehung. Untersuchungen zur frühen Stadtbefestigung im mittelalterlichen Deutschen Reich. Hertingen 2000.
- Prix, D. – Wihoda, M. 2001: „...allir unser getrawen burger...“ Hlubčice jako mocenský nástroj přemyslovské dynastie, *Časopis Slezského zemského muzea* 50 – série B, 193–204.
- Razím, V. 1993: K počátkům flankovací soustavy v české pevnostní architektuře, *Zprávy památkové péče* 53, 81–88.
- 2002: K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu, *Archeologické rozhledy* 54, 625–680.
- 2004a: Nad počátky hradů české šlechty, *Archeologické rozhledy* 56, 176–214.
- 2004b: K tendencím v ochraně hranic českého státu v 13. století, *Archaeologia historica* 29, 131–160.
- 2005a: O tzv. hradech přechodného typu, *Archeologické rozhledy* 57, 351–380.
- 2005b: K vývoji a interpretaci hradu Týřova ve 13. století, *Průzkumy památek XII/1*, 73–88.
- 2007: Ke stavebnímu vývoji hradu Vizmburka. In: *Sborník* 5, Praha, 35–54.
- 2008: K významu a stavební podobě románského hradu Přimda, *Průzkumy památek XV/1*, 39–56.
- Razím, V. – Ježek, M. 2001: Ke stavebnímu vývoji kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimí, *Průzkumy památek VIII/1*, 37–66.

- RBM*: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars IV. Annorum 1333–1346. J. Emler ed. Praeae 1892.
- Rebkowski, M.* 2002: Neue Ergebnisse zur ältesten Befestigung der Gründungsstadt Kolberg (Kołobrzeg). In: *Civitas et castrum ad Mare Balticum*, Rīga, 224–234.
- Richter, M.* 1982: Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera. Praha.
- 1994: Hrnčířská pec ze Starého Mýta (k otázce počátků vrcholně středověké keramiky). In: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Praha, 145–157.
- Richter, M. – Vokolek, V.* 1995: Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové.
- Sedláček, A.* 1891: Hradý, zámky a tvrze Království českého VIII. Praha.
- Schmitt, R.* 1999: Zu den romanischen Mauerwerksstrukturen auf der Neuenburg bei Freyburg/Unstrut, Burgenforschung aus Sachsen 19, 74–109.
- 2000a: Zu den Wohn- und Palasbauten der Neuenburg bei Freyburg/Unstrut vom Ende des 11. Jahrhunderts bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts. In: *Burgen und frühe Schlössern in Thüringen und seinen Nachbarländern. Forschungen zu Burgen und Schlössern* 5, München – Berlin, 15–30.
- 2000b: Frühe runde Burgtürme Mitteldeutschlands im Vergleich mit anderen Burgenlandschaften, Burgen und Schlösser in Sachsen-Anhalt 9, 39–66.
- 2004: Zur Baugeschichte der Neuenburg I. In: *Burg und Herrschaft. Die Neuenburg und die Landgrafschaft Thüringen im hohen Mittelalter. Beiträge zur Ausstellung, Freyburg/Unstrut*, 31–89.
- Schneider, H. – Meyer, W.* 1991: Pfostenbau und Grubenhaus. Zwei frühe Burgplätze in der Schweiz. Basel.
- Sláma, J.* 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. *Prae-historica* XIV. Praha.
- Staník, I.* v tisku: Původný záměr výstavby stredovekého opevnenia Trnavy a jeho postupná realizácia. In: *Forum urbes medii aeui V*, Brno.
- Stephan, H.-G.* 2001: Nienover – Burg und Stadtwüstung im Solling (Süd-niedersachsen). In: H.-G. Stephan – K. Wachowski Hrsg., *Neue Forschungen zur Archäologie des Mittelalters in Schlesien und Niedersachsen*, Wrocław, 11–70.
- 2004: Die Stadtwüstungen Landsberg, Stoppelberg und andere Beispiele früher dynastischer Städtegründungen und Zentralorte des 13. Jhs. im Herzen Zentraleuropas. In: *Archaeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrołskiego, Elbląg*, 59–80.
- Varadzin, L. – Štefan, I.* 2007: Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky středočeského Polabí, *Archeologické rozhledy* 59, 116–127.
- Varhaník, J.* 2003: Věž rotundy v Týnci nad Sázavou. In: *Dějiny staveb 2002*, Plzeň, 182–188.
- 2007: K interpretaci výsledků archeologického výzkumu v Týnci nad Sázavou (o. Benešov), *Archaeologica Pragensia* 18 (2006), 227–243.
- Vogt, H.-J.* 1987: Die Wiprechtsburg Groitzsch. Eine mittelalterliche Befestigung in Westsachsen. Berlin.
- Waldhauser, J.* 2001: Archeologické nemovité památky Mladoboleslavska. Mladá Boleslav.
- Záruba, F.* 2004: Zbořený Kostelec. In: *Castellologica bohemica* 9, Praha, 177–210.
- Žemlička, J.* 1998: „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, *Český časopis historický* 96, 502–531.
- 2003: České 13. století: „privatizace“ státu, *Český časopis historický* 101, 509–541.

### Zur Methode der typologischen Burgenforschung (am Beispiel der sog. Burgen des Übergangstyps)

In den böhmischen Ländern hat sich bereits die Architektur der ältesten hochmittelalterlichen Burgen aus dem 13. Jh. durch spezifische Züge ausgezeichnet, die sich den Zusammenhängen der vorangehenden Entwicklungsetappe entziehen (in Böhmen fängt Hochmittelalter erst in der 1. Hälfte des 13. Jh. an). Diese Vorstellung hat T. Durdík teilweise dadurch relativisiert, indem er die Gruppe der sog. Burgen des Übergangstyps (weiter nur BÜT) aussonderte, bei denen angeblich früh- und hochmittelalterliche Baugewohnheiten gleichzeitig zur Anwendung kamen. Bei der Definition kam vier Fundorten maßgebliche Bedeutung zu: Hlavačov bei Rakovník (Mittelböhmen), Angerbach bei Kož-

lany (Westböhmen), Tachov (Westböhmen) und Týnec nad Sázavou (Mittelböhmen). Obwohl die Definition dieser Gruppe in der tschechischen und ausländischen Literatur bereits auf die 70er Jahre des 20. Jh. entfällt, wurde die Diskussion zur Gestalt der so klassifizierten Burgen erst unlängst durch eine zusammenfassende Verarbeitung der Ergebnisse der archäologischen Grabung auf den ersten drei der genannten Fundorte ermöglicht (Durdík 2007).

Die Baugestalt der angeführten Burgen sollte eine Art Synthese der für die frühmittelalterlichen Burgwälle sowie für die hochmittelalterlichen Burgen typischen Elemente sein. Die präsentierte Beschreibung enthält jedoch nur ein einziges verbindendes Element: Die Wallbefestigung (mit Stein- bzw. Holzvordermauer und ohne Innenkonstruktion aus Holz) entlang des Umfangs des Burgkerns. Ein weiteres Merkmal der BÜT soll nur noch die Eingliederung der Bebauung (Palas) in die Erdbefestigung sein. Wenn aber nun bestimmendes Merkmal des angeblichen „Übergangscharakters“ die Verwendung der Wallbefestigung sein soll, dann wurden doch sehr unterschiedliche Bautechnologien verglichen: Im Fall der frühmittelalterlichen Befestigungsanlagen handelte es sich um keinen Wall im Sinne einer einfachen Erdaufschüttung, sondern um eine feste Holzerdekonstruktion, d.h. einen massiven Baukörper der gründlich durch Holzkonstruktionen verstärkt war und an den Flanken normalerweise Steinblenden hatte. Da die Erdbefestigung der BÜT jeglicher Innenkonstruktion entbehren soll, also eines der wesentlichen Merkmale der frühmittelalterlichen Bautradition, kommen ernsthafte Zweifel auf, ob wir berechtigt von einer direkten genetischen Bindung sprechen dürfen, wenn schon die verschiedenen Formen der Erdwerke in einem langen Zeitintervall auftraten.

Auch die Gründung einiger Städte des 13. Jh. ist von Erdbefestigungen begleitet, die entlang der Innenkanten der Gräben angelegt wurden. Diese Aufschüttungen kamen auch im Zusammenhang mit Steinblenden zur Anwendung. Aus dieser Sicht ist es offensichtlich, dass die Definition der BÜT auf einer unangemessenen Betonung der Bedeutung der provisorischen Befestigung beruht, deren Anwendung an und für sich von keiner Vermischung früh- und hochmittelalterlicher Baugewohnheiten zeugt. Wenn wir im mitteleuropäischen Kontext die Anfänge der Anwendung von Befestigungen verfolgen, die für die jüngere Etappe des Mittelalters charakteristisch sind, dürfen wir den Umbau der heute sächsischen Burg Groitzsch im letzten Viertel des 11. Jh. nicht vergessen (Vogt 1987). Der Burgkern war hier noch nach frühmittelalterlicher Weise von einer massiven Erdmauer mit innerer Holzkonstruktion umgeben, jedoch demonstrierte der Burgherr Graf Wiprecht seine Macht durch zwei mächtige Türme, deren Bau auch vom Chronisten erwähnt wird. Der Torso eines dieser Türme wurde bei der archäologischen Grabung freigelegt. Die Maße des kreisförmigen Grundrisses und der gemauerte Mantel stellen dabei einen spezifischen Zug hochmittelalterlicher Burgen dar. Mit Recht darf somit Groitzsch als entwicklungsgeschichtliche „Übergangsburg“ bezeichnet werden. Neue und alte Baugewohnheiten nehmen hier allerdings gegenseitig keinen Einfluss und kommen in ausgeprägter Gestalt gleichzeitig zur Anwendung. Begründeter Weise dürfen derart frühe Beispiele für grundsätzliche Bauinnovationen auch in den böhmischen Landen erwartet werden.

Obwohl wir bereits in der Einleitung die Ausgangspunkte der Definition der BÜT in Frage gestellt haben, verdienen die Beispiele aus dieser Gruppe doch Aufmerksamkeit. Die Art der Argumentation von T. Durdík legt ein Zeugnis darüber ab, wie wesentlich eine *a priori* entwickelte Vorstellung über irgendwelche allgemein gegebene Entwicklungszusammenhänge methodisch unpassend die Interpretation des Befundes und seine Datierung beeinflussen kann. Auch müssen die präsentierten historischen Schlüsse überprüft werden, denn T. Durdík bringt die BÜT ausnahmslos mit der Person des Herrschers in Zusammenhang, obwohl es sich um Fundorte mit verschiedener Art von Bebauung handelt.

### Gestalt der Erdbefestigungen

**Hlavačov bei Rakovník:** Hauptziel der Grabung der durch neuzeitliche Eingriffe schwer beschädigten Burg war das Bemühen, den Charakter der Befestigung des heute größten Teils der Anlage zu beleuchten. T. Durdík hält diesen für den Burgkern. Dieser Bezeichnung widerspricht jedoch die Aussage mehrerer Quellen, welche belegen, dass der eigentliche Burgkern, der für die typologische Klassifizierung maßgebende Teil der Anlage, bei der neuzeitlichen Steingewinnung fast vollständig

beseitigt worden ist und dass der besagte Teil der Baustelle wahrscheinlich als Vorburg diente (mit glaubwürdigen Argumenten *Razím 2005a*).

Nur bei der in der Stirnseite angelegten Sonde konnten angeblich die Überreste der aufgeschichteten Befestigung *in situ* dokumentiert werden, und zwar in Gestalt eines Erdkörpers, den T. Durdík als stufenförmigen Einschnitt in den oberen Teil der Escarpe des Grabens wertet, auf dem angeblich die Steinvordermauer angelegt worden sein soll. Die vorgelegte Rekonstruktion der Befestigung gründet sich jedoch auf keinem glaubwürdigen Argument. Die Überreste der vermeintlichen Steinvordermauer sind weder *in situ*, noch als Schutt auf der Grabensohle festgestellt worden. Die insgesamt äußerst unebene Oberfläche der Grabenwände (einschließlich des stufenförmigen Gebildes) kann im Gegenteil als Folge der Erosion von verschiedenen stark haftenden Sandsedimenten gewertet werden, in welchen der Graben ausgehoben worden ist. T. Durdík schließt, dass eine wichtige Stütze bei der Lösung der Gestalt der Vorderseite der Befestigung die Mächtigkeit der Verfüllung des Grabens ist, die er für die Masse der verschütteten Aufschüttung hält. Wenn aber die Argumentation in dieser Richtung geführt wird, dann müssten wir notwendiger Weise ein entsprechendes terrassenförmiges Gebilde auch auf der gegenüberliegenden Seite erwarten, denn die Schwemmschichten sind zu beiden Seiten des Grabens gleich stark. Darüber hinaus müsste die vorausgesetzte Vordermauer ohne Fundament auf deutlich gesenktem und instabilen Sanduntergrund errichtet worden sein: Eine so gelöste Konstruktion wäre offensichtlich nicht im Stande, dem Druck der Terrassenmasse zu widerstehen, und das wohl auch nicht zur Zeit ihrer Errichtung.

**Angerbach bei Kožlany:** Der Grundriss ist größenmäßig mit Landsitzen des Kleinadels vergleichbar. Zu dieser Kategorie gehört er angeblich aber nicht, denn der Burgkern soll von einer mächtigen Erdaufschüttung umgeben gewesen sein. Wenn wir aber mit T. Durdík aufgrund der archäologischen Grabung an der Stirnseite und an den Flanken des Hinterteils der Anlage einen 8 m breiten Wall voraussetzen, dann würden wir im Grunde den ganzen Baugrund des Burgkerns füllen, wobei nur eine rechteckige Fläche der Maße ca. 7x1–2 m frei bliebe. Diese Fläche würde den Anforderungen an die vorausgesetzte Funktion wohl kaum genügen. Dessen ist sich offensichtlich auch T. Durdík bewusst, der zeichnerische Rekonstruktionen der Burg veröffentlicht, die der präsentierten textlichen Beschreibung der Parameter der Befestigung widersprechen. Damit der Kern tatsächlich seine Funktion erfüllen kann, müsste der Wall viel kleiner bemessen werden.

Die Höhe der Aufschüttung entlang der Innenkante des Grabens erreicht heute eine Höhe von max. 1 m. T. Durdík schließt, dass sie ursprünglich um etwa 2 m höher war. Diese Auffassung kann nicht bewiesen werden. Auch mit Rücksicht auf die Größe des Sitzes halten wir es für wahrscheinlicher, dass die Höhe der Aufschüttung bereits ursprünglich nur etwa 1 m betrug. Ein solches Gebilde wäre für die Verteidigung wenig brauchbar, Sinn macht es jedoch als Verankerung für eine Palisade oder einen Zaun. An der Stirnseite der Aufschüttung wurden *in situ* keine Steine von einer vorausgesetzten Steinvordermauer gefunden. Trotzdem setzt T. Durdík ihre Existenz voraus, wobei er als Beweis die Steine auf dem Boden des Grabens aufführt. Besser begründet ist jedoch eine ganz andere Interpretation: Die Steine dürften von selbst von der durch Risse gestörten Felswand des Grabens heruntergefallen sein.

**Tachov:** Da die erste Erwähnung der Burg erst auf die 1. Hälfte des 12. Jh. entfällt, darf begründeter Weise, vor allem aufgrund mehrerer gut erfasster Belege aus dem städtischen Raum, die Erhaltung von ausgeprägten Überresten einer frühmittelalterlichen Befestigungsanlage erwogen werden. Die Steinmauern aus dem 13.–14. Jh. wurden nämlich auf der Krone der älteren Aufschüttung gegründet, oder sie ersetzten die ursprüngliche Vordermauer. Als ungewöhnlich erscheint deshalb die Auffassung, dass wie T. Durdík voraussetzt, der Umfang der Burg von Tachov im 13. Jh. von einer ganz neuen Wallbefestigung umgeben worden sei und von der frühmittelalterlichen Befestigung auf den Grabungsflächen *in situ* keinerlei Überreste erhalten worden wären. Mit Rücksicht auf die Eindeutigkeit dieser Behauptung wäre zu erwarten, dass auf dem Fundort eine größere Grabung verlief, die zu Genüge die Gestalt der Erdbefestigung erfasst und auch feste Stützen für eine absolute Datierung erbracht hätte. Eine beweiskräftige Begründung des angeführten Schlusses ist im Fall von Tachov unerlässlich, denn die festgestellte große Menge an Hölzern in der Aufschüttung des erforschten Erd-



körpers entspricht eher einer frühmittelalterlichen Befestigungsanlage. Schlüsse können allerdings nur aus der Dokumentation von drei kleinen Schnitten gezogen werden. Die kritische Bewertung der Ergebnisse der Grabung von Tachov können eindeutig formuliert werden: Die veröffentlichte Dokumentation (wir vermissen ein Gesamtprofil der Befestigung, kennen die Konstruktion der Vordermauer der Aufschüttung nicht) reicht weder für eine Gesamtrekonstruktion der Anlage aus, noch ermöglicht sie die Bauentwicklung zu beschreiben.

**Týnec nad Sázavou:** Die Grabung in der Umgebung der Rotunde erbrachte mehrere Abschnitte eines breiten Grabens, der eine Fläche abgrenzte, auf der sich ein großflächiges Steingebäude mit romanischer und gotischer Bauphase befand. Nach T. Durdík ist nicht daran zu zweifeln, dass entlang des inneren Umfangs im 13. Jh. ein massiver Wall aufgeschüttet wurde. Bei der Grabung sind aber keinerlei Überreste der vermeintlichen Aufschüttung gefunden worden. T. Durdík behauptet deshalb, Beweis für die Existenz sei die stufenförmige (künstlich zugehauene) Oberfläche des Felsuntergrundes an der Innenseite des Grabens. Diese Herrichtungen, die den Felsuntergrund für die Anlage des Walls anpassen sollten, sind jedoch weder zeichnerisch noch fotografisch dokumentiert. Als weiteres Indiz für die Existenz des Wallkörpers wird die Verfüllung des Grabens gewertet, die teilweise eben aus dem Material des Walls bestehen soll. Dieser Teil der Ausführungen muss als unbegründete Mutmaßung angesehen werden, denn über den Ursprung der Schichten der Verfüllung des Grabens, die u.a. neuzeitliche Keramik enthielten, lässt sich nichts bestimmtes aussagen.

#### **Chronologischer Zusammenhang**

**Hlavačov bei Rakovník:** Die Gründung der Burg, für die keine Schriftquellen zur Verfügung stehen, setzt T. Durdík ausschließlich aufgrund der Keramikfunde in die Zeit um 1200, bzw. in das 1. Drittel des 13. Jh. und den Untergang „am ehesten in den Verlauf der 60er Jahre des 13. Jh.“. Über die Keramikentwicklung in der besagten Region in der 2. Hälfte des 12. und in der 1. Hälfte des 13. Jh. wissen wir aber sehr wenig (So steht kein einziger Fundkomplex zur Verfügung, der mit Hilfe einer anderen Fundgattung datiert wäre). Der überwiegende Teil der Keramik vom Fundort zeichnet sich zwar durch morphologische und typologische Merkmale aus, die für das Ende des Hochmittelalters typisch sind, Fundkomplexe mit ganzen Gefäßen, die von nahegelegenen Fundorten stammen, zeigen jedoch, dass diese Ware massenhaft auch noch tief in der 2. Hälfte des 13. Jh. vorkommt. Bei der Datierung der Burggründung muss deshalb ein sehr breites Intervall anvisiert werden, dass das ganze 13. Jh. einschließt. Damit stellen wir die Sonderstellung dieses Fundorts aufgrund seiner Datierung in Frage (hochmittelalterliche Burgen erscheinen in Böhmen in größerem Maße erst in der Zeit um die Mitte 13. Jh.).

**Angerbach bei Kožlany:** Die Abgrenzung der Funktionsdauer dieses Sitzes hängt ausschließlich von den Möglichkeiten der Datierung der Keramik ab, die nach T. Durdík auf das Intervall von 3. Viertel des 13. Jh. bis 1. Hälfte des 14. Jh. weist. Als Stütze für die Bestimmung der Untergrenze werden Fundsammlungen aus den Anfängen der nahe gelegenen Burgen Krašova und Týřov verwendet, die angeblich vor die Mitte des 13. Jh. zu setzen sind. Der erste erwähnte Fundort wird jedoch erst zum Jahr 1283 schriftlich erwähnt (*Klápště 2003; Razím 2004a*). Die Glaubwürdigkeit der Verweise auf Analogien von Týřov ist schwer zu bewerten, denn die erwähnten Artefakte sind bisher unveröffentlicht. Bei der Datierung der Funktionsdauer von Angerbach kommt dagegen den Fundkomplexen aus der nahe gelegenen Stadt Pilsen große Bedeutung zu, diese ist offensichtlich aber erst im letzten Jahrzehnt des 13. Jh. gegründet worden. In den Fundsammlungen aus den ältesten Bebauungsphasen der Stadtgrundstücke, erscheint genauso wie im Fall von Angerbach auch in ausgeprägtem Maße frühmittelalterliche Produktionstradition, die sich durch entsprechende typologische Merkmale auszeichnet. Auch bei der Abgrenzung des Zeitintervalls für die Gründung von Angerbach muss deshalb die ganze 2. Hälfte des 13. und der Anfang des 14. Jh. berücksichtigt werden. Auch bei der Bemühung, den Untergang des Fundorts zu datieren, verfügen wir über keine feste Datierungsstütze.

**Tachov:** T. Durdík hält zwar den Neubau einer Wallbefestigung im 13. Jh. für unzweifelhaft, dieser Schluss ist jedoch unbegründet, denn es fehlen wiederum Datierungsstützen für den Bau der untersuchten Überreste der Erdbefestigung.

**Týnec nad Sázavou:** T. Durdík hält es für unzweifelhaft, dass der massive Graben sowie der durch die Grabung nicht erwiesene Wall im 13. Jh. entstanden. Auch in diesem Fall entbehren wir jeglicher Datierungsstütze. Es ist auch nicht ausgeschlossen, dass der Graben z.B. erst im 14. oder im 15. Jh. angelegt wurde.

### Bauherr

**Hlavačov bei Rakovník:** Über Bauherrn sowie historische Zusammenhänge der Burg können wir mit Rücksicht auf die Absenz von Schriftquellen nur spekulieren.

**Angerbach bei Kožlany:** Obwohl der Fundort in keiner mittelalterlichen Schriftquelle erwähnt wird, hält es T. Durdík für erwiesen, dass er vom Herrscher gegründet wurde, wobei es sich um ein Objekt handeln soll, das mit der nahe gelegenen „Mutterburg“ Týřov zusammenhing und mit Rücksicht darauf Hilfsfunktionen erfüllte. Die enge Bindung beider Burgen soll durch die Nähe beider Namen erwiesen sein, denn Týřov wird in den Schriftquellen aus dem 13. und 14. Jh. auch als Angerbach bezeichnet. Von der Bezeichnung der Burg bei Kožlany als Angerbach sind wir jedoch erst aus Quellen des Anfangs des 18. Jh. unterrichtet (ausführlich *Razim 2005a*). Es wäre bemerkenswert, wenn sich dank der örtlichen Tradition der deutsche, d.h. modische Name nur bei der unbedeutenden kleinen Burg erhalten hätte, die bereits im 14. Jh. unterging, und nicht bei der „Mutterburg“.

Von der Person des Bauherrn zeugt nach T. Durdík die Eingliederung des Städtchens Kožlany, von dem die Burg etwa 1 km entfernt ist, in die königliche Domäne. Unser Interesse weckt allerdings eine Urkunde aus dem Jahr 1313, die von der Gründung von Kožlany als Stadt berichtet. Im Text wird auch der Name des Lokators erwähnt. Es gibt also genug Grund, die kleine Burg in der Nähe von Kožlany (obwohl ohne Beweis) für den Sitz des Lokators zu halten, den wir uns als Bauherren viel besser vorstellen können als den König. Diese Voraussetzung steht auch im Einklang mit der Datierung der gefundenen Keramik. Bei der Bewertung der historischen Zusammenhänge darf auch nicht die baulich einfache Gestalt des Sitzes außer Acht gelassen werden (u.a. die kleinen Maße, minimale Anwendung von Steinkonstruktionen).

**Týnec nad Sázavou:** Der Fundort wird in den Schriftquellen zum ersten Mal zum Anfang des 14. Jh. erwähnt. Damals gehörte es zum Besitz der Mitglieder eines weniger bedeutenden Adelsgeschlechts. Über seine frühere Geschichte können wir allenfalls Spekulationen anstellen. Trotzdem präsentiert T. Durdík als unzweifelhaften Schluss, dass die Burg hier bereits im 13. Jh. gegründet wurde, und zwar vom Herrscher. Der semantische Gehalt der Bezeichnung des Fundorts spricht tatsächlich dafür, dass hier im Rahmen der herrscherlichen Domäne ein von einer Holzbefestigung umgebener Sitz entstand (Týn bezeichnet ein Gebilde mit Flechtzaun). Diese Fundorte wurden jedoch offensichtlich vor allem im 11. Jh. gegründet und ihre Gestalt kennen wir nicht, darüber hinaus waren sie bereits im 11. und 12. Jh. Gegenstand von Schenkungen Adelliger und kirchlicher Institutionen.

Zu den bedeutendsten Entdeckungen der von Antonín Hejna geführten archäologischen Grabung gehört ein dreischiffiges Gebäude romanischen Charakters in der nördlichen Nachbarschaft der Rotunde. Im Zusammenhang der böhmischen Lande ist ein Bau dieser Art (charakterisiert durch die Verwendung von romanischem Mauerwerk) im ländlichen Milieu einzigartig. Bereits diese Tatsache mahnt jedoch zu Umsicht bei der Interpretation der historischen Zusammenhänge. Die Interpretation wird auch durch die Möglichkeit beschränkt, lediglich im Rahmen des breiten Intervalls 12.–13. Jh. zu datieren. Das Objekt könnten wir z.B. für einen Teil der Bebauung des Gehöfts einer kirchlichen Institution halten. Die Architektur dieser Sitze kennen wir für das 12. und 13. Jh. in Böhmen so gut wie gar nicht. Wir können jedoch begründet den Bau auch aufwendiger Objekte voraussetzen, die in den Schriftquellen für eine etwas jüngere Zeit erwiesen sind. In den Urkunden stoßen wir auf den Begriff *propugnaculum*, der ein festes Gebäude mit eigener Befestigung bezeichnet, die es von der umliegenden Fläche des Hofes teilte, was der Lage in Týnec sehr gut entspricht. Den Zweck des rechteckigen Gebäudes werden wir wahrscheinlich auch in Zukunft nicht eindeutig zu fassen vermögen. Bei einer Absenz von Datierungsstützen kann ferner auch nicht ausgeschlossen werden, dass das Gebäude ursprünglich Teil einer räumlich anders gelösten Befestigung oder eines anders befestigten Areals war (Der mächtige Graben kann lediglich in die breite Spanne 12.–15. Jh. datiert werden).

### Bilanz der sicheren Schlüsse

Bei keinem der vier Hauptbeispiele für die vorausgesetzte typologische Gruppe der BÜT finden wir das Hauptmerkmal der *a priori* formulierten Beschreibung, und zwar einen im 13. Jh. errichteten einfachen Erdwall, der auf der Vorderseite durch eine Steinvordermauer oder eine Holzwand verstärkt wäre. Die Bilanz der sicheren Erkenntnisse macht sich dürftig aus: In Týnec und in Hlavačov bei Rakovník werden keine Überreste der Aufschüttungen entlang der inneren Grabenkanten verzeichnet, nichts spricht für ihre komplette Beseitigung oder ihren Untergang. Beim Burgkern von Angerbach bei Kožlany wurde zwar eine Aufschüttung erwiesen, diese war jedoch recht bescheidener Maße, hatte keine verfestigenden Vordermauer und diente offensichtlich zur Verankerung einer Holzumzäunung. Diese Parameter sind sehr weit von einer frühmittelalterlichen aufgeschütteten Befestigung entfernt. Dafür können wir einen entwicklungsgeschichtlichen Anschluss hypothetisch im Fall von Tachov erwägen. Am Umfang der Grenzbürg, die spätestens an der Wende 11./12. Jh. gegründet wurde, sind die Torsi der Erdkörper mit einer größeren Menge an Holzbau-elementen erhalten. Diese Tatsache spricht jedoch eher für den frühmittelalterlichen Datierungsansatz des Bauwerks. Dabei sollte eben bei diesen vier Beispielen die unzweifelhafte Rekonstruktion der Gestalt der Befestigung den Grundpfeiler der vorgeschlagenen Definition der BÜT bilden.

Einzig aufgrund der Keramikfunde lässt sich die Zeit der Anfänge von Hlavačov bei Rakovník und Angerbach bei Kožlany bestimmen. Aufgrund der gegenwärtigen Erkenntnisse ermöglicht aber keines der verzeichneten typologischen und morphologischen Merkmale bei den Fundgegenständen eine eindeutige Datierung in die 1. Hälfte des 13. Jh., also in jene Zeit, die den Schwerpunkt des Vorkommens der BÜT bilden sollte. Im Fall der Befestigung von Tachov und Týnec nad Sázavou fehlen jegliche Datierungsstützen.

Die einheitliche typologische Klassifizierung der vier behandelten Burgen hat u.a. dazu geführt, dass T. Durdík *a priori* den Herrscher mit der Person des Gründers gleichsetzt. Diese Voraussetzung geht von der Vorstellung aus, dass für das ganze 13. Jh. angeblich die strikte Typendifferenzierung zwischen königlicher (+ bischöflicher) und adeliger Burgarchitektur typisch sei; alle erwogenen BÜT müssen somit in den Ausführungen T. Durdíks der königlichen Domäne angehören. Für diese Annahme gibt es jedoch (außer Tachov) in den Schriftquellen keinen Anhaltspunkt. T. Durdík war sich zwar der Unvergleichbarkeit der kleinen Burg Angerbach bei Kožlany mit zeitgenössischen Burgen der letzten Přemysliden bewusst, gleichzeitig aber behauptet er, der genannte Fundort „hätte eine vollwertige und hochwertige Lösung dargestellt“.

Wenn wir von der unsachgemäßen typologischen Klassifizierung absehen, so sind die behandelten Beispiele für BÜT von großer Bedeutung. Die Erforschung von Tachov hat offensichtlich die Ausnutzung der Masse des frühmittelalterlichen Mauerkörpers für den Bau einer wichtigen Königsburg im 13. Jh. erwiesen. Die Entwicklung dieser Befestigungsanlage entspricht somit wohl den gut bekannten Beispielen aus dem städtischen Milieu. Ganz anders verhält es sich mit Angerbach bei Kožlany. Der Sitz ist durch eine kleine Fläche, einfache Bebauung und eine sehr einfache (provisorische) Form der Befestigung gekennzeichnet. Diese Attribute geben wahrscheinlich die beschränkten Möglichkeiten und Mittel des Bauherrn wieder. Wenn die Funktion einer kleinen Burg tatsächlich eng mit der Verwaltung der landesherrlichen Domäne zusammenhinge, um so mehr würde die bescheidene Gestalt des Sitzes hervortreten. Die veröffentlichte Datierung der Anfänge dieses Fundortes würde uns in die Zeit Wenzels I. oder Přemysl Ottokars II. versetzen, den wir uns als Bauherrn eines solchen Objekt nicht einmal hypothetisch vorstellen können.

Der vorliegende Beitrag stellt die Existenz von Erdwerken am inneren Umfang der Gräben einiger Burgen aus dem 13.–14. Jh. nicht in Frage. Es spricht jedoch nichts dafür, dass diese Art der Befestigung nur in einem kurzen Zeitraum auftrat, oder gar nur bei Sitzen des Herrschers. In zahlreichen Regionen Böhmens sind diese Fundorte tatsächlich verzeichnet. Wenn aber in kleiner gegenseitiger Entfernung mehrere solcher kleiner Burgen vorkommen, dann beweist diese Erscheinung die Unzulänglichkeit der Definition dieser typologischen Gruppe. Vergeblich suchen wir nämlich nach einer Antwort auf die grundlegende Frage: Welche Gründe führten den Herrscher dazu, in einigen Regionen zahlreiche kleine Burgen zu erbauen, die eine Stütze der Macht der letzten Přemysliden bilden

sollten. Diese Vorstellung steht offensichtlich im Widerspruch zu den Fakten, die z.B. vom Charakter der Gründungen König Přemysl Ottokars II. illustriert sind.

Der Problemkreis BŮT schließt eine Reihe von Aspekten im Zusammenhang mit der bisherigen typologischen Konzeption der böhmischen Burgenforschung, deren Auffassung in letzter Zeit zu Recht immer mehr einer Kritik unterworfen wird. Die gegenwärtige Diskussion ist aber von der vollständigen Absenz von Publikationen bedingt, die in adäquater Weise die Dokumentation und die Artefakte aus den großflächigen Grabungen vieler Burgen zugänglich machen würden. Dafür hat der Ausgräber in überwältigender Zahl zusammenfassende und oftmals oberflächliche Studien zur Entwicklung der Burgarchitektur verfasst.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

*JAN KYPTA, Národní památkový ústav – ú. o. p. středních Čech v Praze, Sabinova 5, CZ-130 11 Praha 3  
kypta@centrum.cz*

## NOVÉ PUBLIKACE

**Evžen Neustupný: Metoda archeologie.** Aleš Čeněk *Plzeň 2007*. ISBN 978-80-7380-075-8. 206 str.

Prof. Evžen Neustupný patří k předním metodologům a teoretikům české archeologie. Lépe řečeno, je u nás jediným opravdovým metodologem a teoretikem, a jeho práce mají proto obrovský význam pro rozvoj celého oboru. Ovlivňují směřování naší disciplíny, i když ne vždy vyvolávají pouze bezmezný souhlas. Jsou však pokaždé myšlenkově plné a inspirativní. Životním dílem E. Neustupného se stala jeho archeologická metoda. Nejedná se o nějakou jednotlivou studii, ale o celkový myšlenkový koncept, který Neustupný rozpracovává již celé půlstoletí. Milníkem byla publikace jeho metody v *Archeologických rozhledech* v r. 1986 a v anglické a rozšířené verzi v Cambridge v r. 1993.

Nová monografie v sobě obsahuje mnohé z výše jmenovaných prací (a E. Neustupný to nijak nezastírá). Jde především o jádro celé metody, které se již nemění a tvoří pevné základy dalších metodologických postupů, které E. Neustupný rozvíjel v posledních desetiletích 20. stol. i v prvních letech století následujícího. Svě výsledky publikoval v celé řadě dílčích studií u nás i v zahraničí. Jeho práce zahrnovaly široké spektrum témat od prostorové archeologie, kde definoval nejen základní teoretické pojmy (např. polygon), ale rozpracoval i konkrétní teorie od sídelních areálů až po otázky spojené s formativními procesy, které se podílejí na vzniku archeologických pramenů (např. sídlištní keramiky). Ty nejdůležitější ze svých nových poznatků integroval v předložené monografii, která je logickým pokračováním započatého díla. Kromě jádra celé metody (tzn. analýza kontextů, syntéza archeologických struktur a interpretace) zde autor podrobně diskutuje i otázky archeologických transformací, modelování v archeologii či prolínání formálních a prostorových struktur. V knize se objevují i zcela nová témata, která nebyla doposud dostatečně promyšlena, přestože jsou pro archeologii, jakožto vědu historickou a sociální, zásadní. Tím je především propojení narácí, založených na jedinečných událostech, se strukturami, jež jsou latentně obsaženy v archeologických pramenech. Sám Neustupný řadí kapitolu o této problematice na samý konec své knihy a zdánlivě paradoxně (přestože poslední) ji nazývá „Úvodem ...“. To však není v dimenzích Neustupného myšlení překvapující. Iterativnost je totiž nejenom pevnou součástí jeho archeologické metody, ale i základním postupem tvůrčí vědecké práce. Jejím výsledek tak není trvale konstantní a „odložitelný“ produkt, ale dynamický myšlenkový „artefakt“, který odkazuje jak k práci vykonané v minulosti, tak k závěrům, které budou zformulovány teprve v budoucnosti. Velikým pozitivem nové knihy E. Neustupného je i propojení se studenty jeho katedry, které sám vychovává a kteří dále rozvíjejí archeologickou metodu. Kniha je tak dokladem procesu, který vede ke vzniku „plzeňské archeologické školy“.

V knize samozřejmě nalezneme i pasáže, se kterými se nebudou všichni moci zcela ztotožnit. Mnoha, především památkově orientovanými archeology bude jistě odmítnuta např. jedna z variant definice archeologických pramenů (s. 24), která z nich vylučuje podzemní části stojících památek, sloužící stále svému původnímu účelu. Tento problém však řeší další manipulace s definicí archeologických pramenů, které E. Neustupný ve své knize uvádí. Poněkud komplikovanějším problémem je Neustupného vymezení nálezového celku (také nazývaného komplex), za který považuje pouze intencionálně uložené nálezy společného účelu. Podle mého názoru je takové pojetí sporné, již jen kvůli sémantické podstatě samotného termínu. Neustupného chápání by lépe odpovídalo třeba slovní spojení „intencionální celek“ (v archeologické praxi se používá poněkud diskutabilní termín „uzavřený nálezový celek“). Do „nálezového celku“ by měla být podle mého mínění zahrnuta všechna fakta, která byla nalezena pospolu (tzn. nejen ta, která byla intencionálně uložena do země, ale třeba také intruze, různé druhy přemístěných odpadů apod.). Jak také jinak takový soubor nazvat? Takto chápaný nálezový celek se může stát výchozím pojmem tzv. inverzní transformace, při které se od společně nalezených (již dříve v důsledku transformací prostorově agregovaných) archeologických faktů snažíme dostat zpět ke kategoriím živé kultury (s. 75). Mělo by jít spíše o neutrální analytický termín, který by nebyl dodatečným výsledkem interpretace, jako nálezový celek v pojetí E. Neustupného (viz s. 35), ale výsledkem přímého pozorování (*nalézání*) v terénu. Takové pojetí je však z hlediska

Neustupného uvažování zřejmě nepřipustným empirismem (s. 110). Nastíněný rozpor by snad mohl vyřešit jiný termín E. Neustupného, a to „vymezující polygon“ (např. dobře ohraničené podpovrchové objekty), který je nejen prostorovou reprezentací archeologických entit, ale může být také zobrazen do celé řady jiných deskriptorů (např. počet střepů v objektu; s. 117–119).

Další z mého hlediska velmi diskutabilní částí knihy je pasáž o vyčerpatelnosti archeologických pramenů a hospodaření s nimi (s. 87–89). E. Neustupný zde kritizuje tzv. systematické výzkumy neohrožených lokalit, které pro něj byly (a jsou?) spojeny s neefektivností socialistické ekonomiky a ideologizací archeologie. Proti této tezi lze postavit námitku, že dnes vlastně již žádné neohrožené lokality neexistují (zákonem mimořádně chráněné lokality – archeologické rezervace, NKP – získaly svůj statut jen díky systematické a dlouhodobé práci archeologů, kteří dostatečně přesvědčivě dokázali jejich výjimečnost). Stále větší rychlostí a ve větším rozsahu okolo nás probíhá degradace archeologických informací. Některé druhy archeologických pramenů již v průběhu posledních několika desetiletí fakticky zmizely (např. žárová pohřebiště v důsledku hluboké orby, kovové depoty kvůli ilegální činnosti hledačů pokladů) a ohroženy jsou i ty, které by měly být zdánlivě dobře chráněny – např. mohyly v lesích, ničené soudobou těžkou těžařskou technikou, či lokality s dřevěnými konstrukcemi, které jsou nepřímo likvidovány poklesem hladiny spodní vody po regulaci řek. Každý dobře vedený a dokumentovaný archeologický výzkum tak zachraňuje informace, které v budoucnosti již nebudou existovat. Podmínkou je ovšem získání alespoň určité minimální „standardní informace“ a řešení „povinného objemu otázek, k nimž každý terénní výzkum musí přinést prameny“. Tyto standardy by měla podle E. Neustupného definovat archeologická komunita (s. 84, 89). Proč tak dosud neučinila, je otázka, která by měla směřovat především k nejvyšším představitelům našeho archeologického establishmentu, kteří mají konkrétní zodpovědnost za obor i morální povinnost dohlížet na „hospodaření s archeologickými prameny“.

Poměrně složitým problémem je i vztah Neustupného metody a klasické hypoteticko-deduktivní metody, jak ji formuloval např. K. Popper. Nejasný je především poměr mezi Neustupného předběžným modelem, který stojí na počátku analytické fáze metody (s. 78), a popperovskou hypotézou, resp. teorií, která je falzifikovatelná/vyvratitelná a kterou musí badatel testovat. Při tom dochází k selekci těch hypotéz, které v testu obstály, a k eliminaci jiných, které neobstály, a musejí být odmítnuty (*Popper 2000*, 107). Popperovskému pojetí se Neustupný blíží v některých svých formulacích, kde např. píše: „... musíme vycházet z nějakých předběžných modelů, formulovat jejich archeologické důsledky [dedukovat prognózu v pojetí K. Poppera; pozn. J. M.] a na tomto základě pak modely testovat“ (s. 97). Jindy se však od něj vzdaluje, a to např. při popisu iterativnosti archeologické metody (s. 187), kde předběžný model není testován, ale spíše rozvíjen (slouží především k identifikaci, příp. specifikaci archeologického kontextu a k odvození deskriptivního systému), aby z něj nakonec po aplikaci všech kroků metody vznikla nová teorie archeologického kontextu. Každá taková nová teorie by podle Neustupného měla být „lepší“ než teorie (resp. model) předcházející. Otázkou, kterou Neustupný nezmiňuje, zůstává, zda se starší (horší?) teorie (model) stává automaticky neplatnou a nepravdivou, a tedy falzifikovanou stejně jako v popperovské logice vědeckého bádání.

Neustupný klade ve své knize velký důraz i na problematiku metodologie archeologických událostí. V propojování archeologických struktur (pravidelností, zákonitostí) a jedinečných individuálních událostí dokonce vidí počátek nového paradigmatu (s. 194). V tomto případě je však archeologie – podle mého názoru – obětí jistého paradoxu. Je totiž evidentní, že události („individuální archeologické faktů“), které v archeologických pramenech zanechávají silné struktury, musejí být relativně početné. Vyplývá to z Neustupného definice, podle níž struktura je to, co je *řadě* faktů společné (s. 127). Takovými hojnými událostmi může být např. vyrobení, resp. rozbití a odložení jakéhokoli artefaktu (např. hrnce), či třeba pohřeb jakéhokoli člověka. Je otázkou, jak posoudit míru důležitosti takových banálních událostí a to, zda jsou samy o sobě (tzn. jako izolovaná událost) vůbec relevantní pro „vědění o minulém lidském světě“. Naopak jiné události, které měly fatální vliv na minulý lidský svět, byly většinou mimořádné a objevovaly se jen výjimečně. Kvůli své jedinečnosti však nemohly žádné struktury vytvořit. Archeologických faktů, které je reprezentují, totiž není „řada“. Těžko překonatelným problémem událostně orientované archeologie je i to, že narace lze jen těžko

validovat. Nemůžeme tak posoudit jejich věrohodnost. Nelze je testovat, a vyprávění tak můžeme buď věřit, nebo nevěřit. Sám Neustupný si tyto rozpory zřejmě uvědomuje, když píše, že „interpretovat můžeme pouze struktury“ (s. 194). Pak i „to, co se nazývá interpretací událostí, je v podstatě interpretace struktur“ (s. 194). Pouze na základě interpretace lze vytvořit „další, dokonalejší a konkrétnější teorii“ (s. 17). Tento závěr mě vede k přesvědčení, že těžiště archeologie jako vědy musí spočívat především v hledání, validaci a interpretaci struktur. Zároveň lze souhlasit se Z. Vašíčkem (2006, 69), který konstatuje, že používá-li archeologie prostředky narace, „můžeme o jejich vysvětlovací hodnotě s úspěchem pochybovat“.

Přes uvedené parciální připomínky je naprosto zřejmé, že kniha prof. Evžena Neustupného kultivuje českou archeologii a je pro ni vlastně nepostradatelná. Bez metody totiž není vědy, a tedy ani archeologie. Metodu jako takovou nelze odmítnout. Je totiž základní a trvalou součástí vědecké práce. Určitá metoda musí být ve vědě vždy přítomna. Česká archeologie má to štěstí, že disponuje prací, ve které má své základní poznávací postupy pregnančně vysvětleny a shrnuty. Kniha E. Neustupného nemůže zůstat žádnému archeologovi lhostejná. Zde publikovanou koncepci buď přijme a bude podle ní při svém bádání důsledně postupovat, nebo ji z principiálních důvodů zavrhne, avšak pak musí jasně deklarovat svá alternativní metodologická východiska, která by měla být vůči Neustupného metodě konkurenceschopná. Jistě se najdou i tací, kteří mají pocit, že pro svoji práci žádnou metodu (natož metodu Neustupného) nepotřebují. Pro ně ovšem archeologie přestává být vědou. I na tento problém však E. Neustupný ve své knize upozornil (s. 95).

*Jiří Macháček*

#### Literatura

*Popper, K. R. 2000: Bída historicismu (2., revidované vydání). Praha.*

*Vašíček, Z. 2006: Archeologie, historie, minulost. Praha.*

**Frauke Fassbinder: Archäologische Untersuchungen zur Frühgeschichte der Stadt Chemnitz. Die Grabungen 1994–1995.** Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 42. *Dresden 2006.* 225 str.

**Ralf Kluttig-Altman: Von der Drehscheibe bis zum Scherbenhaufen. Leipziger Keramik des 14. bis 18. Jahrhunderts im Spannungsfeld von Herstellung, Gebrauch und Entsorgung.** Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 47. *Dresden 2006.* 437 str.

**Jens Beutmann: Untersuchungen zu Topographie und Sachkultur des mittelalterlichen Zwickau. Die Ausgrabungen im Nordwesten des Stadtkerns.** Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 49. *Dresden 2007.* 363 str.

Poměřujeme-li podle plošného rozsahu a počtu odkrytů, které byly v uplynulých zhruba dvaceti letech realizovány v jádrech měst středoevropských zemí, zcela jistě se na jednom z předních míst ocitnou aktivity svázané s památkovou péčí v Sasku. Náležitě zdůraznění ale v první řadě zasluhuje skutečnost, že poznatky tamních výzkumů již alespoň z menší části zprostředkovávají zevrubné monografie. Důvod, proč publikace této povahy citelně postrádáme třeba ze strany české archeologie, můžeme bez dlouhého rozmýšlení poměrně zřetelně vystihnout. Nelze si totiž nevšimnout, že takřka veškerá podrobná vyhodnocení plošně rozsáhlejších odkrytů a početných souborů artefaktů byla řešena jako disertační práce. Jejich tematických protějšků napočítáme na českých vysokých školách jen poskrovnu. Přitom dojem o vysoké účelnosti podílu univerzitního pracoviště na publikačním zhodnocování výzkumů městských jader ještě utvrdí pohled do sousedního Slezska. Jistěže se studentské práce, často naplněné „pouze“ tradičně pojatým vyhodnocením artefaktů a nálezových situací a více či méně důkladně sestaveným výčtem jejich analogií, zpravidla nestávají zdrojem zásadních metodických podnětů a spíše výjimečně upozorní na dosud opomíjené podstatné problémové okruhy.

Bez „materiálových“ publikací se ale archeologické poznání městského prostředí posune jen velmi málo, jak dobře dokládá situace v českých zemích.

Zadávání témat disertačních prací, jež se vážou k výzkumům saských měst, má již více než desetiletou historii. V r. 1998 obhájila *F. Fassbinder* studii, která se týkala vyhodnocení sice menších, avšak početných odkryvů několika parcel v jádru Saské Kamenice. Přestože se mnoho nedozvíme třeba o podobě a proměnách zástavby, význam nevelkých sond prostřednictvím autorčina výkladu záhy doceníme. Dokumentace postupně narůstajících souvrství přibližuje vývoj terénu na ploše parcel a veřejných prostranství i různé způsoby zpevnování jejich povrchů. Vysoká hladina spodní vody zapříčinila jak vícenásobné zvýšení pochozí úrovně, tak zřízení soustavy odvodňovacích žlabů. Za mimořádně pozoruhodné lze ve středoevropském kontextu považovat vzácně detailní poznatky o podobě veřejného vodovodu, jehož počátky spadají do 1. čtvrtiny 14. století. Zachyceny byly mj. úseky potrubí, které přivádělo vodu až na parcely měšťanů, i nevelké rezervoáry, jež sloužily patrně jen několika rodinám.

Jestliže se studentské práce zřídka vyznačují metodickou nápaditostí, rozhodně toto konstatování nelze zobecňovat, což si uvědomíme už při prvním prolistování obsáhlé monografie *R. Kluttig-Altmana* o středověké a raně novověké keramice z Lipska. Předmětem autorova zkoumání se staly takřka tři desítky početných nálezových celků, shromážděných při odkryvech několika parcel v městském jádru a jedné větší plochy na předměstí, jež těsně přiléhá k hradebnímu pásu. Ve výběru posuzovaných kolekcí dominují soubory z odpadních jímek, které dobře reprezentují proměny rejstříku kuchyňského i stolního nádobí 13.–18. století. Představu o charakteru keramického zboží ze 14. stol. významně doplňují nálezy z hrnčířského pracoviště (ze střepeš a z destrukcí vypalovacích pecí) situovaného na předměstí. Objemnou studii lze v podstatě bez nadsázky považovat za jakousi vzorovou ukázkou komplexního studia keramiky, neboť autor nevynechal snad žádný aspekt, který by stál za pozornost. Interpretací možnosti by smysluplně rozšířila jedině spolupráce s přírodovědnými disciplínami. Ani *R. Kluttig-Altman* neopomenul věnovat mnoho úsilí klasifikaci typologických a morfologických znaků (i v jeho pojetí až příliš detailní, a tím pádem mnohdy samoúčelné) a sestavení celé řady jejich poměrových přehledů, z nichž lze odvodit stále jen velmi málo zajímavých zjištění. Pod drobnohledem se také ocitají výrobní postupy hrnčířů (charakter keramické hmoty, způsoby vytvarování nádob, úpravy povrchu střepe, výpal). Pozornost ovšem mnohem více přitahují kapitoly v oddílu *Die Keramik und ihre Benutzer*, v němž jsou artefakty náležitě pojednány jako pramen, jež přibližuje dávnou každodennost. Koncepce výkladu a výběr řešených otázek velkou měrou spočívá na poučení, které skýtá etnologie (resp. etnohistorie). Mnohé tak víme nejen o banalitách kuchyňského provozu, ale také o zvyklostech při stolování, které právem považujeme za projev závažných kulturních změn. Díky květináčům a vybavení alchymistických „dílen“ sledujeme, jak renesance vstupovala do měšťanských domácností.

Přestože se autor neobyčejně důkladně zaobírá kulturněhistorickými tématy, opakovaně naráží na zásadní limity výpovědních možností shromážděných souborů. Nelze nepřiznat, že při snaze uceleně postihnout každodennost měšťanů připadá keramice často spíše marginální role. Nadto zpravidla scházejí opory pro bližší ozřejmení sociálního pozadí konkrétních nálezových celků. I pokud se v písemných pramenech podaří dohledat jména držitelů domů, z jejichž parcel pocházejí posuzované artefakty, toto pátrání dodá historickým závěrům jen málokdy na konkrétnosti. Nemovitosti se vesměs po krátké době stávaly předmětem majetkových transakcí a střídající se držitelé se nezřídka vyznačovali až překvapivě rozrůzněným sociálním statusem. Příčina nesnadné interpretace často tkví i ve velmi širokém datačním intervalu posuzovaných nálezů keramiky. Přesto je alespoň rámcová představa o sociotopografickém kontextu bezpochyby cenná. Právem proto poutají pozornost jen vzácně objevované kolekce, které lze s větší či menší jistotou hodnotit v souvislosti se jmény doložených držitelů. K nim se v Lipsku řadí pouze jediný z posuzovaných souborů nádob vyjmutých z výplně jímký spolu s početnými nálezy skel a také drobných kovových předmětů, včetně zlatého pečetiho prstenu. Znázorněné erbovní znamení náleželo jednomu z nejbohatších měšťanů Lipska, který disponoval danou nemovitostí v 60. letech 16. století. Naprosto výjimečný nálezy ale neumožňuje rozhodnout, které ze zbývajících artefaktů přináležely do domácnosti movitého měšťana.



Spíše ojediněle nalézané technologicky či výzdobně náročněji pojednané kusy stolního nádobí bývají v archeologické literatuře často až příliš přímočaře považovány za doklad výlučnějšího sociálního prostředí. Tyto artefakty sice byly mnohonásobně nákladnější než běžná hrnčina každodenního použití, jejich hodnota ale stále byla relativně nízká ve srovnání s kovovými nádobami, které již stály dávným majitelům za pozornost při sepisování inventářů domácností. Z tohoto důvodu by nálezy výjimečných hrnčářských výrobků měly být posuzovány opatrně, zpravidla představovaly dostupné zboží i pro „běžné“ měšťany. Při slavnostních hostinách movitých členů městských obcí sloužily jako výraz sociálního statusu především cenné kovové a skleněné předměty. Dostatečně výmluvný je rejstřík artefaktů z výplně již zmíněné jímký s nálezem zlatého prstenu. Zastoupen je bohatě malovaný talíř či džbán s vegetabilní plastickou výzdobou. O nárocích bohatých členů městské obce ale mnohem více vypovídá soubor asi 150 skleněných nádob, mezi nimiž shledáváme i řadu výjimečných kusů, jistě ceněných již dávným majitelem (skla se již před časem stala předmětem důkladné studie: *Scheidemantel 2002*). Při souhrnném hodnocení bohatých nálezových celků z 15.–17. stol. z Lipska vynikne skrovný počet dokladů importované hrnčářské či kameninové produkce. Obezřetně můžeme dovozovat, že poptávka po tomto druhu zboží byla jen malá. Zohlednit ovšem také musíme geografické souvislosti střední Evropy, kde se zjevně nevyplatilo distribuovat křehké výrobky v tak masovém rozsahu jako v přímořských krajích severní a severozápad. Evropy.

Vskutku úctyhodné dílo předložil *J. Beutmann*, jenž prokázal, že se v rámci disertační práce lze úspěšně potýkat s vyhodnocením i velmi rozsáhlého výzkumu. Uceleným způsobem pojednal o vývoji asi dvaceti vedle sebe (v bloku) situovaných parcel historické zástavby Cvikova, jenž dále zasadil do širších souvislostí proměn půdorysného schématu města. Nevynechal ani detailní posouzení početných souborů artefaktů. Zvýšenou pozornost si zasluhují kapitoly o architektuře měšťanských domů, a to především pasáže věnované výjimečně početným reliktiům dřevohliněných staveb ze 14. stol., které se dochovaly v úrovni povrchu původního terénu. Jejich půdorysný rozsah lze určit především díky propáleným hlíněným podlahám, které se na nepodsklepených částech několika parcel dochovaly v poměrně velkých plochách. Překvapivě byly také zachyceny zjevné doklady dřevěných podlah v podobě otisků tzv. polštářů. Kdyby domy nevyhořely, možnosti rozpoznání obrysů staveb by byly výrazně sníženy, neboť kameny užitá jako podklady prahových trámů rámových stěn jen místy vytvářejí dobře zřetelné linie. V několika případech se v interiérech dochovaly pozůstatky otopných zařízení, která měla poměrně jednoduchou formu. K akumulaci tepla sloužily pouze větší kameny přetažené hlíněnými výmazky, neboť topeniště nebyla zakryta kopulemi. Přestože se v důsledku mladších zásahů relikty rozlehlých dřevohliněných domů dochovaly jen na zadních polovinách parcel, lze se dobrat mimořádně závažných poznatků o urbanismu města. V půdorysu úzké, avšak nápadně protáhlé domy vyplňovaly velkou část plochy příslušné parcely a zřejmě již v 1. pol. 14. stol. vytvářely takřka řadovou zástavbu. Jejich uspořádání plně respektovalo hranice pozemků na novodobých katastrálních plánech.

Oproti tomu pozůstatky staveb, které náleží do 13. století, registrujeme v nepoměrně skromnějším počtu. Pozornost zaujme absence dokladů rozměrných domů rámové konstrukce. Z ní však nelze přímočaře dovozovat, že se takové stavby ve Cvikově objevovaly teprve kolem přelomu 13. a 14. století. Skýtá nicméně důležitou oporu předpokladu o výrazném zhušňování zástavby městských bloků až po zhruba stoletém odstupu od doby lokace. Takto lze rekonstruovat vývoj asi čtvrtiny výzkumem dotčených parcel. Daný jev ale můžeme patrně zobecnit, neboť i pokud byly odkryty jen zadní nezastavěné části parcel, je podle rozmístění odpadních jímek a jiných zahloubených objektů zřejmé, že jejich intenzivní využívání také zpravidla spadá teprve do poč. 14. století. Ne vždy však registrujeme desítky jam s charakteristickou výplní, které se vzájemně porušují nebo jsou situovány těsně vedle sebe. Na mnoha dvorech v průběhu 14.–15. stol. postupně sloužily třeba jen dva či tři takové objekty. Jejich možné dlouhodobé využívání bylo podmíněno pečlivě zhotoveným prkenným obložením stěn. Běžně se rovněž užívala daleko méně trvanlivá košatína.

Jako pravděpodobně se jeví, že nápadně proměněný charakter zástavby mohl souviset s dodatečným rozdělením původně větších parcel na úzké pruhy. Danou domněnku lze dále doplnit úvahou o nárůstu počtu obyvatel města. Je však nutné si uvědomit, že naznačené závěry se odvíjejí od hod-

nocení nápadného kontrastu v počtu objektů ze 13. a 14. století. Ten ale může být velmi zavádějící. Vzhledem k rozmístění odkrytých ploch a rozsahu mladších zásahů v předních částech parcel totiž přetrvávají nejistoty při snaze charakterizovat podobu obytného domu nejstarších sídelních fází, zahrnujících v podstatě celé 13. století. Nelze vyloučit, že třeba již v této době mohly ve Cvikově existovat dřevohliněné domy s podlahami na úrovni terénu. Pokud delší osa jejich půdorysů nepřesáhla 25 m, stavební pozůstatky se nedochovaly. Uvedená vzdálenost totiž dělí torza zadních částí popisových podlouhlých domů ze 14. stol. od uliční čáry.

Mezi nálezovými situacemi ze 13. stol. se k rekonstruování podoby zástavby zkoumaných parcel naskytá v podstatě pouze jediná příležitost. Objekt čtvercového půdorysu s výrazně zapuštěnou podlahou a s doklady vy dřevění se řadí do dnes již poměrně početné skupiny stavebních reliktnů, které takřka výlučně reprezentují architekturu nejstarších fází lokačních měst v celém Sasku i v sousedních oblastech (např. v archeologicky poměrně dobře poznaném Braniborsku). Z tohoto důvodu J. Beutmann (ve shodě s řadou jiných autorů) považuje za nejpravděpodobnější, že tyto suterény sloužily měšťanům jako jednoduchá obydlí (*Grubenhäuser*) po celé 13. století. Odvít-li se zdůvodňování tohoto úsudku výhradně od poukazu na absenci jiných druhů stavebních pozůstatků, je nutné nahlížet na vyslovované závěry s obezřetností. Již sama evidence jediného objektu zdaleka nedovoluje s potřebnou jistotou charakterizovat stavební kulturu pojednávaného bloku parcel, natož města jako celku. Nadto příklad Cvikova opětovně dosvědčuje, jak výrazně může být poznání architektury středověkých měst posunuto byt i jen jediným výzkumem. Vyhodnocovaný odkryv totiž umožnil v rámci Saska vlastně poprvé alespoň rámcově rekonstruovat půdorysy až překvapivě rozlehlých dřevohliněných domů ze 14. století. V této souvislosti se hned naskytá připomenutí obdobných – a mohlo by se říci, že ještě závažnějších – objevů stavebních reliktnů v Uherském Hradišti, jejichž podrobná publikace by se ve středoevropském rámci bezpochyby stala jednou z nejdůležitějších opor představ o podobě dřevěné (resp. dřevohliněné) zástavby středověkých měst.

Souhrn podstatných poznatků, které poskytl výzkum ve Cvikově, potvrzuje známou skutečnost, že i velmi rozsáhlé odkryvy poměrně málo vypovídají o řemeslech provozovaných ve městech. Pozornost poutají pozůstatky pěti pecí pravoúhlého půdorysu, které byly těsně vedle sebe seskupeny v týlní části jedné z parcel. Vzhledem k neobvykle protáhlému a zároveň nápadně úzkému půdorysu (zatímco délka topeniště dosahuje zhruba 3 m, jeho šířka obnáší jen 40–50 cm) není zřejmé, k jakému účelu sloužily. Otopná zařízení byla vybudována pravděpodobně současně někdy ve 2. pol. 14. či na poč. 15. století. Budoucí interpretaci by snad umožnil šťastný „nález“ analogie v etnografické literatuře. Prozatím lze alespoň upozornit na tvarem obdobná zařízení, která v současnosti známe již z několika lokalit z českých zemí. Shodné jsou metrické parametry dlouhého a úzkého topeniště, vesměs se však odlišuje podoba jeho půdorysu, připomínajícího písmeno T (s výrazně protáhlými rameny). Klasifikaci ale zpravidla provázejí nejistoty; bývá uvažováno o sušárně, udrně, lázni, či třeba sladovně. Blíže lze charakterizovat pouze zařízení (s půdorysy obdélnými i ve tvaru písmena T) odkrytá na předměstí Sezimova Ústí v usedlostech hrnčtřů (*Richter – Krajč 2001*, příl. 22, 24). Souvislost s výrobou keramiky však můžeme u nálezů ve Cvikově vyloučit, stejně jako třeba v případě trojramenného topeniště odkrytého na moravském hradě Lelekovice (*Unger 1999*, 25–27).

Pro studium technologických postupů zpracování barevných kovů má mimořádný význam objev neobyčejně početného souboru technické keramiky, která byla po použití jednorázově či během krátké doby odhozena do rozměrnější jámy. Nálezový kontext umožňuje poměrně přesné datování artefaktů do poslední čtvrtiny 15. století. Kolekce sestává převážně z tyglíků, které je možné podle tvaru dělit do tří skupin, a poklíček vymodelovaných do podoby vrchlíku s otvorem proraženým ve vrcholu. Celkový počet jedinců lze pouze odhadnout na stovky kusů. Zhruba sto nádobek se dochovalo nepoškozených. Na stěnách takřka všech exemplářů ulpívají výrazné struskové nataveniny.

Práce J. Beutmanna a F. Fassbinder si také zasluhují pozornost z obecného metodického hlediska, neboť podněcují diskusi o účelnosti využití statistiky při vyhodnocování rozsáhlých souborů keramiky. Autoři za pomoci počítačem uspořádaných seriačních tabulek sestavili relativní vývojovou sekvenci typologických, morfologických a technologických znaků, přičemž zohlednili parametry takřka všech při výzkumu shromážděných nálezových souborů. Oba shodně dospěli k závěru, že

tento postup nabízí věrohodné výsledky, neboť stanovené pořadí náleзовých celků *zhruba* odpovídá stratigrafickým vztahům. Dané zjištění platí jak v případě souvrství planýrek, tak superpozic objektů. Na první pohled možná zajímavý poznatek. Pro archeologii však zjevně jen málo přínosný, neboť vyvozované závěry pouze potvrzují platnost poznatků o proměnách středověké keramiky publikovaných již v 70.–80. letech. Přitom tehdy stačilo jednoduché, počítačem nezprostředkované porovnávání souborů keramiky na základě stratigrafických vztahů či podle absolutně datovaných kolekcí. Seriační tabulky dodávají archeologickému bádání zdánlivý atribut exaktnosti a samotným badatelům snad také šalebný pocit uspokojení, že všechny střepy získané archeologickým výzkumem byly náležitě využity. Statistické vyhodnocování veškerých střepů z velkých výzkumů (nejen) městských jader však dosud umožnilo postihnout vývoj keramiky výhradně ve velmi širokých časových intervalech. Tím metoda pro současné archeologické bádání ztrácí opodstatnění. Přestože F. Fassbinder (kromě jednoho náleзовého celku) neopomenula v seriačních tabulkách jediný zlomek, podařilo se jí rozčlenit vývoj keramiky Saské Kamenice pouze na přibližně stoleté úseky. Takto vytvořená sekvence sice odpovídá stratigrafickým vztahům, avšak jen *zhruba*, neboť v rámci seriece vyčleněných skupin vytvořené pořadí náleзовých souborů až příliš často neodpovídá chronologickému sledu příslušných kontextů.

Pro autory studií, kteří přisuzují seriačním maticím velký význam při zhodnocování početných souborů keramiky z výzkumů (nejen) městských jader, je příznačná víra v předpoklad, že hodnotu výsledků podmiňuje kvantita statisticky hodnocených dat. Stále více je však zřejmé, že v tomto případě přímá úměra neplatí, neboť ani vysoce objektivní metodou nelze překlenout omezenou výpovědní hodnotu posuzovaných pramenů. J. Beutmann sice připouští, že zejména vrstvy planýrek mohou obsahovat větší množství starších příměsí, pomocí seriačních metod se však ani jemu nepodařilo uspokojivě vyčlenit tuto složku v náleзовých souborech. Uplatnění sofistikovanejších přístupů (navrhuje *Nováček 2003*) by spíše umocnilo pocit beznaděje z archeologické práce. Smysluplnější a nesporně již ověřené řešení nabízejí tradiční postupy, včetně zdánlivě neobjektivní intuice, pěstované dlouhodobými zkušenostmi a nutně podrobované přísné kritice. Jedině díky ní lze na základě náleзовého kontextu vyhledávat konkrétní soubory, které umožňují vysledovat vývoj keramiky v kratších chronologických úsecích, než jaké nabízejí seriační tabulky všech výzkumem získaných střepů. Roli přitom jistě hraje počet posuzovaných kolekcí, míra detailnosti stanovené sekvence řady je ale zásadním způsobem podmíněna možnostmi synchronizace podle náleзовého kontextu (srov. *Klápště ed. 2002*). Výhody „odklonu od kvantity ke kvalitě“ již před delší dobou dostatečně ozřejmila studie *L. Hrdličky (1993, 95)*, sice hojně citovaná, ale zřídka zohledňovaná. I přes mnohé metodické pokroky se archeologie bude muset smířit se skutečností, že i rozsáhlé a pečlivě vedené výzkumy městských jader dlouhodobě přinášejí poměrně zřídka poznatky, které by výrazněji zmnožily datační opory a znatelně posunuly dosavadní poznání o proměnách keramiky. Platnost tohoto konstatování potvrzují třeba závěry nejnovější, v mnoha ohledech velmi pozoruhodné studie o brněnské keramice z 12.–13. stol. (*Procházka – Peška 2007*).

Opakovaně se dočítáme, že prohloubení poznání vývoje keramiky umožní další a další statistická vyhodnocování veškerých střepů. Seriační tabulky však nemohou nahradit kritické posuzování stratigrafických vztahů, datačních možností a formačních mechanismů jednotlivých náleзовých celků. Pokud tyto nároky nejsou zohledněny, zbavuje se tím archeologie skutečně objektivních metodických postupů. S tímto jevem se setkáváme rovněž v novějších publikacích výzkumů saských měst. Třebaže v nich nechybějí statistická vyhodnocení, bohužel také vesměs postrádají obezřetnost při vkládání absolutních dat do relativní vývojové sekvence keramiky. Především dendrochronologie zvýšila počet datačních opor. Nežádka však postrádáme odpovídající prezentaci dokumentace příslušných náleзовých kontextů (především co se týče profilů), a dokonce také tímto způsobem datovatelných konkrétních souborů keramiky, které jsou často charakterizovány jen formou statistických tabulek a velmi výběrových vyobrazení. Pozornost si zasluhuje diskuse o závěrech *H. Kenzlera (2001)*, jenž na základě dendrodat a statistických metod navrhuje výrazné korekce dosavadního datování keramiky závěru 12. a 13. stol. ve Cvikově. Oprávněné výhrady k metodickým postupům jeho práce se týkají jak samotných výsledků seriačních tabulek (resp. správnosti klasifikace kera-

mických tříd), tak věrohodnosti následné datace, stanovené bez potřebné kritiky nálezové situace (Geupel – Hoffmann 2006, 198).

Nejnovější publikace rozsáhlých výzkumů saských měst nabízejí hned celou řadu podnětů k zamýšlení nad otázkami, jež se dotýkají základních aspektů současného archeologického bádání. Nejen co se týče potřeby seriálních matic, ale také samotné podstaty výpovědní povahy pracně získávaných pramenů. Přestože vydané monografie obsahují rozsáhlé textové pasáže, bývají závěrečná souhrnná zhodnocení velmi skrovná. O to více si lze cenit studií, které v celkové koncepci výstižně a ve stručnosti zprostředkovávají výsledky archeologických odkryvů a zároveň čtenáři umožňují díky přehledně uspořádané dokumentaci ověřování prezentovaných závěrů. Této formě se však monografie o archeologii saských měst přibližují jen málo. Vzhledem k rozsahu dosavadních výzkumů městských jader nepřekvapuje, že jejich adekvátní publikační zpřístupňování bývá zpravidla oddalováno (nelze si nevybavit českou, a zejména pražskou situaci). Uceleného zhodnocení všech těchto odkryvů se zřejmě nedočkáme. Řešení ale může spočívat v upření pozornosti výhradně na podstatné nálezové situace a soubory artefaktů. Jejich výběr sice nebude objektivní a již předem bude rezignovat na kompletní zprostředkování zjištění rozsáhlých odkryvů. Archeologie se však možná více zapojí do užšího dialogu s historiografií a jinými disciplínami, což je nesrovnatelně potřebnější než neplodné vytváření Harrisových diagramů a seriálních matic. Nadměrné užívání statistických metod paradoxně vytlačuje jiné, mnohem důležitější metodické postupy archeologie.

*Jan Kypta*

#### Literatura

- Geupel, V. – Hoffmann, Y. 2006: Die Ausgrabung der Burg Schellenberg. In: Schellenberg – Augustusburg. Beiträge zur 800-jährigen Geschichte, Augustusburg i. Erzgeb., 161–199.
- Hrdlička, L. 1993: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky, *Archeologické rozhledy* 45, 93–112.
- Kenzler, H. 2001: Archäologische Untersuchungen zum Kornmarkt in Zwickau. *Keramikgeschichte – Platzgeschichte – Stadtgeschichte*. Dresden.
- Klápště, J. ed. 2002: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). *Mediaevalia archaeologica* 4. Praha – Most.
- Nováček, K. 2003: Rezidualita v městských souvrstvích. In: L. Šmejda – P. Vařeka edd., *Sedmdesát neustupných let*, Plzeň, 131–146.
- Procházka, R. – Peška, M. 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století. In: *Přehled výzkumů* 48, Brno, 143–299.
- Richter, M. – Krajíc, R. 2001: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.
- Scheidemantel, D. 2002: Frühneuzeitliche Hohlglasfunde aus Leipzig, Peterstraße 28. Dresden.
- Unger, J. 1999: Život na lelekovickém hradě ve 14. století. *Antropologická sociokulturní studie*. Brno.

**Jenny L. Adams: Ground Stone Analysis. A Technological Approach.** University of Utah Press, Salt Lake City 2002. ISBN 978-0-87480-717-2. 336 str. s 80 obr.

Dvoudílné ruční mlýny, různé typy třek, brouseků a otloukačů náleží také ve střední Evropě mezi běžné inventáře náleзовých souborů z období mezi neolitem až starší dobou železnou. Některé typy této tzv. ostatní kamenné industrie však lze sledovat už v paleolitu (Wright 1994). Výskyt tohoto typu artefaktů většinou souvisí s úpravou potravin a výrobou některých dalších typů nástrojů ze skupin štípané, broušené a kostěné či parohové industrie.

V zahraničních pracích je pro uvedený typ kamenné industrie nejčastěji používáno označení *ground stones* (níže gr. st.). Pod toto označení je zahrnut každý kamenný artefakt, včetně u nás odděleně studované broušené industrie (Vencl 1960; Pavlů – Rulf 1991), který byl primárně upravován různými způsoby broušení, leštění, otloukání, nebo byl sám používán pro uvedené účely (Wright 1992; Adams 2002). Nespadá sem štípaná industrie. Už v úvodu recenzované práce autorka správně upozorňuje, že toto rozdělení bylo vytvořeno archeology a mnoho typů artefaktů by se vešlo mezi obě kategorie; např. základní tvar broušených seker musel být na počátku výroby také vyštípan.

Práce je zaměřena zejména na geografickou oblast Jihozápadu USA, ale analytické metody zde popsané, jako sledování tvaru a technologie výroby, primárního a sekundárního využití artefaktů, jsou využitelné pro studium každodenního života pravěkých společností na základě gr. st. kdekoli ve světě. Shromáždění některých základních vlastností u gr. st. umožňuje interpretovat technologické tradice a vývoj těchto tradic na konkrétních sídelních areálech nebo ve větších regionech. Nespornou výhodou studia kamenných artefaktů na Jihozápadě USA je dále množství etnohistorických nebo etnografických prací, a to včetně audiovizuálních záznamů, doplňujících omezené možnosti archeologických metod. Autorka je při studiu jednotlivých morfologických typů gr. st. v druhé části práce hojně využívá. Doplnjuje je postřehy z vlastních etnoarcheologických výzkumů.

Práce je rozdělena na část shrnující dosavadní bádání a možnosti studia gr. st., včetně obsáhlejší kapitoly týkající se pracovních stop a opotřebení nástrojů (tribologie) zahrnující základní pravidla experimentování s replikami gr. st. (s. 67–70), a část popisnou zabývající se jednotlivými typy artefaktů a technologií jejich výroby. V příloze jsou uvedeny možnosti zaznamenávání některých vlastností artefaktů, nalázaných ve výše uvedeném geografickém

a kulturním prostředí. Text doplňuje množství obrázků a fotografií, zahrnujících dokumentace artefaktů *in situ*. J. L. Adams rozděluje artefakty ze skupiny gr. st. následovně:

1. Nástroje jako dolní mlýny (*metates*), horní mlýny (*manos*), hmoždíře (*mortars*), tlouky (*pestles*) – pro úpravu polotovarů rostlinného i živočišného původu, barviva atd.
2. Nástroje jako brousky (*abraders*), leštící kameny (*polishing stones*), sekáče (*choppers*) a otloukače (*hammerstones*) – pro úpravu tvarů dalších artefaktů.
3. Nástroje a ozdoby upravené broušením, leštěním nebo otloukáním, jako sekery, dýmky, nádoby, plastiky, osobní ozdoby, architektonické články.
4. Minerály obroušované pro získání barviva.
5. Otloukače a drtiče pro úpravu gr. st. i štípané industrie.

Každý artefakt prochází podle autorky stejným procesem: 1) někdo vyhledá kamennou surovinu pro specifický účel; 2) někdo rozhodne, jestli je potřebná nějaká tvarová modifikace před použitím (může, ale nemusí to být stejná osoba, která kámen vyzvedla); 3) tvar nástroje je upraven; 4) někdo ho používá (může, ale nemusí to být stejná osoba, která ho upravila); 5) artefakt je sekundárně využit. V kterémkoli bodě může artefakt vstoupit do archeologického záznamu. Jedním z hlavních úkolů badatele je rozpoznat, ve kterém bodě života artefaktu se tak stalo.

Základní přístupy pro studium technologie gr. st. jsou podle autorky empirické, experimentální a metodologické (s. 6). Autorka ve své práci používá kvalitativní i kvantitativní přístup ke studiu artefaktů a celých souborů, často kombinuje tzv. analytické a behaviorální pojmy. Analytickým pojmem rozumí míry, hmotnost, pracovní stopy, zdali artefakt nese zbytky barviva apod. Behaviorální pojem (lidé a akce) znamená např., že kámen byl využit pro dracení pigmentu proti spodnímu kameni.

Základní pravidlo vyplývající pro gr. st. zejména z etnoarcheologických dat je, že tvar nemusí vždy odpovídat předpokládané funkci předmětu a více tvarů může být využito pro stejnou funkci. Oddělit některé tvarově podobné artefakty je tudíž možné pouze na základě studia pracovních stop. Snad nebude od věci tlumočit přímou zkušenost autorky z jedné její terénní akce: Autorka rozdělovala tzv. horní typy mlýnů (*manos*) v jedné indiánské vesnici do kategorií podle velikosti. Rozdělila je na jednoruční a na větší typy ovladatelné pouze oběma rukama. Jeden z příslušníků kmene (dříve výrobce mokasín) vstoupil do místnosti a řekl jí, že menší tvary domnělých *manos* neviděl od doby, kdy přestal vyrábět mokasíny. Na otázku, proč používal horní mlýny na výrobu mokasín, odpověděl, že tyto artefakty

nejsou horní mlýny, ale nástroje na oddělení srsti a měkkých částí před řezáním tvaru mokašín (s. 7).

Podle J. L. Adams by měl být odborník na gr. st. schopen používat repliky nástrojů, vyrobené ze stejného materiálu jako originální nástroje. Pomůže mu to ke stanovení atributů morfologie a kinetiky nástroje. V neposlední řadě otevře tento přístup řadu možností rovněž ke studiu pracovních stop (s. 45). V tomto směru je vhodné vyhledávat kompatibilní nástroje (*manos k metates*, tlouky k hmoždířům atd.), což umožňuje sledovat, jaké si tyto nástroje navzájem způsobují pracovní stopy. Někdy při hledání kompatibilních nástrojů pomůže náleзовý kontext.

V závěru druhé kapitoly nabízí autorka (s. 46) jakýsi recept, jak postupovat při zpracování souborů gr. st., na co si dávat pozor, a zejména, co je možné u této skupiny nástrojů řešit za otázky. Nabízí zde některé ze svých dlouholetých zkušeností ze studia sídelních strategií (dlouhodobá nebo krátkodobá sídliště), studia úpravy potravin, nebo výrobních aktivit. Zároveň autorka upozorňuje na skutečnost často opomíjenou archeology, že existuje vždy více možností interpretace.

Další možné přístupy ke studiu gr. st., ale z prostředí Předního východu, nabídla dříve v několika svých pracích K. Wright (1992; 1993; 1994). Pro tuto badatelku je nástup počtu gr. st. a jejich větší variabilita jednou z typických součástí neolitizace (Wright 1993, 93). K. Wright hledala původ technologie výroby gr. st., její proměnu v čase a vztahy mezi gr. st. a dalšími nástroji už od období tzv. Geometric Kebaran před 20 tis. až 14,5 tis. lety. Podle autorky je např. možné nejdéle od časného natufienu sledovat na základě gr. st. dvě různé sídelní strategie, zakládající se na stálém sídlení a na mobilitě. Pokles počtu gr. st. a jednotlivých typů je v Levantské oblasti sledován zejména od místního pozdního neolitu (6800–6200 BC). V této době dochází také ke změně klimatu a zřejmě k větší mobilitě, která se odrazila i v charakteru gr. st.

Výše uvedené práce nedávno doplnila publikace zaměřená na centrální Hesensko (Ramminger 2007). Její autorka se zaměřila v první řadě na studium surovin různých typů gr. st. a jejich možných zdrojů. Sleduje zejména výskyt těchto surovin, polotovárů nebo celých artefaktů z určitých surovin v jednotlivých mikroregionech. To jí pomáhá analyzovat možné vztahy mezi jednotlivými mikroregiony a subsistenční možnosti těchto regionů. Právě tématu výskytu a pohybu surovin různých typů gr. st. se J. L. Adams v recenzované práci bohužel nevěnuje.

Z výše uvedených prací jasně vyplývá důležitost studia industrie typu gr. st. a její provázanost s ostatními artefakty pravěkých souborů. Bohužel právě

tento druh artefaktů bývá při výzkumech pravěkých struktur v České republice velmi často opomíjen. Kromě několika prací zabývajících se broušenou industrií (Zápotocký 2002, s lit.; Šrein et al. 2002; Prostředník et al. 2005; Šreinová et al. 2002; Šída 2007) nebo prostorovými a chronologickými vztahy nekeramických artefaktů (Pavlů 2000; Květina 2007) vyšla u nás až na výjimky (Filip – Pavlů 2002) poslední specializovaná studie, zahrnující mlýny, brousky či otloukače, na počátku 90. let 20. stol. (Pavlů – Rulř 1991).

Práce J. L. Adams tedy plní v současné době velmi potřebnou funkci manuálu pro studium gr. st., využitelného začátečníky i zkušenými odborníky. Jak autorka upozorňuje v úvodu, účelem je předvést flexibilní a strukturované metody analýzy gr. st. pro řešení širokých otázek studia kamenné industrie – a to se jí výborně podařilo.

Jaroslav Řídký

#### Literatura

- Filip, V. – Pavlů, I. 2002: Zjištění zbytkových mastných kyselin na povrchu neolitických mlýnů. In: *Bylany Varia 2*, Praha, 11–20.
- Květina, P. 2007: Analýza nekeramického odpadu neolitického sídliště v Bylanech, *Archeologické rozhledy 59*, 3–38.
- Pavlů, I. 2000: Life on a Neolithic site. *Bylany – Situational analysis of artefacts*. Praha.
- Pavlů, I. – Rulř, J. 1991: Stone industry from the Neolithic site of Bylany, *Památky archeologické 82*, 277–365.
- Prostředník, J. – Šída, P. – Šrein, V. – Šreinová, B. – Štastný, M. 2005: Neolithic quarrying in the foothills of the Jizera Mountains and the dating thereof, *Archeologické rozhledy 57*, 477–492.
- Ramminger, B. 2007: *Wirtschaftsarchäologische Untersuchungen zu alt- und mittelneolithischen Felsgesteingeräten in Mittel- und Nordhessen. Archäologie und Rohmaterialversorgung. Internationale Archäologie 102*. Rahden/Westf.
- Šída, P. 2007: Využívání kamenné suroviny v mladší a pozdní době kamenné. Dilenské areály v oblasti horního Pojizeří. *Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragenses 3*. Brno – Praha.
- Šrein, V. – Šreinová, B. – Štastný, M. – Šída, P. – Prostředník, J. 2002: Neolitický těžební areál na katastru obce Jistebsko, *Archeologie ve středních Čechách 6*, 91–99.
- Šreinová, B. – Stolz, D. – Šrein, V. – Štastný, M. 2002: Broušená industrie na Hořovicku. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001*, Nitra, 293–404.

- Vencl, S. 1960: Kamenné nástroje prvních zemědělců ve střední Evropě, Sborník Národního muzea XIV – řada A, č. 1–2, 1–77.
- Wright, K. 1992: A Classification System for Ground Stone Tools from the Prehistoric Levant, *Paléorient* 18/2, 53–81.
- 1993: Early Holocene Ground Stone Assemblages in the Levant, *Levant* 25, 93–111.
- 1994: Ground-Stone Tools and Hunter/Gatherer Subsistence in Southwest Asia: Implications for the Transition to Farming, *American Antiquity* 59, 238–261.
- Zápotocký, M. 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení v regionu Čáslav – Kutná Hora. In: *Blyany Varia* 2, Praha, 159–228.

**Bodil Andersson red.: Snarsmon – resandebyn där vägar möts.** Bohusläns museums förlag, *Uddevalla* 2008. ISBN 978-91-7686-203-2. 191 str.

K obzvlášť živým tendencím v současné evropské archeologii středověku patří studium *marginality*, jejích nejrůznějších podob. Ve střední Evropě často opakujeme, že takové zaměření odhaluje meze určitého sociálního systému, a tím významně přispívá k poznávání jeho vlastní podstaty. Naprosto jedinečné postavení ve studiu marginality zaujímá archeologie švédská a norská, jimž vděčíme za řadu pozoruhodných publikací, které významně obohatily naše poznávací koncepty. Prvotní příčina zmíněné orientace severské archeologie spočívá v geografické danosti, vždyť zemědělsky kultivovaná krajina se ve zmíněných zemích soustředila jen na zlomek plochy (v Norsku méně než 3 %), další opět relativně nevelkou část pokryly pastviny, zatímco na většině teritoria se střídaly lesy, bažiny, jezera a vodní toky. Odpovědí na tuto výzvu se mj. staly projekty organizované Evou Svensson (Karlstad) a Ingvild Oye (Bergen). Vesmě se opřely o jasně přehledné kroky: stanovily chytrý záměr, spojily zástupce několika vědních oborů a bez nějak vysokých finančních nároků, za to ale v krátkém čase, zaměřily ke knižnímu zhodnocení. Významně se přitom projevuje snaha o dialog s širší veřejností a o její pozitivní ovlivňování, v němž zjevně spatřují smysl archeologického počínání. Nárokům na kvalifikovaný dialog odpovídá jak samotný průběh terénních prací, tak i výsledná publikace, rozhodně neurčená jen specialistům.

Když se na problematiku marginality soustředila konference evropského sdružení *Ruralia* konaná v r. 2007 v Cardiffu, bylo zřejmé, že právě skandinávská archeologie ovládne důležitou část programu. Jednou z položek vymykajících se běžným představám byla prezentace Kristiny Lindholm (Bohusläns

Museum, Uddevalla), *Travellers' village at Snarsmon*. Projekt dokonale odpovídající výše zmíněné charakteristice, realizovaný v letech 2003–2008, se právě nyní dočkal samostatné knižní publikace. Tématem je zaniklý sídelní areál Snarsmon, položený při švédsko-norské hranici asi v polovině spojnice Göteborg – Oslo. Sezónní nebo celoroční využívání dané lokality spadalo mezi léta 1850–1910, kdy zde mohlo přebývat až 30 rodnin. Snahu pojmenovat obyvatele provázejí v dnešní éře korektnosti určité nesnáze, užití navykklých termínů brání pejorativní konotace a korektní termíny jsou sice korektní, jejich informační srozumitelnost bývá ale zastřená. *Resandefolket* jsou anglicky *Travellers*, málo korektně, ale srozumitelně *Travelling Roma*. Snad se neprohřešíme, řekneme-li, že Snarsmon obývali kočovní Rómové. Projekt zveřejněný ve „skandinávsky sličné“ knížce se tak zabývá hned dvojí marginalitou, sídelním areálem ztraceným hluboko v *outland* a lidmi zatlačenými na okraj společnosti.

Archeologická část projektu navykklým způsobem dokumentovala sídelní areál rozprostřený na ploše 500 x 100 m. V jeho geomorfologii se podařilo postihnout reliktů třinácti staveb. Třemi z nich se zabývaly archeologické odkryvy, dvě ze staveb byly interpretovány jako obydlí (s interiéry 4 x 5 a 2 x 3 m), třetí jako kolektivní kuchyně. Cenným informačním zdrojem se přirozeně stal soubor drobných artefaktů.

O projektech zaměřených do tak podezřele nedávných dob mnohdy prohlašujeme, že jsou zajímavé z metodického hlediska. Což o to, také Snarsmon bychom mohli opatřit touto nezávadnou dekorací. Leccos např. uchovala (a různě transformovala) orální historie – její nositelé, dnešní potomci *Travellers*, se účastnili projektu a podíleli se i na některých interpretacích. Kristina Lindholm ale vylajku metodických přístupů nevztýčuje. Spolu s ostatními autory zdůrazňuje něco mnohem důležitějšího – raduje se z nacházení ztracené historie lidí vzešlých z takových míst, jako byl Snarsmon.

jk

**Chris Gaffney – John Gater: Revealing the buried past. Geophysics for archaeologists.** Tempus Publishing Ltd. 2003. 192 str. s 104 obr.

Publikace dvou předních britských specialistů v oblasti geofyziky v archeologii nabízí fundovaný pohled na jednu skupinu dnes nejintenzivněji využívaných metod nedestruktivní archeologie. Základní strukturu knihy tvoří dva rozdílné oddíly, zaměřené nejprve na teoretickou, následně na praktickou stránku archeogeofyzikálních metod. Jednotlivé kapitoly v první sekci pomáhají čtenáři pochopit více nutných

a často také vzájemně souvisejících kroků geofyzikální práce v terénu i při dalším zpracování naměřených dat. Na začátku publikace se autoři (evidentně britským pohledem) snaží připomenout první experimenty a postupný vývoj geofyzikálních metod pro jejich specifické využití v archeologii. Oproti rozpracovanému tématu vývoje vlastních archeogeofyzikálních měření a přístrojů však zde jiná témata chybějí (např. historický vývoj a přístupy ke zpracování terénních dat nebo spolupráce s jinými metodami). Druhá a třetí kapitola jsou věnovány základním principům, metodikám a také přístrojovému vybavení vhodnému pro aplikaci v archeologii. Autoři zde nejen popisují teoretické principy různých technik, ale připomínají i rozdílné možnosti, výhody i nevýhody jednotlivých metod i přístrojů. Z pohledu české archeologie a geofyziky v archeologii jsou zde cenné praktické informace o různých možnostech i limitech stále ještě zřídka u nás aplikovaných metod, jako kupř. informace o plošných měřeních magnetické susceptibility či o aplikacích radaru. Velice zajímavá je kapitola *Survey logistics*, kde se autoři z pohledu geofyzika a archeologa snaží formulovat různé specifické cíle i z nich vyplývající možné, resp. reálné problémy při plánování archeogeofyzikálních výzkumů. Pozornost je věnována volbě optimálních metod, eliminaci rušivých jevů i výběru vhodných terénů a podmínek průzkumů. Kapitola poskytuje čtenáři také dobrou představu o rozdílných způsobech vizualizace geofyzikálních metod v přímé závislosti na sledovaných archeologických situacích, zvolených metodikách i aktuálních terénních podmínkách. V následující kapitole již je pozornost zaměřena k různým způsobům zpracování, analýzám, úpravám geofyzikálních dat, včetně jejich archeogeofyzikální interpretace. Na prezentovaných příkladech autoři přesvědčivě dokládají efektivitu i nezbytnost takové práce s terénními daty (*post-survey work*) a přesvědčují čtenáře, že geofyzika v archeologii není pouze měření v terénu, z něhož vznikne nějaký obrázek.

Kapitoly ve druhé sekci pak nabízejí příklady aplikací jednotlivých či optimálních kombinací několika geofyzikálních metod v závislosti na podmínkách konkrétních lokalit, objektů či situací. Na tomto místě je třeba poznamenat, že vzhledem k dlouholeté aktivní činnosti obou autorů v oboru, a to jak v rámci univerzitních kruhů, tak – a zejména – soukromých firem, může být mnoho předkládaných výsledků z široké kolekce 1700 zkoumaných lokalit využito v rámci GSB Propection (!). Kapitola zaměřená na pravěké archeologické situace obsahuje řadu příkladů efektivního využití magnetometrických měření při průzkumech různých pře-

vážně britských lokalit a dílčích situací (mezi nejzajímavější lze zařadit kupř. sledování vnitřních interiérů hradišť – Cornwall, Somerset aj., zaniklých polních a komunikačních systémů – Cornwall aj., anebo výzkumy mohylových pohřebišť či ohrazení – N-Yorkshire, Orkneje ad.). Jinými excelentními výsledky převážně z plošných magnetometrických měření je doplněna kapitola věnovaná problematice průzkumů převážně římských lokalit (např. dektekce komunikací – Herfordshire aj., různých reliktních osídlení i celých rezidencí – Gloucestershire, Wiltshire aj., či dokonce celých římských měst – Wroxeter ad.). V kapitole zaměřené na průzkumy středověkých a novověkých archeologických situací jsou prezentovány výstupy hojně aplikovaných kombinovaných geofyzikálních měření magnetometry, odporovými a elektromagnetickými metodami, včetně radaru (za inspirativní aplikace lze považovat vedle standardnějších např. sledování komplexů sakrálních staveb či hradů – Hinton Charterhouse, Wales aj., zámeckých zahrad – Reading aj., či zemědělského hospodářství, orby, polních nebo odvodňovacích systémů – Tretford ad.). Autory vybrané příklady doplněné interpretačními schémata pomáhají i laickému čtenáři posoudit přednosti jednotlivých geofyzikálních metod i způsobů zpracování dat. Právě druhý oddíl publikace může posloužit jako dobrý zdroj informací o dnešních možnostech archeogeofyzikálních metod jak archeologům, tak studentům či pracovníkům památkové péče. Závěrečná kapitola knihy pak možná až příliš stručně pojednává o budoucích možnostech, směrech a trendech geofyzikálních měření a jejich zpracování pro archeologii (velkoplošné průzkumy, 3D-vizualizace výsledků, využití v rámci GIS, využití GPS, spolupráce s jinými nedestruktivními metodami). Těch již dnes reálných možností bychom dozajista našli mnohem více. Cenným zdrojem pro zájemce o problematiku zcela jistě bude i bohatá bibliografie.

Přes několik dílčích obsahových nedostatků či spíše nevyvážeností kniha nabízí velice kvalitní shrnutí současného (a do jisté míry také britského) stavu využívání geofyziky v archeologii. Může posloužit jako dobrý a přístupný pramen pro bližší seznámení s možnostmi archeogeofyzikálních metod.

*Roman Křivánek*

**Clive Gamble: Archaeology. The Basics.** Routledge London – New York 2008. ISBN 978-0-415-35974-0. 255 str.

Kam dospěla diskuse o možnostech archeologického poznání, otevřená v anglosaském prostředí před několika desítkami let? Má ještě debata vůbec



nějaký smysl? Nejen na tyto otázky přináší odpověď kniha známého odborníka na paleolit. Přestože na první pohled působí jako učebnice, autor přednášející na londýnské univerzitě takové označení odmítá. Nejde totiž o klasickou příručku ke studiu archeologie, ale spíše o text nahlížející z různých úhlů její současné poznávací možnosti.

Kniha v osmi kapitolách přibližuje, v čem a z jakých příčin se archeologie v průběhu 20. stol. vzdálila pionýrským konceptům svých zakladatelů a proč zamířila do interdisciplinárních vod. Jak se změnila nejen v přístupu k památkové ochraně pramenů, ale zejména v náhledech na možnosti rekonstrukce společenského života, ilustruje na dlouhodobých a populárních archeologických projektech jako Sutton Hoo a Çatalhöyük.

Klíčem pootevřítým dveře do minulého světa, který odráží už jen materiální pozůstatky, je podle autora tzv. antropologická archeologie (mezioborový „šlágr“ poslední doby nejen na Západě). Pod tímto termínem se skrývají myšlenková východiska a teoretické přístupy, které si archeologové přibrali na pomoc z oblastí sociálních věd, aby za archeologickými památkami objevovali člověka, kulturu, společenské vztahy. Staly se tak nejen berličkami interpretací (nikoli kánonem jako marxismus), ale současně průzorem do „mrtvé“ minulosti. Gamble zde shrnuje téměř vše, co archeologické myšlení a interpretace významně formovalo od dob Thomsenových do současné doby.

Jedním z evergreenů je sporný koncept archeologické kultury jako teritoriálně a historicky svébytného společenství. Současně se autor nezbavuje ani skeptického postoje k potenciálu archeologických pramenů, přestože se zdokonalují archeologické metody a vyjasňuje se naše představa o podobě archeologického zkoumání (např. strategie vzorku a reprezentativnosti). Klíčoví jsou ale pro Gamblea lidé, a tak se přiklání na stranu těch, kteří tvrdí, že možnosti poznání jejich života v pravěku spočívají v uvážlivém a systematickém využívání etnologických analogií a dalších antropologických paralel a teorií sociálního vývoje, změny a konfliktu, pro které mohou archeologové získávat důkazy (a dokonce i protidůkazy) z podzemních archívů. Autor ale dále zastává názor, že rozhodující role v poznání minulosti připadá hmotným pramenům: zabývá se jejich vypovídací hodnotou a v souvislosti s objasňováním její hranice hovoří o studiu „biografie“ nálezů. Podrobně se zabývá také jejich časoprostorovými vztahy, které jsou doménou prostorové archeologie.

Nejen českého čtenáře zaujmou úvahy o nerovnoměrnosti civilizačního vývoje, jehož jednotlivé kulturní složky procházejí na různých místech

a v různých dobách periodami kulturních stází a změn, stability a velmi dynamického vývoje. Svě postřehy autor doplňuje o nejnovější poznatky získané studiem proměn kulturního vývoje (např. vznik *Homo sapiens sapiens* nebo počátky zemědělství).

Gambleova kniha obsahuje poměrně kritický a přehledný souhrn všeho podstatného, k čemu po dlouhých dekádách dospěla debata mezi zastánci hlavních metodologických orientací, ujalujících o hlubší poznání společnosti od počátků lidského rodu po rané státní útvary. Při podrobnějším pohledu ale zjistíme, že její *gros* se od 70. a 80. let příliš nevzdálilo. Novinkou poslední doby jsou „reflexivní“ úvahy archeologů nad společenskou rolí oboru při formování kulturní identity nebo legitimizování politické moci.

Ať už při zpracování archeologických pramenů použijeme jakkoli důmyslnou metodologii, vyjma jisté zdrženlivosti a poctivosti se při následné interpretaci sotva spolehne právě na ni. Platíme pak cenu nejistoty za to, že se vzdalujeme od pevných břehů archeologických, abychom zamířili tam, kde se nehovoří řečí „mrtvé“, ale naopak „živé“ kultury. Ta se však učí obtížně i těm, kteří se nemusí spokojit jen a jen s materiálními pozůstatky. Kdo ale touží alespoň částečně proniknout do jejich tajů, nechť sáhne i po této knize.

Ondřej Wolf

**Wiesława Gawrysiak-Leszczynska: Jak rysować zabytki archeologiczne. Podstawowe zasady dokumentacji.** Muzeum archeologiczne w Biskupinie, *Biskupin 2003*. ISBN 83-7364-057-6. 195 str.

Kresebná dokumentace movitých archeologických nálezů se bude vždy potýkat s problémem vystižení osobitosti předmětu formou technické kresby. Řešení závisí zejména na individualitě kreslíře, a tak se snad ani nová příručka nestane všeobecným vzorem. Trvá na šikmém šrafování řezů předmětem, zejména v případě keramiky se však jedná o rudiment pravidel technické kresby, o to nefunkčnější, že řez lze místo zbytečného šrafování učinit nositelem zřetelné informace. Škálu prostředků grafického znázornění vlastností hmoty či uplatnění různých technologických postupů navíc rozšířily možnosti odstínů šedi, rastry atd. Také způsoby stínování keramiky a vůbec postižení jejího charakteru doporučené v publikaci si autorka zřejmě oblíbila v předválečné archeologické literatuře. Užitečné je uvádění terminologie jednotlivých částí podrobně rozkreslených předmětů. Nezapomíná se snad na žádný nálež, který může archeologická situace poskytnout.

Neustálé potíže ale činí nikoli kresba samotná, nýbrž sestavení tabulek, resp. vhodné a úsporné umístění dílčích kreseb do společného celku. Na toto pole už nová příručka nevstupuje. Grafické programy dnes nabízejí rozmanitá řešení, s rozšiřováním možností pro uplatnění diletantů však výrazně klesá počet kvalitních výsledků. Zvláště autoři žijící ve virtuálních světech mnohdy zapomínají na realitu, do níž má jejich počítačový výtvar přivést tiskárna. Za podklad pro tisk prostě nemůže sloužit obrazová příloha náleзовé zprávy, ani s dokonalou kresbou. Zmenšením do formátu publikace se mnohdy stává nečitelná: písmena, číslice, znaky, které si v počítači lze přiblížit lupou, zanikají, elegantní vlasové čáry mizí.

Dvojnásob to platí o pracných digitalizovaných plánech, které bývají tisknutelné leda na rozměrnou plachtu. Potěšení z počítačových možností stále častěji budí touhu po barevné verzi obrázku. Posun o zlomek milimetru při soutisku barev ale v tiskárně znehodnotí i sebedokonalejší podklad: pokud je to jen trochu možné, vždy se vyplatí černobílý podklad, v němž barvu zastoupí odstíny šedi. Jemné odstíny barev používané pro rozlišení jednotlivých komponent, zářivě krásné na monitoru, navíc mnohdy tiskařský stroj nerozliší: je proto třeba volit výrazně rozdílné barvy. Ani pestrost velikostí, druhů a řezů písma (resp. fontů), bez důvodu aplikovaná při tvorbě obrázků, úroveň výsledku nezvyšují.

Často se při tvorbě digitalizovaných obrázků zapomíná na grafické měřítko. Při nezbytných změnách velikostí obrázků v těch četných případech, kdy autor při vytváření podkladu ignoruje formát publikace (nemluvě o následném xeroxování/scanování knihy či článku), pozbývá smysl popisek s numerickým údajem informujícím o měřítku použité mapy či o násobku zmenšení znázorněného předmětu oproti jeho skutečnému rozměru. To vše se týká i fotografií, o nichž se navíc šíří víra, že mohou být plnohodnotnou náhradou kvalitní kresby. Více než případný manuál tak pomůže použití nejen vhodného grafického programu, ale zejména selského rozumu.

mj

**Aron J. Gurevič: Historikova historie.** Argo Praha 2007. ISBN 978-80-7203-840-4. 300 str.

Jedna z určujících identit archeologie středověku spočívá v její spojitosti s obecně chápanou medievistikou. Naše specializace se tak ocitá ve složité členěném prostředí s vynikající inspirativní nabídkou, a ovšem i s živou názorovou výměnou. Mezi převratné knihy, bez nichž se neobejde ani ambiciózní

archeologie středověku, patří Gurevičovy *Kategorie středověké kultury*. Jejich prvé ruské vydání se objevilo v r. 1972, potom následovala dlouhá řada překladů, do níž se už v r. 1978 zařadil i překlad český. V edici Mosty nakladatelství Mladá fronta vyšel zásluhou literárního historika a překladatele Jaroslava Kolára (1924–2006). V r. 1996 přibyl další Kolárovův překlad, *Nebe, peklo, svět. Cesty k lidové kultuře středověku*, vydaný jimočanským H&H. Skromnou nabídku před časem doplnily Gurevičovy vzpomínky, přeložené Jitkou Komendovou.

K *Historikově historii* můžeme přistupovat z několika hledisek. Obecně největší význam má zpráva o životě v sovětském Rusku („narodili jsme se proto, abychom Kafku učinili skutečností“). Na pozadí věcně a s vtipem líčených souvislostí s ještě větším obdivem a úžasem vnímáme Gurevičovu cestu mezi evropskou medievistickou špičkou. Aron J. Gurevič (1924–2006) šestnáct let učil na provinčním pedagogickém institutu v Kalininu (Tveru), kam dojížděl každý týden z Moskvy. Přístup k odborné literatuře neměl nikdy snadný. Udržoval sice kontakty s několika vynikajícími evropskými medievisty, na Západ se ale poprvé dostal teprve v r. 1987, už jako uctívaná medievistická hvězda. I v dlouhodobé izolaci a v ubíjející každodennosti si dokázal nacházet podstatná historická témata a značně osobité poznávací cesty. Jeho přístupy se v leccem sblížovaly s tradicí Annales, identické však rozhodně nebyly. Zaměřoval se hlavně na Skandinávii, tedy na prostředí, které nabízelo hojnost pramenů, jež ale dlouho zůstávalo stranou historicko-antropologického zájmu. Naprosto zásadní význam připadl jeho vyhraněnému pojetí historické individuality, které asi právem vnímáme i jako zrcadlo Gurevičova osobního příběhu.

Ke Gurevičovu odkazu patří vyhraněná pozice v nekonečném sporu o vztah mezi „ideálními typy“ a „konkrétním materiálem“. Jednoznačně se hlásil k pojetí Maxe Webera, podle něhož odporuje-li analyzovaný a systematizovaný konkrétní materiál ideálnímu typu, je třeba modifikovat ideální typ. Zdánlivě odtažitý postulát nás uvádí k našim aktuálním názorovým výměnám. Jako protikladnou tendenci si můžeme vybavit slova Dušana Třeštíka o historikově odvaze, která v konkrétním materiálu dokáže odlišit důležité od nedůležitého (např. ČCH 105, 2007, 137–138, pozn. 36).

Vzpomínky Arona J. Gureviče neopustíme bez připomínky jeho stanoviska k historickým zákonům: „Historie je věda o zákonech vývoje společnosti: tak to tvrdí všechny definice historické vědy v naší literatuře. To je absolutně nesprávné. ‚Zákony historie‘, o kterých se přitom hovoří, nejsou ničím jiným než

banalitami, pro jejichž formulování vůbec není nutné studovat historii a jejichž znalost nijak nepomáhá jejímu studiu! (...) Objektem historického poznání je konkrétní historická individualita, neopakovatelná situace v kulturním, politickém a sociálním životě.“ Pokračování nabízí v knize s. 190, pokud snad nesouhlasíte, rače oponovat!

jk

**Michał Kobusiewicz – Jacek Kabaciński eds.: Studies in the Final Palaeolithic Settlement of the Great European Plain.** Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, *Poznań 2007*. ISBN 978-83-89959-85-0. 208 str.

Sborník z konference XXXII. komise UISPP „Late Paleolithic of the Great European Plain“, konané v červnu 2003 v Poznani, přináší 14 příspěvků z úseku pozdního glaciálu až počátků holocénu z prostoru od Velké Británie až po Pobaltí. Obecnější význam nebo vztah k našemu území mají zejména následující statě. *B. Ginter – M. Połtowicz*: Magdalenian settlement in Poland before the Bølling oscillation, 7–19. Rekolonizaci jižního Polska po druhém pleniglaciálu dokládají nejméně čtyři lokality (mapa fig. 1). *J. Kabaciński – M. Kobusiewicz*: Kragola near Koło (Central Poland) – the easternmost settlement of Hamburgian Culture, 21–51. Dokumentace nejvýchodnější lokality hamburgienu, zachráněné v trase dálnice Frankfurt nad Odrou – Varšava. *J. M. Burdukiewicz – A. Szykiewicz – M. Malkiewicz*: Paleoenvironmental settings of the Late Paleolithic sites in Kopanica Valley, 67–85. Rekonstrukce prostoru v údolí pravobřežního přítoku Barycze ve středním Poodří, odkud pochází koncentrace lokalit hamburgienu a technokomplexu s obloukovitě retušovanými hroty (a zatím jen stopami osídlení komplexu s řapovými hroty, tj. brommienu a ahrensburgienu/swiderienu). Chronostratiografie sídelních fází fixována pomocí geologických vrtů, snímkování georadarem a paleobotanických analýz. *R. Schild – H. Królik – A. J. Tomaszewski – E. Ciepiewska*: Sociotopographic patterning of Rydno as seen after nearly a centennial of exploration, 87–97. Z prostoru menšího než 1 km<sup>2</sup> v údolí řeky Kamenné na severových. úpatí Svatokřížských hor je po zhruba století výzkumů známo asi 155 výskytů pozdního paleolitu (nečetné stopy pozdního magdalénienu, hamburgienu, asi 50 lokalit technokomplexu s obloukovitě retušovanými hroty a přes 100 lokalit technokomplexu s řapovými hroty) a téměř sto lokalit mezolitických (nehledě k desítkám lokalit neolitických a mladších). Přitažlivost tohoto prostoru – označeného S. Krukowským umělým

názvem Rydno – s ojedinělou hustotou stop předneolitického osídlení spočívala bezpochyby hlavně ve výskytu hematitového barviva, těžného v oválné ploše 120 x 30 m, ale široce používaného v rozlehlé Severoevropské nížině. Autoři předpokládají agregační význam místa, a to tím spíše, že ve vzdálenosti kolem 10 km severně odtud ležely bohaté zdroje kvalitního tzv. čokoládového silicitu, jenž sem byl donášen ke zpracování. *L. Kaminská*: The Final Palaeolithic in Slovakia, 111–127. První důkladný přehled pozdně paleolitického osídlení Slovenska. Za ca 40 let od objevu prvních industrií je známo již kolem 36 lokalit, z nichž většina pochází ze Spiše a z Oravy, zatímco jinde jde ještě jen o vzácný výskyt (mapa fig. 1). Většina náleží patrně epigravettieniu, nesporný je i zásah technokomplexu s řapovými hroty od severu, problematickým zůstává zastoupení magdalénienu; příslušnost ženské lebky z druhotné pozice v dunajských štěrcích z lokality Moča k pozdně paleolitickému osídlení byla prokázána radiometricky. *A. N. Sorokin*: The Final Paleolithic of central Russia: Problem and Solution, 157–173. Přehled pozdně paleolitického osídlení ve středním Rusku, kde lze sledovat vývoj tradic gravettieniu a komplexu s řapovými hroty. Datování závisí dosud převážně na typologii štípané industrie. *Z. Sulgostowska*: Ochre among the Mazovian societies, 175–183. Přehled nálezů barviva z kontextů swiderienu v prostoru mezi Odrou a horním tokem Pripjati.

Sl. Vencl

**Jan Kock – Else Roesdahl red.: Boringholm – en østjysk træborg fra 1300-årene.** Jysk Arkæologisk Selskab, *Højbjerg 2005*. ISBN 87-88415-36-8. 378 str.

Publikace s podtitulem „východojuský dřevěný hrad ze 14. století“ zpřístupňuje výsledky sto let starého archeologického výzkumu, který nejenže umožnil bližší poznání pozoruhodného hradního typu, ale také vynesl na světlo rozsáhlý a dobře dochovaný soubor artefaktů ilustrujících hmotnou kulturu dánského šlechtického sídla 14. století. Výzkum Boringholmu se uskutečnil v letech 1906–1916 pod vedením asistenta dánského Národního muzea Chr. Axela Jensena. Ačkoliv následné přípravy k publikaci výzkumu dospěly daleko, nakonec k celkové publikaci nedošlo. Nové zpracování vychází z kvalitní dokumentace zanechané výkopcem a jeho spolupracovníky a doplňuje je mladšími zjištěními, zejména dendrochronologickými daty. Kniha byla sestavena z příspěvků mnoha autorů pod vedením editorů z univerzity v Aarhusu, velkou část tvoří tři diplomové práce a část práce disertační. I tak staré

výzkumy jako Boringholm mohou odpovědět na současně otázky, které si klade současná dánská archeologie, totiž zda byla venkovská opevněná sídla do jisté míry stálými rezidencemi, či zda se jednalo o refugia užívaná jen za válečného stavu, co vypovídají náleзовé soubory o sociálním prostředí šlechtických hradů (hradem se v dánštině míní všechny opevněné středověké objekty) apod.

Na úvod knihy jsou zařazeny kapitoly o výzkumu a metodách jeho publikace, následuje příspěvek o stavební podobě hradu a posléze zpracování jednotlivých kategorií nálezů. Připojen je i úsporný katalog nalezených předmětů, z nichž artefakty textilní a kožené jsou prezentovány formou tabulky. Závěrečné historické a hodnotící kapitoly jsou jen stručné; hlavním úkolem publikace bylo zpřístupnění pozoruhodného náleзовého fondu. Kresebná i fotografická dokumentace výzkumu je původní z počátku 20. stol., stejně tak nákresy artefaktů, s výjimkou výrobků z kůže a keramiky, které byly nakresleny znovu. Značná část nálezů byla nově vyfotografována. Publikace je opatřena anglickým souhrnem, popisky k obrázkům sice přeloženy nejsou, názorné ilustrace to ale nevyžadují.

V prvních kapitolách se čtenář může seznámit s podobou archeologicky kompletně odkrytého hradu. Výzkum je dokumentován moderně upravenými původními plány, původními kresbami profilů a fotografiemi. Hrad byl celodřevěný a byl založen v jezeře, což byla poloha pro menší dánská opevněná sídla charakteristická. Jádru hradu bylo vystavěno na zhruba čtvercové plošině vybudované jako umělý ostrov na přirozené vyvýšenině v jezeře. Plošina byla přístupná po dlouhém mostě a její sev. polovina byla obklopena příkopem, který byl zřízen přímo v jezeře. Asi 6–8 m od násypu tvořícího jádro hradu byla vybudována opěrná stěna zpevněná pilíři zaraženými do dna jezera, což byla kontreskarpová stěna příkopu. Prostor mezi ní a hradem byl ponechán zavodněný jako příkop, prostor za ní byl vyplněn násypem. Platforma hradního jádra vznikla navezením velkého množství materiálu obsahujícího značný podíl staršího (i stavebního) dřeva a různých artefaktů, což ztížilo interpretaci nálezů, z nichž část pochází z výplně, a je tedy starší než doba života hradu. Plošina se zpevněnými okraji byla téměř po celém obvodu obklopena obytnými budovami, spočívajícími na dřevěných pilotech. Pouze severových. nároží zástavby bylo blíže známo: budova měla dvě fáze, obě hrázdené, stěny měly horizontální prahový trám, do nějž byly vsazeny vertikální sloupky, výplň tvořila prkenná nebo vyplétaná a omazaná konstrukce. V dochované části budovy se nacházela otopná zařízení, přesné určení funkce jednotlivých částí

stavby nebylo možné. Dendrochronologický průzkum dřev, které byly v čase výzkumu vyzvednuty a jejichž poloha byla zaznamenána, poskytl přesná data pro vývoj hradního areálu. Výstavba započala r. 1368 a r. 1380 došlo k podstatnému rozšíření plochy hradu, k centrální čtvercové části byla připojena oválná platforma zpevněná na obvodu dřevěnými sloupy. Část této nové plochy zůstala bažinatá, vybudován byl i druhý most z opačného směru. Hrad byl podle posledního dendrodata opuštěn kolem r. 1400; předpokládá se pokojné opuštění sídla, které následně shořelo. Podobu hradu přibližuje hmotová rekonstrukce a detailnější rekonstrukce lépe poznaného severových. nároží. Stavebnímu dřevu je věnována samostatná kapitola, větší část dřeva ale pochází z výplně platformy, pouze několik zlomků tak svědčí o konstrukci hradních staveb.

Ostatní artefakty jsou rozděleny do dvou skupin. Jednu představují všechny nálezy s výjimkou textilu a bot, druhou součástí ošacení. Ne všechny nalezené artefakty se dochovaly a ne u všech je zjištěl původní kontext, není tedy vždy zaručena jejich současnost s dobou života hradu. Výhodou lokality bylo dobré dochování organických hmot. Artefakty nejsou děleny podle materiálu, ale podle funkce, jako např. součásti domácnosti, militária, řemeslnické nástroje atd. Cenným rysem náleзовého souboru je fakt, že předměty reprezentují průřez většinou z činností, které se na hradě odehrávaly, a také různými sociálními úrovněmi obyvatel Boringholmu. Nacházíme doklady činností souvisejících s údržbou domácnosti a péčí o domácí zvířata (chybějí doklady zemědělské produkce či řemesel nad rámec běžného chodu sídla), součásti oděvu a osobní výbavy (včetně kuriózní dřevěné nohy – protězy), pozůstatky her dětí i dospělých. Dobře jsou zastoupena militária dokládající život pána hradu, dochován je kompletní meč a dřevěný štít, součásti zbroje, kuše, potřeby jezdecké i předměty péče o ušlechtilé koně. Samostatná kapitola je věnována textiliím, analyzovány jsou materiál a barvy, zajímavé jsou nejstarší doklady knoflíkových dírek v Dánsku. Sbírkou obuvi z Boringholmu je nejrozsáhlejší v Dánsku, je jí proto věnována náležitá pozornost, a to jak obuvnické technologii, tak morfologii a typologii bot. Překvapivě velkou skupinu představují boty vepředu protáhlé do špičky, příznačné pro módu vyšších sociálních vrstev. Krátký příspěvek se zabývá dřevěnými nástroji, určuje materiál, z něhož byly vyrobeny (jednotlivé druhy nástrojů vyžadovaly specifické dřevo), a také výrobní postupy. Nechybí ani zhodnocení osteologických nálezů, jejichž složení není v daném sociálním prostředí překvapivé (domácí zvířata i lovná zvěř).

Závěr knihy tvoří kapitoly stručně shrnující prostorové i časové souvislosti hradu Boringholmu a jeho společenský status. Typ dřevěného hradu využívajícího jako hlavní obranný prostředek vodu (ostrovy či poloostrovy vysunuté do jezera či silně zamokřených terénů) není v Jutsku ani v celém Dánsku nijak ojedinělý, ať už se jedná o nízká, uměle upravená staveniště, nebo o výrazně nasypané pahorky. Výzkumy posledních let umožňují datovat tyto hrady a pevnůstky (v našem prostředí by jim odpovídala v Dánsku neexistující kategorie tvrzí) do 14. stol., do časů vleklé krize centrální královské moci doprovázené pustošivou válkou. Většina podobných hradů považovaných za šlechtická založení není známa z písemných pramenů; znám není ani stavebník Boringholmu. První výslovná zmínka o hradu je z r. 1400, kdy byl již v rukách královny Markéty. Lokalita Boring se v pramenech objevuje ve 14. stol. a již před založením hradu byla ves rodem Brok převedena do rukou krále. Královna Markéta zkonsolidovala královskou moc a s konečnou platností zakázala budování soukromých opevnění. Někdy v této době byl hrad pokojně opuštěn.

Stavba šlechtických hradů v Dánsku se dává do souvislostí s neklidnou dobou a válečnými akcemi. Většina těchto staveb byla obydlena jen krátkodobě nebo měla vyložené refugiální funkci, nejednalo se tedy o objekty budované primárně z důvodů rezidenčně-reprezentativních. Výjimkou nebyl ani Boringholm, který byl zřejmě obýván hlavně z důvodu větší bezpečnosti v nejistých letech občanské války. Sloužil nicméně jako stálé sídlo svého šlechtického pána a jeho domácnosti, jak o tom svědčí archeologické nálezy. Právě v tom tkví jedinečnost archeologického obrazu Boringholmu, protože z jiných srovnatelných objektů nejsou k dispozici doklady přítomnosti vyšší vrstvy. Lepší keramické zboží (či nedochované sklo), módní obuv, bronzový třmen a ostruhy, zbraně a zbroj, to vše jasně vypovídá o šlechtickém prostředí. Archeologické nálezy se zdají být pro každodenní život hradu velmi reprezentativní, i když autoři upozorňují zejména na jejich nejisté nálezevé okolnosti i na fakt pokojného opuštění hradu, kdy byla pravděpodobně většina vybavení odnesena. Co se týče stavební podoby hradu, není příliš co hodnotit, stavba sama nevykazuje jediný nadprůměrný znak svědčící o vyšším statusu. Stavení uspořádaná do čtyř křídel kolem dvora se zřejmě v ničem nelišila od neopevněných venkovských dvorců, které byly zřejmě nejničtivějšími sídly středověké dánské šlechty (žádný takový dosud nebyl prozkoumán). Obranu hradu zřejmě dostatečně zajišťovala jen jeho poloha na ostrově

v jezeře, jediným dalším obranným zařízením byl dřevěný plot. Soustava pilířů vedle vyústění mostů nasvědčuje existenci obranných struktur flankujících vchody. Krátce je Boringholm srovnán s ostatními objekty v Jutsku, jeho nejbližším příbuzným je dosud bohužel nepublikovaný Hedegård/Halkær, čtvercový objekt rozdělený na jádro a předhradí. Na rozdíl od Boringholmu tam na sídlo vyšší vrstvy neukazují nálezy, ale kvalitativní znaky architektury (mohutná palisáda zřejmě s ochozem, zasklené okno).

Širší zamyšlení nad významem pozoruhodného sídla Boringholmu mohou nyní po zpřístupnění nálezů následovat, cílem publikace bylo zejména prezentovat samotné archeologické nálezy – pozůstatky stavby a hmotnou kulturu. Tento cíl byl naplněn a knihu o Boringholmu je možno doporučit všem zájemcům o hmotnou kulturu šlechtických sídel vrcholného středověku.

Ladislav Holík

**David Lewis-Williams – David Pearce: Inside the Neolithic Mind: Consciousness, Cosmos and the Realm of Gods.** Thames & Hudson London 2005. ISBN 0-500-05138-0. 320 str. s 75 ilustr. a 29 bar. fotogr.

Knihla nabízí neotřelý, pro mnohé jistě diskutabilní náhled na interpretaci proměn idejí a duchovního života společností přecházejících k produktivnímu zemědělství. Autoři hledají příčiny vzniku neolitické společnosti ve zkušenostech člověka s fundamentálními neurologickými fenomény, jako jsou změněné stavy vědomí, sny a hypnagogie (stav předcházející spánku, kdy je člověk schopen vnímat okolní hlasové podněty). Nejedná se o zcela inovativní a prvně aplikovaný přístup, *Lewis-Williams (1981)* tento rámec představil už v práci řešící symbolický význam skalních maleb a systém víry u Sanů. Tato platforma se také stala výchozí pro studii (*Lewis-Williams – Dowson 1988*) týkající se entoptických (tj. v nitru oka vznikajících) fenoménů ovlivňujících pozdně paleolitické umění (*Lewis-Williams 2002*; česky 2007). Emeritní profesor univerzity v Johannesburgu D. Lewis-Williams je specialistou na skalní umění a víru Sanů. D. Pearce se zaměřuje na pohřební praktiky pozdní doby kamenné v jižní Africe a na umění evropských neolitických hrobek.

Vybrané archeologické památky jsou v knize vysvětlovány prostřednictvím neurologických fenoménů. Východiskem interpretace je shoda v anatomické struktuře mozku u člověka paleolitického i současného, což přináší inspirativní, možná provo-

kativní pohled na otázku příčin domestikace. Autoři zde rozmatávají neurologické klubko pevně zakotvené ve struktuře lidského mozku a na jeho základě se snaží přemostit hlubokou časovou propast mezi myslí neolitického a současného člověka. Předkládaná hypotéza, řadící se k nemateriálním interpretacím, vysvětluje jednu z nejdůležitějších změn neolitu – domestikaci – jako doprovodný fenomén idejí, jejichž podstatou nebyla primárně produkce potravy, ale jež byly motivovány symbolicky a nábožensky (srov. *Cauvin 2003*). Lewis-William a Pearce se domnívají, že domestikace byla jakýmsi vedlejším a náhodným produktem ostatních aktivit (s. 11, 23). Autoři zde staví na fyziologické stavbě mozku člověka a jeho univerzalitě, z čehož pak vyvozují, že při změnách stavech vědomí generuje podobné entoptické vjemy. Představa, že lidský mozek v těchto stavech funguje relativně predikovatelně a vytváří podobnou zrakovou vidinu, se pak stává determinující pro vysvětlení uspořádání domů, pohřebních praktik či motivů a ornamentů keramiky, plastik a reliéfů. Aby se autoři vyhnuli obvinění z biologického determinismu, zdůrazňují rozdíl mezi základním fungováním nervové soustavy a mozku a kulturním prostředím, které ho do značné míry naplňuje specifickým obsahem.

Lewis-Williams a Pearce svou teorii aplikují na archeologické památky dvou oblastí: Předního východu a západní Evropy (konkrétně na megalitické monumenty). Svou koncepci opírají o fascinující nálezy z několika lokalit v obou oblastech, srovnávají je a upozorňují na jejich kontrasty, aby nakonec ukázali, že lidé dělali stejné věci (tzn. vycházející ze stejného neurologického základu) rozdílným způsobem (tzn. konkrétní podoby jsou výsledkem různých způsobů manipulace s neurologickými zdroji, s. 281). Bohužel nevysvětlují, proč pominuli střední Evropu či Balkán bez zhodnocení tamních zomorfních a antropomorfních plastik.

Analyzovány jsou zde vize a halucinace prožívané během obvykle třífázového transu nejen u „vizionářů“ či „mystiků“ za použití halucinogenů či jiných prostředků, ale také počítky „obyčejných“ lidí ve stavu hypnagogie či stavu blízkému smrti, a samozřejmě příklady vidin jedinců ovlivněných psychotropními látkami (s. 42–46). Jak dokládá neurologický a neuropsychologický výzkum, jsou v těchto stavech utvářeny velmi podobné entoptické obrazce bez ohledu na kulturu, světadíl či časové zařazení. Autoři postupně dospívají k závěru, že mozek při změnách stavech vědomí (jakýmkoli způsobem navozených) vytváří stejné nebo podobné obrazce, které inspirovaly náboženský systém nejen v neolitu. Technika transu byla doménou ša-

manů nebo „rituálních specialistů“, kteří se dostávali do změněných stavů vědomí skrze smyslovou deprivaci, zpěv, tanec, bubnování, užití psychotropních látek nebo meditaci. Navozené halucinace vedly k výkladu jednotlivosti i kosmologie vůbec. V tomto rámci je interpretována struktura architektury s její vnitřní výzdobou a artefakty v několika předovýchodních lokalitách s pozůstatky okázalých a nevšedních staveb jako Ain Ghazal, Çatalhöyük, Nevalı Çori či Göbekli Tepe.

Z druhé geografické oblasti si autoři vybírají méně atraktivní naleziště s komorovými hrobkami, jako jsou Bryn Celli Ddu, Barclodiad y Gawres, Newgrange, Knowth a Dowth, jež interpretují jako jakési repliky vrstveného kosmu. Chodby těchto megalitických objektů vykládají jako „průchody“ mezi jednotlivými rovinami kosmu a jejich abstraktní geometrickou ornamentiku (která je ale v megalitickém umění běžná) srovnávají s obrazci, které utváří nervová soustava člověka během mentální cesty „mystiků“ do kosmologických říší. Nejsou prvními badateli, kteří se pokusili megalitické umění vysvětlit skrze entoptické vjemy navozené během transu (např. *Bradley 1989; Dronfield 1995; Patton 1990; Scarre 2002*).

Některé z opor předkládané teorie, vytvářející rámec třem dimenzím náboženství – víře, praxi a zkušenosti, „consciousness contract“ a „social contract“ (s. 23–28), se nezdají právě průhledné. Univerzalita konceptu rozvrstveného nebo trojvrstveného kosmu (podsvětí, pozemský svět, nebesa), propůjčujícího smysl představám a halucinacím během změněných stavů vědomí, je ilustrována několika příklady: členění obytných *malocas* u indiánského kmene Barasana v Kolumbii (jednotlivé části jejich architektury jsou replikou kosmu), podobně u jihoamerických Desana či Bororo (s. 65, 88–94), struktura mayských chrámů (s. 66). Stejným způsobem autoři interpretují neolitické domy na Předním východě. Vertikální spojnicí jednotlivých úrovní světa byla tzv. *axis mundi*, kterou v různých kulturách představoval strom, kůl, hora, chrám, jakýsi Střed země znázorňující cestu napříč vesmírem, kterou podnikali rituální specialisté. Tato osa pak dávala smrtelníkům naději, že se s tím „zcela jiným“, posvátným, mohou alespoň při zvláštních příležitostech setkat (srov. *Eliade 2003*, 14–19).

Krystalizuje tu otázka, co vedlo neolitickou společnost k naprosto odlišnému způsobu chování, než bylo běžné pro jejich mezolitické předchůdce, pokud byla anatomická struktura mozku člověka už tisíce, a možná desetitisíce let stejná, a musela tedy fungovat na stejných neurologických principech a stimulech. Co zapříčinilo tuto kulturní změ-

nu zrovna v této době? A pokud byla domestikace na Předním východě iniciována náboženskými změnami, jak argumentují autoři, čím byly způsobeny tyto změny?

O tom, že se v lidské kultuře už od prehistorie projevují účinky halucinogenních látek obsažených v různých rostlinách a houbách, pochybuje dnes málokdo. Jak prokázal moderní kulturně-antropologický výzkum přírodních národů, je rituální užívání halucinogenních drog velmi rozšířené. O této součásti lidské historie se toho ale bohužel ví relativně málo, zmínky o jejich užívání lze nalézt v indických vědách, u Hérodota či Galéna. Fakt, že znalost halucinogenních účinků je mnohem starší, se u nás pokusil dokázat Alois Pokorný, lékař a spolupracovník muzea v Třebíči. Jeho práce (za upozornění děkuji doc. Ivanu Pavlů) ze 60. let 20. stol. svým významem předběhly o řadu let statě světových badatelů, dosáhly však pouze lokální publicity. Pokorný se pokusil porovnat ornamente kreslené osobami při experimentálních otravách halucinogeny s Purkyňovými subjektivními očními obrazy spolu s neolitickou lineární ornamentikou publikovanou B. Soudským a I. Pavlů (1966). Na základě nápadné podobnosti všech tří skupin ornamentů došel k závěru, že nejlepším vysvětlením problematiky vzniku neolitického ornamentu je používání halucinogenů během obřadů. Ve svých přednáškách Pokorný představil také téze o toxikogenních vlivech na paleolitické umění (Pokorný 1969, 44).

Autoři nové knihy doufají, že jejich práce přispěje k lepšímu pochopení funkce lidské nervové soustavy jako zdroje pro poznání duchovní sféry doprovázející člověka, a věří, že pokud porozumíme vědomí, vytvoříme si rámec, který může dát smysl jinak zdánlivě nesourodným prvkům neolitické víry a praxe. Ani po jejím přečtení nám ale nebudou hlubiny mysli neolitického člověka o mnoho poodkryty a nadále zůstává otázkou, zda zvolená cesta může vést k prohloubení vědění týkajícího se neolitických inovací. S trochou skepse se můžeme tázat, zda kosmologické rozvrstvení má nutně původ ve změnách stavech vědomí a zda, když stojíme na zemi, nás nenapadají myšlenky, co je nad a pod námi? Mnozí zde předkládanou interpretaci striktně zavrhnou nejen pro nejistotu přenositelnosti dnešních výzkumů vědomí člověka o několik tisíciletí nazpět, ale pro ty, kteří jsou ochotni přijímat nové interdisciplinární inspirace, to bude přinejmenším podnětné zamýšlení k neschůdně řešené problematice. Stojí za to dodat, že publikace je zahrnuta v edičním plánu nakladatelství Academia pro rok 2008.

Markéta Končelová

## Literatura

- Bradley, R. 1989: Deaths and entrances: a contextual analysis of megalithic art. *Current Anthropology* 30, 68–75.
- Cauvin, J. 2003: *The birth of the gods and the origins of agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dronfield, J. 1995: Subjective vision and the source of Irish megalithic art. *Antiquity* 69, 539–549.
- Eliade, M. 2003: *Mýtus o věčném návratu*. Praha: Oikoymen.
- Lewis-Williams, D. 1981: *Believing and seeing: symbolic meanings in southern San rock painting*. London: Academic Press.
- 2002: *The mind in the cave: consciousness and the origins of art*. London: Thames & Hudson.
- 2007: *Mysl v jeskyni. Vědomí a původ umění*. Praha: Academia.
- Lewis-Williams, D. – Dowson, T. A. 1988: The signs of all times: entoptic phenomena in Upper Palaeolithic art. *Current Anthropology* 29, 201–245.
- Patton, M. 1990: On entoptic images in context: art, monuments and society in Neolithic Brittany. *Current Anthropology* 31, 554–558.
- Pokorný, A. 1969: Význam neolitické lineární ornamentiky pro poznání neolitických toxikomanií a magie. In: *Sborník Přírodovědného klubu při Západoomoravském muzeu v Třebíči 7, Třebíč*, 35–45.
- Scarre, C. 2002: A pattern of islands: the Neolithic monuments of north-west Brittany. *European Journal of Archaeology* 5, 24–41.
- Soudský, B. – Pavlů, I. 1966: *Interprétation historique de l'ornement linéaire*. *Památky archeologické* 57, 91–125.

**Lech Marek: Broń biała na Śląsku (XIV–XVI wiek)**. *Wratislavia antiqua* 10. *Wrocław* 2008. ISBN 978-83-921090-9-9. 379 str. (včetně 191 celostránkových ilustrací).

Desátý svazek publikační řady Institutu Archeologii wrocławské univerzity, vydávané od r. 1999, přináší doktorskou práci Lecha Marka. Autor již během wrocławských (a pražských) studií stačil vstoupit do povědomí středoevropské archeologie svou knižní prvotinou, věnovanou raně středověkým mečům (polsky 2004, anglicky 2005). Nyní, již jako stálý pracovník zmíněného ústavu, předkládá objemné dílo o chladných zbraních 14.–16. stol., konvenčně přisuzovaných neurozeným pěším bojov-

níkům (jeden ze základních výsledků ovšem spočívá v relativizaci takto vnímaného sociálního předělu). L. Marek při svém výkladu zachází se slezským fondem pozdně středověkých a renesančních zbraní, se značným efektem využívá slezskou ikonografii, přístup k písemnému svědectví mu vydatně usnadnila řada studií M. Golińského z 90. let 20. století. Je-li řeč o poznávacích východiscích a o kontextu referované práce, nelze opomenout rozvinutou a vsutku živou tradici polského „bronzoznawstwa“, které v českém prostředí postrádá adekvátní protějšek. K programovým východiskům L. Marka patří evropské srovnávací studium, samozřejmostí je proto bohatý výběr literatury, s jejíž pomocí se slezská militária přibližují svému dějinnému kontextu.

K přirozeným ambicím archeologického studia, zaměřeného třeba právě na militária 14.–16. stol., patří snaha o podstatný přínos k obecně chápaným dějinám. Sem se asi hlásí úvahy o identifikaci vlámské zbraně *goedendag* na kameni vsazeném do zdi kostela sv. Hedviky v Niwnicích. Sarkasticky pojmenovaná zbraň, tvořená dřevcem zakončeným silným železným hrotem, se uplatňovala v bitvách pěšáků s jízdou. Prvý poznávací krok spočívá v identifikaci zbraně v rytině na kameni, jenž prvotně zřejmě sloužil jako smírčí kříž. Datování kamene zůstává značně neurčitě, L. Marek ho řadí do pozdního středověku, snad do 14. století. Další krok spojuje daný ikonografický doklad s Valony (či Vlány), kteří se od 12. stol. podíleli na kolonizaci Slezska. Jsme vtahováni do lákavé konstrukce, jejíž pravděpodobnost však závisí na sotva postižitelných (a zde vlastně smlčených) předpokladech. Kolonizační „národní“ komunity by si měly dlouhodobě uchovávat svou identitu, zahrnující i kontakty se zeměmi, odkud prvotně vzešly. Ale jako obvykle, kde není možná argumentace, nedostávají se i možnosti protiargumentační.

Zdůraznili jsme již, že kniha L. Marka se opírá o srovnávací studium, z něhož odvozuje svůj hlavní přínos. Naprosto samozřejmě zachází se všemi druhy historického svědectví z českých zemí. Chceme-li konkrétní příklad, zmiňme problematiku středověkých militárií z okolí Loděnic na Znojemsku. Před lety vyšel v *Archeologických rozhledech* (32 1980, s. 36–47) článek, který loděnický soubor shromáždil a spojil s bitvou v r. 1185. Největší chronologická průkaznost a opora zmíněného určení byla tehdy přisouzena meči a jedné ze seker. Už záhy ale Marian Głosek (*Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa 1984, s. 138) upozornil na mladší původ meče, když ho na podkladě širšího srovnání zařadil do 2. pol. 14. až 1. pol. 15. století. Nyní se L. Marek (s. 140) vyjadřuje o druhém z artefaktů, o sekeře s krátce prodlouženou tulejí a s výrazně spuštěným

ostřím. Plochou ostří prochází otvor, sekera nese značku v podobě kříže a na jedné straně ostří se rozprostírá kolková výzdoba z osmnácti šesticípých hvězdiček vložených do kroužků. Blízká obdoba výjimečného artefaktu, vymykajícího se klasifikačním systémům, pocházela ze slezské *Wąsoszy* (pow. górowski). Patřila ale k nálezům učiněným před 2. světovou válkou, postrádá náleзовé okolnosti a dnes po ní zbývá jen muzejní dokumentace (s. 92). Datování obou seker L. Marek posouvá do 15. stol., u loděnického předmětu zdůrazňuje celkový tvar s prolomeným otvorem, kovářskou značkou a kolky.

Uvádíme-li nejnovější knihu Lecha Marka do našich poznávacích souvislostí, nepřehlédneme ještě jeden důležitý aspekt. I tato kniha zachází s několika klíčovými publikacemi, které v našich knihovnách chybějí a bez nichž nelze příslušný směr studia rozvíjet. Snad někdy někdo před cestou do zahradničních knihoven zaloví i v této bibliografii.

jk

**Václav Matoušek: Třebel. Krajina po bitvě.** Academia Praha 2006. ISBN 80-200-1466-7. 367 str. se 135 obr. a 95 tab.

Je těžké říci, zda existuje jiný fenomén reálného světa, který je pro současnou vědu natolik inspirativní – a ostatně i celospolečensky atraktivní a vyhledávaný – jako krajina. Také uvnitř široké škály historických oborů je tento fenomén stále frekventovanějším tématem. Lze dokonce říci, že skrze něj dochází k odstraňování interních bariér daných odlišnou pramenovou základnou a interpretačními možnostmi historiografie. Tak vznikají skupiny i celé vědecké týmy zaměřené na poznání dynamiky proměn kulturní krajiny v diachronním (historickém) vývoji i v podrobné rekonstrukci jejich podob v dílčích etapách minulosti (zemědělský pravěk, raný a vrcholný středověk, novověk, industriální éra). V tomto poznávacím procesu spolupracují obory jako archeologie, historie (v užším slova smyslu obor stavějíci na písemných pramenech), historická a sídelní geografie, kartografie, toponomastika, historická ekologie (zejm. archeobotanika a palynologie), ale také kvartérní geologie či kulturologie.

Práce V. Matouška je příkladem jednoho z prvních komplexně pojatých a do syntézy dovedených výzkumných projektů konkrétně vymezeného území v raném novověku. V naší odborné produkci se jedná o vcelku ojedinělou sondu do procesu historických proměn krajiny relativně malého regionu záp. Čech, pokusem o analýzu rozmanitých pramenů vedoucí k co nejvěrnější rekonstrukci podoby tamní krajiny na konci třicetileté války. Jejím auto-



rem není historik či historický geograf, jak tomu u nás s převahou bývá, nýbrž archeolog, který konfrontuje výsledky terénních výzkumů (povrchových průzkumů antropogenních reliéfních tvarů a sondáže) s historickými zprávami, a především s údaji nejstarších mapových děl a ikonografických pramenů a dospívá k pozoruhodně plastickému obrazu minulosti a jejích reliktv. Východiskem jeho studie je historická událost (bitva mezi švédským a císařským vojskem u Třebele v r. 1647), která významně poznamenala osudy lidí na území o rozloze zhruba 50 km<sup>2</sup> mezi Planou a Černošínem (Tepelská pahorkatina). V celkové koncepci posuzované knihy je to ústřední časový bod, kolem něž osciluje proces poznání podoby tehdejší krajiny (synchronní výzkum sledovaného prostoru). Ten charakterizuje především systematicky vedený terénní archeologický průzkum pozůstatků vojenských fortifikací a dalších, na povrchu terénu zakonzervovaných reliktv minulých lidských aktivit (sídlení, obhospodařování půdy, těžba, komunikace, výroba dřevěného uhlí). Metodicky vycházel V. Matoušek z prací E. Černého, který proslul svými výzkumy zaniklých středověkých vesnic a polních systémů na Dražanské vrchovině. V přímé konfrontaci s prameny kartografickými (zejména první vojenské mapování a stabilní katastr/indikací skici) a obrazovými (Merianovy veduty zobrazující krajinu třebelského bojiště, resp. postavení armád a jejich manévrování) byly autorem a jeho spolupracovníky (v první řadě posluchači jeho archeologických kurzů na Fakultě humanitních studií UK) evidovány a dokumentovány zaniklé systémy plužin, cesty a silnice, výrobní zařízení, lomy, opuštěná sídla a další prvky tehdejší krajinné infrastruktury. Tímto způsobem byla vytvořena rozsáhlá datová základna, jejíž komponenty byly podrobeny kritice a analýze. Na jejím základě byla poměrně přesně rekonstruována topografie bojiště, zejména umístění opevnovacích staveb. Zároveň bylo možno studovat dynamiku krajiny z pohledu jejího dlouhodobého hospodářského využívání (změny zalesnění, scelování pozemků) a též otázky demografické a obecně kulturní. Autor dospěl k několika důležitým poznatkům metodické povahy, které pomohou v budoucím terénním výzkumu dalších krajinných transektů. Projekt a jeho výsledky prezentuje ve své knize čtenářsky atraktivním způsobem a doprovází jej velkým počtem vhodně vybraných ilustrací, bez nichž by práce tohoto druhu byla jen obtížně představitelná.

Pomineme-li některé nedávno publikované archeologicko-historické průvodce, sledující archeologické památky zachované v podobě antropogenních terénních útvarů (např. Český ráj od J. Wald-

hausera, severní Prácheňsko od D. Dreslerové a kol. či Strakonicko od J. Michálka), je v naší současné odborné literatuře s Matouškovým projektem tematicky i metodicky srovnatelná pouze práce F. Kubů a P. Zavřela zaměřená na výzkum Zlaté stezky (*Der Goldene Steig*, Passau 2001), v níž je učiněn pokus o rekonstrukci průběhu jednotlivých větví této kdysi významné dálkové komunikace na základě dlouhodobého intenzivního průzkumu jeho terénních reliktv a rozboru dalších (historických) pramenů. Matouškova práce se nepochybně dočká zájmu odborníků z rozličných odvětví společenských i přírodovědných oborů a přispěje k dalšímu rozvoji krajinné archeologie a k „otevírání“ podobných sond do historie české kulturní krajiny.

M. Gojda

**Uta Maria Meier: Die früh- und hochmittelalterliche Siedlung bei Schuby, Kreis Schleswig-Flensburg.** Siedlungsarchäologische Untersuchungen in Angeln und Schwansen 4. Offa-Bücher 83. Wachholtz Verlag Neumünster 2007. 290 str.

K dlouhodobě rozvíjeným tématům archeologie severního Německa a jižní Skandinávie patří poznávání sídlišť v bezprostředním sousedství obchodních a hospodářských středisek. V současnosti se výzkum zázemí centrálních lokalit těší oblibě rovněž v jiných zemích, dosažené výsledky ovšem vesměs bývají nepoměrně skromnější, navzdory vytríbené metodické výzbroji a důkladné teoretické přípravě. Jestliže jsou většinou ozřejmovány výlučně topografické souvislosti, získáváme sice představu o více či méně soustředěném osídlení, jeho formy ale zpravidla známe již delší dobu. Přesto vycházejí mnohastránkové studie, jejichž autoři se výhradně podle soupisů lokalit a „puntíků“ na mapách pokoušejí znovu a znovu definovat pojmy *centralita* a *zázemí*. Texty často působí sofistikovaným dojmem, předkládané závěry jsou však při bližším pohledu nezdíka dosti rozpačité. Naproti tomu – díky rozsáhlým systematickým odkryvům – víme mnohé o povaze hospodářských aktivit a zástavbě celé řady lokalit v sousedství významných center severského obchodu. Tímto směrem se ubíral třeba výzkum zázemí Hedeby a následného Šlesviku, v jejichž blízkém okolí byly během 80. let odhaleny podstatné části tří lokalit. Na katastru vsi Kosel, vzdálené asi 10 km od Hedeby, se uskutečnily odkryvy hned dvou sídlišť, z nichž jeden se již před časem dočkal obsáhlého publikačního zhodnocení (Meier 1994). Nyní jsou ve shodné řadě monografií rovněž uceleně zpřístupněny artefakty a nálezové situace z lokality Schuby, situované asi 5 km od Hedeby. Publikační protějšek tím získala

důkladně připravená disertační práce zadaná na univerzitě v Kielu.

Vývoj osídlení lokality je předělen výraznou obměnou stavební kultury. Zatímco zástavba ve starších etapách (pol. 8. – pol. 11. stol.) sestávala zřejmě výlučně z nevelkých příbytků se zapuštěnou podlahou, k mladším sídelním fázím (do pol. 14. stol.) náleží výhradně rozlehlejší nadzemní domy sloupové konstrukce, jež zaujímaly podlouhlé půdorysy. Pozůstatky celkem 21 zachycených staveb se zahloubenou podlahou se vyznačují značnou uniformitou. Půdorysné rozměry i uplatnění masivní koutové, z kamenů vyskládané pece nacházejí obdoby na rozsáhlém území, včetně západoslovanského prostředí. Specifický je však způsob konstrukce stěn. Podlahy na všech čtyřech stranách lemuje úzký žlábek, do něhož byly svisle zapuštěny na sraz kladené fošny. Detailní rekonstrukci podoby příbytků umožnil šťastný nálezy většího množství zuhelnatělých dřev ve spáleništi jediné požárem zaniklé stavby, který opět dosvědčuje, v jak velké míře archeologické poznávání závisí na náhodných objevech. Bez výjimky jednotná podoba domů stojí v nápadném kontrastu s obrazem zachyceným výše zmíněnými výzkumy na katastru dnešní vsi Kosel. V obou nedalekých sídlištních totiž registrujeme velmi pestrý rejstřík půdorysných i konstrukčních variant staveb se zapuštěnou podlahou, které mají analogie v různých částech jižní Skandinávie a sev. Německa. Objekty registrované v lokalitě Schuby lze spojit se saskými oblastmi. Rozdílný charakter zástavby lokalit dále utvrzuje představu o usídlení etnický a kulturně odlišných komunit v blízkém okolí Hedeby, odvozanou v prvé řadě z výzkumů pohřebišť.

O hospodářských aktivitách obyvatel sídliště – na rozdíl od jiných (zejména dánských) lokalit v sousedství center severského obchodu – vypovídá poměrně málo artefaktů. Doložit lze výrobu a zpracování železa, předpokládat snad můžeme sklářství. O rozsahu těchto činností ale můžeme jen spekulovat. Výše uvedený nálezy pozůstatků shořelého příbytku rovněž závažným způsobem vypovídá o provozovaném řemeslu, neboť ve spáleništi byla také objevena sada více než 40 tkalcovských závaží a dobře dochovaný dřevěný tkalcovský mečík. Významný, byť ne zcela jednoznačný argument tak získávají zastánci předpokladu, že v sídlištních, jež převážně či výlučně sestávaly z příbytků se zahloubenou podlahou, byla soustředěna výroba textilu. Nálezy několika mincí a kupeckého závaží vzhledem k blízkosti mimořádně významného centra nepřekvapují. Nezbyvá však než pouze konstatovat nepřítomnost těchto artefaktů: jejich počet rozhodně nelze poměřovat se soubory z lokalit, při jejichž

výzkumu bývají používány detektory kovů. Nelze také pomíjet, že počet drobných kovových předmětů se významně zvyšuje, pokud se dochovávají souvrství původních pochozích terénů.

Referovaná monografie představuje nejen kvalitní prezentaci výsledků odkryvu konkrétní lokality s pozoruhodnou stavební kulturou. Vzhledem k rozsahu citované literatury a podrobnému výčtu analogií může zároveň sloužit jako přehled současného výzkumu o osídlení v okolí hospodářských a obchodních center severských zemí, v mnoha ohledech velmi cenný i při promýšlení obdobných otázek, s nimiž se s malým úspěchem pokouší vypořádat středoevropské bádání o raném středověku.

Jan Kypka

#### Literatura

Meier, D. 1994: Die wikingerzeitliche Siedlung von Kosel (Kosel-West), Kreis Rendsburg-Eckernförde. Neumünster.

**Průzkumy památek XV/1, 2008.** Vydává Národní památkový ústav, úz. odb. pracoviště středních Čech v Praze ve spolupráci se Sdružením profesionálních pracovníků památkové péče. 162 str.

S Přimdou to už nikdy nebude tak prosté jako od dob Augusta Sedláčka doposud. Po revizi literárního příběhu hradu v 19.–20. stol., podniknuté V. Razímem (39–56), nelze majestátní románskou věž automaticky spojovat – jak se běžně stávalo – s Kosmovou zprávou k r. 1121 o hradě budovaném na českém území tajně „nějakými Němci“ a o následných krocích českého knížete. Jmenovitě je Přimda uvedena už o pět let později coby Čechy představovaná pevnost (ryze teoreticky i ta mohla stát kdekoli na horním toku říčky zvané na bavorském území dodnes Pfreimd, jak zní i německý název Přimdy), dochovanou kamennou věž lze ale odůvodněně spojovat až se zprávami od poloviny 12. století. Ani Kosmova zmínka, že při dobytí hradu v r. 1121 byli zraněni (jen) dva čeští hrdinové, nenapovídá střetu tří oddílů knížecích bojovníků s několikapatrovou žulovou věží. Ta ostatně sotva mohla vzniknout v rychlém utajení. Přestože tradiční výklad poukazující na rozdíly mezi stavební kulturou Bavorska a Čech 12. stol. neztrácí své opodstatnění, poloha Kosmou nejmenovaného hradu zůstane přísně vzato nejistá, stejně jako odpověď na otázku, co kronikář vlastně sdělit chtěl a co nechtěl. Presentovaný stavebněhistorický rozbor přimdské věže sice bližší dataci neumožňuje, přinesl však řadu důležitých poznatků o její původní dispozici. Snad ještě důle-

žitější ale je (znovu ozřejmovaná) skutečnost, že přestože řada nesrovnalostí zarazila – a o tom nepochybuji – nejednoho čtenáře komentářů edic *Kroniky Čechů*, vliv autorit byl silnější než vůle dobírat se příčin zjevných rozporů.

*H. Brzobohatá, A. Pospíšil, Z. Štaffen a F. Velínský (57–70)* prezentují nové prameny ke středověkým dějinám kláštera v Sedleci (u Kutné Hory); zajímavé jsou pro nás zejména výsledky výzkumu prováděného Archeologickým ústavem AV ČR Praha. Autoři upozorňují, že „při dosavadním výzkumu dějin kláštera byla prozatím poněkud překvapivě zcela opomíjena otázka charakteru a vzhledu krajiny“, a rozvíjejí úvahu o typickém lokačním terénu cisterciáků v zamokřených, náplavami pokrytých oblastech (57). Možná tkví příčina tohoto opomíjení ve všeobecné znalosti, že předpis sv. Benedikta o umístění kláštera *in deserto* byl v českých podmínkách naplňován alespoň symbolicky umístěním klášterů mezi toky oddělujícími je od okolí – prvně v Břevnově, podruhé v Ostrově, z řady dalších příkladů připomeňme třeba Plasy. V Sedleci jde ale jen o začátek série objevů. Na základě nálezu „sekundárně užitého románského kvádríkového zdiva“ (dochovaná zeď začleněná do mladší stavby, nebo druhotně použité kvádríky?) autoři vyjadřují „domněnku o existenci románského předchůdce gotického konventního kostela“ (64): vzhledem k známému roku založení kláštera – 1142 – nelze než této domněnce přiznat takřka stoprocentní pravděpodobnost.

Osobitý přístup k procesu poznání oprávněně charakterizuje velká lítost nad realitou: jen na str. 59–60 je slovo *bohužel* použito 7x. Významná část příspěvku se týká početných hrobů odkrytých v bezprostředním okolí vých. části sedleckého klášterního kostela. S výjimkou čtyř obtížně datovatelných prstenů hroby neposkytly žádný datovací materiál (60). Přibližně třetina z celkového počtu hrobů (neúvedeného; snad kolem 245?: srov. s. 60) odkrytých ve výkopu vedeném kolem vnějších stěn chórových kaplí ale byla porušena jejich základem (63). Výstavbu jedné z kaplí dovolil stanovit mincovní nález: k základu jejího pilíře byl depot uložen nejdříve kolem přelomu 2. a 3. desetiletí 14. stol. (doporučují neřešit záhadu Smolíkovy publikace z r. 1971 v pozn. 38). „Na základě uvedených zjištění“ má být „evidentní, že zachycené etážové pohřebiště je starší než samotná gotická stavba konventního kostela“; hřbitov lze „tedy prozatím datovat do 13. století, vyloučit však nelze ani jeho časnější existenci v průběhu 12. století. Stejně tak, tj. pouze přibližně, lze stanovit i dobu ukončení užívání hřbitova...“ (64). Takovou dataci všech odkrytých hrobů přý

„podporuje mimo jiné i nález několika fragmentů opracovaných gotických kamenných článků, pocházejících z kružeb oken, na povrchu této vrstvy“ (tj. „nejsvrchnější“ vrstvy pohřebiště). Fragmenty „se totiž na místo svého uložení mohly dostat při zničení konventního chrámu v dubnu roku 1421, když klášter vypálila a zpusťovala husitská vojska“ (64).

Vše ukazuje na ideální kosterní materiál pro cílený antropologický rozbor. Čtenář si ani nestáčí všimnout, kam zmizelo celé 14. a dvě desetiletí 15. stol., neboť se již musí zamýšlet např. nad dosahem sdělení, že „se snad podařilo zdokumentovat také určitou vnitřní segmentarizaci pohřebiště, která se projevovala sdružováním některých pohřbů do menších uzavřených celků. Interpretace tohoto jevu není jednoduchá, může snad ale reflektovat příbuzenskou či jinou vazbu mezi pohřbenými jedinci“ (61). Již před vstupem antropologa mu naštěstí byly z pera archeologa poučně vysvětleny i tak specializované pojmy jako např. hrobová jáma či hromadný hrob (61). Hlavním cílem antropologické pasáže článku však je „alespoň nastínit, jaké informace můžeme pomocí této přírodovědné disciplíny získat, protože bioarcheologické přístupy jsou již dlouhou dobu nedílnou součástí komplexního vnímání populací minulosti“. A opravdu tu, na stránkách odborného časopisu, resp. na několika řádcích, následuje obecný nástin možných přínosů fyzické antropologie. Přísliby lepší budoucnosti ostatně čtenáře článku uklidňují průběžně (např. 65). Při úvaze o zastoupení mnichů na pohřebišti se upozorňuje, že index maskulinity může být ovlivněn např. migrací mužů do měst (61).

Ale proč vlastně tato poněkud předčasná publikace budí tolik pozornosti. Již dříve jsem jednoho z autorů počastoval banalitou, že gotické články (kolik jich vlastně je a jak jsou velké?) nalezené v nejbližším okolí chrámu, jež – zdá se – představují jediný vážnější prostředek pro datování převážné části odkrytých hrobů, zde mohly přistát i v 18. století. Jednak si lze sotva představit, že Santiniho kanceláři najatí zedníci nejprve nevyčistili prostor, ve kterém museli vztyčit lešení (v textu se ostatně při úvahách o stáří hřbitova zdůrazňuje, že „nejsvrchnější vrstva pohřebiště měla spíše charakter rozhrnuté a následně srovnané plochy...“: 64). Ale hlavně: nevíme, jak si zedníci v 18. stol. poradili při odstraňování nenapravitelně poškozených partií gotického kostela (např. narušených okenních kružeb). Asi je občas nenosili daleko.

Jisté je pouze to, že nemají-li být úsilí, čas a prostředky vynaložené na antropologický výzkum ostatků lidí pohřbených ve středověku u sedleckého

klášterního kostela zmarněny, je třeba omezit jej pouze na hroby s jistotou datované, tzn. v tomto případě poškozené stavbou chórových kaplí, tj. na onu třetinu z odkrytých hrobů. Antropologický materiál tím navíc získá vzácnou dataci do doby před polovinou 14. století. V opačném případě hrozí, že se – jak je v naší antropologické literatuře běžné – začas setkáme s pracně zhotovenými, sofistikovanými, nicméně zcela chybnými rekonstrukcemi věkové struktury, zdravotního stavu, dětské úmrtnosti a dalších demografických charakteristik (naděje dožití, pravděpodobnost úmrtí atd.) středověkých obyvatel Sedlece a okolí. Autory však takové obavy netrápí, a jejich cíle proto mohou sahat mnohem dál: „díky výsledkům antropologického výzkumu ... půjde ... konfrontovat minulost a přítomnost sedlecké farnosti“ (63).

Ani obrazová prezentace nálezu se nenechala ovlivnit nějakými pravidly. V jedné tabulce (obr. 8) se tak tísni fotografie střepů (včetně profilů), architektonických článků, mincí, kostí i mikroskopické snímky vzorků hornin. Tabulka je sice vybavena jakýmsi měřítkem, to však platí jen pro některé předměty (neznámo pro které). Symbolickou tečku za článkem tvoří bibliografie (s chybnou abecedou): *ibidem* však opravdu neznamená *týž* – celková zmatenost odkazu (68) ale vlastně ani nedovoluje odhadnout, co tu chtěl sám sebe citující Filip Velínský latinsky vyjádřit.

Na Kutnohorsko nás uvádí i Příspěvek ke stavební historii kostela sv. Jana Křtitele v Malíně od *K. Kibice ml.* a *F. Velínského* (127–135). Závěr zahřeje srdíčko každého správného archeologa: „znovu se ukazuje, jak významné je pro poznání historie stojících památek svědeckví archeologie“, ba i „poslední slovo“ je od ní očekáváno (133). Dosavadní výsledky z Malína tomu zatím nenavědčují, jde totiž opět o výzkum vsutku interdisciplinární; zůstaňme ale u archeologické pasáže. Podle „technologie provedení základu“ (jaké technologie?) a podle toho, že při hloubení tohoto základu „došlo k porušení pohřebiště pocházejícího přibližně z druhé poloviny 13. století až 14. století“ (z čeho plyne datace, pocházejí-li nálezy „z opakovaně překopaného souvrství pohřebiště“?) má vyplývat „patrně již raně gotický původ věže“ (127). Odkryté profily i vybrané nálezy prezentuje pestrobarevná tabulka, žel bez měřítka (obr. 5). Stopu vedoucí k datování věže nalezneme jinde: v poznámkách o nálezu depotu mincí přiloženého k vnitřnímu líci jejího základu. Nejmladší část souboru mincí, sestávajícího z převážné části z pražských grošů Jana Lucemburského, tvoří podle předběžného posouzení ražby z 1. čtvrtiny 14. stol. (134). Naproti tomu základ samotného kos-

tela „se vizuálně zdál být velmi starý“. To se moderní vědě nemůže zdát dost: „přibližnou dataci ... možná půjde provést na základě rozboru odebraných vzorků malt“ (128) – podle poznámky provádí tento rozbor J. Maříková-Kubková z ARÚ AV ČR Praha. Ta ale není šarlatán, a žádný takový rozbor neprovádí. Dokonce i situace z etážového hřbitova, kdy je datace „vzhledem chybějící pohřební výbavě a částečně porušené stratigrafii komplikovaná“, dovoluje „na základě keramiky ze zášypů a dochované situace“ autorům soudit, „že by oba hroby mohly pocházet ... z průběhu 13. století“ (129). Pevnost víry v archeologii vyznačuje z ujištění, že výsledky posledních výzkumů „plně koreluje se staršími zjištěními“ z r. 1953 (129). Tehdy totiž bylo u kostela zachyceno 16 hrobů, „které vzhledem k absenci materiálu nešly přesněji datovat“ (129).

*J. Kypka, J. Pešta, J. Šulc a J. Veselý* (71–88) na pozadí stavebněhistorického rozboru renesančního mlýna v Toušeni u Brandýsa n. L. odhalují sociální vzestup jeho tehdejšího majitele od mlynářského tovaryše ke šlechtici s erbem a predikátem. Z autorů vysledovaného okruhu, v němž se vdávaly dcery toušeňského mlynáře a posléze také poradce při mlýnských stavbách v režii panovníka, zároveň vyplývá, že v Čechách 16. stol. zdaleka nebyl jediným tak úspěšným rozmnožitelem svého jmění a prestiže. Studie je dalším krokem při – zdá se, že nenápadně systematickém – mapování, a zejména dokumentaci doposud málo známých, teprve nyní evidovaných pozdně středověkých a raně novověkých památek ve středních Čechách. Naopak velmi nápadné jsou nové perspektivy výkladu četných zdánlivě kuriózních projevů náročné slohové architektury na českém venkově 16.–17. století.

V jistém smyslu opačně, žel nezávisle na schopnostech iniciátorů, se odbýval příběh vzniku a úpadku vily zvané Tugendhat (škoda, že neuvěřitelné jednání brněnské radnice v současnosti není předmětem studie). Podrobně jej líčí (s důrazem na průběh rekonstrukce v l. 1981–1985) *D. Černoušková, J. Janeček, K. Ksandr a P. Zahradník* (89–126). V nanejvýš pozoruhodných okolnostech zrodu této jedinečné architektury je jen epizodou, nicméně poučnou, odmítavý postoj tehdejší české odborné veřejnosti; těmi nejméně podstatnými byly názory o nedostatečné nosnosti (stále pevně stojící) konstrukce. Mínění místních znalců našťásti nic nezmožilo proti vytříbenému vkusu stavebníků a neústupnosti Miese van der Rohe. Komentáře praktiků ze 30. let 20. stol., jimž toto výsostné dílo nezapadalo do dobové, resp. ideově podmíněných představ o budoucnosti architektury (které svůj ohlas nalézaly v poválečných desetiletích), nepochybně mnohé

vypovídají o perspektivách dnešních trendů „moderního bydlení“.

Z obsahu dále uvedme nové poznatky o významném pozdně gotickém kostelu v Dolním Dvoříšti včetně identifikace relikvií jednoho z nejstarších exemplářů slunečních hodin v českých zemích (H. Látal, 135–142). Mnoho otázek se váže k aktuální problematice rekonstrukce Karlova mostu (V. Rybařík, 143–149). Jednou se i archeologie jistě střetne se zde důkladně a ilustrativně pojednaným tématem hospodářských budov barokního velkostatku (nejen) na panství Kostelec nad Černými lesy (A. Nachtmannová, 3–38).

Nejnovější sešit Průzkumů památek je pro náš obor mimořádně zajímavý. Kromě prezentace řady pozoruhodných zjištění názorně předvádí kouzelnou moc archeologie, která dokáže vzít glanc i křídovému papíru.

*mj*

**Petr Sommer: Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve.** Vyšehrad Praha 2007. ISBN 978-80-7021-732-0. 337 str.

Podle hlavního názvu, který označil nejnovější knihu P. Sommera, bychom mohli očekávat biografickou studii o Prokopovi, postavě spojené s počátky sázavského kláštera, a ovšem i výklad o „druhém“ (tedy světeckém) Prokopově životě. Monografie, kterou máme před sebou, však podobná očekávání zásadně překračuje. Oba tradiční nároky sice s jistotou naplnila, hlavně a především ale nabídla důkladnou sondu do počátků české církve a českého státu. Zmíněný název tak v prvé řadě zůstal otiskem nároku edice Velké postavy českých dějin, do níž byla kniha P. Sommera zařazena. Samotné prolnutí výkladu o konkrétní postavě s výkladem mnohem širších a obecnějších souvislostí patří k osvědčeným historiografickým postupům. V našem prostředí bychom nejdříve zmínili „Ostoje“ Z. Smetánky, v souvislostech evropských třeba „Svatého Ludvíka“ J. Le Goffa. Hlavní efekt spočívá ve spojování různých poznávacích rovin, chceme-li, mikrohistorie s dějinami obecnými. Vyvážený vztah mezi konkrétním a obecným usnadňuje to nejdůležitější, tedy cestu ke čtenáři.

Poznávací přístup P. Sommera není rozhodně tak samozřejmý, jak by se při letmém pohledu mohlo zdát. Povšechná fráze by konstatovala, že využívá všechny dostupné druhy historických pramenů a vydává se všemi dostupnými poznávacími cestami. Zachází tedy s prameny písemnými, využívá archeologické svědectví a historické poznatky vyzvojuje ze stavebních památek. Z hlediska oborového se v ka-

pitolách jeho knihy prolíná dějepis, archeologie, dějiny umění, lingvistika, textologie, fyzická antropologie. Důvod této mnohosti je zřejmý, všechny zmíněné obory, zabývající se různorodými historickými prameny, vypovídají o téže skutečnosti, kdysi tak či onak spojitě. Nárok na přístup tohoto druhu bývá často opakován v obecných rozvahách, zřídka kdy se ale setkáme s jeho tak svrchovaným naplněním, jak se podařilo ve „Svatém Prokopovi“.

První a mnohdy bohužel i poslední úskalí „mezioborové spolupráce“ spočívá v principiálních rozdílech samotné podstaty zmíněných kategorií pramenů, a tedy i v metodách jednotlivých oborů, které k nim přistupují. V základním trojúhelníku *písemné prameny – archeologické prameny – stavební památky* se převážná většina badatelů přidružuje jistot svého vlastního poznávacího břehu a k sousedům se vydává spíše za dílčí ilustrativní pomoci. Dnešní evropská archeologie středověku se v tomto ohledu ocitla na závažném rozcestí. Na jedné straně neutuchají hlasy, které znovu a znovu prodlužují sen o samostatném a přítom dostatečně uceleném poznání středověké skutečnosti, k němuž prý archeologie jednou určitě dospěje. Na druhé straně přibývají příklady efektivního spojování různých kategorií pramenů a různých poznávacích cest. Stává-li se kniha P. Sommera reakcí na tuto aktuální situaci, můžeme z ní vybrat alespoň jeden příklad, úspěšně spojující zdánlivě nespojitelné: Výsledky archeologického a stavebně historického výzkumu právě svou konkrétností (která leckoho z historiků odrazuje) naprosto zásadně vstoupily do složitě a po generace diskutované problematiky prokopských legend (s. 167).

Volný poznávací pohyb P. Sommera překračující všechny zmíněné hranice by nevyplýnul ze samotné programové volby, ale opírá se o jeho vlastní vskutku dlouhodobou a soustavnou práci. Řadu let vedl archeologický výzkum kláštera sázavského, svou činností významně vstoupil do výzkumu Ostrova a Břevnova. Posuzovanou knihou navazuje na řadu vlastních analytických studií, ale také na sborník „Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa“ (ed. P. Sommer), jenž se stal cennou problémovou bilancí. Leccos z tohoto živého a složitě členěného myšlenkového pozadí vstoupilo do poznámkového aparátu, který najdeme na 80 stranách posuzované knihy. P. Sommer je znám jako vehementní zastánce důsledně argumentačních přístupů, v nichž plným právem spatřuje výchozí předpoklad jakéhokoliv odborného diskursu. Rozpravu ve svém „Svatém Prokopovi“ vede se zjevnou radostí a příznačným vtípem. Oproti svým dřívějším textům podstatně víc a explicitně zdůrazňuje vlastní stanovisko. Tento

přístup odpovídá povaze řešených otázek, zpravidla totiž nesměřujeme k závěrům jasně, jednoznačně či „definitivně“ průkazným. Na konci našich rozborů bývají takové závěry, které z dobrých důvodů pokládáme oproti dalším variantám za pravděpodobnější. V tomto smyslu skládá jádro „Svatého Prokopa“ jasně promyšlený celek.

P. Sommer se vyjadřuje o mnoha otázkách řešení naší mediévistikou už řadu generací. Až příliš dobře víme, že cesta za přijatelnými odpověďmi se neobejde bez hypotéz a modelových představ, o jejichž váze rozhoduje míra souladu s dostupnými prameny. Čtete-li ovšem tvrzení, podle něhož „z Rostislavovy a Svatoplukovy doby přešel model státu, rozděleného na jednotlivé správní okrsky s centrálním hradem a tzv. služebnou organizací řemeslné výroby a zemědělských dodávek“ (s. 75), očitáme se v odlišné situaci. Z velkomoravského pramenného svědectví nic takového neodvodíme a veškerá dosavadní snaha nabídnout alespoň dílčí důkazy nikam nevedla. O nějakém tehdejší hradském správním systému s služebnou organizací prostě nic nevíme a nic nespědčí o jejich existenci. Líbit se nám to třeba nemusí, vždyť celá konstrukce vzešla z naléhavé potřeby ukázat spojitost mezi Velkou Moravou a následnými středoevropskými státy. Nadvládu obecného konceptu nad průkaznou realitou si dovoluji spatřovat i ve výkladu Mstišova majetku jako „zcizeného panovníkova majetku“ (s. 28). Majetek bílinského správce mohl teoreticky vzejít z několika zdrojů. Mstiš, syn Borův, mohl něco zdědit, mohl se obohatit službou panovníkovi, mohl i něco zcizit. Vydeme-li z těch několika řádků, které nám zanechal kronikář Kosmas, sotva uvěříme naprosté závažnosti třetího z uvažovaných podílů – na tak extrémní panovnickou bezmoc Vratislava II. nelze pomýšlet. Náš vzácný zpravodaj Mstišův majetek bohužel nespecifikoval, z jeho podání však můžeme odvodit jeden pravděpodobný závěr: v kritických dnech r. 1061 mohl Mstiš zabezpečovat svoje výsluhy, a třeba i zděděný majetek. O „zcizeném panovníkově majetku“ ale nemůže být zřejmě řeč, ten by Mstišovi neochránila ani sebevětší obratnost biskupa Šebíře.

Závěrem anotace ale to nejpodstatnější: Kniha Petra Sommera „Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve“ patří k prvořadým výsledkům naší mediévistiky. Nejen u nás, ale i v širším evropském kontextu se řadí k dílům pozoruhodným jak stupněm svého poznání, tak i metodickým přístupem, jenž k tomuto poznání vedl. Autor krok za krokem zdůvodňuje své důkladně promyšlené pojetí, a rozhodně proto nenabízí knihu povšechnou a neutrální.

jk

**Jana Velemínská – Jaroslav Brůžek eds.: Early Modern Humans from Předmostí near Přerov, Czech Republic. A new reading of old documentation.** Academia Praha 2008. ISBN 978-80-200-1586-0. 398 s. se 30 tab., 55 obr., 236 foto.

Kostrové pozůstatky gravettienských lovců z Předmostí na Moravě, které patří k nejvýznamnějším nálezům anatomicky moderního člověka, přitahovaly po celá desetiletí řadu předních českých i zahraničních badatelů. Po jejich postupném objevování od konce 19. až do 30. let 20. stol. se počet ustálil na 29 jedincích. Mnohaletá snaha o osvětlení biologických charakteristik paleolitického člověka a jeho kultury však byla násilně přerušena na konci 2. světové války, kdy většina pozůstatků podlehla zkáze při požáru mikulovského zámku. Pro další bádání se dochovaly pouze odlišky lebek jedinců Předmostí 3, 4, endokranií 3, 4, 9, 10, mandibula Předmostí 26 ve sbírkách Moravského zemského muzea v Brně a mandibula Předmostí 21 ve Vlastivědném muzeu v Olomouci. Pozůstatky neúplného skeletu Předmostí 27, zachráněné po požáru, jsou v současnosti úspěšně „fosilizovány“, avšak prakticky nepřístupny v ústavu Anthropos v Brně. Jak se zdá, celkem nepochopitelná řevnivost mezi českými antropology nezná mezí. Většina badatelů se již smířila s tím, že jsou při získávání vědeckých informací odkázáni pouze na výše zmíněné zdroje, mezi něž lze ještě zařadit dvoudílnou Matiegkovu publikaci z r. 1934 a 1938 a archivní materiály Mašky a Vlčka. Velkým překvapením proto bylo objevení původní Matiegkovy fotodokumentace na skleněných deskách na katedře antropologie a genetiky člověka na Přírodovědecké fakultě UK v Praze v r. 2002. Původním záměrem autorů bylo kromě záchrany snímků také zpřístupnění této unikátní sbírky fotografií fosilního člověka z Předmostí formou atlasu, postupně se však rozhodli rozšířit publikaci o revizi dokumentace použitím nových metodologických postupů. S cílem zasadit nálezy do historických souvislostí oslovili badatele z oborů paleoantropologie, archeologie a geologie. Velmi zajímavé je uvedení faksimile části deníku K. Mašky, který byl psán z velké části těsnopisem. Výsledkem spolupráce badatelů za finanční podpory celé řady našich i zahraničních institucí je obsáhlá publikace, která je nejen zásadním činem z hlediska záchrany kulturního bohatství, ale i zdrojem mnoha nových informací.

Objemná kniha velkého formátu je rozdělena do dvou hlavních částí. První, textová, obsahuje příspěvky jednotlivých autorů rozdělené do tří okruhů. Druhá, převážně obrazová, zahrnuje anglický překlad části Maškova deníku, faksimile částí tohoto

deníku a reprodukce všech zachráněných fotografických desek doplněné o fotografie z Matiegkových publikací, Maškova archivního materiálu a soudobé fotografie existujících fosilií. Autoři vybavili knihu i stručným, nicméně plně dostačujícím českým souhrnem všech článků. O tom, že publikace není jen „pouhým“ katalogem kvalitních fotografií, ale solidní vědeckou prací, svědčí i dvanáctistránková bibliografie.

Po předmluvě vymezující záměry a cíle publikace následuje první okruh článků zasazující fosilní nálezy z Předmostí do historického a environmentálního kontextu. Analýzy paleoklimatických a paleoenvironmentálních podmínek lokality Předmostí se ujal R. Musil. Ostatky gravettienských lovců jsou datovány do období před 27 000 až 26 000 lety a spadají do konce mírného období následovaného prudkým ochlazením a aridizací klimatu završeným posledním glaciálním maximem (LGM). Tehdejší přírodní prostředí tvořené údolními nivami kolem Bečvy a Moravy bylo bohaté na lovnou zvěř, která žila v Jehličnatých a částečně listnatých lesích. Právě v aridizačním klimatu, která vedla k ústupu souvislé plochy lesů, a tím i k rapidnímu poklesu počtu mamutů, příp. dalších lovených zvířat, vidí autor hlavní příčinu zániku populace z Předmostí. Toto výrazné omezení potravní základny pravděpodobně vedlo tehdejší lovce k opuštění této lokality. V následující pasáži se J. Svoboda pokusil na základě archivního materiálu K. J. Mašky o rekonstrukci postupu výzkumu a zpřesnění tafonomické interpretace celého nálezu. Od počátku objevení tohoto areálu se vědci ptou, zda je náleзовá situace výsledkem jednorázového pohřbu po nějaké katastrofické události, nebo obrazem postupného pohřbívání ovlivněného různými postdepozičními procesy. Podrobný rozbor antropologických nálezů a dalších artefaktů objevených v průběhu jednotlivých etap, resp. dnů Maškova výzkumu a jejich interpretace v rámci možných postdepozičních procesů a detailní archeologická analýza celé gravettienské lokality vedou autora k teorii postupného pohřbívání – „dlouhodobé tendenci odnášet mrtvé ‚ke skále‘“. O spolupráci byli požádáni i význační američtí paleoantropologové D. W. Frayer a M. H. Wolpoff, kteří se zabývali studiem i jiných moravských paleolitických nálezů (např. z Mladečské jeskyně). V závěru první části zhodnotili význam fosilních pozůstatků z Předmostí z hlediska soudobé paleoantropologie. Řešení otázky vztahu člověka z Předmostí, resp. anatomicky moderního člověka, a ostatních nálezů fosilních lidí v Evropě představuje jeden ze základních problémů současné paleoantropologie. Existují v podstatě dva názory – první hypotéza předpokládá nahrazení ar-

chaické evropské populace populací přichozí („out of Africa“), druhá (multiregionální) připouští hybridizaci obou populací. Morfologie lebek z Předmostí vykazuje značnou afinitu se současnými evropskými populacemi i významný podíl archaických znaků, což podporuje teorii vzájemného míšení starých a nových populací.

Nejobsáhlejší část publikace zahrnuje příspěvky na téma záchrany a evidence nalezené dokumentace a vlastní revizi materiálu z Předmostí pomocí moderních antropologických metod. Restaurování a digitalizace skleněných desek se ujal historik fotografie P. Scheufler. Skleněné negativy jsou v současnosti archivovány za použití speciálního systému na katedře antropologie a genetiky člověka PřF UK v Praze. Další tři příspěvky jsou dílem J. Velemínské, J. Brůžka a P. Velemínské. První přináší evidenci všech nálezů z Předmostí, včetně údajů o zachovalosti z Maškova archivu, a seznam originálních fotografií, většinou z Matiegkovy fototěky. Dále autoři rekapitulovali základní antropologické charakteristiky – pohlaví a věk – jednotlivých nálezů. Vycházeli z Matiegkovy dvoudílné publikace a opírali se i o vlastní vyhodnocení nalezených fotografií. Jak můžeme vidět v obrazové části, jsou fotografie skutečně natolik kvalitní, že umožňují získání relevantních informací. Formou tabulek autoři předkládají i zdůvodnění jednotlivých určení, pokud byla v dobových materiálech uvedena. Revize pomocí nejmodernějších antropologických metod přinesla i korekci některých údajů, hlavně v oblasti pohlavní determinace na základě páneve a v určení věku dožití (směrem dolů) na základě mineralizace chrupu a osifikace skeletních partií. To je celkem pochopitelné, protože antropologické metody evaluace základních charakteristik od dob Matiegkových nejenže výrazně pokročily kupředu, ale současní antropologové pracují s jinými referenčními hodnotami odpovídajícími pozitivnímu sekulárnímu trendu, takže se např. posunuly hranice dospělosti směrem dolů. Další pasáž je zaměřena na kraniometrickou analýzu, umožňující hodnocení variability a tvaru kraniofaciálního komplexu jako celku a současně sledování vztahu mezi jednotlivými strukturami lebky. Srovnání lebek z Předmostí se současnou středoevropskou populací ukázalo, kudy se v posledních 26 000 let ubíral vývoj jednotlivých lebečních partií. Mladopaleolitické lebky byly užší a delší, s výraznou protruzí obou čelistí. U současného člověka došlo ke zkrácení těla dolní čelisti a k rotaci obličeje vpřed. Soubor lebek z Předmostí byl homogenní s výrazným pohlavním dimorfismem. Součástí kapitoly je i klastrová analýza (s ohledem k omezeným možnostem zkoumaného souboru za-

ložená pouze na 6 základních lebečních rozměrech), vymezující morfologický vztah člověka z Předmostí k populacím Čech a Moravy od pravěku po současnost. Víceméně potvrzuje předcházející výsledky – mezi hlavní změny, kterými lebka v průběhu vývoje prošla, je zkrácení mozkovny a zmenšení konvexity obličejů. Zjištění příčin tohoto trendu je obtížné, nejpravděpodobněji je výsledkem adaptace organismu na klimatické změny, změny v sociální oblasti (urbanizace, stravovací návyky, sociální stres apod.). Moderní metodu v antropologii představuje geometrická analýza lebek založená na studiu tzv. „významných bodů“. A. Šefčáková a S. Katina potvrdili výsledky předcházející analýzy. Hlavní výhodou této náročné metody vidím v možnosti opětovného zobrazení studovaných objektů a hodnocení a vzájemného porovnání jejich tvaru. Předností je i kvantifikace tvarových rozdílů, a to i těch, které nemohou být vyjádřeny změřenou vzdáleností. Použitelnost této časově náročné metody je však omezena spíše na jednotlivé nálezy. Cenným zdrojem informací jsou zuby. Morfologické i metrické hodnocení a posouzení patologických stavů na chrupu provedl P. Trefný. Kromě hypoplázie potvrzující fyziologický stres v průběhu vývoje zubů stojí za zmínku arteficiální obroušení bukalních ploch premolárů a stoliček. S neobvyklou abrazí se setkáváme u dřívějších populací poměrně často a vysvětlení její příčiny bývá většinou velmi obtížné, spíše nemožné. Možností nefyziologické abraze zubů je celá řada – od mutilace přes možné rutinní činnosti spojené s pracovními či zvyklostními aktivitami až po erozi zubů způsobenou prostředím v dutině ústní. V tomto případě ji autor přisuzuje vkládání kaménků do úst, o kterém se zmiňuje již Matiegka. Běžnou součástí hodnocení morfologie skeletu je analýza nemetrických (epigenetických) znaků, díky níž je možno charakterizovat biologickou variabilitu populace, posoudit míru homogenity či heterogenity, příp. i testovat míru biologické příbuznosti. Kolektiv pod vedením P. Velemínského sledoval u populace z Předmostí téměř 60 znaků, jejichž frekvence byla vyjádřena procentuálně vzhledem k zachovalosti jednotlivých partií. Skupinu charakterizuje vyšší

výskyt některých znaků (např. vsuté kůstky, supraorbitální otvor) a naopak absence parietálního otvoru. Vzájemnou příbuznost skeletů se nepodařilo potvrdit. Zjištění hodnoty tzv. Manziho hypostotického skóre nepotvrdilo patologický růst a vývoj koster (hypostotické znaky na lebce nás informují o míře prodělaného stresu během ontogenetického vývoje). Památku na předního českého antropologa, E. Vlčka, který se publikace nedočkal, představuje poslední kapitola tohoto oddílu přinášející souhrnné informace o „znovunalezené“ dolní čelisti Předmostí 26.

V posledním oddílu s názvem New information jsou zahrnuty dva příspěvky, které rekapituluji původní i nově získané informace o lokalitě a souboru koster z Předmostí a na základě jejich syntézy nabízejí interpretace ve světle nových poznatků. Výzkum v lokalitě, která má v současnosti již zcela jinou podobu než v paleolitu, pokračuje dodnes.

Zatímco otázky geologického stáří a vztahu fosilního člověka a mamutů jsou dnes již zodpovězeny, hlavním paleoantropologickým problémem zůstává objasnění vztahu člověka z Předmostí k ostatním evropským nálezům fosilních lidí a řešení otázky původu anatomicky moderního člověka. Nové nálezy fosilních koster přinášejí neustále kontroverzní pohledy na tuto problematiku a je na každém z nás, ke které teorii se přikloní. I tolik očekávané výsledky analýzy fosilní DNA zatím přinesly spíše rozpačité výsledky. Paleogenetika není samospasitelná, její možnosti jsou také omezené a neměly by nás svádět k falešnému optimismu a nereálnému očekávání. Zdá se, že snahou autorů bylo kromě zpřístupnění kvalitní obrazové dokumentace, revize a korekce některých stávajících hypotéz (např. potvrzení teorie postupného pohřbívání) či nástin nových pohledů na život paleolitických lidí (celoroční využití lokality) také – a možná především – poukázat na to, že pouze všestranné studium kostrového materiálu, zasazené do širokého kontextu biologicko-lékařských věd, může vést k vyřešení základních otázek paleoantropologie. Jestli se jim to podařilo, posuďte sami.

*Petra Stránská*





**Petr Drda – Alena Rybová: AKROPOLE NA HRADIŠTI ZÁVIST V 6.–4. STOL. PŘ. KR.** Památky archeologické – Suppl. 19. Praha 2008. A4, 132 s. + CD. ISBN 978-80-86124-85-8.

Souhrnná publikace výzkumu vrcholové partie pozdně halštatského až časně laténského hradiště Závist v l. 1963–1989. Rekonstrukce čtyř stavebních podob, chronologie a interpretace areálu jako sakrálního místa. Lokalita měla zvláštní postavení v regionu a vazby k okolním i vzdáleným oblastem včetně mediteránního světa. Textovou část doplňuje katalog nálezů, výsledky přírodovědných analýz a 3D animace jedinečného architektonického celku.

This publication summarizes the investigation of the hilltop of the late Hallstatt and early Celtic hillfort of Závist (Central Bohemia) in the years 1963–1989. Building phases have been reconstructed, the chronology established and the area interpreted as sacred place. The site's outstanding position in Bohemia and its contacts to neighbouring as well as distant regions – including the Mediterranean – were proven. The catalogue of the finds and results of scientific analyses are added. An extensive summary and a complete German translation of the concluding part close the book.



**POČÍTAČOVÁ PODPORA V ARCHEOLOGII 2.** Ed. Jiří Macháček. Brno – Praha – Plzeň 2008. A4, 281 s. ISBN 978-80-86124-88-9.

Sborník obsahuje vybrané a upravené příspěvky z konferencí Počítačová podpora v archeologii, pořádaných na různých místech ČR od r. 2002. Publikované stati se dotýkají témat databází v archeologii, statistiky, geografických informačních systémů, počítačové dokumentace archeologických výzkumů, počítačové vizualizace předmětů a využití internetu v archeologii.

A collection of selected and reedited papers at the conference "Computer aided Archaeology", held repeatedly since 2002 in the Czech Republic. The contributions deal with the application of databases in archaeology, statistics, geographic information systems, computer aided documentation of excavations, visualization of artefacts and the archaeological use of the internet.

**Nové publikace ARÚ lze získat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v.v.i.**



**Petr Květina – Ivan Pavlů: NEOLITICKÉ SÍDLIŠTĚ V BYLANECH – ZÁKLADNÍ DATABÁZE.**

Praha 2007. B5, 79 s. + CD. ISBN 978-80-86124-67-4.

Shrnutí metod a dokumentace uplatněných při zpracování výzkumu neolitické lokality Bylany u Kutné Hory během 40 let jeho trvání. Kompletní soubor archeologických pramenů a jejich formálních, symbolických i prostorových vlastností uvedených do jednotného systému by měl být efektivně využitelný díky předkládané příručce s databází, obrazovou dokumentací a mapou GIS.

The volume summarizes the methodological and documentary basis used for processing and evaluating the materials from the Neolithic site of Bylany collected over the 40 years of archaeological research. This manual presents the complete set of archaeological data and their formal, symbolic and spatial attributes assembled in a central system. An effective use is allowed by a database, graphic documentation and GIS map.



**Adolf Schebek: DEUTSCH-TSCHECHISCHE ARCHÄOLOGISCHE TERMINOLOGIE.**

Praha 2007. B5, 335 s. ISBN 978-80-86124-74-2.

JUDr. Adolf Schebek (1913–2007) během své čtyřicetileté překladatelské činnosti v oboru archeologie shromáždil kartotéku zhruba 22 tisíc odborných německých termínů, ke kterým doplňoval ekvivalenty v češtině, angličtině, francouzštině a ruštině. Tento svazek je prvním dílem připravovaného vydání celé sbírky.

JUDr. Adolf Schebek (1913–2007) has created during his 40 year long career as translator in the field of archaeology a collection of approx. 22 000 of German archaeological terms, to which he added equivalents in Czech, English, French and Russian. This is the first volume of the planned publication of this collection.

**Nové publikace ARÚ lze získat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v.v.i.**